CSERES TIBOR

VÍZAKNAI CSATÁK

Regény

TARTALOM

I. Háborúk között - Huszárok sóban - Meddig érdemes?

II. György, Georgica, Gyurica, Gyurika Pavlika, Lika, Pavel, Pál

III. Károly - Karin - Carol

IV. János meg fiai: György és Károly - A Memorandum útja

V. György és Aszpázia

VI. Mikes Vízaknán - Mikos Bukarestben

VII. Traján szerelme - Moldován Tiszánál - Carol király vége

VIII. Thuróczy - Scotus Viator - Erdély eladása

IX. Mikes a Kárpátokban és Etelközben

X. Aszpázia temet - Tünde ásat - Ödön kerít

XI. Karcsi szökik - Csongor a Havasalföldön Találkozás Craiován - György Bethlennél - Tünde férjhez megy

XII. Traján bizalmas levele Moldován Györgyhöz: A Mărăşti és Mărăşeşti csatáról - Lenin hatalomra jutásáról s az orosz csapatok lefegyverzéséről

XIII. Román béke - román (orv)támadás

XIV. A Székely Hadosztály dicsősége, kálváriája és anabázisa

XV. Békecsinálás Vízaknáról, Bukarestből, Párizsból nézve

XVI. A megsemmisítés kezdete - Aszpázia pletykái és halála - Lenuca temetésén „fiunk”, Teodor színt vall

XVII. Hozsváthként, de hiába - Egyoldalú kapcsolat gróf Bethlen Istvánnal

XVIII. Vasgárda - A trianoni határ - Turnu-Severin - Bécs - Az élet csődje

Nincs realitás, mely öntudatunk számára lényegesebb volna a történelemnél.
A történelem elsajátítása által az örökkévalóságba vetünk horgonyt.

Karl Jaspers

I.
Háborúk között - Huszárok sóban - Meddig érdemes?

1916

Földünk sója világtengerekben kering. E szüntelen áramlás kicsiny része megrekedt hajdan, imitt-amott a tengermélyi hegyek között. Erdély hegyei közt néhol záporok verik a só homlokát.

Évmilliókkal ezelőtt ugyanis Erdély völgyeiben a világtenger vize hullámzott. Elég, ha bizonyságul csak Vízaknát és környékét említem. S tanúként azokat a katonákat (tiszteket) mindkét, mindhárom hadseregből, akik öntestükön tapasztalhatták a bányatavak tengersós vizét, a nyár végi veszedelem napjaiban. Veszedelem? Vízaknán úgy tudták, hogy Dreispitz-waldról (itt nyomultak legközelebb a betört csapatok) a román tüzérség nem lőheti a várost.

A katonai parancsnokságok a háromemeletes, pompás gyógyszálló megüresedett lakosztályait foglalták el a sóstó fölött. Az 51. honvéd hadosztály törzsén kívül egyéb (tüzér, műszaki) alakulatok parancsnokságai is befészkeltek e szanatóriumszerű palotába, s akadt néhány német törzstiszt is - köztük Staabs tábornok hadtestparancsnok -, akik naponta kocsiztak a közeli falvakban táborozó csapataikhoz.

Nagyszebent nem ezek a támadásra felsorakozó csapatok ürítették ki, ám a várost kímélendő, még nem határozták el magukat rohamra, hogy visszafoglalják.

A támadó három román hadsereg egyike, az első számú fogta körül Nagyszebent, ahová augusztus 27-én vonult a védtelenül hagyott Vöröstoronyi-szoroson. Nagyszeben lakosságának kétharmada elmenekült.

A polgármester 31-én két fehér zászlót tűzött ki a városháza tornyára, az elöljáró példát a lakosság is nyomban követte, s fehér lepedőket és fehérneműket tűzött fel a házak ormára, s akasztott ki az ablakokba.

Dörr Albert polgármester néhány városi bizottsági taggal s a felekezetek papjaival a Bretter-promenádra sietett, hogy a bevonuló ellenségnek átadja a várost, s oltalmat kérjen. Ezen a sétálóhelyen ugyanis három út torkollik egybe, s a dél felől érkezők nem kerülhették volna el a várakozókat. Órák teltek hiábavaló várakozással.

Két vállalkozó (kocsin) elindult Sellenberk felé, hogy felderítse a közeledőket, de ott - ahonnan később erős tüzérségi tűz terült a városra, s észak felé - akkor még egy szál román katonát sem találtak.

Ebéd után még ismét kiment a polgármester egy megcsappant fogadóbizottsággal, hogy a bevonuló román tábornokot köszöntse, de estig senki sem mutatkozván, a város első embere többé nem tette magát élcelődés tárgyává. (Akadt ezek miatt utólag elég baja egyébként is.) Akkor nyilvánvaló lett, hogy a vezénylő román tábornok nem készül bevonulni Nagyszebenbe, noha a második román hadsereg már az egész Székelyföldet lerohanta.

Vízaknán ezekhez képest biztonságos polgári élet folyt. Az innen is menekülésre készülő lakosság megnyugodott. A gyér, távoli ágyúzás már senkit sem riasztott, minthogy mindenki tudta, hogy a Szebentől északra és délre szemben álló ellenfelek ágyúszóval érintkeznek

egymással. A déli órákban korzó népesült a tereken, utcákon. A kiürült gyógyhelyi szobákat üdülni vágyók foglalták el ismét.

A szeptember 19-éről 20-ára forduló éjjel felhőszakadásszerű zivatar terült a vízaknai katlanra, ám reggelre kiderült. Szeptember 20-án délelőtt 11 óra és 35 perckor - derült, napos időben - mennydörgésszerű robbanás hullámzott végig a sétányok fölött, egyetlen hatalmas, hömpölygő, visszhangzó detonáció. A civilek megriadtak, futkosni kezdtek tanácstalan rémületükben, a szakértő arcok (volt itt most belőlük elég) dél felé fordultak, abból az irányból fejtendő meg az égi tüneményt, számolva ismétlődésével is. Újabb robaj azonban nem következett, a figyelő szemeknek percek múlva egy terebélyesedő, dalmahodó felhő jelezte a helyet - a vízaknai dombvonulat északi oldalán -, ahonnan bizonyságot lehet kapni a dördülésről.

- A Nagyakna - mondták a helybeliek. - A felhagyott sóbánya - magyarázták a hadi szavakhoz szokott katonáknak.

Nem sokat tévedtek: a Nagyaknától kőhajításnyira egy ugyancsak szolgálaton kívüli, elfödött sófejtést ért a találat. Olyan kopárost, amelyen az évtizedek alatt csenevész bokrok telepedtek meg.

Mindenféle közemberek fogták már félkörbe a szivárgó rést, mire az illetékes urak odaérkeztek az enyhe lejtésű, sebesült domboldalra.

A halom gyomrából sós patak fakadt, s kereste útját kanyarogva az aljban. Meg-megtorpant, tócsát, sarat csinált magából. Az érkezők azonban nem törődtek a sárral: odafent a patakocskát három fiatal katona torlaszolta el. Csak a legkülső látszott teljes hosszában, s hogy mezítláb töltötte a dombhajlat alatt az időt. Mióta? Azt hamarjában senki sem tudta, mert a halott katonákon ismeretlen egyenruha volt.

A magyar hadosztályparancsnok, Tanárky Béla vezérőrnagy kellett ahhoz, hogy kimondja valaki: ezek honvéd huszárok, s alighanem 1849-ben kerültek a megőrző töménysós aknavízbe.

Fiatalok voltak a huszárok, s a legbelső, a harmadik, bajuszos tiszt alig lehetett sokkal több húszévesnél. Arca a sodró, sós áramlat alól pozsgásan pirosodott, akárcsak a galambszürke dolmánya, amelyet mint hasznavehetetlent rajta hagytak, lám, az egykori temetkezők. Csizma azonban rajta sem maradt. Legtöbbet azért egy helybéli román úr, dr. Moldován György (vagyis Gheorghe Moldován dr.) tudott az ifjú katonákról.

- Mátyás-huszárok, Bethlen Gergely csapatából - mondta megilletődve.

Közelebb hajolva a nagy igyekezetben, s mert tán kései hullaszagot árasztott, a halott tisztet felismerni vélte:

- Hozsváth Károly főhadnagy!

A többi urak elnézően motyogtak, a hadosztályparancsnok azonban elismerte: - Csakugyan huszártiszt volt ama halott, de csak hadnagy, nyilván Bethlen Gergely huszárosztályából. Moldován doktor (egyébként ügyvéd) látva, érezve a jelenlévők malíciáját, kipirult arccal és megrendült sóhajjal kivonta magát a társalgás gócából. Ám meg nem adva magát „tévedése" kudarcának, bejáratos lévén a legutóbbi időkig oda, este a kaszinóban egy színes fotográfiát produkált, amely Hozsváth huszár főhadnagyot ábrázolta. Addigra már a jelen lévő civil urak révén kiderült román származása, a jelen lévő katonák (törzstisztek s két tábornok) a nappal vártnál több fenntartással viseltettek a különös (bár magyarul és németül kifogástalanul beszélő) ügyvéddel szemben. Mégis, a sóaknából előúszó Mátyás-huszártiszt megszólalásig hasonlító ábrázata a bekeretezett s színezett daguerrotípián figyelemre méltó volt. Tanárky

vezérőrnagy meg is jegyezte: - Vajon életében vagy holtában léptették elő főhadnaggyá? - Az elismerő csodálkozás egy pillanatra általános lett. Moldován azonban nem adott alkalmat a jelen lévő uraknak, hogy kérdéseket tegyenek fel a kép keletkezését illetően.

Ezt könnyen megtehette, mert a továbbiakban tőle tartózkodóan elfordulva, egész este azután arról vitatkoztak az urak, a katonák a civilekkel, hogy vajon a Dreispitzwaldtól vagy Sellenberkről tudták belőni a román tüzérek a vízaknai domborulatot.

Egy tüzér őrnagy keményen tartotta magát véleményéhez: - A román tábori tarackok képtelenek belőni ilyen távolságot.

- És valami rendkívüli töltettel? - okvetetlenkedett egy civil úr.

- A töltet ereje-súlya a távolsággal csökken.

A más fegyvernembeliek is megnémultak e szakszerűség hallatán.

- Egyébként parancsot adtam ütegeimnek, hogy Kiscsűrtől hallgattassák el mindkét tűzfészket - jelentette ki a tüzérparancsnok.

A tábornok helyeselt, hiszen ő adta ki a megtorló parancsot, de nagyon elgondolkodott a vitában hallottakon. Vajon nem magyar tüzérek vagy utászok gyakorló lőutasítása okozta-e a közeli becsapódást. Tanárky vezérőrnagy tüzetesen kivizsgáltatta másnap a magyar műszaki és tüzéralegységek 20-i foglalkozási naplóit - vétkességük elhárítható volt.

Viszont a német tüzérek két dombhajlattal odébb nehéz aknavetőkkel gyakorlatoztak. És ennyi kiderülvén, a magyar tábornok leállított minden további kutatást, segédtisztje figyelmét a három kései szabadsághős méltó katonai tisztelettel való eltemetésére utasította.

A magyar és német csapatok ellentámadása szeptember 26-án indult meg. Tizennyolc nap alatt a három román hadsereget kiszorították Erdély területéről.

1848

Kolozsvárt, midőn az ingerültségnek némi jelei már mutatkoztak, s a történhető kitörés méltó aggodalmat gerjesztett, a közrend, az élet- és vagyonbiztonság fenntartása érdekében már március 21-én nemzeti őrség felállításáról gondoskodtak.

Vízaknán május 20-án szólították fel a népet védelmi állapot tekintetéből a nemzetőrségnek önkéntesen való felállítására. Másnap a tanácsháznál 122 magyar önkéntes jelentkezett. (A románok követei közölték, hogy ők is készek a nemzetőrséget felvállalni, csakhogy az az általuk választandó tisztek alatt román vezényszóval működjön, mivel félnek, nehogy a fegyver rajtok maradjon.)

Július végén 100, augusztus közepén további 120 puskát igényeltek és kaptak szuronyostul, s ezer-ezer darab golyótöltést is, és ezeket - kifizetvén - maguknak kellett átvenniök Fejérvárott.

A nemzetőrtiszteket közfelkiáltással választották meg. A magyar nemzetőrök száma idővel 450-re szaporodott fel. A Várdán minden éjjel 24 nemzetőr vigyázott, közülük 12 állandóan cirkált. A város bejáratainál is őrök álltak. Előőrsök voltak Papkapusánál Kiscsűr és Mág felé, Kerekveremnél Alamor felé és Kishunyad iránt. A lármafát Kis János kapujában emelték.

Május 4-én Szebenben a szászok s a katonák fekete-sárga kokárdát tűztek fel, zászlót bontottak, s a márciusi alkotmány ellen tüntettek. Ettől fogva a magyar kormány rendeleteit csak látszólagos engedelmességgel fogadták, rokonszenvvel nem.

Május 15-ére román nemzeti gyűlést hívtak össze Balázsfalván.

Vízaknáról is többen átmentek, köztük volt Moldován János, vagyis Ioan.

Mintegy 15 ezren tanácskozván a románságot önálló nemzetnek nyilvánították, román nemzetőrségek felállítását határozták el, valamint azt, hogy ezután a többi nemzetek a maguk és törvényes dolgaikban és nyelvükben az oláhokat románoknak nevezzék, nem pedig oláhoknak és valachoknak.

Szebeni székhellyel állandó komitét szerveztek.

Május 29-ére hívták össze Kolozsvárra az utolsó erdélyi országgyűlést, mely kimondta az egyesülést Magyarországgal. Pünkösd napján a szelindeki ortodox pap átkocsizván Vízaknán fellázította a románokat, megbízottaik, de különösen Moldován Ioan ellen, hogy népüket eladták a magyaroknak. A vádból annyi volt igaz, hogy Moldován minden alkalmat megragadott a Vízakna két népe közötti békesség megőrzésére. Józan emberségén kívül erre egy személyes oka is lehetett: feleségül szemelte ki magának, özvegyember lévén, néhai Szaplonczay Ádám egykori sótiszt leányát, a tizennyolc éves Ágotát. Ám erről akkoriban még senki sem tudott, talán csak özvegy Szaplonczayné született Szabó Eszter, aki elsőbb magára vonatkoztatta Moldován közeledését, bár eleve némi röstelkedéssel, lévén harmincnyolc évesen három esztendővel idősebb a „kérőnél".

- Maga túlságosan öreg az én kislányomhoz - hárította el az első szint valló tapogatódzásokat.

A népközi gyűlölet dagadása csak ezután következett.

Augusztusban Vízaknán is megszervezték a román nemzetőrséget. Szeptemberben már ötszázan voltak, év végéig 700-an. Parancsnokuk Moldován János lett századosi rangban.

Minden nappal a békesség reményének egy-egy szála szakadt meg.

Nem tudhatni, vajon a nyugalmat vagy a lázadás szellemét szolgálta-e, hogy a Kolozsvárra küldött királyi biztos rendeletéből a nyugalmat felzavarók megfékezésére Vízaknán is vesztőfa felállítását határozták el, melyet még július 3-án tizenkét ács el is készített.

Augusztusban Vízaknán is mozgolódás támadt, és a magyarok katonaságot kértek Szebenből, de Moldován mint a román nemzetőrök parancsnoka nyugalmat ígért. S különös gonddal csillapította Szaplonczayék házának aggodalmát, mit sem törődve az első, szinte könnyed visszautasítással, amit ő nagyon is megértett, lévén hogy maradott első házasságából egy hároméves leánykája, Aspasia nevű, ki születése perceiben veszítette el édesanyját. Ez a kisleány természetszerűen növelte az Ágotát illető majd húszévnyi korkülönbséget.

Október 2-án Szebenből a szászok emlékirattal fordultak a császárhoz, s kérték, hogy Szászföldet, magyarán Királyföldet önálló Markgrófsággá alakíthassák. Ezzel egy időben az újból összegyűlt román komitéval kölcsönös hűséget fogadtak egymásnak.

Érezvén, hogy a magyar kormány nem teljes biztonsággal terjeszti ki hatalma szárnyát a városra, s az egyre inkább és végül nyíltan a császár oldalára állt katonaság Szebenben nagyon is közel van - a vízaknai sóhivatal óvatosságból két táblát tartott készenlétben: az egyiken kétfejű sas volt, a másikon a magyar címer; a hatalom közelségéhez képest cserélték a táblákat. Ez időtt a kétfejű sas volt divatban a sóház kapuja mellett.

A Honvédelmi Bizottmány október 10-én felszólította a románokat, hogy „magukat bujtogatóik által félrevezettetni ne engedjék, nyolc nap alatt mindenki a csend és törvényességnek, engedelmességnek magát alá vesse, csendesen legyen, zavargás és zendülésnek jelét ne adja”.

Ennek ellenére a románság, éppen nyolc nap múlva, elindult a császári felség szent nevében, hogy a magyar nemességet egész Erdélyben lefegyverezze.

A szomszédos falvakból (Alamorról, Preszkáról, Örményszékről) többen Vízaknára menekültek. De sok nemesi család keresett menedéket az innen háromórányira fekvő Kis-Enyeden, hol is Zsigmond Elek kastélyszerű udvarában telepedtek le.

A maroknyi magyar csoport katonai védelmet kért a General Kommandótól. Nem kapott.

A kastélyudvar ostroma négy napig tartott.

Az ostromló románság több ízben felszólította a körülzártakat, adják ki fegyvereiket, nem lesz bántódásuk. Mindenki hazamehet. A maroknyi magyarság hallva az addig történtekről, nem bízott a román ígéretben.

Erre a románok az udvarház körül roppant sok szalmát kazlaztak fel, hogy azt meggyújtván, a lak felgyúljon, s az ostromlottak bent égjenek.

Akkor odaérkezett a szebeni katonai főparancsnokság küldötte. Az ő szavára s ígéretére, hogy fegyvereik átadása után szabadon és sértetlenül távozhatnak, az udvarbéliek megadták magukat.

Ez már este történt, s alig adták ki a fegyvert, a román parasztok berontottak a nyitott kapun, s nőket, gyermekeket, fegyvertelen férfiakat, negyvenöt családot lemészároltak.

A hírek hallatán megdöbbenve, s a tisztánlátás végett, Moldován János százados úgyszólván egymaga átutazott Kis-Enyedre, de már segíteni nem tudott.

Ám ne fussunk előre egy órát sem a történtek fölidézésében.

Moldován csak elindult, alig ért ki a városból, vele szemben hatalmas csapat román felkelő sereg jött. „Hová?” kérdésére az élen haladó puskás vezetők azt felelték: - Hozzátok, Vízaknára, hogy segítsünk nektek a magyaroktól a fegyvert elvenni. - Erre már nincs szükség, elszedtük már azt magunk is - füllentette Moldován. De a több száz, tán ezernél is több fegyverest számláló sereg eleje csak bizonykodott, hogy ők már csak bemennek Vízaknára, megbizonyosodni a helyzetekről.

Moldován erre megfordította a kocsit, a lovak közé csapott, s bevágtatott a városba, annyival megelőzve a gyalogosan igyekvőket, hogy a maga embereit sebten összekolompolva a vártára, idejében kisereglettek Vízakna bejárata elé, hogy meggátolják a jövevények városba sereglését. A hosszas rábeszélés meg a vízaknai román lándzsások kitartó útlezárása végül visszafordította a dúlásra készülőket.

Moldován a vérengzésre készülő román tábort lecsillapítva és távozásra bírva, ismét Kis-Enyedre indult. Ludasra érkezvén az ottani román paptól kérdezősködött: - Miképpen állnak Kis-Enyeden a dolgok? - Nagyon szomorú választ kapott, mégis saját szemével akart megbizonyosodni a történtekről.

Kis-Enyed fölött, a szőlőknél, megállította szekerét, gyalog indult lefelé. Találkozott egy tribunnal, aki szekereken hajtva felfelé, cigányokkal muzsikáltatta magát. Moldován tőle is megkérdezte, miként áll a dolog Kis-Enyeden. A dolog készen van - felelt hetykén a tribun -, eredj, nézd meg, ha kíváncsi vagy rá! - azzal gajdolva tovább húzatta a cigányokkal.

Moldován lefelé haladtában találkozott egy alázatos jobbággyal.

- Kiféle vagy?

- Daczóné-féle jobbágy vagyok, s te hová mégy, domnule?

- Be a faluba.

- Menj csak - mondta a jobbágy -, de előbb nézd meg az asszonyomat, itt fekszik a szőlőben.

S mutatta, hogy merre.

Moldován arra tartott, s a szőlősorok között meglelte Daczónét. Termetes, szép asszony lehetett, míg élt. Arca szétroncsolva, lándzsadöfésekkel éktelenítve, combjai szétfeszítve, kitágított szeméremtestébe cső kukorica erőszakolva, nyilván csak záró töltelékül, mert a bocskornyomok az élő asszonnyal való élvezkedés sokadalmát mutatták.

Moldován szőlővenyigét és burjánt tépett, azzal födte be az összemarcangolt hűlt tetemet. Könnyeivel küzdve indult visszafelé, nem volt lelkiereje Daczóné láttán Kis-Enyeden megbizonyosodni. Útjában két fiatal leányt talált. Alighanem Daczóné kisasszony lányait. Egymástól kissé távol, nyilván, hogy a velük való művelkedésben a két férficsapat ne zavarja egymást.

A kisebbiknek még alig fanosodott szemérme, de őt sem kímélték, combjai szétfeszítve, akár lentebb anyjáé s odébb nénjéé. Mindkét leány combjai között a férfi térdnyomok a bocskorok lenyomatait legyőzték. Szemérme táján mindkettőnek szikkadt férfilucsok. Testüket valami furcsa tisztelet - talán a szüzesség látványa - megóvta a vérmocskos lándzsaszúrásoktól. Éppen csak torkukat metszették el, hogy ne siránkozzanak, jajgassanak tovább.

Később még egy megmeneküléssel végződő kis-enyedi sorsot is elmesélt Moldován, de a hír valódiként kis idő múltával már Vízakna-szerte ismertté vált:

Bartha Zsuzsannát, aki a helybéli tanító lánya volt, miután férjét, Pallós Istvánt agyonverték, egy helybéli cigány, bizonyos Bandi nevű klarinétos mentette meg, azt mondván, Zsuzsanna az ő nője. S valóban szegény megrémült, megfélemedett asszonyt burdéjába vitte, s élte ott december elejéig, mikor is a főparancsnokságtól két katonát küldtek ki, hogy a cigány karmai közül kimentsék, s Szebenbe vigyék.

Moldován János az Enyeden történteket egyebütt röviden, egyedül Szaplonczayéknál mondta el részletesen, könnyeivel küzdve. Nem lehetett benne szándékosság, hogy beszámolója a leánykérő törekvés érdekét szolgálta: Ágota még tán nem, de édesanyja, ha gondolatban is, hajlott már reá, hogy vejének képzelje az oly emberséges, maga korú özvegyembert.

Ezekben a hetekben Moldován többször folyamodott Szebenbe katonaságért városa biztonságának megőrzése végett. Néhány lovas meg is jelengetett, de aztán odébbállt, azzal, hogy a lefegyverzés a románokra van bízva, s legfeljebb a sópénztárat vitték magukkal. Azonban éppen a legveszedelmesebb napokon nem érkezett katonai segítség. S Moldován, ki nemcsak a román nemzetőrök kapitánya, hanem népe főbírája is előbb, szigorú parancsot kapott a komitétől, hogy a magyarokat fegyverezze le. Ez kölcsönös vérontás nélkül nem hajtható végre - jelentette: adjatok katonaságot. Nekünk nincs - felelt a komité.

A katonai parancsnokok is megtagadták a kérést, a generálisig el sem jutott. Ám kitudakolta, mi gondja van éppen a főparancsnoknak: szoptatós dajkát keres gyermekének (unokájának?). Moldován sietett, tudta (főbíró volt!), hogy Onye Germán nevű sóvágónak Alexandra nevű leánya szoptatós, de másfél éves fiacskáját már elválaszthatja. Fogta hát Alexandrát (alapos tisztálkodás, ünneplő öltözetbe búvás után), felvitte Szebenbe. Érkezésük hírére megnyílt a generál-kommandó ajtaja. A generális maga vette szemügyre a szemrevaló, dús emlőjű Alexandrát, s nyomban a gyermekszoba felé irányította. Moldovánt pedig megkérdezte,

milyen jutalmat kér. - Katonaság? Ilyen célra? S hogyan felelsz, ha egynek is bántódása esik? - Minden elesett katona helyett tízet adok - válaszolt Moldován.

Másnap hajnali háromkor egy kompánia gránátos indult Vízaknára, továbbá egy század svalizsér s két háromfontos ágyú. A főbíró a város előtt fogadta, s egyenest a kamaraházhoz vezette őket, ahol is a katonaság felsorakozott.

Öreg reggel lett, mire a magyar nemzetőrök is teljes fegyverzetben összehúzódtak, s a piacon három rendben felállíttattak.

Egyidejűleg a Vízaknát környező magaslatokon idegen román felkelők mutatkoztak fejszésen, lándzsásan, szekerekkel, s nyilván meglepte őket a katonaság megjelenése.

A gránátosok kapitánya s a magyar nemzetőr tisztek között többórás alkudozás kezdődött. Ezek iszonyatos lelki tusakodás által határozták el magukat fegyvereik átadására. Ráadásul esküt kellett tenniök a császárra. (A kamaraház falán ez alkalommal a kétfejű sasos tábla függött.)

A magyar nemzetőrök ezután névsorolvastatván egyenként a felsorakozott szekerekre rakták katonai puskáikat, s a szuronyokat is, melyeket úgy kapták volt. A meglett férfiak közül sokan sírtak.

Az odaözönlő lándzsás román nemzetőrök közül többen a földek, a határ azonnali felosztását követelték. Ám a gránátosok kapitánya azt felelte: Ez továbbra való dolog, erről most nincs szó! Éljetek békességben, különben golyót kaptok!

Moldován ezután övéi nevében is felelősséget vállalt, hogy csend és békesség lesz Vízaknán.

Mindazonáltal a vízaknai magyarok élete a következő hetek alatt rettegésben telt. Különösen azt követőleg, hogy a Szebenbe szállított fegyvereiket hamarosan a román nemzetőrök kapták vissza, nyilván a komité közbenjárására.

December végén Bem József tábornok Észak-Erdélyben megkezdte a független magyar kormány hatalmának és tekintélyének visszaállítását. De igen-igen messze járt még Vízaknától.

1849

Özvegy Szaplonczayné január elején beleegyezett abba, hogy lányát Moldován Ioan eljegyezze. Jól tudta, hogy környezetükben nincsen olyan fiatal férfi, akit ártatlanságában Ágota eszményül választhatott volna.

Bem serege, megfutamítva elleneit, nagy kerülővel kelet felől közeledett városunkhoz, de január 16-án parancsot küldött Czetz ezredesnek, hogy nyomuljon előre, s Vízakna felől támadja meg Szebent.

A magyarok közeledésének hírére Puchner generális már a Vöröstoronyi-szorosba menekítette a pénztárakat.

Czetz 17-én reggel 10 órakor indult el dandárával Tordáról, nagy hóban, húszfokos hidegben. Keresztül kellett haladniok a kilenc nappal előbb hamuvá égett Nagy-Enyeden.

Az előcsapat, egy Mátyás-huszár század, Pálfy őrnagy vezetésével, Mundra felől érkezett Vízaknára, 20-án kevéssel éjfél előtt. A viszai útba eső román temető kapujának torkában Moldován János fogadta társaival a lovasokat. A nagy sötétségben, eloszlatva a találkozás

bizonytalanságait, Moldován a következőket mondta: - Hogyha ti azzal a szándékkal jöttetek, hogy az itteni románokat megöljétek, akkor, kérlek, előbb öljetek meg engemet, hogy ne lássam azok halálát, akiket én eddig jó rendben tartottam. - Te sem fogsz meghalni - felelt meghatottan Pálfy őrnagy -, s a többi román sem. A te neved a magyar táborban ismeretes.

S bevonulván Vízaknára, a huszárok a fősereg elszállásolásával kezdtek foglalkozni. A sókamara falát magyar címeres tábla ékesítette.

Történt pedig, hogy Szaplonczayék utcájában s házában Hozsváth Károly hadnagy huszárai keresték a kvártélyozóhelyeket, s a hadnagy személyesen ellenőrizte a kijelölt szállásokat. Az éj közepén felriasztva, a háziak úgyszólván hálóköntösben nyitottak ajtót; a két nő nagykendőt meg köpenykét kapott magára, s csak a szolgálók tüsténkedtek amúgy kócosan-ingben.

Amint a hadnagy bemutatta magát, a két fiatal szeme összevillant. Hozsváth életkora is kiderült: huszonnégy éves - valamint az is, hogy ügyvédbojtári gyakorlatát cserélte el a Mátyás-huszárok galambszürke uniformisával.

A leányszobát jelölték szállásául, mert egyetlen pillanat elég volt eldönteni, hogy ő maga itt fog letanyázni.

Az éji pihenés nem tartott négy óránál tovább, a huszároknak rövid kürtébresztő után portyára kellett indulniok. Anya és leánya is megébredtek, s fel is öltöztek a kürtjelre. Hozsváth hadnagy elébb az asszony jobbja fölé hajolt csókkal, majd a leány megriadt kezét illette ajkával, miközben szemükkel egymást keresték.

- Csodálatos éjszaka volt - mondta a hadnagy, s az éjfélkor sebten áthúzott ágyneműre gondolt, a friss damaszt alól átsugárzó leányillatra.

- Ebédre várhatjuk? - kérdezte az özvegy - vagy talán vacsorára?

- Csatába indulunk - sóhajtott Hozsváth -, de ígérem visszatérek.

Majd hozzátette, még mindig kezében tartva Ágota kezét: - Ha élek.

A nők szeme erre könnybe lábadt. Sem ebédre, sem vacsorára. Bem Szelindek felől támadta Szebent. Czetz és dandára késlekedtek, a császári ágyúk véres rendet vágtak Bem seregében. Gróf Mikes Kelemennek, a Mátyás-huszárok ezredesének fejét vitte el egy ágyúlövedék. Bem Bethlen Gergelyt tette az ezred élére.

A sókamara épületén napokig nem volt tábla.

Egy hét múlva Bem Vízaknára helyezte hadiszállását. Moldován János őt is beszéddel köszöntötte, s felajánlotta magát román társai életéért cserébe. Bem kezet nyújtott barátsága jeléül, s németül nyugtatta meg a szónokot. Minthogy sem magyarul, sem románul nem tudott.

Másnap este vacsorára köszöntött be Szaplonczayékhoz Hozsváth hadnagy. A leányszoba ágyneműjét új huzattal látták el, mert Ágota a hadnagy távozását követő éjszakára anyja mellől ismét a saját ágyába bújt. (Ámbár örökre megmarad a gyanú, hogy a hadnagyot négy órán ölelő damasztot nem cserélte frissel, mikor fekhelyére visszatért. S ahogy előbb a fiatalember a leányillatot, később álló hétig ő is érzékelte a férfitest szagát az ágyneműn. Szaglásuk által, íme egymás után ily módon egyesülhettek.)

Három ízben éjszakázott még Hozsváth hadnagy a Szaplonczay házban. A második este már Károlynak szólították a nők, s viszonzásul ő is nevén szólította a ház leányát, édes Ágotának.

Vacsora után a fűtött ebédlőben, kirakós kártyajáték közben magukra maradtak. Nem volt szokva a virrasztáshoz Szaplonczayné.

Mikor a szomszédos szobából hangos, szinte hortyogásszerű légvétele felhangzott, tűrhetetlenné vált a kártyajáték, s Ágota és Károly egymás növekvő igézetében asztal mellől emelkedve borultak össze, s rábeszélő szavak és szabódás nélkül úgyszólván egymást terelve húzódtak a leányszoba felé.

A rendkívüli körülmények szokatlan és gondolat nélküli mozdulatokkal áldották meg a leányt. Óvatosság nélkül zuhantak a vetett ágyba.

Ágota a bevérezett ruhadarabokat, még a paplan hófehér mezején pirosló bőséges bizonyítékot is, édesanyja elől előbb elrejtve, majd hetek múlva eléje tárva, élete végéig megőrizte.

Február harmadikán teremtő mély álmából ébresztette Hozsváthot a hajnali kürtszó. A háziak ez alkalommal nem keltek fel, a szolgáló sütött szalonnát tojással. Hiszen úgyis visszatér vacsorára, mint szokássá vált, ez motozhatott a két nő félálmában a legcsekélyebb rossz előérzet nélkül. A hadnagy azonban nem jelentkezett vacsorára, nyilván előőrsbe parancsolták. De be kellett volna kukkantania másnap, ha csak egy gyors búcsúvételre is, a Szaplonczay házba, midőn a vesztett csata után Vízaknán özönlött vissza gyalogság, huszárság, tüzérek vegyest és feltorlódva Bem visszavonuló parancsára.

Február negyedikén este a sókamara épületére visszakerült a kétfejű sas.

Déva, a piski híd felé hátrálva Szászsebesen számba véve a magyar sereget, 560 ember hiányzott.

A Vízaknára beözönlő császári csapatok parancsnoksága részéről intézkedés történt az elesettek összegyűjtésére és eltemetésére: A Nagy-Aknán innen s a város felé északra, hol régente a körtefa alatt a jégverem volt, nagy gödör ásattassék tömegsírul! Azonban a föld oly mélyen és keményen fagyott volt, hogy a határozat végrehajtása lehetetlennek bizonyult.

A csizmáiktól és minden értéktárgyuktól megfosztott katonákat a felhagyott sóaknába, a Nagy-Aknába hányták.

A régi sóvágók hagyománya szerint ez az akna hetvenkilenc öl mély volt. Az akkori bányászati szokások szerint alakja befelé s lefelé szélesbített, öblösített kúp. Az aknának fönt két torka volt, ezeken lappancsos ajtók, ezek a nagy temetést követő hónapokban beomlottak, eltömődtek, mintegy a feledéshez szoktatva a várost s a történelmet.

Moldován János nemzetőr kapitány, a város főbírája, ki a „temetésen” jelen volt, följegyezte, hogy háromszázhét testet dobtak be az akna vizébe, valamennyien magyar egyenruhát viseltek. Zubbonyt, dolmányt, de legtöbbnyire csak nadrágot. Lábbelit egy sem.

A rablástól Moldován majdhogynem csupán a Szaplonczay házat tudta megvédeni, bár késve érkezvén, egy s más holmikat onnan is elvittek a mohó császáriak.

Március 11-re virradólag 12 ágyúval igen sok orosz katona érkezett Szebenből Vízaknára, bőségesen elszállásolván magukat, reggelre gazdag früstököt rendeltek házigazdáiktól. De midőn hírét vették Bem érkezésének, étlen futottak vissza Szebenbe, s onnan a Vöröstoronyi-szoroson át Havasalföldre.

Egész Erdély a magyarok kezére került. A tábornok Vízaknára is visszatért; szállásán hagyott s a gazda által elrejtett személyes holmijait meghatottan vette át.

Szaplonczayék most, öt hét után, átvonuló Mátyás-huszároktól kérdezték Hozsváth Károly hollétét, minthogy visszavárták. A huszárok vagy tudatlanok voltak a hadnagy felől, vagy eltűntnek mondták. Moldován elejtett szavaiból tudták, hogy az aknába huszárok is kerültek, még tiszt is, nem is egy.

Szaplonczayné, ki serdülőkora óta ellenőrizte leánya hószámának ritmusát, február végén kiderítette, hogy Ágota teherben van. Az idő sürgette őt, s ő sürgette az időt.

Március 12-én utolérték egymást. S mert Moldován János főbíró ismét megkísérelte a leánykérést, s ez éppen oly időben történt, mikor a magyar címer díszlett a kamaraház bejárata fölött, az özvegy úgy ítélte, megalkuvás nélkül mondhatnak igent.

Moldován sürgette az esküvőt, mondván, mátkaidőnek tekinti ő azt az esztendőt, mióta először kérte Ágotát. S a hosszú mátkaság nem tesz jót a jegyeseknek - tréfálkozott. S örvendett, hogy ellenkezésbe nem ütközött.

Március utolsó vasárnapján, szerencsés napos időben, nagymisék után esküdtek, nem templomban, hanem a piac sarkán rögtönzött oltár előtt. Nem a nyilvánosság elé tolakodva, hanem a két felekezet közötti békesség megőrzése végett. Megtehették volna, hogy egymás után mindkét templomban alávetik magukat az egyházi szertartásnak. De már az, hogy melyikkel kezdjék! Így aztán egyszerre eskette őket a két pap. A katolikus plébános Ágotának tette fel a szükséges kérdéseket, a görög egyesült egyház parochusa pedig Jánosnak. Az áldást egyszerre mondták - latinul. Szerény közebéden ülték meg a lakodalmat: néhány közeli rokon, Ágota leánytársai, János katonacimborái, a városi hivatalbéliek s a két pap.

Nyáron Ágota dereka domborodván, Szaplonczayné már bánta, hogy a papok határozatába beleegyezett: ha fiú lesz, az apja, ha leány, az anyja vallását kövesse.

November 11-én (hét hónapra) fiúcskát szült Moldovánné, s görög katolikus szertartás szerint Gheorghe névre keresztelték.

Anyja azonban már a bölcsőben Gyurikám néven becézte fiát.

Hozsváth Károlytól (vagy tőle) semmilyen hír nem érkezett.

Ágota egyszer kicsattanóan, felzengően jókedvű volt, máskor meg búskomorság mezsgyéjén magába borult. Anya s leánya nem beszéltek február 3-a éjszakájáról. Csupán egyszer dünnyögte vacsoránál Szaplonczayné (Moldován távollétében): - Az a Károly alighanem a Nagy-Aknában pihen.

Ágota felzokogott, s többször elsusogta a bölcső fölé hajolva - Miért is nem kereszteltünk Károlynak?

Anyja józanul csitította: - Nem tehettük meg Jánossal szemben.

A fiatalasszony utóbb egészen megnyugodott attól a gondolattól, hogy Hozsváth hadnagy emléke tőle másfél kilométernyire úszik az örökkévalóság felé.

1872

Hatvankét éves korában váratlanul meghalt Szaplonczay Ádámné, egykori sótiszt özvegye. Részes aratóival pörlekedve érte az agyvérzés - román szóval az ajkán lehelt utolsót.

Ágota (noha férje és három gyermeke volt) egészen magára maradt. Támaszát s gyóntatóját veszítette el anyjában. A mindenkori plébánosnak, templomi gyóntatójának kezdettől fogva hazudott a tekintetben, hogy első fogantatásának idejét s körülményeit rendre elhallgatta, s az áldozáshoz a titok megtartásával járult. Az így nyert feloldozást és bűnbocsánatot, érthetően, nem tekintette soha tökéletesnek.

Ugyanis édesanyjának tett mindenkori bűnvallomásaira, beleértve mindig azt a legelsőt - megkapta a teljes fölmentést vétke, vétkei következései alól.

Anyja halála után Ágota lelkének nyugalma megbomlott. Eddigi különös szokásai elhatalmasodtak fölötte. Övéinek apróbb-nagyobb kórságait „hasonszenvi" eljárással (similia similibus curantur) orvosolta, hódolt mindenféle borogatásoknak, sőt kezének egyre inkább delejes erőt tulajdonítva, a kézrátétel hatásában is szentül hitt. S hitt a szellemidézésben, melyet anyja éltében csak olykor-olykor űzött, de mostanában (gyakran szolgálói társaságában) estenden, teletszaka táncoltatta az asztalkát: mindig Hozsváth Károly hadnagy (később főhadnagy) érdekében. Főhadnagy? Gondolataiban Ágota léptette elő.

Családi körben gyakorolt gyógyeljárása a test tisztán tartása, méregtelenítése végett naponta (esetleg többször) megismételt klistélyozás, az allövet lett.

Gyermekei ezért szívesen vállalták az intézeti életet, és szünidőben aggódva tértek meg a szülői házhoz.

A tizenhat éves Erzsébet Temesvárott tanult a Miasszonyunk-apácáknál. A kisebbik fiú, akit egy meddő gondolattal Károlynak kereszteltetett Ágota, de akit apja vallásán s nyelvén Carolnak neveztek s írtak, a szebeni román gimnázium negyedik osztályos növendéke volt ezidőtt, s magyar szóra egyre zavartabban járult anyjához vakációzni.

Gyermekei s anyja fogytán az özvegy minden maradék szeretetét férjére terelte. Moldován lassanként megszokta, hogy felesége úgyszólván rigolyái által édesül hozzá, de elfogadta az ártalmatlannak ítélt kuruzslásokat, s el még az olykor vállalt allöveteket is, melyek ideig-óráig segítettek az egyre hatalmasodó baján: dülmirigye kezdett evesedni.

Moldován Jánosnak hatvanéves korában egyik óráról a másikra elzáródott a vizelete. Egész alteste iszonyatos feszülő fájdalmán csak Szebenben tudtak segíteni: fémkatéterrel elvezették testéből a felgyülemlett pangó hugyot. (Az sem volt kis fájdalom!)

Hazatérvén felesége gondozásába esett, ki újra és újra leküzdvén maradék irtózásait, naponta lemeztelenítette férje hanyatt vetett altestét, a fél kezével magasba tartott zománcedényből csatlakozó cső végét szabad kezével beledöfte a szorongó férfianuszba. A szappanos, langyos víz néhány percig még csak növelte a duzzadó prosztata feszítő fájdalmát-ingerét. Amint azonban Ágota „mehet" szava elhangzott, felkapva nadrágját rohant a pervátára, ahol is belei kiürülvén, vízhólyagja táján is jóleső könnyebbedést érzett.

Sokadik alkalommal, mikor különösen jólesett alteste enyhülése a klistélyozás által, visszaheveredett előbbeni helyére, és ezt mondta:

- Nem is reméltem, Ágotám szívem, hogy ennyire szeretsz engemet.

Tegezte feleségét, az meg kezdettől magázta őt.

1874

Moldován György huszonnegyedik évében végezte el a jogakadémiát (anyja kívánsága szerint), azért ily későn, mert nővére, apai ágon féltestvére, Aspasia unszolására a papi szemináriumban töltött két évet. Aspasia akkortájt ment férjhez Bukarestbe, a neves, főúri Marghiloman család egyik sarjához, hatása öccsére akkor megcsappant, s az érsek beleegyezett (Szebenben), hogy félbehagyott egyházi művelődése mellé esetleg egyházjogászi minőségben alkalmasint többet használjon felekezetének.

Az érsek óhajára a doktori, tudori fokozatot Bukarestben kérte, minthogy a jogakadémián (melyet magyarul végzett) erre mód nem volt.

Ez sem volt könnyű dolog, de sógora családjának befolyásával s a maga fölényes műveltségével sikerült.

Anyja a huszonnégy éves fiút (még csak doktorandusz) maga elé állította, és sarjadó bajuszát a maga ízlése szerint ollózta ki. Talán két hétbe is tellett, míg Gyurikám (Moldován Ioan Gyuricámnak szólította) férfidísze megfelelően alakult. Akkor anya és fia bekocsiztak Szebenbe, galambszürke huszárdolmányt rendeltek főhadnagyi rangjelzéssel a legjobb szabótól, s az elkészülvén (egy következő alkalommal, már ősszel) Szeben akkor még egyetlen fényképészénél a bajuszkás-dolmányos fiúról felvételt készíttettek. György csak ezután utazott Bukarestbe, hogy a szükséges vizsgáknak eleget tegyen.

- Nagy kép legyen, színezve - utasította Moldovánné a képművest.

1890

A színezett fénykép nyolc esztendeig egy sublótfiókban lappangott, zár alatt, csak magános ünnepi alkalommal került napvilágra, csak néhány percre megtekintés és megcsókoltatás végett. Moldován János nem tudott róla egyáltalán. György meg teljesen megfeledkezett még a fényképezkedés kínos órájáról is.

Az egykori főbíró üvöltő fájdalmak között szenvedett ki hatvankilencedik évében: csapolás már nem segített, érvágással hiába próbálkoztak, a piócák undorodva, szívatlan fordultak le a nyaktól talpig, tokától bokáig felpüffedt testről.

- Húgyvérűség - tártak tenyeret a tanácstalan orvosok.

Alig egy héttel a temetést követőleg, általános nagytakarítás után, előkerült a sublót záros fiókjából a bajuszkás huszár főhadnagy képe, s felkerült az újdonat özvegy hálószobájának falára, szemben az ágy fölött aranyló szentképekkel.

György csak most révedt vissza a szebeni fényképész műtermére.

- Milyen nyalka katonatiszt lehettem volna, ha az élet könnyebbik végét ragadom meg!

- Sajnálom, hogy a hazáról eltévesztett fogalmad van, kisfiam - mondta az özvegy -, akinek te a modellje vagy, bizony azt az élet a nehezebb, a halálos végén ragadta el.

Homályos beszéd volt, a nézetkülönbségnek kölcsönös, hosszan tartó csókkal vették elejét.

Július 3-án emberemlékezet óta nem tapasztalt felhőszakadás zúdult Vízaknára. A környező lejtőkről a városra ömlött a víz, a nyíltszíni sóstavak kiöntöttek. Félóráig tartott az égiháború, de órákig tartott, míg az ár elvonult az utakról.

Ami soha nem történt meg addig, a hatvan-nyolcvan öl mély, felhagyott sóaknák is megteltek.

Megteltek, és ki- s feltörtek a föld alól. A Nagy-Akna régen beomlott, s fűvel, bokrokkal benőtt lappancsán új kapu nyílt, s azon öt honvéd holtteste úszott elő, melyeket (kiket) a vízaknai csata után háromszázheted-magukkal löktek a sós mélybe.

„Negyvenegy évig és hat hónapig aludtak nedves sírjukban” - írta másnap a helyi hírlap. - „A holttesteket a sós víz romlatlan állapotban megőrizte. Az ismeretlen és névtelen hősöket, a mesés idők hazajáró, néma tanúit a város kegyeletesen közös sír megszentelt földjébe fogja

temetni.” Még azt is megírta a lap, hogy a hősök között egy galambszürke dolmányt viselő huszár is van.

Mikor Ágota hírét vette a szörnyű-gyönyörű hírnek, befogatott, hóna alá kapta a falról a főhadnagyi képet, s úgy, gyászruhásan a ravatalozóhoz hajtatott.

Ott feküdtek sorban a honvédek, még koporsón kívül.

Az özvegy negyven év és hat hónap várakozással szemében és szívében kereste és találta meg a galambszürke huszárt.

A só a tűző napon már megkristályosodott a holt férfiak arcán. A huszár arca borostás volt, de bajuszt nem viselt. Dolmánya kopott (még az élettől), nyaka és arca idegen, közlegényi. A bizonyság előtt Ágota ájultan összeroskadt. Gyászruhája is, meg a kép is besározódott. Mikor életre locsolták, elfordult a jövevény halottaktól, s ezt motyogta: - Többé nem imádkozom.

1892

Február harmadikán reggel a szolgálók összeguborodva s halva találták asszonyukat. Felöltözve halt meg, gyermekei távollétében.

Az orvosok tudták, gyógyíthatatlan, daganatos női betegsége van. A halottkémnek annyi dolga akadt csupán, hogy kiegyenesítse a horgasra merevülő tetemet.

Hosszú esztendők óta találkoztak ismét a testvérek.

György Budapestről sietett haza, Erzsébet Kassáról, oda ment volt férjhez, jó tíz éve, szinte a nevelőzárda iskolapadjából - földbirtokoslány pad- és évfolyamtársnője testvérbátyjához. De magában jött, gyermekei s ura nélkül. Carol (Aspasia kedvence) most is Bukarestből érkezett, s eljött maga Aspasia is, kinek (most derült ki) csupa kedves emlékei maradtak Ágota mamáról. A gyászoló „gyermekek” Erzsébet kedvéért - ő szégyellte a románt - magyarul idézgették a boldogult jó tulajdonságait. Csak kevés szót ejtve az utolsó két évtized furcsa szokásairól.

Suttogták, s ez a „gyermekek” fülébe is eljutott, hogy a nagybeteg mérget vett volna be, hogy végezzen magával.

A plébános véleménye az volt, tökéletes temetést fog celebrálni, noha Ágota testvérünk már két esztendeje nem részesült a bűnbocsánat szentségében, s utolsó kenetért sem fohászkodott az Úrhoz.

A rövid végrendelet egyenlően osztott a négyek között, bár az örökségre egyik sem szorult rá.

György pecsétviasszal lezárt külön borítékot kapott, saját kezű felbontásra és nyilván személyes, sőt magános olvasásra.

Ő nem is bontotta fel nyomban a borítékot. Meglepte az üzenet, bár minden részletét ismerte a belefoglalt néven kívül.

„Fogantatásod napjának s órájának évfordulóján halok meg. Semmi okom nincs meg nem tennem. Apád arcképét nézem haldoklásomban, aki olyan volt, mint Te, huszonnégy éves korodban. Szerettem volna, s szeretnék holtában találkozni vele. Tudd a nevét, mely a tiéd is lehetne: Hozsváth Károly főhadnagy a Mátyás-huszároktól.”

Moldován György olyan tetemes részt vállalt a románság sorsának istápolásából, hogy anyja állítását egy halódó s megzavart elme utolsó termékének minősítette. Annyira szerette Moldován Ioant, még haló porában is (ahogy mondani szokták), hogy az ő lelki nyugalmát megháborítani sajnálta volna. S egyben saját lelke nyugalmát is őrizte azáltal, hogy anyja utolsó üzenetét elégette, s szavai hamuját emlékező ganglionjainak leghátsó zugába söpörte.

1917

Hónapokba telt, míg Moldován Gheorghe-ban György visszaszerezte egyensúlyát. Midőn az egymást támogató magyar és német csapatok a Kárpátok mögé szorították a három behatoló román hadsereget, György örült, mert érezte, eljött az ideje - amikor segíthet mindkét népének. Mert románsága még a nagy sósvízi találkozás után sem pusztult ki belőle. S ezt érezték a magyar urak, amikor felajánlotta szolgálatait a készülő békekötés előkészítésében.

Magyar urak? Először Tanárky vezérőrnaggyal próbálkozott, őt a „tetem" és fénykép azonosítása alkalmából ismerte már személyesen. Hamarosan kiderült, hogy Tanárky a békéhez kicsi ember. De kicsinynek bizonyult az osztrák-magyar csapatok erdélyi főparancsnoka, straussenburgi Arz Artúr gyalogsági tábornok is, aki miután hosszan hallgatta Moldovánt, megkérdezte: - Magyar ügy? Igen? Én a császár kabátját viselem. A katona feladata az ellenség megsemmisítése!

Ám jött személyesen megszemlélni a csatamezőket Károly, az új császár és király, ez utóbbi minőségében negyedik.

Sokkal udvariasabb és készségesebb volt a katonáknál az eléje tolakodó Moldovánhoz. Figyelmesen hallgatta, s megértvén, hogy Erdélyről van szó, Tisza István grófhoz, a magyar miniszterelnökhöz utasította.

A miniszterelnökhöz kétnapi várakozás után jutott be. Elmondta végre segítő szándékát. - Röviden - szólt szigorúan Tisza -, ha jól értem, ön a románok számára kegyelmes békét óhajt, midőn mi évtizedekre meg akarjuk bénítani őket.

- Én arra akarok figyelmeztetni, mi lesz, ha visszajönnek Erdélybe!?

- Ön románként a lehetetlen latolgatására késztet!

- Szeretném bebizonyítani személyesen nagyméltóságodnak, ha megérjük, hogy ama lehetetlen esetben én magyar leszek.

A kihallgatás búcsúvétlen ért véget.

II.
György, Georgica, Gyurica, Gyurika
Pavlika, Lika, Pavel, Pál

1855

Igen finom szemű, tiszta és nagy szilárdságú agyagpalából készült íróvessző a palavessző, mellyel a szintén agyaglemezből való palatáblán írni lehet. Az agyagpala, melyből a palavesszőt gyártják, hosszabb idejű fekvés után, érintés nélkül, hosszú, vékony oszlopocskákká esik szét, mert benne az igazi és hamis palásság egyszerre kezd működni.

Minden lemezekre hasítható kőzet: pala. De nem minden palával lehet írni, az agyagpalán kívül csupán a grafittal. A kristályos palák legelőkelőbbikével, a csillámpalával például nem.

Ezek valamennyien részt vettek az őskorban a föld felépítésében, s így bolygónknak mintegy alapkőzetét alkotják.

Georgica, Gyurica, Gyurika első iskolás esztendeiben palatáblára rögzítette Vízakna legtapasztaltabb oskolamesterétől, Prekup Majerántól hallott s a fekete táblán megpillantott ismereteket, mindig - palavesszővel. A fakeretes palatáblácska mindkét lapjára írhatott, s ha nem sikerült első nekibuzdulásra az írásbeli művelet, zsineggel fogva tartott, kissé nedves spongyával hirtelen, bármikor simára törölhette a hibásnak ítélt felületet.

A spongyát zsineggel derékba kötötték odahaza a táblakeretbe, még tán a gyártók, likat fúrtak, s az átfűzött zsineg által rögzítették a mindig nedves szivacsot. Szivacs és palatábla, birtokbavétel óta egyek voltak. A törékeny vessző fölött nagyon kellett őrködniök a gyerekeknek, aki tehette - jövet-menet -, az iskolán kívül tokban tartotta. Ha félbetörött vagy éppen harmadába negyedébe a vessző, azzal aztán nehezen boldogult a kárvallott.

Az ősz bajszú Majerán románul oktatta a fiúcskákat, leánykákat, de Gyuricának (Moldován Györgykének) nagyanyja, Szaplonczayné kérésére, tudománya velejét rendre magyarul is elmondta, ismételte. Így a román iskolában Gyurika szépen megbarátkozott a román mondatokkal, a többiek viszont megtanulták a fentebbi magyart, melyet az utca porából egyébként már ismertek így-úgy. Még a tompább elméjűek is kezdték értegetni az ungur szókötést.

Az osztálytársak közül egyetlen maradt név szerint is időálló: Muntyán Lenuca, egy sokgyermekes, szegény sorsú sóvágó leánykája. Aki történetesen Gyurica mögött ült, együtt tanulásuk első másfél esztendejében.

Kis Györgyünk odahaza magyarul nevelődött, csupa nők között: nagyanyja becézésében s „féltestvére", az alig három évvel idősebb Aspazia (Aszja) dédelgetésében. Kishúga, Erzsébet születésekor s minden későbbi fürdetésekor Gyurikát eltávolították, kitessékelték, ne lásson, ne halljon, ne szaglásszon fiú módon. Látványban nem is volt része szeme csodálkozása éveiben, legfeljebb a szagok, a női szagok tapadtak megkülönböztetésül érzékeibe, úgy csütörtökpéntek napjaiban sejtette, hogy a ház nőillata felerősödvén, magát másféle szagúnak tudja: valamennyien csak egyszer fürödtek hetenként s éppen szombaton. De mindig úgy, hogy a fiú friss meleg vízben, utána már csupán „apja" következvén, az elütő szagú, dohánybűzös Moldován János. Olyankor, szombaton, emlékezetes tiszta köntösben látta viszont a családot, s a jó érzéstől minden érdeklődése megcsihadt a szagok iránt.

Erősen megsínylette a fiú növekvő tapasztalási igényét, hogy Aszját kilencéves korában édesapja román szóra Szebenbe vitte zárdai bentlakásra.

Az iskolai szünetekben hazaérkező nagylány egyre módosuló személyisége inkább tiszteletre, mint szeretetre méltóan változott.

Gyurika látása bizonyos tekintetben fejletlen (mert kielégítetlen) maradt. Még a kis Erzsébetet sem láthatta pólyából kibontva. Igen, otthon a szagok után tájékozódott, kilépve a házból, úgyszólván tapasztalatlan volt.

Egy napsütéses tavaszi délelőtt (Majerán tanító épp románul magyarázott) véletlenül padlóra esett Moldován Gyuri palavesszője. Könnyen meglelte, csak le kellett kuporognia ülőhelye alá. A nap sugarai a padok között siklottak be a tanterembe, s a kuporgónak váratlan fényeket villantottak meg: Lenuca térdeit - megnyitva, támaszt keresőn - Gyurika padjának feszítette: köntöse alatt nem volt semmi ruhaféle. Ahogy az ilyen korú leánygyermeket öltöztetni szokták, s hogy szükségét könnyebben végezhesse - csupán kántust viselt, vállán, hátán kis könnyű bekecset.

A halványrózsaszín nyiladék látása álló percig mozdulatlanságba nyűgözte Gyurikát. Úgy érezte, e szép napsütötte pad alatt messzibbre már nem lehet s nem is érdemes ellátni.

Csak akkor tápászkodott fel, amikor Majerán magyarra fordította a szót, s egyedül az ő kedvéért s érdekében.

Óraközi szünetekben Lenucát figyelte, s minden mozdulatát másnak látta, mint akár tegnap. S el is feledte, hogy tegnap még észre sem vette a kislányt.

Aznap még kétszer ejtette el palavesszőjét Gyurika, mindkétszer szándékosan. Majerán semmit nem vett észre, Lenuca sem, bár az egyik ejtés idején rövid időre összezárta térdeit, de már akkor a napsugár is odább kúszott.

Hazafelé menet Lenucához szegődött. Nagy kerülőt kellett tennie, a szegény sóvágók a város túlfelén laktak. A lány közömbösen fogadta a kíséretet, az átalvető vászontarisznyát nem adta oda. Néhány nap múlva Lenuca annyit engedett, hogy a tarisznya szalagját kétfelől fogva vitték.

Azokban a hetekben több palavessző eltörött a pad alatt. Majeránnak kellett egy ízben elő-szólítania az ülés alatt keresgélőt, utóbb meg is tiltotta, hogy a pad könyöklőjének vájatából legördüljön az íróeszköz, egy madzagocskára maga az ősz tanító bogozta a spongya mellé az aznapi palavesszőt, még mindig tanácstalanul a tekintetében, mi kutatnivalója lehet növen-dékének odalent.

A tilalmat elsöpörte az iskolai szünet. Ősszel Gyurika úgy igyekezett, hogy megint a Lenuca előtt való padba kerüljön.

A hazakísérést nem tiltotta Majerán. Muntyánék kapuja előtt egyik délben Lenuca anyja csodálkozott leánya gavallérjára. Az elgyötört asszonynak egyéb dolga is volt eddig, mint idegen kisfiúkkal törődni. Azért azt kérdezte: *a cui pizdă eşti?*

Gyurika egy szó kivételével ismerte a mondást, s emiatt nem is felelhetett honnan származása dolgában. A leányka tudta anyja szavainak értelmét, de nem ismerte azt a testrészt s a hozzá tartozó nőt, aki Gyurika anyja kellett legyen. - *Copilul lui Moldován* - bökte ki végül Lenuca.

Nem sokkal karácsony előtt Gyurika leszaggatta, foggal elharapta a spongya zsinegét, hogy legyen mit pad alá ejtenie. Majerán tanító halk léptekkel a kuporgó fiúcska mögé került, hogy fejének, tekintetének alulról oldalaslag csapó irányát kifürkéssze. Maga is lehajolt, ám a két szurtos leánykatérd padnak terpesztett feszülése elegendő bizonyíték volt számára. Odébb sétált, majd románul feleletre szólította Georgicát, mintha mit sem vett volna észre, valamit a betűk írásmódjáról kérdezett.

Még aznap felkereste a tanító Muntyánékat, s az asszonyt rábeszélte, Lenucának varrasson, varrjon, eszkábáljon össze chiloți-ot, nadrágocskát - vászonból. Nagyon meglepődött az éppen újból terhes asszony, mondván, ő maga sem visel ilyenféle ruhadarabot, két idősebb leányára sem varrt, adott soha chiloți-ot. Majerán szerint a tanteremben fel fog fázni a gyermek. Ennyiben maradtak. Soha nem firtatta-vizsgálta a tanító Lenuca alsó öltözetét. Hanem Gyurikát másfelé ültette. Szaplonczaynénak a dologról nem szólt. Férfiszolidaritásból? Talán magának is lehetett része gyermekül hasonló felfedezés örömében.

1860

Tizedik esztendejében Gyurikát érettnek nyilvánította a plébános a szent gyónásra és a szent áldozásra. Több hetes készület előzte meg a gyónást, a bűnök fogalmának és válfajainak részletes megismerése által, melyeket igen és nem feleletek közben fel kellett sorolni a gyóntatószékben is.

Mindennek Gyurika híven eleget tett, ám mikor másnap az Úr testét két szín alatt magához kellett vennie, néhány perccel azelőtt, hogy az ostyát nyelvére fogadta volna, eszébe jutott, hogy tán a legsúlyosabb bűnét elfeledte megvallani. Tudta, a bűnök előtanulmányozása során tanulta, hogy négy éve, sokszor a Lenuca térdei alá kuporogva a paráználkodás bűnének egy nemét követte el.

Tudta, s mégis áldozott, és soha a későbbiek alkalmával nem gyónta meg, sem a vétek-sorozatot, sem a hamis áldozást, mely talán, gondolta ő, még nagyobb bűn volt, mint amit első gyónásakor „feledékenységből” elhallgatott.

Ekkor, ettől kezdődött felekezetétől való eltávolodása.

Segítette őt ebben, szándékolatlanul, nagyanyja, ki római katolikus lévén, minden más vallást sajátjánál csekélyebb értékűnek tartott, még a görög egyesültet is, melyben „apja” után Gyurikát iktatták.

Az igazi hatást az gyakorolta a bűnösen áldozó fiúra, hogy Szaplonczayné még saját felekezetében is igen sok kivetnivalót talált és hangoztatott. Örökké elégedetlenül tért haza a vasárnapi misék prédikációival. S az imakönyvek! Az alapimádságokkal: a miatyánkkal, az üdvözléggyel, a hiszekeggyel nem elégedhet meg magára adó hívő - az ezerféle alkalomra felkészítő fohászok tárházai lennének az imakönyvek. Szaplonczayné a köznép számára írott s kinyomtatott imádságos könyvet mind ismerte, forgatta, többi közt az Aranykoszorút, a Rózsáskertet, a Zöld Koszorút, a Kis Kalauzt s még vagy nyolc-tízet. És mindenkor élénk bánattal azt vette észre, hogy ezek a szép nevezetű könyvek belső tartalmukra nézve a legnyomorultabbak és értéktelenek, a legsekélyesebb bírálatot sem állhatják. Ő azokban sem morált, sem nemes érzeményekre való buzdítást, sem a szépnek és jónak megkedvelésére ingert nem bírt lelni. S azonkívül mindet oly iszonytató unalmasnak találta. S valahányszor elmélyedni próbált e fohászgyűjtemények valamelyikében, mindig mélyen elszomorodott. Mert azt hitte, hogy egy lelkes, a nép fogalmaihoz készült, a szívekre érzékenyen ható imádságoskönyv a szegény köznépnek igen kedves és üdvdús olvasmányt nyújtana, nyújthatna.

Nagyanyjának egyháza elleni emez apprehenziói éveken át vigaszt nyújtottak Gyurikának gyónással és áldozással súlyosbított bűnének elviseléséhez. Egészen közelbúvásig azonban nem engedte őt nagymamának az a szokása, gondossága, mellyel övéinek emésztését figyelemmel követte.

Szaplonczay, a sótiszt, egyike volt ama keveseknek, akik a Jellasics elleni győzelmes ütközetekben életöket veszítették. Özvegye szerint nem halt volna oda hősleg, ha aranyere miatt mozgása nem oly lomha. Gyurikának többször végig kellett hallgatnia e kór eredetét és megelőzésének módjait.

Nagymama nézete szerint az aranyér nem más, mint azon szenvedések, amelyeket a beteg végbelében lévő apró giliszták háborgásai okoznak. A szenvedő ember üdvösebbet nem tehet, mint ha az aranyér szülőokát, a gilisztát pusztítja. Mentül több hideg vizet igyék a szenvedő, és gyakran vegyen hideg vízből allövetet. A végbélben érzett fájdalmakat azonnal meg lehet szüntetni, csak hideg vízből vegyünk allövetet. De hát mi az oka a fájdalom megszűntének? Amint a hideg víz a gilisztához ér, megszűnik rágni. Az ekképp szenvedőknek úgy kell élniök, hogy a giliszták szaporodását meggátolják. Oly eledelekkel éljenek, melyeket a giliszták nem szeretnek. Ilyenek az ecetes, citrommal készült és minden savanyú ételek, retek, cékla, káposztaleves, mindenekfölött a makk-kávé, bodzalekvár, hagyma, maga idejében a szőlő, és főképpen mentül újabban merített friss víz. És az oly eledelektől óvakodjék a beteg, mit a giliszták szeretnek, ilyenek: a forralt tej, a tejben főzött ételek, a cukros sütemények, a sok kenyér és tésztás étel.

Gyurikának sok savanyú étket kellett nyelnie, s ha estenden körbetekeregve a városkát, vacsora után már legfennebb lábmosásra jutott idő lefeküvés előtt - s az allövet megalkotása kihullott nagymama és édesanya szorgos estéli keze ügyéből, eszméletéből -, az eredményes kószálás volt.

A közös katolikus egyházi szokások ellen való berzenkedés simogatólag hatott a fiúcska lelke nyugalmára. A giliszták elleni sűrűn történő támadások viszont deréktől lefelé riadalomban tartották egész valóját.

Hiába Gyurika, rimánkodva és farolva, hogy neki nincsen gilisztája, ha volt is egyszer kicsiny s kutyáskodó korában, s nem is fáj neki soha ott, legfeljebb éppen akkor csupán, mikor a beszappanozott csövű klistélyt magába kell fogadnia.

Ezért aztán mikor Gyulafehérvárra latin iskolába került négy esztendőre, a nagy idegenség fenyegetése s a hazulról történő elszakadás fölötti búsulás mind visszájára fordult: Fehérvár ígéret földjének tetszett, a szülőházból kitépődni pedig az estéli meggyaláztatásoktól való talán végleges szabadulás üdvözülésének látszott.

Csak az internátusba imákkal és gyónással beiktatódó napok idején jött elő a szentségekben hazudás bűne, melyet továbbra is magába zárt, elhallgatván mind a palavesszők korát, mind a vétekben fogant szentségfelvételeket.

Négy év kellett Gyulafehérvárott, hogy ezek a sebek betokozódjanak.

1865

Az algimnázium után Moldován János sarkára állt: a fiúnak román iskolában kell folytatnia. Egész nyár ment rá a családi huzavonára. Végül György Szebenbe indult ősszel - német gimnáziumba.

A serdülés kegyetlen éve egyszerre tört rá Györgyre az új nyelv támadásaival. S bizony tanulmányi eredményei legalább másfél fokozattal süllyedtek, de buktatásra egyik tanára sem gondolt, bár kedvencül sem fogadta egyikük sem.

Serkenő bajuszkával s német bizonyítvánnyal érkezett Vízaknára a nyári szünetre. Gondolt rá, hosszú nadrágjához sétapálcát szerez, s pálcát fogó jobbjára glaszékesztyűt. Idősebb barátai figyelmeztették, pálca és kesztyű csak az érettségi után jogos. Így aztán a kánikula beköszöntén visszaereszkedett a kurtanadrágos viseletbe.

Az első szabad heteket könyvei között töltötte György, rozsaratás idején mozgalmasabbá tette éltét „apja". Magával vitte a rozstarlóra „fiát", nem kaszával-sarlóval, hanem csak a felügyelet végett: szemmel tartani az aratókat s cséphadaróval cséplőket - se a gabonaszemnek, se a szalmának ne legyen hija a gazda távollétében sem.

Csak úgy a második napon vette észre, jutott fülébe az egymáshoz dobált kurjantásokból, hangos és zsíros tréfálkozásokból, hogy mezei munkásaik egy része a Muntyán család ivadéka, köztük maga a családfő is természetesen. Lenuca nincs köztük, csak nénjei és bátyjai - s majd évek múlva - gondolta György - itt lesznek húgai és öccsei is, de őt magát nem tudta elképzelni e verejtékes munkában. A családra ráismervén - gyónásainak minden szépsége elméjébe villant - az evangélikus gimnáziumi esztendőben belső híradás nélkül megszűntek a gyermekvétkek, s elég volt a Muntyánok nevének többszöri elhangzása, Lenuca térdei képzettek meg a nyári napsütésben, s az a reménység, hogy esztendilyenkor ő is tán az aratók között hajladozik majd.

Amint nőtt-terjedt a tarló, egyre ott bóklászott György cipősen az aratók között, megszólításokra éhesen s figyelve a férfiizmok játékát, a nők csípős verejtékét. Naponta sikerült *domnişor* megszólításban részesülnie egy-egy közömbös kérdés örvén. Muntyán volt az, aki ha szólította, mindig magyarul, *kicsi úrfinak* szólította.

Úgy telt el a hét, hogy „apja" egyszer sem járt ellenőrizni a mezei munkát, s megelégedett az estéli jelentésekkel. Akaratlanul, de tán nagyon is szándékosan növelve a fiú férfitekintélyét, melynek ezek a napok igen sokat használtak.

Péntek lehetett, alkonyattal, már hazafelé készülőben eléje állt Muntyán: Vajon lehetséges volna-e, kicsi úrfi, kérem, hogy a tarlón a mi libáink legeljenek, míg az eke be nem fordítja az elhullott magvakat.

A választékos, magyart románnal vegyítő kérelmet elhalaszthatta volna másnapra, otthon megtárgyalván az engedélyt. Ám frissen szerzett urasága gyors és azonnali választ diktált, s hogy nagymama meg ne változtassa az ő hirtelen igenét, még nagyos elfordultában odavetette: Ha nagyanyám tíz lúdját is kihajtják.

Muntyán meghökkent, de rábólintotta a *bine*-t.

Nagymama tapsolt a *domnişor* eleven és talpraesett döntésének, „apja" fejcsóválva beletörődött, maga juhlegelőnek szánta a felmagzó tarlót.

Következő hétfőn két gyermek, Lenuca valamelyik öccse és valamelyik húga gyámoltalankodott be a Szaplonczay udvarra, csak annyit tudtak kibökni, hogy „ludak", majd magyarázatul románul is: *gâşte*, s hosszú fűzvesszőkkel utcára terelték a tíz fehér libát.

György szokásszerűen aznap is kiballagott a Meleg-oldalbéli rozsföldre, hogy immár a gyermekek, a libapásztorok dolgát ellenőrizze. Félúton bosszankodott magára, milyen unalmas nap néz őrá, s csaknem visszafordult, aztán mégis továbbment.

A rozsszalma mellett, a kévénkint rakott kazal tövében egy nő kézimunkázott, s távolról ügyelt a pásztorkodó gyermekekre s hát a minduntalan két falkára szakadó lúdcsapatra. György el akart lépni mellette, de a nő (most már közelről: lány) fürgén felkelt, és kezitcsókolommal köszönt.

Hátravetett hajfonata derekát verdeste, orcája két piros alma.

György nem viszonozta a köszönést. Erre a találkozásra lelke csak esztendő múlva készült, de már a piros arcról lejjebb csúszott szeme: Lenuca kebles volt már, igen kebles. Ez is meglepő volt, s amint a lány magát megingatva szólt: Én vagyok a főpásztor - a fiú ráérzett, amint mostanában hajnalonta akaratlanul, készségére: a találkozáshoz nem kell várakoznia egy évig.

Úgy beszélgettek vagy fél órát a kicsépelt kévékből rakott kazal árnyékában.

Másnap ugyanott folytatták, bár nem sok szóval. Lenuca nem védekezett, amint mögéje kerülve a lihegő-reszkető fiúkéz melleit próbálta kutatni. Ne itt - mondta a lány, s a kazal túlfelére terelte Györgyöt, Lenuca egyre ki akart fordulni a szorongatásból, hogy szemtől szembe kerüljenek. György azonban egyre mögéje került.

György a végső öröm elérését csak az állatok világában, a baromfiudvaron, kertben, kutyák révén néhányszor s a sertések közé került kan disznó próbálkozásai által tudta.

Lenuca tudta, mit akar a fiú, nem háríthatta el vadul kísérleteit. Egy idő után ellazultak a markoló kezek. Ezt nem értette a lány, s azt sem, hogy aznap negyedórányi unatkozás után, a támadások szűntén magára maradt a kazal tövén.

Másnap azonban megint frissen érkezett György - tapasztaltabban s emiatt céltudatosabban. Nem elégedett meg a keblek sanyargatásával. Odanyúlt, ahol a kilenc év előtti látványt sejtette. Meglepte s feldúlta, hogy a régi rózsaszín helyén mit lelnek ujjai.

Lenuca nem nagyon tiltakozott, csak annyi szóval szabódott most is: ne itt.

Ebben nyilván igaza volt: de hát hol?

A lány a közeli fasor felé pillantott. Ezt odahaza csenderesnek tudta György. Megindult. Néhány lépés után visszanézett. A lány engedelmesen lépkedett nyomában.

Egy riadt gondolat a bokros fasor előtt: Lenuca most sem visel alsóneműt!

Már bent járnak a bozótosban, tisztást keresnek s találnak, némán.

A kézimunkád hol hagytad? A kazal tövén.

Ennél többet nem beszéltek. György a leány mögé került, de most a szoknyája alá nyúlt mindjárt. Lenuca ingerülten fordult meg. György ismét hátulról próbálkozott, ahogy otthon az udvaron tanulta. Elfáradásig forogtak így. A leány nem mondta, nem mondhatta, hogyan kell csinálni, mert ő meg otthon öccsei s húgai létre ébresztésének módját számos éjszakán hallotta, s olykor látta is, minthogy egy nagy s közös szobában háltak szüleikkel, különösen a kisebbek.

Türelmét veszítve harapásra villantotta fogait, de csak egy csókféle lett abból, hogy a fiút magával szemben tartsa, akármilyen dermedten. Farkasszemet néztek, s így, igéző szeme fonalán tartva a tétovázót, a lány elhanyatlott a gyepen, s minden egyéb lehetőséget elhárítva hasig felhúzta ruháját s fel térdeit is, most már odaengedve a fiú szemét is.

Lekuporodva a két térd közé megkísérelte összeegyeztetni eddigi elképzeléseit az eléje nyíló lehetőséggel György, orrával és ölével egyszerre próbálta megközelíteni a sötét bokros gócot. Akár egy karikába görbedő íj. A lány maga is tapasztalatlan lévén, csak úgy tudott segíteni, hogy a kis hím vállait megragadva maga fölé húzta: az íj lazult ily módon kissé és saját súlyától a test, a kész vesszőt az áhított irányba tolta, s merő véletlen, hogy a bokros góc pőréjéhez érintette. Most néztek egymás szemébe merőn! Pillantásuk azt mondta: Igen! Ez az!

S György lassan lejjebb ereszkedett, de *akadálynál* tanácstalanul megállt.

- Ha felcsinálsz, domnişor, a bátyáim agyonvernek téged! - sóhajtott boldogan Lenuca. S ez nem hangzott üres fenyegetésül.

György feltérdelt, s begombolkozott.

A rozsföldre többé nem gyalogolt ki.

Lenuca hosszan nézett utána, várakozóan, még nyitva tartva magát.

1866

Moldován Aspazia Bukarestben töltötte utolsó diákéveit. Egy szebeni barátnője vitte át, s apjának „csak" az internátus díját kellett fizetnie. Ehhez persze szükséges volt Ágota együttérzése és beleegyező részvétele a pénzküldeményekhez.

Jutalma ehhez annyi lett, hogy a szünidőben, Vízaknán Aszja ővelük (vele s anyjával) magyarul beszélt. Apjával azonban mindig románul s mindig szeretetteljesen javítgatva az ő erdélyies-falusias idiómáját, a maga finom irodalmias, bukaresti szólásához idomítva.

Apácáknál fog lakni, ez évtől maga is tanítván, az eddigi apanázsról félig-meddig már le is mondva, de a további küldeményeket meg nem tagadva, mert valamiképp magasabb szintű életet kell élnie-mutatnia a zárdai életnél. Ágota mamának súgta meg a nagy titkot: diplomata-jelölt udvarlója van, s azért nem hagyhatja oda Bukarestet.

Georgicát cseperedő gyermekként babusgatta a régi módon, csiklandós kacagásokkal azért egyre inkább tudomásul véve s kimutatva, hogy tapasztalata van róla - bajuszkás férfiembert von olykor ölébe, majd máskor, más kedvében maga ül a kicsi úrfi ölébe. Olyannyira egymás hatása alá kerültek, hogy ősszel - városba induláskor - Aspazia döntötte el, hogy Georgica csakis a szebeni román líceumban folytathatja tanulmányait. Azt is sejtetvén „öccsével", hogy magát ugyanúgy, mint őt, a görög nem egyesült felekezet hatáskörébe helyezi. Ki is fejezvén „apjok" előtt is többször: az igazi román vallás a görögkeleti egyházban érhető tetten.

1868

Erre a nyári szünetre Aspazia már gyűrűs menyasszonyként tért haza Vízaknára.

Georgica pedig érett férfiként. Nádpálcát, keménykalapot s szarvasbőr kesztyűt vásárolt Szebenben.

A vízaknai fürdősétányon kart karba öltve sétáltak, Aszja a bukaresti életről csacsogott, a promenád népe megfordult utánuk, ők meg erre-arra köszöngettek, egyre kikarolva egymásból: Georgicának jobb kézzel kellett teljesítenie a kalapemeléseket, miközben kesztyűs baljában könnyű nádbotját lengette.

Reggel a nagy családi tükör előtt (a Szaplonczay házban) dús szappanhabot verve állán és arcain „apjától" örökölt hatalmas borotvával körülményes, finom mozdulatokkal húzta le magáról a legénytollat.

A három nő áhítattal bámulta a férfias szertartást. Aszja saját parfümjét ajánlotta fel az apró habmaradványok letisztogatásához, s ekkor a sima arc már csókolható volt anyja, nagyanyja számára. Miért, miért nem, Aszja nem követte példájukat, ám magukra maradva átkulcsolta

„öccse” nyakát, erősen szemébe nézett, s száját szájára eresztette, s percekig tartó csókba bocsátkozott. Gyurica számára ez merőben új formája volt a rokoni szájak érintésének - új és felzaklató. Gyurica a lehetséges érzéki sóhajok után állapította meg félig kérdőleg: - De hiszen mi testvérek vagyunk! - Ölelő karjain nem lazítva, felnőttként felelt Aszja: - De csak féltestvérek! S az egyházjog nekünk még frigyre is engedélyt adna, ha kérnénk.

- Csakhogy te már menyasszony vagy!

- Nagyon jól tudom, csakhogy én téged is szeretlek!

Ez a lehetőség évtizedekig élt Georgica képzeletében. S eleinte még úgy, hogy Aszja óhajtásait életére vonatkozó parancsnak érezte és teljesítendőnek.

- Azt mondtam a vőlegényemnek, hogy papnövendék, teológus leszel. Így aztán akármennyit dicsérhetlek, nem féltékeny.

Ősztől így lett György a szebeni teológia első éves hallgatója - a görög nem egyesült hiten. A líceumból, ahol ugyanezt a vallást táplálták a növendékekbe, egyenes út vezetett az ortodox szemináriumba.

Moldován János nem tiltakozott, hiszen szebeni kapcsolatai őt magát óhitűnek tekintették még 1848-49-ből.

1870

Özvegy Szaplonczay Ádámné életének hatvanadik esztendejében ágynak esett. Lábszárai combvastagságúra dagadtak. Az orvos vízkórságot állapított meg: vizelethajtókat, érvágást és piócázást rendelt. Ez volt az első év, hogy a hideg allövetekről saját maga számára is lemondott a beteg.

Nagymama napjában többször ágya mellé rendelte Györgyöt, tanulmányai felől faggatta, s mindegyre bebizonyította, hogy az ortodox teológia nem felel meg az ő szabad lelkének.

Egyik este elpanaszolta „apja” - abban a szobában állt a betegágy -, hogy a rozsaratáshoz hiányoznak ez idén a legjobb munkásai, a Muntyánok. György mutatott némi érdeklődést. - Hát azért, ha nem tudnád, azért, mert Muntyán Lenuca hozzáment a Morariu fiúhoz, Aurélhoz. - Aurélhoz - állapította meg sóhajtva, mert tudta, hogy Aurél félnótás. Az öregek valami tíz hold jussról beszéltek, amit Auréllal kaptak Muntyánék. Hát ezért nem jönnek ez idén. György szótlanul magába roskadt. - Nagyon válogatós volt, s íme, húszévesen még jól is járt ez a lány - mondta a maga szövegét Ágota mama. „Fia” bánatát csak Moldován vette észre: - Ne búsulj, fiú, lehet még benne részed - majd hosszú hallgatás után hozzátette, mindezt négyszemközt: - amint már a csenderesben megtetted volt.

György mélyen elpirult, lám, valakik kilesték a csenderes délutánját. Nem kérdezősködött, vajon ki lehetett az. Tán a két libapásztor fecsegett valami érdeklődőnek. Mi oka lenne cáfolni e hamis értesülést. Rejtett gyászában életének egy korszaka zárult.

Nagymama tovább firtatta a szebeni felkészülés módját s hibáit. Nyárnak delelőjén aztán kimondta: - Egy ősödnek kívánságára jogásszá kell lenned, fiacskám!

Néhány napra ez újdonat kívánság volt. De állandóan ismétlődvén megszokta a fül.

- Halálos ágyamban ez az egyetlen kívánságom! S ha nem, nem lesz nyugvásom odaát.

Holmiját, iratait kikérvén a teológiáról, harmadévre nem tért vissza Szebenbe.

S minthogy Aszja idén nem jött szabadságra, ősztől a váradi jogakadémiára iratkozott be Moldován György.

Az elszakadás azonban nem ment könnyen. Iratai kézhezvételéhez el kellett zarándokolnia az érsek-metropolitához, Şaguna Andráshoz. Áttérése alkalmával már váltottak néhány rokonszenvező szót. Most azonban komor arccal fogadta a fiatal papnövendék konvertáló elhatározását. Nem érezte megnyugtató egyedüli oknak a magyar nagyanya súlyos betegségét. - Én is súlyos beteg vagyok - mondta -, s nem fordíthatnám vissza személyes döntésedet egyházfői óhajommal?

György nem visszakozott, s a metropolita utóbb még becsülte is szilárdságáért: - Egyházjogászként még hasznára lehetek felekezetünknek.

- Jó, jó! De ahhoz Bukarestben lehetne megszerezni a licenciátust.

- Ennek örömmel teszek eleget, minthogy néném oda ment férjhez.

Az érseki titkár rövid okiratot szerkesztett erről, György aláírta, Şaguna kézjegyével és pecsétjével látta el, s az egyezség bekerült az érsekség levéltárának *„cauze suspensate”* részlegébe, *kezelendő 1875-ben!* záradékkal.

Búcsúzáskor a pásztorgyűrűre lehelt csók után Şaguna homlokon csókolta Györgyöt, s egy pillanatra ősz szakálla hatalmas tömegével besátorozva, alkonyatba borította a fiú arcát.

- Te vagy teológiánk legkiválóbb ígérete. Nem akarlak elveszíteni! - Majd áldás után: - Vajon nem a *Federaţiunea* minapi kiáltványa zavarta meg elméd elhatározását?

Csakhogy György nem tudott a kiáltványról.

1875

Budapesten jogi doktorátusokat szerezvén, juris utriusque doctorként távozott a magyar fővárosból, s ígéretét megtartva a szebeni érseki levéltár kezelőjét figyelmeztette adósságára. Ajánlásért megint az érsek-metropolitához következett fel, de Şaguna helyén már a fekete szakállú Roman Mironot találta; jelentéstételre esztendő fordultán ismét felkeresvén, a gyűrűt ajakkal illetni megint elmulasztotta, de a szövetség a fiatal ügyvéd s az ortodoxia között megerősíttetett.

Nagymama is már a vízaknai temetőben, helyét Ágota mama foglalta el, elérvén a határozatképes érett kort, háromgyermekes anyaként negyvenöt évesen.

A licenciátus megszerzése után visszaemlékezve Şaguna utolsó kérdésére, a bukaresti akadémia könyvtárában előhozatta a pesti Federaţiunea 1870-es évfolyamát, s ott az erdélyi Román Jogakadémia megalapításához szükséges eszközök megszervezésére vonatkozó tervezeteket találta. Várd meg - gondolta az ősz metropolita, aki mindenben apránként akarta magához fűzni növendékét. Kései üzenetéhez azonban, íme, nem ragaszkodott, nem ragaszkodhatott.

A fiatal ügyvéd már esztendilyenkor bejegyeztette magát idős vízaknai kollégája irodájában, s alig érkezett haza, máris ügyhöz jutott: egy magyar sóvágót román földszomszédja néhány méter elszántott mezsgye miatt perel. Vagy három ottföldes tanú s a határjárás bölcs megállapításaival salamoni ítéletre lehetett serkenteni a járásbírót: két ottfelejtett mezsgyeakác

mutatta, hogy az elszántott terület feleakkora, mint a felperes követelése, s az alperes magyar is belátta, hogy ekéje idegen barázdát csatolt telekkönyvi betétlapjához. Mindkét fél belenyugodott az ítéletbe, Moldován doktor ügyvédi jó hírét ezzel városszerte megalapozva. Szebenből is jöttek távoli hívások egyházjogi problémák megoldására, de a második ügy ismét Vízaknán létesült.

Két termetes bátyjával Lenuca, Morariu Aurélné jelent meg az irodában. Hárman egymás szavába vágva adták elő, hogy ők miért volnának perbe híva. A tíz hold miatt, s hogy még nincsen gyermek öt év után sem, semmisnek kell nyilvánítani a házasságot, a jussként kiszakított tíz hold visszautalandó a Morariu család birtokába, akár Aurél személyével együtt.

Ifjú ügyvédünk látta, hogy a katolikus egyházjog alapján egyházi bíróság előtt is végig kell futtatni az ügyet, ahol arra lesznek kíváncsiak, el van-e hálva a frigy. A járásbíróság előtt Moldován dr. csak Aurélt idéztette meg: szereti-e feleségét, el akar-e válni tőle? Aurél zokogni kezdett arra a lehetőségre, hogy Lenucától elválasztják. A pert a Muntyánok nyerték meg.

Ügyvédi tiszteletdíjban nem állapodván meg, néhány nappal az ítélet után Lenuca lépett az ügyvédi irodába: - Elhoztam a díját, domnişor. - Egy kicsi kendőt tartott kezében, egyéb nem volt nála.

- Mennyit? - kérdezte Georgica. Az asszony tetőtől talpig végigmutatott magán: - Ezt mind.

S mielőtt az ügyvéd ocsúdhatott volna, hasig felhúzta ünneplő ruháját.

Georgica kulcsra zárta az iroda ajtaját. S a bőrheverőn, most már gyakorlott mozdulatokkal, egymás után kétszer, anélkül hogy félbehagyta volna, magáévá tette Lenucát.

Csak miután kiengedte vendégét, vette észre, a heverő s alsóneműje, sőt nadrágja is véres. Lenuca még lány volt huszonöt évesen. Ezt utólag, bizton érezte is.

Napokig zaklatta lelkét a lehetőség, megtagadhatta volna-e a felajánlott ügyvédi honoráriumot? Nem, bizonyosan nem! Lenuca tiszta ártatlanságában madonnaszerűen élt tovább, ha lehunyta szemét.

A Morariuk azonban fellebbeztek, s a tíz hold dolga a gyulafehérvári törvényszék elé került. A koronatanú ismét Aurél volt s a törvényszéki orvos, aki megállapította, hogy a házastársi együttélés bizonyított.

A Morariu család tanácstalan lévén, a törvényszéki ítélet ellen nem fellebbezett.

Lenuca, Fehérvárról visszatérve, már a következő héten jelentkezett az újabb ügyvédi költséggel. György éppen tárgyalt, s azt mondta: majd máskor, itt most nem lehet. Ezen felbátorodva az asszony másnap késő este lakásán kereste fel Györgyöt. „Apja" házában lakott egyedül, legényesen, Moldován János átköltözött a Szaplonczay házba.

Nem volt erő, mely eltávolíthatta volna az asszonyt. Az egész éjjelt együtt töltötték végül, újon és újon nekibuzdulva egymásnak. De hajnal előtt Lenuca önként távozott.

- Aurél nagyon keres már, nehogy gyanút fogjon.

- Ne hidd ám, hogy bármikor idejöhetsz.

- Tudom jól, s csak addig, míg felcsinálsz.

Többször nem fogadta be Moldován doktor a honoráriumtörlesztőt. De már elkésett a tilalommal, s a Morariuk megdöbbenésére Lenuca farsang tájt domborodásnak indult.

1877

A tartós együttlét új s meglepő szokásokat hozott a fiatal ügyvéd életébe. A család vitatkozás, ellenkezés nélkül két különböző s mélyen ellentétes igyekezetre szakadt. Ágota mama minden szabad idejét nagyfia megházasításának szentelte: magyar, mindenképp méltó magyar feleséget szerzendő. „Apa" a maga politikai nézeteivel törekedett azonosítani „fia" világszemléletét s jövőképét. Ez a jövőkép egyben országkép is volt egyre inkább, s abban kellett véleményüknek azonosulni, hogy Erdély-Ardeal előbb-utóbb az egyesült dunai fejedelemségekhez csatlakozzék.

György számára idegen volt ez a lehetőség, Erdélyt jelen állapotában tartotta fejlesztendőnek, s benne a román nép viszonyait is.

Moldován János a román nemzeti akarat megnyilvánulását a passzivitás mellett való kitartással azonosította: a Román Nemzeti Párt is ezt hirdette. Két felnőtt ember összekoccanása közben csupa meglepetés.

Kiderült, hogy „apa" járatta a legöntudatosabb román lapot (Budapestről), a Federaţiuneát. Előkerültek a sárguló évfolyamok. Ezeket idehaza eddig nem látta György.

- A passzivitás? Ezt olvasd - ütött fel egy régi példányt Moldován.

„Az aktivisták kétértelmű magatartásával kapcsolatosan felmerült kétségek tehát csak abban az értelemben merülhetnek fel, hogy energikusabb vagy kevésbé energikus kifejezést adjunk a passzivitásnak, ez élénk vitára adott okot a nemzet vezetői között. A vélemények megoszlottak éspedig: a) azok, akiknek megvan a választói joguk (a feudális választási jog alapján), ne is iratkozzanak fel; b) iratkozzanak fel, de ne menjenek választani; c) menjenek, de ne szavazzanak, hanem tiltakozzanak; d) a román választók szavazzanak arra a román jelöltre, aki előzőleg becsületére kötelezi magát, hogy megválasztatván nem lép be a budapesti képviselőházba."

- Ön, atyám, tehát a passzivitás híve?

- Igen.

- S melyiké?

- Természetesen az aktív passzivitásé. A tehetetlen passzivitás hibás volt. Az erdélyi románokhoz méltó passzivitás, mint az ország lakóinak többségéé, nem lehet más, mint az élő, határozott aktív passzivitás. Nem érted? Olvasd ezt a helyet:

„A budapesti országgyűlés érezze, lássa, hogy csonka. Az uralkodó hallja a románok fájdalmát és kívánságait, melyet egy olyan néppel szemben követnek el, akit áldozatul dobtak oda egy másik privilegizált nép korlátlan hatalmának."

- Tehát megfordítani a privilégiumot.

- Élesen vág az eszed.

- Ez esetben lesz-e olyan lap Kolozsvárt, Szebenben vagy éppen Bukarestben, mely címében viselné a federációt, mellyel Magyarország felé nyújthatja kezét az erdélyi magyar nép?

- Az ilyesmi lehetetlen lenne.

- S a privilegizált népet milyen alapon tisztelnénk meg e címmel?

- A többség és az ősi ittlakás címén.

- Mi, akik nevünkben viseljük, honnan érkeztünk ide, fennen hangoztathatjuk ősi ittlétünk tényét?

- Kiüt anyád magyar vére belőled.

Erre György nem válaszolt, hanem elmondta egy szeminarista kori emlékét, amikor is Şaguna érsek százezer forintos alapítványt tett a görögkeleti egyházi iskolák javára. Ez azonban minden tartalék pénzét felemésztette, s mikor a felsőház üléseire Budapestre kellett volna utaznia, azt üzente fel, hogy nincsen pénze szállodára és útiköltségre. Ha a miniszterelnökség évjáradékot szavazna meg s állandó budapesti lakást! Megkapta mindkettőt: főúri lakosztályt a Sugár úton és évi 8000 forintot.

- Ne kötekedj velem, fiam, egyházainkat nem vonhatjuk az aktív passzivitás politikájába. S te magad jobban tennéd, ha törődnél természetes gyermekeddel, jó román módjára. Csodálkozol? Morariu Aurélné fia a te fiad! S az én unokám, román ágyékból!

- Csak talán nem ezt pletykálják a városban?

- Ez nem pletyka, ezt én tudom!

- S honnan tudja, atyám?

- Kiszámítottam! Ama hajnal, midőn házamból kijőni láttam Aurélnét, s a gyermek születése között épp kilenc hónap telt el.

- Atyám figyeli „házunkat”?

- Korán ébredek, s szemmel tartom az utcát.

- Anyám tud a dologról?

- Arról csak én tudok s most te s persze ő, Lenuca.

Erről többet nem beszéltek s amelyből kibomlott, az aktív passzivitásról is, sokáig nem.

Nem került szóba a gyermek neve sem, csak úgy mintegy, hogy ez már nagyapaként Moldován Joan gondja lesz.

Egy vásári nap délelőttjén, az ügyvédi iroda ablakában állva s kitekintve egyszer csak arra lett figyelmes György, hogy a guggolva portékát áruló kofák közül kiemelkedik egy ünneplő katrincás asszony, ölben tartott fiúcskát emel diadalmasan magasba. Lenuca volt az. Aztán elfordult, ölbe ejtette fiát, mintha csak véletlen örömében tolta volna fel a napsütésbe.

1879

Ágotának számos leányváltozat után sikerült megtalálnia az igazit György számára.

Erzsébet már tavaly is magával hozta néhány hét nyaralásra Kolozsvárról, ahol gyakorló tanári évüket töltötték, első végzősei lévén a Ferenc Józsefről elnevezett tudományegyetemnek s főként első nőtanárai. Csutak Júlia eleven volt, világosbarna, tavaly még igen tartózkodó modorú. Ezen a nyáron már többször kacér szembenézéssel hárította el magától Györgyöt, akit anyja azzal tiltott: „Túlságosan szép ez neked!” Ettől figyelt fel Júliára. Zongoraszóra táncoltak, s György a lány füle mellé csókolt. Fejét magasra emelve eltávolította a leány: -

Kedves Gyuri, ne gyakorlatozzon rajtam. - Maga is katonatisztre pályázik, mint Erzsébet? - Mi nem utánozzuk egymást, nem azért diplomáztam, hogy házasságba rejtsem oklevelemet.

Györgyöt egyre jobban érdekelte Juliska finom vonalú, mindig nedvesen piros szája. Tudta, hogy melle is teljes, de csak táncoló összeborulásuk üzenték. Erzsébet udvarlója, a tüzér főhadnagy leruccant „háztűznézőbe". Most már Ágota mama ült, annyi év után, zongorához. Csak keringőt tudott gyermekeinek.

A legényházban, míg a főhadnagy Vízaknán vendégeskedett, sok mindenről szó esett, de a legjelentékenyebb értesülés az volt, hogy Juliska Kolozsvárt félelmesen megközelíthetetlen.

Udvarlója távoztán, Erzsébet elbúsulta magát - a várt leánykérés nem történt meg, bár a tüzérfiú azt súgta: „az okmányok legyenek készenlétben". A táncnak befellegzett, maradt helyette a fürdőzés a sós vizekben meg a nagy séták. A mindent takaró, ámde nedves tapadásában majd mindent érzékien megformázó fürdőruhában Juliska gyöngéden ívelt vonalú alakja mágnesként vonzotta Györgyöt, ám a tóban óvta magát az illetlen közeledés izgalmától, de a határ néptelen tájaira irányzott séták több lehetőséget kínáltak. Kínáltak s adtak is, a csenderes azonban szóba se jöhetett. Egyik este megkérdezte anyját a nála szokatlan zavarral küzdő fiú: - Mit szólna, édesanyám, ha megkérném Juliska kezét? - Ágota, fejét ingatva, ilyen kitérő válaszokat adott, magában kuncogva: - Korod miatt, közel jársz a harminchoz. S ő is huszonhárom. De hát a diplomájával igazán nem számít vénlánynak. - A legközelebb négyszemköztöt így használta fel György: - Nem gyakorolni akarok. Én egy életre ajánlom fel arcunk és testünk gyakorlóterét.

A gyűrűket Szebenben vették meg. (Ez is szép kirándulás volt.) A szája és kezei számára megnyílt szabadság napról napra egyre dúltabbá tette az ifjú ügyvédet, ki már be sem járt az irodába, a nyarat zaklatott boldog vágyakozásban töltve, a nappalok szüntelen együttléte miatt. Esténkint gerjedt állapotban olykor már arra gondolt, hogy önkezűleg vet véget a mátkasági feszültségnek.

Egyik nap, késő este hazatérvén, mezítelenre vetkőzött az éjszakában, vizet húzott a kútból, s az alacsony, használatlan vályúba kuporogva magára zuhintotta a vödör vizét. Egy női hang azt mondta: - Húzok még egy vödörrel.

György nem örült, nem bosszankodott, talán meg sem lepődött, de nem is takarta magát az éjszakai derengésben. Lenucának frissen mosdott szagosszappan-illata mögül már természetes párák szivárogtak elő. Befelé menet György nedves vállára tette kezét.

- *Mai vreau încă un copil de la tine. Vreau să mai facem încă unu.*

György nem tiltakozásul szólt: - Miért éppen ma? - Mert a múltkoriból kiszámítottam, mikor tudok foganni. - Biztos vagy benne? - Egészen biztos.

A példa készen állt - először ő is mezítelenre vetkőzött. György ámulva sóhajtott.

- Elválasztottam a kicsit. Már harapott.

De a férfi erre már nem is figyelt. Ráborult az immár nem szoptató, hatalmas mellekre.

Váratlanul sokáig tartott egyesülésük. Lenuca többször felvinnyogott. Új volt számára, amit érzett. Mikor György felkelt, ő úgy maradt. S a józan kérdésre - Várasz még valamire? - így felelt: - Hogy még egyszer megteszed.

Kevés idő múlva György megtette még egyszer. A két izmos láb derekára kulcsolódva csak nagy sokára engedte el.

Nem mosdott, várta, míg felszikkad. Aztán öltözés közben: - Teodornak fogom nevezni. - Biztosan fiú lesz? - Biztosan, és papot csinálunk belőle. - S az elsőből miért nem? - Miért? Ha látnád a micsodáját, nem kérdeznéd, domnişor. Abból katona lesz.

Papot csinálunk belőle - ez maradt meg.

Még éjfél alig múlt, Lenuca már surrant is a kapu felé. Közömbös-bizalmasan visszasúgta: - A Morariuk elfogadták. - Kit? - Te még azt sem tudod, domnişor, hogy hívják! Pavlika! De én csak Likának becézem. - Ki volt Pavel a családban? - Hát az Aurél apja. Élnek-halnak a gyerekért. Vasgyúró.

1895-1897

Senki nem erőltette tovább Pável tanulását, csupán a hazulról kapott Morariu-ösztönzésből a polgári iskola harmadik esztendejéig futotta.

A fiúnak egyedül a lovakhoz volt kedve, s nem irigylette, hogy öccsét, Tódort gimnáziumba járatták „szülei". Ezúttal apjaként kell tekintenünk Györgyöt, bár ő nemigen tüsténkedett (immár nős, családos ember) ebben az apaszerepben, de valahányszor Lenuca hozzáfordult, mindig irányt mutatott a Morariu Aurél családja számára.

Lenuca nem kereste a találkozást, de ha utcán, olykor mégis esett úgy, szembetalálta magát a domnişorral, nem köszöntötte őt, csak megemelt arcán rejtelmes mosollyal elhaladt mellette. György egyszer-egyszer megállt, hátha beszélhetnének valamit közös dolgukról (talán épp a gyermekekről), de látva, hogy az asszonynak nincs szüksége, hogy feltárja növendékei fejlődését, biccentéssel ő is továbbhaladt.

Teodor-Todorka gimnáziumba segítése volt (az ügyvédi irodában), amikor a két lurkó jelenlétében, a tizennegyedik évébe lépő Pávelnek a lovas-gazdálkodó hajlama szerint döntöttek. Öt év múlva történt a következő látogatás. Teodor már szúrós pillantású kispap - Balázsfalváról, Pável pedig a sorozás után, épp bevonulandó regruta, a 31-esekhez indulóban. Hogy ez jó lesz-e? György huszárnak szánta a fiút, s maga intézte másnap el, hogy a második huszárezredbe vonulhasson be - magyar vezényleti szóra. Két esztendő múlva, a báját veszített (vagy hájait leplező) asszony huszár tizedes fiokkal jelentkezett: most aztán végképp - hogyan tovább az egész életre! Az asszony képzeletében felmerült lehetőségek között ott sorakozott a posta, a vasút, az erdészet s valamelyik méntelep, mint életre szóló foglalatosság. Az utóbbi a lovak miatt. Sorra vették mindet, kissé fanyalogva még a méntelepnél is. Hát a lovascsendőrélet! Az miként tetszenék? A daliás huszár tizedes egyszerre boldog vonzalmat érzett a másik lovas alakulathoz.

A szebeni csendőrszárny parancsnokságán el tudta intézni György, hogy a kolozsvári csendőr tanosztály már ősszel kebelébe fogadja a meghatott huszárt.

Mért volt meghatódva ott az ügyvédi irodán? Lenuca súgta: - Megmondtam neki. Örvend, hogy nem kelekótya magból ered. De csak mi tudjuk.

Ettől fogva évenkint jelentkezett Pál, néha többször is, ha életében változás történt. Kiharcolták, hogy Szebenben központi helyen szolgálhasson - apaközelben.

1908

Március 20-án az érsek-metropolita (immár a harmadik Moldován doktor életében) magához kérette őt.

- Kedves fiam! Bizalmas és titkos megbeszélésre óhajtalak elküldeni tégedet Bécsbe, de csak úgy, ha előre teljes hallgatást fogadsz.

György megtette, megfogadta a hallgatást.

- Arról van szó, fiam, hogy a trónörökös kezébe kívánja venni sorsunkat, s ezért üzent nekem s Mihályi érseknek Balázsfalvára Vajda Sándor által, hogy titkon utaznánk fel hozzá a Burgba. Te jól tudod, fiam, hogy én titokban nem mozdulhatok Szebenből, s ezért magam helyett tanácsosomat, Cristea Miront küldöm, példámra kollégám egy kanonokot meneszt a megbeszélésre, meghallgatásra. Úgy vélem, Cristea egyházjogi s általában jogi kérdésekben nem eléggé járatos. Szóba fog kerülni a Lex Apponyi dolga, s ebben a te jelenléted szükséges lehet. A főherceg szárnysegéde, von Aarenau őrnagy a mi emberünk, s a titkosságot az utolsó ajtóig ő szervezi és őrzi meg. Találnunk kellene egy hallgatni tudó, erős, a fegyverhez is értő útitársra, aki hármótok zavartalan utazását oltalmazná. Az idő sürget, a körültekintésnek lehetőleg még ma szerét ejthetnéd. Gondolkozz, te sok embert ismersz.

- Tudok egy daliás lovas csendőrről, aki gyalogszerrel is a 190-et közelíti. Összeköttetéseink révén a csendőrszárny-parancsnokságtól szabadságoltatnunk nem lesz nehéz. Pavel Morariu.

- Milyen garanciát tudsz vállalni érette?

- Házasságon kívül született természetes fiam.

Az érseket meglepte a közlés, hosszan elgondolkodott, majd rábólintotta a *bine*-t.

Vajda Sándorral s a görög egyesült kanonokkal Kolozsvárt találkoztak, majd az utolsó pillanatban Vajda nélkül szálltak vonatra, két első osztályú fülkét bérelve.

Bécsben a Tegethoff hotelben szálltak meg. Huszonhetedikén Aarenau levélben közölte, hogy a „Herr” (a császári Fenség) 28-án déli 12 órakor fogadja az urakat kihallgatásra. „Nem is kell tán figyelmeztetnem - írta -, hogy a kihallgatásnak a legteljesebb titokban kell maradnia. A magyar kémek naponta a Belvedere kapui körül settenkednek, ahol a trónörökös lakik.”

Fél tizenkettőkor konflis gördült a Tegethoff szálló elé, ajtaját egy kéz (Aarenau keze) nyitotta ki. Előbb Cristea, majd Bunea hágtak fel s ültek le hátul egymás mellé, méltó papi talárban, Moldován doktor zsakettben, csíkos pantallóban s kézben tartott cilinderrel az őrnagy mellé ült, Pavel természetes mozdulattal a bakon, fel a kocsis mellé. Nagy kerülőt tettek a városban, végül is nem a főbejáratnál állapodtak meg, hanem a palota kertjén át, egy rejtett hátsó ajtón jutottak be a trónörökös magánlakosztályába.

Ferenc Ferdinánd egyszerű tábornoki öltözetben állva fogadta a küldöttséget, rendjeleket nem viselt, kezet feledékenységből vagy meggondolásból nem nyújtott, biccentés után leült a számára külön álló trónfotelbe, s keze intésével hellyel kínálta vendégeit, akik illendően megnevezték magukat. Nem tudhatták, meg képes-e különböztetni honnanjöttüket, mert nyomban elkezdte mondani a magáét, György úgy érezte, fenséges előkészített szövegét.

- Köszönöm, hogy olyan messziről eljöttek, és örvendek, hogy alkalmat adtak annak kifejtésére, hogy én ismerem a derék és lojális román népet, miként hosszas nélkülözéseit és szenvedéseit, amelyek a magyarok részéről érik. Ismerem a románok méltó és érdemes viselkedését egész történelmi múltjukban, főként szolgálataikat és áldozataikat, amelyeket 1848-ban hoztak a trónért és a dinasztiáért. Ismerem a román ezredek vitézségét a harcban.

Szeretem a román népet, és lelkem vágya, hogy segítsek rajta, amikor lehetséges. Most azonban nem sokat tehetek. Egyelőre. Azért hívtam önöket, hogy megmondjam, ismerem az önök helyzetét, és együttérzek önökkel. Mondják meg népük körében - de természetesen óvatosan és úgy, hogy ne tudják meg ellenségeink -, melyek az én terveim, s mi az én felfogásom. A nép reméljen, mert helyzete meg fog javulni. Amint tehetem, meg fogom változtatni a mai állapotokat.

A két pap egymás szavába vágva hálálkodott a trónörökös jóindulatáért.

- Köszönjük császári fenségednek a szép ígéreteket. Ezt a különleges kegyet jelnek tekintjük és reménynek, hogy a mi népünk számára is felvirrad a szebb jövendő.

- A mi népünk paraszt, földműves nép, de becsületes, konzervatív és hűségesen dinasztikus. Meggyőződésből, mert mindent a dinasztiának köszönhetünk.

- A mi érdekeink azonosak a dinasztia érdekeivel, ezért a magyarok kizárnak, s a jövőben is ki akarnak zárni a közügyekből.

- A városok lakosaival akarnak kormányozni, akik tudnak írni, olvasni, és mind kossuthisták. Még nálunk, Balázsfalván is kossuthista gyűlést rendeztek, amelyre szemtelenül meghívták a mi érsekünket, Mihályi Viktort is.

- Csak tán nem ment el? - rebbent a főherceg.

- Ó, nem. Visszautasította a meghívást.

- Néhány román gyermek és diák elment, de mikor a Kossuth-nótára nem vették le a kalapjukat, megverték őket, a szolgabíró és a csendőrök szeme láttára.

- Különös szimpátiával viseltetem a román földmívesekkel szemben. Maradjanak önök továbbra is becsületes, földmíves nép.

- Mi szeretnők, ha erényei megőrzése mellett minél többen ipart tanulnának - jegyezte meg halkan Moldován doktor, de őfensége nem figyelt oda.

- Úgy ítélem, hogy az Apponyi-féle iskolatörvény kedvezőtlen a nemzetiségekkel szemben, különösen a 27. paragrafus, nemde?

- Igen, fenség, ez a törvény megsemmisíti az egyházak autonómiáját iskolai téren, arra kényszerít, hogy több tárgyat magyarul tanuljunk, ám ezekről jogtanácsosunk adhat egészen pontos tájékoztatást.

- Nagyon furcsa ennek a törvénynek a címe: „a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól”.

- Igen, az, hogy a járandóságot a törvény címébe emelték, szokatlan a mi jogalkotásunkban. De hát a magyaroktól minden kitelik.

- Nem ok nélkül, fenség. Az állami oskolákban a tanítók fizetése kétszerese, háromszorosa az egyháziakéhoz képest. A törvény kilátásba helyezi, hogy ők is megkapják az állami illetmények összegét, ha elfogadják az állami felügyeletet.

- Nos - szólalt meg Cristea -, ez okozhatta, hogy tiltakozó megmozdulásainkban csak papjainkra számíthattunk.

- Van erre egy idevágó régi román közmondásunk - bátorkodott neki Bunea -: pénz az ördög szeme.

- Ami a 27. paragrafust illeti, benne rejlik a törvény punktum saliense: Ha fegyelmi eljárás vagy vizsgálat során kiderül, hogy a felsorolt hibák valamelyikében a lelkész is részes, a vallás- és közoktatásügyi miniszter erről értesíti az illetékes egyházi főhatóságot, s megvonhatja az állami kongrua-kiegészítést, az eset súlyához képest - örökre. Ha az egyházi főhatóság a helyzet orvoslása iránt egy fél év alatt kellő biztosítékot nem nyújt, a miniszter az iskolát bezárhatja, s helyébe állami iskolát állíthat.

- Eszerint a felelősség a papság vállán van.

- Igen, fenség - helyeselt Cristea.

- Súlyosabb esetekben a miniszter kimondhatja, hogy az illető lelkész állami iskolában hitoktatással többé meg nem bízható.

- Tehát ez a nevezetes paragrafus nem sorolja fel azokat az izéket, hibákat?

- Az másutt felsoroltatik: ha a tanító a magyar nyelv tanítását elhanyagolja, ha nem engedélyezett tankönyveket használ, ha kivándorlási ügyekkel foglalkozik, ha feslett életű, meg kell torolni vétkét.

- Mi a megtorlás határa?

- Dorgálás, pénzbírság, a korpótlék megvonása, állástól való elmozdítás.

- Történtek elmozdítások?

- Igen, mert képesítés nélküli tanítóink nem ismerték a magyart, melyet oktatniok kellett volna.

- Az 1868. törvény is rossz volt?!

- Igen, küzdöttünk ellene, és elértük, hogy falvaink nagy részébe nem szivárgott be negyven év alatt magyar szó - felelt Cristea.

- A német szó azért Csehországban mindenütt beszélt nyelv, s a Monarchia olasz tartományában is - említette meg Moldován.

- Az természetes - biccentett Ferenc Ferdinánd.

- Igen, fenség, az természetes - mondta Bunea.

- Tiltakozásunk eredményeképp törölték a törvénytervezetből, hogy a nem magyar tanítási nyelvű népiskola elvégzése után a gyermeknek folyékonyan kell tudnia magyarul írni, olvasni és számolni. A törvény csupán némi megértő nyelvismeretre szorítkozik, s nem is lehet ellenőrizni, mily mértékűre.

Bunea váltott hangot és beszédfonalat.

- Folyton gyanúsítanak, hogy kifelé gravitálunk, csak azért, hogy fenséged előtt kompromittáljanak.

- Ugyan, dehogy! Ismerem a románok hűségét a dinasztiához.

- A román nép hűségét ismerve, fenséged elődje, Rudolf főherceg gondolt rá mint lehetőségre, hogy a dunai fejedelemségekkel egyesítve, külön államként a Habsburg-dinasztia hűségébe kapcsoltassék - szólt Moldován.

A trónörököst kellemesen érintette a régi terv.

- Igazán kedves, de nekünk első Károly, a románok királya jó barátunk, vele szövetségben tervezzük a közös jövőt a román nép érdekében.

- A román nép történetében egyetlen eset sincsen, hogy hűtlenné vált volna - fogadkozott Cristea. - El vagyunk nyomva, fenség, de a román nép életerős, sok a gyermeke.

- Nemsokára minden másképp lesz, uraim. Én ismerem az összes jogtalanságokat - súgva -, tudok róla, hogy Szebenben az Albina Bank útján Bukarestből pénzbeli támogatást kapnak. Ha elfogadják, jól teszik. Törjenek borsot a magyar kormány orra alá. Minden másképp lesz a jövőben. Lesz rá gondom, hogy ne érezzenek szükséget. Szeretem a románokat, szívemhez nőttek azok az egészséges, szép parasztok, akik a havasok közt laknak, és nem ismernek semmiféle betegséget. Szeretem nemzeti öltözetüket, szép nemzeti öltözetüket és hosszú, szép hajukat. - Homlokához kapott. - És ezt a népet kényszerítik a magyarok, hogy kivándoroljon Amerikába?

- Igen - biccentett Cristea.

- Igen - mondta Moldován -, bár az is igaz, hogy a kivándorlók zöme föld nélküli magyar.

A trónörökös legyintett.

- Végignéztem egy falusi lakodalmat. Láttam táncukat.

- A táncok között - kedveskedett Cristea - vannak nagyon régiek is, római eredetűek.

- A nyelvük is szép, harmonikus. Sajnálom, hogy nem tudok románul, de ha lesz időm, talán... Ha azonban lassan olvasok egy román újságot, sokat megértek, mert hasonlít a latin és olasz nyelvhez.

- Például az olasz fronte németül Stirne - bökte ki Bunea -, románul frunte.

- De az a magyar *tata-tete* valami lehetetlen borzalmasság. Már negyven év óta kínlódom, hogy megtanuljak magyarul, és nem megy.

- Engedje meg fenséged, hogy illusztráljam szövegekkel megállapításait.

A trónörökös intéssel adta meg az engedélyt.

- Hervad már ligetünk, díszei hullanak, tarlott bokrai közt sárga levél zörög - kezdte Moldován, majd lélegzettel folytatta: - Még nyílnak a völgyben a kerti virágok, még zöldel a nyárfa az ablak előtt, de látod amottan a téli világot, már hó takará el a bérci tetőt. Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár - Szeretem én langy május-reggelen a permet-esőt, mely gyéren aláhull csillámfonalkint, a dörgéstelen, napszűrte felhők tiszta fátyolárul, midőn a tájnak élénk zöldje lenn, a szőke fényű légből visszahárul és sárgazölddé lesznek a sugárok, melyekben a kelő nap átszivárog.

A főherceg elragadtatott mozdulatot tett, Moldován folytatta.

- Egy szó nyilallott a hazán keresztül, egy röpke szóban annyi fájdalom, éreztük, amint a föld szíve rezdül és átvonaglik róna, völgy, halom...

- Micsoda dallama van! - kiáltott fel a trónörökös - gyönyörű szép a románok ősi nyelve!

- Mi örvendünk - vágta el a dicséretet Cristea -, hogy fenséged ilyen alaposan ismeri a román népet.

- Erdély nagyon szép. A hadgyakorlatok alatt jártam Déván, Szászrégenben és Görgényben, ahol egy szimpatikus vadászom volt, Simeon, jól beszélt németül.

- A román nép szívesen beszél németül, ha alkalma adódik - igyekezett szólni Bunea.

- Ismerem azt a vidéket, fenség - mondta Cristea -, Szászrégen környékén, Oláhtoplicán születtem, a Maros felső folyásánál.

- Furcsa az ön szájából hallanom az oláh nevezetet, ez, úgy tudom, tilos.

- Igen, de szülőhelyemet századokon át így hívták, s a magyarok, noha tiltakoztunk az ügyben, ragaszkodnak a régi helynévhez.

- A klérusnak igen nagy befolyása van a népre. Önök, mint a két román egyház képviselői, neveljék továbbra is ezt a csodálatos népet dinasztikus szellemben.

- Megígérjük - emelte jobbja két ujját Cristea, mintegy szavai erősítéséül -, hogy minden alkalommal, templom szentelésekor, ünnepi prédikációkban, népgyűléseken mindig tudomására hozzuk népünknek fenséged megkülönböztető jóindulatát, mert az a kegy, mely velünk szemben megnyilvánul, reményt nyújt a román nép jobb jövőjére.

- Igen, tegyék ezt, és óvakodjanak a kossuthizmustól, és az ilyen törekvéseket nyomják el.

- Megígérjük, fenség, mert a magyaroktól nincs mit várnunk. Nekünk szabadság kell, és akkor tíz, esetleg húsz éven belül várakozáson felüli fejlődést mutathatunk. Most nehéz a sorsunk, a magyar kormány kevés pénzt juttat nekünk. Amit ád, annak is egy részét azon papjainknak kezébe adja, akik választáskor a szolgabírák utasítása szerint szavaztatják le a népet.

A trónörökös észrevette, hogy Cristea, a küldöttség vezető embere, feléje fordult:

- Igen, az egész rendszer korrumpált. Igyekezni fogok, és a császárt ráveszem, ne engedje, hogy a magyarok ilyen messzire menjenek.

- Olyan választási törvényt kívánunk, mint Ausztriában van.

- Legalább olyat. De ebben az esetben küldjenek fiatal embereket a parlamentbe, hogy erélyesen követeljék jogaikat.

- Meg fogják kísérelni, hogy megrövidítsenek bennünket a választókerületek beosztásával. A kerületi beosztás rettenetes. Szeben mellett van egy kis város, Vízakna, amely régebben magyar város volt, de most meglehetős számban románok is...

Moldován doktor közbevágott:

- Vízaknai vagyok, ez a városka évtizedek óta román többségű.

- A román körzeteket úgy jelölték ki, hogy nagy lélekszámra jusson egy képviselő.

- Az olyan kerületeket, melyek valószínűleg ellenzéki képviselőt választanak, nagyobbra jelölték.

- De hát Vízakna, nemde, kisváros.

- Igen, de kormánypárti küldötte van.

- Miért engedte ön, Mo...

- Moldován.

- Moldován doktor, hogy városa, hm...

- Minthogy ifjú koromban katolikus létemre ortodox teológiára jártam.

- Úgy, ön teológiát is végzett, milyen nyelven?

- Természetesen románul, de már Vízaknán románul tanultam, s a gimnázium egy részét szász nyelven abszolváltam.

- Ön tökéletesen beszél németül. Önnek jövendő uralkodásom idején nagy szerepet szánok.

- Fenség! Ötvennyolc éves vagyok.

- Ugyan, uralkodónk hetvennyolc, s mily jól bírja magát, bár...

S ennél a szónál tenyerét kitárta.

- Ki most a képviselő Vízaknán?

- Markbreit doktor.

- De hiszen ő német! Majd beszélek a fejével, alkalomadtán. - És gyors váltással: - Hallatlan dolog, hogy az önök köréből minap egy küldöttség memorandumot akart átnyújtani, s nem engedték őket őfelsége elé. Ön hol tanult?

- A brassói román gimnáziumban kezdtem - hajolt meg Bunea -, a teológiát Rómában végeztem, németül könyvből tanultam. Cristea doktor sokkal jobban tud németül. - Átadta neki a beszámoló lehetőségét.

- Igen. Szász gimnáziumba jártam, de Szebenben általában németül beszélnek.

- Úgy? Ezt örömmel hallom.

- Az egyetemet Budapesten végeztem.

- Eszerint ön magyarul is tud?

- Szükségképpen. Nálunk van Szebenben most a 2. honvéd gyalogezred, melynek katonái székelyek.

- Ők is németül beszélnek?

- Nem, ők magyarok. Sok tiszt is magyarul beszél, az utóbbi időben divat lett magyarul beszélni.

- Románok és németek nincsenek a helyőrségben?

- De vannak, fenség.

- A legénységet anyanyelvén kell oktatni, egyébként gyengül a vonzalom a hadsereg irányában. Kár, hogy a hadseregben is kezd tért hódítani a magyar nyelv. Hogy vannak a románok érsekei?

- A mienk a gyulafehérvár-fogarasi görög egyesült érsek - örvendett a szólhatásnak Bunea -, doktor Mihályi Viktor, 67 éves és egészséges.

- A mi metropolitánk Meţianu János, 81 éves, teljesen ősz, de egészséges, s még szereti a munkát.

- Utódomat, a majdani trónörököst, Ottó öcsém fiát, az ifjú Károly Ferenc József főherceget, kit hadgyakorlatainkon parancsőrtisztnek magam mellett tartok, őt is úgy oktatom, hogy a nagyszerű román népet mindig a trón legerősebb támaszaként becsülje és szeresse.

Ez búcsú- és végrendelkezésül hangzott.

A főherceg felállt, s most kezet nyújtva bocsátotta el vendégeit. Elsőül Cristeának nézett szemébe kitartón, majd röviden Buneaéba, végül György kezét szorította meg hosszan.

- Jövő politikámban még számítok önre, Moldován doktor.

A lépcsőn dúsan aranyzsinórozott szárnysegéd kalauzolta a kert felé őket.

Mikor kissé magukra maradtak, Cristea megjegyezte: - Doktorkám, ön alaposan megvédte a magyar nyelvet.

- De, sajnos, sikertelenül - vetette vissza a dicséretet Moldován.

Már látva a kapu előtt várakozó fiákert s fent a bakon Morariut, középütt az úton megállt Cristea:

- Mit szólnak önök az egészhez?

Némi tétovázás után csak Moldován válaszolt.

- A trónörökös őfensége csontig kinyalta a valagunkat.

Ettől a két pap megnémult. Csak közvetlenül a fogat előtt jegyezte meg Bunea:

- Ezt románul nem lehetne ily tömören kifejezni.

A hintóban, hol már Aarenau őrnagy bent várakozott, érkezésük rendje szerint foglaltak helyet, az őrnagy csak ennyit mondott:

- Háromnegyed óráig tartott a kihallgatás! Rendkívül fontos tanácskozásnak ítélem!

A Tegethoff hotelnél, a fiákerből szállás előtt, busás napidíjat nyújtott át mindhármuknak a szárnysegéd - borítékban.

A kanonok s az érseki tanácsos még napokig maradtak városnézés és vásárlás okán.

Moldován György és Morariu Pál még aznap az esti vonattal Budapest felé utaztak.

- Mit beszélgettél Aarenauval - kérdezte Moldován az első osztályú fülkében -, míg mi fent voltunk?

- Kifaggatott, és megparancsolta, hogy havonta küldjek neki jelentéseket.

- Szóval beszervezett, kémnek.

Pál megvilágosultan bólintott.

1910-1914

Két esztendeig szolgálta a trónörökös szárnysegédét Pavel Morariu, de terhére volt ez a fajta szolgálat. „Apjához” fordult panaszkodva. Moldován György rövid úton segített fián: soron kívül Molnárra magyarosította nevét, s Szebenből Lugosra helyeztette át a nőtlen törzs-őrmestert. Molnár eltűnt Aarenau alezredes szeme elől s a várható későbbi jutalmazás elől is.

Jutalma Silbereis Matild tanítónő lett, egyszerű sváb szülők lánya, kiterjedt rokonsággal egész Bánátban.

Fehértemplomban is, ahová Ferenc Ferdinánd meggyilkolása után helyeztette át magát, ott még szerbül is megtanult valamicskét a törzsőrmester, fölöttesei nélkülözhetetlennek minősítették, s rövidesen őrsparancsnok lett Ungarisch-Weisskirchen német többségű városban, hol akkoriban kezdték ünnepelni Maderspach Ferenc alezredest, aki a Szabadságharcban megvédte honvédzászlóalja élén a várost.

A Maderspach név belekerült még Molnár-Morariu Pál-Pavel nekrológjába is.

1918-1919

„Az osztrák-magyar monarchia már csak térképen volt meg, mikor 1918 október utolsó hetében a haderő pontosan körül nem írható cél nélkül az olasz fronton az ellenséggel még utoljára megütközött. A Monarchia megszűnt, de hadserege, különösen annak magyar része, messze saját határaitól, még állt és harcolt."

November elejére az egész arcvonal visszavonulóban, a magyar ezredek ziláltan Magyarország határai felé özönlöttek, a román többségű zászlóaljak politikus tisztjeik irányításával (Maniu Gyula főhadnagy) Bécs felé gyülekeztek.

Molnár Pál főtörzsőrmester Fehértemplomban erről csak néhány hónap múlva szerzett tudomást, amikor a Monarchia szűntén, vele is az a csoda történt, hogy csendőreivel ő még továbbra is egy nem létező államot képviselt. Kopott ruhás szerb katonák és jól felszerelt francia (gyarmati) csapatok szállták meg a várost, és a lakosság békén hagyása és egyetértése végett minden hivatalos közeget helyén hagytak.

Horvátországon keresztül, a már szerbek által megszállt Dél-Bácskán át, szakasznyi csoportokra szaggatva, félig-meddig lefegyverzett román férfiak érkeztek a Monarchia egyenruháiban.

Akkor tudta meg Pál ezektől, románul nyomban bizalmukba férkőzve, hogy az osztrák köztársaság szolgálatában a szociáldemokrata kormány belügyminisztere (a Monarchiából helyén maradt úr) megbízta őket, hogy fegyveresen fogják körül a fővárost, Vienát, s akadályozzák meg a kommunista forradalmat. Nagyon jó kosztot kaptak, kimenők idején a városban nők is akadtak. Harcolni nem kellett, aranyélet volt, s most nem tudják, miért kell megválni fegyvereiktől s már eddig is felgyűlt értékes holmijuk nagy részétől.

Pál hamarosan megtudta a szerb parancsnokságon: Románia a Tiszáig akarja bekebelezni az eddig Magyarországhoz tartozott területeket, ám ami Bánátot illeti, ahhoz az új Szerb-Horvát-Szlovén állam is ragaszkodik - igényt tart. „Majdan fegyveresen ránk (Bánátra) támadó katonákat, méltányosságból csak meztelen engednék átvonulni."

Nos, a levetkőztetéssel Pált bízták meg csendőrei élén.

Fegyvert már alig-alig tudtak elkobozni. Ha szó szerint értik a parancsot: minden mást. Ezt emberiességből, s román a románnal szemben, Pál nem tehette meg. Akinek bocskort nem tudott juttatni, annak vásott csizmát dobatott, akinek nadrág nem jutott, arra koszlott köpenyt vetett. Az így leszerelt zúgolódó hadfiakat vagonokba terelték, s rövid vasúton a közeli Báziásra zsuppolva, ott a Dunán várakozó uszályokba hajtották.

Az a néhány hét, amíg erre az áldatlan fosztogató tevékenységre kényszerült, nagyon megviselte Pált, s amikor a franciák közvetítésével mód nyílt rá, fegyveresen visszavonult, az őrs véle tartó magyar tagjaival, Szegedre, ahol lajstromoztatván magukat Dorozsmára kerültek.

Molnárné Silbereis Matild két gyermekkel Lugosra költözött francia hatóság alatt rokonaihoz.

Mikor a román csapatok a franciák és szerbek elvonulása után Lugosra bevonultak, kétségessé vált, Matild menjen-e Magyarországra, vagy Pál Romániába.

Teodor Morariu döntötte el végül bátyja sorsát, mikor családja (Matild) nevében beadta Molnár Pál visszahonosítási igényét. Ő, Teodor, akkor már Déván a Hunyad megyei sziguranca főnöke volt.

1920

A magyar királyi csendőrség csalódottan engedte ki kötelékéből Molnár Pál tiszthelyettest. Öccse rövid úton elintézte, hogy a Szeben megyei milícia egyik helyettesévé nevezzék ki, nevét visszarománosítva Morariura, századosi rangban.

Teodor Morariu a titkosrendőrség állományában Hunyad megyében (Déván) őrnagy volt ezidőtt, több paptársával együtt vállalták, hogy az államszerkezet fegyveres apparátusában teljesítik hazafias kötelességüket - az új kor igényei szerint.

Pavel Morariu az ismerős városban jól érezte magát, ügyesen beilleszkedett az őhozzá hasonló származású új tisztikar diadalmas kasztállományába, bár éppen a régi szász tiszti állomány teljes helyén maradása némi rivalizálást vagy tán inkább különállást okozott.

Matild asszony s a gyermekek, Kurt és Hildegard néhány hónap alatt beleszoktak az új helyzetbe.

1921

Május elején Teodor Morariu, a Hunyad megyei sziguranca főnöke (alezredesi rangban) kölcsönkérte Szebentől öccsét egy nagyobb rendőri művelethez. Déván tárgyalták meg az akciót.

- Másfél hét alatt hétszer tartóztattam le, soha nem tudtunk ellene főbenjáró vádat szerkeszteni-teremteni, de most segítségeddel, bátyám, elkapjuk, bemártjuk ezt a gazfickót. Most már ismer bennünket, hogy behúzzuk, számára ismeretlen arcok kellenek. Te, bátyám, meg egy volt közös hadseregbeli kapitány s most román őrnagy.

Meg kellett ismerkednie Pavelnek a „gazfickó” körülményeivel: múltjával, jelenével. Maderspach Viktor az Alsó-Barbatyán-Iszkrony falucskában lakik a Zsil völgyében, Petrozsénytől délre. Száz munkással dolgozó fűrésztelepe és zsindelygyára van. A Monarchia hadseregében tartalékos huszár főhadnagyként fejezte be a katonáskodást. Fegyvertartási engedélye nincs, gyanítható, hogy rejtve puskát, pisztolyt tart. Többszöri rajtaütésre sem sikerült fegyverrel bajlódva tetten érni. Jómódú ember, talán gazdag, házkutatások alkalmával koboztak el tőle aranyholmit. Petrozsénytől északra, Banica falucskában mészégető üzeme van, az azonos nevű patak partján. Nős, gyermekei vannak, idős anyja, öccse. Lojális román állampolgárnak maszkírozza magát.

- Tudjuk, érezzük, hogy nem az - mondta Teodor.

Pünkösd előtt kilenc nappal, polgárias úri öltözetben szállt le az iszkronyi vasúti állomáson a két jól megtermett, ismeretlen férfi. Rövid kérdezősködés után a több kúriaszerű lakot rejtő parkba jutottak, s románul s magyarul egyaránt beszélő cselédek az úrnőhöz irányították őket. Tiszti bokaütéssel, meghajlással s kézcsókkal üdvözölték az úrnőt, s azt súgták: - Magyarországról jöttünk, s fontos beszélnivalónk van Viktorral. - Vezérkari őrnagy vagyok - mutatkozott be a Teodor által melléje adott, magyarul kifogástalanul tudó úr. Ő maga, Pavel tartalékos huszár főhadnagynak mondta magát.

- Medvelesre hívták - sajnálkozott Maderspachné -, tehenet falt fel a havason a vadállat, s fiam nélkül a parasztok nem boldogulnak vele. De estére biztosan itthon lesz. Legyen szerencsénk vacsorára.

A két „magyarországi” visszavonatozott Petrozsénybe, s csak este jelentkezett, vacsorára, pontosan kilenc órakor. Terített asztal várta őket, hat személyre. Ez kissé meglepte őket. Egy vendég úron kívül az idős hölgy s kisebbik fia is vacsorához ült.

- Boldog vagyok, hogy magyar urakat láthatok vendégül asztalomnál, nem vagyunk elkényeztetve odaátról való hírekkel.

- Úgy el vagyunk zárva szabad testvéreinktől - jegyezte meg az öcs -, hogy csak egy-egy átvetődött utas által lehet valamelyes híreket kapni.

Maderspach Viktor - hatalmas termetű úr, méltó párja Pavelnek - udvariasan hallgatott, s alkalmas pillanatban asztalhoz intette a társaságot.

Pavelék háromszemélyes vacsorára tervezték beszélgetésüket, s megzavarta őket a három fölösleges személy s még tán Maderspach medveölő testalkata is.

A vacsorázó hangulatot még a bor sem oldotta beszédessé. Időjárásról, utazásról, a tehénfaló medvéről esett szó.

Vacsora után a szalonba mentek át - feketézni, dohányozni. Maderspach egyre figyelmesebben (tán figyelőn) környékezte őket. Az idős hölgy, miután kinek-kinek kitöltötte a kávét, fia intésére távozott.

- Sajnálom, hogy nem első szájból hallhatom a budapesti híreket, de kései nekem már ez az óra.

- Öcsém és barátom előtt nyíltan szólhatnak - intette leülésre vendégeit Maderspach -, ők ugyanúgy éreznek, ahogy én.

Úgy beszélték meg, Pavel eleinte csak hallgat.

- Uraim - fogta egész halkra szavát a „vezérkari őrnagy” -, a magyar nemzeti hadsereg még ebben a hónapban offenzívát indít, hogy felszabadítsa a megszállt területeket.

- Na végre - mondta nagy boldog sóhajjal a vacsoravendég.

Maderspach Viktor nem intette le lelkendező öccsét sem.

- Uraim, engemet váratlanul ér ez a hír.

- Pedig önre - hajolt oda Pavel, majd mivel már tegeződésre fordult a szó -, tereád nagyon számítunk.

- Munkásaim nagy része derék román, őket nem vihetem hazájuk ellen.

A „vezérkari” kissé erőltetetten felkacagott: - Erről szó sincsen! Terád egészen más, testhez-álló feladat vár: vasúti hidakat kell az adott jelre felrobbantanod. Én magam a Kolozsvár melletti alagutat fogom felrobbantani. Ez távol esik a te működési területedtől...

- Akkor miért kell tudnom róla?

- Mert a szükséges tizenöt kilogramm dinamitot tőled kell megszereznem, édes barátom!

Maderspach felugrott foteléből.

- Okleveles mérnök vagyok, tizenöt kilogramm dinamittal nem lehet alagutat robbantani! De tudnia kell ezt minden tisztnek, aki őrnagyságig felvitte.

- Azt hiszem, nincs igazad, Viktor - tiltakozott a lelkes vendég.

- Bátyám, azt hiszem, méltatlanul bánsz az urakkal.

- Az a tartalékos huszár főhadnagy, aki étkezéskor a kést szájába veszi s a villát fogai piszkálására használja...

Pavel tetten érten felpattant: - Ezt kikérem...

- Tiltakozom, hogy házamban valaki ilyesmikkel előhozakodjék! Én lojális magyar nemzetiségű román állampolgár vagyok. Tiltakozom, hogy bennem bárki magyar katonatisztet lásson, felkérem az urakat, azonnal hagyják el a házamat, különben magam hívom a csendőrséget!

Mindnyájan felugrottak.

- Ne ragadtasd el magad, bátyám!

- A magyar csapatok bevonulása után haditörvényszék elé állítlak!! - kiáltotta az álvezérkari.

- Szégyellem magam miattad, Viktor - mondta az alkalmi vendég.

- És ők ne szégyelljék, hogy nadrágszíjukon nehéz pisztolyok lógnak - s rácsapott Pavel zakójának jobb szárnyára, ahol csakugyan pisztoly agyát érte a tenyérütés.

Pavelt sértette és megzavarta az evőeszközök parasztos használata miatti vád. Soha nem gondolta, hogy másképpen kellene ennie, mint otthon megszokta, ahol is a húst magának (s a gyerekeknek is) mindig feldarabolja. S hogy ő a kést szájába vette? Miért ne! S hogy a befogandó bűnös az ő pisztolya után nyúl, rácsap, azt nyomban, gondolkodás nélkül személye (hivatalos személy) megtámadtatásának érezte. Amely azonnali, jogos fegyverhasználatot követel! Félfordulattal eltávolította magát „támadójától", és kapásból tüzelt.

Maderspach fülét pörzsölte a pisztolylövedék: egyetlen gyors mozdulattal átkarolta Pavelt, ölelő fél keze mozdulatával kiütötte a tűzkész pisztolyt.

- Fogjátok le azt a másikat!

Ott, ketten egy ellen.

Maderspach Pavel jobb karján térdel, csont roppan, Pavel harap, Maderspach két marokkal gégén szorítja, majd a csigolyákat forgatja meg, gyakorlott mozdulattal.

Lövöldözés amott, először az öcs sebesül meg, aztán az „őrnagy", aki nyomban segítségért indult, maga is vérezve.

Percek alatt katonák özönlötték el a szalont, de Maderspach Viktort már nem találták ott. Teodor nagy készülettel nyomoztatott utána a megyén túl is, üldöztette. A hírlapok tele voltak fényképével. Banicát is körülzárták a készültségi csapatok. Maderspach fegyvert, mannlichert és egy Frommer pisztolyt kaparintva magához, távol tartotta magától üldözőit, a Retyezát havasán át eltűnt. Nem akadtak nyomára, bár vacsoraidőben félcipőt viselt.

A Maderspach családra sanyarú jövő várt.

Pavel Morariu nagy s díszes temetést kapott Szebenben, de nem ott hantolták el, hanem Moldován György ügyvéd intézkedésére Vízaknára szállították át, gyászhintóval. Ott volt az egész város, de Moldován megakadályozta, hogy nagy hazafias szónoklatok hangozzanak el. Az elhunyt végakaratára hivatkozva csak egyházi temetésre szorítkoztak.

III.
Károly - Karin - Carol

1868

Mindig volt kutya a Szaplonczay udvarban. S emiatt örökké galandféreg is a családban s ok hétről hétre a nagy tisztálkodásokat megelőzve, péntekente, de legkésőbb szombaton délután a hidegvizes allövetekre, melyeket maga özvegy Szaplonczay Ádámné illesztett a giliszták forráshelyére, magának s mind a gyermekeknek. Egyedül János, veje, Moldován János alfeléhez röstellt töltött klistéllyel közeledni, s emiatt a vő esztendőszám elháríthatta testétől a beöntéses gyógymódot, s anyósa eszméjét (rögeszméjét?), hogy az aranyeret csak ily módon kerülheti el az ember, s azt a korai (aranyér előtti) illetlen vakarózást is, a bélférgek mozgolódása miatt.

Történt azonban, hogy Moldován testében, korosodván, bizonyos rekedések ismétlődtek, s noha viszketések nélkül, feleségéhez folyamodott némi bűntudattal, hogy mindeddig elhárította magától a jótékony allöveteket. Megbecsülésnek foghatta fel ezt a családi fejleményt Ágota, hogy harmincnyolc esztendejét elérve, férje testének új tájékát ismerhette meg. S János is új testi érzést, a csiklándozó izgalmat, minthogy a gyermekek után eszközölt allövetekkel gyanútlan hitvese őt is megfertőzte a gilisztákkal.

Aszpázia Bukarestben tanult s ha szabadságra, nyáron, Vízaknára jött, legfeljebb illendőségből vetette magát alá a családi szertartásnak. Gyurica ez idén volt teológiára menendő Szebenbe, pénteken-szombaton inkább eltűnt nagyanyja szemhatárából, csakhogy ne kényszerüljön ellenkezni. Erzsébet és Karcsi azonban hétről hétre áldozatául esett a nagyanyai gondoskodásnak. A tudásszomj egyedül Karcsiban működött: a kapott allövet végtermékét, félrehúzódva a figyelő tekintetektől, gondosan megvizsgálta, ha csak tehette, ágacskával itt-ott bele is piszkált, ha mozgást, rándulást, kígyózást tapasztalt, a többnyire híg, barna latyakban.

Apja, immár részese a hétvégi családi béltisztogató szertartásnak, egy alkalommal tanúja lett Karcsi (Carol) oknyomozó vizsgálódásának, s az orsóférgek ránduló úszását maga is észlelve, nem intette meg fiát, hanem tovább folytatva a közös megfigyelést, átvitte ott szimatoló kutyájukra a tapasztalatot: Diána is szenved a véghurka-viszketegtől, különben nem nyalná magát megemelt hátsó lába között fektében hátranyelvelvén. Diána bárónymagas fekete szuka volt, szemöldöke és mancsai barnasága bájolták el kicsi korában a barátkozókat, bár fajtáját senki nem tudta meghatározni: korcs volt, de nőttében is kedves maradt a Szaplonczay-Moldován udvarokon, miután nevében is, a magyarul is románul is jól használható Diánában megállapodtak.

Előre nem beszélte meg tervét a családdal Moldován, hanem egy tapasztalt nyúzó cigánnyal. Mikor a cigány jelentkezett, Moldován darabka szalonnabőrrel átcsalta Diánát a Szaplonczay udvarból a Moldován udvarba, ahol éles kacorkés várakozott egy kézben.

Mikor a kapu becsukódott, Diána farolva morgott, gazdája hiába csitította.

A cigány is félt. A ház felé hátrált.

Ekkor Moldován, tervét féltve, szóval irányította a teendőket.

- Tedd le a késed a tornác kávájára.

A cigány megtette. A kutya indulatos morgása mintha enyhült volna. Moldován letérdelt a szelíd állat mellé, mellső lapockáit erősen megragadta.

- Most kerüld meg az udvart, ott a fészer sarkában találsz egy bunkót.

A cigány megtette.

- Megvan a bunkó?

- Megvan, Domnule.

- Ragadd meg, s halkan kerülj mögénk.

A cigány mögéjük került.

- A kutya neve Diána.

Neve hallatán a kutya lombos farka barátságosan intett.

- Értettem - mondta a cigány.

- Egyetlen csapással üss Diána fejére.

A cigány megtette. Moldován arcára vékony vérsugár szökött. Elengedte Diánát, a vályúhoz indult, hogy a vályú vizében lemossa arcát.

A cigány már nem félt, nyakon ragadta a vonagló kutyát, s a fészer gerendájához vonszolta. Ott juhok nyúzásához két kampó szolgált, de mielőtt hátsó lábainál fogva felakasztotta volna a mozdulatlan hullát, visszaballagott nyúzókéséért a tornác szájához.

S mindezt látta a tizenkét éves fiú, Karcsi (Carol), aki ezen a nyáron az algimnázium második osztályába készült. A kiskaput nyitva hagyták.

Moldován meglepődött, szándéka ellen volt, hogy kisfia lássa az ő meg nem beszélt tervének teljesülésében, de nem kergette el.

- Nagyanyádnak egy szót se erről!

Karcsi megértette.

- És anyukának?

- Neki se! Senkinek se. Diána elkóborolt, nem tudjuk, hová.

- Azt kell mondani?

- Azt.

Karcsi megértette.

Moldován bezárta a kiskaput, nem kívánt még egy hívatlan vendéget, s maga is oda állt a szín elé, fiacskája mellé, hogy nézze a cigány munkálkodását.

A cigány feladata mesterének bizonyult: bal keze két ujjával vezette a megbontott bőr résében a borotvaéles kést, anélkül hogy egyszer is a has mélyébe eresztette volna.

Merthogy a két hátsó láb nyúzása után Diána hasán folytatta metszését: odafent csak a két barna pamatú mancs maradt érintetlen, s rövidesen háta bőrét is lehúzva, ismeretlen meztelen kutya látszott. S ha eddig bujkált is sajnálkozás kettejük tekintetében, ez a csupasz lény teljesen idegenné vált már számukra.

- Tejet kapott reggelire - mutatott a földre Karcsi.

- Micsoda?

Diána bőrével együtt kivetette magából utolsó étkét is.

- Ne lépj a tócsába! - figyelmeztette fiát Moldován, mert Karcsi ujjával megérintette Diána combját:

- Még meleg.

A cigány most vágta el nyakban a bőrt, s az egészet szőrénél két tenyerére feszítve, húsával felfelé az udvar gyepére fektette. Moldován csak most vette észre, hogy a fölöslegessé vált nyúzókést a cigány foga között tartja.

- Köpöd ki, te barom!

A cigány megbántottság nélkül fűre pökte az iszamos pengéjű kacort, s figyelmét a nyers bőrre irányította: nadrágzsebéből szattyánszütyőt kotort elő, annak korcát meglazítva finom port hintett az imént még eleven vérrel lüktető felületre. Moldován érdeklődéssel figyelte a „szakember" tevékenységét, oda sem figyelt, hogy Karcsi felemeli a szájból vetett éles kést, odamegy a szín szájában függő mezítelen ebhez, s az imént látott finom mozdulatokat utánozva, az irhától fosztott emlősorok között megbontja a szuka hasfalát. Elér egészen az összehajló bordákig, ott a porcogókon túl nem jut. Visszatér a lüktető hártyához, melyet eddig megkímélt: gyöngéden belémetsz, irányt tartó bal kezére hirtelen reáomlanak a sárral feszülő belek. Tudja, mért, ezeket nem bántja, hanem a különálló szerveket (egyikének, másikának tudja csak nevét), májat, lépet, szívet próbálja elkülönítve kimetszeni - amikor valami mozduló gömböcbe akad a penge csúcsa. Amint lassan végigreped a duzzanat, kicsi, még eleven lények indulnak a megnyíló résen kifelé, és valami indákon függeszkedve lefelé: négy csukott szemű, zárt szájú kicsi kutya.

Ezt a félig eleven ömlést már a két felnőtt is látja.

- Vemhes vala Diána - sóhajt Moldován, most sápad el, mintha rókáznia kellene.

- A késemet, kicsiúrfi - motyogja a cigány, rendületlen nyugalommal csombolygatva a csicsegő bagót egyik pofájából a másikba.

Átveszi a kést, nadrágjába törli, s beszúrja derekán feszülő brîujá-ba.

- Elássam, vagy elvigyem, Domnule?

- Vigyed, vigyed, minél előbb minél messzebbre. Itt van még egy korona, hogy senki ne lásson meg.

Moldován a Szaplonczay ház felé bök koronát nyújtó kezével.

Ekkor a csüngő bélgomoly megszakad egy helyt, bűzös sár csordul lefelé, s látni, hogy a kocsonyás folyadékban sárgásfehér férgek nyüzsögnek.

- Hát ezért - könnyebbedik meg Moldován.

- Akik az enyémben mozogtak, azok hosszabbacskák.

A cigány oda se figyel: leakasztja Diánát, talicskába gyömöszöli, szénát lök rá.

- A bűrért maj alkonyattal gyüvök.

Karcsinak úgy rémlik, a széna alatt mozognak a kiskutyák, mintha anyjok csecsét keresnék az árvák.

- Mért jön el a bőrért alkonyattal?

- Mert az ő munkája fizetsége a bőr.

- És a korona?

- Az csak ráadás, hogy minél előbb el innen!

1870

Egy augusztus eleji nap késő délelőttjén foszlott-koszlott öltözetű idős férfi botozott a sóháztól a Moldován udvar felé, ahol tájékoztatták, merre kell botoznia. Bocskort viselt és töredezett szálú szalmakalapot. A sóház irodistája románul igazította útjára a hajlott embert, de ő magyarul köszönte meg a szívességet.

Elérkezvén a Moldován ház kapujához, benyitott, halk szóval - János! János! - kereste a gazdát, de a ház üres volt.

Moldován odaát ebédezett a Szaplonczay házban, és soha nem siette el az étkezést.

A jövevény az udvaron egy rönkre telepedve várakozott, állát botjára támasztotta. Ebéd utáni ejtőzésre számítva hazanyitott Moldován, románul köszöntötte a furcsa vendéget. Ő aggyon-istennel válaszolt, s felgémberedve ültéből, megbillentette kalapját: - Uram, van öt krajcárom, adj hozzá még kettőt, hogy vegyek magamnak egy fertály pálinkát.

Moldován bizonytalanul nézte emberét, szavát akarta még hallani, míg erszényéhez nyúl, vagy egyéb:

- Régen várakozol-e?

- Semmi az egész - válaszolt az -, még nem delelt a nap. - S mutatta botjával, mettől meddig haladt az árnyék azóta.

Moldován döbbenten hallgatott.

- No, jut két krajcár?

Moldován kitárta karját:

- Avramuc! Drága Avramuc! Így kell lássalak, édes barátom.

Az ember elsírta magát.

- Lám, megismertél. Próbára akartalak tenni.

- Két krajcár nem lesz, de kapsz pálinkát! S vajon ebédeztél-e már?

- Elszoktam az effélétől.

S ezzel tovább kérdezetlen átegyengette rézsút szembe a Szaplonczay házba édes barátját Moldován, hogy visszaszoktassa Avramucot legalább a mai ebédhez.

Otthon volt épp (s még) a két diákfiú is. Gyurica civilben, ingujjban, nem tudva még biztosan, hogy nem veszi fel többé a teológus fekete köntöst, s Karcsi is, az algimnáziumi negyedikes növendék.

Ágota mama s özvegy Szaplonczayné gyanakodva néztek a magát gálánsul meghajtó koldusfélére, megemelt kalapja alól kócosan előszürkéllő, csapzott ősz hajára.

- Ő Avram Jánku, a havasok királya.

- Voltam, voltam - hajtotta le fejét, akit barátja királynak nevezett.

- Mikor találkoztunk utoljára?

- Régen, nagyon régen.

- Bizony van annak már húsz esztendeje. Ötven márciusában, amikor Bécsbe vonultunk a császár elébe.

Jánku legyintett, nem akart emlékezni arra a márciusra. Ágota a verandán, hol ebédeltek volt, tányér levest, kanalat tett az asztalra, amelyről már eltakarította a csetres edényt.

Jánku letette a földre botját, kalapját, szótlanul bekebelezte a levest, csak az üres tányérba mondta:

- Be elszoktam az effélétől.

Az eléje tett maradék csirkeaprólékot villával, késsel kezdte szájába egyengetni. Nehezen boldogult, szétnézett, csupán Moldovánt tudva maga mellett, kézbe fogta a combocskát, s az utolsó falatig, kenyér nélkül, még a csontocskát is megrágta, s lenyelte. A keze ügyébe tett teli pohár bort hosszan nézte, forgatta, s lassan, kortyonkint, száján tartva a poharat, megitta.

A tornác alól felhívta Moldován a várakozó fiúkat, kik nem akartak részt venni a koldus ebédjén, de a név, Jánku neve ott fogta őket.

- Ezek az én fijaim.

Jánku könnyet törölt keze fejével.

- Ágotám, jertek be!

Az asszonyok is valahol az ajtó mögött várakoztak, hallgatództak.

- Ő az én anyósom, ő az én feleségem.

- Nekem senkim sincs. S ez fáj.

Szaplonczayné elfeledte egy pillanatra, hogy a panaszkodó vendég.

- A lándzsával átdöfött magyarok, a felhasított terhes asszonyok hasából kiboruló gyermekek nyöszörgését hallja tán máig?

Jánku nem bántódott meg, sőt hálásan emelte szemét vádlójára. E nézéstől Szaplonczayné kötényébe rejtette arcát.

- Köszönöm, asszonyság, hogy eszembe hozza az abrudbányaiak Cserbojnál történt legyilkolását. Azt kiáltottam a hírhozó prefektnek: - Több gyilkosság eztán elő ne forduljon! Mert a vérem is fagyni kezd azok hallatára. - Ó, te gyáva! - rivall rám ő. - Kár, hogy oly nagy címet, rangot és hatalmat adtunk neked, hogy első légy köztünk.

- Kár vagy nem kár, az én akaratom az, hogy több gyilkosság ne legyen!

Erre ő: - Elfelejtetted hát, mire esküdtünk Balázsfalván? Hogy a magyarnak írmagját sem kíméljük! - Én nem engedtem, hogy gyilkoljanak, kik tették, nélkülem s ellenemre tették. Én, asszonyság, vagyont nem gyűjtöttem, senkit nem sarcoltam!

- Jó, jó, Avramuc, nem akart ő bántani téged. De hát ő magyar, tudod, s még mindig sajog szívében az akkori riadalom. No, ne sírjál, nem méltó hozzád, nevedhez a könnyezés.

- Nem a bűnbánat ríkat engem.

Karcsit nagyon érdekelte, hogy ez az ember nem vállalja, hogy lándzsával felhasította volna magyar asszonyok hasát, melyben kisgyermek volt.

- Hát akkor miért sír a bácsi?

- A császár, a császár az oka mindennek.

Rázta a zokogás. Moldován nyugtatólag vonagló vállára tette kezét.

- Ha könnyebbséget ád lelkének - biztatta paposan Gyurica -, könnyítsen magán. Panaszait mi megőrizzük, és megbocsátjuk.

- A császár, a császár a legnagyobb gonosz.

Tovább senki nem biztatta, de a gennyedő seb kifakadt, s csöppről csöppre elöntötte mondatait.

- Ötvenkettőben a havasbeli biztos üzente, hogy őfelsége Déva és Brád felől a havasok közé fog érkezni, és egyik állomása Vidra lesz. Nem hittem mást, szülőházamban akar köszönteni engem, kinek oly sokat köszönhet. Hisz nélkülünk az ő csapatait a magyarok tönkreverték volna.

- A császár csakugyan Vidrán haladt keresztül.

Jánku ismét könnyeit törölte, s tagadólag ingatta fejét.

- A vidék egész papsága ornátusban házunk előtt gyülekezett, mögöttük én, ha odaér a császár, pópáink sora szétnyílik, hogy szülőházamban köszöntsem őt, s eléadjam a nép kívánságait. A ház két oldalán szüleim lóháton, anyám díszes öltözetben, s másik oldalt apám bírói jelvényeivel. Jött a hír, hogy a Felség a havastetőre megérkezett, s ott egy szép helyt letelepedvén, villásreggelit veszen magához. Mi s a papok s az egész nép ünnepi ruhába öltözve vártunk, vártunk. Végre odaértek: elöl csendőrök, oldalt csendőrök. Ő, a császár, lovon. Amikor házunk elé ért, felemeltem onnan a meghajló papok mögül jobb kezem, üdvözlésül, s hogy invitálólag intsek Neki. Észrevett? Nem vett észre? De tisztán hallottam parancsoló szavát: Vorwärts Gendarmen! S a lassuló, tán tétovázó csendőröket parancsnokaik gyorsabb haladásra sarkallták.

Haragomban földhöz csaptam csúcsos ünneplő kucsmámat.

Megalázottan széledt el falvaink sujtásos palástba öltözött papsága is. Apám istállóba vezette a lovakat, anyám összeszorított foggal hallgatott.

Híre jött, hogy Topánfalván fáklyásan fogadta a nép, s hogy özvegy Kalcherné házában szállt meg, de csak pohár forrásvizet fogadott el.

- Ki volt az a Kalcherné?

- Egy bányatiszt özvegye - akadt meg a régi névnél Jánku, majd némi könnytörlés után folytatta:

- Embereimmel nyomban Topánfalvára lovagoltam ama házhoz, s kértem, bocsássanak a császár elé. Azt mondták, aluszik, hiába kérleltem a csendőröket, végül kettő karon fogott, más kettő káromkodva, taszigálva segített nekik, hogy jó messzire lovamtól és társaimtól elengedjenek. E gyalázat után többé nem kerestem a császárt, de kurrentált ő, mert ettől fogva kopói mindig nyomomban vannak.

- Még most is? - rebbent Ágota.

- Még most is - súgta, figyelmeztető mutatóujját megemelve ő.

Moldován hunyott szemmel felesége iránt ingatta meg fejét, hogy ez nincsen úgy, ma már nincsen ok félni. S hogy elhárítsa a vendég gyanakvását:

- Mért nem próbáltad megközelíteni az udvartartás útján, adjutánsai valamelyikével?

- Én Bécs után egyetlen osztrákban sem bíztam. Ahogy ott elbántak velem!

A tornác zárt levegőjében - a vadszőlős ablak színes üvegein át a délutáni nap melegen tűzött - eluralkodtak a szabadban rejtőzködő szagok. A két asszony s a mögöttük hallgatódzó nagylány (Erzsébet) érdeklődésük ellenére fintorogni kezdtek. Avram Jánku több hetes (tán több hónapos) nyári gondozatlanságában, bűzlött. A megürült tányérokkal a nők behúzódtak a konyha felé.

- Hogy bántak el a bácsival Bécsben?

Karcsi valami véres történetet szimatolt.

Jánku a gyermekszóra tiltakozólag csápolt kezével: erről ne essék szó, legalábbis az ő szájából ne.

- Cu mincinoşii n'am nici o treabă!

Hazugokkal nem tárgyalok!

Ez még a császári szolgálattévőkre és az adjutánsokra vonatkozott.

Moldován azonban tisztelte kisebbik fia kíváncsiságát, s magát Jánku fejébe visszaemlékezni is szerette volna 1850 márciusába.

- Az első tavaszon, azután, hogy feloszlattad a sereget, szükségesnek látszott, hogy egy küldöttség figyelmeztesse a császárt előbbeni ígéreteire, amit a románságnak tett a magyarok ellenében. Ott voltam én is, de elengedhetetlennek látszott, hogy te, mint a román vitézség hőse, puszta jelenléteddel is hozzájárulj, hogy a románság szolgálataiért politikai kívánalmainak teljesítésével megjutalmaztassék. Voltunk vagy százan. A császár együttesen fogadott minket s mondott vagy tízszónyi német köszönetet. Te, Avramuc külön kihallgatásra számítottál, hogy elmondd sorra panaszainkat és kívánságainkat. Ehelyett a rendőrfőnök elé idéztek, s mit is mondtál ott?

- Én, hogy én mit?

- Amikor érdemrendet ajánlott fel.

- Érdemrendet?

- Igen! Hogy te nem érdemrendért harcoltál.

- Nem érdemrendért?

- Hanem nemzetünkért. S hogy annak idején nem így egyeztünk meg.

- Igen, igen, így történt.

- Alig értél haza, szállásodra, rendelet várt reád, hogy 24 órán belül hagyd el Bécset, pedig néhány órával előbb még nagy hópénzzel járó hivatalt is ajánlottak.

- Kétezer forintos hivatalt, igen. Nem kellett! Nem tudtam volna soha magyar ember szemébe nézni.

Georgica, még teológus, arcán az ördög játszott: - Azt a szembenézést váltig elkerülhette volna.

Jánku felemelte botját, hogy odasújtson.

- Mit mondasz, fiú?

- Én semmit, csak azt, mire emlékszik ama személyes kívánságaira, amiket a császárnak el akart mondani?

- Hát persze! - Jánku nem vette észre a gunyoros fordulatot, s ujjain számolni kezdte: - Először is Topánfalván állítsanak fel jogakadémiát a móc fiúk számára. Aztán... aztán építsen az állam Topánfalván gőzfürdőt is.

A további halkuló aztánok után nem következett semmi.

Moldován tudta, hogy a császár mócvidéki kerülő útja után Gyulafehérvárra idézték a havasok hősét.

- Mivel vádoltak Gyulafehérvárt?

- Hogy gyaláztam a császárt. Pedig én nem, én csak az ő osztrákjait szidtam.

Az emléktolulat zokogással rázta meg, egészen váratlanul s ugyanoly hirtelen feltisztulva tört elő a legfőbb sérelem, Georgica-György iménti biztatása, mintha most hatolt volna elméjébe: könnyítsen lelkén.

- Istenem - sóhajtotta, de fohász nélkül -, istenem, ha eszembe jut, hogy ezek az osztrákok, akiknek az ügyéért én is harcoltam, mily megvetéssel és gyűlölettel viseltetnek a románok iránt, akik véröket ontották, míg ők ki voltak kergetve az országból, majd megszakad a szívem. Hogy Gyulafehérváron fogolyként milyen pimaszul bántak velem.

...Egy délután volt. Börtönöm előtt sétáltam, elgondolkozva sorsom iróniáján, a román nép sorsán, az emberek hitványságán. Egyszer csak odajön a börtönfelügyelő, bizonyos Höhn, ki meg volt bízva az én ellenőrzésemmel is. Sétálni kell mennem - mondta - térjen vissza cellájába.

- Aki nem volt rab, nem tudhatja, milyen becses a levegő s az isten napsugara. Kértem, hagyjon künn még egy kicsit. Nem akart engedni. Akkor én azt mondtam, kint tölthető időm még nem tölt el, s még jogom van kint maradni. Szegény fejem! Elfeledtem, hogy rab vagyok, és a rabnak nincs joga. Rám rivallt. Én pedig részint, hogy ne alázkodjam meg előtte, vagy magam sem tudom, tán másrészt, hogy uralkodhassak indulataimon, tovább folytattam sétámat. Ekkor ő engem megfogatott, s erőszakkal kísértetett be tömlöcömbe, odabent mindkét kezemet megvasaltatta, s láncomat lábamhoz bilincseltette. Istenem, mennyi hittel és bizalommal harcoltunk, én s a nép, s íme, most gonoszabbul bántak velem, mint az ellenség. És mit gondolsz, barátom, mi következett? Midőn látta Höhn, hogy bilincsbe vagyok verve, s a nehéz lánc lehúzza karomat - pofon ütött. Pofon ütött többször egymás után. Ó, a gazember! Ó, a gazember. Gondolatban szétzúztam a fejét, megtiportam, kitapostam a belét.

A vacsorát kívánsága szerint: érett szalonnát, zöldhagymával, köröm közül - már a Moldován ház udvarán költötte el Jánku. Ingben, gatyában. Előbb azonban melegített vízben, egy felhagyott dézsába állítva megfürdette őt a gazda. Házi szappant adott kezébe, s időnkint habzó nyakát langyos vízzel locsolta-öblögette.

Sajátjából alsó fehérneműt hozott ki a házból Moldován, s friss kapcát is a bocskorba, ruhát is ajánlott a magáéból, de Jánku ragaszkodott felső gönceihez.

Míg kendertörülközővel szárogatta magát, s testére tekintett:

- Megöregedtem, barátom, erőst megöregedtem. De te sem lettél fiatalabb, pedig öcsém lehetnél jócskán.

Moldován végigsimított kopaszodó fején.

- Öcséd, drága Avramuc? Bizony tizenkét esztendővel vagyok idősebb nálad.

A törülköző alfelé haladva megtorpant a löttyedt,ráncos, mezítelen férfitesten. A frissen borotvált, frissen mosott arcból feddő üres tekintet meredt Moldován Jánosra.

- Ezzel a tizenkét esztendőkkel nagyon megszomorítottál engemet, Ionel. Nagyon meg engemet...

Éjszakai szállást csak a szénapadláson fogadott el. Kora reggel tovább indult, nem lehetett marasztalni. Levetett bűzlő ingét, gatyáját, kapcáit hiába kereste.

Szolgalegényével a gazda a kert lábjában még az este elásatta, eltemettette.

1877

Tavasszal már mindenki tudta Bukarestben, hogy háború lesz a török ellen, de az emberek remélték, hogy az oroszok maguk győzik majd le az ottomán birodalom balkáni erejét, s a román hadsereg részvétele csak jelképes lesz.

Mikor április 23-án csakugyan kitört a háború az oroszok és törökök között, a diplomáciák tárgyalásai közepett egyre kevesebb remény maradt, hogy román vért nem kell áldozni: a hagyományos vitézség hangoztatása s az erkölcsi kötelesség emlegetése előkészületekre sarkalltak. Annál is inkább szükségesnek látszott a paraszt férfiak fegyverbe szólítása, mert az előző években Ilfov, Vlasca és Dolj megyékben parasztfelkelések voltak, melyeket bár levertek, bármikor s bárhol ez idén is kirobbanhattak. Kogalniceanu miniszterelnök beismerte, hogy „a semlegességi politikát csak nagy áldozatokkal lehetne folytatni”, a nemzeti függetlenség kivívása érdekében a háborúban részt kell venni a török ellen.

A nép véleményének fellobbantására végül elegendő volt az a hír, hogy Törökország még a Románia elnevezés elismerését is megtagadta.

Május 9-én a Kamara tudomásul vette a háborús állapotot Románia és Törökország között. Ily módon kapott hivatalos formában Románia függetlensége megerősítést.

Az előző nap a török tüzérség ágyúzta Viddinből Calafatot.

Június közepén az orosz csapatok megtörték a dunai erődrendszert, és Sistovnál átkeltek a folyón. Júliusban elfoglalták Nikápolyt (felégették, porig rombolták), s zömmel megindultak Plevna ostromára. Két orosz rohamot vertek vissza a törökök. Hosszú időbe telt volna, míg orosz földről az utánpótlás megérkezik, ezért az orosz parancsnok felkérte a román hadsereget, hogy vegyen részt Plevna ostromában. A felkérésben az is benne volt, hogy a hadművelet fővezérének Károly fejedelmet ismerik el.

Ennek ellenállni bizony semmiképp sem lehetett.

Augusztus 20-án négy román hadosztály Corabiánál átkelt a Dunán. A harc augusztus 30-án kezdődött. A román csapatoknak sikerült elfoglalniok Grivica erődjét, de az általános támadást a törökök visszaverték. A négy román hadosztály 15 000 katonát veszített.

Carol Moldovan a bukaresti Orvosi Iskola (főiskola) másodévét végzett hallgatója ez évben nem utazott haza Vízaknára nyári szabadságra, mert a háborús előkészületek kiterjedvén az orvosi körökre, a várható sebészhiány miatt a hadsereg és a Vöröskereszt alakulgató szervezete bejelentette igényét a biztosabb kezű sebészhallgatókra is. És Carol ezekhez számított.

Az első román harccselekmények napjaiban a Turnu-Măgurelében felállított vöröskeresztes barakk-kórház még épülőben volt, s gyógyító személyzet sem volt a helyén.

Carol Moldovan hatodmagával az elsők között érkezett. Bukarestből Szlatináig vonaton utaztak. Reggel indultak el a fővárosból, egy órakor a végállomáson ebédeltek, majd parasztszekéren egész éjjel utazva, reggelre érkeztek Turnu-Măgurelébe.

Délután keresztül kocsiztak Coteanán, Brancoveanu herceg szép birtokán, majd egy olyan falun, Vizureştin, amelyben csak a tetők látszottak; a parasztok csupa földbe vájt kunyhókban laktak. A gazda, a falucska birtokosa elmagyarázta: a síkságot heves viharok pásztázzák télen-nyáron, a földbe mélyesztett kunyhók megvédik lakóikat, hóviharok idején meleget tartanak, a nyári hőségben pedig hűvösek. Vizulea úr megmutatta saját föld alatti lakását, melyben modernül berendezett szalont is találtak: a többszobás lakás jól szigeteltnek látszott, penész- vagy dohszagot nem lehetett érezni.

Turnu-Măgurele félóra járásra, de látótávolságban keletkezett a Dunától északra. Nikápolytól egy fából rótt hadihíd választotta el. A harctér minden szükséges forgalma ezen a hídon bonyolódott le. Az alig háromezres lélekszámú községben, városban most tízezrekre menő népség szorongott. Több jótékonykodó kórházacska is létesült. Ám ezek egészségügyi állapota kezdetleges, sőt siralmas volt, a legprimitívebb igényeket sem elégítették ki. Az utcai por és szenny, az árnyékszékek hiánya annyira elszaporították a legyeket, hogy a vendéglőkben étkezve állandó csapkodással kellett védekezni ellenök, nehogy az étellel együtt a vendég szájába röpüljenek.

A vöröskeresztkórház nem szenvedett a legyek miriádjaitól, mert a négy barakk a város peremén épült, jó ötszáz méterre az utolsó háztól. Egyéb erénye aztán nem is volt ennek a szellősen, földre alapozott épületcsoportnak: ablakait a legkisebb szellő megzörgette, s hogy a réseken ne szökjék be a felkavart homokpor, gyékénnyel bélelték a dorongfalakat. Néhány hét alatt e gyékények alá egerek, békák, sőt kígyók költöztek a közeli vizenyős területekről.

Ilyen körülmények között kellett az orvosoknak, sebészeknek dolgozniok.

Az első sebesültek szeptember másodikán érkeztek Turnu-Măgurelébe, ökrös szekereken s oly nagy számban, hogy a még felkészületlen kórházak s a fejetlenség, szervezetlenség miatt a városi parkba fektették le a kötözésre, műtétre szoruló katonákat, s több napba tellett, míg valamennyien ágyba s ápoló kezekbe kerültek.

A négy barakkból egyiket az ápolószemélyzet - szerzetesek, apácák s az orvosok, főiskolai hallgatók foglalták el, a maradék háromba száznyolcvan sebesültet tudtak elhelyezni.

Mint a villám, úgy csapott a légyözön, az eddig kiesnek hitt Vöröskereszt Kórtelepre is. Történt, hogy a törökök, élelmiszereik fogyván, százával üldözték át a bolgár lakosságot a frontvonalon. S bár a román csapatok tüzet nyitottak rájuk, sikerült átjutniok a tűzön s a Dunán is. S a város vezetősége a lakott részek és a Kórház barakktelep közé utasította ezeket a szerencsétleneket, ezeket az éhező, lesoványodott menekülteket, önmaguk árnyait. Bélhurut és mocsárláz gyötörte legtöbbjüket. A barakkok környéke megtelt ürülékkel, mert a naponta hamuval hintett latrinák csak a kórház lakóinak szolgáltak. Végül nem maradt más választás, mint az az ötlet, hogy a Kóroda ételmaradékai fejében felfogadták a bolgár tábor még tettre kész férfiait, hogy maguk takarítsák el híg mocskaikat.

Az ötlet Carol Moldovan orvosnövendéktől származott, s az efféle gyakorlatias megoldásokra felkészületlen, „városi” orvosok a végrehajtást is őreá bízták. Két napba tellett, míg tolmács és ígéretek segítségével, a kórház környékén a szagrend és a fegyelem helyreállt. Azt nem tudta

Carol megakadályozni, hogy az ételosztásra várakozó bolgárok ne húzódjanak valamivel közelebb a szélső barakkhoz.

Az éjjel-nappali ügyeletet néhány rátermett szerzetesen kívül a főiskolai hallgatók látták el. Holmi kólikásokkal az apácák bajlódtak, de a sebesültek zöme sebészkésre várt és kötözésről kötözésre.

Carol Moldovan, egyedül társai közül, már a második napon késhez jutott. A tapasztalt sebészek az elüszkösödött, reménytelennek ítélt végtagokat bízták rá, egy-egy oldalsó pillantást vetve munkálkodására.

A többnapos ökrös szekeres zötykölődés, a szabad ég alatt való kétségbeejtő várakozás kezdetben megtette a magáét: hullott a gyöngébbje, még a kötözés előtt, több volt a csonkolásra ítélt sebesülés, mint azt az orvosi képzelet előre kiszámíthatta volna.

Azt a katonát, kinek jobb keze, karja a csuklót tíz napja ért roncsolás után szinte hónaljig elüszkösödött - Carolra bízták a „városi" orvosok - senki se mondhassa, hogy hozzányulatlanul engedték a halálba.

Kezdetleges eszközökkel s gyakorlatlan segítőtársakkal fogott hozzá a műtéthez Carol: éles késsel, néhány csipesszel, tűbe fűzött vékony juhbéllel s egy alkalmas fűrésszel - jobbján egy évfolyamtársával, balján Aglájával, a kirendelt „altató" novíciával s szemben egy második, élemedett apácával.

Mikor az alapos bemosakodással végzett, a hörgő, szinte halálhörgést hallató, szinte eszméletlen katonát Carol intésére Aglája kloroformos vattával elaltatta. Arasznyival a püffedt, de még tán nem üszkösödő váll alatt éles pengéjével finoman kijelölte az „operatőr" az ejtendő metszést, kötelékével a segítőtárs kíméletlen gúzzsal lekötötte a hússal együtt az ereket. S mielőtt a feketedő karból a kiszorult vérnek ideje lett volna, a kés csontig hatoló kört hasított. A katona megrándult, de Carol kezében már dolgozott a fűrész, hat-nyolc erőteljes húzás után, mint fáról az odvas ág, levált a fölöslegessé vált végtag.

Aglája ebben a pillanatban elájult. Bal karjával a mindenre figyelmes sebész egy zsámolyra segítette a leányt. Annyi figyelme is maradt: észlelte a fiatal női test lágy hajlását.

Az idős apáca átvette Aglája helyét a kloroformos üvegnél s a hörgő katona orránál.

Carol ügyesen összehúzta a fölöslegesen hagyott laffogó bőrt, intésére azonban társa a franciáktól meg angoloktól kapott antiszeptikus port hintett a szivárgó sebre a segítő, s a csonk pillanatok alatt eltűnt a zsákvarró öltések alatt.

Mire Aglája felocsúdott, az irdatlan sebet már be is bónyálta a két fiú. Sőt a fölöslegessé vált feketedő szőrös kart is a hulladékgyűjtőbe temették.

Ez az ájulás és hirtelen s meggondolatlan átkarolás okozhatta, hogy Carolt és Agláját hírbe hozták egymással: az apácaseregben áthatolhatatlan pletykálkodás folyt. Nem túlzás: az állandó megszólás volt tevékenységük nagy része, mert legalább kétszer annyian voltak, mint akik állandó munkához juthattak volna.

Aglája ovális arcához nagyon jól illett a fehér fityula madonnai ártatlansága, csak bogárfekete szeme villanásai sejtették, hogy odafent a homlok mögött még él a nemiség ördögöcskéje. Tekintetét lesunyva viselte Aglája, de valahányszor a barakkok néptelen folyosóin találkozott Carollal, szúrósan szembenézett vele, ilyenkor mindig valami rögtönzött kérdésre kellett válaszolnia. Egy alkalommal az ifjú sebész nem talált szóval kérdeznivalót hirtelenében, s jobb kezével szólította meg a „sorort" deréktól lefelé, lassú mozdulattal. A vékony köntösön át is érezni lehetett a fiatal női test libabőrzését. „Még nem vagyok beavatva" - súgta Aglája, a

legszükségesebbet, ami éppen eszébe ötlött. „Incă nu sunt inițiată” - ismételgette magában Carol az ártatlan lélek frivol megnyilatkozását s magafelajánlását.

Októberben az igazgató orvos rendcsinálás végett elhatározta, hogy az apácák hasznukvehetetlen akadék felét visszaküldik a kolostorokba, s a fölösleges szerzeteseket is. A maradék névsorába Carol becsempészte Agláját is, de a korosabb apácaanyák (maici) mellőzve a reá vonatkozó pletyka egyéb rágalomrétegeit, azzal tiltakoztak az avatatlan nővérke maradása ellen: „Ájulós, nem bírja nézni-látni a friss vért.”

Csappant létszámmal a sebesültek ellátása semmit sem romlott, tán még javult is inkább. A szolgálat fárasztó volt, mert a reggeli vizitek a gyakori kötözések miatt majdnem délig elhúzódtak. Az egész személyzet gyakran az összeomlásig helytállt. Hála a szigorú antiszepszisnek, a folyamatok menete jó, a sebgyógyulás kielégítő volt.

Heteken át küzdöttek, s üzenetekkel próbáltak változtatni az elsősegélynyújtásnál alkalmazott módszerek ellen. Nevezetesen az ellen, hogy a kötözéskor a lövedék okozta sebekre ne rakjanak koncentrált vérzéscsillapítót, ferrum sesquichloratum oldatba mártott vattát, amely szövődményeket okozott: égette a bőrt, és a seb körüli szövetek elhalását okozta. A másik hibás eljárás volt, hogy a végtagok szövődményes sebeire azonnal gipszkötést tettek, és a sebesülteket így szállították Grivicától Turnu-Măgureleig - kíméletes-lassú ökrös szekérrel. (Sebesültszállító lovas fogatok csak tiszteknek jutottak.) A beteg végtag néhány óra alatt eldagadt, a nehéz és szilárd kötés pedig még csak növelte a fájdalmakat, s kínos-fájdalmas volt aztán a kőkemény páncél leszabdalása is. A măgureleiek tiltakozására az utolsó hetekben már keményített organdi pólyába csavart végtagokkal érkeztek a sebesültek. Ha a sebesült útközben érezte, hogy a pólya szorítja, ráöntött egy kevés vizet, s könnyített fájdalmán.

Carol Moldovan harmadévre menendő orvostanhallgatót hamarosan csak amputáló doktornak emlegették.

A sok közül név szerint csak kettőre emlékezett ő: a Vasile Cismaru, ploesti emberre, és Demse Mózes nevezetűre Klézsa faluból, aki lovas katona volt.

Cismarunak jobb combját lövedék roncsolta szét, fájdalmában fogát csikorgatta, de nem jajgatott, azt kérte, ne altassák, s ha le kell vágni combig a lábát, hagyjon meg belőle amennyit lehet a „doktor”, mert csizmadia létére nagy szüksége lenne minél nagyobb csonkra, hogy azon kalapálja ki a talpakat. A műtét kedve szerint sikerült, bár egy alkalmas pillanatban orrára szorította a tapasztalt apáca a kloroformos vattát.

Egy alkalommal éjszakai ügyeletesként a soros apáca azzal riasztotta: egy katona nagyon üvölt, de egy szavát sem értik. Carol odasietett, s a katona azt ismételgette fennszóval: „Ne hagyjatok megdögleni, testvérek!” Magyarul hangzott a végső segélykiáltás.

Carol magyarul nyugtatta meg, s megígérte, hogy reggel mindent megtesz szétzúzott bokái érdekében. Reggel kiderült, a szétroncsolt alsó lábszárak második hete evesedtek a „régi” kötözési módszer páncéljában, s már a térdeket környékezte az üszkösödés. Megnézte a főorvos is, és jóváhagyta: térdből! A sebesült felhördült: „Fiatal menyecskét hagytam otthon!” - „No, annál fontosabb, hogy megmentsünk” - nyugtatta Carol. Az operáció jól sikerült, a második héten már derűsen magyarázott az otthoniakról a térdben csonkolt katona, ha Carol arra járt magyarul beszélgetni.

Ez a „boldog” ember Demse Mózes volt Moldvából, közelebbről Klézse nevű csángó-magyar faluból. Hogy Moldvában magyarok is léteznek, az Carol számára meglepetés volt.

Történt, hogy egy nyugalmazott ezredes, valami közeli faluban birtokos, felkereste a kórházat, és öt csonkolt katona nevét kérte, akiknek holtukig életjáradékot szeretne folyósítani. Carol Cismarut és Demsét javasolta. A főnökség a moldvai magyart kihagyta a rövid névsorból. Cismaru az első hópénzt felvette, majd megkapván mankóját, az orvosok tiltakozására hazaszökött a kaptafához. Még állt a kórház, mikor híre jött, hogy a ploesti csizmadia meghalt. Megürült életjáradékos helyére más került, nem Demse.

A hadügyminiszter Ion Brătianu Turnu-Măgurelében működtette ezekben a hónapokban minisztériumát. Egy nap meglátogatta a Vöröskereszt Kórházat. Megcsodálhatták klasszikus fejformáját, élénk szemét, arcát, beszédének finomságát. Kedvesen, tréfásan szólt a sebesült hősökhöz. Hősöknek nevezte őket. Búcsúzóul az orvosokkal kezet fogott. Carollal is.

Hosszú, napsugaras ősz volt. De november közepén az éjszakák hűvössé váltak. A gyakori fertőtlenítővel való mosakodás felsebezte az orvosok kezét, de Carol még így sem átallotta folytatni munkáját. Plevna eleste után már gyéren érkeztek román katonák, hanem ezrével török foglyok. Hírlett, hogy az ostromgyűrűben ötvenezren estek fogságba.

A magas rangú török tisztek a „Grand Hotelben" kaptak szállást. A többiek, valami kétezren, a Vöröskereszt barakkjai köré szorultak - sátrakba s szabad ég alá.

December negyedikén hosszú esőzés kezdődött, Turnu-Măgurele utcáit híg sár borította. Barakkjaik és a fogolytábor körül cuppogott a felázott föld.

A foglyokat román katonák (kurkánok) őrizték. Parancsot kaptak, minden törököt, aki az őrök vonalán át próbálna lépni, le kell lőni.

A hosszú esőzés havazásba csapott át, a hosszú ősz kemény télbe. A hőmérő mínusz 15 fokot mutatott reggelente.

Carolt a fogolytáborba rendelték. Egy reggel egyik sátorban hat törököt talált, nyakig szalmában, szájukban hideg, kialudt cigaretta, arcuk békés, mintha csak aludtak volna. Megfagytak!

Károly fejedelem, jövőre már király, aki fővezérhez illően a harctérhez közelebb tartózkodott, míg a csata zajlott - hazafelé útjában meglátogatta a kórházat. Őfelsége elbeszélgetett a sebesültekkel, érdeklődött, miként és hol sebesültek meg. Az orvosoknak érdemrendet osztogatott, majd ezt mondta: - Köszönöm, uraim! Az orvosok kitűntek egész idő alatt. Nagyon hálás vagyok nekik ezért - „Vă mulțumesc, Domnilor! Medicii s'au deosebit în tot timpul, le sunt prea recunoscător." Idegenes hangsúllyal, skandálva beszélt, mintha verset mondana. Állát magasba emelve, hogy magasabbnak látszódjék.

A hadügyminiszter úgy rendelkezett, hogy az orvostanhallgatóknak haladéktalanul Bukarestbe kell utazniok tanulmányaik folytatására, de a méteres, másfél méteres hófúvások napokig tartóztatták még őket.

Az uralkodó december 26-án indult a fővárosba. Az általa nyitott út Rosiori-de-Vede felé vezetett. Az északi szél éles pengeként vágott, a magas hóban jobbra és balra semmit sem láttak. Másnap este kilencre érkeztek Costestire, elcsüggedve, hogy lekésték a határai vonatot, de megvigasztalódtak, feledve félig fagyott kedélyüket, mikor megtudták, hogy a síkosság miatt a vonat még be sem érkezett.

Carol Moldovánt sebesült hősként ünnepelték: a sok fertőtlenítő mosakodástól fájó mindkét kezét csuklón fejjül befásliztatta még Turnu-Măgurelében, s az úton, ha a szánból kiszálltak egy-egy fogadónál, társai segítségére szorult evésnél, ivásnál és... egyébkor.

1880

Az esztendő nyaranta hozta össze a családot Vízaknán. György a helyi járásbíróságon, a fehérvári s a szebeni törvényszéken védett, vagy vádolt, olykor Budapestre is fel kellett utaznia, ha az ügyfelek valamelyike nem nyughatott. „Apa” idehaza már véglegesen, hol ágyban, hol botozgatva a sír felé. Károly Bukarestben befejezve a tanulhatókat, egy évet a budapesti orvoskaron akart tölteni, illetve a klinikán tágítani sebészi tudását, de még tele a román főváros szellemiségével. Erzsébet, a középső gyermek, már gyűrűs menyasszonyként látta vendégül Thuróczy Ödön tüzér főhadnagyot, ki a hadtestparancsnok, mint illetékes fölöttes parancsnok házasodási engedélyével érkezett. Moldován Györgyné Csutak Júlia tavasszal még tanított Szebenben az apácáknál, mindenórásként születendő elsőszülöttére várt anyósa védnöksége alatt. Néhány napra a „féltestvér” néne, Aszpázia is megérkezett Bukarestből ötéves fiacskájával Trajánkával, Traján Marghilománnal.

A férfiak a Moldován házban háltak, a nők a Szaplonczay oldalon, hozzájuk számítva a kis Trajánt is. De a nappalok az ebédelőasztalok köré vitték már reggel a férfiakat.

A beszélgetés napokig egyetlen ügy körül folyt: ki volt előbb Erdélyben: a magyarok vagy a románok. Ez a kérdés ezidőtt a román fiatalságot izgatta inkább.

Ágota mama, Júlia és Ödön miatt magyarul folyt a vitatkozás, egymás okítása. Trajánkára nem voltak tekintettel. Erdély és Dácia (Dákia) nevek felváltva használtattak.

Aszpázia azt mondta: - Kár ezen vitatkozni, tény, hogy magyarok is, románok is lakják Erdélyt, s az is bizonyos, mi románok vagyunk többségben.

- Nem úgy van - intette le öccse, Károly -, az elsőbbség, az őslakás dolga igen fontos.

- Annyi bizonyos, a magyarok már 890 táján itt voltak, legalábbis átvonultak, ha nem is foglalták el tartósan ezt a területet.

Ennyire futotta Ödön tudományából.

- Mi meg, szerintük, akkor még a Balkánon szerveződtünk - bosszankodott Károly.

- Nem oda Buda, öcskös! A román nép dáciai eredetének elméletét magyar históriusok indították meg. Az egész elmélet Béla király névtelen jegyzőjének időben visszavetített honfoglalási leírásán alapszik. E magyar kútfő alapján álmodta meg, az olasz szót hallva, Rómában Sinkay György páter a dáko-román örökséget.

- De a magyarok ezt megtagadták.

- A magyarok századokon át elengedték a fülük mellett ezeket az álmodásokat. Azt hivén, az álmoknak nincs erejük. A románság balkáni keletkezésére a német tudósok figyeltek fel.

- Nem érdekelnek a németek. Tagadhatatlan, hogy Trajanus császár elfoglalta Dáciát 106-ban, és Aurélianus százhatvannyolc év után kiürítette Dáciát az állandó rabszolgafelkelésektől tartva s az apulumi és a Potaissában lévő légiókat a Duna mögé vonta vissza.

- Miféle városok ezek? - volt Ágota mama egyetlen közbeszólása. Károly vállalkozott, hogy anyját benn tartsa a „képben”.

- A római hódítás egész idején a Dáciát őrző csapatok magvát a XIII. Gemina légió alkotta, Apulum=Gyulafehérvár székhellyel. Marcus Aurelius alatt, mikor a tartományt szakadatlan felkelések és támadások fenyegették, idehozták 167-ben az V. Macedon légiót is, és Potaissában, Tordán telepítették le. E két légión kívül, a provincia egész területén még számos

segédcsapat is tartózkodott-tanyázott, amelyek mindegyike 500-1000 főnyi létszámú cohorsokból, alákból és numerusokból állott.

Ödön bedobta elővillanó hadtörténeti ismereteit:

- Ezek a segédcsapatok nagyrészt Szíriából és Palesztínából érkeztek. Alkalmasint jócskán akadt köztük zsidó is.

- De Ödön! - fékezte vőlegényét Erzsébet -, te nem vagy antiszemita!

- Mért lennék az, drágám?

Károly folytatta:

- Igen, kedves sógor, noha a gyarmatosok s a katonák különböző népekhez tartoztak, a közigazgatási, politikai, katonai, gazdasági követelmények rákényszerítették őket arra, hogy az egymással való érintkezésben közös nyelvet használjanak, s ez csakis a latin lehetett. A katonák szolgálati ideje meghaladta a húsz évet is. Megszokták az itteni életet, mikor veteranusokká váltak, vénültek, elhagyták a katonai tábort, megnősültek.

- Kiket vettek feleségül a kiérdemesült hadfiak?

- Természetesen dák leányokat.

- Ezért is történhetett az, hogy amikor 271-ben a hivatalnokok, a tisztviselők, a hadsereg, a kereskedők a Duna mögé vonultak vissza, ezek a földmívessé vedlett veteránok nem hagyták el Dáciát, maradtak, kapcsolatba lépve a felszabadító dák törzsekkel, hozzájárultak a terület gazdasági és népességbeli folytonosságához.

- S a vegyesházasságból származó gyermekek szír és palesztin apáitól dák anyanyelv helyett az innen-onnan összeeszkábált közvetítő nyelvet örökölték.

- Micsoda beszéd ez?!

- Micsoda dák leányok voltak dák ősanyáink, ha a dicső dák nyelvből semmit sem suttogtak csecsemőik bölcsője fölé.

- Micsoda mocskolódó beszéd ez? Téged elragadott a magyarizmus!

Felpattanva farkasszemet néztek a testvérek.

- Ezek teóriák - szólalt meg Moldován János -, fijaim, ezeken nem érdemes összeveszni.

- Ezek nem teóriák, apám, ezek tények!

- Ezt mondom én is, öcsém.

- Mik a te tényeid?

- Azok, hogy több mint nyolcszáz éven át sem a dákságnak nem tudják kimutatni román tudósaink, sem a latinitásnak a legkisebb nyomát sem Erdélyben.

- Mert a hegyek közé szorítva vészelték át a népvándorlás viharait.

- De azért bár egy sírkövet hagyhattak volna maguk után, egyetlen, írott sírkövet, amely oly divatos volt 271-ig.

- Micsoda román vagy te?! Mi?!

- Én és velem együtt a józan románság, megfontolásból, józan taktikából a helyi származásra nem adunk semmit. Mi elfogadjuk a kutató tudomány eredményeit, s ez a tudomány azt állapította meg, hogy a román néptől a római elemet megtagadni nem lehet, de sem a nyelv, sem a nép nem dáciai eredetű, hanem balkáni.

- Kisebbíted a román nép becsületét! Legfeljebb arról lehet szó, hogy némely törzsek, nemzetségek, legeltetve, a Balkánra levonultak.

- Semmivel sem nagyobb vagy kisebb becsület, ha Balkánról legeltetve felszivárogtak, s itt otthonra leltek.

- Erre semmi bizonyíték!

- No várj csak - kiáltott György, s átfutott a Moldován házba, nemsokára egy kis notesszal tért vissza, amelybe valahonnan az idevágó olvasmányaiból jegyzett be egyet-mást.

- No, halljuk, nagy balkánista - gúnyolódott Károly.

- Oklevél igazolja, a vlachok nemcsak a Haemus-hegységben, hanem egész Bulgáriában szerte-széjjel laktak. Azt kérdé valaki a vlachoktól: hol vannak most nejeitek és csordáitok? Azt felelték: Bulgáriának hegyein. Mert szokásuk, hogy háznépeik és csordáik áprilistól fogva szeptemberig a magas hegyekben tartózkodnak, hol nagy a hideg. Egy spanyol utazó a 12. században azt írja: Thessáliában valachokra bukkantam, itt kezdődik Valachia, melynek lakosai a hegyek közt élnek. A valachok oly sebesen szaladnak, mint a kecskék. Zsákmányért a hegyekből csapnak a görögökre. Senki sem meri bántani őket, nincsen uralkodó, ki meg bírná zabolázni őket. A bizánci írók ezt a tudósítást azzal toldják meg, hogy Thessáliát Nagy-Valachiának, Aetoliát és Akarnamiát Kis-Valachiának, a délkeleti Epirust pedig Felső-Valachiának nevezik. Ezer körül a vlach népnév az egész Balkánon ismeretes volt. A vlachok költözködő hajlandóságáról ír az Athosz-hegyi Iberon kolostor irománya: 300 vlach háznép telepedett meg, kiknek szállását *katun*-nak hívják. A kolostor rendszabályai ellenére a kalugerek szabadon közlekedének a vlach juhászokkal, kiknek nejei és leányai férfiruhában bojtároskodtak. A szerzetesek nemcsak tejet, sajtot és gyapjút vettek tőlük, hanem mulattak is velük. Megtudván ezt a patriárka, eme összeköttetést megszüntette, a vlachokat Pelopponnesusba telepítve. A híres athoszi sajtot azóta a kalugerek maguk készítik. Kekaumenos 1071-ben ezt írja, tehát a magyar honfoglalás után csaknem másfél száz évvel: a vlachok nemzetsége megromlott és hitetlen: se az istenhez, se a császárhoz, se saját feleihez nem hű. Hazug és rettentő zsivány, kész mindenre esküt tenni, de mindig megszegi. Hűségét soha senkinek nem tartotta meg. A vlachok gyávák, nyúlszívűek, de szemtelenek is...

- Édesapám tűri ezt?! Tată! Dece înduri?

- Taci! Taci! Gheorghe! - kiáltotta Ion Moldován.

György elhallgatott, majd főt hajtva bocsánatot kért.

Aszpázia békítően szólt: - Kár ezen vitatkozni! Tény, hogy magyarok és románok is lakják Erdélyt. S mi, románok, vagyunk többen.

- Veled már sajnos eggyel kevesebben - dünnyögte szenvedőleg Moldován.

- Kerülnöm kell az ilyen izgalmakat - korholta férjét Júlia.

Moldován nem titkolva kínját, mint máskor, orvos fiához fordult:

- Gyere, Carol, toszítsd be azt a nyomorú katétert. Tegnap óta nem hugyoztam. S már nem tűrhetem tovább.

S indultak a Moldován házba.

Aszpázia Ödön kivételével mindenkit arcul csókolt - a békesség jegyében.

Az ilyen mindennapos beszélgetések tették, hogy a vakáció vége felé Trajánka már tűrhetően gagyogott magyarul.

1888

Moldován Károly a kolozsvári Ferencz József tudományegyetem orvosi fakultásán tanársegéd - csak március közepén döbbent rá, milyen általános parasztfelkelés robbant ki a Bukarest környéki megyékben. Fontos magánügyben meghatározatlan időre szabadságot kért, s már másnap átlépte a határt. Régi ismeretségei és tartós összeköttetései révén, a Vöröskereszt s a hadügyminisztérium segítségével, három katonai sebesültszállító országos járműre tett szert: kocsisokra és katonai szanitécekre, valamint egy vaspántos ládában szükségműtétekhez alkalmas felszerelésekre.

A gyalogos zászlóalj, amelyhez Károly (Carol) csatlakozott három járművével, Jalomica megyébe indult. A katonák nem tudták mivégre mennek, annyit közöltek velük, ha megtámadnák őket: „Beléjük kell lőni!" Vállra vetett puskájuk töltve volt, tüzelésre készen. A kapitány is csupán annyit tudott, a parasztok fellázadtak, rendet kell teremteni köztük.

Az önkéntes vöröskeresztes részlegnek a gyalogmenethez kellett igazodnia. A lovakat fékezték a kocsisok, meg-megállították őket, hogy előnyt adjanak a talpasoknak. A kapitány is, lóháton, le-lemaradozott a csapattól - az első nap. Este azonban egy bojárlakban szálltak meg (nem kastély, inkább csak udvarház), ahol nemrégiben a felkelők dúltak, s padlók véres szennyeződése mutatta, alighanem embervér is folyt. A közeli faluban asszonynép, gyermekhad s néhány reszketeg férfi lakott. Ezek azt vallották, hogy a fegyvert fogható fiatalokat a felkelők „elhajtották". Sebesült vagy halott, ebben a faluban nem került, de másnap a kapitány nem maradozott le embereitől, példáját követve a fogatokkal Moldován is a katonák nyomában maradt.

Délutánig úgy látszott, az osztály útvonalán nincsenek lázadók, s ha vannak is, elhúzódnak a csőre töltött fegyverektől. Ám egyszerre hadi rivalgás jött szemből. Amonnan egy lovas (călăraşi) osztag szembehajtott egy csoport kaszás-lándzsás parasztot. „Ezek a lázadók", suttogták a katonák, a közeli bokrosokba széledve, majd a kapitány parancsára tüzet nyitottak. Válaszul két lövés érkezett a katonák felé az úti vonulás irányában, de ott csak három vöröskeresztes fogat állott. A műszeres kocsi jobbso lovát találat érte. A kocsisok földre vetették magukat, a kapitány újabb tüzet parancsolt, a sebesült ló hördülésére odaátról emberi jajgatás felelt. A kapitány rohamot vezényelt. A megrémült fogathajtók feltápászkodtak, a toporzékoló állatról lefejtették a hámot, így az, csupaszon, ugrott egyet és összeroskadt.

A katonák foglyokat tereltek ütlegelve, Moldován a két szanitéccel portyára indult a jajgatások irányába. Akadt kötöznivaló mindhármuknak. Egymás hegyén-hátán hevertek a sebesültek s a halottak. Gyors mozdulatokkal rángatták el az élettelen vagy reménytelen tetemeket. Többnyire felsőtesten és fejen találta a rongyos parasztokat a sortűz. Rábukkant Károly egy csuklóban roncsolt kézre is, nyomban egy fatörzsnek támasztva, a szükséges antiszeptikus előkészületeket megtéve, csupán a bemosakodást mellőzve, megoperálta a megszeppent románt - lefűrészelte nagy hirtelen a hasznavehetetlen, cafatos kézfejet.

Így ment azután a dolog faluról falura. Megesett, hogy a felkelők elmenekültek, s még halottaikat is magukkal cipelték. Annyi lőtt mellkast s kifordult beleket, sem Turnu-Măgurelén, de egész orvosi gyakorlatában nem látott Károly, mint itten egyetlen nap.

A foglyokat másodnaponkint lovas katonák terelték a börtönök felé.

Károly csak a sortüzeket hallotta, s a vér omlását, alvadását látta, alig volt fogalma, hogy mindez miért van. Estenden próbált a foglyokkal beszélni, de a kapitány megtiltotta. Egyedül a sebesültekkel tudott szót váltani, de azok csak annyit s azt hajtogatták: a föld miatt meg a bojárok miatt. Akadt aztán egy dászkál (tanító), kit népe közt ért a katonagolyó, ő többet tudott mondani.

Ez már április elején esett, midőn a katonák kezdtek undorodni cselekedetük eredményének látványától, s a kapitány is ritkábban vezényelt sortüzet.

- Tudod-e, doktor - suttogta a dászkál -, hogy 1864-ben a kormány földtörvényt adott a parasztnak?

Károly nem tudta.

- Félmillió jobbágycsalád dolgozott a bojárok birtokán. A törvény megszüntetett minden jobbágykötelezettséget s tizenöt éven belül fizetendő pénzbeli kártalanítást állapított meg a bojár számára. A törvény arra irányult, hogy kisszámú földhöz juttatott parasztnak marhái száma szerint adtak valamennyi földet. Ezek a legrosszabb minőségű földet kapták meg, s többnyire úgy, hogy útjuk a bojár földjén át vezetett.

Károly mindezeken csodálkozott, mert Erdélyben már rég nem tudtak efféléről.

- A földosztásnak ez a módja - folytatta az öntudatos, parasztbarát dászkál - a kártalanítással a parasztság kifosztását jelentette. Híresztelték: a parasztnak munkaereje, a birtokosnak pedig tulajdona urává kell válnia.

- Szépen hangzik, de mit jelent ez?

- Azt, hogy a nagybirtokok továbbra is megmaradtak, s megmaradtak a jobbágyrendszer maradványai is, mert a paraszt munkaerejét úgy vásárolta meg, hogy háznépe télen éhezik s fázik, s márciusra kifogy minden élelméből, melyet pujáinak adhat.

- Nem adott a földtörvény semmit?

- Reménységet! De minden remény elfoszlott tizennégy év alatt.

Moldován naponta órákig pólyált, vágott, metszett, fűrészelt - április végére elfogytak a gyógyítani való vérző parasztok. A meghatározatlan idejű szabadság lejárt. Októberben a volt beszélgető társ, a sebesült tanító hatvan felkelő parasztfogoly levelét juttatta el Kolozsvárra, kik valamennyien részt vettek a plevnai csatában is. „Elbocsátottak bennünket a hadjáratból 78-ban s nap nap után, évről évre vártuk, hogy mi is földet kapjunk, úgy, ahogy azt parancsnok uraink, akik minket a Plevna körüli legnagyobb támadásokban vezettek, az ellenség színe előtt mondogatták, ígérgették nekünk. De hiába harcoltunk, hiába vártunk és tűrtünk mind ez ideig. Engedjenek ki bennünket a văcăreşti börtönből, mivel annak a felkelésnek alkalmával zártak ide bennünket, melyet a szenvedések okoztak, mivel a földbirtokos urak s a bérlők vasigája alatt nyögünk - ők nem voltak ott velünk, karddal az ellenséggel szemben, s máig is vérök hullása nélkül uraskodnak birtokaikon. Családunk nélkülöz, mert most még nem is dolgozhatunk a bojár urak földjén hajnaltól napestig, tűrve a nap hevét hátunkon, verejtékben úszva, mert most itt sínylődünk a văcăreşti börtön falai közé vetve. Mikor Plevna elestekor a törökök fogságunkba estek, nem űztünk úgy s olyan gúnyt belőlük,

mint ahogy minket gúnyoltak-gyaláztak, amíg a Marmizon kaszárnya lovardájáig űztek-hajszoltak bennünket..."

Ezt a valahová szánt segélykiáltást Moldován véleménye szerint ama sebesült dászkál írhatta, fogalmazhatta személyesen a foglyok sorsa enyhítése érdekében. Ő vagy valaki, hasonlóan gondolkodó-érző, írástudó román.

1899

A nagyszebeni érsek-metropolita, Roman Miron halálos ágya mellett ismerkedett össze Moldován György szentszéki jogtanácsos az aradi püspökkel, Meţianu Jánossal. A püspökök, vikáriusok s némely esperesek, kik a közeli görögkeleti kongresszuson majd megválasztják a haldokló metropolita utódát - nagyrészt jelen voltak Szebenben, s maradtak is a temetésig, s egymás között már suttogták az új főpap nevét: Meţianuét.

Meţianu János tudta ezt, s készült is egyházfői hivatására - harmadnap félrevonta Moldovánt:

- Kedves barátom és testvérem az úrban, segítségedet kérem, mert vádol bizonyos közvélemény s még inkább vádolni fog, midőn érseki beiktatásomhoz a magyar kormány jóváhagyását kívánom elérendeni.

- Püspök atyám rendelkezzék velem.

- Nos, elsősorban simoniával vádolnak: hogy a papjelöltektől felszentelésük előtt pénzösszegeket szoktam volna kicsikarni. Így Brázsa mácsai papjelölt, gazdagon nősülvén, kétezer koronát adott volna nekem szülőfaluja plébániájáért. S hogy később Brázsa pisztollyal fenyegetődzve követelte volna vissza ezt a pénzt. Mihucza vaskóhi illetőségű papjelölt 50 aranyat adott volna, de miután felesége elhalt, ő kilépett a papi rendből, s az aranyakat máig visszakéri, különben... Nos, állítólag úgy kárpótoltam őt, hogy tanulmányai folytatására ösztöndíjat juttattam neki. Egy Rotariu nevű temesvári ügyvédnek adósa lévén, miután a metropolitánál bevádolt, a Timisiana bank igazgatói székét juttattam, hogy elhallgattassam. Aztán: mikor 92-ben Bécsbe indultak ama memorandummal, Mangra Vazullal együtt, megáldottam volna őket. Meg hogy a túlzó passzivistákkal egy követ fújtam vala.

A nagyszebeni görögkeleti egyházi kongresszus csakugyan Meţianut választotta metropolitává hatvanegy szavazattal negyvenegy ellenében. Popea Miklós karánsebesi püspökkel szemben.

Újabb vádak keletkeztek, végleges beiktatása ellen: egy népiskolai tantervben az állam nyelve, a magyar, szomszéd nyelvként emlegettetik. Aztán a külföldi, a romániai pénzek felülvizsgálata. Az utóbbi már követelés az új egyházfőhöz, s végül egy feltétel a beiktatáshoz: Goldis József vikárius aradi püspökké leendő megválasztását teljes befolyásának érvényesítésével biztosítsa. Moldován kevéssé törődött vele, a vádaskodások koholtak-e vagy valódiak, olyan beadványt fogalmazott, amely a kormány számára Meţianu minden előbbi és jelenvaló cselekedeteit félretolva, még a jövendő titkos tanácsosi kinevezésre is esélyessé tette. Meţianu ellenkezés nélkül elfogadta a kormány huszonnégy pontba sűrített végső követeléseit is, minden vádat (Moldován okfejtésével) célzatos hangulatkeltésnek, koholmánynak, avagy legkíméletesebben szólva - meggondolatlan lépésnek nyilvánította. „Mert úgy hivatali, mint hivatalon kívüli főpapi működésem, valamint jellemem tisztasága sokkal feljebb álló elismerés magaslatára emelkedtek, mintsem hogy rólam a fenti vádbeli tényeket még csak feltételezni is lehetne." Ezzel Moldován a nemrég elnyert I. Ferenc József-rend nagykeresztjére célzott.

Meţianu beiktatása által a magyar kormány azt remélte, az 1869 óta tartó román passzivitás megszűnik, vagy legalábbis enyhül.

A hivatalos vélemény az volt, hogy a mérsékeltebb román politikusok megunták már a passzivitás meddő politikáját. Mert a passzivitás nem hozta meg a remélt eredményeket, inkább kárt okozott. A külföldi agitáció hatástalan, itthon pedig lejáratták magukat a nemzeti mártírok.

„Jogokat, szabadságot szívesen adunk, de ennek feltétele az, hogy azok, akiknek adjuk, az államhoz és a hazához való hűségben megbízhatók legyenek. A passzivitás kizárja ezt a megbízhatóságot."

Meţianu képviseletében ott volt Aradon Moldován György a püspöki beiktatásán, mely Goldis József nagyváradi püspök vikárius és országgyűlési képviselő felmagasztalása volt. Augusztus elsején kánikulai forróságban Popea karánsebesi püspök celebrálta az ünnepi avató istentiszteletet.

Az egyházi ceremóniák után a Fehér Kereszt télikertjében kétszáz terítékes bankettet rendeztek. A püspökök a román induló hangjai mellett vonultak be. Popea püspök szólalt fel elsőnek: a királyra s császárra emelte poharát, kinek jóságos uralkodása alatt visszanyerték autonómiájukat. Éltette a hazát és minden nyelvű polgárát. A Gotterhalte és a Rákóczi induló után Goldis köszöntötte Popeát, egyháza díszét, a nagy Şaguna tanítványát. A bankett fényszónoka kétségkívül Tisza István gróf volt: „Örömmel veszek részt - kezdte - a mai ünnepen, csak azt sajnálom, hogy az ünnep hatása alatt keletkezett érzelmeimet nem fejezhetem ki én is románul, de azt hiszem, akár magyarul, akár románul beszélek, megértik, ha szavaimat a hazaszeretet vezérli. A törvényhozók nevében örömmel jelenthetem ki, hogy az új püspökben olyan hajthatatlan jellemet látok, akire büszkeséggel nézhet fel minden jó hazafi, s az ünnepeltetése lelkesedéssel töltheti el a román polgártársak minden igaz barátját. Ha a történelem lapjait tekintjük, hogy miként állhatott fenn egy ezredéven keresztül a maroknyi magyar nép a viharos századok alatt, egyik magyarázatát abban lelem, hogy idegen ajkú polgárait soha el nem nyomta. És ha tovább fenn akar állani, ezután sem nyomhatja el. A magyar nemzet missziót teljesít, mert Európa e részén lakó népek önálló fejlődésének legfőbb őre és biztosítéka. A magyar nemzet legtermészetesebb szövetségese a román faj. Vessenek egy pillantást a történelembe és a térképre. Vajon lehet-e a román faj boldogulásának más módja, mint a magyarokkal való testvériesülés. Őszinte szívből örülök, hogy olyan püspök kerül az egyházmegye élére, aki tündöklő példaképe lehet minden jó románnak és emellett a hazának is hű polgára. Kívánom, hogy Goldis József a jövőben is azzal a faj- és hazaszeretettel teljesítse feladatát, mely eddig is jellemezte. Jókívánságaimat nem tudom méltóbban kifejezni, mint ha azt óhajtom, hogy az elvetett mag áldást hozó gyümölcsöt teremjen. Éljenek azok a románok, akik hű polgárai a hazának!"

Éljenzés, szetreászkázás következett, a zenekar magyar és román dalokat játszott.

Tisza István gróf felköszöntőjére Popea Miklós püspök felelt: - Az volt eddig a legnagyobb rossz, az okozta mindig a nemzetiségi összeütközéseket, hogy nem akartunk arról beszélni, hogy a magyar és a román egymásra van utalva, egyik a másiknak testvére. Ezeknek az ellentéteknek el kell simulniok. Tisza István beszéde alkalmas arra, hogy így legyen. Ha alkalmunk lett volna eddig is gyakrabban összejönni, barátságos eszmecserét folytatni, jóval hamarább megértettük volna egymást. S ha így leszen, s békében és jó egyetértésben élünk, Magyarországot még a poklok kapui sem dönthetik össze. Rosszul ítéltük meg egymást eddig, most morális kötelességünk, hogy a múltak tévedéseit helyrehozzuk.

Az utolsó pohárköszöntőt Mangra Vazul mondta, ki a hét év előtti memorandumbotrány „hőse”-ként még mindig általános szilenciumát szenvedte. Beszédét románul kezdte, majd kifogástalan magyarsággal folytatta: - Ha tudtuk volna, hogy magyar politikus úgy gondolkozik a románokról, mint Tisza István, akkor sok minden másként intéződött volna el a múltban. De még nem késő, az elmulasztottakat jóvá lehet tenni! Az imént hallott szavak iránymutatók lesznek. Reméljük, a szavakat tettek is fogják követni. Mi, románok, már jó példával jártunk elöl, midőn egyházmegyénk élére olyan férfiút állítottunk, kinek elvei lehetővé teszik teljes kiegyenlítését a nemzeti súrlódásoknak.

Moldován György nem szólalt fel a banketten, elég távol ült a gróftól, arcát nem kínálta emlékezetébe vésődni. A beszédek meglepték, elgondolkoztatták, de megvolt a maga véleménye, s azon a hallott fogadkozások nem sokat változtattak. Különben is - végig úgy viselte, raktározta megfigyeléseit, mint az érsek megbízottja.

A történtek és elhangzottak híre már másnap országosan elterjedt, s Kolozsvárnak még az is tudomására jutott, hogy Moldován György is együtt evett-ivott a püspökavató kétszázakkal. Igazán Karcsi számára volt ennek jelentősége. Levelet írt Vízaknára, s megtagadott minden testvéri kapcsolatot Györggyel.

„Szégyellem, hogy bátyám vagy! Bűntény, amit Aradon elkövettek a román nép és a görögkeleti egyház rovására. Ezt én, aki görög katolikus vagyok, mindenkinél jobban érzem. A szánalmas püspöki vikárius megválasztását és felmagasztalását minden elfogulatlan és nem titkos szolgálatban lévő jó román, a nemzeti becsület s az egyház jó erkölcsének tekintélyét sújtó csapásnak (arcul csapásnak) érzi.

Egy nép- és hazaárulót, akit hajdan maguk a jelenlegi választási ügynökök és szolgalelkű párthívek is elítéltek, most egy román püspökség élére állítottátok, félredobva a hazaszeretet, az erkölcs, a rend és következetesség elvét, amelyek pedig mindenkor díszéül szolgáltak a román lelkületnek. Ami pedig a gróf álszent falsumait illeti, szégyen, hogy pisszenés nélkül hallgattátok végig, sőt románul éljeneztétek és tapsoltatok neki.”

Néhány napos vízaknai vakációzását arra szánta Károly (Carol), hogy tovább becsmérelje bátyja hazaárulását. Meghökkent, midőn, egyebek mellett közölte György, hogy a kárhoztatott püspök, a magyar ügynök Goldis egyik első intézkedése volt, hogy Mangra Vazult visszahozatta hétéves hallgatásra ítélt állapotából az egyházi és pedagógiai közéletbe. Ez az odavetett érv azért is hatott Karcsira, mert 1892-ben maga is, tölgyek közt fűszál, ott volt a memorandumot Bécsbe vivő népes küldöttségben, s Mangra Vazult hősnek és zászlónak tartotta.

Október elsejére Ion Rațiu dr. ügyvéd, a Román Nemzeti Párt elnöke, a Memorandum per első számú vádlottja és elítéltje, értekezletet hívott össze Szebenbe, s ott a megfigyelőként Aradra kiküldötteket meghallgatva, a passzivitás folytatása mellett döntöttek. Moldován az érsek-metropolita küldötteként magának Meţianunak tett objektív jelentést az Aradon történtekről. Egyikőjük sem vett részt a Rațiu által összehívott konferencián. Meţianu lélekben ott volt. Moldován lelke mélyén céltalannak tartotta a román politikusok harminc éve kezdett ellenállási mozgalmát, és idejétmúltnak is, hogy ne vegyenek részt a magyar politika kialakításában. Az aradi nagy összebékülést azonban ő maga is színpadias eredményűnek tartotta.

1907

Moldován Károly (Carol) már a szebeni kórház sebész főorvosa - ott akart lenni a Román Nemzeti Párt minden megmozdulásán, miután a vezér Rațiu Ion is Szebenbe költözött Tordáról.

Szenvedélyesen érdekelte minden, ami magában Romániában történik. Politizálni szeretett volna, s nemcsak a sebészi szikével.

Revelációként hatottak rá Caragiale megállapításai: európai értelemben vett politikai pártok, vagyis a hagyományokra, az osztályok új vagy régi érdekeire, eszmei vagy elvi programra támaszkodó pártok nincsenek Romániában. A két úgynevezett történelmi párt, mely váltogatja egymást a hatalomban, valójában nem egyéb két nagy politikai klikknél, melyeknek nem párthíveik, hanem ügynökeik vannak. E klikkek vezetői többnyire nagyravágyó politikusok.

Mivel a képviselőházi és szenátusi választások a vagyoni állapot szerint összeállított kollégiumok által történtek, a képviselőházi választásokon 1,3 százaléka vett részt az állampolgároknak, a szenátusi választásokon pedig 0,38, azaz egyharmad százaléka, vagyis minden háromszázadik román. Hogy ez mit jelenthet, azt első két sebészi expedíciója alkalmával nem rögzítette magában, csak most midőn újabb parasztfelkelés robbant ki: február 15-én, a téli éhínségtől felingerelve, Dorohoi és Botoşani megyei falvakban, bunkókkal, villával és kaszával felfegyverkezve rohamozták meg a parasztok a Sturdza birtokok bérlőinek kastélyait. Ennek a hercegi családnak harmincezer hektárnyi földjén tizenöt falu rabszolgái próbáltak osztozni.

A hívást február 27-én kapta Károly, mikor a Tg Frumoson összegyűlt parasztok ellen lovasrohammal védekezett a hatóság.

Mikor Moldován Károly dr. sebesültszállító szekereivel elindult Bukarestből, azt a megjegyzést tette, hogy: megismétlődik 1888! Az orvos őrnagy, aki ezt hallotta, így indította útjára a vöröskeresztes kis karaván: Ez egészen más, barátom! Itt félmillió lázadó ellen az egész hadsereg harcol, beleértve a tüzérséget is. A jelszó: kaszáljátok, géppuskázzátok őket. Én maradok Bukarestben, te sem vagy köteles velük menni, hiszen te önkéntes vagy.

A csapatok faluról falura járva pusztították a parasztokat - válogatás nélkül. Moldován előbb az 5. lovasezredet követte, majd a 17. ezred második zászlóaljához csatlakozott, aztán a 18. ezred első zászlóaljához, de midőn ennek tüzérsége Gvardenița falut porig ágyúzta minden felderítés nélkül, otthagyta ezeket, s önállóan indult tovább. Sortüzek, géppuskakaszálások után érkezvén, nyomban a sebesültek mentésébe fogott embereivel, de a parancsnokok kivették a szanitécek kezéből a jajgatókat, s főbe lőtték sorra mindegyiket pisztolyukkal, megfosztván segítő, akár amputáló munkájától Moldovánt. Valami iszonyú felső parancs következtében öldökléssé vált a megtorlás.

A liberális párt a konzervatív Petre Carp jelszavát alkalmazta: „Előbb a megtorlás, azután majd meglátjuk."

„A jelenlegi körülmények között minden románnak össze kell fognia az ország megmentésére, és el kell felejtenünk a bennünket elválasztó különbségeket" - jelentette ki a parlamentben a konzervatív Take Ionescu.

Szállóigeként terjedt a csapatok körében Gigurtu tábornok parancsa, mellyel tisztjeit megfeddte: „Csodálkozom erélytelenségükön! Az ilyen embereket nem letartóztatni kell, hanem agyonlőni. Ne a foglyok, hanem csak a halottak számát jelentsék!"

Moldován kedvetlenül kocsizott észak felé Moldvában.

A helyzetet igazán Radeni-Jaşi faluban értette meg, addig csak nagy zűrzavar lakott fejében. Itt egy gyalogsági őrnagy engedélyével végig figyelhette néhány elfogott felkelő kihallgatását. Egy Stefan Fortuna nevű ősz paraszt, a függetlenségi háború veteránjának vallomását, aki rongyos szokmányán öt katonai kitüntetést viselt.

- Te vagy a lázadók feje? - kérdezte az őrnagy, de nem várt választ -, megveretlek, tüzes vassal tépetlek, hogy megtudd, törvényeinket meg kell tartanotok! Mit gondoltok, ti részeges banda, eljött az ideje, hogy meggyalázzátok őfelsége nevét? Banditák!

- Engedelmet kérek, őrnagy uram - szólalt meg Fortuna szelíden, de szikrázó szemmel -, mi, parasztok, szenvedjük a ciocoiok kegyetlen rablását, gyermekeink tél idején ruha nélkül és éhesen sírnak. Egész nyáron a főúri földeken dolgozunk gyermekeinkkel együtt, mint a rabok, és évről évre süllyedünk az adósságba, már szentképeinket is el kellett adnunk, hogy a bojár járandóságát kifizessük. Panaszt panasz után küldtünk őfelségéhez, de meghallgatást nem kaptunk. Igazságot adott-e nekünk valaki? Vannak törvények, senki sem tagadja. De a törvényben nincs megírva, hogy nekünk, parasztoknak mikor van igazunk, és amikor meg van írva, a törvényben akkor sincs igazunk! Mindent eltűrünk, hiszen mi, parasztok erősek vagyunk a tűrésben, és buták vagyunk, erősek, mert kutya módra tűrünk, és buták, mert ha nem lennénk buták, nem tűrnénk.

- Éppen te - lepte meg a paraszt értelmessége az őrnagyot -, éppen te, akinek példát kellene adnod a becsületben és az okosságban, hiszen az ország érmeket adott neked katonai helytállásodért, éppen te nem gondoltad meg, viselkedéseddel meggyalázod az ország és őfelsége nevét!

- Éppen erre nem gondoltam, Domnu major, és nem is gondolhattam rá. Borítsák be az embert tetőtől talpig érmekkel, és öntsék rá az egész ország és őfelsége becsületét, ha az éhség mardossa bendőjét: hiába fejedelem, hiába ország! Az érmek nem verik el az éhséget.

- Ha nem tudod becsülni az ország kitüntetéseit, te nyomorult, nem is vagy rájuk méltó - üvöltötte az őrnagy, s egyenkint leszakítva a szegényes szokmány melléről az érdemrendeket: földre vetette azokat.

- Sok bajt s nyomorúságot szenvedtem - szepegte könnyes szemmel Fortuna -, de nem vétettem őfelsége becsülete ellen. Drága volt nekem az, hogy viselhettem a fejedelem jelvényeit, és volt még egy ajándékom is tőle, egy kürt! De az adóbehajtó elvette tőlem zálogba valamicske pénzhátralékért. Ezzel a kürttel fújtam a rohamjelet a grivicai erőd emelkedőjén. Folyt a vér patakban homlokomról, de csak fújtam a trombitát, hogy buzdítsam a katonákat, fel a dombra, úgy fújtam, hogy hírem őfelségéig eljutott, s nekem adta a kürtöt. Akkor kedves voltam a fejedelemnek, de most, úgy látszik, megutált minket, hogy ránk küldte önt, Domnu major.

Az őrnagy nem tűrhette ezt tovább, intett a kivégzőosztag őrmesterének, és Stefan Fortuna, az 1877-es diadal harcosa, kürtöse Radeni falu szélén fiatal társaival együtt omlott a bojár földjére.

Egy óvatlan pillanatban Moldován doktor felvette s tarsolyába tette az érdemrendeket. Nem akart beszélgetni az őrnaggyal, még aznap délután odébbállt kicsiny vöröskeresztes karavánjával. Dél felé tartottak, és feleútjukon folyvást ama háborúra és Turnu-Măgurelére gondolva, eszébe ötlött egykori csonkolt páciense, Demse Mózes és faluja, Klézsa. Úti kérdezősködések után a Szeret-folyó felől felkanyarodtak a Klézsa pataka mentén, s ott meglelték a Demse házat. De azt éppen gyászban találták. A család hatodik gyermekét, a tizenhét esztendős kicsi Gáspárt előtte való héten temették: többedmagával a falut megszálló katonák (munténiaiak) lőtték agyon, holott a faluban semmiféle lázadás nem volt. Mózes

botban végződő csonka lábaival s két mankóval ügyesen közlekedett, ha mezei munkát nem végezhetett is. Egykorúak voltak Moldován doktor s Mózes, de az asszony, Anna, ki nyilván fiatalabb volt náluk, jóval öregebbnek látszott a sok régi gond s az új gyász miatt.

Emlékezés közben előjött a kérdés, kinek milyen érdemrend jutott Grivica mellől.

- Nekem ejsze semmi, csak egy húszkoronás arany, az is magyar földről.

- Hadd lám - hitetlenkedett az orvos.

- Akik meglőtték kicsi Gáspárt, azok vitték el, hogy megkímélték Mózsit - szepegte Anna.

Moldován, mintha ihletés érné, zsebébe nyúlt, s az asszonytól tűfélét kérve, mind az öt érdemrendet, ami Fortunától maradott, feltűzte Demse Mózes mellényére.

Ezeken a szekerező utakon tudta meg Moldován Karcsi, hogy Havasalföldön és Moldvában még tart a jobbágyság, sőt némely falvakban még a rabszolgaság is megmaradt.

Bukarestben, eszközeivel és embereivel a hadügyminisztériumban számolt el. Maga a miniszter fejezte ki háláját, s elkottyantotta, hogy a lázadásnak körülbelül annyi halottja van, mint a 77-es függetlenségi háborúnak. Szájára ütve a meggondolatlan szóért, fogadalmat tétetett az önkéntes sebésszel, hogy örökké hallgat odaát ezekről a dolgokról.

Utaztában és hazatérvén Szebenbe, megtartóztatta lelkét attól Moldován, hogy összehasonlítsa az erdélyi állapotokkal néhány hetes regátbeli tapasztalatait.

1909

Két év alatt kiheverte Károly katonasebészként szerzett megrázkódtatásait. Amikor hírét vette, hogy Ferenc Ferdinánd főherceg, a Monarchia trónörököse látogatóban Sinajába utazik a románok királyához - nem fogta Szebenben a hely.

Sinajában már javában folyt a készülődés, mire Carol Moldovan odaérkezett, Popovici C. Aurél, önkéntes erdélyi száműzött (a Replika pör menekültje) volt a főszervező, ki harmadéve Die vereinigten Staaten von Grossösterreich címen terjedelmes könyvet adott közre a dualisztikus Monarchia föderatív átalakítása mellett. A doktor ismerte ezt a könyvet.

A trónörökös érkezése előtti napon megérkezett szárnysegédje, Alexander Brosch von Aarenau alezredes, hogy gazdája érkezését biztosítsa.

A román király környezete csaknem minden szükségest megtett a méltó fogadás külsőségeihez: a vasúti állomástól a kastélyig zászlódíszbe öltöztették az utat. Popovici ismerősként (mint temesvári születésűt) fogadta az alezredest, s figyelmét a zászlóerdőre irányítva megjegyezte: „Nem találod, hogy sok itt a magyar lobogó?” Csakugyan, román, osztrák és magyar színek váltakozva, egyenlő arányban sorakoztak a díszútvonalon. Aarenau felcsapta fejét, és skandalumnak nevezte a látványt. Kapóra jöttek az ellenvonattal érkező, piros-sárga-kék és fekete sárga szalagokkal, kokárdákkal felsallangozott bukaresti diákok. Popovici biztatására, első biztató szavára ezek letépdesték a magyar zászlókat, s a Prahova vizébe dobták valamennyit. Moldován doktor nem azonosulhatván ezzel a magyargyalázó tüntetéssel, Manolescu prefektushoz fordult, aki azzal mentegette magát: a zászlókat a folyó vizéből már vissza nem szerezheti, újakat állítani nem tud, egy piros-fehér-zöld lobogó maradt még, azt a vasúti indóház falára egy osztrák zászló mellé felerősítteti, s hogy baja ne essék, rendőrt állít mellé.

Mire a fenséges vendég vonata begördült, már az a zászló sem volt a helyén, ama bukaresti diákok az éjszakai őrváltás szünetében azt is letépték, s a Prahovába lökték.

Ionel Brătianu miniszterelnök köszöntötte a trónörököst, de ott termett Popovici is az előkészített felirattal, melyet mint „a Habsburg korona országaiban született románok, akik kényszerítve voltak Romániában letelepedni" adott át. A trónörökös Brosch súgása alapján nagyon jól tudta, miről van szó, mégis szívesen vette át a feliratot, ezzel is jelezve, nem azonosítja magát azokkal az állapotokkal, melyek az öreg császár országaiban léteznek.

Az ünneplő-harsogó tömeg csak a kastélykert faláig kísérhette a barátságosan integető bécsi trónörököst, ott a tárgyalás-vendégeskedés napjaira eltűnt szem elől, a bukaresti diákok kórusa meg hosszan-kitartóan hirdette a nem titkolt várakozásokat: „Éljen a románok császára! Le a magyarokkal!"

A belső tárgyalásokba még Ugron követségi tanácsost sem bocsátották be, ki a Monarchia bukaresti követe nevében hiába tiltakozott a Popovicival teendő kézfogás ellen. Román körökben el volt terjedve az a hír, hogy Ferenc Ferdinánd nemcsak feltétlen híve a Nagy-Ausztria föderatív alapon történő újjászervezésének, hanem hogy trónra lépése után az osztrák-magyar dualizmust meg fogja szüntetni. A magyarok ellen való harcban feltétlenül számít a románokra. (S ha valamiféle dualizmus fennmarad, az osztrák-román dualizmus lesz.) S hogy császárként Erdélyt át fogja engedni Romániának, hogy az mint Nagy-Románia beilleszkedjék a Habsburg birodalomba.

S hogy mi lesz I. Károly román királlyal? Nagy-Románia a Monarchiával olyan államjogi kapcsolatba kerülne, mint Bajorország a Német Birodalommal.

De nem is kell, nem is lesz szükség talán ilyen bonyolult államjogi szerkesztményre, hiszen Ferenc József is, Károly király is öreg emberek. Rövidesen távoznak az életből, nélkülük az osztrák-román dualizmus könnyen, vér nélkül megvalósulhat.

Hohenzollern-Sigmaringen Ferdinánd trónörökös joga a román trónra úgyis mondvacsinált, hiszen nem gyermeke, hanem unokaöccse a román királynak. A román trón öröklésének joga egyszerű kormányrendelettel teremtődvén meg, ugyanúgy el is törölhető.

A román király és felesége Wied Erzsébet hercegnő, németek lévén, zavartalanul diskurálhatták végig a vendégeskedés napjait, egyedül csak Ionel Brătianut vonva be a társalgásba. Popovicinak volt az ötlete, de a végrehajtásban Moldován Carolra is szükség volt: a fenséges vendég éjszakáiról is gondoskodni kell.

A hölgynek tudnia kell németül, legyen iskolázott, s leginkább legyen egészséges a szüzességig menően. Ilyen nőt Bukarestben eleget találhattak volna, talán csak a harmadik feltétel okozott volna némi keresgélnivalót. De a lányt Sinajában kellett még aznap meglelni. Itt a német nyelvismeretből indultak ki, s nyomban a bíró zárdában nevelt lányának, Mariorának neve bukkant fel elsőnek. S nem is kellett tovább keresgélniök, mert a leány bájos, sőt szép volt.

Előbb az apát, a bírót győzték meg a hazafias kötelesség jelszavaival. A lány apai parancsra vetette magát alá az orvosi vizsgálatnak. Moldován kíméletes volt, nem vetkőztette le Mariorát, hanem eskü alatt vallatta ki, hogy még soha és senkivel, bár tudja, miről van szó, és lesz próbatétel.

A honleányi kötelesség és a várható elismerés őt is némi lelkességgel töltötte meg. Kimosdatva, beszagosítva, egy s más mit-hogyan tanácsokkal ellátva mehettek a kastélyba, egyenest Aarenau alezredes kezébe.

A tárgyalásokról semmi hír nem szivárgott ki. Az odakint, odalent várakozók azt kommentálták, amit hinni akartak. Régtől fogva tudták, Ferenc Ferdinándnak szerfölött tetszik Károly király dacos alacsony termete, hogy feltartott állával némi magasságot próbál állandósítani magának, s hogy vendége még így is állandó testi fölényben maradhat.

Távozáskor a Bécsbe induló trónörökös a legnagyobb megelégedés hangján szólt: - Románia egészen külön varázzsal bír előttem. Nagyon megkedveltem a román népet!

A vasúti búcsúvételnél Moldován történetesen Ugron követségi tanácsos mellett állt, s ezt mondta:

- Tartok tőle, hogy őfensége a királyi párral téveszti össze Romániát és a kis Mariorával. Ezért távozik a Peles kastélyból ily kedvező benyomásokkal.

IV.
János meg fiai: György és Károly - A Memorandum útja

1863

Őfelsége, a régi erdélyi országgyűlési választótörvényt sutba dobva, június 15-re tartománygyűlést, Landtagot hívott össze Nagyszebenbe. A résztvevők számát és személyét császári oktroj (rendelet) alapján állapították meg: százhuszonöt választott „taggal" és negyven királyi hivatalos küldöttel. A vidéki kerületek hetvenhat személyt delegáltak, a városok negyvenkilencet. Ötvennégy magyar, negyvenhárom szász, ötvenhét román képviselő kerülhetett Szebenbe. A románok közül tizenegy királyi hivatalnok volt, negyvenhat pedig választott.

Vízakna városa a románság nevében Moldován Jánost választotta, de a magyar szavazók is őt támogatták.

Nagy öröm a családban, mind a Szaplonczay, mind a Moldován portán. János már több mint tíz esztendeje nem vett részt a közéletben, még városi feladatokat sem vállalt szívesen, éppen csak bent ült az elöljáróságban - tanácsban -, többnyire hallgatagon.

- Menjen csak János, eriggyen csak abba a szebeni gyülekezetbe, és segítse megszületni valamennyiünk elégedésére a végső békességet.

Felesége is, anyósa is magázták, s Jánosnak (nagy ritkán Jánosomnak) szólították.

S Jánosunk ment, emelt fővel s emelt fejében a javaslandó tervek sokaságával, s e javaslatok erre is, arra is a méltányosságot tervezték, amúgy vízaknai módon.

Az asszonyok csak akkor méláztak el, s apasztották el buzgó örömüket, reménységüket, amint hírül vették, hogy a magyar képviselők három kivételével nem jelentek meg a Landtagon, s nyilván nem csupán azért, mert ennek az erdélyi gyülekezetnek német nevet adtak.

A tanácskozások szünnapjaiban János haza-haza kocsizott tisztálkodás, fehérneműváltás és egyebek végett. A híreket természetesen ő hozta, s egyre öntudatosabban, mindattól, amit Szebenben hallott, hétről hétre egyre inkább feledve az eltervelt felszólalásokat s javaslatokat, amelyeket első indulásakor elméjében forgatott.

- És csak úgy belenyugodtak, Jánosom, amikor látták, hogy a magyarok hiányzanak? - kérdezte ártatlanul Ágota.

- Ó, az senkit nem lepett meg, mert a magyarok valamennyien nyilatkoztak.

- Még ama három is?

- Talán a három kivételével nyilatkozást küldtek, németül is, románul is, hogy nem vesznek részt a Landtagon.

Ágota továbbra is tájékozatlannak mutatkozott:

- No, de hát miért nem?

- Azért, azt írják, sem a tartománygyűlés összehívását, sem a választásnak a császári rendelkezés szerinti módját nem tartják törvényesnek. Ahogy ők mondják - alkotmányosnak.

Ezen az asszonyok nagyon elgondolkoztak, s jó hétbe tellett, míg özvegy Szaplonczayné lehiggadt vélekedéssel megkérdezte:

- És ki légyen az a három gyászmagyar?

Moldován Jánosnak gondolkoznia kellett, ki is lenne a három, akire a kérdés nyilaz.

- Hát gróf Béldi és bizonyos Nemes nevű s a harmadik Szamosújvár választott követe, Lászlóffy.

- És mit mondanak, ők mért vállalják a részvételt?

- Hogy ők mindketten magas kormányszéki hivatalt viseltek a harcok után, s a király bizalmát megbecsülésnek tekintik.

- És Lászlóffy?

- Ő? Nem mond semmit.

- Vagy tán nem tudja kegyelmed.

- Igazad van, nem tudom, mert nem kérdeztem tőle.

Más alkalommal, anyja biztatására, megkérdezte Ágota a hétvéget otthon töltő férjét.

- S végtére a magyarok nélkül mire törekszenek ott Szebenben kegyelmedék?

- Többfélére törekszünk.

- De csupa olyanra, ami a románságot szolgálandja - próbálta Szaplonczayné is megtörni veje hivatalos titoktartását.

- Hagyja, édes, hátha nem akar Jánosom titkot kibeszélni.

- Nem titok az - fortyant fel Jánosom. - Célunk a románságot Erdély törvényes nemzetei közé iktatni, s más három nemzettel teljesen egyenrangú politikai nemzetté tenni.

- De hiszen ezt már Kossuthék is megadták volt, vőmuram.

Moldován tiltólag emelte fel kezét:

- Ezt a nevet senki sem mondhatja ki tartománygyűlésünkön - majd folytatta: - Szabályozni kell, miként használtassék Erdély közéletében a magyarral s a némettel egyenjogú, egyenértékű hivatalos nyelvként a román nyelv, s aztán a közigazgatást és igazságszolgáltatást törvényesíteni a nyelvi és nemzeti egyenjogúság szerint.

A nők elnémultak, nem merték újra Kossuth nevét említeni.

Néhány hét múlva hozta Moldován az örömhírt: - A más hárommal, a magyarral, székellyel, szásszal egyenjogú nemzetté tettük a románt a Landtagban.

- S az nem baj, hogy a magyarok nélkül, ugyanazt, amit már egyszer a magyarok megadtak?

S október közepén az asszonyok számára már érthetetlen örvendezéssel:

- Őfelsége, mint Ausztria császára és Erdély nagyfejedelme, október harmadikán megerősítette, és ki is hirdette törvényünket.

- Valami újdonság, általunk nem ismert, nem hallott öröm is van ebben a törvényben?

- Hogyne! A két román vallás, a görög egyesült, meg a nem egyesült is a bevett vallások közé számít, harmadika óta. S ami igen szép: Erdély nagyfejedelemségének címerpajzsába a román nemzet számára is saját címer állítandó, iktatandó be.

Egy-egy ilyen hír vagy magyarázat hallatán, amelyből kivilággott, hogy a Landtag törvényhozása Erdélyt az osztrák császári birodalomnak autonóm koronatartományaként kezeli, az asszonyok tartósan elszomorodtak.

- S mi a cél, János, mi a cél?

- Megmondom őszintén, úgy, ahogy Szebenben gondolkozunk: meg van adva a lehetőség a románságnak, hogy idővel mint számbeli többség, a vezetést teljesen kezünkbe vegyük, s Erdélyt kizárólag nemzeti jellegű autonóm tartománnyá tegyük. S ha ez megtörtént, a jövő természetes következése, hogy a román faj egyetlen államban egyesüljön.

Az asszonyok, anya és lánya ilyesfélét forgattak fejükben:

S velünk mi lesz?

A tartományi gyűlés, ahol természetesen németül folyt a tanácskozás, hozott még egy törvényt a hosszú hónapok alatt, mintegy az előbbinek, az első törvénynek megerősítése és kibővítése végett: *A nyelvek egyenjogúságáról* címmel. Ebben többek között azt határozták el, hogy a császári és királyi hatóságokhoz intézett irataikat a községek a magok nyelvén intézik, a törvényhatóságok azonban a lehetőséghez képest a német nyelvet használják. Ezt a törvényt a császár (és nagyfejedelem) noha elfogadta, soha nem emelte jogerőre a kihirdetés által.

Törvényeket hozott, de nyugalmat nem a szebeni Landtag.

Az élet, a modor, az érintkezés Erdélyben feltűnően szenvedélyessé, bizonytalanná és keserűvé vált. Elégedetlenség, az emberi méltóságnak és a humánus viselkedésnek hiánya érződik mindenütt. A nép a hivatalokban tolakodóan viselkedik, mindenütt nagy a pajtáskodás, nepotizmus meg a lepénzelés. A hivatalnokok eltűrik a pimaszságot, nehogy népszerűtlenné váljanak. A bíróságok még tekintélyük külsőségeit sem tudják megóvni és fenntartani. Tudás és gyakorlat hiányzik mind a bírákból, mind a tisztviselőkből. Minő bírák, minő tanácsbeliek! Mindenki jogosultnak és alkalmasnak hiszi magát bármiféle hivatalra. Csak a nemzetiséghez való tartozás és az atyafiság számít - a többi aztán magától jön - a hivatal meghozza az észt is!

Vízaknáról nem tudhatták figyelemmel kísérni őfelsége gondolatainak változását odafent Bécsben: Két esztendő múlva a császár feloszlatta a szebeni tartományi gyűlést, és hatályon kívül helyezte, semmissé nyilvánította mindazokat a törvényeket, amelyeket a Landtag hozott, s még inkább a tervbe vett, jövőbe tekintő elhatározásokat.

Moldován János a szász képviselők viselkedéséből már hónapokkal előbb kiolvasta az idő fordulását, a császári döntés mégis lesújtotta. Csüggedése komor búsongássá fajult, búskomorság környékezte. Ígérte, hogy Szebennek többé tájékára sem megy. Visszaköltözött a Moldován házba, elfeledett olykor átmenni, visszamenni a Szaplonczay házba étkezés, ebédezés végett. Csalogatni kellett, nemegyszer ágyához kellett vinni az ételt. Meg a váltó fehérneműt is: anyósa rászoktatta, hogy másodnaponta váltson fehérneműt. Reggelente gyakran nem akaródzott neki ágyból szállni. Megszaporodtak vele a gondok.

Végül is Ágota vigasztalta meg, s csábította vissza a mindennapokba.

Történt, hogy a Landtag első törvénye után, az asszonyok (s általában a magyarok) elszomorodása idején Ágota a maga elszánása szerint, de anyja jóváhagyása mellett, visszautasította János hétvégi közeledéseit, nem törődve semmit vele, hogy férje Szebenben keres-e hétközi kárpótlást.

Eleinte hószámára hivatkozott, majd fájdalmakat színlelt, s Moldován idő múltával szinte-szinte le is mondott formán tekintette a házaséletet.

Volt még egy oka beletörődésének. A szász szokás gyakorlása. Ezt is anyjától örökölte Ágota. S nem Szaplonczayné találta ki, hanem századokon át az erdélyi elődök gyakorlatából szállt, mindig női ágon a következő nemzedékre. Többnyire a magyar nemes asszonyok örökségeként.

Moldován nehezen egyezett és szokott bele. Különösen a „most" szó időben történő elsuttogása esett nehezére. Vállalva a módszert, nem magyarul, románul nyögte ki: acuma! S Ágota gyakran inkább elébb tette oda mutatóujját, nem győzvén megvárni a három szótagos román mostot. Az elnevezést később a házastársak orvos fia határozta meg tudományosan, apja betegségeivel bajlódva.

Coitus saxonicus=olyan közösülés, amikor a nő az *utolsó pillanatban* jobb vagy bal keze mutatóujjával leszorítja a hímtag tövét, s ezáltal a mag a húgyhólyagba kerül, torlódik.

Amikor Ágota egyik reggel früstököt és váltó fehérneműt vitt a Moldován házban raboskodó, önkéntes búskomornak, s amint átöltöztette, -vetkőztette, annak hajlandóságát látva, melléje búját az ágyba, nem szorult biztatásra sem a férji kötelesség dolgában, sem az utolsó pillanat jelzésében János magyarul kiáltotta - Most, most!

1868. December

Moldován György majdani jogakadémiai hallgató, a jogtudományok későbbi tudora, jegyzetfüzetébe, melyet élete végéig megőrizett, a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szentesített XLVI. törvénycikkből a következőket rótta fel magának

Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozik is, egyenjogú tagja; minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek használatára nézve, és csak annyiban eshetik különféle szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik; a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve kötelező szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni.

A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók. A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek, de vitethetnek emellett mindazon nyelven is, amelyet a törvényhatóságot képviselő testület és bizottmány tagjainak legalább egyötöd része jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.

A törvényhatósági (megyei) gyűléseken mindenki, akinek szólásjoga van, anyanyelvén szólhat.

A törvényhatóságok a kormányhoz intézett irataikban az állam nyelvét használhatják, de hasábosan használhatják bármelyik nyelvek egyikét, melyet jegyzőkönyvileg használnak. Ugyanez áll egymás közti irataikra is.

Belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják. Amennyiben ez gyakorlati nehézségekkel járna, kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét használhatják.

A törvényhatósági tisztviselők saját területükön, a községekkel, gyülekezetekkel, intézetekkel és mágnásokkal való hivatalos érintkezésben a lehetőségig ezek nyelvét használják.

Az ország minden lakosa azon esetekben, amelyekben ügyvéd közbejötte nélkül, akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen vagy megbízott által veszi és veheti igénybe a törvény ótalmát és segélyét: saját községi bírósága előtt anyanyelvét; más községi bírósága előtt az illető község ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét; saját járási bírósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét; más bíróságok előtt, legyenek azok saját, akár más törvényhatóságának bíróságai, azon jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, amelyhez az illető bíróság tartozik.

A fenti esetekben panaszt vagy kérelmet a panasz vagy kérelem nyelvén kell elintézni. A kihallgatást, szemlét és más bírói cselekményeket, mind peres, mind peren kívüli, valamint bűnvádi eljárásoknál, a perben álló felek, illetve a kihallgatott személyek nyelvén kell eszközölni. A bíró a tárgyalási jegyzőkönyvet a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikén vezetheti, azonban annak tartalmát a feleknek szükség esetén tolmács által meg kell magyaráznia.

A bírói határozat a tárgyalási jegyzőkönyv nyelvén hozandó, de köteles a bíró minden egyes félnek azon a nyelven is kihirdetni, amelyen kívánja, ha a nyelv a törvényhatóságnak, amelyhez a bíró tartozik, jegyzőkönyvi nyelve.

Az egyházi bíróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvüket.

A fellebbezett perekben, ha azok nem magyar nyelven folytatódtak, vagy nem magyar okmányokkal vannak ellátva, a fellebbezési bíróság mind a pert, mind az okmányokat, ha szükséges, magyarra fordíttatja.

Végzéseit, határozatait és ítéleteit a fellebbviteli bíróság mindig az állam hivatalos nyelvén fogja hozni.

Leküldetvén a per az illető első bírósághoz, az köteles a fellebbviteli bíróság végzését minden egyes félnek azon a nyelven is kihirdetni, amelyen azt kívánja, amennyiben az a bíróságnak az előbbiek szerint ügykezelési nyelve volna.

Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.

Az egyházközségek egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül, anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönben az országos iskolai törvény korlátai között, iskoláikban az oktatás nyelvét tetszés szerint állapíthatják meg.

Felsőbb egyházi testületek és hatóságok saját maguk állapítják meg a tanácskozás, a jegyzőkönyv, az ügyvitel és egyházközségeikkel való érintkezés nyelvét. Ha ez nem az állam hivatalos nyelve volna, az állami felügyelet szempontjából a jegyzőkönyvek egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is, hiteles fordításban felterjesztendők.

Az állam, illetőleg a kormány által már állított vagy a szükségeshez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, amennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási miniszter teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés, a közjólét szempontjából, az államnak is legfőbb célja lévén: köteles ez az államintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidék közelében anyanyelvükön képezhessék magokat egészen addig, hol a magosabb akadémiai képzés kezdődik.

Az országos egyetemben az előadási nyelv a magyar, azonban az országban divatozó nyelvek és azok irodalmai számára, amennyiben még nem állíttattak, tanszékek állíttassanak.

A községi gyűlések magok választják jegyzőkönyvük és ügyvezetők nyelvét. Mindezek azon a nyelven is viendők, amelyen a szavazatképes tagoknak egyötöde azt szükségesnek látja.

A községi tisztviselők a községbeliekkel azok nyelvét kötelesek használni.

Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához, vagy törvényhatóságához (megyéjéhez), annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.

Más községekhez, törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető község, illetve törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét vagy nyelvei egyikét - használhatja.

Községi és egyházi gyűléseken a szólás jogával élők szabadon használhatják anyanyelvüket.

Ha magánosok, egyházak, magántársulatok, magántanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál nem az állam hivatalos nyelvét használnák - az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközölt hiteles fordítás is mellékelendő. Valamint eddig is jogában állott, bármely nemzetiségű egyes honpolgároknak, éppen úgy, mint községeknek, egyházaknak, úgy ezen túl is jogukban áll saját erejökkel, vagy társulás útján alsó, közép és felső tanodákat felállítani. E végből s a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is, az egyes honpolgárok, az állam törvény szabta felügyelete alatt, társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak, és összeállván szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek és az, ugyan az államkormány felügyelete alatt, nemzetiségi törvényes igényeiknek megfelelően kezeltetik.

Az ilyen módon létrejött intézetek, iskolák azonban a közoktatást szabályozó törvény rendeleteinek megtartása mellett, az állam hasonló természetű és ugyanazon fokú intézeteivel egyenjogúak.

A magánintézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.

A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul, valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos bírói és közigazgatási hivatalokra s különben a főispánságokra a különböző nemzetiségekből a szükség s a nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.

A korábbi törvényeknek a fentebbi határozatokkal ellenkező rendeletei ezennel eltörültetnek.

Mi e törvénycikket s mindazt, ami abban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek és kedvesnek s elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük, s mind magunk megtartjuk, mind más híveink által megtartatjuk.

Kelt Budán, egyezernyolcszázhatvannyolcadik évi december hó hatodik napján: Ferenc József s. k.

Ellenjegyezve Gróf Andrássy Gyula s. k. által.

Az ifjú Moldován hatalmas betűkkel: Foarte bine! Foarte bine! kiáltó helyesléssel hagyta jóvá a törvényt.

1869

Moldován Jánost csak március 6-án tudták elvbarátai vízaknai magányából kimozdítani.

- Ne mozdulj, Jánosom - kérlelte Ágota -, alighanem esment valami új törvényt akarnak véled hozatni, s csak baj és bánat származik abból.

- Beválasztottak a központi nemzeti bizottságba, távollétemben. A becsület, a megbecsülés azt kívánja, hogy menjek, megjelenjek.

- És megint Szebenbe? Jánosom.

- Nem Szebenbe, hanem Szerdahelyre.

Ágota ebbe belenyugodott. Ha nem Szeben a hely, az más. Akkor jó, talán jó.

Március 6-án kocsizott Moldován János Szerdahelyre, a vendégeknek, kik összegyűltek háromszáz fölött, privát házaknál foglaltak helyet, de a vendégfogadók minden szobáját is a meghívottak számára tartották fenn.

Moldován az elnöklő házigazda Macelariu Illés nyugalmazott kormányfőtanácsos házában szállt meg, a vendégszobát dr. Rațiu János fordai ügyvéddel osztotta meg, kivel már a Landtagon ismeretséget, mondhatni: barátságot kötött. Négy éve nem találkoztak. Az ügyvéd tréfásan lustának, tétlennek korholta Jánost. Ő, ugyancsak tréfásan visszavetette a vádakat.

- Nem úgy, barátom! Én szüntelenül tiltakoztam az osztrákoknak magyarokkal történt kiegyezése ellen, s mind a tavaly hozott nemzetiségi törvények ellen még tervezet korukban.

S elmagyarázta, hogy a tavaly, május 15-én Balázsfalván tartott ünnepségen, a 48-as román nemzetgyűlés huszadik évfordulóján („sajnálatunkra nem voltál ott") elhatározták, hogy felterjesztéssel, *Memorandummal* fordulnak a császárkirályhoz, hogy ne engedje továbbfajulni a magyarok törvényszerkesztési mániáját. Utóbb egyszerű határozat született, mely Pronunciamentum (tehát Kiáltvány) nevet kapott.

- S te bizonyára nem tudod, mi volt kiáltványunk merituma, pedig közreadtam a Federațiunea tavaly augusztusi számában.

Moldován fejét ingatta, szemét meresztette, s bevallotta, nem ismeri a nevezett lapot, annyira elzárkózott Vízaknára keserű csalódottságában.

- Nos, hát mi volt abban az augusztusi lapban, abban a pronunciamentumban?

Rațiu neheztelése oldódott.

- Semmi egyéb, csak minden a régi balázsfalvi gyűlés szellemében. Először is önálló Erdély. Másodszor: a szebeni Landtag őfelsége által szentesített minden törvénye állíttassék vissza. S végül a pesti országgyűlést nem tekinthetjük jogosultnak arra, hogy Erdély számára érvényes törvényeket hozzon.

Moldován János órák alatt pótolta az utóbbi években elmulasztott tájékozódást. Az estebéden, melyet a vendéglátó házban vagy századmagával költött el, kiderült, hogy a köztevékenység fő mozgatója szobatársán kívül Axente Szevér, a 48-as tribun és csapatvezér, a magyarok legyilkolója Erdély déli megyéiben. Moldován visszariadt mindattól, amit Axente hirdetett, tudván azt is már régebbről, hogy a császártól „érdemeiért" kegydíjat húz. Vacsora után, lefekvéshez készülődve meg is kérdezte, hogyan fér össze a kegydíj a lázításnak beillő kiáltozásokkal.

Rațiu nevetve magyarázta meg:

- Szevér legfellebb a király gesztusai ellen agitál, a császár tekintélyét mindig tiszteletben tartja.

- De mért olyan népszerű mégis a küldöttek körében?

- Mert örökké tevékenységet mutat a magyarok ellen.

- És mi lenne a régin, a véresen kívül a mostani tevékenysége?

- A legutóbbi az csak csínytevés, de népszerű. Hiszen tudod, a Küküllő-híd felgyújtása.

Igen, erről Moldován is tudott: amikor az újonnan kinevezett királybiztos Balázsfalvára igyekezett, hogy a görög egyesült érsekkel tárgyaljon, egyezkedjék - fogatával a Küküllőhöz érkezett, a fahíd nagy lánggal égett, a lovak visszahorkantak, érezvén a kocsis gondolatát, vajon áthajthatna-e még sebesen a lángok között, miközben Balázsfalván félreverték a templomok minden harangját, nem tudhatni pontosan, hogy gróf Péchy Manó királybiztos érkezésének veszedelmét kongatták-e, vagy a híd égésének örvendeztek.

- A vizsgálat nem derítette fel, ki volt a gyújtogató?

- Azt nem, de a vészharang-kondításokat, kongatásokat ő rendelte el. Véletlenül éppen Balázsfalván időzött, kedves bátyám.

Tizenhat ével volt fiatalabb szobatársánál.

- Néhány órával később, kerülő úton Manó gróf mégiscsak az érseki palota elé érkezett.

- Igen, de azt a néhány óra hátráltatást az egész érseki székvároska figyelte, aminthogy a te füledbe is eljutott, bátyám, a vakmerőség híre.

Már félálomban megkockáztatta a kérdést Moldován.

- Talántán a te nyilvánvaló becsületed is ilyen keletű?

- Becsületem?

- Tekintélyed, mely mondom, nyilvánvaló, amint köréd sereglenek, s szavadat figyelik-várják.

- No igen, ilyen keletű, mint hogy a királybiztos körutazásába szövődik. Tordán román küldöttség fogadta Manó grófot, s engem állítottak, hogy üdvözlő beszédet mondjak.

- A kiegyezés ellen szónokoltál?

- Közvetve bár, igen. Elmondtam, a románok el vannak határozva, hogy Erdély autonómiájáért való küzdelmüket, ha kell, ha úgy hozza a sors, akár száz esztendeig is lankadatlanul fogják folytatni.

- Nem gondoltál reá, hogy mint ügyvédet perbe is foghattak volna e vakmerőségért?

- Nem, mert beszédem elején és végén fennszóval éltettem a császárt, sőt a királyt is. S még arról sem feledkeztem meg, hogy a mi szeretett fejedelmünknek nevezzem őt.

- Bölcs magatartás, de mindenképp ravasz.

- Şoarecele cu o gaură numai - kacagott Rațiu doktor - îndată îl prinde pisica.

Somolygott Moldován is:

- Ezt odahaza úgy fogom elmondani: Minden jó ürgének két lyuka van.

Az ügyvéd elgondolkozott az idegen nyelven való értelmezés fölött.

- Én maradnék az egérnél. Ürgéből kevés van Erdélyben.

- Jó - mondta Moldován -, akkor hát legyen: az egylyukú egeret hamar elcsípi a macska.

Másnap, kilenc órára el kellett készülniök a gyülekezésig.

- Gyakran kijártál az éjszaka, csak talán nem félredolgodra?

- De bizony - vallotta be Moldován.

- Elcsaptad a hasad?

- Nem, nem; hugyozni lépegettem ki.

- Ez máskor is megesik?

- Meg. Minden éjjel. Bocsással meg, hogyha felébresztettelek.

- Nincs semmi baj, bátyám, nem tehetsz róla. Férfidolog.

Még a tanácskozás megkezdése előtt, a román származású tényleges főhivatalnokok közrefogták Axentét és Rațiut: ne irritálják fölöslegesen a kedélyeket, ne prostituálják szükségen felül a konferenciát. Miután a hivatalnokok meggyőzték kettejüket, hogy ők nem a kormány embereiként, hanem saját román minőségükben vannak jelen a gyűlésen, megígérték nekik, hogy okosan fognak viselkedni a közös cél érdekében. A közös cél, melyet a háromszáz főnyi összegyűltek végül a kétnapos tanácskozás után elfogadtak: a *passzivitás* lett. S csupán a négy-öt főhivatalnok szavazott az aktivitás mellett.

Elnökül a házigazdát választották meg, ő nyitóbeszédében mindenelőtt hűséget proponált a felséges császári és királyi házhoz, a trónhoz, respektálását a szentesített törvényeknek, de törekvést minden olyan törvények constitutionális megváltoztatására, melyek a román nemzet terhére vannak.

A gyűlés tárgyát mások adták elő: semmi haszna nem volt annak, hogy a román képviselők elmentek a bécsi Reichsratba s a pesti országgyűlésbe. Tevékenységük által a nemzet nem nyert, sőt inkább kompromittálódott. Ezek a képviselők olyanok, mintha nem tanultak volna történelmet; azt hiszik, hogy a magyar „testvérek" nélkül, a magyar dicső jövő nélkül a románok a maguk gyöngesége, tehetetlensége által semmire sem vinnék, s a román jövő reménysugara csak a magyarok által virrad fel. Ily szavak hallatán meg kell repedni a keserűségtől.

Akadt egy tekintélyes férfiú, aki a balázsfalvi pronuntiamentumot ajánlotta megszavazásra s felterjesztésül az uralkodóhoz.

Rațiu - akiről sokan tudták, hogy fogalmazója volt ama balázsfalvi kiáltványnak - mérsékelt, de elegáns okfejtéssel hárította el a javaslatot, de nagy autoritással beszélt a *passzivitás* mellett.

Moldován első megnyilatkozásában ki akart térni a csatlakozás elől: a követválasztási törvény igazságtalanságairól beszélt csupán, de végül ő is a passzivitás mellett szavazott, bár nem nagy meggyőződéssel. A szerdahelyi gyűlés eredményeit, határozatait, egy öttagú comissio bölcsességére bízták, öntsék oly formába, hogy *Memorandumként* őfelsége színe elé terjeszthessék. Az elkészült okiratot Rațiu János doktor és Barițiu György, a *Gazeta de Transilvania* szerkesztője írták alá.

A *Memorandum*, többféle meggondolás után - akkor - nem került őfelsége színe elé.

1879

Roman Miron az erdély-részi görögkeleti románok érsek-metropolitája május másodikán félnapos négyszemközti beszélgetésre fogadta Moldován Györgyöt, az érsekség világi ügyeinek megbízott ügyvédjét, úgyis mint egyházjogászt.

A személyes érintkezés ritkán esett meg közöttük, évek is elmúlhattak úgy, hogy a metropolita nem érezte szükségét találkozásnak.

Roman Miron állva fogadta vendégét, áldó kezei kitárásával kerülte el a kézfogást.

- Nagy gondjaim közt kérem segítségét, kedves fiam.

Huszonkét év lehetett köztük a korkülönbség. Legutóbb még tegezte kedves fiát.

- A magyar nyelv tanításáról készülő törvényről töprengünk.

- Ismerem a gondokat.

- Annál jobb, de az én helyzetem az érseki székben mindenkiénél, minden románénál nehezebb.

Fekete haja, fekete szakálla meghazudtolta korát. Kézmozdulattal hellyel kínálta vendégét, s maga is leült.

- Nem titok, de nem mindenki köteles tudni, hogy én bírom a kormány bizalmát, de épp elegen tudják, hogy a kormány meg számít az én hálámra.

Moldován meghajolt, mintha már tudná ezt, vagy éppen most tudta volna meg.

- Amikor Şaguna urunk elhunyta után 1874. október 27-én a metropolitaválasztó kongresszuson csaknem egyhangúlag ellenjelöltemet választották meg, s én csupán egy szavazatot kaptam, a kormány megsemmisítette a döntést, és a megválasztott metropolita kizárásával új választást rendelt el. A román nemzeti egyházi kongresszuson ama december negyedikén aztán egyhangúlag engem tettek meg, ültettek az érseki székbe.

Ezek a körülmények elmosódtak már György fejében, ha bele is hatoltak valaha.

- Várom excellenciád utasításait.

Legszívesebben hozzátette volna: nagyon kíváncsian várom. De az illendőség s a tapintat eltérítette ettől a konfidenciától.

- Meggyőződésem, hogy hűséggel viseltetsz hitünkhöz, különben nem tértél volna érett ifjúkorodban egyházunkba. De azt is tudom, életednek vannak (voltak?) magyar vonatkozásai is.

- Ez így igaz, kegyelmes uram.

- Nos, az én kérésem, s nem utasításom most az, hogy egy órácskára s nem is beszélgetésünk egész idejére, fordítsd vissza lelkedet magyarrá, még akkor is, ha ez tán nehezedre esnék.

- Nem egészen értem a szándékot s a hogyant.

- A készülő törvényről gondolkodom, s remélem, a tervezetek előtted sem ismeretlenek.

- Ismerem az eddig nyilvánosságra került elgondolásokat.

- Nekem, nekünk - most kell megfogalmaznunk ellenjavaslatainkat, mielőtt törvénnyé válnék a minket, románokat sértő tervezet.

Moldován még nem egészen értette a reá váró feladatot, de hallgatott.

- Tehát: fordulj vissza magyarrá, és mondj el mindent, amit a maga népéhez húzó értelmes magyar a készülő törvény mellett érvül elősorolhat.

- Nehezemre esnék teljesíteni excellenciád óhaját, de ha mégis próbát tennék, némi koncentrálásra volna szükségem. Néhány óra inkubációs időre.

Az érsek derűs szigorral emelte fel ujját.

- Nem, kedves fiam, azonnal kezdjél el koncentrálni, itt, most, a fülem hallatára.

Egy hosszú percbe telt, míg közlendő gondolata első szavára rátalált, csak közben szüremlett keresztül György agyán, hogy a metropolita érzülete visszacsúszott a régi tegezés szintjére.

- Vajon lesz-e bátorsága a kormánynak szakítani a politikai gyávasággal, mely által mind a külügyek, mind a belügyek terén a magyar nemzeti érdekek mindig háttérbe szoríttatnak. Elő meri-e terjeszteni a magyar nyelv kötelező oktatását a hazában.

- Ez a hezitálás elég általános a magyar intelligencia körében.

- Igen, ez még a kormánypárti körökben is, ha másképp nem, szűk körben, beszéd tárgya.

- Folytasd, fiam.

- Tán egy külföldi előtt furcsán hangzanék, hogy az államélet conditio sine qua nonját, a hivatalos állami nyelvet sem a közigazgatásban, sem az igazságszolgáltatásban, sőt még az iskolákban sem használják országszerte mindenütt. A haza számos vidékén a tisztviselők, bírák és tanítók nemcsak nem tudnak magyarul, de a magyar nyelv ellen agitálnak is. A külföldi ez állapot fölött szánakozóan mosolyog, amint most kegyelmességed teszi.

- Ez ne zavarjon téged, kedves fiam.

- Az angol a távoli Indiában, az afrikai gyarmatokon képes az államnyelvnek érvényt szerezni. A német a szláv tartományokat birodalma keleti részén alig négy század leforgása alatt amalgamizálta. A francia is így tett a németektől s olaszoktól elvett területek lakóival, nem is szólva a provánszi s a normandiai nem francia lakossággal. Az orosz óriási birodalmában minden alattvalóját russzifikálta. A török háromszázados uralma alatt a mohamedanizmust úgy meghonosította a Balkán félszigeten, hogy a népek jelentékeny része szláv eredete dacára töröknek vallja magát.

- De a románokra ez nem vonatkozik.

- Igen. Bár a balkáni, a timokvölgyi s a macedóniai románság lemorzsolódásáról keveset tudunk.

- Folytasd, fiam.

- Csupán a magyar engedte és tűrte ezeréves államéletében, hogy hazája területén minden nemzetiség szabadon űzhesse saját faja propagandáját=nyelvét, a magyar állam rovására. E példátlan, végzetes türelemnek köszönhetjük, hogy magyar népünk ezeresztendei ittlakás után, alig számlál kilencmillió főnél többet, hogy az uralom egyik hathatós biztosítékát, az államnyelvet az alattvalók egyharmada nem érti, hogy a magyarnak uralmon maradása minden európai bonyodalom esetére katonai és hadászati kérdéssé törpül, s hogy ellenségeink a Kárpátokon túl és innen államunk felbomlására gondolni és számítani mernek.

- Átélésed élethű, kedves fiam.

- E szégyenítő helyzetet tovább tűrni nem lehet. A kormánynak kötelessége a magyar nyelv terjedését radikális eszközökkel siettetni. Ilyen eszköz a törvényjavaslat, mely elrendeli, hogy a magyar nyelv minden elemi iskolában kötelező tantárgy legyen.

- A románságra vonatkozólag: s ezt ne feledd, fiam, az elégedetlenség fokozódik azáltal, hogy az 1868. évi XLIV. törvénycikk, mely a nemzetiségi egyenjogúságot szabályozza, napról napra feledékenységbe megy.

- Éppen erre vonatkozólag kínálkozik egy magyar érv, minthogy az 1868. másik, a XXXVIII. törvénycikk, mely a tanítókra vonatkozik szintén feledésbe merült, mert magában hordta a végrenemhajthatóság csíráját. Annyira általánosságban mondták ki, hogy az alsó iskolákban a magyar nyelv is taníttassék, hogy annak végrehajtására a törvényhozás nem is gondolhatott. A törvény mélyen hallgat a tekintetben, mi történjék azzal a tanítóval, aki a minimális magyar tudásáról tanúságot tenni nem tud. A törvénynek nem volt bátorsága kimondani, hogy az ilyen tanítót el kell bocsátani.

- Ezt mondjuk mi is. Nem?

- Nem, mert a magyarok azt mondják, ha ez a törvény végrehajtható lett volna, a másik törvénnyel együtt, akkor most tizenkét év múltán nem volna szükség új törvény alkotására e tárgyban.

- Nincsen-e olyan árnyaltabb magyar vélemény, mely közelebb állna a mi érdekeinkhez?

- De igen, elképzelhető.

- Összefoglalnád, kedves fiam?

- Hogy mit értsünk „a magyar nyelv terjesztése" kifejezés alatt, az benne foglaltatik a törvényjavaslat praeambulumában. Eszerint: az ország nem magyar ajkú polgárainak alkalom kell adassék, hogy a magyar nyelvet mint az állam nyelvét elsajátíthassák, s hogy az államnak e polgárai e lehetőségért hálával, sőt őszinte mély hálával kell tartozzanak. Sok magyar tudja, ez naivitás, gyermeteg hiedelem. Akarva, nem akarva, az érintett nem magyar nyelvűek könnyen úgy vélhetik, hogy a magyar faj létszámát a többi nemzetiségek rovására e törvény által kívánnák növelni. Ezért veszélyes az 1868-as törvényektől eltérni, melyeket a románok akkori ellenállásuk dacára időközben teljesen magukénak elismerve vélekednek. Meg kell elégednünk azzal, hogy a magyar nyelvnek csak abból a szempontból adassanak előjogok, amennyiben az államkormányzat célszerű vezethetése végett múlhatatlanul szükséges, hogy bizonyos dolgokra nézve az országban nyelvegység legyen.

Moldován György két tenyérrel összeszorította homlokát, mintha hosszú okfejtése után fájdalmas űrt próbálna megszüntetni.

Az érsek csöngetett, s kávét rendelt.

- Igen, ez józanságában közelebb áll nézetünkhöz.

Moldován hallgatott.

- Szedd össze magad, kedves fiam, s itt van, nézzed a törvénytervezetet, míg kávézunk, visszafordítva lelkedet románra, tanulmányozd át, mit kellene kiiktatni belőle, vagy korrigálni rajta.

Moldován csak bólintott, távolba révedő szemmel, mintha lelkével most lebegve borzongna vissza, egyik létéből a másikba. Közben az eléje tett szövegen kalandozott.

Némán, társalgás nélkül szürcsölték a kávét, majd az érsek az utasításra jelentkező fekete reverendás titkárnak intett, hogy egy mellékasztalkához ülve jegyezze mindazt, amit „ügyészünk" szájából hall. Még néhány perc, s a kávé magához térítette „ügyészünket".

- *Memorandum* lesz - figyelmeztette emberét Roman Miron - őfelsége kezéhez.

György nekifohászkodott.

- Az ügy, mely bennünket e komoly, megfontolt lépésre kényszerít, felekezeti népiskoláinkra nézve is behozatni szándékolt oly törvényhozási intézkedés, melynek kijelentett célja, gyakorlati kivitele a közművelődésre nézve károsnak, pedagógiai szempontból éppen lehetetlennek, eredményeiben pedig olyannak mutatkozik, mely hazánk nemzetiségi viszonyai közt a foganatosítás körül túlbuzgó eljárást vonhat maga után.

- Minden szót írjon, titkár úr - fejezte ki tetszését az érsek.

- Oly törvényjavaslatot szándékoznak a törvényhozás elé terjeszteni - folytatta György, az egyházjogász -, mely szerint az alkotandó törvénynek hatálybaléptétől számított hat éven belül a magyar nyelv kötelező tantárgy lenne minden elemi vagy felsőbb népiskolában avégett, hogy a magyar nyelvnek mint az állam nyelvének elsajátítására, minden állampolgárnak kellő mód nyújtassék. S a lehetőségek az elemi népiskola által nyíljanak meg. Ámde a törvény a nép alsó rétege számára oly sok tantárgyat szab elő, melyeknek a tanulók anyanyelvén történő megtanulása a törvényben meghatározott időt teljesen kitölti, s ezért a tanulók előtt egészen ismeretlen nyelvet akár elemző, akár gyakorlati oktatásra oly mértékben, mint a javaslat kívánná, eltekintve az elmefogékonyság hiányától a fizikai idő keretében lehetetlen.

- Most már tudom, miért fogadott kegyeibe téged nagy elődöm! - Az érsek önfeledten szivarra gyújtott, majd a titkár meglepett arcára tekintve, szórakozottan eloltotta, és titkos tárcájába rejtette a messze szagló Koronitászt.

- Kérdezzük - sóhajtott György -, helyes lenne-e az okvetlenül szükséges tantárgyak háttérbe szorításával, hogy az iskolaoktatási éveknek egész tartama alatt a közéletben nem mindenkinek feltétlenül szükséges magyar nyelvnek gyakorlati oktatására fordíttassék, mégpedig a tanulók saját anyanyelve használatának és elmetehetségük fejlődésének megszorításával.

- Ezt ismételje meg, kedves fiam.

György nagyjából azonos szavakkal megismételte az anyanyelv háttérbe szorításának lehetőségét.

- A nem magyar nyelvű elemi tanulók hosszas erőlködés után tudnák talán itt-ott némileg törni a magyar szót, vegyítve saját anyanyelvük elemeivel, de a reális szükségletnek megfelelő művelődésnek még csak elemeit sem sajátíthatnák el. Más részről nem vonjuk kétségbe, hogy a magyar nyelvnek elsajátítására lehet némi előkészületeket tenni már az elemi népiskolában is, jóval kisebb terjedelemben, mint a javaslat tervezi.

- Valamit a magyarosításról!

- Tudva van, hogy hazánkban a magyar közvélemény oly törvényhozási és kormányintézkedéseket sürget minduntalan, melyek a nem magyar ajkú honpolgárok magyarosításához vezethetnek. Visszatekintve a néhány évtizeddel ez előtti hasonló kísérletekre, egyházhíveink attól tartanak, hogy a szóban forgó törvényjavaslat újabb kezdetét veszi e törekvéseknek...

György elakadt, az érsek ihletetten folytatta:

- Melyeknek célja a magyarosítást mindenáron keresztülvinni, s melyek a további fejlemények folytán oda irányulhatnak, hogy nemzeti nyelvünknek a közéletben, egyházközségeink és templomainkban eddig szabadon gyakorolt használata mindezen terekről lassankint végképp leszoríttassék.

György szemét meresztette.

- Ennyire aggódik excellenciád?

- Fészkes fenét - mondta az érsek, majd a titkár felpillantására szájára ütött - uram bocsá! De ennek a félelemnek benne kell lennie felséges urunk szeme elé kerülő panaszunkban. No de valamit tanítóinkról!

- Igen - folytatta György -, a tervezet a már hivatalban lévő néptanítókra nézve akképp intézkedik, hogy ezek hat év alatt kötelesek legyenek a magyar nyelvet annyira elsajátítani, hogy az „azon való" tanítási képességüket vizsgálattétellel igazolhassák, és csak az életük ötvenedik évét betöltött tanítókra nézve enged kivételt, mégpedig úgy, hogy e kivételes esetekben a felekezeti tanítókat is tekintve, a miniszter határozhat.

- Szóljunk-e arról, hogy az egyházi autonómiánkat érinti?

- Igen - egyezett bele György. - Jelentékeny, sőt túlnyomó része működő tanítóinknak, az eddigiek szerint vagy sehogy sem, vagy csak igen hiányosan bírja a magyar nyelvet, s ezek a magyart tanítani aligha képesek. Ehhez hozzájárul az a sajnálatos körülmény, hogy a szegény egyházközségek által fizetett népiskolai tanítók évi fizetése oly csekély, hogy azzal a néptanító mindennapi szükségét fedezni nem bírja, hanem sanyarú háztartása érdekében szabad idejét más egyéb kereseti forrásra kénytelen fordítani. Ezektől nem lehet elvárni, hogy a magyar nyelvet utólagosan megtanulják, amely magánszorgalomból a legjobb viszonyok között is csak igen nehezen eszközölhető. A törvényjavaslatból kifolyólag nem maradna más hátra, ha még nem érték el ötvenedik évüket, el kell mozdítani őket állásukból. Igen ám, csakhogy honnan vegyünk olyan tanítókat, kiknek magyar tudása kifogástalan?

- Látom, kedves fiam, fáradt vagy. Ennyi elegendő is mára. - Roman Miron intett a titkárnak, felkelt, jelezte, vége a megbeszélésnek. Búcsúzóul kezet nyújtott, majd rövid tétovázás után homlokon csókolta Moldován Györgyöt. Homlokát, melyen háláját végezte, éppen elérte szájával.

- Aztán erről egy szót sem senkinek!

György még aznap hazautazott, s az esti órákban, fáradtan, mindenről beszámolt édesanyjának.

Ágota hallgatta-hallgatta, s igen elgondolkozott.

- Aztán mondjad csak, Gyurikám, melyik lelkeddel értesz egyet?

György csak nagy sokára felelt.

- Azt hiszem, egyikkel sem.

1881

Április végén Károly levelet írt Bukarestbe Aszpáziának: „Ha még életben akarjátok látni apánkat, a szokásos nyaraló látogatást hozzátok előbbre: gyertek korábban (veniți ceva mai de vreme)."

Dan Marghiloman, Aszpázia férje még nem járt Vízaknán, s a bukaresti esküvő óta nem látta apósát, de hozta-húzta a kíváncsiság, honnan indult felesége, aki idén a legmagasabb körökbe jutott fel a román fővárosban. Május hatodikán érkeztek, a hatodféléves Trajánkát sem hagyták ott, sőt még nevelőnőjét sem, kit az elemi tudományok elsajátítása s francia társalgás végett fogadtak a fiúcska mellé.

Az út egy részét vonaton, a többit hintóval tették meg, a bevagonozást a két kiteljesedett pejlóval a kocsis intézte, mindig a menetrendszerű személyvonathoz kapcsolt teherkocsiban.

Vízakna bája emelte a Moldován család egyszerűségét s vele Aszpázia gyermekkorát. Utólag mindent elégedetten helybenhagyott a vő vendég. Semmit nem bírált, magatartásán az udvarias derű uralkodott. Lehet, hogy épp az önuralom által, de bizonyosan az által is, hogy rajongó pillantásaival Aszpázia érett szépségén feledkezve, megfeledkezett minden egyébről.

Dan Marghiloman bojárosan öltözött, utazókabátja alatt is mellényt viselt, amelynek két zsebét átívelte vastag arany óraláncа, domborodó pocakja fölött. Testes, szinte kövér mozdulatai harmonikusan illeszkedtek termetéhez, amint mellénye bal zsebéből negyed-óránkint, ellenőrizendő a lassan múló időt felpattintott nehéz aranyórájára tekintett. Ilyenkor pecsétgyűrűs jobb keze dominált.

A Moldovánok semmilyen gyűrűt nem hordtak, csak ünnepi alkalmakkor az apa, a megkímélt jegygyűrűt.

Moldován János nem haldoklóként fogadta a vendégeket; maga intézkedett, hogy a fürdőszálló két lakosztályát frissítsék fel téli zordságából, fűtsenek be, nehogy fagyoskodniok kelljen a bukaresti uraságoknak, kik mellesleg rokonok is.

Egyiket a házaspárnak, másikat a nevelőnőnek a lurkóval. Így tervezte Moldován, nehogy a párizsi nő magában valami ledérségre gondolhasson, éppen itt, Vízaknán, a Moldovánok kontójára.

Nemcsak a rangos ellátás vagy éppenséggel az alkalmatlanság miatt volt szükség a szállodai elszállásolásra, de az ikrek miatt is: velök édesanyjuk, Moldován Györgyné, született Csutak Júlia eleve a Szaplonczay házba vette be magát, s ha egymaga érkezik Aszpázia, akkor is nehezen fértek volna meg, mert ilyenkor György is melléjük fészkelődött. De a kocsisnak jutott hely a Moldován házban, ott az istállók is, a béresszoba is már évek óta üresen álltak.

Aszpázia mintha nem tudna, vagy nem törődne apja állapotával, kislány szokása szerint nagy óvatosan apja térdére ült, s frissen igazított-borotvált szakállát cirógatva, kérlelve-kétkedve formán kérdezte, vajon helyeselné-e a tata, hogy immár gyermekes asszony létére udvarhölgy-ként a királyi udvarhoz szegődjék Erzsébet királyné kíséretébe.

Örökösen jelenlévő testi fájdalmai és tegnapi politikai sikere mellett, külön meglepetés volt Moldován számára a leánygyermeki közlés, s csak azért nem járult hozzá a fényes lehető-séghez, mert Aszja arcán aggodalmat látott, s a női test a térdén okozott fájdalomra vonta figyelme felét. Nem gondolt rá, hogy lánya aggódása leginkább s éppen az ő testi állapotáról tanúskodik.

- Ezen még gondolkoznom kell, kislányom. Adj időt, hogy magamban meghányjam-vessem. De mondhatom, bármint döntenék is, nagyon meg vagyok tisztelve, hogy a vízaknai Moldován-csemete a királyi trón közelébe hívatik.

Négyszemközt maradván, Aszpázia felelősségre vonta kisebbik öccsét, bár egy enyhítő, csókszerű arcul legyintéssel.

- De hiszen édesapánk minden, csak éppen nem haldokló.

- Az örömhír, hogy tegnapelőtt másodmagával képviselővé választották a vízaknai román szavazók a nemzeti párt alakuló értekezletére.

Aszpáziának meg kellett magyarázni a megbecsülés jelentőségét.

- Nem lehetséges, hogy érkezésünk öröme tette őt ily aktívvá?

- Az is lehetséges, de az bizonyos, a megválasztás híre szökkentette ki.

Dan, Daniel meghallva apósa sikerét, fellelkesült, s még inkább, mikor megtudta, már a jövő héten megalakítják demokratikus küldöttgyűlésen a román nemzeti pártot, s éppen a közeli Szebenben. Mindent akart tudni e dologról, s imponált neki, hogy az itteniek nem oszlanak liberális vagy konzervatív felekezetre, hanem együtt akarják megvívni politikai csatájukat.

Csakhogy Moldován János fellobbanó öröme ellenére sem szándékozott átmenni Szebenbe, bár a választás eredményét visszautasítani sem volt ereje. Kétféle döntését fiai a testi gyöngeség tétovázásának minősítették, ha nem is belenyugvó helyesléssel.

Daniel volt az, aki nem csappanó lelkességgel a gyűlésremenetelt sürgette, magát is elszánva, hogy valami módon részt vesz ezen a Bukarestbe is bizonnyal átsugárzó tanácskozáson.

A felnőttek vitáinak, aggodalmas hezitálásának felhőit órákra, fél napokra elfújták, feledtették értelmes gügyögésük bájával az ikrek; Csongor és Tünde. A leányka már fogódzva-állva „beszélt", a fiú megfontolt lustán ültéből magyarázott. Trajánka repesett az „unokatestvérkék" bűvöletében. Aszpáziát anyás rajongásrohamok fogták el, s még Daniel is lehasalt az egyesztendős kicsik mellé, s két mutatóujját ajándékozta szorongatnivalóként dundi kezecskéjükbe.

Elkövetkezvén a nagy nap, május 12-én az urasági hintóval - Daniel dicsőségben nem tűrt ellentmondást - átkocsiztak Szebenbe a férfiak mind a négyen.

Moldovánt régi ismerősök ölelgették, amint kisebbik fia és veje betámogatták a gyűlésterembe. Györgyöt a metropolita titkára árgus szemmel kiemelte a sokaságból, Daniel tekintélyes külsejének köszönhette, hogy minden formaság mellőzésével bebocsátották a gyűlésterembe, holott a százötvenhárom választott küldött megbízó levelét páronkint megvizsgálták, azonosították név szerint, személy szerint.

Daniel valósággal lelkendezett, hogy idegen ország területét tapodva nincsen rá szüksége, hogy anyanyelvén kívül más idiómát használjon.

Az első fél nap szónoklatait türelemmel figyelték a vízaknaiak, csak Danielnek kellett kiegészítésekkel szolgálniok az erdélyi helyzet s körülmény megértéséhez. De az előterjesztés praeambulumában sok minden megvilágosodott.

Miután a románok több ízben megkísérlették Magyarország államférfiait, a kormányt és az országgyűlést arra indítani, hogy a románokat is a haza hű fiainak elismerjék, végre a nép vezérférfiai felhasználták az 1881. évben a magyar nemzetgyűlésre nézve, a dualizmus óta ezúttal ötödször bekövetkezett új, háromévi választási időszakot, s mindazon választókerületekből, hol románok laknak, mégpedig a tisztán, vagy túlnyomóan román országrészekben, maguk a választók által választott egyénekből álló, nemzeti értekezletet hívattak egybe. Fő célja e gyülekezetnek az, hogy Magyarországon és Erdélyben, román nemzetnek a köztörvényhatóságokban és községekben az itt elhatározandó politikának keresztülvitelében a megválasztott megjelentek buzgón és lojálisan működjenek közre. Minthogy ez az értekezlet a román nemzeti párt megalakulását határozandja el, románlakta részek számára.

Moldován Jánost nem sokkal ebéd előtt kitámogatta Carol fia s a figyeléssel Daniel magára maradt, nem lévén nyelvi nehézsége. A vízaknai küldött csak másnap tért vissza ugyancsak fia kíséretében. Az ismételt katéterezésektől szemlátomást megrokkanva, talán megőszülve is, mert a reggeli borotválkozást elmulasztva, arca sörtéi szürkén árulták el, milyen lenne tar koponyája, ha beszélni tudna hajakkal. Fia megadóan magára vállalta az ügyetlenséget, hogy a vizeletcsapolások minden eddiginél fájdalmasabbak voltak.

Régi barátja dr. Rațiu János szegődött melléjük nagy részvéttel, előre beszámolva a várható vitákról s fejleményekről, melyek az alföldszéli, *aktivitást* szorgalmazó képviselők és az Erdély-részi küldöttek között fognak kirobbanni.

- Rossz bőrben vagy, drága barátom, nem kellene itt időznöd az egészségtől kicsattanó és bajodra érzéketlen sokaságban: látom, férfigondjaid nagyon elsúlyosodtak.

Carol bosszúsan tűrte a kéretlen barát diagnózisát, de mégis megfogadta a tanácsot, másodnapján délután hazakocsiztak Vízaknára. Daniel szobát nyitott a legjobb szebeni szállodában, s a tanácskozás harmadik napján is részt vett. Aznap már semmiféle ellenőrzés nem történt a terem bejáratánál: Marghiloman Dan, a romániai Dolj megyéből származó Caraula községben birtokos bojár, erdélyi küldött módjára viselkedett s az újonnan alakult Román Nemzeti Párt programját szinte sajátjaként vitte negyednap Vízaknára, mert hogy kocsisa üres hintóval visszatérvén még egy áltó napot várakozott a Hotel udvarán szénáztatva lovait.

Egész úton észak felé haladva memorizálta a hintóban Dan, hogy a Moldovánok előtt exabrupto csillogtassa újonnan szerzett hazafiságát.

„A jogok, melyeknek törvényes úton leendő megszerzéséért a nemzeti párt közrehatni kíván, a következők: Először: Erdély autonómiájának helyreállítása. Másodszor: Minden románok által lakott vidékre nézve, a román nyelv használatának, úgy a közigazgatás, mint az igazságszolgáltatás terén leendő törvényes behozatala. Harmadszor: Behozatala annak, hogy a románok által lakott kerületekben román hivatalnokok, vagy a nem románok soraiból csak olyanok alkalmaztassanak, kik románul beszélni és írni képesek, s kik a román nép szellemét ismerik. A jelenlegi gyakorlat pedig, a román népet nem ismerő hivatalnokok alkalmazása megszűnjék. Negyedszer: A nemzetek egyenjogúságáról szóló törvényeknek a románság számára előnyös revíziója. Ötödször: egyházi és felekezeti iskolák autonómiájának kiküzdése és fenntartása, s ezek állami kincstárból történő segélyezése, azon véráldozatok arányában, melyet a román nemzetiség a hazának tesz. Hatodszor: új választási törvény alkotása, szavazati jogot minden állampolgárnak, ki egyenes adónak alá van vetve. Hetedszer: a román nemzeti párt minden, az állam közegei részéről közvetlenül vagy közvetve nyilvánított magyarosítási törekvést, hazafiatlan cselekedetnek tekintvén, ellensúlyozni fog.”

Nem minden követelést értett tökéletesen Marghiloman, például azt sem: a dualizmus kérdése ezúttal napirenden nem lévén, a nemzeti párt fenntartja magának a jogot, hogy erről a maga idejében később még nyilatkozzék.

Mert miért kell emlegetni azt, ami nincs, nem került szőnyegre?

Az úti memorizálásnak azonban nem maradt sok értelme, Vízaknára érvén apósát halva találta, s az általános szomorúságban s a temetési készülődésben a családban már senkit sem érdekelt az új párt programja.

Ágota mama, amint özvegy kezére vigasztaló kézcsókkal hajolt nála nem fiatalabb veje, úgy érezte, szólnia kell hozzá valamit a rokoni részvét viszonzásául:

- Beleegyezett, utolsó perceiben is segített azzal, hogy beleegyezett, mert nagyon szerette nagyobbik lányát.

A román mondatformálás kifogásolható lett volna, ám Daniel minden szót értett, csak éppen azt nem, mit akarhat közölni anyósa, a halottas szoba felé intve.

- Mibe egyezett bele a megboldogult?

- Hát hogy udvarhölgy legyen Aszja - súgta magyarul Ágota, majd tagolta románul: - Doamnă de onoare la curte.

Daniel elcsodálkozott.

- De hiszen már második hónapja a királyné mellett teljesít szolgálatot Aszpazia. Sikerült néhány nap szabadságot kapnia.

Ágota elkomorodott, a megboldogult helyett is kissé.

Csak néhány héttel később, Roman Miron érsek-metropolita kérésére, Moldován György fogalmazott egy új kiáltványt az ortodox vallású román Erdély-lakókhoz: a románságnak ugyan nagy szüksége van egységes és minden vonatkozásban szolidáris politikai cselekvésre, csakhogy ennek nem szabad az állam érvényes alkotmányával ellentétbe kerülnie.

A memorandumprogram, amit Bariţiu György és Raţiu János fogalmazásában oly hiába vitt Vízaknára, a Dolj megyei bojár - néhány év alatt szétfoszlott a Moldován György által fogalmazott Roman Miron körirattal szemben.

Hogy az esztendők hamuja alatt egy évtized múlva újra izzani kezdjen...

1885

Csutak Júlia, ismét várandósan, úgy tervezte, utolsó hetéig tanít. Az ikrekkel (már iskolások) Ágota mama törődött, ők ketten Györggyel az érseki palota szárnyépületében kaptak két szobácskát.

György a metropolitának hetenkint (ha nem naponta) súgott, vagy utasítására hol a törvényszéken, hol az esküdtszéken tárgyalt-védett.

A miniszteri fölterjesztésekben az ilyenféle megnyugtató passzusok mindig tőle származtak: „Tekintve mostani nehéz helyzetünket s számolva a felelősséggel, mellyel istennek, lelkiismeretemnek s uralkodómnak tartozom, alapintézményeink megóvása végett, indíttatva érzem magam valamennyi esperesi hivatalt s ezek útján a főpásztorságom alatt álló főegyházmegye összes papságát odautasítani, hogy szigorú felelősség terhe alatt, tartózkodjanak minden kezdeményezéstől és részvételtől zajos népgyűléseken. Különösen őrizkedjék papságunk, nehogy politikai gyűléseknek templomainkban, felekezeti iskoláink épületeiben helyet adjanak. Azon legyenek, hogy adandó esetekben a népet lelkileg megnyugtassák, annyival is inkább, mert én más alkalommal mind írásban, mind szóban biztosítottam papságunkat és népünket, és tényekkel is világosan megmutattam, hogy felsőbb egyházhatóságként soha nem tévesztjük abbeli kötelességünket, hogy eréllyel de egyszersmint eszélyességgel is egyházi autonómiánk és művelődési érdekeink védelmére keljek, valahányszor azok ellen bárhonnan is támadás intéztetik.”

Efféle fogalmazványait otthon készítette elő György, s Júlia imitt-amott helyeslőleg, vagy módosítva, változtatott a szövegen, férje örömére, hogy együtt éreznek, együtt gondolkozhatnak.

Tavaly hívták Györgyöt a Román Nemzeti Párt központi bizottságába, a maga érdemén és apja helyett is. Az érsek nem ellenezte részvételét, de Júlia igen. Olyan feszültség izzott közöttük a harmincas bizottság összeüléséig s tanácskozásai alatt is, lévén, hogy György bármikor elhatározhatta volna magát a részvételre, de amikor olvasták a *Tribuná*-ban a Párt határozatát és választói felhívását, egyszerre megenyhült életük:

„Az egész választási ciklus alatt 1881-1884-ig a legkisebb lépés sem történt sorsunk enyhítésére, vagy legalább az igazság eszméjének megközelítésére, ami a jogállamok egyedül tartós alapja. Ellenkezőleg, minden irányban és a közélet minden területén növekedtek az igazságtalanságok nemzetünkkel szemben, keményebbek lettek az intézkedések, amelyekkel minden életérdekünket sértik, és megerősödtek a támadások a haza román elemeinek elnemzetietlenítésére, ott ahol tizenhét százada élnek, és amelyet számtalanszor megvédtek és

oltalmaztak utolsó csepp vérükig... Továbbra is teljes egészében fenntartjuk az 1881-ben elfogadott programot, valamint az erdélyi románok számára a passzív, a bánsági és magyarországi részek számára pedig az aktív ellenzéki politika folytatását."

- Te ezt nem írhattad s még alá sem írhattad volna - ölelte át csüggeszkedve férje nyakát. S György megtapasztalva, milyen örömet szerzett asszonyának, kedves versét suttogta fülébe, melyet anyja számára tanult meg, de neki szemtől szembe soha nem tudott elmondani, csak így most Júliának s ő akármelyik akár jövendő gyermekétől megkaphat majd, s ő már a jövő héten visszamondhat anyósának. György fia helyett is.

Szép Erdély barna fürtű
Leánya, hű anyám!

- Ez versből van, nem ismerem, ki írta?...

- Kölcsey.

- Tudod tovább is?

- Tudom.

- Hadd hallom.

- Nem folytathatom, amiért anyámnak még ennyit sem mondtam, azért neked sem folytathatom. Mert ez a két sor reád is illik.

Júlia megtanulta, s többször elismételte a két sort aznap este, önfeledt nászuk előtt és után.

S most várják a gyermek születését.

Február 3-án a *Tribuna* munkatársai feleltek sajtóvétségükért (bűntettükért?) a szebeni esküdtszék előtt. S a metropolita engedélyével és óhajára Moldován György a védőjük.

Júlia nem szereti az efféle feladatokat, de ellene tenni keveset tud, csak azt reméli, hogy férje becsülettel kerül ki minden ilyen kényszerű kalandból.

Mikor tavaly Slavici János (maga szerint inkább Ion Slavici) átvette a szebeni Tribuna szerkesztését, már több mint egy évtizedes szépirodalmi múltja volt Bukarestben, ahol járatossá tette magát az irodalmi és politikai berkekben, s a magyarországi román nemzetiségpolitikai törekvések és a bukaresti közéleti árnyalatok között nemcsak kapcsolatot, hanem egyetértést és együttműködési hajlandóságot sikerült teremtenie. S ennek következtében szebeni működéséhez bátorságot (tán vakmerőséget) alapoznia. Világosi születésű lévén - egyéves gyerkőcként élhette meg a fegyverletételt - a magyart is tűrhetően bírta, bár a magyarokat nem szívelte.

Február 3-án az egyik vádlott éppen ő, a főszerkesztő volt. Az ügyész felolvasta a bűnösnek talált cikkrészletet:

„Most a magyarok azon alternatívát tették fel, hogy vagy elvész a földről minden, ami nem magyar, vagy a magyar állam felbomlik, ezért egyikünk életének mindenképp el kell pusztulnia - vagy a miénknek, románokénak, vagy Magyarországnak, mert mi, románok, a szászokkal együtt igen gyöngék vagyunk a magyarokkal szemben a küzdelmet fenntartani, vagy pedig fatális módon vak ellenségeskedésre vagyunk utalva a magyar állam ellen. Emiatt figyelmeztetem román népemet, nekünk lesnünk kell az alkalmat, hogy a magyar államot alapjában felforgassuk, ellenségeit mindenütt felkeressük, részére ellenséget szerezzünk, ellenségeivel mindenütt szövetkezzünk."

Az ügyész dörgedelmes vádbeszédet mondott, György ügyes mellékmondatokkal az idézett szöveg fortisszimóit alapfokra, pianóra, pianisszimóra hangszerelte. A bírák tanácsai alapján az esküdtek visszavonultak tűnődni a megidézett bűn fölött, s negyedórányi zárt együttlét után a bíróság elnökének tanácsai dacára „vétek hiányában" felmentették a vádlottat.

A felmentő ítélet után a vádlott, Ion Slavici kézfogással köszönte meg Moldován Györgynek közreműködését. Elvbarátjának tekintvén őt. György Júliára gondolt, s fanyarul fogadta a hálás gratulációt.

Otthon szerette volna elkerülni, hogy részletesen szóljon az esküdtszék előtt történtekről, de Júlia már hallott az ítéletről a városban, a gimnáziumban is mindenütt arról beszéltek.

- Nézd, és értsd meg, szívem - magyarázkodott György -, akár ott sem lettem volna: ha én is vádolom, Slavici hősleg viselte volna, ha egyesztendős fogházat kap, de sejtette, tudta, hogy a szebeni esküdtek őt inkriminált szövegéért bűnösnek találni nem fogják, s bátran, mert kockázat nélkül, maga állt bírái elé.

- Mit akarsz mondani azzal, hogy maga állt oda?

- Azt, hogy a hírlap, ez esetben a *Tribuna* felelős szerkesztője állíthat maga helyett felbérelt bűnbakot, aki jó fizetség fejében vállalja a vád tárgyát képező cikk szerzőségét. A *Tribuna* nyomdájának van egy alkalmazottja, bizonyos Balteş, akinek igen jól jövedelmező mellékkeresete, hogy a szerkesztő urak helyett leüli a kiszabott s államfogházra szóló kényelmes büntetéseket.

Júlia tudta, az államfogház úri dolog - a párbajvétségben talált tisztek is, leülvén a hat hónapjukat, emelt fővel, makulátlanul tagolódhatnak vissza, akár a felső társaságba is.

- Ezúttal Slavici nemcsak azért vállalkozott rá, hogy maga áll esküdtszék elé, mert nem érzett veszélyt, s a szöveget a jövendő híre miatt szentnek tartja. De végül azért is, mert Balteş éppen szokásos büntetését töltvén, nem volt sorompóba állítható.

Csutak Júlia nem engesztelődött ki a további magyarázatok után sem. Szabadságot kért a gimnáziumtól, s anyósához, meg az ikrekhez utazott Vízaknára másnap, s még februárban megszülte harmadik gyermekét, kisfiát. A vízaknai görög-katolikus pap nagy fejcsóválásokkal Mikes és Zágon keresztneveket írta be a matrikulába. Minthogy az első osztályos Csongor is görög-egyesült hiten élt, Tünde pedig anyja vallásán, református maradt.

A Slavici-ítélet vétele után Orbán Balázs báró, országgyűlési képviselő, a függetlenségi párt nevében interpellált a parlamentben, s követelte, hogy a rendeleti úton létesített nagyszebeni esküdtszéket ugyanoly módon szüntessék meg és az erdély-részi sajtóvétségekre a kolozsvári és marosvásárhelyi esküdtszékek illetékességét mondják ki.

1887

A választások előtti konferencia immár szokásossá vált. A metropolita most is bejuttatta a tanácskozók közé Moldován Györgyöt azzal a megbízással, fékezze a féktelenéket.

Bármint határoztak a konferencián, a metropolita Roman Miron szentenciája érvényesült: *La capăt pocneşte biciul!* Vagyis: Csattanjon végén az ostor, vagy éppen ne csattanjon. Nyár végén vedd számba a nyájat. Toamna, se numără bobocii! Hogy a végén mi történjék, azt Mocsonyi Sándorral és Babes Vincével, az eleddig aktivista bánáti-alföldi képviselőkkel kellett megbeszélnie Györgynek.

Mert a május 12-i választási gyűlésen elhatározták, hogy továbbra is fenntartják az 1881., illetőleg 1884. évi nemzeti programot, azzal a hozzáadással, hogy „a Nemzeti Párt harcolni fog minden állami szervtől származó, vagy bárhonnan eredő magyarosítási törekvés ellen". Aztán: „az erdélyi románok továbbra is fenntartják a passzív rezisztencia politikáját. Tekintve a magyarországi és erdélyi románokkal a választásokon való, folyamatosan tapasztalt hivatalos visszaéléseket, az igazságtalanságokat... pénzzel, étellel-itallal való korrumpálást, fenyegetődzést és bosszúállást azokkal szemben, akik tiltakozni mertek... a nép demoralizálódik, szívében szeretet helyett utálkozás és megvetés gyülemlik a szabadelvű intézmények, sőt az állam és a művelt társadalom céljai iránt, mely hatalmát tévesen gyakorolva a nép minden honpolgári erényét aláássa és lerombolja, amiben a hazára, a békére, a nép haladására a legveszedelmesebb következmények rejlenek.

...az utolsó választási időszak tapasztalatai szerint, a magyar országgyűlés nem kínál nekünk semmi biztosítékot az ellenőrzésre az általa megszavazott és a Korona által szentesített törvények alkalmazására, ezért a gyűlés távolmaradást jelent be a »részek« nevében is a választásokból és az országgyűlési választási mozgalmaktól, felhatalmazván a központi bizottságot, hogy a magyarországi és bánsági részek ama kevés választói körzetében, amelyekben programunk és pártunk érdekei a jelöltség elfogadását és pártunk részvételét a választásokon megkövetelik, ezeknek kezdeményezésére, a központi bizottsággal egyetértésben kivétel tehető.

A román népnek e gyűlés által ajánlott állásfoglalása, pontosan és sajátságosan megindokolva egy *memorandumban*, e gyűlés nevében, küldöttség által a Korona tudomására hozandó, hogy érdeme szerint s ne az ellenfél feketítésével értékeltessék."

Roman Miron a határozat olvastán megjegyezte: - Látszik, kedves fiam, hogy nem a te célratörő logikád szerint fogalmazódott meg a gyűlés akaratának summája. Mármost az a fontos, hogy ez a köntölfaroló szöveg ne alakíttassék át memorandummá. Ez legyen nem éppen könnyű feladatod, kedves fiam.

Feladatát Moldován György úgy oldotta meg, hogy úton-útfélen javasolta, hogy Babeş Vincének és Mocsonyi Sándornak - hiszen kedvükért szerepel a határozatban a „kivétel tehető" mondattöredék -, a két aktív politikát gyakorló képviselőnek is jusson hely a *Memorandum* szerkesztőbizottságában. S mihelyt őket rá lehetett beszélni, hogy válasszák a részvételt, Moldován megbízatása teljesítve volt. Ő tudta ugyanis, hogy ők ketten nem helyeselték a *Memorandum* Őfelsége elé terjesztését, s valóban (külön érseki utasítás nélkül) taktikájuk az volt, hogy lehetőleg késleltessék a *Memorandum* végleges megfogalmazását, abban a várakozó hazárd reményben, hogy majd csak közbejön valami, olyan szerencsés-szerencsétlen esemény, amely az *Emlékirat* felterjesztés lehetőségét semmissé teszi. Három évig húzták-halogatták a szöveg csiszolását, finomítását, amíg a szerencsés-szerencsétlen véletlen esemény bekövetkezett.

Moldován György hátráltató súgásairól Júlia mindig előre (előző este) értesült, s örökkön aggódott, hogy a politikai passzivitás erdély-részi román *Memorandum* sürgetői előtt elébbutóbb lelepleződik férje, s lehetetlenné válnak a vízaknai-nagyszebeni társadalmi tényezők körében. Roman Miron védelmében, mely mindig csak titkos lehetett, Júlia nem bízott (s maga György sem nagyon), minthogy az érseknek a saját tevékenységét is folytonosan lepleznie kellett.

- Költözzünk - sóhajtotta esténkint az asszony - akár Kolozsvárra, akár...

- Kolozsvárra? Hogy ott megint s újra nyakamba zúduljanak az esküdtszéki ügyek.

- Akkor Székelyudvarhelyre, ott nincsen esküdtszék.

Székelyudvarhelyet az ikrek gimnáziumba adása végett is emlegette Júlia.

- S a klientélám? Az ügyfeleim oda nem jönnek utánam. - S rátapintva felesége valódi szándékára: - Nem vagy megelégedve édesanyám nevelésével?

- Ó, dehogynem! Hiszen ő is velünk költözhetne.

- Itt hagyni a szülőházat! Idegen világba kényszerülni.

A gyötrődésnek ebben az állapotában Júlia mindig sírva fakadt, megbántva székely mivoltában.

- Hát tenéked Udvarhely idegen világ?

1890

Az a véletlen esemény, amelyre a memorandumhalogatás hívei vártak, szeptember 11-én el is következett, ha nem is úgy, amint Babes és Mocsonyi elképzelték. A *Tribuná*-ra egyszerre két súlyos sajtóper zúdult, s ezúttal s ugyanaz nap a kolozsvári esküdtek előtt tárgyalták mindkét ügyet. A szebeni komité egy híján valamennyi tagja megjelent a tárgyaláson, hogy erkölcsi nyomást gyakoroljon az esküdtek döntésére. Mocsonyi Sándor volt a távol lévő férfiú, de nem volt ott Moldován György, az eddigi, szokásos szebeni védő sem.

Ezúttal nem Slavici volt a vádlott, őt már április 25-én ugyancsak sajtóvétségért egyesztendei államfogházra ítélték - ugyancsak s már Kolozsvárott. A bűnbak Balteş, nem volt kéznél, szokásos pénzért vállalt büntetését töltötte, Slavici, a felelős szerkesztő egyébként is meg akarta mutatni, hogy az esküdtek Kolozsvárt is az ő ártatlansága mellett törnek lándzsát, azaz adnak igazságot.

Szeptember 11-én az egyik vádlott, a Slavici helyét betöltő felelős szerkesztő, bizonyos Albini Septimiu volt, a másik egy féktelen szónok, de írásban is harsányan megnyilatkozó pap, Macaveiu atya. A vádlottak s ügyetlen-tapasztalatlan védőik a biztos diadal előlegezett bátorságával nemcsak a vád tárgyát képező írásművek szövegét ismételték meg szinte szó szerint (bízva az esküdtek szíve rezdüléseiben), de a pópa cikkének folytatásaként az ősi dákoromán haza folyamatos bitorlásával vádolva a magyar népet, távozásra szólította a bírákat s magát az ügyészt is, amennyiben más lenne a véleménye.

Hát a királyi államügyész-helyettesnek alaposan más véleménye volt. Csaknem kétórás, történelmi érvekkel körülbástyázott vádbeszéde - nemcsak az inkriminált két cikk lázítás-elemeit, hanem a *Tribuna* egész működésének igazság- s hamisítástartalmát feltárta.

A királyi ügyészhelyettes nemcsak gondosan ügyelt a túloldal minden írott és elhangzott vérvádjának megsemmisítésére, hanem a román nép érdekeinek védelmére fordította azokat, a magyar érdekek igazával megegyezően. „Szokássá lett Macaveiu pópa köreiben, s még templomokban is azt hirdetni, hogy a magyarok új törvényei erőszakkal tépik le a román anyák kebeléről a hároméves gyermekeket, és zsandárokkal kísértetik be őket a kisdedóvókba, hogy ott kizárólagosan magyar oktatásban részesülvén, anyanyelvüket elfelejtsék, és magyar janicsárokká neveltessenek!”

S a hároméves kis janicsárok fantom képzetére olyan erőteljes szónoklati kupolát emelt, hogy a vakmerő közbekiáltozó pópa is megnémult, s csak reszkető szakálla jelezte ítéletsejtő lelke riadozásait. A vádbeszéd igen nagy hatással volt a megosztott véleményű hallgatóságra: a kezdeti hangos véleménynyilvánulásokat beszédes csönd váltotta fel, az esküdtek is maguk elé

meredve megrendülten hallgattak. A középen bírákkal szuggeráló helyen ülő komitétagok is abbahagyták összesúgásaikat, s rosszat sejtve némelyikük magáról megfeledkezve bajuszát rágta.

Az esküdtek s a bírák véleménye egyhangú volt: a felelős szerkesztő félévi, a nyughatatlan pópa másfél évi államfogházat kapott.

A román nemzeti komité ott lévő tagjai (egy kivételével tehát) még Kolozsvárt megállapodtak, hogy sürgősen össze kell ülniük Nagyszebenben, hogy őfelsége elé fölterjesztő magyarázattal forduljanak, nehogy a Trón körül a románság sérelmei és érdekei „az ellenfél feketítésével értékeltessenek".

Dr. Rațiu János tordai ügyvéd, néhai Moldován János barátja, a központi választóbizottság elnöke, nem kis kétségek között a rövid terminus miatt, október 27-re hívta össze a magyarországi és erdélyi választók nagygyűlését Szebenbe.

A nagygyűlés jóváhagyta a legutóbbi alkalmak három *Memorandum*-ra vonatkozó elhatározásait. Indokoltnak tartották az egybegyűltek azokat a megokolásokat, amiért mostanáig nem tartották helyesnek, hogy a *Memorandum*-ot a Magas Trón elé terjesszék. Ugyanakkor, tekintettel a megnehezült helyzetre, utasítják a Központi Bizottságot (Komitét), hogy készítsen el egy politikai *memorandumot*, mely foglalja magába a román nép minden politikai sérelmét, és a sérelmeket akkor hozza a Magas Trón tudomására, amikor ezt szükségesnek látja.

A választói nagygyűlésre (talán tévedésből) apjok helyett Carol Moldovánt hívták meg, akkor már kolozsvári kórházi orvost. De az érsekmetropolita jogtanácsosaként ott volt György is, egy szavazatnál erősebb befolyást gyakorolva a kétnapos tanácskozás menetére.

A *Memorandum*-bizottság elnökévé György sugalmazására Babeş Vincét választották. Carol - Károly ellene szavazott, hangoztatván, hogy ő úgyis csak gátolni fogja a felterjesztés ügyét, de többség szerint, némi hunyorítással éppen azért lesz a *Memorandum* kikerülhetetlen, mert Babeş tudja, hogy ő kilenc esztendeje az ügy kerékkötője.

A *Tribuna* válsága azonban nem múlt el. Ion Slavici nem tért vissza a szerkesztői székbe: visszavándorolt Bukarestbe, a liberális vezér Sturdza Demeter védőszárnyai alá, abban a hiszemben, hogy ott többet tud tenni az erdélyi román mozgalomért, mint Nagyszebenben.

1891

Ion Slavici nem egyedül érkezett, hanem Bukarestben rávette Carol Moldovánt, kérjen a kolozsvári egyetemi klinikán féléves tanulmányi szabadságot, s utazzék vele. Volt alkalma együttes szebeni szerepléseik során megismerni a fiatal orvos átlagon felül való szervezési készségét, s tudomására jutott nővére jelentős szerepe az Udvarnál.

Az erdélyi *memorandumok* kudarcát vitték magukkal, s hamarosan megtudták, a bukaresti hivatalos világ segítségére nem számíthatnak, bár széltében-hosszában ismertették és elevenné tették az erdélyi román ellenzék panaszait. Egyedül az egyetemi ifjúság körében értek el harsány felháborodást. Ezért határozták el, hogy Liga Culturală néven, olyan „közművelődési" egyesülést szerveznek, mely minden irányú politikai tevékenység keretéül is szolgálhat. Az alakuló gyűlést már január 24-én megtartották. A kormányzat annyira tartózkodóan viselkedett az ügy iránt, nem engedélyezték, hogy az ifjúság a Liga alakuló gyűlését az egyetem épületében tartsa meg. Egy, a kormány hatókörébe tartozó gazdasági szervezet adta bérbe tánctermét a hazafias célra.

A liga pontos címe így alakult: Liga pentru unitalea Culturală a Romînilor. Célja: ápolni a román faj összetartozandóságának érzetét, és fenntartani egy olyan mozgalmat, amely igazolja a románság keleten való kulturális küldetését.

A csatlakozó iaşi egyetem ifjúsága nem helyeselte a bukarestiek kezdeti transilvanomániáját. Véleményük szerint a Liga három központtal dolgozzék: Bukarestben, Iaşiban és Krajován. A központok mindegyike a leigázott románok egy-egy csoportjával külön foglalkoznék. Az iaşiak a bukovinai és besszarábiai románsággal, a bukaresti a magyarországi és a macedóniai, a krajovai pedig a bulgáriai, szerbiai és az isztriai románokkal.

Slavici és Moldován érvelés után úgy döntöttek, nem szabad szétforgácsolni az erőket, egyelőre csak a magyarországi románok ügyeivel szabad foglalkoznia a Ligának.

Így is történt. Mindenütt, ahol román ifjak tanultak a külföldi egyetemeken, erős magyarellenes agitációba kezdtek, s e hadakozásukban a Liga által májusban kiadott *Memorandum* volt, mely a magyarországi és erdélyi románok sanyarú kulturális helyzetét taglalta. A szövegezés, megfogalmazás oroszlánrészét erdélyiek végezték, bizonyos Ion és Carol. Az összes eddig Magyarországon elhatározott *memorandumokat* helyettesítő bukaresti *Memorandum* elsősorban a nyugati államok rokonszenvére számított. A kiadványt ezres példányszámban olasz-német-francia-angol nyelven is kinyomtatták - immár a liberális párt titkos pénzalapjából - s a felsorolt nyelvek sajtója mindenütt nyilvánosságot adott a Monarchia s különösen a magyarság befeketítésére. A bukaresti emlékirat külországi hatására felfigyelt a Szapáry-kormány s már júliusban a budapesti egyetemi ifjúság vezetőit válasziratra inspirálta. Az uralmi politika szólamait és tételeit hangoztató iratnak *A magyar románok és a magyar nemzet* címet adták, s értelmező alcímül: *A magyar főiskolák ifjúságának válasza Románia egyetemi ifjúságának emlékiratára.*

A budapesti kezdeményezés külföldi hatása eleve korlátozott volt, éppen a bukarestivel egyező soviniszta hangja miatt, s mert a magyaron és románon kívül más nyelven nem adták ki.

Vízaknán (s a szebeni ügyvédi-tanári lakásban) született meg az a válasz, amely méltán felelt a bukarestiek állításaira.

A házaspár legszebb hetei voltak a válasz közös megfogalmazása. Versengve illesztették össze az eszükbe villanó adatokat, s a végleges megfogalmazás gyakran Júliától származott, de a felelősséget természetesen György vállalta, hiszen ő hitelesítette nevével és „románságával" a kiáltványszerű közlést:

Nekünk itt, a magyar állam földén, akik jó románok és jó és hűséges alattvalók vagyunk s akarunk maradni, tiltakoznunk kell az ily rágalmak s visszaélések ellen. Isten és ember előtt ki kell nyilvánítanunk, hogy a hűtlenséget szító elemekkel semmiféle egyetértésünk nincsen.

A memorandum készítői oly egyénektől kaptak elfogult és valótlan információkat, akik innen vándoroltak ki Romániába, s tárgyilagosan nem nyilatkozhatnak állapotainkról. Nem akarunk Európában hazudozások árán jutni kétes értékű elismertetéshez. Mi, erdélyi románok, nem vagyunk maffia, erkölcstelen titkos társaság. Mi, magyarországiak, örülünk, hogy ti már tizenhárom évi függetlenség után otthon oly kemény lábon álltok, hogy nem marad más teendőtök, mint beleavatkozni egy szomszédos baráti állam belügyeibe. S annál is inkább örvendünk, mert úgy látszik, ti már testvéreinket szabadnak és boldognak tudjátok Bukovinában, Besszarábiában, Macedóniában és Epiruszban. Más rendezett szénájának felforgatásához fogtok, mikor a ti szénátok otthon igen rosszul áll. Tizenhárom éves függetlenség után, alig huszonöt éves alkotmánnyal, fejletlen intézményekkel, kezdetleges kultúrátokkal nincs jogotok megbírálni minket, kik ezeréves alkotmánnyal élünk. Mi saját román kútforrásainkat fogjuk használni érvelésünknél, nehogy az a vád érhessen bennünket, hogy elfogult magyar

kútfők után indulunk... A rómaiak dáciai uralma a memorandum szerint sehol nem végződik, hanem folytatódik a románok uralmában. Kelták, gótok, hunok, avarok, magyarok uralma mind semmi, a román nép mindég csak itt van Erdélyben... Úgy vagyunk mi ezzel a római folytonossággal, mint Afrika négerei a színes üveggyöngyökkel, miket az utazóktól kapnak... A franciában, olaszban, spanyolban összesen nincs annyi dölyf, amennyi a memorandum egyetlen aláírójában származása okán... és ezerszer szégyen, a román-római nevet bemocskoltátok a rabszolgaság értelmével, a rabot, a jobbágyot rumánnak neveztétek el a dicső római ősök dicsőségére... Adjatok egy darabka földet a »római« utódnak, és örök időkre lemond a származás csillogó színes üveggyöngyeiről... A román történészek összekutatták eddig a világ könyvtárait, a görög írók hagyatékát fenekestül felforgatták, de nem kaptak egyetlen emléket sem, amely a dáciai eredetűség mellett szólna. A román nyelv alakulási, fejlődési menete, processusa ismeretes, minden törvényét és szavát ismerjük, minden szó eredete világos előttünk, és a nyelvben nem kapunk egyetlen emléket sem, amely dáciai eredetűségünket bizonyíthatná... A harmadik század végével megszűnnek Erdélyben a római emlékek, egyetlen kődarab sem mutatja, hogy ez a föld a románok kezében lett volna. Vajon, lehetséges-e, hogy Erdély=Dácia román népe több mint hatszáz éven át úgy éljen itt, hogy egyetlen életjelt ne adjon magáról, s egyetlen szót ne kölcsönözzön az itt lakó s itt átvonuló népek nyelvéből s még az »elől« dák nép nyelvéből sem. Annál többet a magyarból. A román nép a történelem tanúsága szerint a Balkánon bukkan fel. A legelső nyelvemlékünk (580 körül) balkáni eseményre vonatkozik - a nyelv maga kétségtelen balkáni előzményekre megy vissza... Én és velem együtt a józan románság holmi taktikából a dáciai származásra nem adunk semmit. Mi elfogadjuk a kutató tudomány eredményeit, s ez a tudomány azt állapította meg, hogy a román néptől a római elemet megtagadni nem lehet, de sem a nyelv, sem a nép nem dáciai eredetű, hanem balkáni fejlemény... Mi érdekünk tekintetében fenntartunk egy falsumot, s e téveszmében neveljük ifjúságunkat... Mikor ti önalkotta fejedelemségeitekben szlávul imádkoztatok és énekeltetek, mi Erdélyben románra fordítottuk egyházi könyveinket. Mi adtuk 1544-ben a román irodalomnak az első nyomtatott munkát. Mikor ti azt sem tudtátok, mi fán terem a nép nyelve a templomban, Rákóczi György erdélyi fejedelem 1643-ban a románt rendeli egyházi nyelvvé a szertartásban. És ez a magyar fejedelem Gyula-Fehérvárott 1638-ban román nyomdát állít fel, s ezzel a román könyvek kiadását indítja meg. S ti még olvasni sem tudtatok latin betűkkel, nemhogy írni. Azidőtt öt püspökötök közül a glagolitában négy írástudatlan volt, bár közölök három silabizálta a szentkönyveket... és most ti álltok az erdő felől? (Az efféle ízes szólások többnyire Júliától származtak, s György kapva kapott rajtok.)

Tény az, hogy a magyar, a magyar kultúra többet tett érettünk, mint mi magunkért mindösszesen.

Ti Európa színe előtt, szemtől szemben az igazsággal, a tettenéréssel, úgy csináltok, mint a cigány, kit lopásért kergettek, s ki, hogy a világ figyelmét másfelé terelje, maga kezd tolvajt kiáltozni.

Iskoláink a jobbágyok gyermekei előtt is nyitva voltak. A magyar jobbágynak egy sorsa volt a románnal: 1848-ban mindkettejük rabláncai, rabigái lehulltak. A román fejedelemségekben a jobbágy nem volt ember, hanem portéka, áru, adták-vették az embert, mint a barmot. Efféle adásvételi ügyek még a legutóbbi években is folytak nálatok, alkotmányos független királyságtok idején is... Ti azt hirdetitek, hogy mi erdélyi románok, a magyar király alattvalói, csak Károly román királynak tartozunk engedelmeskedni, a magyar király iránt semmi kötelességünk... Nagyon furcsa, hogy a magyar állam földén »a mostoha viszonyok« között a román egyház és tanügy virágzóbb, mint nálatok, a szabad Romániában... S hogy a vallási üldözés régebbi példáját ne idézzük fel: Európába is eljutott a romániai zsidóüldözés híre. Mikor ti Európához intézitek memorandumotokat a vallás szabad gyakorlása érdekében, a zsidóitokat ezerszám üldözitek ki országotokból. S ti csúfondáros módon jó utat kívántok

nekik. Sainean Lázár tudóst mostanában dobtátok ki az egyetem katedrájából, mert zsidó... Kinek háza fedele s oldala üvegből van, ne dobálódjék kővel... Mi üldöztetést vallásunkért nem szenvedtünk soha. Hány román elemi iskolát vett át 1867-ben a magyar kormány az osztráktól? Kétezerötszázat. És most háromezerhétszáz román tannyelvű elemi iskolánk van. ...Önérzetünkben vagyunk megsértve, ha felteszitek rólunk, hogy a magyar nyelv megtanulása elégséges ok arra, hogy magyarrá legyünk. Ti voltatok szlávok és görögök, mi mindig románok voltunk... Ti romanizáltok tűzzel-vassal. Dobrudzsában a nemzetiségek mellett a román elem elenyésző. Lapjaitokban nemrég nyíltan kimondták, a dobrudzsai török-bolgár népességet mindenáron románná kell tenni...

A kiegyezés óta Erdélyben tizenhárom román újságírót ítéltek el az esküdtszékek sajtóvétségért. Bukarestben ez idő alatt harmincnégyet! ...Magyarországi korrupciót emlegettek? Hát már elfelejtettétek a közkórházak, egyik miniszteretek, tábornokaitok botrányos ügyét? Ahol a közvádló így kiáltott fel: »Európa még levantei államnak tekint minket, ahol pénzzel bármit el lehet intézni!«...

Kérdezitek tőlem, ki bízott meg, hogy az erdélyi románok nevében beszéljek? Senki. Én szívemből beszélek... De titeket ki biztatott fel? Tudjuk, titeket felültetett egy férfiú, ki ágensetek volt, s ki a *Tribuná*-ban nálunk Szebenben, összevissza hazudott mindent, hogy megbízásotoknak megfelelhessen. Felhasznált titeket, hogy undok bosszút állhasson egy főpapon, ki ellen személyes gyűlölségnél fogva irtóháborút viselt, és ti felhasználtattátok magatokat egy piszkos magánbosszúra, s ez megbélyegez titeket s őt is, ki undokul visszaélt bizalmatokkal. Ti rút bogár után eredtetek, s ő bevitt a hazugságok piszkos vermébe.

Júlia György legszebb ügyvédi teljesítményének minősítette a válasziratot. De örömeik nászából, nászaikból már nem születtek gyermekek. Vigyáztak, Júlia próbálkozott anyósa tanácsaival.

György az érsek-metropolita elé terjesztette vitairatát. Roman Miron egy-két helyen módosítást ajánlott a szövegen. Az feltétlen kívánsága volt, hogy se ő, se a *Tribuna* egykori, múltkori szerkesztője, Ion Slavici név szerint ne kerüljenek bele a nyomtatványba.

1892

Február 10-én temették Moldován Jánosnét született Szaplonczay Ágotát.

A testvérek, gyermekeik nélkül (talán a tél miatt) ott álltak igaz gyásszal a nyitott ravatal mellett. Júlia, kit anyósa édes kis Csutakomnak becézett, közelebb lépett, s kézzel megérintette a fiatalos szépre kisimult arcot, s megsimította az alig őszülő barna hajat a ránctalan homlok mögött. S elkezdte mondani a halott fülének soha ki nem ejtett hódoló verset:

- Szép Erdély barna fürtű
leánya, hű anyám...

S férjére nézett, kérdően. György megértette, hogy elérkezett az alkalom, folytatta:

- Tekints az égi lakból
Még egyszer vissza rám.
Ím elhagyott hazádon
Pusztulat átka leng:
Erdély ledőlt, s fölötte
Fiad keserve zeng.

Erzsébet, Károly nem sokat értettek a kettős szavalatból, s Aszpázia éppen nem. Háttal fordulva a mozdulatlannak, férje arcába súgta Júlia:

- Ez a vers reám is illik. Gyermekeimet tanítsd meg reá, hogy ravatalomnál elmondhassák ők is.

György átölelte, magához szorította, nem tartott egyikük közeli halálától sem.

A plébános ellenkezés nélkül vállalta a természetes halállal holtnak járó temetést, noha az orvos fiú (maguk közt) kimondta: - Drága anyánk mérget vett be, csak tudnám, miért.

Nyílt papíron gyermekei és unokái között szétosztotta kedves tárgyait Ágota, világos elmével, józanul, szeretettel.

György egy pecsétes borítékot kapott, a többiek oda sem figyeltek, a maguk szomorú ajándékaival voltak elfoglalva, s elhatározták, a szülőház (s főként) az édesanya bútorainak rendjén semmit sem változtatnak.

György a pecsétes levelet csak később törte fel, s a hagyatkozás első sora bűntudatot ébresztett elméjében, de nem tudta, miképp tehetné jóvá saját létét.

„Fogantatásod napjának s órájának évfordulóján halok meg."

A levél többi sorait szinte föl sem fogta - akkor.

Ám hetek múlva, mikor anyja szép Erdély barna fürtű leánya utolsó betűit Júlia kezébe adta, nem tudta felfogni, miért melegebbek az ő estéli, hajnali hozzábúvásai.

S amikor szeptember végén, midőn a Replikára írták a választ, furcsa volt hallani - Nem neked, nem nekünk kellene ezt írnunk.

- Hát kinek?

Júlia beletörődött, de félteni kezdte férjét, önmagától is talán.

A bukaresti egyetemi hallgatók mozgalma s mögöttük Ion Slavicinak és névtelen segítő társainak, köztük főként Carol Moldovannak igyekezete nemcsak a nyugati sajtót mozgatta meg s a magyarországi románság érdeklődését erősítette meg saját ügye iránt, de a szebeni Komité huszonöt tagú vezetőségének lelkiismeretét is felborzolta. Carol Moldovan, megszakítva bukaresti „tanulmányútját", már tanácsadóként, informátorként ott van Nagyszebenben a január 20-án, 21-én tartott értekezleten.

A Román Nemzeti Párt vezető emberei a sikertelen *Memorandum*-tervek nyomán türelmüket vesztve most már gyors és végleges-végletes döntést hoztak. A sorozatosan csüggesztő tapasztalatok meggyőzték a románság vezetőit, hogy sem a bukaresti parlamentben, sem a magyar kormányban nem lehet bizalmuk, ezért lemondva az állampolgár legértékesebb jogainak gyakorlásáról, magukat olyan elemnek voltak kénytelenek tekinteni, amely nincsen képviselve az ország törvényhozásában. Ezért a március 26-i konferencia megbízásából, amelyen a Lajtán inneni románság összessége képviselve volt, hódolatteljes tisztelettel járulnak Felséged trónjainak lépcsői elé, hogy felhívjuk a figyelmet azokra a veszélyekre, melyek a közös hazára a jelenlegi kormánypolitikából származnak, s hogy Felséged tudomására hozzuk azokat a tényeket, melyek a románokat, a Monarchia egyik leghűségesebb és türelmesebb népét arra kényszerítették, hogy egyelőre lemondjon legfontosabb jogai gyakorlásáról, melyeket Felséged kegyelméből nyert, jutalmul a vagyon- és véráldozatért, melyet az uralkodóház dicsőségéért és a Monarchiáért hoztak negyvenhárom évvel ezelőtt.

Panaszolta a *Memorandum*, többek között, hogy Erdélyben külön és sokkal szigorúbb sajtótörvényeket tart fenn a kormány, csakhogy lehetetlenné tegye a románok vélemény- és gondolatszabadságát. A nagyszebeni esküdtszéket megszüntette, mivel a város nem magyar nemzetiségű polgárai, mint esküdtszéki tagok nem voltak hajlandók a vádat képviselő királyi ügyész szája íze szerint ítélkezni. A sajtóbíróságul szolgáló esküdtszékeket két színmagyar lakosságú városba, Marosvásárhelyre és Kolozsvárra helyezte át a kormány, ahol a román vádlottak fölött magyar esküdtek, tehát politikai ellenfeleik hoznak ítéletet.

A *Memorandum* végleges szövege csak a következő évben került széles körű nyilvánosságra, de a zárószavak már előbb szétsugároztak:

Látva az általános elégedetlenséget, mely a társadalom minden rétegét áthatja, és látva a nehéz korviszonyokat, a románok úgy vélték, hogy Felségednél kell vigaszt és bátorítást keresniök, teljesítve kötelességüket, mint lojális és őszinte alattvalók... a románok kitartanak a kívánság mellett, hogy törvényes formában és az erre hivatott tényezők közreműködésével megváltoztassák kormányzati rendszerét, oly módon, hogy az egyszer megszerzett jogok és a soknyelvű magyar államot alkotó valamennyi nép törvényes érdekei megőriztessenek és biztosíttassanak... Sem száma, sem kultúrája, sem politikai bölcsessége nem emelte a magyar népet arra a magaslatra, mely szükséges ahhoz, hogy a közös haza ügyeit, a többi nép segítsége nélkül, sőt ezekkel ellentétben vezetni tudja. Az az eszme, hogy alkotó elemeinek nemzeti egységesítése által a soknyelvű magyar államot magyar nemzetállammá alakítsák át, veszedelmes utópiának bizonyult. A jelenlegi magyar állam oly képződménynek látszik, melynek csak az a hivatása, hogy a magyar uralmat mindenáron fenntartsa, a magyarokat segítse, többi állampolgáraitól pedig megvonja jogaikat... Áthatva a béke vágyától, melyet oly mélyen nélkülözünk, aggódva a haza sorsáért, teljes bizalommal Felséged bölcsessége és atyai gondoskodása iránt, a románok remélik, hogy mint korábban oly gyakran, ma is beigazolódik hagyományos hitük, mely szerint a bajok megszüntetése és a szívek békéje mindig ismét a Tróntól ered, mert az uralkodóért dobognak a szívek, és a szívek adják a hatalom teljességét.

Öten írták alá a *Memorandum*-ot, első helyen s elnökként Rațiu (azaz Rácz) János, tordai ügyvéd, a Komité megbízásából. Néhai Moldován János barátja, Carol Moldován bizalmasa a Memorandum elkészítésekor.

A végre-végre megszületett felterjesztéstől nemcsak az Udvarnál számítottak atyailag pártoló meghallgatásra a bizottmány tagjai (s velük a mögöttük felsorakozó forrongó értelmiségi románok, a közelmúlt s a jelenlegi felvilágosított, felrázott egyetemi hallgatók Kolozsvárt, Budapesten és Bécsben).

Forradalmi vívmánynak tudták saját bátorságukat, hogy a magyar kormány megkerülésével egyenest a császárhoz fordulnak panaszaikkal - s tőle egy újabb hatalmas ugrással a művelt világ közvéleményéhez, a bukaresti egyetemi ifjúság nyugati visszhangjánál hangosabb echót remélve az erdélyi kiáltásra.

Mintegy háromszáz fontos (vagyis magát fontosnak tartó) személyiség érkezett május 28-án Bécsbe, a vezér Rațiuon kívül olyan később csakugyan jelentékennyé öregedett férfiak, mint Mangra Vazul, Maniu Gyula, Bécsből Vajda-Voevod Sándor s a szebeni főszervező, Carol Moldovan.

Elsőbben a Reichsrat bukovinai román képviselői által próbálták hivatalos külsőbe öltöztetni az érkező küldöttséget, ám a bukovinaiak jövendő szerepük hitelét féltve, elzárkóztak. Akkor hirtelen eszméléssel Bécs polgármesteréhez fordultak, az osztrák antiszemita és klerikális párt exponenséhez (kit mellesleg magyargyűlölőként is számon tartottak), Luegerhez, ki a városházán kitüntető lelkesedéssel fogadta az erdélyi háromszázakat. Hogy ő segítse a

románok ügyét. Tudták vagy nem tudták Rațiuék, Lueger most megmondta nyíltan, ő a császár akarata ellenére ül Bécs polgármesteri székében, mert bátor és antikonstitucionális szókimondása miatt népszerű ugyan a városban, de nem a Burgban. A városháza körül bozsgó román s egyéb kíváncsi tömeget eközben a rendőrség szétoszlatta, mert hogy a felvonulást egy nappal előbb be kellett volna jelenteni. De ez csak egy kicsi lecke volt, a nagyja csak másnap következett. Tanulságképpen szolgált a rendőri beavatkozás, őfelsége kabinetirodájában még aznap bejelentkeztek.

Maga dr. Rațiu így számolt be később a történtekről.

„Folyó évi május 29-én fogadtak őfelsége kabinetirodájában bennünket, ahol a legjobb indulattal közölték velem, hogy mivel ügyünk politikai természetű, az audienciát csak a magyar minisztérium engedélyével kaphatjuk meg. Ezután jelentkeztem Szőgyén-Marich László, őfelsége személye körüli miniszternél, aki az ügyben illetéktelennek mondta magát, és azt tanácsolta, forduljunk egyenesen Budapestre, a belügyminiszterhez. Ezt nyomban őfelsége kabinetirodájának tudomására hoztam, ahol felszólítottak, hogy miután a *Memorandum*-ot audiencián nem mutathatjuk be őfelségének, ragaszkodjunk ahhoz, hogy a *Memorandum*-ot az őfelsége személye körüli miniszter nyújtsa be. - A felszólítás következtében május 30-án meg akartuk kérni őfelsége személye körüli miniszter őexcellenciáját, hogy szíveskedjék a *Memorandum*-ot tőlünk átvenni és őfelsége elé terjeszteni. Ebben az ügyben a kegyelmes úr május 31-én délelőtt 9-11 között magához kéretett. - Mikor ebben az időben jelentkeztem, megtudtam, hogy őkegyelmessége eltávozott Bécsből. - Ezt a körülményt őfelsége kabinet-irodájának tudomására hoztam, és újból kértem, hogy szíveskedjenek a *Memorandum*-ot átvenni, és ezen az úton rendeltetési helyére juttatni. Így június 1-jén délben egy órakor lepecsételt borítékban a *Memorandum*-ot őfelsége kabinetirodája főnöke őexcellenciája címére benyújtottam.”

Minden közös aláírású politikai irat egy-két elméből származik rendszerint. A tordai magyar ifjúság joggal vélte, hogy a Memorandum nagyrészt Rațiu dr. elmeszüleménye. Hazaérkezvén (mint ki dolgát jól végezte) egy tüntető csoport jelent meg lakása előtt, macskazenével „ünnepelte” a hőst, majd lakása három utcai ablakát betörte.

Efféle akkoriban minden választási korteskedésben szokásos volt, az ellenfél jelöltjével szemben, lett légyen az magyar vagy akármi más.

A román sajtó ebből nagy ügyet fújt, s jutott a szörnyülködésből nyugatra is.

A kabinetirodából a *Memorandum*-ot átküldték Budapestre a miniszterelnökhöz, onnan (felbontatlan borítékban) dr. Rațiu János tordai címére kézbesítették. Éppen idejében még, mert átköltözőben volt az incidensek) miatt Nagyszebenbe, ügyvédi irodástul, családostul.

Nem törődve a Bécsbe sereglett küldöttség kudarcával, vagy talán éppen azért, a romániai egyetemi ifjúság válaszra határozta el magát a tavalyi magyar főiskolások szenvedélyes, de adatokkal bőven bizonyító reflexiójára. S hogy hitelesebb legyen a vitairat, nem a maguk, hanem a magyarországi román egyetemi hallgatók nevében kívánták megszerkeszteni vála-szukat, mely *Replika* címen vált híressé, hírhedtté. A *Replika* a román nemzeti komité őfelsége elé szánt *Memorandum* szenvedélyesebb hangon megfogalmazott változata. S bár kiadóként a Bécsben, Grázban, Budapesten s Kolozsvárt tanuló román egyetemi hallgatókat tünteti fel a kiadvány, annak retorikája egyetlen kútfőre megy vissza. S ez a kútfő, illetve fő egy bécsi orvostanhallgató, Popovici C. Aurél feje. Az ő vesszőparipája a pánmagyarizmus elleni küzdelem. Újabb bizonyítékokat tár fel a magyarországi elnyomatásra. A magyarság semmi által feljogosítva nincs arra, hogy a nálánál különb románságon uralkodjék... Passautól a Fekete-tengerig és Oderbergtől és Égei-tengerig fekvő területen a legszámosabb és

legnagyobb nép a román... A románok szilárdul meg vannak győződve, hogy az osztrák-magyar monarchia a jövőben csak úgy állhat fenn, ha átalakul egy föderatív monarchiává... A román nép jól tudja, hogy a magyarokkal való antagonizmus több század óta tart, s hogy ez nem egy ízben tört ki vérontásban... a küzdelem önmagától az összeesküvések sötétségében helyeződik át, és nem kételkedünk, hogy a keserűség és a gyűlölet annyira össze fog sűrűsödni a lelkekben, mint idáig soha, és a magyar uralkodás épületét alapjaiban le fogja rombolni. Mi hiszünk ebben a végben, és ez minket örömmel tölt el, bármennyi áldozatba és könnyhullásba kerülne.

Moldován György vállára, lelkére vette, hogy válaszoljon Popovici C. Aurél féktelen s lázító szókimondására:

Az ifjúság, mely igazság nélkül dolgozik, olyan, mint a földbe szúrt fenyőgally, amelynek gyökere nincs, egy ideig csal, zölden marad, aztán elszárad, elpusztul... A kérdéses *Replika* megírásában egyetlen kolozsvári vagy budapesti román egyetemistának semmi része nincs... Nekünk a magyar nemes ifjúsággal szemben gyűlölködésre nincs okunk: mindnyájan bocskorból lettünk urak. A magyarság türelme révén lett intelligenciánk... A magyar állam nem elegyedik a román állam belügyeibe... Pedig idézhetne zavart, megbolygathatná Dobrudzsa elnyomott nemzetiségeit, s a moldvai s havasalföldi zsidóság rabszolgaláncait Európa előtt megcsörgethetné.

Magyarország Európa szíve, minden oldalról megközelíthető. Megszűnt barbár ország lenni. A mócot kényelmesen meg lehet látogatni havasaiban. Jöjjenek az európaiak, nézzék meg ezt az „elnyomott" román népet, és aztán saját szemükkel győződjenek meg róla, hogyan él a román parasztjobbágy Romániában: szinte rabszolga módon. Ne egy röpirat rosszindulatú kancsal szemüvegén át nézzék országainkat.

A *Repliká*-ban két vád látszik indokoltnak. Az egyik: az Erdélyre hozott külön választási törvény, mert ezáltal csak az unióellenes szélső politikát követő elemek malmára hajtotta a vizet... A másik, alappal bíró sérelem, hogy a kormány és törvényhozás elnézte, hogy az 1868-as nemzetiségi törvény rendelkezései mellett külön szokás honosuljon meg. Alkottak egy törvényt, amelynek érvényt szerezni mindenben nem tudtak. Ez a szokás azonban nem jelenti azt, hogy a románság nyelve használatától el lenne ütve.

A többi sérelem a *Repliká*-ban hangosan van kikürtölve, de mesterkélt, erőszakolt mind... Alá van aknázva az egyházi autonómia. Tehát van, csak alá van aknázva... A társulati jog meg van tagadva. A *Replika* kilenc visszautasított társulati alapszabályról tesz említést. Huszonöt év alatt a kormány kilenc alakulni akaró román egylettől vonta meg az engedélyt. Ez idő alatt legalább húsz magyar alapító szándékkal is ugyanez történt. De nem említi, hogy hány román alapszabály kapott megerősítést... Nem alkalmaznak románokat a hivatalokban. Mutassa ki a *Replika* egyenkint azokat, akik állami hivatalért folyamodtak, és nem kapták meg!

A tanügy magyarizáló! A román iskolában román a tannyelv, román a felügyelet és az igazgatás. Heti kettő-négy órában az állam nyelve is köteles tantárgy. Ez magyarizálás? Nevetséges vád, mely figyelmet sem érdemel... Az államhatalom őrizze meg higgadtságát. S a mérsékelt románok programját igyekezzék megvalósítani.

- Nekünk kell ezt megfogalmazni a világ számára? - kétségeskedett Júlia, amint némelyik mondatszerkezeten változtatni próbált.

- Igen - mondta György. - Igen.

- Sok ellenséget szerzel magadnak.

- Ezer varjú ellen elég egy kő.

- Ezt találtad ki?

- Nem, hanem a nép: Ajunge un ciomag la un car de oale.

- A te ellenségeid olyanok, mint az ár, elöntenek mindent körülötted.

- A víz lefut, a kövek maradnak - felelt György halkan, s nem magyarázkodott.

1893

A kolozsvári esküdtszék augusztus 31-én tárgyalta a *Replika* ügyét. A vádat, minthogy a röpirat a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg, a nyomdavállalat igazgatójára célozták (sózták), ki egyben a *Tribuna* akkori szerkesztője is volt. Drámai jelenetek között kezdődött meg a „vádlott" kihallgatása, ki makacsul azt ismételgette, hogy a szerzőt nem ismeri, a kézirat, mely ismeretlen kezek által jutott őhozzá, igen megtetszett neki, s nyomdába adta. A vallomás hihetetlenül hangzott, de imponáló volt, hogy védi az ismeretlenül s büntetlenül lapuló szerzőt, talán valami jelentős kül- vagy belföldi személyiséget.

Amint éppen esketni készültek a vádlott-tanút, a hallgatóság padjairól felpattant egy jól öltözött karcsú fiatalember s közölte az esküdtszékkel, hogy a Chestiunea româna în Transilvania şi Ungaria la „Răspunsul" dat de junimea academică Maghiară „Memoriul" studenţilor universitari din România címen kinyomtatott kiáltvány az ő személyes alkotása. Ezt nem is igen kellett bizonyítania, a füzet adresszát oly könnyedén s pontosan mondta fel s kérdezetlen, nyomban be is mutatta magát: - Popovici C. Aurél vagyok, orvostanhallgató a bécsi egyetemről.

Ettől kezdve természetesen az ő ügyét tárgyalták, a nyomdaigazgatóra ügyet sem vetettek. Tanúvallomásokra nem volt tovább szükség, dr. Jeszenszky Sándor kir. főügyészi helyettes, a kolozsvári sajtóperek nagyszónoklatú, szigorú közvádlója nyomban belefoghatott előre elkészített vádbeszédébe.

A két Moldován fivér, egymástól távol, ott ült a hallgatóság padjaiban, az érdekeltség okán is: György mint a *Replika* megválaszolója, Károly meg az orvoskolléga érdeklődésével - a kettejük hazafi kíváncsisága vonzásait nem is számítva.

Jeszenszky dr. bőven idézett Popovici szövegeiből, de nem feledte el, bár természetesen névtelenül, idézni Moldován György válaszának érvelését sem.

A védő szintén előkészített beszédet adott elő, eleve gyámoltalanul, minthogy arctalan vádlottat védvén, alig tehetett mást, mint az inkriminált dolgozat legenyhébb állításait csokorba szedve mutatni be az ismeretlen szerző honszerető jóindulatát.

Maga a vádlott harciasabban védte igazát: saját művéből citálta (emlékezetből) bizonyító erejűnek vélt állításait, de ő sem feledkezett meg a Moldován reflexióiról, természetesen az ügyész által elhanyagolt szövegterületekről. S végül a maga mentségét erősítendő, tervezetet adott elő rögtönözve, hogyan lehetne Magyarországon véglegesen és közmegelégedésre megoldani a nemzetiségi kérdést. S merthogy ezt sem a mostani magyar állam, sem a dualisztikus monarchia mai körülményei között megoldani nem lehet, nincs más mód, mint a magyar államot Svájc mintájára teljesen föderatív állammá átalakítani.

A föderáció hallatára az esküdtek mozgolódni kezdtek: valamennyien tudtak a Kossuth Lajos által inaugurált dunai konföderációról, s ha ez az Aurél fiú is valami ilyesmit akar, oda kell figyelni szavára.

De amikor ő kifejtette, hogy lenne egy magyar, egy tót, egy szerb, egy rutén, egy román és Erdélyben egy székely terület, melyek mindegyike önálló nemzeti állammá szerveződne, saját törvényhozással és kormánnyal, amikor ideért fejtegetésében, éreznie kellett, hogy az esküdtek előbbeni feléje hajló rokonszenve megtorpan.

Hiába magyarázta, hogy őfelsége e nemzeti államok élére saját vérükből való kormányzókat nevezne ki. S ez államok közös dolgaikat illetően szövetségi államban tömörülnének természetesen. De hiába hangoztatta keményen, hogy a közös országgyűlés székvárosa - természetesen - Budapest lenne, ez a föderáció már nem tetszett a tizenkét kolozsvári polgárnak.

Rövid tanácskozás után az esküdtszék négyesztendei szabadságvesztésre ítélte a *Replika* önkéntes szerzőjét. Államfogházról lévén szó, alkalmat adtak neki, hogy magánélete ügyeit e hosszú időre rendbe hozza, minthogy sem az ügyész, sem ő, az elítélt, nem fellebbezett.

Nem fellebbezett, de másnap Szebennél átszökött Romániába, ahol hősként fogadták.

A testvérek a nyilvánvaló nézetkülönbségek miatt - Szeben és Vízakna között - nemigen érintkeztek, különösen, hogy György nem volt hajlandó csatlakozni a Bécsbe induló háromszázas küldöttséghez, meg aztán Károly sejtette, hogy a *Repliká*-ra adott „román” válasz bátyja fogalmazványa.

Most, az ítélethirdetés után mégis Karcsi kereste Györgyöt. S nehogy félreértés támadjon az elvi különvélemény tekintetében, eltávolodva minden kolozsvári jelentől, felemelte ujját:

- Júlia nagyon beteg. Jártatok már belgyógyásznál?

- Júlia beteg? Nekem nem panaszkodott.

- Nekem sem panaszkodott, de én ritkábban látom, s látom a testi romlását.

György elgondolkozott: felesége csakugyan lesoványodott mostanában.

- Mire gyanakszol?

- Sebész vagyok, belgyógyásznak kellene megnéznie.

- Kit ajánlasz? Szebenben? Kolozsvárt?

- Budapestre vidd el, Korányi professzorhoz.

György gondolkodóba esett. De csak néhány óráig (vissza-visszatérőleg), néhány napig tartott aggodalma.

Orvosi rémlátásnak minősítette öccse megfigyelését, hibás sebészdiagnózisnak: ha fájdalmai lennének, Júlia már panaszkodott volna. Egyébként jegyességüktől fogva tudta, hogy Károly szerelmes volt menyasszonyába, és sokáig neheztelt édesanyjukra, hogy nem őneki, az ő számára szervezte az édes barna székely leányt.

Talán csak az ikrek születése táján szűnt meg e tartózkodó szerelem reménykedése.

1894

Megvárták a karácsony iskolai szünetét, hogy Budapestre utazzanak. Napokig kellett várakozniok, míg a klinikán a professzor színe elé jutottak. (Korányi Frigyes, noha báró is volt, csak a professzor úr megszólításhoz ragaszkodott.) György bemutatta magát és feleségét, de a vizsgálat idejére, mely csaknem másfél óráig tartott, Györgynek egy forgalmas klinikai folyosón kellett várakoznia.

Júlia a vizsgálat alatt hasi fájdalmakat érzett, s a professzornak bevallotta, hogy nem először.

- Tud erről a férje?

- Nem, nem akartam megrémíteni.

- A házasság az a társadalmi képlet, ahol a társaknak egymás gondolatairól és fájdalmairól, akár félelem árán is értesülniök kell!

Ezt Moldovánné hallgatag bólintással ismerte el.

Amint Györgyöt beengedték a vizsgáló szobába, Korányi elismételte, amit apránkint feleségével már közölt: - Női baj, sósfürdőkúrát javallok, három hónap múlva jöjjenek ismét. Fájdalmak esetére csillapítót írok.

A fájdalmak szó megütötte György fülét, Júlia elgyötört arcát egy pillanatra a professzor kíméletlen vizsgálati, tényfeltáró kezének tulajdonította.

- Nagyon vigyázzon a feleségére - mondta búcsúzó kézfogáskor a professzor. - Tudja, mire gondolok? - Moldován úgy biccentett, mintha tudná, de már akkor az asszisztensnő asztala előtt állt, magára maradva Júliával, s a tetemes orvosi honoráriummal bajlódva, némi röstelkedéssel, hogy tárcája és erszénye között kell hezitálnia a summa előszámlálásában.

- Nem kérdeztük meg, Vízakna jó lenne-e - hökkent meg már az utcán György, bérkocsikeresés közben.

- Én említettem neki vizsgálat után, és ő helyeselte, sőt tetszett neki.

- Most is fáj?

- Igen.

- Jobban, mint előtte?

- Jobban.

- Goromba mészáros!

Többet aztán még a vonaton sem beszéltek Júlia fájdalmairól, mert a csillapítók már hatottak, mosolyogni is tudott, s férjéhez bújva vidám történetkéket mesélt gyerekeiről meg az iskolában esett dolgokról.

Hosszú előkészületek után a *Memorandum*-pör tárgyalását május hetedikére tűzték ki, és - természetesen - Kolozsvárra, az esküdtszék elé.

A bukaresti Ligă Culturală és az erdélyi román nemzeti bizottság több hónapos előkészületeket tett, hogy a pört úgy tárják a világ elé, mintha az egész magyarországi románság lenne a vádlott, holott csak az aláírókat s a kinyomtatott *Memorandum* terjesztését elrendelő komité valamennyi tagját vádolták, s azt a néhány személyt, akit a nyomtatványok terjesztésében tetten értek.

Az első számú és mindenképpen fővádlott, a Moldovánok régi barátja s immár szebeni ügyvéd Rațiu János lett, s ő először arra gondolt, hogy a régi barátság okán bevonja az országos (Európára tágított) szervezkedésbe Károlyt (sikerrel) és Györgyöt - személyes

védőként, mert valamennyi vádlottnak külön ügyvédje volt -, s a tárgyalás egész menete alatt összehangolt zenekarként kellett játszaniok. György nem vállalta a megbízatást, bár alkalmat nyerhetett volna rá, hogy a *Memorandum* ellen táplált különvéleményét a leghevesebb román értelmiség köreiben helyreigazítsa. Roman Mironra hivatkozott.

A tárgyalás első napjára vonattal, fogatokon s gyalog, román parasztok ezreit terelték Kolozsvárra a szervezők: tanítók és pópák, azzal a titkos, de nem titkolt reménnyel, hogy az odacsődített külföldi újságírók szeme előtt, a színmagyar Kolozsvár hevesebb ifjúsága a kirendelt csendőrség-rendőrség védelmében csatározást kezd a felizgatott román parasztokkal. Bíztak benne, hogy Kolozsvár utcáin román vér fog folyni, míg a tárgyalóteremben a nép vezetőit „igazságtalanul" vádolják, s a vérfürdő alkalom lesz újabb izgatásra s demonstrációra Európa nemzetei előtt, milyen barbár elnyomás alatt él az erdélyi román nép: a magyarok gyilkolják a jogait, törvényes és alkotmányos úton védő fegyvertelen román népet.

Egy román jelentés szerint:

„A mai napot mindnyájan úgy üdvözöltük, mint egyikét a legnagyobb napoknak, amelyet valaha is megért a Tisza és a Kárpátok között élő elnyomott román nép. Kolozsvár utcáit már kora reggel a román parasztok százai és ezrei árasztották el, akik nagy távolságokból jöttek ide, hogy jelen legyenek a nagy tárgyaláson. A reggeli határai vonat több mint ezer románt hozott, élükön a papsággal és az értelmiséggel. Hét órakor Kolozsvár piaca tele volt románokkal. Nem volt olyan román szív, olyan román lélek, amely ennek a hatalmas embertömegnek láttán ne érezte volna kettőzött erővel a nemzeti büszkeséget, és ne lett volna tudatában a román nép életerejének. A tömeg felvonult a Híd utcán, ahol a Bizottság tagjai vannak elszállásolva a Hungária Szállóban, majd a Monostor utcán a városi Vigadó előtt, ahol a tárgyalás színhelye volt, és a Monostor utca felé vezető más helyeken. A Bizottság a védők kíséretében elindult a szállodából. A Hungária kapujától a vádlottakat s védőiket az utcák mindkét oldalán elhelyezkedett néptömeg tüntető ünneplésben részesítette. A bírákra és esküdtekre nyilván s ugyancsak nagy s mély benyomást gyakorolhattak a viharos éljenzések, amelyek legkevesebb 15000 emberkebelből törtek elő."

A tárgyalás tizenhat napig tartott, a vádlottak s védőik időhúzó módszere által.

A karhatalom s a lázas kolozsvári magyar ifjúság minden összetűzéstől megtartóztatta magát. Három napig tartott a felcsődült román parasztok kitartása: a sétatereken tanyázván, éjszakázván a bokros területek annyira elszennyeződtek, hogy az éjten ürítkezők már egymás piszkát tapodták bocskoraikkal: s harmadnapon elemózsiájuk is fogytán, papjaik az egyházi szállásokról egyre kevesebb figyelmet s vezérlést szentelhettek híveiknek.

Vita Sándor főügyész terjesztette elő a vádat: aki a törvény kötelező erejét támadja, vagy az ellen izgat, ötévi fogsággal sújtható bűntényt követ el. S ugyanilyen bűnt követ el, aki a törvény kötelező ereje ellen izgató sajtóterméket terjeszt.

A *Memorandum* aláírói és terjesztői az unióról szóló törvényről kijelentették, hogy nem ismerik el, s magukra nézve kötelezőnek nem tartják.

Rațiuék úgy vélték, minél hosszabban tart a pör, annál több agitációs anyagot szolgáltatnak a mintegy harminc nyugati tudósítónak. Ám a vádlottak s védőik csak szőrszálhasogató érvekkel, tartalmatlan rabulisztikával tudták kitölteni a maguk szabta időt, második-harmadik nap már semmi újat nem tudtak produkálni, s érezniök kellett, hogy az ügy, melyet oly nagyra szántak, ellaposodik.

Moldován György, aki szakmai hozzáértéssel figyelte a jogászok pengeváltásait, úgy is, mint Roman Miron érsek-metropolita megfigyelőként küldött egyházi jogtanácsosa, figyelmeztette Rațiuot, a „vívómestert", tennie kell valamit, nehogy nevetségessé tegyék a román ügyet.

Rațiu meghallgatta a tanácsot, de másképpen cselekedett. A tárgyalás tizenhetedik napján az elnök az egyik védőt, durva s az esküdtszéket mélyen sértő szavai miatt ötven forint rendbírságra ítélte, midőn az visszautasította a bíróságot, az elnök százforintra emelte a rendbüntetést. A következő napon (Rațiuval egyetértésben) az egyik fővádlott védője, a nagy tekintélyű tót jogász, Stefanovics Milos, ki a magyarországi tót és román nemzetiségi pártok együttműködése alapján vállalta megbízatását - bejelentette, a tárgyalást vezető elnök tegnapi eljárása lehetetlenné teszi a védelem további működését, az összes védők visszalépnek.

Rațiu János ekkor határozta el magát, hogy megfogadja Moldován tanácsát, s nyilatkozattal vet véget a tizennyolc napos tárgyalásnak. Erre módja volt, minthogy az elnök eddig is minden szólásra jelentkezőnek megadta a szót.

Rațiu János arra kérte az elnököt, hogy a védők lemondván, újabb védelemről szinte lehetetlen hamarjában gondoskodni, a végtárgyalást napolja el. A faji kizárólagosság - fordított váratlanul szónokilag javaslatán Rațiu - irtóháborút hirdetett nyelvünk és nemzetiségünk ellen. Nem maradt más számunkra, mint hogy fellebbezzünk az állam ügyei legfőbb intézőjéhez és a civilizált világ közvéleményéhez. A kormánynak vagy mentegetőznie kellett volna, vagy bosszút állnia. Amiről itt szó van, uraim, az a román nép léte. Egy nép létezéséről nem kell vitatkozni, mert az önmagáról tanúskodik. Ezért tehát mi itt nem vádlottak, hanem vádlók vagyunk. Személy szerint nincs semmi keresnivalónk az esküdtszék előtt, mert mi csupán a román nép megbízottaiként cselekedtünk, s egy egész népet nem lehet bíróság elé állítani. Éppen ezért nem méltó a román néphez, hogy a kolozsvári esküdtszék előtt védekezzék. Önök nem illetékesek arra, hogy minket elítéljenek. Ne kívánják tőlünk, hogy részt vegyünk egy látszattárgyaláson, s hogy mi is látszatból vétkezzünk.

A budapesti parlamentben Pázmándy Dénes foglalta össze a pör tanulságait.

„A nemzetiségi agitátorok nem egyes alkotmányos országokban is előfordulható panaszokkal lépnek fel, hanem Magyarország állami egységét akarják megbontani. A bíróság előtt Magyarországot elveszettnek, a magyar egységet már csak idő kérdésének mondják. Hogy tizennyolc napos tárgyalás után annyira se jussanak, hogy a közvádló vádbeszédét megtarthassa, s midőn a fővádlottat felszólítja az elnök: vádlott, feleljen, azt válaszolja: nem én vagyok a vádlott, hanem önök! Annak örve alatt, hogy nem tudnak magyarul, holott tökéletesen beszélik a nyelvünket, fordításokkal és haszontalan írásoknak ide-oda csavarásával töltik, töltetik az időt, hogy egész Erdélyt s ha lehet, egész Európát mobilizálhassák. Támadják Magyarország létjogát. Ha mi nem érezzük magunkat erősnek, és nem bírjuk ellenségeinkkel megértetni, hogy mi itt urak vagyunk, s a törvény mindenkire kötelező - akkor Magyarország a második évezredben abdikál nagy történelmi szerepéről. Ne méltóztassék variálni azt a régi francia közmondást, hogy az erő - gyöngeség, mert ez csak paradoxon. Igenis gyöngeség erőt mutatni ott, ahol arra nincs szükség, de gyöngeség erőt nem mutatni ott, ahol szükséges.”

Az esküdtszék nem hallgatott Rațiu javaslatára, a tizennyolc napos huzavona, a pro és kontra elhangzott nyilatkozatok alapján a vád és védelem minden mozzanata világos volt.

Rațiu újabb tiltakozása után a vádlottak közül tizennégyet hosszabb-rövidebb tartamú államfogházra ítélt a bíróság. Maga Rațiu két évet kapott.

Az ítélet ellen a magyarországi, erdélyi és bánáti román főiskolai ifjúság a román nemzeti párt végrehajtó bizottságához intézett nyilatkozatában tiltakozott:

„Testvérek! A magyar kormány vezetőinket elragadni, megsemmisíteni akarja, hogy aztán a népet tudja megsemmisíteni létünk elleni merényletek eddigelé szórványosan és részben elrejtve, manap látható módon és agresszíve egyszerre nemzetünk ellen fordult. Ezen, az emberiség történelmében páratlan tényekkel szemben, mi legmagasztosabb kötelességünknek

tartjuk, hogy hatalmas vétót kiáltsunk, és kinyilatkoztassuk, amíg vér folyik ereinkben, nemzetünk jogainak revindikálására mindent felhasználni készek vagyunk."

Az aláírók között ott találjuk Iuliu Maniut, a huszonegy éves diákot, budapesti jogászt.

A vízaknai sósfürdők nem szüntették meg Júlia hastáji fájdalmait: Életét a naponta szedett morfiumcseppek (Korányi recipéje szerint) tették elviselhetővé.

Június közepén a házaspár hosszas előkészületek után, egy diakonissza kíséretében vonatra szállt. Júlia rosszul viselte a vasúti zakatolást, útközben többször hányt.

Korányinak jó előre táviratozott, a vizsgálatra nem kellett várakozniok. A professzor arca nem árult el semmit a várható diagnózisból, most félóráig sem tartott a beteg külszíni megszemlélése a lemeztelenített, kissé püffedt altesten. Még a diakonisszával sem néztek össze a beteg fölött-mögött. Az ápolónő természetesen részese lehetett a kórismézés külsőségeiben, míg Györgyöt most is kirekesztették. A beteg öltöztetése és kézmosás közben a professzor gyakorlatias tanácsokat adott, tapintatos szelíden a diakonisszának, s csak aztán simogatta elgondolkozólag hegyes, szürke szakállacskáját, amikor a „férjemuramat" is beengedték.

Immár mint vendéglátó, kényelmesen leültette látogatóit Korányi, s ahelyett hogy a betegség jelentőségéről, vagy prognózisáról kezdett volna magyarázatába, a közeli *Memorandum*-perről kérdezte Györgyöt, Júlia biztos magyar volta miatt eleve a sajátjával egyező nézetet tulajdonítva a házastársaknak. Végül is ő fejtette ki véleményét:

- Mi itt, Budapesten őszintén aggódtunk. Azt hallottuk, az erdélyi magyarság nem érzi magát biztonságban: az 1784-i és az 1848-as mészárlásokat emlegették sokan.

- Annyira nem fajulhattak volna el a szenvedélyek - mondta György.

- Mi úgy láttuk, hogy magyar részről a legvakmerőbb provokáció után sem történt semmi, addig a román nemzeti eszmének színpadi rendezői minden alkalmat, minden szerepet arra használnak fel, hogy a magyar államlét törvényes alapjait támadják.

- Igen, túlmentek, túlléptek a tűrési küszöbön.

- Előfordulhattak volna ilyen precedensek a művelt nyugaton? Mit szólana például Németország, ha Elzász-Lotaringiában a franciák csak egy század részét is tennék annak, amit itt az oláhok évek óta tesznek.

- Magam részéről az események mérséklésére minden helyzetemből adódót megtettem.

A professzor elbizonytalanodva hallgatott el, megérezte, hogy szóhasználata és nyílt bírálata Moldovánban nagyobb ellenérzést gerjeszt, mint amennyit elárul.

Egy rövid ideig mind a négyen elgondolkodtak ugyanafölött, ugyanarról.

- Műtétre lesz szükség - mondta ki Korányi az ítéletet.

Júlia lehajtotta fejét, mint egy megvert állati lény. György szeme elhomályosult láttán.

- Ajánlhatnék sebészt Budapesten is nem egyet, de legjobb volna minél közelebb Vízaknához.

- Öcsém Nagyszebenben sebész főorvos.

- Nem, akármilyen kiváló sebész is az ön fivére. Feltételezem, hogy az, sógornője operációját ő maga is valószínűleg visszautasítaná.

- Ennél közelebb Vízaknához nincs...

- Kolozsvár sincsen túlságosan messze. Kollégám és átmenetileg hellyel-közzel tanítványom, Brandt Józsi kitűnően el fogja végezni a beavatkozást.

- Doktor Brandt József professzor - bólintott Moldován. - Ismerem, ez idén éppen ő a Ferenc József Tudományegyetem rektora.

Beletörődve a közeli jövő megpróbáltatásaiba, Júlia Korányi némely szavain tűnődött el hosszan a vonatban.

- Miért mondta „legjobb volna minél közelebb Vízaknához".

- Hogy ne kelljen messzire utazgatnunk.

- Budapest éppen elég messze van, s nagyon közel, ha ott tartott volna.

- Nincs jelentősége egy odavetett mellékmondatnak.

Kolozsvárt a rektor elsőbben, sűrű és kényelmetlen társadalmi elfoglaltságára hivatkozva, kitért az operáció elől, tanársegédjére hárítva. De Moldován makacs volt, s emlékeztetvén a sebész Moldovánra, némi további informálódás után megállapodtak abban, hogy július 4-én felnyitja a beteg asszonyt, eltávolítja az eves szöveteket. Engedékenységét fél szavakkal s azzal is magyarázta Brandt professzor, hogy megkapta Korányi megtisztelő diagnózis-átiratát, s így nem térhetett ki - most nagyon tudván, mit találhat a beteg test poklában.

A műtét reggeltől délig tartott. György láthatta, amint a különszobába tolták viaszájultan Júliát, s akkor Brandt karonfogva magával vitte, s útközben a folyosón csak ennyit mondott:

- Megtörtént, bízzunk betegünk szívós fizikumában.

Szobájában konyakkal kínálta a kérdezésre kész férjet, de megelőzve minden magánérdekű társalgást, György ismert és elképzelt szerepének ismeretében a *Memorandum*-pört pendítette meg. Nem is a pört, hanem az egyetemi román ifjúság június elsejei zártkörű kiáltványát...

- Mint Pilátus a krédóba. Nem tehettem mást, jelentenem kellett a miniszternek.

- A belügyminiszternek?

- Á, dehogy. Azzal nekem nincs dolgom. Az én miniszterem a vallás- és közoktatásügyben lakik. Nem tehettem mást, jelentésem céljára kihallgattam a fiúkat, mért fogalmazták a, hm, nyilatkozatukat. És, kérlek szépen, a kihallgatási jegyzőkönyvből kitűnt, itt büntetendő cselekmény látszik fennforogni, én enyhítő körülményeket sugalltam nekik, de ők nemcsak hogy nem tagadták részvételüket, de inkább az egész kihallgatás során, a közös vétek elkövetésével inkább hivalkodtak.

Moldován György csak legyintett, nem érdekelte őt ott, a klinikán Maniu Gyuláék ügye.

- Mikor vihetem haza feleségemet?

- Négy hét múlva bizonyosan - felelte sértetten a rektor -, jó sebgyógyulást remélek.

Augusztus másodikán került haza Júlia Vízaknára. A visszatérő diakonissza levette a mindennapi ápolás és gyógyszerezés gondját György válláról, ki minden idejét a házban, sok idejét a betegágy mellett töltötte. A világgal s feladataival mit sem törődött.

Magának sem vallotta be - a betegszoba levegője elméjére súlyosult.

Augusztus 15-én éjfélkor meghalt Júlia. A halál szaga uralkodott a szobában, amikor elengedte Júlia mozdulatlan kezét.

Ezt a nehéz illatot, jóslatként, már tizenhárom napja érezte György a Szaplonczay házban.

V.
György és Aszpázia

1884

Három évet töltött az Udvarban Aszja, míg újra eljutott Vízaknára, gyermeksége környezetébe. Akkor sem egészen magától, hanem tizedik évébe lépő fiacskája, Traján (Vízaknán csak Trajánka) unszolására, mert a családi birtok román cselédsége által körülzárt Caraula falubéli kastélyban egy kicsit mindig rabnak érezte magát, ott, Dolj megyében. Bukarest pedig egészen más világ volt számára a folytonos tanulással, fegyelmezéssel, a vízaknai utca meg a két tágas családi ház paradicsomkertként maradt meg az érdekes magyar szavakkal a fiúcska emlékezetében.

Aszpázia a vendégeskedés első napjaiban még udvarhölgyi méltósággal sétálgatott a sóstavi korzón, de odahaza aztán pongyolára váltva bukaresti-sinajai öltözékét visszavedlett vízaknai lánnyá, s még Trajánkának is megengedte, hogy a vegyes szavú magyar-román kölyökcsapattal játszódjék.

Aszpázia Vízaknán kettős titoktartás eufóriájában lubickolt: Júliával Ágota mama emlékét s nagyobbik fiának hagyott végrendelkező levelét őrizték, Györggyel pedig Muntyán Lenuca jelenvaló lényét és gyermekhozadékainak Júliára nem tartozó tudását osztotta meg.

- Honnan tudsz te Lenucáról - kérdezte György halk riadással.

- Apánktól, kedvesem. Utolsó nyarán árulta el nekem mind a két Morariu fiút, de ne félj, Júlia szívét nem búsítom. Legyen ez, maradjon ez hármónk titka.

- Ki lenne a harmadik?

- Természetesen Lenuca. Tudod, hogy ráismertem, megismertem a piacon.

- Ennyi idő után?

- Igen, a kislánykori arcáról. Ezt mondtam neki, amint tojást árult: Ismerlek, te vagy Lenuca. Nagyon biztonságosan nézett fel rám: Én is ismerlek téged, nagysága, vegyél tojást tőlem.

- S vettél?

- Vettem. Tudod, szerettem volna megkérdezni tőle, hogyan történt veled. De aztán meggondoltam, hiszen tőled is megkérdezhetem, igaz?

- Igaznak igaz, csakhogy nincsen sok mondanivalóm róla.

Ha magukra maradtak, akár percekre is, újra és újra kérlelte Györgyöt, s hogy vesse el a szemérmeskedést vagy a birtokba vett nők iránt kötelező lovagias hallgatást. Ha bármit elárulsz, csak fény esik Lenucára, nem árnyék.

- Háromszornál nem találkoztunk többször, s mindannyiszor ő akarta.

- Hogyan kezdődött?

- Nem volt pénzük ügyvédi honoráriumra, s ő természetben fizetett.

Részletesen elmesélte a pört, a fellebbezéssel együtt. Ám a hatéves kori palavesszőleejtésekről s a csenderesben történt aratás utáni kísérlet kudarcáról hallgatott.

Más alkalommal, négyszemközt:

- Soha nem bántott, hogy román pohárba töltöttél magyar bort?

S mert György értetlenül hallgatott:

- Nem éreztél bűntudatot, hogy magyar vérrel a román fajt szaporítod?

- Ez női gondolkodás. Férfi olyankor nem gondolkozik, különösen azzal nem törődik, lesz-e gyümölcse a beoltott méhnek.

Még azon a héten felsorakoztatta a Moldován ház udvarán hancúrozó fiúcsapatot, Trajánka társait Aszpázia.

- Melyik közületek Pável? Pavlika.

Hárman is jelentkeztek.

- A Muntyán Lenucáé melyik?

Egy elkomolyodó, világos arcú, de kipirult fiú mondta, hogy *eu*. Erősebb és határozottabb volt társainál, még Trajánkánál is, bár nem tudhatta, miért. Aszpázia nem kérdezgette, csak megsimogatta fejét s kétfelől az arcát, és szeretettel mondta neki: - Jól van, nőj nagyra. A jelenetet a kis Traján vacsoránál panaszolta el, némi sértett féltékenységgel.

Az asszonyok megértően összenéztek. Júlia Trajánkára, Aszja Pavlikára gondolt mosolyogva.

Amikor szóba került az ügyvédi iroda szerencsés nyári pangása (hogy György a családdal lehet), az ikreket ölbe kapó elkényeztetése közben Aszpázia, mintha csak mellékesen, megjegyezte:

- Ha lesz egy kövér pöröm, reád bízom, Georgica.

Más alkalommal meg Csongort magasba dobva s nagy kacagással elkapva: - Be örülne a királyi pár, ha ilyen lurkójuk lenne, kire a trónt ráhagyhassák.

György tudta, Pávelka is benne van ebben a megállapításban.

A Moldován házaspár kíváncsi volt rá, mint megy az élet az Udvarban. Elsőbben a gyermekáldás királyéknál: született vagy tíz éve gyermekük, de szomorúságukra, merthogy leányka, ám azon túl is, növekedvén, hogy megmutatkozott az utód testi hibája és szellemi gyöngesége. Nagy és zokogásokkal kísért megkönnyebbülésnek számított tavaly, amikor a kis Mária hercegnőt valami heveny fertőzés sírba döntötte. A temetésre a szülőkön, a komornyikon s a katolikus papon kívül senkit nem engedtek oda, s még a sírt sem jelölték meg kereszttel Cotroceniben, a nyári királyi palota kertjében.

Júliát őszintén érdekelte a királyné személye, kiről tudta, hogy neuwiedi Wied hercegnőként került a Hohenzollern-Sigmaringen „fiú” mellé, semmilyen trónról nem ábrándozva a frigy percében.

- Alacsony asszony - mesélte Aszpázia -, leánykája után, úgy érezzük, tapasztaljuk, nem mert vállalkozni újabb gyermek kihordására. Wied Erzsébet máskülönben teljesíteni igyekszik minden királynéi kötelességét, azon kívül, hogy trónörököst nem tud adni az országnak. Ez kettős bánat a házaspáron:

- Szép nő? - kérdezte Júlia.

- A királyné boldogsága inkább a szenvedés, mint a szépség. Ez a szenvedés versekben is kifejeződik. Ő Carmen Sylva néven költő is. Nyelvtehetsége révén nemcsak németül, de románul is grammatikailag kifogástalan költeményeket állít össze. Irodalmi szalonjában...

- Felolvassa őket?

- Nem, dehogy, annál több és finomabb ízlése van. Irodalmi szalonjában Bukarestben is, Sinajában is sok öreg és fiatal, tehetséges és tehetségtelen írót fogad hetenkint.

- A tehetségteleneket miért?

- Mert román nyelven nem tudja megkülönböztetni a szövegek művészi értékét, s nem akar senkihez igazságtalan lenni. De vannak tehetséges emberek is, persze, szerdánkint a palota vendégei között. Nagyon dicsérnek egy Ghorghe Enescu nevű muzsikust. Mert a zenéhez is ért Erzsébet: termeiben mindig műsoron van Bach, Beethoven, Mozart és Schumann szelleme. Enescut nemcsak hogy külföldre küldte tanulmányútra, hanem anyagilag továbbra is támogatja.

- Csupa dilettáns írót gyűjt szalonjaiba? - tudakolta György.

- Dehogy. Csak válogatás nélkül. Ott van például Vasile Alecsandri. A román népköltészet titkait tőle tanulta, s próbálja is utánozni. Alecsandrit nagyon kedveli s becsüli.

- Talán azért is, mert 1878-ban megnyerte a latin törzsökű költők versenyét Montpellier-ben.

- Mi mindent tudsz te, Gyurica!

- Talán ez is nyom valamit a latban.

- Ott volt Frederic Mistral is.

- Lehetséges, de a másik költőzsenit nem szíveli úrnőnk: Eminescut.

- Talán azért, mert eredeti neve, azt beszélik Eminovics volt, és csernovici származék.

- Nem tudom. Ő előttünk soha nem mutatkozott antiszemitának. De hogy is lenne az, szinte semmi gyakorlati érzéke nincs, gyakran úgy viselkedik, mint egy ötéves kislány.

- De hiszen Eminescu nem volt zsidó!

- Egy szóval sem mondtam!

- Na és a király?

- Igen, a király alacsonyabb nálam, s emiatt nagyon respektál engem. Néha étkezések után, mikor rájön a beszélhetnékje, olyasmiket mond, amiket diplomataként (s a király fődiplomata) nem lenne szabad.

- Emlékszel ilyen tilalmas kijelentéseire?

- Gyurikám, ne faggasd Aszját, hiszen ő is diplomatanő, helyzeténél fogva - szólt közbe Júlia.

- Nektek akármit elmondhatok itt, csak jusson eszembe.

Aztán apránkint eszébe jutott ez, az.

- Azt mondta egyszer nevetve a király: elébb a flandriai grófot szemelték ki a trónra, de az nem fogadta el. Akkor állapodtak meg személyemben, s jöttek hozzám Sigmaringenbe, hogy vállaljam a fejedelemséget. Én hezitáltam - mesélte Károly - s a küldöttség egyik tagja, gondolván, hogy kicsillem a kettős fejedelemséget, egy térképet terített elém, amely Romániát a szomszédos Erdéllyel, Bukovinával, Bánsággal és Besszarábiával egységes országként ábrázolta, s megjegyezte, hogy e területek lakói túlnyomólag románok, kik idő múltán mind alattvalóim lesznek. Erre én azt jegyeztem meg - mesélte tovább a király, - hogy ezt a nagyon messzire tekintő tervet nagyon kalandornak tartom.

- Milyen térkép lehetett az - kérdezte Júlia, de Aszja ezt nem tudta.

- Valószínűleg a Treboniu Laurián által a negyvenes években szerkesztett dákoromán térkép lehetett az, mely *Dacia moderna* név alatt terjed.

- De aztán mégiscsak elfogadta a trónt, talán épp e térkép hatása alatt.

- Nem - felelt feleségének György -, igazából Bismarck beszélte rá.

Ehhez súgva tette hozzá Aszja, most már igazán tilalmas hangon:

- És tavaly csatlakozott is királyunk-kormányunk a hármasszövetséghez.

Ez újdonság volt György számára:

- Az erdélyi politikára is befolyást fog gyakorolni ez.

Egy más alkalommal, ugyancsak hatszemközt:

- Erdélyi politikai menekülteket fogadott egyik napon őfelsége, s türelmes türelemmel hallgatta-fogadta előterjesztésüket, melyben Erdély és Bánság mielőbbi Romániához csatolását sürgették, azt mondta ebéd után a király: Én nagyon csodálkozom, és egyáltalán érthetetlen, hogy Erdélyben vannak, lehetnek értelmes, világosan gondolkodó románok, akik egyesülni akarnak királyságommal, Romániával, noha ismerik a havasalföldi és moldvai nyomorúságos viszonyokat.

A másik titok, mely összesúgási szövetségbe kötötte a két asszonyt, Ágota mama végrendelkező levele, mely Júliára szállt. György édesanyja zaklatott elméje termékének minősítette eltűnt „édesapjának" a huszár főhadnagynak fantáziaképét.

Júlia hitt az utolsó levél valószínűségében. Aszpáziát nem sértette, sőt felvillanyozta a levél titka. Maga is emlékezni kezdett kislány kori fél hallomásokra: Gyurika hét hónapra született, s ahhoz képest túlságosan erős és nagy testű gyermek volt.

Ragaszkodása, rokoni rajongása az ikrekhez nem lazult: két karral magához ölelve őket - úgy szeretlek, Csongor, úgy szeretlek, Tünde, mintha enyémek volnátok.

Ilyenkor Júlia elhomályosult szemmel élvezte Aszpázia örömét.

1887

Választás éve. A lapokat olvasva, Júlia szemébe ötlött, Mocsáry Lajos bátor függetlenségi képviselő, saját pártjával meghasonolva elveszítette kiskunhalasi mandátumát a következő ciklusra:

- Meg kellene szereznünk őt Vízaknára.

Szívesen teljesítette felesége okos óhaját Moldován György. A vegyes lakosságú városka jobb érzésű választói szégyellték is már, hogy örökké kormánypárti, „mameluk" követek jutnak a budapesti parlamentbe az ő hátukon.

Személyesen kereste fel Mocsáryt Moldován, s felkínálta neki a vízaknai lehetőséget. Nem lesz szükség fölösleges és költséges korteskedésre, mindössze egy néhány napos ismerkedő látogatást várnak el a maguk érett becsületére büszke választópolgárok.

Május első hetében érkezett Mocsáry Lajos Vízaknára, szerény ünnepléssel fogadták Moldován hívei, egy szűk körű ebéd után a fürdőszálló tánctermében történt az ismerkedés. A házigazda szerepét György vállalta, úgy egyeztek meg, hogy a vendég az érdeklődő kérdésekre válaszolva fejti ki politikai felfogását és nézetét az ország mai helyzetéről.

Mintegy ötvenen voltak kíváncsiak a híres (némileg hírhedt) jelölt bemutatkozására. Nőként egyedül Júlia merészkedett oda.

- Milyen reményt fűz ön a közművelődési egyletek működéséhez? - kérdezte elsőnek a vendéglátók nevében György.

- A közművelődési egyletek működése még eddig gyöngén lüktet - kezdte rövid de gyakorlott mélázás után Mocsáry -, s nem sok kilátás van arra, hogy eredményekben nagy mérveket öltsön. A nyomasztó anyagi viszonyok mellett nagy összegeknek adakozás útján begyűlése nem várható. A megyei pótadót sok helyt valószínűleg nem fogadják el. Bár sokan vannak, akik a nemzetiségek általános megmagyarosítását lehetséges dolognak tartják. Ez azonban szánalmas illúzió. Hogy az ország lakosságának egyik fele elfogadja, a lakosság másik felével elfogadtassa a maga nyelvét, s oly időben, mely a nemzetiségi eszmének szülő korszaka, oly korban, melyben a tűzzel-vassal való eljárás lehetetlen, oly országban, mely nem bír önállósággal, cselekvési teljes szabadsággal, oly viszonyok közt, midőn a tényleges hatalom egyik vezérelvét a *divide et impera* képezi, abban látván egyik leghathatósabb eszközét, hogy az egyik nemzetiséget a másikkal féken tarthassa.

- Arról senki nem beszél, hogy a művelt nyugaton, mit művel az angol az írekkel, skótokkal, welsziekkel? Vagy a francia a bretonokkal, provánsziakkal? - kérdezte egy magyar városatya, aki örök ellenzékben még mindig kívül maradt a kormánypárti képviselők kegyén.

- De hát hiszen emlegethetjük az újabb időket is, rámutathatunk - felelt nagy lendülettel Mocsáry -, hogy mit művelt nemrég velünk Ausztria, vagy mit művelt a porosz és kivált az orosz a lengyelekkel, ha másoknak szabad, nekünk miért nem? A felelet erre oly egyszerű, hogy szinte röstelli az ember elmondani, de nálunk, fájdalom, mihelyt a nemzetiségi kérdésről van szó, kezd az érzelem az értelem fölé kerekedni, s a frázisnak oly roppant ázsiója van, hogy előre meg kell jegyeznünk *si duo faciunt idem, non est idem*. Ne is szóljunk a nyelv és nemzetiségi üldözés erkölcsi és jogi oldaláról, csak arról, vajon jó politika-e, s tőle mily eredmény várható. Porosz- és Oroszország nem vágta oly nagy fába a fejszéjét, mint tennők mi, mert ott az a nemzetiség, melyet be akarnak olvasztani, nem képezi az ország lakosságának felét, ott tehát könnyebb rájuk súllyal nyomakodni, mint nálunk. De nem is oly veszélyes, mert ott az ország lakosságának aránylag kis részét tartják izgatottságban. Ki nem érzi, ki nem tudja, hogy nálunk a reális hatalom nincs a nemzet kezében, hanem az ország körén kívül esik, ki nem tudja, hogy az *ultima ratio rerum* Bécsben van. A török kiűzése óta.

- Telepítéssel kellene megoldani a nemzetiségi kérdést, nem magyarosítással - izgatta fel magát egy román férfi - mint Mária Terézia tette.

- Ha telepítéshez akarnánk fogni, hogy látszata legyen, nagyméretűnek kellene lennie, de mostanában hol vesszük az embereket, s hol vesszük a földet. Hiszen az állami jószágokból maholnap itt-ott marad valami, s az a kísérlet, amelyet a csángókkal tettünk Déván és Délvidéken, nem nagyon biztató, mert igen sok nehézséggel járónak mutatja a feladatot: más volt a telepítés akkor, amikor a török háborúkban elpusztult s úgyszólván üresen maradt országrészeket telepítették be boldog-boldogtalannal.

- Gyakran hangzik el a panasz, hogy őseink elmulasztották megmagyarosítani a nemzetiségeket - Júlia csengő hangja meglepte a résztvevőket, de magát a vendéget is.

- A mohácsi csatát megelőzően, ilyen vád nem érheti őseinket. De nem is találjuk nyomát annak a történelemben azután sem, hogy az uralkodó nemzetiségek a többieknek nyelv tekintetében beolvasztását külön törekvésük tárgyává tették, s e célra kényszereszközöket használtak volna. A nyelvegység iránt nem volt érzékük, sokkal inkább a vallásegység iránt. A mi őseink nem mulasztottak el semmi olyant, mit más nemzetek elvégeztek, s ezért mi a magyarosításra azt, hogy csak régi vétkes mulasztást akarunk helyrehozni, ürügyül nem használhatjuk.

Egyszerre két kérdés merült fel. Az egyik: vajon mért lobog olyan fennen a magyar hazafiúi jó hírnév. S aztán: ki lehet-e a nemzetiségeket elégíteni kívánságaik teljesítésével.

- A hazafiúi jó hírnév olyan kényes pont a magyar ember lelkében, mint erényes nőnél a női tisztaság, melynél nem elég az az öntudat, hogy megvan, de amelynek látszatát is szükséges szeplőtlenül megőrizni - válaszolt az első kérdésre aforisztikusan Mocsáry, de a második kérdéssel hosszabban birkózott:

- Mondják, ők soha nem fognak a magyar állameszmével megbarátkozni. Minél többet engedünk, annál több olyat követelnek, ami a magyar állameszmével összeférhetetlen. Ha ez így volna, akkor a logika csakugyan oly végletekre vezethetne bennünket, hogy nem maradna egyéb hátra, mint az általános magyarosítás.

- S ez a logika miért érvénytelen - kérdezte kipirulva Júlia a férfiak helyett is.

- A nemzetiségek programjával tisztában egyáltalán nem vagyunk: a mozgalom, a románok mozgalma nem pontosan fogalmazott-formulázott célok körül forog. Bizonyos aspirációk, költők és ifjak ábrándozása még nem komoly cselekvési program, azok az aspirációk éppoly utópikusak, mint a mi törekvésünk, hogy a hazának minden fia valóságos magyar legyen.

- S a dákoromán eszmék?

- A dákorománok állítólagos terve, hogy Erdélyt, sőt Magyarországot a Tiszáig oláh állammá alakítsák át, és Romániával egyesítsék, s a tótok azon vágya, hogy Magyarország északnyugati részét Csehországgal egyesítsék, az Omladina terve a Bánátot és Bácskát Szerbiához csatolni, a horvátoké Muraközt bekebelezni, s Magyarországtól teljesen elszakadni - ezek mind olyan dolgok, melyeknek megvalósításában nem gondolnám, hogy hisznek a nemzetiségek komolyan gondolkodó emberei.

- Miért ne hinnének?

- Mert van egy körülmény, amely teljesen lehetetlenné teszi azt, hogy itt tiszta nemzetiségi államok alakuljanak, s ez az, hogy nálunk, mint egész Délkelet-Európában, összevissza keverve laknak a nemzetiségek, annyira, hogy új államok határait ésszerűleg etnográfikus és nemzetiségi alapon megvonni lehetetlen. Földrajzi és történelmi momentumok önkéntelen nagyobb súlyt gyakorolnak, s döntőbb befolyással bírnak állami alakulásoknál, mint a nemzetiségi. Tanulságos e tekintetben, amit e percben szemlélhetünk a Balkán-államoknál: új népvándorlási korszakot kezdeni s ezúton tisztázni a nemzetiségi állapotokat, nem lehet.

- Ezt tartja a dákoromán eszméről is?

- Alig hiszem, hogy a legfanatikusabb dákoromán vagy irredentista is komolyan hiszi, nem is szólva tiszántúli Magyarországról, hogy magából Erdélyből román országot csinálni lehessen. Ha sikerülne is nekik Hóra-Kloska-féle, vagy 1848-as atrocitásokat színre hozni, az ily szaturnáliák bármily borzasztóak is, állandó eredményeket nem hoznak létre, mert az efféle dolgok természetüknél fogva sokáig nem tarthatnak, s a legnagyobb anarchiában is megvan a rendnek csírája. A románok nem bírnának előteremteni annyi dinamitot, hogy vele a Kárpátok

övét a föld színéről eltávolítsák, s azt a nyolcszázezer magyart Erdélyből kiűzni vagy kiirtani nem lehet.

Mind a magyar, mind a román választópolgárok (minthogy fele-fele arányban jelentek meg) kényelmetlenül hallgattak. Mocsáry úgy érezte, folytatnia kell a megkezdett fejtegetést. - Nem kell tehát azt hinni, hogy a román mozgalommal úgy állunk szemben, mint amely nem céloz egyebet, mint a magyarságnak Erdélyben való megsemmisítését. Annál a román mozgalomnál bizonyosan vannak komoly emberek, kik tudnak számolni a lehetőséggel. Igaz, nagy hibát követtek el, mikor megengedték a Hóra-Kloska-rekviemeket és ünnepélyeket, vagy azokat a leghatározottabban nem dezavuálták. Ha ez megtörténik, talán az irredenta ocsmány proklamáció sem látott volna napvilágot. A nemzeti vagy akár nemzetiségi mozgalmaknál, ha valóban ilyenek akarnak lenni, nemcsak erkölcsi rugóknak kell érvényesülniök, az ügyért való eszményi lelkesedés az ily mozgalmak legfőbb emeltyűje. Nemzeti mozgalmat, ha fegyverre kerül a dolog, hősökkel kell megcsinálni, nem rablókkal és gyilkosokkal. Rablással, gyilkolással a hősiesség, a lelkesedés, a kitartás összeférhetetlen.

- No, de az mégiscsak tény, hogy voltak rekviemek és irredenta ünnepélyek. Megengedhetik-e a román nemzetiségi mozgalom vezetői, hogy mozgalmukat a Hóra-világból eredeztessék, datálhassák?

- Nem, határozottan nem. Mentségükül nem szolgálhat az a történelmi tény, hogy a rabszolgalázadások mindig ily véresek voltak. De azt, hogy a románok manapság még mindig rabszolgai helyzetben volnának Erdélyben (ha a fejedelemségekben vannak is jobbágyrabszolgák), nem hitethetik el senkivel. A világ szellemi és erkölcsi inferioritás bizonyítványnak fogja tekinteni, ha ily véres úton akarnák nyilvánítani a nemzeti szabadságra való törekvést. Ha a rabszolgákra akarna hivatkozni, azt mondanák róluk: ez valóban rabszolganép, ez még nem érett oda, hogy helyet foglaljon a szabadságra méltó nemzetek kerek asztalánál.

- Mozgalmunk programjában nincs tudtommal ilyesmi - tiltakozott egy román férfi, egy nyugdíjas tanító, bizonyos Prekup Majerán.

- Én megvallom - bólintott a megállapításra a szónok - nem is akarom hinni, hogy a román mozgalom vezetőinek programjában állna, hogy *à la Hóra-Kloska* akarják csinálni a forradalmat Dákoromániа előállítására. Hanem meglehet, azért engedték színre hozni ezeknek a dolgoknak emlegetését, mert tudták, hogy ezzel nagy hatást képesek gyakorolni, s azt remélték, hogy az így rettegésben tartott magyarságtól könnyebben, mint bármely más módon kaphatnak engedményeket.

- Ha ez így lenne, bizony nagy tapintatlanságot követnénk el mi, románok, valamennyien - háborodott fel illendőséggel egy román városatya.

- Nohát, ha elfogadjuk, ha nem, bizony nagy tapintatlanság, mert igen plauzibilissé tették minden kiegyezési kísérletre azt a feleletet, hogy rablókkal és gyilkosokkal transigálni nem lehet. Nagy hibát követtek el, ha azt gondolták: *Lucri bonum odor ex qualicumgue re!*[*] Annyira még nincs meglazulva a közmorál, bármennyire csökkent is az idealizmus, hogy rablást és gyilkolást a politika eszközei gyanánt elismerjen a világ.

Talán a latin szólást nem egészen értvén, a férfiak mélyen hallgattak.

- Tehát nem kell rettegnünk? - kérdezte igen halkan Júlia.

---

[*] Mocsáry rosszul idézte Juvenalist. Helyesen: Lucri bonus est odor ex re qualibet.

- Én azt hiszem - mosolyodott el Mocsáry -, a nemzetiségi törekvéseknél, itt is, ott is igaznak bizonyulhat a régi német példabeszéd: *Man isst nicht so heiss, wie man kocht:* az ember nem eszik olyan forrón, mint ahogy főz. Azt hiszem, az irredentisták készek volnának engedni Dákoromániából s a többi kikerekített nemzetiségi államok vagy tartományokból, s készek volnának egy tisztességes *modus vivendire* megalkudni, mely szerint teljes nyugalomban is biztonságban lehetnének aziránt, hogy nemzetiségöket fenntarthassák, és a teljes polgári egyenjogúság mellett ebben az országban a románok románul élhessenek. Ezért nem mindegy, miként bánunk mi, magyarok, a nemzetiségekkel.

Az esti bankett ötventerítékes volt. Júlia elhárította a háziasszonykodást. Valamennyien férfiak, Vízakna múltjáról, jelenéről és jövőjéről beszélgettek. Ország dolgát mintha szándékosan kerülték volna. Talán azért, mert a vendég nyilatkozataival sem a magyarok, sem a románok nem voltak egészen elégedettek. S nagyon megörvendtek, hallván, hogy az újvidéki szerbek is felkérték, vállaljon Mocsáry Lajos náluk képviselőséget: Újvidék nagyobb, érdekesebb város, ilyen jeles ember számára több, nagyobb jövőt, lehetőséget ígér!

Csak fejüket csóválták a vízaknaiak, mikor hírül vették aztán, hogy előző nap, június 24-én Mocsáry Lajos kormánypárti ellenfelével szemben százhét szavazat különbséggel kisebbségben maradt. Nem sajnálkoztak, hiszen Vízaknán ismét mameluk képviselőt választottak, de azért óhajtották, hogy oly bátor ember, mint Mocsáry valahol mégiscsak bejusson a parlamentbe. S egy évvel később két pótválasztás után a karánsebesi románok megbízásával be is jutott. Történt ugyanis, hogy Doda Traján, volt határőr tábornok megválasztása után, elég goromba levélben közölte a parlament elnökével, nem teszi be a lábát olyan épületbe, mint a magyar Országház. Megfosztották mandátumától. A február 8-i pótválasztáson Popoviciu Mihály orsovai görögkeleti esperest választották meg. Ő ugyanúgy járt el, mint Doda tábornok. Őt is megfosztották küldetésétől. A második pótválasztáson aztán Mocsáry Lajost választották meg a karánsebesiek, őt nem kötötte a román nemzeti párt passzivitási utasítása. Ő volt, maradt az erdélyi románok egyetlen képviselője abban a választási ciklusban.

Júlia azt mondta ekkor férjének:

- Zaklatott ember Mocsáry, rokonszenves, de jobb, hogy nincs közvetlen érintkezésünk vele.

1894

Éjféltájt történt. A diakonisszát kiküldte a szobából: - Feküdjék le, s a két gyermeket fel ne ébressze. A halottmosó asszonyért hajnalban elég küldenie, a táviratokkal ráérünk postanyitásig. Ilyen józanul.

- Itt óhajt maradni - kérdezte a diakonissza -, vele? - s vitte az utolsó éjjeliedényt.

Itt - vele.

Az elkormosodott lámpa pislogásánál Júlia arcát nézte, beszélni már nem tudott hozzá. Gondolatait megállította. Eszébe sem jutott, hogy homlokon csókolja, vagy az imént még kezében tartott kezét visszavegye. Tudta, már kihűlt, az utolsó napokban már nem vágták le körmeit - a végső szorításnál érezte. Szemhéját nem kellett lecsukni testmelegen. Behunyott szemmel, fájdalom nélkül, lemondva a világról, utódairól is megfeledkezve haldoklott. De hát minden szerető éberségét mi vettük el tőle a mértéktelen ópiummal. Arcán a kihűlt nyugalom. Lehetséges, hogy ez mégis természetes. (Anya feldúlt vonásai, kapaszkodón maradt kezei a világban vívott évtizedes elégedetlenségét mutatták két éve.) A kilencéves kisfiú maradjon

nagyanyjánál - üzenjen a távirat - őt ne hozzák. Még soha ilyen sovány nem volt Júlia, és a váratlan betegség miért lett volna természetes. S ha a betegség, a kora halál is természet ellen való. Könnyek nélkül érezte az élve maradás szégyenét. A lámpa már alig világított, s odakünn szürkült, s a gyér hajnal előtti fény belengett az ablakon. Gyávaságból veszni engedni az utolsó vonások redőit. Redő, mert ránc nincsen az arcán. Két keze használatlan, érzékeny középső ujjával végigjárta homloktól a füleken s az állon, szájszéleken keresztül az egész arcot. Ujjbegyei adták vissza a megfeszült bőrnek az életmeleget. Boldog volt, hogy ezt megteszi, s végül két tenyerével befödte a két arc horpadásait. Ettől a boldogságtól két könnycsepp hullt csuklójára, keze fejére. Nem volt miért felnyúlnia saját arcához, már fel is száradtak szemei. Az ágy két szélén nem maradt hely. Mint aki megtett mindent, s csak őrködnie kell, a leszálló lábaknak ágy elé vetett szőnyegecskére heveredett, háttal az „aluvónak" dőlt, ha még el akar távozni, a búcsúvétel után büntetlen megtehesse. Tenyerével most saját két arcát takarva, a harmadnapi virrasztás után, kútmély, sírmély álomba temetkezett.

Világos reggel a diakonissza ébresztette: - Már megjött a halottmosó. Nehéz napunk lesz a mai meg a holnapi - mondta. S ezután mindennap - gondolta György -, ki tudja, meddig.

Az ikrek más-más szobában nyolc előtt keltek. Csongor sírt egy keveset, de Tünde, hogy nem mehettek még be a halotthoz, dacosan ült le reggelizni.

Halottkém jött, meg kíváncsiak - magyarok, románok, levett kalappal, olvasófüzérrel.

A két gyermek engedélyt kért, hogy elmehessen fürödni. Apjuk megtiltotta. Aztán vagy félóra múlva, mégis azt mondta: mehettek. Fürdőkészségeikkel ők elindultak, de a fürdőház előtt elszállt a kedvük. Az úton annyi néma köszöntés, sajnálkozó megtorpanás súrolta andalgó gyaloglásukat, a lány is elsírta magát. Úgy tértek haza, egymás kezét szorítva, zokogva.

Délben már átérkezett Szebenből Károly, dúlt lélekkel, meghazudtolva sokat látott orvos voltát. A gyász felét magára vette, a méltatlan többiekre hagyta a maradékot. A megtörtént intézkedések útját újra végigszenvedte a halottkémtől a sírásókig. Szinte megsértődött, hogy a diakonissza már református papról is gondoskodott, holott neki illett volna hoznia, keresnie egyet Szebenből.

Az esti vonat Csutakékat hozta Székelyudvarhelyről, hozták a tiltó távirat ellenére Mikes-Zágonkát is, aki alig értette, mi történt, anyja betegsége óta elidegenült Vízaknától. Csutakné, erős, szikár asszony, elájult a ravatal előtt. Testes, ősz bajszú férje, a pap, csak megállt a küszöbön, és azt hajtogatta: - És mi még abban reménykedtünk, hogy ő fog eltemetni minket.

Vacsoránál is, másnap a temetésnél is: - Ki áll majd a mi koporsónk mögött.

Harmadnap, a temetés reggelén Thuróczy Ödön őrnagy hozta Erzsébetet Kassáról, már feketében, az őrnagy is, zubbonya bal karján fekete karszalagot viselt.

Kérdéses volt, hogy Bukarestből megvárhatják-e (rekkenő nyári melegben) a temetéssel Aszpáziát, s egyáltalán jöhet-e ily váratlanul puszta táviratra. Délre azonban fekete csipkeruhában, fekete selyemkalapban megérkezett Aszpázia is. Éppen gyászebédnél ültek a többiek - a felnőttek eléggé étvágytalanul. Aszpázia elhárította magától a felkínált falatokat.

Az utcát, fel a temetőoldalig ellepte a nép - nem volt ellensége Júliának. Koporsójának katolikus cinterem adott helyet. A református pap hozott magával énekes híveket, ne legyen néma, se a beszentelés, se a gyászmenet. Zúgtak a harangok is, a görög egyesült s a nem egyesült egyházak harangjai is.

Ki legközelebb állt hozzá, a menetben már legtávolabbra jutott a Testtől: az járt fejében, ha nem hagyott végső rendelkezést (mert nem hagyott), mire vonatkozhat szívbéli utolsó kívánsága. Tárgyaival keveset törődhetett. De a gyermekek sorsa bizonyára belenyilallt lelkébe, ha éjten az ópium enyésztén a testi kín öntudatra ébresztette.

A gyermekek! Persze a gyermekek jövője gyötörhette, ha maradott még hely a fájdalmak fölött.

Együtt, Vele együtt kell most határoznia a három gyermek felől.

A halotti torra számított a város. A Moldován házban Károly két berbécset vágatott, s kenyérrel és borral is bőven ellátta a kíváncsian bekukkantó vagy a lócákon hosszan megülő férfiakat. Nők nemigen jöttek, de így is tele volt éjfélig a Moldován porta.

Odaát a Szaplonczay házban alig ettek a felnőttek, a gyermekeken való osztozkodás foglalta le estéjüket.

Aszpázia mindhárom Moldován gyermeket vállalta: anyjuk helyett anyjuk lesz - ígérte. Amikor kiderült, hogy Csongornak Kassán már helye van a katonai reálban - még lelkesebben igényelte Tündét, az ikrek felét, ha már egyszer úgyis elválasztódnak egymástól. Hogy a lány református? Van Bukarestben magyar református pap is meg hitoktatás is. Bejáratos lesz az Udvarba, elmondhatatlan szép jövő néz reá.

Csutakné makacsul ragaszkodott Tündéhez: Lányom helyett lányomul van szükségem és igényem őrá.

- Hát akkor Mikes-Zágon! - próbálkozott Aszpázia. Ő úgyis görög-katolikus, apja eredeti vallása után...

- Van görög-katolikus pap Udvarhelyt is - mondta Csutak, még mindig vigasztalhatatlanul -, s már otthon érzi magát nálunk.

A gyermekek apjára várt a döntés. György hosszan hallgatva, együtt gondolkodott a halottal.

Júlia szerette volna egyenruhában látni nagyobbik fiát. Ez hát lehetséges lesz, „odafentről”.

Amikor egyszer Aszpázia mondta a táncoló kislány láttán „az udvari színpadon, be szép lennél”. - Júlia elkomorulva szólt:

- Nem, ilyesmi ne legyen.

S a kisfiú? Anya-nagyanya kell annak még.

- Női gondoskodásra van szüksége Mikes-Zágonkának - rendelkezett György.

- Hát én nem vagyok nő? - csattant egészen váratlanul s az esethez nem illően Aszpázia. Lassan higgadt le dühös indulata, s bár szorítottak volna a házban hálóhelyet neki is, emelt fővel, a kései óra dacára szállodába ment. S az esti heveny haragos búcsúzást nem számítva, búcsúvétlen utazott vissza Bukarestbe.

Györgynek csak az álmatlan éjszaka hozta eszébe: Júliának volt, mégis volt egy határozott végrendelkező akarata: Két esztendeje, egy másik temetésen.

Mielőtt a család Udvarhelyre és Kassára útnak indult volna, két szép ügyvédi papírra másolta az áldást, amit a sír fölött kellett volna legalább az ikreknek elszavalniok, elimádkozniok: *„Szép Erdély barna fürtű Leánya, hű anyám, Tekints az égi lakból Még egyszer vissza rám...”*

1895

Esztendőnél előbb fejezte be a gyászt György felesége halála után, vagy tovább tartotta, nem tudta környezete, mert a sötét öltönyt a nyári meleg ugyan lehántotta róla, de arcáról a mélázó szomorúság nem hárult el a fekete hónapokkal.

Kerek egy évig gyászolt Károly is, anélkül hogy a szokások vagy a társadalom kötelezték volna akármi tartós bánatra, lelki böjtre. Év múltán feloldozva érezte magát a holt múlt lelki köteléke alól, s házasságra határozta el magát. Szebenben egy olyan lányra lett figyelmes, aki Júliára, sógornőjére emlékeztette. Eleinte, mert megismerkedett vele a társaság szabályai szerint, eleinte csak haja színe, termete, ovális arca formája, szája íve, hangja zengése hasonlított, utóbb minden tulajdonsága harmonikus egységgé forrt - Júlia emlékezetének, képének elhomályosultán - Károly behunyott szemű képzeletében.

Spannagel Friderika, evangélikus papleány, szigorú vallásos nevelkedésben s kissé rátarti válogatósságban cseperedett - falusi mértékkel mérve - vénlánnyá. Carol Moldován udvarlásának kevés esélye lett volna, ha Friderika húszon alul jár, s nem a huszonötödik évét tapossa. Szebeni szász körökben meghökkenés kísérte Károly közeledését a papcsaládhoz, s mondhatni, megrökönyödés a házasság, az esküvő hírére.

A „román" sebészorvosnak azonban volt oly szakmai tekintélye, hogy egy „vénlány" féligmeddig való elveszítésébe duzzogva, beletörődött a szebeni szász társaság.

A szebeni kisebbik evangélikus templomban tartották augusztus 18-án az esküvőt, természetesen szászul. Egy rokon szász úr állt tanúként a koszorús-fátylas menyasszony mellett, Károly tanúja, a békülékenység jegyében, György volt.

Károly ragaszkodott hozzá, hogy a frigyet csak a következő éjjel konszumálják - Vízaknán, a szülői házban - a görög katolikus szertartás után.

Nehezen győzte le Károly a család ellenállását, nem is győzte le egészen, mert a vízaknai esküvőre egy szál magát eresztették el Friderikát, szülők, rokonok, tanú nélkül, elég desperált hangulatban, aminthogy a lakodalmi vacsora is féloldalasra sikerült, nem következvén utána a nászéjszaka Szebenben.

Vízaknán a görög egyesült templom zsúfolásig megtelt, a „mi fiunk" nászára kíváncsi asszonyokkal. A pap udvariasságból románul és németül tette fel a szertartás kérdezéseit. Friderikán ugyanúgy mirtuszkoszorú és slájér volt, mint tegnap Nagyszebenben.

Tanúként Aszpáziát fogadta el a menyasszony: ajándék arany ékszerekkel, testvérré fogadó csókokkal együtt.

György a Szaplonczay házat lakta mostanában, de Károly megkérte, feleségével az első éjet tölthesse ott. Erre az éjszakára György a Moldován házba vettetett magának ágyat a román szolgálóval, úgy gondolván, hogy Aszpázia, mint máskor is, szállodában tölti azt a néhány órát visszautazásáig. Ám az esküvői vacsora után a fürdőszállóban Aszja nem fogadta el a számára nyitott szobát - „haza" akart menni. Akadálya ennek nem volt, éjfélkor felköltötték a cselédet, tegyen lakhatóvá még egy szobát a Moldován házban. Hirtelenében csak egyetlen burás petróleum-lámpa került (a többi odaát a „fiataloknál"), ezt György átengedte „nénjének" - maga sötétben vetkezett, s bújt ágyba.

Negyedóra sem múlhatott, s mintha csak a világító sugárzó lámpa tette volna, nyílt az ajtó, s hosszú áttetsző selyemtüll hálóköntösében Aszpázia úszott a „legényszobába", úszott öltözéke fényében s az ápolt nőiség illataiban. Közeli asztalkára helyezte a talpas lámpavilágot, s leült György ágya szélére.

- Felébresztettelek?
- Még nem aludtam.
- Én sem tudok aludni, s oly sok mondanivalóm van.
Oldaláról hanyatt fordult György, mélyet szippantott a szoba megújult levegőjéből.
- Jó szagod van. Jobb, mint a szegény... menyasszonynak.
- Nem ilyet képzeltem Karcsinak.
- A szebeni nagy sokaságból erre esett a választás.
- Csak tudnám, mit eszik rajta öcsénk.
- A férfiízlés megjósolhatatlan.
Erre Aszpázia egy mozdulattal felelt: jobb tenyerét György vállára emelte gyöngéden.
- Elszakadtál tőlünk, testvérkém. Ettől a háztól is. Azért nem találod helyed az éjszakában.
- Lehet, de ez nem akármilyen éjszaka.
- Nyári, meleg.
- Igen, de évfordulós is meg nászéjszaka is.
- Nehéz esztendő volt ez nekem, testvérkém.
- Nekem is.
- S neked miért?
Mielőtt felelt volna, keze öt ujjával belefésült György hajába.
- Nem vagyok többé nő, ötvenévesen.
- Beteg vagy?
Aszpázia anyásan felkacagott.
- Á! Elhagyott a bajom. S annyi.
- Eszerint nem lehet gyereked.
- Eszerint nem.
- S ez megváltoztatta életedet?
- Ez nem, csak Dan.
- Dániel?
- Felmentve érzi magát.
Aszpázia szemében kicsi könnycsepp. Bal kézzel éppen letörölhető.
- Egyik napról a másikra?
- Ó, nem. Utóbb már nagy kihagyásokkal, de ez most igazolta őt.
- Máshol kereskedik?
- Ő? Ismered, örül, ha nyugodtan alhatik otthon.
Tarkósimogatás, füljáratok körülkutatása mutatóujjal.
- Nagyon hiányzol nekem, György. Egyre többet gondolok rád.

- A sok mondanivalódból most törleszthetsz.

- Lehet, hogy félreértesz, de kérdezzél.

- Igen, igen. Nem tudjuk, legalábbis én nem tudom, odaát Bukarestben, hogyan vélekednek a mi gondjainkról. Például a *Memorandum*-pör foglyairól.

- Ne okozzon nekem, nektek gondot az ő sorsuk. Néhány hét múlva szabadulnak.

- Ezt te csak úgy mondod?

- Nem. Királyunk kérésére s a ti császár-királytok beleegyezésével, engedelmével titkos megállapodás alapján lesz szabadulásuk.

- Ez biztos?

Aszpázia ümgetett, s lebomló haját György fejére terítette s leheletével arcát permetezte. György feléje fordult szájával, s meglepett tiltakozást kísérelt meg:

- Aszja, Aszja...

- Igen, én vagyok, de tudnod kell, hogy legfeljebb féltestvérek vagyunk.

- Legfeljebb?

- Legfeljebb közös öcsénk által mostohatestvérek.

György reszketett.

- Ennyire megtartottad a gyászt?

Erre már nem is várt választ, felhajtotta a könnyű paplant, s a didergő férfi elé feküdt felcsúszó hálóinggel.

Érezte, s maga mögé nyúlva kézzel irányította az esztendős érintetlenség acélját. S lassú ringással a mozdulatlan férfitest forróságát néhány perc múlva magába fogadta. Ekkor megpihent, visszafojtva saját esztendős tevékenységvágyát, a másikra bízva, mi következzék összeforrott állapotukból. S most a másik kezdett ringani, időtlen időkig s csak a felszaporázó légvételek hörgő sóhajaiból számolták a félóránkint megismétlődő időt.

Csak hajnalban szólalt meg György:

- Szerettem volna arcodat látni.

Aszpázia válasza ez volt:

- Nem kell bűntudatot érezned. Maga a legtisztább természet történt velünk.

Lámpafénynél kezdtek beszélgetni, s a hajnali derengés még az odaát Bukarestben gyűrűző véleményekkel tűnődve találta őket.

Már felcihelődtek, és mosdótálból így-úgy megtisztálkodtak, mikor a szolgáló reggelihez hívta őket, riadtan, a Szaplonczay házba. Riadtan? Megértették, amint az étkezőasztal fehér abrosza fölött megpillantották a nászutas ifjú házaspárt.

Friderika vörösre sírt szemmel meredt maga elé, s kente vajas kenyerét. Nem figyelvén oda, már néhol ujjnyi vastagon feküdt a barna kenyéren a vaj. (A Moldován családban, de a Szaplonczayban is barna rozskenyér járta mindig.)

Aszpázia jókedve egy pillanatra megtorpant a komor reggelizők láttán, de társasági fölénye szavára hallgatva, csak semmi kérdezősködés! Itt vidám csevellyel kell észrevétlenné tenni a nászéj katasztrofális kudarcát. Mert az új pár hangulata nem kevesebbet mondott.

Míg Károly kitépte „felesége” ügyetlenkedő kezéből a vajjal púpozott kenyeret, Aszpázia halántékon csókolta Friderikát, kávét s tejet töltött csészéjébe, s a tört süvegcukorból felcsípett egy darabot.

- Még meg sem egyeztünk benne, hogyan szólítsalak, Rita, Erika? Mert a Friderika nagyon méltóságos a fülemnek.

- Mindegy. De talán mégis inkább a Friderika legyen. A muti kicsiny koromtól úgy szólít.

- Nagyszerű, remek! Te pedig engemet egyszerűen Aszjának szólíts.

- Pedig te igazi udvarhölgy vagy. Nemde?

- Neked igazi barátnőd leszek és: Aszja!

Az új asszony szeme ennyi kedvességtől felszikkadt, s hogy Károly eléje csúsztatta a vékonyra vajazott kenyérszeletet, már egy halk danke schön is odahullt a feléje nyúló kéz mellé.

Fél délelőttjét a vigasztalással töltötte Aszpázia, tudatlanul az éjszakai kudarc lényege felől, valami olyasmit sikerült elhitetnie a tapasztalatlan „vénlány-újasszonnyal”, hogy az ilyesmi minden házasélet kezdetének, tehát a nászéjnek szükséges, szinte elkerülhetetlen tartozéka.

Csak a kertbe félrehúzódva tudakolta a bajt s a haragos hallgatás okát György.

Károly tekintete újra felszikrázott.

- Vörhenyes! Érted? Vörhenyes!

- Mi vörhenyes, öcsém?

- Neki, ott! A szőr!

- Hol?

- Értsd meg, nem bronzvörös, hanem fakó, mosott-vörhenyes.

- Hol?

- Ott lenn! A fanszőrzete.

Györgynek erőfeszítésébe került, hogy el ne kacagja magát.

- És... és szerinted milyennek kellene lennie?

- Milyennek? Feketének, gesztenyésnek! Legfeljebb bronzvörösnek.

Csak egy elképedt kézmozdulat felelt.

- Mint egy rendes, hozzánk való nőnek!

Ez mégjobban meglepte Györgyöt.

- Rendes, hozzánk való nő? Milyen az?

- Mint anyánk s mint... Júlia - izzott a „becsapott” újházas férj.

- Te, te láttad, hogy nekik milyen volt?

Elcsodálkozott Karcsi ezen a durva szón.

- Nem láttam, hogy is láthattam volna, de elképzeltem!

Ebédig a kiengesztelődés következett. A testvérek a bukaresti politika kulisszái mögé szerettek volna bepillantani Aszja által, Friderika a királyi udvar s főként a királyné szokásait hallgatta volna szívesen. - Neked majd négyszemközt - biztatta sógornőjét Aszpázia. - De tudod, a fiúk politikára éhesek.

- Igen, igen! Hogyan pótolja Sturdza Demeter a liberális párt élén boldogult Brătianu Joant?

- Persze titeket Erdélyről alkotott véleménye érdekel. Nohát Sturdza azt mondja, hogy az erdélyi kérdés nemcsak egy idegen állam belpolitikai ügye, hanem a román nemzeti állam fennmaradásának is kérdése. Ő nem azt mondja, hogy a királyságbeli románság kormánya egyoldalúan és közvetlenül avatkozzék be az erdélyi románság javára, hanem hogy közvetítse a magyarokkal a békét. Sturdza azt állítja, hogy a konzervatív kormány nem teljesíti ezt a kötelességét. Sőt a konzervatívok most úgy gondolkoznak, hogy előnyösebb volna a román királyságra s a rumunizmus ügyére nézve is, ha az erdélyi kérdést nem feszegetnék.

- S ez megfelelne Joan Brătianu véleményének?

- Nem, mert idézni szokták az akkor a kormányelnök Brătianuhoz intézett Kogălniceanu-interpellációt s a liberális kormányelnök válaszát.

- Erről hallottam a pórlázadás után, de elmosódott fejemben - tűnődött Károly.

- Nos, mit felelt Brătianu: Mindig azt mondottam a Kárpátokon túl lakó románoknak, ne avatkozzanak a mi dolgainkba. Mi jobban ismerjük az országot, amelyet nemzedékről nemzedékre küzdve sikerült odáig vinnünk, ahol most van. Hagyjatok minket békében, hogy magunk intézhessük ügyeinket. Mi sem megyünk hozzátok, hogy nektek leckét adjunk. Mi nem avatkozunk a magyarokkal való küzdelmeitekbe. Nektek csak akkor lenne jogotok beleavatkozni a mi dolgainkba, ha mi is beleavatkoznánk a tietekbe.

- Utóbb Sturdza egészen mást mond - jegyezte meg György.

- Igen, de Brătianu akkor kormányon volt.

- Idézik is azokat a szavait, melyeket jegyzőkönyvön kívül felelt a konzervatív interpelláción: Kogălniceanu úr! Ön most az ellenzéken ül, ön nyilatkozhatik úgy, ahogy akar. Miért kényszerít engem, aki a kormány padjain ülök, hogy őszintén nyilatkozzam? Ha az ellenzék padjaira ülök, én is úgy fogok beszélni, mint ön. És ha ön a helyemre ül, ön is úgy szeretne hallgatni Erdély kérdésében, mint én.

- Emlékszel-e, a konzervatív kormányszónok mit felelt erre Sturdzának?

- Lahovary külügyminiszter? Azt mondta: a nemzeti kérdés olyan kényes természetű dolog, amelyet nemcsak óvatossággal kell kezelni, hanem komoly hazafias érzéssel, és vigyázni arra, nehogy azt a pártok egymás ellen politikai fegyver gyanánt használják. Sturdza szerint Erdélyben olyan hallatlan erőszakoskodások történnek a magyar kormány részéről a románokkal szemben, aminők minden civilizált államban lehetetlenek lennének. Az embereket tömegesen börtönbe zárják, a vad és erőszakos tömegek lerombolják a románok házait. Nem tudom megítélni, hogy a vádak mennyire igazak, de azt tudom, hogy Sturdza kormányzásának idejében, pártom, a konzervatív párt egyes tagjait, akiket előbb a vad és erőszakos tömeg véresre vert, börtönbe csukták! Milyen jogon lépjünk fel odaát való állítólagos atrocitások miatt, ha mi ugyanazt tesszük, tettük ellenzékünkkel.

- Igen - dünnyögte György -, Rațiu kollégám három ablakát beverte a tordai ifjúság. Ennyi történt, rombolásként.

Károly leintő mozdulattal hallgattatta el bátyját.

- Úgy értesültem, Carp földművelésügyi miniszter árnyaltabban szólt a kérdéshez.

- Ó, igen, Petre Carp okos ember, kijelentette a kormány padján: A nemzeti ideál nem lehet más, mint az összes románok egysége. S vajon a jövő nagy európai összeütközésében magunktartását illetően egyedül az erdélyi kérdés legyen-e a kalauzolónk. Az a nagy kérdés a leendő európai háborúban, hogy a Kárpátokon vagy a Pruton túli testvéreink követelései fognak-e kielégíttetni. Vajon egy európai konflagráció esetén lehetséges-e, hogy semlegesek maradjunk. Valamelyik félhez csatlakoznunk kell. Vagy a hármas szövetséghez, melyhez most szerződés köt, vagy a francia-oroszhoz.

- Ez világos beszéd.

- Igen, és Carp szerint az erdélyi kérdésben nem a románok engesztelhetetlensége vagy a magyar kormány vonakodása a bontó ok, hanem az, hogy a magyarok magukat ma is uralkodó népnek tartják.

- Kiről érdemes még tudnunk?

- Urechia szenátorról a Liga Culturălă elnökéről. Ő azt mondta: a román állam nemzetközi helyzete egyre erősödik. Ezt az állam földrajzi helyzete is okozza. A nagyhatalmak nem tudnak megegyezni felosztásán. Románia nem azzal teheti magát erősebbé, hogy a hármas szövetséghez, vagy a francia-oroszhoz csatlakozik, hanem ha létrehozza a balkáni államok szövetségét.

- S ki volna még?

- Például a konzervatív C. C. Arion. Szerinte a román állam feladata, hogy őrt álljon a Duna torkolatánál. Semlegesnek maradni a jövő háborújában? Ostobaság. Romániának kard van a kezében, nem maradhat semleges. Oroszországból testvéreinknek még jajkiáltását sem halljuk. Magyarországról igen. De Magyarországnak nincs akkora gyomra, hogy elnyelhesse Romániát.

- Hogy tudod mindezt megjegyezni, megtartani szép fejedben, drága Aszja - szólt bele a román társalgásba Friderika, melynek igazából nem is értette minden szavát.

Aszja egy orcacsókkal jutalmazta a sógornői csacska elismerést.

- Még Take Jonescuról kell tudnotok, testvérkéim. Ügyvéd és boszorkányos szónok. Most vallás és közoktatási miniszter, mint tudjátok. Azt mondta: Nincs a világ egyetlen parlamentjében precedens arra, hogy heteken át tárgyaltak volna olyan kérdést, amely valamely idegen államnak saját alattvalóit illető ügyeivel kapcsolatos. Az ember nem érti, miért e túlzó buzgalom. A románoknak a magyarokkal való küzdelme nem most kezdődik. A helyzet most az, hogy a román állam erősödik, s vele a rumunizmus eszméje is. Sturdzáék azt hajtogatják, a románság a Monarchiában elvész, de nekünk az Osztrák-Magyar Monarchiára szükségünk van. Ez kolosszális ellentmondás. Az erdélyi kérdést nem Bukarestben, hanem Nagyszebenben kell megoldani, tehát az Osztrák-Magyar Monarchia határain belül.

A délutáni vonattal utaztak el hárman. György felzaklatott lélekkel magára maradt.

Szeptember 14-én a *Memorandum*-pör elítéltjeit az uralkodói kegy kegyelemben részesítette. (Amint azt egy hónappal előbb Aszpázia bukaresti értesülései alapján megjósolta.) Szeptember 16.: valamennyien szabadultak. Rațiu János és társai ez alkalommal magyar-román nyelvű hálairattal fordultak őfelségéhez, a magyar igazságügyminiszter útján. A magyar miniszterelnök közölte, hogy az amnesztiát a román kormánynak az az ígérete előzte meg, hogy a magyarországi román lakosságnak Románia területéről való izgatását megszüntetik, s a román irredentisztikus aspirációkat visszaszorítják.

December második felében Moldován György vidám tartalmú levelet kapott a királyi udvarból, Bukarestből:

„Drága Gheorghe! Fohászaimat meghallgatta az ég. Minden emberi számítás dacára áldott állapotba kerültem négy hónapja. Daniel minden vonatkozásban részt vesz örömünkben. Trajánka is boldog izgalommal várja kishúgát. Mert leánykára számítok. Smarandának fogjuk nevezni. Sok s mondhatom - rokoni szeretettel gondolunk rád, ki bizonnyal lélekben is velünk vagy - Aszjátok."

1912

December végén a püspök és esperesek összegyűltek az érseki konzisztóriumban, hogy az esztendő fogytán számot adjanak maguknak az erdélyi görögkeleti papság megtett és elmulasztott cselekedeteiről. Meţianu érsek-metropolita bölcsen meghallgatta az egymás után véleményt mondó püspököket s a szerényebben viselkedő teológiai tanárokat, egy-egy szóval mutatott valamit nézetéből s nyitott utat a következő megnyilatkozásnak.

Legtöbben a balkáni háború eseményeiről, eredményeiről beszéltek - Moldován György doktor, a mindenkori érsek jogtanácsosa hallgatásával tapasztalatot szűrt le, a hol szelíd, hol heves szónoklatokból. A szelídek a magyarokkal való megbékélést nyugtázták, a hevesek mindenkori elégedetlenségüket jelentették. S valamennyien bizonyos tanácstalansággal a tekintetben, hogy a lezajlott balkáni konflagrációról jót vagy rosszat gondoljanak.

Egyik esperes úgy találta, hogy a magyar kormány körözvénye a román nemzeti színek, a piros-sárga-kék, viselésére vonatkozóan megnyugtatóan hat a hívekre, akik eddig rejtve, szinte kebelükben hordták a trikolórt. A karánsebesi püspök, György régi beszélgető társa s társa némely küldetésekben, Ceistea Miron erre fölcsattant, mondván: a színek viselésének szokása vagy joga a magyar kormány mostani fogalmazásában nem kielégítő, mert utolsó bekezdésében biztosítja a magyar hatóságoknak „magától értődő" jogát arra, hogy a román trikolór hordását eltiltsák, valahányszor annak nemkívánatos politikai demonstráció a célja. A püspök szerint ezáltal a rendelkezés az engedékenység, az engedély álcája alatt még inkább szabad teret nyit az önkénynek, s talán jobb lett volna, ha ezt a fél engedményt nem is teszik. A véleményében támadott esperes megbántott szerényen csak annyit jegyzett meg: a mi falvainkban alig akad ház, ahol a tisztaszoba főhelyén, a szentképek mellett ott ne függne a románok királyának, Első Carolnak képe s azon szétnyíló kárpitként a kétágú piros-sárga-kék szőttes. Egy móc vidéki öreg papban, kit kora jogán, okán hívtak meg a tanácsba, Octavian Goga költő egy cikke sajgott, amelyet még a *Tribuná*-ban publikált: Chemarea preotimii noastre - olvasta a megbántott öreg: „A kopár hegyek közé zárt román falu népének a pópa a vezére, ő a családfő, együtt kapál, együtt küzd, szenved népével, de a teológiai kérdések iránt közönyös. Pedig a nép számára a legfontosabb kérdés a papi kérdés. A román pópa viszont csak úgy, mellékesen isten szolgája. A nép nem vallási vigaszt vár tőle, hanem útbaigazítást, védelmet nagyon is világi dolgokban. Nekik nem imádkozó lelkiatyák kellenek, hanem harcosok. A román pópa az egyetlen, aki a népé, a képviselők, a politikusok más légkörben élnek, a néppel nem értik egymást, a román ügyvéd csak keresetforrásnak tekinti a román parasztot. A pópa nélkül teljesen magára volna hagyatva a nép, amelyet csakis az adókönyv köt az államhoz."

A gyülekezet rejtett s kissé unatkozó mosollyal hallgatta az öreget, meg is kérdezte valaki, mit sérelmez a költő apoteozisában. - Hát azt, hogy mi ott a kopár falvakban nem adunk vallási vigaszt. - Az általános és rokonszenvező derültség után Meţianu Moldován jogtanácsos urat

kérte még, adjon tájékoztatást a Balkán-félszigeten végbement változások következtében a magyar kormány által követendő magatartás tárgyában, s egyáltalán, miért és hogyan változott meg a magatartás Törökország iránt.

Moldován nem készült a magyarázatra, csak röviden adta elő ismérveit:

- Mindenki érzi, hogy egy új kulturális fejlődés korszaka kezdődik, ebből a magyar kormány is részelni akar, és kénytelen, ha nagyhatalmi érdekeit és állását meg akarja óvni. Azzal a dogmával, hogy csakis a török birodalom fenntartásában bízhatunk, le kell számolni. Az evolúció elvégezte azt az amputációt, amelyet az államférfiak egész sorozata előre látott. Gyorsabban végezte el, mint ahogy azt az érdekelt felek maguk hitték. Csak éppen az időpontot nem tudták megjelölni. A dolgok ilyetén állása mellett igen természetes, hogy nemcsak figyelmet kell a magyar kormánynak fordítania az új államalakulatokra, hanem anyagilag és szellemileg fel kell fegyverkeznie, hogy irányt adhasson azoknak, és közvetítsen, ahol közvetíteni lehet.

Nagy csend fogadta e tájékoztatót. A gondolatokat Cristea Miron tette helyre:

- Úgy tudom, a román királyi kormány elhatározása is hasonló.

Erről eszébe jutott valakinek, hogy a román fővárosban senki nem protestált a balkáni szláv vérengzések miatt. A magyar parlamentben hangzott el tiltakozás a megdöbbentő és hajmeresztő egész népcsoportokat kiirtó atrocitások ellen, a macedóniai kucovlachok és albánok védelmében.

- Mi az? Miről van szó? - kérdezték többen.

- Hát arról, hogy Macedóniában albán és cincár falvak népét, asszonyokat, gyermekeket, öregeket mészárolnak le, hogy egy későbbi nemzetiségi politika számára alapot teremtsenek.

A tanácskozás apró sérelmek és szélsőséges vélelmek tocsogójában tapicskolt. Az érsek szemlátomást unta papnépe fecsegését, hallgatott, és pilláit lecsukva szunyókált, s jelenlétét, egy-egy hangosabb szóra kinyitva szemét, igazolta, tanúsította. Két tenyérrel takarta el arcát, hogy hatalmas ásítást leplezzen. Lassan feltápászkodott, és isten nevében befejezettnek nyilvánította mára a tanácskozást. Míg oszlott a fekete ruhás sokaság, intett Moldovánnak, hogy kövesse, vagyis támogassa őt közeli magánkabinetjébe egy kis pótbeszélgetésre.

Meţianu János ott feketekávét rendelt, de már a kávé hírére felélénkült.

- Nem kérdezem önt, kedves fiam, arról, mi volt érdeme konferenciánknak, mert nagyrészt ébren voltam, s csak a végén szenderegtem egy keveset, ám félig odafigyelve. Bocsássa ezt meg nekem, nyolcvannégy esztendős aggnak, én már nem tartom meg népünk tanácsát, mert én már egy kicsit odaát vagyok, túl az élet küszöbén: Cine doarme mult, traieste putin! No hadd lám, a híres magyar nyelven, hogyan szól ez?

- Aki sokat alszik, keveset él - vágta rá Moldován -, de úgy is mondhatnók: míg aluszol, halott vagy.

Fejét csóválva folytatta az érsek:

- Hát ezt: somnul ca vamesul: viata pe jumatate ne-o ia!

- Szó szerinti bőbeszédűséggel - sújtott egy cseppet Moldován a román nyelvre - az álom olyan, mint a vámos, az életünk felét elveszi.

- Miért bőbeszédű?

- Mert így rövidebb: az álom elvámolja életünk felét.

- Éles a magyar nyelve, kedves fiam. No, de ezt hogyan: somnul e rupt din moarte! Ez csak elég rövid!

- Hogyne: az álom ki van tépve a halálból. Magyarán: álom - rövid halál.

- Na jó - sóhajtott Meţianu -, a lényeg az, hogy nyolcvannégy éves vagyok, s az eszem s emlékezetem nem fog úgy, mint régen.

- Hatvan után - bókolt György - már én is érzem, csappant elmém virgoncsága.

Meţianu elgondolkozott.

- Erről a Balkánon kitört háborúról töprengek. Ma is sok szó esett róla. Észre vehette, kedves fiam, hogy én nem nyilatkoztam. S tudja, mért nem? Nem emlékszem, hogyan kezdődött. Pedig tudtam, tudnom kellett volna.

Nem volt kérdés, de választ várt.

- Az olaszok kezdték.

- Az olaszok? Lehetetlen. Ők nem balkáni nép.

- És mégis. III. Viktor Emánuel 1911. szeptember 27-én ultimátumot küldött a szultánhoz, átengedi-e két afrikai tartományát, Tripolitániát és Cyrenaikát Olaszországnak.

- No de hát miért?

- Merthogy e két tartományban a török állam nem képes fenntartani a közbiztonságot, és különben is Olaszországnak létérdeke, hogy birtokolja ezeket a területeket.

- S a szultán azt mondta, hogy nem.

- Azt.

- Joggal.

- Két nap múlva Olaszország megüzente a háborút, s november elején, szinte harcok nélkül, bekebelezte a két országrészt.

- A nagyhatalmak mit szóltak ehhez?

- Anglia nyomban elfoglalta Szollumot, az oroszok pedig felvetették a tengerszorosok kérdését.

- S a mi monarchiánk?

- Hötzendorfi Konrád vezérkari főnök úgy vélte, most kell megtámadni Olaszországot.

- Tehát hátbatámadni egy szövetségest? Na de hát ebből nem lett semmi, remélem.

- Nem. Sőt a császár elrendelte, hogy meg kell kezdeni a tárgyalásokat a 14-ben lejáró hármas szövetségi szerződés megújítására a digókkal.

- A császár nem használhatott ilyen szót.

- Nem. Az olaszokat a trónörökös szokta digóknak nevezni.

- Eszerint ő és Konrád...

- Igen, de a császár a vezérkari főnököt decemberben elbocsátotta. Az olaszok azonban nem álltak meg. Ez idén megszállták a Dodekaneszosz szigetcsoport legfontosabb szigeteit az Égei-tengeren. Rodoszt, Szamoszt...

- Igen! És ettől felbátorodva Szerbia és Bulgária...

- Hartvig nélkül, aki Belgrádban...

- Orosz követ!

- Igen. Március 13-án létrehozta a szerb-bolgár, május 23-án a szerb-montenegrói szerződést. Május 25-én ehhez Görögország is csatlakozott. Csak október 1-jén mozgósítottak.

- Mi volt az elkésett jogcím?

- Mint az olaszoké, s ráadásul, hogy a törökök csapatokat vontak össze a határon. A francia miniszterelnök, Poincaré biztosítani kívánta a békét azzal, hogy Macedóniában reformokat ígért a szultán nevében.

- Végül is, ki kezdte?

- A legkisebb, Montenegro, az olasz-török békekötés napján, október 18-án üzent hadat. Bulgária eddig még tárgyalt az autonóm Macedónia felállításáról, főként saját ellenőrzése alatt. Ezt a szultán visszautasította, mire a bolgárok s a szerbek együtt üzenték meg a hadat.

- A görögök?

- A görögök krétai képviselőket fogadtak az athéni parlamentben, erre a törökök...

- Igen, de hadait Görögország indította meg Szaloniki felé.

- Ahol már a bolgárokkal ütköztek össze. Akik csak Drinápoly alatt torpantak meg.

- Ezekre már emlékszem. S arra is, hogy a montenegróiak Szkutarinál, a szerbek Durazzónál akartak az Adriára kijutni.

- November 4-én Törökország a nagyhatalmak közvetítését kérte. Londonban a nagykövetek autonóm Albániát határoztak el, s miután Bulgária letett Konstantinápoly elfoglalásáról, november 25-én megkezdődtek a béketárgyalások, s december 3-án Szerbia és Montenegro is kéthónapos fegyverszünetet kért. S most itt állunk.

- Ezekről egy rövid feljegyzést kérek, hogy papjaim előtt legközelebb nehogy felsüljek. De várjunk csak! Románia? Mit tett Románia a milliónyi balkáni románság érdekében?

- Erről nincsenek értesüléseim, excellenciás uram.

Az érsek hosszan, elmélázva kavargatta maradék kávéját. Hol járhattak gondolatai? Mintha vendégéről is megfeledkezett volna. Ám felriadt, s nagyon barátságosan mosolygott Moldovánra, egy váratlan, friss találkozás derűjével.

- Hány éve vagy özvegy, fiam?

- Tizenhét - lepődött meg a letegezett jogtanácsos.

- Hosszú idő - s hosszan hallgattak. Györgynek nem volt panaszkodni kedve, amit az érsek nyilván elvárt volna.

- És szeretném, ha nem excellenciáznál.

György beleegyezően bólintott.

- Nyolcvannégy esztendősen, túl a földi és testi hívságokon, engedj meg nekem egy kérdést, kedves fiam.

De várt még a kérdéssel.

- Gyakorolod-e még a testi szerelmet, kedves fiam?

György két karja egyetlen mozdulatával felelt: erről nincs mit beszélni.

- Tudom, hogy nem könnyű erről férfiembernek szólnia. De énelőttem, érseked, legfőbb lelkiatyád előtt bátran megnyilatkozhatsz.

György lehajtott fejjel hallgatott.

- Könnyíts a lelkeden. Tarts bűnbánatot. Nem jó együtt élni a bűntudattal.

- De nékem nincsen bűntudatom, Szentatyám.

- A bűnösnek ajándék a büntetés. Esetedben a feloldozás: faptă face ruşinea, iar nu pedeapsă.

- Cselekedetünk csinálja a szégyent, nem a büntetés.

- Kiforgatod a szentenciát.

- Inkább megfordítanám: a büntetés teszen minket bűnösökké.

- Jó-jó - mondta az érsek lélegzetnyi szünet után -, hol is hagytam abba?

- A feloldozásnál.

- Igen, igen. Kedves fiam, oldozzál fel engemet egy öreg ember vétkes kíváncsisága, kíváncsiságának vétke alól.

- Hogyan tehetném?

- Hogyan, hogyan? Elmondanád nékem, az én két öreg fülemnek, hogyan szoktad cselekedni.

- Bűnt követnék el, ha a női testet s a bűntől már megszabadult női lelket káromolnám.

Sóhajtva, hosszú töprengésbe zuhant az agg egyházfő, jobb kezét tartóztatón jogtanácsosa kezén nyugtatta.

- Évekkel ezelőtt, mikor trónörökösünkhöz voltál menendő, említést tettél természetes fiadról, a daliás lovas csendőrről. Miképp szólítottad őt világra? Vagy talán nem mondtál volt nekem igazat az ő létéről?

- De igazat mondtam.

- Eszerint te a nép méhéhez hajoltál le.

- Szó szerint így, atyám.

- Nem sürgetlek, de hallani akarom, miképp.

Györgyből ellenállhatatlanul tört fel ifjúságának minden ártatlan gyönyörűsége. S mondta, mesélte, eseményről eseményre a palavesszők leejtegetésétől s a pad alatt Lenuca csodálatos mezítlenségétől, a libapásztorleány fenyegetéséig a csenderesben: ha felcsinálsz, agyonvernek bátyáim! S aztán a megnyert birtokperek természetbeni honoráriumáig, az ügyvédi iroda bőrpamlagán s a Moldován ház kútjánál kezdődő céltudatos gyermekszerzés igényéig, a félnótás, hibás férj megkerülésével.

Meţianu János nagy érdeklődéssel hallgatta az ifjonti vallomást, behunyott szemmel átélte, amit hallott, egy-egy pótlólagos kérdésre visszapergette az emlékezet lapjait, még jelentéktelen mozdulatokra, mozzanatokra is kíváncsian. Két kezét áldást osztón, váratlan imát mormolt, s így fejezte be:

- Feloldozlak az emlékezés nyűge alól, mert nem volt bűnös ez a cselekedeted, ezeken a cselekedeteiden isten áldása volt, egy hibás férfi kötelességét magadra vállalva népünk nevében.

György felemás lélekkel ballagott özvegyi szállására, s csak annak örült, hogy feleségéről, Júliáról semmi titkosat nem árult el a „gyóntatás” alatt, s Aszpáziáról sem ejtett egy árva szót sem, pedig miközben Lenucáról meg a Morariu fiúkról tett vallomást, állandóan az járt bocsánatos és megbocsátandó vétekként fejében, hogyan és mint történt cselekedete Aszpáziával.

1913

Napsugaras június végi szombaton öt törzstiszt utazott Bukarestből a Marghiloman birtokra, Dumitru Ştefanescu alezredes vezetésével. Helyzeténél fogva vezette ő társait, bár egyikük ezredes is volt, minthogy az ő esküvőjére igyekeztek. Négy társa a menyasszonyt csak név szerint ismerte, s hogy tizenhét éves, s hogy Agathának hívják az igen tiszteletreméltó Marghiloman név mellé.

A szűk család Caraulában várta a vendégeket: Daniel apai büszkeségtől duzzadva járt-kelt a kastély szobáiban, emezt-amazt igazítva a bútorokon, s még egyszer kiment a birtokra, s a német jószágigazgatóval végigjárta a megmutatnivalókat, s a német szájába adva a büszkélkedő magyarázandókat.

Ősz hajával Aszpázia nagyasszonnyá magasztosult, s férje hódolatában a királyné meg sem állhatott volna mellette tétova viselkedésével. Most leánya körül mozgott Aszpázia, megmegállítva őt, hol arcélét fényképezve szemével, hol szemből rögzítette Agatha kissé fátyolos, riadt tekintetét. Traján (immár régen nem Trajánka) öntudatosan viselte némely agglegényes szokásait (ujjpattogtatás, monoklilleejtés-felcsiptetés, gyakori kézmosás), s a külügyből haza is elhozott hátravetett fejtartását. Ez utóbbi talán a király majmolása miatt terjedt el az államügyek intézői között. Traján alig várta bácsikáit, hogy leendő sógoráról kinyilvánítsa véleményét, ha már szülei s Agatha választásába bele nem is szólhat.

Carol a vőlegénnyel s barátaival jött, vele kezdeni a családi intrikát nem lehetett. Az apai nagybácsi Alexandru Marghiloman (momentán éppen kultuszminiszter a konzervatív kormányban) automobilon csak ebéd végeztével érkezett, meglepetésül magával hozta Moldován Györgyöt, aki Meţianu érsek megbízásaival kereste fel Bukarestben. Hogy nyugodtan cseveghessenek az úton, a miniszter titkárát a sofőr mellé ültették.

Alexandru és Gheorghe az erdélyi megbízatással végezvén, sógorsági alapon még a minisztériumban elnyerték egymás rokonérzését, György Európát hozta Erdélyből, s Alexandruban Európát találta Bukarestben: hegyes orr, metsző kíváncsi tekintet, száj fölött a szájzugokig rövidre nyírt bajuszka és semmi szakáll, akárcsak Györgynél.

Sok közömbös tréfás meg lényegtelen dologról esett szó köztük, György csupán egyet-kettőt tudott megőrizni fejében ezekből a férfipletykákból. Napi politikai ügyekben nagyon tartózkodó volt eleinte Marghiloman.

- Igaz-e, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös, gyermekei anyagi jövőjét biztosítandó, vagyont akar nyerni börzejátékon, s e műveletekben egy Hamburger nevű személy a bizalmasa és tanácsadója.

György erről nem tudott.

- Mi a véleménye Meţianu érseknek Gogáról? Merthogy amikor Mihali és Vajda nálam jártak, aggódtak Goga magatartása miatt: nem fél az erőszaktól, és nem becsüli le az orosz rubelt.

- Meţianu nem rokonszenvez Gogával, de nem is gátolja működését.

- Igaz-e, hogy az erdélyi román nép oroszbarát, s onnan vár segítséget?

- Nem általános. Máramarosi falvainkban pópáink hatására azért igaz.

Egy ellazuló pillanatban némi belpolitika keveredik a társalgásba.

- Maiorescu! A miniszterelnöki székben már csak a király embere. Azt mondja Filipescunak a király: sohasem éreztem magam kevésbé királynak, mint Petre Carp jelenlétében. S erre Carp: mert sohasem viselkedett senkivel szemben oly kevéssé királyként, mint velem szemben! A király Filipescut szeretné Carp helyett. Carp, Filipescu, Take - ezekről a bukaresti politikusokról Marghiloman úgy beszélt, mintha Moldovánnak ezeket tüzetesen ismernie kellene. Csak nagy néha ötlött eszébe az ellenkezője, s akkor egyikről-másikról részletesebben bemutatótag szólt. A király azt fontolgatta, hogy a hatalmat Ionel Brătianunak és Take Ionescunak adja át. Take belügyi tárcája? Erősödik a vélemény, hogy Romániának a nagyhatalmak mellett a helye. Take nem akar Carppal kormányt alakítani. Az olasz követ szerint Bulgáriával szemben jogosak a területi igényeink, de közvetlenül kellene velük tárgyalni...

Alexandru bajuszkája simogatása örvén tiltólag szájára tette kezét.

- A nagyhatalmak - sóhajtotta, hogy ne szóljon hivatali titkot - a nagyhatalmakra szükségünk van. Bár a nyugati sajtóban követeléseinknek még kellemetlen visszhangja van. Különböző érdekből, a kormányok már udvarolnak nekünk.

- Például hogyan?

- Az orosz cár, második Miklós marsallbotot küldött királyunknak. Hötzendorfi Konrád (bár momentán nem vezérkari főnök, főember, kulcsember) Ferenc József titkos levelével érkezett a királyhoz Bukarestbe, két teljes órán át tárgyalt I. Carollal, majd tisztelgő látogatást tett a katonai főparancsnokságon s minden román miniszternél leadta névjegyét.

- Érdekes - mondta lanyhán Moldován.

- Szó szerint emlékszem királyunk újévi napiparancsára: ...ezekben a sorsdöntő percekben... az Orosz Birodalom Ura, Mihajlovics Miklós nagyherceggel küldte el számomra az orosz haderők marsallbotját... A bolgárok függetlenségüket az 1877-es orosz-román-török háborúnak köszönhetik, pedig abban nemcsak hogy részt nem vettek, de a lakosság még nagyon csúnyán is fogadta a román hadsereget.

- Én magam nem érzékeltem - folytatta a miniszter útitárs - ama sorsdöntő perceket, de mivel az újévi parancs hadparancs volt, készenlétre figyelmeztette a hadsereget.

- De talán untatlak, bátyám, nagyon hallgatsz.

- Éppen, mert kevéssé vagyunk beavatva az itteni személyes relációkba.

- Igen, igen. Mit tudsz például a mi egyik legfélelmesebb politikusunkról, aki konzervatív, de mégsem mindig tart velünk. Take Ionescu!

- Úgyszólván semmit.

- No, hadd pletykáljak róla egy kicsit, szívem szerint. Ő bolgár! Mi? Hogyhogy bolgár? Statisztikánk nem tud róla, hogy Bukarest környékén bolgár falvak lennének. Pedig vannak. Elég, ha mi tudjuk, hogy Románia déli része tele van bolgárokkal. Itt van a két Vida, a három Copăceni s Giurgiu vidéke a Roşiori de Vede körüli faluk a sok teleormani, romanaci község, hogy a Bărăganról ne is beszéljünk. Még felfelé Prahovában is laknak bolgárok. Mire kellene ide statisztika? Hiszen még ebben a fél században románná válik úgyis bolgár, magyar, szász s minden egyéb népség. Take a prahovai bolgár Dumitrovnak, a juhásznak fia. Mert apját

Ionnak hívták, lett belőle Ionescu. Borzasztó rágondolni, mi lett volna vele, ha elmegy Bulgáriába: joghurtot savanyítana, vagy felkötötték volna már.

- Minden szavad meglep, öcsém.

- Sokaknak ideálja Take. Reális, kemény és komoly ember, azért vitte ennyire. Micsoda feltűnést okozott, mikor valami ügyben tulajdon apját perelte be. Apja ügyvédje a Code Napoleonra hivatkozva azzal érvelt, hogy apa és fiú egymással nem pörösködhetnek. Ekkor Take magánlevelekkel bizonyította be a törvényszéken, hogy az ő apja nem az öreg bolgár juhász, hanem egy ploesti zsidó kereskedő. Az akták állítólag a ploesti törvényszéken olvashatók.

- Nálunk efféle csínnyel politikailag hosszú időre elásta volna magát.

- Bukarestben meg éppen oly népszerűségre tett szert, hogy a liberális párt kebelére vonta. Ott azonban hamar rájött, hogy sokan versengenek a vezérségért, átjött a konzervatívokhoz. Mi sem becsültük meg, amint ő remélte, s hamarosan külön pártot alapított magának: a konzervatív demokratát. Ez se nem konzervatív, se nem demokrata, ezért a mindenkori kormánnyal bármikor fuzionálhat.

- De hát ő ügyvéd!

- De még milyen! Mikor a Duna Gőzhajózási Társaság 94-ben ügyvédet keresett Romániában, Take 100 000 lej évi fizetést kért. A társulat ezt sokallotta, olcsóbb ügyvédet szerződtetett, de minden pörét elveszítve, a következő évben dupla pénzért, Takét fogadták fel, azonkívül a szokványos évdíjért egy másik ügyvédet is, aki ezután minden pört megnyert a társulatnak. Mert Take nem tárgyalásokra járt, csak kijárt.

Elveszítvén a pletyka fonalát, rövid hallgatás után a bolgár származékokra tért vissza a sógoröcs-miniszter.

- Hogy a korlátlan érvényesülési lehetőség milyen embereket termel nálunk. Grekov, az első bolgár igazságügyminiszter azelőtt nálunk volt törvényszéki bíró, Gergely, az első bolgár metropolita nálunk volt pópa, Athanatovics, az első bolgár kultuszminiszter Bukarestben volt orvostanár. Ezek odaát mégis senkik, de nálunk például Jorga! Még a király is tart tőle, Carol herceget a trónörökösünk fiát engesztelésül tanulni hozzá küldi a nyári egyetemére.

- Csak talán nem Jorga is?

- De bizony ő is bolgár ivadék. Teleormanból.

- A legnagyobb román nacionalista?

- Az apja még Jorgov volt. Ő Jorguként kezdte, a második-harmadik könyv után váltott át Jorgára. Most tart talán a századik könyvénél. Alig múlik el hónap, hogy ne rittyentene egy újabb könyvet.

- Azt hallom, magyar felesége van.

- Igen? Ezt nem tartjuk számon.

- Kolozsvári leány, Bogdán Katinka.

- Talán azért oly nagyon magyarfaló.

Az ismerős tájban Marghiloman felkiáltott: - Közeledünk!

- Nagyon kíváncsi vagyok Smarandára, van már öt éve, hogy nem láttam.

- Ki az a Smaranda?

- Hát a menyasszony.

- A menyasszony? Őt Agathának hívjuk.

György nem akart erősködni, tartott tőle, hogy útitársának, ötvenen innen, szenilis emlékezetkihagyása van. S már egész közel a birtokhoz, homlokára legyintett Alexandru:

- Jut eszembe, kislány korában Aszpázia csakugyan Smarandának nevezte a kismenyasszonyt. De ő már réges-régen Agatha. Hogy van magyarul a cumnată?

- Ángyi, ángyika - mondta György, s nagyon szégyellte magát a menyasszony előtt előre is, násznagy szerepében is.

Ebéd után jelentkezett a német jószágkormányzó, hogy körülvezesse a tiszt urakat a birtokon. Daniel, az örömapa a kastély alsó lépcsőin adta át hat vendégét a német mezőgazdásznak, maga lassan vissza- s felballagott az enyhén bizantin épületbe, hogy szokásos délutáni ejtőzésének áldozzon.

Dumitru Ştefanescu (nyurga férfi), aki egyszer ugyan járt már Caraulában, de akkor csak a kastély ablakából szemlélődött - most bennfentesként akart imponálni barátainak, tisztársainak. A német előtt járt, s minden feltáruló látványt a maga szája íze szerint méltatott, s ez nem mindig egyezett a valósággal, amit rendre a jószágigazgató adott elő.

A terület méretei miatt a lóistállóktól a szőlőtáblákig, majd a tölgyerdő szegélyétől a tehénkarámig, onnan a nyüvés alá fogott lentáblákig hintóra szállogattak, s a magyarázkodva nekirugaszkodó vőlegényt úgy kellett visszacsalogatni a kényelmes ülésre, mert nem ismerve a távolságokat, gyalog iramodott neki egyre, a következő látnivaló felé.

Moinescu ezredes, a rangidős, a katonai akadémia tanára, szakíró, a magyarázó német mellett haladt mindenütt, kérdéseket tett fel a termelés meg a tenyésztés helyi szokásai felől, szinte úgy, mintha az ő jövendő örökségét, hozományát tekintenék meg. (Tudták, Ştefanescu is tudta, hogy a családi birtok, melynek földjét tapodják - oszthatatlan.)

Moinescu szorgalmasan írta noteszkájába: nyolcezer pogon (egy pogon=kb. ½ hektár) szántó, 400 pogon tölgyerdő, 500 pogon kaszáló, 100 pogon öntözött kert, 100 pogon helyi és nemesített szőlő, 300 pogon különleges lentermő terület, 200 arabs ménekkel feljavított kanca, 100 tenyészkocától évi 1500 sertés, 420 szarvasmarha, tehenek, bikák, ökrök, valamint 80 igás bivaly. Hányan gondozzák az állatokat, hányan ápolják a növényeket? A meghajtott fejű „románok” sokasága.

Aszpázia színpadias igyekezettel rendezte meg Moldován György találkozását a menyasszonnyal.

A későn érkezők, titkárostul, külön kaptak ebédet, s miután a miniszter saját, megszokott lakosztályába vonult, az örömanya belekarolt Györgybe, és suttogva vitte a leányszobák felé.

- Az úton szóba került Smaranda, s leforrázódtam, hogy már nem úgy hívjátok.

- Mindkét nevét beírtuk, szerencsére, keresztlevelébe, de mindjárt látod, miért tettük négy éve a másodikat első helyre.

Aszpázia kopogás nélkül nyitott be a magas fehér ajtón, behúzta maga után, s csak néhány percnyi suttogás múltán intette be „öccsét” a fehér, de félhomályossá függönyözött leányszobába. Ott állt az ifjú leány sudáran, háttal a gyér fénynek, s György beléptekor néma bókolással nyújtott kezet, s még a bókolás mozdulatával kézfejen csókolta a férfikezet, majd felemelkedve engedte, felkínálta kétfelé fürtös homlokát. György élt a homlokcsók lehetőségével.

S még eddig szó nem esett köztük, s legfeljebb az a sejtelem: miért mindez?

Ekkor szemtől szembe, arcközelben, megszólalt a lány:

- Köszönöm, bácsikám, hogy elfogadta meghívásomat s a násznagyságot esküvőmön.

Teljesen fölösleges, talán betanított mondat volt. A következő pillanat elárulta, a megszólalás hangszínezete miatt volt szükséges a köszönet.

Néhány másodpercig hagyta Aszpázia, hogy ülepedjenek a bácsikás román szavak, s elhúzta két mozdulattal a sötétítő függöny két szárnyát. A fényhez szokni kellett, de még inkább az archoz, akit látni kellett már valahol: mint eleven bábut, Aszpázia gyöngéd kézzel megforgatta lányát.

György szaporán lélegzett.

- Nos? - kérdezte Aszpázia.

György sóhajtott: - Szép. Erdély barna fürtű leánya!

- Igen, kedves öcsém, ezért nevezzük őt negyedik éve Agathának, amióta arca és hangja a mostanira változott. S Ágota mamára hasonlít.

*

A tisztek, a vőlegény barátai, elhatározták, hogy a mai, esküvő előtti estét ősi (és úri) szokás szerint nem szabad üresen hagyni - ez a legénybúcsú éjszakája. Megbontja ugyan a szokást, hogy a lányos háznál, a vendéglátó italokból fog kiteljesedni a férfias darvadozás.

Vacsora után a hölgyek (két rokon nő is érkezett délután) desszert után visszavonultak, elhúzódtak.

A fiatalabb férfiak várták, hogy a miniszter majd a háborús feszültség politikai hátteréből ad elő intim értesüléseket, de az csak ilyesmiket mondott: „Ha a balkáni egyensúly megbillen, érvényesítjük követeléseinket.” Aztán: „Megvárjuk, míg a bolgárok elveszítik a cár kegyét. Hogy mivel veszítenék el? Követelődzéseikkel. Minden keresztény uralkodónak évszázados álma legyőzni a törököt, és győztesen bevonulni a volt Bizánc nagy hírű templomába, a konstantinápolyi Szent Zsófia-katedrálisba. Ezt a lehetőséget nem engedheti meg Miklós a bolgár cárnak, Ferdinándnak.”

A tisztek azt akarták hallani: a románok háborúja küszöbön a bolgárok ellen. De Alexandru Marghiloman begombolkozott, s nagybátyját figyelmeztetve a további italozás holnapi következményeire, belekarolt, s Daniel bácsival, az örömapával lakosztályaik felé csoszogtak.

A vendég tisztek az erdélyi urak vigasztalására, bátorítására gondoltak, nehogy azt higgyék, hogy a román hadsereg csak a bolgárok ellen... Különösen az ezredes igyekezett, aki tankönyveket is írt e tárgyban. „Mi a mi ideálunk? - idézte magát Moinescu - Nagyromániа! A Dnyeszter, a Tisza és a Fekete-tenger közé szorítva, közepén a Kárpátok hegyeitől barázdálva”. A vőlegény készségesen folytatta: „Meggyőződtünk arról, hogy az ideál megvalósulása követeli, hogy a hadsereg erkölcsileg, anyagilag, a vezetés, a külügyi politika tekintetében teljesen fel legyen készülve. Szervezetlenséggel, közömbösséggel (mint a törökök), hibás politikával (mint a bolgárok) nem érhetünk célt, de hadseregünk erélye és életképessége révén!”

Nem akart kimaradni a két másik alezredes sem, ők is fújták a leckét. „Nagyon jól tudjuk, hogy testvérek vagyunk Erdély, Bánát, Crisiana, Máramaros, Bukovina, Besszarábia, Macedónia, Viddin megye, a Timok völgye románjaival. Mindnyájan kívánjuk testvéreink felszabadítását. Nemsokára elérkezik a harcok nagy napja. Mi nem szállunk harcba máskor, a

magyarokkal szemben, csak ha Ausztria és egy másik olyan hatalom között támad összeütközés, amelyik a mi segítségünket hasznosnak ítélné magára, azt kérni fogja. Ez esetben Románia hadba lépése a konstellációtól s a mi katonai akaratunktól függ."

Ezt Moinescunak illett kiegészítenie: „Ha valamely esemény hatása alatt a magyar korona elszakadna az osztráktól, és Magyarország egészen függetlenné válna, Románia egyedül is hadba szállhatna vele szemben. Ez esetben két lehetőséggel állnánk szemben: vagy mi rohannánk Budapest felé, vagy a magyarok törhetnének Bukarest irányában."

Ettől a vagy-vagytól meglódult a negyedik, az eddig hallgatag alezredes véleménye is, de már kissé kapatosan, mert ő szónoklat helyett töményet kortyolt.

- Ha a katonaságtól szabadultok, és visszatértek tűzhelyeitekhez, mondjátok el mindenkinek, hogy azokon a testvéreken kívül, akik itt élnek a román királyságban, vannak más testvéreink is, akiket rabszolgaságba hurcoltak, és várják az órát, amidőn a mi karunk ereje kiszabadítja őket. Minden jó románnak ez kell hitvallása legyen, s miként minden jó keresztény addig el nem aluszik, amíg az esti Miatyánkot el nem mondta, éppúgy, minden jó hazafinak addig nem szabad nyugodnia, míg a leigázott román testvérek nem lesznek ugyanazon román korona alatt, együttesen egy román hazát alkotva!

- Ez nem ide való, barátom! - kiáltott az ezredes, még éberen, de már az alkohol hatása alatt némileg - ez a legénységet elbocsátó szabályzat szó szerinti szövege, a néphez szóló ájtatos színvonalon!

A teremtett csöndben Traján adta elő a maga külpolitikai töltetét, leginkább nagybátyjai fülének, ám hogy a vőlegény s barátai is értsenek belőle katonás gőgjükben.

- Mi csakis kockázat nélküli, rövid és biztos győzelmet hozó háborúba bocsátkozhatunk.

- Hogyhogy? - kérdezték többen.

- Hazánk gazdasági és katonai erőforrásai hosszú háborúhoz nem lennének elegendőek.

Elhallgatott, kissé bűnbánóan. Megérezte, hogy amint a katonai szabályzatok idézgetésével méltatlanul traktálták a tisztek bácsikáit, erre a külpolitikai nyilatkozatra ők maguk, a törzstisztek, még kiskorúak.

György tapintatosan pihenőre tért, s a társalgás is elkanyarodott, valahogy a 77-es háborúra, amelyben közülük egyedül Carol vett volt részt, a tisztek egyike-másika meg sem született még. Moinescu ezredes felajánlotta hadosztálya (ahol ő a vezérkari főnök) egészségügyi vezetését.

Ezt Carol nem vette komolyan. S a „fiúk" néhány érzelmes dal után (sokadik pohár rakia után) szerelmi kalandjaikról kezdtek emlékezni. Amikor Dumitrura, a vőlegényre került sor, Traján odavágta poharát, s kirohant a teremből. A többiek csodálkoztak, hiszen a legénybúcsú értelme az, hogy a vőlegény elbúcsúzzék a férfimúltjától többi között úgy is, hogy minden kalandját visszaökrödi, ami csak eszébe jut.

Reggelihez, természetesen hölgyek nélkül, meg zákányosan gyülekeztek az urak, nem emlékezve s egymást nem emlékeztetve az este történtekre.

Délig, az uradalom kápolnájában történő szertartásig, mindannyian visszanyerték (ki-ki életkorához illő) ruganyos egyéniségüket.

Az esketést, két szerpap közreműködésével, a közeli püspök végezte.

Említésre méltó a szertartás előtti búcsúzkodás volt, a szülői rokonságtól való megválás megható pillanatai.

Amikor Trajánra került sor, percekig egymásra meredt a két testvér, majd egymásra omolva, zokogva ölelkeztek össze. A csaknem botrányba fúló hosszú-hosszú búcsúvétel kínos, tragikomikus mozzanattal zárult: Traján zsinóros monoklija beleakadt Agatha fátylának egyik díszébe, s percekig bogozták: az összes koszorús lányok részt vettek a kétnemű tárgyak szétválasztásában.

Sokaság, a környék földesúri népe s a falu apraja-nagyja ott szorongott-tolongott a kastély ritkán vendéglátó kertjében.

*

Július 3-án mozgósították a román hadsereget Bulgária ellen. A vendég tisztek, az ifjú férj Ştefanescuval együtt szétrebbentek, magukkal vitték Carol Moldovant is, hogy ezredorvosként Moienescu hadtestében az egészségügyük élére álljon. Majd bátyja igazolja őt Nagyszebenben, ahol titkon rokonszenveznek az efféle „tanulmányutakkal".

Alexandru Marghiloman, a kultuszminiszter kötelességének érezte, hogy rokonának s általa az erdélyi metropolitának olykor tájékoztatót küldjön az események kormányszintű szemléletéről, lévén, hogy laza naplót vezet ugyanis. Hogy ne okozzon feltűnést, vagy ne magyarázhassák politikai indiszkréciónak egy-egy alkalmi híradását, Aszpázia lesz a közvetítő, talán ő még megtoldhatja saját udvari tapasztalataival is a küldeményeket.

A miniszter kedves rokonnak és sógornak szólította Györgyöt: - Mihelyt lehet, meglátogatlak Vízaknán, s bár nincsen női bajom, az ottani sós gyógyvíz az én elhasznált idegeimnek is jót tesz majd. S a búcsúzásnál, Bukarestben - ha nagyon kiéheztem jó beszélgetésre, üzenek érted.

*

Carol Moldovan román orvoskari egyenruhában jelen volt, amikor a király Corabiánál rálépett a pontonhídra, melyet a hidászok állítólag hat és fél óra alatt vertek fel. Őfelsége nagyon elégedett volt a teljesítménnyel. Díszes kíséretével lóháton akart elindulni, a miniszterelnök Titu Maiorescu az esetleges baleset elkerülése végett kérte, hogy gyalogszerrel keljenek útra. (Mellesleg, ő nem tudott lovagolni.) A király tehát gyalog haladt át tábornagyi uniformisban a hadihídon mindvégig a katonák boldogan éljenző sorfalai között. Amidőn bolgár földre lépett, hadvezéri mozdulattal adta ki a rövid parancsot: Irány Szófia!

A vezérkari főnök ekkor figyelmeztette, hogy a harci cselekmények közepette nem szabad kockára tenni az uralkodó életét: térjen vissza honi földre. Udvari automobil pöfögött át a hídon, s a királyt egyenest Cotrocenibe vitte, a nyári palotába.

Károly király visszafordulásának órájában a szemben álló egyetlen bolgár hadosztály, a 9-ik, Fernandovónál megadta magát. A két román hadsereg háromszázezer katonája a front egész szélességében diadalmasan s erőltetett menetben nyomult előre.

Moldovan Carol vadonatúj sebész osztályával mindenütt a hadtest harcoló alakulatai mögött haladt.

Lőtt sebbel senki nem került a következő három héten részlegéhez. Bolgár katonát csak hadifogolyként látott: öreg tartalékosokat. Hol vannak a fiatalok: kérdezte egy hadifogoly tiszttől. - Hol? A szerb, a görög, a török fronton!

A harmadik héten Carol szabálytalanul kivonta magát a hadi kötelékből, s egy nagyon civiles beadványban közölte a hadsereg főparancsnokával felháborodott elégedetlenségét:

„Azt mondjátok, hazánk történelmének nem lesz dicsőségesebb napja, mint az, amit most írtunk be karddal a kezünkben, de amihez nem tapad vér!

Én, a tárgyilagos résztvevő és szemlélő mást mondok: harc nem volt, győzelem sincs, dicsőség sincs. Harc nem volt, de az egészségügyi ellátás is csődöt mondott. Alig lépte át a hadsereg a bolgár határt, a kolera kelt harcra csapatainkkal, s már a második héten jelentkezett a kiütéses tífusz is. Megjósolom, hogy a béke napjaiban ezek a kórok egész Románia népét ellepik.

Az erőltetett menetelések idején a katonák táplálékot nem, de verést kaptak tisztjeiktől, hogy teljesítsék a napi 50-70 kilométeres marsokat. Nagyon sok esetben a katonák napokon át étlen maradtak: zöld kukoricával, éretlen búzával, penészes kenyérrel, romlott hússal táplálkoztak, mert a trén nem tudott a csapatokhoz igazodni, vagy mert a törzstisztek az előrenyomulást úgy rendelték el, hogy az ellátásról nem gondoskodtak. Nyilvánvaló, hogy kolerával fertőzött falvakon haladt át a sereg. Hadtestemnél elrendeltem az oltásokat. Az egészségügyi főnökségtől azt az értesítést kaptam, hogy 350 000 adag koleraellenes szérum áll rendelkezésünkre. Ebből részlegemhez egyetlen ampulla sem jutott el, de még a Duna bal partján sem találtam nyomát a szérumnak.

Ha a kard nem is lett véres, ha maga a háború egyetlen harcos életébe sem került, a bolgár föld tisztjeink százainak, közlegényeink ezreinek adott örök hazát.

A kolera elleni harc nemcsak az orvosságok, műszerek, fertőtlenítő kazánok, laboratóriumi felszerelések hiánya miatt volt meddő, de a sok tehetségtelen, képzetlen aktív katonaorvos közönye miatt is. Akadtak jó érzésű törzstisztjeink, akik saját zsebükből vásároltak, hozattak orvosi műszereket, magam egy bolgár falusi orvostól kaptam (szereztem) mikroszkópot. A ragály fő terjesztői az élelmiszer szállításához rekvirált bolgár szekeresek voltak. Ezek olyan falvakból jöttek, s tértek vissza, ahol gáttalanul dühöngött a ragály. E szerencsétlen parasztoknak még súlyosabb önkény volt részük, mint a mi katonáinknak. Törvénytelen kifosztásuk rekvirálás ürügyén rabszolgai volt.

Bűnös esztelenséggel bonyolították le a csapatok visszaszállítását Bulgáriából. A hazafelé indított marsok, melyeket egészségügyi menetoszlopnak neveztek, siralmas következetlenséggel voltak megszervezve, és növelték a járvány terjedését. Ahelyett hogy először az egészséges és kevésbé fertőzött egységeket indították volna útba hazafelé, a fertőzött csapatok mozgását szorgalmazták, s nyomukba küldték, ugyanazon az úton, az egészségeseket. S hogyan jártak el a dunai átkelésnél? A pontonok, amelyek nagyon fertőzött csapatrészeket szállítottak a bal partra, nyomban fordultak, hogy befogadják a még egészséges csapatokat. A dunai átkelést fél napokra, napokra leállította a hadizsákmány juhnyájak átszállítása román földre. A corabiai hadihídon két napig bolgár juhok meneteltek észak felé. De hagyján! Ez nem tartozik szakterületembe.

A karanténokban az egészséges csapatokat együtt tartották a fertőzöttekkel. Az országba érkezésük után az egységek szabad ég alatt tanyáztak, minden kórházi létesítmény nélkül, fertőtlenítő kazánok nélkül. Semmit sem készítettek elő a beteg katonák ellátására, fogadására, ápolására.

A trénszekerek sok kilométernyi távolságban lemaradtak, s a felhalmozott kenyér ott penészedett s vált a hőségben ehetetlenné. Hogy nehezen tudtak haladni a szekerek az irgalmatlan rossz utakon, sokszor azt sem tudva, merre kell menniök? (ez a tétovázás volt egyetlen harci tevékenysége a tudatlan bolgár parasztnak!)

A vezérkariak azt mondják: ki tudhatta, hogy ilyen rosszak lesznek az utak? De uraim! Egy hadsereg vezérkarának tudnia kell, milyenek az utak abban az országban, ahová be akar hatolni. Tudnia kell, mennyi a vonuló hadtáp teljesítő képessége. Tudnia kell, melyek a helyi élelmezési lehetőségek. Egy hadsereg csak annyit vonuljon előre, amennyit a jó hadi feltételek megengednek.

Mivel magyarázható a hadsereg benyomulásának erőszakolt tempója? Talán azzal, hogy hüledezzen tőle Európa? De ugyanúgy hüledezett volna, ha a csapatok egy-két nappal később érkeznek a menetcélokba, s hadseregünk hírneve semmi csorbát nem szenvedett volna ilyen felvonulással sem, míg így a ragályok martalékaként kedvezőtlenebb színben lát minket a külföld. A békét ugyanolyan feltételekkel köthettük volna meg két-három nappal később, ha csapatainknak lett volna mit enniök.

S taktikai szempontból is, mi értelme volt az esztelen rohanásnak? A kis bolgár garnizonok ellenállás nélkül adták meg magukat, vagy vonultak vissza. Az első perctől világos volt, hogy a bolgárok nem akarnak velünk harcolni. De nem is lett volna kivel harcoljunk, mert a Duna és Szófia között szinte nem is volt bolgár hadsereg. A bolgár fegyveres erők egész frontja a szerb, a görög és török harctér felé volt felvonultatva, felállítva. Leromolva, három háborútól demoralizálva, betegségektől is megtizedelve, idegen hadseregektől minden oldalról körülvéve, a bolgár hadsereg sorsa már a román mozgósítás napján meg volt pecsételve.

A bolgár hadvezetés már akkor nem tehetett mást felénk, mint hogy kitűzze a fehér zászlót. A román hadsereg módszeresen a klasszikus katonai ismeretekhez, disciplinákhoz alkalmazkodva is bevonulhatott volna, elfoglalva Bulgária felét, és harc nélkül ugyanerre az eredményre jutott volna. »Ezt a diadalt - érzik, uraim, mily hamisan csengenek ezek a büszke szavak - hazánk történetének legdicsőbb napjaivá avatva, amit karddal a kézben írunk be a história évkönyveibe, karddal, amelyhez nem tapad vér! Amellyel nem öltünk, hanem akadályoztuk az ölést. Az ellenfelet segítettük, hogy ő maga helyezze magát oltalmunk alá!«

Uraim, ez a dicső kard nem véres csakugyan, de gennyel és fertőzettel szennyezett. S ezek nem a tiszta győzelem nedvei.

Tisztelettel és mély felháborodással
Carol Moldovan dr. erdély-részi sebész főorvos."

Visszatérve Nagyszebenbe, ezekről a tapasztalatairól Károly mélyen hallgatott, bár most erre semmiféle fogadalom nem kötötte. Még Vízaknán sem beszélt a bolgár földi újabb katonai élményeiről.

*

Augusztus 6-án görögkeleti papfutár hozta Nagyszebenbe Aszpázia kopertáját Alexandru Marghiloman ígéretével, imitt-amott megtűzdelve némely udvarhölgyi észrevételekkel a főszöveget.

Június 25. Nem beszéltem a királynak, és a király sem beszélt nekem. A bizalom biztosítékaként némán megmutatta a hadjárat titkos tervét. Egy bizonyos ponton szimulálni fogjuk a partraszállást, és egész más helyen kötünk ki. Nem beszélek a királynak, hogy ne kényszerüljek a kormányban dúló ellentétekről szólni. Azt hiszem, elfogadható forma lenne, ha felajánlanám Ionel Brătianu részvételét. Maiorescu még hiszi, hogy Take Ionescu még belemenne ebbe. Maiorescu a legnagyobb titoktartás mellett elmondta, hogy a király június 20-án, mikor a mozgósítást ajánlotta neki, bólintott: „igen, most szükséges". Ő, aki 48 órával ezelőtt még azt mondta: „nevetséges lenne mozgósítani, hogy leszereljünk". (A bolgár hadsereg málladozásáról kapott jelentéseket.) A miniszterelnök közölte, hogy Berlinben oly hírek szállonganak, miszerint Ausztria közvetíti a bolgár javaslatokat a mi határigényeinkre nézve, s amit Bulgária felajánl, azt fogadjuk el.

A magyar sajtóban Románia ellen nyilvánított minden aggodalom alaptalan. A román közvélemény zaklatottsága érthető. Kísérlet történt Nagy-Bulgária létrehozására, s Románia érdeke ellenkezik ezzel. Ha Bulgária és Románia között konfliktus van, azt nem kell a bolgár s magyar-osztrák kapcsolatokban keresni

Szilisztra zsidó lakossága tiltakozott Romániához csatolása ellen, mivel az jogaik fosztásával járna. A dobrudzsai zsidók állampolgárságát a románok csak harminckét év múltán ismerték el, akkor is csak azoknak, akik szüleik török állampolgárságát igazolni tudták, jóllehet annyi idő múltán s a török irattárak közismert állapota miatt is, ez szinte lehetetlen volt. S mindez annak ellenére, hogy egy 1880-ból származó törvényerejű rendelet minden dobrudzsait románnak ismer el.

Nemcsak Szilisztra, de a Turtacaia-Balcsik vonal? Egyetértés egy katonai szövetségben, de Maiorescu szerint az idő még nem érkezett el a macedo-románok számára. Azt mondják, Románia akciója nemzeti célkitűzéseinek megvalósulásában kitűnően alakul, s elérte esélyeinek maximumát.

Június 26. Take Maiorescunál: fel van háborodva, hogy két lap azt állítja, hogy ő a nemzeti kormány ellen van. Ebből krízis lesz! A nemzeti kormányt nem Brătianu kezdeményezte, hanem ő. Mondom neki: azokat a lapokat nem én inspiráltam. A király: sajnálom, hogy nem működik a bolgárok híres harci készsége. Most volna kedvem háborúhoz! Mire törekszik Románia a Balkánon? Hogy semmit se döntsenek el nélküle.

A király proklamációja a nagyhatalmakhoz:

„Hadseregének behatolásával Bulgáriába Románia nem hódítani akar és nem célja a bolgár hadsereg megsemmisítése sem. Katonai akciójának oka, hogy a Dunán túli területeinek határát biztosítsa. A Balkán-államok közötti mostani konfliktus megerősítette a román kormány ama meggyőződését, hogy Bulgária felé eső részén biztos stratégiai határra van szüksége, hogy a jövőben a két állam között lehetővé váljon a békés viszony. Ez a határ a Turtukaia (Tutrakan)-Dobrics-Balcsik vonal.

Románia érdekei a Balkánon nem engedik meg, hogy csupán nézői legyünk Bulgária hegemón törekvéseinek, mint ahogyan az a többi állam kárára, már a közösen viselt felszabadító háború befejezésének másnapján részéről megnyilvánul. Románia úgy véli, nemcsak pusztán a felek érdekeinek biztosításához járul hozzá, de az európai nagyhatalmak békére irányuló erőfeszítéseiből is kiveszi részét."

Július 4. Románia aspirációit elfogadja egész Európa. Maiorescu felolvasta a hatalmaknak küldött jegyzéket. Állítólag Take fogalmazta. A Kamara ülésén Take felolvas egy táviratot, melyet Ferdinánd bolgár király küldött a mi királyunknak. A király elutazott Corabiába. Sokan kétségbe vannak esve: marsunk nehogy a bolgár dinasztia bukását jelentse, mert az Európát elidegenítené tőlünk. A bolgár cár Ausztriához fordult trónja érdekében. A császár - a kémek szerint - azt mondta, a hiba a bolgároké, már régen oda kellett volna adni a románoknak, amit kértek.

Vacsoránál a király a királynénak: „már 78-ban meg kellett volna kapnunk egész Dobrudzsát. Akkor török többségű volt. Most egymillió lakójából 600 ezer bolgár és csupán 20 ezer román. Nem lesz könnyű dolgunk velük."

Július 8. Az olasz követet megbízzuk, nyugtassa meg a bolgárokat, nem vonulunk be Szófiába.

Július 9. Az olasz követ táviratot kapott Szófiából, hogy a szerb és görög csapatok a fegyvernyugvás ellenére tovább támadnak. Kérik királyunkat, interveniáljon Szerbiánál, Görögországnál, Montenegrónál.

Vacsoránál a király az asztal fölött: „a bolgárok üldözési mániában szenvednek."

Július 10. Bolgár távirat: Kijelentem a bolgár kormány nevében, hogy a fontosabb pontokat illetően beleegyezünk, ami a mellékkérdéseket illeti, bizonyosak vagyunk, nem merülnek fel nézetkülönbségek a végleges megegyezés szövegével. Elfogadjuk, hogy az előzetes tárgyalások Bukarestben folyjanak le. A katonai tárgyalásokat pedig Nisben javasoljuk.

A görög külügyminisztérium elképzelése nem egyezik a bolgár javaslattal, miszerint az előtárgyalásokat a harctéren tartsák. Görögország elfogadja őfelsége a román király javaslatát, és beleegyezik a bukaresti tárgyalásokba.

Július 11. A görög király távirata: egyetért abban, hogy Bulgária területét jelentősen csökkenteni kell, s tudva azt, hogy Bulgária rosszhiszemű, a békekötést csak azután szabad aláírni, miután minden részletkérdés tisztázódott.

Take idegrohamokban. Maiorescu próbálja megnyugtatni.

Július 12. Megérkezik a bolgár delegáció. Hírek a szerb frontról, a bolgárok állítólag újra támadnak. A delegáció erről mit sem tud.

Július 17. Konferencia. Maiorescu jobbján a bolgár, balján a görög küldött. Én szemben, mellettem Take és Coanda tábornok, balomon a szerb küldöttség. A legnagyobb vita Kavala miatt lesz, az Égei-tengeren. A görögök nem akarnak lemondani róla.

Július 18. Osztrák javaslat. Ott a Ball-Platzon halvány sejtelmük sincs, mi történt mostanában a Vardar mentén. Úgy látom, a bolgároknak az Égei-tengerparton csak Dodeagacs és egy keskeny földnyelv marad meg.

Július 20. Erős vita Kavala körül. A mi követeléseinket a bolgárok elfogadták. Maiorescu visszavonult a bolgárokkal. Engem is odakért. Súgta: Take nehogy idejöjjön, mert elrontja a dolgunkat. Ezt mondta a bolgároknak: „Sajnálom önöket, szenvedek önökkel, de gondoljanak bele helyzetünkbe. Én minden szimpátiám mellett, ha nem egyeztünk volna meg, ismét háborút volnék kénytelen viselni önökkel szemben.” Aztán elővettük a térképeket.

Mikor Venizelosszal tárgyaltam, erősködött, hogy királya utasítására nem hagyhatja el a Meste bal partját. De ha Coanda tábornok beleegyezik egy másik határba, az ő autoritása mögött engedményt tehetne. Coanda mellett ültem, és állandóan a lábát rugdosva rávettem, húzza meg azt a bolgárok számára kedvező vonalat.

A bolgárok megegyeztek a szerbekkel, akik lemondtak Strumicáról.

Július 24-én este 7 óra 30-kor lényegében kimondtuk a békét. Vacsoraasztal fölött:

A német trónörökös Martha Bibescun keresztül táviratot küldött: „Faites à votre guise et fichez-vous des grandes puissances”=tegyetek gusztusotok szerint, s fütyüljetek a nagyhatalmakra. A király jót mulatva ismétli a táviratot.

Ebédnél:

A király Vilmostól is kapott egy táviratot, melyben gratulál neki politikai sikereihez, és kéri, tegyen meg mindent a görög uralkodóért, Konstantinért. Királyunk csevegve meséli, hogy vigasztaló levelet fog írni „arme” Ferdinándnak, akinek csapatai immár hosszú ideig nem lesznek képesek semmilyen hadjáratra.

Július 27. A szerbek és görögök között titkos szerződés a bolgárok ellen. Este vacsora: díszbankett 52 terítékkel. Miniszterek, diplomaták, békeküldöttek feleségestül. Eliza Brătianu asszony beszélgetés közben hangosan: „Take aljas és hazug, tudom a módját, hogy meggátoljam férjemet, hogy kapcsolatot tartson fenn vele.”

Maiorescu ünnepi beszéde: „Románia elnyerte a balkáni népek elismerését, egyrészt nagylelkű közreműködése által, másrészt azért a történelmi feladatért, amellyel a békét létrehozta. Románia a balkáni országok élén marad, megmutatva a rend és a béke útját.” S ezzel fejezte be: „új nagyhatalom született”. A szerb küldött, Pasics szerint, Románia elnyerte a balkáni népek elismerését, egyrészt nagyszerű közreműködése által, másrészt azért a történelmi teljesítményért, amivel a békét létrehozta a balkáni egyensúly érdekében, mely új prosperitási területet jelent Európának. „Remélem - mondta -, hogy Románia az itt képviselt országok élén marad, megmutatva a rend s a béke útját.”

Július 28. Maiorescut a palotába hívják. A király kitünteti a Carol I. renddel. A Tedeumon ott a király, a királyné, a hercegnők, a trónörökös leányai. Miután a keresztet megcsókolta, az uralkodó kezet fog a balkáni küldöttekkel. A bolgárok kezét hosszan rázza, szorongatja. Pasics és Venizelosz kissé meg is bántódnak. Délután minisztertanács. Take kirohanása az albán korrupció ellen.

Július 30. Vacsora fölött:

A királyné napok óta Take Ionescu magatartása, intrikái miatt háborog. Ilyen embert nem volna szabad megtűrni a kormányban. Hogy Wied herceg albán királlyá tételét s az oda juttatandó 300 ezer lejes testvéri kölcsönt korrupciónak meri nevezni! Testvéri a kölcsön, mert a testvér albán népnek adjuk s a jövendő királynak, ki Wied Erzsébet királynénknak unokaöccse.

Augusztus 5. Nicolae herceg születésnapja Sinaján. Ebéd a Peles kastélyban. Az egész királyi család együtt, kivéve Ferdinánd trónörököst és Carol herceget. Nicolae herceg nagyon szívélyes, az asztal körül mindenkivel koccintott.

Az asztal mellett a király: nagyon elégedett a *Neue Freie Presse* cikkével, melyben elismerést nyert, hogy a császárkirály és ő Károly között teljes az egyetértés: Ausztria nehéz helyzetében nem hagyta el Romániát a bolgárok kedvéért.

A királyné Maiorescu panaszát idézi:

Takeval már nem lehet folytatni. Már elveszítette valamennyiünk megbecsülését. Hogyan tehette meg, hogy szabadságra menjen a dühöngő kolera napjaiban, amikor Eliza Brătianu asszony táviratilag jelentette a királynak, hogy Turnu-Măgurelenél beteg és éhségtől elgyötört emberek torlódtak fel, és pusztulnak.

P. S. *Alexandru unokaöcsénk a napokban Karlsbadba utazik májbántalmaival. Egyedül megy, boldoggá tennéd, ha őt ezekben a hetekben (akár részideig is) társaságoddal szerencséltetnéd. E hó 9-én a budapesti Vadászkürtben csatlakozhatnál hozzá. Csókol rokonod Aszpázia.*

Sinaja, 1913. aug. 6.

*

Semmi oka nem volt Györgynek, hogy a kedves hívást elhárítsa. Augusztus közepén érkeztek meg, szüntelen egymást informálás közepett Karlsbadba.

A kurszalonokban, a szállodában, a sétányokon a két román férfiú homlokát szüntelen elismerés övezi. Mindenki udvarol, mindenki gratulál: németek, franciák, angolok. Üzleteket ajánlanak nekik. Útjuk nyílik Rotschildhoz, a nagy pénzemberhez.

De a legnevezetesebb találkozásuk Georges Clemenceau-val, a négy év előtti francia miniszterelnökkel történik az egyik ivócsarnokban. Nagy elismerését nyilatkoztatta, szinte túlságosan is mély reverenciával a román urak s a románság iránt. Azt ajánlotta, hogy a jövőben a szerbekkel és a görögökkel kössenek szorosabb barátságot, annak ellenére, hogy ő személy

szerint nem hisz hűségükben. Némi töprengés után megjegyezte: „három hónapja írtam egy cikket önök ellen a romániai zsidóság érdekében. De az már régen volt."

Moldován György még aznap elkérte azt az írást Clemenceau titkárától, minthogy egyikük sem olvasta a *L'homme Libre* ama májusi számát. A titkár azt hívén, megbeszélt dologról van szó, gyanútlanul átadta a lapot szállodai szobájukból.

Este Marghilomannal összebújva mohón olvasták a francia szöveget a romániai zsidók különös helyzetéről. Miután kifejti Clemenceau, hogy a románok az antiszemitizmust a legnagyobb tökélyre emelték, rámutat arra, hogy a berlini kongresszuson 1878-ban Franciaország javasolta, Románia függetlenségének megadását ugyanolyan feltételekhez kössék, mint amilyeneket Szerbiának is megszabtak. „Ez a javaslat, mint a kongresszus jegyzőkönyveiből is kiderül, a romániai zsidóságot tartotta szem előtt..." Az akkor francia részről elhangzott deklaráció még azt is leszögezte: „a francia megbízottak nem tekinthetnek el a jogegyenlőség és vallásszabadság érvényesítésétől, és Románia egy szituációnak, amelynek hasznát élvezi, kötelességeit, még kellemetlenségeit is el kell fogadja." A francia nyilatkozatot, akkor a konferencián részt vevő nagyhatalmak minden képviselője elfogadta.

Clemenceau ezután a berlini szerződés 44. paragrafusának előírásaira, valamint arra a harcra hivatkozik, ami a régi román alkotmány 7. paragrafusa és a módosított alkotmány ugyancsak 7. pontja körül 1872-ben lezajlott: amikor Anglia, Franciaország, Németország és Ausztria-Magyarország végül is elismerték Románia függetlenségét, a leghatározottabban fenntartással éltek Románia elégtelen alkotmányos intézkedéseivel szemben, ami a vallásszabadságot illeti. „Ma, amikor - folytatja a *L'Homme Libre* cikke - sorsának már ura Románia, meg kell mutassa, hogy megtartja vállalt kötelezettségeit. Ítélje meg bárki! Negyven év alatt legfeljebb kétszáz zsidónak adott állampolgárságot... A román zsidók ma idegenek abban az országban, ahol születtek, idegenek annak ellenére, hogy letelepedésük a dunai fejedelemségekben - ez történészek által megállapított tény - a XIII. és XIV. században ment végbe. Idegenek annak a népnek körében, amellyel sorsközösségben élnek. Idegenek, noha a közterheket viselik, köztük a legsúlyosabbat is: a katonai szolgálatot. Idegenek, holott semmilyen más nemzethez nem tartoznak, nem mondható rájuk, hogy más állam védnöksége alatt állnának. Mindez nemzetközi szempontból monstruózus."

Romániában egész sor érvényes törvény nyomja el a zsidókat: A zsidó katona, aki vérét ontja a harctéren, abba a helyzetbe kerülhet, hogy nem alkalmazzák műhelyben, vagy gyerekeit nem veszik fel iskolába, mert idegenek. Dobrudzsában, amelyet Románia 1878-ban annektált, akárcsak Szilisztrán, amit a bolgárok most engednek át, a zsidók szerződés folytán állampolgárok lettek, míg Romániában, bár évszázadok óta lakosai az országnak, a román kormány idegeneknek nyilvánítja őket, jóllehet minden lehető alkalommal lojalitásukról tesznek tanúságot, jóllehet az az ország fejlődése részben az ő tevékenységüknek is köszönhető. Előttem fekszik minden törvényszöveg, ami ezeket a monstruozitásokat életre hívta. Kész vagyok bármelyiket idézni, ha valaki a fentieket sajtóban cáfolni akarná. Kitűnő kollégám, Luigi Luzzati, volt olasz miniszterelnök a *Corriera delta Sera* március 3-i számában azt írja: „A román zsidók az utolsó rabszolgák, akik még Európában megmaradtak!"

Amikor a *L'Homme Libre*-t visszaadta Moldován dr., Clemenceau, kissé röstelkedve mondta: „- Az utóbbi hetekben természetesen sokat változott véleményem Romániáról. Viszont titkáromat szigorú megrovásban részesítem, hogy rossz éjszakát, talán rossz napokat szerzett önöknek."

VI.
Mikes Vízaknán - Mikos Bukarestben

1892

A gyász, hogy Ágota-mamát, a család összetartóját és erjesztő kovászát elveszítették, nem gátolta meg a családot abban, hogy az augusztusi hőség néhány hetét együtt töltse Vízaknán.

Károly csak egy-egy délutánt időzött a nagy család körében, Thuróczy Ödön, immár (még?) tüzér őrnagy már évek óta elkerülte, hogy Kassáról az „oláh" rokonsággal együtt töltendő hetekre leutazzék. Ám Erzsébet a két Thuróczy gyermekkel, Piroskával (nyolcéves) és Dezsővel (négyéves) már júliustól Júlia ellátásában vendégeskedett. A Moldován ikrek Dezsőkét ajnározták, s ez féltékennyé tette a hatéves Mikeskét, akinek Zágon második keresztnevét lassacskán csak ünnepnapokon használták. Az ikrek leányrésze, Tünde tizenkét évesen máris kebles és vétkes Dezsőke elkapatásában. A férfirész Csongor a két ház között kallódott, míg augusztus első napjaiban az udvarhölgy Aszpázia vonaton meg nem érkezett egyenest Bukarestből Trajánnal. Traján szelíd figyelemmel nyomban észbe vette Csongor méltatlan elárvulását, és szárnyai alá vette az öt évvel fiatalabb, szerfölött tanulékony, okos kis nagyfiút. Erzsébet, helyrebillentendő a család megsértett erkölcsi világrendjét a kis Mikest kezdte becézni. Így aztán a „háziasszonynak", Júliának csak a vendéglátás gondja maradt. Igaz, segítséget fogadott ezekre a hetekre, a román szolgáló mellé a magyar varrónő tizenhat esztendős leánykáját, Buzás Zsófiát - ingyen, hogy Júlia keze alatt megtanulja az úri háztartást s egyebek mellett az úri főzést is. Ez lesz férjhezmenetele előtt az utolsó alkalom.

Ebéd előtti sétákra Aszpázia vezette, kotlósként a gyermeksereglést a tavak megtekintésére, a források megkóstolására (a meleg vizű Zöld-tó és Vörös-tó után). A hideg Thököly-tó táján Dessewffy fürdőigazgató rendszerint értesülést szerzett a jeles vendég sétájáról, s hódoló tisztelettel szerény délelőtti traktamentumot ajánlott fel Aszpáziának s természetesen az őt közrefogó gyermekeknek. S az ő megnyilvánuló csalódásuk közepette Aszpázia mindig s szívélyes kézmozdulattal elbocsátotta a fürdőigazgatót, ezt a kezét egyúttal fenséges kézcsókra nyújtva át.

Ezután Mikes megkapta ismét a csókkal illetett jobb kezet, mely úti biztonsága volt, míg a bal kézen Dezsőke függött, s az ő kezét Piroska fogta. A nagyok előttük haladtak, középütt Traján, jobbján-balján az ikrek: Tünde és Csongor.

E bájos sétáló csoportban egyedül Traján volt az, aki napról napra kelletlenebbül rótta a sétányokat, bár az ikrek magyar csacsogásából nagyon sokat tanult, de úgy tetszett, más tudnivalókra volt éhes és szomjas. Bágyadtságáról panaszkodva egyre otthon akart maradni. Csak anyja rábeszélése mozgatta meg minden délelőtt, hogy útra keljen a gyermekcsapattal, legszívesebben könyvei s még inkább a konyha környékén szerette volna tölteni drága vakációs idejét. Az ételszag - gyanakodtak az asszonyok - kamaszos falánkság, mely az asztal mellett is megnyilvánul. Egyébre nem gondoltak.

A három asszony között a család s a gyermekek örök beszélnivalóján túl, ezek a nyári hetek a bukaresti királyi udvar pletykáinak szentelődtek. S főképpen a trónörökös személyének, ki fiatalemberként (valamennyiöknél ifjabb) egy távoli világ s egy új ifjúság egzotikumával mozgatta meg a két magyarországi asszony képzeletét. És Aszpázia beszélt-beszélt, egyre színesebben mesélte el a tavaly, tavalyelőtt már elmondott értesüléseket.

Szánni való és megbotránkozásra késztető tények, körülmények, cselekedetek, amifélék a Habsburg császár-király udvarában a maguk idejében és mostanában egészen másként fordultak, fordulnak elő.

A részletekre kíváncsi kérdések megújuló firtatásait, az ismétlődő borongásra alkalmas válaszokat Erzsébet és Júlia a megközelítőleg teljes beavatottság birtokában már maguk egészítették ki, ha Aszja valamit el-elpróbált hagyni.

A sajnálkozással vegyes iszonyodás tért vissza újra és újra. Ők, kik mindhárman egészséges, ép gyermekeket szültek, s ha kell, még fognak is szülni (ez volt a hozadéka erről való tűnődésüknek) - szánták a román királynét, Erzsébetet, hogy egyetlen hülye leánykát tudott csak világra szenvedni. Wied Erzsébet ezt a gyermeket tízéves koráig szeretve-szenvedve rejtegette az emberek szeme elől, a megváltó halál elől. A kis vízfejű hercegnő, mindenki megnyugvására, végül úgy halt meg, hogy tüdőgyulladás-szerű, köhögéses fertőzetére a király orvosa halálba enyhítő, csendesítő gyógyszert fecskendezett a hörgő leánykába.

Ennek a tragédiának minden mozzanatát ismételni kellett a megtanulásig. S a tanulságig: nincs trónörökös a román trónon a Hohenzollern-Sigmaringen első Carol után. Azazhogy nem volt, mert egyetlen s törvényerejű rendelettel teremtettek utódot három esztendővel ezelőtt: trónörökösnek nyilvánították Ferdinánd herceget, a király bátyjának Leopold von Hohenzollern Sigmaringennek második fiát.

Na, most aztán az immár huszonhét éves trónörökös részletes ábrázolása. Hogy porosz minden porcikájában, az a magyarországi nőknek keveset mond. Ők a fiatal legényember férfi minőségére kíváncsiak, nem arra, hogy szorgalmasan tanulja, gyakorolja a román nyelvet 1886 óta, amikor nagybátyja Romániába hozatta, anyanyelve a német s a gyermekkorban belévert francia mellé.

Aszpázia csak arca és termete leírására vállalkozik eleinte. De már a második héten elkottyantja a cigánylányokat. Az ifjú hercegnek, Ferdinánd Viktor Albert Maingrád immár romániai hercegnek, nem egyszerűen nőkre van szüksége. Kereskedőlányok, de még bojárlányok is vállalkoznának rá, hogy a trónörökös nőigényét (ezt az udvari környezet természetesnek tartaná) kielégítse. Aszpázia azt gyanítja, Ferdinánd még akadozva képes kifejteni gondolatait románul, különösen tán a szeretkezés óráiban, perceiben, s ezért a nép egyszerűbb leányaival jobban boldogul. Ismerni kellene, hogyan akadt össze Nandó (nagybátyja így hívja) először cigánylánnyal. Erről azonban nincsen pontos értesülése Aszjának. Annyi bizonyos, mostanában a trónörökös sétáinak, legényvacsoráinak színhelyeire, menetvonalára már a királyi egészségügyi hatóságok által megvizsgált, kiválogatott, megmosdatott fiatal cigánylányokkal találkozik „véletlenül" estenden. Ezek a felbérelt leányok természetesen hópénzt és szanatóriumi külön ápolást kapnak, s a kiválasztottságuk gyakorisága okán még külön jutalmakat is. Azt nem lehet persze megakadályozni, hogy az így nyert illetményüket ezek a szerencsés lányok ne osszák szét, szórják el népes családjuk körében. Ezt megtehetik, mert táplálásukról, ruházatukról az Udvar gondoskodik. Az Udvar! Egy külön szárnysegéd a fürtösen jelentkező újabb cigánylányokkal foglalkozik. Azt kell hinnie a trónörökösnek, s ez férfiméltóságának része kell maradjon, hogy az útjába sereglő cigánylányok közül ő maga, saját ízlése és vágyai szerint választ alkalomról alkalomra, férfivarázsa szerint. Ezek a furcsa szokások, e különös, tulajdonképpen megbotránkoztató nemi gyakorlat, mely taszító, s csak pletykaanyagként vonzó minőségében, de mégiscsak új meg új kérdésekre, kiegészítésekre serkentve délutánról délutánra visszatolakodtak a három tiszta életű, szelíd asszony képzeletébe. S mindig azzal a végződéssel, hogyan fog az Udvar kilábolni ebből a fertőből, mely (Júlia tréfás intim szava) mégiscsak a fartő tájékáról eredeztethető.

Az vált a tájékoztatás második etapjává, hogyan próbált Erzsébet királyné (Wied Erzsébet hercegnő) állandó és udvarképes szerelmi társat szerezni, szervezni a trónörökösnek. Ez a társ és nyugvópont a Văcărescu lány lett volna, Văcărescu Elena. A királyné beleegyezésével, sőt biztatására, a szép és fiatal „udvarhölgy" társnőnket tavalyelőtt eljegyezte a trónörökös. Erzsébet azt képzelte, ezzel a gazdag s középkori fejedelmek udvarában már magas polcokon szereplő bojár ősöktől származó leánnyal romanizálja, románosítja az uralkodó házat s valóságosan begyökerezteti Románia talajába.

Az iskolázott, bájos tizenhét éves leányt csak néhány hétre vonták be a királyné udvarkörébe, hogy Ferdinánd szeme megakadjon rajta: szépségén, fiatalságán - s a cigányleányok adakozó, odaadó magatartásának ellentéteként, tartózkodó viselkedésével diadalmaskodjék a mindennapos (azt remélték) csömörletes kicsapongások fölött.

A huszonhét éves fiatalember belehajtotta volna fejét könnyen az Elena kezében feléje nyújtott igába. Még csak azt sem kérték tőle akkor még, hogy a barna bőrű szeretőkről mondjon le. De az urak, a bojárok, a miniszterek, a pártok mást akartak. Nem akarták, hogy közülük egy család (leánya által) fölibök kerekedjék, majdan királynét s trónutódlót adva az országnak, népnek. S maga a király is a házasságot ellenzők pártjára állt, nyilvánosan megtagadta a királyné „mesterkedését", amelyről pedig ő királyi felségének is tudomása kellett legyen, eleinte. A királyné az eljegyzés felbontása után néhány hónapra külföldre távozott. (Hazament.) A suttogó pletyka szerint száműzte őt férje. Ez azonban nem volt igaz.

Idegen uralkodóházak körül kerestek, keresgéltek olyan főhercegnőket ezután, akik a saját trónjuk körül, másod-, harmadíziglen aláhulltak a hatalom asztaláról. A királynéság esélyeiből kiesve - ott. Az uralkodók harmad-, negyedszülötteinek gyermekei.

Korban Ferdinándhoz illőt többet is találván, egy temperamentumos, tizennyolc éves angol hercegnőre esett a közválasztás, Máriára. (Ez a választás a tavaly elhunyt Joan Brătianunak, a liberális párt vezérének talán utolsó és sikeres politikai ténykedése volt.)

Viktória angol királynő unokája, második fiának, Alfréd edinburghi hercegnek leánya. Életének fele idejét Málta szigetén töltötte Mária, ahol apja kormányzó és flottaparancsnok. Anyja? II. Sándor orosz cár egyetlen leánya, Mária unokabátyja Miklós trónörökös, aki ha trónra lép, II. Miklós cár lesz. Annyit talán még Alfrédról, az edinburghi hercegről, hogy tizennyolc éves korában görög királlyá választották, de ő anyja, Viktória királynő kívánsága szerint, nem fogadta el a balkáni trónt.

Erzsébet királynénak nem nyílt módja igazán tiltakozni Mária Bukarestbe hozatala ellen. Megalázottan, hogy választottját mellőzik, Văcărescu Elenát Párizsba bocsátotta, egyetemre, hogy ott műveltebb nővé faragódjék, minősüljön, mint bárki a bukaresti udvarban. De megalázottságát később sem tehette szóvá Erzsébet, csak a legintimusabb beszélgetésekben: a Wied hercegek rangja mind az angol királyi családhoz képest, mind a Romanovok mellett csak szerény s alacsony értékrendű, nem is országló tekintély. Az uralkodóházak házasodásainál a Wied fiúk-lányok után nemigen szokás kapkodni, s ha Károlyunk a Hohenzollern-Sigmaringen fiúról tudták volna, hogy trónvárományos, könnyen lehet, hogy különb párt szereztek volna számára. Azt, hogy *különb*, Erzsébet mindig könnyezve ejtette ki, hibás leánykájára gondolva, s a maga épet szülni képtelen voltára utalva.

A királynénak a trónörökösnével szemben tekintélyül, fölényül életkora maradt és az uralkodó mellett töltött közel harminc esztendő udvari tapasztalata. S az a nem híresztelhető mendemonda, hogy Mária hercegnő serdülő éveit a tengerészkadetek társaságát élvezvén, s az edinburghi kastély parkjában szabados játékokkal töltvén - már nem éppen szűzen került Ferdinánd ágyába.

Minthogy az esküvő már megtörtént, s a trónörökös nem tett észrevételt az új asszony intaktsága dolgában, az udvari élet nyugalma látszólag helyreállt. Sok szó esett a díszes esküvő külsőségeiről, a fenséges vendégek részvételéről, a fiatal pár magatartásáról. Ám erről vagy máskor (vagy soha).

Egy-egy délelőtti séta elmaradása esetén a gyermekek délután szereztek maguknak kárpótlást: csatangolásra kértek s kaptak engedélyt anyáiktól. Ezek az alkalmak a városka magyar és román gyerkőceinek ámuló csatlakozását jelentették. Nadrágos emberek csemetéi is akadtak köztük, de Tündét éppúgy csodálták, mint a leggyermetegebb sóvárgó lánykák. Az egyik megsimogatva köntösét, így sóhajtott: „Be szép ruhája van Tündikének!" Traján régi, hét év előtti játszópajtásait már nem találhatta a délutáni utcán: ők már dolgoztak valahol - vagy a földeken, vagy a sóvágatokban.

Zsófi délutánonkint, élvezettel végzett „úri" tevékenysége fogytán, hazatért. Aszpázia egyszer megkérdezte indulóban a takarosan útra kész leányt: „Mondd csak, te Buzás Zsófi, miért van az, hogy a fonatod egyik ága a hátadon, a másik ága a kebleden?"

Csodálkozva, majd némi daccal felelt a lány: „Hogy azt ne gondolja valaki, hogy kevély vagyok!"

- Kevély - csodálkozott Aszpázia -, tehát ha mindkét fonatod hátravetnéd?

Zsófi biccentett. E beszélgetésnél jelen volt Traján is. Nyelte tekintetével a lányt. Aszpázia ezt észrevette.

Másnap Zsófi azzal dicsekedett, hogy a Meleg oldalon, a szederindásban nagyon megérett a fekete gyümölcs.

Aszpázia ebéd után megkérte Zsófit, vezesse oda csemegézésre a gyermekeket, biztatta Trajánt is, ezúttal tartson ő is a kicsinyekkel.

Jó kis kalandnak ígérkezett: a gyermekek repestek, s Traján sem ellenkezett, ott ballagott átal a városkán Zsófi nyomában. A Meleg oldal egyik lankája csakugyan feketéllett a szedertől. A kicsinyek, még Tünde is, mohón belelábaltak az indás szövevények közé, de a legkisebbek a szúrós indák között csakhamar sírva fakadtak. A tüskékkel, sörteszőrökkel és mirigyszőrökkel borított kúszó szárak a gyönge s bántáshoz nem szokott gyermeklábszárakat felhólyagozták. A fanyarédes gyümölcs nem adta magát könnyen. Egyedül Csongornak volt Zsófin kívül gyakorlata a szedrezésben. Traján is néhány kékesfekete szem szájba tétele után, megszúrt ujját szopta gyermekként.

Zsófi fél marokra szemelgette fürgén a szedret, s a tisztáson szepegő kicsik között osztotta szét, kilépve az indák sűrűjéből - a maradékot szabad kezével Traján szájába adta, egyenkint, szemenkint. A többiek természetes közönnyel fordultak el a nagyfiú etetésétől, egyedül a kis Mikes állt oda melléjük, tátott szájjal s megrökönyödött csodálkozással. Aztán visszalépett a szedresbe, s magától megtagadva a fekete szájú csemegézés élvezetét, Zsófi púpozott marokkal tért vissza hamarost a kicsinyek s Traján táplálására.

A fanyar gyümölcstől azonban csakhamar elvásott a gyermekek íne, s több szederhez elfogyott a kedvük, ám tétlenül nem volt türelmük álldogálni. A lejtős játékot a legkisebbek kezdték a szedermentes lankán: lefeküdt Dezsőke, és saját súlya által néhányat hengeredett lefelé. Nagy kacagás lett ebből, s amint abbahagyták a szedrezést, még Csongor is beállt a lefelé guruló játékba. Sőt, szoknyácskáját térde közé fogva még Tünde is tett egy nevetni való próbát.

Zsófi csak nézte őket jókedvűen, de látva, hogy önsúlyától egyik sem tesz többet lefelé három-négy hengeredésnél, azt mondta: ide figyeljetek! S ő is magára szorítva köntösét, lefeküdt haránt, és elkezdett gurulni, de nem állt ám meg a harmadik-negyedik gördülés után, hanem magát kézzel segítve tovább lendült lefelé, irigykedő nézői ámulatára.

Csongor nyomban átlátta a hosszú gördülés módját, s maga is nyomban Zsófi után eredt, s még túl is jutott a lány teljesítményén. No, erre a kisebbek is próbálkoztak újfent, s több-kevesebb sikerrel. Traján csak nézte őket, gyermekes időtöltésnek minősítvén magában s tekintetével a társaság viselkedését.

Zsófi lassan felkapaszkodott a füves oldalon, s egyenest Traján felé.

- Próbálja meg, Trajánka!

- Gyerekes dolog ez - mondta a fiú.

- Tudom, hogy gyerekes dolog, de nagyon jó érzés.

- És milyen érzés?

- Mintha repülne az ember.

- A gyerekek is?

- Ők is emberek.

Traján tagadólag ingatta fejét, de tett két karjával egy repülő, ölelő mozdulatot, s (vesztére) lábujjhegyre állt cipős lábával egy pillanatra. Ezt a pillanatot nem mulasztotta el Zsófi, hóna alatt a fiút átnyalábolva lelökte, s reázuhanván már gördültek is lefelé - egyszer ez, másszor az volt fölül. Nem kis erőfeszítésbe került a lánynak az aljig legurulni így kettesben, nem is tudva igazán, hogy mit tesz. S Traján sem tudta igazán, mi történik vele. Lány még így nem szorította magához s nem ily hosszú hengeredésben.

Szerencse, hogy bokáig érő pantallóban indult el hazulról a tapasztalatlan gyermekekkel.

Olyan borzongás vonaglott végig gerincén a végtelen rövid és végtelen soká tartó lefelé zuhanó összefonódottságban, hogy amikor mégis véget ért az örökkévalóság, mozdulni sem tudott. Pedig éppen ő volt fejjül, amikor befejeződött a gördülés.

Kicsi ideig még úgy, vagyis így maradtak, majd Zsófi kissé durcásan letolta magáról terhét.

Zsófi nem értette a dolgot, s odafent a gyerekek meg azt hitték néhány percig, hogy Traján megsebesült vagy meghalt. Aztán Zsófiban felsejlett, hogy nem történt sem sebesülés, sem halál. Lassan megindult felfelé, valahogy a gyermekek elé, s hogy időt engedjen Trajánnak az ébredésre.

Csongor kiáltására Traján csakugyan felébredt, pantallójára nézett, vajon látszik-e a sűrű kis patak, melynek lefelé indulását érezte-tudta. Hazafelé indult. Kabátját levetette, s maga elé tartva, egyre gyorsabb léptekkel haladt, hogy a kisebbek ne érhessék utól.

A hatéves Mikes azonban futva elhagyta a többieket, s valahol félúton beérte Trajánt. Szabad kezébe kapaszkodott, s lihegve magyarul kérlelte, csimpaszkodva a megbántott nagyfiút. - Fájt, Traján? Mongyad nekem, Trajánka, nagyon fájt? Majdnem meghaltál, ugye?

1902

November végén a Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottságának két legfiatalabb tagja, dr. Aurel Vlad és dr. Julius Maniu szebeni lakásán keresték fel Jon Rațiu ügyvédet, a végrehajtó bizottság elnökét, és két óra hosszat tanácskoztak (vitatkoztak) vele. Azért nem tovább, mert a házigazdát kisebb agyvérzés döntötte le. Magyarán: megütötte a guta.

Sokan találgatták, mi haragította meg annyira Rațiut, hogy akkora agyvértolulása keletkezzék, amekkora csaknem végzetes lehetett volna. A két vendég ügyvéd mondta el végül is az érdeklődőknek, miről volt szó, s miben nem tudtak megegyezni az elnökkel. Azt kérték tőle, oldozza fel őket a tavaly megújított passzivitási fogadalom kötelezettsége alól, mert ők már a két választási ciklus között megüresedett képviselői helyekre, a románok lakta választókerületekben jelöltetni akarják magukat.

- Nem vehettek részt a parlamenti élet bábjátékában - kiáltotta újra és újra a pártelnök, mígnem lefordult a székről.

December másodikán Moldován Károly sebész főorvos felkereste az érseki palota lakószárnyában még mindig fenntartott kétszobás szállásán György bátyját, és kérte, jönne vele egy kis, de fontos beszélgetésre Rațiu betegágyához. György megörült a hírnek, hogy az elnök beszélgetni képes, és hajlandó, s hogy éppen ővele, abban még némi megtiszteltetést is érzett, minthogy ő az érsek bizalmát élvezve, s elég távol állt a komité hangosabb passzivitásától.

Útközben Károly elmagyarázta, hogy a féloldali agyvérzés felszívódóban van, de az elkövetkező beszélgetésből lehetőleg mellőzni kellene minden izgató elemet - a beteg érdekében s a román becsület érdekében is. Ez utóbbi megjegyzés (utólag) azt mutatta, hogy Károlynak lehetett már némi fogalma arról, hogy a beteg miről kíván szót érteni Györggyel.

Megérkezésükkor a családtagok rebbenésszerűen visszahúzódtak a betegszobából, megfelelő előkészületet tenni a látogatók fogadására nem maradt idejük, vagy nem is gondoltak a szoba kiszellőztetésére. György tapasztalt szimata megérezte: Rațiu körül a levegőnek halottszaga van. Még álltak a kézfogások után, mikor a beteg megszólalt.

- Szívesen jöttél-e látásomra, Gheorghe?

György megemelte karját:

- Szívesebben látnálak egészségesen.

- Látom az arcodon, hogy megriadtál.

- Még soha nem láttalak betegágyban, azt vehetted észre rajtam.

A beteg csak legyintett.

- Segítségedet kérem. Akarsz segíteni rajtam? Apátok emlékére kérlek benneteket.

A két testvér egyszerre bólintott, s egyszerre mondta ki az „igent” s az „ami tőlem telik”-et.

A beteg erőt gyűjtött a beszédhez: Takarékos halkan szólalt meg újra.

- Fiatal barátaink, Vlad és Maniu fel akarják bontani a tavaly megújított szövetséget.

- Hallottunk róluk.

- Nem hallom hangodban a felháborodást.

- Még s már atyám idejében is helytelenítettem a passzivitást.

- Tudom. S nem is azt várom tőled, hogy beszélgetésünk elején Maniuék ellen tüzelj. Azért hívattalak, hogy meggyőzzelek. Meglep?

György bólintott.

- Mert hűségesen és keményen kitartottál az aktivitás mellett, még akkor is, mikor az népszerűtlen volt. Ha most meg tudlak győzni, s az irántam való becsülésed és atyád emléke iránt táplált tiszteleted okán.

A szünetben György mondani akart valamit.

- Kérlek, ne mondjál talán megalkuvás jellegű igent, és ne is tiltakozzál. Hallgass meg.

Rövidebb-hosszabb szünetekkel folytatta a beteg, háborítatlanul, egy-egy elakadásánál, hangja elfulladásánál, váratlanul vékonyra soványodott karja csápoló mozdulataival egészítette ki megindultságát.

- Szoros egységben kell maradni a nemzeti összefogás szervezetében, nemzeti akaratunk, terveink híveiként.

- A tavalyi nemzeti konferencia kötelező megállapításaihoz - melyekhez a mai hitszegők is csatlakoztak - s a passzív rezisztencia mellett, mint egyetlen lehetséges fegyver mellett híven ki kell tartanunk.

- A változások ne tévesszenek bennünket, a személyek s a modor változik csupán, a kormányzati rendszer ugyanoly gyászos marad számunkra.

György a tilalom ellenére mégis megszólalt.

- Élénk kultúréletünk van, virágzó román sajtónk. Bankjaink...

- Cél minden egészséges erőnk összpontosítása a politikai aktivitás terén - az országgyűlésen kívül - és a művelődés minden területén népünk minél élénkebb nemzeti öntudatra ébresztése és felvilágosítása érdekében, hozzá fog járulni erőnk gyarapodásához és olyan mérvű megacélosodásához, hogy a jó isten, a népek igazságos bírája segítségével sikerrel szembeszállhatunk az összes ellenséges támadásokkal, és kiharcolhatjuk népünk nemzeti szabadságát, amelyért vagyont, szabadságot és vért áldozva küzdöttek, éltek és haltak szüleink és őseink, nemzedékről nemzedékre, és amelyért mi is készek vagyunk, akár életünket is feláldozni.

Rațiu hangja elfulladt, már csupasz karjai is fáradtan hulltak a paplanra. Az utolsó szavak meghatottan reszkettek nyelvén, szeme könnybe lábadt.

Érezvén, hogy vendégei megrendülten nem tagadhatják meg kérését, intett: most egy szót se!

De Károlyban nem fért a hallgatás.

- Ha nem lettem volna híved, most azzá válnék.

A hálás pillantás Györgyre siklott, vajon ő is hajlandó lenne megszegni a parancsolt hallgatást.

György sem maradt érintetlen az ügyvédi pályán csiszolt buzdítástól. Ám nyilatkozat helyett a paplanon heverő bal kézre tette jobbját. Mintha fogadalomról vagy kötésről tanúskodnék a mozdulat, Rațiu a túloldalra csüggedt jobb kezének rátételével szentesítette a kimondatlan ígéretet.

Búcsúzásnál a megbékélés kételyével szelíden terrorizálta hívott vendégét a beteg.

- Kezedbe tettem le pártunk jelenét s közeli jövőjét.

- Beleszólsz te még abba, bátyám - próbálta a válás ünnepélyes pillanatát csillapítani György, de a „pártelnök” nem hagyta magát: - Az én időm lejárt...

Harmadnap, december 4-én csakugyan meghalt.

A sebész főorvos a beszélgetés után úgy ítélte, hogy Rațiu György bátyjára testálta örökségét.

Amikor azonban néhány hónap múlva a Hunyad megyei Dobra választókerület magyar származású képviselője elhalálozott, az időközi választáson, ígéretükhöz és fenyegetésükhöz képest, Aurel Vlad ügyvéd, akit eddig a passzivitás hívének tekintettek, jelöltette magát.

A hír felröppenvén, Károly riasztotta bátyját, hogy na, most teljesítsd a haldokló elnöknek tett ígéretedet!

- Az a kézrátétel, amellyel a lelkesült és meghatott felszólítás izgalmára válaszoltam, nem igenlő beleegyezés volt, hanem a felhevült s nyilvánvalóan téveszmés beteg öregember megnyugtatása volt. Ha ő másként értelmezte, utólagos aprehenzióra neki lehetne oka, ha módja volna reá.

A harag e „hitszegés” miatt Károly szívében újabb hosszú esztendőkre visszatelepült.

1903

Júlia halála és Smaranda születése után Aszpázia életéből kimaradt a Vízakna-igény. De a hétéves leányka sokat hallván édesanyja szülővárosáról, az elbeszélések alapján nem tudta elképzelni azt a helyet, ahol annyi sok édeni esemény történt, többször felsóhajtott a maga elkényeztetett gyermeki módján: - Bezzeg engemet soha nem visztek oda.

Ez az óhaj talán kevés lett volna a régi-régi vízaknai nyarak fel- és megújítására, ha Traján gondja nem fészkelt volna oly sürgetően Aszpázia anyai aggodalmai közé.

Traján Marghilománt tavaly nevezték ki diplomatatitkárrá a külügyminisztérium ranglétráján, s ez a család számára megnyugtatóan tisztes lépcsőfoka volt a külügyéri emelkedésnek, melynek végén a család képzeletében a miniszteri szék lebegett. Zárkózott s minden szavát, gesztusát megfontoló fiatalembernek ismerték főnökei, kollégái s a vele érintkezésbe jutó ügyfelek - s emiatt korához képest szép tekintélye volt, s magas, karcsú alakja a minisztérium folyosóin, amerre elhaladt, utat, medret vágott magának.

Egykori professzorai azt jósolták, szobatudós, de legalábbis könyvmoly válik belőle idővel.

Egyedül édesanyjának, Aszpáziának nyomta lelkét a megfigyelés: Trajánnak nincsen kapcsolata nőkkel.

Amikor jó tíz évvel ezelőtt a gyermekek elbeszéléséből tudomást szerzett a Meleg oldali szedrezés furcsa befejezéséről, s észlelte fia pantallója szárának patakszerű beszikkadt elszennyeződését, amit Traján éppen egy szobába toppanásakor próbált tisztogatni - akkor még nem gondolt rá, hogy a Meleg oldali hengeredő játék riadalma és eredménye holmi befelé fordulássá állandósul.

Ha később Buzás Zsófia nevét és lényét - kísérletképpen - említette, Traján mindig elpirult, s arra a kérdésre - melyet utóbb megkísérelt Aszpázia nagyon-nagyon bizalmasan, szinte súgva fia fülébe csempészni: vajon volt-e már valaha szerelmes, azt a lángvörös orcájú választ kapta: egyetlenegyszer s máig tartóan. S hogy ki légyen az, csak ismétlődő várakozás után jutott a vallomást tevő szemérem felszínére: Zsófi!

Tavaly Bukarestben létekor kifaggatta Györgyöt Aszja Buzás Zsófia felől. Előbb elszomorította, majd felvidította az a hír, hogy Zsófi immár évek óta asszony, de gyermeke még nincsen. S hogy megkörnyékezhető-e? György szerint nemigen látszik elégedettnek férjével, a részeges sótiszttel.

Aszpázia azt gondolta: Rău pe rău scoate!

- Hogy van ez magyarul, Gyuri?

- Ennek magyarul csak úgy van értelme, ha azt mondjuk: Kutyaharapást szőrivel!

Aszjának most jobban tetszett a magyar, s többször elismételte: az első szerelem bizony kutyaharapás!

Traján meglepte a vízaknai nyaralás lehetősége: meghökkentően idegennek és céltalannak vélte, hogy anyjával, húgával töltse nyári szabadsága egy részét. Aszpázia nem unszolta fiát, hagyta higgadni ellenkezését, s hogy önként gyűljön az apró lehetőségek csábítása töprengésében, amelynek meg kellett pezsdülnie pusztán Vízakna nevére, Zsófi említése nélkül is.

Még indulásuk előtt való másodnapon sem mondta ki Traján az *én is utazom*-ot. De a készülődés előestéjén ő is csomagolni kezdett Szmaranda nagy örömére.

- De azt nem ígérhetem, anyám, végig veletek töltöm mind a három hetet.

- Magad ura vagy, fiam - örvendezett saját előrelátó türelmének Aszpázia.

Már érkezésükkor látszott, hogy a vízaknai nyár nem lesz olyan hangulatos, mint Ágota mama, vagy Júlia életében volt. Még Erzsébet sem jött. Kettős okot üzent: Piroskának kérője akadt, s Dezsőkét már nyáron bevonultatták egy katonai főreál előkészítő tanfolyamára.

György ikrei sem érkeztek meg. Hol volt már az az idő, amikor ők még gyermekként szabadon, saját kedvök szerint tölthették nyarukat. Csongor tüzér hadnagyként (négy évvel túl a bécsi tüzér hadapródiskolán) Klagenfurtban szolgált, Tünde pedig a tanítóképző után, fődiakonisszaként Udvarhely megye gyermek-, ifjúság-, özvegy- és agg-gondozásának irányítójaként, munkahelyén Székudvarhelyt töltötte felaprított szabadsága töredék napjait.

Egyedül Mikes töltötte apjával a nyarat, először szabad ifjúként, minthogy érettségi után s a kolozsvári egyetem bölcsészkara előtt - övé volt az egész szabad világ.

A két fiút, immár „ősi” szokás szerint a Moldován házban szállásolták el, a megöregedett román szolgáló tartotta rendben az egymásba nyíló két szobát, mert Aszpázia úgy rendelte, hogy Traján is, Mikes is különszobában aludjék, ami a bukaresti fiatalúr számára megszokott és természetes volt.

Anyja s leánykája a Szaplonczay ház hajdani leányszobájába került. Valahol atájt ágyaztak Györgynek is. Az első naptól fogva újra és újra Buzás Zsófira terelte a szót Aszpázia, arra volt kíváncsi, milyen esélyei lehetnének nála fia közeledésének. György közlései megnyugtatóak voltak Zsófi vidám természetét illetően, s még annak is lehetett némi valószínűsége, hogy már asszony korában ő maga is folytatott vele futó testi érintkezést.

Úgy negyednap délutánra levélüzenet által meghívta az udvarhölgy a sótisztnét, oly módon, hogy mindkét fél megtiszteltetésnek érezhette a találkozást. (A férj még aznap elbüszkélkedett asszonya előkelő barátnőjével - a szerény vízaknai kaszinóban, sejtetve, hogy az ő meghívatása is küszöbön áll. Erre azonban nem került sor.)

Aszpázia talpától homlokáig megforgatta a derűs asszonykát, bizalmasan nemi életére is tett fel kérdéseket, már uzsonnatájt (habos kakaó, női szeszéllyel), a három pohárka likőrrel fellazított női kedélyből már múlékony könny is fakadt imitt-amott, amikor a részeges sótiszt

házi tehetetlenségéről került szó: Hogyan fejezte ki magát Zsófi? Így: „az övé minor” és „az övé puha”. S ekkor jött elő egy-egy álszent könnyecske.

Most következett, hálaként, Aszpázia intimus vallomása:

- Zsófika! Tudod-e, hogy Traján fiam még most is fülig szerelmes beléd?

Zsófia tökéletesen megfeledkezett Traján szerelméről, de a szedres oldalon a hengeredésre persze emlékezett. És jóleső pír futotta el arcát az értesülésre, hogy ilyesmi lehetséges. És éppen őiránta, aki részeges férj mellett sínylődik.

S mindaddig csodálkoztak, ámuldoztak az első szerelem maradandóságán, míg - Aszpázia tervei szerint - délutáni kószálásából meg nem érkezett a két fiatalember.

Mikes számára mindennapos látvány volt Zsófia, de Traján, amint az érett gyermektelen fiatalasszonyban felismerte tíz év előtti testi és lelki megrendülése okozóját, elsápadt, és reszketni kezdett. Anyja biztatására, hogy régi barátként csókolják meg egymást, csak kéznyújtáshoz volt ereje. Zsófit egy pillanatra megriasztotta az elnyirkult tenyér, de a felszólítást teljesítve, arcul csókolta a tartózkodó ifjú diplomatát, róla a sápadtságot nyomban elűzve.

Itt nem nyílt hely hosszas ismerkedő társalgásra. A fiúk igyekeztek a Moldován házba, hogy vacsoráig rendbe hozzák magukat.

A következő délután arany nyakláncot kapott Zsófi, s a rákövetkezőn azt a kérdést, vajon volna-e hajlandósága Traján nyilvánvaló szerelmes zavarát feloldani: életre szólóan megoldani.

Zsófinak ott helyt meg kellett adnia a hajlandóság válaszát, s mert ő magában az „életre szóló megoldás” lehetőségét feltételes leánykérésnek érezte, nagyon szemérmes bólintással adta tudtul az igent.

Még egy közös vacsora az oldódásra itt, szoktatásra amott, a részeges sótiszt házában, s hatodnap az egész éjszaka eltöltésére vállalkozott Zsófia - őrködni a kisleány Szmaranda álma fölött „édesanyja távollétében”. Ez volt a kegyes hazugság a sótisztnek és bárki másnak, ki tud, vagy tudomást szerez Zsófia éjszakázásáról.

A szolgálót hazaküldték, György a maga szobájába zárkózott, miután a kaszinóból (hová ritkán járt) éjféltájt hazaérkezett. Aszpázia maga vezette át az illatosan előkészített fiatalasszonyt a Moldován házba, a legényszállásra. Az ablakon a függönyön átsejlett: Traján ágyában fekve olvasott. Aszpázia mielőtt halkan bebocsátotta volna fia megváltóját, súgva biztatta: - Aztán hajnalban gyere vissza, s nálam öltözzél át.

Leskelődés nélkül suhant vissza Aszpázia a Szaplonczay házba, tilos volt látnia fia boldogulását.

S hogy Zsófia nem tért vissza dolgavégezetlen - Aszpázia hajnali egykor, leánykája mellől kelve a talpas, tejüveg burás lámpát marokra fogva, átsétált, mint egykor, György szobájába, aki most jóval mélyebben aludt, mint nyolc éve. Durcásan felébredt, s éjjeliszekrényére állított lámpa tompa fényébe hunyorogva végighallgatta a szeretőkerítés eseményeit. Nem neheztelt, nem helyeselt. Remélem, nem lesz botrány belőle - dünnyögte.

Aszpázia fészkelődési kísérletére csak ennyit mondott, ásítva: - Valamivel többet ittam a kelleténél.

- Az kellene fölpezsdítsen!

- Engem inkább elcsüggeszt a szesz.

- Majd holnap, jó?

- Jó - egyezett bele az ásító, már-már aluvó.

Pirkadatkor visszaérkezett Zsófia, arcán az átélvezett éjszaka feszülő fáradsága. Aszpázia szeméből nyomban elröppent az álom: - No, kedvesem, mesélj, hogyan történt?

Zsófi csak ült az ágy szélén bánatos-boldogan.

- Jó volt? - Jó. - Sikerült? - Sikerült.

Aztán tovább hallgatott.

- Mit éreztél? - Amit még soha életemben. - És ő? - Azt hiszem, ő is.

Aztán tovább hallgatott.

- Nem akarsz mesélni? - Hát, nem tudok.

Aszpázia várakozó simogatására végül:

- Elvettem a könyvet a kezéből, úgy nézett rám, mintha először látna. Megkérdeztem, kívánsz, szerelmem? Azt mondta, igen. Erre melléje búttam, erre ő hadonászni és kiáltozni kezdett, hogy nem, nem, nekünk nem szabad. Valami becstelenítésről is kiáltott, mire én: attól ne tartson, hogy engemet... feltérdelt, megfogta a karomat, tuszkolt lefelé, kifelé. A nagy hangoskodásra benyitott hosszú hálóingben a fiú, hogy is hívják? - Mikes... - A kis Mikes. Megvédett, azt mondta, Traján, te feküdj le. Traján megtette. - Ne féljen, Zsófika, s húzott a másik szobába. S ott megállás nélkül mostanig. - Órákon át? - Órákon át lankadatlanul...

Traján korán kelt, s anyjának mit sem árulva el a történtekről, az első vonattal Bukarestbe utazott.

1911

A trónörökös katonai irodájában Alexander Brosch von Aarenaut báró Bardolff Károly altábornagy váltotta fel. Brosch alezredesnek talán utolsó intézkedése volt, hogy a főherceg számára összeállítandó promemoria feljegyzést, Maniu Gyulával, Moldován György szerkessze. A három év előtti látogatásból maradt fenn a távozó katonai irodafőnök tudathálóján az őfensége dicséretével megtámogatott vízaknai ügyvéd neve. Juliu Maniut pedig az emelte aktuális személyiséggé, hogy a közelmúlt választásokon elveszítette alvinci képviselőségét.

A közvetítő, mint eddig is, Vajda-Vojvod Sándor volt. Ő többször kapott audienciát a fenséges úrtól, Moldován csak egyszer (emlékezetesen), Maniu egyszer sem még - őt mozgékony híre emelte.

Aradon vagy Nagyszebenben gondolták elébb a fogalmazást megejteni, utóbb Vízakna mellett döntöttek, saját kényelmük érdekében is: fürdőszálló, fürdés, úszkálási lehetőségek, kényelmes olcsó ellátás.

Hármójuk feladata ezúttal: megtervezni a teendőket őfenségének trónra lépése esetére, vagyis első őfelséges napjaira. Amint egyenkint töprengtek a „királyi" feladatok fölött, Vajda-Vojvod hagyta a jogászokat, hogy fejtsék ki leírandó elgondolásukat, ő maga csak helyeslő, vagy kétkedő megjegyzésekkel hagyta jóvá vagy fűszerezte az elaborátumrészleteket. Íme:

I. A birodalom, mint világhatalom, erőkifejtésének feltétele a belső konszolidáció. A dualizmus intézményes akadálya minden erőkifejtésnek. Már csak azért is, mert ha két „fél birodalom" létezik, azok mindegyike saját szűkebb érdekeire ügyel, mégpedig kifelé éppúgy, mint befelé. Egy dualisztikusan megosztott vagy egyáltalában belsőleg lazán összekapcsolt birodalom a szétmállásnak néz elébe. A birodalom kormányzója az lesz, aki szerves egységgé forrasztja össze.

(Vajda azt javasolta: - Gondoljunk arra, hogy őfenségének kedvenc elgondolása, hogy Erdély és Románia összekapcsoltassék, s leginkább az ő jövendő császári jogara alatt. Ezért az utolsó mondat hangozzék így: A birodalom gyarapítója vagy újbóli kormányzója az lesz...)

II. A birodalom egységét a trónra lépés után azonnal vagy államcsínnyel kell helyreállítani, vagy pedig rendszerváltozással apránkint biztosítani úgy, hogy az alkotmány keretei megmaradnának. - Ez az alternatíva a birodalmi egység egyetlen, most még hatalmas ellenzőjének jellegéből adódik, vagyis a magyar szeparatisták jelleméből. Ők egyrészt prepotensek, és csak még nagyobb prepotenciának engednek, másrészt harci eszköznek tekintik történelmi alkotmányukat. Ám győzzük le őket saját eszközeikkel. Vagy az erőszakuralom frappáns leverésével, vagy saját alkotmányos szokásaik célirányos felhasználásával.

(A prepotens jelzőt Maniu erőszakolta. A fenséges úr részéről kilátásba helyezett önkényt viszont Moldován csúsztatta a szövegbe prepotenciaként, úgyszintén az alkotmányosság eszközként való felhasználását is.)

III. A birodalmi egység azonnali helyreállítása megköveteli az államcsínyt, amelynek lehetősége az osztrák népek készségén nyugszik. Ha a nagyobb ausztriai nemzetek - németek, délszlávok, csehek, lengyelek - a jövő birodalomnak építésében szolidárisak, és az uralkodóhoz húznak, úgy ha a magyar szeparatizmust nem kecsegteti szövetség, akkor az államcsíny sikere biztosított. Magyarországon nemcsak a nem magyar népek üdvözölnék ujjongva, hanem még a magyar nép céltudatosan irányítandó tömegeinek egy része is, amely már most is alig tűri a ma uralkodó elemek önkényét.

(Ide Moldován javasolta beszúrni: „a magyar paraszt, a magyar nép lényegében nem rosszabb, és nem jobb, mint bármely más magyarországi nemzetiség, vagy a világ bármely más parasztja és népe". Vajda tiltakozott, hogy ez a mondat belekerüljön a promemoriába. Ő egy hasonló szöveget már - objektivitásra szoktatandó őfenségét - elhelyezett egy előterjesztésében, de von Brosch, a katonai iroda főnöke, szárnysegéd külön magához hívatta őt, merthogy a magyar nép értékét ily objektív módon értékelő szövegrésszel nem meri előterjeszteni beadványomat, bármily jó szándékú is. Megtörténhetnék ugyanis, hogy a trónörökös ezt kísérletnek tekintené az ő szelídebbre hangolására a magyarok iránt, bizalma megrendülne, gyengülne, sőt esetleg elenyészne rokonszenve a románok irányában. A mondatról le kellett mondania Györgynek, de Vajda szó szerint ezzel vigasztalta: „hogyan vezethet egy jövendő uralkodót ilyen féktelen ellenszenv egy egész nép iránt"?

Már harmadszor iktatták a fölterjesztésbe az államcsíny kifejezést, mikor Moldován ártatlanul megkérdezte, mi lenne az? A két román úr sem tisztázta még pontosan, úgy tetszett, ez a kifejezés személyesen Ferenc Ferdinándtól szállt alá, de sejthetőleg azt jelentette, egy ideig nem koronáztatná meg magát magyar királlyá, akárcsak a nagy példakép, II. József, s midőn még nem kötelezné a magyar alkotmányos tett (teendő) esküje, sok és jelentős intézkedéseket tehetne a saját szája íze és szándékai szerint.

- Mindenekelőtt a választójogot, a választási rendszert reformálná meg nagy sebesen - találgatta Maniu. Vajda a külpolitikai gyors cselekvés lehetőségét mérlegelte: - Romániát és Szerbiát fűzné szorosabbra. Szerbiának odaadná Boszniát - Hercegovinát és a magyar

Délvidéket, s ezek fejében átvenné a szerb trónt vagy az államot vazallusként, de Romániának adná a Timok völgyét. A többi terveit velünk - tudjuk.)

IV. Ha nem lehet létrehozni Ausztria nem magyar népeinek feltétlen szolidaritását az uralkodóval, az veszélyeztetné az államcsíny sikerét.

(- Tehát visszafordítani a 67-es kiegyezést: akkor a legnagyobb néppel a többi ellen, most majd az összes többivel a legnagyobb, a magyar ellen - foglalta össze az államcsíny lényegét Moldován.

- Igen - mondta Vajda -, úgy, mint 48-49-ben történt.)

Ha a kényszerítés a legcsekélyebb veszélyt rejti, úgy a birodalom átalakítását Magyarországot illetően folyamatosan, a magyar alkotmány kereteinek felhasználásával kell véghez vinni. Az „alkotmányos utakról mindig át kell váltani a kényszerre. A magyar szeparatisták körében állandó politikai válságot okozva, mindaddig, míg a megrázkódtatások kimerülést eredményeznek. Az alkotmányos formák alkalmazását még az a körülmény is támogatja, hogy ennek a hagyományos jogalapnak a megsértése a Legfelsőbb Uralkodóház ellenfeleit látszólag elnyomottaknak mutatná. Saját fegyverükkel kell őket megverni. Az alkotmányt és a szabadságot ezúttal teljesen szó szerint és egészen komolyan kell venni”.

(Ezek a mondatok s a következők Moldován György sugalmazására kerültek az Emlékeztetőbe.)

Az általános választójog az országgyűlés útján jöjjön létre. Mindig akadnak majd magyar államférfiak, akik az alkotmányos formaságok megőrzése esetén a birodalmi politika sok, talán minden céljára rendelkezésre állnak.

(- A trónörökös gyűlöli a magyar mágnásokat, de nagyon tiszteli a felsőház hagyományait - tette hozzá ehhez Vajda -, ami pedig a népek támogatását illeti, a szlovákok kedves paraszt nép. Az olaszok digók, a szerbek megbízhatatlan smarn!)

V. (Az általános választójog alapján létrehozandó országgyűlés feladatairól nehezen tudtak megegyezni.)

Ha meghagyjuk a megyék mostani hatalmát, az még az általános választójog kihatását is illuzórikussá tehetné. A közigazgatást az uralkodó bizalmi emberének kezében kell összpontosítani, azaz államosítani.

(Moldován György beleegyezett ebbe a fejezetbe is. Úgy ítélte, a fenséges sugallat, az államcsínyre utaló, ezekkel a passzusokkal szétmállik, feladja szándékolt célját, s javaslatként és trónfoglaló nekibuzdulásként ártalmatlan.)

1913

A munkácsi görög katolikus püspökség papi szemináriumának március 15-i ünnepségén tizenegy román származású teológus a magyar himnusz éneklése közben ülve maradt, s megtagadta az éneklést is - természetesen. (Ha már egyszer ülve maradtak.) Magatartásukat a jelenlévő püspöki vikárius kérlelésére sem változtatták meg, miután az ünnepély félbeszakadt.

A nemzetgyalázás bűntette annyira nyilvánosan történt, s annyira kitervelt demonstráció volt, hogy lehetetlen volt meg nem történtnek tekinteni. A konok teológusok azt is elmondták persze, miért nem voltak hajlandók a magyar himnuszra felállva még csak tátogatni sem: a

Hajdúdorog székhellyel most szervezett görög katolikus magyar püspökség ellen kívántak ily módon tiltakozni.

A munkácsi püspök Eötvös Károlyt, a híres budapesti ügyvédet kérte fel a „renitens" papnövendékek védelmére. Eötvös azonban nem akarván sem elzárkózni, sem beleavatkozni a kényes nemzetiségi „határvitába", a vízaknai szakértőt, Moldován Györgyöt kérte meg, hogy helyettesítse őt a kényes feladat vállalásában és teljesítésében.

Hogy védhesse a számára nem éppen rokonszenves tüntetőket, ismernie kellett az előzményeket, hogy a mentség szavait megtalálhassa.

Magyarországon közel háromszázezer görög katolikus magyar él. Ezek nagy része a rutén szertartási nyelvű munkácsi püspökséghez tartozott, kisebbik hányada a balázsfalvi érsekség, tehát a román szertartási nyelven élő szamosújvári és nagyváradi görög egyesült püspökségek területén lakott, lakik. Még a székelyek között is ezrével vannak görög katolikusok. Éppen egy székelyudvarhelyi pap volt az, aki a múlt század derekán magyarra fordította a mise- és énekeskönyveket, amelyeket már használt is, kéziratban. Hogy kinyomtathassa és terjeszthesse, engedélyt kért a balázsfalvi püspöktől, bizonyos Leményi érsektől. (Akkor még csak püspök.) Leményi nem mert dönteni, a kérést felterjesztette az esztergomi érsekhez. A prímás megtagadta a magyar szertartási nyelvet, nem tudván, hogy a románt cserélnék engedélyével magyarra. Abból látni ezt, megfeddi tiltólevelében Leményi püspököt, ő mi jogon misézik románul? A bugyuta prímási döntésből Leményi csak annyit vett tudomásul, hogy a székelyeknek ezután sem szabad magyarul.

A hetvenes évektől fogva a rutén szertartású magyar görög katolikus falvakban, különösen a Hajdúság és Szatmár egyházközségeiben újra és újra felterjedt a kívánság a magyar misenyelvre, ám mindig hiába. Róma nem járult hozzá, hogy a rutén helyett... de a plébánosok faluról falura mégis magyarul kezdték mondani a misét. Ez nem maradhatott titokban. Róma megtűrte hát a magyar szót a rutén püspökség területén, s a Szatmár megyei s bihari román szertartású körzetekben. (Amint természetesen Moldován Mikeske, György második fia is, születése szerint görög egyesült Vízaknáról, szintén magyarul tisztelte Székelyudvarhelyt az Urat.) A Rómáig terjedő felsőbbség azért tűrte meg ezt az elvei ellenére kialakult gyakorlatot, mert attól tartott, ha szigorúan eltiltaná a magyart - ezek a hívek a magyarul beszélő református vallásra térnének.

Hét évtizedes küzdelem (kilincselés) után, X. Piusz teljesítette a magyar görög katolikusok vágyát, az 1912. július 8-án kelt, *Cristi fideles graeci ritus* kezdetű bullával beleegyezett, hogy önálló magyar szertartási nyelvű püspökség alakuljon.

A román sajtó (kint és bent) hatalmas támadást indított a pápai döntés ellen. Újabb magyarosítási akciót szimatolva s egyúttal támadva érezték azt a lehetőséget, hogy a román rítus által százezernyi magyar nem egyesült előbb-utóbb a román néphez, néppel egyesülni fog.

Nagyon odafigyelt Moldován Jorga habzó szájú cikkére, kiáltványára:

„Róma megengedte a magyaroknak, hogy a betyárok pusztáján püspökséget állítsanak fel a magyar görög katolikusoknak. Vagyis azoknak a románoknak, akik Debrecenben, akárcsak a bereckiek Székelyföldön, elfelejtették anyanyelvüket... Hátat fordított nekünk a pápa!... A görög katolikus magyar püspökség felállításával, annak iskoláival megkezdették az egyház segítségével a románság elnemzetietlenítését, melyet folytatni fognak mihamar egy görög-keleti magyar püspökség felállításával."

Így verte Jorga a nagydobot.

Moldován a magyar statisztikából indult ki: 173 plébániát csatoltak az új püspökséghez, kereken kétszázezer hívővel. Ezek közül magyar ajkú 154 904. Magyarul beszélő 184 618. Az új egyházmegye területén (plébániáiban) 15 377 olyan hívő létezik, aki a magyart nem bírja. Moldován nem volt rest, faluról falura utazva végigjárta a kritikus, a határeseteknek látszó plébániákat, s azt tapasztalta, 16-18-nál nem több azoknak az egyházközségeknek száma, ahol a hívek többsége ellenzi a magyar szertartási nyelvet. A maradék 160 plébánia szívesen fogadja a magyar misét, melyben már eddig része volt legtöbb helyen.

Györgynek első dolga volt, Tisza István miniszterelnöknek jelentette egy kerek beadványban, mint kellene a román sajtóagitáció és gyűlölség méregfogát kihúzni. Azután feladata, tiszte szerint, összehívta, meglátogatta az ungvári fogházban raboskodó teológusokat, s eléjük tárta a még meg sem ígért javítás lehetőségét s a püspökség szervezésének túlzásait, kinövéseit. Addig-addig, hogy nyilatkozatot adtak saját téves magatartásuk visszavonásáról. Ami aláírásukon túl nem került semmibe.

E melléklettel ellátott kegyelmi kérvény hatására (a miniszterelnök tanácsára) az államügyész elejtette a vádat. A román hazafiak szabadultak, s a gyulafehérvári szemináriumban folytathatták istenes tanulmányaikat.

Moldován György tiszteletdíja, amelyet közvetve Eötvös Károlytól kapott, meg sem közelítette az ügyre fordított fáradozásait.

1914

Február 20-án egy sürgős interpellációra válaszolva, Tisza István gróf miniszterelnök többórás beszédben előadta a román nemzeti párt vezetőivel folytatott tárgyalásainak eredményeit és kudarcait.

„Teljesen unikum - jelentette ki tárgyunkhoz érve a miniszterelnök - az az autonómia, amivel a görögkeleti román és szerb egyház bír Magyarországon. Különösen szembetűnő a különbség, ha a magyarországi ortodox egyház jogait és jogállását a romániaival összehasonlítjuk. A kormány természetesen tiszteletben tartja a görögkeleti egyház jogait és az egész világon páratlanul álló autonómiáját. - A gyulafehérvári és fogarasi egyháztartomány autonómiájának kérdése a római katolikusok autonómiájával együtt lesz megoldandó, de a kormánynak nincs ellene kifogása, hogy a megoldásnál nevezett egyháztartomány különleges viszonyai megfelelően tekintetbe vétessenek. - Arról tehát, hogy külön szerveztessék az ő autonómiájuk, igénytelen nézetem szerint, nem lehet szó. Elő kell venni ezt a kérdést akkor, amikor a magyar katolikus autonómia kérdése általában megoldódik. Az azután elsősorban az illetékes egyházi faktoroktól függ, de a kormány részéről nem részesül elutasításban, hogy ezen egyházmegyék speciális viszonyai megfelelően tekintetbe vétessenek. - Itt sub rosa említem meg - amiről a lapokban annyi szó esett -, hogy újabb püspökségek felállításáról egyáltalán nem tárgyaltunk. Szóba került a görögkeleti magyar püspökség felállításának kérdése, amire kijelentettük, hogy a kormány jelenleg ezzel a kérdéssel nem foglalkozik, jelenleg azt felállítani nem szándékozik, a jövőt illetőleg azonban semmi irányban nem köti meg kezét ebben a kérdésben. - Végül a hajdúdorogi egyházmegye beosztása, a pártatlanság kellő garanciáját nyújtó eljárás mellett revízió alá fog vétetni, és az előfordult tévedések orvosoltatni fognak. - Ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkoztunk, és a dolog meglehetősen tisztán áll szemünk előtt. Az egészen kétségtelen, hogy azok az állítások, amelyek talán negyvenezret meghaladó románnak bekebelezéséről szóltak, messze túlmennek a valóságon. Viszont kétségtelen, hogy az

egyházmegyének keleti határszélén egynéhány, éspedig igen jelentős számú, román egyházközség, olyan egyházközség is csatoltatott az új s magyar egyházmegyéhez, amelynek lakossága túlnyomóan román, úgyhogy a mi adataink szerint is összeszedhető ott egy tíztizenkét ezres lélekből álló kompakt görög katolikus csoport, melynek körülbelül kilenctized része román és csak egytized része magyar. Azt gondolom, semmi ok nem volna arra, hogy ezeket belekényszerítsük a magyar egyházmegyébe, és ne adjuk vissza őket természetes egyházmegyéjükbe, a nagyváradi, illetőleg balázsfalvi vagy a szamosújvári egyházmegyébe. Hasonló eljárásra az ellenkező viszonylatban is szükség van. Csatolni kell a hajdúdorogi egyházmegyéhez túlnyomóan magyar lakosságú görög katolikus egyházközségeket."

Február 23-án alig egy hétre a magyar-román tárgyalások megszakadása után és három napra gróf Tisza István parlamenti beszámolója után „pokolgép" robbant a hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökség debreceni székházában, a titkársági szobában, ahol éppen tanácskozás folyt. Hárman meghaltak, heten megsebesültek, közülük négyen súlyosan. Meghalt a püspök helyettese, Jaczkovics Mihály, a püspök titkára, Slepkovszky János és jogtanácsosa dr. Csatth Sándor. Maga a püspök, dr. Miklóssy csak kisebb sérülést szenvedett. A háromemeletes épület fele romba dőlt.

A robbanóanyag postacsomagban érkezett a püspök nevére - Csernovitzból. Néhány nappal előbb egy női írással, szépen rajzolt levél százkoronás bankjeggyel kibélelve, előre jelezte a „csomag" érkezését. A levél feladójaként Kovács Erzsébet hadikfalvi tanítónő szerepelt Bukovinából. A magyar kolónia nevében íródott az adományozás, azzal a kérelemmel a püspökhöz, hogy az adományt (s a még következő küldeményt) tetszése szerint ossza szét a magyar görög katolikus szegények között. Jelzi a levél, hogy a postára tett csomagban egyebek között egy ezüst szentelt gyertyatartó is érkezend és egy leopárdbőrből készült templomi szőnyeg is.

Az előrejelzés, bármily furcsa volt is (tán épp azért), kíváncsivá tette a püspökséget s magát a püspököt is. Így, amikor a várt csernovitzi bélyegzős postacsomag megérkezett, valamennyien körülállták, s valósággal fölé hajoltak. A vászonburkolat lefosztása után az avizált leopárdbőr szőnyeg mutatkozott meg, további burkolatként.

A leopárdbőrt zsebkésével a titkár Slepkovszky János fejtette fel a varrat mentén, midőn a gyertyának vélt tárgyakhoz ért a kés - történt a robbanás.

A szakértők szerint legalább 15 kilagramm dinamit volt beszorítva a leopárdbőr szőnyegbe.

Csernovitzban, ahol a dinamitcsomagot postára adták, tehát a Monarchia területén, a magyar rendőrség már másodnap megállapította a feladók személyazonosságát: két román útlevéllel Bukarestből néhány napra Bukovinába átruccanó férfi postázta a gyilkos küldeményt.

A magyar hatóságok már február 25-én táviratilag kérték a román hivatalos szerveket, hogy a két gyanúsítottat a vizsgálat lefolytatása végett adják ki.

Nyilvánvalóan kitervelt politikai kihívásról volt szó. A merénylet nagy visszhangot váltott ki mind a magyar, mind a romániai sajtóban, sőt az európai lapok érdeklődését is erősen foglalkoztatta.

A romániai sajtóban olyan egymásnak ellentmondó konfidens és hazug közlemények jelentek meg az „ügyről", hogy az újdonsült liberális Ionel Brătianu-kormány eltiltotta az egész sajtót, hogy a robbantással tovább foglalkozzék.

Moldován György kisebbik fia, Moldován Mikes, immár bölcsészdoktor (magyar-német-román szakos tanár) újságíróként a *Pesti Hírlap* belső munkatársa, már február 26-án Bukarestbe utazott, hogy lapját s a magyar sajtót általában tájékoztassa a huzavonáról, amellyel a román hatóságok a bűntettesek kiadatását, sőt „megtalálását" lehetetlenné tették.

Az *Adevărul* február 26-án közli, hogy a magyar rendőrség táviratban kérte a bukarestit, hogy tartóztassa le Mandachescu artistát és Tudor Avram kereskedőt, akiket a csernovitzi nyomozás eredményeként a merénylet elkövetésével gyanúsítanak. A magyar rendőrség közli, hogy a gyors intézés végett nem politikai, hanem közönséges bűnügyként fogja kezelni.

Ugyanebben a lapszámban egy neves közéleti férfiú a vezércikkben ezt írja: „Véleményem szerint a merényletet a magyar oligarchia rendezte. Olyanok, akik vádolják Tiszát, és nem akarnak megegyezést a románokkal. Hasonló eset már nálunk Romániában is előfordult, amikor Ion Brătianu, csak azért, hogy egy panama ügyétől szabaduljon, megkérte a szigurancafőnököt, rendezzen számára egy diverziós merényletet. Nekünk közömbös, hogy a debreceni merénylet nehezíteni fogja a Kárpátokon túli románok megegyezését. De ami ebből a kriminális rendezésből figyelemre méltó, az a magyar oligarchia skrupulus nélkülisége... Az is igaz, hogy Bukarestben annak idején maga a miniszterelnök rendeztette a merényletet, Debrecenben nem, mert ott a püspök az, aki a bukovinai csomag robbanását intézte."

Viitorul, a román kormánylap két idegenről beszél mint gyanúsított tettesről, s hogy igazságtalanság volna románoknak tartani őket.

Ellentmondva saját előbbi gyanújoknak, a lapok többsége néhány napig orosz beavatkozásról ír. Moldován Mikes hírül adta Budapestre, hogy a két útlevélben szereplő név tulajdonosai nem járhattak a kérdéses napokon Csernovitzban, de az útleveleiket ellopták vagy esetleg ők adták kölcsön a valódi tetteseknek. Összeköttetései (a Marghilomának) révén Mikes megtudta e valódiak nevét: Catarau besszarábiai diák és Krilov szökött tengerész.

A titkokat a Brătianu által újonnan kinevezett rendőrfőnök Corbescu, az egykori újságíró nagy ravaszul úgy forgatta, s fektette, manipulálta a híreket az ügyben, ahogy zsurnaliszta szíve diktálta. Tíznapos nyomozás után, miután a tettesek a sziguranca szemhatárán éltek, jártak, alkalmat kaptak arra, hogy Bukarestből eltűnjenek.

Mikes személyi adatokat is tud, vagy tudni vél Catarauról. Bolgár származású, évekkel előbb menekült Besszarábiából Romániába az orosz hatóságok üldözése elől, mint nacionalista hősnek a bukaresti lapok már gyűjtést is rendeztek, diáknak adta ki magát, de mint artista is fellépett cirkuszban, ám a rendőrség szolgálatában is részt vett macedón tüntetésekben, ahol egyszer megakadályozni próbálták felszólalásában, de Jorga professzor közbelépett, kihívta az emelvényre, hogy elmondhassa a besszarábiai nép panaszait. Emellett orosz kémekkel tartott kapcsolatot, fényűző életmódot folytatott, s mindezt s a továbbiakat is a rendőrség tudtával. Hogy Csernovitzból való visszatérése után társával a bukaresti Minerva hotelben bérelt szobát, de midőn „keresték", már nem találták ott. Taxival mentek el, az autót megtalálták. A sofőr elmondta, hová vitték őket, kiket a rendőrség másnap le is tartóztatott. Az *Adevărul* utolsó közleménye a robbantásról: „Arról, hogy Catarau bevallotta-e a merényletet, nem tudunk semmit, mert a hatóságok mindent a legnagyobb titokban tartanak. A rendőrségnek érdeke, hogy kétséget kizáróan vissza lehessen utasítani a magyar soviniszta sajtó aljas rágalmait, amelyek szerint román kéz követte el a merényletet. Az ellenkezőjének bizonyítása teljes kell legyen, hogy egyszer már elnémuljanak a rágalmak. Ez az oka annak, a rendőrség miért késik Catarau letartóztatásának közlésével."

Az útlevelek tulajdonosairól is teljes a hallgatás.

Március 3-án a lapok annyit közöltek Bukarestben: A merénylők, Ilie Catarau és Timofej Krilov a magyar rendőrség hibájából megszöktek. Egyik lap ezt úgy adta hírül: megmenekültek. Krilov neve ezután alig-alig merül fel, Csernovitzba küldött fényképéről minden szemtanú azt mondta, nem őt látták Catarauval. Krilov 1905-ben a Potemkin cirkáló fellázadt matrózaival került Romániába. Egy asztalosműhelyben napszámoskodott eleinte, mígnem a legjelesebb román szobrászok fel nem figyeltek hatalmas izomzatára, és modellként alkalmazták. Több köztéri szobor ábrázolja őt a román fővárosban. E szobrászok szerint, ez az erős ember olyan szelíd volt, hogy a légynek sem ártott. A nyomozás során mint használhatatlant - eltüntették.

Nem úgy Cataraut, akinek ténykedését még sokáig felszínen tartotta volna a közvélemény, a sajtó hullámverése, ha nem tiltja be a kormány a kényelmetlen polémiát.

Hogy ki volt Catarau tettestársa a csernovitzi postán, azt még Moldován Mikesnek sem sikerült kiszűrnie a bennfentes bukarestiek pletykáiból és saját nyomozatából, melyhez rokonsága révén nyílt olykor alkalma.

Néhány adat Catarauról: egy vegetarianus vendéglőben, a Pasagiul Comediában szokott ebédelni. Itt szokott találkozni Jorgával, aki többször asztalához hívta.

Mindenki tudta, hogy a rendőrség bár Oroszország irányában mondta szökésüket (Milyen valószínű! Két Oroszországból menekült üldözött, visszamenekül oda, ahol börtön vár rájuk!), igazából Ploestin át irányította útjokat s éppenséggel Valenibe, ahol Jorga szabadegyetemén hallgatott és tanított még minap.

Mikes azonban Bukarestben is talált felderítenivalót. Jelentéséből:

- Megtaláltam Bukarestben azt a vésnököt - Schwartznak hívják - akinél Catarau a német nyelvű körbélyegzőt csináltatta a hadikfalvi magyar kolónia nevével, amit a magyar görög katolikus püspökhöz írt, s csomagot avizáló levélen használt. A vésnök pontos címét közöltem a rendőrséggel. Hiába. Megtaláltam azt a kereskedőt, ugyancsak Bukarestben, akitől Catarau a leopárdbőr szőnyeget vásárolta, amelybe a dinamitot csomagolta. A leopárdbőrről Magyarországról hozott fényképpel (a beleégetett szám is kiolvasható) sorra járva a szűcsüzleteket, azt a felvilágosítást kaptam, ezt a takarót csakis algériai származású utcai kereskedők árulják. Megtaláltam s a rendőrségen bejelentettem azt az algériait, aki Cataraunak a takarót eladta. Ali Fuamnak hívják, a Strada Berzeien lakik. Emlékszik az eladás napjára. Egyébként a leopárdbőr egyszerű, festett kecskebőr. Ötven lejt kért érte, de a vásárló (fénykép) lealkudta huszonöt lejre. A bomba előállítása és csomagolása bukaresti biztos kezű szakemberekre utal.

- Megtaláltam a püspöknek küldött magyar nyelvű levél íróját. Marieta Solomon a neve, lakik a Strada Viesparin a nagynénjénél, akit Sineta Avramnak hívnak. Mindketten erdélyiek, nemrég költöztek Bukarestbe. A lány Catarau barátnője, jól beszél és ír magyarul. Barátja megkérte őt, hogy írja le magyarul - Kovács Erzsébet hadikfalvi tanítónő nevének aláírásával a románul előre megfogalmazott szöveget. A merényletről azonban nem akar tudni.

A sziguranca főnöke a következő közleménnyel hárította el magától a további nyomozást: „Megállapíttatott, mégpedig a sziguranca főinspektorának, Rafail úrnak nyomozása alapján, hogy Cataraunak nem állott módjában a pokolgépet Romániában elkészíttetni. A robbanóanyagokat odaát (tehát Magyarországon) gyárthatták. Lévén, hogy nálunk a robbanóanyagok gyártása állami monopólium. Következésképp azt nem akárki szerezheti meg akármilyen célra.”

- Szép okoskodás: nem engedi a törvény, tehát nem is követhettek el semmiféle merényletet, mert a törvény ilyesmit nem engedélyez. Több intelligenciát tételeztünk fel a sziguranca főnökéről, Corbescuról.

S még egy záróközlemény a nemzetközi bűnüldözés dicsőségére: „A bukaresti rendőrség nem foglalkozik azzal, hogy elfogja a debreceni merénylet tetteseit. Ez a szomszéd állam rendőrségének dolga."

A Magyar Távirati Irodának Brassón átutaztában a következőt jelentette Moldován Mikes: - 1913 szeptemberében, mikor a brassói Árpád szobrot felrobbantották, a szállodában Catarau saját nevén volt megszállva.

*

Ştefanescu alezredes zászlóaljának állomáshelye ez idő szerint Ploestiben volt, itt az osztály (zászlóalj) parancsnok háromszobás szolgálati lakást élvezett. Agatha (eleinte Smaranda) rabnak érezte magát e szűkös otthonban, egyetlen szolgálóval, s a téli hónapokban az alezredes úr pucerja, ordonánca segítségére utalva a favágás, tüzelőaprítás dolgában.

Amikor a két bátyja, Traján Marghiloman külügyi titkár és Moldován Mikes dr. újságíró, a budapesti sajtó képviselője meglátogatták, éppen terhessége fele idejét viselte, már látszott testén kezdeti elnehezülése.

Szállodában szálltak meg a fiúk. Traján maga módján még neheztelt a szerelmi tíz-egynéhány év előtti vízaknai ütközetre, amelyben ő maga nemes kudarcát vívta, Mikes pedig az ifjonti hév nemi diadalát aratta. Ám az ellenérzés csak lappangott köztük, még leginkább Aszpázia emlékezett nyíltan Buzás Zsófi hűtlen élvezetére, ahányszor Mikes betoppant a Marghilomán palotába - természetesen mindig előzetes jelentkezés után.

Mikes és „unokabátyja" a régi feszült hangulatban látogatott Ştefanescuék polgárian egyszerű otthonába. Úgy a látogatások harmadnapján, merthogy még ebédre sem láthatta tisztességgel „fivéreit", Agathából zokogással buggyant ki a keserűség. Nyomban látszott, hogy nem csupán egyetlen nyomorult ebédmeghívás a lélekfájdalom táplálója. A két fiú szeretetteljes unszolására, két hófehér tenyerét hasára, vemhére tapasztva elsírta, hogy magzatát a gyakran kapatosan hazatérő „apa" estéről estére zaklatni próbálja, s valahányszor nem ér célt, ütlegeli is őt, a védekező kisanyát, és dologtalannak szidja.

Traján és Mikes aznap későig maradtak az alezredesék szolgálati otthonában, megvárták Ştefanescu hazaérkezését. Lehetett azon a május eleji estén úgy kilenc óra.

Az alezredes alig észrevehetően volt ittas, igyekezett úriemberként tüsténkedni a rokonok körül. Italt vett elő, s tölteni próbált, de a fiúk elhárították. Erre ő maga ivott vigaszul egy pohárka cujkát. S hogy a maga által gerjesztett kedélyes hangulatot fenntartsa, esetleg gazdagítsa, simogatásszerűen felesége után nyúlt. Agatha azonban kisiklott a kedveskedő mozdulatok elől-alól. Ám ezzel nem lohasztotta a szerető férj mutatványára igényt tartó Ştefanescu igyekezetét, ki utóbb felpattant-feltápászkodott ültő helyéről, elébb vállon fogva felesége nyakába csókolt, majd hogy mutassa, mihez van még ezenkívül törvényadta joga és igénye, az asszony hóna alatt hátulról melleihez férkőzött. A rokonok néma ámulata tovább lelkesítette megmutató szándékát, két marokkal Agatha hasa alját ragadta meg, födte el - ruhástul, belemélyedni igyekezve mindennapos vágyai kútjába.

Trajánnak arcába tolult a vörös indulat, odalépett, s tenyérrel homlokon csapta a felesége fölé hajló-magasodó alezredest.

- Fă asta cu tîrfa ta!

- A kurváddal csináld ezt - kiáltotta, s a kapatos meglepődött katonát tenyéréllel tarkón vágta.

Magasságuk egyezett, de erejük nem. Ştefanescu csápoló pörölyütésekkel falig pofozta támadóját, ott átnyalábolta, padlóra teperte, hasára térdelt, hogy ájultra öklözze.

A térdeplőt két karjánál fogva megragadta Mikes, aki valami egyenlő esélyű úri párviadalt akár tétlenül is végignézett volna, de mészárlást nem tűrhetett, karját hátracsavarva talpra állította a felszisszenő alezredest, s arra számítva várt, hogy a feltápászkodó Traján egérutat nyerve távozik. A diplomata titkár nem akart veszteségként menekülni, zsinóron függő monokliját bal szemére csípte, s fehér ökleivel négyszer belevágott Ştefanescu képébe, két ütéssel orron találta, vér fröccsent.

- Josif, Josif! - kiáltott ordonánca után az alezredes, de Josif már régen a laktanyába ment.

Egy pillanatra visszariadt ettől Traján, de ájult ellenfelet akart látni, hegyes francia orrú cipőjével a hátrafeszített közepébe rúgott négyszer, ötször, hatszor. Fele rúgás Ştefanescu heréjét találta telibe: feljajdult, s csakugyan szinte ájultan összeguborodott, miután Mikes eleresztette.

- Velünk jössz! - parancsolt húgára Traján. Agatha engedelmeskedett, néhány ruhát bőröndbe dobált, ékszeres dobozát hóna alá csapva szállodába ment a fiúkkal, hogy a kora reggeli vonattal Bukarestbe induljon édesanyjához, s gyermekét a Marghiloman palota békéjében szülje meg.

Amikor kissé magához tért Ştefanescu, elkezdett üvölteni a távozók után: - A hozományból még semmit sem kaptam. Şi unde e zestrea? Până acuma nimica! Csak ezeket a vacak bútorokat. Egyetlen leit, egyetlen marhát, egyetlen bivalyt, egyetlen pagon földet sem. Az a szerencsétlen ló is eltörte a lábát, remonda lett. Ezzel szúrtátok ki a szemem.

Feltépve az ablakot, még az utcára is utánuk hörögte:

- Ezeket a vacak bútorokat is kidobálom, az ószeresnél szebbet-jobbat kapok. És szolgálati pisztolyából hármat utánuk lőtt a - levegőbe.

Mikor a Marghiloman palotában a könnyezés, szepegés megszűnt, Traján beszámolt Ştefanescu búcsúkiáltásáról és pisztolylövéseiről.

- Úgy? - mondta szelíden Aszpázia -, azok a bútorok a legdrágább korabeli empire darabok, egész Romániában nincs párjuk.

A pisztolylövésekről nem vett tudomást - akkor.

*

Moldován Mikes a debreceni merénylet tettesei és valószínű koholói után végzett magánnyomozása mellett figyelemmel követte a Romániában (Bukarestben) zajló magyarellenes megnyilvánulásokat, tüntetéseket.

Fontos politikai személyek (Take Jonescu, Jorga) álltak a nacionalista mozgalom élén, viszont a mozgalom propagandáját hivatalosan a Liga Culturală és az Országos Diákszövetség vezette. A mozgolódást az egész román sajtó, minden párt s még a Román Királyi Akadémia is támogatta.

A kialakulóban lévő expanziós légkör a Brătianu kormánynak annál is inkább lelke ügyében állt, mert a figyelmet elterelte a belső, megoldatlan kérdésekről, amelyeket megoldani nem is nagyon volt szándékában. Nem is beszélve arról, hogy egy olyan „diadalmas” fegyvertény megismétlése, mint ami a konzervatívoknak 1913-ban a Balkánon sikerült, nagyon vonzó és

kecsegtető lett volna a történelmi szerepre családi tradíció alapján vágyakozó Ionel Brătianunak.

Március 29-én a Liga tömegtüntetést rendezett, mely a Dacia teremben tartott nagygyűlésből forrt ki.

Jorga táviratban üdvözölte az összegyűlteket: „Minden román embernek a Liga mellett a helye akkor, amikor tiltakozik a sértés ellen, amit számunkra a magyar filantrópia jelent, amivel a románok jogait akarják helyettesíteni Magyarországon." Ez a rosszalló filantrópia Tisza békejavaslatait illette.

Egyik szónok Antonescu Emil ügyvéd volt: „Ausztria azért tűri az egységes magyar állampolitikát, mert ha arról lemondana, létezésének semmi értelme nem maradna. Ausztriának a múltban az volt a rendeltetése, hogy védje a kisországokat a török ellen. Ma már a félhold nem jelent veszedelmet.

A magyar népnek, bár vannak jó tulajdonságai is - egy, a turáni népekre jellemző betegsége van, a turbatio sanguinis, a folytonos nyugtalanság... a másik turáni nép, a bolgár szintén olyan, mint a gőzzel fűtött mozdony, amit vezető nélkül indítottak útra."

Egy másik szónok, Scurtu ezredes, némileg ellentmondott az előtte szólónak: „Bismarck mondja, hogy Európában három javíthatatlan népet ismer. Egyik a lengyel, másik a bolgár, velük már megejtettük az elszámolást, a harmadik a magyar, amellyel ezután fogunk elszámolni. Nem Ausztria a veszélyes! Bennünket a magyarok fenyegetnek. A balkáni hadjáratok után Tisza István az erdélyi románokkal való megbékélést akarta tálalni. De ő perfid békét ajánlott. Békét akar, azt mondja, de a nemzetiségi törvényeket nem tudja végrehajtani. Azonkívül hozott egy értelmiségi cenzusra épített választási törvényt, amely a magyar választóknak biztosít abszolút többséget. A régi választási törvény Erdélyben anyagi cenzusra épült, ez a románság számára egyre előnyösebb volt. Máig az írni-olvasni nem tudók anyagi cenzusa a románság körében megduplázódott. Az új törvény szerint a székelyek, Erdély éhenkórászai, döntik majd el a választásokat, míg a földtulajdonosokat elkergetik az urnáktól."

Gh. Banu, a Romániai Diákszövetség elnöke sem kímélte a magyarokat: „A leszámolás napja közeledik. A lelkek előkészítésének napja már el is érkezett. Bulgáriában már bebizonyítottuk, hogy fegyvereinkkel készen állunk. Rövidesen, ha isten is úgy akarja, mi, akik a Dunán átkeltünk, a Kárpátokon is átmegyünk!"

A Diákszövetség kinyilvánította: „Szolidárisak vagyunk azokkal az erdélyi vezetőkkel, akik a tárgyalásokat méltósággal vezették, és nem engedtek Tiszának, hogy a románok jogait őseik földjén bármivel is megnyirbálja."

Boerescu ezredes szónoklata katonás volt és rövid: „Meg kell önöknek mondanom, mi katonák, nem szeretjük a sok beszédet, csak határozott cselekvésre adott rövid parancsokat: üteg, tüzelj! tűz minden vonalon! - Hála és köszönet, akik részt vettek az 1913-as hadjáratban, és megismertették Romániát az egész világgal. A tavalyi lelkesedés semmi sem volt ahhoz képest, ami lesz - és azt hiszem, ha a haza hívja fiait, otthon csak az öregasszonyok maradnak!"

A Dácia teremből a tömeget tüntetni vitték a Calea Victorieiu a királyi palota elé, ahol sok hatósági személy (köztük Corbescu rendőrprefektus) fogadta a Le Ausztriával!, Le a magyarokkal!, Fegyverbe! és más harcias jelszavakat kiáltozó és harcias dalokat éneklő tüntetőket, kik onnan a Liga Culturală székháza elé vonultak.

Mangra Vazul - akit még 1900-ban a görögkeleti közösség választott Váradra püspök-helyettesnek, és akit 1909-ben a Román Királyi Akadémia tagjai sorába választott - május 13-án Bukarestbe érkezett, hogy részt vegyen az Akadémia soron lévő rendes ülésén. Mikor Mangra az ülésen megjelent, jeges fogadtatásban részesült. Anghel Saligny akadémikus az összes többiek nevében kijelentette, hogy érkezését provokációnak tekintik. Mangra azt felelte, éppen olyan jó románnak érzi magát, mint akárki más, joga van hozzá, hogy az ülésen részt vegyen, hiszen tagja az Akadémiának. Ha majd akad valaki, aki az ő felfogását és ténykedését szóvá teszi, annak válaszolni fog.

Mangra az ülést nem hagyván el, mindenki elült mellőle a terem másik oldalára, ő azonban rendületlenül végigülte a napirendet, időt adva ezzel némely szervező elemeknek: távozásakor ugyanis kint tüntető diáktömeg fogadta füttykoncerttel és pfujolással, a megverés elől csak úgy menekült meg, hogy egy ott várakozó (nem reá váró) csukott kocsiba sikerült beugornia.

Brătianu, akit meg akart látogatni, inasával üzente ki, hogy nem fogadja, hasonlóképp Jorga (magyar) szolgálójával, magyar nyelven utasította el. Egyedül Take Jonescu tárgyalt Mangrával néhány órát, faggatva őt a Kárpátokon túli viszonyokról. Take a Tiszával való egyezkedés legádázabb ellenzője.

Másnap vonatra ült Vazul, és hazament Váradra.

*

Alexandru Marghiloman egy vitatkozó beszélgetésük során megkérdezte Mikesünket, milyen mértékű a sajtóelnyomás Magyarországon. Erre ő azt felelte, hogy a magyar nyelvű lapok ellen indított sajtóperek száma, még arányosan számítva is, meghaladja a román újságírók ellen indított eljárásokat. - Egyáltalán hány sajtóorgánumot engedélyeztek a magyarok a kezükben lévő hárommillió románnak - kérdezte a „sógorbácsi”.

Mikes egyhetes haladékkal válaszolt, követségen végzett búvárkodás után: A magyarországi és erdélyi románságnak több mint harminc időszaki és napi sajtóterméke van. Ebből tizenkettő politikai újság, három napilap, három másodnaponta megjelenő és hét hetilap, hét szaklap (egyházi, iskolai, ipari stb.), hét kulturális-társadalmi, két politikai, két irodalmi és egy tudományos folyóirat. Aradon öt sajtótermék: *Tribuna*, majd *Romanul* - napilapok, *Tribuna Populara, Poporul Roman, Biserica si scoala.* Szebenben hét lap: *Telegraful Roman, Foaia Poporului, Revista Economica, Revista Teologica, Luceafarul, Transilvania, Vatra Scolară*. Balázsfalván négy lap: *Unirea, Cultura Crestină, Foaia Scolastică, Revista politică literară.*

A fentieken kívül Brassóban, Szászvároson, Lugoson, Temesvárott, Karánsebesen - e városok politikai lapján kívül *(Gazeta Transilvaniei, Libertatea, Drapelul, Plugarul Român, Zorile),* Fogarason, *Oravican* és Hunyadon, Erzsébetvároson is jelennek meg lapok: *Ardealul, Graniţa* s utóbb még Kolozsvárt is, Budapesten a *Naţiunea*, a *Foaia Poporului Român*, a *Glasul Poporului*, a szociáldemokrata *Adevărul*, a Kossuth párti, tehát „áruló” *Luminá*-t s a kormány-párti *Poporul*-t nem is számítva. Csaknem kimaradt a budapesti *Lupta*, Mihali Tivadar lapja.

Mikor a felsorolt listát áttekintette, Marghiloman felkiáltott: - De hiszen arányosan több, mint ahány lapot mi a szabad Romániában kiadunk.

Mikes erre még egy papírszelettel rukkolt elő.

- Utánanéztem az iskolák számának. Romániában 100 000 lakosra hetven iskola jut. Erdélyben a 100 000 románra jutó egyházi iskolák száma, ahová nem eresztették be mindmáig a magyar nyelvet, hetvenhárom.

- Ha meggondolom - mondta Alexandru Marghiloman - egy szavunk sem lehet.

- S hogy mégis van?

- Az történelmünk kíméletlen parancsa.

*

Mikest Bukarestben érte a sarajevói merénylet híre. Ferenc Ferdinánd trónörökös felesége, Hohenberg Zsófia hercegnő (előbb még csak Chotek Zsófia grófnő) halálának híre ellentétes érzelmeket keltett Bukarest-szerte.

Ezekben a hetekben Moldován Mikes barátságot kötött J. G. Duca fiatal (negyvenes éveit taposó) művelődés-közoktatás-vallásügyi miniszterrel. Bizalmát azzal nyerte meg, hogy az erdélyi két román vallás és az iskolaügy jelen állapotát belülről, tehát nem aktaszerűen ismertette. Viszonzásul - bizalmat bizalomért - július 30-án interjút kért tőle, azzal az ígérettel, hogy nevét nem közli a várható publikációkban, csak jól értesült személyt említ. Azokban a napokban Duca heves közléskényszeres izgalmi állapotban lévén, meg is feledkezett arról, hogy újságíróval, a nyilvánosság számára nyilatkozik.

- Casus bellinek értékelte-e a román kormány Princip Gavrilo pisztolylövéseit?

- Nem hiszem, hogy Brătianu ebben a szerb eredetű összeesküvésben okot látott volna a Központi Hatalmak számára, hogy megüzenjék a háborút. Ő néhány éve azzal volt elfoglalva, hogy az osztrákokkal s németekkel való szövetség keretében a Magyarországon élő románok részére más elbánást biztosítson. Ha ő 13-ban már miniszterelnök lett volna, nem hosszabbítja meg a Monarchiával a szövetséges szerződést, ha az erdélyi románok számára nem biztosít lényeges engedményeket. Brătianu minden reménye Ferenc Ferdinánd volt. Ismerte a magyarok elleni gyűlöletét, s meg volt győződve, ha császár lesz, uralkodói akarata és hatalma által biztosítani fogja a román elem részére a Habsburg-monarchia keretében, a széles körű nemzeti jogokat, ha nem éppen Erdély autonómiáját. (Cunoştea ura impotriva Maghiarilor şi era convins că deocamadată, prin influenţa lui, din zi în zi crescândă, şi, mai târtziu, ca împărat, prin voinţa şi hotărîrea sa suverană va asigura elementulni românesc din monarchia Habsburgilor largi drepturi naţionale, dacă nu chiar autonomia Ardealului.) Amint azt, s még annál is többet megígért volt 1909-ben Sinaián tett látogatásakor. Brătianu türelmetlenül várta Ferenc Ferdinánd trónra lépését. A sarajevói dráma minden reményét letarolta.

- Ez az ön véleménye is?

- Nem. Miniszterelnököm aggodalmát én nem osztom. Meg vagyok győződve róla, hogy a trónörökös nem volt politikus koponya. Impulzív, brutális ember volt, aki trónra kerülvén, kiszámíthatatlanul szeszélyes természete után ment volna, szétzilálva az alig lélegző monarchia organizmusát, ahelyett hogy konszolidálná. Hogy rokonszenveket szerezzen, különféle elemeknek koncessziókat adott volna, a leglármásabb, legnyugtalanabb elemeknek, vagyis a magyaroknak. Nem látszott lehetetlennek, hogy a monarchia élén olyan ember lesz, aki Magyarországgal szemtől szemben hadilábon állva, reménye sem lehet, hogy megvalósítsa, a gyűlölet s a kölcsönös bosszú légkörében az osztrák föderációt, ahogyan Ferenc József örököse korábban elképzelte. Ő a legnagyobb csalódást jelentette volna számomra s a románság számára. A trónörökös életével semmit sem nyerhettünk volna, halálával mindent megkaphatunk. Nemzeti egységünk a sarajevói pisztolygolyóval indul meg.

- A közvélemény nem nagyon egyezik az ön nézetével.

- Nem bizony. A közvélemény hasonlóan vélekedik Brătianuval: eltűnt a románok nagy barátja. Sokan sírtak, meghallván a halálos hírt. Maga a királyné is, udvarhölgyei társaságában. Egy úri összejövetelre még maga Take Jonescu is zokogva lépett be.

- Tehát Ön nem tart háborútól.

- Nem. És a hit a békében olyan erős volt a merénylet után is, hogy Carol király nyugodtan készült Sinaiába, hogy megkezdje nyári szabadságát. Még most is látom, vidáman intve egy ujjal a sapkájához emelve kezét, amint a kiinduló vonatablakból szótlan búcsúzik.

- Azért a háború mégiscsak kitört, amikor kiderült, hogy a trónörökös meggyilkolása Belgrádból indult ki.

- Igen, Bécs elégtételt követelt, fenyegetései súlyosak voltak.

- Talán túlságosan súlyosak.

- Ön mondja ezt, fiatal barátom, az erdélyi?

- S excellenciád szóhasználata helyes, amikor Bécset említ, ugyanis a magyar miniszterelnök nem akart teljesíthetetlen ultimátumszöveget küldeni Belgrádba.

- Részleteket nem tudok. Talán maga a követségről több titkos adatot tud.

- Nem hiszem, hogy titkos lenne, amit én tudok Tisza ellenállásáról. Szerbia elleni támadás - mondta Tisza -, amennyire az emberileg előrelátható, Oroszország beavatkozását és a világháború kitörését fogja maga után vonni, ebben az esetben a román hadsereg is ellenségeink táborát erősítené, és így a háború kilátásai a mi szempontunkból igen kedvezőtlenné válnának. Holott a Bulgáriának az imént történt bevonása a hármas szövetségbe, kedvezőbb Balkán-politikát tesz lehetővé. A Szerbiával való leszámolásnak későbbi időponton történő elhalasztása esetében kedvezőbb erőmegoszlásra számíthatunk. Távol áll tőlem - mondta Tisza -, hogy erély nélküli és tétlen politikát ajánljak. De nézetem szerint alkalmat kell adni Szerbiának arra, hogy a háborút - habár súlyos diplomáciai vereség árán is - elkerülje. Hogy Olaszországgal komplikációk ne keletkezzenek, Anglia rokonszenvét el ne veszítsük, és Oroszország számára lehetővé tegyük a semlegesség megóvását. Szükséges kinyilatkoztatni, hogy a Monarchia nem akarja Szerbiát megsemmisíteni, és még kevésbé annektálni. A háború szerencsés kimenetele esetén tehát Szerbia területét a Balkán-háborúban birtokba vett területeknek Bulgária, Görögország és Albánia közötti felosztásával kisebbíteni kellene ugyan, de monarchiánknak legfeljebb hadi kárpótlást szabad követelnie. Ha azonban Szerbia enged, ezt a megoldást jóhiszeműen el kell fogadnunk, és nem szabad Szerbia előtt elzárnunk a visszavonulás útját. Ebben az esetben meg kell elégednünk a szerbek gőgjének erős megtorpantásával.

- De Szerbia nem engedett.

- Mert maga mögött érezte Oroszországot.

- Ezekben a napokban már Brătianu is aggódott. Martha Bibescunál vacsoráztunk egyik este, hazafelé menet sok mindent elmondott nekem, és azt is, hogy tart a világháborútól. Buzdítására Sinaiába mentem. A többi ismert: Európa lángra lobbant.

- Ki a felelős ön szerint?

- Nem tudhatok biztosat mondani erről, csak azt, hogy „szerintem”. Szerintem nem lehet a felelősséget kizárólag a központi hatalmakra hárítani. Véleményem szerint három állam felelős közvetlenül a háború kitöréséért: Ausztria, Németország és Oroszország. A baj akkor kezdődött, mikor az orosz diplomácia élére Iswolsky úr került, a régi pánszláv iskola neveltje,

brutális, perfid és az eszközökben nem válogatós. Ő a háborút akarta mindig, mert agyában Oroszország kontinentális dominációja volt, Konstantinápoly és az összes szorosok birtoklása, minden szláv nemzet megerősítése és minden oroszok cárjának uralma alá helyezése. Ezért meg kell szüntetni Ausztriát és legyőzni Németországot Anglia és Franciaország segítségével.

Hihető-e, hogy a szerbek a balkáni háború után, ha nem támogatná valaki őket, mertek volna kezdeményezni? De Németország felelőssége is vitán felül áll.

- Bizonyítható ez?

- Százféle módon. Egyet hadd meséljek el. Luynes hercegtől hallottam a francia követségen. Családjának Bourbon kapcsolatai révén közel áll a spanyol udvarhoz. XIII. Alfonz sohasem utazik Párizson keresztül, vagy Párizsban, hogy őt meg ne látogatná. Tavaly Vilmos császárnál járt. Vidám emberként indult, amikor visszatért, szomorú, ideges, gondterhelt férfi volt. „Tudják önök itt, Franciaországban, hogy háború lesz?" Luynes nemleges válaszára Alfonz: „Igen, mindnyájan a háború előtti percekben vagyunk."

- Már csak az a kérdés, a háborús felelősség dolgában egy királyi pletykára hivatkozhatik-e a történelem?

- Vagy igen, vagy nem. Ám az tény, hogy azokban a napokban s ott a Peles kastélyban minket az foglalkoztatott, mit tehet Románia ebben a konflagrációban? Belépünk-e a háborúba három évtizedes szövetségünk mellett, vagy pedig Oroszországgal, Franciaországgal és Angliával tartunk, vagy semlegesek maradunk.

- Negyedik lehetőség nincs.

- Sajnos vagy szerencsére.

- És Brătianu?

- A minap összehívott bennünket. Azt mondtam neki: az a kérdés, van-e szerződés a központi hatalmakkal, s mire kötelez bennünket. Merthogy három személy kivételével senki sem tudott biztosat: maga a király, Carp és Maiorescu. Megdöbbentő, hogy harminc évig minden miniszter úgy alkalmazkodott egy „szövetség"-hez, hogy nem tudta, mi a szerződés tartalma. Marionett figurákként öntudatlanul cselekedtek.

- Mi a teendő, megkérdezte Brătianutól?

- Ő azt mondta: tegyük fel, nem kötelez semmi a központi hatalmakkal szemben. Szinte mindenki azon a véleményen van, hogy tekintettel az erdélyi román kérdésre és a Romániában uralkodó közvéleményre, nem harcolhatunk Ausztria-Magyarország és Németország mellett.

- Hiába hozta össze az öreg Carol király annyi fáradsággal ezt a szerződést?

- Azt még a fiatal Carol idejében az öreg Brătianu kötötte, Ionelünk apja, az ország vitalitásának szükségeképp. Az orosz-török háború után nem vethette magát az ország az oroszok karjaiba, de nem maradhatott izolált sem.

- De mért oly titokban?

- Nem lehet a királyt hibáztatni a szövetségi kapcsolat titkos jellege miatt. Különben provokatív lehetett volna Oroszország iránt.

- Tehát mégis volt haszna.

- Azt nem vitatom, hogy ez a szövetség hasznos volt, mostanig, tehát 1914-ig. Az ország egzisztenciája is védettebb volt a hármas szövetség védőszárnyai alatt, és az események tükrében az erdélyi románok fejlődése is így biztosítottabb volt. (Mai mult, nu contest nici

mai încoace utilitatea alianței. Cât timp Rusia era însuflețită de spiritul ei deatunci şi cât timp echilibrul european se prezenta cum se prezenta înainte de 1914, existența tării era mai apărată tot alături de Tripla Alianța şi în interesele ei, sub rezerva firească a evenimentelor, garanțiile în privința desvoltării Românilor din Ardeal, mai bine asigurată.)

- Tehát eddig elfogadható volt a titkosság?

- Igen, mert lehetetlen lett volna, hogy a király annyi emberrel is - mint ahány minisztere és államtitkára volt - közölje a szerződés tartalmát. Az indiszkréció napok alatt bekövetkezett volna. A diszkréció nem tulajdonsága a román népnek. Annak idején Bánffy Dezső miniszterelnök jól jellemzett bennünket, amikor egyik miniszterének azt mondta: „a románok felől nem félek, hogy nem tudom meg, min tanácskoznak, mert két nap múlva úgyis megtudom, anélkül hogy valakit meg kellene vásárolnom.” Azért nagy dolog, hogy ezt az egy titkot vezetőink harminc évig meg tudták őrizni.

- Köszönhető ez annak is, hogy a szerződő fél is megtartotta diszkrécióját.

- A helyzet gyökeresen megváltozott mára: Semmilyen szerződés nem kötelezhet minket arra, hogy olyan kis országgal szemben, mint Szerbia, támogassuk a Monarchiát, noha Carol király nagyon biztos a háború kimenetelében.

- Brătianu nem biztos?

- De igen, csak éppen hogy az ellenkező oldalon. Mindenki a szerződés megtartása ellen van. Bizonyításképpen Brătianu még Jorga véleményét is meghallgatta. Jorga azt mondta neki, hogy morális lehetetlenség, hogy Ausztria mellé álljunk. Közvetlenül Jorga távozása után a miniszterelnök, aki elégedett volt, elismételte nekem beszélgetésüket. Nem sokkal utóbb azt hallottam Jorgától - erre a beszélgetésre hivatkozva -, hogy Brătianu a háború kitörésekor azon a véleményen volt, hogy a Központi Hatalmak mellé kell állnunk. Ezt csak azért említem, hogy nagy történészünk „igazmondását” az utókor számára helyére tegyem.

*

Mikesnek jutott ideje közben, hogy megismerkedjék a várossal. Eleinte a Louvre szállóban lakott a Strada Academiein, ahonnan hamarost elköltözött a High Life-ba. Bukarest lakossága 400 000 körül van, de a város aránytalanul nagy kiterjedésű. Földszintes házak és kisebb-nagyobb kertek közepén családi villák váltakoznak az utcákban. Zsúfoltság csak a vasút körül van, s a legrégibb városrészen, a Szent György tér környékén lévő magasfekvésű belvárosi utcákban. A bérházak azonban itt sem igen magasabbak egyemeletesnél. A város hat negyedre oszlik, melyeket színek szerint neveztek el. E színeket viselik a bérkocsisok is övükön. A kerületeket nem számok, hanem a színek szerint emlegetik. Egy-két újabb utcán kívül a többi mind zegzugos, még a helybeliek is csak nehezen tudnak bennök tájékozódni. Fő jellemvonásuk, hogy piszkosak, mert a szél- és a záporesőn kívül más soha nem takarítja őket.

A városon északkelet, délnyugat irányban végigfolyik a kis Dimbovica-folyó. Egy darabon be is van boltozva, másutt csupán csatornázva, igen mély kőágyban folydogál. Sok híd visz rajta keresztül. Déli partján a meredek dombok mind beépítve.

Néhány szót a szállodákról, ezúttal csupán a Louvre-ről. Fél- és negyedszobákat adnak ki a nagy zsúfoltság miatt. Mikesnek egész szoba jutott. S bár csengője volt, a kiszolgáló személyzetet szinte sohasem sikerült valamiféle szolgálattételre előkerítenie. Ha mosdani akar az ember, legjobb, ha elindul a folyosón fölfedező útra, viszi a mosdótálat, hogy lemossa az elődjétől rajta maradt nyomokat, megkeresi a vízvezetéki csapot, amelyből többnyire nem folyik a víz. Ha cipőjét ki akarja tisztítani? A világért ne tegye ki az ajtó elé, mert ellopják. Le

kell menni az utcai cipőtisztítóhoz. Esetleg a Lux terembe a Calea Victoriein, ahol kényelmes széken ülve megvárhatja, míg sort kerítenek lábbelijére.

Nem maradt sokáig Mikes ebben a műintézetben, harmadnap rokonai segítségével szobát nyittatott a High Life-ban. De a búcsúvétel s a fizetés emitt! A szoba árát harmincöt leiben állapították meg, ezt három napra. Ehhez mellékcímeken még majdnem annyit számítottak fel: lépcsőkoptatási pótlék, ruhatakarítási díj, vízdíj, takarítási járulék, világítás címén. A végösszeg kétszázöt leit tett ki. Mikes gyanútlanul, s úgy érezvén, hogy gavallérosan fizet, a háromszázleiessel letudta volna tartozását. A portás diszkréten megsúgta, hogy hárman osztoznak a borravalón, s adjon még huszonöt leit, hogy kényelmesen tudjanak osztozkodni.

Ennek a városnak egész élete a Calea Victoriei egy kis szakaszán a királyi palotától a Capsa kávéházig bonyolódik. Itt van a korzó, és csak be kell ülni valamelyik kávéházba, az Elisée-be, a Selectbe, vagy éppen a Capsába, esetleg valamelyik vendéglőbe, vagy tán a Riegler cukrászdába, hogy szemlélhesse a város hullámzó elit tömegét. Ezen a kis útszakaszon hajtat el minden bojár, itt sétál a sok vitatkozó politikus, itt tárgyalja üzletét feje búbjára csapott kalapban a kereskedő, itt sürgölődik a francia diáksapkás ifjúság a máris kifestett diáklányok körül, itt mutogatják új ruháikat a színésznők s új barátjukat a társaságbeli hölgyek. Itt csörömpölnek kardjukkal a befűzött derekú katonatisztek, arcuk éppúgy kifestve, mint a nőké. A típusok nagyon összekeverednek román, görög, bolgár, zsidó, örmény, cigány egybeolvadó sárgásbarna és fekete hajú sokaságban. Az üzletek kétharmada parfumerie. A korzó délben és alkonyatkor van. A fogat s kocsikorzó a şoseaua Kiseleven folyik délután.

Bukarestnek száznegyven temploma van, de építészeti nevezetesség alig akad köztük. Legrégibb a kis Bucur templom, a Dîmbovicán túl, egy domb házsorai közé elrejtve. Be is van zárva, csak kívülről lehet megbámulni a legendás maradványt. Állítólag a városalapító pásztor építtette. Terjedelme egy közepes polgári lakás egyetlen szobájánál nem nagyobb. A másik régiség a Mihály vajda egykori temploma, szintén csak beavatottaknak hozzáférhető, egy jórészt bedőlt rom, az egykor zárdául szolgált mai levéltár udvarán. Minden céhnek külön temploma volt, s van ma is jórészt, egyes családok is építgettek maguknak istenházát, ezért olyan kicsinyek ezek a bukaresti templomok. Régebben az istentisztelet nyelve mindenütt a görög volt, de ma már csak a kávéfőzők kis templomában maradt meg a régi szent nyelv, a Szent György tér egyik mellékutcájában. A római katolikusoknak ősrégi temploma a Baratiában, a ferencrendi zárdában van a vásárcsarnok közelében a Dîmbovica mellett. A prédikáció nyelve német és magyar. Van a magyar Szent István Egyesületnek külön magyar temploma is a déli tímár külvárosban. A királyi palota háta mögött a Calea Victorieivel párhuzamos Strada Luteranán van az evangélikus német s a református magyar templom. A reformátusoknak a városon kívül külön temetőjük is van. Bukarest lakosságának egyhatoda magyar.

Külön magyar negyed a şoseaua Ştefan cel Mare teherpályaudvarig van, örmény a Calea Moşilor két oldatán. Zsidó a Szent György tértől a Dîmbovicáig, cigány északon a Floreasca külvárosban, de laknak egyebütt is összevissza mindezek a népek, valamint sok német.

A királyi palotát egy államosított kolostorból építették át. Sokkal érdekesebb látvány a cotrocenii nyári palota a város nyugati végén egy nagy parkban. Ez is kolostor volt, de nem modernizálták szembeszökően, meghagyták régi bolthajtásaival az öles falakat.

A leggazdagabb bojároknak, a Marghilománoknak, Brătianuknak, Filipescuknak, Stoicescuknak európai kényelemmel berendezett palotái ápolt parkok között épültek.

A deszkakerítéssel elkerített foghíjas üres telkeket még szemétlerakodó helynek sem használják, annyi, hogy telente ellopják, feltüzelik a kerítéseket. Szemételhordás nincs, a szemetet a házak elé borítják, onnan aztán elhordják a kóbor kutyák, elmossa az eső, elfújja a szél. A járókelők bokáig gázolhatnak a mindenféle, mindenkorú, vegyes szemétben.

*

A koronatanácsot augusztus harmadikán tartották Sinaiában, de mivel Duca csak negyednapra került vissza Bukarestbe, egy hét is beletelt, míg beszélgetésre tudta késztetni őt Mikes, lazító francia konyak mellett.

- Végül is hol, hogyan történt ez a nagyon fontos dolog.

- A Peles kastély zenetermében. A terem közepén egy zöld posztós négyszögletű nagy asztalt helyeztek el, rajta zöld bőrkötésben és piros marokénbe burkolva a titokzatos, misztikus szerződések. Carol királyt Ferdinánd trónörökös kísérte, ki vele s a szerződésekkel szemben foglalt helyet. A király, aki mindig nagyon tartotta magát a protokollhoz, jobbjára hívta legrégibb élő miniszterelnökét, Teodor Roseţtit, baljára Carpot szólította. A trónörökös jobbján Brătianu, balján Marghiloman. A többiek úgy ültünk le, ahogy értük a székeket. Jelen voltunk mi, az összes kormányon lévő liberális miniszterek, a király mellett ülő volt miniszterelnökök, a konzervatív pártból, Marghilomanon kívül, Ion Lahovary és Grădişteanu. A demokrata konzervatív pártot Take Jonescu, Cantacuzino-Păşcanu és Dissescu képviselték.

- Hogyan peregtek az események?

- Eleinte egyáltalán nem peregtek. A hosszú kínos csöndet végül és szükségképp a király szakította meg. Románul kért bennünket, hogy tekintettel a sordöntő helyzetre, felolvashassa véleményét. Az írott szöveg franciául szólt s remegő hangon. Ebben a pillanatban a régi Románia még teljes szépségében létezett.

- S mi volt a francia szövegben?

- Mi volt? Körülbelül ezek: Olyan harc indult meg, mely egy teljes időszakra meghatározza a népek sorsát s a határokat Európában. Ebben a háborúban is lesznek győzők és legyőzöttek, lesznek semlegesek is. Ezért s hosszú töprengés után úgy döntök, hogy Romániának azt a szerződést kell megtartania, amelyet a Hármas szövetséggel kötött. Szavait titokfeltáró papos mozdulatokkal kísérte. Befejezvén, körbejáratta szemét figyelő és dermedt arcainkon. Majd színpadias mozdulattal a hatalmon lévő miniszterelnököt szólította fel, de Brătianu kijelentette, utolsóként kíván megszólalni. A király ekkor Rosettihez fordult. Cuza vajda sógora öreges, tanácsadó hangon szólalt meg: Kisország, nyomorult kis nép vagyunk. Alighogy kiláboltunk a bajokból, a rabságból. Nem hiszem, hogy lehetőségünk volna nagy politikát csinálni. Ha a nagyok hajba kapnak, nincs mit keresnünk harcukban. Maradjunk csöndben félrehúzódva, törődjünk saját gondunkkal-bajunkkal, s igyekezzünk megtartani, amit oly nagy gyötrelemmel szereztünk meg: a szerződéseket meg kell tartani, ám ez nem jelenti azt, hogy a nép akarata ellenére háborúba elegyedjünk.

- Elég furcsán szelíd megnyilatkozás lehetett.

- Az volt az érzésem, Rosettinek az a legfőbb gondja, hogy az agg királyt nehogy megbántsa.

- Aztán?

- Aztán Marghiloman kért szót, s kérte a vonatkozó szerződés szövegét. A király maga olvasta fel: kiderült csak akkor vagyunk kötelesek hadba lépni, ha szövetségesünket támadnák meg. Ha így van - állapította meg Marghiloman - nem áll fenn Casus foederis esete. A kis országok függetlensége könnyen illúzióvá válhat. Legyünk elővigyázatosan semlegesek. Marghiloman

mindig ünnepélyes volt szónoki megnyilatkozásaiban, most is övé volt a legjobb beszéd. Ion Lahovary eleinte kategorikus volt: Felség, a semlegesség mellett vagyok, az ország közvéleménye ellene van, hogy Ausztria-Magyarország mellett belépjünk a háborúba! Aztán hosszan magyarázkodott, lerontva a nyitó mondat hatását. A Monarchia célja, hogy megerősítse Bulgáriát, a mi kárunkra. Mi lenne a helyzet egy mindenható Magyarország esetében, még jobban zaklatná testvéreinket északon, Oroszország 150 millió szlávval keleten arra törekedne, hogy elvegye Besszarábiát, melyet a hármas szövetség felajánlott nekünk, ha mellette harcolunk. Végül már kiabálva beszélt.

- S végül hová lyukadt ki ez a furcsa beszéd?

- Egyetlen választásunk: a semlegesség. Amikor azt kiáltotta, hogy Olaszország magatartásán is sok múlik, nemhiába semleges, Carp hangosan közbeszólt: kijelentem, hogy az lehetetlen, Olaszország napokon belül belép a háborúba. Hiába csillapítottuk az ellenkezőjével.

- Kik szólaltak még fel?

- Gradisteanu, Take Jonescu. Az előbbi szerint a háború magyar háborúnak látszik, a hármas szövetség győzelme magyar mindenhatóságot jelentene s a bolgárét. Ne teljesítsünk olyan szerződést, amely nem is köt bennünket.

- Mindenki Erdélyre gondolt.

- És Besszarábiára.

- Jonescu?

- Ezt mondta: Maga az osztrák-magyar kormány sem állítja, hogy Casus foederis lenne. Viselkedésük rá a bizonyság, amikor szándékaink felől érdeklődnek. Ami engem illet - mondta -, én volnék az, aki, ha valóban el lennénk kötetezve, bármi áron is, kívánnám kötelezettségünk teljesítését. Egyébként nem érdemelnénk meg, hogy államként létezzünk. Az ország becsülete mindennél fontosabb. De most azt tehetjük, amit az ország érdeke kíván. A bukaresti béke az európai kérdések tömegében. Nem ez az ok, amiért kitört a háború. Szerintem is a germanizmus és a szlávizmus közötti nagy harcról van szó. Romániának egy megoldása van: Semlegesség. Ennyi.

- Brătianu?

- Megpróbálta összefoglalni a hallottakat. Fájlalta, hogy a szövetségesek nem értesítették előre elhatározásukról Romániát, mint szuverén államot nem lehet így kezelni. Nem így gondolták, akik harminc évvel ezelőtt a Hármas Szövetséghez kötötték országunk sorsát. Románia nem tudna fegyvert fogni olyan esetben, mikor egy kis népet akarnak megsemmisíteni. Ennek a Szövetségnek fekete pontja Erdély. A hegyeken túli románok sorsa, a románság nemzeti ideálja, olyan szempontok, amelyeket egyetlen kormány sem mellőzhet. Kis dolgokban mellőzni lehet a közvéleményt, döntő történelmi pillanatokban az államférfiaknak figyelembe kell venniök a nemzeti érzést. Nem lehet olyan háborút folytatni, amelyet a nemzeti lelkiismeret nem hagyott jóvá. Maradjunk semlegesek. A háború feltehetően hosszú lesz, és még jut idő s alkalom állást foglalni.

- Megható szónoklat volt?

- Nem. Brătianu nehézkesen és lassan beszélt, mint egy gép, amely csikorogva indul be. Még be sem fejezte azonban, amikor Carp szót kért újra, s gyávaságot emlegetett, a közvélemény mögé búvást. Brătianu tiltakozott, heves vita bontakozott a jelenlegi s a múlt évi miniszterelnök között. A párbeszédet lehetetlen leírni a fél mondatok, a gesztikulálások, s arcfintorok miatt. Carp szerint az államférfi minden, a nép az semmi a politikában. Sziporkázó szónoki

tudással védte álláspontját, lenyűgöző volt. Mindent elvetettünk, amit mondott, de csodálatunkat nem tagadhattuk meg tőle. Micsoda veszteség, hogy ilyen hatalmas tehetség nem állhatott az új gondolatok, új áramlatok szolgálatába.

- Hogyan fejeződött be a párviadal?

- A legnagyobb vita hevében kinyílt az ajtó, s belépett a német lakáj, ezüsttálcán táviratot hozott. A király átfutotta a telegramot, magába merülten hosszan hallgatott, majd azt suttogta: „Olaszország semleges." Mindnyájan Carpra néztünk, aztán Brătianura, ő kifürkészhetetlen volt. Carp tért először magához. Azt mondta: „ha nem állunk Ausztria mellé, Németország vagy megkönnyíti az orosz győzelmet, s így elvész Románia, vagy - hitem szerint - Németország győzni fog s mint semlegesek elveszítünk minden esélyt, s a győzelem gyümölcsét Magyarország és Bulgária szedi le." - Halálos csönd, valamennyien a magába roskadt királyt néztük.

- És?

- Carp ezzel fejezte be: Sire! Meg kell állapítanom az ország legnehezebb órájában, hogy Felségedet mindenki elhagyta a nemzet felemelkedésének szentelt hosszú uralkodása végén. - Brătianu felcsattant: „A nemzet érdekében hozott határozat nem jelenti a lojalitás hiányát az uralkodóval szemben!" - Marghiloman sem állhatta meg szótlan, hogy volt miniszterelnökét helyre ne igazítsa: „Kedves Carp, engedd meg, hogy minden erőmmel protestáljak szavaid ellen. Uralkodónknak adott tanácsaink nem azt jelentik, hogy elhagytuk őt, éppen ellenkezőleg, hogy fedezzük a koronát. Ha belépnénk Ausztria mellett a háborúba, a nép azt mondaná: „Ez a király háborúja". - A király felemelte bal kezét, hogy senki se folytassa, mintegy szót kért tőlünk, de nem szólalt meg rögtön, talán a francia szavakat kereste szándékához, majd színtelen hangon ezt mondta: „Egyébként, uraim, én személy szerint a központi hatalmakhoz kötve érzem magam, s ha önök úgy ítélik, hogy Románia boldogulása egy másik külpolitika útján vezet, én kész vagyok visszavonulni, és..."

- Tehát felajánlotta lemondását!

- Igen, s mint lehetőségre a vele szemben ülő trónörökösre mutatott.

- S a trónörökös?

- Ferdinánd ültében egész testét viharosan mozgatva élénken tiltakozott.

- S a király?

- Eközben Carol szeme megelevenült. Pillantását többször s élénken végigfuttatta rajtunk, mozdulatlan és szkeptikus arcainkon. A következő percben, mintegy transzból ocsúdva, másról kezdett beszélni, tökéletesen feledve az imént kimondott súlyos szavakat. Az egész koronatanács e perctől fogva a jelentés nélküli társalgás szintjére süllyedt. Csak arra figyeltünk fel, amikor Lahovary azt mondta: ezek nem olyan idők, mint 1870-ben, mert a francia hadsereg most igen erős. Itt a király félbeszakította: „Lahovary úr, aki ismeri mindkét hadsereg helyzetét, nem nyilatkozhatik így!" E szavak megértették velünk: a király ma is németbarát. A király ezen tanácskozáson több kegyetlen igazságot volt kénytelen meghallgatni, mint egész uralkodása alatt.

- S mindezt egzakt francia nyelven.

- Igen, bár a délután második felében berobbant Morțun, a belügyminiszter, ki vidékről érkezett, nem tudván, amit eddig tanácskoztunk, színtelenül és hatástalanul minden felszólalásból elismételt valamit. Nem ismervén a tanácskozás előzményeit, ő volt az egyedüli, aki ezen a történelmi tanácskozáson románul szólalt meg.

- A király sem intette francia szóra?

- Nem, már csak azért sem, mert Morţun gyönge a franciában. S a király már zárószavait fontolgatta: „Megállapítottam - mondta -, hogy az ország képviselői szinte egyhangúlag a semlegességet akarják. Mint alkotmányos király alávetem magam ennek a szavazásnak. Félek azonban, hogy az ország presztízse e tanácskozás által megfogyatkozott. Félek, hogy olyan határozatot hoztak, amit Románia meg fog bánni a jövőben." Mélységes csöndben megdöbbenten, de megkönnyebbülten hallgattunk. Este nyolc óra volt. Rohantunk vacsorázni. Senki sem ebédelt.

1918

Közvetlenül a román különbéke megkötésekor, 1918 május első napjaiban magyar nyelvű hetilap indult Bukarestben *Bukaresti Magyar Hírlap* címmel. A lap egyik szerkesztője (főmunkatársa) Moldován Mikes volt. A *Hírlap* pontosan fél évig élt, november elején a helyzetváltozás fújta, sodorta el. A lap 15. számában, augusztus 11-én cikk jelent meg Mikes tollából a 14-es hajdúdorogi-debreceni merényletről. Az írás címe: *Cătărău-Brătianu barátja.* Alcím: *A Brătianu-kormány a gyilkosok cinkostársa.*

Beszámol a cikk arról, hogy annak idején, 1914 januárjában Corbescu volt bukaresti rendőrfőnök (egykori újságírócska) és Panaitescu szigurancafőnök, a csernovitzi rendőrség ama bizonyos táviratának vétele után Cătărăut rendőri felügyelet alatt azonnal Konstancába szállították, onnan pedig hajón Konstantinápolyba küldték. Ott Cătărău egy penzióban bérelt lakást, amihez pénzt az ottani román követségtől kapott. Közben Bukarestben Panaitescu folytatta a nyomozást, majd sajnálattal közölte a magyarokkal, hogy a tetteseket nem sikerült megtalálni, mert valószínűleg Oroszországba szöktek, lévén mindkét tettes orosz származású.

A cikk szerint Cătărău - közeledvén a háború kitörése, érezte, Konstantinápolyban forrósodik lába alatt a talaj, visszatért Bukarestbe. Ez Panaitescuékat kellemetlenül lepte meg, mert Cătărăut, az egyetemi ifjúság egyik „kiváló" alakját, a bukaresti katonai iskola volt orosz nyelvtanárát mindenki ismerte. Ezért őt napokon belül elfogták, újra levitték Konstancára, ott felültették a Kairóba induló *Regele Carol* nevű hajóra, melynek kapitánya egy Stoianovici nevű hajóstiszt volt. Cătărăut a kairói román kereskedelmi kirendeltség gondjaira bízták Brătianu és Morţun belügyminiszter rendeletére. A kirendeltség húzódozott az ügytől s a személytől, utasítást kért az egyiptomi román követtől, addig is a kellemetlen vendéget az alexandriai román hajózási ügynökségnél helyezték el. Miután a követ úgy határozott, hogy nem vállalja a megbízást, minthogy a Stoianovici hajóskapitány által küldött kormányutasítás nem volt egyértelmű, utasította a kirendeltség vezetőjét, sürgősen távolítsa el Cătărăut, mielőtt személye körül diplomáciai bonyodalom keletkezhetnék.

A követ közben jelentést tett Porumbaru külügyminiszternek, s kiderült, őt nem avatták be az ügybe. A kirendeltség vezetőjének nagyon nehezen sikerült Cătărăut eltávolítani a *Dacia* nevű román hajóval.

A kairói kereskedelmi kirendeltség vezetőjének csak hosszas levelezés útján sikerült Corbescu hivatalától (más tárcához tartozván) Cătărău egyiptomi tetemes költségszámláját megtéríttetni.

A Mikes-cikk kéri (követeli) a debreceni robbantás bukaresti vonatkozásainak tisztázását, a tanúk kihallgatását és a főbűnös Cătărău bíróság elé állítását. „Cătărău letartóztatása egyike a Marghiloman-kormány legsürgősebb feladatainak. Cătărău haláláról terjesztett hírek a

megtévesztést szolgálják, nem felelnek meg a valóságnak, Cătărău él, és Kisinevben tartózkodik, vagy legalábbis ott tartózkodott, és szavukhihető emberek tizenkét nap előtt még látták őt a kisinevi rendőrprefektúra épületében.”

Kisinev ezekben a hónapokban már román fennhatóság alá tartozott.

A Marghilomán-kormány, amely Corbescut leváltotta, s Panaitescut is mással cserélte fel, sokkal súlyosabb kérdésekkel birkózott, mint hogy Cătărăut kutassa, és letartóztatván elítélje mint gyilkost.

VII.
Traján szerelme - Moldován Tiszánál - Carol király vége

1909

Vízakna a család lelkében Paradicsom, Édenkert maradt a huszadik században is, még Traján is úgy emlékezett vissza a vízaknai nyarakra, a hajdani nagy családi sétákra a Sóstavak körül s a fürdőzésekre a meleg tóban, ahol együtt volt minden boldogság, amiben az embernek, az embergyermeknek csak része lehet.

Ám évek múltak el, hogy a Marghilomán családhoz tartozók nem jutottak el a vízaknai boldog nyárba. Ez idén, hogy a kislány nevét édesanyja Smarandáról Agathára kezdte változtatni, lévén keresztlevelébe mindkét megszólítás bejegyezve, Traján nem tudva az okot, sürgette Aszpáziát, hogy az augusztust töltsék mindhárman a nagy család magyar ágának lombjai alatt. S hogy ne egészen rögtönzésszerűen érkezzenek az erdélyi szép nyárba, sarkallta anyját a krisztusi korba érett fiú, levelek küldése útján terelje Kassáról, Székelyudvarhelyről, Budapestről, Szebenből az elszármazottakat Vízaknára. Különösen Tünde válaszára volt kíváncsi. S hogy nem ment-e még férjhez, vagy nem szándékozik épp mostanában beköttetni a fejét. Ezt az igét, hogy „beköttetni a fejét” magyarul tanulta anyjától, s nagyon megjegyezte, nem a kifejezés plasztikus szépsége, hanem inkább riasztó, sőt félelmes lehetősége miatt.

Nyár elején, midőn megérkezett Tünde második levele, a kétségeskedő, miszerint aligha tud időt szakítani, s éppen augusztusban a hosszas vakációzásra, mert a nyár vége, a tanítási évad kezdete előtt, szinte a legtöbb tennivaló a gyámügyek s a szegényellátás dolgában.

Erre a hírre Traján szemlátomást elcsüggedt, s nem is sürgette, szorgalmazta tovább a családi összesereglést.

Aszpázia elcsodálkozott ezen, de ismerve fia érzékenységét, ha nők iránti érdeklődésére vagy érdeklődés hiányára derült figyelem, s főként az anyai figyelem, mindig csigahéjba húzódott szemérme.

Csak napok múltán hangzott el a tapintatos kérdés, szelíd megállapítás formájában:

- Sajnálom, hogy nem találkozhatunk Tündével, talán hagyjuk futni ezt az augusztust is vízaknai látogatás nélkül.

- Igazad van, anyám, nincsen értelme az egésznek.

- Mért akartad látni azt a lányt?

- Smarandára néztem, és...

- Agathára néztél, és...

- Igen, Agathára, és oly erősen eszembe jött, mintha tegnap sétáltunk volna hármasban Csongorral a tavak partján.

- Ez érthető, hiszen ezt a tizenkét évet napról napra húgoddal töltötted.

- S fejlődésével és színe és arca változásaival. De hiszen anyám is tudja, miért változtatta meg a nevét vagy fél éve.

Aszpázia elhallgatott. Tett-vett, s mikor az uzsonnán túljutottak, úgy tette fel a megközelítő kérdést, mintha valamely régen tárgyalt történet végére mondana ámen.

- Én pedig azt hittem, hogy Buzás Zsófia iránt...

Traján elvörösödve állt fel az asztal mellől.

- Az a nő engem megbecstelenített!

- De a szemed akkoriban mégis rajta-rajta felejtetted.

Ez tréfás zuhany volt, megnyugtató, hogy a megbecstelenítés ténye fölött anyja közömbösen átsiklott.

- Furcsa szaga volt neki még három-négy lépésről is. Nem bántó, de nem is kellemes.

- Talán inkább irritáló. Ezt én is éreztem.

- Ugye, te is. Ennek örülök, utólag is. És a száját megfigyelted? Olyan különösen ejtette a szót, az ajka, a szája széle ki-kifordult. És minden hangnál másképpen.

- Hát ezt figyelted oly szorgalmasan!

- Ezt, ezt!

- Én meg azt hittem... Nohát mostan már mindent megértek... vele...

Egy más alkalommal aztán Traján kereste a beszélgetést, s elég körülményeskedő közelítésben, végül oda lyukadt ki, milyen unokatestvérségben vannak ők ketten Tündével. Aszpázia azt válaszolta, papíron első unokatestvérek.

- Csak papíron - lepődött meg Traján -, az mit jelentsen?

- Ne faggass! Elég, ha ennyit tudsz, ha már kikottyantottam azt a szót, hogy papíron.

Ez a feddés Trajánnak jólesett, derűjére anyja még rá is legyintett, aki sejtette, hogy a fiú jó tizenöt éve kifülelt valami szót az asszonyi sugdolódzásokból, amelyek közte s megboldogult Júlia között estek.

A külügyminisztériumban az augusztus a nagy pangás hava volt, a szabadságot szinte lökték a beosztottak elé - Traján szolgálati útlevelével Brassónál lépte át a határt, hogy Székelyudvarhelyre utazzék. Addig fölényes biztonsággal és eleganciával igyekezett célja felé, de Brassót elhagyva belső bizonytalanság lepte meg, gyors és renyhe szívdobogások váltakozásával, viselkedése tétova lett. Szerencsére Tündét nem találta hivatalában a Megyeházán, s mikor megtudta, hogy napokba telhet, míg a faluzásból visszaérkezik, megnyugodott, s nevét s a szállodája szobaszámát hátrahagyva, rövid városnézés után - hogy ne kényszerüljön hézagos magyar nyelvtudását újra és újra próbára tenni - csakugyan szállására tért, s csak étkezésre ment át a közeli vendéglőbe, ahol, örömére, egy románul gagyogó pincérre akadt.

Éjszakai álmában a találkozás lehetetlenségével viaskodott, az ismétlődött meg, hogy a közeledő Tünde arcát nem láthatta, bármint erőlködött.

Virradatul mégis könnyű érzéssel ébredt, mint aki a dolog nehezén már túljutott. Ebéd előtt gondosan megborotváltatta magát, ebéd után szelíd álomba szenderült. A lohndiener költötte: egy hölgy vár önre odalent.

A hölgy szót nem ismerte Traján, de az, hogy odalent és várakozás, világossá tette a közlést.

Tünde arca úgy úszott feléje az előcsarnokban - csókra -, mint az álom ellentéte: élesen, fiatalon, változatlanul a múltakhoz képest. S egyszerűvé tett mindent, hogy Tünde nem kérdezősködött, hanem mindjárt a mai nap együttes eltöltésére tért:

- Itt is van egy sósfürdő a Küküllő partján, megmártózhatnánk.

Felét sem értette a fiú, de Tünde elővette maradék román tudását s a két nyelvből egybe állt a terv délutánra.

Minden olyan volt, mint hajdan Vízaknán. A fürdőzők lehettek talán valamivel köznapibbak, de Traján nem látta őket, ő csak Tündét látta, hol nyakig vízben, hol meg testére tapadó, térdig érő fürdőköntösében.

A másnapot is együtt töltötték. Boldog vidámságban, egymás nyelvtudását kölcsönösen és szeretettel javítgatva. Traján teljesen megfeledkezett jövetele szándékáról, csak aztán eszmélt rá, Brassó felé, valamiről megfeledkezett, míg „unokahúga" társaságában lubickolt. Talán az érkezés meg a búcsúzás testvéries csókja tette ezt vele.

1910

Moldován György, mint a szebeni érsek-metropolita bizalmasa, akarva-akaratlanul részesévé vált a két nép közötti megegyezés, megbékélés kísérletének, amely dr. Mihu János szászvárosi bankigazgató, felkenyéri (Hunyad megyei) nagybirtokos személyéhez kötődött.

Mihut Tisza István buzdította, hogy az erdélyi mérsékelt román elemek nevében foglalja össze népe kívánságait abban a percben, mikor az országgyűlési képviselőválasztások során a románság tizenhat képviselői mandátumot veszített az előző választási ciklus eredményéhez képest.

Mihu két felterjesztéssel élt a kormányhoz, az elsőt a miniszterelnök (gr. Khuen-Héderváry Károly) hárította el, egyes követeléseit túlzónak minősítve, a másodiktól maga Mihu hátrált meg.

Tisza Istvánt, a Munkapárt elnökét Mihu udvarias formák szerint tájékoztatta visszavonulásáról, s bővebbet elhatározása hátteréről, okairól nem adott, s a személyes találkozás vallomástévő lehetősége elől is elzárkózott.

Tisztánlátás végett küldött szóbeli üzenetet Tisza Szebenbe Meţianu érsekhez, hogy mikor és hol tárgyalhatnák meg személyesen a megbékélés ügyét. Az érsek-metropolita Moldován Györgyöt ajánlotta értekező partnerül Tiszának.

December közepén ejtették meg a beszélgetést Budapesten, mert a bizalmas ember rangja, méltósága nem volt elegendő arra, hogy Tisza akár Vízaknára akár Szebenbe utazzék, ahová, ha Meţianuhoz tehette volna, szívesen leutazott volna, akár a sajtó s protokoll nyilvánosságát is bekapcsolva.

Azzal is kezdte Tisza gróf a beszélgetést:

- Csak talán nem szégyell a szentatya velem találkozni, még saját palotájában sem?

- Ó, nem, dehogy. Érsek urunkkal az a helyzet, hogy nyolcvanon túl, koncentrációs készsége lelassulván, nem tartja magát alkalmasnak arra, hogy négyszemközt határozatképesen, felelősséggel megbeszélést folytasson.

Tisza elcsodálkozott:

- Nincs birtokában döntési képességének? Ha így lenne...

- Érsek urunk teljesen lucidus, teljesen átlátja a nagy dolgok jelentőségét, s az emberi gyöngeségek fölött elnéző malíciával tud humorizálni adott esetben. Ám vitázó pengevillantásokhoz - amelyekben nagyméltóságoddal szemben része lehetne - ő már kora miatt kontemplatív kedélyű, s ha késlekednék egy-egy ripossztal, úgy tetszenék, mintha el kívánná, próbálná hallgatni kimondani való véleményét.

- Úgy tudom, Mihu doktor az érsekkel egyetértésben fogalmazta meg mindkét elaborátumát. Hogyan tud ön megnyilatkozni teljes értékűen e dolgokban?

- Kettejük tárgyalásán mindkét alkalommal jelen voltam, s érsek uram nézetét én öntöttem formába.

Tisza gróf bizalmatlansága ettől kissé oldódott, de merev magatartásával még nem kapatta el Moldovánt.

- Amit tőlem hall - mondta azért megnyugtatólag -, azt bízvást közzéteheti, akár hírlapilag is, de biztosíthatom önt, a legbizalmasabb értesüléseit, értesítéseit is, külön kívánsága nélkül is magamba temetem.

Ezt a kedvezést illendő volt egyszerű biccentéssel (főhajtással) tudomásul venni, tartózkodva minden egyéb hálálkodástól.

- Biztosíthatom önöket - folytatta a gróf -, a nemzetiségi kérdés egész nemzeti politikánk egyik sarkalatos kérdése. A magyar nemzet hivatását csak úgy töltheti be, és jövőjét biztos alapra akkor helyezi, ha ezt a nagy problémát meg tudja oldani. Szigorral, ha kell, a megértés, megnyerés útján, ahol csak lehet, kell biztosítanunk, hogy ez ország minden polgára meghajoljon a magyar nemzet politikai egységére alapított magyar állameszme előtt. Ez a megértés sehol sem indokoltabb, mint a magyar és román között. Hiszen e két népfaj, az őket környező szláv tengerben izoláltan áll, s egymás természetes szövetségeséül van teremtve. A hazánkban élő románságnak meg kell értenie, hogy azzal szolgálja a román faj ideáljait, és úgy elégítheti ki minden jogosult érdekét, ha fenntartás és utógondolat nélkül a létező jogállapot talajára helyezkedik, s nem gyöngíteni, hanem erősíteni törekszik Románia legbiztosabb érdektársát és támaszát, a magyar nemzetet. Dicséretre méltó hazafias munkát végez, aki ez üdvös fordulat előfeltételeinek biztosítására törekszik.

- Köszönöm nagyméltóságodnak, ha engem e dicséretre érdemes férfiak közé sorol.

- Minthogy az érsek bizalmasa s a szentatya őeminenciájában bízunk.

- Érsek urunk, noha első követelésünkhöz a külön román nemzeti párt engedélyezéséhez hozzájárult, igazi véleménye az, hogy - a mi harcunknak a magyar államhatalommal szemben, ahogyan azt néhány forrófejű ember kitervelte, nem lesz semmi eredménye. Terrorral semmire sem megyünk, mondja ő: a román nacionalista képviselők kövessék a szászok példáját, és lépjenek be a kormánypártba.

- Ezzel tökéletesen egyetértek. S ön mi gátját ismeri e vágy teljesülésének?

- Egyrészt a forrófejűek makacsságát s azt a körülményt, amelyet nagyméltóságod éppoly jól tud, mint én: az a párt, amelyért az aktaharc folyik, megvan: a Román Nemzeti Párt.

- Nem engedélyezhetjük, mert ellenünk fordíthatnák szervezett népszerűségüket. Így azonban...

- Megverve csak látens politikai erőt képviselnek e forrófejűek a parlamenten kívül.

- Ön világosan látja a dolgot.

- Azt is respektálni méltóztatik eszerint, s nyilván, hogy a Mihu-okirat második kívánsága még az enyhített új változatban is - ezen túl is ragaszkodván az általános, egyenes, közvetlen, községekben is gyakorlandó választójoghoz.

- Nem kérdem, mi önnek a véleménye erről, csak arra feleljen, a „szabad" Romániában hogyan állnak ebben a dologban?

- Jól tudom, s jól tudjuk, a magyarországi választójog nagyon kiterjedt s „általános" az ottanihoz képest.

- Azt reméltem, Mihu doktor ezt a két kardinális követelést elhagyja új fogalmazványából. Biztatnám, a harmadik elaborátumot eszerint dolgozza át.

- Nem lesz harmadik változat.

- Mért ne lehetne? Hiszen Mihut I. Carol, Románia királya dicsérőleg fogadta a minap Bukarestben.

- Más oldalról és más irányba legalább olyan erős indítást kapott.

- Úgy érti, hogy Bécsből?

- Ha már utaltam rá - igen.

- Mihu barátom járt volna a Belvedere palotában?

- Nem önként, természetesen, hanem a legfelsőbb meghívás alapján.

- Ezt olyan konszenzussal mondja, mintha...

- Igen, én is jártam a Belvedere palotában, de őfelsége nem tudott meggyőzni eszméinek helyességéről.

- És miért nem?

- Féktelen magyargyűlölete miatt.

Itt Tisza gróf mélyen elgondolkozott. Fölkelt, rövid sétát tett a szobában, leült:

- Ha ön így gondolkozik, meg tudná mondani - elvei fenntartásával -, törekvéseimről hogyan gondolkoznak a legfontosabbak? Az érsek és a „párt" vezére, Mihali véleményét ismerem.

- Nem kell fenntartanom magamnak semmilyen elvi megfontolást. Ha elmondom, hogy például Maniu Gyula hogyan gondolkozik a Mihu s a mi tervezetünkről, előbb-utóbb a közpletykákból is megtudhatja nagyméltóságod. Legfeljebb az én megfogalmazásom pontosabb.

- Tehát?

- Maniu szerint olyan portékát kínálunk, aminek egyre kisebbedik az értéke, minél többször kínálják.

- Ezt mire érti ő?

- Vajon a 68-as nemzetiségi törvény lehet-e alap a kibékülésre, negyven gyászos év tapasztalata után. Igaz, hogy a román nép és képviselői ennek a törvénynek érvényesítését kérik, de nem a román-magyar kibékülés árán, hanem mert a jogrendet helyre kell állítani.

- Ennyi?

- Nem. Maniu szerint a magyarok nem fognak a románokkal kibékülni... amíg fontos állami okok nem győzik meg őket, hogy jogunkat a nemzeti élet összes hatásköreire elismerjék. A béke a románok politikai befolyása nélkül az államvezetésre, csak a szavak játéka lenne, és nem járna más eredménnyel, mint zűrzavarral és demoralizálással.

- Tud ön arról, hogy a hármas szövetség két császára, Vilmos és Ferenc József...

- Jó, jó, tehát Románia királyával, a szövetségi szerződés értelmében megállapodtak abban, hogy összebékítik a két népet.

- Tett is lépéseket első Carol.

- Erről mit tud ön?

- Stere, Carol megbízottja Brassóba jött, hogy tárgyaljon a komité egyes vezetőivel.

- Mihali hallgat erről.

- Maniu volt a tárgyaló fél, s megmondta, a két nép tűz és víz, soha nem keveredtek, s nem is fognak vegyülni.

- Melyik a tűz, melyik a víz? Eh, mindegy.

- Ide kívánkozik Maniu summázó jelszava.

Tisza türelmetlenül legyintett.

- A fenébe Maniuval, végül is ő ez ügyben smarn!

Moldován nem folytatta, még úgy sem, hogy tiltakozzék. A gróf visszatért indulatos másfelé révedéséből.

- Goldis?

- Azt állítja, őszintén óhajtja a békét, minden jó román óhajtja. Azt mondja: kívánatosnak bár lehetetlennek tartom.

A románoknak adandó politikai jogok elismerése nagy ütést mérne a feudalizmusra és a dzsentrik anyagi érdekeit is súlyosan érintené. Ezért vélem úgy - mondja -, hogy a megbékélés most nem lehetséges.

- Hát mikor? Meddig szorítsuk a románság előnyére az adminisztrációt, meddig javítsuk a románok anyagi és kulturális helyzetét?

- Goldis szerint amilyen mértékben nő a román nép anyagi jóléte, és fejlődik kultúrája, olyan mértékben erősödik majd követelése is, hogy megadják neki nemzeti jogait, hogy saját maga fölött ő őrködjék a parlamentben nemzeti képviselői útján.

- Ha megelégednének a kívánt, követelt ötven mandátummal! - Kitárta karját, nem számított válaszra, s esze és szeme asztalára tévedt, ahol a Mihu második beadványa hevert.

- Önök huszonhárom pontban foglalták össze követeléseiket. Az egyházi és tanügyi dolgok fölött könnyen megállapodhatunk, de mit kezdjek olyan bosszantásos pontokkal, mint a tizenkilences.

Moldován csak pislogott, már nem tudta volna megmondani, melyik követelés van rejtve a tizenkilencedik pont alá.

A gróf olvasta:

- A telepítési törvény oly értelemben alkottassék meg, hogy ha az állam románoktól lakott területen vásárol birtokot, avagy a meglévőt parcellázza, ezen földeken elsőbbségi joga az illető vidék lakosságának legyen.

Moldován elmosolyodott, s ez láthatólag meghökkentette, s utóbb kiderült, bőszítette is Tiszát.

- Nem én proponáltam ezt a passzust, de jó vitaébresztőnek tartom, ismerve a mögöttes tartalmakat.

- Kifejtené ezt, jogtanácsos?

- Először is, az Amerikába kivándorolt magyar százezreket kellett volna visszafogadni. Másodszor a magyar kézből eladott földek román tulajdonba csúszását kellett volna drákói, tehát lehetetlen szigorral magyar tulajdonban tartani. Harmadszor, a románok közé telepített magyar falvacskákat, családcsoportokat, mint málló szigeteket elmossa, magába olvasztja a román tenger.

- Ön jól tájékozott, vagy cinikus.

- Van egyéb alternatíva is.

A visszautasító helyreigazítás hosszan megnémította Tisza vitázó kedvét.

- Ön többek között tanácsos is. Mit tanácsol, kivel kíséreljük meg a két nép közötti békességet?

- Tanácsom - vette komolyan az epés felszólítást Moldován - elsősorban az, kivel ne kísérletezzék a magyar kormány.

- Hallgatom.

- Mangra Vazullal.

- A legjobb román bizalmasom.

- Éppen mert ez köztudomású. Ne kísérletezzék nagyméltóságod nagyon derék barátommal Mihu Jánossal sem. Nincs mögötte senki.

- A román király is fogadta.

- A két császár buzdítása ezúttal az erdélyi latban keveset nyom. Ne építsen érsekemre, Meţianu Jánosra sem. S nemcsak élemedett kora miatt.

- S önre sem?

- Természetesen rám sem, mint érsek-metropolitánk jogtanácsosára, mely minőségem, ha megszűnnék, sajátos helyzetemben, a Román Nemzeti Pártban sem lenne szerepem, minthogy szervezetüket kívülről szemlélem.

A gróf elcsodálkozott.

- Tehát a Román Nemzeti Párt. A nemlétező...

- A törvényen kívüli, s a válságát élő.

- Ott nincs kivel.

- Megkerülhetetlen lesz.

- Egyetlen nevet!

- A kondukátor: Maniu Gyula!

- Mit fog ő mondani? Mit tud hozzátenni Mihu elaborátumához.

- A követelések első pontja nem a párt elismertetése lesz, mert a tárgyalás megkezdése pillanatában az már faktum, hanem...

- Hanem?

- ...hanem Erdély autonómiája!

Cvikkere mögött pupillája kitágult, mereven a semmi jövőbe révedve - ajka remegett, szakállastul. Hirtelen felpattant ültő helyéből, jobbja az ajtó felé lendült, de fele útján megdermedt, csak az emelkedő hang fejezte ki a belül dúló szándékot.

- Végeztem!

Moldován ismerte az ide nem illő szubaltern katonás szót. Lassan felemelkedett, a megaláztatás pillanatait átvészelendő, szót keresett:

- Amennyiben végeztünk... - meghajlás nélkül, csupán főbiccentéssel sarkon fordult, a várakozószobán áthaladt égő arccal, s a titkárok tágas helyiségében kabátjához, kalapjához lépett. A huszár szolgálatkészen feladta városi bundáját, s elfogadta a forintos borravalót, a titkárok is kaptak egy-egy biccentést, a nyíló ajtón, még mindig izzó orcával, de méltósággal lépett ki a vendég, s eredt a lépcsők felé.

A rejtekajtón, melyen át kellemetlen látogatók fogadása elől menekülni szokott, a gróf most sietős léptekkel tört ki, még a lépcsők előtt utolérte megalázott vendégét, vállára ejtette kezét, s meglepett fordulásra késztette.

- Elfeledtem megkérdezni, mi lenne Maniu Gyula summázó jelszava.

A váratlan kérdésre nehezen jött elő a felelet, akkor is románul.

- Sau ei, sau noi.

- Ez mit jelent?

- Vagy ők, vagy mi!

Tisza többször bólintott, s míg bólintott, hosszan Moldován kezében felejtette kezét.

*

Mikes néhány hetes utazást tett Moldvában Traján segítségével, egyrészt hogy családi nevét hely szerint eredeztetni tudja, másrészt igazolandó abbeli szórványos hallomását, hogy ott magyarok is laknának.

Augusztusban néhány hetet Vízaknán töltve, fürdőzéssel és feljegyzése rendezésével foglalatoskodott. A frissen szerzett élmények feszítették közlési kedvét, úgy érezte, amit ő tud a csángóság jelenéről, arról itt, Magyarországon senki sem tud. Nem nagyon bízott benne, hogy lapjánál, a *Pesti Hírlap*-nál értékesíteni tudja ismereteit, esténkint Szebenből hazavonatozó apjával kísérletezett, de az ügyvéd s jogtanácsost annyira elfoglalták saját dolgai, úgy tett, mintha ezekről a dolgokról ő már régen tudna, s amit tud, azt a maga helyén befejezettnek tekintené.

Nagyon megörvendezett hát, amikor a meleg tóban egy őszülő, hatalmas szakállú férfiú, ázás közben szerény érdeklődést mutatott személye iránt. Tudott Moldován Györgyről s szerepéről, s egyre fokozódó figyelemmel hallgatta Mikes meggondolt válaszait már attól kezdve, hogy a kettős keresztnéven (Mikes-Zágon) elcsodálkozott. Amit a moldvai csángók jelen állapotáról

hallott, az nem volt éppen vadonatúj a szakállas és (szárazon) testes úr számára, de elmeindítóan újította meg, s egészítette ki eddigi ismereteit. Csak úgy mellesleg ráirányította fürdőző társa figyelmét egy nemrég közzétett Slavici levélre, melyet az Erdélyből Bukarestbe emigrált jeles író, Nicolae Jorgának a tekintélyben egyre dalmahodó jeles történésznek írt az 1907-ben lezajlott romániai pórlázadásról.

Napokon át beszélgettek Mikes meg a dús szakállú úr, aki már harmadnap mindent tudott a fiatal hírlapíróról, míg ő heves közlési kényszere mámorában csak annyit, hogy a tenyérnyi, vízben látszó ősz szakáll, irdatlan mellig érő szőrzetben folytatódik - szárazon.

Csak a végső búcsúvételnél jutott eszébe a szakállas úrnak, hogy esetleges budapesti találkozhatások végett átnyújtsa címeres névjegyét, alaposan zavarba ejtve Mikesünket.

Gróf Batthyány Tivadar, függetlenségi párti országgyűlési képviselő rejtőzött a tetemes szakáll mögött.

Decemberben Tivadar gróf jóvoltából kézhez kapta Mikes a közös ügyi bizottság naplójának november 12-i másolatát, gróf Batthyány felszólalásáról. Íme:

T. Országos Bizottság, mielőtt magának a külügyminiszter úr működésének és az egész külügyi tárca keretébe tartozó ügyeknek kritikájába bocsátkoznám, engedjék meg, hogy utaljak egy eseményre, amely az utóbbi napokban az osztrák delegációban folyt le. Ott ugyanis egy osztrák delegátus úr, aki tudtommal román nemzetiségű, jónak látta a magyarországi nemzetiségi kérdést az osztrák delegáció tárgyalásaiba bevonni, és ott Magyarország nemzetiségi politikáját kritika tárgyává tenni. Meg vagyok róla győződve, hogy itt, ebben az országos bizottságban, bármelyikünk, bármely párthoz tartozzék is, elkövetné ezt a helytelenséget, azt a - nem akarok erős kifejezést használni - sérelmet, hogy itt az osztrák belügyekbe akarna beavatkozni, illő megtorlásban, illő rendreutasításban részesülne a t. országos bizottság elnöksége és a magyar kormány tagjai részéről. Felhívom a magyar delegáció figyelmét arra a körülményre, amely a magyarországi és romániai románok között fennáll. Slavici Jánosnak, ki Világoson született, Jorga Miklóshoz a bukaresti történészhez írott levelére hivatkozom, melyben bírálja a romániai gazdasági és társadalmi viszonyokat s az 1907-es parasztlázadás vérfürdőit, amelyek az erdélyi románokat elidegenítik Romániától.

Román ember román emberhez írt levelében elismeri, hogy Romániában a lakosság helyzete sokkal kedvezőtlenebb, mint az erdélyi románok helyzete, s hogy a magyarországi románoknak semmi okuk nincs irigyelni a romániai fajtestvéreiket.

Amidőn román ember ezt mondja, a való igazságnak megfelelően, igazán csodálatosnak tartom, hogy még találkoznak oly román államférfiak, akik különösen ma, amidőn, dacára annak, hogy máris igen messze elmentünk az engedékenységben a nemzetiségekkel szemben, amikor köztudomású, hogy egy párt sem zárkózik el attól, hogy amennyiben a magyar nemzeti állam szolgálatában a nem magyar ajkú állampolgárokat, a románokat főként, be lehet vonni, az állam készséggel hozzájárul minden gazdasági és kulturális kívánságaik teljesüléséhez. De kénytelen vagyok megkérdezni, hogy miként bánnak Romániában a magyar nyelvű honosokkal.

Méltóztatnak tudni, hogy Romániában legalább 700 év óta laknak letelepedett magyarok. És azóta folytatódtak további letelepedések csángók és székely magyarok részéről. A jassyi, romani, bákói, dotusi katolikus dekanatusi kerületekben közel 100 ezer magyar ajkú román állampolgár lakik. Hangsúlyozom, hogy román állampolgár, mert nem szabad összetéveszteni azokkal a magyarokkal, akik Romániában városokban laknak, magyar honosok és ott mint külföldiek élnek. Az ő számuk is meghaladja a 100 ezeret.

Mármost az ott honos magyarokkal hogyan bánnak Romániában?

Az iskola náluk teljesen román. Egy szónyi magyart nem hallanak ott. El van tiltva, hogy csak egy szóval is magyarul magyarázzák a dolgokat a magyar tanulóknak. Az iskola tehát teljesen román, a magyar ajkúakra nézve is, és abból az országból, ahol így járnak el az iskola terén, amikor tudjuk, hogy Magyarországon a nemzetiségeknek az iskolák terén mily nagy jogaik vannak - merészelnek bennünket megkritizálni. Ez már igazán minden kritikán felül van.

Ezekben a moldvai falvakban, melyek színmagyarok, a községházán, a közigazgatásban a legalsó fórumtól minden románul megy. Magyarországon, tudjuk, községi törvényünk megengedi a nemzetiségi nyelv használatát a jegyzőkönyvekben, a tárgyalásoknál, tudjuk, hogy a második fórumon a megyegyűlésen is használhatják nálunk a románok anyanyelvüket. Ez a magyar elnyomási rendszer, ama másik a román szabadság rendszere.

Menjünk tovább a vallásfelekezetek terére. Apponyi grófnak azt a híres rendeletét a vallásoktatás terén, minő óriási támadásban részesítették éppen román részről. Az ember azt látja, hogy mennyire megbotránkoztak azon, hogy Apponyi elrendelte azt, hogy az anyanyelv mellett tanulják a vallástan legfőbb tételeit a felső három osztályban magyar nyelven is. Ha meggondoljuk, hogy Magyarországon a nemzetiségi egyházakban, így a román egyházaknál is a püspökök mind románok, s mindkét egyházuk szervezete teljesen román kézben van, s minden a túlzásig vitt kizárólagossággal románul történik. S ha ezzel szembehelyezzük azt az elbánást, amelyet a román királyságban a tömegekben élő magyar ajkú román honpolgárokkal szemben követnek, különös meggondolásra kell jutnunk. Romániában ezekben a tiszta magyar községekben az egyházban el van tiltva, hogy csak egy szóval is a magyar nyelvet használják. A pap köteles a magyar ajkú hívőknek román nyelven prédikálni, az ének, az imádság az állam nyelvén történik.

Ott is kiadott az ottani kultuszminiszter egy, illetve két rendeletet. Az egyik 1896-ban jelent meg, ezt megerősítette 1899-ben a következő kultuszminiszter, amelyet a katolikus püspöknek adott ki, hogy az tovább utasítsa a papságot, hogy a templomokban a magyar nyelvet (mely már régről tilos volt) nehogy használni merjék, s ha mégis használni mernék, számoljanak megtorló intézkedésekkel. Kivételt egy esetben tesz: ha valaki betegágyban, a halálos ágyon halotti szentségekkel láttatik el, akkor ezt szabad a haldokló anyanyelvén megtenni. Hogy ez se éressék el az életben, arról olyképpen gondoskodtak, hogy a magyar érzelmű és értelmű papokat mind kiszorították, és hoztak idegenből püspököt, hoztak idegenből kispapokat, szerzeteseket, és ezekkel láttatják el a parókiákat, csak azért, hogy a nép ne a maga nemzetiségéből való papot kapja. Kiküszöbölték a kántorokon nézve a magyar nyelv megtanulhatásának lehetőségét is. Egyszóval az egyházakban, a közigazgatásban, az iskolákban a magyar ajkú román honosokkal szemben kizárólag a román nyelvet alkalmazzák, és ezek az urak, akik odahaza így bánnak azokkal, kik nem az ő nyelvükön imádják az Istent, elvesztették a jogot arra, hogy Magyarország nemzetiségi politikáját kritika tárgyává tegyék. (Élénk helyeslés balfelől.)

Mikes figyelt minden mozzanatra, amely ideát és odaát a román, illetve a magyar iskolákkal történik. E vonatkozásban szó szerint lejegyezte az aradi *Tribuna* kioktató cikkét, mely Batthyány gróf interpellációja ellen is támadott, de Zichy kultuszminiszter egy intézkedése ellen tiltakozott.

„A közoktatási miniszternek az a rendelete, hogy iskoláink nyilvántartásaiba a gyermekek keresztnevét magyarul kell beírni, csak első lépés ahhoz, hogy anyanyelvünket iskoláinkból kizárja.

Ausztria-Magyarország bukaresti nagykövete megbízást kapott a pesti közoktatási minisztertől, küldjön egy példányt a Romániában érvényben lévő iskolatörvényből.

Zichy grófnak az a szándéka, hogy erdélyi román iskoláinkban ugyanolyan előírásokat vezessen be, mint amilyeneket Románia iskolatörvénye alkalmaz az idegen ajkú állampolgárok gyermekei által látogatott iskolákban. Ezek az állampolgárok - Moldva néhány falujában élő csángókról, Tulcea megyei bolgárokról, dobrudzsai német kolonistákról van szó - tulajdonképpen saját iskolákkal nem rendelkeznek. Románia nemzeti állam, ahol nemzetiségek nincsenek. Az állam alapította az összes iskolákat, nagyon természetes tehát, hogy ami a nyelvhasználatot illeti, minden iskola egyforma. Eszébe sem jutna senkinek, hogy például az iskolai nyilvántartásokban más nyelvet is használhatnának, mint a románt. Románia, mint egységes állam, törvényei megalkotásakor nem veheti figyelembe azt a néhány tízezer csángót vagy bolgárt, akik különben is ma már románoknak érzik magukat, kik sehol nem laknak kompakt tömegekben, akik napról napra jobban elnemzetietlenednek, akik köréből egyetlen értékes ember sem származott, sem maguk, sem az ország számára. A román állam megalkotta iskoláit, és kötelezi, akik ezeket látogatják, vessék alá magukat törvényeinek. Sem a moldvai csángók, sem más idegenek nem kérték soha, hogy adjanak nekik iskolákat, melyekben anyanyelvükön tanulhassanak. Nem kérik és sohasem fogják kérni. Sőt a csángók, kik katolikusok, kérték, engedjék meg nekik, hogy felvegyék a görögkeleti ortodox vallást, mert szabadulni akarnak a gúnyolódástól, amiért nem románok."

Mikes megjegyzéseket fűzött a *Tribuna*-cikkhez: a csángók gúnyolása - igaz. A cikk egyéb állításai szemenszedett hazugságok, infámia. Nemzeti állam? A törökök, görögök százezreiről, a lipovánok, örmények tízezreiről szót sem ejt. S a 400 ezer főt meghaladó zsidóról sem tud. Ami pedig a százezernyi csángót illeti, bizonnyal előbb léptek a legkorábbi telepesek Moldva földjére, mint a románok, kik a századok folyamán szaporodtak el e tartományban.

1911

Meţianu érsek-metropolita pénz- és bankügyekben sem bízott meg igazán másnak szavában, egyedül Moldován Györgyében. Tőle tudakolta meg a bank, bankok adósait, üzleteit s főként, hogy miféle birtokok kerültek kótyára, s a bank kinek juttatta e földeket. Elsősorban az Albina tranzakciói érdekelték az érseket, ezt a bankot még elődje alapította, széles román alapokon 1877-ben, másodszor a Lumina ügyletei, melyet 1908-ban ő maga létesített kulturális (természetesen román kulturális) céllal.

Az érsek ez időtt már nem látott tisztán az egyre-másra szerveződő bankok erdejében, s nemcsak hajlott kora miatt nem. A századforduló óta eltelt évtized óta mintegy 160 bank alakult, 1906 óta a Solidaritatea bank kartellbe tömörülve - az Albina vezetésével.

Ezek a pénzintézetek az erdélyi és bánáti románság hiteligényeit tökéletesen kielégítették már ezekben az években. Meţianut leginkább az érdekelte, hogy a magyar birtokosok földjeit felvásároló román bankok miképp adják tovább és végleges tulajdonba a magyar földesúri birtokokat. E tíz évben csak tizenháromezer katasztrális hold került olyan földművesek kezébe, akik legfeljebb ötven holddal rendelkeztek, tehát gyakorló parasztok, míg az ötven holdon felüli birtokosok száztizenháromezer katasztrális holdhoz jutottak.

- Neveket, doktorom! Neveket! - sürgette Meţianu Moldovánt.

- A szászvárosi Ardeleana elnöke dr. Joan Mihu 5213 hold földet vásárolt. Dr. Vlad Aurel, ugyanitt bankigazgató, 6727 holdat vásárolt.

- Mondja csak, fiam, milyen morális kötelezettség birtokosa e földesúri minőségén s azon kívül, hogy a Román Nemzeti Párt oszlopa?!

- Hát a parlamenti román klub lapjának, a *Poporul Román*-nak tulajdonosa.

- S a minket támadó szászvárosi *Libertatea*-nek alapító sajtófőnöke. Azért egy kicsit sok az a 6000 hold. Remélem, a mi Albinánk körül nem fordultak elő ilyen szemérmetlen szélsőségek.

- A Párt elnöke s Albinánk igazgatósági tagja 2390 holdat vett a bank által.

- Gh. Pop de Băsesti? De hiszen ő más bankoknak is...

- Igen, a nagysomkúti, a szatmári és a dési bankoknak is elnöke.

- Nohát akkor a szégyenben osztoznak egymással intézményeink. De remélem, Mihali Theodor, a parlamenti klub elnöke makulátlan.

- Ezek között az urak között makulátlan nincsen, mert ő is meg Solidaritateank elnöke, Partenie Cosma is ezer hold fölött szereztek.

- Cosma eszerint vejének, Goga Octaviánnak jövőjét biztosítja.

- S a Banca Generală de Asigurări alaptőkéjét is. Látja, mit nem tartok fölöslegesen emlékezetemben. Hogy van ez magyarul? Hátha megkérdi tőlem valaki.

- Általános Biztosító Bank.

- Mit kell még agyamba táplálnom ezekről a disznóságokról?

- Ha a román földbirtokállomány növekedését is ide sorolja excellenciád, elég annyit tudnia, hogy 1907-ben ezer katasztrális holdon felüli román nagybirtokos 32 volt Erdélyben, ma pedig az olyan román földbirtokosok száma, akiknek földje 100 és 1000 hold között van, meghaladja a nyolcszázat.

- Dicsőség bankjainknak.

Moldován György úgy érezte, részletes adatait az erdélyi román bank- és a földbirtokmozgás adatairól egyformán jó szívvel bocsátotta érseke rendelkezésére, s szándékozott tudtára adni bárkinek a magyar felelősök közül. Erre legközelebb ismét módja nyílt, Tisza Istvánnal találkozván. Tisza azonban leintette.

- Mindenről tudomásom van, de még azt sem volt kedvem megtiltani, hogy a magyar bankok hiteleket bocsássanak a románok bankjai rendelkezésére. Ön talán nem is tudja, hogy a román parasztok jelzáloghitelét a magyar bankok 21 millió korona értékben, a román bankok 25 millió koronával, a szász bankok 15 millió koronával támogatták.

- De most nem ezért kérettem - mondta a gróf.

Moldován így képzelte a találkozást.

És csakugyan!

Tisza István gróf december közepén üzenetet küldött Vízaknára, hogy szívesen odautazna egy kis csevegésre a tavak partjára, de nem akarja, hogy beszélgetésük szóbeszéd tárgya legyen, s ezért kéri Moldován doktort, látogassa őt meg Budapesten.

Az érsek jogtanácsosát meglepte a conciliánus hang, melyre legutóbbi „meghallgattatása" alkalmával nem adott okot. Szolgálatkészséggel válaszolt a szívélyes hívásra.

A Munkapárt székházában kereste a pártvezért, szinte csak annyit kellett várakoznia, míg a titkár behaladt nevével, és kijött az elnöki szobából (teremből). A gróf most eléje jött, két kézzel szorította meg jobbját, s leültetvén, meglepő jovialitással érdeklődött hogyléte s az erdélyi románság hangulata felől. Nem titkolta, olyasmit szeretne hallani, ami a két nép megbékélésének találkozópontjába esnék.

Moldován, hogy elébe menjen a gróf jóindulatú érdeklődésének, röviden előadta mindazt, amit érsekének az erdélyi román bankhálózatról s a románság számára kedvezően alakuló földbirtokmozgás adatairól összegyűjtött.

Tisza egy ideig figyelemmel és türelmesen hallgatta, különösen akkor meresztette szemét, amikor a pártférfiak birtoknövelő adatait sorolta, egy ponton azonban, nyilván szándéka ellenére, türelmét veszítette, felpattant:

- Minderről, legalábbis nagyrészt, tudomásom van, de még azt sem volt kedvem megtiltani, bár módom lett volna, hogy a magyar bankok hiteleket bocsássanak az önök román bankjai rendelkezésére.

- Ezt nem tudtam, legalábbis összegszerűen nem.

Higgadt szóra Tisza is megnyugodott, szívélyes mosollyal ismét szembeült vendégével.

- Na de hát, nem ezért kérettem, kértem idefáradását.

Diplomatikus és szónoki szünetet tartott, majd széttárta kezét, ha nincsen közöttük a dohányosasztalka, ölelkezéskísérletnek is tetszhetett volna e gesztus, Moldován tett is egy óvakodó hátrahúzódó mozdulatot felsőtestével karszékében. - A jó múltkorában, bevallom, kissé megnehezteltem önre, amiért konokul azt tanácsolta nekem, hogy ne Mihu Jánossal, hanem a titkos párt vezetőivel tárgyaljak a két nép megbékélése dolgában. Nos, azóta is töprengek ezen. S bizonyos körülmények meggyőztek engemet már, hogy önnek igaza van. Minthogy a politika nem térhet ki a valós helyzet elől. A Román Nemzeti Párt létét, végül is figyelembe kell vennünk. Igaza van, mondom, de talán helyesebb lenne azt mondanom, van igaza.

Moldován György válaszolni próbált vagy hát folytatni jó múltkori javaslatát, de a grófnak megvolt az eltervezett mondanivalója.

Anélkül hogy aktualizálni óhajtanám, de a felveendő tárgyalások érdekében már tavaly nagy engedményeket gyakoroltunk az ASTRA fél százados jubileumának engedélyezése által, s hogy ott, Balázsfalván minden úgy folyt le, ahogy lefolyt. Hogy engedtünk harmincezer erdélyi románt összecsődíteni, amely alkalmasint kész forradalom lehetett volna. Hogy beengedtünk Romániából fél ezer notabilitást, olyan véres szájú magyarfalókat is, mint Nicolae Jorga, amit persze nem állíthatok olyan vendégekről, mint Caragiale és Cosbuc, vagy az államminiszter Ghica herceg. Fél Bukarest Balázsfalván töltötte az augusztus véget. Tudtuk, sok olyan kívánság hangzik el, amely Erdély Romániához csatolását kívánja, követeli, s még olyan kijelentésekkel is számoltunk, amelyek Magyarországot szinte semminek tekintve,

Erdélyt máris a nagy román közösség szerves részének tartják. Utasítottam a megye főispánját, hogy vegyen részt államunk nevében az ünnepségeken, s vágjon jó képet, bármi hangozzék is el azokon. Alsó-Fehér megyei főispánunk telefonon megkérdezte, tiltakozzék-e a rengeteg piros-sárga-kék lobogó miatt, s hogy egyetlen magyar zászló sincsen a sokaságban? Azt válaszoltam: ne öntsön olajat a tűzre. Utasítottam csendőreinket, húzódjanak félre, kerüljenek minden összeütközést. Ezt megtették, még akkor is, amikor a magyarok ablakait kővel mind betörték, mert nem világították ki gyertyákkal az estvéli „örömünnepek" alkalmával. S mindezt miért? Hogy ha már egyszer hagyjuk, hogy olyan nemzetiségi törvény legyen nálunk, melyet sehol Európában, semmilyen idegen nyelvű konglomerátum magának még egy győzelmes forradalom útján sem tudná kiharcolni, legalább lássa a románok jóhiszemű sokasága, lássa Európa, hogy mi sem gyávák, sem hülyék, sem vakok nem vagyunk, hanem mindent látunk, tudunk, értünk, s hogy mindez így csak beleegyezésünkkel történhetik.

- Az elmúlt ötven év alatt az ASTRA nemcsak a románok nemtörődömségével és visszamaradottságával kellett harcoljon, de bizonyos magyar ellenállással is, noha a társaság más célt, mint a román kultúra ápolását, nem iktatta törekvéseibe.

- Balázsfalván, ha előbb nem, most láthattuk, mennyire politikai ügy a társulás minden megmozdulása!

- Én magam nem voltam ott, bár érsek-metropolitám részt vett az ünnepségek némelyikén.

- Tudja ön, mit vágtak képembe a parlamentben? Hogy árverezzük Erdélyt. Ez a balázsfalvi az első kikiáltás. A kormány segédlete mellett verik dobra Erdélyt s az első kikiáltást, amit a Kárpátok két oldaláról részt vevő román vezetők rendeznek, s utána jön a második, a harmadik, hogy utána odaítéljék Erdélyt Nagy-Romániának. Éltették a román királyt meg a császárt, lelkesedtek a román himnusz meg a Gotterhalte hangjaira. Magyarországról csak úgy esett szó: ma még idegen földön, idegen fennhatóság alatt ünnepelünk.

- Nem kétséges, az erdélyi román politika történetében új szakasz kezdete az a balázsfalvi demonstráció.

- Így jutunk az égbe! A csillagokig!

- Hogy méltóztatik érteni ezt?

- Sic itur ad ASTRA! Ebben a jelben, ebben a szóban vélték eszméiket égig emelhetni.

- Biztosíthatom excellenciádat, hogy erről, így valószínűleg senki sem gondolt, lévén, hogy a harmincezreknek fogalmuk sincs Horatius igéiről. Minthogy az ASTRA az egyesület címének első két szavából tevődött össze.

- Hogyhogy?

- Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporulni român.

- Tehát az első két szóból: AS-TRA.

- Igen.

- Csak nagyjából értem a teljes elnevezést.

- Erdélyi román irodalmi és népművelődési társaság.

- Na igen, persze! És ebben nincs semmi politikum! Hajaj! Ebbe minden belefér, ami élő szóban terjeszthető.

- Engedje meg nagyméltóságod, hogy emlékeztessem egy ünnepi felszólalásra, amely Balázsfalván Magyarország mellett elhangzott, s amely pótolni volt hivatott a hiányzó piros-fehér-zöld lobogókat.

- Partenie Cosmára gondol?

- Igen, az Albina igazgatójára, a Solidaritatea elnökére, a régi nemzeti, sőt nacionalista politikusra, a Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottságának tagjára.

- Természetesen tudok Cosma beszédéről s leginkább az alsófehéri főispán, Szász József jelentéséből. Ám arra volnék kíváncsi, hogyan értelmezte ön a megnyilatkozást.

- Én nem voltam ott, mint már említettem, s én meg érsekem Meţianu Joan elbeszéléséből értesültem arról a napról.

- No, ez, megbocsásson, még jobban érdekel. Meg kell értenie.

Moldován megértette, de elhallgatott. Intésre volt szüksége, hogy felidézze az érsek véleményét.

- Viktor Mihályi-Apsa görög egyesült metropolita-őszentsége, mint vendéglátó, ünnepi bankettet adott 100 személy tiszteletére. A sértés Cosma pohárköszöntőjébe volt foglalva, amit a főispán tiszteletére mondott. Természetesen románul.

- Szász Jóska perfekt román.

- Igen. Meţianu érsek meggondolatlan szavaknak minősítette a tósztoló megnyilatkozásának egy részét, amikor ugyanis feldicsérte a magyarországi, az erdélyi közállapotokat, s szembesítette azokat a Romániában uralkodó állapotokkal, és hangsúlyozottan kijelentette, hogy a Kárpátoktól nyugatra nem létezik román irredentizmus, s ezt azzal bizonyíthatja legjobban, ha kijelenti, miszerint román népünk tömegei már azon egyszerű oknál fogva sem óhajtanák, hogy a román államhoz kerüljenek, mert Romániában sokkal rosszabb soruk lenne, mint a Szent István koronája alatti boldog országban. Érsekem szerint nagyon fölösleges volt különböző s megnevezett vádakkal illetni mindhárom romániai pártot s azok múltbeli és jelen kori politikai irányzatát.

- Mi volt Meţianu érsek magánvéleménye minderről?

- Elfogadta azt, hogy az erdélyi román irredenta létét tagadnia kellett a tósztolónak, de ezt a két államban meglévő viszonyok összehasonlítása nélkül kellett volna tennie. Mert hisz a pohárköszöntő igazi célja az volt: bebizonyítani, hogy a magyar sajtó által szított gyanakvások az erdélyi román nép dákoromanizmusát illetően, mind célzatos koholmányok, amire ez a derék nép nem adott okot. Ezért kellett hangsúlyozni, hogy a főispán - a magyar kormány szeme és füle - mind a napi érintkezésben, mind az ünnepségen, biztosan meggyőződjék róla, hogy a román nép vezetői, de maga a román paraszt is annyira érett, hogy nagyon jól tudja, hol van helye a politikájának. S a szónok nyomatékosan remélte, a főispán jelentésében az igazságnak megfelelően fog beszámolni arról, hogy a balázsfalvi nagygyűlésen árnyéka sem volt politikának, sem dákoromanizmusnak, mellyel a magyar sajtó rágalmaz.

- Szász Jóska jelentése némileg másként informált engemet.

- Mihályi érsek, házigazdaként próbálta helyre ütni Cosma kijelentéseit, mert Jorga méltatlankodott előtte. Szűkebb körű beszélgetésre félrehívta ezért őt, hogy kimagyarázhassa magát, legalább Jorga előtt. Csakhogy a főispán is odakeveredett s a mentegetődzés valahogy így alakult Meţianu érsek szerint: Nincs Magyarországon még egy nép, amelyik úgy ragaszkodna szülőföldjéhez, mint a román. Ez az igazi hazaszeretet. Nem irigyli ő romániai paraszt testvérei sorsát sem, mert a mi parasztunk tehetősebb, mint a romániai parasztok. A mi parasztunk 48-ban felszabadult a jobbágyság alól, birtokának abszolút ura lett, erdőrészt, legelőt kapott a földesúrtól. Lehetőségekhez jutott, hogy mint kisbirtokos éljen és prosperáljon, anélkül hogy jövője, volt urának kényétől-kedvétől függne. A földesúr kárpótlását az állam fizette. Ezzel szemben a romániai paraszt jóval később emancipálódott, s bár neki saját

magának kellett földecskéjét megváltania, ma sem ura igazából megfizetett birtokának, ma sem egészen független volt földesurától.

- Kétarcú beszéd, mert egyformán szólt a főispánnak és Jorga professzornak.

- Igen, ki is mondta: kormányzó urainknak semmi okuk, hogy ne legyenek igazságosak és türelmesek a románokkal szemben, s hogy ne a többi összes állampolgárokkal egyformán bánjanak velük, és ne fájjon fejük a soviniszta lapok dákoromanista kacsája körül. S ami külön Jorgának szólt. Egyetlen személyt sem érintettem a metropolita „külföldi" politikus vendégei közül. Ennyi. A metropolita ennyit mondott el nekem, s még talán valamit a főispán válaszbeszédéből.

- Igen, tudok róla. Megnyugtatta a kedélyeket. Az ablakbetörésekről, igaz, semmit. Meţianu úr mire emlékezik?

- Valami ilyesmire: a kormány atyai szemmel nézi, se uită cu ochi de părinte, az önök haladó és kulturális igyekezeteit. Ennek bizonyítéka, hogy képviseletével engem bízott meg, a megye főispánját. Jelenthetem majd a kormánynak, hogy az ünnepségek nagyon kellemesek és méltóságteljesek voltak. Emelem poharam a Társulat felvirágozására, kitűzött céljainak megvalósításáért.

- Azért ez nem egészen az, amit Szász Jóska jelentett - csóválta fejét a gróf, mintha egy rossz gondolatot próbálna elterelni, két kézzel nyomkodta homlokát -, vagy éppen egy jó eszmét segítene létrehozni. Felállt, fel s alá sétált néhányszor a dolgozóteremben. György néhány percre már arra gondolt, hogy őróla egészen megfeledkezett. De nem, előbbeni karszéke mögött megállapodott a gróf.

- A bizalomért bizalmat. Közös külügyminiszterünktől tudom, de egyebünnen is, hogy a cári diplomácia éket akar verni Monarchiánk és Románia közé. Ezt érezve odaát Brătianu miniszterelnök felkereste bukaresti követünket - s kinyilvánította, hogy országaink között teljes harmóniára van szükség. S ennek záloga lenne, hogy a magyar kormány tanúsítson előzékeny magatartást a magyarországi románok iránt. Mint láttuk, ezt már mi tavaly elkezdtük. Sőt már előbb Mihu Jánossal, kiről azt a hírt kaptuk, hogy a román király előtt persona grata lenne. December másodikán táviratot küldtünk Fürstenberg herceg bukaresti követünknek, tudakolja meg, a román kormány alkalmasnak tartja-e a békülési akció lebonyolítására Mihut, akivel már sok tekintetben szót értettünk, vagy pedig a Román Nemzeti Párttal kell érintkezésbe lépnünk. Hatodikán Fürstenberg beszámolt Brătianuval folytatott eszmecseréjéről. Eszerint Bukarestben Mihut csupán egy erdélyi kisváros jelentéktelen, magános ügyvédkéjének tekintik, felelős tárgyalásokra s még inkább megegyezések kötésére eleve alkalmatlannak. A tárgyalásokba komolyabb személyek bevonását tartják szükségesnek. Expressis verbis a Román Nemzeti Pártra utaltak. A hozzám küldött bukaresti megbízott (egykori miniszter) elárulta bátorításomul, hogy a Román Nemzeti Párt vezetői olyan utasítást kaptak Bukarestből, hogy a *mostani jogállapotok* alapján kössenek velünk megbékélést. Mennyire új ez az ön fülének?

- Mozzanataiban nagyrészt s örömtelien új.

- Kérdem önt, hajlandó volna-e ön pártja nevében részt venni a tárgyalásokon?

- Ez nem rajtam múlik. A pártnak tíztagú végrehajtó bizottsága van.

- Nos, tíz emberrel mi nem tárgyalhatunk.

- A tízek maguk közül kiválaszthatnak egy három-négy tagú küldöttséget.

- Azt szeretném, ha ön köztük lenne.

- Ez nem valószínű, minthogy nem vagyok a tízek között.

- Ez hogy lehetséges, ön, mint az érsek jogtanácsosa.

- Éppen az, árnyékot vet rám az ő bizalma.

- Elképesztő! De Cosma úr nyilván ott van a tízek között.

- Igen, ott van, de ha arra méltóztatik gondolni, hogy ő is ott legyen a kevés számú tárgyalók között, az teljességgel valószínűtlen.

- Hm. Azt gondolom, hogy az elnökkel, Mihályi úrral tárgyalnom kell, de kikre számíthatok rajta kívül?

- Juliu Maniura egész biztosan. Ő a titkos kondukátor.

- Maniu Gyula? És ki lenne, mondjuk, a harmadik?

- A harmadik bárki lehet a tízek közül. De bárki lesz, a másik kettő mellett kevés szava lesz.

Tisza levette cvikkerét, megtörülgette, majd felállt, egy tétova sétát tett, ismét szembefordult Györggyel.

- Értesíteni fogom Mihályi Tivadar urat, hogy tárgyalni kívánok vele, velük, s arra kérem, állítsák össze kívánságaikat a *mostani magyar jogállapotok* szemmel tartásával.

Moldován György kissé megbűvölve a nagyúr nyílt és mégis szigorú megnyilatkozásától, még néhány pillanatig székébe ragadt, de aztán tudva a kihallgatás végét, felkelt s meghajolva ajánlotta magát.

- Hogy Meţianu érsek-metropolita mindenről közvetlenül értesülve legyen, levélben fogom tudatni önnel a fejleményeket - mondta Tisza, s kegyesen odanyújtotta jobb keze két ujját.

1913

Tisztelt Moldován doktor!

Önnek igaza volt, Mihályi Tivadar elnökön kívül csakugyan Maniu Gyulát küldte hozzám tárgyalásra a nemzeti komité. S harmadikul valami Branistét. (Ki az? Tudna bővebbet róla?) De ami szintén igaz, nem sok vizet zavart. Tizenegy pontból álló jegyzéket nyújtottak át, tárgyalási alapul, s azokban megismétlődött a régi nóta, egyetlen sokszor emlegetett követelés, Erdély autonómiája nélkül, tehát az elszakadás első közjogi lépését tekintették a jelenkori jogállapot kímélésének. De azt követelték e pontokban, hogy „a tanszabadság elvének megfelelőleg ismertessék el a jog, és adassék meg intézményileg a lehetőség arra, hogy a román nép a közoktatás minden fokán a maga nyelvén művelődhessék, úgy az állami és községi, mint a felekezeti tanintézetekben". Ez a követelés a magyar nyelv, az állam nyelve teljes kiszorítása minden iskolából, holott az egyházi tanintézetekben s a falusi tanodákban még alapfokon sem férkőzött be az állam nyelve! „A vallásszabadság és felekezeti egyenjogúság megvalósítása céljából biztosíttassék és tartassék tiszteletben úgy egyházi és iskolai, mint alapítványi és belső ügykezelési téren a görögkeleti román egyház autonómiája, és létesíttessék a görög-katolikus egyház autonómiája". Mármost kérdezze meg ön Meţianu őszinteségét, milyen autonómiával fokozhatnánk egyházuk mostani önállóságát. Ami pedig a görög-katolikusok külső állását illeti, az századok óta a római pápa hierarchiájába tartozik, s hazánkban a római katolikus egyházzal létezik egyforma megítélésben. Ami a hajdúdorogi

egyházmegyéhez csatolt román községek hovatartozását illeti, ígéretet tettem a körülmények megvizsgálására. „Biztosíttassék a sajtószabadság és szüntettessék be a román sajtótermékek politikai okból való üldözése." Biztosítottam az urakat, hogy a román sajtót semmivel sem érinti szigorúbb megítélés a hivatalos közegek részéről, mint a magyar nyelvű hírlapírást. A sajtó ügyén túl, azzal egyidejűleg a szabad egyesülési és gyülekezési jogot követelték ők hárman a komité nevében, s természetesen a Román Nemzeti Párt szervezkedési szabadságát kívánták. Nos - mondtam nekik -, vet-e valaki gátat kulturális vagy gazdasági szervezkedésük ellen? Ugye, hogy nem! S ami a gyülekezési jog korlátozásának félelmét illeti, emlékezzenek az ASTRA balázsfalvi jubileumára! Egyetlen csendőrpuskatus sem lendült ütésre, pedig a harmincezer „vendég" magyarellenes tüntetésével szemben lett volna alkalma százával. S a Párt? Hisz tárgyalok önökkel - mondám -, de/és a legutóbbi országgyűlési választáson nyíltan, hallgatólagos jóváhagyásunkkal léptették fel a Román Nemzeti Párt jelöltjeit román többségű kerületekben, s népük rendre kibuktatták őket, míg az országos pártokba illeszkedett képviselőjelölteket, Mangra Vazult és társait, nagyrészt megválasztották. Az urak erre felhördültek, ők tudják, miért. S végül, hogy a románlakta vidékeken a közigazgatás intézményesen román nyelvű legyen, és mindenütt született románok alkalmaztassanak. De hiszen e tekintetben igen sokat tettünk s különösen afelé, hogy a nép nyelvét beszélő tisztviselők kerüljenek a falvakba, de mivel a legtöbb helyen vegyesen él a lakosság, abszolutizálni a viszonyuk követelményeit képtelenség.

Mint látja, s ezt, kérem, jelentse a metropolita őszentségének, az eszélyesség határain belül teljesíthetőnek minősülő kívánságok elé nem gördítünk akadályokat, de az állam jogrendjét megbontani nem engedhetjük.

Egyidejűleg közölnöm kell, hogy a tárgyalások folytatását gátolja, hogy mindkét oldalról árulásról pusmognak, s eleve sikertelenné jósolják megbeszéléseink jövőjét, ezért nyilatkozatot szándékozom közzétenni, hogy a szélsőséges vélekedések mérgét közömbösítsem.

Szükségesnek látom konstatálni, hogy tudomásom szerint a kormány és a román képviselők közt nem folynak tárgyalások, s a felmerült híresztelésekből csak az felel meg a tényeknek, hogy nekem volt s talán lesz is alkalmam, tisztán magánjellegű eszmecseréket folytatni a román nacionalisták bizalmát bíró férfiakkal, a magyarok és a románok közötti teljes politikai harmónia megvalósítása és ennek módozatai felől. E beszélgetések feladata csak annak a nagy célnak előkészítése lehet, melynek elérésén több mint húsz esztendeje fáradunk, és a részletek nyilvánosságra hozatalát fölöslegessé teszi az a körülmény, hogy számos esetben volt alkalmam nyilvánosan kifejteni e kérdésben elfoglalt álláspontomat. A közügy iránt való kötelességet mulasztottam volna, ha fel nem használom az alkalmat, hogy eszmék tisztázása és a félreértések eloszlatása útján olyan körökben is szolgálatot tegyek az ügynek, amelyek mindeddig elzárkóztak a magyar közélet tényezőivel való bizalmas érintkezés elől. És őszintén örülök, hogy alkalmam nyílt olyan férfiakkal is folytathatni eszmecserét e kérdésben, akik a hazánkban élő románok egy részének irányítására nagy befolyással bírnak. De ez természetesen a nacionalista irányzattól távol álló románok elejtését nem jelentheti.

Mindezeket természetesen nem úgy nyilatkoztatom ki, mint a parlament elnöke, s nem is úgy, mint a Nemzeti Munkapárt vezetője, hanem hazájáért híven cselekvő magánember, aki a két nép megbékéléséből részt kíván magának. Az ügy sikerének tartozom fentiek kijelentésével.

Kérem levelem tartalmáról tájékoztatni az érsek-metropolita őszentségét, s önt üdvözlöm: Tisza István

Budapest, 1913. január 26-án.

*

A levelezés évről évre megismétlődött Aszpázia és Tünde között - mindig Traján érdekében -, de évről évre sikertelenül, mert Tündét népgondozói hivatása augusztus hónapban mindig a megyéhez kötötte, Udvarhely megyéhez, s nem volt semmi álság vagy magakelletés elzárkózó válaszaiban. Hiszen nem is zárkózott el a rokoni kapcsolatok ápolásától, csupán ideje nem jutott nyaranta olyféle örömökre, mint hajdan.

Egy levelében aztán röstellvén a sok nemleges előbbi feleletét a sok kedves invitálásra, elkottyantotta, hogy a karácsonyi szünetet ez idén Vízaknán tölti, s hogy milyen szép a tél a soha be nem fagyó sós tavak partján.

Traján elméjében eddig a nyár volt a boldog lehetőségek évada, s hogy ezen most talán változtatnia kell, meglepte, s meg is akasztotta jövőt tervező gondolkodásában. S nemcsak a régi vízaknai nyarak emlékén esett nehezére változtatnia, hanem a közelebbi, az udvarhelyi nyár s az ugyancsak sós tavacskában történt fürdőzés felhőtlen örömét sem tudta hirtelenében odébb tolni valami havas táj kedvéért, még akkor is, ha az a hó vízaknai hó lesz.

Aszpázia sokkal gyakorlatiasabban és gyors elhatározással fogta fel Tünde levelének talán könnyelmű, talán át nem gondolt téli ajánlatát. A királyné melletti udvarhölgyi teendőiből éppen karácsonytájt (mikor őfelségéék Sinajában időznek) fölmentést szokott kapni, s leányát csak imént adva férjhez, még ki sem hevert anyai bánatával menekülési vágyat érzett Bukarestből.

Moldován György nem szerette a telet, könyvtárszobájában, amelynek kemenceszerű kályháját kívülről fűthették, visszahúzódva, könyvei között várta a karácsonyt s hazaszállingózó gyermekeit. Bár évtizedek óta a görögkeleti felekezet ügyeivel foglalkozott, a szentestét mindig december huszonnegyedikén ülte meg övéi körében - a Szaplonczay ház anyja, nagyanyja hagyatékában. Anyja utolsó éveiből még azt a színezett fotográfiát is falon hagyta, mely őt magát ábrázolta huszonnégy esztendős korában bajuszkásan, egy szebeni fényképész jóvoltából, galambszürke huszár főhadnagyi uniformisban.

Átellenben az utca túlfelén a Moldován ház Károly öccse örökségeként várta készenlétben a tulajdonost családostul, vagy a rokonság férfitagjait. Amint idén is, az ápolt, lakatlan ház a férfirokonság szállása lett: Traján és Mikes Zágon legénytanyája ismét.

Károlyt a szász asszony Szebenben tartóztatta karácsonyt ünnepelni, mert egy szál fiacskáját féltette a vízaknai magyar-román hatásoktól.

Minden úgy történt, amint Aszpázia eltervezte, együtt várták a Szaplonczay házba Tünde érkezését. A szándék azonban az érkezésen túl is terjedt, s ezt György elől nem titkolta el Aszpázia: - Meg akarom házasítani harmincnyolc éves fiamat, s Tündét akarom hozzáadni.

György elcsodálkozott: Diszpenzáció? Csak ennyi ellenvetése volt, mert hogy esztendők óta aggódott a harminchárom éves Tünde lánysága miatt. Szégyellni valónak érezte a pártában maradt vénlányságot, de Tündének - ritkuló találkozásaik alkalmával - hiába próbált lelkére beszélni: sem a vénlány megjelölést, sem a párta szót nem vette szívére s komolyan, apját régimódinak sajnálta, ki már édesmamát is (Júliát!) gátolta képességei kibontakoztatásában. - Mit tudhattál te serdülő korodban elveszített anyádról!

Mindezekről azonban nem tudott Tündével vitatkozni apja. S minthogy effélékben kevés előítélet lakott Györgyben, azért válaszolt mindössze egyetlen kérdő szóval: Diszpenzáció?

Négyen fogadták a vasútállomáson a lányt: mindnyájan érezték, ünnep az a pillanat, amikor az első osztályú kocsi lépcsőjéről lesegíti a két „fiú”.

Hogy szép-e? Egyikük fejében sem fordult meg ilyen botor kérdés. Tünde kucsmás, muffos téli öltözékében havat váró piros nyári virág volt, s erre a rövid útra is, mely hazáig vitte őket, szánba ültek: Mikes a hátsó ülésen, György és Traján velük szemben fészkelték magukat rövidke úti kényelembe.

Mindnyájan örültek egymásnak, s Tünde valamennyiüket rokoni csókokkal illette. Ezekbe egyedül Traján pirult bele, valahányszor sor került rá.

György két gyermeke együtt látásában lelte nagy örömét, de hasonló derű melegítette vérütéseit, ha Aszpáziára nézett, vagy éppen szembeálltak egymással, s mindkettőjükben azok az órák lüktettek elő, amikor Szmaranda-Agathát nemzették.

Aszpázia minden azóta volt találkozásukkor késznek bizonyult az egymásba olvadás folytatására, de Györgynek tizenhét évbe tellett, míg (most) úgy tekintett egykori félnővérére, mint nőre. Hatvankét esztendősen asszonyul szépnek s virítónak látta őt, s talán azért is oly őszintén-bátran befelé is, mert Tünde állandó jelenléte biztosítékot ígért: a következő ünnepi napokban nem kell érett vonzalmát próbára tennie s teljesítenie.

Aszpázia kezdettől fogva azon igyekezett, hogy egyedül hagyja a két „fiatalt", s eleinte még azzal, hogy Trajánnak, a diplomatának jobban, tökéletesebben meg kell tanulnia magyarul. Majd felismerve a megközelítés bajos voltát, bár Tünde a román hódolat szavait tűrhető pontosan fogta fel, éppen a nyomban magyarra fordított válaszban távolságot teremtett a vallomás és fogadása között.

Teljes anyai és asszonyi őszinteséggel Aszpázia tárta fel szándékaikat: - Tudom, hogy nem vagy szerelmes Trajánba, de ő fülig beléd van pistulva - magyarázkodott nyíltan -, számodra sem ellenszenves ő, s emiatt könnyen szimpátiába fordulhatsz iránta.

De mindezt csak akkor tárta Tünde elé, miután kivallatta, hogy harminchárom évesen nincs oly kapcsolata, mely útját állhatná Traján életre szóló vágyakozásának.

- Semmi olyat nem kívánok tőled, ami nehezedre esik, vagy kedved ellen volna, csak arra kérlek, azt ne mondd, hogy rútnak, visszataszítónak találsz, és irtózol tőlem - félórás vallomásában így summázta elhatározása igényeit Traján. Tünde meghatódott, s cirógatással jutalmazta a fiú felhevült arcát.

Úgy érezte Aszpázia, Györgyöt is meg kell nyerniök a két nemzet közötti frigy megkötéséhez. György előtt már nem volt egészen új a bukaresti vonzalom, de nem tartotta megvalósulóan közelinek Tünde számára.

- Ha Dan meghal, a vagyon ránk száll, s ha én is átlépem a küszöböt, Traján és Agatha osztozik mindenen.

- Ha ilyesmivel közeledtek hozzá, örökre elvadítjátok Tündét.

Erre ígéretet adott Aszpázia, hogy nem.

- Nem lesz könnyű a diszpenzáció, minthogy unokatestvéreknek minősülnek - ragadta meg György a házassági akadály okát-fokát.

Aszpázia diadalmasan felkacagott: - Arra majd találunk kellő mentséget.

Az orcacirógatás alatt Traján elhomályló szemmel felpillantott:

- Dă-mi voe să te ating!

Tünde keze elrebbent az égő arcról:

- Hol szeretnél megérinteni?

- Pe genunchi...

- A térdemen? Nem bánom.

Traján két tenyerét óvatos könnyedén rábocsátotta a lány szoknya alatt feszülő térdére, mely nem volt csontos, és vonzotta a tenyerek után a meghódoló arcot is. S mert Traján nem szegte meg érintő kívánságát továbbhaladással, Tünde hosszan tűrte az imádat tüzét s még az sem riasztotta meg, hogy a téli szoknya feszülésében a térdeket csók illette.

Még az újévet is együtt érték meg, enyhe ünnepi mámorban, de aztán felocsúdva a családi fészek melegéből, Budapestre, Bukarestbe és Székelyudvarhelyre szárnyaltak szét - halogató ígéretekkel, semmi boldogsághelyet meg nem szüntetve.

- Nem kívánunk gyermeket, ha nem akarsz - csókolta homlokon jövendőbeli menyét Aszpázia.

- Ha így van, még egy kicsi ideig gondolkozhatunk rajta - felelt Tünde.

- Addig is Bukarestben bármikor otthon vagy nálunk.

1914. június

Aszpazia Marghiloman, a vízaknai születésű Moldován lány, Erzsébet királyné udvarhölgye, június 15-én számolt be „öccsének", Györgynek az előző hét eseményeiről s főként a konstancai „szép" napokról:

Automobilokban utaztunk keresztül a Baraganon, kendőkbe, sipkákba, porköpenyekbe bugyolálva. De a tikkadt utakon végig rázódva, szájunkat, orrunkat szürke lepedék szállta, szikkasztotta meg.

Erzsébet, hölgyei körében a király járműve után haladt, senki sem gondolt rá, hogy a felvert por hatalmas felhőit mi kapjuk, a gyöngébb nem.

Asszonyunk, talán emiatti keserűségében, egész úton valakit gyapált szavaival: kezdve a trónörökösön, folytatva Mária hercegnőn, a trónörökösnén, s Brătianu miniszterelnökön. Akadt egy-egy rossz szava Ducáról, a legfiatalabb miniszterről, sőt a jövendő trónörökösről is, Carolról.

- Azt mondja Mária, hogy nem törődöm mással, mint hogy unokaöcsém Albánia királya legyen? S ha Romániának ez pénzébe kerül, az az én személyes költségem, s egy biztos szövetségest támasztok a Wied hercegben a Balkánon Romániának.

- A trónörökös nem elég okos, Mária az orránál fogva vezeti. Brătianu? Rettenetesen lusta, s ráadásul nem közli döntéseit a királlyal.

- Nem irigylem azt az orosz hercegnőt, akit ez a kis kandúr Carol oltárhoz vezet. Csak nehogy valami botrányt csináljon, míg cár uramék kikötőnkben időznek.

- Ez a Duca! Ez elviselhetetlen! Hol van ez az apja jó modorától. Ez egy áleurópai. S a szakálla! Nem nyíratja!

Konstancához közeledve végleg eltikkadt a beszélgetés, és odaérve a méltó elszállásolás foglalt le bennünket aznap, s a hírek, melyek egy hozzánk húzó inas által az „ellentáborból" Mária főhercegnőről hozzánk érkeztek. Mindjárt az első napon, hogyan vélekedik vendégeinkről s a cárról kedves trónörökösnénk.

Fő beszédtéma az ő körükben a készülő házasság Carol főherceg s Olga nagyhercegnő között, melyről a király azt szokta mondani: nem csinálunk családi politikát, de családi szövetséget igen. Mária finom célzásokkal beszélt magáról és Miklós cárról. Hogy milyen elmúlhatatlan hódolattal viseltetett ő iránta ifjúkorukban Nicky. A családban ugyanis így becézték a cárt, mely név a nagy szerelmes lobogások idejéből maradt trónörökösnénk emlékezetében. Az intim érintések az ifjú unokatestvérek között!

- Holnapután majd meglátjátok, mennyire rajtam felejti a szemét még a cárné jelenlétében is. No, azt meg kell adni, külsőleg nem olyan daliás és vonzó Nicky, mint a Romanov család többi férfitagjai, akik mind magasak és szépek. A cár nem Adonisz, holnapután látni fogjátok, egyáltalán nem olyan, mint amilyenek a legendák felőle. Hogy milyen uralkodó, azt döntsék el a politikusok s a nép, amely fölött regnál, de mint embert, megvédem, mert nem buta, és tele van egyszerű emberi jósággal, s van neki bizonyos varázsa a közvetlen érintkezésben. Majd meglátjátok!

Talán már szóltam Neked arról, Gyurikám, hogy Mária főhercegnő Viktória angol királynő második fiától Alfréd, Ernő, Albert edinburghi hercegtől született unokája. Mamája pedig II. Sándor cár egyetlen leánya, Mária Alexandra nagyhercegnő. S hogy Alfréd azért mondott le a tengernagyi tisztéről, mert unokabátyja halála után szász-koburg-gothai fejedelem lett 1893-ban, éppen abban az évben, melynek januárjában leánya trónörökösünk hitvesévé vált.

Nem sokat adok a pletykára, de királynénk visszatérő, súgva elmondott kedves történetkéje, hogy serdülőben a Málta-szigeti flottabázison nagyon szívesen cicázott Mária a tengerész-kadétokkal s az Admiralitás fiatal, nőtlen tisztjeivel.

Mária Alexandra odahaza csakis angolul beszélt gyermekeivel. S tudjuk, hogy a mi Máriánk bejáratos V. György angol király környezetébe is, és láthattuk, a cárné ellenállása mellett, kuzinja kegyeit is jelentékenyen élvezi.

Érkezésünk másnapjára Mária hercegnő hajókirándulást szervezett egy gőzösön, hogy az udvar fiatalsága megtekintse Histriában a román Pompei romjait, Románia legrégibb ókori romjait a Sinoe-tó partján, Konstancától vagy ötven kilométernyire. Még a királynőhöz is benyitott, szállásunkra a bojár palotácskába, s bár tudhatta, hogy hiába, s csak kedveskedést színlelve, vagy egyébért, hosszan előadta, hogy a Krisztus előtti hetedik században a kisázsiai görög kolóniák tagjaként már élt e város a Duna partján s csak tizenkét század múltán szűnt meg kereskedelmi és kulturális jelentősége, amikor a Duna öble eldugult, s két tekintélyes tóba rekedt a folyam, a Sinoe és a Tuzla tavakba.

A királyi pár s a trónörökösné egy-egy bojár kastélyában kapott szállást, mindkét helyen az udvartartásnak is jutott hely.

Megnyugodva távozott a trónörökösné, hogy sem a király, sem Erzsébet királyné, sem a kíséret tagjai nem kaptak az exkurzián. Végül kora délelőtt legszűkebb környezetét Duca vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, a kabinet legfiatalabb tagjával megszerezve szálltak a kis gőzhajóra. A jövendő trónörökössel, aki végigaludta a készülődést, mit sem törődve. Így aztán az ifjú Carol csatangolással töltötte ezt a napot. A király abban bízott, hogy Konstancában nem akadnak ösztönei horgára holmi olcsó lotyók, mint Bukarestben, amit ott roppant nehéz megakadályozni.

A kirándulóhajó csak késő este érkezett vissza s kötött ki a vidám kis társasággal - az elemózsiás és italos kosarakat, amelyekkel felmálházták magukat reggel, mind kiürítették nagy jókedvükben.

Bizalmasunk, a királyné által hópénzzel jutalmazott komornyik, a hercegnő úti marsallja, már kora reggel jelentette az elmúlt nap eseményeit:

Kétórányi hajózás után nagy nehezen horgonyt vetettek. Mária főhercegnő mindenkit (a hajósokon kívül) leparancsolt kosarastul. Gyalog vágtak neki az útnak, rövidesen elérték a külső, a Tuzla-tó partját. Ott a hercegnőnek kibicsaklott a lába, a bokája.

- Ti csak menjetek, megtekinteni a két és félezer éves görög-római várost, a román régészet büszkeségét, én addig itt lepihenek. Azt a csónakost amonnan hívjátok ide, mégis kényelmesebb lesz, ha csónak ülésén várlak meg benneteket. Nem, senki se maradjon velem, senki se essék el a szép archeológiai élménytől.

Duca miniszter azt mondta, ő már látta Histria romjait, ő szívesen marad a főhercegnő védelmére. Ezt őfelsége kegyesen fogadta és megköszönte. Amikor a csónakos levett sipkával odaevezett, előbb a sántikálót segítették a ladikba, majd a miniszter ugrott be fiatalosan, s a legszebben rakott elemózsiás kosarat is benyújtotta a főkomornyik, aki még egyszer megkísérelte, hogy úrnője mellett maradjon, de szigorúan a Sinoe-parti romok megtekintésére parancsolta őt őfelsége.

A romnéző kíséret tagjai megállapították, hogy a főhercegnő semmiképpen nem bírta volna a hosszú gyaloglást. Ők a romokkal percek alatt végeztek, igazi látnivaló bizony nem volt Histriában. Az ókori kövek között, félretéve az udvari etikettet, a paraszti-diákos-katonás viselkedés engedelmei szerint letanyáztak, s az ókövek között hosszan-gondosan, az utolsó morzsáig, az utolsó kortyig elfogyasztották a kosarak tartalmát. Amikor a kis csapat a fárasztó gyaloglás után a Tuzla-tó ama partjára ért, ahol őfelsége pihenni ladikba szállt, ott egy üres borospalack társaságában, már-már józanodó állapotban heverészve, a vízi embert találták. Ők is melléje pihenve még vagy félórát kellett várjanak az egyre nagyobb rajokban támadó szúnyogok ellen csapkodva, védekezve, míg lassú evezéssel Duca miniszter a homokos partra kormányozta, csúsztatta a ladikot, majd karját nyújtva, a főhercegnőt is szilárd talajra segítette. Mindketten jókedvűek voltak, bár egymásra tekintve mosolygós-szótlanok. Őfelsége bokaficamának híre sem volt. Ellenben, míg a tengerpartig vezető rövid utat megtették, Mária hercegnő, amit eddig soha nem tett, diszkréten vakaródzott. Nyilván szúnyogcsípések érték, de testének olyan tájain is, amelyeket rendes felöltözött körülmények között ezek az illetlen vérszopók nem közelíthették volna meg.

Szaszanov orosz külügyminiszter egy nappal a cár s kísérete előtt érkezett Besszarábián keresztül, vonattal, a hajóút számára tengeribetegséggel sújtott pokoli megpróbáltatás lett volna. A szállodában, a Carol-hotelben, ahol a román urak laktak e napokban, ő is lakosztályt kapott, s nyomban megkezdték a tárgyalásokat Brătianuval. Természetesen a szállodából még aznap este kiszivárgott beszélgetéseik minden lényeges eleme: Brătianu elmondta Ducának, Duca sietve átalment Mária hercegnőhöz, s királyné megbízottja, a főkomornyik nekünk, udvarhölgyeknek referált, minthogy a királyné, természetesen nem érintkezett a szolgaszemélyzet amonnan érkező hírhozóival.

Miről beszéltek? Háborúról? Erdélyről, a zsidókérdésről, mely Romániában égető, a földtulajdon megváltásáról s megint a háborúról. A háborúról, hogy elkerülhetetlen. Erdélyt Szaszanov odaígérte, mintegy biankó csekken Brătianunak. A zsidók dolgában nagyon kell vigyázni, pogrommal sokat rontanánk a kis ország presztízsén. A földtulajdon, a nagybirtok részleges feladására majd a háború után kerüljön sor, addig kemény ígéretekkel kell biztatni a népet. De hogy micsoda őrültség a háború rémét felidézni! - kapott magára egy könnyű selyempongyolát Erzsébet, hogy átsiessen a királyhoz, a hallott őrültség megtudakolására. A királytól éppen akkor távozott Brătianu, aki mégis jelentést tett megbeszéléseiről.

- Édesem - mondta a király -, Szaszanov határozottan állítja, hogy Szerbiát ők minden körülmények között megvédik, s hogy nagyon számítanak a mi közreműködésünkre is, mert szerencsés esetben nekünk juttatják egész Erdélyt.

- Már most mi lenne a szerencsés eset - kérdezte a királyné, Erzsébet, született Wied hercegnő, s választ sem várva továbbgondolta, hogy valamiről egyik hírhozó sem beszélt - és egy szó sem esett a házasságról!

- Arról holnap lesz szó - nyugtatta meg nejét némi megfontolás után a király.

Azután már hálóingben, mélázó dünnyögéssel azt mondta saját lakosztálya felé induló feleségének.

- Ezek azt hiszik, hogy csak holmi szóbeli megállapodásom van a németekkel, osztrákokkal meg az olaszokkal...

A cár Jaltából érkezett Standard nevű jachtján. Egész családja elkísérte, a trónörökös is meg a négy nagyhercegnő és seregnyi fényes egyenruhás kíséret. A cárné első pillantásra, mint egy német nevelőnő. De minket a nagyhercegnők érdekeltek: Olga tizenkilenc éves sudár, savószínű, hóka, Tatjána tizenhét éves, húsos-kebles, barna, Mária tizenöt esztendős fürge tekintetű, jó kedélyű, végül a legkisebb Irina a maga tizenkét esztendejével, még gyermek.

A cári látogatás egy napig tartott, s mi elkövettünk mindent, hogy a fogadtatás körülményeinkhez képest fényes, sőt ragyogó legyen. Ünnepélyes Te Deumot a katedrálisban még a tárgyalások befejezése előtt az érsek celebrált nagy püspöki segédlettel.

A cár nagyon kedves volt, s kísérete nagy elképedésére a cárné is barátságosan, sokat mosolygott, bár körünkben divat volt azt rebesgetni, ott, hogy nyilván hiányzik neki Rasputyin atya közelsége.

A királyon kívül a cár csak Brătianuval és Porumbaru külügyminiszterrel értekezett, többnyire Szaszonov jelenlétében természetesen. Mondják, hogy megbeszélései közben nagyon gondterheltnek látszott, különösen a balkáni helyzetet tartotta nagyon válságosnak. Brătianu mély hódolattal váltig erősítgette, hogy az aggodalmak nem megalapozottak. Miklós cár szűkebb körben elmondott pohárköszöntőjében utalt rá, hogy a Romanovok és Oroszország presztízse nem engedi meg, hogy a Habsburgok a görögkeleti szlávokhoz nyúljanak.

Még aznap este a szállodában közölte minisztertársaival Brătianu, hogy haladéktalanul tudatni fogja ezt mind Bécs, mind Berlin kancelláriáival, szövetségesi minőségében is, meg a béke védelmezőjeként is, figyelmeztetve őket, hogy ellenséges politikájuk a szerb néppel szemben milyen következménnyel járhat.

A délutáni búcsúzkodás közben orosz kitüntetésözön hullt. Az alacsony személyzet kivételével csaknem mindenki kapott valamiféle rendjelet.

A király Szent András-rendet kapott, gyönyörű kék szalagon. A távol lévő trónörökösnek Alexander Nyevszkij-rend jutott, fiának, a jövendő trónörökösnek, Carolnak, a Fehér Sasrendet tűzte mellére a cár. A királyon kívül egyedül őt tisztelte meg csókkal és öleléssel - akkor mindenki azt gondolta -, ez a megtiszteltetés a jövendő vőnek is szólt.

A királynénak s Mária hercegnőnek egyformán a Katalin-rend első osztályú csillaga jutott. Mi, udvarhölgyek, a Vöröskereszt-rendet kaptuk.

Az éremhullást pohárcsengés követte, mi, hölgyek, illendően csak megnyalintottuk az italt. A férfiak egyike-másika azonban módfelett élt a lehetőséggel, amit a pincérek körbe-körbe hordoztak ezüsttálcáikon. Ezek közé tartozott, mint utóbb kiderült, Carol főhercegünk is, a kiszemelt cári vő.

A protokollfőnöknek jutott eszébe (vagy eszébe juttatták), hogy legalább szimbolikusan jelét kell adni egy jövendő eljegyzésnek, mint az arisztokrácia és a jobb polgárság körében szokás, előbb ismerkedésre is alkalmat adva a fiataloknak. Nos, ezen a napon ez megtörtént, s a búcsúvételhez felsorakozott ifjú nagyhercegnők felé terelték a fehér hajóskapitányi uniformisban feszítő Carol főherceget, esedékes, épp soron lévő poharát kiragadván kezéből.

A kapatos fiú Olga főhercegnőt főbiccentéssel vette tudomásul, majd amint rövid katonai képzése idején megtanulta, kettős sasszézással Tatjána elé érkezett. Újonnan szerzett rendjelét kidomborítva fehér egyenruháján, itt a főhajtást s a továbbhaladást elmulasztva, tágra meredt szemmel előrelépett a meglepett leány elé, oly szorosan közelre, hogy megemelt tenyerével éppen el tudta még takarni a feléje meredő szűziesen feszes kebleket.

Hogy magyarázzam meg neked, György, hogy Carol csaknem fél percig (ahogy Vízaknán mondják) *cicerélte* a meglepett Tatjánát, míg a protokollfőnök erélyes mozdulattal hátra nem rántotta...

(Itt, miután az üzenetet kézhez vette György, vastag irónnal a levél prémjére írta: van erre egy alkalmasabb vízaknai kifejezés is: a főherceg *megcsöcsörészte* a nagyhercegnőt!)

Ezek után a királyi eljegyzésről senki sem beszélt többé.

Gróf Czernin Ottokár, a Monarchia bukaresti követe ezekben a hetekben naponta több látogatást tett minisztereknél, főpapoknál és főembereknél. Egyik gyermekes csínytevésének számít az, hogy Barbu Stirbey hercegnek, aki a cárfogadás ceremóniáin részt vett, s rendjelet is kapott, egyik attaséjával elküldte a Vaskorona-rendet Konstancára, hogy a cár búcsúztatása közben tűzze a herceg mellére.

Ez a nap egy másik találkozásról is nevezetes maradt - írta ama vastag vonású irónnal Moldován György Aszpázia levelének üresen hagyott végére: II. Vilmos német császár és Ferenc Ferdinánd is június 12-én találkoztak a csehországi Konopistében, hogy megbeszéljék országaik közeli teendőit. Megegyeztek abban, hogy a pánszerb mozgalmat korlátok közé kell szorítani, sőt meg kell semmisíteni. Vilmos arra kérte az osztrák-magyar trónörököst, megtorlás során ne foglaljanak el területet Szerbiától. Ferenc Ferdinánd megígérte, egyetlen falut sem tépnek el Szerbiától a megleckéztetés után. „Mármost csak azon kell töprengenünk - mondta befejezésül, és kölcsönös rendjelváltás után a trónörökös -, hogy alkalmas pillanatban hihető casus bellit találjunk.”

1914. július

Meţianu János, belső titkos tanácsos, érsek-metropolita július végén levelet kapott Tisza István miniszterelnöktől.

Kegyelmes Uram! A Szerbiában éveken át elnézett és nagyra növelt izgatás, amely a sarajevói véres gaztettben érte el csúcspontját, a Szerbiával háború szélére sodorta hazánkat. A Monarchia fenyegetett biztonságának védelmében fegyveres közbelépéshez kell folyamodnunk, hacsak a szomszédi kötelességek helyes felismerése és a józan belátás Belgrádban az utolsó percben felül nem kerekedik.

E konfliktusban a gyilkosságtól vissza nem riadó gonosz merényletek ellen kell védekeznünk... bűnös üzelmek folynak a hazai románság között, amelyek megmérgezni s a magyar nemzet ellen gyűlöletre szítani igyekeznek a román nép hiszékeny lelkületét. Ez az izgatás különös előszeretettel használta fel a közelmúltnak Romániára nézve annyira kedvező s a hazai románság lelkületét és képzeletét annyira megragadó eseményeit, újabb nagy román sikereknek egyelőre bizonytalan hitét és reményét s azt a várakozást ébresztve fel a lelkekben, hogy, a hazai románság közelebbről győzelmes román haderővel fogja szemközt találni magát. Ezek a törekvések előreláthatólag kettőzött erővel fognak kitörni, ha netán háborús bonyodalmakba jutunk. Számolunk azzal a ténnyel, hogy bizonyos körök mindent el fognak követni olyan nyugtalanság és olyan rendzavarások előidézésére, amelyekből hasznot nem húzhat senki, csak monarchiánk ellenségei... minden orvtámadást kérlelhetetlen szigorral fogunk elfojtani. Román polgártársainknak mostani magatartása jövő sorsukra hosszú időn át fog irányadó befolyást gyakorolni. Elsősorban háramlik ez a kötelesség a román magas klérus tagjaira. Egyházának, lelkészeinek vezetése alatt áll a román nép túlnyomó nagy zöme. Nagyméltóságod csak a közelmúltban is felemelte a béke, jó egyetértés, állampolgári hűség nagy ügye mellett főpásztori szavát, és fejezte ki elismerését a kormánynak békülékeny, barátságos és előzékeny magatartásáért. Egész bizalommal keresem fel tehát azzal a kéréssel Nagyméltóságodat, hogy most, a cselekvés órájában forduljon a reábízott nyájhoz a felvilágosítás, meggyőzés és komoly intelem szavával, értesse meg velük eljárásuknak beláthatatlan következményeit, és kövessen el mindent, hogy a mai történelmi pillanatokban akként viselje magát a hazai románság, hogy kiérdemelje a megértés, a szeretet, a bizalom áldásait.

A levelet július 26-án küldte futárral a miniszterelnök, mikor az érsek-metropolita, jogtanácsosa társaságában az üzenet utolsó passzusait is meghányta-vetette, telefonon érkezett a hír: megtörtént a hadüzenet Szerbia ellen.

A változott és állandóan változó körülmények között a hét utolsó napján jelentkezett kihallgatásra a Parlamentben Moldován György Meţianu érsek válaszával.

Megadott időpontban percnyi pontossággal nyílt meg György számára a miniszterelnök ajtaja. A kézfogás ezúttal férfiasan teli tenyérrel történt. A várakozó nagyember elől György vette el a kezdeményezést.

- Teljes és föltétlen üzenetét hozom érsek-főpásztorunknak s mindenekelőtt annak közlését, hogy Meţianu János szimpátiával figyelte s figyeli továbbra is az őszinte kísérleteket egy román-magyar megegyezés érdekében. Őatyasága úgy véli, hogy Tisza Istvánnak, akit erős személyiségnek tart, ebbeli törekvése sikerülni fog, mert van hozzá bátorsága és akarata. Ám akár létrejön a megegyezés, akár nem, az tény marad, hogy Magyarország legnagyobb államférfia megkísérelte a két nép közötti együttérzést megteremteni, és így tanújelét adta annak, hogy az ügy végleges elintézését akarja.

- Ahhoz képest, hogy Apponyi csaknem hazaárulónak kiáltott ki, amiért a Román Nemzeti Párttal szóba álltam.

Tisza enyhe malíciával szólt Apponyiról.

- Szórul szóra számon tartjuk Szebenben az ő szavait - sietett Moldován a gróf gondolatainak alátámasztására. - A két elv - mondta Apponyi -, az egységes nemzeti eszme és a nemzetiségek konföderációjának elve között a megegyezés, kibékülés teljességgel lehetetlen. A nacionalisták célkitűzése nem egyes gyakorlati sérelmek megszüntetése, hanem az egységes nemzeti állam gyengítése, bomlasztása.

- Örülök, hogy az érsek úr helyeselte összebékítési törekvéseimet, és még most is bízik, e háborús napok idején is, jóakaratomban, amikor pedig még az olyan magukat haladónak tekintő költők is, mint Ady Endre, gonosznak minősítették a két nép közötti tárgyalásokat.

Moldován nem merte volna előhozni Ady nevét, de felkészült rá, ha szóba kerülne.

- Kegyelmes uram ismeri azokat a román reagálásokat, amelyeket a Goga Octaviánhoz intézett nyílt levelére kapott.

- Nekem csak azt a levél formájú gyalázkodást mutatták meg. S azt értettem belőle, hogy velem olyan valakivel egyezkednek a magukat népük fölé tornázó erdélyi román urak, aki rablólovag vagyok s oly erdélyi magyar urak ivadéka, akik úgy vadásztak a román és mindenféle jobbágyra, mint ma a rókára. Egyetlen mondata tetszett ennek a levélnek, az, amelyikben arra biztatja költőbarátját Ady, hogy ne avatkozzék ő se a politika dolgába.

- „Te biztosan úgy hajtod le patrióta fejed most, olyan búsan, mint én, Goga Octavian, s szeretnéd, ha a dolgokat nem kellene megoldani, mert ez nem poétának dolga" - citált György, mivel készült erre a lehetőségre.

- Igen, ezek az utolsó szavak tetszettek nekem. De mit válaszolt a levélre Goga?

- Semmit, egyáltalán nem felelt Adynak. Nem hagyta magát elválasztani a kegyelmességeddel tárgyaló komitétől, mert Ady hamisan tételezte fel róla, hogy ő éppúgy szemben áll az erdélyi román földbirtokos-bankár uraktól, mint maga Ady a magyar politika tényezőivel.

- Tehát elsőként velem.

- Igen.

- Tehát Goga nem vállalta a mi költőnk tetemrehívását!

- Nem, de helyette, megbízottai, így fogalmaztak: „Az ismert dekadens magyar költő nyílt levelében megpróbálja lebeszélni babérokkal övezett vezetőnket, hogy gróf Tisza Istvánnal kötendő paktumhoz hozzájáruljon, mert hogy az mind a magyar nép, mind a román nép számára vészterhes lenne. Ady, a költő a legsajnálatosabb módon lebecsüli nemzeti bizottságunk magatartásának értelmét. Ady, a közismert dekadens dalnok kitépte magát szőrös ágyékú nimfái öleléséből, félbeszakította nemes elfoglaltságát: a Baudelaire, Mallarmé és Verlaine egzotikus kertjeiben való nyalánkodást, és magára öltötte a mély honfibút."

Moldován feltekintett újságkivágásából:

- Nem szeretném untatni nagyméltóságodat.

- Csak olvassa, érdekel a dolog.

- „Ha mégis foglalkozunk Ady úr levelével - folytatta idézetét Moldován -, azért tesszük, mert érzékletesen fejezi ki a magyar társadalmi élet mély lelki válságát, amiben ma a román-magyar tárgyalások következtében jutott. Ady azt állítja, hogy ő fajmagyar, és bár olyan beállítottságú intellektuális világból jött, melyet a nemzetiségi ideológia csak per tangentem foglalkoztat, természete épp olyan bántó, verseiben épp olyan rapszodikus, és épp olyan hamisítatlanul káromkodik, mint bármelyik, a kultúra legalacsonyabb fokán álló honfitársa. Őt mint a magyar faj szellemi megtestesítőjét említik, és ezért nem csodálkozunk azon, hogy ő tette elsőnek, hogy nyilát Gogába lője. Goga költői géniusza nemzetiségi ideológiánk koronája is, s ez könnyen megóvja őt az ilyen ügyetlen beavatkozásoktól. Ady a megítélésnek ugyanazt a mércéjét alkalmazza vezetőinkre, mint amilyet a magyar reakciós politikusokra, a magyar feudális világ képviselőire szoktak rendszerint alkalmazni. Nem tudja, hogy a mi történelmi

pártunk a legtisztább demokratikus elvek nevében jött létre. S tudhatni, hogy nekünk azokkal kell megegyeznünk, akiké a hatalom."

Itt Tisza gróf lelkesen s röviden tapsolt. Az ajtóban megjelent a titkár, de Tisza intett, hogy a taps nem hívó jel volt, s nem neki szólt.

- Szó szerint fordítja ezt ön? Nem túlságosan kiragadva szövegkörnyezetéből?

- Íme: „Mi lennénk a legboldogabbak, ha ebben az országban egy demokratikus kormánnyal állhatnánk szóba, olyannal, amely a magyar demokrácia legértékesebb képviselőiből alakulna. Nekünk azokkal kell megegyeznünk, akik ma a hatalmat birtokolják, mivel - s ez itt a lényeg - az erőszakos és kényszerű elnemzetlenítés igáját lerázva, viszonylag kedvezőbb, népünk demokratikus fejlődése tekintetében megfelelőbb helyzetbe kerülünk. A faji türelmetlenség burok, míg az osztályuralom - öltözzön akár az abszolutizmus mezébe - csupán lánc, amely, ki ne tudná, mindenkor széttöretéssel végződött."

A gróf nem tapsolt, hosszan elgondolkodott.

- Ennyi?

- Ennyi.

- És mit üzent nékem őeminenciája?

- Hogy huszonhatodikán kelt magas levelének tartalmát legmesszebbmenően méltányolja, s a kedélyek csillapítására minden lehetségest megtesz.

- Javaslattal nem élt őeminenciája?

- De igen. S egy átfogó tervezettel óhajtana nagyméltóságod elé járulni alkalmas időben.

- Átfogó tervezet? Miről?

- Az autonómiáról.

- Miféle autonómiáról?

- Erdély autonómiájáról.

Tiszának elállt a szava. Majd:

- Erről még a komité embereivel sem volt szó!

- Éppen az, hogy a háttérben mindig, a hátsó gondolatokban mindig.

- De hát hogy képzeli ezt az érsek úr!?

- Eleinte csak hajlandóság formájában s a lehetséges határok legméltányosabb kicövekelésével.

- Határok? Kicövekelés?!

Hirtelen haraggal csengője után nyúlt, majd üvölteni kezdett.

- Távozzék! Takarodjon!

Moldován nem várt, biccentéssel megfordult, s csak az ajtón kívül hallotta a benti kiáltozást.

- Nem elég, hogy a háborút rám basszák, még az országot is én dúljam szét.

Nem tudhatta, hogy a Moldován által előterjesztett javaslat soha nem fordult meg Meţianu János fejében.

1914. szeptember-október

A koronatanácsot követő hetek Brătianu számára valóságos kín volt. Czernin gróf elviselhetetlenül gerálta magát, mert naponta kapott Bécsből táviratot és utasítást. Szívóssága teljesen kimerítette miniszterelnökünket. Waldhausen úr, a német követ, országa egyik leggazdagabb embere, egyébként nagyon jelentéktelen egyéniség, ez időben szabadságon volt. Helyettese Waldburg gróf főúri modorban, a maga jezsuita neveltetésével valamivel kíméletesebb agresszivitást tanúsított.

Czernint meglepte, mennyire megfagyott körülötte a bukaresti társaság. A királyt a követek rámenőssége nagyon megviselte, mert esküszegőként bántak vele. Hatásukra a hagyományos katonai becsületérzés uralkodott el a király kedélyén és elméjén. Vilmos császár és Ferenc József személyes táviratai tövén támadták önbecsülését. Kínozta a gondolat, hogy az uralkodók a közös ügy árulójának tekintik, s öreg korára elveszíti tekintélyét és jó hírét.

„Emlékszem egy reggelire - írta Aszpázia -, melyen jelen volt a trónörökös és felesége is, a gyerekekkel. Mindenki szórakoztatni próbálta az Öreget. Étkezés közben is érkeztek a táviratok a frontok helyzetéről. Erzsébethez fordult: Emlékszel, így volt 1870-ben is, és egyszer csak Párizs alatt voltak. A háború rövid lesz, s Párizs eleste kétségtelen. Ott volt Duca is, a vallásügyi miniszter, búcsúzóul neki azt mondta a király: a papok és a tanítók által ki kell alakítani egy olyan közvéleményt, hogy be kell lépnünk a háborúba a központi hatalmak mellett. Duca bólogatás nélkül hallgatta, arcáról lerítt, hogy semmit sem fog tenni e dologban. Egy ideig mellettük állt Ferdinánd trónörökös, ám hogy ne kelljen megnyilatkoznia, eltűnt abban a szobában, amely fölött a híres Rembrandt-kép őrködik.

A király csak akkor nyugodott meg valamelyest, amikor kiderült, hogy „szövetségeseink" beletörődtek semleges magatartásunkba: legalább katonai becsületét megmentve érezte.

Take Ionescu nagy interjút adott, szerinte nekünk lojális és végleges semlegességet kell folytatnunk. E körül napokon át nagy lárma keletkezett. Takénak magyarázkodnia kellett: végleges, addig a percig, de nem későbbre - igazította ki magát sejtelmesen.

Úgy hírlett, Erdélyben egyre jobban forr minden. Stere Sinaiából Brătianu titkos megbízatásával távozott: azt az üzenetet vitte az erdélyieknek, ne csináljanak még forradalmat, ösztönözzék arra a népet, teljesítse kötelességét a monarchiával szemben, egyelőre maradjanak hűek a császárkirályhoz. Az igazsághoz tartozik, hogy maga Stere jelentkezett, hogy közbenjár s Brătianu csak nehezen egyezett bele, hogy menjen. Mert mire vezethetett volna egy forradalom Erdélyben 14 szeptemberében? A magyar hadsereg tömegmészárlására a tehetetlen Románia szeme láttára. Sinaiába érkeztek a vezető erdélyi román politikusok. Beszéltek a királlyal s főként Brătianuval: megértették, hogy a mi kormányunk örökké rájuk gondol, s hogy legyenek türelemmel és bizalommal, tartsák együtt a népet, mert akkor, ha majd beléphetünk a háborúba, s átmehetünk a Kárpátokon, készen legyenek, hogy együtt semmisítsük meg az ellent. Az erdélyiek elégedetten távoztak.

Brătianu egyszer az esti órákban így árulkodott kissé borosan magáról: „Máig hála istennek mindenkit orránál fogva vezettem, és anélkül hogy dicsekednék, könnyű játéknak tetszett. De ezentúl csak el ne süllyedjen a hajó, amilyen nehéz az ország helyzete, és amilyen nehéz a mi helyzetünk. A király, ki ismeri a német vezérkar titkait és a német hadsereget, tudja, hogy Németország csak gyors lefolyású háborúban győzhet, dehát a marne-i csatavesztés után... Na és keleten... az osztrák-magyar hadsereg elképzelhetetlenül alacsony színvonalat mutat. A seregben nincs kötőanyag. Senki sem tudja, mért harcol. A katonák között a nemzetiségi gyűlölet nagyobb, mint az ellenség iránti. A vezetés? Csapnivaló. Lemberg és Bukovina eleste után az oroszok megjelentek a magyar határon!" - Így Brătianu.

S a közvélemény? Románia nem sokáig maradhat semleges. A monarchia leverve. A németek nyugaton kikaptak. Ausztria-Magyarország tud-e új hadsereget állítani? Egész Erdélyben egyetlen katona sincs. Nem közeledik-e a háború vége? Lesz-e még ilyen kedvező helyzet, hogy Magyarország számára lehetetlen a védekezés. És ha az oroszok bevonulnak Erdélybe, hogy előlünk foglalják el? Megengedhetjük-e?

A pillanat - ezt neveztük el lembergi pillanatnak - nagyon lelkünkre nehezedett. Brătianu azonban hajthatatlan maradt, nagy hibát követett el, hogy nem ragadta meg az alkalmat a hadbalépésre. Amikor az oroszok elindultak Máramarosszigetről Nagybánya felé, a kormány zendülő állapotba került. Szeptember közepén Sinaiában hűvös-borúsra fordult az ősz. A miniszterek harapófogóba fogták Brătianut: lépjünk be azonnal a háborúba. Ő makacsul ellenállt: inkább lemond - a király sem akarja a hadba lépést. A háború a dinasztia bukását jelentené, s igaz, hogy a központi hatalmak nehéz idejüket élik, de a katonai helyzet még sehol sem jutott el a végső kilátásokig. A háború hosszú lesz, s hogy egy csapat kozák átlépte a védtelen Kárpátokat? Brătianu határozottsága meggyőző volt. Másnap az oroszokat a Kárpátok mögé szorították.

A lembergi pillanat nem volt hát elveszített alkalom, de Brătianu s még inkább a király ellen országszerte gyülemlett az ellenérzés, hogy ő az ősi román aspirációk kerékkötője. Grigore Filipescu azzal fenyegetődzik, ha kell, vagy ő vagy az apja megölik a királyt, hogy ne álljon a nép haladása ügyének útjába. Stirbey üzeni, mondjam meg Mária hercegnőnek, ha az egész dinasztia (a király kivételével) szolidaritást tanúsít, a korona megmenthető.

Orosz javaslat: ne menjünk az ellenséges Erdélybe, ott hadakozzunk, ahol szükség lesz ránk, Galíciában, esetleg Lengyelországban. Beszéd tárgya: hogy állunk a katonai felszereléssel? Sehogy. S menjünk határainktól 3-400 kilométernyire harcolni? A király háta mögött semmiképp nem megy.

Köreinkben még tajtékzottak a vélemények erre is, arra is, mikor ezelőtt három nappal Brătianu megkötötte az oroszokkal az egyezményt, nagy titokban, amely szerint a semlegesség áraként is, győzelem esetén megkapjuk Erdélyt és a Habsburg-monarchia területén minden románlakta területet. Annak ellenére, hogy az oroszok semmit sem kapnak, s mi majdnem mindent, azt a hírt kell terjesztenünk, hogy a titkos egyezményt Brătianu Carol király tudta nélkül kötötte. A királynétól tudom, öregünk áldását adta a dologra. Már csak azért is, mert a lehetőséget a király magáénak hiszi: jelenléte a román trónon olyan félelmet tart fenn az oroszokban, hogy ő bármikor a németek oldalára állhat, s így Brătianu ajánlatát feltétel nélkül elfogadták. Ha nem válnék be a megegyezés, Brătianu egyedül felel érte, miatta - ha eredményes lesz, a király bölcsességét dicséri."

Levelét október 4-i dátummal küldte egy alkalmi utassal Vízaknára György „öccsének" Aszpázia.

Moldován György ebben az esztendőben nem járult többé Tisza István elé, pedig maradt volna még mondanivalója számára. A kapcsolat, valamelyes összeköttetés mégsem szakadt meg közte és a miniszterelnök között. Tisza a magyar parlament ellenzéke által vádoltatva, amiért az eleddig törvényen kívül rekesztett Román Nemzeti Párttal szóba, tárgyalásba ereszkedett, azt gondolta, az érsekkel talán jogszerűbben és eredményesebben boldogul. Leveleit Balázsfalvára és Szebenbe csaknem egyező szövegekkel küldte ezekben a hetekben. Szebenből Meţianu válaszai mutatkoztak termékenyebbnek. Vajon tudta-e Tisza gróf, az érsekmetropolita ötletei és engedékeny-követelő javaslatai egytől egyig Moldován jogtanácsos észtermékei?

Moldován György tudta egyrészt fiától, Mikestől, hogy bécsi sugallatai ösztönzésére még akkor is folytatnia kell tárgyalásait a hazai románság képviselőivel, ha kevés kilátást lát velük megegyezésre. Másrészt Aszpáziától tudta, hogy a bukarestiek (király, miniszterelnök, politikusok) egyelőre inkább csillapítják az erdélyi románok mozgolódási hajlandóságát, időt szerzendő katonai készületlenségük megszüntetésére.

A román nyelv további kiterjesztése szerepelt ezekben a levélváltásokban, a választói cenzus enyhítése a vagyontalan és iskolázatlan román falusi nép érdekei szerint. Harminc, negyven, majd ötven képviselői hely biztosítása. Kérte Meţianu érsek (Moldován tollvonásaival) az 1907. évi (Apponyi-féle) népiskolai törvény megváltoztatását, eltörlését. Válaszában Tisza tett is erre ígéretet. A nyelvhasználat igénye már-már a parlamenti felszólalások „romanizálását" súrolta. A megyegyűlések nyelve némely vidékeken gyakorlatban is kétnyelvűvé vált, külön rendelkezés nélkül is.

Némi késéssel hozzájutott (fia által) a bécsi kormánytárgyalások kiszivárgott Tisza-nyilatkozatok szövegeihez. Ezeket, ha elkésve is, ha töredékesen is, beleiktatta Györgyünk a Meţianu-levelekbe.

„Nagyméltóságod, aki hittel hirdette, hogy nem kell háborút indítani.

Ami engem illet, biztosíthatom Önt, hogy Romániát nem kell elveszettnek tekintenie a központi hatalmak részéről, a magyarországi románságot semmiképp, mert népem, nyájam a dinasztiához s a hazához tántoríthatatlan hűséggel viseltetik. Az összrománság pótlásának akár Bulgária által történő pótlását elkoránlottnak minősítem.

Megnyugtathatom excellenciádat, hogy a keleti fronton esetleg kialakuló átmenetileg válságos hadihelyzetet népem nem fogja lázongásra, de még csak mozgolódásra sem kihasználni, amivel provokálná a román hadsereg Erdélybe vonulását, engedve annak a kísértésnek, hogy Budapestig, sőt Bécsig nem szegné útját érdemleges katonai ellenállás.

Óhajtjuk, hogy a román kormány mutasson a monarchia hadicéljai mellé állást, mert tudjuk, hogy mi, erdélyiek, akkor jelentősebb engedményeket kaphatunk, talán mindent.

Tudatában vagyunk annak, hogy népeink sorsát a harctéri teljesítmények döntik el. Ha a központi hatalmak győznek (akár Románia nélkül is), nem lesz szükségük koncessziókra. (Ezért törekszünk most minél több jóindulatra szert tenni.) Mivelhogy amennyiben az osztrák-magyar állam veszít, úgyis mindegy."

Erdély autonómiájának óhajtását György nagy gondossággal elkerülte Meţianu érsek nevében írott leveleiben. Tisza gróf nyomban az ő keze vonását ismerte volna fel, s az alkudozó levélváltások idő előtt megszakadtak volna.

A gróf egyidejűleg a Román Nemzeti Párt megbízottaival is tárgyalt, olykor Vajda-Voivoddal és Juliu Maniuval. Vajda bizonyult engedékenyebbnek. A háború kitörése idején ő éppen Karlsbadban nyaralt, sőt ott a nyárra fürdőorvosi penzumot is vállalt. Augusztus elején nyilatkozatot adott a bukaresti *Adevărul*-nak. Kifejtette nézeteit arról, milyen kell legyen Románia magatartása az adott helyzetben. Válaszolt a tudósítónak arra a kérdésre, hogy az eddigi román-magyar politikai harcok nem fogják-e befolyásolni a románok magatartását a mozgósításkor. „A képviselők - mondta Vajda -, akik a magyar parlamentben a RNP programját viszik, közéjük tartozom magam is, a kormánnyal szemben határozott ellenzéki álláspontion vannak. A hazaszeretet és a Habsburg-monarchia iránti hűséget viszont pártunk szóval és tettel mindig is kultiválta. A nép között mindig a monarchiáért és a központi hatalmakhoz való csatlakozását propagálta. Remélem, hogy Románia rövidesen kilép fenntartásaiból, és közös úton fog haladni ezekkel a hatalmakkal, vagy legalábbis jóindulatúan semleges marad

irányunkban. Ha mi, mint az összrománság fele, a monarchiáért harcolunk, nem megengedhető, hogy a Regát közömbös maradjon, még kevésbé, hogy Oroszország oldalán, a monarchia ellen, vagyis ellenünk is, fogjon fegyvert. Nem akarunk Oroszország vazallusa lenni. Ilyen veszéllyel szemben a magyarok és románok közötti politikai ellentétek családi, házi perpatvarnak számítanak".

Hat és nyolc szem közötti megbeszéléseiken Vajda mindenkor engedékenységet mutatott. Nagyjából ott tartottak a koncessziók megállapításában, ahol a Meţianu-(Moldován-) levelezésben eljutottak. Ám egy ponton Maniu olyan keményen megmakacsolta magát, hogy Tisza fogcsikorgató udvariassággal félbeszakította a tárgyalásokat.

Nyilvánvaló, hogy az autonómiát kezdte pedzeni Maniu.

*

Hohenzollern-Sigmaringen Károly, Románia első királya ezekben a napokban rengeteg támadás célpontja lett. A sajtóban némely újságcikkek az erőszakosságig menő gyalázkodásig merészkedtek. A király keserűségében ágynak esett. Ha egy-egy órára fel is kelt, csak az audienciára Sinaiába érkező személyiségek kedvéért tette. Ezekben a napokban történt, hogy Take Ionescunak, aki a rögtöni háborúba lépést jött sürgetni, azt mondta a király: „Ha valamit sajnálok életemben, akkor az, hogy nem haltam meg, mielőtt a háború kitört volna."

Primum vivere, deinde philosophari - ez Ionel Brătianu véleménye, bár gyaníthatólag s hiányos latin műveltsége miatt talán nem is ő találta meg ezt a helyzethez illő szólást.

Az ellenzék rossz néven vette tőle, hogy Lemberg elestekor nagy alkalmat szalasztott el. Amint Take Ionescu mondta: Puskalövés nélkül foglalhattuk volna el Erdélyt.

Ez az alkalom elmúlt, s hogy az orosz győzelmi sorozat megállt s a Mazuri-tavaknál nagy vereséggé változott, Brătianu haladékot kapott, hogy diplomáciai manőverezést folytasson, és siettesse a katonai előkészületeket.

A tárgyalások a legnagyobb titokban folytak. (Csak a király, a királyné és...) Eleitől fogva most már Bánát és Észak-Bukovina meg Csernovitz város hovatartozása, kovakerülése a tárgyalások nehéz része. Bánátot egészében a szerbek kérik, s nekik is van odaígérve. Észak-Bukovinára és Csernovitzra pedig az oroszok tartanak igényt. A király aggódik, hogy esetleges merev magatartásunk miatt igazi követelésünk (Erdély!) is kútba eshet.

Szeptember első napjaiban Mihali és Hosszú püspök a királynál. Az erdélyi lakosság fel van izgatva, megváltóként várják az oroszokat. Ferenc Ferdinánd óta nincs senkink Bécsben. Nem lehet semmit tennünk, a császárt intrikus gyűrű veszi körül, kik annyira kegyetlenek a megölt trónörökössel, hogy egy nap egy éjjel elrejtették, mint valami bűnöst, s a császár megköszönte. A koporsóhoz nem lehetett hozzáférni. Csak titkon lehetett odatenni a Bizottság koszorúját. Ha nem lenne nagyon veszélyes, mindenki álma lenne Erdély elfoglalása. Statútumot Erdélynek? Az most nagyszerű lenne. Brătianu azt tanácsolja, a Kárpátokon túl ismét tárgyalni kell Tiszával. Szerintük lehetetlen. Mert a nép már azt hiszi: holnap jön a román hadsereg. Hosszú nem hitte volna, hogy Erdély ilyen fontos helyet foglal el a bukarestiek szívében.

Take Ionescut eddig nem vonták be a titkokba, de most az ő segítségéhez folyamodott a miniszterelnök. Arra kérte, segítsen elhárítani a „partner" ellenállását. Ezt Take megígérte, sőt nyomban hosszú levelet írt egykori egyetemi hallgatótársának, jó barátjának, R. Poincarénak, Franciaország köztársasági elnökének, aki a Sorbonne-on két évvel járt őfölötte. Levelében Ionescu előtárta Románia területi követeléseit, kifejtette az összes politikai és katonai argumentumokat a kölcsönös szövetségi érdek jegyében. Brătianu arra is felkérte s rávette Takét, hogy utazzék Londonba, hogy ott is előterjessze a román kéréseket.

A monarchia külügyminisztere a bukaresti német követ (Bussche) javaslatára a bukaresti osztrák-magyar követtel (Czernin) egyetértésben Románia hadba léptetésének lehetőségeit mérlegelte. Fel kellene ajánlani az erdélyi románok autonómiáját és két bukovinai megye (Szucsava és Radautz) azonnali átadását, vagy esetleg egy politikai státus mellett két erdélyi vármegye cedálását.

Ezek a javaslatok állítólag Alexandru Marghilomántól kerültek a német követ fejébe. (Alexandru bácsit többször megkérdeztem e dolog felől, de ő mindig azzal hárított el: itt egy több évtizedes folyamat kezdetéről van szó, amellyel a király is egyetért.)

Olyan gondolat is megszületett, hogy a magyar kormány egyezzen bele román csapatok Erdélybe hatolásába és Bukovinába vonulásába, hogy a két tartományt az orosz intervenció ellen ideiglenesen megvédjék.

Azt a hírt vettük, hogy Tisza ezt a tervet tajtékozva utasította vissza, noha még Hindenburg tábornagy is, a nehéz harctéri helyzet miatt ez irányban interveniált Bécsben.

Ugyanakkor Bukarestben a sajtó hangja egyre támadóbb lett. Egyre többször hangzott a jelszó: Ki a némettel! Ez a királynak szólt. Ferdinánd herceg trónörököst szennyesnek bélyegezték, aztán alkoholistának, majd - nagyfülűnek. A királyné szerint mindhárom becsmérlő jelzőben van valami. De őt magát Erzsébet királynét sem kímélték öregségében, s Mária hercegnőt sem fiatalságában. Az ifjú Carol is megkapta a magáét, kurvásnak és piásnak becézte a tiltakozó néphangulat.

A király és a királyné állapota ebben a helyzetben, ilyen körülmények között aggodalmat keltő volt, mindketten reményüket vesztve néztek egymásra és reánk. Nem láttunk kiutat ebből az infernális helyzetből, noha csupán a trón becsülete forgott veszélyben, az uralkodó család élete nem.

A trónörökös pár nem időzött Sinaián. Az ő hangulatukat napok múlva hallottam ama válságos nap előestéjéről.

Bukarestben tüntetések. Az utcai megmozdulásokban sok a fizetett ember. A király, bár érzelmeire hallgat, sohasem menne a franciák és az oroszok ellen. Népirtás lenne: három-négy millió ember feláldozása és 700 ezer Besszarábiában. És ha a németek győznek? Visszautasítjátok Besszarábiát? Mások: nem akarunk az osztrákok rabszolgái lenni. Nem lehet két hipotézist elfogadni. Besszarábia vagy Erdély. Nem lehet már másról szó, mint arról, hogy Erdély és a semlegesség. Alexandru bácsi mondja: A körülmények olyanok, hogy Ausztria biztosan nem győz, és minket nem vernek meg, és megszerezhetjük Erdélyt, természetesen Ausztria, sőt Magyarország ellenében. Növekedésünk ösztöne követeli ezt tőlünk. A kis népek eltűnnek. Ezért: onnan kaparjuk össze a románokat, ahonnan tudjuk. Egyik lábbal Erdélyben, a másikkal Besszarábiában. Ez így nem tarthat sokáig. Ausztria még intakt, Németország még legalábbis egyenlő Franciaországgal: Oroszország a Dardanellákat akarja. Bulgária? Ki tudja, nem harap-e belénk Dobrudzsa miatt. Könnyű lenne, ha Olaszország másfelé haladna, mint mi. Mindenféle azonnali akció elhalasztása mellett vagyok. A király szerint Anglia nem kívánja Ausztria szétbontását. Bussche megfenyegette a királyt, ha bemennek Erdélybe, 600 ezer német készen áll megfenyítésünkre. Take Ionescut azzal vádolják, hogy lepénzelték Ausztria politikájának támogatására. Take elveszítette a józan eszét: a király letételéről, régensségről beszél Nicolae herceggel mint királlyal, s nyilván ő maga lenne a régens. A hadügyből Iliescu tábornok: készek vagyunk egy téli hadjáratra is.

A konzervatív párt hiszi, hogy a jelenlegi körülmények és a határainknál kialakult helyzet azt jelenti, hogy a semlegesség már nem felel meg érdekeinknek: elérkezett a pillanat, amikor meg kell védeni érdekeinket.

A király már többször beszélt a válságról s arról, hogy lemond. A herceg nagyon kikelt a király ellen. A király álláspontja: az adott szó szentsége és a szláv veszély. A hercegnő a hercegről: Amíg mellettem van Nandó, befolyásolhatom, amikor távol van, a király vagy más valaki hatása alá kerül. Minél tovább tart a háború, a mi árunk annál feljebb megy. Igyekezzünk a garanciákat bezsebelni. A mi intervenciónk döntő lesz a háború kimenetelére. Meg kell egyeznünk Bulgáriával. S Anglia? Hátha fontos lesz számára Magyarország integritása? Azt híresztelik: a királynak nincsenek lelki tulajdonságai, és nincs szíve, siralmas alak, s nem kívánatos, mert nem román. Take szerint, ha megkapnánk Erdélyt, az általános szavazati jogot jelentene s a zsidóság tömeges emancipálását. Erdélyben az I. sz. Kollégium a tulajdonosoké - a magyaroké lenne, a II. Kollégium a szászoké és a székelyeké.

A király beteg. Éjjel krízisek. Morfiuminjekciókat kap. Azt hisszük, a király nem lesz hajlíthatatlan, ha elérkezik a pillanat. A király nem hiszi, hogy ez a pillanat elérkeznék. Ferenc József aggódó táviratot küld, s jó egészséget kíván.

Az *Epoca* támad, hogy megsértjük a semlegességet, mert benzint adunk Németországnak, az *Adevărul* pedig magát a királyt támadja, hogy egy német tiszttel a benzinről tárgyalt. Aztán: Roselius és Hildebrandt. Az utóbbi nagy mennyiségű borsót visz ki az országból. Egyik is, másik is huszonöt ezer leit adott a Vöröskereszt számára. Az hírlik, nem vihetnek ki több gabonát és babot. Ezért mindkét termény ára mélyre zuhant. Hildebrandtnak van egy szerződése ötszáz vagon búzára, á kétezer lei, a legnagyobb elérhető ár. Decemberi szállításra. Ha ezek a vagonok eljutnak Németországba, minden vagon után még ezer lei jön.

Ebéd a Pelisorban. A trónörökös panaszkodik a sajtóra. A búzaszállítás ügyét ismeri. Ilyen a mi színvonalunk. Ilyen. Undorral szól Takéről, rokonszenvvel Carpról. Rosszallja, hogy a *Lokal- Anzeiger* azt jelentette, hogy ő s a király lemondanak. A hercegnő szerint nagyon fontos a család (a dinasztia) egysége. Később: ezen sokat rontott a királyné. Ő (Mária) már három hete nem beszélt a királlyal. De az jó dolog, hogy Nandó (Ferdinánd) már kezdi érteni az összefüggéseket, ám nem lehet vele elhamarkodni semmit, mert egyszerre csak egy igazságot képes felfogni.

Általános vélemény: Ferdinánd nem gördítene akadályt az események útjába, ha elérkezne a pillanat, a politikai fordulat.

Napokkal később Duca mesélt ama utolsó estéről a sajtómocskolódások hangulatában: október nyolcadikán estére meghívást kapott Marta Bibescu hercegnőhöz. Minthogy gyakran járt oda, nem kérdezősködött, s afelől sem, hogyan öltözzék. Közlekedési nehézségek miatt úgy látta, hogy késni fog, telefonon kimentette magát, akkor mondta meg Marta: itt vannak Ferdinánd trónörökös, Mária trónörökösné és Carol herceg. Legalább vacsorára jöjj el, hogy bocsánatot kérhess tőlük. Ő tíz óra tájt érkezett végül, éppen asztalt bontottak, s átvonultak a magosoaiai szalonba. Mária hercegnő feketében, dekoltáltan, nyakán hosszú gyöngysor, hátát a cserépkályhának támasztva állt, mellette a parázs sugárzott. Szép volt és elgondolkozó, könnyű volt neki közönyt színlelnie, semmire sem emlékezve a konstancai kirándulásról. Szeme vöröslött valami sírásba fordult bosszúság miatt. Nyilván a lapok pimaszsága miatt. Magáról, saját sérelméről nem szólt, úgy tett, mintha csupán az fájna, hogy férjét nagyfülűnek és szennyesnek írták.

- Az öreg király sem szereti Nandót - panaszkodott Mária. - Huszonöt éve, hogy örököséül fogadta, kényszerből, semmilyen tanácsot nem adott neki az uralkodásról, semmilyen tanácskozások titkába nem avatja be. Legutóbb a koronatanácson csak kétségeket s bizonytalanságot csepegtetett Nandó egyszerű lelkébe. Hetek óta én tartom benne a lelket. S nagyfiamat, a jövendő trónörökös Carolt majdhogynem gyűlöli. Semmit nem törődött, törődik a

neveltetésével. Mert még mindig rászorulna a fiú. Taktikából egy ideig arra a szélhámos Jorgára bízta. Csak azért, hogy befogja a pofáját. Vigaszom lehet-e, hogy kisebbik fiamat kedveli. De hát Nicolae soha nem fog trónra kerülni.

Aztán váratlan fordulattal így tört ki Mária:

- Nem azért jöttem Romániába, hogy húsz év múltán lemondjak a koronáról. Nem azért áldoztam fel fiatalságomat, s nem azért fáradoztam, ennek az országnak trónörököst szülve, hogy bujdosóként lássam gyermekeimet a világban tévelyegni, mint más száműzött német hercegeket látom. Én ettől az országtól nem válok meg. Értem aspirációit, és támogatom. Különben is, hová menjek? Angol hercegnői címemről késztettek lemondani, amikor férjhez jöttem. Nem maradt más hazám. Ha Ferdinánd herceg lemond a koronáról, és elmegy Németországba nagybátyjával együtt, én elválok tőle, s itt maradok fiaimmal!

A veranda melletti nagy kanapén ült Ferdinánd herceg, megmerevedve, szomorúan, soványan, letörten. Gyászos este volt. Semmi sem kötötte le a trónörökös házaspár figyelmét. Hiába minden szellemeskedő társalgási kísérlet - ők szomorúak voltak és megbántottak. A herceg csupa banalitásokat mondott s szófukaron. A hercegnő végül négyszemközt feloldódott, ablakot nyitott zaklatott lelkiállapotába. Sinaia miatt aggódik: nem tudja, mi történik Sinaiában. (Történnie kellene ott valaminek?) Rémséges! El sem tudja képzelni, hogyan ér véget ez a helyzet. Felindultan beszélt és melankóliával.

S észre sem vette, hogy olykor tegezve szól Ducához.

Aztán átmentek a szomszéd szobába, ott filmvetítés kezdődött. De a légkör ugyanolyan nyomott, mint előbb, mint amikor vihar van készülőben.

Nem lehet, hogy az ország mindent elfelejtett volna, amit érte tettek. Ha legalább egy kiút lenne. De nincs.

A kiút felől nem esett szó.

Így telt el Ferdinánd és Mária utolsó estéje, a korona várományosaiként.

Ferdinánd visszakocsizott Cotrocenibe. Mária hercegnő Mogosaián aludt. Néhány óra múlva fel kellett menniök a trónra vezető lépcsőn, és el kellett kezdeniök az uralkodást. Ilyen gondok és nehézségek közepette kényszerültek rá, hogy a románok évszázados aspirációját megvalósítandó föltegyék fejükre az egyesült románok koronáját.

Másnap kora reggel telefonon értesítették a minisztereket: a király váratlanul meghalt.

Duca így beszélt első reagálásáról: „Első érzésem a megkönnyebbülés volt, hogy a sors megoldotta azt, amit mi nem tudtunk megoldani. Íme, a kiút, amit mi hiába kerestünk. Megtalálta az öreg uralkodó, mivel már nem maradt számára szerep a történelem színpadán. Nem a trónról mondott le, hanem lemondott a világról. Később magamba szálltam, hosszú uralkodását gondoltam végig annak, aki örökre elaludt: tulajdonságaira, jó cselekedeteire s tetteire, amelyeket még meg akart valósítani. Sok és értékes reformot hajtott végre. Presztízst teremtett magának s az országnak. A nagyhatalmak keresték a kis dunai állam barátságát. Hetvenhat évesen és negyvennyolc éves uralkodás után nem lehet elképzelni boldogabb befejezést. És mégis Carol király esetében is érvényes a közmondás: haláláig senkiről sem lehet elmondani, hogy boldog volt.”

Halála előtti napon a király különösen élénk volt és jókedvű. Hosszú audiencián fogadta Brătianut, vele eldolgozgatott, ebédre visszatartotta, délután Virgil Arionnal társalgott szokatlanul sokáig, körültekintő érdeklődéssel. Jókedvűen tért nyugovóra. Hajnali ötkor felébredt, s nehéz légzésről panaszkodott. Erzsébet királyné segítségül hívott, s kért, hogy

küldjek Mamulea doktorért. Néhány perc múlva háromszor-négyszer nagyot sóhajtott, s félrebillentette fejét. A királyné azt hitte, újból elaludt. Amikor Mamulea doktor megérkezett, már csak a halált állapította meg. I. Carol Hohenzollern-Sigmaringen, Románia első királya nem volt többé.

Brătianu és Morţun Cotrocenibe utaztak, ahol az új királyt sírva találták. Őszintén szenvedett nagybátyja halála miatt, és nagyon felkavarta a reá váró felelősség. Mária hercegnő Mogosoaián tudta meg Barbu Stirbeytől - telefonon -, hogy királyné lett. Marta Bibescu, aki mellette volt, elbeszélte, hogy a hercegnőt megrázta a halálhír, de nem tudta megállapítani, hogy a könnyek az öreg királynak szóltak-e, akit talán szeretett, vagy annak, hogy ilyen nagy gondok között kell trónra lépnie: Stirbeyvel és Marta Bibescuval egy magánautóval Cotrocenibe hajtatott, ahol férje és fia várta.

Tíz óra tájban Brătianu összehívta a minisztertanácsot, s meghívta az ellenzéki vezéreket is, hogy határozatot hozzanak a foganatosítandó intézkedésekről. Miután megszavazták az összehívást az eskütételre - Brătianu nem akarta elhalasztani egy nappal, hogy részletesen elő lehessen készíteni a ceremóniát, valamint a király proklamációját. Hogy ezzel megvoltak, még félórákig együtt maradtak. Brătianu alázatosan sürgölődött, akadt, aki magába süllyedt. Egészében cinikus hangulat alakult ki. Némelyek azonnali háborúkezdésről dünnyögtek. Mások a búza- és benzinexport leállításáról. Stelian azt mondja, hogy Ferenc József naponta lerészegszik pezsgővel, és ilyenkor aláírásokat csikarnak ki tőle. Részegen rendszerint mindent aláír. Take azt mondja, ilyen háború kibontakoztatásához eszméletlenség kell. Morţun hozzáteszi, hogy Vilmos az, aki eszméletlen-eszeveszett.

Délben Bussche Sinaiába indulóban érdeklődik, vajon nem változik-e az ország magatartása, s hogy az oroszok meg akarják szerezni a román kőolajat, hogy sarokba szorítsák a németeket.

Rémhírek a köztársaság kikiáltásáról. Hogy Take Ionescu akar elnök lenni.

Az özvegy királyné gyásztáviratokat kap, teljesen összeroskadva, magára hagyatva, remény-telenül. Rám bízza, hogy olvassam a részvét szövegeit. „Az ország elveszítette az Alapítót. Fájdalma olyan nagy, hogy megérti az Ön fájdalmát. Ezekben a kegyetlen pillanatokban alázatosan meghajlunk Fenséged előtt és kérjük az Istent, hogy adjon erőt a fájdalom elviselésére és bátorságot, hogy emlékeztessen, hogy királyi fenségétől kell várnunk a fájdalom magasztos csillapítását és az anyai jó tanácsokat.”

Ugyanakkor az új királyi pár is megkapta a maga szerencsekívánatait, hűségnyilatkozatait.

Este már arról tárgyalnak: nemzeti kormányt kell alakítani, Bulgáriával megállapodni, még azon az áron is, hogy egy darabot visszaadunk nekik abból, amit elvettünk tőlük. Londonból is garanciát kell szereznünk, az oroszok mindent megígérnek, de még írást sem adnak. Végül mégis Anglia fogja a békét diktálni, fokozni a propagandát, nehogy a magyarok megelőzzenek. Sajnos nem vagyunk készen sem katonai, sem politikai akcióra.

A családdal és a halottal együtt utazom Sinaiából. Amikor a család a pályaudvaron kiszáll a vonatból, általános megilletődés. Ott a diplomáciai testület is. Majd mindenki sietve távozik, hogy a király előtt érkezzék az érsekségre.

Tonciescu, aki velünk utazott, a király haláláról szörnyűségeket mesél. Honnan veszi? Mamuleat gyanúsítja, akit felbéreltek volna.

A holttestet lassú menetben katafalkon viszik.

S máris fenyegető suttogások: ha az új király nem lép be Erdélyért, számára is Szarajevó következik.

Harmadnap: a temetés. A holttestet reggel három óráig tették ki szabad megtekintésre. A tömeg vég nélkül hömpölyög előtte, közben váltott kórusok énekelnek.

Végrendelete szerint a királynak egyetlen kívánsága volt, hogy Curtea de Argeşben temessék el. A katolikus szertartás intimebb volt, az ortodox a nyilvánosságé. Féltünk, hogy Netzhammer püspök akadékoskodik. Nem tette. A katolikus egyház ezúttal türelmes volt. Asszonyunk szerint ezt még életében megbeszélte az Öreggel.

A népben a király halála mély benyomást keltett. Őszintén sajnálták és siratták. Még azok is, akik napokkal előbb még németnek s egyébnek becsmérelték. Most érdemeire emlékeztek s arra a negyvennyolc évre, amely bölcs kormányzásról tanúskodott. Vajon tud-e az utód ilyen hasznosan uralkodni?

Eskütételnél Ferdinánd hangja ugyan remegett, de hibátlan románsággal és határozottan mondta az eskü szövegét.

A király nagyon imponáló volt halálában: fenséges, méltóságteljes, mozdulatlan uralkodó volt.

Az idős uralkodóasszony megnőtt gyászában. Mindnyájan tartottunk tőle, hogy keserű kirohanások tanúi leszünk, mint férje életében nemegyszer, hogy vádaskodik majd, megölték a férjemet. Nem tette. Amióta a király behunyta szemét, nem nyilvánított véleményt. Még számunkra oly megszokott és kedves csipkelődéseiről is letett. Kivételes nemességgel viselte sorsát. Ezekben a napokban valóban „une Grande dame” volt.

A koporsón az öreg király kopott, viseltes sapkája. Ez a velejéig német ember negyvennyolc éven át francia típusú formasapkát viselt. Amikor a ravatalozó asztalról leemelték a koporsót, az adjutánsok észrevettek valami rendellenességet: vagy nem volt szilárd a szemfödél, vagy a kitüntetéseket hiányolták. Letették a földre a koporsót, s hosszan vitatkoztak fölötte. A gesztikuláló kezeket s civódókat még most is látom, amint figyelemre sem méltatják volt uralkodójukat, akit nemrég még rettegtek. Soha nem volt világosabb előttem az ember semmi volta s mulandósága.

Csütörtökön vitték végső nyughelyére. Az úton végig öregek, fiatalok, gyerekek, asszonyok, férfiak sorfala, lehajtott zászlók között haladt a koporsó: mindenki sírt. Az argeşi parasztok döbbentettek rá, hogy kell elbúcsúznunk királyunktól.

Jó király volt. Nagy király akkor lehetett volna, ha az ő érdeme lenne a függetlenség kivívása. De nem az ő érdeme volt. Cuza fejedelem rövid uralkodása idején nagyobb megoldásra váró feladatok akadtak, mint Carol egész fél százados uralkodása alatt. Uralkodása mégis gyümölcsöző volt.

A pletykák tovább terjedtek. Az özvegy királyné hallgat, és a híresztelések ellen sem tesz semmit. Gyásza kikezdhetetlenül mély. Mint mindig, a világ ezúttal sem hajlandó elfogadni a hirtelen halált természetes halálnak. A mindent tudók hosszan tartó merényletről beszélnek. Hogy az új királyné megtartja udvari orvosul Mamulea doktort, ki, titokban, régóta bizalmasa lenne. Az öreg királyt megmérgezték volna - ezt suttogják. Nyilvánvaló, hogy miért: megszüntetni a hármas szövetséghez húzó személyes kapcsolat hűségét. Így most már Románia bármikor beléphet a háborúba - Erdélyért.

(Aszpázia ezt a több helyről több személytől összegyűjtött értesítését szeptember végén juttatta Brassón keresztül szeretett „öccséhez”.)

VIII.
Thuróczy - Scotus Viator - Erdély eladása

1910

Thuróczy Ödön tüzér ezredest március elsejével helyezték nyugállományba. Ötvennyolc évesen, mellőzve az ilyenkor szokásos előléptetést, mely ez esetben némi illetményemelést is jelentett volna, de ami ennél fontosabb, a megbecsülés látható jelét, a piros lampaszt is.

Az ezredes nem képzelte előre a kvietálást, úgy tervezte, még szolgál, de amikor megütötte a hír, nyomban arra gondolt, az egyenruhát magán tartva, hogyan feszít majd a kassai korzón - tábornokként. Elcsüggesztette, hogy az ezredesi három csillaggal, arany mezőben kell töltenie hátralévő életét, akármennyire elégedetten viselte ezeket a rendfokozati, égi jeleket nyakán.

Miért, hogy csak nyugdíjazása, nyugállományba helyezése esztendejében kerül ez a derék magyar ember szemünk elé? Nem csupán azért, mert képességeinek terjedelmét közepesnek érezzük, hiszen a vezérkarba, noha főhadnagy korában célul, életcélul tűzte ki magának, nem tudott bejutni. Ez a kudarc a fiatal tisztben az önbizalomnak olyan csökkenését okozta, amely egész további pályájára kihatott, ha nem is határozta meg teljesen, minthogy Ödön amúgy kitűnő csapattiszt volt, majd törzstisztté korosodván a hadtest (a VI. kassai hadtest) szervezetében kapott helyet.

Nyugdíjaztatása előtt a fokozódó kudarcérzés miatt Ödön ivásnak adta magát. Bajtársi összejöveteleken mindenkin túltett konyak és bor tekintetében. Italos állapotban egyre gyakrabban magyarázó szónoklatokat tartott arról, amiért a maga mellőztetését sejtette. S noha az első vezérkari iskolára (hadiakadémiára) történt sikertelen pályázata még legénykorában volt, a megismétlődő elutasításokat félromán (ahogy ő szokta mondogatni - féloláh) feleségének tulajdonította. S e körülmény gyakori felemlegetésével talán bolhát ültetett tiszttársai és fölöttesei fülébe. Mert mindig elhallgatta azt, hogy Erzsébet tökéletes magyar nevelést kapott édesanyjától, s ha nem vált szükségessé, vízaknai román nyelvtudásával nem hivalkodott. Ödön mégis azt kürtölte világgá italközi állapotaiban, hogy ő nem tűr meg oláh szót házánál. A valóság ezzel szemben az, hogy Erzsébet egyáltalán nem erőltette még gyermekei számára sem a román beszédet. Mégis a folytonos ismétlésnek a nyugdíjaztatáson kívül egyéb következménye is lett. A Thuróczy házaspár nemi élete hátrányosan alakult; ritkultak Ödön közösülési kísérletei, s a ritka kísérletek sem végződtek tökéletes eufóriákkal. Erzsébet a maga örömérőll, vagy örömhiányáról nem beszélt, de férje morgolódó duzzogásait meg sem próbálta úgy értelmezni, hogy azok érdemük szerint nem életkori eredetűek, hanem a huzamos és túlzott alkoholfogyasztás következményei. Ödön nem volt alkalmas arra, hogy nemi tevékenységének alakulásáról szót ejtsen, vagy éppen szót értsen feleségével, noha egyéb irányú dühkitörései erekciós kudarcaiból fakadtak, bár azonosítatlanul.

Erzsébetnek támadt olyan gyanúja, hogy férje néhányszor, az esti órákban bizonyító kárpótlás után jár valamelyik jobb kassai nyilvánosházban. A maga megbocsátó módján ugyanis elvárta, hogy ha már ilyesmit tesz Ödön, a legtisztább, leghigiénikusabb intézmények egyikét keresi fel. E képzelt feltételeken túl, három-négy hét után, amíg e kísérleteket sejtette, Erzsébet reszkető undorral fogadta férje megújuló közeledését, de nem tudta, nem merte elutasítani s a félig-meddig sikerült aktus után rohant a fürdőszobába, hogy mindenféle vegyszerekkel,

oldatokkal lemossa, kimossa magából a bordélyokból hazahurcolt mocskot. Házaséletük nem szakadt meg, de soha többé nem változott vissza ifjúságuk megszokásaihoz.

A nyugdíjas tétlenség első heteiben, amint az lenni szokott, nagyot fordult Ödön élete. Tétlenségbe is zuhanhatott volna, a korai halált várva tétlen öregségében. Csak hát a nyugdíjas öreg alig múlt ötvennyolc éves, amúgy teli a tevékeny élet lehetőségeivel.

Figyelve az országban csatázó belpolitikai ellentétekre, visszájára fordult lelkében a román nyelv ellen táplált averzió, kérlelő szóval rávette feleségét, tanítsa meg őt arra a tájszólásra, amelyet gyermeklány korából Vízaknáról hozott. Erzsébet örömmel teljesítette ezt a kérést, az első áttanult délutánok nyelvleckéi után (egy-egy nyelvóra déltől estig tartott) titokban román nyelvkönyveket szerzett, hogy mielőtt férjének átadná tudását, magasabb, irodalmibb szintre emelje azt. Nem okozott számára nehézséget az efféle mesterkedés, melyet utóbb már Ödön szeme láttára tökéletesített. Eleinte két-három délutánt áldoztak a nyelvtanulásra, de csakhamar úgy rákapott Ödön a román nyelv ízeire, hogy akár minden napot reá szánt volna a mielőbbi akcentus nélküli tökéletes tudásra.

Alig telt bele két esztendő, Thuróczy, császári és királyi nyugállományú ezredes jelentkezett a hadtestparancsnoknál (kihallgatást kért), hogy bejelentse, rendelkezésre áll bármikor román nyelven eszközlendő szóbeli és írásbeli műveletekre. Csak első halláson tetszhetik ez a bejelentés bohó ajánlkozásnak, mert a kassai, a hatodik hadtest legkeletibb hadkiegészítő megyéje, Máramaros, jelentős román anyanyelvű sorványt szolgáltatott évről évre a közös ezredeknek.

A hadtestparancsnok a bejelentést udvarias köszönettel fogadta, megígérte a bizakodó ezredes alkalmanként történő igénybevételét, alkalmazását.

Erre azonban csak két esztendő múlva került sor.

Addig is Thuróczy Ödön ny. ezredes naponta tökéletesítette román tudását.

A nyugdíjas szokások ezalatt hónapról hónapra változtak. Erzsébet kérlelésére a tömény szeszek fogyasztásával felhagyott Ödön, aki világos nappal s a nyelvoktatás derűs figyelmében-fegyelmében nagyon kezessé vált. Ám esténként, éjjelente szaporázó közösülése idején, vissza-visszatérő merevedései jóvoltából hangosan biztatta magát, s ha, ami legtöbbször bekövetkezett, lemagzás nélkül ért véget, mielőtt felhagyott volna igyekezetével, ütemesen verte Erzsébet hátát, jelezve, hogy a sikertelenség oka társa hideg részvétlensége.

Így váltogatták a szelíd, dolgos nappalokat, a gyötrődő, harcias testi viadalok fénytelen éjszakái.

1913

Április végén Mikes sürgönyileg megkérdezte apját, levihetne-e Vízaknára néhány napra egy brit újságírót, akit módfölött érdekelnek Erdély s főként az erdélyi románság ügyei. Moldován György ugyancsak táviratban válaszolt; „Ha a Skót Vándorról van szó, hozhatod.”

Néhány nap múlva egy térdnadrágot viselő, zöld harisnyás, magas és puha szárú cipőben járó úriemberrel lépett le Mikes az első osztályú fülkéből a vízaknai vasútállomáson. Micisapkáját, melyet ugyanolyan kockás kelméből szabtak, mint a buggyos térdnadrágot, ujjheggyel érintve megemelés nélkül használta köszönésre.

Moldován György az ősi Moldován ház udvarán terített asztallal fogadta vendégét, ki - szabadban lévén - a kölcsönös üdvözlés után (közben) sem emelte le lapos fejfedőjét. Jóval a kézfogások után, de még asztalhoz ülés előtt, tagolva ejtve nevét, bemutatkozott:

- Robert William Seton-Watson vagyok, publicista, egyetemi professzor.

- Mondhatom egyszerűen úgy, hogy Scotus Viator - bókolt György.

A vendég széles mosollyal bólintott.

- Sokat hallottam önről, ismerem néhány közleményét, s úgy vélem, ismerem felfogását hazám fájó kérdéseiről.

- Én is készültem önből, tudom, hogy mint a szebeni érsekmetropoliták mindenkori jogtanácsosa, ön autentikus személyiség - s szó szerint lejegyeztem magamnak egyes fontos röpiratainak néhány passzusát - mondta Seton-Watson, s táskája után nyúlva, keresni kezdte ama Moldován-passzusokat.

A vendégjogot tiszteletben tartva György is, Mikes is, udvariasan várta, mit tart a Skót Utazó előre bocsátandóan lényegesnek a változó belpolitikai küzdelmek során lejegyzett gondolatokból.

„A gyöngébbek kedvéért - kezdte felolvasását a skót professzor - alkottunk magunknak Nemzeti Programot. Szegény program! Abba csak nem írhattuk ki, hogy nekünk Erdély kell a Tiszáig, mert ez forradalmi tény volna, és Európa nem szereti a programokban a forradalmat - eredményeit azonban szívesen szankcionálja. De különben is ez a program nem a miénk, ezt a román állam társadalmi szervezete a Liga Culturală iktatta titkos programjába. A mi feladatunk csak a támogatás oly magatartással és intézkedésekkel, melyekkel a magyar alkotmányosságot megdönthetjük. Beiktattunk hát programunkba egyebeket, sok mindenfélét, vigyázva, nehogy olyan valami legyen benne, amelyet a magyar meg is adhatna. Legfőbb követelésünk a magyar állam kettészakítása Erdély autonómiája útján. Beszélünk föderatív magyar államról is, de ki lelkesül ezekért? Kinek kell Erdély autonómiája s a föderatív magyar állam? Nekünk, románoknak kellene talán ideiglenesen, míg megbonthatnók a magyar alkotmányt, aztán abban évődnénk, rágódnánk tovább, míg átvágnók magunkat a Kárpátokon át a román államba. Az egész programunk egy fikció, csak arra való, hogy Romániával való érintkezésünket fedezzük s takargassuk forradalmi szándékainkat, tendenciáinkat.”

Moldován György egyre erősebben pirulva hallgatta egykori saját fogalmazványát.

- Ezeket a szavakat én jó húsz esztendővel ezelőtt vetettem papírra. Szemléletem azóta érettebbé vált. Józanabbul látom helyzetünket Erdélyben.

Nehogy elsikkadjon gondolata, Mikes folytatta apja egykori gondolatait, magyarul, ha pillanatnyilag nem is éppen magyar nyelven.

- Az az irredentizmus, amely a magyar állam szétzúzását tűzte ki céljául, az tett lehetetlenné a magyar nemzet részéről egy nyíltszívű és bőkezű nemzetiségi politikát. Az a tudat, hogy minden engedmény, minden jogkiterjesztés egy-egy újabb lépés a szakadék felé, melybe a magyar állam széttört tagokkal fog belehullni, amelybe széttört tagjait beledobják. Mister Seton-Watson a magyar nemzetiségi politikát „mad-illusion”-nak, őrült illúziónak nevezi valahol, de vajon átgondolta-e, amit most kifejtettem.

A skót professzor elhárító mozdulatot tett, mintha nem hallaná, vagy nem akarná hallani s megérteni Mikes szavát, az apához fordult, az autentikushoz:

- Ön kétségbe vonja Erdély autonómiájának szükségességét, tehát céltalannak tartja azt. E tekintetben egyezik véleménye bukaresti jó barátom, Nicolae Jorga professzor meggyőződésével.

Moldován György két kézzel tiltakozott:

- A legritkább esetben azonos vagy hasonló a nézetem a Jorgáéval. Bonyolult lenne megmagyaráznom ezt. Talán azért, mert fiam lehetne, s a generációk között az ellentét mindig adott.

Úgy értsem, hogy az ön természetes fiával is állandó véleménykülönbségben él?

- Így van - felelt Mikes -, de minthogy apámat szeretem, s ő is szeret engem, ítéleteink mindennapos különbözőségét alig vesszük észre.

- No, mindegy, engemet most az érdekelne, vajon miért és hogyan különbözik az ön autonómiaelmélete a Jorga professzorétól.

Rövid gondolkodás után felelt György.

- Jorga teljesen a boldogult öreg Brătianu nyomdokain halad, aki amikor a múlt század ötvenes éveiben megakadályozta, hogy a szabadságharc magyar emigránsai megegyezzenek Cuza moldvai fejedelemmel, ezt írta: „Nem bízom a magyarokban, de ha másként volna is, mi Erdély miatt sohasem egyezhetünk meg velük, mert Erdélyt semmi áron nem hagyhatjuk Magyarországnak. A Kárpátokon túli románok egyesülni akarnak velünk, s mi megígértük, hogy támogatni fogjuk őket. Ha Erdélyt Magyarországnak hagynók, árulást követnénk el velük szemben.”

- Ezt vegye figyelembe, professzorom, ha a mostani megbékélés lehetőségeit mérlegeli - vetette közbe Mikes.

- Ne hallgasson a fiamra, ebből a Brătianu-idézetből én mást akartam kihozni.

- Talán azt, hogy a magyar kormánynak árnyaltabban kellene tárgyalnia az erdélyi románokkal?

- Árnyaltabban? Meg kellene szerveznie a tökéletes autonómiát a magyar államhatalma birtokában.

Báránylevest tálalt Amáli, székely asszony, kit Udvarhelyből Tünde szervezett be apja mellé, mindennapos létének támaszául. - Ma este minden étek bárányból lészen - ismertette a vacsorát Amáli. - Hogyan készül? - kérdezte a harmadik mohó kanál után Seton-Watson. - Majd a végén - intett nyugalomra György. S miután a skót másodszor is merített a levesből, s élvezettel törölgette szája szélét, a gazda odaintette Amálit: - Magyarázza el, kedves, ennek a lének mikéntjét, majd fiam fordítja ennek az úrnak mondatról mondatra. - A báránybélt igen szépen megtisztítom - kezdte a székely házvezető asszony -, felteszem tiszta vízben - sóban, megfőzöm, megabárlom, s a levet leszűröm róla. Édes tejjel ismét felteszem, amint illik, jól megfőzöm. Egy kevés vereshagymát aprón megmetélvén, vajban rántva reá töltöm. Azután bors, gyömbér, sáfrány. Mielőtt feladnám, a bélt apróra darabolom, a levet reá töltöm. Ha a tejre tejfelt is gazdagítok, annál jobb.

A fordítás és az ízlelés során elsikkadt annak jelentősége, hogy a bárány beleit értékelték oly nagyra.

- Úgy tudom - mélázott el a professzor -, Tisza a magyarországi románságnak adandó engedmények dolgában konokul hajthatatlan. Ridegen visszautasít minden ajánlatot erdélyi terület átengedéséről.

- Jól teszi! - kiáltott közbe Mikes.

- A maximális területi ajánlatot kellene megtennie, odaígérve az erdélyi románságnak Erdélyből az őt megillető részt, anélkül hogy a magyarságot és a szászokat kinulláznák.

- Egyáltalán, ismeri ön Tisza Istvánt?

- Nemrég találkoztam vele másodszor. Megváltozottnak találtam. Külsejében és magatartásában semmi sem maradt a magyar mágnások jellemző jegyeiből, értelmiséghez tartozó polgárnak látszik. Egyébként nagyon jeges természetű, de vitába merülve fölmelegszik, és lényében szavaival vonzóvá válik. Pontos és energikus kijelentései határozott ember benyomását keltik, aki ismeri önértékét, és meg van győződve akaratának teljesüléséről.

- Ha önnek ilyen jó a véleménye Tiszáról...

- Hogy a személyisége megnyerő, az mit sem jelent az elvi különbség, a nézetkülönbség dolgában...

- De hát Jorga semmi ilyesmit nem akar, mert félti további jogfosztástól erdélyi testvéreit.

- Az ön számára Jorga, úgy látom, orákulum.

- Az természetes! Egy zseni, akiben bízni kell.

- Alkalomadtán tudnék róla mondani egyet-mást. De az meglepő, hogy professzorságod Bukarestben nem támaszkodik másra, csak őreá, az ő szavára.

- Dehogynem! Jó emberem nekem Take is. Úgy tudom, csak így szólongatják Jonescut. Meg Brătianu! Mindig szerfölött barátságosan fogad.

Mikes pimaszul megjegyezte:

- Azt nyilván elvárhatja tőle, hogy költségeit fedezze.

- Nem értem, mire céloz.

- Csak arra, hogy anyagi vonatkozásokban soha nem volt nézeteltérésük.

- Hát persze hogy nem, de ugyanezt elmondhatnám Stirbey hercegékről is, akik, képletesen szólva, a tenyerükön hordoznának, ha szerénységem nem tiltaná.

- Szerénységből ne hallgassa el a legfontosabbat - kedveskedett arcátlanul Mikes.

- Igaza van, barátom, legbüszkébb vagyok Viktória királynő unokájának barátságára. Talán bátran kimondhatom, s túlzás nélkül, hogy Mária hercegnő elragadó bája s okossága az, amely időről időre Bukarestbe vonz engemet.

- A trónörökösnének megvan a magához való esze - vágott lapos pengével György.

- Kétségtelen, hogy nagyon okos, mindig hallok tőle valami újat Románia jogos aspirációiról.

Mikes nem fojthatta magába:

- Okos bizony, minthogy ezt a tulajdonságot Jorgától sem lehet megtagadni. Ami pedig Erdélyre vonatkozó nézeteiket illeti, egy követ fújnak. Azaz a hercegnő is azt fújja, amit Jorga.

- Ha azt akarja ezzel mondani, fiatal barátom, hogy kijelentéseikben nincs ellentmondás, akkor igaza van.

- Az ő társalkodásukban, mondhatnám, sugalmazásukban nyilván igen gyakran előfordul Dácia, vagyis Erdély román lakosságának csaknem kétezer éves ittlétének kontinuitása.

- Örülök, hogy ily jól van tájékozódva, kedves Mö-m...

- Mikes.

- Kedves Mikesz.

Erdély s a román, azaz Vlach Dácia megtárgyalását félbeszakította a bárántokány. Még az étek élvezete közben odahívták Amálit, aki immár lelkileg felkészülve kezdte szakelőadását:

- A legkisebb faggyújától megtisztított bárányhúsnak bármilyen részeit, még tüdejét, máját... negyedrész bárányhoz kockára vágott fehér sós szalonnát... késhegynyi borsot, csöves piros paprikát... tört sáfrányt, szerecsendió virágát... csipet petrezselyem zöldjét, két-három gyönge zöld fokhagymát, zöld szárával együtt...

Amáli látva, hogy a vendég inkább a sűrű szaft (mártalék) tunkolásával foglalatoskodik, ezt a receptet kissé elnagyolta.

- Nos hát nyilván tudja, Erdély román lakosságának kontinuus ittlétének alapja, hogy a rómaiak kivonulása után, a veteránok meg a polgári lakosság itt maradt - folytatta Mikes.

- Igen úgy van, és sietek tisztázni, hogy pontosan ismerem a történelmi adatokat. Trajanusz Krisztus után 106-ban foglalta el Dáciát, Aurelianus császár pedig 271-ben vonta vissza csapatait a Duna mögé. De! - amint Jorga kollégámtól tudom - Dáciát csak a hivatalnokok, tisztviselők, a hadsereg, a nagykereskedők és a nagy rabszolgatulajdonosok hagyták el. A földművesek ragaszkodtak földjükhöz, a városok alsóbb rétegei szívesebben fogadták a beáramló barbárokat a rómaiak helyett. A rómaiak kíméletlen adóprést alkalmaztak, s kegyetlenül kizsákmányolták a lakosságot. A rómaiak kivonulásának pillanata kedvező volt a rabszolgatömegek számára, amelyek megszabadultak a rabságból, és szabad emberekként élhettek tovább. Éppen ezért a rabszolgák és a szabad parasztok s a városok szegény rétegei felszabadítókként fogadták a „barbárokat”.

Türelemmel végighallgatták Seton-Watson fejtegetését. Moldován György egész halkan hozzáfűzte: - A rabszolgatartók kényszerűségből nyilván otthagyták a földeket. Rabszolgáikat, vagyonukat azonban egész bizonyosan maguk előtt hajtották a Duna jobb partjára. Aztán: a rabszolgák nem szenvedtek az adóprés alatt, legfeljebb gazdáik, akik dél felé menekültek.

- Bevallom, ezeken még nem gondolkoztam - lepődött meg a skót.

E meglepődést kihasználva fogott bele fejtegetésébe, nem tudva róla, hogy apja egykori szerepét veszi át e kérdés korszerű ismereteinek tolmácsolásával.

- A dákoromán elmélet kimondásával súlyos kötelezettség szakadt azok nyakába, akik programul tűzték ki az állítás bizonyítását. Mert ha a már Gallienus alatt meginduló és Aurelianus alatt csak befejezett kiürítése Dáciának, a Sinkaitól - 1791-től - napjainkig terjedő irodalom megtámadhatatlan „igazságainak” dacára, egyszerűen hazugság, akkor a trajánusi Dáciában állítólag ottmaradt római gyarmatosok további sorsát is - történelmi adatok nem állván rendelkezésre - valamiképpen fiktív elemekből kellett rekonstruálniok.

Scotus Viatornak e fejtegetés után egyetlen kérdésre futotta:

- Mikor uralkodott Gallienus császár?

- A harminc zsarnok egyikeként 259-től 268-ig.

- A kivonulást nyilván uralma utolsó esztendeiben kezdte meg.

- Nyilván - dünnyögte csodálkozva az öreg Moldován.

- Így született meg, a ma már inkább csak újságírók és fizetett politikai írók még mindig továbbszárnyaló meséje azokról a cívisekről, akik - a népvándorlás elsöprő viharai ellenére - idillikus egyetértésben a még egymást sem kímélő barbárokkal s a hivatalos római impériumnak fittyet hányva, csak azért is, körömszakadtáig képviselték a római uralmat továbbra is, megmutatva Aurelianus császárnak, hogy ami neki és légióinak nem sikerült, azt ők könnyedén meg tudják valósítani.

- Remélem, engemet nem sorolnak, uraim, ama fizetett politikai írók közé.

- Amíg ön az én házam vendége, ilyen inzultus nem érheti - válaszolt lassan, megfontoltan Moldován György.

- Azok a román tudósok, akik ezt mégiscsak soknak találták, Erdély bérceinek magasságaiba azokat a renitens rómaiakat állították, akik az erős várakkal megerősített dunai limes mögé nem voltak hajlandók visszatérni, visszavonulni.

- Kik beszélnek így?

- Xenopol és növendékei.

- Ismerem Xenopol urat, majd keresni fogom.

- Hogy Xenopol állításaihoz a maguk idejében az ott lakó szarmaták s az őket legyőző, kiszorító vízigótok s fejedelmük, Athanarik mit szólnának, nem lenne nehéz kitalálni. Hogy a népvándorlás többi népeit, jelesül a gepidákat, kiknek sírhagyatékát szintén ismerjük. Xenopolnak egyetlen bizonyítékot sem sikerül találnia s felhoznia amellett, hogy a népvándorlás korában Dáciában oláhok, vagyis románok lettek volna.

- Nekem mondják azt is, hogy Erdélynek birtoklása a románok részéről nem a kontinuitás elméletének igazságán, vagy hamisságán fordul meg, nem szükséges tehát ragaszkodni hozzá - vetette közbe Seton-Watson.

- És mégis a román propaganda nyugat felé erre a történelminek mondott jogra, az elsőbbség jogára, az ősfoglaló, az őslakos jogára hivatkozik.

Mikes nem tántorodott el megkezdett gondolatsorától:

- Philippide megfelelő kritikával dolgozta fel Dácia római kori történetét, s nem hallgatja el, hogy már Julius Caesar, de maga Traján is ellene volt annak: hogy az *imperium exhaustum*-ból, azaz Itáliából vigyenek gyarmatosokat. Tudja azt is, hogy a légiók legénysége *ex tote orbe Romanas* rekrutálódott, s éppen az italikus elem hiányzott belőle, s így még abban az esetben sem maradt római lakosság Dáciában, ha elfogadjuk, hogy csak a légiók vonultak el, míg a polgári és falusi lakosság helyben maradt.

- Nem ismerem Philippide urat.

- Pedig ő bizonyítja, hogy Dáciában maradtak a feliratos kövek, amelyeken keleti istenségek, Baal, Malaghel, Debellaharcon, Benefat nevei ékeskednek egy csomó barbár személynévvel egyetemben, ami kétségtelenül mutatja, hogy az ellatinosító folyamat a legváltozatosabb etnikai összetételű, főleg kisázsiai, köztük zsidó eredetű népesség ellenálló erejébe ütközött, s nagyobb felületen az idő rövidsége miatt eredményt érni nem tudott. A foszlásra ítélt dákoromán mítoszt ma már a szószékről csak a soknyelvű, sokkönyvű, tudós népszerűségét már csak a tudatlanok előtt élvező Jorga hirdeti a nagyromán irredenta közszellem jegyében.

- Eszerint én tudatlan volnék?

- Nem! Nem! - kiáltották egyszerre a Moldovánok.

- No jó, jó! De ennek a Philippide-nek - ha román ember ő egyáltalán - egyéb mondanivalója nincsen a románok Dáciába érkezéséről?

- Meg kell mondanom - folytatta Mikes -, hogy bár Philippide kimutatja a kontinuitás lehetetlenségét, képtelenségét, emléktelenségét, de viszont a vlach pásztorok bevándorlását ő is a magyar honfoglalást megelőző századokba teszi.

- Ami alkalmasint úgy is értelmezhető, hogy a nyári havasi legelőkre nyájuk mögött akár Máramarosig felhatoltak a pásztorok, hogy télre visszahúzódjanak a Duna mentére - egészítette ki a vlach mozgás lehetőségét Moldován György.

- Amennyiben egyáltalán maradt Dáciában latinul beszélő néptöredék, annak nyelve más irányba fejlődött, mint a vlach. Ha Dáciában kifejlődhetett volna egy neolatin nyelv, amely azonban nem lehetett azonos a balkáni vlach nyelvvel, nyomtalanul kellett eltűnnie, mert létezésének nyoma sincs. Nyelvtanában jelen sem lehettek volna az albán-vlach-bolgár balkáni sajátosságok, amelyek a későbbi román nyelvre oly jellemzőek.

Újabb sült húsok, báránypecsenyék kerültek az asztalra, zamataikkal s a falatonkint kortyolt borokkal elütötték a vad történelem hármójukra háruló következményeit, következtetéseit.

Hosszú hallgatás után a vendégnek engedték át a folytatást.

- Utána fogok nézni Philippide úr munkáinak. De mért haragusznak önök Jorga professzorra. Nem fogadják el, hogy ő lángelme?

- Ha lángelme, magyargyűlölő s pszichopata lángelme.

- Ezt nem hihetem, hogy komolyan gondolja, egy ilyen tapasztalt idős úr, mint ön. Elmebeteg! Abszurdum!

- Családjában több gyöngeelméjű, sőt hülye található. Azok negatív extrém-variánsok. Jorga pozitív extrém variáns. Tüneteiben talán zseni, de valójában őrült.

- No jó, de mégiscsak zseni. De hogy sarlatán lenne!

- Tíznaponként megír egy-egy könyvet. S azt folyamatosan teszi. Közben cikkek tömegét írja, vagyis diktálja. Huszonnégy óra alatt húsz-harminc kötetet olvas el oldalankint egyetlen szempillantással fogva át, appercipiálva a teljes szöveget. Ilyen munkálkodás tudományos értékelésben csakis sarlatánizmus lehet, esetleg felszínes másodlagosság.

- Ismerem, többször találkoztam, eszmét cseréltem vele. Mindenesetre romantikus egyéniség. Nagy egyéniség.

- Romantikus? Legyünk jóindulatúak hozzá, azt is elismerve, hogy nagy egyéniség. De talán nem ismeri őt, csak nagyon koncentrált perceiben. Koraérett volt, szellemi képességei testi gyöngeséggel párosultak. Túlérzékeny, sértődékeny, hiú! Parancsoló, akaratos, impulzív, amellett pesszimista, ám ezt rejtegeti. A gyors gondolkodás mellett nervózis gyors beszédű. Hirtelen, dühöngésig fajuló érzelemváltások, vértolulások, elsápadások. Hideg izzadás.

- Mért sorolja fel mindezt nekem?

- Azért, hogy tudja, kinek kegyeit élvezi Bukarestben, s kit kell hiteles alapossággal megismernie.

- Önnek - fordult Mikeshez Scotus Viator - nincs egy jó szava, amit hozzátehetne bukaresti barátom jellemzéséhez?

- Dehogynincs. Én nem törődöm vele, hogy őrült-e, vagy sarlatán. Vagy akár mindkettő. Egy bizonyos; nagy álmokat, ábrándokat kergető történelmi mesélő, mesemondó.

- Tehát még szeretetre méltó is?

- Nem, mert minden ábrándjai és meséi a magyarok ellen vannak.

Seton-Watson csak egy éjszakát töltött a Moldován házban. Azt is csak azért, mert a vitatkozás hevében Szeben felé az esti vonatot már lekéste. Lefekvés előtt a küküllei borokról beszéltek, amelyekből az est folyamán háromféle is asztalra került. Leves előtt a fehéret, a régi fajtákból járdoványt és leánykát, a húsételek után vöröset ittak, a néhány évtizede betelepített kabernet szűrletet. A különleges aromák, bukék magyarázatához hozzátartozott annak elsorolása, hogy ezeket a borokat nem kénezik, legfeljebb a hordókat üresen. Záróitalként, már csak a megvetett ágy közelében aszúbort kapott a skót vendég. - Hol lehet kapni ezeket a borokat? - kérdezte. - Sehol - büszkélkedett György -, csak a termelőnél a pincékben. Kereskedelmi forgalomba alig kerül belőlük.

Az aszúborból egy literes palackot a vendég csekély málhájához bújtattak.

Reggel, amikor apa s fia kikísérték az indóházba, s közömbös beszélgetéssel minden tegnapi témát kerültek, már a vonat közeledése percében megkérdezte Mikes:

- Ugyebár, mister, ön a Viator névben az utazó, vagy vándor jelzővel vélte megtisztelni önmagát.

- Természetesen. Talán nem hangzik elég jól?

- De, pompásan hangzik. De figyelmeztetnem engedje, hogy bukaresti tárgyalásai és meggyőzetése során ne váljék a scotus után a viator jelző a szó második jelentésének áldozatává.

- Nem tudom, mire akar célozni, fiatal barátom.

- A mi szótárainkban a viator szónak második helye: szolga a jelentése.

- Szolga?

- Igen, hivatalszolga, vagyis a hivatalnok szolgája.

Seton-Watson-Scotus Viator elképedő némasággal lépett fel az első osztályú fülke lépcsőjére.

Ha a vendég német nyelvismerete csődöt mondott, egész idő alatt s egyre Mikes angol tudását vették elő a társalgásban.

Az elégedetlenség hazamenet egyszerre robbant ki mindkettőjükből. Érezték, tudták, hogy nem használtak ki egy jó, talán remek alkalmat.

- Magyar érdemekkel kellett volna előrukkolnunk, nem a dákoromán kontinuitás erőltetésével.

- Én eredménynek tartom, apám, ha sikerült megingatnunk őt a románok kétezer éves ittlakásának meséjében.

- Azt kellett volna finoman megkérdezni tőle, a Foreign Office-től mennyit kap hírszerző munkálataiért.

- Atyám! Ennél nagyobb durvaságot nem követhettünk volna el vele szemben.

- No jó, de azt igazán megtudakolhattuk volna, hogy a román olajmezők kiaknázásában mekkora angol tőke vesz részt. Ez már csak azért is érdekes lett volna, hogy Steaua Romana részvényei iránt mely angol vállalatok érdeklődnek.

- Gondolja, apám, hogy a magyar részvényesek csak úgy kótyára vetnék részvényeiket?

- Tudom én azt jól, hogy nekik egyszerűbb, ha új meg új vállalatokat alapítanak, de aránylag közömbös, sőt esetleg abszurd megközelítésben, könnyen kiszedhettünk volna belőle olyan értesüléseket, amelyek világosabb képet adnának számunkra, miért árusítják Erdélyt oly olcsón az angolok.

- Nyilván azért, mert az olajkutakból busásan megkapják érdeklődő beleegyezésük árát.

- Ezzel azt akarod mondani, Erdély elveszett?

- Csupán azt, hogy amennyiben az olajvállalatok kedvezményezettjeiként az angolokon fog múlni a döntés, alighanem, igen.

Aztán napok múlva előjött emlékezetükbe a hármas beszélgetés sok más részlete. Ezek megbékítették s megvigasztalták mindkettőjüket, igazából mindenre sor került beszélgetéseikben, amit eleve s utólag szóba hozni szerettek volna.

A faji kérdést (nemzetiségi kérdést) még mindig a legfontosabbnak tartja Seton-Watson, a megoldást az általános, titkos választásjog bevezetésében látja, a nemzetiségi jogok megtartásában és kiterjesztésében, valamint a kulturális autonómiában.

- Semmi több? - kérdezte Mikes.

- Mi lenne a semmi több?

- Valamiféle szeparatizmus.

- Nem gondolok egyes területek elszakítására.

- Meg van-e gondolkodásmódjának odaáti, regátbeli equivalense?

- Take Jonescu elmondta nekem, hogy az orosz veszély ellen annyira fontosnak látja a Monarchia létét, hogy kész lemondani még Erdély megszerzéséről is. Take azt mondta nekem: az egység vonzó álom, de nem áll a román nép érdekében.

- Tehát a Monarchiát minden körülmények között?

- Nem, dehogy - kiáltott szinte fel a vándorló skót -, én a trialista vagy föderalista monarchia híve vagyok. Reményemet, akár a románok vagy csehek, Ferenc Ferdinándba vetem, ő a nemzetiségek őszinte barátja.

- Egyedül a magyaroknak nem barátja - szólt közbe György.

- A digókat meg a szerbeket sem kedveli.

- Seton-Watson mintha meg sem hallotta volna az ellenvetéseket - jegyezte meg Moldován.

- Európa békéjét a magyarországi nemzetiségek sorsa veszélyezteti; az erőszakos asszimiláció.

- Asszimiláció csakugyan van, de a szórványterületeken éppen annyit veszít a románok javára például, mint amennyit nyer másutt a románoktól.

Aztán a magyarság szabadságküzdelmeiről esett szó.

- Be akarom bizonyítani - mondta Seton-Watson -, hogy a magyar szabadság csak legenda, s legföljebb csak a magyarokra vonatkozik, de még ők is csak akkor részesülnek belőle, ha nem teszik magukévá a szocializmus vagy a munkásmozgalom ügyét.

Moldován György fülének ezek idegen szavak voltak.

- Ha ön trónörökösünk föderalista elképzeléseit osztja, szinte annyi, mintha országunk feldarabolása mellett szavazna.

- Hogyan? Hát ön változtatások nélkül képzeli el a következő évtizedet?

- Nem! Én Erdély autonómiája mellett török lándzsát.

- A Monarchiára szükség van, de a Monarchia beteg. Valamilyen radikális szerkezeti reformmal szükséges meggyógyítani.

Az ilyenféle vélekedések belevegyültek a dákromán kontinuitás víziójának újra és újra felszínre bukkanó folyamatának tükröződésébe.

1914. április

A kassai hadtest rögtönzött, vagyis rutinszerű tavaszi hadgyakorlata közben (mégis talán inkább: után) az egyik közös tüzérosztály Máramarossziget környékén tartott pihenőt, mielőtt békehelyőrségébe vonult volna vissza.

A tüzéralakulat rendszámát és elnevezését ezúttal szándékosan mellőzzük, a továbbiakból kiderül, miért.

Már éppen alkonyodott a hadgyakorlat, amikor Thuróczy Ödön nyugállományú ezredest a hadtestparancsnok váratlanul reaktiválta - román nyelvtudása miatt.

A tüzérosztály urai, a parancsnokkal, M. L. alezredessel együtt, meglepődve fogadták a váratlanul érkező ezredest, s gyanakodva is, hogy valamiféle titkos feladattal azért érkezik, leplezzen le az osztály kebelében létezhető minden visszaélést vagy komplottot. S bár ilyesmiről fogalmuk sem volt, ám soha nem lehessen tudni - a Monarchia kettős hadrendjében minden tiszti étkezde tartalmazott annyi bajtársias kedélyességet, amely estenden folytatott italozás közben, bizonyos szabadszájúság által súrolhatta akár a hazafiatlanság, akár a felségsértés lehetőségét. Másfél napig e meggondolásokból fakadó bizalmatlansággal kerülgették Thuróczy Ödönt, de amikor szárnysegédével automobilon berobogott a tüzérosztály tisztikarának szállodai körletébe Hohenzollern-Sigmaringen Carol, a román trón jövendő örököse, minden gyanakvás szétfoszlott Thuróczy ezredes személyétől. S mindjárt azáltal, hogy az érkező királyfit ékes, irodalmi román nyelven üdvözölte. Carol nagyon rövid román beszédkével válaszolt, majd németül fogott kezet a parancsnokkal s a többi urakkal, gyakorlott fensőbbséggel, de a korával járó bizonytalansággal: alig múlt húszéves. Román katonatiszti egyenruhát viselt, de rangjelzések nélkül. Hihette bárki rangrejtő tábornoknak, holott éppen fölséges katonai képzését töltötte a román hadsereg különféle alakulatainál - s e kiruccanás által éppen szökésben volt. A dezertálásban bűnrészes parancsőrtiszt őrnagyi rendfokozatot viselt, s éppen úgy tudott németül, mint Ödönünk, vagy a többi közös tisztek, s ezért nagy tolmácsolásra nem került sor. Ödön akár fölöslegesnek érezhette magát, ha néhanéha nem akart volna románul interpretálni egy-egy vaskosabb tréfát, amit a királyi sarj hirtelenében nem értett németül.

Híre futott a jeles vendég érkezésének szigetszerte, s már másnap délelőttre meghívást kapott a felség az „Elena Doamna” leánynevelő intézet rögtönzött ünnepségére, ünnepélyére, melyet a románság mielőbbi egyesülése jegyében szervezett, állított össze a lelkes főnökasszony. Az „Elena Doamna” otthon jobb módú észak-erdélyi román családok, de főként papok leányainak és a papi árváknak biztosítottak művelődési és kupálódási lehetőséget, többesztendős alkalmat.

A leányotthonnak mint ortodox egyházi alapítványnak s a kalugyericák főnöknője superioarája egy középkorú, fiatalosan mutatós apácatanárnő mély bókkal fogadta a királyságbéli királyi vendéget, amit Carol igen-igen hatásosan, féltérdre ereszkedve, csókkal illette az áldásra lendülő női kezet. Ez a kéz fiatal volt s érzéki, tulajdonosa, kit az ifjú herceg szentanyának mondott, még nyilvánvalóan érintetlen (virgo intacta) eleddig kézcsók által is.

Felsorakoztak a román népi viseletbe öltözött leánynövendékek s amint a vendég elhaladt köztük, Bine ați venit szóval éltették. A rövid, kedves műsort, egy öttagú, németül is (nyilván) tudó énekkarocska a Gotterhaltét, a császári himnuszt adta elő, a kíséretül megjelent császári és királyi tüzértisztek fülének.

Thuróczy gondolta, hogy majd befejezésül a magyar himnuszt is hallani fogják, s ezért nem protestált, de mire észbe kapott, már be is fejeződött az ünnepség. Történt ugyanis, hogy közös éneklés után, öt pár válogatott leányka táncot adott elő, előbb párban, hol a fiúszerep is természetesen a lánynak jutott. A királyfi (trónöröksfi) trónszékszerű foteljéből felállva a táncolókhoz közelített, s amikor kólóhoz fogództak össze, engedélyt kért a superioarától hogy csatlakozhasson a leánykarhoz, s mikor az engedélyt a főnökasszony szűz s boldog mosolygással megadta, Carol amellett a lány mellett szakasztotta szét magának az összefogódzott láncot, akit már a páros tánc idején is figyelmével tisztelt meg. Kissé megnyirkultak a körbeforgók, amikor a zenekíséret abbamaradt, talán azért, mert a „szentanya" észrevette, hogy a herceg mily erősen fogja jobb kezével annak a papleánynak, akit kiszemelt, karcsú derekát, ahelyett hogy a következő leány kezét fogva tartotta volna össze a hóra láncát. Nem törődve a többi pihegő hajadonnal, Carol most ehhez az egyhez fordult, s megkérdezte: Cum te chiamă, dragă? A telt keblű, fekete hajú szépség bátran szembenézett a fenséges kérdezővel: - Miorica Zărăneanțu vagyok, anyámnak hetedik gyermeke.

A pontos és talpraesett választ a fenséges úr egy gyors kézcsókkal hálálta meg. S a főnökasszony szeme könnybe lábadt a meghatottságtól, midőn a két egymáshoz illő fiatal lény egymás kezét fogta. S attól meg éppen könnye gördült végig arcán, mikor boldogult Zărăneanțu pópa hetedik gyermekének reszkető kezét ajkához emelte a királyi fenség.

A kis leányotthoni ünnepség ezzel szinte véget is ért, éspedig nem a magyar himnusszal, hanem az erdélyi románok nemzeti dalával: Desteaptăte române, din visul tău de moarte...

Csak Ödön tudta a császári és királyi tüzértisztek közül, mit mond a zengő, tüzes ének: Ébredj román halálos álmodból...

De már ő is megfeledkezett róla, hogy itt a magyar himnusznak lett volna a helye. Talán a második hohenzollerni kézcsók tette véle ezt. Vagy... vagy talán a verejtékben párázó fiatal leánytestek illata.

Délután kilovagoltak az urak a Tisza mentén őfenségével. Ödön nem tartott velük, de a parancsőrtiszt őrnagy sem, aki eltűnt, de órányi idő után felbukkant, s a tüzér hadapródokkal kezdett tárgyalni - románul. Csakhogy a kadétok nem ismerték ezt a nyelvet, s Thuróczy ezredeshez folyamodtak, aki ily módon beavatódott a román őrnagy délutáni tevékenységébe.

Egy rend hadapródi extra ruhára volt szükség s egy pár ünneplő tiszti topánra, amit cúgos cipőnek is nevez a közbeszéd.

Az őrnagy csak annyit árult el, hogy a superioara kikötése, föltétele, legyen extra minőségű egyenruha.

Hogy mivégett, azt a makacs titkolódzás közben csak sejteni kezdte Ödön.

Amint alkalmas egyenruhát kerítettek, s fekete, harminckilences számú tiszti topánt, őfensége automobilján elindultak - mert Ödön nem tágított az őrnagy mellől - az Elena Doamna leánynevelő intézetbe. Ott már a főnökasszony várta érkezésüket. Vagyis inkább csak a szárnysegéd érkezését.

Érezhető volt, hogy Thuróczy ezredes felbukkanása megzavarta a superioara elhatározását, melynek utólag kitapintható feltétele mintha csupán az lett volna, hogy tisztjelölti egyenruha legyen, s duci női lábra alkalmas topán.

Az őrnagy románul sürgette az indulást. A főnökanya - remélve tán, hogy az ezredes hamarébb eltávozik, olyasfélét hebegett, hogy rendkívüli s minden eddigit fölülmúló fürdetéssel még nem készültek el.

Nevet senki sem mondott, de Ödön megértette, hogy Miorica Zărăneanțuról van szó, a „szerencsés" hetedik gyermekről. S magyarázni próbálta, hogy ilyen gaztettet nem szabad a szentanyának elkövetnie. Magyarul szólt, s a tiltakozó választ is magyarul kapta: Itt nem gaztettben történt elhatározás, hanem a majdani Nagy-Románia honleányának boldog és önkéntes felajánlásáról, felajánlkozásáról az uralkodó családdal való egyesülés végett.

Thuróczy tiltakozott, erkölcsi, sőt valláserkölcsi elvekre hivatkozva. Az őrnagy meghökkenten figyelte a magyar diskurzus hangsúlyait s úgy vélte nem kell magának lefordíttatni az aggályoskodás lényegét, a házfőnök román honleány vagy honanya felé fordulva, nagyon tagolt szép szavakkal, szinte esküszerű mondatokat formálva, megígérte, azaz ígéretet tett, hogy amennyiben a fenséges kalandnak természetes gyümölcse lenne, mind a bukaresti metropolita, mind a királyi család eleve megszenteltnek tekintené ezt az egyszeri kapcsolatot, s még az sem bizonyos, hogy nem lehetne folytatása ennek a kölcsönös megtetszésen alapuló csodálatos vonzalomnak, melyen láthatólag rajta van a teremtő úristen áldása.

Thuróczy tett még néhány magyar kísérletet, intvén a „priorisszát", ne aljasítsa bordéllyá intézetét, ne szolgáltassa ki rimaként egyik s éppen félárva növendékét, s ki tudja, ott, a szállodában, a királyi kurafi nem dobja-e oda a részeg tisztek prédájául a gyanútlan szüzet.

Meg is hökkent egy pillanatra a nő, s kérdezte az őrnagyot, megígérheti-e, hogy Miorica kedvezéseiben csak a jövendő trónörökösnek lesz-e része.

Carol herceg parancsőrtisztje esküvéssel és pravoszláv keresztvetéssel pecsételte ígéretét, s hárította el a koros honleány aggodalmait.

Hitte-e vagy sem az automobil sofőrje, hogy a hátsó ülésen magyar hadapród őrmester a domnu major mellett ülő - nem derült ki, hátrapillantás nélkül vezette a pöfögő négykerekűt.

A szálloda első emeletén a két „díszes" lakosztály egyikét az osztályparancsnok alezredes, a másikát harmadnapja Thuróczy Ödön lakta. Őfensége érkezése pillanatában természetesen az alezredesnek kellett szerényebb szobába húzódnia. Mioricát a szárnysegéd őrnagy egyenest a királyfi szállására csempészte - rangrejtve, vagyis inkább hadapródi rang mögé rejtve - sikeresen.

Ödön elhatározta, tovább most már nem avatkozik bele a trónörökös élvezetébe. Félig-meddig levetkőzve, kényelembe tette magát, de a felszivárgó énekhangok miatt sem szundikálni, sem olvasni nem tudott a megkésve érkezett tegnapi budapesti lapokból. Mert a naponta való hírlapolvasás nyugdíjas életének elmaradhatatlan penzuma volt.

A tükrös teremben a földszinten cigányzenészek húzták a fenséges úr fülébe. A függönyök leeresztve a bámészkodók ellen, a bejárati ajtók lezárva minden fölösleges vendég előtt. A tüzértiszteken kívül csak a polgármester s a helyőrség parancsnoka, gyalogos alezredes vehettek részt a pezsgőzéssel kezdődött vidám barátkozásban.

A bankettszerű vacsora éjfél felé ért véget, a parancsőrtiszt aranybojtjaival a királyi lakosztály és a tükrös terem között állandó ingajáratban mozgott: fent a leánykában tartotta a szűzi várakozáshoz szükséges lelket, odalent pedig biztató és serkentő szavakat súgott, sugdosott a fenséges fülekbe az áldozati báránykáról.

Őfensége megfeledkezett Ödönről, nem vette észre távollétét, a tüzéreknek eszükbe sem jutott emlékeztetni távollétére - a parancsőrtiszt meg éppenséggel örült, hogy kerítő mesterkedésében senki nem háborgatja.

Ödönnek fektében hasára hullt már a budapesti hírlap, amikor a szomszéd lakosztályból harsány román beszéd vert által a falon. A királyfi előbb alkalmatlan szárnysegédét küldte a jó édesanyjába, majd nyilván vetkezés közben, nagy szóval a vendég leánykát faggatta, fegyelmezte. Félóráig sem tartott ez a diskurzus. Ödön fülének a leányka válaszai és menekvő sarokbaszorulásai halkan rebbentek s alig érthetően.

A királyi üldöző már nyilván alsóruhában, vagy meglehet, már mezítlen riogatta a telt idomú félárvát. S a fennszó, amely a megközelítéssel szinte helyileg jelölte, hogy a lakosztály mely részén hangzik - egy zuhanással (nyilván átkarolt), együttes zuhanással a heverőn megszakadt, s hörgéssé csöndesült.

Ebből a hörgésből arra következtetett Ödön, hogy odaát a nász már beteljesült, de percek sem múlhattak, Miorica Zărăneanțu mezítláb végigtrappolt a folyosón (s mert Ödön nem szokta kulcsra zárni szobái ajtaját), benyitott, bezuhant az ajtón.

Riadt volt, feldúlt és undorodó.

- Elaludt és összerókázta magát - magyarázta menekülését.

Az első pillanatban az cikázott át Ödön agyán, mit kell tennie ily diplomáciailag kényes helyzetben. Ám pillantása egybefogta a reszkető leányt, fehér tüllszerű köntösét, melyet nyilván a superioara gondolt ki számára a ma esti ünnepségre. Az áttetsző kelmén keble bimbai ütöttek át sötéten s hasa alatt a fekete moha.

Egy pillanat alatt olyan feszülést érzett alsó fehérneműjén, mint hadnagy kora óta tán még soha. Természetes, néma mozdulatokkal maga alá gyűrte a leányt, s bár semmi segítséget nem kapott, valósággal belenyársalta magát a mohás húsba, szinte reccsent.

Miorica hangtalan tűrte, ami vele történik, úgy értelmezte a főnökasszony tanítását, hogy hallgatva kell örülnie vagy szenvednie.

Ödön, anélkül hogy elhagyta volna tagja váratlanul lelt rejtekét - kis idő múlva most már higgadtabban megismételte rohamát, s még azután is megpihent, elfödve Mioricát - a rejtekben. Jól elmúlt már éjfél, amikor átkísérte a vértől még kissé iszamos lányt a románok jövendő trónörököséhez, ki mély álomban hevert hanyatt. Az alkoholos visszaökrendett kortyokat letöröltette Mioricával, hogy undorodás nélkül a fenség mellett maradhasson.

Amint felébredt Carol herceg, két napig nem engedte ki szobájából a tizenhat éves, telt idomú félárvát.

Az Elena Doamna főnöknője kétszer is küldött növendékéért, de hiába: - A kisasszony nem ér rá még - küldte vissza a parancsőrtiszt a kalugyericákat.

Végül maga jött harmadnap a superioara, s neki aztán kiadták a kis Mioricát a szállodából. Nem hadapródi egyenruhában, a főnökasszony rendes, leánynak való úti köntöst hozott magával.

Őfensége felajánlotta az automobilt, de a zárdába indulók az efféle hívságos kísértést elhárították maguktól.

1915

Aszpázia sógora (Alexandru Marghiloman) engedélyével belelapozhatott az ő feljegyzéseibe, hogy a „család" számára emlékeztetőt írhasson, jegyezhessen ki belőlük. A „család" szón Aszpázia természetesen György öccsét értette. A sógor nyilván Trajánt s talán húgát, Smaranda-Agathát. Íme:

Január 3.: Konstantinápolyban azt beszélik, hogy nálunk pénzzel mindent el lehet érni.

Január 5.: Ebéd Cotroceniben a Királynál. Ott a királyné, Carol herceg, Erzsébet hercegnő, Nicolae herceg és a kis Mária hercegnő. Mircea, az utolsó gyermek betegeskedik. A király szerint Constantinescu tábornok kinevezése a Nemzeti Bank élére: szégyen. Szerbia ellen bármilyen kezdeményezés rossz vért szülne. Jenő főherceg meglehetős képességű katona. Elődje Potiorek tábornok egy tébolyult, akit bolondok házába kellett volna zárni. Emberei sokszor tíznaponkint mindössze egy kenyeret kaptak. A szerbek nem tehettek mást, mint hogy felszámolták őt.

Január 7.: Von dem Bussche (a német követ) közli, mondanivalója van a király számára, de nem Brătianunak is! Németország hadat küld Erdélybe, hogy az osztrákokat segítsék ellenünk. Szerintem ez okos előrelátás a magyarok ellen, kik különbékére készülnek. A király felolvas egy jelentést az orosz hadseregről, amely tisztjeinek nyolcvanöt százalékát elveszítette. Oroszországnak nincsenek tartalékos tisztjei.

Január 9.: Meglátogat Seton-Watson és G. Trevelyan. Csak a Dardanellákról beszéltünk, és arról, hogy szükséges egy biztosíték, hogy Angliának nem fontos Magyarország integritása.

(Négy hónap jegyzeteit Alexandru sógor megvonta Aszpáziától, nyilván túlságosan bizalmas közlései miatt.)

Június 1.: Társaságban, bár italosan egy őrnagy, hogy meg kell fosztani trónjától a királyt, s Carolt kell a helyére ültetni. Ferdinánd katolikus, nincsen összhangban pravoszláv népével. Meg kell tőle szabadulni.

Június 2.: Jelentik, hogy Mackensen újra megverte az oroszokat, és huszonhatezer hadifoglyot ejtett.

Június 7.: Czernin egy ügynökük beszámolóját hozza, hogy egy Imbronie nevű erdélyi pap vállalkozott rá, hogy megöljön. Sok menekült mind ellenem van.

Június 8.: Unszolnak: elérkezett a pillanat, hogy végleg Oroszország ellen kell fordulnunk. Románia, mivel kis ország, nem engedheti meg magának, hogy elárulja meglévő szövetségeseit.

Június 11.: Czernin meghív egy előadásra, ahol térképekkel demonstrálva adja elő Lemberg grandiózus bevételének körülményeit. Vitatkozunk: Román Bukovináról nem lehet szó, kell az egész együtt, Csernovitzcal együtt. De Erdéllyel sem mehetünk ismeretlenbe, kell egy

középső megoldást is tartalékolnunk. Czerninnel való vasárnapi beszélgetésem alapján arra kell gondolnom, nemzeti és politikai koncessziókat tenne egy jóindulatú semlegesség esetében, amely később akcióhoz vezethetne bennünket. Kimondom: Bukovina, jogok és statútum Erdélyben és szabad út a Vaskapunál, a Dunán. Ő: kellene itt egy határkiigazítási lehetőség. Én: mire gondol? Ő: azt hittem, tudja: Hátszeg és Karánsebes vidéke ez az annyira román blokk. Én: ki adhatja ezt oda a semlegességért? És ha Oroszország nekünk ajándékozza Bánátot? Ő: nem teszi meg Szerbia miatt.

Június 12.: Meghívom Verzeát, hogy tájékoztasson Erdélyről. Őrület területeket követelni, lehetetlen, és ha három megyét megkapunk a Bánságból, a többit asszimilálják, elnemzetlenítik, így a román arány nagyon lecsökken. Verzea találkozott Aurél Popoviccsal, Sándor belügyminiszter tárgyal Vaidával és Vladdal. Tudják, hogy a német és osztrák vezérkar presszió a Popovics által megfogalmazott követelések érdekében, amelyekkel Maniu is egyetértett: regionális autonómia Erdélyben és a Magyarországon élő románoknak, mint a horvátoké. Kamarát a régió törvényhozásának. Megfelelő pénzügyi önrendelkezést. Garanciaképpen erre a területre egy kormánybiztos azonnali kinevezését s egy tárca nélküli minisztert Budapesten, de mindkettőt a nemzeti parasztpárt köreiből.

Június 13.: Váratlanul megérkezik Mihali. Az a véleménye, hogy pillanatnyilag lehetetlen Erdélyt elfoglalnunk. Három vagy négy megye elfogadása helyes lenne, így az egész többi rész titkos román befolyás alá kerülne. Nem hiszi, hogy a magyarok elfogadják a tervet, bár ők talán azt hihetnék, hogy azután már nem lenne többé kilátásunk.

Június 15.: Fél tízkor hívat Mária királyné. Néhány perc múlva a kis szalonba bejön a király, áthív az irodájába. Beszámolok neki beszélgetéseimről. Véleményem szerint rövidesen állást kell foglalni, mert a krízis elmúltával minden felelősség a koronára hárul. Bukovináról beszélve, az orosz követ szavait idézi: Csernovitzban kevés a román. Ő: de az orosz még kevesebb, mert a zöm zsidó. De nagyon fontos kulturális központ Románia számára. Az erdélyiekről a király azt mondja: hosszú orrot csináltam nekik.

Június 16.: Beszélgetések Busschéval. Közölte Brătianuval, hogy Németország katonai támogatást ígér: gyalogosokat és nehéztüzérséget. Bethmann-Hollweg azt üzente, amennyiben haladéktalanul cselekszünk, megkapjuk Csernovitzot is, meg Erdély autonómiáját is. Beszélek a Vaskapuról, ő azt mondja, könnyen fog menni, s azt is mondja, feloszlatják a Duna-Bizottságot.

Czernin beszélni akart velem, elmentem hozzá. Felolvasott néhány pontot Tisza tervezetéből. El fogja küldeni, hogy tanulmányozhassam. Ő azon lovagolt, hogy felajánlja Román-Bukovinát, de az ajánlat csak egy hónapig lesz érvényben.

Június 17.: Megkapom franciául Tisza pontjait. Rögtön beszélek erről Mihalival. Ő azt mondja, ezek az ajánlatok szórul szóra ugyanazok, amelyeket a háború kitörése után fogalmazott meg Tisza, messze attól, amit Bécsben Aurél Popoviccsal, Maniuval és Vaidával tárgyaltak. Azonnal írok Czerninnek, hogy egyetlen román sem fog ezekben a javaslatokban megoldást találni. Tehát megakadtak a tárgyalások. De hát Erdély ügye rávehet-e arra, hogy tagadjuk az evidenciákat. Az oroszokat megverték, s mi maradjunk ölbe tett kézzel?

Június 20.: Minden, ami elhangzik, ok arra, hogy ne harcoljunk. Két hónapra van muníció, s aztán meglátjuk.

Június 22.: Bussche azt mondja nekem a lóversenyen: Czernin javaslatai nem véglegesek. Rövidesen kielégítő szöveget fogok kapni. Erdélyért nem szabad kockáztatni Bukovinát és Besszarábiát

Június 24.: Georges Stirbey kijelentette, Erdély miatt nem állunk meg félúton, hogy mindent elveszítsünk. Van lehetőség a Központi Hatalmakkal való tárgyalásra.

Június 27.: Bussche szerint elfogadható Bukovina azonnali annektálása. Ez megelégedéssel töltené el az erdélyi románokat is. Az aktust császári manifesztummal hirdetnék ki, mert ebben az esetben a Koronát is kötelezné a tény, nemcsak a kormányt. Cserében: szabadon hagynánk az átkelést a hegyekben, megőriznénk egy jótékony, jóindulatú semlegességet, s megkötnénk egy titkos egyezséget, utólagos katonai akcióra.

Június 30.: Bussche azt mondja: a magyarok belemennének a Lex Apponyi leépítésébe. Kérdem: hiányozhatok-e két hetet, szeretnék Karlsbadba menni.

Július 3.: Elutazom Curtea de Argeşbe. Erzsébet királyné délelőtt fogad, este 6-ig nem enged el. Azt mondja boldogult Carol királyról, teste még holtában is fiatal volt. Ferdinánd király mélységesen tisztelte nagybátyját. Ha teheti, újra olvassa feljegyzéseit, s ihletet merít belőlük. Az a véleménye, hogy Mária királynénak nincs befolyása férjére. Sinaiába szívesen elmenne, különösen a nyári melegben, de nem szeretne árnyékot vetni Ferdinándra. Brătianu akadályozza a királyt, hogy Sinaiába menjen, nehogy azt a látszatot keltse, hogy közeledik a Központi Hatalmakhoz.

Július 5-6.: Pihenés Buzăuban.

Július 8.: Stere szerint a király egy rongy. Badarau éppen az ellenkező véleménnyel jött ki tőle. Úgy látom, aszerint fedi fel magát, kivel beszél.

Július 9.: Czernin meglátogat. Figyelmeztet, Bukovinára vonatkozó ajánlatuk négy nap múlva lejár. A császárt nehezen vették rá, hogy birodalmáról letépjenek egy tartományt. Én: és mit ajánlottatok Erdéllyel kapcsolatban? Ő: Brătianu sohasem beszél Erdélyről. Nem ragaszkodik hozzá. Én: De mások, akik tenni tudnak érte, ragaszkodnak hozzá! Mit mondunk az országnak, ha üres kézzel érkezünk? Ő: bizonyos vagyok benne, hogy Tisza mindent elmondana, és olyan koncessziókat tenne, amilyeneket senki másnak. Beleegyezett, hogy találkozzanak. Hajlandó Brassóba jönni. Én erre nem válaszolok, de ő a tárgynál marad: Kérem, tegye meg. Bár úgy érzem, nem fogja megtenni.

Július 12.: Brătianu nagyon fél az oroszoktól. Nem a hadseregüktől, hanem merényleteiktől s az általuk előkészített forradalomtól.

Stirbey nem fogadja el, hogy az erdélyiek követelései miatt feláldozzuk Besszarábiát.

Július 14.: Kedd. Sinaia. Czernin holnap közli Bukarestben, hogy a Bukovinára tett ajánlat érvénytelen. Brătianu nem enged szabad átkelést a hegyeken. Én: válaszolj kategorikusan, mit tudsz tenni Erdélyért? Ő: egyezzen bele, hogy találkozik Tiszával, s önnek megadja azt, amit nekem nem adhat meg. Egy bonyolult dolgot meg lehet vitatni, és nem lehet egyszerűen csak leírni. Én: feltételesen elfogadom, de nem lehet szó másról, mint a semlegességről. Ő: de a király garanciája szükséges, hogy a semlegesség akcióhoz vezetni.

Július 15.: A háború után minden ott folytatódik, mint előtte. Bussche: nagy tévedés, mert Románia Németország számára már nem lehet sohasem az, ami eddig volt. Ő nem harcol a Tiszával való találkozásomért. Elegendő, ha ő közvetíti számunkra a magyar engedményeket Erdélyre vonatkozóan: a román nyelvterületre negyven képviselő, a Lex Apponyi felfüggesztése és általános amnesztia. Ezek fontos engedmények. Én: de hát ezeket már a háború előtt is...

Július 17.: Nyilatkozom a *Berliner Lokalanzeigé*-nek: helyzetünk gyönge pontja Erdély, amely megbénít minden jóakaratot.

Július 22. szerda: Visszaélések a búza- és ökörkivitel körül. A miniszter fia 1300 lejt szed vagononként. Még Lambrino generális sem jut el panaszaival a miniszterig.

Július 24. péntek: Híreim: amint Bussche szavai alapján is sejtettem: úgy határoztak, hogy Romániával nem kell tovább tárgyalni. Más: híresztelik, Bánát ügye a franciákkal már el van intézve. Más: a király beszélgetett Erzsébet királynéval, mikor váratlanul Mária királyné nyitott be, a király azonnal témát váltott, oly ügyesen, hogy Erzsébet királyné valósággal elképedt.

Július 29.: Anyagi csődbe jutottunk. A pénzügyminiszter nem tudott hétszázezer lejt adni valakinek, aki kétmilliós zálogot tudott biztosítani. De közeledünk a politikai csődhöz is. A hadügyminiszter azt üvöltötte a minisztérium folyosóján: egy töltényt se a központiakért. Czernin levele Sinaiából - látogassam meg halaszthatatlan ügyben. Marinkowici (a szerb követ) nagyon beteg, két kilót fogyott, nem is tud aludni a hírtől, hogy Oroszország mindent átengedett Bulgáriának, megkapják Macedóniát egészen az Ochrida-tóig, Üskübig. Ez harmincezer négyzetkilométer a szerb államból, és semmit nem ígérnek nekik a tenger felé. Szó sincs Albániáról, és annak idején odaígérték nekik Boszniát és Hercegovinát, amely ötvenezer négyzetkilométert képez, de szörnyű hely, csak kopárság és szikla. És Szerbia kénytelen lesz elfogadni, mert nekik nincs más, mint Pasic, és neki a torkán a kés. Ami pedig a görögöket illeti, őket senki sem kérdezi meg, azt jelezték nekik, hogy át kell adniuk Kavallát és Dráma vidékét, és annyi az egész. Egy különbékét sugalmaz nekik a Hármas Szövetséggel. Ilyen módon Törökország megmenekül, és megmenekül vele Szerbia is, a bolgár követelések megszűnésével két hónap alatt fel lehet állítani a balkáni konfederációt, amely kicsúszik Európa kezéből. Én: de a Hármas Szövetség ma már nem fogadná el Törökország ajánlatait. Ő: gondolom, Anglia boldog lenne, ha megszabadulna Oroszországtól Konstantinápolynál, és a végén az lesz, hogy az oroszok győzelmét segítettük: meglesz a szabad áthaladás a Dardanelláknál, és így lehetőséget kapnak az oroszok, hogy tovább harcoljanak, mivel biztosítva lenne az ellátásuk, de nem kötöttük magunkat az oroszokhoz, hogy ők területeket szerezzenek maguknak, éppen ezért tőlünk több segítséget nem kapnak. És az azonnali cselekvést is kérik tőlünk! Hogy újra összeötvözzék a blokkot, s így mi arra lennénk kényszerítve, hogy átengedjük a bolgároknak a Vardar-folyó bal partját. Ő arra kér engem nyomatékosan, hogy tanulmányozzam a kérdést, mert négy-öt nap múlva válaszra van szükség. A határidő az ő kezében van, mivel Pasic már konzultált vele. (Az ajánlat tehát hivatalos.) Megígérem neki, hogy beszélek Busschéval. Ő arra ösztönöz, hogy minél előbb!

Július 30. csütörtök: Aurel Popovics hipochonder, félénk, még tiszti kísérettel sem mer átutazni Magyarországon Berlinből, ahol Tisza iránti féltökben nem tudtak kapcsolatot szerezni a császárral. Egy angol úrral (küldött) beszélgetve tapasztalom, hogy a hatalmak nagy erőfeszítést tesznek, hogy a semlegeseket bevonják a háborúba.

Augusztus 1. szombat: Tárgyalásom Czerninnel Sinaiában. Szerbiáról, Dardanellákról. Visszatérek Erdély kérdésére: szerinte Tisza sokat tesz a románokért, mintegy elismerésül hűségükért, de az belső ügy lesz, nem egy hatalommal kötött egyezmény. Tudnom kell, mire számíthatok. Ő: a kormányhoz vagyok akreditálva, de a kormánnyal már nem beszélek semmit. A király nevezze ki önt, a kormány leendő fejét, s akkor tárgyalhatunk. Én: amíg a kormánynak van miniszterelnöke, addig nem fordulhat más személyhez. Ő: bízza meg a tárgyalásokkal önt - homo regius -, és akkor kitérünk minden kérdésre.

Augusztus 4.: Bethmann-Holweg kijelentése: összeveszítettek önök engem a magyarokkal, és most abba a kellemetlen helyzetbe kerültem, hogy igazat adjak Tisza grófnak, aki megjósolta, hogy Románia semmilyen áron nem lép be mellettünk a háborúba. Bulgáriával kell törődnünk és Nagy-Bulgáriát kell csinálnunk, mivel önök nem akarták, hogy Nagy-Romániájuk legyen.

Az a hír kapott szárnyra, hogy a Schneider-Creuzot nehéz ágyúkat küldene minden felszereléssel és kezelőszemélyzettel. Tehát van egy megállapodás Franciaországgal? Czernin a királynál töltött audiencia után felkeresett. A királyt jókedvűnek találta, azt mondta, a közvélemény megváltozott, a gondolatok új perspektívák felé fordulnak. Egy kormányváltozás az én javamra túlságosan erős lenne. Czernin egy vegyes kormányra célzott. A király szerint Brătianu nehézségeket támasztana. Czerninnek az a benyomása, a király szabad akar lenni, és becsületes embereket keres.

Augusztus 7. péntek: Párizsi hír szerint Brătianu nem tudja nem aláírni a négy hatalommal a szerződést, amely már rendben van, egyedül Clemenceau-nak és Millerand-nak vannak fenntartásai Romániával szemben. Különben Olaszország átengedi azt a muníciót, amit neki gyártottak le.

Augusztus 12. szerda: A hadseregben hamis híreket terjesztenek a tisztek körében: hogy egyedül én akarok háborút!

Augusztus 13. csütörtök: Bussche tegnap beszélt a királlyal, jó erőben találta. Szerinte Take lesz az első, aki mellém áll, ha eljő az ideje. A király azt mondta, a központi hatalmakat most megtámadni őrültség volna. S tiltakozik az ellen, hogy vezérkara az oroszokkal tárgyal. A *National Zeitung*-ban cikk jelent meg, hogy a négyhatalmak, Bulgáriát megbüntetve, Szerbiának adják Macedóniát.

Augusztus 22.: A szerbek ajánlatot tettek egy román-görög-szerb egyezményre. Ezzel szét lehetne verni a bolgárokat. A románok kijáratot kapnának az Égei-tengerre. A szerbek megkapnák Lagos öblét. Vajon ez új sikere a négyhatalomnak? Giurgiuban láttam egy térképet a Balkánról, amelyen ceruzával be volt jelölve egy sáv a Dunától az Égei-tengerig, és rá volt írva: Románia. Bulgária megyenagyságúra volt összezsugorítva. A bulgároknak az orosz Konstantinápoly halálos ítélet volt. Take Jonescu állítólag kijelentette, hogy a bulgárok nem menekülnek a németek markából.

Augusztus 26.: Miháli fel van háborodva: csak legyen meg a pénzem, amit a kukoricába fektettem, és többet nem teszem a lábam Romániába! Még hozzáteszi: gyakran beszélünk arról, ami itt folyik, és ennek következtében csak egy dolgot kívánunk, maradjanak otthon, és hagyjanak bennünket békében! Az egész életük csak lopás és hazugság! Lebecsülik mások jogait! Ha az ember ír Tiszának, az válaszol, ha az nemleges is! Az önökéi mindent ígérnek, semmit nem fogadnak el, és nem teljesítenek soha semmit! Miháli megtudta Budapesten, hogy Brătianu nem kért semmit, és azt sem fogadta el, hogy tárgyaljanak. Brătianu azt tanácsolta neki, hogy ne szakítson Tiszával, de kérjen tőle annyit, hogy azt ne lehessen megadni! Ő nem követte ezt a tanácsot, kiváltképpen háború idején. Mindig azzal gyötört, hogy követeljük az odaáti területeket, soha többet nem kérek ilyesmit.

Augusztus 28.: A király titkos audienciára hívat. Az a véleménye, hogy meg kell változtatnunk a politikánkat, de nem elmenni a katonai intervencióig. Az oroszokat nem verték meg teljesen, és nem kérnek beavatkozást. Én nem tartom sürgősnek a cselekvést, és azt, hogy elszalasztjuk a szerencsés pillanatot. Ha ebben a pillanatban kötnék meg a békét, nekünk nagyon rossz lenne a helyzetünk, csupa rosszakaró venne körül. Én: tehát azonnali semlegesség!

Tehát visszatérünk az igazi semlegességhez! És mégis Predeálnál evakuálták a villákat. A király kitart amellett, hogy rövidesen változás következik. Nem mondja, mikor és hogyan, csak sejteti. A hadsereg nincs olyan állapotban, hogy ne lehessen hűséges. Mihalitól tudom, mondom a királynak, hogy Brătianu mindig úgy tárgyalt, és utasított, hogy ne lehessen semmit teljesíteni. Felhívom a király figyelmét Erdély határán a fölösleges csapatmozdulatokra, amelyeket Iliescu tábornok rendelt el.

Szeptember 8.: Czernin kijelentette a királynak, hogy az osztrák nagyvezérkar nagyon ideges a román csapatösszevonások miatt. Én: nem szabad közel engedni katonáinkat a magyarokhoz. Nem adhatjuk át magunkat egy őrült vagy gonosz kénye-kedvének.

Czernin dühös, hogy eltelt két hét, és Brătianu semmit sem váltott be ígéreteiből, nem vonta vissza a csapatokat. A király? Kisujját sem mozdítja. A király még a hadsereg fölött sem rendelkezik? A király azt mondja, ezek a hadmozdulatok tudta nélkül történtek, s Brătianu már kiadta a parancsot, hogy a katonák maradjanak tíz kilométer távolságra a határtól. A király erélyesen rendre utasította Iliescut: remélem... Czernin: a románok királya ne reméljen, hanem parancsoljon!

Szeptember 17.: Meglátogat Victor Antonescu hadügyminiszter. Az a véleménye, hogy a háború sokáig fog tartani. Bolondság lenne hamar bedugni a fejünket, hogy nélküle maradjunk. Időt kell nyerni.

Szeptember 22.: Oroszország ultimátumot küld Bulgáriának, a franciák és angolok partra szállnak Szalonikiben.

Szeptember 23.: Czernin közli, hogy már a legcsekélyebb bizalmuk sincsen Brătianuban, ő mégis a gazdasági bojkott ellen van. Tudják meg - mondja - önök is, a király is, hogy kormányváltozás esetén hajlandók vagyunk mindent újra kezdeni, és mindent teljesítünk, amiről régebben szó esett. Bussche szerint a szaloniki partraszállás Venizelosz disznósága, hogy megkösse a király kezét.

Szeptember 27.: Carol király halálának évfordulója. Erzsébet királyné meleg köszönetet mond jelenlétemért, Mária királyné megköszöni, hogy lovászom rendbe hozta Grui-Sanger nevű lovát. A király nem közeledett hozzám, Take Jonescu durva támadásai miatt tart a civilektől.

Szeptember 28.: Bulgária hadat üzen Szerbiának. Németország garantálja, hogy Bulgáriának nincsenek ellenséges szándékai Románia iránt. Bécsben aggodalom, hogy a románok szabad utat engedélyeznek az oroszoknak. Hírek arról, hogy merénylet készül ellenem.

Szeptember 30.: A királyt Brătianu hipnotizálja. Csoportosulnunk kell, hogy nyomást gyakoroljunk a királyra. Czernin gróf megjegyzi, hogy hibát hibára halmozunk, s hogy Sipotenél az internált csángó-magyarokkal embertelenül bánunk. Egyáltalán, miért kellett állampolgárainkat fogolytáborba hurcolni? Az a hír terjed, hogy két hónapon belül bent leszünk Erdélyben. Brătianu: nem változtatom meg politikámat, ha nem tetszik, buktassatok meg.

Október 1. csütörtök: Úgy hírlik, a gyilkos Cătărăuval, akinek kapcsolata van Filipescuval, s Brătianu ezt tudja. Elfogtak valakit, akinél fegyvert és robbanóanyagokat találtak, s ellenem készült merényletre. Corbescu nem árulja el, milyen nemzetiségű, csupán azt, hogy Cătărău izolált helyzetben van.

Október 2.: Egy csavargókból álló banda betörte a német követség ablakait. Bussche elmondta a lóversenyen, hogy a királynak felfedte a kormány üzelmeit; s azt tervezi, ha nem torolják meg e tényt a bűnösökön, itt őreá már nincs szükség, elég lesz a követségen egy szimpla titkár is.

Október 3.: A király azt mondta Carpnak, meggyőződése, hogy a németek fognak győzni, de a pillanat még nem érkezett el, hogy akcióba lépjünk. Carp a következőket mondta a királynak: normális időben egy király átvészelheti úgy az uralkodást, hogy az utókornak megőrzi reputációját, de ha olyan időkben, mint a jelenlegi, nem tud cselekedni, jelentéktelen királyként marad meg a történelemben.

Október 7.: Czernin találkozott a nyugtalan Brătianuval. Tudja, hogy Románia értékes időket veszít el. Ha két hét alatt megtisztítják a Dunát, már csak aktivitással teheti magát fontossá a Központi Hatalmak számára: jóindulatú semlegesség fölöslegessé, értéktelenné válik. Én: Kijev felé operálva a mi részvételünk mindig fontos lehet a németeknek.

Verzen mutat egy levelet Popovicitól: Berlinben semmit nem lehetett végezni, mert Bukarestből az az információ érkezett, ha bármit is ígértek volna osztrák-magyar részről, Románia nem változtatja meg semlegességi politikáját.

Október 8.: Catarau kiadása a magyaroknak sok nehézséget jelentett volna, minthogy a gyilkosságért felvette a tízezer frankot. Brătianu védelmébe vette, mert fenti „morális" vonatkozás a sérthetetlenséget biztosítja részére.

Október 13. szerda: G. Stirbey meséli, feleségének azt tanácsolták, ne menjen vissza predeáli kastélyukba, mert a lövészárkokat tovább építik a hegyekben és sok kétszersültet és muníciót szállítanak oda. Brătianu azt mondja, a németek nem állnak olyan jól, mint hírlik, egyik fronton sem. Amikor felmerült, hogy újabb javaslatokra lenne szükség német részről, Bussche azt mondta: egy nagyhatalom nem teheti ki magát újabb visszautasításoknak. Tegnapelőtt járt a királynénál, aki kész elfeledni, hogy ő angol hercegnő is, csakhogy megtarthassa a koronát. Brătianu azt mondja: semmit sem lehet tőle várni.

Október 17.: A király meglátogatta Netzhammer érseket, aki a katolikus vallásban gyóntatója is. Azóta kerüli a találkozásokat, s ha unszolják, csak azt mondogatja: mit tehetek? Az a véleménye, hogy Románia, ha nem határozza el magát, semmit sem fog kapni, és minden Szófiának megy. A király velünk érez, gondja is a miénk: a béke. Hogy ne legyen még béke. A németek győzelmét biztosnak tartja. Két fronton harcolni őrültség lenne. Venizelosz? Egy állat! Azt felelik a királynak: hazafi, mert inkább visszavonul, semhogy nehézséget okozzon. A király: hát akkor kisebb gazember, mint Take Jonescu.

Október 18.: Federációs gyűlések a vidéki városokban. Filipescu ezeket mondja: Erdély nélkül egy banit sem adnék a dinasztiáért. Más szónokok is trónfosztással fenyegetik a királyt.

Október 20. kedd: Czernin nagyon aggodalmas, kérdi, lehetséges-e, hogy az oroszok felajánlják Besszarábiát, ha átengedjük csapataikat Románián. Én: kizártnak tartom. Czernin hangsúlyozza, elérkezett az utolsó pillanat a románok számára: közeledik a béke. Irina Butculescutól, Mária királyné udvarhölgyétől tudjuk, hogy mikor reggel bement a palotába, elfoglalni hivatali helyét, a királyné azt mondta neki: nem tart már sokáig nálunk a béke, közeledik a perc, amikor szívünk szerint hadba lépünk. Tehát a királyné németbarát kijelentései csupa alakoskodás.

Október 21. szerda: Szóbeszéd: a franciák győzni fognak, a japánok fegyvert szállítanak az oroszoknak, a szövetségesek egyre nagyobb számban lépnek partra Szalonikiben. Érdekesebb, amit Filipescu és Take Jonescu terjeszt: Brătianu már a tavasszal megállapodott az antanttal, és megígérték neki egész Erdélyt a Tiszáig. Szazonov állítólag kategorikusan visszautasította - innen az időveszteség s az aláírás huzavonája. Az orosz külügyminiszter most engedett volna. Ha mindez igaz, s az orosz vereségeket is mérlegeljük, megvan a magyarázat Brătianu felemás viselkedésére, s mindarra, amit róla beszélnek.

Október 29.: Bussche megerősít néhány rémhírt: Corabiánál öt orosz hadihajó tizenöt uszállyal, amelyekben 800 vagon árpa, egy autó, egy repülőgép, néhány ló és négy ágyú van. A Dunán felfelé két konvoj haladt: egyik szerb hadifoglyokat vitt (volt magyar hadseregbelieket), a másikat is Szerbiába szánták, lőszerrel megrakva. Az első karaván átment, a másodikat lefoglalták a bolgárok. Az árpás sleppeket Románia ürítette ki. Az orosz hajók két román gőzös kíséretében elvonultak.

November 3.: Busschének azt mondta Brătianu, hogy az orosz csapatokat nem engedik. Az oroszok azt mondják: soha nem is kértek áthaladást.

November 15. vasárnap: A parlament megnyitása. A király nem fejezhette be első mondatait: szenátor és képviselő urak! - Amikor az összeesküvők csoportjai iszonyatos ordítozásba kezdtek: Le a kormánnyal! Le a magyarokkal! Take Jonescu kinyújtott karral állandóan fenyegette a királyt. Ezután általános verekedés kezdődött. Ilyen cirkuszt még nem láttam. A páholyban ülő diplomaták sem nyilván.

November 26.: Audiencia a királynál, szerinte nagy elővigyázatosságra van szükségünk, bármely irányban tett tévedés, és nem veszíthetünk kevesebbet, mint nemzeti ideálunkat, vagy magát az országot. Még van tétovázás, mert a központi hatalmaknak pénzük van, a többieké pedig Amerika. De semmi jó, amit mi Amerikától kaphatunk. Nagyon nehéz a földrajzi helyzetünk, minden frontot érintünk. Nem maradhatunk a végtelenségig semlegesek. Én: különösen Bulgária fog megerősödni, de szerencsére nincs köztünk ellenséges kérdés. Újra és hosszan a Duna-Égei-tenger vonalról beszélek. Ez románok lakta sáv. A király nem egyezik bele az oroszok átvonulásába. Ez nemzeti büszkeség kérdése. Többen az átvonulás mellett vannak. A király: akkor a németek is átvonulnak. Muníciónk nagy része még Szalonikiben van. Hihetünk-e a nagyhatalmaknak - kérdem - azok után, ahogyan viselkednek. - Grey megígérte Szerbia megsegítését. Én: Ha bebizonyosodott, hogy meg kell változtatni magatartásunkat, miért tartjuk még csapatainkat a hegyekben? A király: azt hiszem, december hónapban megkezdjük a visszavonulást. Én: az oroszok ellen megerősítik az erődvonalat. A király: az erődvonalak nem sokat jelentenek manapság. Én: de az ágyúk messze vannak! A hadügyminiszterről a király azt mondja: elfogadom, hogy lopnak, mert mindenütt lopnak. De ami a munícióval van, azt nem fogadom el. Ön tudja, hogy a francia nyolcvan frankot kér egy ágyúlövedékért. De kiderült, hogy a vállalkozó még sohasem gyártott ilyen gránátot. Most arra kötelezte magát, hogy hazájának gyárt, de csak 1916 tavaszától. Megjegyzem a királynak, hogy gabonánkkal és kőolajunkkal mindent meg tudunk szerezni a németektől. A király bólint: azt hiszem, igen. Szóba kerülnek a tábornokok, akiket már ki kellene cserélni. A király gyakran hívja meg a tábornokokat és a magasabb rangú tiszteket, hogy kitapasztalja szellemi képességeiket. Például Bogdan. Már egy épkézláb gondolata sincs. Megkérdeztem tőle, hogyan állítaná fel a csapatokat ilyen és ilyen esetben. Nem tudott belekezdeni se. Besarabescu tábornok súgni kezdett neki. Nagyon kedves, nagyon kedves! Mondom én: Felséged fiatal tábornokkal fog háborút viselni.

November 28.: Czernin azt mondja nekem, Brătianu hamarosan lelepleződik hazugságaival. Ismét paktál Take Jonescuval és Filipescuval.

December 1.: A mai Bulletin arról értesít, hogy a bolgárok kikergették Macedóniából a francia-angolokat, és átnyomták őket Görögországba. Vintilla Brătianu mégis azt mondta Creanga professzornak, tavasszal együtt harcolunk az oroszokkal. Bussche azt mondja, a király szerint már nem lehet soká halogatni a hadba lépést a központi hatalmak mellett. Ezt Carpnak mondta őfelsége, de azt is, még nem érkezett el a pillanat. Bufteában találkozott Brătianu Stirbeyvel, s neki azt mondta, az antanttal nem lehet semmit kezdeni. Mindent megtettünk, hogy megőrizzük semlegességünket, többet nem lehet tenni. Stirbey: változtass hát politikát. Brătianu Ionel hallgatott. Stirbey és Bussche szerint már annyira el van kötelezve, hogy nem tud változtatni. Én: vagy talán attól fél, hogy bizalom híján neki már nem tesznek ajánlatot? Bussche: nagyon lehetséges.

December 12.: Ursianu kapitány meséli, hogy a hadügyminisztériumban minden rothadt. Általános kupeckedés az árpavásárlás körül. A generális részesedik a hamis árkülönbözetekből.

Brătianu Ionel azt mondja: apám arra figyelmeztetett - isten óvjon a puccos bojártól és a kiöltözött cigánytól.

December 13.: Fogadott Erzsébet királyné. Régi meggyőződései megingathatatlanok. Ferdinándról azt tartja, hogy félénk.

December 15.: Hírlik, Mackensen offenzívát indít Odessza felé. Egész Besszarábia népe a lövészárkokon dolgozik.

December 17.: Bussche mondja, aggódik az amerikai jegyzék hangja miatt, de attól nem kell félni, hogy a kapcsolatok megszakadnak. A katonai körök viszont háborút akarnak, mert akkor elsüllyeszthetnének minden angol s amerikai hajót, s Anglia megfulladna. Bussche nem hisz az Odessza felé előretörés sikerében. Felhívom Czernin Ottokár figyelmét, Jorgától hallottam: a fronton elesett erdélyi román katonák földjét elvették a családoktól és az állam kisajátította ezeket a földeket. Czernin szerint ez gonosz és ostoba álhír. Én azt mondom, ha álhír is, de veszedelmesen terjed.

December 18.: A kamarában Carp ezeket mondta: a tehetség nem követel meg mindenféle inkarnálódást, aminthogy a szépség sem menti a prostitúciót.

December 20.: Bussche a királynak megmondta, már nem bíznak Brătianuban, mert ellenség. A király szerint nem ellenség, de néhány nappal ezelőtt kijelentette, ismeri a megoldást, amely a Központi Hatalmak legyőzését fogja eredményezni.

December 23.: A franciák elérték, hogy Szalonikit nem adják fel. Dan bátyám Párizsból azt írja, hogy felsőbb körökből úgy tudja, Albániát és Szalonikit védeni fogják. Ellenben a bolgárok és németek megálltak a görög határnál. A szövetséges csapatszállítások és erődítési munkák viszont állandóan folynak.

December 26. karácsony: Bussche meglátogat, szabadságra megy, mert Görögországban a havazások miatt a támadást leállították. Az ágyúk szállítása, mozgatása lehetetlenné vált. Azt kérdem tőle, ellenőrizhetné-e Berlinben, hogy az osztrák-magyar kormány ugyanazon diszpozíciókkal marad-e, mint a múlt nyáron, vagyis feltétlen román kormányváltozást kívánnak-e. Ő: azt hiszem, kevés változás van, az mindenesetre ma már, hogy Bukovina együtt jár Besszarábia északi részével.

1915. július

Traján küldte egy kereskedővel, külügyminisztériumban szerzett értesülését: Gheorghe bátyónak, hátha használhatja valamikor:

Az 1915-ös év júniusának végén és júliusának elején semlegességünk legnehezebb időszakán mentünk keresztül. A tárgyalások az antanttal stagnáltak. Amikor az oroszok visszavonultak Galíciában, nyilvánvalóan segítségre volt szükségük. Brătianu állandóan azt hajtogatta: „amíg nem küldik meg a feltételeket, nem lépek be.” Poklewsky állítólag ezt mondta volna: ha elfogadjuk a feltételeidet, beléptek?

Brătianu ezt felelte: igen, belépünk.

- És mennyi idő alatt?

- Négy hét.

- Komolyan?

- Komolyan.

És Poklewsky, az orosz követ kapott egy írásos deklarációt Brătianutól.

Májusban és júniusban rosszul mentek az antant ügyei, és Poklewsky - mivel ő vezette az antanttárgyalásokat - azt az utasítást kapta, hogy legyen elnéző.

Matematikai pontossággal, minden orosz veszteség a fronton egy pont nyereség Brătianunak. És amikor elesett Varsó, az antant képviselői értesítették a Brătianu-kormányt, hogy minden kérését teljesítik. Ugyanakkor Poklewsky kivette a zsebéből az írott nyilatkozatot, hogy négy héten belül hadba lépünk; ami úgy morális, mint materiális lehetetlenség volt.

A közvélemény értetlenül állott a tények előtt.

Brătianu összehívott bennünket, mutatja a dokumentumot, és kérdi, hogy most mi a teendő. Vizsgáltuk a szöveget, hátha találunk valami kiutat, hogy visszavonjuk. Brătianu valóságos kétségbeeséssel vizsgált minden szót, minden vesszőt.

Egyetlen lehetőség mutatkozott, hogy Brătianu lemond. Ha Take Jonescu, vagy Filipescu követhette volna, az remekül jött volna a nagyhatalmaknak, mert szeretnek képlékeny emberekkel tárgyalni. Abban a helyzetben hozzájuk fordulhatott volna-e a király? Costinescu szaladgált Poklewskyhez, Barklayhoz, Blondelhez. A konklúzió az volt, hogy Brătianunak maradnia kell. És Brătianu visszavonta lemondását. Még ma is talány, hogyan eshetett az előrelátó, mindent felismerő, óvatos Brătianu Poklewsky csapdájába.

Ebből az incidensből valamelyes haszonnal is jártunk. Valóban, ha a szövetségesek elfogadták minden követelésünket azzal, hogy akkor lépünk hadba, amikor az nekünk megfelel, és ha az orosz hadsereg csak visszavonul, és saját bevallásuk szerint, abban az évben már nem tudták helyreállítani a frontot, az a határozat született, hogy a mi akciónk 1916-ban történjen meg. Majdnem egyéves periódus nyílt meg előttünk, fel tudtunk készülni, és megszűntek az antant örökös sürgetései.

Mindnyájan fellélegeztünk. (Emlékszem rá, Mária királyné éppen Máldárestiben volt, és amikor közöltük vele a hírt, valósággal örült neki.) Végre egy kis nyugalom a sok zaklatottság után.

Az oroszokkal történt megegyezésen kívül Brătianu nem tárgyal vagy egyeztet semmit senkivel tudtunk nélkül.

A németek közben minden erőfeszítést megtettek, hogy a maguk oldalára vonzzanak bennünket. Minél jobb volt a katonai helyzetük, presszójuk annál erősebb volt.

Brătianu mindig utilitarista volt, és nem szentimentális a politikájában.

1916. február

A máramarosszigeti leánynevelő intézet igazgatónője (superioarája) hivatása fityulájával és pártájával fején - farsang idején - Kassára utazott, hogy felkeresse azt az ezredest, aki másfél esztendeje a román trónörökös tolmácsa (valójában: alkalmi magyar adjutánsa) volt. Hamarosan rálelt Thuróczy Ödönre, ki őt ismét elfoglalt hivatali szobájában fogadta. Fogadta, előzékenyen, meglepetten s nem minden rossz előérzet nélkül. Tartott tőle, hogy a hadtest-

parancsnokságon tett kereső bolyongásai közben a reverendissima jövetele szándéka felől itt is, ott is elkottyantott valamit, ami az ő nehezen visszaszerzett tekintélyén csorbát ejthetne.

A superioara azonban a keresett személy neve birtokában nem szavaival keltett érdeklődést, hanem ortodox fő-kalugeriasza öltözékével, megjelenésével.

Amint az egymásra ismerés heveny örömén túljutottak, s helyet foglalva négyszemközt magukra maradtak, az egyházi nő bőséges ruházata, szoknyázata egy rejtett rekeszébe süllyesztette jobbját, s egy testes bőrtárcát halászott elő, abból meg arasznyi méretű fotográfiát helyezett az asztalra. Thuróczy rossz sejtelmekkel vonta maga elé a képet: szőttessel leterített asztalkán egy pucér, jól fejlett csecsemő hevert, bumfordi pufók arcán kedves báva mosoly derült, mintha felvétel elkattintása előtti pillanatban megcsiklandozták volna. Megemelt lábacskái között jelentékenyen mutatta magát fiú volta.

- Ki ez? - kérdezte az ezredes.

- A kis Szilviu.

- Igen? És?

- A Zărăneanțu Miorica kisfia. A múlt héten fotografáltattuk le.

- Szép gyerek - motyogta Thuróczy, s kissé beleveresedett, mert a képen csecsemőkori magára ismert.

- Még az anyja nevén van, s amíg a természetes apja nem intézkedik, a zárdában tartjuk őket a világi szégyen veszélye elől.

- S mikorra várják az intézkedést?

- Ez öntől függ, ezredes úr.

Thuróczy csattanásig vörös arccal hallgatott. Csak nagy sokára rebegte el az ostoba kérdést.

- Mit kell hát tennem?

Hangjában rekedtes megadás, szemében a közeli meghurcoltatás homálya.

- Mit kell tennem?

- Ezt vártam, vártuk öntől, ezredes úr, ezt az úri beleegyező hangot. Tudom, nem kis dolog, amit kérünk.

Thuróczy arcából kiszaladt a vér.

- Mondja csak, reverendissima, mondja.

S a nő mondta, s elővett ama tárcából egy borítékot is, abból meg egy levelet. Kedves, primitív női írás dülöngött a papíron: Mélyen tisztelt és fenséges úr!

Thuróczy mélyen sóhajtott, mint aki nehéz rémálomból ébred.

- Mult stimate Majestate!

S a tisztes nő mondta, mondta, hogy a levelet s a fényképet el kellene juttatni a trónörököshöz Bukarestbe, s tessék csak elolvasni ezt a melegszívű, gyermeki tisztaságú levelet, hatása a trónörökösre beláthatatlan. S a kis fotográfia! Őfensége bizonyosan sajátjára ismer a kisfiúban, hiszen csakugyan kiköpött édesapja. A gyermek egész alkatán meglátszik a királyi származás.

Önlelkének váratlanul keletkezett terhétől hirtelen megszabadulva, Thuróczy tétovázás nélkül megígérte, hogy közvetíti apa és gyermeke közötti remélhetőleg tartós kapcsolat első üzenetét.

A superioara búcsúzóul áldást osztó pravoszláv keresztvetéssel hintette meg az ezredest, s végül még egy simogatással is illette megkímélt fehér tenyerével az épp borostás férfiarcot.

Thuróczy napokig töprengett, hogyan teljesítse a reáhárult kényes feladatot. Elébb arra gondolt, hogy civilbe vágva magát egy gyors útlevéllel utazik. A képecske és a levélke biztonságát féltve azonban másként határozott. Ideje bőven lévén, egyszerű eltávozási engedéllyel felutazott a honvédelmi minisztériumba, ott a katonai attasék ügyeivel foglalkozó (szintén ezredesnek) nyíltan feltárta a helyzetet. Az ezredestárs annyira érdekesnek, sőt figyelemre méltónak találta a megoldandó feladatot, hogy beavatandónak tartotta az édes titokba magát a minisztert is. Báró Hazai Samu honvédelmi miniszter eleinte elutasítóan viselkedett a két ezredes együttes javaslata elől, de amint Thuróczy alázatosan jelentve egyre részletesebben ismertette a királyi liezon részleteit - a maga szerepét természetesen gondosan elhallgatva -, a bárót egyre inkább érdekelte az ügy, ügyecske. De fontos ügyecske, végül még abban is segítséget ajánlott, hogy a közös külügyminisztérium legközelebbi futárpostáját - Bécsen keresztül - személyesen Thuróczy ezredes vigye - egyenruhában - összes rendjeleit viselve.

Brassóból Predeálon át utazott Ödön, szemlélhetve a zsúfoltságig megszállt román határrészt. Fegyveres és fegyvertelen román katonák csoportjai ámulva meresztették szemüket a szépen dekorált magyar ezredesre, aki óvakodott elhagyni az első osztályú futárfülkét, amelyben védettnek érezhette magát mindenféle atrocitással szemben.

Czernin Ottokár gróf a követségen elképedve fogadta a külügyekben tökéletesen járatlan s mégis magas rangú futárt. Ki aztán elmagyarázta, hogy személyes küldetése van a trónörököshöz, Carolhoz. Eleinte szabódott, mikor a követ közelebbit óhajtott tudni a küldetés mibenlétéről, de néhány pohárka konyak, majd félliternyi murfatlari borocska felhajtása után, a vacsora befejeztével - négyszemközt ugyan - de bőségesen beszámolt a Hohenzollern-Sigmaringen ház újabb sarjának keletkezéséről Máramarosszigeten. Czernin a fotográfiát is látni kívánta s a levélkét is, de románul nem tudván, olvasatlanul visszaadta. Thuróczy az ügyben a maga szerepét a gyermek keletkezése körül csupán a futárfeladatra korlátozta, s a szigeti adjutánskodás jelentéktelen mozzanataira.

A követ - egyébként meglehetősen humortalan kedély - diplomáciai szintre emelte Thuróczy küldetését, kíváncsian a fogadtatás minden mozzanatára, maga is kísérőül (felvezetőül) szegődött.

A cotroceni kastélyban került elő meglehetős késlekedéssel a trónörökös, szemlátomást kelletlenül, közömbösen a magyarok felől érkező, de talán minden közügy iránt, mely magánkedvteléseit zavarhatná.

Szemtől szemben a protokolláris szabályok szerint bemutatott magyar ezredessel, iménti közönye kissé megingott, elméjében nyilván azt kereste, honnan ismerős számára ez a meglett, érett, bajuszos arc.

A köteles, udvarias szavak elhangzása után, melyeket Carol franciául ejtett, de Thuróczy német válaszszavai után, kölcsönös bólintások után románra fordult a beszéd. S ebből Czernin eleve kimaradt, nem tudván románul, de a két bojtos-rojtos szárnysegéd is kiszorult, már a második mondat után, melyben a magyar fél négyszemközti meghallgatást kért - máramarosi ügyben.

Míg a melléktermecskébe lépdeltek, Carolban az emlékezés szikrái némi világosságot lobbantottak, s így a várakozás valamelyes türelmével állt az ezredes választékos románul előadott emlékeztetője elé. De a közöny még szemlátomást nem tűnt el a fenséges személyből, a szigetihez hasonló kalandjai, ha nem is százszámra, de tízszámra lehettek. Ám amint a jól

sikerült csecsemőfotográfia előkerült, a nem kevésbé jól sikerült csecsemőről a maradék közöny meghökkenéssé lassult. Mosolyt és érzékeny emléktolulást okozott aztán az előkerült gyermekien tiszta lelkű papleány levélkéje, mely mentes volt minden követelődzéstől, egyedül csak a kitörölhetetlen, elmúlhatatlan élményről nyilatkozott s a következményről, az ég gyönyörű ajándékáról, a kis Szilviuról. Ki a levelet másodjára is - egyre meghatottabban elolvasta - nem tudhatta, hogy a superioarának milyen nagy igyekezetébe került, míg a legalkalmasabb szavakat válogatta növendéke számára, s vele újra és újra lemásoltatta (talán hétszer is) a fogalmazványt. S hogy Thuróczy rejtett tárcájából előkerült egy másik fénykép is - a trónörökös boldog könnyekre fakadt.

A kép máramarosi népviseletben ábrázolta Zărăneanțu Mioricát, és ugyancsak népi ruhába bújtatott szülöttét, Silviut.

- Ön várakozzék a magyar követségen, megfelelő válaszról gondoskodom - bocsátotta el Thuróczyt a megrendült trónörökös. - Dumneata vei aştepta la ambasada maghiara până ce voiu ăntoîmi răspunsul cuvenit. - Harmadnap egy gyémántokkal hintett arany nyakláncot tartalmazó doboz és egy királyi pecsétekkel ellátott boríték érkezett a magyar követségre.

Czernin Ottokár gróf ragaszkodott hozzá, hogy finom eszközökkel meglazítsák a pecsétet, hogy a levél titkát megoszthassa hivatása kötelezettségével. A fenséges üzenet szíve hölgyének nevezte a kis máramarosi leányanyát, megígérte, hogy a királyi sarj vezetéknevéről, alkalmas időben, majd később fog gondoskodni, de addig is a Silviu keresztnév helyett, vagy elé iktassák végleges megszólításként a Cézár nevet.

A diplomáciai „futár” hazatérése - a diplomaták számára fenntartott első osztályú fülkében, Predeálon, Brassón keresztül - zavartalan volt.

Gróf Czernin Ottokáron kívül csupán báró Hazai Samu honvédelmi miniszter s az illetékes parancsnok, a kassai hadtest parancsnoka tekintett bele a román trón örökösének levelébe, s szemlélhette meg a drága aranyékszert, mielőtt azokat méltó kézbe (a pecsét megszilárdítása után) Miorica kezébe Thuróczy átadta volna. Természetesen hatszemközt - az okos superioara jelenlétében.

1916
Aszpázia feljegyzései egy borítékban augusztus 27-ig.

Január

Czernin nagyon dühös, tudomására jutott az angolokkal kötött búzaeladási szerződés. Tanácsunk, csituljon, mert Románia szabadon rendelkezik fölöslegeivel.

Hírek külföldről: Románia azok közé állt, akik ki akarják éheztetni Németországot.

A kormány visszavonta Goga és Lukács képviselőjelölti jogát.

A királyné: csak egyszer verjék meg őket alaposan, meglátják, mennyire megváltozik minden. A király bólogatott.

Mihali elismeri, hogy az erdélyieknek semmi nyernivalójuk nincs, ha Bukarest kézhez veszi őket. Egyetlen magyar miniszter sem szegné meg úgy és annyiszor adott szavát, ahogy a mieink teszik.

Brassóban letartóztattak egy vasutast, aki vasúti műtárgyakat fényképezett. Zsebében megtalálták Goga megbízólevelét.

Berlinben már nem tárgyalnak Brătianuval. De a magyarokat sem szeretik. Azt mondják, Erdély ügye nem lehet örök.

Marghilomán a királynak: a nemzeti ideál bilaterális. Én lennék az első, aki Erdélyt kívánja, de bűnös dolog, ha nem lehet: gondolni kell az ottaniakra. A király: Ausztria-Magyarország rosszul tette, hogy legalább javaslatukkal nem állt elő. M: dehogy nem. De mennyire, még írásban is.

Mihali hozta a javaslatokat. De Brătianu nem akart tárgyalni, félt, hogy morálisan elkötelezi magát.

Mesélik, hogy a magyarok a Kárpátokban állásokat építenek, a bolgár határon pedig szájjal Románia felé állnak a vonatok.

Március

Czernin: A magyarok nagyon meg vannak elégedve Brătianu úrral. Csak azt kérik, Románia ne mozduljon. A magyarok erős Bulgáriát akarnak, és nem nagyobb Romániát. S mivel a békekötéskor az oroszok Romániát félreteszik morálisan.

Május

Take Jonescu nyilatkozott az újságoknak: az osztrák-magyar kormány közölte vele, hogy visszavonja a vaskorona rendet. Neki már a háború kezdetétől szándéka volt azt visszaadni. Mária királyné: angol hercegnő vagyok, és én is meg tudom tenni a hazámért, amit Szófia görög királyné Németországért tett.

Kérdések Czerninhez: érvényesek még a régi ajánlatok? Cz: Brătianu úrnak már semmit sem ajánlunk, de ember az embernek igen.

Tehát vegyük sorra: A románok jogai Erdélyben. Elfogadva. Az amnesztia? Goga és Lukács kivételével. A Vaskapu? Nem okoz nehézséget. Bukovina? Megegyezünk. Természetesen, csak az együttműködés esetén.

Területi felajánlások a semlegességért?

Június

Négy orosz zászlóalj behatolt Moldvába. Állítólag eltévedtek, de amikor visszavonultak, lerombolt házakat és halottakat hagytak maguk után. Mért nem fegyvereztük le őket? Take Jonescu szerint azért nem, mert egyezményünk van velük.

Bussche megismételte Brătianunak: tudniok kell, hogy a Balkánon vannak német csapatok, s ha Ausztriának hadat üzennek, a németekkel is hadba kerülnek.

Hír Párizsból: Románia közelesen hadba lép az antant mellett.

Ha az oroszok bevonulnak Erdélybe, nehéz perceket kell átélnünk.

Július

Bussche mondja: Brătianu felszólítást kapott az antanttól, lépjen be a háborúba, különben nem foglalkoznak vele a béketárgyaláson.

Brătianu ellensége a bolgároknak, mert Nagy-Bulgáriát csináltak, míg ő nem csinált semmit.

Augusztus

Bukovina eleste már nem kétséges.

Az a vélemény, a semlegességünkön kívül nincs más lehetőségünk.

Főúri asszonyok elhagyják Sinaiát, kastélyaikat.

Suttogják, hogy a királyné sokat politizál, s elárulja a királyt.

Brătianu azt állítja, hogy tárgyalt a négyhatalmakkal, de nem egyezett meg semmiben.

A király megviselt és határozatlan. Carp mondja: ha Marghiloman bejelenti, hogy hadba kell lépnünk a központi hatalmak mellett, én támogatom.

Bussche: megmondtam Brătianu úrnak, ha megtámadja Ausztria-Magyarországot, a bolgárokkal együtt azonnal megtámadjuk Romániát.

St. Aulaire, az új francia követ szava: ezek a disznó románok csak hat hét múlva lesznek készen.

Az éjszakai lósorozások nagyon felizgatják a lakosságot. Közel a háború?

Besszarábiában egy szerbekből, csehekből, horvátokból szervezett hadosztály várakozik.

A király Brătianu ellenére koronatanácsot hívat össze? Vilmos császár táviratot küldött Ferdinánd születésnapjára. Számít a két dinasztia tartós barátságára.

Falkenhayn ezt üzente Brătianunak, a háború után szeretne megismerkedni vele, mert még nem találkozott nála hazugabb emberrel.

Cotroceniben 27-én, 10 órakor ül össze a koronatanács.

*

(Traján Marghiloman keze írásával)

Brătianu egy meleg nyári napon határozta el magát felesége hálószobájában, ahol ki voltak tárva az ablakok, ingujjra vetkőzve várta Poklewskyt, hogy hivatalosan közölje: elhatároztam magam. Amikor jelentették neki az orosz követ érkezését, nehéz mozdulattal nyakkendőt kötött. Olyan érzéssel, mint aki megválik a jövőtől: szétrombolja azt a Romániát, amelyet apja hozott létre, hogy új Romániát hozzon létre - Nagy-Romániát, amelyet a román katonatisztek, tanítók, papok évtizedek óta álmaikban dédelgetnek. Amelyet azonban mások, a két király is - I. Carol és Ferdinánd is másként képzeltek el megvalósítani.

Ionel Brătianu ezen a napon csupán Poklewskyvel állapodott meg.

Másnap, augusztus 17-én - fullasztó meleg nap következett. Mindenki külön-külön érkezett Vintilla Brătianu lakására, hogy ne keltsenek feltűnést. Kerülték a fölösleges találkozásokat. Ducán, a vallás- és közoktatási miniszteren kívül csak a románok pétervári követe, Diamandy volt jelen, meg a házigazda. Poklewsky utolsónak érkezett. Hozta a végleges szöveget.

Vintilla dolgozószobájában ültek össze, mély fotelekbe süppedve. Duca olvasta fel hangosan a szöveget. Ebben a változatban csak az Osztrák-Magyar Monarchiának üzentek hadat, azt remélve, hogy lehatárolhatják a háborút. De mégis szinte bizonyosak voltak abban, hogy a németek Ausztria segítségére sietnek. De az más, ha nem Ferdinánd üzen hadat nagybátyjának, Vilmosnak, mintha Vilmos Ferdinándnak.

- Látom - mondta végül Poklewsky -, mily öröm ült az ön arcán miniszterelnök úr, az új határok hallatán.

Mindketten aláírták a megegyezést. S hogy ez megtörtént, könnybe lábadt szemmel átölelték egymást.

- És most azt kérem - mondta Brătianu -, küldjön nekem nehéztüzérséget és repülőgépeket, ezekre égetően szükségem van.

Poklewsky megígérte, hogy teljesíti a kérést - írta Traján. Aztán az aláírt okmányt aktatáskájába tette, és elsietett, azt hiszem, Barclayhoz, ahol már várták az antant diplomaták. Triumfált és boldog volt.

Másnap senkivel sem találkoztam olyannal, aki ne kérdezte volna meg, hogy belépünk-e a háborúba. Bizonyára véletlen, mert senki sem gyanított még semmit. Mindenkinek azt feleltem: maradjatok nyugton, nem lépünk be a háborúba, Románia jobban el van határozva, mint bármikor máskor, hogy semleges maradjon. Egyesek sajnálkoztak, mert harcolni szerettek volna a nemzeti célokért, de legtöbben boldogok voltak válaszomtól, örültek a békének, ami fontosabbnak látszott számukra - a háborútól való félelem miatt -, mint a testvérekkel való egyesülés.

(...in ziua acea nu mă puteam întâlni cu cineva fără ca să nu má întrebe dacă intrăm, sau nu în războiu! Bineînțeles tuturor le eram dator să le răspund prin aceiaşi formulă: fiți pe pace nici gând nu avem să intrăm acuma în războiu, mai mult ca oricând România e hotărită să rămană neutră. Pe unii acest răspuns iî ne mulțumea, erau nerăbdători să se vadă luptând odată pentru infăptuirea idealului național. Cei mai mulți însă erau incântați de asigurările mele, binefacerile păcii, şi teama războiului fiind la ei mai puternice decît suferințele fraților si visurile cele mai mari ale neamului.)

*

ROMÁNIA SZERZŐDÉSE AZ ANTANTHATALMAKKAL

Politikai megállapodás egyrészről a kormányuktól különleges felhatalmazással bíró alulírottak:

Sir George Barclay, őfelsége Nagy-Britannia, Írország és a tengeren túli angol koronabirtokok királya, India császára által a román király őfelségéhez delegált rendkívüli követ és teljhatalommal megbízott miniszter;

Gróf de Saint-Aulaire, a Francia Köztársaság elnöke által a román király őfelségéhez delegált rendkívüli követ és teljhatalommal megbízott miniszter;

Báró Fasciotti, őfelsége, az olasz király által a román király őfelségéhez delegált rendkívüli követ és teljhatalommal megbízott miniszter;

Stanislas Poklewsky-Koziell úr, őfelsége, a minden oroszok cárja által a román király őfelségéhez delegált rendkívüli követ és teljhatalommal megbízott miniszter; másrészről Jean J. C. Brătianu, a Román Királyság minisztertanácsának elnöke között az alábbiak szerint:

1. cikkely: Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország a Román Királyság területét a jelenlegi határai között minden tekintetben garantálja.

2. cikkely: Románia hadat üzen Ausztria-Magyarországnak és a jelen szerződés katonai egyezményében megállapított módon és feltételek szerint meg is indítja ellene a hadműveleteket. Románia a hadüzenettel egyidejűleg megszakítja minden gazdasági és kereskedelmi kapcsolatát az antanthatalmak ellenségeivel.

3. cikkely: Franciaország, Nagy Britannia, Olaszország és Oroszország elismeri Románia jogát a 4. cikkelyben meghatározott, az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó területek bekebelezésére.

4. cikkely: Az előző cikkelyben említett területek határai a következők szerint határoztatnak meg:

Ez a határvonal kezdődik a Prutnál lévő jelenlegi határ ama pontjánál, amelyik Románia és Oroszország határát jelenti Novoselitza mellett, majd követi a Prut folyását Galícia határáig, addig, ahol a Prut és a Caremos folyó összeömlik. Innentől kezdve a vonal követi előbb Galícia és Bukovina, majd Galícia és Magyarország határát Slogig, az 1655-ös magaslatig. E magaslati ponttól a Tisza és a Visó vízválasztóján vonul, és Trebusa községnél eléri a Tiszát, ahonnan a folyó jobb partján megy tovább addig a pontig, ahol a Visó a Tiszába ömlik. Ettől a ponttól kezdve mindenütt a Tisza folyását követi, egészen a Szamos beömlése után négy kilométerre lévő pontig, majd - Vásárosnaményt Romániának hagyva - dél-délnyugat felé fordul, és egy Debrecentől hat kilométerre, keletre lévő pontig húzódik. Irányát hozzávetőleg megtartva, folytatódik a határvonal a Körös, a Fehér- és a Sebes-Körös beömlése után három kilométerre lévő pontjáig, majd három kilométerrel nyugatabbra, Orosháza és Békéssámson községektől megy tovább, hogy egy kisebb ívet írva le, Algyő magasságában érje el a Tiszát. Ettől kezdve mindenütt a Tisza folyása mentén halad a vonal egészen a Dunába való ömléséig, s végül a Duna mentét követi Románia jelenlegi határáig.

Románia kötelezi magát, hogy Belgráddal szemben, egy később meghatározandó területen nem létesít erődítéseket, és ebben a zónában csupán rendőri szolgálatot ellátó erőket tart. A román királyi kormány kötelezi magát, hogy a bánáti területet a békekötéstől számított két éven belül elhagyó és vagyonukat ott visszahagyó szerbeket kártalanítja.

5. cikkely: Egy részről Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Oroszország, más részről Románia kötelezik magukat, hogy sem különbékét, sem általános békét másként, mint együttesen és egy időben, nem kötnek.

Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Oroszország ugyancsak kötelezik magukat arra is, hogy a szerződés 4. cikkelyében meghatározott osztrák-magyar terület a román korona birtokaként kebeleztetik be.

6. cikkely: Románia a béke előkészítésében, annak tárgyalásában, valamint azoknak a kérdéseknek a megvitatásában, amelyek a békekonferencia határozataival kapcsolatosak, ugyanolyan jogokat élvez, mint a többi szerződő fél.

7. cikkely: A szerződő hatalmak kötelezik magukat arra, hogy e megállapodást az általános béke megkötéséig titokban tartják.

Ez a megállapodás öt példányban készült, Bukarestben, 1916. augusztus 4-17-én.

G. Barclay, s. k.
Saint-Aulaire, s. k.
Fasciotti, s. k.
S. Poklewsky-Koziell, s. k.
Ion. J. C. Brătianu, s. k.

KATONAI EGYEZMÉNY

1. cikkely: Az 1916. augusztus 4-17-én Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Oroszország és Románia között létrejött együttműködési szerződés értelmében Románia kötelezi magát, hogy minden szárazföldi és tengeri hadierejével megtámadja Ausztria-Magyarországot; nem később, mint 1916. augusztus 15. és 28-a között, nyolc nappal a Szalonikinál tervezett támadás után. A román haderők támadásukat ugyanazon a napon kezdik meg, amelyiken hadat üzennek Ausztria-Magyarországnak.

2. cikkely: A jelen szerződés aláírásától kezdve a román hadsereg mozgósítása és erejének összpontosítása idején az orosz hadsereg kötelezi magát arra, hogy minden erejével támadja az osztrák frontot abból a célból, hogy a román hadsereg fent említett tevékenységét elősegítse, biztosítsa. E támadásnak különösen erősnek kell lennie Bukovinában, ahol az orosz csapatoknak legalább meg kell őrizniük a jelenlegi állásaikat és ütőképességüket.

1916. augusztus 12-25-től kezdve az orosz flotta biztosítja Konstanca kikötőjét, megakadályozván az ellenség minden partraszállási kísérletét a román partokon, és minden behatolási kísérletét a Duna-deltába.

Románia elismeri a maga részéről az orosz fekete-tengeri flotta jogát a konstancai kikötő használatára, és hogy az ellenséges tengeralattjáró egységek ellen a szükséges intézkedéseket megtegye.

Az orosz hadihajók, amelyek a Dunán állomásoznak, hogy a parti területet és a folyamot a román hadsereg és hajóhad részére biztosítsák, a román hadsereg-főparancsnok alá tartoznak, és együttműködnek a román hajóhad monitoraival. Eme együttműködés részletei a jelen szerződés szellemében állapíttatnak meg.

3. cikkely: Oroszország a román hadsereg mozgósításával egyidejűleg Dobrudzsába küld két gyalogos és egy lovas hadosztályt, s ezek ott együttműködnek a román haderőkkel a bolgár katonai csapatokkal szemben.

A szövetségesek kötelezik magukat, hogy nem később, mint nyolc napon belül a szalonikai hadseregcsoport, amelynek stratégiai tervében megegyeztek, támadást kezd a román hadszíntéren, hogy megkönnyítse a román hadsereg minden erővel való mozgósítását és összpontosítását. Ez a támadás 1916. augusztus 7-20-a között kell bekövetkezzék.

Ha a katonai akciók folyamán a szövetséges hatalmak az egyes hadsereg-főparancsnokok megegyezésével emelni volnának kénytelenek a román hadsereggel együttműködő katonai erejüket, ez a létszámemelés semmit sem módosít a jelen szerződés szakaszaiban lefektetett megállapodásokon.

4. cikkely: Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország kötelezik magukat, hogy Romániát ellátják hadianyagokkal, amelyeket román, vagy pedig a szövetséges hajók szállítanak Oroszország területén keresztül.

E hadianyagok szállítását akként kell végrehajtani, hogy Romániába való megérkezésük biztosítva legyen; ha csak lehetséges, oly folyamatos módon, hogy naponta mintegy háromszáz tonnányi érkezzék meg, egy hónapos szállítási idővel számolva.

Abból az előnyből, hogy a szövetségeseknek módjukban lesz rendelkezni olyan új vasútvonalak felett, amelyek elősegítik a hadianyag-szállítást, Romániának is részesednie kell.

5. cikkely: A szövetségesek kötelezik magukat arra is, hogy az adott lehetőségek határain belül ellátják Romániát lovakkal, gépjárműabroncsokkal, gyógyszerekkel, élelmiszerrel és olyan felszerelési tárgyakkal, amelyeket mennyiségük és minőségük szerint is közös megállapodásban határoznak meg.

6. cikkely: A szövetségesek a romániai lőszer- és hadianyaggyártáshoz rendelkezésre bocsátják a szükséges technikai szakembereket.

7. cikkely: E megállapodás értelmében a román-orosz haderő vezérkara, valamint a szalonikai katonai erők vezérkara együttesen állapítják meg azokat a módozatokat, amelyek biztosítják az együttműködésüket. A román-orosz hadműveletek folyamán az esetleges változtatások, felvilágosítások és felmerülhető újabb nézetek szükségessé teszik, hogy a főhadiszállásokra egy-egy, kölcsönösen kiküldött, összekötő tiszt működjék.

8. cikkely: A szövetséges haderők együttműködése nem jelenti azt, hogy bármelyik is a másiknak alá volna rendelve, nem akadályozza azok szabad intézkedését, a módosításaikat, feltéve, ezek szükségesek a cél érdekében és a bajtársiasság határain belül maradnak.

9. cikkely: A román királyi és az orosz cári csapatok minden körülmények között megtartják saját parancsnoklási jogukat, a meghatározott működési területüket és teljes függetlenségüket a hadműveletek lebonyolítása során. A két hadsereg közötti demarkációs vonal a Dorna-Vatra-Beszterce-a Szamos völgye-Debrecen-a Sajó völgye irányában húzódik. A román hadműveletek főcélja, ha ezt a Dunától délre folyó katonai helyzet megengedi, Erdélyen keresztül Budapest irányába vonulni.

Azok az orosz csapatok, amelyeket a Katonai megállapodás a 3. cikkelyben említ és a román hadsereggel való együttműködésre vannak kijelölve, a román hadsereg-főparancsnokság alá tartoznak.

Abban az esetben, ha a Dunától délre lévő területen működő orosz katonai részleg nagysága olyan mértékben növekednék, hogy a vele együtt működő román csapatok erejét elérné, avagy ezt meghaladná, a román területek elhagyása után, az orosz főparancsnokság irányítása alatt, önálló hadseregcsoporttá alakulhat. Ez esetben ez a hadseregcsoport Románián kívül harcolva, külön működési területtel bír, s tevékenységét az orosz főparancsnokság utasításai szerint foganatosítja, ám mindenképpen csak a két főhadiszállás tervei alapján és a következők szerint:

Ha a cél érdekében együttes román-orosz katonai akció válna szükségessé, ez a fenti hadseregcsoport annak a katonai erőnek a parancsnoksága alá tartozik, amelyiknek a működési zónájában a katonai akció folyik. Ebben az esetben minden parancsot és utasítást két nyelven, románul és oroszul kell megfogalmazni.

10. cikkely: A nemzeti területekre és azokra a területekre, amelyeket az egyik szerződő fél csapatai megszállva tartanak, a másik szerződő fél csapatai nem nyomulhatnak be, csak akkor, ha ez az akció közös célt szolgál, és csupán egy előzetes és írásba foglalt megállapodás alapján.

11. cikkely: Ha a hadműveletek folyamán a szövetséges csapatok úgy találnák, hogy csapat-, ellátmány- és hadianyag-szállítmányok továbbítására valamelyik szerződő fél egy vagy több vasútvonala szükséges, ezek használatára minden egyes esetben a szövetségesek nagyvezérkarához delegált megbízottak engedélye szükséges.

12. cikkelv: A hadifoglyokkal és a hadizsákmánnyal az a hadsereg rendelkezik, amelyik azokat ejtette.

A közös katonai hadműveletek alatt közösen végrehajtott katonai akciók során ejtett hadizsákmányt az akcióban végrehajtott tevékenység eredménye alapján kell felosztani. Mindazonáltal, a román hadsereg ellátását megkönnyítendő, a cári orosz főparancsnokság átengedi a közös akciók folyamán szerzett hadianyagot, lőszert a román hadseregnek, feltéve, ha ezekre magának sürgős szüksége nincs.

13. cikkely: A román, orosz és a többi szövetséges hadsereg zavartalan együttműködését, valamint a közös katonai cél biztosítását elősegítendő, a román hadsereg egy megbízottját - ha szükséges, meghatározott számú tiszti különítménnyel egyetemben - az orosz vezérkarhoz kell delegálja attól az időtől kezdve, amikor a román hadműveletek megkezdődnek. Ugyanilyen meghatalmazottakat kell kiküldenie az orosz és a többi szövetséges hadseregnek a román vezérkarhoz.

Az együttműködő hadseregek vezérkarainak egymást kölcsönösen és haladéktalanul tájékoztatniuk kell a katonai felderítés eredményeiről, az erők felkészültségéről és a felvonulásokról.

14. cikkely: Ha a hadműveletek folyamán olyan helyzetek adódnának, amelyek a jelen tárgyalások alkalmával előreláthatók nem voltak, az ezekkel kapcsolatos minden kérdést az egyes vezérkarokhoz delegált megbízottakkal kell megtárgyalni, ám az így hozott döntések csak a hadsereg-főparancsnokok jóváhagyása után válnak érvényessé.

15. cikkely: A szerződő felek - hogy módjukban álljon a hadműveletek kellő előkészítése - a katonai akció tervét a román hadsereg támadása előtti napon meg kell kapják.

16. cikkely: A fegyverszünettel kapcsolatos kérdésekben az együttműködő hadseregek főparancsnokságai közös megegyezéssel döntenek.

Készült 5 példányban, Bukarestben, 1916. augusztus 4-17-én.

G. Barclay, s. k.
Saint-Aulaire, s. k.
Fasciotti, s. k.
S. Poklewsky-Koziell, s. k.
Ion. J. C. Brătianu, s. k.

*

A semlegesség utolsó napjai lelki gyötrelemben teltek. Furcsa módon a titok az utolsó pillanatig megőrződött. A fürdőhelyek tele voltak nyugodt, gyanútlan emberekkel (úriemberekkel). Valaki megkérdezte Brătianut, elküldheti-e a családját Dobrudzsába nyaralni. Ő azt felelte, oda ne, mert ott járvány van.

Titok maradt a titok, pedig a hadügyminisztériumban már készen voltak a hadműveleti tervek. Iliescu boldogan jelentette, hogy a Kárpátokat viharként lépjük át.

A királyi palotában s a királyban, aki most töltötte be 51. életévét, nagy dráma játszódott le. A felköszöntő ünnepélyen, családja körében fogadta a hódolatot. Brătianu könnyezett, a király is elsírta magát. Mindenki tudta, hogy ő az ellenkező döntésre is juthatott volna, ha ingatag akaraterejére bízza magát. De mellette volt Borbu Stirbey herceg, aki a hadüzenet felé terelte szándékát.

A király aláírta az általános mozgósítást. Másnap koronatanácsot tartott Cotroceniben.

*

A palota régi nagyebédlőjében folyt le a történelmi esemény.

Az ebédlő sötét faburkolatán sok faragott díszítés volt. A hosszú asztallal szembeni falon valami német festő hatalmas képe háborgó tengert ábrázolt a mentőcsónak peremébe kapaszkodó rémült hajótöröttekkel.

Tizenegy előtt már valamennyi meghívott (a régi miniszterek s az egykori miniszterelnökök) együtt várakozott a kisszalonban. Maiorescu egy viseltes és kihízott redingotban. Marghiloman (nagybácsim) elegánsan, Carp monoklival, gondterhelten.

A tanácsteremben már ültek a miniszterek, s a kamara vezetői, a pártok képviselői. Köztük Take Jonescu.

Óraütésre pontosan lépett be Ferdinánd király és a huszonhárom esztendős Carol trónörökös.

A király beszédének lényege: két esztendeje Sinaiában nagybátyja a háború vagy semlegesség mellett döntött, most nincs szó határozathozatalról, mert az már megtörtént, hanem a megtörtént döntés közlése végett hívta össze a koronatanácsot.

Románul beszélt, arcára kiült az átélt gyötrelem. Egyetértésre számítva elsőnek Carphoz fordult: kérem, adjon meg nekem minden támogatást.

Carp elhárította magától az első felszólalást: beszéljen a kormány!

Brătianu beszédének lényege: egy ország, melynek nemzeti aspirációi vannak, nem maradhat semleges. Ki tudja, a nemzeti ideálok megvalósítására lesz-e alkalom ezentúl. Ő elkötelezte magát az antanthatalmak mellett.

Take Jonescu nagyon lapos beszédben a nép határtalan szeretetével vigasztalta meg a királyt.

Állandóan a nemzeti ideálról beszélünk - mondta Marghiloman bácsi -, de az ország nem alkalmas e pillanatban a háborúra. Ő csak annyit tehet, hogy nem okoz nehézséget a kormánynak. De hogyan alakíthatott ki a kormány ilyen katasztrofális helyzetet?

Carp, ki Sinaiában ünnepélyes volt, most dühbe gurult: nem érdekli ki győz, ő a románok megváltását Németországtól várja. Orosz hegemónia esetén bukik a dinasztia s egy Sturdzát, egy Ghikát, egy Brătianut ültetnek trónra vagy akár egy Carpot.

A király közbeszólt: az én dinasztiám román dinasztia.

- Felség - tiltakozott Carp -, nem akarom, hogy azt higgye, haragomban beszélek, sokat gondolkoztam ügyünkön. Ha mással nem tudom megmenteni hazámat, azt kívánom, győzzék le hadseregünket.

Brătianu nem tudta tűrtőztetni magát: ha így gondolkodik, hívja vissza fiait is a hadseregből, mert nincs önben semmi közös ezzel a néppel s ezzel a hazával.

A király Maiorescuhoz fordult. Az egykori nagy szónok akadozva kérdezte a mostani miniszterelnököt, milyen kötelezettséget vállalt, s van-e mód visszalépésre.

Brătianu előadta a kapott ígéretet s a vállalt kötelezettséget. De Maiorescu nem tágított: lépjen vissza a kormány, s várja meg a háború végét. Nemzeti ideál? Mi van e patriotikus frazeológia mögött? Mint erdélyi, oda lyukadt ki, hogy az erdélyiek nem akarják egyesülésüket az anyaországgal, hanem a Habsburg-uralmat akarják, védelmet akarnak Magyarországgal szemben, és ennyi az egész.

Take Jonescu és Brătianu egymás szavába vágva tiltakoztak.

- Nem igaz! Testvéreink már alig várják, hogy felszabadítsuk őket!

- Vaidától vannak leveleim - kiáltott Brătianu -, melyek meghazudtolják Maiorescu úr szavait.

De Maiorescu nem hagyta abba: - Jobb lett volna rávennetek a magyarokat, hogy reális koncessziót adjanak az erdélyi románoknak, semmint belevinni az országot egy véres háborúba.

A király szólt: - Bécsben és Berlinen keresztül próbálkoztunk. A magyarok sohasem egyeznek bele, hogy sokat javítsunk az erdélyi románok sorsán, mert a világért sem engedik meg országuk státusának megcsorbítását.

De Maiorescu még nem fejezte be: - Ahogyan az erdélyi románok nem kívánják az egyesülést, a regáti románok úgy sem kívánják a háborút, hogy felszabadítsák elnyomott testvéreiket.

(Dupá cum - Romanii ardeleni - nu voiau unirea cu România, vici - Românii din Regat - nu voiau războiul pentru eliberarea fraţiilor subjugaţi.) Az 1913-as háborút említem - folytatta -, csak akkor léptem háborúba, amikor biztos voltam afelől, a nép egységes akarata támogat. Ma olyan a közvélemény, hogy ellenkezik az önök érvelésével, és ez egy okkal több, hogy szakítsanak a szövetségesekkel és térjenek vissza a központi hatalmakhoz, és maradjanak semleges állam. (Aztázi aveţi opinia publicá impotriva d-voastrá, un argument mai mult ca sa vá degajaţi de legáturile pe care le aveţi cu Aliaţii şi sá consimţiţi a sta in neutralitate.)

Végül Maiorescu eljutott a konklúzióig és szofizmusának csúcsára: be akarta bizonyítani, hogy a háború megüzenése alkotmányellenes lenne.

Carp felháborító volt, de Maiorescu, az erdélyi, egyetlen erdélyi a koronatanácsban - abszurd.

Többen szóltak a háború mellett, a királyt is közéjük számítva.

Take Jonescu a németbarátok ellen szónokolt, de szegényes szónoklattal: - Ha nem akarjuk az erdélyieket felszabadítani, a Kárpátok örök határok maradnak a román testvérek között, s a románság elvész. A regáti románság igenli és kéri a háborút. De minden kétely elmúlik, mihelyt közismertté válik a teljes fenségében a király nyilatkozata, a hadüzenet.

Brătianu utolsóként a nagy elődök példájáról beszélt. Ne feledjük, hogy Tudor Vladimirescut akkor urai meggyilkolták, de ő magasra emelte a román újjászületés zászlaját, és a legjellemzőbb Mihai Viteazul cselekedete. Őt is legyőzték, őt is megölték, de egy pillanatra egyesítette a románságot. Aztán a királyhoz fordult, és kijelentette: ne feledje Fenség, hogy a jelen pillanat cselekedetei és határozatai a jövő megteremtői. Felséged nevét a románság történelme kitörölhetetlen dicsőséggel fogja megőrizni!

A király megismételve a korona kötelességét a román néppel szemben, ígéretet tett, hogy mindenkor az ország érdekeit tartja szem előtt. Aztán ezt mondta: kérem mindazokat, akik más véleményen voltak, hogy támogassanak, és végignézett rajtunk: Carp, Marghiloman és Maiorescu lehajtották a fejüket. Úgy tűnt, egyedül Rosetti tett egy beleegyező gesztust. Aztán a király felállt, és ezt mondta: A teremtő Isten nevében, előre!

Visszhangzott: Éljen felséged! Segítsen meg bennünket az Isten!

Ekkor egy megindító jelenet történt: amikor a király felindultan, vörös szemmel elhagyta a tanácstermet, Neumann, a szobainasa hozzásietett, akinek ezt mondta: Neumann, tudd meg, hogy az ország érdeke azt kívánta, hogy kardot rántsak szülőhazám ellen. (Te német vagy, német maradtál, tehát nincs jogom tőled bármit is kérni. E pillanattól azt teszed, amit a lelkiismereted diktál. Visszamehetsz Sigmaringenbe, lehetővé teszem ezt neked.)

Az öreg Kammerdiener átölelte a királyt, és mindketten zokogva sírtak. Az öreg inas kijelentette, hogy a király hűséges kutyája marad.

Brătianu a távozásnál ezt mondta a közoktatási miniszternek: s most Duca, munkára fel.

Románia hadat üzent.

[A román hadba lépés és Ferdinánd király koronatanácsa mozzanatait Traján Marghiloman miniszteri titkár, az egykori Trajánka juttatta el Moldován Györgyhöz Vízaknára, de a közbeékelődött háború miatt csak a következő év (1917) végén.]

1916. augusztus-szeptember

Augusztus 27-én éjjel, a csekély számú csendőrséget, a puskával felszerelt néhány vasutast és finánccot „legyőzve", az 1. román hadsereg a vöröstoronyi szorosban szinte akadálytalanul nyomult előre Nagyszebenig.

Nagyszeben helyőrségét még azon éjjel riadóztatták, s 28-án délelőtt Vízakna felé vonták vissza.

A civil lakosság megrohanta a vasúti állomást. A menekülés 29-én este 10 óráig tartott, minden vasúti szerelvény zsúfoltan hagyta el a várost. Nagytolmács felől sebesült katonákat hozott egy vonat, ettől pánikba esett a maradék polgári lakosság. A fiákeresek ötszáz koronát is elkértek egy Kiskapusig szolgáló fuvarért.

Csak Dörr Albert polgármester maradt a helyén, néhány városi tisztviselővel s vagy kilencezer, jobbára román ajkú szegényebb sorsú lakossal.

Augusztus 30-án honvédeket hozott egy vonat. Ők dalolva vonultak keresztül a városon. Útjokban lányok és asszonyok süteménnyel és italokkal kedveskedtek nekik. A maradék lakosságot remény szállta meg, de a katonák újabb parancsuk szerint éjféltől, most már daltalanul vonultak Vízakna felé.

Szeben várta a román csapatok bevonulását. Dörr Albert a városháza tornyára két fehér zászlót tűzetett ki. Erre a lakosság is mindenütt fehér lepedőket, abroszokat, némely helyt egyéb híján fehér alsóneműt akasztott ki ablakaira.

A polgármester reggel néhány városházi úrral s a felekezetek papjaival a Brettepromenádra ment, ahol a három betorkolló út fókuszában, a benyomuló katonaságnak mindenképpen találkozniok kell velük, hogy átadják a várost, s a polgárok számára oltalmat kérjenek.

Eltelt fél nap is, de az ellenség nem jelentkezett.

A polgármester önkéntes jelentkezésre szólította fel a türelmetlen urakat, ki volna szíves a város hintaján Schellenberkre kocsizni, kvázi felderítőként. Borger Viktor s egy fiatal román ügyvédjelölt (ha tolmácsra lenne szükség). Órába sem telt, vissza is tértek, azzal az egyszerű hírrel: Schellenberken nem találkoztak román katonasággal. Az eredménytelen felderítés nem nyugtatta meg a polgármestert.

Másodszor is sikerült rávennie az előkelő s gazdag szász polgárt a bátor útra, de most már Nagydisznód felé. Borger később szívesen beszélt erről a tűzkeresztséggel felérő vakmerő vállalkozásról.

Társa most nem a fiatal ügyvédjelölt volt, hanem annak édesapja, a szebeni kórház igazgató főorvosa, Moldován Károly.

A külvárosi csőcselék eközben az elhagyott raktárakat feltörte, és fosztogatni, prédálni kezdte az élelmiszereket, de minden egyéb árut is: ruhaneműeket s még a bútorokat is. Egymást tiporva a nagy dulakodásban többet elpocsékolva, mint elvive. Alaposan kiürítettek és tönkretettek mindent alig fél nap alatt.

Dörr polgármester rögtönzött polgárőrséggel szorította vissza az alkalmi martalócokat, s záratta be a magazinokat.

Késő délután érkezett vissza Borger Viktor, román társa és a szász kocsis nélkül.

A Schewis-pataknál román előőrsök rájuk lőttek, körülfogták a hintót, s Nagydisznódra kísérték őket egy ezredeshez, aki rövid kihallgatás után Veszténybe vitette őket hintóstul a tábornokhoz. Ennek előadta Borger a maga utcai románságával (Moldován doktor mondatról mondatra a fentebbi román stílben fogalmazta meg a közös mondanivalót): Szebenben a fegyvertelen polgárság s a város vezetői várják a román csapatok békés bevonulását. A generális azt válaszolta, hogy a polgármester s a lelkészek másnap járuljanak őhozzá Veszténybe, tárgyalni a város átadásáról, hogy ő aztán holnapután bevonuljon csapatai élén Szebenbe.

Borger alkudozni próbált a maga módján, mert társát elszakították mellőle. Mikor a tábornok szigorú utasításával a hintóhoz kísérték, a városi kocsisnak is hűlt helyét találta. A fogatot maga hajtotta vissza Nagyszebenbe.

Előbb társai hadifogságba eséséről számolt be, majd a tábornok parancsáról.

A polgármester s a lelkészek döntését egy rögtönzött polgárgyűlés is helyben hagyta: közülök senki sem hivatott arra, hogy az ellenséggel tárgyalásokba bocsátkozzék.

Dörr csupán arra vállalkozott, hogy amikor ideérnek a román csapatok, irgalmat kérjen a békés lakosság számára.

Később Borger Viktornak sok kellemetlensége támadt a követjárás miatt. Szebenben nagyon rosszallották a dolgot. A román tábornok pedig azt üzente, ha bevonul, első dolga lesz felakasztani Borgert, mert tőrbe akarta csalni a román csapatokat. Erre mondta aztán Dörr polgármester: „Nem volt gyakorlatunk a hadi diplomáciában, a város megoltalmazása lebegett szemünk előtt.”

Ami a két „hadifoglyot” illeti: a szász kocsis egy ártatlan pillanatban kereket oldott lovai mellől, annyira megrémült (berezelt) a románok fenyegető kiáltozásaitól s fölösleges lövöldözéseitől. Egy ismerős nagydisznódi pincében rejtőzött el, míg az osztrák-magyar csapatok fel nem szabadították.

Moldován igazgató főorvosra az események legördülte után Borgernek ilyenféle emlékei keltek életre:

Míg a tábornok adta nagyhangú utasításait, egy ezredes húzódott, szinte ismerősként Moldován mellé, s tegeződve ilyenképp suttogtak: maradj nálunk. Nem tehetem, legfeljebb, ha elfogtok, követtársaim előtt. Néhány perc múlva jött két szolgálatos tiszt, s a tábornok csodálkozására, majd kacsintása mellett elvitték a szebeni orvoskövetet.

Jó két esztendőbe telt, míg az események igazolták Borgert - a suttogás, amit a tábornok harsogása alatt hallott, nem volt puszta káprázat.

IX.
Mikes a Kárpátokban és Etelközben

1916

Augusztus elejére tervezték Vízaknán a szokásos évi családi sereglést. Még Erzsébet is megérkezett Kassáról, bár gyermekei nélkül. Tünde szabadságot vett ki, mielőtt hadiápolónői csapatával harctérre indult volna, gondolta, még egyszer találkoznia illenék Trajánnal. De Bukarestből távirat érkezett: „Elmondhatatlanul fontos események miatt idén nem mehetünk: Aszpázia, Traján."

A család férfitagjai már mind a hadseregben, sőt valamelyik harctéren. Még Károly is ezred-orvosként Szebenben bármely órában valamely menetzászlóalj - ezred kötelékében bármikor indulóban. György a maga hatvanhat esztendejével még póttartalékosként sem került számításba. Egyedül Mikes röstelkedett, hogy a hírlapírói hivatás neki még mentességet biztosít. A haditudósítói mundért, bár öreg, tekintélyes újságírók is magukra öltötték, vala-hogy rühellette. (Ez az ő saját megvető szava a pályára méltatlan s kísértő pokol bugyrának önkéntes vállalóit illette.)

Ezt a szemléletet öreg barátjától, Tivadar gróftól kölcsönözte, ki ritka találkozásaik alkalmával a hazafiságnak sajátos, első hallásra talán szkeptikus felfogásával ismertette meg. E ritka s a maga módján bátor szókimondással Batthyány Tivadart, Mikes második apjává tüntette ki, bár Moldován György, első apja a maga jogászilag körülhatárolt életvitelével sértetlenül megőrizte a gyermek világnézetében tekintélyét.

És augusztus elsején, a szokásos fürdőzés ürügyével betoppant irdatlan szakállával Tivadar atya, hogy megismerje a családot. Különösen a bukarestiek érdekelték volna, s főként Aszpázia, az öreg királyné udvarhölgye, tudója, ismerője nyilván sok udvari titoknak. Nem mutatta csalódását, de nyomban talált egyéb fontos és sürgős megbeszélnivalókat.

Tivadar gróf Székelyföld felől érkezett, s elképesztette, hogy katonát még mutatóban is alig talált, pedig a székelység rettegésben él. Azt tudják, s híresztelik, hogy a határainkat csak a finánc őrzik, s odaát állig felfegyverzett hadosztályok várnak támadásra készen.

- S itt semmi előkészület.

- De, valami van: a Maros mentén lövészárkokat ásnak román és magyar vén napszámosok.

- A Maros partján?

- A Maros északnyugati partján Szászrégenig s onnan fel, a havasok között Borgóprundig.

- Ez rettenetes!

Moldován Györgyöt nem tudták belevonni a beszélgetésbe. Egyre azt hajtogatta:

- Meg kellett volna teremteni az autonómiát, legalább alapjaiban. Most nem így állnánk.

Tivadar gróf egy napnál nem töltött több időt Vízaknán. Egyszer sem ázott a Sóstóban. Magával ragadta Mikest is:

- Gyere! A vőmmel végére járunk a dolognak.

Csak most tudta meg Mikes, hogy a hadtestparancsnok parancsőrtisztje Esterházy Mihály, Tivadar gróf veje.

Nagyszebenben a katonák s a polgárok egyaránt suttogva és rémüldözve mesélték, hogy a román határ végig meg van tömve odatúl román katonasággal. Mihály gróf pontosan meg tudta mondani, hogy az egyes vonalakon hány katona, hány puska, géppuska, ágyú vár készen a parancsra, hogy betörjön hazánk területére. S a mi oldalunkon semmi előkészület kiverésükre. A hegyoldalakon ugyan imitt-amott vannak fedezékek, de nincs, ki megszállja őket. A vámoknál a fináncokon kívül néhány magyar csendőr jelképezte a határvédelmet - három támadásra kész ellenséges hadsereggel szemben. Az erdélyi csendőrség parancsnoka, Sós László ezredes teljesen feldúlva adja elő a veszedelem nagyságát. Mihály gróf s az ezredes rimánkodnak, járja ki Tivadar atya, hogy Tisza István miniszterelnök rendelje magához az ezredest jelentéstételre. Sós László ugyanis a háború kezdete óta a XII. hadtest parancsnokának van alárendelve, s magától nem jelentkezhetik a miniszterelnökségen.

Csakhogy Batthyány Tivadar nem tart fenn jó viszonyt Tiszával.

Mikesnek eszébe jut, hogy apja több ízben tanácskozott a miniszterelnökkel Erdély ügyében.

Beavatják Moldován Györgyöt is négyük szándékába, de kiderül, hogy ő is eljátszotta már Tisza rokonszenvét. De titkárához, Latinovics Endréhez talán hozzá lehetne férni egy okos magánlevéllel.

Mikessel kettesben a következő levelet fogalmazza a nagy szakállú gróf:

„Tisztelt Barátom! Légy oly szíves, az alábbiakat a miniszterelnök úr ő Excellenciája tudomására hozni. Vőm az erdélyi katonai parancsnok parancsőrtisztje, és e minőségében a nagyszebeni katonai parancsnokságnál dolgozik. Ugyanezen parancsnoksághoz van beosztva Sós László, igen buzgó m. kir. csendőr ezredes, az erdélyi csendőrség vezetője, ki vőmnek sokat s komolyan panaszkodik, hogy Erdélyben az ország érdekei szempontjából súlyosan latba eső események játszódnak le, amelyek helyes elintézését csak akkor lehetne várni, ha a miniszterelnök úrnak személyesen lehetne jelentést tennie, hogy az ügyek elintézését kézbe venné. Jelentést tehetne Sós László ezredes egyidejűleg a belügyminiszter úrnak is, mint illetékes hatóságnak is. A szolgálati fegyelem folytán azonban előterjesztését csak úgy tehetné meg, ha a miniszterelnök úr, avagy a belügyminiszter úr őt a nagyszebeni katonai parancsnokság útján, vagy tudtával magához rendelné.

Mindig szereplési viszketegségnek látszik, ha a kormányzásba nem avatott ember ilyen ügyekbe elegyedik. Minthogy azonban az erdélyi kérdés ma igen kényes stádiumban van, nem akarom, hogy bárki is mulasztással terheljen, vagy vádoljon, s mert a sikoltás hozzám jutott, kérlek, jelentsd fentieket tiszteletem tolmácsolása mellett, azzal, hogy vőm, aki jól ismeri a mostani erdélyi körülményeket, s szerény magam is kívánatosnak tartanám, hogy az ügynek félórát szenteljen, hogy vőmet és Sós László ezredest előterjesztésük megtétele végett magához rendelje. Magától értetődik, jelen soraim bizalmas kezelését kérem. Levelemre nem várok választ, teljesen a miniszterelnök úrra tartozik, szükségesnek látja-e közléseimnek meg, vagy meg nem felelni.”

Latinovics titkár egy hét múlva mégis válaszolt: Tivadar gróf tudomására hozta, hogy levelét a miniszterelnök elé terjesztette: sajnálatára sem ő, sem Sándor belügyminiszter nem teljesíthetik a két szebeni úr kívánságát, mert eleve nem kíváncsiak jelentéseikre. Az elutasító levelet postán Mikes kapta kézhez, ő vitte még aznap Szebenbe.

Habár Czernin Ottokár, a kettős monarchia bukaresti követe hivatalosan többször jelentette a románok Erdélybe törési készülődését, sem a katonai hatóságok, sem Tisza István nem intézkedtek katonai védművek építéséről, kellő számú és megfelelően felszerelt csapatok kirendeléséről. Állítólag Tisza nem hitt a románok betörésében.

Augusztus 28-án három román hadsereg ötszáz kilométeres frontszakaszon megindult Erdély ellen.

*

Szeptember 22-én temették a Nagyakna szabadságharcból maradott huszárjait. A hadnagyot katonai pompával külön sírba helyezték, teljes névvel írott fejfáról Moldován György gondoskodott.

Hazatérőben megkérdezte Mikes:

- Miért tűzött gyászszalagot zakója hajtókájára, apám?

- Mert édesapámat temettem - felelt Moldován.

Mikes meglepődve hallgatott. De kíváncsisága csakhamar győzött.

- S a temetőben nagymamát miért temették Moldován János mellé?

- Mert ő felesége volt nevelőapámnak.

- Soha nem szólt erről. Mióta tudja ezt?

- Három napja tudom ezt bizonyosan, hogy hatvanhét év után a sós vízben a kirobbant aknából előúszott huszártiszt - apám.

- Láttam, de nem gondoltam volna.

- Mert nagyanyád szobája falán nem figyelted meg a huszár főhadnagy fényképét.

- Deiszen az magát ábrázolja huszonnégy éves korában, apám. Erről hallottam nagymamától.

- Igen, az ő kedvéért növesztettem akkor azt a bajuszkát.

- Suttogták a sírnál, hogy akit katonailag oly későn temettünk, csak hadnagy volt.

- Ez igaz, de a fényképezéshez nagyanyád főhadnaggyá léptette elő személyemben.

- Soha nem volt katona, apám.

- Papokkal, pópákkal barátkoztam. De a fejfán anyám kívánságának illett teljesíteni a főhadnagyságot.

- Hozsváth Károly főhadnagy a Mátyás-huszároktól? Honnan a név ily pontosan?

- A leghitelesebb helyről, Szaplonczay Ágota, nagyanyád szájából.

- És Moldován János? Mit szólt ehhez?

- Hét hónapra születtem, de anyám szerint teljesen érett, négykilós újszülött csecsemő voltam.

*

A román haderő augusztus 31-én elfoglalta Brassót, és 14 kilométerre volt Csíkszeredától. Szeptember 10-én már Gyergyószentmiklóst és Csíkszeredát is, a Zsil völgyében Petrozsényt és Orsovát is elfoglalták. A többszörös túlerő elől a sebten odaküldött magyar csapatok (pótzászlóaljakból összetákolt) hevenyészett két hadosztály Szászrégenig, a Küküllő partjáig hátrált vissza, feladva még Székelyudvarhelyt is.

Csík és Udvarhely megye ellen a 4. román hadsereg támadott, Háromszék és Brassó ellen a 2., s Fogarastól le Orsováig az 1. román hadsereg indult foglalásra.

Mikes Székelyudvarhely felé sietett, hogy nénjének segítsen, s 82. székely gyalogezred sávjában a harcokba is belekóstolt, visszavonulóban a 71. hadosztály kötelékében, ahová az udvarhelyi házi ezredet betagolták.

Egy teljes hónapba telt, míg a beérkező német csapatokkal együtt meg lehetett állítani a román betörést. A 82-eseket Wolhyniából hozták le az otthon védelmére, s még szeptember közepén - polgári ruhában Mikes is csatlakozott a zászlóaljához. Nevezetes nap volt a pálosi ütközet. Goldbach tábornok, hogy a románoknak az Olton át való előnyomulását megakadályozza, elrendelte, hogy az ezred a többszörös túlerőben lévő ellenséget meglepetésszerű támadással vesse vissza. Az ezred szeptember 15-én fél 6 óra tájban Kaca vasútállomás vonalát érte el, s ott be kellett volna várnia a további parancsot, ám megpillantottak egy ezrednél nagyobb román gyalogságot hat löveggel s menetből a hozzájuk tartozó hosszú vonatot, trént, amint felületes biztosítást alkalmazva, éppen pihenőre készült a Vidombák völgyben, a kiállított őrszemeik még az étkeztető kondérok felé ügyeltek. A székelyek nem vártak parancsra, hanem tűzrajtaütéssel megtámadták a románokat, akik szerelvényeiket, szekereiket, fegyvereiket, ágyústul hátrahagyva a közeli erdőbe menekültek. A meglódult székely századok még az erdőben is üldözték őket, nem törődve a román hadosztály beérkező további ezredeivel, melyek a székely ezredet bekeríteni igyekeztek. A visszavonulásra felharsantott kürtszóval sem törődve a késő éjjelig folytatták az üldözést a 82-esek. Ebben az ütközetben egy tiszt és ötvenhét ember halt hősi halált, százhuszonöten megsebesültek, köztük három tiszt, száznyolcvanhárman túlságosan előre merészkedtek, fogságba estek, köztük két hadapród. A románok csak halottakban háromszáznál több katonát veszítettek.

Az erdei üldözésben - fegyvertelenül - Moldován Mikes is részt vett, az Olt-partról visszatérve, még úgy, kialvatlanul interjút készített Goldbach tábornok hadosztályparancsnokkal, kitől az eredeti akció haditerve származott. S még aznap kora délelőtt Segesvárról megtáviratozta mind a csata lefolyását, mind a tábornokkal megejtett beszélgetést.

A pálosi csata, azzal, hogy a brassai 2. román hadsereget megállította, s ezáltal a Nagyszeben felől kelet felé igyekvő 4. hadsereggel való egyesülését meggátolta, erdélyi győzelmeinket alapozta meg. Sok kitüntetés hullt ezért a 82-esekre a következő hetekben. Goldbach tábornok a Mária Terézia-rendet kapta meg. Tudta, hogy az ismeretlen hírlapíróval történt beszélgetésének e gyors elhíresülésben nagy szerep jutott, s ezért, mikor immár egyenruhában eléje került, névvel és hadapródi rendfokozattal a szem elől veszített hírlapírót keblére ölelte, noha az efféle nem volt szokásos a kettős Monarchia hadseregében.

Szeptember 23-án, a temetést követő napon a hadtestparancsnok parancsőrtisztje Vízaknán időzött, s találkozván Moldován Györggyel és fiával, Mikessel, szóba került az ifjú hírlapíró bizonytalan helyzete a katonasággal, minthogy nem óhajtana haditudósítóként vállalni valamilyen kötelezettséget, írásbeli, esetleg dicsőítő cikkek írására, de viszont közlegényként sem kívánná magát holmi szemellenzős parancsnok szeszélyének alávetni. Esterházy Mihály felajánlotta, hogy hatáskörében Mikest hadapróddá előléptetheti, ha a tisztelgést és a jelentkezést szabályszerűen teljesíteni tudja. A katonai tudományok elsajátítását gyakorlatban is megszerezheti, ha nagyon igyekszik.

Tegnap temetett néhai nagyapja tiszteletére, a hadapródi kinevezésbe Mikes a Hozsváth vezetéknevet diktálta az állományvezető törzsőrmesternek, csak Mihály gróf lepődött meg az okmány és a vezénylés iratainak aláírása pillanatában, mikor a számára ismeretlen névre

tévedt pillantása: „nagyapám neve” magyarázta Mikes, de a parancsőrtiszt nem firtatta a dolgot.

Október elején ölelte magához a vadonatúj hadapródot Goldbach tábornok, mintegy megosztva vele a szinte éjjel-nappal viselt Mária Terézia-rendet.

A 2. román hadsereg aznap kezdte meg visszavonulását. Az üldözésben a 82-esek elöl jártak, 6-án átkeltek a megáradt Olton, s már 11-én Kézdivásárhelyre vonultak be, mivel harcok nélkül, diadalmas zeneszóval. Aztán úgyszólván pihenő nélkül előre az Ojtozi-szorosban, Sósmezőn át, 14-én már román területre tette lábát az ezred.

Itt azonban a románok eddig lanyha visszavonuló ellenállása egyszerre megszilárdult. Igen, most már hazájukat védték, ismerős hegyeik között érezhetően megbátorodtak, s a magyar ezred ismét többszörös túlerővel szemben találta magát, de még az 1108 méter magas Runkul Mare-t (Nagyrönköst), a völgy uralgó magaslatát sikerült elfoglalnia. Október 23-ig több, nagy veszteséggel végződő román rohamozás ellenére sikerült megtartani. Huszonharmadikán iszonyatos tüzérségi tűz után a románok visszafoglalták a nevezetes magaslatot. A helyzet nagyon veszélyessé vált, az ellenség bekerítéssel fenyegette az ezredet (a hadosztályt). Ennek megakadályozására, a legalább háromszoros túlerő ellenére sikerült a vészhelyzetből kivonni az ezredet, csak bőven lőszerezett erős járőröket hagytak vissza. Egy ilyen, szakasznyi erejű járőr parancsnokává tette meg a századparancsnok Hozsváth Mikes hadapródot, akinek katonai képzetlenségéről fogalma sem volt, minthogy maga Goldbach tábornok is belevaló vakmerő tisztjelöltnek vélte az ifjú hírlapírót.

Balra egy járőr, jobbra egy másik járőr, egyenkint három-három fő, amikor leváltja őket másik hattal, mindig csak azt jelentik: odaát rengeteg sokan készülődnek a ködben, s bármikor... A hadapródnak annyi a dolga, jelentést ír erről egy papiroson Goldbach tábornoknak, de semmi nem történik, csak annyi, itt, a hegygerincen, hogy a pihenőben időző negyven katona minden bokor tövében egy-egy illatozó emlékművet állít magának. Ösztönösen úgy cselekedvén, mint az erdei állatok, melyek vizeletükkel, ürülékükkel védelmezik életterüket. Mikes tudta, itt ez az ösztön nem segít, és léptei biztonságát megvédendő, s hogy munkát is adjon az unatkozó honvédeknek, latrinát építtetett velük. Hiába hajtogatták a derék székelyek: jól van ez így! Mikes szép hosszú árkot ásatott velük, erre egy még hosszabb fatörzset ácsoltatott, biztonságos tartásút, amelyre nyolcan-tízen is felfértek a könnyebbedni kívánkozó szarándokok. A takaros enyhhelyet fenyőgallyakkal díszíttette kívánatosabbá. S mint kiderült a derék póttartalékosok kedvelt találkozóhelyévé magasztosult ama rönk.

A Runcul Alba és Sósmező közötti gerincen a szakasz már napok óta hallja, de nem látja, hogy a Runcul Mare táján iszonyatos harc tombol. A románok gyors aknavetőit hegyi kutyáknak nevezik a mi embereink. Két nappal a tábori reterát elkészülte után a Fehér Irtáson is (ez Runcul Alba magyar neve) megismerik a hegyi kutyákat, izzó záporesős tüzeiket. Hajnalodik, de mindenki ébren már. A kiküldött éjszakai járőröket már nem lehet leváltani. A váltás félútról azzal jön (rohan) vissza, hogy mindenfelől szuronyerdő kapaszkodik fel magaslatunkra. Hárman már martalékul is estek a támadóknak, magukra vonva puskatüzüket.

Szűk patakvölgy maradott a menekülés útjául. A civil Mikes pillanatok alatt menteni szándékozott harminc-egynéhány reszkető emberét: nem számított hősi halálukra. A román zászlóaljak markából lezúdult Mikes szakaszostul.

S mint aki helyesen járt el, egyenest, a még mindig Sósmezőn tartott harcálláspontján magát Goldbach tábornokot kereste. Kereste? Berontott a segédtisztek mellett: - Tábornok úr! Sósmező fölött felszakadt a front!

- Mit beszél, hadapród? Meg van őrülve! Honnan veszi ezt?

- Én védtem szakaszommal a Runcul Albát.

- Ott hagyta a védőállást?

- Igenis, ott hagytam.

- Hadbíróság elé állítom! Takarodjon!

A vámház előtt, ahol a hadtestparancsnok rezideált, megbolydult azért az élet. Nem telt bele tíz perc, Goldbach hívatta Mikest. Most is magázta, de most már barátságosabban.

- Mutassa a kadét úr szakaszának védőkörletét a térképen.

Az asztalra kiterített special kartén pillanatok alatt megtalálta Mikes a Runcul Albát s azt a két végpontot, ahová álló héten át járőröztetett. A segédtiszt lemérte: tíz kilométer.

- Nos, igen - sóhajtott a tábornok -, ez is csak nálunk osztrák-magyaroknál fordulhat elő, hogy egy harcban álló tíz kilométeres frontrészt egyetlen szakasszal biztosítunk!

Hadbíróságról most szó sem esett. De Mikesnek az volt az érzése, hogy mostani borostásan elnyűtt katona állapotában a tábornok nem ismerte fel benne a pálosi csata fürge tollú újságíróját.

Az egyik segédtiszttől a hadosztályparancsnokság belső tábori őrseinek ellenőrzésére kapott parancsot. Az éjszakát a tisztiétkezde helyiségében egy zongorán alva töltötte. Hajnalban a nehéztüzérség Bereckre vonult vissza, délelőtt a hadosztályparancsnokság is követte őket.

Mikes arra kapott parancsot, hogy állítsa meg, s rendezze a visszaözönlőket. A bosnyák és horvát századok első szóra megálltak. Ezeket csak oldal- és hátbatámadással tudták a románok állásaikból kimozdítani. Csupa oroszlánként harcoló hős. Szuronnyal, rohamkéssel a foguk közt harcoltak.

Szerencsére a románok nem használták ki az áttörés sikerét. Jobbra a Runcul Mare alatt a 82-esek borzalmas csatát vívtak. A Hőfer aznapi jelentése így hangzott: *Jelentéktelen harc után az ellenséget régi állásaiba vetettük vissza.*

A székelyek százai maradtak a sziklás terepen. A szanitécek és a szapőrök (utászok) alig győzték a temetést.

A románok vesztesége még nagyobb volt. A 82-esek állásai előtt halomban feküdtek egymás hegyén-hátán a rohamozás közben lekaszált románok. A hegyoldal tele volt eldobott fegyverrel s hátizsákkal.

Hogy az arcvonal megszilárdult, Mikes számára már nem maradt tisztességes visszaút a polgári életbe. November 12-én már a 82-esek sziklái között az elesett szakaszparancsnok helyét foglalta el egyik századnál. Másnap parancsot kapott a zászlóaljtól, hogy legöregebb három népfölkelőt minden szakasznak tartalékba kell küldeni - Bereczkbe, Tisza István fogadtatására az öregek díszszemléjét szervezik. Most sajnálta Mikes, hogy apja s Tivadar gróf helyett is nem vághatja a miniszterelnök szemébe augusztusi levelüket.

Az erdős magaslat kopár. Napokkal ezelőtt még százados fák takarták el az eget - mondják emberei. A gránátfergeteg szétforgácsolta az erdőt. Egy-egy derékba tört törzs tartja még tépett koronáját.

November 13. Megmozdul a kopár hegyoldal. A román tüzérség lövi állásaikat. Mikes arra gondol, itt már nem lehet megmaradni, úgy sejti, tőle balra és jobbra megrendülnek a szomszédos zászlóaljrészek.

A század telefonistája sírva ugrik be a fedezékbe: - Kadét úr, tessék jönni, a hadnagy úr fejlövést kapott, a telefon pedig folyton szól! Kinek jelentsem a parancsokat? - Nekem - fogja el parancsnoki felelősség Mikest. Átkúszik a századparancsnoki állásba. Útjában át kell lépnie a homlokon lőtt századparancsnok hadnagyon. Jelentkezik a telefonban. Ezt hallja: - Utolsó emberig kitartani! A visszaözönlőket géppuskával kergetem vissza! Az állásokat tartani kell! Erősítés útban!

Néhány perc teljes tűzcsend. Az emberek figyelnek s a rohamozó románok felé parancs nélkül tüzelnek, majd dobálni kezdik a palack- és kukoricagránátokat. Halálüvöltések, diadalüvöltések. Jobbról és balról a lövészárokban hörgések, káromkodások magyarul, románul, kézitusa. Mikes hadapródi képzetlensége e pillanatban mond csődöt. Képzeletével sem képes feloldani a folyó időt ez után a tüzérségi tűz utáni élet-halál csöndben. A tábori telefonhoz nyúl, kiveszi a telefonista kezéből: Halló-Halló! Odatúlról mintha gép beszélne, csak az ismétlődik: az utolsó töltényig! S a következő villámpillanatok az emlékezetben lassított mozi: három szuronyos román ugrik be a fedezékbe, egyszerre kétfelől urá, urá! ordítással, egyik a telefonistát kapja hátba, a hosszú szurony hallható csontropogással a zubbonya mellén hasad ki arasznyira. Mikes a reccsenést hallja s az átdöfött fiú halk, meglepett, félelemtől tompított sóhajtását. Hogy a másik szurony az ő mellének lendül, azzal nem is törődik, mert nincs rá ideje, hogy felfogja társa vérefröccsenésén túl a maga halálpillanatát, csak a harmadik kiáltását hallja meg, s látja e harmadik szurony csattanását: Oficer! Oficer! Stai! Stai!

*

Előbb holttestek között, majd tarolt oldalon át, kanyargós, most vágott hegyi ösvényeken lefelé, szuronyok bökdösése közben, jó félóra múlva érkeznek a román ezredparancsnokságra. Sziklába vágott, keletre néző barlang. Felületes kikérdezés. Hallja, hogy Constantinescu ezredesről beszélnek, a név megragad. Még tiszt jelenlétében alapos testi motozás: zsebek kiforgatása, nadrágszár végigtapogatása. Csizma letolása. Rövid vita, mezítláb hagyják-e, esetleg bakancsot adjanak helyette. A sáros, repedezett csizma senkinek sem kell. Rejtett fegyver egy bicskán kívül nincs, fontos okirat sincs a személyi lapon túl (dögcédula). Egy sziklán ül, halálosan fáradt, reszket, a megrendítő ijedelem most tör ki testéből. Mély-mély szégyenérzés a katonából. Meglepetés: a tiszt int, zsebóráját és levéltárcáját is visszakapja.

Sötét erdőn keresztül, már egész fogolycsapat, bele az éjszakába. Kiáltozó katonák újra és újra megszámlálják a csapatot. Hatszor-nyolcszor. Mindig más létszámot kapnak. Dühbe gurulnak, dolgozik a puskatus. Agyagos úton, feneketlen sárban, pihenés nélkül előre a völgyi úton. Közeli faluból kutyaugatás. Még nem hajnallik, pihenőt rendel valaki ott elöl. Szökéstől nem kell tartaniok. A sáros árokparton zsákmódon dől el mindenki. Hortyogás jelzi fáradt mély álmukat. Pirkadatkor kiáltozással, puskatussal ébresztő, előre!

Mikes megtapogatja magát: tárcája, órája hiányzik.

Az első falu, öt óratájt. Grozeştibe érkeznek. Mikes tudja, ez csángó falu.

Tágas udvarokra terelik a foglyokat. Pihenő, várakozás. A kicsiny ablakok mögül gyermekarcok, öregasszonykendők. Mikes bekopogtat, román választ kap: nem szabad. Magyarul kérdi: a férfiak hol vannak? Érti a néne, csak a férfi szót nem. Az emberek? Emberek nincsenek itthon. Katonák? Nem katonák. Elvitték őket, a tizennégy évesen túl, még a legöregebbeket is. De miért? Ki van adva, ha a magyarok bejönnek, minden románért tíz csángót pusztítanak el. Túszok tehát. Ezt a szót a csángó öregasszony megint nem érti. Egy kis vizet, kéri Mikes. Fejmozdulatok, hogy nem szabad. De néhány perc múlva a kapunál csájaosztás kezdődik. Szerencsés, akinek kulacsa, csajkája van. Mikesnek egy rozsdás konzerves doboz jut. Ebben elébb valami olajos lé volt, vagy tán épp beléhugyoztak. Földhöz

vágja. A csájaosztó gúnyos megjegyzést tesz. Szalad a hír, nyolc óra tájt tisztek jönnek, egy szuronyos őrrel maguk után kísértetik Mikest.

Reggelihez készülődnek, hellyel, étellel kínálják. Egyszerű étel, száraz tengeri hal. Nagyon ízletes, de nagyon sós. Vizet kér mutogatással, nem árulja el, hogy tud románul. Egyél csak, mondják mutogatva, lesz mindjárt víz is. Mikes nagyon éhes, bőségesen fal a sós tengeri halból.

Valami intés kívülről. A tisztek egyszerre felállnak, kimennek. Víz nincs. Két órát tölt bezárva, víz nélkül a maradék hallal. Már nem eszik többet.

Két óra múltán jönnek vissza a tisztek, de most már szigorúak, bíróságszerűek. Mindent el kell mondania Mikesnek, amit csak tud, a csapatokról, a parancsnokokról.

Tolmácsot is hoznak, a tanítónőt, de az nem nagyon tud magyarul. Tagadja, hogy bármi fontosat is tudna. Vizet kér. Majd lesz víz bőven, a vallomás után.

Válaszaiból csakhamar kiderül, hogy olyasmiket is tud, amiket a gyönge tolmács nem mondott, nem is mondhatott. Vállalnia kell, hogy tud románul. - Román vagy - adnak menekvésre lehetőséget. - Nem vagyok román. Nem tudok semmi fontosat.

Egy legény üveg bort hoz be. Koccintanak. Mikes pohara üresen marad.

Magára hagyják. Kora délután beszól valaki, volna-e valami kívánsága. Nincs - mondja sós cserepes szájjal. Torka, gyomra, mindene ég a szomjúságtól.

Késő délután visszajő három tiszt. Udvariasak, kancsóban vizet hoznak, az üres poharat megtöltik. - Mihelyt végeztünk, ihat. Tüzérség, mennyi? Hol települt?

Mikes kitalál valamit, bár épp a tüzérek helyzetét jól ismeri. A román tisztek nevetnek. Ők jobban tudják. Hiába a hazudozás. Beszámol Goldbach tábornokról s a sósmezői hadosztály-parancsnokságról meg Bereckről, ahol Tisza Istvánt fogadta a vén katonák díszelgése. Ez új volt a tisztek számára (Goldbach is), de Mikes tudta, vajmi keveset kezdhetnek vele. Nem igyekeztek mégsem hiába, elégedett a három tiszt. A teli poharat Mikes kezébe adják. Amikor otthagyják, az asztalra borul, s nyomban elalszik. Hamarosan felébred, dörömböl, két szuronyos szükségére viszi. Ég a vizelete.

Hajnalban útnak indítják gyalogmenetben a foglyokat. Ezernyien lehetnek, Mikest, aki tudja a hadtestparancsnok nevét és berecki harcálláspontját - automobilon viszi egy hadnagy. Hová? Nem tudatják vele. Bogdanestin és Filipestin át Onestig utaznak. Ott fűtetlen vonatra szállnak. Másnap reggel érkeznek Bákóba. Mikes tudja, ez a csángók fővárosa. Az állomástól a tüzérlaktanyáig - gyalog. Fejetlenség, utcai szennyet s általános szegénységet tapasztal. Úton-útfélen katonák vonulása, erre-arra, látszólag céljuk veszítetten. Az ügyeletes tiszt átveszi az értékes foglyot. Cellája ablakán vasrács. A következő nap, november 18-án, két kenyérkét s nyolcvan lejt nyomnak kezébe s a laktanya egyéb zugaiból összeterelt borostás magyar katonákkal együtt gyalog ki az állomásra. Induláskor, az úton s az állomáson állandó létszámegyeztetések. A legénységet marhavagonokba terelik. Mikest egy oldalajtós személykocsi fűtetlen fülkéjébe tuszkolja két szuronyos román. Ők is beszállnak, s egész úton szidják a dermesztő hideget meg a vasutat. Román városkában mellékvágányra tolják a szerelvényt. Jó két óra múlva úton voltak Jassy felé.

Pascaniban rávette őreit, míg áll a vonat, kísérjék le a restibe. Ott két csésze forró teát ivott, vajas zsemlével, s vett egy tábla furcsa ízű csokoládét. Őrei kívülről lesték, mert legénységi nem léphetett be a vendéglőbe. Rendelt nekik egy-egy csésze teát. Nem győztek hálálkodni.

Másik vonatra szálltak, amely nemsokára átvánszorgott egy folyón. Az egyik katona tudta a folyó nevét: Sziret. - Szereth ismételte Mikes -, ettől a perctől kezdve Etelközben járunk, ahol a honfoglaló magyarok tanyáztak, mielőtt átléptek volna a Kárpátokon.

Huszadikán reggel hat óra tájban érkeztek Radenibe, a végállomásra. A két szuronyos elvegyült a többi katonák között, Mikes pedig a foglyok között. Sorakozó. Fogolyszámolás. A létszám most sem egyezett. Nagy káromkodással, kettős sorokban, szuronyok közt elindították a falkát.

Jó másfél órai gyaloglás után érkeznek a menetcélhoz, következő hónapok lakóhelyéhez - a fogolytáborhoz.

Hatalmas fennsíkon, bokáig sárban addig álltak ott, míg századokba osztva el nem indították egységenkint a didergő, fáradt embereket a barakkokba. Hatvan századra jutott vagy negyven barakk, ezeknek kellett befogadniok az egyre szaporodó foglyokat. Mikes szerint érkezésük napjaiban lehettek nyolc-tízezren. Órák alatt sikerült tájékozódnia. Négy kilométernyire észak felé egy falu: Sipote, innen kapta nevét a tábor. A hideg szelek északkelet felől fújtak, ezek már besszarábiai orosz fagyokat hoztak a Pruth-folyón keresztül.

A zászlósok és kadétok számára elkülönített barakkban (mely semmivel sem volt különb a többinél) szívesen fogadták, friss híreket remélve tőle. Szalmazsák nem jutott, két zászlós összetolt fekvőhelye között kapott fekhelyet, de reggelre mindig a csupasz földön ébredett, november végén az ilyesmi nem nagy öröm.

Századnyi csendőr, zsandár őrizte a tábort, a külső őrségeket zászlóaljnyi népfölkelő szantinelli adta.

A sártengerből csak a tetők emelkedtek ki, s ha a kéményekből nem bűzös füst kavargott volna fel - jégvermeknek képzelhette volna az ember e földbe mélyesztett épületeket. Decemberre ezek a barakkok csakugyan jégvermekké váltak. A kéményt tápláló gyér vaskályhák csak teamelegítést szolgálhattak, az irdatlan hodályok kifűtésére képtelenek voltak. Földlépcső vezetett a „hálóterembe". Az emeletes ágyak belső sorára világítottak a kicsi ablakok, s hűtötték a szerencsés felső lakókat, az alsó szalmazsáksornak a sötétség s a talaj védelme jutott.

Sipota környéke messzeföldön Stirbey herceg birtoka, birodalma. Neki azonban évtizedek óta hírét sem látták. Ezt a vízhordóktól tudták a táborlakók, mert idebent sem kút, sem forrás nem volt, a főzéshez kondérokban hordták a faluból a vizet, néha egy lajtot húzattak a foglyokkal. Az igavonók útközben felét megcsapolták az italnak s megérkezéskor is ők férkőzhettek oda csajkáikkal, kulacsaikkal. Tisztálkodásról szó sem lehetett.

Mert főztek is a foglyoknak. Hat-nyolc káposztából levest naponta száz-száz személyre. Hagyma és só csak mutatóban jutott e levesekbe, ám senki sem löttyintette ki, mert meleg ital volt mégis.

A tábornak szinte láthatatlan része a vakondtelep. Sok apró földtúrás egymás mellett, nagy összevisszaságban. Ajtót, ablakot sehol nem látni, de minden bucka mellett gödröcske mélyül, apró lépcsőkkel, s odalent a bejárat zsákdarab vagy ládaoldal, egyszerre zárja el és ki a szabad levegőt s a vad hideget is. Csak a felszivárgó füst tanúsítja, hogy odalent emberi élet lapul.

A legelső székely foglyok húzódtak ide, látván az internált csángó fiúk-férfiak-öregek miképpen védekeznek az éj s az esőzés viszontagsága ellen, ők is föld alá búttak.

Faggatta Mikes a csángókat, mit vétettek, hogy nem katonaként használja, hanem fogolyul tékozolja őket a román állam? Mit vétettünk? - válaszolta, akinek maradt még ereje az effélére. - Az a bűnünk, hogy magyarul dicsérjük az istent, ha titokban is. S félnek, hogy a magyarföldieknek, ha bejönnének Moduvába, segítenénk. S hogy ne segítsünk, itt pusztulunk. Nem ölnek meg, lám, csak engednek meghalni.

Hidegek erősödvén, egyre többen haltak a vermekből s a barakkokból is.

Mikes, míg a nyolcvan lejéből tellett, a kantinban pótolni igyekezett a híg s napi egyszeri meleg „ételt".

Botez kapitány a zsandárok parancsnoka s Vasileu, a népfölkelők kapitánya urasan éltek. A foglyoknak szállított élelmiszer javát a kantinban árusították, s még úgyis, hogy a lajtos kocsi gyakran Sipote faluba is szállított a „fölöslegből", a lakosság fölsegélyezésére. Mindenki tudta, miből pénzel a két kapitány.

Pénze fogytán, sem kukoricaliszthez, sem cukorhoz és vajhoz nem jutván, Mikes is megismerte az éhezést. A tetveket s az állandó kínzó vakaródzást már érkezése napján megismerte. Szappant még a kantinosok sem árultak. Mosdani - kezet, arcot - csak az első hóhullás után lehetett.

A reterát szokásos használata képtelenség lett volna - ezek a düledező deszkabódék olyan szennyesek voltak. A deszkaréseket még az ősz elején teletűzdelték kukoricakóróval, csuhéjjal és kukoricacsutkával. A rájuk száradt sok piszoktól felismerhetetlenné váltak. Újra és újra a papírt helyettesítették.

Naponta elfoglaltak a zsandárok egy-egy barakkot, ott számlálás ürügyén levetkőztettek mindenkit, s nagy röhögések között maradék holmiját is elszedték a mezítelen didergőknek.

December elején Mikes elhatározta, hogy az őrgyűrűn átcsúszva a Pruth felé megszökik, át Oroszországba, ott jobb életet remélve. December 10-én olyan gyönge volt már, hogy lemondott tervéről, s olyan hófúvás indult kelet felől.

Fát a közeli erdőből hoztak fegyveres kísérettel a foglyok. Vagy kétszer Mikes is közéjük vágódott. Jutalmuk egy-egy merítőkanál káposztaleves volt. Többször nem ment, takarékoskodni kellett életerejével. Aztán csak nézte, hogy két-két vánszorgó lény láncra fűzött rönköt vonszolva, miképp szenved a híg löttyért.

Az éhes emberek a szemétdombon kapirgálnak krumplihéj s rothadt káposztalevél után. A semminek a szemétje után.

Karácsony éjszakáján több ezer fogoly érkezik. Toprongyos, halálra fáradt tömeg. Az eddigi szűkösség a barakkokban elviselhetetlenné válik. Az emberi tűrőképesség azonban végtelen.

A helyekért folytatott közelharc után lecsillapodván kiderül, hogy Dél-Romániát a központi hatalmak elfoglalták. Bukarest is elesett. A román csapatok fejvesztve menekültek, a tecuci és a barladi fogolytáborokat is „menekíteniök" kellett.

Erőltetett menetben jöttek a barladiak, három napra két fej hagymát kaptak személyenként.

Még szerencse, hogy velük szemben hosszú sorokban orosz csapatok vonultak dél felé, s gyakran árokszélre szorították a toprongyos, éhes, didergő hadifoglyokat. Ilyenkor pihenhettek néhány negyedórát. A harcba induló oroszok mögött haladt a trén, a vonat, megrakva kenyérrel, konzervekkel. A kocsikon cseh légionáriusok ültek, nemrég még a kettős monarchia katonái - kenyér helyett gúnyos szavakkal és ostorcsapásokkal illették egykori bajtársaikat.

Az árokpartra vetett, rongyokban reszkető népséggel az oroszok, maguk ismerve a szenvedést, emberségesebben viselkedtek: saját porciójukból kenyeret, cukrot s dohányt dobtak a könyörgő kezekbe. A román őrök nem jó szemmel nézték a jótékonykodást, de az orosz harcosok félrerugdosták s leköpdösték az okvetetlenkedőket.

A többezres szenvedő haddal egyetlen tiszt menetelt, Pásztor Sándor ezredorvos, aki Temesvárról vonult be, s visszautasította, hogy Dobrovácra, a tiszti táborba vigyék.

Eddig naponta harminc-negyven halottat szedtek össze a barakkokból s a vermekből. Karácsony másnapjától száz fölé szökkent a holtak száma. Vérhas és tífusz meg malária terítette le az elgyöngült foglyokat. Míg a föld fagya engedte, hosszú árkokat ásattak az őrök. De karácsonyra már megkövesedett a talaj, nem vette be az ásót - a hullákat egy hullaháznak elnevezett fészer elé tolták targoncán, s ott egymásra borogatták a merevülő tetemeket.

Az őrök minden reggel szemlét tartottak az elmúlt éj halottai fölött - zsákmányt kutatva rajtuk. S ha egyebet nem találtak, utolsó ruhadarabjaiktól fosztották meg a védekezésre végképp tehetetlen foglyokat. Aztán a zsandárok következtek. Ezt Mikes nem hitte el. A zsandárok aranyfogakat kerestek a holtak szájában. S mert az új szállítmányban akadtak jobb módú halandók - nem eredménytelenül osztoztak a zsákmányon. Ezt az alsóbbrendűnek minősülő őrző katonák nyomban megfigyelték, s már másnap ők feszegették kora reggel a hullaház mögött a fagyosan lezáruló ajkakat.

A két kapitány emberei külön-külön dolgozván, nem remélték, hogy panaszaikkal, éppen hullarablás miatt a másik csapat parancsnokához fordulhatna valaki.

A zsandárok cselhez folyamodtak: maguk között felosztották a barakkokat s még a vakond-telepeket is: reggelek reggelén első szürkülettel tartották „hatáskörükön” belül a körletszem-léket, ébresztő formájában mindenkit talpra parancsoltak. A halottak persze nem pattantak talpra, s a betegek s a haldoklók sem. Ezeknél tartottak a zsandárok szájvizitet. Amely szájban arany csillant, onnét kalapáccsal, ha kellett, a fél fogsort is kiverték egyetlen szem aranyfogért.

Egy hajnalon Mikes is tanúja volt a kalapács munkájának: még eleven bajtársának esett neki a román csend két őrizője. A maga gyöngeségében felháborodva s tán megháborodva közbevetette magát.

Nem számolt mostani állapotával, egykori birkózó nagy erejét érezve elhatározásában. Hatalmas ütések terítették földre. Föl sem kelt. Aznap forróláz lepte meg. S az új esztendőbe eszméletlenül és saját híg mocskával fertőzötten úszott át.

1917

A vermekben s a barakkokban együtt élt beteg a gyönge „egészségessel”. A latrinára vánszorgók nem győzték futással, letolt nadrágjuk csak annyit segített, hogy az út sarába ürítettek. A szenny és bűz újra és újra fölcsapott az utakról, ha sietős bakanccsal belelépett valaki a mocsokba. A nyomorultak elcsúsztak a síkos sárban, ott roskadtak össze, segítség nélkül föltápászkodni képtelenek.

A táborparancsnokságnak ekkor jutott eszébe, hogy a latrina közelében segélyhelyet, ispotályt létesítsen: egy siralmas deszkabódét, ahová a sárba bukottakat a latrina közeléből bementették. Aki ide került, annak órái meg voltak számlálva. Mert a román orvosok és szanitécek hozzá sem nyúltak a betegekhez, legfeljebb a fogak, az aranyfogak iránt érdeklődtek.

Koporsó nincs. Egy öreg lajtorjás szekér szolgál szállító eszközül - oldalait deszkával megemelik, hogy harminc test ráférjen hosszant. Két török fogoly vállalta, dupla porció ebédért, a hullarakást, mert amíg fel nem gyűlik az ispotályban s a vermekben a megfelelő számú holttest, senki más nem nyúl hozzájuk. A két erős temető török néha olyan lendülettel dobja fel az életteleneket, hogy túlfelől földre zuhannak. A kővé fagyott földön koponya, lábszár, csípő, gerinc mindig törik ilyenkor, de a hallgatagoknak mindegy, csak azoknak nem, akik szemlélői a gyászmenet előkészületeinek. Amikor együtt a harminc a szekéren, a rudak közé fognak másik harmincat, elevent, félholtat, igavonónak. Ha a holt teher elakad a sárban, csattog a zsandárkorbács, a bikacsök.

Túl a hullaházon már garmadában a lemeztelenített, kirabolt testek. Éjszaka kóbor kutyák, olykor talán még farkasok is oda merészkednek az emberhalomhoz, hogy tovább fosztogassák a védtelen, mezítelen húst. A varjak nappal falatoznak.

Egy nap fehér köpenyes, gázmaszkos orvosi bizottság érkezik. Honnan? Talán a minisztériumból, talán a fővezérségből. Tanulmányozni a járványt, a pusztulás okát.

Keresztülsietnek a barakkok között, át a segélyhely nyomorúságán, melynek bűzét nem érzékelhetik. Senkihez nem nyúlnak, tapasztalatot legfeljebb cipőjük, csizmájuk szerezhetett. Véleményük: Lagerkrankheit - tábori betegség. Aztán eltűntek gázmaszkostul.

Egyedül a temesvári Pásztor doktor próbált szembeszállni a járvánnyal meg a táborparancsnoksággal is, mígnem őt is leteperte a tífusz.

Moldován Mikes, itteni nevén Hozsváth, akkor állt talpra, amikor Pásztor elhanyatlott. Megkísérelte viszonozni azt az emberséget, amit tőle kapott magatehetetlenségében.

A palánktornyokban a szuronyos szantinellik már nem a holt és félholt rabokat őrizték, hanem a járványt próbálták kívül rekeszteni saját körzetükből. De a járvány nem tekintette fegyvereiket, kicsavarta a bikacsököt a zsandárok kezéből is.

Aki tehette, menekült: a táborparancsnokság, az orvosok, az egészségügyi személyzet elhagyta a tábort.

Két-három hét múlva Pásztor Sándor iszonyatos akaraterővel talpra állt, s egymaga folytatta, úgyszólván gyógyszerek nélkül ezrek megmentését. Szinte lépésről lépésre őt tekintette mindenki a tábor parancsnokának.

Barakkokba űrszéket állíttatott fel, hogy ne kényszerüljenek éjszaka latrinára vánszorogni a szükségüket keresők. De az űrszékeket a sötétben felborították az elgyöngültek. Pásztor petróleumlámpát adatott minden barakkba, s naponta kétszer is kiüríttette e kamaraszékeket.

Némely napon kétszáznál több halottal ébredtek a barakklakók. Akadtak, akik nem bírtak szomszédjuk halálos hörgésétől aludni. Hogy békességben maradhassanak, eszelős lázukban ráfeküdtek szerencsétlen szomszédjukra, s megfojtották. Elkeseredésükben többen munkára jelentkeztek, de mikor szakmai tudásuk felől érdeklődtek, az értelmiségiek mind mérnöknek nevezték magukat. Így tett Mikes is.

Április 28-án fürdőt rendeltek el mindannak, kinek még jártányi ereje maradt. Két kilométernyire kellett egy völgybe gyalogolniok: egy rozoga épületig. Előtte a gyepes udvaron levetkőztek, ruháikat batyuba kellett kötniök - ott tudták meg - fertőtlenítés végett.

A sok csontváz test mindegyike tele volt sebekkel, fekvéstől kimarjult csontok sajogtak elő mezítelenségük csontjaival. A zuhany vize hideg volt. Jólesett mégis, de nem bánták a sürgető szidalmakat. Ott egy előtérben megvárták, míg egy-egy csoport leszáradt. Az ajtóban szuronyos őr s egy társa vödörrel, melyben petróleum s egy rongydarab ázott.

A kilépőnek tetőtől talpig, arcát s testének minden zugát is le kellett törölnie a ronggyal. Ugyanazzal a ronggyal sorban mindenik, minden testrészét.

Mikes cselhez folyamodott, visszaosont a zuhanyozóba, benedvesítette magát, s kisietett a két katona között, mintha éppen most kente volna be magát petróleummal.

A hideg áprilisi szélben félórákig vártak ruháikra. A kopott rongyos ruhadarabok, megpörkölődve, imitt-amott összeégve végre megérkeztek. Érezhető volt, amint kellemes melegen magukra öltötték gönceiket, a tetvek nagy része elpusztult.

Egy másik, kimeszelt barakkba kerültek, épp a szeméttelep közelébe, mely bűzölve állandóan égett. A fel-felkavaró szél papírlapokat sodort szerteszét. Sok-sok tábori lapot, melyekkel a foglyok még tavaly adtak életjelt szeretteiknek. Mikes biztos volt benne, hogy apjának Vízaknára írott két őszi lapja is ott szállong a szemétörvényben, ha ugyan nem lett még a dudvatűz martaléka.

Az április zimankós volt, de a május derűs-barátságos. Május közepén rendkívüli vendég érkezett a táborba: doktor Baciliere, a svájci követség, a Vöröskereszt megbízottja.

Megdöbbent a rettenetes látványtól. Az eléje táruló kép infernális szenvedések és állati nyomor vádló látomása volt: nyitott latrinák, füstölgő szemétdombok, szüntelen temetkezés, a még mindig temetetlen holtak pokolbűze. Bőrrel hiányosan borított csontvázak, vicsorgó halálarcok.

Szörnyű szemléje közben a svájci orvos egy fehér köpenyre lett figyelmes, amely éppen egy földveremből bukkant fel. Pásztor doktor volt az. A két orvos aztán minden román kíséret nélkül együtt vizsgálta végig a tábor helyzetét. Baciliere távozása után a táborviszonyok annyira javultak, hogy a még életben lévők emberi jövőt remélhettek maguknak. A hadifoglyoknak járó minimális illetményt kezdtek fizetni.

Elnézték a zsandárok, hogy a közeli Radeni asszonyai tejet, tojást, faggyút, kukoricalisztet hozzanak be a táborba.

Az idő kezdte érdekelni a foglyokat, de óráját már mindenki elkótyavetyélte, vagy elveszítette fosztogatás által. Egyik mérnök napórát szerkesztett. Erre nem volt tilalom.

A kadétok május elsejétől havi harminc frankot kaptak. Így nevezték régi jogon a román pénzt.

A maradék nép kezdett erőre kapni. Sokan szökésen törték fejüket, többen meg is tették, átlopakodva a szantinellik őrgyűrűjén, s természetesen a palánkon is átvergődve előbb. Négy kivételével valamennyit visszahozták.

Lemeztelenített alfelükre, román szokás szerint, huszonötöt vertek, vesszőztek, majd bevitték őket a zsandárok barakkjába, ott kitáttatták mindőjük száját, az őrmester induljt vezényelt a felsorakozott zsandároknak, és sorra mind beleköptek a kitátott fogolyszájakba s aztán napokra kikötötték őket a szégyenoszlopokhoz. A német foglyokkal komiszabbul bántak, őket rögtönzött hadbírói tárgyalás után főbe lőtték, de előbb maguknak kellett sírjukat megásniok. A bikacsökös zsandárok sürgették a munkát, de megelégedtek félméteres gödrökkel is utóbb.

Július elején a román tisztek úgy tudták, hogy az egész tábort a Krím-félszigetre telepítik át. Távoli ágyúszót hozott a szél olykor, de az áttelepítésből semmi sem lett.

Könnyű volt az ismét visszatért táborparancsnokságnak gondoskodnia téli szállásokról - tavaly óta tizennyolcezerről négyezerre apadt a létszám. Kettős deszkafalak közé földet döngöltek, így a szél nem fútt keresztül a hodályokon. Mert október huszonkettedikén, az átköltözéskor már metsző hideg volt. A latrinahírek már közeli békéről suttogtak.

November huszonharmadikán egy szigorú, ám amint nyomban bizonyította, olvasni tudó zsandár rúgta be az ajtót, és vérszomjas hangon neveket baggadozott ki: felolvasta Hozsváth Mikes kadét nevét is. Magukkal kellett vinniök minden motyójukat, mintha vérpadra; akasztófa alá indulnának. De még bikacsökre sem került sor: azokat hívatták, akik februárban mérnökmunkára jelentkeztek. Mikes szűkölt, szívta a fogát, lévén, hogy semmilyen mérnöki munkára nem volt képesítése. Nem árulhatta el magát, már délután indultak Jassyba. A radeni állomáson egy roggyant és trágyás marhavagonba zsúfolták őket - voltak vagy ötvenen. A negyven kilométeres utat tizennégy óra alatt tették meg. Ha gyalog indulnak, bizonyára jobban elfáradtak volna. Bár ki tudhatja, amilyen dermedten kászálódtak le a régi moldvai s a mostani román főváros pályaudvarán a bűzös, vasúti kocsikból. Ötször-hatszor megszámlálták a gémberedett csapatot, mielőtt megindultak volna a - telefongyárba.

Fölösleges volt Mikes félelme, a jassyi gyárban nem mérnöki, csupán betanított segédmunkási ismereteket kívántak tőlük. Klincsevics (Chlinchevich) sergent mutatta meg a hegesztési fogásokat. Unottan, elnézően, a békéről dörmögve. A gyárvezető azt kifogásolta, hogy Mikes nittezései nem elég erősek: „forrasszon jobban, barátom!”

A napirend ez volt: a vörös téglás épületben körös-körül gyékényes deszkapriccseken aludtak. Reggel ötkor ébresztő, a katonai zenekarral együtt, akikkel egy hálótermet laktak. Mosakodás az udvari kútnál. A hideg vizet korlátlanul, méretlenül használhatták. A csájt az udvaron osztották, esőben-szélben, a rezes bandával együtt álltak sorba csajkáikkal.

Szuronyos őrök kísérték gyárba a mérnök urakat. Déli dudaszóra a tiszti étkezdébe kísérték őreik. Együtt étkezhettek a román tisztekkel. A koszt jobb volt, mint a táborban, mégis hihetetlenül gyönge: híg krumplileves, hagymás-sós babsaláta, bodag sütemény, kenyér helyett mindig puliszka. És mindig minden kozmás. Fél kettőkor vissza a gyárba. Hatkor haza. Hétkor vacsora: bableves, krumplisaláta, puliszkával. Minden kozmás, csak a bodag nem, mert az elmaradt. Nyolckor lefekvés a hortyogó rezesbanda mellé.

A háborús román fővárosból csak a gyárat ismerték, meg a laktanyát s a közti utat. Bár helyismeretük a város központi részére esett, mégis úgy érezték, mintha a legelhanyagoltabb kültelken járnának. A palánkokon rongyos gatyák és szakadt pelenkák száradtak, a kapukban tétlen, szurtos asszonyok gajdoltak, pletykáltak, körülöttük kóbor kutyák marakodtak kidobott hulladék fölött az árkok szennyvizében. A köztisztaság feladatát itt a város a varjakra s a kutyákra bízta, úgy látszott.

Egész Romániában tilos a vágás, legfeljebb vasárnap döntenek meg s mérnek ki egy-egy tízévesnél vénebb marhát. Vagy kétszer a mérnökök tányérjába is kerül némi rágós konc.

December 10-én az ebédlőben egy tiszt beszélgetésre átült asztalukhoz, s Mikessel, ki egyedül bírta a románt, közölte, hogy megkötötték a fegyverszünetet.

December 25-én délelőtt templomba kísérték a magyar mérnököket az őrök, az ünnep miatt nem tűzték fel a szuronyt. Délután pedig pisztolyos őrök kíséretében kisebb csapatokra szakadozva városi sétára indulhattak.

Megnézték a királyi rezidenciát. Szegényes villácska volt, bár szép környezetben. A pisztolyos kísérők csak onnan ismerték fel az épület királyi rendeltetését, hogy a kapu előtt két testőr vigyázkodott. Tovább aztán szinte céltalanul ballagtak az elhanyagolt, semmi látnivalót nem

kínáló utcákon, mígnem az egyik kísérő katonának eszébe nem jutott, hogy örömházak is vannak a fővárosban. Mindenki mohón kapott az ötleten, előre felajozva magát lélekben-testben, az esztendőnél hosszabb böjt után.

Három lupanárt is találtak, közel egymáshoz, de megtorpantak előttük. Szennyes érzéssel taszították a legsóvárabb férfiképzeletet is: ajtajuk közvetlenül az utcára nyílt, télen is sarkig tárva, hogy kívülről is jól látszódjék, van-e szabad hely az egymás mellett sorakozó fülkékben. A szutykos, túlfestett nőstények gyors alku végett ki-kilebbentek az ajtókon vetett gyékényfüggönyök mögül - alaposan megriszálva a portékát.

A pisztolyos szantinellinek összedobtak egy menetre való néhány frankot. Míg eltűnt az egyik némberrel, visszaintett: aztán nem megszökni! A mérnökök közül egyetlen akadt, bizonyos Kertész Oszkár nevű, akinek a látvány és a szagló szutyok nem vette el az étvágyát a szerelemtől.

Karácsony másodnapján megismerkedtek Jassy gőzfürdőjével. (Elkésve, még Oszkár is.) De oda már híre futván ama szantinelli vétségének - szuronyok közt mehettek csak.

Nagy, komor, szürke épület rozoga lépcsőin betonpadlójú vetkőzőbe kerültek. Bizalmatlanul s mezítlen léptek a következő kis helyiségbe, ott kezükbe nyomtak egy-egy horpadt bádoglavórt, s rámutattak a csapra. Ott sorba álltak, majd teli lavórral a buktatóan gödrös betonon a „gőztérbe” jutottak - falépcsőn felléphettek, míg fejük a mennyezetet érte, várva a kellemes, borzongató forró gőzt. Gőz helyett fojtó füsttel telt meg a falépcsőkkel bélelt kamra. Fulladozva menekültek. Akinek kedve volt, magára zuhinthatta lavórja hideg vizét. Mikes egy gyanús színű szálkát szedett ki a talpából.

Ünnep utáni első napon a parancsnok elé kéredzkedett, s kérte, küldje őt vissza a fogolytáborba. A parancsnok nagyon elcsodálkozott, s igazán barátságosan tudakolta a furcsa elhatározás okát.

- A kettős monarchia tisztjeinek - felelt szigorúan Mikes - hadicélt szolgáló ellenséges üzemben még fogolyként is tilos munkát vállalni.

Nem kérdezték tőle: eddig hogy nem jutott eszébe ez a monarchia „tisztjelöltjének”. Ő meg nem árulta el: innent, míg világ a világ, nem szökhetnék meg, legfeljebb a Pruthon át Oroszországba. Elengedték, de a decemberi „fizetését” megtartották.

1918

Az út, mely Radenitól Jassyig tizennégy óráig tartott, Jassyból Radeniig mindössze négy órába tellett. A vonat visszafelé óránkinti tíz kilométeres sebességgel „száguldott”.

A fogolytáborban éppen akkor választottak ötösbizottságot, komitét, amikor Mikest szuronyos őre visszavitte Jassyból. Mint világlátott embert nyomban beválasztották. S miért ez az egész bizottságosdi? A táborparancsnokság kénytelen vele, mert a svájci vöröskereszttől két vagyon szeretetadomány érkezett, s azzal a feltétellel adható át, ha a fogolymegbízottak kezébe.

Telefongyári munkáin megszilárdulva, vöröskereszt konzerveken erőre kapva már január első heteiben elhatározta Mikes a szökést. Január végére elegendő energia gyűlt fel izmaiban és induló elemózsia svájci konzerv a kenyérzsákban, csak a megugrás estéjét kellett jól megválasztani.

Délután sorakozót s névsorolvasást tartott a parancsnokság, sikeres szökés esetén teljes nap előny a következő sorakozóig. Hárman készülődtek nagy titokban az útra. S még egy negyedik beavatott, aki a szabad az út jelet megkiáltja.

Szabály volt, hogy a kapuőr zsandár vacsorakor, vacsora után a konyhára húzódott, fegyverét falnak támasztva, onnan figyelte a viharlámpával megvilágított kaput.

Ez az András nevű barátjuk, akit egyedül avattak tervükbe, megfigyelte, a zsandár mikor kezdi szürcsölni svájci rummal ízesített csájáját, akkor sorba futotta a barakkokat, s mindenütt bekiáltotta a „repeta" varázsszót. Percek alatt olyan tolongás támadt a konyha táján, hogy az őrzsandár se kilátni, se megmozdulni nem tudott.

Ezt a percet használta fel Mikes és két elszánt társa. Kisuhantak, át a kapu világosságán, bele a nagy sötétbe, hogy a temetőn túl találkozzanak. Hátra volt még az őrgyűrűn való átjutás. Előre kiszemelték azt az ötvenméternyi hosszú árkot, amely a felhagyott veremlakások után maradott - abban emelt fővel is megközelíthették a szuronyos, csőre töltött szantinellik őrláncát.

Végre ott hasaltak az árokszélen alig húszméternyire a legközelebbi szantinellitől. Kínjokban már arra is vetemedett megtorpant képzeletük, hogy valamelyikük hangtalan odakúszik a toporgó őr mögé, hogy megfojtsa. Beleizzadtak a gondolatba. Ekkor azonban váratlan segítség érkezett: az őrgyűrű vonalában hasalásuktól vagy száz méterre, kóbor kutyák egy hanyagul elföldelt holttestet kapartak ki a fagyos földből. A koncon való marakodás zajára közelről s távolról jelet, talán szimatot is kapva a környék minden emberhúshoz szokott csikasz ebe odagyűlt. S a szantinellik érdeklődését magukra vonták. A tőlük húsz méternyire vigyázkodó szuronyos is további tíz méterekre balra húzódott, hogy tanúja lehessen a kutyakomédiának.

Ekkor egyetlen szisszenő vezényszóra mindhárman felszökkentek, s beledőlve a havas szélbe átlépték, átrohanták az őrlánc képzeletbeli vonalát. Mocsaras, zsombékos területen hatoltak át, botladozva, bukdácsolva, de olyan sebességgel, amellyel veszélytelen nyári nappalokon futóversenyt nyerhettek volna. Talán percekkel nem is mérhető előnyük volt, mert a szantinellik, hárman-négyen nyomukba szegődtek. Lőttek volna is, ilyen alkalomra csőre töltött puskáikkal s hogy miért nem tették, azért, amiért néhány perces üldözésüket is abbahagyták: nem akarták a táborparancsnokság figyelmét fellármázni arra, hogy az ő vigyázkodásuk idején megszökhettek foglyok. Holnap délutánig két másik váltásra is rákenhető lesz a mulasztás bűne.

Negyedórácskát pihentek, de a Mikes fejében hordott román térkép szerint, az éjet kihasználva tovább hajszolták magukat a szántóföldek süppedékein: a gyöngén fagyott tavacskányi tócsák beszakadó jegén taposva sokáig latyakban.

Sajgó lábbal, ziháló tüdővel érte utol őket az első pirkadat. Száz veszélyen át a meleg szoba, a vetett ágy képzete annyira eluralkodott fáradt-zaklatott képzeletükben, el voltak szánva, az első házba bekopogtatni, akárha zsandárlaktanya lesz is az.

A gyönge szürkületben jókora háznyi építmény feketéllett utukban. Amint közeledtek, csappant reménykedő várakozásuk, ha nem is szűnt meg. Hatalmas kukoricaszár-kazal jött velük szembe. De aztán megörvendtek, ha ide jól belefészkelődnek, akármilyen kóbor kutya nem lel rájuk.

Elsőnek Mikes kapaszkodott fel a másik kettő vállán, majd felhúzta őket, s onnan még feljebb kúsztak. Végül kazalgerincre értek, ott megbontották a kévéket, s egymás mellett ügyes szarkafészket forogtak ki, egy-egy kévét magukra húzva, hátha melegebbé válik fekhelyük, amelyet ugyan biztonságosnak éreztek, de melegnek nem. Reggelre, némi szundikálás után leheletük dere még szemöldökükre is torzonborzul reáfagyott. Kettő alvásra szánhatta magát,

a harmadik figyelt a nagy lakatlan pusztaságban. Délfelé azonban megmozdult az élet: a kazal köré egy legeltető juhász terelte a nyáját, maga letelepedett eszegetni, egy-egy falatot dobva kutyájának. A deres hátú terelőállat nem vett tudomást a kazalgerinc lakóiról, akik ezekben a negyedórákban nem mertek szunyókálni. Kora délután, még világoson a vezérkos csengőjének hangja jelezte a nyáj távolodását, s amint ők hárman egyenkint kiemelték kukoricakévék közül fejüket, látták, mint vész bele a juhfalka a ködbe.

Csillagtalan sötét este volt már, amikor leereszkedtek a kukoricaszár-kazalról, s a Mikes fejében őrizett térképvázlat alapján a még világoson kiszemelt irányban nyugat felé megindultak. Néhány negyedóra múlva kutyaugatás, kukorékolás ütötte meg a fülüket. Mikes szerint ez Harlau nagyfalu lehet csak, s azon túl következik a szerethi erdő, amelyen át majd biztonságosan haladhatnak. Ez a gondolat, hogy majd biztonságosan... elvette eszük eddigi óvatosságát: besétáltak a faluba. A kutyák az idegen szagtól valósággal megvadultak. A sötét ablakokban itt is, ott is fény gyúlt, majd vasvillás parasztok próbálták elöl s hátul útjukat állni. Erre egy mellékutcába menekültek, ez azonban kutyaszorítónak bizonyult. Nem tehettek mást, a palánkokon átugorva-kapaszkodva menekülni a vasvillák s az acsargó ebek elől. Amott a kertek alatt egy mély útba zuhantak, ám szitkozódásra csak futás közben maradt idejük. Az üldözők elmaradtak, futásuk iránya helyes volt, úgy két óra múlva előttük volt a szerethi nagy, kerek erdő.

Amint rájuk virradt, egy szakadék szélén megreggeliztek gyorsan fogyatkozó konzerv-készletükből. Idejük sem volt elrebbenni, amikor újabb juhnyáj vonulása útjába kerültek. A pakulár nem jött be az erdőbe, kutyája sem tágított mellőle, de a juhok ártatlan tekintettel sorra megtorpantak a szakadék szélén, s csodálkozva keresték tovább a gyér füvet. Később favágók érkeztek, fejszéjük csattanásai egyre közelebbről hangzottak. Félelmükben ők hárman gallyakat és avart húzva magukra, igyekeztek rejtve maradni.

Amikor úgy hallatszott, mintha a fejszecsapások távolodnának, Mikes lerázta magáról a fagyos avart, s megindult, hogy fent tájékozódjék. Amint felnézett, egy két csúcsos sapkájú román katonával akadt össze tekintete. Mindennek vége, ez a favágók őre: vagy meg kell ölni, vagy...

Jobb keze ujjaival pénzt mutatott s kacsintott. A katona viszonozta a kacsintást, majd egy kis időre eltávozott. A fejszecsapások még inkább eltávolodtak, de a katona nemsokára visszatért, s mosolygott: s mint a mesében, bemutatkozott, s nevén nevezte Mikest. - Polyán János vagyok Alamorról. A maga édesapja, Moldován ügyvéd úr jó emberem nekem. Egy verekedés miatt bevittek Fehérvárra, és engem ott el akartak ítélni, de a maga édespapája engemet kimentett, s hogy nem volt pénzem, elengedte a díjat is. Ha sötét lesz, csak akkor induljanak, s csak mindig abba az irányba ni, ahol a villámcsapta hatalmas fenyőcsonk áll. Arra emberrel nem, legfennebb vaddal találkoznak.

Magyarul kezdte, románul folytatta: - Én munkások őrizője vagyok, ha magukkal beszélek, a fejemmel játszom.

Azért a felkínált húsz lejt elfogadta.

Vízmosások, szakadékok mellett haladtak el, vihardöntötte törzsek állták útjokat. A hatalmas ködben még tüzet gyújtani is merészkedtek. Továbbhaladásukban mindenütt a törzsek északi, mohás oldala szerint tájékozódtak.

Nappal is járhattak az erdőben, de egy körvadászat szegélyén majdnem pórul jártak. Egy töpörödött vén erdőőr irányította őket biztonságos irányba - újabb húsz lejért -, hogy melyik úton érik el leghamarabb a Szereth partját. Mikor az erdőből kiléptek, világvégi köd torlódott eléjük. Sík mezőt sejtve, nagyokat zuhanva, meredek oldalon bucskáztak lefelé. Egyszerre

sima jégfelület állta útjukat. A Szereth volna ez? - kérdezték egymástól. A széles, deltaszerű folyóágy azonban sekélyebb volt, semhogy a Szereth legyen, legfeljebb egyik mellékfolyója tán. De kis folyócska, mely nem volt benne Mikes képzeletbeli térképébe jegyezve. Néhány óra pihenés után átgázoltak a folyócska széles, kövecses medrén, s mire kivirradt, újra erdőben jártak. De a környék igen mozgalmasnak, élénknek mutatkozott. Estig egy sűrű bozótban húzódtak meg. Az erdő szélén észak felé indultak. Kutyaugatás, majd világos ablakú ház felé közeledtek. Veszélyt érezve nagy kerülőt tettek a süppedős szántóföldeken. A ködben eltévedtek. Hiába keresték az erdőt. Virradatkor egy bokortalan síkon találták magukat, búvóhelyül csak egy magányos tanya kínálkozott. Kutya nem futott eléjük. Bekopogtattak. A ház lakatlan volt. Benyomták az ajtót: az üres konyhában csak lerombolt tűzhelyet találtak. Több nyugvást remélve, egymást emelve-húzva, felkúsztak a padlásra, ott tüzet raktak a nyirkos zsúptető alatt, elébb utat nyitva a füstnek. A támasztott melegben el is szenderedtek, de valaki odalent motozni kezdett, majd román káromkodással eltűnt. Ők, kissé pihenten leereszkedtek, s megindultak a Folyó felé.

A dermesztő északi szél elfútta a ködöt. Csillagos ég derült a menekülőkre, s hogy feljött a hold is, könnyebben tájékozódtak. Enyhe lejtőre jutva, árkokra bukkantak. Hogy ezek előtt drótakadályok kuszálódtak, bizonyos, hogy lövészárkok - magyar támadás feltartóztatására. Erre persze nem került sor, s a jól kiépített védőrendszert kiürítették, vagy tán meg sem szállták. Mikes fejében a térkép bevált: jól haladtak, ez már országszéle, Románia, Moldva határához közel. A drótakadályokat némely helyt spanyollovasokból képezték ki, azokat félretolva megspórolták a háromszoros drótrendszeren való kínos átvergődést.

Ott álltak hát a Szereth partján, s nézték az ezüstös holdfényben csillogó *Folyót*. Megindultak, hogy gázlót keressenek. Útközben szénaboglyákra bukkantak, halálos fáradtan engedtek a kísértésnek, hogy a boglyák méhében néhány órát pihenjenek.

Csakhamar talpon voltak, s a part menti füzek s bozótosok védelmében kilométereket gyalogolva a gázlót keresték. A folyó szétterüléséből megítélhető, rá is találtak az alkalmas átkelőhelyre. Ott a parton gyors elhatározással mezítelenre vetkőztek, minden holmijukat fürge mozdulatokkal a köpenyek batyujába kötötték, fejükre emelték, és zsupsz, bele a folyóba. A jégtáblák között hónaljig merülve biztonságosan s libasorban haladtak. Társai megdöbbenésére s bosszúságára Mikes a Szereth közepén megállt, s azt mondta: őseink is itt keltek át, honfoglalásra indulva s visszatekintve előbbi hazájukra, Etelközre, amelyet mi is most hagytunk el! A társak dideregve káromkodtak a hazafias megnyilatkozástól. A jégtáblák között fél kézzel evezve csakhamar partot értek. Heveny törülközés után jólesett a száraz.

Az elhagyott parton három zsandár bukkant fel. Ideje volt, íme az istenkísértő gázló használatának s most egy jó kis izzasztó kocogás, eltávolodva a túlparti szuronyoktól pásztorkunyhóra lelve szusszantak, szundítottak pár órácskát.

Csillagok alatt keltek ismét útra. Vasúti töltésen kellett átbukdácsolniok. Mikes „térképébe" ez jól beleillett, ám ezen túl kellett következnie még egy sínpárnak, a Magyarországba vezetőnek. Falvakat kerülve, szántóföldeken át. Rátaláltak a következő vasúti töltésre, s jóhelyt járnak, a fölszedett sínek mutatták. Puszta talpfákon lépegettek egy jó darabig tovább. Távoli falvak égésének fényében gyönyörködtek, abban a hiszemben, hogy ezek a tüzek már a magyar tüzérség tételményei.

Befelhősödött, egy vasúti őrbódé lámpája csábította előrejutásukat, de mégis megtorpantak, letértek a töltésről, egy ápolt kövesútra jutottak. Tovább, dombok közé kerültek, ott egy zsandárhang szólt rájuk. - Sănătate copii! Unde vă duceți? (Jó egészséget fiúk, merre lesz a menet?) Koromsötét volt, az őrállónak felelni kellett, de szedni is nyomban a lábukat. - La

Suceava, să trăiți! - válaszolt Mikes és közben elkezdett magában dumálni hangosan románul, minthogy társai egy mukkot sem tudtak ezen a nyelven.

Nagy siettükben egy falu felé közeledtek. Vajon csakugyan Szucsava ez? S mögöttük újabb két zsandár (vagy az előbbiek) szuronya csillant. Nem futhattak, de el kellett tűnniök a szuronyok elől. Mindjárt az ötödik házban világosság volt s nyitott kapu. Az udvar mélyén, árnyékban állva bezörgettek.

Mikor a zsandárok a kapura értek, Mikes hangos románul elkiáltotta, hogy román erdőirtó munkásokként éjszakai szállást keresnek, de nem kívánják ingyen. Közben zörgették az ajtót: - Fáradtak vagyunk, éhesek! Egy női hang: - Várjatok, rögtön, csak kapok valamit magamra. - Jó, jó, rendben van - nyugtatták az asszonyt hangos román szóval. A zsandárok lassan tovább sétáltak.

A hatgyermekes zsidóasszony nyomban látta, kiféle a három bekéredzkedő. Libazsír, libatöpörtyű, lágy kenyér s egy kicsi pálinka is került. Az asszony sírva mesélte, hogy férjét még a harcok elején elvitték, nem tudja, él-e, hal-e. Nincsen hír róla. Ha odaát hadifogolyként találkoznának vele, üzeni, hogy ő is, a gyermekek is jól vannak, várják a fatit. Panaszos beszédébe az asszony magyar szavakat is beleszőtt.

Hajnali ködděl kertjén át lekísérte a Szucsava folyóig vendégeit. Intette őket, a túlparton nagyon sok a katona, főként orosz. Az intelmek dacára át kellett jutniok a folyón. Nem volt erejük levetkőzni s bugyrot vinni a fejükön, úgy, ahogy voltak belegázoltak a Szucsavába. A legmélyebb helyen is csak hasig ért a víz. A sebesen úszó jégtáblákat csápoló kezükkel hárították félre.

A köd feloszlott, de ők tovább gyalogoltak, hogy altestükre rá ne dermedjen a jeges ruházat. Betorkolló úton hatalmas tömeg közeledett. Ijedten át akartak vágni távoli földekre. De mégsem. Jámbor parasztok közeledtek: sok asszony, gyermek s kevés koros férfi. Közéjük vegyültek. Székelyek voltak, bukovinaiak s vasárnapi misére igyekeztek Józseffalvára. Odaérvén, a paplakba osontak, menedéket kérve. A plébános szívesen fogadta őket, de elmondta, hogy őt magát kémnek tekintik az oroszok, és majd mindennap látogatásukkal zaklatják. Ám ha biztonságban akarnak pihenni tovaindulásukig, tud számukra egy alkalmas helyet.

Pathó Andrásék levendulaillatú tisztaszobája lett rejtekhelyük. Tisztálkodással és töltött (töltelékes) káposztával ünnepelték isten napját.

Reggelre, kéretlen, parasztgúnyákat szereztek számukra. Székelyharisnyát, és barna darócból szabott viseltes szokmányokat.

Mikesnek a legbővebb székelyharisnya is rövid volt. Úgy segítettek rajta, combtövön kettévágták és spárgával nyakba kötötték az alsó szárakat. A szokmány aztán eltakarta a hézagot s a fázó combrészeket.

Egy Gyorgye nevű kacska s látszólag félnótás legényre bízták hármukat. Pathó szerint nagyon jól ismeri a hegyi ösvényeket. S csakugyan, órákig mentek, s eltévedő lövedékeken kívül senkivel nem találkoztak.

Sztupkát és Gura-Homorát messze elkerülték, s Buksolya határában egy öreg erdőkerülő kunyhójában, Gyorgye barátjánál célba értek. Az öreg vadőr vöröshagymát, juhsajtot s kenyeret tett az asztalra, s azt tanácsolta, nyugodtan menjenek le a faluba, viselkedjenek otthonosan, sétáljanak parasztosan az oroszok szeme előtt ki a határba, s éjjel átjuthatnak.

Minden úgy volt jól, amint a vadőr tanácsolta, s már baj nélkül kijutottak a határba, amikor szembejött velük piszkos, csukaszürke mundérban, osztrák-magyar katonasapkával a fején egy baka. - Hová mész? - kérdezte Mikes magyarul. - Haza - felelte a baka. - Akkor erre gyere - intette Mikes -, mert a faluban elfognak az oroszok. Erre ő, akár a fába szorult féreg, elkezdett üvölteni, s mintha földből termettek volna elő, orosz katonák vették körül őket. A csukaszürke baka boldogan gajdolta, hogy ő most szökött át az ausztriákoktól, s íme máris milyen jó fogást csinált.

A darócszokmányos „álbukovinaiakat" Gura-Homorára lovas katonák kísérték a főparancsnokságra. Gyorgye, a táka, szőrén-szálán el. Úgy érezték, mindennek vége, s alighanem Szibériában fejezik be útjokat. Egyelőre azonban egy parasztházból alakított fogdába zárták őket.

Az ablakon szuronyos őr volt, de rács nem. Egy nagydarab muszka kenyeret, teát és cukrot hozott vacsorára.

Az őrt szenderedni sejtvén, kinyitották az ablakot, s nesztelenül kimásztak. Koromsötét volt, de csak a legjáratlanabb szakadékos utakat keresték. Távoli tábortüzet pillantottak meg. Ketten lövészárokba csúsztak. Drótakadályok állták útjokat. Spanyollovast találtak. Eltolták.

Mikes nagy örömében, hogy most már saját térfélen vannak, a karót, amelyet csak az imént rántott ki egy kerítésből, a drótakadályokhoz vágta. Amit nem láthattak, itt is, ott is üres konzervdobozokat függesztettek fel az akadályokra s a karózuhintástól százméternyire megzendült a dróthúros akadályrendszer. S erre kétfelől olyan tűzpárbaj és rakétázás kezdődött, hogy csak a közeli vízmosás mentette meg őket a megliggatástól.

Ha másra nem is, arra mégis jó volt a villogó csetepaté, hogy az arcvonalak megmutatták magukat. Mikes pontosan észlelte, merre kell indulniok.

Negyedórával szürkület előtt megindultak, alig tehettek meg száz lépést, ordítást hallottak: - Állj! - így, magyarul, s még egyszer: - Állj! - mert nagy boldogságukban az őrszem felé kezdtek rohanni. Három lövés dördült. Mikes földre vetette magát, és üvöltött: - Ne lőj, magyarok vagyunk! Mikor teljesen megvirradt, úgy emelték fel a földről, félig dermedten, harmadmagával, hordágyon vitték mögötte az elvérző két társát.

Az emberi öröm nem lehet sértetlen a földön. Végre magyar területen rázta a boldog-boldogtalan didergés Mikest.

X.
Aszpázia temet - Tünde ásat - Ödön kerít

1916. március

Szerepem az Udvarnál február végével igen szűk térre szorult - írta Aszpázia Györgynek. - Miért? Erzsébet királyné miatt, aki igen szeretett levegős, hűvös szobában aludni. Túlzásba vitte ezt a szokását, de a fiatal királynénak, Máriának nem lett volna szabad engednie, hogy a kastély legszegényesebb padlásszobáját válassza ki magának Úrnőm. Nyáron történt, hogy tiltakoztam, de Mária legyezősen feljött ebbe az igen szellős kvártélyba s úgy minősítette, hogy igen kellemes lakosztály, s többé erről nem akart szót fecsérelni, hiába emlegettem én a telet, amely a meleg szobák biztonságához szokott angol nő számára elképzelhetetlen volt. Mert jött aztán a tél, s én végig vele maradtam, magam is állandó meghűlésnek, taknyosodásnak kiszolgáltatva, ki asszonyomnál sokkalta erősebb és ellenállóbb voltam s vagyok. Az előző telet a kastély földszintjén töltöttük, elég lármás szobákban, közel a konyhákhoz, ahonnan a sülő-fővő ételek bűze minden étkezés előtt hozzánk szivárgott, úgyhogy amikor az ebédünket-vacsoránkat felszolgálták, már régen el voltunk telve, mégpedig jóval több fogás ízével-bűzével, mint amennyi asztalunkra került, minthogy a királyi asztal választéka részünkre ismeretlen maradt, s ha az ételek szaga nem szüremkedett volna orrunkba, aligha törődünk létrejöttükkel.

Nos, ezt a földszinti lakrészt a libériás inasok számára kobozta el tőlünk Mária a múlt tavasszal, s szellősségét - panaszomra - még szeptember inkább előnyösnek minősítette asszonyunk tartózkodási helyéül, lévén hogy Erzsébet ez időtt még a parkba sem szállt alá e padlástérből 1915 egész nyarán.

A végzetes influenza február elején támadta meg. Az ifjú királyné orvosa forró teákat, kinint s meleg takarókat javasolt, de máshová költözést nem. Merthogy a négylábú kicsiny vaskályhában a tűz vidáman duruzsolt az orvos ottlétekor, de az éj közepén a szobáinkon átvándorló, átzúgó szél fagyot hozott közénk, s még finom havakat is.

Az öreg királyné ágya köré már halála órájában odasereglett a Család, s az Udvar. Ott állt maga elé ejtett kézzel Ferdinánd, könnyes szemével Mária királyné össze-összerázkódva, de nem a zokogástól, hanem a tető alatt uralgó zimankós időjárástól, talán ezekben a percekben ötölhetett először s tán utoljára eszébe, hogy elődje halálának siettetésében őneki is része volt.

A közeli, a neuwiedi vérrokonok nem érkeztek meg idejében, hogy lezárják az ő megfáradt, megromlott szemeit. Azokat én zártam le; s az állát is én kötöttem fel.

Az ágy lábánál a protestáns halottért ortodox pap imádkozott.

A koronát 40 évig viselte s most itt a szegényes hálószobában, férj, gyerekek, rokonok, saját pap nélkül.

Magányban élt, végül már tragikus magányban. Míg férje élt, a központi hatalmakhoz való hűségre szorította a királyt, Carol halála után néha egy-egy szemérmes tanácsot próbált adni Ferdinándnak, hogy ellensúlyozza Mária más irányú befolyását. Nem mindig eredménytelenül.

Egyedül maradt (rajtam kívül abban az országban, melynek negyven éven át Úrnője volt s mely kedves volt lelkének).

Neuwiedben, ahonnan érkezett, minden kortársa meghalt. Csupán testvérei unokái és dédunokái élnek, akik számára idegenekké váltak. Korának idealista Németországát most már kalmár Németországnak tudta. Tudta, hogy a világban nagy dolgok készülődnek, de ő azt hajtogatta: bizony én már elszakadtam az élettől. Igazán már nem érezte jól magát sehol másutt, mint férje koporsója mellett Curtea de Argeşen, s tán egyetlen, hibás leánykája szomorú maradványai közelében.

Hetekkel halála előtt nem beszélt másról, mint az elmúlásról s a túlvilági boldogságról. Azt hajtogatta: mért nem hagytok meghalni, nem látjátok, hogy már nincsen semmi dolgom ezen a világon. - Idegen volt már ebben az országban, ebben a világban, amelyhez nem kötötte már semmi. Pedig a maga idejében Wied Erzsébet teljesítette vállalt feladatát második hazájában. Talán csak egyszer vallott kudarcot királynéi tanácsával: amikor az ifjú Ferdinánd trónörököst Vakarescu kisasszonnyal akarta összeházasítani. Mellőzéssel lakolt meg emiatt, pedig a román nép érdekeit kereste, de nem számolt a vezető családok féltékenységével. Szép igazán soha nem volt, lelkét az állandó jótékonykodással és művészetpártolással tette vonzóvá. Gyakorlati érzéke szinte semmi nem volt. A hozzá forduló, olykor szélhámos jellegű kéréseknek nyomban helyt adott, s adakozott a pazarlásig. Kitűnő nyelvérzékkel beszélte az angolt, franciát s a románt is, de tudott latinul és görögül is. Műveltsége messze fölülmúlta saját, Carmen Sylva néven közreadott irományait.

A sors úgy akarta, hogy ne érje meg azt a napot, amelyen az uralkodó kardot ránt származásuk közös hazája ellen.

A temetést ugyanazzal a protokollal igyekeztek megszervezni, mint férjéét, I. Carolét: Curtea de Argeşen, férje mellé s a kis, boldogtalan Mária hercegnő mellé, akinek maradványait Cotroceniből már előbb idehozták.

De a temetése nem volt olyan, mint királyi férjéé. A kőművesek siettek, az egyház nem árasztott misztikát, a környékbeli parasztok nem öltötték fel szebbik ruhájukat, hogy eljöjjenek szentelt vízzel meghinteni a koporsót s a sírt. Olyan volt az egész szertartás, hogy „legyünk minél előbb túl rajta”! Brătianu fején remek új kucsma, amelyet egész idő alatt nem vett le, pedig szép, meleg idő volt. A katonaság terepöltözetben jelent meg. Egyedül a diplomáciai testület tagjai öltöttek méltó díszt.

Zsúfolt, rosszul világított fülkékben utaztunk vissza a fővárosba. Gépkocsira már nem futotta a tisztességből. Egyszer csak az udvarmester segélykiáltása vert fel szendergésünkből.

- Hol a korona? Elvesztettem a koronát! Ellopták a királyi, királynéi koronát!

Miután az egész kocsit fölverte, nagy sokára megnyugodott: útitársai segítségével rálelt a királyi aranykincsekre. Egész éjjel az első román király aranykoronáján aludt, de rossz álma lévén, időt és helyet veszítve esett kétségbe a gondjára bízott tárgyak miatt.

1916. szeptember

Moldován György életében ez a hónap nagyon mozgalmas volt - úgylehet talán a legtevékenyebb az események viharzása közben.

A hadseregparancsnokkal, Arz Arthurral, a jövendő magyar királlyal, IV. Károllyal, Tisza István gróffal, a miniszterelnökkel kereste a találkozást Erdély érdekében. Ugyancsak Erdély érdekében tárgyalt - nemegyszer Vízaknán, saját házában -, a vonatról leszólítva némely erdélyi román politikusokat. Ez utóbbiakkal a maga őszinte, nyílt módján, de személyiségét

elméjében és szívében megváltozottnak tudva, immár mégis ravaszul is, mert teljes magyarrá válását eltitkolva, elhallgatva előbbeni „fajtársai” előtt.

Első vendége, akit a magyar állam integritása mellett szóra, írásra bírt, dr. Alexandru Vaida-Voevod volt.

Előbb ott, Vízaknán, úgyszólván együtt fogalmazták meg az újságcikket, amelybe Vaida utóbb csak jelentéktelen sorokat, szavakat szúrt, éppen a legfontosabb kijelentések érdemén mit sem változtatva. Íme, a Vaida-Voevod neve alatt megjelent közlemény figyelemre legméltóbb részletei:

„Íme, hát mégis másképp történt, mint ahogy Magyarország és Bukovina legjobb és legmegfontoltabb románjai hittük és óhajtottuk. Minden kitartó igyekezet Romániát rábírni, hogy az összrománság érdekében a központi hatalmakhoz csatlakozzon, hiábavalónak, sziszifuszi munkának bizonyult. Nekünk azonban alapos okaink voltak arra, hogy ne csak reméljünk, de higgyünk is abban, hogy a döntő pillanatban Bukarest mérlegelni fogja a mi hagyományos álláspontunkat. Ezt az álláspontot két okozati mozzanat jellemzi:

- az egyik érzelmi, az erdélyi és bánáti román katonák régi dicsőségével függ össze,

- a másik reálpolitikai: augusztus 28-ig azt hittük, Románia csatlakozva a központi hatalmakhoz, hozzá fog járulni a háború gyorsabb és számunkra győzelmes befejezéséhez.

Magyarország demokratizálása, ami a háború után kikerülhetetlen, népünk részére is azt a perspektívát nyitná, hogy fiaink ne csalatkozzanak bizalmunkban, mellyel a háborúba mentek és a győzelem a román nép számára is intézményesen biztosítsa szabad etnikai fejlődését.

Ha a Habsburgok alatt élő románság szenvedéseit a fenti lehetőséggel vetjük egybe, Románia hadüzenete számunkra teljesen érthetetlen és állandóan azt a kérdést kell magunknak feltegyük, hogyan volt ez lehetséges? E katasztrófának kitervezőjét minden bizonnyal elérik majd a románság jövő generációjának átkai.”

Eddig Vaida-Voevod közzétett írása. Moldován György a Habsburgokra való utalásról hiábavalóan igyekezett lebeszélni ifjú barátját, Alexandrut.

A budapesti parlament szeptember 5-i gyűlése előtti napon Moldován György felkérte dr. Pop-Cicio Stefan országgyűlési képviselőt, hogy tegyen nyilatkozatot a maga és hívei nevében. Pop-Cicio ezeket mondta a parlament jegyzőkönyvei szerint: „Tisztelt képviselőház! A magyarországi Román Nemzeti Párt mély felháborodással vette tudomásul, hogy a szomszédos Románia politikai ellenségeink sorába lépett, és hadat üzent Monarchiánknak, ahol több millió román él örvendetes fejlődésben... Ezer év óta a magyarországi románság testvéri egyetértésben a magyarsággal védte a hazát minden külellenséggel szemben... Ezt a nyilatkozatot nem azért kívánom tenni, mintha valaki is kétségbe vonná a román lakosság hűségét a Monarchiánk iránt, de ezúton is az igazságot kívánom megvilágítani olyan külföldi tényezők számára, kik a világháború mostani új fázisában, úgylehet, azt feltételezték a magyarországi románságról, hogy az a Trón és a Haza iránti hűségben meginoghat!”

Dr. Theodor Mihali, a Román Nemzeti Párt vezetőségi tagja, ki mellesleg országgyűlési képviselő is, a szolnok-dobokai Désen összehívott rendkívüli megyei közgyűlésen - Moldován György sugallatára - a napirend előtt így nyilatkozott:

„Most, amikor Románia fájdalmas meglepetésünkre a Monarchia újabb ellenségeként lép színre - bár mi mindig azt hittük, hogy mellettünk fog harcolni a nagy csatában, ami közös létünkért folyik - ünnepélyesen kijelentjük, hogy a világháború eme új fázisa egyáltalán nem áshatja alá hazafias magatartásunkat, hagyományos lojalitásunkat, töretlen hitünket a Trónban

és a Hazában, sőt hozzájárul ahhoz, hogy még nagyobb mértékben tegyünk eleget hazafiúi és állampolgári kötelességeinknek. Kérem, vegyék tudomásul eme nyilatkozatomat, melyet honfitársaim megnyugtatására és tájékoztatására teszek. Mély meggyőződésem, hogy igaz ügyünk, melyet vállvetve testvéri szeretetben és megértésben minden áldozatot vállalva támogatunk, egész bizonyosan győzni fog."

Élt, de vissza nem élt Moldován György azzal, hogy őt a mindenkori szebeni metropolita jogtanácsosának tekintették.

Maga nevében kereste fel az aradi püspököt, J. Papp Joant és a harcos életű és kedvű egyházmegyei titkárt, Goldiş Vasilét. A püspök szeptember 16-ára összehívta az egyházmegyei tanács plenáris ülését, s Goldiş javaslatára egyhangúlag a következő szövegű lojalitási manifesztumot fogadták el:

„Az aradi görögkeleti román egyházi tanács most, amikor a szomszédos Románia hadat üzent Monarchiánknak, szent kötelességének tartja kijelenteni, hogy az egyházmegye görögkeleti román hívői - akárcsak Magyarország egész román lakossága, amely ezer év óta... mint ahogy a múltban, úgy a jelenben és jövőben is megőrzi töretlen hitét a Trónban és Hazájában, Magyarországban és ezt a Trónt és ezt a Hazát védeni fogja, vagyonával, vérével és áldozatkészségével, minden fajta ellenséggel szemben, bárhonnan jönne is az."

Goldiş Vasile ekkor már fél éve nem volt a magyar állammal semmilyen viszonyban, mióta az általa szerkesztett újságot, a Román Nemzeti Párt hivatalos sajtóorgánumát a kormány betiltotta lázító cikkei miatt.

1916. szeptember-november

Tünde, Moldován Tünde, nem írt naplót Székelyudvarhelyről való menekülése közben. Ha akarja sem tehette volna, minden alkalom és alkalmatosság hiányzott: idő, papír, írószer, asztalsarok a hozzá könyöklésre. Mégis, amikor Vízaknára került, hogy édesapját megnyugtassa lényével, úgy kezdte, mintha összefoglaló jelentést szándékoznék adni a románok Erdélybe töréséről és kiveretésükről. Ám az első mondatok után s apja helyesbítő közbeszólásaiból megértette, hogy az elmagányosodott öregúr (66 éves) többet tud az eseményekről, a harcok zajlásáról, mint ő, s attól kezdve nem a hadieseményekről számolt be, hanem saját élményeiről, a látottakról, a megszenvedettekről, a visszatérés napjairól a korai tél havai közt Vízaknán, a szülői házban, november végén, élőszóval.

A román betörés hírére, már szeptember 27-ről 28-ára virradó éjszaka futótűzként elterjedvén, lázas menekülés indult meg a keleti és déli megyékből.

(- Tőlünk alig - vetette közbe az apa.)

Mikor a támadás megkezdődött, az Erdélyben lévő mintegy ezerfőnyi csendőrrel együtt az összes fegyveresek létszáma nem volt több tízezernél.

(- Ezt már a nyáron jelentettük figyelmeztetőleg a miniszterelnöknek s a belügyminiszternek - vetette közbe Moldován -, Csongor testvéred rá a tanúm, aki Ojtoznál eltűnt, nem tudjuk, él-e, hal-e.)

Brassóból augusztus 29-én, kedden délelőtt még sokan menekülhettek vonaton, délután kettőkor indult az utolsó vonat. Félóra múlva már a román csapatok megkezdték bevonulásukat a városba.

Így ment ez Székelyföldön végig - Gyergyótól Háromszékig. Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy és vidéke lakossága az első napon, 28-án, még valahogy vonaton is menekülhetett, de már 29-én csak gyalog és szekéren eredhetett útnak. Keserves volt a sorsuk azoknak is, akik vonathoz juthattak, napokon át kellett vesztegelniök szerelvényükkel a zsúfolt kocsikban és teherszállító (sokszor nyitott) vagonokban, étlen-szomjan, testi és lelki gyötrelmek között. Volt részem benne.

A szekeres és gyalog karavánok meg-megtorlódtak, s szerencsések voltak, akik falut vagy várost érve, megpihenhettek, hogy előbb a magukkal mentett készletekből táplálkozzanak, majd könyöradományra szoruljanak.

(- Magad sorsát mondjad - kérte Moldován.)

Hadd mondjam még el, hogy együtt menekültem Szentkereszty Béla báróval, háromszéki főispánnal, aki megosztotta székely népe sorsát. Vele tartott felesége, Florescu Bibescu Mária hercegnő, aki unokája az utolsó román fejedelemnek, és annak idején kijelölt menyasszonya volt Milán egykori szerb királynak.

Engedd meg apám, hogy csapongva számoljak be neked az átéltekről s a hallottakról.

Némely faluban leakasztották a kútról a vedret, mert a szerencsétlen menekülők az egész falu vizét kiitták. Sümegi Vilmos és Szakács Andor felszólítottak, hajlandó volnék-e visszatérni Erdélybe, hogy a gyógyítandó sebeket szerbe-számba vegyem a legsürgősebb teendők érdekében. Igent mondtam, hogy halottak napján visszaforduljak.

Segesvárt a nép lelkesedve mutatta azt a házat, ahol egy nappal elébb Károly trónörökös és Zita főhercegnő megszálltak. A trónörökös tüntetően mindenkivel magyarul beszélt.

A híres szép Petőfi-szobrot idejében elrejtették, csak a város bolondja, Behr Vili szólítja hangosan utcahosszat.

A megyének szomorú szenzációja Csiki Miklós nagysinki plébános megöletése. Holttestét egy útszéli árokba gyömöszölték. Több helyt az egyházi kegyszereket koporsóba téve halottként harangszóval temették el, s ott nyugodtak, míg az ellenség ki nem takarodott.

Különvonaton utaztam a határ felé. Nem szalonkocsiban, négyszáz szarvasmarha békés társaságában. Nagy szomorúság van abban, hogy ez a gulyányi állat nem sír, nem kér enni, pedig éhezik. Pedig nemsokára megeszik valamennyit az éhes katonák.

Kőhalomba pénteki napon vonultak be a románok, ennek emlékére Szent-Péntekfalvának nevezték el a falut. Ezen a községen kellett átvonulnia Háromszék, Brassó, Fogaras, Udvarhely menekültjeinek. A százezrekre menő, mindent nélkülöző tömeg teljesen kifosztotta a falut. Sokat raboltak a cseh katonák, kiket a főszolgabíró fogatott le.

Más falvakban a menekülők, ami zsákba szedett kukoricát nem tudtak magukkal vinni, az udvaron s a baromfiudvaron kiöntötték, hogy a szabadjára engedett állatok, amíg abból tart, abrakolhassanak.

A szárnyas jószág, a baromfi úgy elvadult, hogy a csűrök, házak tetejéről lövöldözve lehet csak kézre keríteni. A járásban 12 ezer disznó döglött meg.

Végigtekintve a falu eredeti állapotán, egy román ezredes megjegyezte: - Miért hívtak be ide minket? Ha mi leszünk itt az urak, nem lesz így dolga senkinek.

Kőhalomban a sokszázados levéltár anyagát pozdorjává zúzták. A vár különlegessége a Szalonna-torony. Az egész falu népe ott tartja a szalonnáját. Minden szombaton vihet belőle a gazda, és a friss vágás helyét lebélyegzi az őr.

A magyar falvakban a gazdák házatáján minden összetörve. Ajtók, kapuk, kertek, hidak nélkül milyen szokatlan a falvak képe.

Olthévíz pópájának öt fia elment a visszavonuló román csapatokkal.

Garat községben egy román katona Kellner fiát egy fához állítva agyonlőtte, mert nem akart övé lenni.

Pálosnál mondta Goldbach tábornok, ha két ezred lenne csupa 82-esekből, keresztülmenne velük a világon.

A szomszédos Sövénység községben a csendőrök éppen az ott rekedt román járőrök összefogdosásával törődtek. Az őszi erdő lehullatta lombjait. Alatta bombák, gránátok, aknák és temetetlen holtak. A séta orrfacsaró és életveszélyes. Ha felbolygatjuk az avart, noteszek, fényképek, elázott levelek, holt katonák arca tárul elénk. A halottak zsebeiből kivesszük az iratokat. Zsebkéssel gallyakat hasítva felírjuk személyi adataikat, s rátűzzük a sírhalmokra, melyeket egy-két lapát földből rögtönzünk.

Egy notesz, fedőlap nélkül, négy helyt átdöfve szuronnyal.

Egy feleség tudatja az ázott tábori lap felén, hogy Sánta Albertet is béhozták a 82-esekhez, s Udvarhelyt van már Demeter Ferenc koma is. Istentől áldást, békét kíván édes felesége Bálint Anna.

Barót községben székelt a román vezérkar. Szó szerint is. Kapuk, kertek, zárak, ajtók sehol. Csak a sok mocsok mindenütt. A baróti híres túrógyár kifosztva, csak a sajtok mindenen átütő szaga maradt a falak között, s egyik cseberben egy női fűző!

Baróton meg akarták számolni, hány leányon, asszonyon tettek erőszakot. Húsznál szégyenkezve abbahagyták. Egy szomorú szemű, beteg gyermeklánykával magam is beszéltem. Nyolcéves. A leányka testvérei is hasonló sorsra jutottak. Előlem elrejtőztek. Apjok ijesztő dermedt közönnyel ül az udvaron egy fatönkön. Kérdezhetetlen.

Ürmösön négyszáz szekeret rendeltek ki, éjjel-nappal hordatták a követ, fel akarta töltetni valamely őrült parancsnok az Olt medrét. Majdnem sikerült. Csak egy keskeny sávon folyik már a víz, s hömpölygeti a menekültek gönceit.

Köpec templomában vasvillával feszítették szét az orgona sípjait. S a népet a templom előtt trágár táncra kényszerítették, hogy a kiszórt trágyával szennyes hivatalos iratokon tiporjanak. A községház előtt, a lerombolt 48-as emlékmű mellett kiterítették a magyar zászlót, egy katona a jegyző magyar atillájában táncolt, melyet a tapsoló, őrjöngő mulatság közben téptek le róla.

A katonák lehúzták a csizmát a járókelők lábáról. A kertekből kitépett káposztát, burgonyát nyersen ették meg, annyira ki voltak éhezve.

Nagyajtán Bodánénál lakott a VI. divízió alezredese, Alexin, aki bántatlanságot biztosított számára. Ott lakott egy herceg is, aki Szentkereszty báróék után érdeklődött.

Apáca községben a feltört páncélszekrényt megtömték levágott libafejjel. A román lakosok házát megjelölték, onnan nem volt szabad rabolni.

Egy kereskedő házába be akartak törni a 64. román gyalogezred katonái. Szabó Mihály odaszólt: Hiszen nyitva a nagykapu! Főbe lőtték. A katonai szeszélynek falvanként estek áldozatul nők és férfiak egyaránt. A nemi erőszak és a rablás alkalmával.

Az erősdi református lelkészt többedmagával foglyul ejtvén, társaival összeláncolva, lóhátról ostorral hajtották. Híd nem lévén, az Olton át nyakig érő vízben kellett átgázolniok.

Botfaluból (ahol az ellenség szeptember 1-jétől október 7-ig garázdálkodott) kétezer marhát hajtottak el.

Kereszténytalván kétszáz házat perzseltek fel.

Havas, jeges utakon haladtunk már. Gyönyörű havasi patak fut le Volkányban, a falu közepén.

Rozsnyón állomásoztak valamikor a kettes huszárok, a fönséges Bucsecs havas tövében. Az első magyar honvéd, aki itt meghalt szeptember elején, a gyergyóditrói Gombos György volt. Itt az ellenség a kriptákat is feltörte. Itt sok fölösleges gyilkosság történt.

A községi iktatókönyvbe románul azt írták be: ha Ferenc József nem adja át az országot önként, elevenen megnyúzzák, s rózsabokorba (tövises bokorba) temetik el.

A fronton, a magyar-német katonáknak naponta 60 ökröt szállítanak.

Barcaszentpéteren egy szál gyertya mellett német tisztek a *Wacht am Rhein*-t éneklik.

Barcaságon mindenütt hallani a távoli ágyúzást.

Az első hatalmas hó november 17-én hullott le.

Brassó-Bertalan állomáson nagy csata volt. Petrán Sándor százados heves harcban kétszázötven román katonát semmisített meg. A román vonatok zöme az összes élő állatokkal, négyszáz! megrakott vasúti kocsi ott maradt.

Sepsiszentgyörgyön, ahová szeptember 2-án vonultak be, orgiát ült minden szenvedély, szemérmem tiltja, hogy a tudomásomra jutott förtelmeket részletezzem.

A katonák a kórházat használták tivornyájuk helyéül.

Egy csapásra megszűntek a szörnyűségek, amikor Ghica herceg és Angelescu tábornok odalátogattak. Kelemenné, a kórház gondnoka fogadta őket - franciául. A fiatalabb tisztek kezet is csókoltak neki.

Amint azonban a tábornok s kísérete távoztak, még hatványozottabban dúlt a pokol.

Gidófalván a lányok, asszonyok a zsilipek alá bújtak, oda a nőkre éhes katonák nem mertek utánuk menni.

Magyarhermányban megégettek egy pásztorfiút, mert nem tudta elárulni a magyar csapatok helyzetét.

Az árkosi kastélyban, ahol Carmen Sylva is vendégeskedett egykor Bibescu Mária hercegnőnél, férjével, Szentkereszty főispánnal kocsiztam ki, megnézni, milyen vandál pusztítást végeztek a visszavonuló román csapatok. Érdekes és mindenütt egyöntetű volt a vélemény, hogy a románok azért dühöngtek legjobban, hogy az értelmiség (a papság kivételével) elmenekült előlük. Az ő lakásaikat foszlányokká, miszlikbe zúzták, rontották.

A megyeháznál vettük a gyászhírt: meghalt Ferenc József. Mi lesz most, kérdeztük. De a katonák már felesküdtek IV. Károly királyra.

Kézdivásárhelyt október 7-én minden valamirevaló polgárt letartóztattak. Két napig étlen-szomjan tartották őket a csendőrlaktanya pincéiben. Az ételhozókat is lefogva, harmadnap Sósmező felé indították őket. Úgy tudják, ezeket Iaşi felé vitték a hírhedett Sipotei haláltáborba.

Sósmezőt is megnéztem, ott a hegyen az Erzsébet-szobor feliratát levakarva ezt rótták a kőbe: „A román nagy sas átrepülte a Kárpátokat, 1916. aug. 11.”

Odafent rengeteg román sír van.

Az orbai járásból hetven család ment el a román csapatokkal.

A Hargita-tetőn is átvonult, oda és vissza, az ellenséges sereg. Halott fenyőfák pihennek a völgyben. Egyik derékba tört, a másik szilánkokra hullott szét. A lövészárkok, mint valami csatornák hálózták be az erdőt. Az út mentén leégett házak.

A székelyek: fehér hajú öregek, fáradt nők és szomorú gyermekek, mennek hazafelé. Most jönnek az idegenből, ahol keserű volt a kenyér, s most mennek a szülőföld felé, ahol még keserű sem várja őket. Havas tisztáson ebédfőzéshez készülődnek az asszonyok, a háború fenyőszilánkjait gyűjtik össze.

Egy hamuvá égett ház mellett ott áll sértetlenül egy galambbúgos kapu.

Udvarhelyről sok diák került ki évente. Ilyen diákokból sok jutott a román hadseregbe. Ezek közül nem egy elzarándokolt régi szállására, s az ajtófélfára régen felírt neve mellé odarótta mai nevét s román katonarangját.

Udvarhely lakosságának fele el sem menekült. Zabolai Székely Dénes, a diákok nagy barátja, magyarruhásan, kíváncsi öregember módjára addig-addig járt-kelt, fürkészve az ellenséges katonákat, mígnem kimondták rá az ítéletet, le kell lőni. Egy sétája közben odaszólt neki súgva egy román tiszt: - Székely bácsi menjen haza, bújjék el jól, mert ki van mondva magára a halálos ítélet.

Korondon tizennyolc embert öltek meg, Etéden huszonhármat.

Egyéb élelmiszerek fogytán a sok éhező gyermek számára a „Jézus telelő” alma a legbecsesebb táplálék. Egy asszony azt mondja nekem: Műk es elmenekültünk, el es vittünk mindent a szekervel, de aztán három zsák búzát meges lepakoltunk, visszavittünk a kapuból, hogyha bémegyen az oláh, ne gondolja, hogy kódus a magyar.

Egy öregember mondta a vasúti roncsok mellett: Nekem jól van dolgom. Van falábom s mandulám, csakhogy itt hordom a testemben.

Barótról Miklósfalvára menekült egy Dávid Ilona nevű huszonegy éves szép leány és harminckilenc éves bátyja. A férfit lefogták a román katonák, s a leányt megtámadták. A leány szégyenében kútba ugrott. Bátyjával együtt temették el.

Hodgya községben Vajda Zsuzsa és Rebi otthon maradtak apjokkal, a nyugalmazott főjegyzővel. A leányokat ellenkezésük küzdelmében lelőtték. Az apát is agyonverték. A három halottra rágyújtották a házat.

Patakfalván azt súgta egy ismeretlen román katona a gazdáknak: Hajtsátok ki az erdőbe az ökröket, mert be kell mennem a faluba, hogy az istállókból minden marhát elhajtsak.

(- Ne folytasd, leányom - sóhajtott Moldován György -, mindent megértettem, mindent eltemettem magamba.)

1916. szeptember-december

Mióta udvarhölgyi szerepem sírba szállt az öreg királynéval, férjem ápolása a foglalatosságom. Máját fájlalja, a professzorok szerint az ivástól fáj. Hiába intettem, rám nem hallgatott - e tekintetben. Mert minden másban igen. Cumnátom, sógorkám megkért, hogy jártasságomat az udvar köreiben őmellette gyümölcsöztessem, afféle titkárnői, udvarmesternői szerepben. No, így a két Marghilomannak lehetek támasza. Mondhatnák, háromnak, de Traján fiam mostanában nem igényli tanácsaimat, annyira leköti és távol tartja tőlem a háború következtében torlódó napi politika.

Hatvankilenc éves vagyok, kedves „öcsém", ha utánaszámolsz. Nagy pályát futottam be Vízaknától idáig, de igazán boldog, néhány nap kivételével, nem voltam. Engedd meg, hogy ne emlékeztesselek azokra a napokra. Az elmúlt hideg tél padlásszobáját már kihevertem. Némi kis köhögcsék maradtak. Egyelőre nem megyek vele orvoshoz.

Ezt a levelemet ki tudja, mikor kapod meg, de tudom érdekel mindaz, ami velünk, s remélem, főként velem történik.

*

A király sírt a koronatanácsban. Hogy tartást adjon magának, egy papírlapra vonalakat huzigált szegényes tolltartójával.

Carol herceg, trónörökös, lélekben egész idő alatt máshol járt. Egyetlen szava sem volt.

Az Udvar nem alszik a városban, a zeppelinektől való féltében. Este hatkor elhagyják a várost. A király maga vezet, s Bufteában alszik.

Németország augusztus 30-án üzent háborút.

Bussche reméli, hogy a háború után két normális rezsim újra megteremtheti a kapcsolatot.

Hidroplánok Constanţát bombázták. Száz halott. A bolgárok hadüzenet nélkül támadnak. Brătianu szerint őket könnyű lesz legyőzni.

Egy német és egy bolgár hadosztály támad Dobrudzsában. A szögesdrótok előtt hullahegyek.

Szeptember 6. Éjjel a zeppelin sok bombát szórt le a városra. Házunk is megremegett.

Olteniţánál pokol volt. A bolgárok minden élőlényt megölnek. Az olteniţai cigányregiment saját tisztjeit lőtte.

Harmincezer foglyot és négyszáz ágyút veszítettünk? Hamis közleményt kellene kiadni, hogy Turtucaiát visszafoglaltuk, és sok foglyot ejtettünk.

A második hadseregben Averescu helyére Crainiceanu került.

Turtucaia lakossága lőtt a román katonákra, akik rendezetlenül vonultak vissza.

A prefektus Dobrudzsából minden szarvasmarhát elhajtott. A bolgár nők megvadulva tiltakoztak. Bazardzsikban mészárlások voltak.

A teleormani regiment gyöngén harcolt a bolgárok ellen. Egy szakaszt falhoz állítottak. A harci kedv megjött.

Grigorescu alezredes maroknyi maradék csapata élén halt hősi halált. Hararu főhadnagy a fogságba esés percében főbe lőtte magát. Hősi emberanyag, rossz vezetés.

Ha Sepsiszentgyörgyöt, a parancs szerint, éjjel foglalják el, a románok egymást tizedelték volna. Borszéken nem találtak emberi lényt, a magyarok mindenkit evakuáltak.

Bukarest, délen nagy szervezkedések. Nem tudunk visszavonulni. A sebesültszállító vonatokhoz senkit sem engednek, nehogy híre fusson a turtucaiai vereségnek. Még az ápolónőket sem.

Jóval a front mögött az oroszok valósággal kitéptek a kezünkből egy bolgár hadifogolyoszlopot, és megölték őket.

Szeptember 13. Elveszítettük egész Dobrudzsát. Csapataink Cernavodánál állnak, ha még vissza nem vonultak. A Pentala-hadosztály megsemmisült.

Take Ionescu szerint a bolgárokkal jó előre ki kellett volna egyezni.

Erdélyben nem mozdulunk, kivéve Dorna-Vatrát.

Brătianu: ki kell vonni a kórházak adminisztrációjából az összes zsidókat, s be kell őket sorozni a sorkatonasághoz.

Szeptember 26. Minden cáfolat ellenére a nemzeti bank aranyát Iaşi-ba szállították.

Azt mondják, szörnyű dolgokat követtünk el a mi területünkön lévő bolgárokkal, s okot adtunk a véres megtorlásra.

Az erdélyi harcokról a mi közleményeink sikereket jelentenek, az övékéi szintén.

Bombázás több száz halottal.

Október 1. szörnyű harcok Szebennél. A magyarok iszonyatosan támadnak. A tüzérségen kívül más csapat nem maradt épen.

Bal szárnyon az 1. vadászok, jobb szárnyon az 5-ösök minden hősiességük dacára nem tudták megtartani állásaikat. Hiába próbáltak kapcsolatot teremteni Szeben és Fogaras között, nem sikerült.

A 44-es, 42-es, 47-es, 48-as regimentek két hét alatt négyszer cseréltek generálist. Amikor a visszavonulók az éppen parancsnokló tábornoktól utasítást kértek, azt mondta: *sauve qui peut,* vagyis: meneküljön, aki tud. Az emberek le vannak törve. Három hete semmi váltás. Percnyi pihenés nélkül, tisztálkodás nélkül. A kétéves készenlét nagyon megviselte az embereket. Azt hírlelik, az emberanyag kiváló, csak a tisztek buták.

Az udvarhelyi román támadást visszaverték, tizenegy tiszt és ötszázkilencvenegy katona esett fogságba. A budapesti rádió közölte, Falkenhayn parancsnoksága alatt az osztrák-magyar-német csapatok döntő győzelmet arattak.

Október 3. a bolgár frontról: a hadsereg alacsonyrendű. A francia géppuskák minden percben akadnak. Csak puskaként használhatók. A franciák és japánok nem robbannak. A kalarasi ezred lovai mind sebesültek, menetképtelenek. A kozákok pihent, kövér lovakon várakoznak. Mieink is, az oroszok is gyalázatosan rabolnak. A megerőszakolt nőket bezárják, s a házat rájuk gyújtják.

Reménytelen menekülés a hágókon át; a buzăui 48-as regimentet valósággal felaprították.

Egy alezredes füzetlapon jelenti a vezérkarnak: az összeomlás tökéletes, mellékelem regimentem zászlaját, s kérem a csapat újjászervezését, Lizi Cantacuzino.

Október 4. A német hadijelentés: A román csapatok, melyek átlépték a Dunát, Rahovánál gyors futással kivonták magukat a bekerítésből. Román közlemény: mivel a hidat erősen támadták a német és osztrák monitorok, attól tartottunk, hogy elvágnak. Az anyagi veszteség nagy. Bekerítették a lovasságot. A királyné rosiori regimentje háromszáz embert veszített.

Civileket fogdosunk össze, hogy hadifogolynak nyilváníthassuk őket a visszavonulásban.

A kórházak már nem képesek fogadni a sebesülteket, már az iskolák is megteltek.

Maiorescu azt mondja, bármi történjék, ő Bukarestben marad.

Beszélik, rövidesen megérkezik Berthelot huszonöt francia vezérkari tiszttel.

Október 9. Kivonultunk Brassóból. A kaszinóban Culcer tábornok meséli: a harcok alatt egyszer sem tudott érintkezésbe lépni Szebennel. Egyetlen biplánt kaptak, de a tapasztalatlan pilóta annyira félt a hegyektől, hogy a Duna felé repült. A harcoló szárnyak között sem volt telefonösszeköttetés. A legsürgősebb információra is órák hosszat kellett várni.

Beszélgetés a királlyal. *Ő:* szerencsétlenségünkre csak egy alternatívánk van: a harc. *M:* Meddig akarja felséged forszírozni a harcot? *Ő:* Ha Bukarest elesik, máshol folytatjuk. Hibát követtem el, amikor elfogadtam, hogy Románia határozott időpontban lépjen háborúba. A szaloniki offenzíva nem indult meg. Az oroszok nem jelentek meg sem Dorna-Vatránál, sem a Marosnál, mint ígérte volt. *M:* Nekik mindenesetre megvolt az érdekük, hogy felséged mozgásba lendüljön. *Ő:* De érdekük-e, hogy minket megverjenek? *M:* És ha felkészültebbeknek hittek, mint amilyenek vagyunk? *Ő:* nemzeti kormányt akartam! *M:* Brătianu felelősségét nem vehetjük át.

Október 10. A 16-os tüzérek otthagyták lövegeiket.

A vezérkart is le kell váltani. M. megemlíti Culcer nevét, a király nem reagál rá.

Iliescu vezérkari főnököt azzal vádolják, azért ment fejjel a háborúba, hogy lopásairól, visszaéléseiről elterelje a figyelmet.

A király: kétéves felkészülés után nincsenek repülőink. A franciák küldtek néhányat, de rosszakat. *M:* mért fogadtuk el őket? S mért nincsenek nehézágyúink? Telefon hiányában lovasok vitték a parancsokat. Egyáltalán, mért léptünk hadba? *Ő:* Ne feledd, hogy ellenséges országban harcoltunk. Az erdélyiek ellenségként fogadtak bennünket. *M:* A háborút ma már nem lehet megállítani. Kérem felség, legyenek tartalék elgondolásai. Végül: nem szeretném látni, hogy a román király s a román hadsereg az oroszokhoz menekül.

Berthelot 4 napon belül megérkezik, és kiválogatja a legkiválóbb tiszteket.

Menjen a király a frontra, s küldje a trónörököst valamelyik vezérkarhoz.

A herceg meglátogatta egyik sebesült barátját a kórházban, de nem ment be a többi kórtermekbe.

Brassó és Predeal között iszonyatos harc. Sebesültjeink száma ötvenezer. És a halottaké?

Mindenütt pánik szele fúj. A minisztériumok s a hivatalok pakolnak.

Carp fiát megölték az Ojtozi-szorosban.

Négyszázezer ember számára kellene bakancsszeg, hogy a Kárpátokban ne csúszkáljanak. A piacon csak négy kiló vas van.

Az Olt völgyében megöltek egy generálist a németek.

Megnyugtató hazug hadijelentések, miközben a „jobb" családok Oroszországba, Olasz- és Franciaországba igyekeznek. Târgovistén nagy pánik, a menekülők tébolyultan rohamozzák a vonatokat.

Október 15. Megérkezett Berthelot. Sofőrje egy húszéves fiú. Jött vele vagy húsz tiszt. B. a vezérkar tanácsadója lesz.

Sokan rájöttek, hogy Moldova nem az ígéret földje.

Egy generálist, aki másfél évig volt az Olt völgyében és minden zugot ismer, áthelyezték a Buzău völgyébe, ahol sohasem járt.

(Alexandru bácsiról olyan hírek terjengenek, hogy csak békekötés árán vállalna kormányelnökséget.)

A fronton lévő telefonhelyzet: az orosz ezredenként harminchat km, a román két km. Vajon a németeké mennyi lehet?

Dobrudzsában a közbűntényeseket is igénybe vették a kiürítésnél. S vagy negyvenezret a lakosság köréből. Hajtották északra őket. Rettenetes nyomor. Éhségtől, hidegtől sok gyerek halt meg.

Az Erdélyben ejtett foglyokat eleinte mind megölték. Aztán hátra kísérték őket a hegyek felé. S a katonák időnként kedvtelésből közéjük lőttek.

M: A herceget végre a sereghez küldik. Gratulálva érte a Királynénak, aki megkérdi, miért nem megy a Király a frontra? *M:* A király nem megy oda, ahol nincs győzelem.

A kormány elhatározta, hogy három hónapra előre kifizeti az illetményeket.

Október 23. Az egész dobrudzsai frontot feladtuk. Murfatlarnál szakadt szét a front. Háromezerötszáz fogoly, zöme orosz.

Sturghöt, az osztrák miniszterelnököt megölték. A merénylő a szocialista Viktor Adler fia.

Alexandru bácsit erőszakkal akarják elvinni, ha kiürítik a várost.

Campulung elesett.

A király parancsainak, a miniszterelnök utasításainak már nincs foganatja.

Még talán meg lehet menteni a dinasztiát is, az országot is, de ha megmakacsoljuk magunkat, az ország is elvész. Ezt meg kell mondania a királynak.

Dobrudzsából nyolcvanhét löveget lőszerhiány miatt kellett kivonni. Muníciónk már egy hónapra sem elég. Zászlóaljaink létszáma nyolcszázról háromszázra apadt.

Nincs ruha, nincs élelem. Havasalföld akár egy birkanyáj pásztor nélkül.

Mindenki megfeledkezett a sebesültekről és a szegényekről.

Tulceát kiürítettük.

Az 1917-es kontingenst behívták, tervezik az 1918-ast is. Az 1919-es (tizenhat éves) suttyókat gyalogosan útba indítják Moldvába.

Október 29. Viszonylag jó hírek. Take Ionescu a Wagon-Lits vezetőjével a hálókocsikat osztja szét. A francia tisztek véleménye szerint még tíz napig kell tartani magunkat. S mi lesz azután?

Háromszázezer olyan kiképzetlen „harcosunk” van a frontokon, akinek kezében soha nem volt fegyver. Sokukat most is puska nélkül küldtük ki az arcvonalba.

A német lapok tele vannak a román csapatok kegyetlenkedéseivel. A foglyok legyilkolását nem a bolgároknak tulajdonítják. A bolgár parlament is tárgyalta a román katonák kegyetlenségeit. Megborzadok, ha a következményekre gondolok.

Az emberek letörten várják sorsuk alakulását. Nemzeti ideál! Hol vagy?

A tragikus helyzet komikuma: Nicu Saveanut általános komisszárnak nevezték ki, melléje Titulescut jogi tanácsadónak, illetve komisszárnak s mindkettőt az orosz nagyvezérkarhoz delegálták.

November 2. Mircea herceg ma hajnalban tífuszban meghalt. Ideiglenesen Cotroceniben temetik el, mert Curtea de Argeş nagyon közel van a fronthoz.

Az Oltnál hat napja tartanak a harcok.

A királyné vigasztalhatatlan.

November 3. A kis herceg temetése. Az Udvar negyedórát késik, zűrzavaros jövés-menés. Az emelvény lépcsői gyalázatosan rosszul festve. A királyné egy kartonhuzatú sárga selyempárnás fotelen ül. Egy harmadrangú szállodában is silány lenne. Mária udvarhölgyei furcsa ötlettel ápolónői ruhában: megkurtított kék szoknya, keki fityula, Marta Bibescu-féle óvodai piros kihajtókás kabátkák. A királyi pár előtt nem volt mód elvonulni. Egy nyamvadtka kisfiú virágot tesz a koporsó mellé.

Az orosz generális hazatértekor a legmagasabb román kitüntetést kapja: nagykereszt a koronáért. Mit kaphatott volna, ha győz?

Az oroszok harminchat vonatot kaptak szállításaikra, de ők délután ötkor leállnak azzal, hogy pihenőidejük van.

Sok összeütközés velük mindenütt. Bákóban a gyógyszertárban megitták az egész parfümkészletet.

Sok a feljelentés.

A sziguranca főnöke élet és halál ura: letartóztat embereket, és elengedi őket. Egy nap alatt ötvenezer lejt rubelre, ötvenezret francia frankra váltott be. A táborparancsnokok a foglyok hátán nagy pénzeket forgatnak. Az orosz rendőrség meg sem közelíti a sziguranca törvénytelenségeit és stupiditását.

Pénzért elengedtek hétezer osztrákot és németet, s most egyenkint fogdossák őket össze.

November 6. A németek és osztrákok kikiáltották Lengyelországot autonóm királyságnak.

November 8. Culcer tábornok lemondást nyújtott be: elkobozták autóját, mert Carol trónörökös megkívánta Rolls-Royceszát.

Az orosz flotta bombázta Constancát.

A párizsi rádió felpanaszolta, mily sok segítséget kapott a franciáktól Románia, mégsem bírt ellenállni a központi hatalmaknak.

A francia követ: mi erős Romániát akarunk az oroszok ellen.

Délután a királynál. *Ő:* A rossz lehetőségekre is számítok, csak a titkos iratokat szállíttattam északra. A nemzeti bank fémkészletét visszaparancsolom. Ha visszavonultunk volna az Olttól, ami rossz védővonal, Bukaresttől keletre áshatnánk védővonalat. Ha a főváros elesik? A hadsereget kell megőriznünk!

A király nem lát tisztán. Azt mondja: a franciák a hibásak, nem küldtek elég fegyvert. De hát ad a monarchia a maga idején minden mennyiséget benzinért. Igen, de a kaliberkülönbség! De hiszen az most is megvan: fele puska 6 és feles, fele 8 milliméteres.

A foglyok dolgáról unottan beszél a király: a bolgár foglyok olyan sokan voltak, hogy nem tudtuk ellátni őket, mindkét oldalon öltek meg hadifoglyokat. A mi foglyainkat nem az oroszok ölték halomra, hanem a velük érkező szerbek és horvátok - vagyis a szerb tisztek alatt a horvát és cseh legénység.

A királynénál november 13-án. Bufteát bombázták. A kertész meghalt. A királyi gyermekek az óvóhelyen biztonságban.

November 15. Mindenki azt hiszi, hogy Prezan visszavonulása rendezetten történt. Csakhogy, amikor csapatról csapatra kiadták a visszavonulási parancsot, a jobb szárny megrendülve őrült menekülésbe fogott, fegyvert, felszerelést eldobálva gyalog értek a határra két nap alatt.

Dobrudzsában az orosz parancsnokok a boroshordókat árokba ürítették. A legénység lehasalva itta részegre magát. A román fosztogatóknak semmi sem jutott.

Curtea de Argeş elesett.

A Csíkban összefogdosott túszokat csordaként terelik esőben-sárban át a hegyeken. Mint a légy, hullnak a kiskabátos civilek. Nagyon félek a számlától, amit ilyenekért fizetnünk kell majd.

November 18. Berthelot kijelentette, hogy Bukarestet házról házra kell védeni. Már meg is kezdték a város körül a lövészárkok ásását. Bukarest elveszett város, ez azt jelenti, az Akadémia kincsei elvesznek, azok a dokumentumok, amelyek lehetővé teszik, tennék, hogy megteremtsük valódi kritikai őstörténelmünket, azok helyett a mesék helyett, amelyek öntudatra ébredésünk bölcsőjét ringatták.

A németek szerint 3000 vagon petróleumot, 2700 vagon benzint, 1700 vagon ásványi árut, hatalmas búzakészletet, rengeteg cukrot, kávét zsákmányoltak, egy egész hadsereg számára eleget.

November 20. Gyönyörű napfényes idő. A harangok bombázást jeleznek. Tîrgu-Jiu-i véres csatában nagy vereség. A német hadsereg 189 tisztet és 19 338 katonát ejtett foglyul. A zsákmány 26 ágyú és 72 géppuska.

Amikor megérkeztek a franciák, Berthelot azt mondta: tartsatok ki tíz napig! Aztán: csak egy hónapig! Ezek a dátumok rég elmúltak mind. Berthelot azt mondta tegnap: erődítsétek meg Tîrgu-Jiut! Megtettük! Negyvennyolc óra alatt elveszett, s vele Craiova is, ahonnan tizen-ötezer sebesültet evakuáltak, nyolcszáz súlyos ott maradt.

Beszélik: Németország emberanyagának határához érkezett. Ausztria mindenkit ki akar elégíteni: ideígéri Bukovinát, s talán Erdély egy részét is, de nekünk le kellene adnunk Dobrudzsát.

Ferenc József este fél tízkor meghalt. Álló helyzetben érte a halál, az utolsó percig dolgozott.

November 23. Carol herceg azt a hírt terjeszti, hogy ő nem akarta ezt a háborút. Egy hétig hadakozott ellene, s azt kérte, halasszák el tavaszig.

Nem egyezkedünk Brătianuval.

A craiovai menekültek közül a nyitott vagonokban sokan meghaltak. Minden területen visszavonulás, fejvesztettség. Hamis hír terjed valami nagy győzelemről, s hogy fel kell lobogózni a házakat.

Könyörgő levél a királynak, ne engedje felégetni a gabonaraktárakat.

Berthelot azt parancsolta, gyújtsák fel a craiovai malmokat. Brătianu állítólag azt felelte: még Románia ura vagyok, nem egyezem bele, mert nekem az ottani malmokban érdekeltségeim vannak.

November 25. Ötnapi élelemmel gyalog indítják útnak a katonákat. A fiatal orvosokat s az orvosnövendékeket vonaton szállítják. Sokan megszöktek.

November 26. Az úriasszonyok tömegesen jönnek tanácsért: féltik lányaikat a megerőszakolástól, fiaikat a legyilkolástól. Mindenki fel van háborodva a kormány aljassága miatt.

A sebesülteket ruházat híján papucsban, gatyában rakják fűtetlen vonatra.

Kiscserkészek vonulnak Tecuci felé. Egészen kicsik. Hogy engedhették el őket a szüleik?

(Daniel, férjem, a legidősebb Marghiloman az éjjel meghalt. Már régen várta a halált. Nem vihetjük Buzăuba. Itt kell eltemetnünk Bukarestben. Minden rám hárul. Traján már Iaşiban a minisztériummal. Agathára nem támaszkodhatok. Alexandru sógor pénzt kínál, de az van nekem is. Koporsóssal, sírásókkal, pópákkal tárgyalok. Ötszörös-tízszeres pénzt kér mindenik.)

A királyné elhagyta Bukarestet.

Mondják, a király jó hangulatban van.

November 29. A maradottak tanácshozó testülete összeül. Napirendi pontok: 1. A Iaşi-ban összeülő parlamentben való részvétel visszautasítása. 2. Kérés a kormányhoz, ne gyújtsák fel a gabonaraktárakat. 3. A háború megindításának felelőssége.

November 30. Síró őrnagy esik be: Anghelescu parancsára lezártak, eltorlaszoltak minden, a városból kivezető utat. A csendőrök tűzparancsot kaptak ellenséges járőrök leküzdésére.

Egész nap szóltak az ágyúk.

A miniszterek tíz órakor elhagyták a fővárost. Sokan félnek a bolgároktól, a németek kevesen vannak, de rettenthetetlenek.

Katonáink nem tudják kezelni új angol fegyvereiket - minden járművet elrekvirálnak.

December 1. Carol herceg a fővárosban akar maradni. Állítólag a királyné tanácsolta, legyen hadifogoly, hogy megmentse a dinasztiát.

Nem tudni, hol a király.

December 4. Az utolsó hadijelentés győzelmet jelent: visszavonulás Urziceni felé.

Hírlik, Berthelot azt kutatja, mi késztette Romániát oly hirtelen hadba lépésre. Azt mondták neki, ultimátumot kapott Oroszországtól. Pétervárról azt a választ kapta: semmiféle ultimátumról nem tudnak. Kiderítette, hogy az egész Poklewsky követ és Take Ionescu műve!

A román hadsereg szétmállott: egy-egy tábornoknak nincs több embere két-háromezernél.

Bukarestben tartózkodik egy német parlamenter - Prezán generális utasítására várnak.

Bufteát 7 órakor elfoglalták.

December 6. Fél kilenckor Vredenburch elindul, hogy fogadja a németeket, Petrescu vele megy. Kihirdették, hogy az üzleteket nyitva kell tartani, barátságosan kell fogadni a németeket. Lőni vagy szitkozódni nem szabad.

Sok ember az utcákon. A királyi gárdisták a főutcán mutatkoznak szép öltözetükben. Még mindig vonulnak a menekülők. Sok asszony sok gyerekkel. Hátukon teknő, abban csecsemőik. Két regiment, az 56-os és a 61-es az úton összekeveredve vonul vissza. Hová? Oly fáradtak, alig lépkednek! A lőversenytérnél tüzérség. A háború legszörnyűbb víziója.

Délután 3-kor a németek elfoglalják a királyi palotát. A gárdisták ellenére megengedik a tömegnek, hogy benyomuljon a palota udvarára.

A tömeg fraternizál a németekkel, akik még virágot is kapnak. Uram isten, decemberben!

Őrjáratok kezdik összegyűjteni a katonai holmikat.

Négykor ágyúlövések. Tüzelnek az Urziceni felé visszavonulókra.

Megérkezik Mackensen. Lassan közeledik a királyi palotához. Három autó mögötte, megáll a lépcsők alatt. Közli, hogy nem megy be. A tömeg élteti a tábornokot. Az éljenzők között sok a zsidó és német. A tábornok kijelenti, nem nyúl a palotához. Kiáltások: És a Hohenzollern herceg? Erre Mackensen nem válaszol. Azt mondja: engedjetek szabadon minden német foglyot.

Az Akadémia utcában jól fésült vidám fiatalok. Katonák még fegyver nélkül is.

Este a belügyminisztériumban: sok német tiszt és a visszamaradt román urak. Az egyik úr azt mondja: Ezek alaposan megszorongatnak bennünket: holnap tíz óráig tízezer kenyeret, rizst, olajat, burgonyát kérnek. Beszámítják a jóvátételbe, de pontosan kell szállítanunk. Most négyezer ember vonult be a városba, holnap még tízezer jön. Bevonul Falkenhayn tábornok hada is. Mindkettőnek meglesz a maga zónája, a Bulvár választja el őket.

(Von Lippe herceg is megérkezett, már találkozott Carppal. Fel akarta keresni Alexandru sógort is, de nem volt nála névjegy.)

A németek Bukarest körül nem találkoztak oroszokkal.

Kemények lesznek. Máris elkoboznak minden ép lovat.

A németek, anélkül hogy súlyosabb kilengéseket követnének el, nagyon nyersek. Amikor panaszra mentek egy ezredeshez, azt válaszolta: a mi embereink töredékét sem követték el annak, amit a románok Erdélyben véghezvittek. S ezt kénytelenek voltunk tudomásul venni.

Mackensen kihirdette: mi csak a román és orosz katonák ellen harcolunk, a nép ellen nem. De a városban a haditörvények érvényesek.

A többi, amit mondott, az már irodalom volt, fellengzős, melynek illatát már Anghelescutól s a többi uraktól éreztük az előkészületek idején.

Délután négy órakor törökök vonultak nagy zeneszóval, síppal-dobbal. Nem voltak többen háromszáznál. (Este a Calea Victoriein sétáltak, nem mutattak semmi egzotikumot.) Fél órával a törökök után a bolgárok vonultak. Meglehetősen öregeknek látszottak.

Egy nyilvános szégyen: Marta Bibescu asszony kitette balkonjára a feliratot: „Reserve Spital". Egy angol-francia barát részéről, aki tegnap még orosz vizeken evezett, elég gyors irányváltozás. Ámbár a család szokásaival nem ellenkezik nagyon.

December 11. A németek gyorsan és módszeresen szervezkednek. Mackensen a hadügyben rendezkedik be. Állítólag Mecklemburg herceg lesz az ország kormányzója. Földre tiport ország vagyunk. Bemennek a házakba, elfoglalják otthonainkat, elviszik a lovakat s az élelmiszert. Mandrea asszonynak elvették minden pénzét, s a nyakából még az aranykeresztet is. És mindig az a válasz: Maguk sokkal rosszabbak voltak Erdélyben!

December 12. Ploeşti és olajipari környéke romhalmaz.

December 12. Mackensen közli: „Magánjelleggel tolmácsolom a császár üzenetét, amely szerint ma déli 12 órától felajánlotta a békét az ellenséges Romániának. Felhatalmazást kaptam Tőle, hogy ezt közöljem Carp, Marghiloman és Maiorescu urakkal."

Tegnap délután találkozás Netzhammer érsekkel, aki kijelentette, jelentkezett Mackensennél, és kész a németek szolgálatára állni.

Carp kijelentette, hogy Maiorescuval soha-soha nem fog együttműködni.

Közöltük Mackensennel: köszönjük közlését, s úgy véljük, a békeajánlatnak meglesz a gyümölcse. Támogatjuk a béke megkötését s ezt tudatjuk a Koronával. Nyilvánosságra hozatalát korainak tartjuk, mert úgy hatna, mintha a félelem kényszere alatt egyeztünk volna bele, és másrészt azért sem, mert a Király tudomása és szándékai ellenére nem cselekedhetünk. Arra kértük Vilmos császárt, engedje meg, hogy a fővárosban maradt notabilitás-pártvezérek tanácskozhassanak, és üzenetet vigyenek Ferdinánd királynak határozatunkról.

A tábornok azt üzente, politikai javaslatunkhoz nem szól hozzá, ő mindenesetre közzéteszi a császár békeüzenetét, a többi a románok dolga.

A németek túszul el akarják fogni Lia Brătianu asszonyt és Contancuzino doktort, hogy megvédjék azt a német hadifogolymenetet, amelyet akkor tereltek, fogdostak össze, amikor kiürítették a várost, hogy Oroszország felé vigyék őket.

December 15. A németek előnyomultak Jalomicáig. Szörnyűséges körülményeket találtak a jalomicai táborban a német és osztrák hadifoglyok között. Legsiralmasabb állapotban azok a magyar civilek voltak, akiket Csíkból hajtottak el.

Az oroszokkal állítólag Stockholmban lesznek a béketárgyalások. Ők igényt tartanak Moldovára.

A vakaresti fegyház parancsnoka utasítást kapott, hogy háromezer fogolynak csináljon helyet, akik a németek kezén szaporodtak fel. Az első vizsgálat során komisz dolgok derültek ki: a női rabok a nemi szolgálataikért kapott pénzt és ajándékokat megosztották a fegyház igazgatójával és írnokával. Ugyanakkor többen éhen haltak. Bordély a fegyintézetben! Aki nem alkalmas altesti szolgálatokra, az éhen halhat!

A németek egyre keményebbek és indiszkrétebbek. A minisztériumok bélyegzőiről és papírjairól kivakarták a Regatul Rominei szavakat.

December 20. A lej kurzusa alacsonyabb, mint a leváé, a márka jelentősen emelkedett. A letartóztatások mérséklődtek: a németekkel nem lehet kukoricázni.

(*December 28.* Alexandru sógor ágyban fekvő beteg. Én viszem neki a híreket. Lázas, látogatókat nem fogad.)

Egy suhanc hozza a hírt, hogy a királyi pár menekülés közben a buzăui kastélyunkban, az Albatroszban lakott.

Brătianu nyilatkozott Iaşi-ban háborúnkról. Annyira felzaklatta elbeszélésem betegünket, hogy súlyos köhögési, fulladásos rohama megszakította elbeszélésemet, mikor aztán megcsillapodott, ellenkezésem dacára követelte, hogy mindent mondjak el részletesen, amit csak tudok. Alexandru szerint Brătianu aljassága minden eddigit felülmúl.

Brătianu szerint nem számolhattunk hosszú háborúval, s főként nem téli hadakozással. Ebben a hitünkben nagy szövetségeseink is minduntalan megerősítettek bennünket. Az oroszok biztosítottak arról, hogy sem Németország, sem Ausztria-Magyarország nem képes nagyobb

offenzívára, de még lényeges védekezésre sem. Azt mondták nekünk, hogy a háborút egy csaknem védtelen országba helyezhetjük át. A háborúba lépés pillanatát augusztus végén az angol és francia kormány kitartóan sürgette. Határozott biztosítékot kaptunk, ha a Szamos mentén kitartóan és energikusan harcolunk, lenyűgözzük az egész német hadsereg erejét. És szilárdan állították, hogy Németország nem tud Ausztria-Magyarországnak hatékony segítséget adni. Ezek az ígéretek tökéletesen elkábítottak minket. Ezzel szemben az egész világ elámult a központi hatalmak kibontakozó erejétől. Sohasem hitte volna senki, hogy ezek az országok ilyen hatalmas erőkifejtésre lehetnek képesek. Románia egy hibás és bűnös illúzió áldozataként odadobta magát szövetségesei prédájául.

Most egy másik béresfiú jött Buzăuból: mindent kiraboltak az oroszok és a németek. Elhajtották az állatokat, kivágták a fákat, a kastély bútorait elhordták, vagy feltüzelték.

Bukarest eleste napján a buzăui kastélyban ünnepelte a család Carol trónörökös őrnagyi előléptetését. A köszöntőt Iliescu tábornok mondta. A király komoran nézett maga elé. Nem a család, inkább az ország gondjai nyomhatták lelkét, s ezt javára írhatjuk.

Hát ennyi, kedves Györgyöm. Magamról csak annyit, amióta veled, azóta senki mással. Vagyis hát Daniellel még egyszer nagy nehezen utoljára, de akkor már teherben Agathával. Hogy elhiggye, hogy vállalja. Amit boldogan meg is tett. Haláláig csak utolsó órájában támadt egy gyanakvó perce: „nem túlságosan korán jött az én édes kislányom”. Gondolhatod, megnyugtattam.

De Agathának még nem árultam el, hagytam, gyászolja, sírja ki magát az egyszerű, ideiglenes sír mellett, zokogja ki magát férje, a nyomorult Stefanescu miatt is, akitől talán soha nem szabadulunk meg. A kórházvonattal Iaşi-ba vitték. Az Olt menti harcokban egy gránát elvitte a fél karját.

Most Alexandru sógor mellett telnek napjaim. Ha felépült, majd többet tudok neked mondani, üzenni a mi városunk nagyon szomorú napjairól.

1917

Ezredesünk Thuróczy Ödön, miután „végigharcolta” Falkenhayn tábornok vezérkarában Havasalföldet, ismerősként érkezett Bukarestbe.

Az első napokban, sőt hetekben német és román együttes nyelvtudása miatt a megszállás legkényelmetlenebb feladatait sózták rá. Lakásfoglalásoknál, élelmiszerek rekvirálásánál kellett segédkeznie, csupa olyan jelenetnél (magyar ezredesi egyenruhában), ahol szigorú, sőt kíméletlen, blazírt német tisztek kíséretében, kik rendszerint (mindig) őnála alacsonyabb rendfokozatúak voltak. Ez a rákényszerített ténykedés nemcsak az említett, számára hátrányos rangviszonyok miatt volt megalázó, hanem azok miatt a lehetőségek miatt is, amelyek a magyar egyenruha bemocskolásával járhattak együtt. Románul s németül tolmácsolt, s a megszálló erőszak hangját az „ügyek” keménysége miatt soha nem tehette udvarias lággyá, mint szerette volna, ám ahol s amikor csak tehette, elnézést kért, s próbált a kíméletlen hadihelyzetre hárítani minden elkobzó ultimátumot.

Csak a harmadik héten tudott időt szakítani Aszpázia sógorasszony felkutatására, minthogy a pontos címet György sógortól elmulasztotta a nagy háborús sietségben megtudakolni. De hiszen a román rokonokkal való kapcsolatteremtés nem volt célja küldetésének - semmi előnyre nem számított velük.

Utolsó találkozásuk óta Aszpázia fölött is alaposan eljárt az idő, de akár utcán találkozva is nyomban megismerte volna - királynői tartású dáma maradt fehér fejjel is a vízaknai sótiszt leánya. Hazulról is kellett vigyen valamelyes tartást - nyilván Ágota mama neveltjeként -, de bizonyára a királyné mellett, udvarhölgyként még csak, s mégiscsak növelhette, növelnie kellett tiszteletet parancsoló viselkedését, amely testi felépítésével és lelke alkatával együtt hatott mindazokra, akik vele találkozhattak.

Alexandru Marghilomannal, a sógornő sógorával csak később s véletlenül ismerkedett meg - Aszpázia jóvoltából - egy látogatás alkalmából, amikor az államférfi körül a sógorasszony éppen titkárnői feladatokkal elegy ápolói feladatok teljesítésével tette magát hasznossá és nélkülözhetetlenné.

Aszpázia úgy vélte, a magyarországi rokon jó szolgálatokat tehet a családnak, s a román ügynek - német szolgálatban állván. Thuróczy Ödön azonban mindjárt azzal mutatta be magát, hogy ő nem a németek szolgálatában tevékenykedik, hanem magyar érdeket képvisel, s ez nagy különbség lehet abban a pillanatban, amikor a magyar és román megegyezésnek kell érvényesülnie.

A mentegetődző okfejtés meglepte Alexandru Marghilomant, gyanakvása a magyar ezredes rokoni közeledésére alig csökkent, de kíváncsiságát mégiscsak felébresztette némileg.

- Ha jól értettem - foglalta össze Alexandru mindkettejük, mindhármuk számára a bizonytalan kiterjedésű magyar jóindulatot - köztünk tulajdonképpen Erdély határairól lenne szó! Hogy nem bővítenék Önök kelet felé, az előbb-utóbb megkötendő béke keretében.

- Igen - kapott a magyarázaton Ödön -, s egyben azt is tartalmazhatja jövendő megállapodásunk, hogy Erdély határai nem tágíthatók nyugat felé sem, amikor az autonómiára kerül sor.

Az autonómia szó meghökkentette és megállította az éppen ágyban fekvő román urat s bővebben s minél többet akart hallani az autonómiáról.

Szerencséjére, Ödön őszi hadba vonulása, Falkenhaynhoz csatlakozása alkalmával fél napot Vízaknán vendégeskedett, és Moldován Györggyel, valódi sógorával, beoltatta magát olyan eszmékkel, amelyeknek éppen ellenkezőjével élt addig - a császár kabátját viselvén.

A Vízaknán kapott eszmék - mondanunk sem kell tán - mind Erdélyre vonatkoztak, s ha csipegetett is Ödön ezekből hajdani családi találkozásaik alkalmával, a mostani, tehát tavaly őszi kinyilatkoztatások minden előbbihez képest határozottak és szilárdan véglegesek voltak.

Hogy mennyire tetszett s mennyire nem az autonóm Erdély képzete, azt nem árulta el Alexandru sógor, de Aszpázia aggodalmas jelenlétének türelmét enyhítette, feloldozta az a koccintás, amellyel a két férfi végül pertut ivott.

S e beszélgetések alkalmával s után, magyar öntudattal sajátos módon épp román környezetben feltöltődve, csakugyan függetleníteni tudta magát Ödön a megszálló német sereg alantas szolgálatától.

Kereste ugyanakkor a vezérkarnál a szerepet maga számára, ahol önbecsülő maga méltóságával élete diadalmas magaslatára emelkedhet. (A szerelmi diadalok múltbeli figyelmen kívül hagyásával.)

Új, bár eddig is lappangó feladat ébredt számára, amikor a Marghiloman házban Carol trónörökös szállongó bizonytalan hollétéről hallott. Hogy Buzăuban őrnaggyá előléptetése alkalmával még ott ünnepelték, de azóta nem tudják merre jár, merthogy az Udvarnál, s különösen Iaşi-ban aligha képes megmaradni tétlenül.

Ödön málhájából ezekben a napokban előkerült két illatos (mert illatosított) levél, s mindenikben egy-egy fénykép román népviseletbe öltöztetett kisfiúval, a képek üres hátlapján kissé szándékolt ákombákommal az írás: Cézár-Sylviu a papának - az édesapának! (Cézár-Sylviu trimite Tăticului drag!)

Volt egy harmadik fotográfia is a második s újabb keletű borítékban. Egy asszony ölében egy csurdi fiúcskával, kinek tekintélyes pöcsikéjét a kép középpontjába helyezte a fényképész. S a hátlapon már érettebb kézírással: Mi, ketten! (Noi doi!)

A két levél, melyet Ödön gondosan s többször is elolvasott, az érettebb kézírással volt írva. Nyilván a királyfigondozó főnökasszony betűivel, míg a kisfiú előlegezett sorai magától a leányanyától, a viruló szép Mioricától származtak még sok gyakorlást igénylő betűvetéssel.

A leveleik tartalma: egy folytatásos érzelem ismétlődő érzelemkilávázásai; nemcsak hogy maga a kézírás a zárda főnökasszonyának érett és határozott keze nyomáról tanúskodik, de az egymásba kapcsolódó két levél szövege is sokkal inkább egy az életből kifelé haladó nő eszmélkedése, mint a huszadik esztendeje felé közeledő, tapasztalatlan (csekély tapasztalatú) csitrié. Az egyszeri és mégis gyermeknemző szerelmi egyesülés támadóan költői idézése s megjelenítése még levélenkint is kétszer-háromszor újra és újra, nem a gyermeteg, megesett lány képzeletének szüleménye, hanem egy réges-régen nélkülöző, nőiségének vége felé tartó vénlány, vagy éppen kezdettől fogva a férfibeavatkozást áhítozó, de érintetlenül maradt nember képzeletének burjánzása.

Az is bizonyos persze, hogy a levélíró, tehát a főnöknő ismételten s töviről hegyire megfaggatta, kifürkészte Miorica gyermekszerző élményeit. Olyan részletek íródtak e levelekbe, amelyekről csak a trónörökösnek s Mioricának lehettek közös emlékei. (Ödön meghökkenten értesült saját szűzhártya-szaggató vitézkedéséről is, de nem tudta eldönteni, élményének ezt a részét már a „leány” örökítette ki Carol hercegre, vagy csak a levélíró jótékony keze ajándékozta őfenségének, az ebből származható bonyodalmak, félreértések, fölösleges magyarázkodások elkerülése végett.)

A forró levelekből egy olyan hím többszöri behatolásának felejthetetlen emléke izzott a gondosan megválogatott diósgyőri papiroson, akinek testi valóságát méhében, hüvelyében őrzi az általa megvendégelt és megáldott női test.

A német császár békeajánlatot tett a román királynak, ahelyett hogy tovább folytatta volna a harcot Moldova, tehát egész Románia elfoglalására!

Ferdinánd király nem adott egyértelmű választ, igent vagy nemet. Egy háromtagú román delegációt eresztettek át a németek az arcvonalon Iaşi-ba menendő. A három román úr egyike volt Traján Marghiloman, minthogy nagybátyja Alexandru és Carp korukra hivatkozva nem vállalkoztak a kockázatos útra.

Trajánnak lelkére kötötte Ödön, hogy tudakolja meg Carol herceg hollétét, s ha történetesen találkoznék vele személyesen, közölje vele (jelentse őfenségének), hogy levelek és üzenetek várnak rá Máramarosszigetről, s ha teheti, a titkos tárgyalásokon vegyen részt, ha ugyan eleve nem őt bíznák meg (a trón megmentése érdekében) a németekkel való különbéke előkészítésével.

Traján s a másik két úr küldetése sikerrel járt, amennyiben Adjudra várnak teljes titoktartás mellett, az oroszok mellőzésével egy német béke-előkészítő delegációt, s kérik, utazzék velük vagy Carp vagy Marghiloman Alexandru.

S hogy a siker teljes legyen és kerek, Traján mély hódolatával jelentett máramarosi utalására felcsillant a fenséges fiatalúr szeme, s ígérte, mindenképpen ott lesz Adjudon, ha nem iktatnák is őt felséges szülei a tárgyalásra jelölendő személyiségek közé.

Az orosz belpolitikában s a hadvezetésben ez időtt olyan változások történtek, amelyről köztudott világtörténelmi jelentőségük miatt részletesen, vagy éppen elemzően szólnunk fölösleges, sőt illetlen volna. Elég annyit megemlítenünk, hogy a két titkos békeküldöttség találkozója a megrekedt arcvonal közelében, de még a román királyi csapatok védőkörletében, hihetőleg a szövetséges hatalmak, ezúttal természetesen Oroszország látókörén kívül, sikeres volt.

Bukaresti románok öten vettek részt az „expedícióban" Carp köré tömörülve, köztük Traján, úgy is mint a Marghiloman név viselője.

A németek tizenöten voltak, ha közéjük számítom Thuróczy ezredest is, akit nyelvtudása sodort a társasághoz, de még így is kellette, kelletnie kellett magát Falkenhaynnál, aki a maga vezérkarából hat szakértőt küldhetett Adjudra.

Kedd reggeltől szerda alkonyatig tartott az egymás hajlandóságát puhatoló eszmecsere. Ha ugyan lehet cseréről beszélni olyan tárgyaláson, ahol a szavak kilenctizedét egyik fél mondja ki, méghozzá parancsolólag. S természetesen a maga nyelvén, mert a Iaşi-ból jött, nagyszámú román delegációt is csupa németül tudó katonákból és civilekből állították össze. Ily módon Thuróczy ezredes nyelvismeretére nemigen támaszkodtak, olyannyira, hogy formálisan ki is rekesztették, rekesztődött az alkudozásokból.

Ám volt ennek a kívül maradásnak egy kedvezőbb látszata is: Carol trónörökös, miután nagy reverenciával ünnepelték személyében a Hohenzollern-Sigmaringen származékot, a hosszú életű Viktória királynő dédunokáját - rövid, kedélyes szavakkal kivonta magát a tárgyalás aprólékos kötelezettsége alól, Thuróczy ezredest felismervén a tárgyaló asztal túlfelén, átment a német oldalra, őt vállon ölelve magához húzta, s nagy barátsággal átvitte egy másik szobába. Mindenki azt hihette, hogy kettejük egy másik különbéke alapjait vetik meg - négyszemközt.

S ez lényegében igaz is volt.

Egyedül Traján tudta, hogy bizonyos máramarosi személyek területi hovatartozása lesz e külön megbeszélések tárgya.

A trónörökös francia konyakot bontatott, s csak a második pohárka után nyúlt Ödön levéltárcája után, amely elnevezéséhez híven csakugyan leveleket tartalmazott.

Elmondhatatlan volt Carol viselkedése előbb a fényképek láttán, majd a levelek olvasása közben. Ám azért kíséreljük meg elmondani mégis ezt az eksztatikus viselkedést.

Először könnyezni kezdett a fiúcska „kísérteties" hasonlósága miatt, majd sorban megcsókolta mindhárom képet, Miorica arcára és kötényére rácseppentette könnyeit. Sápadtan dőlt egy karszékbe, a fényképek ott hevertek előtte az asztalon, ismét kézbe vette őket, a vér visszaáramlott arcába. „Nézd, milyen gyönyörű gyermek, már most milyen királyi a tartása! Én csináltam. Ez a lány maga a nép! A mi román népünk! Isten rendelése, hogy elkeveredjék bennük a mi vérünk. Mit szólsz hozzá, barátom, ugye helyes, hogy magvamat a nép tiszta, ártatlan testébe tápláljam?"

Ödön óvatosan lefelé fordította a képeket, csak most vette észre Carol a gyermekírást: „Cezar-Sylviu trimite Tăticului drag!"

A trónörökös felpattant, és egy román dallamra körültáncolta a szobát.

Aztán következtek a levelek. Elébb nem merte felbontani egyiket sem.

Ödön megadta egy bátorító mozdulattal az engedélyt.

A drága papa nem nézte a dátumokat, s úgyis mindegy, melyiket olvassa előbb, mosolygott tétovázásán az ezredes, mint aki nem ismeri ugyan a koperták tartalmát, de látatlanban úgy véli, az érzelmek annyira összefolynak a két írásos üzenetben - bármelyikkel lehet kezdeni a boldogító vallomások idézését.

Az első levél olvasta után hatalmas sóhajokkal, gyors egymásutánban kétszer megtöltötte a maga pohárkáját az illatos francia nedűvel. Teljesen megfeledkezve társa ihatnékjáról.

A második levél után döbbent rá Cézár fia édesanyjának irodalmiasan csiszolt s mégis forró érzésekkel dús kifejezőkészségére.

„Méltó lenne a trónra" - kiáltott fel.

„E demn de tron!"

És újra töltött, most már Ödönnek is: „Most tudom csak - kiáltotta -, milyen remek férfi vagyok! Még ennyire megelégedve egyetlen nő sem volt velem! Pedig soha és sehol nem vallottam kudarcot dárdámmal."

Thuróczynak is mondania kellett valamit: - Az igazi férfiasság előtt mindig meghódolnak a nők! Ez a gyönyörű Miorica Zărăneanțu mindennap térden állva köszöni meg az Úr ikonjai előtt, hogy fenségeddel összehozta őt a sors.

A fogalmazástól megtorpant egy pillanatra, eszébe ötlött, hogy az egyik szerelmes hálalevél szavait használta fel, s el kellett hallgatnia, nehogy az ifjú apa megsejtse, megorrontsa a levéltitok sérelmét.

- Úgy tetszik, szívét-lelkét, minden gondolatát beleírta az én árvám.

- Csak egy dolgot nem - mondta halkan Thuróczy.

- S mi lenne az?

- Mi? Még nincsen neve Cézárnak. Még anyja nevén Zărăneanțu.

Meghökkenten adott igazat bólintva a jövendő uralkodó.

- Barátom! Kérlek barátom, hozzad minél előbb Bukarestbe Őt, s gyermekemet, elsőszülöttemet. Kap nevet. Nem kell anyja nevén szégyenkeznie.

Thuróczy ezredes a következő hónapban néhány napra visszatért Kassára, s a hadtest-parancsnok bizalmas engedélyével (nyílt parancs!) gépkocsin népviseleti motyóival együtt Mioricát és Cezar-Sylviut Bukarestbe szállította.

Az utazás alapjául Carol trónörökös levelei szolgáltak, melyeket az uralkodói bélyegzők igazoltak.

Hogy a mérleg helyrebillenjen, a trónörökös is két levelet juttatott Ödön tárcájába. Mikor útrakelésük előtt megszámlálta a boldog leányanya a leveleket, már fél kezén meg sem tudta számlálni őket. Hatan voltak a fenséges borítékok.

1917. szeptember

Harmincadik évén túl a nőt, ha lány, vénlánynak mondják faluszerte, de még a városi környezetben is. Mégis, ott ahol Moldován Tünde forgolódott, de jobb szó talán, ha lelkiismeretes munkáját, a szegény ügy s az elárvultak istápolása körüli szüntelen tevékenységét személyes áldozatnak nevezzük - ott, mondom, Székelyudvarhely vonzásában -, őt senki nem tekintette vénlánynak, annyi tiszteletet alapított magának.

De még inkább azért tarthatta magát folyó esztendei bármely napján menyasszonynak, mert két állandó kérője akármikor elgyűrűzhette volna, ha a végleges elhatározás megérlelődik lelkében, hogy melyiket válassza.

Traján Marghilomán augusztus elejéig (1916) bármikor hajlandóságot mutatott, hogy Székelyudvarhelyt bármikor nőül vegye Tündét, akár református templomban is esküdvén, reverzálist adva, a mindkét nemű születendő gyermekek protestáns vallásában eleve megállapodva.

Csak későn, kitartó udvarlása és rajongó esekedései második évében árulta el Aladárt Trajánnak Tünde.

A dési rabbi negyvenéves mérnök fia viharos férfiélet, legényélet megszakításával ugyanúgy szüzességet fogadott egybekelésük napjáig - amint azt gyakorolta fogadalom nélkül Traján is - Tünde iránti tisztaságtiszteletből.

Néhány hónapon túl a két férfihódolat közötti feszültséget nem viselhette volna el sem Tünde, sem Traján, ha közbe nem esik naptáraikban 1914. augusztus vége, szeptember eleje.

De feltételekkel volt terhelt Aladár érzelme is Tünde iránt, s mozdulásának tere is, hogy valósággá váltsa fogadalommal pecsételt érzelmeit.

A hirtelen való egybekelésük, mely szándék még Traján váratlan nyilatkozata előtt fogant meg elméjökben, Morgenstern Izsákné heves ellenállásán feneklett, hiúsult meg, mert rögtön és elsőnek őneki, édesanyjának, Ráhel asszonynak mondta el házasulandó tervét Aladár.

- Hogyan képzelsz ily lehetetlenséget - fejezte ki egyetlen mondattal megdöbbenését az anya. - Hát nem elég neked a szörnyűség, hogy nem viselsz sem tincset, sem kalapot?

Az ortodox rabbicsalád nagy bánata volt, hogy a mérnök fiú annyira beleilleszkedett a magyar úri társadalomba, hogy gyakran már hitéről sem tudósította társalkodó ismerőseit, de legtöbbször még barátkozó ismerősei is, ha ideig-óráig is, tudatlanok maradtak afelől, hogy Aladár a pajeszt, bár lelkében belül, de még viseli.

E bűn kezdete az apától, Izsák rabbitól gyökeredzett, amikor csecsemő fiának az Aladár nevet adta, adatta, s Ráhel csak engedelmesen bólintott, nem értvén egészen, hogy az új, hitük számára eddig használatlan, mert a Bibliában ismeretlen névvel azt a szokásukat erősítik meg befelé is, amelyet kifelé a magyar nyelv használatával már jó évtizede gyakoroltak.

A kettős hagyomány, melyet most az Aladár névvel az apa legalizált, mélyebb hiedelemből fakadt, mint a néhány esztendős (vagy évtizedes) magyar nyelvismeret.

Gyermekkorában hallotta Izsák a lehetőséget, hogy bizonyos kazár néptöredékkel már a magyar honfoglalókkal együtt érkezett a Kárpátok karéjába egy zsidó vallású népelem.

Férfikorára ez a sejtelem kettős büszkeséget hordozó biztos hitté erősödött.

Ezt a hitet nem zavarta, hogy odahaza, tehát házon belül a német nyelvet használták. Fontos megállapítanunk, hogy a németet, s nem a jiddist. S ez a körülmény, számos áttétel közbeiktatásával, bizonyította Morgensternnek, hogy ő, ők a korábbi, sőt legkorábbi, a honfoglalás kori magyar zsidórétegből származnak.

Nos, Aladár hadmérnökként részt vett az első, az 1914. szeptemberi galíciai harcokban, s a Lemberg melletti Rava-Ruszkánál eltűnt. Talán fogságba esett, talán... Ez a második talán bizonyult valószínűbbnek: meghalt, hősi halált halt. S hogy nem került elő holtteste, noha főhadnagyként érte a géppuskasortűz, vagy gránátrobbanás, nyilván névtelenül került sírba. Híre jött, hogy nemcsak holmi főhadnagyokkal eshetett meg ilyesmi, egy ezredes, Ferenc Ferdinánd volt szárnysegéde, Alexander Brosch von Aarenau ezredes is, felismeretlenül tömegsírba került, nem messze hadosztályparancsnoki harcállláspontjától, ahonnan az orosz szanitécek által kivezényelt rutén parasztok - végezzünk minél előbb - undorodással a lövészárokból kiszélesített hosszú gödrökbe lökték.

Ez a körülmény vált ismertté megmenekült visszavonulók s később az undorodó rutén parasztok vallomásaiból.

A második értesülés - volt tiszttársak biztos emlékezései alapján: Morgenstern Aladár főhadnagyot von Aarenau ezredes mindig maga mellett tartotta, nemcsak beszélgető partnerként, hanem tanácsadóul is emberi dolgokban, minthogy szárnysegédi tevékenysége hosszú esztendei alatt valósággal kikopott az élet köznapi gondolkodásmódjából. S Aladár többoldalú bölcseleti ismeretei mellett tüzér- és műszaki tiszti iskolákat végzett - mérnökként, tehát gyakorlatias képzettsége miatt akár tanácsadóként is beválhatott, holmi körülményeskedő vezérkariak mellett, s végül - s ezt Tünde is bizonyíthatta - Aladár remek kozőr volt, kifogyhatatlanul szellemes társalgó.

Tünde elsőbb Morgensterneket kereste fel Désen. Elég ridegen fogadták, különösen Ráhel asszony viselkedett elutasítóan. A keresztény nővel való társalgás közben izgalmában még parókája is reszketett kopaszon tartott fején. Nem fogadta el fia holttá nyilvánítását. Az Úr nem engedheti meg, hogy ő ne térjen haza a hadifogságból.

Tünde azzal érvelt: amulettjéről fogom felismerni.

Az anya jól ismerte ezt a Dávid-csillag formájú aranyláncon függő kis tokot, amelybe az ő képe van foglalva.

Ismerte az aranytokocskát Tünde is, de tudta, hogy Ráhel képe mögött egy másik aranyajtócska Tünde menyasszonyi képét rejti. Erről azonban éppen a féltékeny anyának nem akart s nem mert, bizonyíték híján, szólni.

Az elhatározás, Galíciába menni a rava-ruszkai harcmezőre, egészségügyi megbízatással párosítva, sikerült, de a titkolt, mert ki nem mondott terv megvalósításától még messze járt a szerelmes női szándék.

Hivatalos igazolványt kért és kapott Landes-Kriegsfürsorge-Commission für Ungarn Nr. 5340/1917. L.K.G. jelzéssel. Az Országos Hadsegélyző Bizottság bélyegzője mellett Tisza István aláírása. Végül a Legitimationt jellegzetes vonásokkal még egyszer aláírta! Der President der Landes-Kriegsfürsorge-Commission-Tisza.

Sötét téli éjszakán átkelve a Kárpátokon Stryjbe érkezett Tünde. Lucskos, sáros idő. Lengyel, rutén, zsidó város. Éppen tovább akart utazni, amikor figyelmeztetik, láttamoztatni kell útlevelét. Az osztrák parancsnok visszadobja Tisza István aláírását. Két katonát ad melléje, hogy a legközelebbi vonattal visszaküldje Budapestre. A katonák ott hagyják az induló vonatban. Ekkor vakmerőn kiugrik a mozgó szerelvényből, s a szomszéd sínpáron az ellenkező

irányba tartó vonatra száll. Reggel fél kilenckor megérkezik Przemyślbe. A temetőt, a temetőket kutatja.

Pro Patria 1914. A temető itt hatalmas táblákra van osztva: magyar, osztrák, német, orosz, mohamedán parcellák. A németeké már egészen kész. Kapuján: „Deutschlands Heldensöhne".

Fenségesen bús és megrázó az ismeretlenül eltemetettek temetője. A katonák külön élete már akkor elvész, amikor hadba, harcba vonulnak. Tudja, hogy Aladár sírján még jel sincsen.

Kórházak, fertőző osztályok, háborúban kibomlott idegbetegek részlege. Még mindig jelen a halálfélelem.

Chyronban tízezer katonasír.

Jarosławban találkozik Irányi mérnökkel, aki az ismeretlen tömegsírok felkutatására kapott megbízást.

A frontról idekerült katonák fegyelmezetlenek. A sáros úton a közkatona nem áll félre a tisztnek. Nem tiszteleg. Tünde nem mer szállást venni s a kórházba sem a nővérszobákba kéredzkedni. Több ezer nemibajos katona, mind fegyelmezetlen. A kórházból kiszökdösnek, fertőzik a várost. Sapkájukat, derékszíjukat elveszik. Papírcsákót viselnek és madzaggal kötik fel nadrágukat, hogy nehezebben mehessenek a városba.

A környéken hatvanötezer sír. Sok névtelen.

Lembergben egyenest a Garnison szállóba megy. Ott két parancsnok van. A magyar kurtán-furcsán lerázza, elutasítja. A lengyel megnézi a przemyśli püspök ajánlólevelét, és - befogadja. A 2. hadsereg főszállásmestere, Bartha alezredes, amikor megtudja, hogy Tünde erdélyi - attól fogva mindenben segíti őt. Bartha Albert az, aki Rava-Ruszka felé egyengeti Tündét, majd Irányi mérnök szándékát, s aki a Huize melletti tömegsírra tereli figyelmöket.

Az egyik járványkórház meséli, hogy a német beteg nem hajlandó egy szobában feküdni orosz fertőző fogoly katonával. Tolmácsai bukovinai magyarok s lengyelek, valamint magyarul megtanult orosz foglyok.

Irigykednek arra, akinek adatait lejegyzi.

Szobatársai mondták, hogy Ozmán Melmet hetek óta egy árva szót sem váltott senkivel. Tréfálkozni próbált Tünde az öreg harcossal, s intett neki, hogy most ő következik adatai felírásában. A jó ember azonban nem vette tréfára a dolgot, annyi bánat födte arcát, hogy nem volt mód vele tréfálkozni. Aki nagyon akar, az mindenütt tehet valamit. Addig okoskodott Tünde, míg sikerült a következő tolmácsolás: a török mondta egy tatárnak, a tatár egy muszkának, a muszka egy németnek, s bár a németet kihagyhatták volna, az orosz kétséges tudását meg kellett erősíteni egy valódi némettel. És boldog, nagyon boldog volt, szinte repesett Ozmán, mikor látta, hogy értik, megértik.

S mi volt az, amit mondott?

„Élek!"; aztán újon csak az: „Élek!"

További unszolásra még a következő a feleségének: „Lehet, hogy elesem itt, és meghalok, de vigyázz! Anyánkat és gyermekeinket ne sértsd meg!"

Sok gondot okoz, hogy a magyarul nem tudó ápoló személyzet a neveket s a származási helységeket hibásan írja a fejtáblára. Például Orsovát Orizowának írva látta egy helyt. Isten ne adja, milyen halálhír lehet ebből?

Lemberg=Lwów, magyarul hajdan Ilyvónak mondták. A várost egy Lwów nevű ukrajnai fejedelem alapította. S az öreg Ryneken, a városháza előtti hatalmas téren nagy kőoroszlánok hevernek, karmaik közt az alapító fejedelem címere.

A városházán vagy kétszáz lengyel úrinő dolgozik. Mindnek kezében ott a cigaretta. Borzasztóan csodálkoztak azon, hogy Tünde úrinő létére nem dohányzik.

Mindenki azt mondja: Prosze pani.

Megnyugszik, hogy megtudja, mit jelent: kérem kisasszony...

Egy este magyar tisztek elviszik a zsidó színházba.

A Karola Ludvica-Korzóról nyílik a Jagiellonska utca. Itt van a zsidó színház. Telt ház. A külső függönyön bibliai képek. Salamon király udvara. Sába királynő érkezése keleti pompa ragyogásában.

Egy kicsit templomszerű, egy kicsit komédiaszerű minden. A darab címe: Blümall. Históriai operett négy felvonásban. A függöny felgördül. Zsidó esküvőt látni, a rabbi énekelve imádkozik. A hang, a ritmus ismerős. A rabbik mindenütt így énekelnek. Az esküvői nép csupa kaftános, pajeszos zsidó. A második részben lengyel nemesek, akár mentés magyar urak is lehetnének. A ruhák, az arcok. Aztán jönnek a lengyel főnemesek. Hamisítatlan öltözékben. De aztán következik itt minden: zsidó szertartások, üldözés, szenvedések, ezer bonyodalom. Lánykérésekkel, lányszöktetésekkel, öngyilkosság-őrület, kínpad. Szinte sok a gyötrelemből. A darab azonban mindenen túl nagyon is realisztikus, a drámai színészek megrázó erővel játszanak. Csupa élet, szenvedély mindenki. A zsidó élet művészi keretben.

Ahogy a zsidót s a lengyelt szembeállítja egymással a szerző. Ez két nép! A darabban a gaz lengyelt börtönbe vetik, a zsidóság diadalt ül, hosszú, elegáns kaftánban járják a táncot, ide-oda leng a pajesz, s a hősnő és párja spanyol ruhában orosz táncot jár. S a zárójelenetben magyaros táncritmusba csapva át a kórus zengő hangon énekli tiszta magyar ejtéssel: - Éljen! Éljen a magyar! Él..jen! a ma-gyar.

Ez volt a ráadás a darab szerint is, teljesen értelmetlenül. S hogy a kép egészen kerek legyen a színházról: a páholyokban s az első helyeken éppúgy, mint a legénység hátsó soraiban sokszor mély horkolással aludtak a katonák. Volt ebben valami nagyon szomorú.

Orvoskongresszus Lembergben. A vendégek közt ott van Böhm Emolli vezérezredes, Lemberg felszabadítója. Állítólag barátja a magyaroknak. Monoklit visel, mellén sok-sok érdemrend. Szenvtelen, mozdulatlan arc. A kongresszuson ötszáz európai hírű orvos vett részt. Verebélyi Tibor a véredények sebészetéről beszél. Nagy szerep jut egy erdélyi ember-nek, a kongresszus titkárának, dr. Moldovánnak. Névrokon. A koleraügyek szakértője.

Ó, milyen igénytelen itt a nép! Faekével szánt ma is. Bőven termelnek lent, s zsír helyett lenolajat használnak. Minden háznál van erre való sajtolókészülék. Itt nem zúgnak a malmok a Dnyeszteren s a Veresovicán. Itt kézimalmokban őrlik meg roppant fáradsággal a kenyérnek valót. Mindenki ért mindenhez, és a maga kis világában elő- és megteremt mindent.

A vidéken szerte sok jelölt s még több jeltelen sír. Kegyeletes rokonok már ásatnak itt is, ott is. A városon kívül áll a Lanczkoronszky kastély, melynek a harcok idején nagy szerepe volt, de most üresen áll, ennek parkjába hordják össze a hősök porait, maradványait, testük rothadó tésztáját.

A lengyel nép nagyon szívélyes. Ha az ember váratlanul toppan be, akkor is szívesen látják, az egyszerű lengyel köznapi ebéddel. Ez nem vendégnek készült darabokra vagdalt, pirosra sült krumpli. De aztán valami gyönyörű szép lazacszínű rózsaszín leves, mely céklalé és tejföl

keveréke. Ezt rákanalazva krumplira, remek leves. Utána jön még vaj, paprikás-köményes túró, retek, s elvágott tojáshéjban valami, ami nagyon jóízű. S került még meleg fánk aludttejjel. A túróscsusza mellé cukros zöldsalátát adtak.

A grodeki tó sajátságos mély szomorúságot áraszt. Ködös, bús, fekete. Harmincezer katona alussza itt örök álmát a nádasok között. Hetzel Henrik doktor, a budapesti állatorvosi főiskola tudós tanára, itt az állatkórház igazgatója házából figyeljük, a sikertelen temetőásók milyen kegyelet nélkül szállítják nyitott szekéren a számukra fölösleges, hiába kiásott csontokat.

Egy faluban galíciai gyerekek katonásdit játszanak. Páros sorokban masíroz a kis csapat. A vezér menetelő kezével ütve a ritmust, szüntelenül énekli: „Hallod-e te kőrösi lány...” Még a második sorát is magyarul mondja a pikánsabb változatban.

Holoscowiełkiben deszkatemplom. Virágos oltár. Az emberek térdepelnek. Egy asszony azzal a hangsúllyal, mint aki valamit előad, hangosan beszél egyedül. Közben a mellét verdesi szelíden, mondatonként. Gyónik, nyilvános bűnvallomást tesz. Papot sehol nem látni.

Lysa-Gorn erődnél sok vér folyt. Sok a névtelen sír.

De Tünde tudja, itt nem állapodhatnak meg. Irányi már szeretne ásatni, már fel is fogadott néhány embert.

Ám Bartha Albert alezredes azt állítja, Rava-Ruszkánál van egy domb, ahol a hadosztály harcálláspontja volt. Annak alján van egy tömegsír. Azt kell megvallatni.

Beletelik egy hét, míg húsz jól megfizetett rutén paraszt végigvillázza a foszlott katona-ruhában koccanó csontokat. S a kirendelt előfogatok ugyanolyan kegyetlenül fuvarozzák a csontokat, mint a grodeki tó partjáról más kegyetlen szekeresek.

Az előkészített koporsók üresen állnak, s mennek tovább Huize község határába, ahol Bartha alezredes nyomozata alapján volt ama hadosztályparancsnokságnak még egy harcálláspontja egy lankás emelkedő fölött.

Ötödnap jelenti egyik ásó: ennek a hullának valami van a nyakán.

Irányi mérnök, a kihantolási művelet hivatalos, katonai igazolványokkal ellátott megbízottja éppen a közelben intézkedett, s fejében a kívánt és keresett érdemrend ismeretével, csalódottan legyintett a talált sáros, hullatrágyabűzös, érdemrendnek vélt lelet láttán: - Ez nem az, amit keresünk, de adjátok ide!

Kesztyűs kézzel nyúlt le a közös, tömegsírárokba. - Alighanem dögcédula - mondta a maga nyelvén az ukrán napszámos, öreg, vaksi ember egyébként -, csak hát talán mégis más a formája.

Tünde, aki a hírre, mely egy távolibb ároknál érte, odafutott, nyomban felismerte a beszennyezett „érdemrendben” az általa áhított Dávid-csillagot, amelyről már beszélt volt a mérnöknek. Csupasz kézzel ott a füvön tisztára csiszolta a medaliont. Az ásó és szurtos kezű férfiak csodálkozva nézték a térdepelve szorgoskodó nőt. Szerencsére. Mert Tündének sugallat-szerűen eszébe ötlött kötelessége Ráhellel szemben, az ortodox hagyomány némi, bár hiányos ismeretében: a temetetlen holttest égre kiált, s az idegenben holt személynek legalább egy részét a feltalálható tetemből, vallásos eltemetésben kell részesíteni.

- Melyik testen találták ezt? - toppant fel Tünde.

Még mindig állt a munka, s e kiáltás után még inkább, míg a tolmács ukránra (ruténra) fordította a kérdést. Az ásó munkás lába elé bökött ásójával, alighanem azon a tetemen állt, melynek nyakán ama tárgyon megkoccant az ásó, amely mozdulattal végleg elválasztotta a koponyát a gerinctől.

Tünde most már tolmács nélkül, puszta mozdulatokkal kérte a foszlott hajú fejet. Állt a munka, közel s távol mindenki ezt a különös kívánságot bámulta.

- Semmivel nem haladtunk előbbre - bosszankodott Irányi mérnök.

Tünde a maga szomorúsága nagy nyugalmából túlvilági hangon figyelmeztette a kérkedőt:

- Ahol ő állt, ott állt Aarenau báró is, melléje kellett kerülnie a sírba is!

Ott akkor Irányinak el kellett ismételnie a keresett nyakék-nyakérdemrend formáját, jelentőségét.

Azt, hogy bárói cím jár a Lipót-rend II. osztályával, már Tünde intelme is közölte, de azt, hogy a rendjel maga és a nyaklánc is színaranyból van, nem hangoztatta a mérnök.

Tünde egy közeli vízállásban tisztára mosta a koponyát. Egy szikkadt magaslatra száradni tette ki.

Csak ezután kerített sort a medalionra. Megkísérelte a kétajtós csillagot körömmel felnyitni - sikertelenül. Nagyon jól ellenállt íme elhantolva a halott esztendőknek. Akkor azt gondolta Tünde, majd csak Morgensternék szeme láttára nyittatja ki az ékszert.

A következő félórában megkerült, a Lipót-rend második osztályát nyakban viselő holttest nem Morgenstern Aladár mellett, hanem alatt hevert. A családtól Irányinak az egész test exhumálására volt megbízatása, ezért az aranyláncon függő rendjel kiemelése után, koponyától csizmáig kivájták a többi hullák foszlányai közül báró Alexander Brosch von Aarenau ezredes maradványait. Lehetséges, sőt valószínű, hogy Morgenstern Aladár testrészeiből is került egy és más a bárói, előkészített koporsóba.

Tünde a közeli katonai műhelyben egy koponyaméretű deszkadobozt ácsoltatott, abba helyezte a tökéletesen megszáradott koponyát.

Miután a báró tetemét megtalálták, a tömegsírbontó munka erősen ellanyhult, majd napok alatt be is fejeződött.

Irányi boldogan, mint valami sikeres ősrégész, vette birtokba s agnoszkálta a Lipót-rendet.

A tiszti étkezdében, a közeli tábori kórházban, közszemlére téve így mutatta be az aranyholmit.

- Aranyszegélyű, fehér szélű, sötétvörös kereszt. Középpajzsa kerek, rajta arany monogramm: FIA, azaz *Franciscus Imperator Austriae*. Körülötte aranyszegélyű fehér karikában: Integritati et merito. Hátlapján arany tölgykoszorún belül, fehér zománc alapon: *Opes regum corda subditorum* - arany felirat. A kereszt fölött bíborral bélelt császári korona. A hadiékítmény halványzöld babérkoszorú, közepén a császári korona.

Irányi ezt Brosch von Aarenau dicsőségére s hősi halálára hivatkozva a legtárgyilagosabban tudományos hangnemben adta elő. Eleve gyakorlásul, sok más majdani előadásának, melyekben a hős testének felkutatása is bent foglaltatik majd.

A latin kifejezéseket magyarázatlanul hagyta, meg nem sértendő a latinos műveltségű urakat, de mert némelyek nyíltan megvallották értetlenségüket, hajlandó volt magyarra fordítani az előkerült három idézetet.

Tünde még azon a héten felmentését kérte igazolványaival tanúsított egészségügyi felügyelősége alól.

Hazautazott, málhája egy része egy alumíniummal födött, ólomforrasztású ládika volt, melynek tartalmáról nem szívesen nyilatkozott.

Első útja Désre vezetett, ahol a rabbi házaspár most is meglehetősen ridegen fogadta. Igaz, Izsák rabbi inkább csak szótlan mogorván.

Tünde tétovázott, melyik hozományával kezdje. Az ólmozott ládikára esett választása.

A házaspár idegenül nézett az idegen dobozra. Végül Izsák rabbi szólalt meg:

- Honnan legyen bizonyságunk róla, hogy ez az ő koponyája?

- Nem elég a fej az eltemetéshez?

- Igaz, leányom, hogy a fej elég lenne, vagy bármely biztos része a testnek. De itt a bizonyosság hiányzik.

Ekkor Tünde elővette táskájából az aranyláncon függő mogendovidot.

Azok mindketten elámultak. Undorodás nélkül vették kézbe a halott fiú nyakából hazakerült aranyemléket.

- Emögött vagyok én - koppantott az egyik ajtólapocskára Ráhel. De körömmel ő sem tudta felpattintani a fedőlapot.

A templomszolgát hívták, ki egy kicsi vésővel sikert ért el. A lapocska mögött csakugyan Ráhel képe volt.

Az asszony megcsókolta saját képét, s mindketten spontán rövid héber áldást mondtak.

Akkor Tünde kérte a templomszolgát, nyissa ki a másik ajtócskát is.

- Azt soha nem használta - tiltakozott az anya.

De a másik lapocska is kinyílt. S Tünde képecskéje nézett rájuk. Ráhel most kezdett zokogni. Kevés idő múlva, csillapodván, lányomnak nevezte ő is Tündét, hosszan megölelte, s nem törődött vele, hogy tisztes, ősz parókája félrecsúszik fején.

1923

Hosszú évek múltán - Budapesten lakott már akkor, özvegyen - Thuróczy ezredes ákombákomos, román nyelvű levelet kapott Bukarestből, a főpályaudvarról - Mioricától: sürgősen jöjjön, Ödön bácsi, nagy segítségére volna szükségünk.

Miorica mindenhatónak gondolta Thuróczy Ödönt. Ez a hite, tévhite megismerkedésük első órájában fogant, amikor a szigeti (máramarosszigeti) Korona szálló szobájába hozzá menekült, s alkoholos állapota és nyugdíjas kora ellenére gyöngéden fölnyársalta a királyfi mellől menekülő leánykát.

Hogy a zárdafőnöknő minden közös gondjaikban egyre hozzá fordult, az ezredeshez, és ő, mert hatalmában volt, mindig tudott segíteni.

A királyfi iránt táplált vonzalmát a főnöknő táplálta a leányka teherbe esésének híre és bizonyossága után, egy bukaresti képeslapból kivágott s bekeretezett arcképet kellett tartania Mioricának a szekrénykéjén, úgy szem előtt, hogy mindenki láthassa, még majdani születése után a gyermek is. Amikorra Sylviu, a gyermek kitartóan rá tudott tekinteni valamiféle képzett ábrázolatra, addigra már valódi, lakkozott fénykép került a leányanya éjjeliszekrénykéjére: rendjelekkel ékes őrnagyi díszöltözetben küldte enmagát az „apa", Carol trónörökös.

És mégis, a hatalom ura, a tettekre vállalkozó és gondoskodni képes személy mindvégig Ödön bácsi volt Miorica fejében. A levelek is őáltala mentek, s jöttek is eleinte, olykor ömlesztve, hármasával, négyesével.

Még a posta vagy futár által kézbesített borítékok is úgy érkeztek a pályaudvarra, mintha az ezredes bácsi kezén mentek volna által.

S még az sem változtatott ezen az aránytévesztésen, hogy a kisfiú vezetékneve 1918 tavaszán nem úgy változott meg, amint a zárdában a főnöknő lelkes román honleányi alázattal a butuska leányzó várakozásába szőtte a Hohenzollern-Sigmaringen lobogót.

A kis Sylviu-Cézár vezetéknevének törvényesítésére, az ifjú királyi fenség eleinte minden levelében határozott ígéret volt, de határozatlan módon úgy, hogy a legkedvezőbb, legfényesebb lehetőség is a sorok közé iktatódhatott - a címzettek (a főnöknő olvasta elsőnek a királyi leveleket) várakozása szerint.

Hadtestparancsnoki engedéllyel (Hdt.pk. eng.) gépkocsin szállította az ifjú anyát (arát?) és gyermekét Thuróczy, útlevél nélkül, a titkos engedély birtokában még 1918 elején. Ez az utazás erősen öregbítette a mindenhatóság hiedelmét az ernyős gépkocsi hátsó ülésén - mert valahány holmi hivataloskodó, akadékoskodó személyek megállították a kocsit, a sofőr mellett parancsnokló ezredes ki magyarul, németül, románul szólván, mindig tisztelgést kiváltó tisztelettel nyerte el a továbbutazás jogát. Anélkül, hogy az ara és a gyermek úticélját (Carol herceg) elárulta volna.

A trónörököst végső elhatározásában az udvarmesteri hivatal segítette, miután a gyermek eredetét nyíltan megvallották.

Mert Thuróczyt is meghallgatta az Udvar. Sőt Mioricát is oda kellett vinni gyermekestül, fiastul, megtekintésre.

Thuróczyt csak egyszer-egyszer vonták be az alkudozásba. Miorica elárulta, hogy Carol úrfi őfensége még egy nagyon szép és ékszeres asszonynak is bemutatta őt, akit fiaként mamának szólított. Ödön bácsi megmagyarázta, hogy az a hölgy, bár nem mutatkozott be, nyilván és minden bizonnyal maga Mária királyné volt. Ettől Miorica reszketni kezdett utólag is. Mikor az udvarmester Thuróczyt faggatta egy ízben, a nyitott ajtó mögött ott hallgatódzott Mária királyné, látatlanul intézett egy kérdést: Mikor történt pontosan Carol egyesülése a lánnyal? Az udvarmester Felség megszólítással közvetítette az ezredes napra, sőt órára megállapított válaszát.

Nem tudta s nem is akarta megakadályozni, hogy a fenséges úrfi ne egyesüljön ama szállodai szobák egyikében (Hotel Splendid), ahová elszállásolva voltak. De azt már nem vállalta Ödön, hogy a kisfiút dajkálja, szóval tartsa, míg a nász órák hosszat tart. Látva a bekövetkezendőket, jó előre egy szobaasszonyra bízta Sylviu-Cézárt.

Néhány napon belül az Udvar intézkedett, hogy egy Nicolae Leonescu nevű vasúti alkalmazotthoz férjesítsék Mioricát. Ez a férfi tisztában volt a trónörökösi kapcsolattal, vállalta a gyermeket, kit nyomban nevére írtak. S így Carol többszörös levélbeni ígérete megvalósult, Cézár nevet kapott, Cézár-Sylviu Leonescu lett, Miorica pedig Leonescuné.

Nem derült ki, legalábbis akkor nem, vajon a trónörökös nem tiltotta-e egyszer s mindenkorra Leonescut Miorica testi érintésétől, durvább szóval szeretője használatától.

Hatalmas zuhanás volt ez az állapot a vélt királyi ígéretekhez képest. Thuróczyt nagyon lesújtotta az Udvar eljárása, de Miorica sírás, sőt zokszó nélkül fogadta a „névházasság" tényét, testében érezve fenséges ígéretek folytatását, s úgy viselkedett, mintha soha nem is biztatták volna nyilvános felemelkedéssel, s a trón közelébe jutással.

Szerelme, szerelmese egyéb nemi kilengéseiről, nőügyeiről természetesen fogalma sem volt. S a háromszobás lakást s az oda rendelt középkorú mindenest úgy fogadta, mint sorsának gondozóját s élete nehézségeinek megszüntetőjét. Hogy miből fogják fizetni a lakbért s a cselédet, arra senki sem gondolt, mert a háztartásra havonta küldönc hozta a pénzeket. Leonescunak, a kispénzű vasutasnak semmire sem maradt gondja, s életét, fizetését kapott hópénzből megtoldva, vidám életet kezdett élni, szégyenkezés nélkül, sőt családi állapotával ittasan még hencegett is.

A háború után négy esztendővel Thuróczy Ödön polgári ruhában érkezett e tavaszi napon Bukarestbe. Vonattal, egyenest a főpályaudvarra. Miorica leveléből már tudta, hogy Nicolae Leonescu már harmadik éve a főváros, sőt az ország legjelentősebb pályaudvarának állomásfőnöke.

Bukarestbe két pályaudvarra lehet megérkezni. A nagy, az úgynevezett grivicai pályaudvar (újabban Gara de Nord) a város északnyugati részén van, messze benyúlik a külváros házsorai közé. A másik a város déli részén van, a filareti indóház, ide csak Bulgária felől érkeznek az utasok. A Dunánál vakon végződő két vasútvonal, a giurgini (vagy gyurgyevói) és az olteniţai torkollik ide. Thuróczy Ödön a nagy pályaudvarra érkezett, ahová Budapestről a Szeged-Temesvár-Orsova fővonalon lehet jönni, keresztülutazva az egész havasalföldi síkságon - akár Erdélyből Nagyszebenen át a vöröstoronyi szoroson bevezető vasútvonalon, mely az Olt mellett Piatránál egyesül az előbbivel, de érkezhet Brassón át, Ploeşti felől, s Bukaresthez egészen közel, Titunál szakad bele az előbbi két vonalból egyesült fővonalba. Ugyanerre kell jönni, ha az ember Lembergből utazik, vagy a Szovjetunióból Moldován át, esetleg hajón jön Galaţi-ba, Brailába vagy Constanţára.

Ödön Nagyszebenen s a vöröstoronyi szoroson át való utat választotta, hogy legalább pillantást vethessen Vízaknára, megkockáztatva azt a szándékát, hogy visszafelé jövet György sógorához bekukkantson holmi barátkozó-engesztelő beszélgetésre.

A grinicai pályaudvar (főpályaudvar) nagyon is kisszerű, emeletes épület. Ödön továbbhaladt, nem gondolta, hogy a trónörökös kedvese (szeretője, ágyasa) ilyen forgalmas, de jelentéktelenül füstös épületben élhet, s nevelheti a „királyi" ivadékot.

Áthaladva az épületen egy négyszögletű térre jutott, oldalt valami park nyomaival (később megtudta, az elmúlt telek hidegében nemcsak a fákat irtotta ki a nép, hanem még a bokrok gyökereit is kilopta). Hátul, kellő távolban áll egy haragosvörös villamoskocsi, kellő távol ahhoz, hogy az érkező utas poggyászát saját kezűleg el ne cipelhesse addig. A bejárat előtt s végig az egész téren áll a sok bérkocsi, s bal felől néhány autótaxi. A zöldsapkás hamálok (hordárok) a vonatról szállókat iszonyatos lármát csapva fogadják, még a téren is, ahol hamál, hamál kiáltásuk összevegyül a birzsa! birzsa! intésekkel, amellyel a fölös számú bérkocsisok próbálják a bakról magukra vonni a térre lépők érdeklődését.

Egyszerre két hamál is bőröndön ragadja Thuróczyt, de mintha csak bűvös szót mondana, amikor érdeklődéssel kiejti Leonescu állomásfőnök nevét - bosszankodva az emelet felé legyintenek, s eleresztik, békén hagyják málháját.

Hívásra ugyan, mégis meglepetésre érkezvén, a még mindig szép és fiatal háziasszonyt slampos öltözékben találja a vendég. Az öregecske mindenes cseléd kissé loncsos, nem tudni, képes-e fehér köténytt s szakácsnői-szobalányi pártát illeszteni fésületlen hajára.

Thuróczy nem számolta a szobákat, de kétlette magában, hogy háromnál több lenne itt is, mint valamikor ígérve volt.

Egy hét-nyolc éves forma fiúcska is előkerült a vélhető konyha felől, félszeg „sărutmâna"=kezit csókolom köszöntéssel eltűnt. Talán a szakácsnő fia? Thuróczy csak később eszmélt: hiszen ez a mi kedves Sylviu-Cézárunk.

Azt leste-várta a vendég, mikor ötlik elő Mioricából a sürgős beavatkozást igénylő panasz. De fél szemmel azt is leste, mikor jelenik meg a gyerek. S a nyurga fiúcska, mintha talán iskolából jövet egyszer csak valóban ismét betoppant, de köszönés nélkül nézte az „idegent", kiben nem érezte meg esetleges édesapját - nagy éhesen enni kért, mire anyja a konyhába küldte a mindeneshez.

Míg a fiúcska a szobában térült-fordult, kopaszra nyírt fejével, két hatalmas, elálló fülével inkább malacra vagy majomra hasonlított, semmint királyi fiúra. De nem, nem, cikázott az értékelő gondolat Ödön fejében: - Énreám sem hasonlít! Én sem lehettem ilyen visszataszító lény kölyök koromban. Abból az időből persze nincsen fénykép, összehasonlításul szolgálandó. Mikor a fiú harmadszor is belépett, visszalépett a szobába, hogy kíváncsian hallgatózzék anyja s az „idegen" ember beszélgetése iránt - az idegen ember kiábrándultan figyelte a zsíros kenyeret majszoló ellenszenves fickót.

S közben Miorica mondta a magáét, nem zavarta fia jelenléte sem:

- Nem tudom szerét-számát leveleinek, s miközben a legforróbbakat írta, már volt neki egy másik hévszerelme, az édesmamája udvarhölgye, Lambrino tábornok lánya, Zizi, akivel nyilván édesmamája szeme láttára szűrte össze a levet, s mikor leveleiben azt ígérte, hogy az én fiacskámnak tisztességes nevet ád, éppen akkor csinálta fel Zizi kisasszonyt. Elébb vagy utóbb, egyre megy, mert szerelmetes és ígérgető levelem van még a múlt hónapból is, mielőtt elindult volna Görögországba. De mit beszélek itt össze vissza? Amikor Zizi már hetedik hónapban járt, s már nem tarthatta udvarhölgyül a törülközőt Mária mama tisztálkodásához, akkor szabadságot kért, vagy talán a királyné feneken billentette, akkor Carol fogta a szajhát, átszökött vele Odesszába, s ott egy jól lefizetett pópa előtt törvényesen feleségül vette. Már nem izélhette Zizit, s tán azért még onnan is írt vagy két levelet, hogy mennyire vágyakozik utánam. Alig jöttek vissza, két hónap múlva megszületett a fiúgyermek. Érdekes, az a rohadt alak csak fiúkat tud csinálni!

Sylviu-Cézár unottan figyelt, hihetőleg nem először hallgatta végig anyja szerelmes gyűlöletének lelki kitüremléseit.

Thuróczy szerette volna figyelmeztetni Mioricát, az udvarhölgyek kötelezettségei között a legkevésbé sem jelentékeny, hogy a királyné mosdásához, fürdőzéséhez törülközővel álljanak őrszolgálatot. De Leonescuné folytatta:

- A nép, a nagy marha nép már ujjongott, ha meglátták valamelyiküket Bukarest utcáin: román vérből származó királya lesz, ha felnövekszik a Zizi-féle kölyök. Mintha az én fiacskám nem lenne máris esztendőkkel alkalmasabb, hogy ünnepeljék. De minket már a kutya sem hugyoz le! De van isten! A király nem engedte tovább gennyedni a dolgot. Megparancsolta Cristea Miron prímás metropolitának, hogy semmisítse meg az odesszai pópa frigykötését. És az egész undok friggyentést! És elküldte laktanyafogságba Besztercére. És most itt van Heléna. A görög királylány, akit két éve vett el. De nekem még Athénből is van levelem, merthogy a

Heléna nem engedte meg neki, hogy esküvő előtt a szoknyája alá nyúljon. De mit tesz isten, tavaly már meg is született Heléna ivadéka s ő is fiú, Mihail. Ilyen a mi szerencsénk.

Cézár-Sylviu befejezte, bekebelezte a zsíros kenyeret, de maradt. Leült egy székre, s figyelt.

Miorica némi elégtétellel ismételgette, hogy Zizi Lambrino és fiacskája még mindig kedveltebbek a városi nép és a paraszti utazók körében, mint a Helenafi és maga Heléna. Ezt ismételgette, amikor vasutascsákóval a fején betoppant Leonescu.

- Nicolae Leonescu vagyok - mondta tétován, mert nem tudta hirtelenében, ki lenne a vendég -, én vagyok itt az állomás-, vagyis pályaudvari főnök.

S magát megtisztelve levette fejfedőjét, mintegy magát tisztelve meg, mert Miorica csak ezután tudatta vele halkan, hogy ő az az ezredes, akit Budapestről hívtak levélileg, s aki megváltoztatja a dolgok menetét.

Thuróczynak fogalma sem volt sem a dolgok menetéről, sem saját hatalma határairól.

Leonescu leült a megilletődéstől, ám pillantása most fogta be Cézár-Sylviu jelenlétét. Felpattant:

- Du te la dracu! - s az ajtó felé szegezte mutatóujját.

A királyfi lesunyt fejjel kotródott.

A barázdált s borostás arcú főnök nagyot fújva újra leült. Szemlátomást nem volt részeg, de az alkoholszeretők bűzét hordta lehelete.

- Hol kezdjem?

- Az elején - parancsolta Miorica.

- Csak magadról beszélj!

- Jó, jó - fésült nyirkos hajába ujjával Nicolae -, mikor elvettem ezt, vagyis hozzám adták - bökött ujjával Mioricára -, kaptam félmilliót. De az hamar elúszott. Egy kis birtokocskát, egy millió értékben, de a bérlőtől már négy évre előre felvettem az árendát. Tavalyelőtt meg adott 50-50 ezer lejt Romulus Voinescu, de tavaly rám kiáltott: nincs több! Takarodj! Ezt énnekem, hogy takarodj! Aki a trónörököst kisegítettem nehéz helyzetében. Jövök haza, mondom ennek, nincs több pénz! Az átkozott Voinescu megtagadta. Ismered te Voinescut, domnule? - bátorodott a tegezésig Leonescu.

- Nem ismerem.

- Majd megismerkedsz vele. A palotában szolgál. - Elhallgatott.

- Hogy van tovább? - fordult aztán Mioricához.

- A levelek - mondta Miorica.

- Igen, a levelek. Hazajövök Voinescutól, mondom ennek, honnan az isten fenéjéből vegyünk pénzt. Azt mondja ez: a levelek. Miféle levelek? Amiket őfensége küldözgetett. Mennyi van? Vagy nyolcvan - nem számoltam meg -, aszongya ő. Erre fölmegyek újra Voinescuhoz: vannak ezek a levelek ni, az ő keze írásával. Ezek pénzt érnek. Nem érnek egy banit sem - mondja ő. Jól van, akkor egyenként eladom őket az újságoknak. Adod te az anyád picsáját (le dai tu pizda mă-ti), felelt ő. Megyek haza! Már öt testőr kutakodik, s maga Voinescu. A leveleket keresték, megtaláltak vagy ötvenet, mert ez (ujjbökés Mioricára), mikor egy cipősdoboz megtelt, a következőket másik dobozba s másik szekrénybe rakta.

- Ezért hívott engem Budapestről madám Leonescu - tisztelte meg férje előtt Mioricát Thuróczy.

- Fészkes fenét - legyintett Leonescu.

- Bökd már ki - bosszankodott Miorica. - Kétmillió lejt keresnek rajtam. Azt állítják, hogy elsikkasztottam. Tudod te domnule, milyen nagy hazugság ez? Lop itt a pályaudvaron mindenki, aki hozzáfér szénhez, talált tárgyakhoz, pénzhez. A pénztárosok puccos szeretőket tartanak! Mért éppen énrajtam keresik a milliókat? Rám bizonyítani ötvenezernél többet nem tudnak. Aztán: kemény telek voltak mostanában, ha a környékbeli szűkölködők hozzám fordultak: vigyetek a szenecskéből. Jól van, nem voltak hálátlanok. Mért éppen énrajtam keresik a milliókat? Voinescu a hibás. Mért tagadta meg tőlem, amikor kértem? Az jár nekem! Én nevelem a trónörökös kölykét. Az istenfáját!

- Aztán vannak még levelek? - fogta ironikusra a szót Ödön, a domnule. - Húsz? Harminc?

- Legalább harminc - vette komolyan a kérdést a főnök.

- Harminckettő van még - szólt öntudatosan a királyfi anyja -, épp tegnap számoltam meg.

- Erről lenne szó?

- Erről - mondták egyszerre s bizakodóan.

A domnule nem tiltakozott, csak bólogatott.

- Ő ismeri a trónörököst - magyarázta „férjének” Miorica.

- Voinescu berezel, ha ráreccsintenek.

- Szívesen átadnám a maradék leveleket, magánál biztonságban lennének - mondta Miorica, váratlanul magyarul, mintha külön alkuban bízna Nicolae kihagyásával.

- Ezzel még várjunk, Madám Leonescu - felelt a vendég túlzott reverenciával.

- Bízunk benned, domnule, nagyon bízunk benned.

- Az ezredes úr mindenható. Amibe belekezd, az mind sikerül neki - bólogatott Miorica, nem tudhatni, milyen tételményekre terjed ki emlékezete.

Thuróczy nem tagadta meg segítségét, de eszébe sem jutott, hogy beleártsa magát a grivicai állomásfőnök praktikáiba, vagy prezentálja egykori barátjának, akár ingyen, akár jó pénzért a testi vágytól izzó szerelmes leveleket.

Megtudta, hogy a Szeben felé tartó gyors az esti órákban indul. Jegy nélkül szállt fel. Az első osztályú fülkében a kalauzzal féláron kiegyezett Vízaknáig.

A sógor, Moldován György egyáltalán nem csodálkozott Leonescuék történetén.

- Vannak új elemek elbeszélésedben, kedves Ödön, de az egész ország tud a trónörökös nemi életéről. Fiatal, még hallatni fog magáról.

XI.
Karcsi szökik - Csongor a Havasalföldön
Találkozás Craiován - György Bethlennél - Tünde férjhez megy

1916. szeptember

Míg Borger Viktor, a gazdag szász polgár tárgyal (immár Moldován főorvossal), másodszor is követségben járt, saját fogatával, saját kocsisával - a külvárosi népség (főként a szegényebb román lakosok, kiknek eszébe sem jutott, hogy elmeneküljenek) megrohamozta az elhagyott tüzérlaktanyát, az élelmiszerraktárakat feltörte s fosztogatni kezdte. A hatóság már 31-én rossz példát engedett, amikor a vasúti állomás raktárait - nehogy tartalmuk az ellenség kezére jusson - szabad prédává tette. Az iszonyatos tobzódó dulakodás közben, midőn egymást is tiporták a mohó emberek - többet elpocsékoltak, mint amennyit elvihettek: a zsákokat felszakították, a ládákat szétverték, a hordókat meglékelték. Taligán, kosarakban vitték, amit értek, s szekereken még a bútorokat is mozgósították.

Az élelmiszermentésből garázdálkodássá fajult népmozgalom hírére, a polgármester és társai a helyszínekre sietve igyekeztek meggátolni a további garázdálkodást.

Ebéd után a polgármester és társai még egyszer kimentek Bretterpromenádra ellenséget várni, de ismét hiába.

A városházára, ahol hat órára gyűlést hirdettek, őrhelyükről indultak, hogy megalakítsák a száztagú polgárőrséget, legyen, ki a közbiztonságra felügyeljen az új helyzetben.

A gyűlés végére megérkezett Borger is, ő elmondta, hogy a Schewis pataknál román előőrsök rájuk lőttek, majd kocsijukat Nagydisznódra vitték egy ezredes elé. Az ezredes tovább küldte őket egy tábornokhoz Veszténybe. Ott elmondták, hogy Szeben polgári vezetői már reggel óta várják a román csapatok bevonulását. A generális keményen azt parancsolta, a polgármester és a lelkészek másodikán őt Vesztényben keressék fel, hogy a város átadásáról tárgyaljanak. S ha megállapodtak, ő csapatai élén két-három nap múlva elfoglalja Szebent, de katonái biztonságáért az urak fognak felelni.

A karhatalmi testület tanácskozó gyülekezetté alakult. S mert a papok kijelentették, hogy ők nincsenek hivatva fegyveres ellenséggel tárgyalni, s maga Dürr polgármester is így vélekedett, a gyűlés helybenhagyta, hogy nem kell senkinek elmennie Veszténybe.

Borger egyébként egymaga tért vissza fogatával, saját kezűleg fogva a gyeplőt, mert kocsisa eltűnt a visszaindulás pillanatában.

Moldován doktor? Ismerősre akadt a tábornok törzskarában, s indulásig nem tért vissza a fogathoz. Alkonyodott, Borger haza akart érni teljes besötétedés előtt.

Igen, Moldován Károly főorvos a balkáni, a bolgárok elleni hadjárat idejéből szert tett ismerősre bukkant, egy orvosra, aki neki akkor beosztottja volt, s most már ezredesi rangban egy egész hadtest egészségügyét vezette.

Miért maradt Moldován doktor (Karcsi) a támadó román csapatok körében? Több lehetőséget latolgatott, vagyis legalább kettőt, a harmadikra, amelyre rá akarták szorítani, akkor még nem gondolt.

Ha a nagyszámú s jól felszerelt román csapatok a jóval gyöngébb erdélyi védelmet legázolják, szükség lesz olyan férfiakra, akik ideiglenesen, vagy huzamosabban egyensúlyban képesek tartani a régi rendet az újjal. Akik ismerik a románt, a magyart, de még a szászt is.

A szeptember 27-én kezdődő csata azonban más eredményt hozott, azokra a háromlövetű, járatos férfiakra, akik közé magát sorolta Karcsi, nem lett szükség.

Orvosként, sebészként szolgálni a román ügynek, amint már három ízben cselekedte, egészen fiatal korától kezdve, a három-négy év előtti Bulgária ellen vívott szégyenteljes hadviselés szégyenletes egészségügyi feltételei között.

Az 1913-as Duna menti kudarc nem semmisítette meg Karcsi orvoslelkében a román nép egésze iránti segítőkészségét.

Egy hónapos várakozás közben a vezénylő román tábornok valamelyik szárnysegédének, a törzskarból, a tétlen ungur orvosra tévedt tekintete, s így született meg Moldován doktor harmadik lehetősége, hogy képességeit hasznosíthassa: a kémszolgálat.

Ennek első felét - ha hiányosan is az első napokban - jóhiszeműen már teljesítette: el kellett mondania, milyen fegyveres készültség akadályozza a román haderő továbbjutását.

Amit s amennyit csak tudott, mindent elmondott a szebeni helyzetről, pletykát, hírt, híresztelést. Ebben a néphangulat, a lakosság várakozása volt, lehetett a leglényegesebb a román katonai hírszerzés számára. Az erdélyi csapatok létszámáról, helyzetéről oly keveset tudott Karcsi, hogy kérdezői mindenképpen többet tudtak, ha egyetlen magyar vagy német csapattest nevét tudták.

De Karcsi még ezúttal nem gondolta, nem sejtette, hogy adatszolgáltatóként már része a román katonai hírszerzésnek. Csak akkor hökkent meg, amikor (újabb) megbízatással, mintegy paranccsal vissza akarták küldeni Szebenbe, hogy az azon túli helyzetről tájékozódva ismét visszatérjen az első román hadsereg törzskarához.

Ezt a megbízást visszautasította. Megfenyegették, hogy hadifogolyként fogják kezelni. Ám olyan hangon, hogy komolyan vehette azt a szigorúságot. Viszont eddigi civil öltözetét egyenruhára cserélték, orvoskapitányi rendfokozattal, s ravaszul áthelyezték Culcer tábornok alakulataihoz a Zsil völgyébe. De nyilván azzal az üzenettel, hogy Moldován doktor kiválóan alkalmas lenne hírszerzői szolgálatra. Ő azonban minden ilyen irányú próbálkozásnak ellenállt. Végül maga a tábornok, Culcer citálta kihallgatásra, s előbb őszintén elmondta, hogy Petrozsény után a hegyek között megtorpant a hadsereg - értesülésekre lenne szükség.

- Sebesült katonáitok ápolására és megmentésére maradtam itt köztetek, nem az én kenyerem a kémkedés, nem azért jöttem át seregetekhez.

Culcer feldühödve levetkőztette, s három napra fogdába (egy parasztházba) csukatta, kenyéren és vízen.

Szerencsére eszébe jutott, s harmadnap visszaadatta ruházatát, és maga elé rendelte.

- No, gondolkoztál?

- Gondolkoztam - felelt Karcsi -, nem akarom teljesíteni parancsodat, generális. De ha mindenképp ragaszkodsz eszmédhez...

- Ragaszkodom hozzá.

- Tudd meg, generális, ha átküldesz, átteszel az arcvonalon s engemet elfognak, s nyilvánvaló lesz, hogy mi a feladatom, egy percig sem fogok tagadni.

- De hadállásainkról semmit sem fogsz elárulni.

- Semmit, de ha megkínoznak...

- Mit mondhatnál nekik - rólunk.

- Amit jártomban-keltemben tapasztaltam, mióta itt vagyok.

- Önként?

- Csak ha megkínoznak.

- Mi is meg tudunk kínozni!

- Hiába kínoztatnál meg. Én már az első jó szóra elmondtam a hírszerzőiteknek, amit csak tudtam odaátról.

Culcer hosszan elgondolkodott.

- Makacs disznó vagy, amellett derék ember és jó román. Helyed van a seregünkben. Akarsz kórházat vezetni?

- Akarok.

Culcer behívatta főszállásmesterét, egy ezredest.

- Melyik hadikórháznál van a legnagyobb rendetlenség?

Rövid töprengés után kibökte az ezredes.

- A craiovainál.

Culcer egyszerre mutatott két keze mutatóujjával két emberére.

- Ez a férfiú holnaptól kezdve a craiovai hadseregkórház parancsnoka - alezredesi rangban.

Moldován Károly még aznap vonattal, s nehéz kinevezési papírokkal s egy őrnaggyal felszerelve, elindult Craiovára, hogy hetekre tábori kórházi gondokba süllyedjen.

1916. október-december

Október közepén Thuróczy Ödönt Falkenhayn tábornok elé rendelték a hadsereg-parancsnokságra Nagyszebenbe.

Őexcellenciája barátságosan fogadta a hozzá beosztott magyar ezredest, úgy tett, mintha csupán arra lenne kíváncsi, hogy a havasi átjárók térképre vetített minősége a valóságos, katonai hasznavehetőségnek hogyan felel meg. Tehát a térkép s a havasi útviszonyok az őszi esők idején.

A szakszerű és járatos válaszokkal nagyon meg lehetett elégedve Falkenhayn, mert azt kérdezte, nem tudna-e Havasalföldön az ottani katonai helyzetről adatokat szerezni. Nagyon fontos lenne még az általános támadások megkezdése előtt pontos értesülésekhez jutni, s még harc közben is, különösen a román seregtestek közötti hézagok kipuhatolásával tehetne nagy szolgálatot.

Thuróczyt már nem lelkesítette az efféle, dicsőségvonzatú megbízás, el kellett magától hárítania a tábornok bizalmát, mégpedig a legőszintébb szavakkal, még ha gyávaság színébe kerül is személye.

- Excellenciás uram! Húsz évvel ezelőtt boldogan vállalkoztam volna egy ilyen vagy ehhez hasonló feladatra, de ma túl a hatvanon, nyugállományból reaktiválva, nem bízom annyira fizikai teljesítőképességemben, s tartok tőle, hogy az első nagyobb testi megpróbáltatás idején kudarcot vallanék.

Falkenhayn csodálkozva vette tudomásul, hogy Thuróczy már hatvanhárom éves. Elnézést kért, kijelentvén, természetesen más, olyan katonáról kell gondoskodnia, aki éppúgy ismeri mindhárom szükséges nyelvet, mint Thuróczy, de jóval fiatalabb.

Ödön inkább büszkén, s nem álnokul közölte, hogy unokaöccse, aki megfelelni látszik a követelményeknek, szintén itt szolgál valamelyik hadosztálynál, a császári és királyi tüzérség századosaként, az övéhez hasonló beosztásban ugyancsak vezényelt, tehát kölcsöntisztként.

Falkenhayn reá bízta az unokaöcs előkerítését. A tábornoknak fölösleges lett volna tudnia, hogy Csongor nem az ezredes, hanem a feleségének unokaöccse volt.

A hadosztály-parancsnokság, ahol Csongort a megtisztelő feladat híre érte, Boldogfalván állomásozott. Ahelyett, hogy repesve fogadta volna a nagyszerű katonai kaland lehetőségét, az ifjú százados morális töprengésbe esett: ugyan mit szólna édesapja, ha tudta nélkül vállalkoznék a tábornok szándékai megvalósítására.

Ödönt felháborította a fiúi tisztelet mértéktelen összekeverése, sőt összetévesztése a katonai parancsteljesítés diszciplínáival. Csongor viszont azt mondta, ő nem felderítő szolgálatra került a német sereg kötelékébe, ám ha mégis vállalkozik ilyenféle feladatra, joga, és származásuknál fogva közös erkölcsi meggondolást igényel édesapjával - hogy a román csapatok ellenében teljesíthet-e kémszolgálatot.

Thuróczy gépkocsin fuvarozta Vízaknára Csongort az atyai tanács kikérése s az esetleges engedély megszerzése végett.

Vízakna katonaváros volt ezekben a hetekben, Moldován György mégis meglepődött a két rokon tüzértiszt betoppanásakor. Szeme könnybe lábadt fia láttán, sok apró emlék tolult emlékezetébe az ikerpár születése idejéből - házassága legboldogabb évei voltak azok. Hosszan hallgatott, titkon - bortöltés ürügyén - elfordulva letörölte emlékező könnyeit. A két tiszt meg nem tudta, melyikük és hogyan kezdje érkezésük okát-célját.

- Emlékszel, még az iskolában sem akartátok egymás kezét elengedni Tündével. De amikor Tünde keblesedni kezdett...

Mindhárman érezték, hogy e túlságosan testies megközelítése az ikerleány egykori dacos viselkedésének, nem alkalmas emlékeik felidézésére.

- Nagyon-nagyon elszakadtunk egymástól - sóhajtotta Csongor -, különösen, amikor tőlem kért engedélyt, hogy a dési főrabbi mérnök fiához feleségül mehessen.

- Erről én mit sem tudok - ütődött mellen az apa, s maga elé dermedt, mintha ez lenne a vendégek jövetelének érdeme, hogy leánya házassági tervéről így értesüljön.

- Nem akartam megbántani, apám, de most már, hogy meghalt, eltűnt Lembergnél a mérnök, bár titoktartást fogadtam Tündének, azt gondoltam, beszélhetek az ő titkáról. Most már múlt időben.

Moldován György nem nézett vendégeire, tölteni is elfelejtett nagy szótlanságában.

A katonák koccintással bátorították egymást, végül Ödön a maga katonai ügyirályban edzett modorával előadta, miért is kerültek a német sereg gépkocsiján Vízaknára ahelyett, hogy Boldogfalváról egyenest Szebenbe igyekeztek volna.

Az apa egyetlen szúrós pillantást vetett fiára, s tovább hallgatott.

- Hallgatása azt jelenti, apám, hogy nem akar tanácsot adni? Egyik lehetőségemet mégiscsak helyeselnie kell, hogy a másikat helyteleníthesse.

- Szólj már, György.

- Ne hagyjon kétségben, apám.

- Én - tagolta a szót Moldován - a kétségeskedést helytelenítem. Csodálkozom, hogy a cselekvésben két lehetőséget láttok.

- De melyik az az egy?! - jött indulatba Ödön sógor.

Nagyot fohászkodott György, mielőtt kimondta volna, oly patetikusan hangzott:

- A haza iránti kötelesség. Nekem kell ezt mondanom? A katonáknak?

Hozsváth Károly huszár főhadnagy (hadnagy!) előkerüléséről egy szót sem szólt György, hogy érzelmei szilárdságára valamelyes magyarázatot adjon.

Falkenhayn természetesnek fogta fel, hogy a fiatal magyar százados parancsait várva jelentkezik, holott könnyedén kibújhatott volna hívása elől-alól.

*

A magyar honvédség kötelékében szolgáló román-félromán, de a nyelvet erdélyiesen jól beszélő embereket választott ki Csongor, kiket pásztoröltözetbe ruházott, s hadifoglyoktól elvett román katonai bocskort adott rájuk. Maga is bocskorba bújtatta lábát, tiszti csizmáról szó sem lehetett, s még szöges bakancsról sem - napokon belül nyomukba eredhetnének odaát.

A két hadosztályból álló Culcer hadsereg jobb szárnyának havasi hézagain kísérelték meg a beférkőzést Havasalföldre - nem ösvényeken, hanem őserdei járatlan meredélyeken. A Bou-patak medrében haladtak felfelé, amíg a vízválasztót elérve, mintegy átbuktak a déli lejtőre, oda, ahol a Tizmána forrásai erednek. A völgy fenekén, többnyire a patak vizében haladtak előre az ősrengeteg védelmében. Nagyon távolról hallatszott a háború: ágyúk döndülései. A bükkösben ezen a déli oldalon már sok szelídgesztenyét is találtak. Gyümölcsével bőven élhettek, mert tüzet is rakhattak, s a parázson sült gesztenye éhüket, a patakvíz szomjukat oltotta.

Egy tisztás szélén az ember nem járta erdőben tűzrakás nyomaira bukkantak. Csongor megállapította, tiszt vezette járőr lehetett. Embereinek megmagyarázta, egy eldobott cigarettavéget (csikket) emelve két ujja között: Glanaklys cég szivarkája, egyiptomi! Csakis tiszt szívhatta. Ettől fogva óvatosabban haladtak, kutatva a rést, amelyet a két román hadsereg között megszállatlanul hagytak.

Minél lejjebb jutottak, annál vadabbá és járhatatlanabbá vált a patakmeder. A két hegyhát, melyek között a patak folyik, ellaposodik. Az enyhe lejtőkön a gyertyaegyenes bükkök közé az édesgesztenyék sokasodnak, és terebély tölgyek. A patak partjai mellett viszont égnek meredő mészkő sziklák magasodnak, melyek között sötét jegenyefenyők és áthatolhatatlan bokrok tenyésznek. A víz mellett széles levelű aljnövényzet buján nő a sok apró vízesés párájában.

Egyik síkos kőről a másikra csúsztatva bocskorukat, haladtak előre. Éjszakára rejtett helyekben táborozva, a nagy ködök éjjelén még tüzet is merészeltek gyújtani. Elérkeztek egy olyan magaslatra, amely előtt erdő nem gátolta a kilátást, s az egész bejárandó, megvizsgálandó terület áttekinthetőnek látszott: Borosteáni falu mellett kell majd a Tîrgu-Jiutól nyugatra, a Buia de Aramanon keresztül Turnu Severin felé vezető országutat kereszteznie.

Jól belátta Csongor az országutat, melyen elég élénk forgalom volt: megrakott, nyilván lőszerekkel megrakott ökrös szekerek ballagtak északnyugat felé Tizmánia környékére, ahol majd málhás állatokra átrakva szállítják tovább a lőszer terhét az arcvonalba. Egy-egy ilyen, csaknem védtelen karaványrészleget könnyen megtámadhatott volna Csongor, de nem volt célja, hogy éppen így vonja magára a román katonák figyelmét.

A délnyugati irányban lebukó nap bearanyozta a tájat. A vegyes erdő különböző fáinak őszülő lombjai rikítóan különböző színekben pompáztak. Kisárgállott a diófák aranylombja a sötétbarna tölgyek, a vörös bükkösök s a fehér kőrisfák közül. A dombvidék déli irányban ibolyaszín párákba foszlott, s arrafelé messze-messze a Duna sejlett.

Amint besötétedett, Borostyánfalut megkerülendő a szőlőkön botorkáltak át. Még szüret előtt élvén a táj, alaposan belakmároztak. S míg a diófák gyümölcsét dézsmálták, a falu kutyái veszettül csaholtak. Az emberek, tilalom ellenére, két pulykát zsákmányoltak egy faluszéli, már-már tanyaházból - húsra éhezvén.

Arra törekedett Csongor, hogy a Craiova felé vivő vasútvonalat s a vele párhuzamos országutat elérjék. A cihereseken (sarjerdőkön) áthatolva kóbor cigányokba ütköztek, de hiába faggatták őket, csupán annyit tudtak, hogy a faluban, ahonnan jönnek, igen sok katona van. Ezt a falut messze elkerülve megpihentek, s az egyik leütött pulykát nyárson megsütötték a „fiúk”.

Október közepén ezen a déli vidéken a hajnali órák hűvösek.

Nappal nagyon óvatosan haladtak, erdei utakon, ingoványos területeken keresték az elérendő főutat.

Egy éjszaka, éppen lepihenőben vasúti mozdony füttyszava serkentette fáradó mozgásukat. Közel a vasút! De siettükben előbb érték el a gyalog országutat s az úttal együtt futó sürgönyoszlopokat.

Csongor nem bírt magával. Lehet, hogy elérte feladata célját. Azonnal hozzáfogott a telefon-vezetékek lehallgatásához. A magával cipelt dobozhallgató ezüstsodronyát egyik vezeték köré csavarta, a földelést egy rohamkéssel teremtette meg. Csalódottan vagy félóráig morzejeleket hallgatott. Lecsatolta az ezüstsodronyt, de jókor, mert a figyelő szekerek közeledését jelezte. Valamennyien a közeli bozótosba húzódtak.

Csupa ökrös fogat. Ponyvával letakart szekerek elé elkorcsosult ökröcskék voltak fogva. Mikor a szekeresek állandó hujgató, biztató rikoltozása elhaladt, Csongor folytatta a lehall-gatást. Egyik embere handzsárkésének markolatáról lecsévélt rézdróttal meghosszabbítva a maga tízméteres vezetékét, a közeli bokrosba húzódva hallgatódzott, miután a sürgönydrótok közül ki tudta választani a beszédeseket.

Először egy szigorú katonahang dörög a drótba: micsoda kupleráj van ott a telefonközpont-ban? A sok kurva magánbeszélgetést folytat, ahelyett hogy a hadsereg győzelmét szolgálná. Siránkozó női hang próbálja túlterheltséggel, kimerültséggel mentegetni magát, magukat.

Egy ezredes valahonnan feldúlt hangon keresi Kalafatot.

„Egy magasrangú tengerésztiszt jelentkezzék!” Végre a sorhajóhadnagy jelentkezik.

- A fiam Turnu Severinben szolgál. Hadnagy! Ha onnan egy monitorral elhozod, ötvenezer lejt kapsz, s nagy kitüntetést.

- De miért? - kérdi nyíltan s tán tiltakozásul a sorhajóhadnagy.

- Értsd meg, ember - így az ezredes -, a Culcer hadtest elveszettnek tekinthető, s aki ottragad, hadifogoly lesz!

Nem derült ki, a hadnagyocskáért indul-e monitor.

Újabb szitkozódások a telefonos kisasszonyok nemi életéről. Craiova, Turnu Severin, Caracal, Bakota, Kalafat, Turnu-Măgurele összevissza beszélnek. Végre egy tábornok jut szóhoz, akit már vagy negyedórája kurrentálnak. Akivel beszél, azt Haralambienek szólítja. Ferdinánd királyt balfasznak, hülye latornak nevezi, aki ezért az egész disznóságért felelős. Haralambie panaszkodik, hogy emiatt a barom beszart német miatt már két hadosztályt kényszerült tönkretenni. Most a harmadikat is pusztulás fenyegeti.

Éjjel Csongor elszenderült kagylóval fülén, arra ébredt, hogy magát Culcer tábornokot hallja hörögni, hogy a nyugatról reá nehezedő nyomásnak már nem tud soká ellenállni. Erősítéseket sürget. Hadosztályokat! És lőszert! Sok lőszert! És gyorsan! Ne ökrös szekéren. A fő lőszerraktár Balotán van. A lőszerhiány az arcvonalon állandó. A Duna partján a megfigyelő hadsereg tábori őrsszerűen van felfűzve-elszórva. Abból nem lehet még egy bataliont sem elvonni! Csernavodától Turnu Severinig. A hadsereg főtartaléka Craiován van. Azt sem lehet elprédálni. A Skarisoveanu és a Haralambie, Lambru tábornokok neve ismétlődik hol szidva, hol tisztelettel. Az egyik a dunai hadsereg parancsnoka, a másik a craiovai tartaléké. Ezek egymás között arról beszélnek, hogy a bukaresti erődítményekből a király a nehézágyúkat a Duna menti harcvonalba parancsolta, hogy Turtukaia eleste után a német-bolgár-török csapatok feltartóztatásában nagy tűzerőt jelentsenek. A nehéz ágyúcsövek szállítása azonban sárba fulladt. Hét pár ökör sem bír egy-egy ilyen monstrummal.

Beszéltek a tábornokok orosz segédcsapatokról, akikre azonban nem lehet számítani, mert csak fosztogatnak.

Hatvan-nyolcvan kilométernyire a harcvonal mögött, ennél több eredményt nem remélt Csongor, de tudta, hogy amit gyűjtött, azt sürgősen „haza” kell vinnie, hogy Falkenhayn profitálhasson belőle.

Második napja vonultak visszafelé. (Erdőkben éjszakáztak.) A köd állandóan megfeküdte Havasalföldet. Tábortűz mellett szárítkozva elaludtak. Éjfél után arra ébredt Csongor, hogy csillagos ég alatt hamvad a tűz. Reggelre újra köd lepte a tájat. Így ment ez másod-, sőt harmadnap is. Román erdei parasztokkal találkozván megtudták, nagyon nyugat felé tértek le. Egy nap, egy éjjel ezért keletnek tartottak. Végre elérkeztek a keresett tizmániai ösvényhez. A román hadak útjához közel kerülve, olyan éhesek voltak, megtámadtak egy lovas fogatokból álló trént, melyen élelmiszert sejtettek. Csaknem pórul jártak, mert a málhás szekerek közelében, odébb, fegyveres alakulatok meneteltek.

A tömegesen előforduló bükkfagombák enyhítették éhüket. Csongor megpróbált pisztrángászni, de hiába. Egyik embere megmagyarázta, az itteni népek valami mérges növénnyel halásznak a hideg vizű patakokban s a pisztrángságot mind kipusztították.

Ez már nem messze, a magyar határtól egynapi járásra történt. Ugyanúgy észrevétlen osontak be az előőrsök között, ahogy kiindultak. Még nem haladt ki az idő októberből.

Falkenhayn egy vezérkari ezredesre bízta Csongor jelentéstételét. Észleleteinek nagy része más kémjelentésekkel megegyezett. Az ezredest leginkább az érdekelte, vajon a román seregek hol terveznek második védővonalat visszavonulásuk esetén. Itt engedett Csongor képzeletének: - A Zsil völgyében semmiképp sem, ahogy én a ködös tájon tájékozódni tudtam, de talán keletebbre, az Olt partján. Noha ezt a feltevését semmiképpen sem támasztotta alá Csongor, az ezredes ezt is szorgalmasan jegyezte.

Embereinek porosz medáliát osztatott ki, magának Csongornak vaskeresztet - az ezredes. (Falkenhayn?)

A november már erősen őszbe fordult, amikor Moldován századosnak sürgősen jelentkeznie kellett Boldogfalván a Kendeffy-kastélyban beszállásolt hadosztály-parancsnokságnál, ahol közölték vele, hogy felderítői teljesítménye jutalmául a v. Schmettow altábornagy parancsnoksága alatt álló lovas hadtesthez kell csatlakoznia, és egyelőre az 5-ik hadosztály parancsnokánál, v. Sänger tábornoknál kell jelentkeznie.

A vezérkari tisztek, mint helyismerettel rendelkező s immár felderítésben is tapasztalt századost (kapitányt) bevonták tervkészítő előmunkálataikba. S e közös munka során Csongornak tapasztalnia kellett, hogy bármily értelmes és képzett katonák új bajtársai, az útviszonyok tekintetében belga és francia körülményekre számítanak. A katonai térképekbe rajzolt csapásoknak és ösvényeknek mindenféle járművekkel való járhatatlanságában egyszerűen nem hittek! Bíztak egyrészt a térképjelek szentségében, másrészt abból a téves feltevésből indultak ki, hogy amit két ló nem bír elhúzni, azt négy vagy hat biztosan elhúzza. Nem hitték el, hogy egy nyolcvan kilométer mély és ötven kilométer széles területen egyáltalán nincsenek utak - csak sziklák és meredélyek. Erre csak legyintettek: van elég dinamit, amellyel a járhatatlan utakat járhatóvá lehet tenni.

Csongor nyíltan megmondta: a német lovashadosztályok nehéz járművei nem tudnak a havasalföldi síkságra leereszkedni. Még a géppuskák átszállíthatóságában sem bízott, amelyek négylovas kocsira voltak szerelve, ahelyett hogy - magyar módra - kis mokány lovak hátára málházódtak volna.

A vízválasztóig csak ökrös fogatokkal sikerült felvonszolni a járműveket. A német vezérkariak most már elhitték a magyar százados menetjóslatait, de az előnyomulás már megindult, visszakozás a német reglama szerint lehetetlen volt. A hétszáz méter magasból ezerháromszáz méterig emelkedő csempészutakat az őszi eső feláztatta - a talaj a ló hasáig érő mocsárrá változott, emberfej nagyságú, sárba ágyazott köveken a lovak lábtörései és hámszakadásai egymást érték. A bányavállalatoktól beszerzett felvonócsigák segítségével fától fáig vontatták a nehéz lövegeket s megrakott országos járműveket.

Sänger báró, midőn trénjével és ágyúival a vízválasztót elérte s már „csak" lefelé kellett ereszkednie, a harcoló csapat előnyomulását rendelte el; a felvonulást Schmidt ezredes biztosította, Éger vidéki cseh népfelkelőivel.

Az ötödik német lovashadosztály halottak napján indult készenléti helyéről. Magyar lovasszokás szerint szép lassú menetben, lóháton kell hegynek fel haladni. A porosz ezredesek lóról szállították legénységüket, hogy hasig érő magas szárú csizmáikban gyalog vezessék lovaikat. Mihelyt elérték a vízválasztót, lórát vezényeltek, s ügetésben igyekeztek a síkság felé. Ennek szomorú következményei lettek. A német lovasok útközben nem szoktak átnyergelni. Ez a mulasztás itt megbosszulta magát. A hosszú hegymászástól kiéhezett lovak hasa annyira lelohadt, hogy a meglazult hasheveder a levegőben lógott. A meredek hegyi ösvényeken „stechtrabban" megtett első öt perc után a nyereg a ló nyakára csúszott, aztán a hasa alá fordult. A lovak üresen ügettek lefelé, a lovas az elejtett pokrócot hátára vetve kullogott gebéje után, nehéz csizmájával el-elmerülve az egyre mélyülő latyakban.

Az éger-vidéki cseheket, lőszerük fogytán, tartalékba helyezték; visszavonulóban siralmas látványt nyújtottak, hordágyon két súlyos sebesültet hoztak magukkal a kötözőhelyre. Az orvos keze alatt egyik nemsokára meghalt, a másik még élt, koponyája tetejét elvitte egy gránát, agyveleje lüktetett.

Az orvos kétszemélyes sírt ásatott, a halott csehet leeresztették, az élőt a sír szélére fektették hordágyon. A jeges esőben szabadon éjszakázók közül sokan megbetegedtek, s a trén lemaradása miatt az éhségtől is gyötörve többen meghaltak. Csongor a nagy támadás megindulása előtt nyolc nap múlva a megásott sír mellett elhaladva még ott látta a nyugágyon haldoklót, agyveleje még mindig lüktetett, s nem akadt senki honfitársai közül sem, hogy a kegyelemlövést megadja neki.

November 14-re érett meg annyira a harci helyzet, hogy a német lovashadtest mélyebben behatoljon a Havasalföldre.

Egy lovaskülönítményt szerveztek ezekben a napokban s feladatául azt adták, hogy derítse fel ismét, vajon Culcer tábornok két hadosztálya és a Tîrgu-Jiu mellett harcoló román csapatok balszárnya között van-e olyan gyönge pont vagy éppen rés, ahol az 5-ik lovashadosztály áttörhetne, hogy az ellenség hátába kerüljön.

November 18-án éjjel indult el Csongor, hogy hírül vigye a Tîrgu-Jiu környékén táborozó lovas hadtestnek: a Tîrgu-Jiu Căpăceni-Rosinca útvonal többé-kevésbé szabad. Ott egyes községekben csak fegyvertelen katonaszökevények lapulnak - éppen a két hadsereg hézagaiban. Az első tábori őrsről telefonálta meg jelentését, de amikor fáradt lován Tîrgu-Jiu felé léptetett, már találkozott a felriasztott 5-ik lovashadosztály élszázadával s nem sokkal utánuk a főutcán Sänger tábornok autójával:

- Rosinca felé megyünk! Pihenje ki magát, és jöjjön utánunk!

Tîrgu-Jiu utcáin folyt a pálinka, a cujka. Sänger, hogy a részegeskedésnek elejét vegye, kiüttette a pálinkás hordók fenekét s a szúrós nedűt az árkokba öntette. Aki nem volt finnyás, árokpartra hasalva részegre szívhatta magát.

Rövid pihenő és tisztálkodás után (a tízes honvédek s a 72-esek körletében) napok óta testén rohadó fehérneműit tűzbe dobta Csongor, de az elhagyott bojárházban, ahová aznapra beszállásolták, csak női selyem fehérneműt talált. Az elég testes nő tisztán hagyta hátra a kényes darabokat. A zubbony alatt csak az ingerlő érzés maradt a férfitestnek. Jól megépített út volt, amerre a felderítés nyomán a lovashadosztály dél felé tört. A nehéz német trént, mely a havasokon nem tudott volna áttörni, valami alkalmas tanács folytán a Fliegende Munizions-Colone váltotta fel - székely fuvarosokból összeállított „repülő lőszeroszlop”. Ezek a gyorsan mozgó mokány lovas szekeresek mindenütt a harcoló lovasok nyomában kocogtak-ügettek.

Csongor az 5-ös lovashadosztály parancsőrtisztje, tarlókon, tüzérségi oldalcsapások srapnel szikrái alatt vágtában lovagolva, többnyire az útmenti szántatlan tarlókon igyekszik, hogy elérje a hadosztályparancsnok autóját. Egy gulyakútnál jelentkezik a tábornoknál, kinek ordonánca a kútból merített friss vízzel szolgál urának. Lovasszázad halad el mellettük, s nemcsak a századparancsnok tiszteleg és vezényel fővetést csapatának, de a lovak is éktelen, szinte fájdalmas nyerítéssel üdvözlik a parancsnokot.

- Mi ez? - fordul Sänger adjutánsához, Köhler kapitányhoz. - Mi ez a disznóság?

Az adjutánsnak fogalma sincs, de már nincs is, akitől megkérdezhetné.

Csongor tisztelettel jelenti:

- A német lovas jól tartja lovát, este nyakába veti a teli abrakos tarisznyát, de reggel, nyergelés után a sietségben többnyire elfelejt neki vizet adni. Ezek a derék állatok szomjasak, s érzik a víz szagát.

Köhlernek a század élére kell vágtáznia, hogy megfordítsa a szomjas lovakat. Csakugyan, a kútnál alig győzik magukat teleinni a szegény kiszikkadt állatok.

- Ön nemcsak bátor s derék katona - mondja Csongornak a tábornok -, hanem jó megfigyelő is.

Egy Rosincába küldött járőr azzal tér vissza, hogy a faluban nincs ellenség.

A hadosztály törzse ott tölti az éjszakát. Élelmet bőven találnak a háborútól megkímélt faluban. Csongor két gyöngytyúkot süt magának, nyárson.

Az időjárás rosszabbra fordult, a csendesen szitáló eső reggelre havazássá változott. Amikor délután a hadosztály (némi távoli lövöldözés után) Strehaia városát elfoglalta, télbe csavarodott az idő. A havas esőt erős fagy váltotta fel, a hópelyhek szárazon szállingóztak, mintha november 20-án karácsony estéje érkezett volna el.

A városban az országos fejetlenség és felbomlás jeleit tapasztalták: a helyőrség úgy szökött meg, hogy senkit, még a vasúti állomásfőnököt sem értesítették. De a tehetősebb polgárok s a kereskedők a katonákkal tartottak. Mire a német elővéd a városba ért, a csőcselék már fosztogatta az elhagyott boltokat.

A tábornok néhány cigány agyonlövetésével próbálta a rendet helyreállítani, s Csongor által fogalmazott kiáltvánnyal közhírré tette, hogy az életnek meg kell indulnia, a kereskedők nyissák ki üzleteiket, mert a német katonák mindenütt készpénzzel fizetnek. A proklamáció kötelezte a pékeket, hogy megfelelő mennyiségű kenyeret süssenek. A bolgár származású pékek ezt a feladatot szövetségi buzgósággal szinte túlteljesítették.

A román katonai vezetésnek fogalma sem lehetett a városka veszedelméről. Craiova felől gyanútlan katonavonatok érkeztek, hogy a nyugaton küzdő Culcer hadsereg számára hadianyagot és erősítést vigyenek. Ezeket a frontra szánt menetzászlóaljakat a németek a vagonokból egyszerű hajde-hajde buzdításokkal kitessékelték, s ellenállás, puskalövés nélkül hadifogságba vetették.

Csongornak nemcsak kiáltványokat kellett fogalmaznia, hanem kézbe kellett vennie a vasúti állomás dolgait is, megmagyarázva mind a fogságba esett katonáknak, mind a vasutasoknak helyzetüket és teendőiket.

Beült a főnöki irodába, egyrészt hogy megakadályozza a telefonjelentések leadását, másrészt hogy (most már kényelmesebb pozícióból) lehallgassa a craiovai hadseregtartalék és a Culcer-hadsereg közötti beszélgetéseket. Nem volt könnyű feladat. A zűrzavaros szitkozódásokból, szemrehányásokból, gorombaságokból, káromkodásokból alig lehetett a részletekben világosan látni, a nagy helyzetre annyi fény derült azért, hogy Turnu Severin kiürítése küszöbön áll a magyar Sivó-hadtest nyomása alatt. De az bizonyosnak látszott, hogy sem Craiován, sem Turnu Severinben, sem Bakotán a front lőszerraktáránál fogalmuk sem volt a román tiszteknek, hogy az őket összekötő vasúti és távíró vonal már a németek kezén van.

Köhler kapitány, akinek az éj folyamán a hallottakról részletes jelentést tett, nemhogy kedvetlen, de éppenséggel desperált hangulatban meredt maga elé a speciálkartéra. Csongor jelenlétében számolt be Nagyszebennek - nyilván magának Falkenhaynak, majd a részletek előadásánál vezérkari főnökének. A lovashadosztálynak sikerült két ellenséges hadsereg közé hatolnia, de most a kiküldött járőrök mindenfelől azt jelentik, hogy a környező falvak tele vannak román katonasággal. A lovashadosztály kutyaszorítóba került. Sivó hadtestének gyors előnyomulására nem lehet számítani. A lovashadosztály nehézvonatát (Schwerer-Bagage-Train) Rosincától foglyul ejtették. Ha nincsenek a fürge székely szekeresek, a repülő lőszeroszlop, mindennek befellegzett volna.

- De még így is végünk lenne, ha a románoknak eszükbe jut, hogy koncentrikus támadást indítsanak a hadosztály ellen. Bíznunk csak a támadókedv hiányában és saját helyzetük nem ismerésében lehet.

Míg erről, elég csüggetegen, beszéltek az éjszakában, román katonaszökevények érkezését jelentették. Köhler nyomban fogadta őket. Vezetőjük egy németül beszélő zsidó altiszt volt, aki elmondta, zászlóaljparancsnoka azzal küldte el őt, jelentse megadási szándékukat. Körülzárt állapotukban reménytelennek tartja helyzetüket. Csongor majdnem elnevette magát. Köhler helyeslő válasszal visszaküldte az altisztet. Hajnalban a főtéren sorakozva megjelent a román zászlóalj, fegyvereit gúlába rakva várta a további parancsot sorsa felől. A román őrnagy azt tapasztalta, hogy a Culcer hadsereg felbomlóban van.

Jó hírek érkeztek Tîrgu-Jiu felől: az ott keletkezett front, mely a nehéztrént elfogta volt, szétfoszlott. A Sivó-hadtest teret nyert, Mackensen jelezte, hamarost átkel a Dunán - Dobrudzsából.

Fogolyőrzésre kisebb különítményt hagyva vissza a lovas hadosztály még aznap megindult Craiova felé. A falvakban, amelyeken keresztülhaladtak, a lakosság mindenütt fehér rongyokat aggatott ki a házakra, akinek volt, fehér lepedőt vagy fehérre mosott inget. Akadt olyan falu, ahol román katonaságra bukkantak, de a főtéren ők gúlába rakott fegyvereiktől távolabb, a megadás fehér jeleivel várták a „győztes” csapatokat.

Filiás község felderítésére Csongort küldték ki néhány emberrel. Ez a jelentéktelen falucska vasúti csomópont lévén, mégiscsak jelentős. A Tîrgu-Jiu mellett vívott csata után errefelé özönlött a foszló román sereg, de különös mód, némi kerülővel, a csatában részt vett kilences huszárok megelőzték őket, s a fehér rongyokkal díszített Filiásban még Csongor kis felderítő csapatát is megelőzték.

A lovashadosztály mentében egy-két távoli puskatűzön kívül ellenállás szinte nem volt, a román katonák vagy civil ruhát rabolva bújtak meg, vagy csapatosan adták meg magukat.

Lőszerhiány miatt mindkét román hadsereg visszavonulóban az a különös helyzet állt elő, hogy a németek (a lovashadosztály) és románok egyes hadosztályai előtt is, után is ellenséges csapat menetelt - menekült.

Erős, ködös időben a Zsil hatalmas (csodamód fel nem robbantott) vashídján keltek át a bevonulók. De már itt csak a 144-es hegyidandár különítményeként egy nappal előbb ideérkezett kilences honvédhuszárok után, kik Anghy Pista őrnagy parancsnoksága alatt lovagoltak. Úgy tudta az eddigi lassan visszavonuló román csapatokat megelőzni, hogy járatlan, kerülő utakat választott csapatának.

Craiova, a maga méreteihez képest, világvárosi jellegre törekedett. Ezért volt különleges a bevonuló ellenséges katonai alakulatok fogadtatása.

A széles bulevardok, paloták, köztéri szobrok magukat kegyesen ajánlva humanitárius, európaias barátsággal üdvözölték a német (és magyar) lovasságot. Másutt s a román falvakban is, a fehér megadási rongyok kitűzése után a megfélemlített nép néma gyűlöletét rendszerint zárt ajtók s lefüggönyzött ablakok mögé rejtette.

Craiován az emeleti ablakokat keleti, drága szőnyegekkel díszítették, csaknem úgy, mintha felszabadítóikat ünnepelnék. A huszároknak tegnap, s az ulánusoknak ma több helyt őszirózsákat tűztek nyeregkápájukra, sisakjukra. A déli korzó népünnepélyszerűen élénk volt. A nők a legújabb párizsi divat szerint öltözve, áradó örömmel keresték a helyzet uraival (tiszt uraival) való szívélyes kapcsolatot. A Minerva kávéház nagy üvegablakai mögött keleties-dús ízléssel öltözött dandyk (fecsore=ficsúr) mosolyogva üdvözölték az ismeretlenül is arra

elhaladókat. A kávéházba térőket felállva üdvözölték. Aki csak egy kicsit is tudott németül, igyekezett eszmét cserélni italát fogyasztó zubbonyos szomszédjával. Hogy Csongor románul szólalt meg, nyomban körülvették, s bizonygatták, ők valamennyien meggyőződéses carpista, németbarát hazafiak s szívük mélyéből utálják az olyan áruló gonosztevőket, mint Brătianu, Take Ionescu vagy Iorga. Furcsa volt, hogy mind a kávéházban, mind a korzón a hölgyek, akikkel szóba állt, akik szóba álltak vele, valamennyien professzoarának, tanárnőnek mondták magukat, s nagyon kedvesen viselkedtek. Estefelé a legkedvesebben két kalapos professzoara mutatott legtöbb rokonszenvet és ragaszkodást Csongor iránt, kik csaknem egyforma karcsú öltözetben lejtettek. Csak a mellükbe tűzött rózsa volt más színű, kalapjuk színe szerint.

Nagyon vidám lányok (hölgyek) voltak ők, s a román szólásnak erdélyi tájszólásán jókat derültek, az irodalmi (regáti) nyelv s az általuk nyilván póriasnak minősülő erdélyi nyelvszokások közötti különbségek miatt. Ez a román különbözőség nyilvánvalóan izgatta képzeletüket, s utóbb, esteledvén ez volt a közvetlen ok, hogy magukhoz hívták, közös szállásukra Csongort, hogy tovább tanulmányozhassák ízes, talán ősibb beszédét - teázás közben.

Csak később gondolt rá Csongor, hogy tanárnő voltuknak ezen a nyelvi érdeklődésükön kívül nem adták jelét. S még később ötlött fel a századosnak, hogy a két (talán testvér, talán barátnő) lány semmiféle férfivonatkozását nem árulta el, még rokonukként sem céloztak holmi egyéb férfiemberre, mintha Csongoron kívül nem léteznék számukra férfi. A terjedelmes kalapokat s a szoros fűzőket levetvén, illően egymás után pongyolába bújtak. Egyikük teát sikerített, mint ígérték volt, kályhájuk tüzét felszították, negyedórán belül kellemes meleg járta át a vendég tagjait is. Amikor a sültkolbászt feltálalták, kérlelni kezdték, hogy vesse le zubbonyát, nemcsak az egyre hevülő szoba miatt, hanem nehogy zsírral fröcskölje be öltözékét. Csongor szabódott, annyit tett meg, hogy kigombolta zubbonyát. Néhány csakugyan zsíros falat után egyik lánynak (nevezzük szőkének, bár inkább barnás volt s a másik viszont koromfekete), a szőkének szemet szúrt a vendég fehérneműje, inge. Csongor inkább összehúzta volna zubbonyát, a kíváncsi szőke meg éppen ellenkezőleg, széttárni igyekezett. Megpillantván a csipkézett női inget a férfi mellén, felkiáltott:

- De hiszen ez craiovai csipke!

- Az lehet - ismerte be Csongor s elmondta, befülledt, lerohadt saját fehérneműjét nem tudta férfifehérneműre cserélni legutóbbi tisztálkodásakor.

Ha eddig nem, a leányok most végképp szívükbe fogadták Csongort. Volt egy dézsájuk, abba vizet melegítettek, hogy megfürdessék.

A zubbony lehántásának most már szemérmi okokból akadálya nem lehetett. De a csizmát mindenképp a hölgyek figyelme nélkül akarta letolni, már csak kapcái miatt is, amelyeket rögtön újságpapírba göngyölt, minden női orrontás elől. Amint a párolgó dézsa szomszédságában nadrágját is letolta, adott szavukat megszegve, a lányok meglepték, s a férfilábakon térdig érő csipkés bugyogónak harsány sikere volt.

Az inget már előbb, s a bugyit is most a lányok húzták le Csongorról, aki megszeppent szemérmével hátat fordítva szemlélőinek, gyorsan belépett a dézsába.

A lányok felváltva, aztán egyidejűleg szappanozták és sikálták a martalékul ejtett katonát, aki erdélyi tájszólásban próbált szabadkozni, de hiába, mert minden tiltakozó szavára egyre vadabb mozdulatokkal tisztogatták testét víz fölött, s ha más hely nem akadt, víz alatt is.

Mikor már nem maradt semmi tisztogatni való, a lányok belátták, hogy meg kell adniok áldozatuknak a nagy kendertörülköző menedékét.

Hiába próbálgatta takargatni magát, a törülköző erre-arra csúszván, hol itt, hol amott fedte a férfitest életerejét, a dézsában még megerősödött állapotában.

Valamiképp a lányok sorsot vetettek. Elsőnek a fekete lány dobta le pongyoláját s kulcsolta karját a védtelen Csongor nyakára. S hosszú örömre számítva egyetlen ugrással két izmos combjával átnyalábolta a szilárdan álló férfi derekát, aki mozdulatlanul tűrte az egyáltalán nem tapasztalatlan női csípő művelkedését, hullámzásait.

Csongorból nemsokára mély sóhaj fakadt, s az önfeláldozóan szorgalmas fekete leány hosszabb küzdelemre felkészült öleléséből engedve csalódottan fordult el választottjától.

Csongor a lepedősen elkészült ágyra dőlt, s valami takarót kért, mert - s erre senki nem gondolt - nem volt mit magára vennie.

Félóra múlva a szőke leányzó megcirógatta a behunyt szemű katonát: - Ne aludj el, kedves! (Nu adorni dragul meu!) - Dehogy alszom - felelt magyarul Csongor, de a lány megértette, s hanyatt fordulásából hívást olvasott ki, s becsúszott melléje a takaró alá.

Jó órányi szorgoskodás után feltápászkodott a szőke, a dézsa kihűlt vize fölé guggolt, hogy meglögybölje magát, s könnyítsen magán. Majd az odavetett törülközőben megszárogatta magát, s teste fehér szépségében, mintha számadásra, odaállt az ágy végébe:

- Sunt mulțumită cu tine! (Elégedett vagyok veled!)

Csongor nem válaszolt, most már csakugyan szenderegni próbált.

Petróleumlámpa állt az asztalon, lángját a szőke halványra csavarta.

Éjféltájt valahonnan előkerült a másik nő, a csalódott, előbb holmi női szitkot dobott a hanyatt alvó felé, de amint a félhomályban jobban odanézett, látta, nem lenne reménytelen egy második kísérlete a megfürdetett s aluvó katonával. Takaróját lerántva, körülményeskedés nélkül beleült a kínálkozó tagba.

Hogy mikor ébredt fel Csongor, azzal senki nem törődött, ő maga sem, és nem számolta senki a fekete nő lovaglásának meg-megújuló vágtáit és záró sóhajtásait.

Végül a lovarnő sokallotta meg a galoppot, s még hasznavehető állapotban takarta le a félig fáradt húst.

Mire Csongor felébredt, felkelt, a lányok selyem férfiinget és hosszú, bokában pertlis vászongatyát kerítettek számára.

Véletlenen múlt a rokonok találkozása Craiován. Anghy Pista egyik huszárja fejsebével bajlódott, s megkérte (megkérték) Csongort, vigye román szóval az ottragadt katonakórházba. S éppen a sebészetre, melynek egyik vezetője Moldován Károly volt. Nem parancsnoka, csak egyik parancsnokhelyettese egy akadékoskodó ezredorvosnak, aki az ardeleán doktorra féltékenykedett, s emiatt midőn a magyar huszár fejsebét személyesen látta el, unokaöccsétől a menekülés lehetőségeit tudakolta.

Mi sem volt könnyebb, mint az 5-ik német lovashadosztály egészségügyi részlegébe beszerezni Karcsi bácsit, aki szászul jól megértette magát német orvoskollégáival, akik román tudása miatt is szívesen maguk közé fogadták.

Csongor engedelmesen viselte parancsőrtiszti minőségét a német tábornok mellett, mely Craiovától Bukarestig végképp felderítő tiszti feladatokká változott s olyan állandó életveszéllyé, amit soha senki nem fog neki meghálálni, mert minden teljesítménye után, hogy élve parancsnokai elé kerül - jelentéktelenné válik bátor s életveszélyes tettsorozata, már csak

azzal is, hogy sebesülés nélkül úszta meg minden újabb, egyszerű kalanddá minősülő vállalkozását.

Az első kaland mindjárt Craiova után esett. Vagy húsz kilométerre a várostól a felderítő járőr jószemű huszárai nagy lovascsapat közeledését jelentették. Nem volt biztos, vajon nem menetlovasok, vagy éppen eltévedt magyar huszárok, esetleg oroszok. A Craiova bejáratát védő német parancsnoknak rövid jelentést írt Csongor, majd hogy bizonyossá váljék a közeledők kilétéről, ő meg lován ülve maradt. Ha az a tömeg, mely közeledik, magyar lovasság volna, már régen járőrök előre küldésével biztosítaná magát. Ütközeti járőrökkel. De ezek úgy jönnek, tömötten, mint eleven fal. S aztán bizonyság: az egyes századok kürtjelekkel biztatják, szórakoztatják egymást. Ezek csak románok lehetnek, rosiorik. Csongor s a mellette maradt huszárok erre vágtában vissza! A román lovasok e néhány magyar nyomában rohamot kezdenek. Az országút árkaiban meghúzódó német géppuskások ellen, akik Csongor jelentése nyomán, mikor a lovasok lőtávolon belül érnek, megkezdődik a nyílt terepen a kaszálás.

Az előterepet rövidesen lovak tetemei, emberi hullák, ló nélkül szaladgáló lovasok, lovas nélkül száguldó paripák lepik el. Akik életben maradtak, rohanva, kúszva-mászva eltűnnek az esti szürkületben - nincs ki üldözze őket, a német géppuskások maroknyian vannak.

Másnap Caracal felé szól Csongor parancsa. A síkság végtelenül egyhangú. A látóhatáron a föld s az égbolt egybeolvad. Jobbról s balról túzokok legelésznek százas csapatokban. Az eget varjúk tömör, nagy rajai sötétítik el.

Caracalban a lakosság fehér rongyokat rázva üdvözli az érkezőket. Gazdag görög kereskedőváros. A jómód túlzásai itt: a kilincs és az ablakvas is ezüstből van.

Tovább az Olt felé. Órák múlva egy repülőgép köröz a kis csapat fölött, majd velük szemben a sík mezőn leszáll, barátságosan integet, majd a lóról szállt huszárok segítségével a gépből szállva, meglepetten fordul a nyilvánvaló parancsnokhoz.

- Mais vous étes pas Roumain! (De hiszen Ön nem román!)

- Pas du tout! Je suis hongrois et vous étes maintenant mon prisonier. (Persze hogy nem vagyok az! Magyar vagyok, és ön az én foglyom!)

- Quelle bétise! (Micsoda marhaság!)

S fogolyként maga megnyugtatására, egy cigarettát kér. Francia volt, s lett első és utolsó harcba vetése.

Előre Stoinescu felé, hol az Olton átívelő hídszerkezet látszott.

A lovasok közeledésére óriási robbanás! A hidat kellett volna megsemmisíteniök, de a román utászok az ekrazitos szelencéket rosszul szerelték fel, a hídnak egyetlen csontja sem görbült meg.

Az Olt bal partja itt s feljebb mindenütt a havasokig 10-15 méterrel magasabb, mint a jobb part, mely hosszú, végtelen síkságban folytatódik, s a meder mellett elmocsarasodott. A bal part eszményi védővonal lehetett volna. A román vezérkar elmulasztotta itt a védőerődítést.

Roşiori de Vede városa következik, rövid tűzharc a város előtt, majd a fehér kendős megadás után ablakokból, háztetők elől orvul tüzelnek a német lovasokra.

A hadosztály sietve továbbvonult, s Csongorra bízták, hogy büntesse meg a várost, hogy a helyi kórházban biztonságosan lehessen elhelyezni a nap sebesültjeit.

Csongor a polgármestert és az előkelőségeket a piactérre rendelte, hogy szigorú beszéddel felelősségre vonja őket, s lóhátról közölje teendőiket. De mielőtt szóhoz jutott volna, mi történt? A polgármester megcsókolta Csongor lovának kengyelét. S mielőtt tiltakozhatott volna, még vagy ketten a rongyos urak közül a másik kengyelt illették ajakkal.

- Miért teszitek ezt?

- Azért - felelte a polgármester még mindég kezében tartva Csongor fél kengyelét -, mert a pasa apáinktól is, nagyapáinktól is követelte a nyílt megalázkodást, mielőtt valamely büntetést szabott volna ki reánk. Ezzel akarjuk mi is haragodnak fullánkját venni.

Csongor az összes polgári fegyverek elkobzását rendelte el, s tízmillió lej hadisarcot írt elő a városnak.

Roşiori de Vedében több bank működött, a pénz két órán belül együtt volt.

Mintegy háromszáz vadászpuska gyűlt össze, köztük több hasznavehetetlen százados mordály is.

A pénz két hátizsákban a német hadosztály zsákmánytisztje (beute offizier) kezébe került.

Csongort innen Alexandria felé küldték, hogy a Dunán átkelő német-bolgár-török Mackensen-sereggel keresse az összeköttetést.

Egy faluban azt hitte, oroszokba ütközött, már-már tüzet parancsolt, mikor kiderült, bolgárokkal találkozott, kiknek uniformisa színben, szabásban megegyezik az oroszokéval.

A bolgárok kis mokány lovakon ültek, ezek nagyon kevés időt tölthettek istállóban, s csutakolásban és kefélésben kevés részük lehetett.

A bolgárok sokféle mód nyergeltek és kantároztak. Az angol prices nyeregtől a magyar kápásnyergen át a kettős hevederrel felcsatolt kozáknyeregig mindent használtak. Az egyik csikózablával, a másik martingallal, a harmadik feszítőzablával lovagolt, de valamennyien könnyű kézzel tartották a kantárszárat.

Már Bukaresthez közeledvén az alkonyatban egy motorkerékpáros hírvivőt fogtak el, akit a bukaresti Bragadir erődből indítottak útnak, s Tituba és Obodenibe kellett volna kézbesítenie bizonyos parancsot, mely szerint a bukaresti helyőrség kirohanást tervezett, melynek az 5. lovashadosztály bekerítése és elfogása lett volna a célja. Három csoport a vázlaton megjelölt helyzetből kiindulva készült a hadosztályt megtámadni. Az indulási idők úgy voltak meghatározva, hogy másnap reggel 8-kor mindhárom támadó román csoport egyszerre kellett volna a német lovasság jelenlegi tartózkodási helyére érjen.

A hadseregparancsnokság, mellyel a román bekerítési tervet drótnélküli távírón jelentették, a következő parancsot adta: „Az 5-ik lovashadosztály helyt marad és bevárja a III. román csoport támadását, mely elől harcolva fog déli irányban visszavonulni. Seregvonatát (trénjét) azonban azonnal indítsa útba, Gratiáig. A Mackensen-féle hadosztály azonnal indul, és gyors menetben eléri Obodenit, ahol a bukaresti II. sz. csoportot megtámadja, hogy annak a tervbe vett találkozóhoz való menetelését megakadályozza. A 7-ik lovashadosztály azonnal indul, hogy az I. és II. román csoport közé beékelődve azok egyesülését megakadályozza. A Gratia előtt álló bajorok úgy induljanak, hogy a déli irányban visszavonuló 5-ik hadosztályt üldözők hátába kerüljenek.”

Csongor parancsőrtisztként ezen a napon Sänger tábornok mellett működött. Egy gémeskút magasából figyelte az ütközetet. Ez volt az egész háború ideje alatt az egyetlen alkalom, mikor a harccselekményt festményszerűen láthatta zajlani: mintha moziban lenne. Az

ellenséges századok felfejlődését, támadását, a német tüzérség tervszerű tüzét és a lovasszázadok ugyancsak tervszerű, késleltetett visszavételét. Végre már annyira haladt a visszavonulás, hogy a bajoroknak már régen az üldöző III. sz. román csoport hátába kellett volna jutniok. Az 5-ösök már olyan délre kerültek, hogy hallhatták az Obodeni körüli, ugyancsak tervszerű ütközet harci zaját. Ekkor a nyugtalan vezérkari főnök Csongort küldte a bajorokhoz, hogy sürgesse harcba lépésüket. Ellenséges csapatok szárnyait s üldöző járőreit megkerülve jó félórányi vágta után a láthatáron megpillantotta a közeledő bajorok rajvonalát. Feléjük, közéjük vágtatva egy öreg ezredesnek jelentette a sürgető utasítást, ki bicegve követte csapatát, így válaszolt: „Tanuld meg fiam, hogy a harcban a sürgetés soha nem marad el, amikor az egyik csapatnak a másik segítségére kell sietni."

Csongor az 5-ösök keresésére indult, lovát lépésben tartva, vesszejében rövid, éles fájdalmat érzett. Gatyája gyűrődésének tulajdonította lovaglásban edzett alteste szokatlan viselkedését.

Alkonyodott, mire odaért, ahol a hadosztálytörzsnek lennie kellett.

Románul igazoltatták.

- Om bun! (Jó ember) - válaszolta könnyedén, az előőrs továbbengedte.

Végül megtalálta a hadosztálytörzset, sokkal délebbre az eltervezett falunál, a bajorok késedelmeskedése miatt. A román támadók így is be voltak kerítve - talán nem is tudták még.

Észak felé nagy kanyarodással indultak meg Bukarestet körülfogni.

Olyan világos éjszaka volt, hogy újságot lehetett volna olvasni: a kimpinai olajtartályok égtek, égig érő lámpásként.

Bukarestet Európa legmodernebb erődrendszere veszi körül, azt beszélték, s azt is, hogy süllyeszthető páncéltornyokkal, messzehordó ágyúkkal, szárazföldi torpedókkal fog védekezni, s a mozgó harc lövészárok-háborúvá fog süllyedni.

A németek, kik étkezés tekintetében igénytelenek voltak (reggelire s ebédre többnyire egy-egy zsíros kenyérrel beérték), jó szállásért, hol meleg szobát és puha ágyat kaphattak, késhegyig menő harcot folytattak a szállásmesterrel, s még a tábornokok is egymás közt. Tanúja volt Csongor, hogy egy Stirbey-kastélyhoz érvén, ahol tízannyian megfértek volna, mint kényszerült Sänger tábornok egy nála nem rangidősebb, de birtokon belül lévő (fekvő) tábornok előtt retirálni, s egy közeli kórházban, ahonnan a halottakat csak nemrég távolították el - puszta szalmán meghálni.

Ez december 4-én történt, Borbála napján. Beérkezett kémjelentések szerint aznap készült Ferdinánd király Ploeşti-en keresztül északra menekülni Bukarestből. Ezt a vasútvonalat kellett nekünk felrobbantani, hogy a királyt elfoghassuk. Sem a robbantás, sem a foglyulejtés nem sikerült, bár az egész napos köd kedvezett volna tervüknek. Egy készülőben vagy felbomlóban lévő román védelmi vonalba, rendszerbe, vagy rendszertelenségbe bonyolódtak.

Az esteli sötét ködben egy kastélyhoz érkeztek, ott egy inasforma görög vénember közölte velük, hogy a bufteai kastélyban vannak, s beljebb invitálta Csongort. A hallban meglepetés fogadta: három német tiszt ült egy asztal mellett - hadifogolyként. Csongort, mint felszabadítójukat üdvözölték, s Csongor is őket, embereit a park keleti szélén állította fel védelemre, s maga a német urakkal a kastélyban való éjszakázást határozta el. A három német a Mackensen-hadsereghez tartozott, s az őket foglyul ejtő román tiszteknek számos írásbeli igazolást adtak, hogy hadifogolyként jó bánásmódban részesültek.

Alig költötték el derűs, szabad vacsorájukat, amikor kint lövöldözés kezdődött, Csongor várta, hogy lovásza jelenti, mi történik, ehelyett azonban rosiorok csapták ki az ajtókat, s több tiszt rontott be s került szembe az egyetlen magyarral. Szürke, francia szabású sapkáikat s pelerinjeiket hanyagul a fotelekre dobták, s foghegyről, tört franciasággal faggatni kezdték Csongort, ki óvakodott elárulni, hogy tud románul, s szorult helyzetében is élvezte maguk között kimondott infámis gondolataikat. Mindannyiuk meglepetésére két szuronyos katona tessékelte be azokat a németeket, akik a vacsora mellől a fegyverropogás zajára valami szekrényekbe menekültek vacsorázó társuk mellől.

Ezután szabályos fogolykihallgatás következett, egy németül s magyarul is beszélő bukaresti zsidó hadnagy tolmácsolt. A három Mackensen-tiszt megtagadta a vallomást, egyedül Csongor volt hajlandó beszélni. Ő kezdettől élvezte a tolmács félrehallásait, félrefordításait, és segítette is a tört magyarsággal szóló s láthatólag a román fentebbi stílt sem eléggé ismerő bukaresti zsidó fiút. A süketek beszélgetésévé fajuló társalgást a vallatók már-már megunták, amikor a görög komornyik vacsorára (nyilván az az előbbinél tartalmasabb vacsorára) invitálta a román - s pillanatnyilag győztes - tiszteket, kik otthagyták foglyaikat, s átsiettek a nagy ebédlőbe, kettő kivételével, ők elébb túlságosan a pohár fenekére nézhettek, s a kényelmes fotelokban elfeküdve hortyogtak. A tolmács hátramaradt, s közölte, most már németül, hogy az ajtó előtt őr áll, s ha kiszökni próbál, az lelövi. Az ablakon vasrács volt, s az őrszemek még egy utolsó halálos eligazítást is kaptak a szorgalmas s kissé nyilván ingerült tolmácstól.

Néhány perc múlva Csongor magára kanyarított egy odavetett pelerint, fejébe csapott egy francia szabású rosiori tiszti sapkát, s kilépett a folyosóra, az őrnek, aki hangosan tisztelgett, odavetett néhány kötelességteljesítő, biztató szót, s kilépett az udvarra, hol őrtüzek mellett katonák heverésztek. A józanabbja alázatosan tápászkodott fel, hogy tisztelegjen a mezők felé tartó feljebbvalójának.

Nyugat és hajnal felé talált rá Csongor az 5-ik hadosztály törzsére, ahol már elveszettnek hitték. Kijelölt szállásán mély álomba zuhant.

Ébredéskor olyanfajta kényelmetlen érzése volt, mint serdülőkorában, amikor éjszakai pollúciója eredményét kellett tapasztalnia hálóköntöse alsóbb részein. Most azonban nem emlékezett rá, hogy akár álmában is ilyesmi történt volna vele.

Megtekintvén magát, tapasztalhatta, hogy valami sárga, ragacsos nedv távozik folyamatosan nemi szervéből. Felkereste, megkereste az egészségügyi részlegnél nagybátyját, akinek itt is kényelmetlen nézeteltérései voltak trehány orvoskollégáival és a hanyag szanitécekkel, s nyomban panaszaival öntötte el unokaöccsét. Jó negyedórába telt, míg a maga bajával is előhozakodott a fiú. Félrehúzódtak, s egy alkalmas kórtermi zugban Csongor letolta nadrágját. Moldován doktor nem nyúlt hozzá a figyelemre méltatott szervhez, csak érdeklődőleg odahajolt, mintha szimat által is próbálna megbizonyosodni a kóresetről, még ritkán viselt cvikkerét is feltette. Mikor felemelkedett, férfiasan szembenézett.

- Hát öcskös, ez gonorrhoea, a javából, például szolgálhatna holmi kezdő orvosnövendékeknek.

Csongor értetlenül csatolta nadrágját.

- Gonorrhoea? Az mi?

- Boala venerica.

Csongor értetlenül bámult.

- Venereás, vénuszi kór.

- Vénuszi?

- Magyarán szólva: kankó, tripper. Ha a magyar nyelvújítás szavával kell élnem, amelyet a magyar egyetemen még tanulhattam: húgycsőtakár.

Ez a legutóbbi, s immár régies kifejezés térítette észhez.

- Hol szerezted? - kérdezte Moldován Károly sebész főorvos.

Csongor csak legyintett. Nem volt kétsége, hogy a craiovai professzoarák valamelyikétől kaphatta az emléket, de az éjszaka oly kellemesen telt, nem tudott egyikőjükre sem haragudni. S ha arra gondolt, hogy ő is segített, hogy a másik megkapja...

A gyógykezelést azért nyomban elkezdték.

Bukarest alá egyelőre csak lovashadosztály érkezett. A parancsnokság önkéntes tiszti járőröket kért a város felderítésére. Csongor jelentkezett, bár óráról órára nehezebben esett a lovaglás.

Egy ismerősétől megtudta, a város szívében, a Calea Victoriin, a királyi palota előtt még egy szotnya kozák táboroz. A román csapatok mind visszavonultak, vagy polgári ruhába öltöztek, ezért a sok elszórt katonai felszerelés és a sok fiatal férfi az utcákon.

Minél beljebb ért Csongor járőre a város központja felé, a hangulat annál népünnepélyibb lett. Virágokkal s kalaplengetéssel fogadta a nép az első ellenséges katonákat, akárcsak Craiován, de Csongor most minden őszirózsát és csókot intő úrinő mosolyában sárgálló húgycsőtakárt látott.

A járőrök bevonulása, visszatérése után jött a parancs, hogy az egész Schmettow-lovas-hadtestet Bukarest északi megkerülésével kelet felé tolják el. Az 5-ik lovashadosztályt egyelőre Tunáriba rendelték pihenőre, ahol csodálatos keleti zsibvásárral fogadta a nép a lovasokat: mindenféle mozgó árusító kínálta portékáját, férfi és nő ajánlotta fel szolgálatait, magát, feleségét, ökrét, szamarát és mindenféle egyéb jószágát.

Magyar huszárok vonultak át a helységen, tőlük származott a hír, hogy Ferenc József meghalt, s nemsokára megkoronázzák az új magyar királyt, IV. Károlyt. Vajon milyen lesz? Az öreget már nagyon megszoktuk - mondta Moldován doktor, miközben orvosi elbocsátó levelet szerkesztett Csongor számára, hogy a Ploeştiből Szeben felé induló sebesültszállító vonatra feljuttassa - „herelobbal tetőződik bajod, tartok tőle, hogy elveszíted nemzőképességedet”.

Ez fájt Csongornak talán legjobban.

1917. július

Tisza István elutasító modora és egyre romló tekintélye hónapokon át visszatartotta Moldován Györgyöt, hogy ultima ratióként elmondható józan tanácsaival felkeresse. Tartott tőle, hogy a lehetséges tanácsok egyben Cassandra-jóslat riadalmaként is hatnának - a győzelem óráiban.

Hogy júniusban a miniszterelnökségből kiszorult Tisza, meg kellett keresni a következő embert, akivel e végzetes kérdésről tárgyalni, tanácskozni lehet. Választása két jelentős erdélyi személyiségre esett, Ugron Gáborra és Bethlen Istvánra. Mikor az Erdélyi Szövetség

elnökévé a 42 éves grófot, IV. Károly király valóságos belső titkos tanácsosát választották, ővele látszott érdemesnek megbeszélést kezdeményezni.

György tudta, hogy a gróf a parlament és a harctér, valamint birtokai között végez szabályos ingamozgást - a vajdakamarási kastély intézőjével teremtett személyes kapcsolatot, hogy neki telefonon jelentse, ha az „elnök" úr a birtokra érkezik, néhány napos vagy néhány hetes ejtőzésre. (Az nem is juthatott eszébe, hogy ezt a gyanakvó főurat egyszerű vízaknai otthonába invitálja.)

Július közepén az intéző jelentette, hogy a gróf úr őméltósága Vajdakamarásra érkezett, de nem óhajt senkit sem fogadni. Erre György tétovázás nélkül azt kiáltotta a telefonba: - A szebeni érsek jogtanácsosa akar vele beszélni Erdély jövőjéről. - Néhány perc múlva az intéző kedvező választ mondott a távbeszélőbe.

Ugron Gábor akkoriban tett nyilvános kijelentése szerint, a parlamentben már mindenki tudta, hogy Bethlen István az ország sorsának intézésében nagyobb szerepet fog vinni, mint mostanság elképzelhető.

A vajdakamarási fogadtatás csakugyan a görögkeleti román érsek jogtanácsosának szólt.

- Remélem, jó híreket hoz - üdvözölte a gróf Györgyöt.

- Bármilyenek legyenek is híreim, mind jóra fordíthatók.

- Érdeklődéssel hallgatom.

- Minden elgondolását és cselekedetét, amit Erdély érdekében kifejteni méltóztatik, mi a legmesszebbmenően helyeseljük. A sármási gázmezők hasznosításainál ragaszkodni kell ahhoz, hogy az ország belsejébe tervezett gázvezetékeket csak azután építsék ki, miután a Székelyföld, Marosvásárhely és Brassó vidékének iparosításához szükséges energiát biztosították. Nemes gesztusnak tetszik számunkra, e részt kívülállók számára, hogy a gázmezők területét birtokló urak kutatmányi tulajdonjogukról lemondtak, s hozzájárultak, hogy a közeli s főként a székelyföldi ipari és magánfogyasztók alacsonyabb áron juthassanak az új energiaforrás használatához, mint a majdani, távolabbi felhasználók.

- Ezeket az elgondolásokat és meggondolásainkat elemi kötelességünknek éreztük, mi mezőségi nagybirtokosok.

- Ha szabad helytelenítő megjegyzést is tennem: a Deutsche Bank szerepét a gázmezők és vezetékek kiépítésében kétségesnek tartjuk.

Moldován kissé még az érsek véleményét is sejtette.

- A háborús helyzet múltával ez a kapcsolat is módosulni fog.

- Nagyon helyeseljük azt is, hogy Erdély vasútvonalát mintegy felével meghosszabbítani tervezik, különösen a nyugat-keleti vonalakat. A Borgó-hágó, a Tölgyesi-szoros, Gyimes és a Bodzai-szoros felé tartó vonalak kiépítését, különösen a székely körvasút megkerülésével, de az azonos nyomvonalak felhasználásával.

- Vallom - mondta a gróf -, nincs ma égetőbb kérdése sem hadviselésünknek, sem élelmezésünknek, sem gazdasági életünknek, mint az erdélyi vasutak kérdése.

- Azt is tudjuk viszont, hogy bizonyos, nem erdélyi pártkörökben másként vélekednek erről.

- Tudom - folytatta a gróf -, de félre kell tenni most minden pártszempontot, hogy jóvátegyük azokat a mulasztásokat, melyeket a magyar állam, a magyar közvélemény, a magyar nemzet, a magyar parlament Erdéllyel szemben elkövetett az évtizedek során - elhallgatott, majd

fölemelt ujjal folytatta -, de úgy gondolom, jogtanácsos úr jövetelének ezek tudomásulvételénél fontosabb célja is volt.

- Engedje méltóságod, hogy saját szavainak ismétlésével közelítsem meg mondanivalóm érdemét.

- Kíváncsian hallgatom.

- Nem titok, hogy az antant-békefeltételek környezetünkben nemzeti elvű átrendezést tartalmaznak. Ön a Monarchiát, mint kelet-közép-európai, kiegyensúlyozó hatalom fennmaradását tartja szükségesnek. Ausztria és Magyarország - mondta ön - nem egyéb, mint a kis nemzetek vétója a nagyokkal szemben. S szétszakításuk, szakadásuk német vagy orosz hatalom martalékává tenné őket.

- Folytassa kérem.

- Az orosz hatalom, jelen állapotában, nem veszedelem, a németek pedig elveszítették velünk együtt a háborút.

A gróf elgondolkozva hallgatott.

- Az most a kérdés, alkalmas-e a Habsburg Birodalom eddigi s jövendő szerepkörének ellátására. Nem lenne-e szükség szerkezeti reformokra?

- Ezeket össze kellene kötni területi kérdésekkel is - mondta István gróf -, s magunkat nem tartom vert állapotban lenni a szerbekkel s a románokkal szemben.

- Igen, tudom, méltóságod azt tartja, hogy Boszniát és Hercegovinát megosztva Horvátország és Szerbia között, Szerbiát egy a Horvátországéhoz hasonló autonómiával felruházva Szent István koronájához kell csatolni.

- Nem ez az ön véleménye is?

- Emlékeztetem önt boldogult Andrássy Gyula 1877-es kijelentésére: a csónak tele van, nem bír el egyetlen szál nemzetiséget sem, akár aranyból van, akár szemét.

- Hagyjuk ezt - legyintett a gróf -, magam is visszavonóban vagyok ezt az elgondolásomat, de Románia ügyében határozott vagyok: az ország keleti határainak biztosítására lakosságcserét javasolok. A hadikárpótlást nem pénzben, hanem Havasalföld és Moldva szegélyének jelképes átadásával kérjük, ahová a tőlünk áttelepítendő románokat költöztetnénk. Helyükre megbízható magyarokat hoznánk, elsősorban a moldvai csángókat.

- Ha sor kerülhet rá, eziránt lehet tenni lépéseket, de óva intem önt, hogy határainkat kelet felé akár egy méterrel is kiterjeszteni javasolná.

- Valamit azonban tenni kell ez ügyben.

- Engedje, hogy megint egy múltbéli magyar politikusra hivatkozzam: Kossuth Lajosra, az ő hagyatékában a magyar-román megbékélésként Erdély autonómiája van iktatva.

Bethlen csodálkozólag s tiltakozóan tárta szét karját.

- Ne méltóztassék jelen győzelmi helyzetünkben a német hadsereg szerepét állandónak tekinteni. Távozásukkor helyüket az antant foglalja el. Az utolsó óra, hogy Erdély autonómiáját mi valósítsuk meg, jelen határaink keretében. Utolsó és egyetlen lehetőség, mert nélkülünk s más nem fog ilyen megoldásra törekedni.

Csaknem egy órát beszéltek, vitatkoztak még ezután. Moldován biztosította a grófot, hogy az erdélyi románok ma még megnyerhetők a közös ügy számára.

- Ma még?

- Igen, de holnap talán már nem.

Moldován a lehetőségek határát adta elő reális részletességgel, Bethlen az érvek hatása elől előítéleteinek bomló bástyái mögé hátrált - egyre kevesebb meggyőződéssel, de makacsul.

- Akárhogy is lesz, a háború után új világ kezdődik, jogtanácsos uram. Ha, adja isten, mi leszünk azok, akik ennek az új világnak útjait ebben az országban kiszabhatjuk, meg kell hogy tagadjuk sok régi meggyőződésünket és előítéletünket. Olyan dolgok, mint az agrárreform, a népegészségügy, a falvak kultúrája, az anyanyelvi magas szintű oktatás, talán elérkeznek a megvalósulás küszöbére.

- S hogyha pedig nem mi leszünk, akik az élet, a nemzetélet új útjait kicövekeljük, magyar szívünk minden erejével azon leszünk, hogy népünk léte biztosítva legyen, ha nem is egy autonóm Erdély előnyösebb és szerencsésebb keretei között.

- Az ön magyar szíve - csodálkozott a gróf.

- Igen, igen - bólogatott Moldován, s hosszan búcsúzkodtak.

- Még találkoznunk kell!

- Igen, igen...

1917

Aszpázia újévi levele György „öccséhez”:

Kedves Gyurica! Mindenekelőtt azt tudatom Veled, hogy közös öcsénk Karcsi, aki - tudod, nem tudod - Szebennél a román csapatokhoz állt, s Craiova kórházának főorvosa lett, de Csongorhoz csatlakozott - a minap felkeresett, s közölte, nem érzi magát jól a német orvosok között Falkenhayn seregében. Nem volt őt nehéz beszereznem Bibescu hercegnő vörös-keresztes kórházába, amely (talán nem tudod) Mackensen tábornok megszállási területén van. A napokban meglátogattam „barátnőm” kórházát, ott Karcsi megsúgta, itt sem találta meg helyét. Hát egy kisebb békeexpedícióval Alexandru sógor jóvoltából sikerült őt kiajánlanom Moldovába, ott mindenkor híjával voltak a kitűnő sebészorvosoknak.

Csongor fiad hogy van? Gyógyulnak-e vitézi sérülései?

Vőm, ha lehet még így neveznem Stefanescu urat, súlyosan megsebesült Buzău védelmében. Úgy látszik, hitvese, a mi drága szerencsétlen Agathánk öröksége mellett megszállotta a bátorság, és szembeszállt a családi birtokot támadó ellennel.

Ennyit magunkról, a többi, ami itt következik a közt illeti, közös szemléletünkben s élményeink által Alexandru sógorral.

Bukarestben most 120 ezer férfi és 189 ezer nő él. 12-ben 173 ezer férfi és 166 ezer nő volt itt. Az osztrák-magyar állampolgárok száma 26 ezer.

Netzhammer püspök panaszkodik, hogy a németek nehézkesek a szervezésben.

Mackensen marsall azt mondja: nem akarunk rosszat Romániának, megállunk a Szeretnél. Ez a háború az önök érdekei ellen indult!

Azt mondják, Ploeşti közelében egy maroknyi német katonaság megadta magát. Szörnyen el voltak gyötörve.

Bukarest eleste előtt még lehetett volna békét kötni, s a király bocsánatot kapott volna.

Amíg a király román földön marad, senki román nem kezdeményez ellene semmit, de mihelyt átlépi a Prutot, akkor az országot úgy fogják megítélni, mint Franciaországot 1870-ben. És ha Németország adna egy új királyt, el lehetne kezdeni az ország újjáépítését. Fontos előbb Besszarábiára gondolni, mint Erdélyre. A németek itt rosszul taktikáztak.

A marsall szerint még vannak remények.

A szégyenteljes internálások ügyében a tábornagy engedékenynek látszik.

Január 30. Rendkívüli jelenség: a fák rügyeznek, a dinasztiaellenesek Carp körül gyülekeznek.

Csak azért megyünk a Szeretig, mert a németek nem tudnak tovább menni.

Az internált és kiengedett tiszteket újon begyűjtötték.

A német rendőrség kilakoltatta a tudományos akadémiát. Egy bolgár főhadnagy összeszedett minden bolgár kéziratot. A szláv szekciót teljesen kiürítették. Valamit kellene tenni Mackensennél.

A tábornagy megemlíti, hogy a román csapatok Erdélyben kifosztották az irattárakat, és a fejedelmek kéziratait elvitték.

Azt kell írni: az akadémia nem állami intézmény, s Hága védelme alatt áll.

Február 10. A császár születésnapja népünnepély.

Az akadémia irattárát visszaadták, néhány bolgár oklevél kivételével.

A gyalog csendőrséget internálták. A kormány parancsára maradtak vissza. A német rendőrség eleinte felhasználta őket.

Február 17. Megjelenik a kenyérjegy. Naponta tizennégy deka a fejadag. Havazik. A konzervatív párt ülésén huszonketten vettek részt.

Február 18. A fogolytáborokban tífusz, nincs tüzelő és ennivaló. Már a kórházak is tetvesek, s felütötte fejét a tífusz.

Minden szállítás megbénult a hideg miatt.

A németek csak a földbirtokosokkal és az oroszokkal állnak szóba.

Egy fronton átjött uradalmi erdész közli: az arcvonalon már nincsenek román csapatok. A hadsereg maradványait Botoşaniban és Dorohoiban szervezik át. Úgy tetszik, Bákó katonai központ.

Stere azt mondja, a föderációs lehetőséggel meg lehetne nyerni a magyarok bizalmát, de még inkább a németekét is. Talán vagyunk az a kényszerítő erő, amely a magyarok döntését meghatározhatná.

Szegény megyék: Vlasca, Teleroman, Ialomiţa! Nehezen fognak talpra állni.

Sturdza asszony azt hallotta, Carol herceg mégis eljegyezte Tatjána nagyhercegnőt. S a cár az eljegyzési ebéden azt mondta volna: Románia a leányom lesz, s hadserege a jövőben az én hadseregem!

Február 27. A tulajdonosoknak birtokaikra kell menniük s ott kell maradniok.

A denunciálók nem pihennek.

Leszerelik az Assan malmát, Románia legmodernebb malmát.

Stirbey azt mondja, a zsidók nagy kedvezményt élveznek, mert a Moara Commercială malmát, mely talán még modernebb is az Assannál, érintetlenül hagyták, pedig angol érdekeltség is.

Carp meséli, hogy a németek Lengyelországban és Belgiumban a helyi elemekkel akartak kormányozni. Szerinte a zsidók mindenütt rossz tanácsokat adnak a németeknek.

A *Temps*-ben Take Ionescu azt nyilatkozza, hogy a Bukarestben maradt szörnyeteg politikusok nagyon meg fognak lakolni. A lap külügyminiszternek nevezi őt.

Március 12. A román katonaruhákat nem lehet tetvetleníteni, mert ötven foknál szétporlanak. A német posztó kétszáz fokot is kibír.

Katonáink bakancstalpa papundekliből van.

Mackensen Carppal tárgyal a különbékéről, de Bécsben nem nagyon bíznak benne.

Március 14. Hóvihar.

A Brătianu családot Hereşti-be internálják.

Március 17. Rendelet jelent meg, hogy fiákert csak katonai célra lehet használni, vagy külön írásbeli engedéllyel. Már a legkisebb pónit is elkobozták.

A túszok szedése folyik, a legkülönbözőbb rétegekből.

Már a németek által állásba helyezett tisztviselőket is letartóztatják.

A sokat zaklatott pékek bezártak. A malmok üzemanyag híján nem működnek.

A rendőrkapitánynak listája van a pederasztákról. Több politikust is nyilvántartanak.

Busschétől Berlinen keresztül többször kedvezést kértünk az internáltak számára, most az a hír érkezett, hogy neki, mostani helyzetében semminemű befolyása sincs.

Március 20. Tantiloff generális megígérte a Bulgáriában lévő román hadifoglyok névsorát. Ami a zsoldot illeti, a Szobranje egy törvénye kimondja, a tiszteket úgy kell élelmezni, mint a legénységet, de nem kaphatnak zsoldot.

Most végre gondolkozni kellene a jövendő román-bolgár barátságról.

Huszonnyolcezer fogolyról van szó.

- Ha mellettünk szálltak volna harcba a románok - mondta Tantiloff -, most minden másképpen lenne.

Duca kiszabadult - sírva kérdi, örömében, vajon végleges-e e szabadság?

Stirbey hozza Beldiman és Take Ionescu levelezését.

A 84-es szerződésről: fatálisan átmeneti szövetségi állapot ezeréves ellenségünkkel. Ez aligha a németekre, inkább a magyarokra vonatkozik.

A két Brătianunét Pasareara kísérik, Martha Bibescut pedig Magorviéra mert sok német tisztet fogad, és mutogatja Czernin leveleit.

Petrográdban harmincezer katona csatlakozott a forradalomhoz. A Duma tizenkét tagját letartóztatták. A rend helyreállt. Hogy lehet az, forradalom és rend.

Elkobozták Martha Bibescu és az egykori trónörökösnő levelezését. (Volt ilyen?)

Mindent elvesznek a parasztoktól, családonkint csak egy disznót s egy kutyát hagynak meg. A fölösleg kutyákat megölik, zsírjukat kisütik, bőrüket Guniginba szállítják.

Április 5. Tüntetés. Az asszonyok úgy sivalkodnak, mint az állatok - üres szatyraikat lengetve. Jelszavuk: engedjétek be a mamaligát a házakba!

Április 20. Egy német herceggel (Reuss) a dinasztiáról, hogy kár lenne eldobni. Carol herceg jól nősült, még sokat alakulhat. R: Carol olyan, mint az apja, a regimentnél Potsdamban semmire sem lehet jutni vele.

A dinasztia kérdésében nem illő nyilatkozni, amikor a dolog a németek kezében van. Vajon megköthetik-e Ferdinánddal a békét! Reuss: Azt beszélik, hogy Bukarestben szóba került Eitel Frigyes herceg.

Körünkben az a vélemény alakult ki, hogy a Császár nem ültetheti fiát olyan trónra, amely ne lenne egyenlő boldogult Károly király királyságával, és valószínűleg Magyarország szövetségesi érzékenységére is tekintettel kell lennie. Reuss: A Császár e tekintetben gyönge, s hiúságát legyezné fia trónra lépése Bukarestben.

Úgy tudjuk, a császári család elég közepes képességű. Maga Eitel Frigyes nem normális. Nem lehet gyereke. Felesége fűvel-fával csalja. Nem lenne jó választás.

De mit szólnának ahhoz a férfiúhoz, aki Erzsébet hercegnő férje lesz? A hercegnő rokonszenves, de olyan férfi kell melléje, aki fog...

Április 30. Francia és angol támadások az Aisnén. Ludendorff szerint az eddigi háború legnagyobb csatája. A siker mintha a németek oldalán lenne.

Maiorescu azt mondja: gondoltál-e már olyan megoldásra, hogy Románia olyan lenne, mint Magyarország, hogy királya az osztrák császár?

Valóban. Berlin nagyon messze van. Béccsel kellene szorosabbra fűzni a kapcsolatot.

Május 2. Egy lap hírül adja, hogy Oroszországban ellenforradalom tört ki.

A békét már majdnem aláírták: Románia fizette volna a kiadásokat - az oroszok Moldovát, az osztrák-magyarok Olténiát kapták volna, a többit a németek.

Május 6. Betegek vagyunk. A németek sürgetik a konzervatív párt megalakulását.

Május 13. Martha Bibescu három francia apácával, Augsperg gróffal s egy pappal elindul kényszerlakhelyére.

Május 14. Bécsi hírek szerint, ha az oroszokkal megkötik a békét, Moldova az övék, a többi a Habsburgoké.

Május 29. Virgil Arison megérkezik Stockholmból. Sok románnal találkozott. Semmit sem változtak. Senki nincs mellettünk, mindenki menekül tőlünk. A dánok antantisták, a svédek németbarátok. Az oroszok tagadják, hogy kérték tőlünk, hogy lépjünk be a háborúba, a franciák az Erdélybe bevonulást hibáztatják ahelyett, hogy dél felé támadtunk volna. Az angolok csalódtak Brătianuban, mert elhallgatta, hogy Románia nincs felkészülve. Ausztria inkább feldarabolásunkat akarja, nem egyesülésünket. Németország új forradalmi román kormányt akar, és békét. Már nincs román hadsereg a Szereten túl, s a németek nagy elégtételhez jutnának.

Június 1. A tegnap esti *Pester Lloyd*-ot a katonai cenzúra elkobozta, mert megírta, hogy Berlinben a Reichstagban egyes képviselők megjósolták, hogy Németországban is ki kell törnie a forradalomnak, s köztársaság lesz. S hogy a béke nem következhet be a határkövek megváltoztatása nélkül. Ez Elzászra céloz.

A cárral kötött békénk ára Moldova lett volna.

Június 2. Egy nyilatkozatában Iliescu azt állítja, hogy Románia Stürmer külügyminiszter áldozata, mert Brătianut Pétervárott arra kényszerítette, hogy lépjen be a háborúba, amikor az ország még nem volt felkészülve. Ez az interjú szélhámosság. Stürmert kivégezték, most már nem védekezhet. Állítólag Bulgária felé egy hamis haditervet is felmutatott volna Stürmer. Lehetett ilyen meggyőző haditerv?

A küldött orosz csapatok bár túlsúlyban voltak, mindenütt meghátráltak, még Moldvában is - mondta Strati generális, aki Bukarest elestekor Cotosceniben volt.

Június 3. Stere tézise a következő: az ország soha nem viszi semmire, ha Közép-Európa és Oroszország ütközési területe marad, hogy ez megszűnjék a Mittel-Európa tömbhöz kell tartoznunk. Németország Lengyelországot akarja így felkarolni. Romániának Ausztria hatósugarában legjobb lenne egy perszonálunió. A császár, vagy a császár fia lenne Románia királya, így a román blokk - Erdély-Nagy-Románia - végül összejönne.

Elképzelhető egy olyan újjászervezett román hadsereg, amely elfoglalhatja Besszarábiát?

Stere közös kormányt szeretne velünk s Carppal. De Carp maga akar kormányozni.

Június 14. Jelentik Tisza István lemondását. A fiatal Groedel báró, aki közel áll a Tisza családhoz, azt hiszi, hogy a lemondás csak a kormány taktikája, és hátulról továbbra is Tisza fogja irányítani az ügyeket.

Június 14. Ami Tisza visszavonulását illeti: a választójogi törvény váltotta ki. Tisza egy lapban a választói jog kiterjesztése ellen nyilatkozott. Tiszát Czernin buktatta meg, kinek helyére pályázott. - Az isonzói harcok teljes erővel fellángoltak.

Június 15. Károly császár beszéde a bécsi parlamentben. Nagyon demokratikus. Szabadság és egyenlőség a Monarchia minden népének - hangsúly Magyarország felé. Megfogalmazza és kiegészíti a Tisza által ígért kompromisszumokat. Ez az egyik legélesebb támadás, amit a magyar parlamentben nemzetiségi ügyben Tisza ellen intéztek. Pacifista beszéd, hosszú és pongyola.

Június 23. Német vereség az angol fronton. A visszavonulás beismerése.

Június 24. Cikk a *Norddeutsch Allgemeine Zeitung*-ban: a franciák már 1913. február 25-én (dokumentum) készültek a háborúra.

Június 25. A német cenzúra a *Pester Lloyd*-ot elkobozta. Egy cikk miatt, melyet a felsőház egy tagja írt, és Brătianunak azzal a tervével foglalkozott, hogy Románia Erdélyt a Tisza folyóig akarja. Ezért a cikkíró törvényszerűen szükségesnek tartja, hogy Magyarország védelmi okokból a román földből a Kárpátokon kívül, védelmi vonalként a Prahova völgyére is igényt tartson, egészen Cămpináig.

Június 26. A Ruszkoja Slovoban (17. május 7.) már a téli palotában földreformot ígért, s hogy a demokratizálást elő fogja segíteni, hogy Erdély által három és fél millióval fog gyarapodni Románia lakossága.

Június 27. Egy felelős bolgár politikus (Radoslarov) a *Neue Freie Presse*-ben: Kérjük Dobrudzsát, annál inkább is, mert megtudtuk a titkos orosz-román szerződésből, hogy a románok Ruscsukot, Várnát és más olyan városokat is be akarnak kebelezni, ahol sohasem éltek románok. Már csak azért sem lehet a románoknak megbocsátani.

Július 6. Puhatolódzás, mit szólnánk József főhercegnek a trón iránti aspirációjáról. Parancsnoka a frontunkon lévő hadseregnek. Ő is tud románul, a felesége is.

Július 10. Egy katonaszökevény közli, hogy zászlóaljából a tisztek mind fogadalmat tettek, hogy a Prutot nem lépik át. Óriási, félelmes harc folyik, csapataink visszavonulnak. De legalább tervszerűen s rendben. Tîrgu Ocna elesett. - Itt? Az emberek panaszkodnak a németek ellen, kik mindenkit munkára fognak. De a szervezés elsőrangú. Minden vasútállomáson német műszaki alakulatok serénykednek.

Maiorescu váratlanul meghalt.

Th. Rosetti azt mondja: lezárult egy világ, Carp ezután mindenki számára elviselhetetlen lesz. De honnan jön a fény? Carpról az a vélemény, hogy elbűvölő társalgó, de lényegében infantilis szellem.

Maiorescu temetése. Sok virág. Egyedül Carp közönyös. Azt mondja: miért tisztelném meg Maiorescut, mikor ő azt már nem viszonozhatja. És ez a két ember ötven évig együtt dolgozott.

A galíciai orosz offenzíva teljiben. Kivonulnak Moldvából, és magunkra maradunk a francia és angol szakértőinkkel.

József főhercegről semmi jó tulajdonság híre. S felesége (Auguszta) egy második Mária, csak a szépség híjával.

Július 18. Szemtanúk szerint Prahovánál a magyarok és németek között fegyveres összetűzés volt.

Kértük, engedélyezzenek buzău-i pincémből 400 hektó bort felhozatnunk. Nem engedélyeztek: minden literre szükségük van a német hadosztályoknak.

Sturdza dezertált. Mielőtt eljött volna a német vonalakon, kardját és rendjeleit Iaşi-ba küldte a királynak.

Július 26. Nagy orosz támadás.

A bolgár fogságban lévő román katonák rettenetes állapotban vannak. Eddig azt hittük, ez nem általános.

Jönnek hozzám, vegyem át Carptól a vezetést. Ő már nagyon öreg, nagyon izolált, csak a reprezentatív kormányzáson töri a fejét, csak a külpolitikán töri a fejét. Új program kell.

Július 29. A magyarok panaszkodnak, hogy cserbenhagyták őket. A budapesti üzletekben senki nem akar németül beszélni.

Augusztus 3. Czernin a császár jobbkeze. József főherceg nagyon akarja a román trónt, de igazán Miksa herceg: a császár öccse esélyes. Tőlem várnak támogatást. Czernin üzeni, hogy Ausztria garantálni kívánja Románia integritását, Dobrudzsa kivételével. S kívánja, visszakapjon három megyét Dél-Besszarábiában.

Augusztus 11. Román győzelem Putnánál, az ágyúszó Bukarestben is hallható - közli a *Pester Lloyd*.

Carp jön, kérdi feltételeimet. Azt mondom: először takarítsák ki Moldovát. Aztán űzzék el a dinasztiát, s azonnal adjanak új királyt.

A románok addig nem tehetnek semmit, amíg az ország ketté van vágva.

Mi akarjuk elűzni a dinasztiát vagy a németek? Ez az ő dolguk?

De ha a király felajánlja a békét és lemond Carol fia javára? S a németek tárgyalnak vele?

Félreállok - mondja Carp -, velem több dolguk nem lesz. A dinasztia tagjai közül senkivel sem születhetik újjá az ország.

De ki az a király, aki elvállalja a németek által parancsolt kormányzást?

Egy király sem tudna ellenállni a németek gazdasági követeléseivel szemben!

S ha osztrák királyjelölt jön, akit támogatnak a németek?

Vagy a német császár unokája, aki alprefektus Lengyelországban! Energikus és jól nősült.

De hát nem köthetjük meg a békét, mert hadiállapotba kerülnénk az antanttal.

Megvédjük határainkat az oroszok felé, és román adminisztráció lesz.

Konklúzió: Carp holnap megkeresi Mackensent. Ő a feltételeket megtáviratozza Berlinnek. Ha két héten belül választ kapunk, koncentrálunk. Te Marghilomán azt csinálsz, amit tudsz, én (Carp) befejeztem tevékenységemet.

A prefektusok német csendőrökkel járják a vidéket és aláírásokat gyűjtenek a béke ügyében. Feljegyzik, akik megtagadják az aláírást, ezek jól tudják, hogy az ország jövője nem a béke.

Holnap Mackensen a frontra megy, új hadműveletek kezdődnek.

Mackensen komoly biztosítékokat adott. Egész Besszarábiáról beszél, és erős Romániát akar. A proklamációjában kijelenti, nem akar tárgyalni a dinasztiával, sem a kormánnyal.

Fel kell oszlatni a hadsereget s csak kis létszámmal kell újjászervezni, mert már nincsenek tisztjeink.

Take Ionescu szerint az ország a fanarióták után perventálódott az osztrákok intrikái miatt. Okos, komoly német királyra van szükségünk.

A főágens Netzhammer.

Tartósabb lenne a békét a mostani dinasztiával megkötni.

Clemenceau-kormány híve érkezik - közeledik a béke?

Augusztus 25. Katonáink hősiesen harcolnak. A szövetségesek mégis győznek a Slănic és Ojtuz völgyében a kezdeti román sikerek után.

Avarescu azt üzeni, hadait elvágás fenyegeti.

Sturdza alezredes kijelentette, aki nem akar részt venni hazánk újjáépítésében, az aláírhatja kivándorlását.

Augusztus 26. Az összecsapás minden képzeletet felülmúlt. Egyre közelednek Tîrgu Ocnához. Végső döfés Moldovának?

Teodorescu kapitány pártot akar szervezni a „jóságos román ember” feltámasztására.

Augusztus 31. Egy kolozsvári professzor, bizonyos L. V. Stadetzky látogatása. Aki hozta, figyelmeztet, vigyázni kell vele. Csak Magyarországról és Bulgáriáról esett szó. Már járt Romániában.

Sturdza szerint a németek azt hiszik, hogy nálunk lehet a divide et impera elvét alkalmazni.

A pápa békefelhívása.

Mi a vélemény a lengyelekről? Állam akarnak lenni katona nélkül. Varsóban mindössze száz önkéntes jelentkezett, annak is fele zsidó.

Martha Bibescu írja Párizsból: a franciák másképp beszélnek s másképp írnak. Udvarolnak Ausztriának. Czernin a nap hőse. Tőle várják a békét.

Szeptember 5. Újra megkezdődött Moldova ellen a támadás.

Szeptember 12. Irestinél újabb román győzelem. A front kiszélesedett.

Isonzónál szörnyű harcok.

Az osztrák császár nem szereti a németeket. Ha szemlét tart a katonák között, félórát is elbeszélget övéivel. Amikor a németekre kerülne sor, rázendít a katonazenekar.

Álom-e a perszonálunió? Micsoda szájkosár a magyaroknak! Egy alkirály, aki valószínűleg Károly Albert, Károly István főherceg fia. Jó kiállású, bátor, intelligens. A perszonáluniót leginkább Ferdinánd cár ellenezné.

Esterházy gyomorbajos. Czernin hibája, hogy megbuktatta Tiszát.

Szeptember 30. Az ortodox kórházban tett vizsgálat megállapította, hogy száz régen meggyógyult sebesült tisztet tartanak bent, azok italoznak, dorbézolnak, nőznek, összeszűrik a levet az úri ápolónőkkel.

A német hadsereg nem tudja egyik napról a másikra elhagyni Romániát a rend folyamatos biztosítása miatt.

Hír az orosz táborokból: elképesztő nyomor, macskát esznek.

Bibescu hercegnő közlései: Take pénzt küld a misszió számára. A királynak voltak hezitáló pillanatai. Brătianu lemondással fenyegette.

Október 4. Tegnap Vilmos császár - állítólag - Curtea de Argeşben járt. Találkozás Sturdzával. Nem okoz örömet.

Romániába várják az osztrák császárt is.

Vilmosnak nagyon tetszik a román paraszt, jobbnak tartja a bolgárénál.

- Hogy tehette királyotok, amit tett, jellemtelenségből vagy butaságból?

A rossz környezet. Mackensen dicséri neki Carpot. Vilmos öregelli.

Október 7. Egy németnek, aki Berlinbe utazik: a mostani dinasztiával kötött békeszerződés lenne az egyetlen, mely törést okozna az antantban. Az antanttal.

Október 18. Apponyi kijelentette, soha sem megy bele abba, hogy Ausztria és Románia szövetségre lépjenek.

Október 20. Az Erdélyi Szövetség ülésén három határozatot hoztak:

1. Semmiféle kapcsolat Ausztria és Románia között.
2. A határok kiigazítása.
3. A határok benépesítése székely határőrökkel.

A lapokat, amelyek részletesen közölték ezt a hírt, a németek elkobozták.

Európában minden 42 éven aluli férfi katona, csak a román urak kéjutaznak Svájcban.

November 13. Netzhammer bíboros tíz hete ágyban fekvő beteg. Nincs neki sok hátra. Az utódlásnál számításba kerül gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök, aki nem szereti a románokat.

Ha Czernin, akinek ma negyedórája sincs Románia számára, elmondjuk neki, hogy lehetne békességre jutni esetleg Nicolae herceggel mint régenssel. Az hírlik, a magyar ügyek nem vettek jó fordulatot. A legnagyobb nehézség Wekerle. A leghazugabb ember, akit ország valaha produkált.

December 5. Clemenceau beszéde. Kemény, éles, rövid mondatok. Háború, megszakítás nélkül. Hadbíróság mindenkire vonatkozóan. A pacifista propaganda elhallgattatása.

December 18. A király és a kormány Kisinyovba menekült. Ideiglenes kormányra lesz szükség a békekötéshez. Ha a király marad, vele, vagy a trónörökössel tárgyalnak. Német szakértők szerint a dinasztiát nem lehet megtartani.

Véleményünk szerint a dinasztia megtartásával gyors békét köthetünk, és megtarthatjuk Dobrudzsát.

December 19. Bukarest elfoglalását ünneplik. Mit lehet még itt tenni Dobrudzsa megmentéséért? Az ország, Dobrudzsa nélkül proletár állammá válik újra, amelynek már nem lesz lehetősége, gazdaságilag és kulturálisan felemelkedni.

December 20. Mindenki szégyenletesnek tartja Lupu Kostake interjúját a *Gazeta Bucurestilor*-ban, amely Brătianu, a királyné és B. Stirbey, valamint Astor magán- (szerelmi) életéről szól. Nagyon ízléstelen.

December 21. Reggel nyolc órától minden ellenségeskedés megszűnt a frontokon. A fegyvernyugvás december végéig tart.

Németek mondják: dinasztiával az ország megnövelhető, dinasztia nélkül nem.

A király és a királyné jelenlétét nem tartják előnyösnek Románia számára.

Brătianu lemondott?

Lloyd George banditáknak nevezte a németeket.

Carp és a németek közt nincs egyetértés.

Gyorsan kell cselekedni, meg kell alakítani a régenstanácsot. Amit Carp akar, egy új királyt, az lehetetlen.

A németek a románokat fogják támogatni, még az osztrákok s a bolgárok ellenében is.

Tárgyalások a német megbízottakkal.

- Megértették Önök, hogy Dobrudzsa nekünk kapitális fontosságú.

- Erőltetni kell, hogy sikerüljön.

- Ha nehéz, akkor csak ígéret.

- Igen, de nagyon titkos. A császár első haragjában már odaígérte a bolgároknak, azért nem hagytuk a császárt egyedül. Ő nagyon könnyen ígér.

- Dobrudzsa nélkül egy idegen impériumhoz csatlakozunk. De akkor felmerül Románia felosztása.

- Attól nem félek.

- Ha a marsall beszél a román vezérkarral, s megismerem a békefeltételeket, vállalom.

- Beszél ön a kormánnyal?

- Brătianuval? Nem utasítom vissza.

December 28. Elfogadták a béketervet. Tíz nap haladék, hogy ismerkedjünk a feltételekkel. Carp körül légüres tér van.

Szegény drága Georges Stirbey tífuszban meghalt. Még 35 éves sem volt. Egyetlen Stirbey sem tudott a hevesebb betegségeknek ellenállni.

Küldöttem indul Iaşi-ba. Lelkére kötöm: - Megmenteni Dobrudzsát és megmenteni a dinasztiát!

- A király mielőbb tegyen javaslatokat. Ausztria támogatni fogja. De nem Brătianu- s nem Take Ionescu-kormánnyal!

*

Kedves Gyurica! Ennyit tudtam ellesni Alexandra sógor környezetéből és beszélgetéseinkből, minthogy olykor titkárnői teendőkkel is „lealacsonyodom" mellé. De szívesen teszem, valami értelmes tevékenységgel kell kitöltenem maradék életemet.

Karcsiról olyan híreim vannak, megtalálta helyét ideát - harcoló hadosztály (vagy hadtest?) egészségügyi főnöke: naponta szúrhat, vághat, metszhet.

Ezeket a lapokat Ödön sógorral küldöm, ő bele van pistulva Carol trónörökösünk szerelmi ügyeinek bogozásába. Egy magyar alezredesnek nem a legnemesebb feladat.

Traján fiam diplomataként át- meg átjárja a frontot. Legközelebb kifaggatom a Iaşi-ban történtekről.

Sokszor csókol „nénéd",

Aszpázia

1917 - Iaşi-ból nézve

Megérkezik végre a hadianyag, és a francia misszió segítségével átszervezzük a román hadsereget a modern háborúra.

Két részre osztjuk a hadsereget. Az egyiket Észak-Moldvában szervezzük újjá, a másik hadsereg Averescu vezetésével a front védelmére rendezkedik be.

Újjászerveződik a hadvezetés, és Ferdinánd király lesz a moldvai orosz-román front főparancsnoka. Helyettesei: Szaharov orosz generális (akit később Skerbacsev követ), s román részről Prezan tábornok. Bertholet a király közvetlen tanácsadója. Az új román hadsereg kb. 400 ezer főből áll. Májusra az újjászervezés befejeződött. Iaşi-ban május 10-én az erdélyi önkéntesek légiója is leteszi az esküt.

Albert Thomast Pétervárról jövet elkísérte volna Kerenszkij, de neki más dolga akadt a harctéren.

Iaşi-ban Ferdinánd királlyal az élen uralkodói pompával fogadták. Ő elutazása előtt nagy beszédet tartott, dicsőítette a királyt, de főleg Mária királynét (aki őt elbűvölte), tiszteletére még Verhaeren belga költő verseiből is szavalt.

A katonák előtt azt mondta: amilyen jól áll önök vállán a francia puska, olyan jól fogják azokat használni.

A francia tiszteknek: Ti pedig Franciaország tisztjei, akik itt jelen vagytok, olyanná alakítsátok a román hadsereget, mintha a tiétek lenne!

Alig hagyta el Romániát A. Thomas, egy román újságírónak a következő nyilatkozatot tette: - Mégsem kellene, hogy Románia a területekre vonatkozó minden reményét csak az aláírt szerződésekhez fűzze, hanem kiterjedt propagandába kellene kezdenie, mellyel igazolja jogait, lemondva arról, ami nem jogos, még ha benne is van a szerződésben.

Iaşi-ban felütötte fejét a nyomor. A túlzsúfoltság, az általános szegénység, a piszkos város - járványok fészke. A közhangulat rossz, a háborút mindenki elítéli.

Take Ionescut, a konzervatív párt „fejét" Brătianu tárca nélküli miniszterként bevette a kormányba. Nézeteltérések miatt azonban Take hamarosan kilépett. Aztán megint vissza, a király kérésére.

Május elsején a bojárok számára félelmes felvonulás történt Iaşi-ban: katonatömegek, sőt tisztek vörös zászlók és feliratok alatt meneteltek, a demokrácia evangéliumi jelszavai mellett követeltek kártérítés nélküli és annexiót mellőző békekötést.

Ha Elzász-Lotaringia nem számít annexiónak - írták némely lapok -, Erdély Romániának adását sem kell annak tekinteni.

Kornyilov - Brătianu pétervári fogadtatásán - az 1877-es orosz-román fegyverbarátságról emlékezett s hogy a román területek felszabadítása Oroszország becsületbeli ügye.

Az orosz fogságból légióvá szerveződött román katonák felavatásán Jorga így beszélt: „Tettekre érkeztetek, mert országokat soha nem szavakkal alapítottak, hanem inkább szavakkal veszejtettek el. Íme az ellenség, amely ellen valamennyien felkeltünk: az álnok osztrákok, a vad magyarok - valamennyien el fognak pusztulni: mert fellengzős szavak hazugságaitól hagyták magukat megtéveszteni - Stefan cel Mare volt a ti uratok Bukovinában, ahogy nekünk, idevalósiaknak is urunk volt. Uralma kiterjedt Erdélyre is, Beszterce vidékére is, Csicsó várára és a ti Erdélyetek közepére is, Küküllő várára. Ő parancsolt ott, s mikor a fölfuvalkodott magyar király, a román vitéz és a magyar Szuka (Cățea) fia Mathias Corvinul idetévedt, hogy Stefan cel Marét megsemmisítse, megkapta azt, amit a minket meggyalázó egész német, török, bolgár, magyar söpredék meg fog kapni - román nyilat a hátába."

Jegyzet:

Így a történettudós a múltról. S a valóság: Mátyás király segédcsapataival (székelyekkel is) Nagy Jován 1475 januárjában fényes győzelmet aratott a török fölött. A zsákmányolt török zászlókból, hódolata jeléül, küldött Mátyásnak is, akitől hűsége jutalmául Küküllő és Csicsó várát kapta.

Földreform, választójogi reform! Az, hogy Románia a háború kellős közepén határozza el magát alkotmányos reformokra, sokakat csodálkozással tölt el, de ezek nem tudják, hogy a számtani logika és a politikai taktika két különböző dolog.

„Úgy az általános választójogot - hangoztatta Brătianu parlamenti beszédében -, mint a nagybirtokok kisajátítását megköveteli a mostani idők szelleme, megköveteli szuverenitásunk kiterjesztése a Kárpátokon túlra. El kell majd intéznünk a zsidókérdést is - mondta. - A kérdés arculata megváltozik attól a perctől, amikor Románia elhatározta, hogy áldozatot hoz azért, hogy a szomszédos román területeket magához csatolja. Ezeknek a területeknek zsidó lakossága ugyanis állampolgári jogokat élvez...”

A központi hatalmak a román front ellen megsemmisítő harci műveletre készültek, úgy mint tavaly Munténiában. A tervük az volt, egyik hadseregük Galícia és Bukovina felől ereszkedik le a Dnyeszterre, vagy - az ellenállástól függően - a Prutra, esetleg a Szeret folyó vonalán, elvágva a moldovai hadsereget az orosztól. A másik német támadás célja délen áttörni a román arcvonalat Galac és Foksány között, utat vágva a Prut folyó felé. Evégett újabb csapatokat hoztak Romániába, ezeket Foksány és Namoleasa helységek között vonták össze.

A román vezérkarban újra kezdődött a versengés Averescu és Prezan tábornokok között. Prezan terve az volt, hogy rést kell ütni a német hadseregen Galac és Foksány között s az egyesült román-orosz hadseregek űzzék őket a Dunába, vagy a hegyek közé, ahol a második román hadsereg majd megsemmisíti őket.

Kornyilov offenzívájának csődje, veresége Galíciában, Tarnopolnál, ahol az orosz gyalogság nem akart harcolni, arra kényszerítette a román hadvezetést, hogy megállítsa északon a második hadsereg előnyomulását és lefújja a délen az első hadsereg támadását, a tervezett időpont előtt egy nappal.

De Averescu nem fogadott szót, megindult, s a régi (besszarábiai) határig nyomult előre. Csak július 19-én állt le. Ezekből a hadműveletekből tevődött össze a mărăşeşti-i csata.

Július végén következik Mackensen ellentámadása. A román-orosz csapatokat a két legszélesebb szárnyon, a Szeret völgyében és Ojtoznál támadják.

Véres harcok dúltak sokhelyt s a román csapatok hősiesen védekeztek. A legelszántabb összecsapások Mărăşeşti, Dvaga, Panciu, Cosmesti körzetében az I. hadseregnél voltak. A hegyekben Onesti, Ojtoz, Tg-Ocna körül folytak a legvéresebb harcok. Itt Averescu együtt operált a IX. orosz hadsereggel, amelyet Mannerheim finn származású marsall vezetett s a két parancsnok jó viszonyban volt egymással, az együttműködés itt jobb volt, mint egyebütt s egyébkor.

Végül is sem Ojtoznál, sem Mărăşeşti-nél, befulladt a német haditerv, célját a támadás nem érte el, nem tudott behatolni Moldovába. A nagy csaták, amelyeket a Szerettől a hegyekig vívtak, Mărăşeşti csata néven emlegettetik.

Prezan tábornok rövid értékelése:

- A mărăşeşti-i csata ragyogó taktikai győzelem, amit a hegyi terep nehéz feltételei között egy stabilizálódott ellenséggel szemben értünk el, jelentékeny erőkíméléssel. Mindez a kitűnő taktikai koncepciónak, a jó előkészítésnek és a csapatok harmonikus együttműködésének volt köszönhető.

- A keleti front körülményei között a taktikai győzelmeket általában nem lehet, lehetett stratégiai győzelmekké fejleszteni. A román hadvezetésnek el kellett ejtenie további offenzív szándékát, a II. hadsereg tökéletesen teljesítette feladatát.

- A *Mărăşeşti-i csata* viszont a Moldova kapuja előtti győzelem - stratégiai, mert megakadályozta, meggátolta a németeket, hogy a román hadseregen átgázoljon. Moldova kapui nem nyíltak meg előttük. Nem sikerült áthatolniuk Moldován.

*

A Mărăşeşti előtt harcoló román hadsereg orvosfőnöke ezekben a napokban Moldován Károly szebeni sebészfőorvos volt. Traján Marghilomannal így közölte, ama nevezetes nap élményeit:

„A hadsereg életveszélyesen eltetvesedett. A tífusztüneteket mutató katonákat pánikkeltés nélkül kiemeltem. Ám ez kevés volt, tennem kellett valamit! Az arcvonalon! Harcoló seregben. A szokásos fertőtlenítés kivihetetlennek látszott, de felelősségem terhével mégis tennem kellett valamit. A hadseregparancsnok hozzájárulásával, az osztályparancsnokok berzenkedése ellenére a következőket rendeltem.

A bővizű Tihon patakot szemeltem ki tervem végrehajtására. Ez a folyócska a két arcvonal között, mintegy járőrözési határt jelentett eddig.

Elrendeltem, hogy a hidászok verjenek rögtönzött hadihidat. Parancsaim ezután gyorsan peregtek: egy zászlóalj (teljes harckészségben, tetvesen) foglaljon laza előőrsvonalat kb. egy kilométerre a patak előtt, s fedezve-rejtőzve biztosítson.

A Tihon alsóbb szakaszán, alkalmas partos helyen, sűrű, de vízáteresztő lécpalánkokkal lezárattam a patak medrét egész szélességében.

Mikor a biztosító zászlóalj elhelyezkedett, az arcvonal-hadosztály egész legénységét levetkőztettem, hogy felsőruházatukat fertőtleníttessem.

Előző héten kaptunk az angoloktól ötvenezer inget s ugyanannyi gatyát. Bokában pertlis, hófehér gatyákat.

Ezekből most tízezret targoncákon elhelyeztettem a patak túlpartja hosszán, kupacokban. Hosszú szuronyos puskájukkal s teli tölténytáskákkal futásban átzavartam a hadosztályt, meztelenül, mert levetett göncüket még a hídra lépés előtt a vízbe kellett vetniök. A szakaszonként előkészített túlparti fehérneműs kupacok közelében, szakaszonként gúlába rakattam a felszuronyozott puskákat, s bele a hűs vízbe!

Félórás fürdést rendeltem el. A tetves ingek, redves gatyák ezrei már a lécgáton valóságos áradást okoztak, mikor a boldog, egymást fröcskölő katonák - ki szappannal, ki kaviccsal, ki homokkal végre-végre tisztára sikálták magukat.

Még nem telt el a kiszabott félórányi fürdésidő, amikor a hadosztályparancsnok, aki tisztjeivel végig jelen volt a tisztálkodásnál, kétségbeesett fegyverbé-t parancsolt patakhosszant az emitt maradt alparancsnokoknak.

A németek, megneszelve valami harctéri lazaságot, az egész, több kilométeres frontszakaszon támadást indítottak.

A biztosító zászlóalj néhány percig, de negyedóránál semennyivel sem tovább megpróbálta feltartóztatni a rohamkiáltásokkal előretörő németeket.

Közben a fürdőző hadosztály partra ugrott - amint szokás mondani - csakugyan egy emberként. De a fegyverbe! kiáltást egyöntetűen úgy értelmezték - közmegegyezés nélkül -, hogy testi fegyvereiket rejtendő, gatyát ragadtak maguknak a kijelölt gatyakupacokból. Kinek szűk, kinek bő jutott.

Amikor derékszíjukat és tölténytáskájukat felöltötték, a német roham már elsodorta a tetvesruhás zászlóaljat. S a túlparti alparancsnoki üvöltéseket már nem kellett értelmezni - csak egy teendő maradt, az ellenroham s a kézitusa.

De már erre nem került sor. A hadosztálynyi erejű (talán még nagyobb) német támadó erő, a fehér gatyás meztelen felsőtestű hajadonfős tízezer román katona elől megfutamodott. Aki tehette, tűzzel üldözte a megfutamodott ellenséget, mely halottakat, sebesülteket, eldobált fegyvereket hagyott maga után.

Egy sebesült német katonát megkérdeztem, mi történt rohamozó bátorságukkal? Azt felelte: sokat beszéltek róla, hogy a franciák afrikai segédcsapatokkal jönnek a románok segítségére. De hogy ilyen váratlanul kellett szembekerülniök az afrikaiakkal, ez megdöbbentette valamennyiöket.

Igen, a hófehér gatya s a született barna felsőtestek!

A hadseregparancsnok hezitál, hogy magas kitüntetést adjon vagy mély seggbe rúgást."

*

Take Ionescu a legválságosabb hadihelyzetben azt javasolta, a német nyelvet töröljék el minden román iskolából. „Nagy-Romániában első dolgunk lesz összeforrni a Kárpátokon túliakkal, gazdaságilag is, kulturálisan is. Márpedig az ottani románok a német nyelven keresztül szívták magukba a műveltséget, mert szegény magyar kultúráról kár volna beszélni!"

(Traján megjegyzése: És Budapest? És Kolozsvár! Ahol az erdélyiek nagy része tanult.)

Jorga szerint Take javaslatának fő oka: egy kukkot sem tud németül.

Titu Maiorescu halálakor Take Ionescu azt írta, hogy későn halt meg. Túl későn. Előbb kellett volna. Carp hibái, Marghiloman könnyelműsége alkalmat adtak neki arra, hogy élete végén is fontos szerepe maradjon.

Ő, az erdélyi mondhatta, hogy Erdély nem akar bennünket.

Take Ionescu egy cikkében gazembernek nevezi Alexandru bácsit, mert egy beszédében, állítólag, azt mondta, hogy:

„Ami Erdélyt illeti, véleményem szerint az erdélyi románokat konciliáns politikával meg lehet békíteni. A nép nem akar mást, csak hogy nyelvét és vallását ne bántsák. Az értelmiségiek előtt pedig meg kell nyitni az utat a parlament és a vezető állások felé. Akkor nem akarnak majd Romániába jönni. Különben is, Erdély magasabb kulturális szinten van: jobbak az iskolák, a nép műveltebb, a közintézmények haladottabbak, fejlettebbek. Hogy lehet ép ésszel követelni, hogy a lakosok ide gravitáljanak..."

(Az Alexandru bácsit legazemberező Take-cikk az *Evenimentul* 1917. szeptember 30-i számában jelent meg. Az interjú, melyet Take Ionescu idéz, a budapesti *Az Újság*-ban jelent meg szeptember 25-én Szádeczky Lajos, kolozsvári történészprofesszor tollából.)

Massaryk Tamás, a cseh komité vezetője október 22-23-án két napot töltött Iaşi-ban, s így nyilatkozott: „Azért jöttem, hogy érintkezésbe lépjek a románokkal, kiknek érdekeltségeik az Osztrák-Magyar Monarchiában azonosak a mieinkkel. Ennek a háborúnak elsődleges célja a Habsburg-monarchia feldarabolása."

A vegyes házasságok megkötésekor az egyházak papjai, különösen a katolikusok, konokul törekedtek arra, hogy nem katolikus házasulandó egyezzék bele, a frigyből származó ivadékok, nemre való különbség nélkül - pápisták legyenek. Ha az egyik fél zsidó vallású, rendszerint lemond arról az előjogáról, hogy a maga nemén születendő gyermek az ő vallását, az izraelitát kövesse. Nyilván azért, mert a családból és vallásából kitörni készülő személy oly nagy botrányt okozott övéinek, rokonságának, hogy az olyan kisebb szörnyűség, mely a jövendőt illeti, a megdöbbent hitsorsosokat megbénítja, s a vegyes szaporulatra már-már igényt sem érkeznek bejelenteni. Nem így a protestánsok! Ők szintúgy maguknak igyekeznek megszerezni a mindkét nembeli gyermekáldást. És jó előre, még az esküvő előtt.

A viszálykodások élethossziglan való kiterjedésének megelőzésére találta ki az osztó igazságot kedvelő törvény a reverzálist.

Amikor a bukaresti (Cotroceni) békekötés után Erdélybe merészkedett Traján Marghiloman, tudta, mit jelent a reverzális: a család vallási megosztását - fiú az apja, leány az anyja hitén fog elindulni az életbe.

Rimánkodásai közben, Vízaknán és Székelyudvarhelyt minden rokonnak megígérte: annyi gyermek lesz, amennyit Tünde akar. És valamennyi Tünde vallását fogja követni - a reformátust.

A görögkeleti felekezettel, ellenállásra vagy meggyőzésre hivatott papjaival, pópáival Traján nem értekezett házassága ügyében, minthogy édesanyján kívül senkit sem értesített a készülő egybekelésről.

Az esküvő módfelett egyszerű volt, afféle sötét utcai ruhás. A menyasszony sem hivalkodott fehér mirtusszal, bár megillette volna, de vallomása szerint ez már második - nem házassága, de - menyasszonysága, ezért a kis rózsaszín kalapocska fején.

A Székelyudvarhelyről választott két tanú, György, az örömapa s Csongor, az ikertárs voltak jelen (már rég kigyógyult vénuszi bajából) - valamennyien úgy ítélték, egy harmincat meghaladott, tehát minden tekintetben vénlányhoz nem is illenék uszályos fehér selyemruha s a hosszú lengő habos fátyol.

Traján, az elegáns öregurat játszó vénlegény, kifogástalanul viselkedett.

Csongor hallgatagon vett végbúcsút egyhasbeliétől, de az esküvői szertartásokat sem a templomban, sem a városházán nem kavarta meg. Csak este, mikor a két tanúval s édesapjával, négyesben holmi tort ültek a nem sokkal nyilvánosabb vacsora után, leitta magát, akkor tört ki belőle a keserűség, a megbántottság, a becsapottság, megcsaltság. Káromkodott, zokogott, oláhozott s hogy az ő testvére mégiscsak jöttment kézre kerül. Apja figyelmeztette, egyszülött nővérével az utóbbi tíz esztendőben tudomása szerint még annyit sem törődött, hogy látására vasúti jegyet váltott volna akár Vízaknára, akár Udvarhelyre.

De - s ez volt végső felháborodása Csongornak - mért nem Vízaknán tartották az esküvőt, édesanyja sírja közelében?

Erre már Moldován György is keserűen válaszolt, mintegy osztva fia bánatát.

- Azért, fiacskám, nehogy édesanyátok megneszelve a frigyet megforduljon sírjában.

A szállodai sarokszobában, ahová az új házasok elvonultak a pezsgős vacsora után, Tünde megköszönte Trajánnak, hogy mindkét esketési szertartás alatt hibátlan magyarsággal felelt a

szokványos, előírt kérdésekre, még ha olykor csupán igennel kellett megerősíteni hozzájárulását az egész életre szóló társuláshoz.

A történtekről a szülők, a maradék szülők szereztek legelsőnek tudomást, a szállodai nászszoba titkát ők aztán nem terjesztették, nem osztották meg senkivel.

Vízaknán Tünde elmondta apjának: - Nem volt lelkem megbontani lelke ártatlanságát. Néhányszor megsimogattam arcát, homlokát, de hideg verejték ütött ki rajta érintésemre. Úgy éreztem, fél, hogy kudarcot vallana kölcsönös tapasztalatlanságunk útvesztőjében. Még el sem kezdte, még utánam se nyúlt, máris biztattam, hogy legközelebb, más körülmények között megtesszük, amit ma este kellett volna megtennünk. Traján röstelkedve mesélte Aszpáziának: - Tudod anyám, a pezsgő, amit, amiből a kelleténél többet ittam, de nem ihattam akkor és ott kevesebbet, megfosztott biztonságomtól. Azonkívül... – Azonkívül? - kérdezte kíváncsian anyja. - Azonkívül, elfelejtettem pizsamát vagy legalább hálóinget vinni magammal. - Aszpázia előbb kacagott, majd, nehogy megbántsa fiát, komolyan helyeselt: - Igen, a hálóing ilyen esetekben nélkülözhetetlen.

XII.
Traján bizalmas levele Moldován Györgyhöz:
A Mărăşti és Mărăşeşti csatáról - Lenin hatalomra jutásáról s az orosz csapatok lefegyverzéséről

1917. május-szeptember

Kedves Gyurica bácsi! Már második éve itt sínylődünk Iaşi-ban. Sokat gondolok magára itt a miniszterelnökségen, mely olyan olykor, mint a bolondokháza (hogy durvábban hangzó házat ne mondjak). Sok minden irat megy át kezem alatt és még több hír a fülemen át, a legtöbb úgy, hogy egyik fülemen be, a másikon ki. A vízaknai szép nyarak emléke minden évszakban megdobogtatja szívemet. Én csak azt kérem, járjon közben Tündénél, hogy ő is oly szívesen emlékezzen együttlétünkre, mint én. Tudom, Gyurica bácsit minden érdekli, ami nálunk történik. A sok mendemondából s pletykából, némelykor a miniszterek direkt feljegyzéseiből s elejtett szavaiból tollamra tűzök egy füzérre valót, nem is tudom, vajon a legfontosabbakat-e. Ha olykor szamárságokat is idejegyzek, vagy blaszfémiákat, bocsássa meg nekem. Remélem: Măgarul duce vinul şi bea apă. Talán én is oly szamár vagyok, ki értékes bort viszek, noha csak vizet iszom.

A reformok megszavazása előtt három nevezetes dolog történt: Vandervelde úr látogatása, az amerikai misszió látogatása Scott generális vezetésével és az erdélyi önkéntesek megjelenése.

Vandervelde és Scott urak látogatását lényegében ugyanazon program szerint bonyolítottuk le.

Vandervelde Oroszországból jött, a frontról, és jó híreket hozott onnan. S azok szerint a kijelentések szerint, amelyeket újságíróinknak tett, valósággal optimistának hatott. Ilyeneket mondott: az orosz forradalmi katonák lelkesedése olyan, mint amilyen 1793-ban volt a francia forradalmi katonáké. Az egész világ el fog képedni attól, ami a vörös zászló alatt a szabadság nevében meg fog valósulni.

Scott generális szkeptikusabb volt, és nagyon érdekes a tekintetben, hogy milyen összegeket volt hajlandó áldozni az USA, hogy biztosítsa a szövetségesek győzelmét.

De a legfontosabb az erdélyi önkéntesek érkezése volt. A május tizedike megünneplésére jöttek, történelmünk nagy szimbólumának ünnepére. Nagyon sok erdélyit vittek a monarchia hadseregéből fogolyként az orosz seregek Oroszországba még 1914-től kezdődően. Ezek mind hozzánk akartak jönni, velünk harcolni. Amikor a forradalmira átalakult orosz seregek elkezdték felszabadítani az elnyomott népeket, megindult az erdélyi románok áramlása Moldova felé. Így alakult egy légió 1200 önkéntesből. Június 7-én érkeztek a iaşi-i állomásra, ahol Vintilá Brătianu és Prezan generális fogadta őket. A fogadtatás után a Sorogari magaslaton volt az eskütétel.

Megéltük az egyesülés óráját, még mielőtt elérkezett volna. A Sorogari magaslaton jelen voltak a király, a királyné, a papi méltóságok és más fontos személyiségek. Az erdélyiek nevében Victor Deleu beszélt, valami csodálatos hatással. Ügyvéd.

Számos beszéd volt még, s a végén egy végeláthatatlan horával fejeződött be a Piata Uniriin (Egyesülés terén) az eskü.

Időnkint felmerült a kormány problémája és annak a gondolata, hogy nemzeti kormányt kellene létrehozni. Ezek a vívódások intrikákkal, gyűlölködésekkel és sokszor humoros jelenetekkel párosultak. Ezekben az időkben sok román érték került ki Párizsba és Odesszába, és egyik legnagyobb gondunk az volt, hogy az oroszoktól visszaszerezzük odamenekített kincseinket. Így volt ez Mihai Viteazul fejével is, amit végül is sikerült visszahozni. A nemzeti bank trezorja is Moszkvába került a szövetségesek tanácsa szerint. Ez még nagyon sok bonyodalmat okozott nekünk. Mindenesetre kiderült, hogy nagy hibát követtünk el, hogy Moszkvába küldtük az aranyunkat.

Hogy ne essünk kétségbe javaink miatt, eleinte a strucc mentalitását alkalmaztuk. Hogy milyen kincsek kerültek még orosz földre? Gazdag képzőművészeti magángyűjtemények, amelyek értéke felbecsülhetetlen volt, Enescu kéziratának egész gyűjteménye. Bankok készletei, Anghelescu dr. híres magángyűjteménye, Mortun nagy román festők gyűjteménye. Egyedülálló volt és csodálatos. Luchianok, Andreestek és több Grigorescu. Mortun magángyűjteménye akkor került Moszkvába, amikor az állam tulajdonában lévő festményeket szállítottuk oda, és Mortun megkért, hogy vigyük az övéit is. Azért nem utasították vissza, mert azt mondta, hogy megcsinálta a végrendeletét, és képtárát az államra hagyta. De más román magángyűjtemény is Moszkvában Mortun képeinek sorsára jutott, mert a forradalmi kormány szétosztotta nagy részét ajándékképpen, vagy ami még rosszabb, megsemmisültek.

Francia barátaink közbenjárására sok minden visszatért, így Enescu kéziratai is. Én kevéske vagyonomból semmit nem küldtem ki, így nem is ért veszteség, mint például Barbu Stirbeyt. Minden ezüstneműje, gobelinjei, családi képek, a Stirbey hercegek relikviái és más értéktárgyak Péterváron vesztek, mert Fasciotti menekítette őket, s mivel az olasz követség területen kívüli volt jogilag, a szovjetek nem adtak vissza semmit a Stirbey-kincsekből.

Még nagyobb hiba volt a királyné ékszereit Moszkvába küldeni. Semmit nem kapott vissza. Ez az ékszer nélküli állapot szerencsére nem tartott sokáig, mert édesanyja halála után megkapta mindazt az ékszert, amit a cár leányának, Coburg hercegnének ajándékozott. Így királynénk szemkápráztatóan gazdag ékszerekkel jelenhetett meg ünnepségeinken.

Ilyen körülmények között kezdődtek el azok a harcok, amelyek történelmünk legdicsőségesebb lapjait jelentik. Természetesen nem akarom megírni ezeknek a harcoknak a történelmét, mert meghaladják kereteimet, és nem akarok kritikát sem gyakorolni egyes katonai vállalkozásokra.

A terv a következő volt: Averescu Mărăşeşti felé egy rendkívül erős támadásba kezd, amely magára vonja az ellenség teljes figyelmét. Ugyanakkor tüzérségünk és az oroszok jól felkészülten és fegyverzetten Galaţi-Namoleasa-Focşani felé nyomul, hogy átjusson Munténia síkságára.

Averescu elindult, s mivel nem volt sok akadály előtte, viszonylag könnyen haladhatott előre. Így győzelmeket ért el, amelyek kétségtelenül morálisan nagyon jó hatással voltak ránk. A mi bombázásaink nagyon jó körülmények között kezdődtek, és katonáink alig várták, hogy kirohanhassanak fedezékeikből, és támadjanak. Amikor minden készen volt és a lelkesedés a tetőfokán volt, Cserbacsev generális táviratot kapott közvetlenül Kerenszkijtől, hogy állítson meg minden támadást. Az oroszországi helyzet annyira megromlott, hogy Kerenszkij nem tartotta képesnek katonáit, hogy komolyabb harcban részt vehessenek. A mi sorainkban a kiábrándulás természetesen óriási volt. Munténia visszafoglalásának lehetősége egyszerre elszállt. Az oroszok szolidaritásának újabb hiánya rendkívül nehéz helyzetbe hozott minket.

Prezan generális mesélte, hogy éppen együtt ebédelt az amerikai követségen Cserbacsevvel, amikor Kerenszkij távirata megérkezett. Első gesztusa az volt, hogy ne vegye számításba a táviratot és tegyen úgy, mintha meg se kapta volna. Azután mégis teljesítenie kellett a kapott parancsot.

Logikus következmény az volt, hogy Averescunak is meg kellett volna állítania a katonáit. De Averescu azzal, hogy azt mondta, nem érti a főhadiszállás utasítását, tovább is előre ment, immár csakis személyes dicsőségével törődve.

Ez a paranccsal való nem törődés mélyen indignálta Prezant is és Berthelotot is.

Berthelot nemcsak indignált volt, de kérte egyenesen a királyt, hogy vegye el a parancsnokságot Averescutól.

Brătianu tanácsára a király visszautasította, hogy ilyen extrém módon járjon el, mert mint köztudott, Averescu joggal vagy nem, nagyon népszerű a hadseregben.

Ezek az események azonban Brătianu és Averescu között nagyon erős megkeményedést idéztek elő.

Mackensen tudomást szerezvén az esetről és tudva, milyen szellem uralkodik az orosz hadseregben, úgy gondolta, elérkezett a pillanat, hogy bennünket kikergessen Moldvából.

Nem sokkal azután, hogy megállt a námoloasai front, megindult a németek támadása.

A védelem hősies volt. Katonáink valóban szülőföldjükért harcoltak. A harcok kb. két hétig tartottak, és ekkor érkeztek el a hősiesség csúcsára. A katonák eldobva ruháikat egy szál gatyában, meztelen szuronnyal rohantak kézitusára az ellenségre. Végül is katonáink kemény harcok után legyőzték ebben az ütközetben Mackensent, akinek le kellett mondania Moldva elfoglalásáról.

Két katonai vonatkozású esemény volt még abban az időben: Cristescu generálistól elvették a parancsnokságot és Tîrgu-Ocnánál a németek olyan erős támadást intéztek, hogy majdnem megsemmisítették Mărăşeşti győzelmünket.

Cristescu felháborodva tiltakozott azzal, hogy ő igenis győzelmeket ért el, a nagyvezérkar viszont energikusság és hidegvér hiányával vádolta. Szegény ember civilben, könnyel a szemében botorkált az utcákon azt hajtogatva, hogy ő végrehajtotta a terveket.

A nagy harcok után a nyár viszonylag nyugalomban telt el. Amikor pedig a nyugati frontokról elkezdtek jönni a győzelmi hírek, reményeink egyre erősödtek.

Közben az orosz csapatoknál egyre erősebb lett a jelszó: békét és földet akarunk!

1917. október-december

Az Oroszországból jövő hírek egyre aggasztóbbak voltak. A honvédelmi minisztérium képviseletében Jacovescu generálist Pétervárra küldtük, hogy tisztázza a helyzetet. Pétervároon is és mindenhol káoszt talált. A *Saturday Evening Post* munkatársa szerint már minden megérett arra, hogy uralomra jusson a bolsevizmus.

Így is volt, okt. 2-án kitört Péterváron a bolsevista forradalom. Lenin az orosz kormány élére került. Bennünk nem uralkodott el a konsternáció, pedig természetes lett volna. Meg voltunk győződve, hogy Lenin meg fog előbb-utóbb bukni. Az előzetes felmérések szerint a bolsevista eszme csak elég gyéren terjedt el.

Brătianunak más volt a véleménye. Azt tartotta, hogy Lenin és barátai erős akaratúak és erős kezűek lesznek. Marinkovici, a szerb követ, aki hosszú időn át élt Oroszországban, azt mondta, ismeri az orosz népet, és Lenin uralma csak hetekig fog tartani.

Lenin nem sokáig hagyta tájékozatlanul akadémiai vitánkat, mert egy napon felajánlotta a központi hatalmaknak az általános fegyverletételt. Tehát a halogatások és a kétségek ideje lejárt.

Brătianu nyugodt volt. Elhatározása végleges. Az események sem érték váratlanul. Ő úgy ítélte, hogy a mi katonai szereplésünk befejeződött, és ezt szövetségeseinknek meg kell érteniök. Így gondolkodott: ha Oroszország békét köt a szövetségesekkel, a keleti front elveszett. Ha mi ellenállunk, csak rövid időre tudjuk tartani ezt a frontot, csak néhány német-osztrák divíziót tudunk feltartóztatni ideig-óráig, és bármilyen hősies legyen is a mi magatartásunk, sorsunk meg lett volna pecsételve. Feláldozva magunkat a keleti fronton, szövetségeseink számára nem adtunk volna csak jelentéktelen segítséget, a mi áldozatunk pedig nagyon nagy és borzasztó lenne. És végül is, ha a mi számunkra ez az áldozat öngyilkosság lett volna, az segített légyen a szövetségeseken? Nem volt érdekük Romániát megsemmisíteni. Tartalékolni kellett hát az erőt, amikor mi újra hasznosak lehettünk. Mert nem kell elfelejteni, hogy az oroszok kilépésével a keleti front megszűnt. A szaloniki fennmaradt. S ki tudja, hogyan alakul megint a frontok helyzete, és akkor mi döntő segítséget adhatunk. Ránk nem panaszkodhatnak szövetségeseink, mert mi jelentős segítséget nyújtottunk, és nekünk köszönhetik, hogy Verdun megmenekült. Tehermentesítettük a nyugati frontot azokkal a német csapatokkal, amelyeket ellenünk küldtek.

Ami pedig jogainkat illeti, azt a kiontott vérrel jól megfizettük. Azt hiszem, nyolcszázezer élet elég nagy ár volt nemzeti aspirációnk valóra váltására.

Ilyen gondolatmenet révén Brătianu odajutott, hogy azt tételezze fel, a szövetségeseknek kötelességük megérteni, már nem tudunk, már nem kell, nem igazságos folytatnunk a harcot, és hogy hozzá kell járulniok, hogy letegyük a fegyvert.

Take Ionescu állandóan azzal törődött Párizsban, hogy mit mondanak a szövetségesek. Mások kishitűen, mint Misu Cantacuzino, e súlyos helyzetet nem érezve, pártharcokra akarták terelni a politikai életet.

Sokan megértették, hogy súlyos a helyzet, és oda kell figyelni.

Volt még egy nehézség: a francia misszió, amelyet Berthelot generális vezetett. Berthelot meggyőződése az volt, hogy folytatnunk kell a harcot a végső győzelemig, és ezt kürtölte mindenfelé a tisztek körében és a főhadiszálláson. Így Brătianunak rendkívül kényes volt a helyzet, és úgy tett, hogy a végsőkig el fog menni.

Amikor Trockij aláírta a békeszerződést, már nem lehetett halogatni a dolgokat, meg kellett mutatni a kártyákat. Brătianu még ebben a helyzetben is csak részleteket tárt fel terveiből, és csak mindig az utolsó pillanatban.

A királlyal könnyű volt a dolga. Egyformán vélekedtek.

A konzervatívokkal, mivel nem bízott bennük, Brătianu, nagyon tartózkodó volt.

A szövetségesekkel azt hiszem Brătianu jól manőverezett. Lassan-lassan, fokozatosan elfogadtatta velük gondolatait.

A nagyhatalmak követeit nyerte meg, és rajtuk keresztül Párizst, Rómát és Londont, s nem a román ottani követségeket bízta meg a feladatokkal. Így Saint-Aulaire, Barclay, és még Fasciotti is belső meghitt barátja lett, és tanácsadója.

A katonák közül Brătianu Prezant, aki kiegyensúlyozott kedély és elme volt, gyorsan megnyerte. Végül a többi generális is melléje állt, csak Averescu és Jancovescu nem kerültek vele összhangba.

A legnagyobb problémát, mint ahogyan már említettem, Berthelot jelentette, benne Brătianu valóságos kőfalba ütközött. A bolsevik kormány, amelynek külügyminisztere Trockij volt, november 19-én kért választ a fegyverletételt illetően, és december 2-án meg akarta kezdeni a béketárgyalásokat.

Brătianu november 18-ra két minisztertanácsot hívott össze: egyet tizenkét órára a palotába, a király elnökletével, és Prezan vezetésével a tábornokokkal, akik a hadsereg parancsnokai voltak, vagyis Eremia Grigorescuval, Berthelot-val és a hadügyminiszter Jancovescuval. A második tanácsot délután ötre, ahová a minisztereken kívül meghívta Prezant is.

Mielőtt megindult volna a palotában a tanácskozás, a király a következő két kérdést olvasta fel a román hadsereg helyzetére vonatkozóan:

1. hogy a béketárgyalásokat megkezdik-e az orosz legfőbb hadvezetés nélkül?
2. A feltételeknek megfelelően, ami elé állítottak bennünket, milyen katonai intézkedéseket lehet foganatosítani?

A király a véleményünket kérte.

A megbeszélés lényege az volt, hogy nincs ellenvetésük a békekötés visszautasítása ellen, kivéve, ha a politikusoknak más a véleményük.

A dokumentumnak, amelyet Brătianu és Barbu Stirbey állított össze, az volt a célja, hogy a katonák és elsősorban Averescu pontos választ adjanak.

A mi tanácskozásunkon, tudomásul véve, mit mondtak a katonák, azt határoztuk, hogy elutasítjuk Trockij ajánlatát.

Aztán Prezan számolt be a katonai helyzetről, azt mondva, hogy a nálunk, illetve a mi frontunkon lévő orosz katonaság Lenin kormányzata ellen van. Csak egyetlen divízió kötött fegyverszünetet a németekkel. Cserbacsev generális a legjobb indulatokkal van irányunkban. Magatartásunkat az is meghatározta, hogy az Oroszországból jövő hírek nagyon ellentmondásosak voltak.

A valóságban Észak-Oroszország valóban a bolsevikok kezében volt, de Ukrajna, Kubán és a kozákok harcoltak ellenük.

Brătianu nem volt derűlátó, és az volt a véleménye, hogy időt kell nyernünk. Azt is tudta, hogy előbb-utóbb rá leszünk kényszerülve a fegyverszünetre.

Így is volt. November 20-án Cserbacsev közölte Brătianuval, hogy már nem ura a helyzetnek.

A fegyverszünet aláírásának a visszautasítása azt jelentette volna most már, hogy néhány napon belül az ország területén eluralkodott volna az anarchia, és a németek további területeket szállnak meg.

A fegyverszünet aláírása időnyerés volt. Ugyanakkor ez megadta a lehetőséget Cserbacsev generálisnak, hogy újra úrrá lehessen a helyzeten és ne váltsák le, ne jöjjön helyette esetleg egy ellenséges parancsnok.

Brătianu közölte a kormánya tagjaival, hogy nincs más kiút, mint a szövetségesekkel tárgyalásokat kezdeni, hogy beleegyezzenek a mi fegyverletételünkbe. Sőt még azt is elérte, hogy írásban szerezte meg a beleegyezésüket, elismerve azt is, hogy feladatunkat teljesítettük, és már nincs joguk újabb áldozatokat kívánni tőlünk.

Ez Brătianu részéről mesterfogás volt. Volt azonban ennek az egyezménynek egy jogilag gyenge pontja: a követek nem voltak felhatalmazva arra, hogy kormányuk nevében ilyen feloldozást adjanak. Saint-Aulaire, Barclay, Fasciotti aláírásai nem voltak érvényesek jogilag, utólag kellett érvényesíteni őket. Averescu ebben az időben éberen figyelte Brătianu politikai mozdulatait, és kénytelen volt tudomásul venni, hogy miniszterelnökünk és Take Ionescu egyetértenek.

A minisztertanácsot befejezvén, a király ezeket mondta: „Amikor beléptünk a háborúba, tudtam, hogy nehéz lesz, de eszembe se jutott volna, hogy egy árulási aktusnak leszünk az áldozatai, amely a történelemben példa nélküli, és hogy majd jön egy nap - a mai -, amelyen azon kell gondolkodnunk, hogyan lépjünk ki becsületünk csorbulása nélkül és anélkül, hogy öngyilkosok lennénk."

A súlyos helyzetben is körülményeink jól alakultak, mert szövetségeseink beleegyeztek fegyverletételünkbe. Megerősítették követeik aláírását.

Brătianu e kedvező légkörben elhatározta, hogy válaszol Clemenceau legutolsó táviratára, amelyben bővebb magyarázatot ad, mivel Clemenceau dühös volt.

Közben megérkezett Clemenceau beleegyezése is, és minden rendbe jött.

Néhány nap múltán megfejtettük a talányt: Berthelot Saint-Aulaire háta mögött tájékoztatta Clemenceau-t, hogy igazán a szövetségesekkel nem beszéltük meg a dolgot, hogy lehetőségünk volt az ellenállásra, hogy Brătianu különbékére törekszik és meg akarja változtatni az ország külpolitikai irányvonalát.

Ez után a hír után dühöngött Clemenceau, mert bizonyára Saint-Aulaire táviratát is felületesen olvasta el. Brătianu azért is haragudott Berthelot-ra, mert tárgyi valótlanságokat is közölt Párizsban. Pl. azt, hogy Brătianu nem beszélte meg vele a fegyverletétel dolgát, nem kérte ki a tanácsát, pedig ő volt az első Cserbacsev után, akivel erről a kérdésről beszélt.

Végül is Berthelot elfogadta Brătianu érveit.

Azt hiszem, két dolog határozta meg Berthelot e szörnyű magatartását: Franciaország iránti imádata és az, hogy Románia elbukhat, de Franciaország meneküljön meg!

Hozzájárult ehhez a dologhoz az is, hogy Take Ionescu és barátai adták a lovat Berthelot alá.

Egészen más volt Saint-Aulaire. Ő pontosan értette Brătianu észjárását, bár naponta pezsgőmámorban úszott. Napi találkozásaik alapján különös készséggel érzett iránta. Emiatt Saint-Aulaire pontosan felmérte, hogy a román hadsereg teljes tönkremenetele a tét. Megértése irányunkban olyan lojális, szeretetteljes, együttérző volt, hogy a román nép örökre hálás lehet neki - az idült részegnek.

Érdeme annál is nagyobb, mert miután Clemenceau dezavuálta és visszahívás fenyegette, ő mégis fenntartotta véleményét.

Megtudtam, hogy Take Ionescu és barátai egy memorandumot írtak, amit Saint-Aulaire-nak és Berthelot-nak küldtek meg, és amelyben megírták, hogy Romániának módjában lett volna tovább harcolni. Bizonyosan tudom, hogy a megfogalmazásnál jelentős részt vett Titulescu. Ez volt az oka az ellenséges érzületnek Brătianu és Titulescu között.

Meg kellett oldani a Clemenceau-incidenst, amelynek valóban nagyon komoly következményei lehettek volna. Victor Antonescu vállalta a küldetést, és azt ragyogóan elvégezte.

Ebben az időben történt a megegyezés a fegyverletételre Focşaniban. A német delegáció vezetője nagyon udvarias volt, bizonyos von Morgen generális, és láthatóan meg akarta nyerni jóindulatunkat, hogy végül is különbékét kössünk.

Ezt a tárgyalást négy mozzanat jellemezte:

A németek egyik feltételnek azt kívánták, hogy csapataik egy részét elszállíthassák nyugatra, ahol még folytak a harcok, és ott szükség lett volna rájuk. Természetesen ellentmondtunk. Furcsa, hogy maguk a bolsevikiek is ellentmondtak ennek a kívánságnak.

Végül a franciák bevonásával a két fél megállapodott, hogy „kötelezi magát, hogy már nem ad parancsot újabb transzportokra, mozgásra és átcsoportosításra, és hogy a december 5-e után kiadott ilyen értelmű parancsokat nem hajtják végre".

A második mozzanat, hogy delegációnk tagjai lefényképeztették magukat a német delegáció tagjaival. Ez a gerinctelenség mindennél jobban felbosszantott.

A harmadik: A németek kérték a túszok azonnali kicserélését. Nekünk jól jött volna, mert sokba került ezeknek a személyeknek az eltartása, másrészt a német sajtó túl nagy ügyet csinált ebből. Egyrészt szükség volt arra, hogy a nálunk lévő túszok bizonyítsák, hogy jól bántunk velük, másrészt az jutott tudomásunkra, hogy a saját fogva tartott embereink nagyon rossz körülmények között vannak. Tehát beleegyeztünk a túszcserébe.

A németbarátok között nagyok voltak az ellentétek. Carp azonnali békét akart. Mint politikus nem az ő kezében volt a hatalom, csak barátai unszolására tevékenykedett önhatalmúlag.

Carpék mozgolódni kezdtek, és propagandájuk lényege: különbéke, a dinasztia megdöntése, teljes együttműködés gazdaságilag Németországgal.

Marghiloman (sógor bácsink), aki az osztrák szempontokat osztotta, a következő interjút adta a német *Trans Ocean*-nak: „Ha a király, aki aláírta a hadüzenetet, akadálya lenne a békekötésnek, bizonyos vagyok benne, hogy megteszi a szükséges gesztust."

De most már, Czernin sugallatára, nem kívánta a dinasztia megdöntését.

Bécs akkori törekvése az, hogy minél előbb megkösse a békét Romániával.

A Bukarestben maradt politikusok, látva az oroszok helyzetét, megbolydultak, és elkezdtek spekulálni, ki-ki a maga beállítottsága szerint. Intrikáltak, veszekedtek, gyűlölködtek.

Von Morgen kijelentette, hogy a legjobb érzelmekkel viseltetik Románia iránt, nem akarja területét megkisebbíteni és a bolgárok igényeit nem tartja jogosaknak. Ferdinánd királyt szeretik és tisztelik a németek, és a konfliktus okozójának Mária királynét tartják.

Azokban az időkben lelkiállapotunk borzalmas volt: az oroszok békét kötöttek Breszt-Litovszkban, a bolsevizmus fenyegetett minket is, a fegyverszünet, a németbarát politikusaink aknamunkája, a román csapatok szétszórtan egész Moldvában, a kormányban széthúzás, Averescu, aki kardot csörtetett, Berthelot intrikái, Clemenceau kirohanásai...

Erőt abból merítettünk, ami Besszarábiában történt. Majdnem egy időben a fegyverletétel aláírásával Focşaniban, megalakult Chisineuban a Sfatul Țării (Nemzeti Tanács). A Sfatul Țăriinek a prológusa az anyaországhoz való visszatérés volt. Természetes volt, hogy ez mindenkit az egekig emelt örömében.

Én folyamatosan figyeltettem ágenseinkkel a Pruton túli eseményeket. De több emberünk is volt. Így Onisifor Ghibu erdélyi menekült, Goga jó barátja, tanár. Ő is Besszarábiában tartózkodott, Chisineuban telepedett meg.

Nem akarom eltúlozni O. Ghibu szerepét, de az ő erdélyi intranzigens nacionalizmusával sokat segített az eszme elterjedésének, hogy Besszarábiának egyesülnie kell az anyaországgal. Ő volt az, aki ajánlotta és ösztönözte, hogy bevezessék a román nyelvtanítást az iskolákba és a román nyelvű liturgiát a besszarábiai templomokba. Ő volt az, aki újságot akart minden románnak a Nyesztertől a Tiszáig.

Hogy az események hogyan folytak le Oroszországnak ezen a részén, köztudott. Először Besszarábia komponens tényezője volt egy föderatív és demokratikus Oroszországnak. Párhuzamosan az orosz birodalom felbomlásával, megkezdődtek a szeparatista mozgalmak. A mi besszarábiai románjaink is átmentek a különböző fázisokon, míg elérkeztünk 1917 novemberéhez, amikor a lenini vezetés és Trockij elárultak és arra kényszerítettek, hogy kössünk mi is a németekkel tűzszünetet. Aztán elkezdődtek a különféle szeparatista mozdulatok, mígnem elérkezett a pillanat, hogy a regáttal való egyesülést kérjék.

A fegyverletétel alá volt írva, a szövetségesekkel a dolog el volt intézve, Berthelot és Cserbacsev azon munkálkodtak, hogy előkészítsék az ukrajnai frontot.

A fegyverszünet aláírása után másnap azonban borzalmas mozgolódás kezdődött az orosz katonaság köreiben, pedig azt hittük, marad még néhány nap, hogy megszilárduljon a fegyelem.

December 3-án a bolsevikok lemondatták és letartóztatták Kerenszkij politikai biztosát, aki a romániai orosz hadsereg mellett működött. Toiciban, betör az orosz sereg, Buceceában az orosz katonák felgyújtják a piacot (Botoşani megye). Besszarábiában a katonaságtól dezertált orosz bandák gyújtogatnak. Odesszában utcai harc folyik a bolsevikok és az ukránok között. Este 9-re a iaşi-i Pastia teremben hirdetnek nagygyűlést.

December 4-én bolsevik nagygyűlés a Sokola állomás körül.

Az oroszok mindenfelé felforgatnak, pusztítanak.

Varanovski generális, Cserbacsev generális főnöke a fővezérkarnál átállt a bolsevikokhoz.

December 7-én Prezan értesít, hogy a 4-ik hadsereg parancsot kapott, hogy hagyja ott a frontot, és irány Iaşi. Dorohoiban, Covorluiban, Bacăuban és Tutován az orosz katonaság teljesen bolsevizálódott és mindent kiraboltak, ami útjukba került. Botoşaniban az oroszok felgyújtották a líceumot. Cserbacsev generális újból segítséget kér tőlünk, mert nem tud már ura lenni katonái fölött.

December 8-án az anarchia mindenütt teljes. Demetre Ghika Poulet, aki néhány hónapig Péterváron tartózkodott, figyelmeztet, hogy a bolsevista akciót Sokolánál bizonyos Rochal vezette, akit az orosz fővárosban a legvadabb vörösnek tartanak. Ő a szerzője a kronstadti eseményeknek, az elkövetett kegyetlenkedéseknek a flottánál. Jelenléte Romániában nagyon gyanús, feltételezhető, hogy valamiféle nagy akciónak az előjele. Az elképzelhető akcióik: a királyi család letartóztatása, a kormány legyilkolása vagy a főhadiszállás megszüntetése.

Mindezek arra késztettek bennünket, hogy készenlétben éberen figyeljünk.

Alexandru Contantinescu szobájában ült törökülésben, pongyolában, az orrán szemüveggel és a keze ügyében a telefonnal, és szüntelenül intézkedett. Joviálisan, hidegvérrel és tiszta elmével.

December 7-én egész napon át tartott a minisztertanács. Fél tizenkettőkor megjelentek Prezan, Averescu és Grigorescu generálisok, és hatkor minisztertanács a palotában a király elnökletével. Az első tanácson csak az a kérdés merült fel, hogy mit csinálunk a bolsevistákkal. Akkor azt határoztuk, hogy a dolgot meg kell beszélni, tanácskozni a generálisokkal. Az volt az általános vélemény, hogy segíteni kell a szövetségeseknek, hogy helyreálljon a román-ukrán front. Brătianu szerint itt az alkalom, hogy Románia egy utolsó szolgálatot tegyen a szövetségeseknek.

Ami a katonai akciót illette, Eremia Grigorescun kívül a generálisok azt vallották, hogy minden remény hiábavaló. Általános a vélemény, hogy vissza kell vonulni. A szélső szárnyak teljesen fedetlenek.

Miután minden katona azon a véleményen volt már, hogy vissza kell vonulni, az maradt még csak nyitott kérdés, hogy hogyan. Jancovescu generális véleménye az volt, hogy a sereg legfeljebb a Siretig vonulhat vissza. Antonescu szerint Barladig tarthat a visszavonulás, Grigorescu véleménye pedig az volt, hogy harcolni kell mindenhol az utolsó emberig. Averescu kijelentette, hogy ő csak írott parancs alapján kapitulál, Jancovescu pedig, aki néhány nappal ezelőtt még nagyon harcos volt, most a különbéke ügye mellé állott.

Este hat és nyolc között a palotában megindító jelenet játszódott le. A király szemében könnyek jelentek meg, Brătianu nagyon felindult volt és megkínzott, Take Ionescu teljesen zilált, mi mindnyájan megindultak a tragédiától, amit átéltünk. A generálisok mind gondolataikba mélyedten, csak Averescu magatartásában volt valami ironikus.

December 8-án az események a szövetségesek nyomása alapján felgyorsultak. Cserbacsev újra kérte, hogy segítsük a front újraszervezésében, Brătianu összehív bennünket. A vélemények megoszlanak. Take Ionescu ellene van. Az a véleménye, hogy meg kell sérteni a fegyverszünetet és harcolni kell, így megmentjük a királyt, a kormányt, a parlamentet. A bolsevikokat ne bántsuk. Misu Cantacuzino és Titulescu más véleményen vannak, azt mondják, harcolni kell a bolsevikok ellen.

Brătianu végül is úgy dönt, hogy cselekedjünk a szövetségesek kívánsága szerint. Össze kell hozni egy ukrán sereget, és:

1. Ha az akció nem sikerül és a románok kénytelenek letenni a fegyvert, akkor a szövetségesek adják meg neki a szabadságot, hogy különbékét köthessen, anélkül hogy bármit is veszítenénk jogainkból.
2. A szövetségesek garantálják a Moszkvába menekített kincstárat, amit a bolsevisták egy ellenük megkísérelt támadás után elkoboznak. Ez a feltétel döntő, és politikai jellege van. El kell határoznunk, hogy másnap koronatanács lesz a király elnöklete alatt.

Ezzel Brătianu játszmája egyre világosabbá vált és így a konzervatívok szembehelyezkedése egyre nagyobb. Take Ionescu a kormányból való kilépéssel is fenyegetődzött.

Ezekben a napokban Cserbacsevet megtámadta egy húszfőnyi banda és revolvert fogtak rá. Ha a zajra a generális közvetlen munkatársai nem figyelnek fel, megölték volna.

Ő azonnal telefonált hatóságainknak, amelyek katonaságot küldtek székhelyéhez, és körülvették az épületet. Ő sem élő, sem halott nem volt, és még jobban kérte akcióba lépésünket.

1917. december 8-ról 9-re hajló éjszaka Brătianu elmondta nekünk a legfrissebb híreket és azt, amik a legutóbbi órákban történtek. A kérdés az: kezdjünk el harcolni, vagy tűrjük, hogy a bolsevikok birtokukba vegyék a várost.

Ilyen körülmények között a szövetségesek álláspontja másodlagossá vált.

A politikusok között hosszú vita és veszekedés kezdődött. Take Ionescu nem akart harcolni a bolsevikok ellen, mert attól félt, hogy megsemmisítenek bennünket, Titulescu pedig győzködte, hogy harcolni kell. Rettenetesen kimerítő vita alakult ki, a konzervatívok egy része a német szempontokat védte.

Végül Take Ionescu Titulescu könyörgésére azt mondta: nem bánom, csináljatok amit akartok! Ez a kérdés túlmegy a párt kereteinek ügyén, feloldozlak benneteket!

Míg folyt a vita, Prezan generális elővette óráját, és ünnepélyesen megszólalt: miniszter urak, meg kell jegyeznem, hogy elmúlt három óra. Kérem határozzanak, és én végrehajtom. Tehát négyig, fél ötig határozniok kell, ha sikeresen le akarják fegyverezni a bolsevistákat.

Újabb parázs vita.

Fél ötkor, hajnalban Brătianu lezárta a vitát. És arra kérte minisztereit, hogy nyilatkozzanak. Lefegyverzés vagy sem.

Brătianu asszony, aki a közeli szobában nem tudott aludni, teát kínált, hogy felfrissüljünk, s mi kinyitottuk az ablakokat.

Brătianu elment.

Prezan az óráját nézte, és számolta az időt, amit Brăátianu távol tölt. Egyszer csak megszólalt: Lekésem a lehetőséget.

Közben mindenféle sértés elhangzott: hazaárulás, tájékozatlanság, politikai hozzá nem értés stb.

Akik elaludtak, egy bombázás hangjára ébredtek riadva.

Prezannak el kellett halasztani akcióját, ami elkeserített.

Reggel kilenckor Brătianuhoz siettem, aki mosolyogva fogadott s ezt mondta: gratulálhatunk magunknak, elfoglaltuk Socolát, minden bolsevik megadta magát, egyetlen halottunk és egyetlen sebesültünk sincs.

Mesének hatott, és mégis valóságnak.

Megvallom, siralmas látvány volt látni az agyongyötört, lefegyverzett orosz katonákat nyomorúságos konvojokba verődve és hazaküldve. Egy impérium bukása játszódott le szemünk előtt.

1917. december 8-ról 9-re virradó éjjel a román minisztertanács újra teljesítette kötelességét.

Take Ionescu megszégyenülten okot keresett a lemondásra. Ez meg is történt, de Brătianu és a király mindent megtettek, hogy visszatérjen a kormányba, és ő újra elfoglalta a megszokott helyét.

1917. augusztus-szeptember

Annak ellenére, hogy a mi harcunk a marásesti hősi harcokkal véget ért, kisebb csaták azért még folytak. A legjelentősebb a varniţai volt Munelu és Cireşoaiánál. Legtöbbje sikertelen támadás volt, amely csak határkiigazítást jelentett. Az orosz katonák közben otthagyták a frontot, és hazamentek Oroszország szívébe.

Lenin még Finnországban volt, és ellenségei már emelték is fel fejüket.

Nekem az volt a véleményem: az orosz front felbomlása nem keserít el, sőt örülök neki, ha az oroszok összeomlanak, mi el tudjuk foglalni Besszarábiát, és az oroszokkal vagy nélkülük, a szövetségesek végül is győzni fogunk, s a háború végén megszerezzük Erdélyt, és így meg fog történni az, amit legvérmesebb álmainkban sem mertünk remélni, minden románok egyesülése a Dnyesztertől a Tiszáig. És amikor látom, hogy először életemben ez a perspektíva megnyílik szemeim előtt, olyan boldog vagyok, mint amilyen életemben sohasem voltam.

„Descompunerea frontului rusesc nu mă sperie, dimpotrivă mă bucură Rusia prăbuşindu-se noi vom putea ocupa în curând Baszarabia, şi cu Rusia sau fără ea Aliaţii vor birui în cele din urmă, deci la sfârşitul războiului vom lua Ardealul şi astfel, din această retrişte cea ce nu am îndrăznit să sperăm în virsurile noastre cele mai înflăcărate: unirea tutror Românilor de la Nistru până la Tisza."

Míg a háború kalandjai tovább bonyolódtak, mi két jelentős vendéget fogadtunk Iaşi-ban. Előbb egy amerikai missziót, majd utána Masarykot. Az amerikai misszió 39 személyből állt, orvosok, sebészek, más értelmiségiek, üzletemberek. A missziót az amerikai Vöröskereszt küldte élelmiszerrel és egészségügyi ajándékkal érkezett. Így akarta ez az új nagy szövetséges kimutatni irántunk való rokonszenvét, együttérzését.

A misszió feje Anderson alezredes volt, magas, nagydarab naiv és amerikai jóember. Irántunk az első pillanattól kezdve meleg és megértő szimpátiát tanúsított. De volt vele egy zsidó is Chicagóból, bizonyos Flexner, aki valamiféle magas tisztséget viselt a Rockefeller-alapítványnál. Brătianu azzal bízott meg, hogy foglalkozzak ezzel az úrral. Számos érdekes beszélgetésem volt vele, többek között a zsidó kérdésről.

„Amíg az amerikai misszió Iaşi-ban volt, azzal törődtünk, hogy minél jobban fogadjuk őket. Többek között volt egy nagy kirándulás a Stâncănál (Szikla), ahol nagyon érdekes jelenet játszódott le. A házból, amelyben voltunk, rá lehetett jól látni a besszarábiai dombokra. Hátam mögé állt Poklewsky, és ezt mondta: fogadjunk, hogy túl nézel Besszarábiára és arra gondolsz, hogy tekintettel az orosz forradalomra, visszaszerzitek Erdéllyel együtt.

Elmosolyodtam, és azt mondtam: ki tudja!

Ott látva Besszarábia dombjait, természetesen arra gondoltam, hogy a miénk lehet még. Fiatal koromban sohasem mentem fel a Kárpátok csúcsaira, hogy ne gondoltam volna Erdély megszerzésére, szó szerint ne álmodtam volna Erdéllyel való egyesülésről." Duca miniszter szavai.

Az amerikai misszióval együtt visszatért hazájába Vopicka úr is vidáman, optimistán bízva az USA győzelmében. Mindig meleg együttérzéssel védte ügyünket és sok segítséget szerzett számunkra a Vöröskereszttől.

Vopicka úr mesélte, hogy menekülésünk után Bukarestben virágokkal fogadták Mackensent. Információi, amelyeket országa terveiről adott számunkra, nagyon hasznosak voltak. Jó volt tudnunk, hogy Amerika a végsőkig akar harcolni, és meg akarja semmisíteni a német militarizmust.

Nagyon sokat vártunk Masaryk látogatásától. Ő Oroszországba ment, hogy megszervezze ott a csehszlovák légiót, és azért jött Iaşi-ba, hogy felvegye a kapcsolatot velünk. Masaryknak az volt a terve, hogy Franciaországban vagy Olaszországban egy nagy kongresszust szervez az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségei számára. Az egész világon visszhangot remélt ettől a kongresszustól.

Amilyen logikus, olyan hasznosnak látszott ez a gondolat, és arra adott lehetőséget, ahelyett, hogy minden nemzet külön harcoljon, egységben kell harcolni, s így több lesz az erő.

„Masaryk elképzelése engem már az elején megnyert, de Brătianu bizonyos fenntartással volt. Ma is kérdem magamtól, mi szegte Brătianu szárnyait ebben az esetben? Örök talány marad számomra.

Talán attól tartott, hogy ez a nem túlságosan kiérlelt szolidarizmus talán olyan kötelezettségeket jelent később, amelyeket nem akart vállalni. Személyes véleményem az volt, hogy ebben az esetben nem volt megalapozva a gyanakvása." (Duca)

Amíg nálunk volt Masaryk, természetesen minden fáradságot beleadtunk, hogy jól érezze magát. A király fogadta audiencián... stb... stb...

Masaryk mindnyájunk számára kitörölhetetlen emléket hagyott.

Kapcsolatom a fronttal és a katonasággal folyamatos volt. Ebben az időben is sokat jártam ide-oda Vintila Brătianuval. Így Tecuciban megláttam repülő központunkat, felkerestem a hegyekben lévő katonáinkat, s minden helyet, ahol fontosabb hadaink voltak. Szinte kivétel nélkül fegyelmet és rendet tapasztaltam.

1917. december - 1918. január

A híres december 8-9-ig tartó hajnal óta egészen január végéig igazi agóniaállapotban voltunk.

Mindenfelé nehézségek és csak nehézségek.

Diamandy kijelentette, hogy egyáltalán nem akarjuk magunkat beleártani Oroszország belügyeibe, csupán védekezés céljából végeztünk rendőri feladatokat.

Mindenfelé keresték Rochát és eltűnése kapcsán elkezdődött egy erős románellenes agitáció.

Az igazság az, hogy én sem tudtam, mikor és hol ölték meg, és egyáltalán mi történt vele.

Meg vagyok győződve, hogy mi nem voltunk benne közvetlenül ebben az ügyben. A meggyilkolását a francia katonai csoport készítette elő és hajtotta végre. A franciák akkor még egy ukrán front felállításán dolgoztak, és hittek is benne.

A bolsevik kormány különösebb formalitások nélkül letartóztatta a követünket, Diamandyt és társait, és bezárták őket a Szt. Péter és Pál-kolostorba, ahol meglehetősen rossz bánásmódban volt részük.

Az USA követe szolidaritását fejezte ki Diamandyval kapcsolatban, és kiengedését kérte.

Mi a Diamandy-ügyről csak január 4-én értesültünk, már mint kész tényről.

A 49-es forradalmi divízió jegyzéket intézett hozzánk:

„A román hatóságok nemhogy nem veszik figyelembe, hogy az orosz csapatoknak új választott vezetőik vannak és nem is akarnak semmiféle kapcsolatot felvenni velük, hanem ráteszik a kezüket hadseregünk élelmiszer- és takarmánytartalékára is. Így a 49-es divízió lovai takarmány nélkül maradtak. Az orosz katonaság mozgását a román katonaság fegyverrel gátolja. A 49-edik divízió egyik regimentjét, a 194-est, Troitko-Surgivskit román felfegyverzett katonaság vette körül. A román hatóságok letartóztatták a 149-es regiment választott bizottságát, valamint azokat az osztrák tiszteket, akiket vendégként fogadott a 149-es regiment. A népbiztosok tanácsa kéri a letartóztatottak szabadon bocsátását, azoknak az adminisztratív szerveknek a megbüntetését, akik ezeket a letartóztatásokat végrehajtották illegális módon, és garanciát kérünk, hogy hasonló eset a jövőben nem fordul elő. Ha 24 órán

belül nem kapunk választ erre az ultimátumra, úgy tekintjük, hogy kapcsolataink Romániával megszakadtak, és katonai eszközökhöz folyamodunk."

Mivel egy követ letartóztatását egyedülálló esetnek minősítettük, nem vettük túlságosan komolyan Lenin üzenetét, és a következőképpen válaszoltunk:

„Megkaptuk azt a radiogramot, amit ultimátumnak neveznek, s amit a szovjetek tanácsa népbiztosai küldtek, és amit sokan írtak alá. Kérem, győződjenek meg hitelességének tartalmáról és formájáról. Ha meggyőződtek tartalmának téves voltáról, kérem tájékoztassák az aláírókat, hogy mi, illetve a román hatóságok csak rendőri biztonsági intézkedéseket tettünk, és ez nem jelent Oroszországgal szemben ellenséges álláspontot. Intézkedéseink csak a katonáink közötti konfliktusok elkerülését szolgálták, és a rendezett visszavonulást, ami egyébként fosztogatásokkal és áldozatokkal járt volna.

A 49-es divízió esete valóságos kitalálás. A román seregek egyetlen szem takarmányt nem rekviráltak el, ellenkezőleg, saját készleteikkel segítették az orosz csapatok lovait. A román hatóságok nem tartóztattak le az orosz csapatok bizottságaiból senkit, osztrák tiszteket, azokat, akiket útban visszafelé egységeikhez elfogtunk, visszatereltük állásaikhoz, hiszen már a fegyverszünet érvényes volt, pedig még módunkban lett volna őket fogolyként kezelni."

Ugyanakkor minden hatalomnak megküldtünk egy protestáló jegyzéket erről a nemzetközi jogot megsértő esetről. Amikor pedig Lenin megtudta, hogy csapatokat küldtünk Besszarábiába, Trockij aláírásával valóságos hadüzenetet kaptunk:

„1. Romániával a kapcsolatok megszakadtak. A román konzulátus tagjait a legrövidebb időn belül kiutasítjuk.

2. A román kincstárat, amely Moszkvában van, nem kapja vissza a román oligarchia. A népbiztosok tanácsa felelősséget vállal megőrzéséért, amelyet a román népnek kell visszaadnia.

3. A román területeken tartózkodó orosz csapatok volt parancsnoka, Cserbacsev generális, forradalomellenes magatartást tanúsított, ezért az orosz nép ellenségének minősül, és törvényen kívül helyeztük."

Közben Besszarábiában folyt a bolsevista aknamunka. Zavargások szítása Kisinyovban, és más agresszív tevékenységek.

Számunkra egy cél volt: Besszarábiának az anyaországhoz való hozzácsatolása.

Hogy megőrizzük a külszínt, Prezan generális egy nyilatkozatot tett közzé, mely szerint tudomására hozza a besszarábiaiaknak, hogy nem jövünk sem meghódítani őket, sem elvenni a néptől a földet és a föld által szerzett javakat, hanem helyre akarjuk állítani a rendet, megszüntetni a rablást, amelytől az egész lakosság szenvedett.

Kértük megbízottainkat, hogy erősítsék meg a besszarábiai népnek azt az állításunkat, hogy tiszteletben tartjuk a forradalmi vívmányait, és csak azért lépjük át a Prutot, hogy helyreállítsuk a rendet. A szövetségesek megadták formálisan a besszarábiaiaknak a kért formalitásokat.

Ezek a stilisztikai elővigyázatosságok azért is nagyon fontosak voltak, mert a bolsevikok Besszarábiában kampányt indítottak ellenünk, és az ottani nép, amely nem ismert bennünket, még elhihette volna, hogy olyan oligarchiát akarunk teremteni a Prut és a Dnyeszter között, amely terrorral és reakciós rezsimmel jár.

De egész idő alatt nem a bolsevisták voltak a mi legnagyobb gondunk, hanem a németek. Meddig hosszabbítják még meg a fegyverszünetet. Ez a bizonytalanság idegőrlő volt. Figyeltük a breszt-litovszki tárgyalásokat, és láthattuk, hogy a németek magatartása a terület-harácsolás.

Közben Hindenburg arra törekedett, hogy felszámolja a keleti frontot és mindent nyugatra összpontosítson.

Az oroszokkal és a németekkel kapcsolatos nehézségeinket tetézte még politikusaink egymás közötti harca, valamint a szövetségesekkel felmerülő problémák.

Már mindjárt a december 8-9-én lefolytatott minisztertanács után megkezdődtek közöttünk a harcok. Take Ionescu továbbra is hangosan ellenezte a békekötést a németekkel még akkor is, ha a szövetségeseink azt jóváhagyják. Barátai támogatták ebben, sőt egyesek ezen még túl is mentek. Misu Cantacuzino azt kívánta, hogy vonuljunk vissza a Don folyóig, és vigyük a királyt is, és ott egyesüljünk Mezopotániában a szövetséges csapatokkal. Titulescu arra kovácsolt terveket, hogy hogyan ismételjük meg Korfu esetét, és mint pénzügyminiszter már szervezte is feliratkozásunkat az exiliumra. Take Ionescu azt tanácsolta, hogy szálljunk egy napon mindnyájan repülőgépekbe, és menjünk el. Csupáncsak az tartotta vissza, hogy az volt a hiedelme, hogy az emberi szív, különösen az idősebbek szíve nem tudja hosszú időn át elviselni a repülést.

Brătianu nem azért volt elsősorban dühös, hogy mit mondanak a politikusaink, hanem azért a hatásért, amit szövetségeseinkre gyakoroltak.

Brătianu részéről a fegyverletételre lényegében megnyerte Saint-Aulaire-t, Vopickát, Barclay-t és Fasciottit is. De minden lépésénél tapasztalnia kellett Take Ionescu romboló munkáját.

Különösen a francia katonai missziónál volt rossz a légkör emiatt.

Berthelot miután elvesztette reményét egy új ukrán-román front kialakításában, hogy a németeket a keleti fronton tarthassa, kitalálta a halál háromszöge elméletet. Ennek lényege nem volt más, mint Berthelot rögeszméje, hogy a román hadseregnek ellent kell állnia az utolsó emberig. Ennek a háromszögnek az alapja a Prut volt, és magában foglalta Iaşi-t, Huşit és Vasluit. Hadseregünknek be kellett volna húzódnia a háromszögbe és harcolnia kellett volna a végkimerülésig. Prezan hagyta magát elragadtatni ettől a tervtől, és megbízta a főhadi-szállást, hogy foglalkozzon vele.

Berthelot hatására Clemenceau-nak számos sértő kirohanása volt ellenünk. Alig tudtuk megnyugtatni a fegyverletétel miatt, néhány nap múltán újabb sértő táviratot kaptunk. Ebben azzal vádolt, hogy egyes minisztereket elfogott a pánik, és különbékét akarnak kötni a németekkel. Hozzátette: nem merem kifejezni azt az érzést, amit ez a hír ébresztett bennem. Bizalmat kértek tőlem, és én azt megadtam. Továbbra is meg akarjuk adni. De Románia jól vigyázzon, nehogy jóvátehetetlent kövessen el.

Brătianu méltóságteljesen és egyben drasztikusan felelt. Megemlítette, hogy meg kell védenünk a román államot oly módon, hogy el kellett tekintenünk Berthelot generális optimizmusától, attól az optimizmustól, amit a tények meghazudtoltak.

Különben kapcsolataink Berthelot generálissal nagyon feszültek lettek, ő nem elégedett meg azzal, hogy informálta Clemenceau-t, hanem Iaşi-ban provokatívan is viselkedett. Közvetlenül levelezett a főhadiszállással, és bírálta - nyíltan - a kormányt.

Brătianu elhatározta, hogy nem tolerálja ezt a helyzetet. Különösen Saint-Aulaire volt megértő vele szemben. A felszínen úgy látszott, hogy Saint-Aulaire rendezi a dolgot Bukarestben és Antonescu Párizsban.

Pillanatnyilag Clemenceau kirohanásai elcsitultak.

Sokat javítottak a helyzeten Pichon beszédei a francia kamarában, megszerezte egész hallgatósága rokonszenvét, végül is az egész parlament Románia pártjára állt.

A „tigris" megnyilvánulásainál két eset volt súlyosabb. Egyik Lloyd George-é és a másik Wilsoné. Mintha csak a sors akarta volna, hogy egyetlen ütést se kerüljünk ki drámai helyzetünkben.

Lloyd George beszélt Elzász és Lotaringia visszaadásáról, és beszélt a nemzetiségek jogairól, hogy a románoknak joguk van egyesülniök, de arról is beszélt, hogy a béketárgyalások revíziójáról is szó lehet.

Az oroszok árulása és most évszázados álmuk teljesülésének bizonytalansága már nagyon is sok volt számunkra. Nagyon csodálkoztunk azon, hogyan lehet annyi ellentmondás Lloyd George szavaiban. De még ezt is meghaladta Wilsoné. Az Amerikai Egyesült Államok minden nemzetiséggel foglalkozott a mi kivételünkkel. Számára Románia és a románok jogai nem léteztek. Több volt, mint bosszantó, súlyos, nagyon súlyos volt, különösen, hogy Amerika egyre nagyobb befolyást gyakorolt a szövetségesekre.

Igaz, hogy az ő beszédét nem kellett az utolsó szónak tekinteni, de az, hogy az amerikaiak nem vettek rólunk tudomást a békekötés előestéjén, nagyon meggyengítette pozíciónkat. Semmi sem tud jobban demoralizálni egy nemzetet, amely megtette kötelességét a szövetségeseivel szemben, mint hogy igazságtalanul bánnak vele.

Wilson beszéde egyik legfájóbb pontja volt számunkra az egész háborúnak.

Szükség volt ellensúlyozó intézkedésekre. Még a beszéd előtt, már megfelelő információk adása miatt kiutazott Amerikába Anghelescu, vele mentek Lucaci atya és még néhány erdélyi. Mindenki megfelelő erőfeszítést tett az ügy érdekében. A beszéd elhangzott, és annak jelentőségét sohasem lehetett többé meg nem történtté tenni.

Az ellen, hogy a központi hatalmak mellé álltunk volna, ezeket a gondolatokat fejtették ki többek között a királyi pár házasságkötésének 25. évfordulója alkalmával:

„hazánk másféle orientációja lehet, hogy anyagilag jobban megkímélte, de tönkretette volna morálisan, és örök rabságot jelentett volna számára"

„a románok, olaszok, jugoszlávok, lengyelek, ruténok és csehszlovákok elszakadó mozdulatai ellenében csak a kisebbségbe került magyarok és németek képeznek centralista tendenciákat".

„Egy másik politikai orientáció a magyarok és a bolgárok győzelmét segítette volna, és megsemmisítette volna Szerbiát, azt az országot, amelynek olyan sok azonos érdeke van a mi hazánkkal."

„Azok, akik más politikai orientációra törekedtek, mint amit követtünk, a konstantinápolyi szorosok ügyében egy területszerző Oroszországot támogattak volna, ami azt jelentette volna, hogy elveszítjük besszarábiai rokonainkat, az ő nemzeti érzéseiket. Ma már nincs kizárólagosság senki számára a Boszporuszon és a Dardanellákon, és hosszú időre területszerző Oroszországról sincs szó. És a legutóbbi kisinyovi megnyilvánulások jól tükrözik, hogy milyen fokú ott a románok nemzeti érzése."

„a forradalom által az Osztrák-Magyar Monarchia nemzeti kérdését nem kívülről oldják meg, hanem a leghatékonyabb módon belülről”.

A december 8-i lapokban ilyeneket olvashatunk:

„Hitünk, hogy ennyi vér nem folyt hiába.”

„Ma az erő beszél, holnap az igazság és az emelkedett lélek szava, a megtisztult emberiség lelkének a szava.”

Január közepén Randa alezredes váratlan látogatása lepett meg. A legnagyobb titokban érkezett. Ő az Osztrák-Magyar Monarchia katonai attaséja volt. Károly király titkos üzenetét hozta a mi uralkodónknak. A titok nagyon jól megőrződött, senki sem tudott a jelentéséről. Fălticenin keresztül jött. Brătianu és Stirbey mondták el nekem, bízva diszkréciómban. Randa azt a hírt hozta, hogy egy román békeajánlatot nagyon jól fogadna Károly király és a központi hatalmak. Ausztria rádöbbent az orosz forradalom nagy veszélyére, és bennünk, románokban jó segítőtársat látnának a közös veszélyben. Ha tárgyalásokba kezdünk, tiszteletre méltó engedményeket adnának az osztrákok. Azt is támogatnák, hogy a román dinasztia dolgát ne kérdőjelezzék meg többé. Boldogok voltunk, hogy ebben a dologban is tisztábban láthatunk, csak azt nem értettük meg, miért jár külön utakon Ausztria. Miért ez a gyors magatartásváltás a dinasztia dolgában?

Ebből egy dolgot tudtunk meg bizonyosan, hogy Ausztria és Németország között nem a legteljesebb az egyetértés.

Az osztrák-magyar parancsnokság nyomása alatt Czernin gyors békekötést akart velünk. Számukra a sürgősség nagyobb volt, mint a németeké. Így szövetségeseik háta mögött akartak megállapodást, hogy elérjék a kívánt célt. Ha nem sietnek, előfordulhatott, hogy olyan kormánnyal kell békét kötniök, amely a dinasztia megdöntését akarja, így sietni kellett, hogy egy teljes jogú Romániával kössenek békét. A fiatal Károly király megtehette ezt a gesztust, amely az uralkodók vetélkedésének látszatát kelthette, és nem egy türelmetlen sietségét, vagy akár gyengeségét.

Randa távozása után Iaşi-ból az események felgyorsultak.

Január végén Prezan felszólítást kap Mackensentől, hogy küldje sürgősen a tárgyaló delegációt Focşaniba. Világos volt, hogy itt a vég kezdete. Amikor Lupescu generális megérkezett Focşaniba, Mackensen küldötte kifejti, hogy Románia helyzete mennyire rossz, hogy az oroszok kiléptek. Megemlítette, hogy a németek sohasem éltek vissza hatalmukkal, mert számítanak Románia barátságára.

Másnap Lupescu generális közölte, hogy neki csak kizárólag katonai felhatalmazása van a tárgyalásokra. Erre kapott a németektől egy jegyzéket, melyre négy napon belül választ kértek. A németek tudni akarták a román kormány intencióit.

Ez az ultimátum nem engedett meg semmiféle halogatást, kitérést.

Brătianu összehívott minket, liberális munkatársait és közölte, hogy nekünk, akik a háborút elindítottuk, vissza kell vonulnunk, és a királynak új kormányt kell létrehívnia.

Brătianu tudta jól, hogy Clemenceau nem fog adni formális felhatalmazást sem, hogy elkezdjük a béketárgyalásokat.

Take Ionescu és társai megőrizték eredeti álláspontjukat: semmiféle békekötés a németekkel! A király, a kormány és a parlament meneküljön tovább Dél-Oroszországba.

A két lehetőség közül a kormány lemondása volt az elfogadhatóbb.

Brătianu a látszat megőrzése miatt még megpróbált egy tárgyalást a konzervatívokkal, hogy bizonyítsa, hogy minden lehetőt elkövetett.

Miután Brătianu és Take Ionescu kifejtették téziseiket, és kiderült, hogy nem tudnak megegyezni, Take Ionescu azt javasolta a királynak, hogy adjon parancsot a további harcra. A király azt válaszolta, csak akkor, ha ő a csapatok kellős közepén vesz részt a harcokban. Könnyekkel a szemében mondta: ez az én megmásíthatatlan kívánságom.

A kocka el volt vetve, a kormánynak le kellett mondania.

XIII.
Román béke - román (orv)támadás

1918. január-október

Gyuricám, drága „öcsém”, rengeteget gondolok Rád. Sorsom (egy 71 éves nő sorsa) nagyon kevés életreménnyel kecsegtet, s a jövőre alig, az elmúltakra annál többet gondolok. Az egykori udvarhölgy fényes (hm, csak én tudom, mennyire volt az fényes) állása után házvezető-titkárnővé süllyedtem. Igaz, hogy olyan férfi háztartására ügyelek fel, akire az ország gondja hárul, s olyan politikusnak vagyok úgyszólván titkárnője, akire minden oldalról hullanak (akarja, nem akarja) a titkok. Alexandru sógoromnak naponta adok tanácsot, amire asszonyi tapasztalataim (s udvari jártasságom) hatalmaznak fel. S tanácsaim fejében ő megosztja velem mindennapjai gondolatait: terveit, reményeit, reményvesztéseit.

A Marghiloman név köré tekintély sűrűsödik, a hatalom környékezi, holott Alexandru sógor nem keresi senkinek a kegyét, és nem sóvárog a reá leselkedő hatalomra. Megvan a maga véleménye az effélék mulandóságáról. De tudatában van felelősségének is, amellyel tartozik hazájának és saját becsületének is, amely szerint helyt kell állania, amikor őrajta kívül nincsen alkalmas személyiség, személy, az ország ügyeinek kézbevételére. Szeretném, ha az emlékezetes napok eseményeiről bár utólag értesülnél, hogy a saját konok, de én tudom, igazságos nézeteidbe építhesd naplófeljegyzéseinket.

Január 1. Látogatóban Netzhammer érseknél. Carpot dicséri, egyedül volt bátorsága a háború ellen szólni. Mackensen azt mondta neki, Romániának a semlegesség mellett kellett volna maradnia: ha a központi hatalmak mellett dönt, az oroszok szállják meg, így meg a német hadsereg foglya lett.

A német kormányzó rendjeleket kínál, mi azt mondjuk, mi csakis román rendjeleket fogadhatunk el, s viselhetünk.

Mackensen fáradt, félrehúz, istenről beszél, s hogy Ferdinánd csalfán viselkedett. Románia integritásáról beszél, de a bolgárok egész Dobrudzsát akarják, Constancát is. Ez esetben Romániának kompenzációként meg kell kapnia legalább Dél-Besszarábia megyéit, a Duna-deltával. Nagy véleménnyel van Ferdinánd cárról. A román királyról azt gondolja: alakítson régensséget Ferdinándunk, s hagyja a népet dönteni. Carol herceg nagyon rossz emléket hagyott maga után a potsdami hadosztálynál töltött hónapjai után. M. szeretné, ha közös utat találhatnánk.

Január 3. Általános a nézet, hogy meg kell kötni a németekkel a békét, nehogy elveszítsük Dobrudzsát.

Hírek Moldovából, ahol az orosz hadsereg teljes felbomlásban. A tisztek otthagyják csapataikat és rangjukat is. A legénység hazaigyekszik földosztás végett. A falvakban román bíróknak adják át fegyvereiket s felszereléseiket. Iaşi-ban félnek - talán meg lehet kötni a békét.

Megkeresnek, hogy alakítsak kormányt a béke megkötésére. Csakis az egész Romániával. Ez Carp véleménye is.

Magyar-osztrák körökben gátolják a béke ügyét. Mi várunk.

Bulgária igényei: 1. koncesszió a Maricára, a törökökkel szemben, 2. Macedónia, 3. egy rész Albániából, hogy Macedóniának legyen korridora a tenger felé, 4. egész Dobrudzsa, 5. a Timok völgye, hogy határkapcsolata legyen Magyarországgal.

Jó, mi veszítsük el kijáratunkat a tengerhez, ők pedig három tengerhez jussanak. S a magyarokkal való közös határ külkereskedelmi érdek!

Január 13. Breszt-Litovszkban megkezdődnek a béketárgyalások.

Február 16. Egy küldött Magyarország területi igényeiről: lakatlan hegyvidéki területekről van szó, s a Vaskapunál valami vízszabályozási ügyről.

A bolgárok randalíroztak az éjjel: megkötözték a strázsákat, a metropolita székházának kapuját betörték, elvitték a Szent Demeter ereklyéjét és ezüstkoporsóját, s Giurgiu felé elmenekültek. Ezekre a kegytárgyakra ők már a XVIII. század óta tartanak igényt. Mackensen nagyon mérges volt, embereinek még a Duna előtt sikerült elérniök a rablókat.

Averescu tábornoknak eleinte nem volt semmi autoritása, hatalma napról napra nő - ő tárgyal a politikusok háta mögött a németekkel.

Németországban nagy energia- és élelmiszerhiány van. Nálunk is le akarják szállítani a napi fejadagot harminc dekára, holott a parasztnak az ötven deka mamaliga is kevés. A németek méltatlankodnak, hogy Bukarestben még szabadon lehet a hentesnél húst vásárolni, holott odahaza már el is feledték a hús ízét. A román paraszt a rekvirálások ellen úgy védekezik, hogy a búzába földet kever, s a zabot trágyával keni be.

Február 17. Czernin továbbra is dinasztiaellenes.

Február 20. Trockij hajlandó megkötni a békét, amelyet Breszt-Litovszknál eleinte még elutasított.

Február 22. Bolgár vélemény a *Vossische Zeitung*-ban: „...ami Romániát illeti, nem érkezett el a pillanat, hogy vele békét köthessünk. Románia nem jutott még el arra a meggyőződésre, hogy helyzete tovább már nem tartható, úgy látszik, ez csak akkor következik be, ha hadserege kapitulációra kényszerül. Lehet, arra kényszerülünk, hogy újra harcba szálljunk a románokkal."

Február 23. Csáky gróf értesít, hogy Czernin tíz és tizenkettő között jön. Várjuk. Pontosan tízkor tábornoki díszegyenruhában toppan be, nyakában a „Toison d'or" kitüntetés, mellén a porosz Sas-rend. Barátságosan közli a békefeltételeket, amelyekről Averescut is tájékoztatták. Ő: ha a feltételek lényegét elfogadták, 10-12 nap múlva meg lehet kezdeni a béketárgyalásokat. Ha nem, vége a fegyverszünetnek, és támadunk. Ismerjük az önök erejét. Elvesztik egész Dobrudzsát, ellenben az önöké lesz egész Besszarábia, amely jóval több, mint amit elveszítenek. Egy ország, amely térdre van kényszerítve, többet kap, mint amit remélhetett volna. Ha a király ezt elfogadja, a dinasztia meg van mentve, megbocsátunk neki. Nem akarjuk, hogy az ország ne tudjon felemelkedni. A tárgyalások Cotroceniben lesznek, Buftea túl messze van. A bolgároknak visszaadjuk, amit 13-ban elvettek tőlük. Dobrudzsa többi részével titkos tervünk van. A Take Ionescu és Brătianu klikk ellen garanciákat kérünk. Közbenjárunk, hogy a kőolajra vonatkozó túlzott német igények ne kerüljenek bele a békeszerződésbe.

Február 25. A követek (Czernin és Kühlmann) Averescuval tárgyaltak Bufteában. Averescu nyomban Moldvába utazott, ő azt mondta állítólag: „Nagyon népszerű vagyok, de ha ezt a békét aláírom, elveszítem minden népszerűségemet."

Február 26. Ebéden a marsallnál. Közli, a magyar igényeket Németország csak megfaragva támogatja. A Drei-Ecken-Land? Igen, egy sávot kérnek Turnu Severin felé is, hogy közös határuk legyen a bolgárokkal. (A marsall itt elhúzza az orrát.)

Carp szerint hiba volt szóba állni a dinasztiával.

Február 27. A nap eseménye: a határon a király találkozott Czerninnel. Czernin sugallta Averescunak az ötletet.

Február 28. Egy mondat Wilson beszédéből: „Romániának el kell fogadnia azt az alapvető elvet, hogy az országok, amelyekkel megkötjük a békét, barátaink kell hogy legyenek."

Március 1. A lapok tele vannak a király és Czernin találkozásával. Ferdinánd sírt és haladékot kért a feltételek elfogadására. A határidő este jár le. Mindenki tudja, hogy a német csapatok támadásra készen állnak. Czernin élvezte, hogy kezében tartja a királyt, aki becsapta őt.

Március 2. Üzenet Iaşi-ból: a király hajlandó a békére, ha még valami koncesszióra ígéretet kap. A koronatanács dönt.

Czernin szerint milyen koronatanács az, amelyben a bukarestiek nem vesznek részt. Azt is mondja: a király nem akarta elárulni, hogy Besszarábia méltó kárpótlás Dobrudzsáért.

Az ukránok kérésére az osztrák-magyar hadsereg széles frontot nyitott Podóliában és Északkelet-Moldva fölé. A román hadsereg megijedt.

Csáky gróf jelenti, hogy a koronatanács elfogadta a békefeltételeket tárgyalási alapként.

A feltételek között van a román hadsereg teljes leszerelése, a határvédelemre maradó erők megtartásával.

Március 3. Du. 3-kor megkötötték az oroszokkal a békét Breszt-Litovszkban.

Memorandum készül Dobrudzsa érdekében, amelyet végül is Ausztria akar megszerezni. Szigorú lesz a béke.

Március 4. Kühlmann átveszi a memorandumot. A hűtlen szövetségesnek fizetnie kell, a hűséges (Bulgária) jutalmat érdemel.

Mackensen nekünk szánja Dobrudzsát, de nem bízik a mostani kormányban, mert az mindenféle ravaszsággal dolgozik.

Március 5. Averescu aláírta a béketervezetet, tíztagú delegáció érkezett Bufteába.

A konzervatív párt folyamatosan tárgyal: új kamarát kell választani a béke ratifikálására.

Március 6. Nem Averescu, hanem Argenteianu írta alá a megállapodást. A gazdasági rész legfontosabb pontja, hogy az állam tulajdonában lévő olajmezőket ötven évre a németek kezére adják. A moldvai hadsereg leszereléséről nincs szó. Argenteianu jelentkezik: „Ha nagyon rosszak a békefeltételek, újra harcolunk. Ha csupán rosszak, alávetjük magunkat, de az a jövőre nézve gyűlöletet terem. Ha kedvező a béke, visszatérünk hagyományos politikánkhoz." Amíg beszél, érezni, az antanttal való szövetség semmit nem lazult.

A király szeretne egy találkozást.

Német igény a békekötés után: alakuljon komoly kormány, amely elfogadja, hogy ami a termelésből meghaladja a lakosság igényeit, az Németországba kerüljön.

Take Ionescu kérte, hogy elmehessen a francia katonákkal (nagyrészt gyarmatiak, 1200-an vannak). Jó lenne, ha Brătianu is azt tenné.

Kühlmann: ezek az urak olyan békét akarnak, hogy azt mondhassák az antantnak, hűek maradtak, s az első adandó alkalommal visszatérnek a szükséghelyzetből hozzájuk. Szerinte Marghiloman-kormányra van szükség, ezért a békét másnak kell aláírnia.

Találkozás Gonda Henrikkel, a Wekerle-kormány kabinet sajtófőnökével. A magyar igény lenne a béke akadálya? Ő: Ha önök győztesek lennének, ugye természetesnek tartanák, hogy elvegyék tőlünk Erdélyt. - De hát megtarthatják az egészet! Mért kell ezért különbéke? A bölcsesség és mérséklet meghatározzák jövőbeni kapcsolatainkat. Magyarország nem tud bennünket nélkülözni a fajok nagy rivalitási harcában.

Németország békét kötött a finnekkel.

A király kér, menjek hozzá Iaşi-ba.

Este Kühlmann és Czernin (akik vadászaton voltak) hozzájárulnak utazásomhoz. A Constanţa-vonalat a németek csak a jövendő (számunkra kedvező) határ megállapítása végett akarják tartani.

Take Ionescu és Brătianu szabadon elmehetnek.

Este fél nyolckor indulok szalonkocsival Focşaniig. Ott katonai autók várnak, Padurenig megyünk, ott újra különvonatra szállunk. Mărăşeştinél áthaladunk a román vonalon, nagyon hideg van és sötét. Az állomásról a királyhoz vezetnek, aki a föld-hitelintézetben székel. Fáradt és nyúzottnak látszik, éjjeli 11-től 1 óráig beszélgetünk. Miért kemények a békefeltételek? Mert nem bíznak Brătianu befolyása miatt az uralkodóban, s félnek a királyné angol kapcsolataitól. Nejét nem védi meg. Arra, hogy teljes szívvel a központi hatalmak mellé kell állnunk: meg kell érteniök, hogy nem tagadhatunk meg egyszerre mindent! A március 2-i koronatanácson Brătianu hozzájárult, hogy Averescu, az elfogadhatatlan feltételek ellenére, kösse meg az előzetest. Ugyanakkor Carol herceg, aki hirtelen harcias lett, kijelentette anyja nevében és a királyi család nevében is, hogy a végsőkig folytatni kell a harcot. Averescu lemondott, de a király visszatartotta.

Március 13. Utazás visszafelé. A mărăşeşti csata táján minden lerombolva: a fák kihegyezve szúrnak az égbe, a mezőn kráterek.

Március 14. Barátaim várnak: elfogadjuk a kormányalakítást.

Kühlmann azt ajánlja, ne vegyem át a hatalmat, amíg Brătianu és a királyné körül nem kapok garanciákat. Czernin is nagyon a királyné ellen van. Viszont a magyar határigénnyel szemben koncessziót kell kapnunk.

Március 18. Ismét Iaşi-ban. Az állomáson hatalmas tömeg. Lupescu generálissal a palotába megyünk. Átadom Czernin írott feltételeit, mely azzal fejeződik be, hogy a koncessziókat csakis egy Marghiloman kaphatja meg. Brătianu írásban kéri menesztését. A királyné elhatározza, hogy felkeresi édesanyját.

A király szomorú. Most hallja először a kőolajra vonatkozó feltételeket. Ausztria fenn akarja tartani a dinasztiát, Németország nem. A király javaslata: tegyünk úgy, mintha Besszarábia nem érdekelne bennünket.

A király, miután aláírta, büszkén mutatja a királyné által tervezett és rajzolt új kitüntetéseket.

Délután 5-kor a királynénál: megindultnak látszik, szeme könnyes. Meglepődve hallja, hogy a békét Bukarest elfoglalása előtt kellett volna. Oroszország eleste! Micsoda tragikus szerencsétlenség! Megszakadt az összeköttetés testvéreivel, rokonaival, nem tudja, mi lesz a sorsuk. A béke kemény! A királyné szemében villámok, öklével fenyeget. A revans vágya

szemében, mozdulataiban. Ha a béke drága illúziókat rombolna szét, felségednek meg kell tudnia, hogy az antantnak nagyon sok a gondja keleti problémákkal, és örülni fog, ha véget érnek számára ezek a kalandok.

Megvizsgáltuk a pénzügyi helyzetet: jövedelem havonta 8 millió, kiadás naponta 8 millió.

Czernin levele fogad: nincs több engedmény - folytatódik a harc.

Bukarest felé az út mentén asszonyok várakoznak - leszerelt férjeiket lesik, várják.

Miniszteriem nagyrészt visszautasítják a német feltételeket.

Nyugaton nagy offenzíva kezdődött.

Március 25. A németek számára jó hírek a nyugati frontról. - Miniszteriemet egyenként kell meggyőznöm a béke szükségességéről.

Március 26. Czernin barátságos. Ölelő karokkal fogad. Ceruzával kézben az új határvonalat mutatja, Nyugat-Severin a hegygerincen, a Lotru-medence stb. Megvásárolnák a tüzérség felszerelését.

Egy héttel ezelőtt Clemenceau Bécstől kérte a békefeltételeket. Válasz: Franciaországnak a háború előtti határ. Visszautasította. Ezért a nagy nyugati támadás. Milliók életébe fog kerülni.

Hosszú huzavona után aláírjuk a kőolaj-koncessziót. A németek vidámak.

Czernin és Kühlmann vadászni megy.

Árvízszerűen lepnek el az osztrák tervek: koncessziók a Dunára, kereskedelmi egyezmények gabonáról.

Március 29. A németek szabad kezet adnak Besszarábiára.

Március 31. Gratz Gusztáv üzenetet hoz Czerninnek. Nem adja át, csak felolvassa. Nyilvánvalóbban kellene demonstrálnunk az antanttal való szakítást. Pl. egy zászlóaljat küldeni a délkeleti frontra. Nehezen, de elfogadja Gratz, hogy sem tüzérségi anyagot nem adhat el a román hadvezetés, sem katonákat nem bocsáthat az osztrák-magyar vezénylet alá.

Április 2. Iaşi. A király oldottan, sokat beszél, leginkább a cári család sorsáról. Majd fogadjuk a besszarábiai küldöttséget. Besszarábia nem maradhat meg egymagában. Van, aki az egyesülést akarja Romániával. Jogi egyenlőségről beszélek nekik, és miniszteri tárcáról. A minisztertanács elégedett tevékenységemmel. Előterjesztik a külföldön működő missziók költségvetését. Fantasztikusan nagyok.

Április 7. Minden külföldön működő katonai és polgári misszió költségvetésének megszüntetése. Koronatanács Besszarábiáról. A király nincs megelégedve a megkötött békével, majd áttér egy kitüntetés-tervezetre. Ő maga rajzolta, a hadirokkantaknak szánja. Gyerekes, hosszú beszélgetésbe kezd.

Nagy ünnepség Kisinyovban. Elérzékenyülések: a román nép, I. Ferdinánd király (nagy ováció) nevében s a minisztertanács határozata értelmében kinyilatkoztatom Besszarábia egyesülését, ez alkalommal örökre Romániával (mennydörgő éljenzés). Hajoljunk meg fajunk géniusza előtt, amely megengedte Besszarábia népének, hogy századokon át őrizze a szikrát, amely a szabadság első fuvallatára kigyulladt a szívében. Utána tedeum a katedrálisban. A trónörökös kutyafuttából megjegyzi, ritkán lát.

Amikor a királyt fogadom Iaşi-ban, semmit sem köszön meg, sőt zúgolódva azt emlegeti, szakértőink hogyan írhattak alá ilyen béketervezetet, ő bizony nem írja alá. A királyné azt mondja, eddig barátom volt, de most már fél tőlem - zokog. Elmagyarázom neki, csakis azért vállaltam a miniszterelnökséget, hogy megmentsem a dinasztiát, mely még most is támadva van. Tudom - mondja ő. Kérem, szűnjék meg körülötte a németellenes atmoszféra. Nem tudom szeretni azokat, akik országunkat széttépték. De - mondom én - lehetővé tették, hogy elfoglaljuk Besszarábiát, holott azt nem mindenki áhította.

Délután a Mária-kereszt érdemrendet küldi nőrokonomnak.

Carpék dinasztiaellenes terveit a németek is támogatják? Czernin Ottokár lemondott! Utóda Burián lesz, de még idejönnek, megkötni a békét.

A királyné ágyban fogad. Beteg, vagy annak teszi magát. Valóban gyönyörű, szemei szenvedélyesek és gyakran könnybe lábadnak. Brătianuról ezt mondja: nem az embert néztem, a pártot, amely terveimet támogatja, de terveim megbuktak s Brătianu közömbös számomra.

Csakugyan így van ez? Nem tudom.

Brătianuról szólva elmondom, az elhibázott politikáért nem lehet őt felelősségre vonni, de a rablások, csalások, bűncselekmények, amelyeket véghezvitt s amelyeket támogatott, s a hadsereg felszerelésének elmulasztása szankciókért kiáltanak.

A királyné ágyából csak ennyit mond: Igen, voltak hibák.

Április 16. Ismét Bukarestben. Jótékony esők, minden szépül. Gratz Gusztávtól megtudom, a magyarok nem örülnek Besszarábia elfoglalásának, mert Románia túlságosan megerősödik.

Megtudom, hogy Odesszában senki nem támogatta a románokat.

Május 11. Az antantlevél, melyben elítélik különbékénket.

Május 27. Ebéd a királynénál. Erzsébet hercegnő franciabarát, és nagyon szertartásos. Carol herceg azt hiszi, ez a béke csak ideiglenes.

Június 1. A parlament megnyitása. A király után Carol herceg és Stirbey vonulnak be, aki a nagy koronarendet viseli. A béke egyes részleteinél s Besszarábiánál nagy éljenzés.

Július 22. A királyné neve napján ebéd, harmincnyolc személyre terítettek. A királlyal dolgozom, amikor Mária ránk nyit: ne hagyjuk éhezni a népet. Ezt a harmincnyolcat. Hírek a nyugati frontról: nagy német visszavonulás. A király nem siet szentesíteni a béketervezetet. Nagyon foglalkoztatja a német visszavonulás. Talán még nincs veszve minden. De nem nagyon bízik saját hadseregében. Egy laza orosz front is kialakulóban. Az embrió a cseh-szlovák hadtest. A szerbekben nem bízik az odesszai fronton, azok mind bolsevisták lettek. Azt mondja, mindig megvédtelek Marghiloman! Én inkább azt hiszem, Marghiloman védte meg a királyt. Nagyon komoly vitáinkat időnként gyermekes anekdotákkal szakítja meg.

Augusztus 14. Hallom, hogy a király és a királyné Roznovban Saint-Aulaire-rel találkozott.

Augusztus 15. A feszültség olyan nagy, hogy a királynak meg kell magyaráznom a helyzetet. Benyújtom lemondásomat. Egyetlen miniszteremmel sem közöltem elhatározásomat. Kurírom éjfélkor érkezik vissza. Nincs válasz, mert a király éppen akkor küldött nekem egy táviratot.

Augusztus 16. Négy óra alatt tudom megfejteni a táviratot. Nincs benne sok érdemleges. Fenntartom lemondásomat. Szigorú kritikát írok az udvarban eluralkodó intrikákról.

A németek azt mondják: szükségünk van önökre, s önöknek szükségük van ránk.

Tízre hívat a király. Őszinte beszélgetés. Ki az, aki körülötte bonyolítja az intrikákat. Adjutánsai? Vagy „valaki közvetlen közelemből?" Megemlítem, hiba volt tárgyalni a három francia diplomatával, köztük Saint-Aulaire-rel. A király beismeri, hogy ezekkel az urakkal nem ő, hanem a királyné érintkezett. Egyikőjüket még kocsijába is meghívta.

Augusztus 18. Reggeli a királynál. Azt terjesztik - mondja -, hogy befolyásolható vagyok. Carp azt híreszteli, hogy a királyné szavára indítottam. Az udvar belső köreiből valaki azt mondta, hogy a királyné a hadüzenet napján valóságos diadalmámorban tobzódott. A király kíváncsi, ki terjeszti ezt. Nem mondtam meg neki. De mit akarnak a németek? Hogy Románia ne másítsa meg újra állásfoglalását. Szóba kerül Averescu, mint lehetséges utódom, de hát ő antantista. A király elítéli a miniszterek kirohanását a besszarábiai nagybirtokosok ellen, pedig azok igen bölcsen viselkednek.

Szeptember 7. Botrány az udvarnál, de az egész közvéleményben. Carol trónörökös Zizi Lambrinóval, Lambrinó tábornok lányával megszökött csapattestétől és Odesszában házasságot kötött vele. Mindenki fel van háborodva, csak Lambrinóné támogatja a fiatal szerelmesek romantikus egyesülését.

A király vörösre sírt szemmel fogad, szeretné látni a herceget. Mielőtt határozat nem születik ügyében, nem szabad találkozniok. Milyen határozat - kérdi. A közvélemény s a miniszterek s a katonák véleménye szerint a herceget ki kell zárni a trónöröklésből, s helyette Nicolae herceget kell trónörökösnek kikiáltani, és neki méltó nevelést kell adni. A király szerint Carol herceg elismerheti hibáját, s megbánhatja szökését is. Egy tévedésért nem lehet tönkretenni az életét. A herceget nem szeretik. Teljesen közömbös a közügyek iránt, s magatartása nem jó ígéret a jövőre nézve. A király szerint fiának vannak jó oldalai is. Például senki sem tudja, milyen melegszívű. Azt mondja búcsúzóul: Marghiloman, ami tétovázóvá tesz, hogy nekem is volt a magam idejében ilyen érzelmi kalandom. Felséged nem dezertált - mondom -, s a hölgy felsőbbrangú volt. S a király támaszt nyújtott.

Egyikünk sem nevezte meg a még mindig szép Vacarescu Elenát, aki Párizsban ma is hazája (s a dinasztia) érdekében tevékenykedik. Én is voltam érzelmeim rabja - sóhajt a király -, aki 60 napi elzárásra gondol, de úgy, hogy a büntetés ne publikáltassék, lévén katonai fenyítésről szó.

Szeptember 8. Az a hír, hogy Brătianu nem akar radikális megoldást, nem kell megzavarni az öröklés rendjét, s tekintettel kell lenni a királynéra is. Egyik tábornok, Grigorescu a katonai bíróságból: Csak katonai szempontból nézem az ügyet. A herceg dezertált és titkos házasságot kötött. Mindkettőt szigorúan büntetni kell. Ha érvénytelenítik a házasságot, bizonyíték rá, hogy nem tartotta meg szavát. Egy másik tábornok: Mi történik akkor, ha Nicolae herceg meghal. Bízzunk a király bölcs döntésében. Averescu a herceg ellen nyilatkozott. A rendőri jelentések szerint nagyon erős a Carol-ellenes hangulat, de Nicolaénak jó a híre. Alkotmányos skrupulusok: ki foszthatja meg jogaitól a trónörököst?

Szeptember 9. A franciák Carol mellett agitálnak, mert a példa nyomán Ferdinánd is követ-kezhetnék a trónfosztásban, s a gyermek Nicolae a németek bábja lenne. A király 75 napi zárkára ítélte. Grigorescu francia nyomásra megváltoztatta véleményét: l. Nem volt dezertálás, csak nyolc napig volt távol Carol, de közben is üzent apjának. 2. A házasság nulla, mert bolsevista előírás szerint történt, tehát a fegyelmi büntetés elegendő.

Közlöm vele, hogy Oroszországban a házasságok templomban köttetnek. Nem változtatja most már az előbbivel ellentétes döntését.

Averescu emlékezik 1916. október 29-re, amikor parancsot kapott a Prahova völgyében, hogy a seregtesteket vonja vissza. Ebben a szörnyű atmoszférában a hadtestparancsnokok Carollal vacsoráztak, és nem hajtották végre a parancsot. Az ellenség felderítői már a csapatok között voltak. Mások szerint a katonatisztek nem tűrnék Carol megbüntetését. Ismét mások szerint, nem tennének semmit. Ha a házasság érvényes, vállalnia kell a következményeket.

Tízkor beszélgetés a királlyal. Felolvassa, amit fia dolgában mondani, dönteni akar, patakzó könnyei meg-megszakítják felolvasását. Reméli, hogy mindkét részről megsemmisítik a házasságot. Aztán nagyon határozottan: ha a herceg ragaszkodik a házassághoz, meg kell fosztani a tróntól. Elfogtak egy levelet, ami szerint az ifjú hitvest, Ciocordiát még nem tette magáévá. Nem taktika ez?

A prefektus szerint a koronabirtok jövedelmét egy londoni bankra telepítve Carol (apja cinkosságával) magához vette, s most nagyon önálló anyagilag.

Ugyancsak a prefektus szerint szeptember elején Carol levélileg lemondott a trónról.

Kezembe került Lambrinó kisasszony levele édesanyjához, melyben „férje" politikai terveiről tett kijelentéseit közli. Ennek a fiúnak politikai elképzelései vannak.

Szeptember 15. Hírekkel jönnek hozzám (csak úgy mellékesen), hogy a németek elvesztették a háborút, a bolgárok döntő vereséget szenvedtek, s ez a németek balkáni helyzetére is kihat. S nyugaton minden kezdeményezést is kiengedtek kezükből. Foch marsall nagy katona.

Szeptember 17. A herceg nem akar hallani a válásról, de elfogadja az annullálás lehetőségét. Pedig a válás jobb lenne, az annullálás kevésbé elegáns, ha a lány valóban mindent odaadott. A király szerint amikor államérdekről van szó, fel lehet rúgni az eleganciát. Edward király asztalánál még hamisan is kártyáztak. S a királyi családoknál hány házasságot semmisítettek meg! A király beszél a herceg nem latin véréről, az angolszászok később érnek. Ki mondhatja azt, hogy Carolnak egyszer nem fog benőni a feje lágya? És nem mutatja meg előbb-utóbb az erényeit?

Averescu szerint Carolt meg kell fosztani jogaitól, bármint határoz is a király.

Ebédnél egyedül hagynak a királyi párral. Mária megköszöni, hogy még egy lehetőséget adtam Carolnak. Együttérzésemet fejezem ki a királynénak és az anyának. Bulgáriára kerül a szó, s a nyugati frontra. A király szerint időt kell nyernünk, és késleltetni kell a béke ratifikálását. Csak meglenne a bölcsességünk a hallgatáshoz.

A németeknek az a nézetük, ha megbukik a Marghiloman-kormány, rávetik magukat Moldovára. Ezt tudnia kell a királynak.

Sokak szerint Dobrudzsa ára a ratifikálás.

A herceg ügyét másodrendűnek kell kezelni minél előbb.

A bolgár hadsereg felbomlóban.

Szeptember 29. A király Bukarestbe akar jönni, még mielőtt a németek elhagynák a várost.

A herceg kész felbontani házasságát.

Németország nem fogja ellenezni, hogy a béketárgyaláson Dobrudzsát Romániához csatoljuk. Csakhogy ez kevés!

A *Berliner Tagblatt*-nak azt kell nyilatkoznom, hogy itt nyugalom van és minden rendben, és nem vonom vissza a béke ratifikálását.

Ebéd Mackensen marsallal. Nem titkolja neheztelését az osztrákokkal szemben. Szerinte vissza kell kapnunk egész Dobrudzsát.

Megnyílt a Capsa kávéház.

A lapok közlik Wilson békepontjait.

A németek sürgetik a ratifikálást. Ha a románok újra ellenségeskednek, a németek az utolsó katonáig harcolni fognak. És el kell vágni Brătianuék útját, mert általuk mindig ellenségeskedés lesz Románia és Németország között.

Távirat a királytól: kerüljenek el minden új kötelezettségvállalást, minden új tárgyalást a békekötésre vonatkozólag, amely a jelenlegi rendkívül zaklatott világban az egyedüli biztos bázis, amely a központi hatalmakhoz köt, oly módon, hogy ne kockáztassunk olyan lehetőségeket, amelyek újabb nehézségeket jelentenének más hatalmakkal szemben.

A németeknek felolvasom a táviratot, nagyon meg vannak elégedve vele. Közlöm, hogy november 15-re lemondottnak kell tekinteniük engem, ha Bukarestet nem ürítik ki. Ha az általános békekötésig ezt megteszik és Dobrudzsát visszaadják, nagy sikerük lesz. Burián hezitál Dobrudzsa ügyében.

Kontz alezredes és Czernin megkeresnek, hogy elégedett vagyok-e Erdélyre vonatkozó ajánlatukkal. Azt felelem, majd referálok a Tanácsnak. Előtérbe kerül Erdély. Minden nagyon nehéz, mert még itt a nagy kérdés: világosan le kell-e mondanunk Erdélyről, szükség esetén helyi autonómiát kérve. Ez a dolog a jövőre nézve komoly politika kialakítását teszi lehetővé és szükségessé. Ezzel szemben kérjük egész Dobrudzsát, és az erdélyi határnak Mackensen által javasolt módosításait. Az osztrákok nehezen mennek majd bele, de végül is engedni fognak. A mai feladat megerősíteni Besszarábiát.

A németek nem tudják, mit akar a Balkánon az antant. Konstantinápolyt? Szerbiát? Vagy a Dunán fel a petróleumot?

Egy újságíró, bizonyos Zoltán v. Franyó az osztrák-magyar sajtóirodától a határterületek felől faggat.

Burián kijelenti, kész közbenjárni Bukarest evakuálásáért, s hogy teljesül dobrudzsai kívánságunk, ha nem támadjuk meg a bolgárokat.

A Reuter közli, hogy az antant Bulgáriának ítélte azt a vonalat, amelyet a németektől kapott meg. Melyik az a vonal?

Az a hír jön Iaşi-ból, hogy az antant Románia ellen ágál. Hogy ne kapjon semmit. A Reuter hivatalos híre is Bulgáriáról aggodalmat kelt. St. Aulaire nyomban telefonált Párizsba, hogy megcáfolhatja-e ezeket a híreket. Nem kapott választ. A franciákat megkérdezték: És Erdély? Kitérő választ adtak, talán valamit Bukovinából.

Nagy nyugtalanság, hogy az osztrákok lezárták az utat Ukrajna felé.

A király: ratifikálás, de lassan. Elérkezett a szabad politikaválasztások ideje.

De nem tudunk Közép-Európa nélkül meglenni. Ezt a király elismeri.

Megbeszéljük lehetőségeinket Erdéllyel kapcsolatban. Elolvassuk újra a Wilson által kibocsátott pontokat. A 10. paragrafus világos: autonómiát biztosít Ausztria különböző népeinek. A király szerint itt van valami, amiből reményt lehet meríteni.

Szeptember 29. A király csüggedten mondja, hogy nincs remény Erdélyt illetően. Szerintem nincs ok lemondásra. Sőt egyre több tárgyi tényre építhető reményünk lehet.

Október 3. Carol herceg köszöntése születése napján. Nem akar lemondani a házasságról, sőt gyermeket akar belőle. Egy levél bizonyítja ezt, melynek zárósorában a „Zizi de Romania" szerepel.

A német sajtó fel van háborodva a wilsoni pontoktól. Az angol rádió alig hallhatóan a császár lemondásáról és a Hohenzollernek trónfosztásáról.

Carp szerint, ha Németország megvonja támogatását, Ausztria nehézségeket fog okozni.

Bolgár csapatösszevonások Dél-Dobrudzsában.

Október 8. IV. Károly császár és király manifesztuma szerint Ausztria konföderatív állam lesz: minden nemzet államot alkot azon a földön, amelyen él. Nem akadályozható meg, hogy a lengyelek ne csatlakozzanak az alakuló lengyel államhoz. A Magyar Korona területe sérthetetlen.

Francia hír: a németek rövidesen térdre kényszerülnek. Rövidesen a Dunánál lesz 15 francia, 5 angol, 7 görög, 6 szerb divízió. És az olaszok.

Burián és Wekerle azt hangoztatják, hogy Ferdinánd nem fogja aláírni a békét.

Megbukott Wekerle. Károlyi gróffal tárgyalnak, aki az angol politika híve.

Fiumében összecsapás magyar és cseh katonák között.

Október 12. A király: nem haragíthatjuk magunkra a szövetségeseket. A ratifikálást nem kell elsietni. Most kezdődnek a nehézségek. Meg kell tudni, mit akar Bécs. Ami Erdélyt illeti, nem kértünk még részünkre jogokat, mert azt jelentette volna, lemondunk arról, hogy miénk legyen az egész.

Az egész világ barátja és támogatója Bulgáriának! És a mi Dobrudzsánk. Érdeklődünk, mi Amerika álláspontja Erdély ügyében: helyi autonómia? Önálló állam? Vagy annexió. Ha ezt a szálkát kihúztuk talpunkból, tudni fogjuk, melyik politikába kapaszkodjunk.

Október 13. Híresztelések, hogy meggyilkolták a királyt, s hogy mozgósítunk.

Horvát és magyar katonák összetűzése Fiumében. Elfoglalták a rendőrséget, és fosztogatnak. Az a vélemény, hogy a dunai fronton délről induló támadás Köves táborszernagy hadserege ellen irányul.

A hangulat Bukarestben is forradalmi. A németek visszavonulása esetén forró lesz a helyzetünk.

Jó hír: a ratifikálást csak Németországgal szemben kell végrehajtanunk.

Wekerlével együtt Burián is lemondott. A külügyminiszter Andrássy lett. Az a hír, hogy Magyarország egységes marad, a Svájcból hazatérő Andrássytól származott.

Október 17. St. Aulaire-t fogadta a király, ki ígéretet kapott tőle, hogy a franciák minden ígéretüket megtartják.

A király szerint Wilson üzenete valóságos fenyegetés minden monarchiának. Averescut akarja Párizsba küldeni Take Ionescuhoz.

Ausztria? Elhanyagolható tényező. A király most már nem akarja a ratifikálást.

Az angol sajtó jelenti, hogy Andrássy különbékét kért: újabb ellenség, amely össze akarja zúzni Németországot.

Ausztria újabb engedményeket tett a békekötésre és ígéretet egyes pontok revíziójára. Ebben a játszmában mindent megnyerhetünk a ratifikálással. De még a kőolajra vonatkozó részeken is változtatni kell.

Október 18. Vita a ratifikálásról: Tudjuk, mit adnak a németek s az osztrákok. Ki tudja, mit ád az antant. Ha nem ratifikálunk, lezárhatják határainkat, Besszarábiában s a Dunán megtáncoltathatnak bennünket. Más vélemény: ha ratifikálunk, rádöbbenthetjük a szövetségeseket a túlerőre, s megszerezhetjük Németország bizalmát. Ismét más: Ha nem ratifikálunk, nem lesz üzemanyagunk, leállnak a vonatok, nem lesz kenyér, forradalom lesz. De kössük ki, hogy az élelmiszert nem viszik ki az országból. Más: Besszarábia elfoglalása nagy engedmény volt a németek részéről. - Ratifikálást a legyőzöttek kérnek, de miért engedjünk nekik, ha úgyis vissza kell vonulniok. Megértem a ratifikálást, ha ez volna ára kivonulásuknak. - Az antant nem kötötte ki Románia evakuálását. - Az antant ad vagy nem ad, de mi lesz a nemzeti egységgel? Ha nem lesz meg, nagyobb veszteséggel számolhatunk, mint a háborúban. - Ha az antant diktálja a békét, az a kormány kell neki, amellyel megegyezett. - A király tárgyal a liberálisokkal. - Nem hiszem, hogy a liberálisoknak több garanciájuk lenne, mint az ország integritása. Nem szabad alkalmat adni, hogy a bukaresti béke annullálásával hencegjenek: - A ratifikálás szenvedésektől menti meg az országot s a béketárgyalásokon lesz mellette egy barát. És megmenti a konzervatív pártot, amelyre az országnak nagy szüksége van.

Hír: Szlovénia, Horvátország és Dalmácia elszakadva Magyarországtól és Ausztriától függetlenné váltak. (A horvátok! A Monarchia leghűbb katonái!) A jelszó: Vardostól - Isonzóig. A szerbek is csatlakoznak hozzájuk.

Fegyverszünet Törökországgal s forradalom Budapesten.

A jugoszláv állam megalakulása.

Nem valószínű, hogy az antant újabb áldozatokat követelne Romániától: hiszen mi mentettük meg Szalonikit és Verdunt.

Emlékezzünk a 16-os megállapodásra az antanttal: az ország integritása és Erdély! Ezzel számolni kell az általános béketárgyalásokon.

Carp szenzációs hírt hoz, amelyet azonnal továbbítok a királynak: Budapesten a hadsereggel Károlyi államcsínyt követett el, megdöntve a Hadik-kormányt. Ura a helyzetnek. Horvátországban és Szlovéniában forradalom, Bécsben kikiáltották a köztársaságot. Tisza grófot séta közben agyonlőtték a katonák. Tisza az utóbbi időben azzal dicsekedett, hogy a háborút egyedül ő robbantotta ki. (Mindezek megerősítést igényelnek.)

Október 21. Asszonytömeg az Athenée-Palace előtt: Berthelot érkezik, hogy a németekkel tárgyaljon a fegyverszünetről. Közben a német katonazenekart, mely a szokott térzenére vonul fel (vasárnap lévén), kifütyülik, szidalmazzák, visszavonulásra kényszerítik. Este 9 után kijárási tilalom.

Iaşi-ban a király visszatértekor nagy tüntetés - mellette -, de utóbb nemzetközi közbekiáltások is - a király intett, hogy ne tovább. Averescut ugyanezek a tüntetők majdnem megverték. A király nagyon fél a bolsevizmustól. A leszerelt katonákat, akiket földjük művelni hazaküldtek, újra be akarja hívatni. Általános cenzúra és ellenőrzés mindenütt, ahol anarchia üthetné fel fejét.

Románia helyzete belpolitikai állapotától függ - mondja a király -, s az antant ebbe nem szól bele. Clemenceau úr azt üzente követével, hogy Romániának magának kell kialakítania belpolitikáját.

Azt beszélik, az osztrákoknak s a németeknek egy hónapjuk van az evakuálásra.

Október 22. A monarchia minden jel szerint összeomlott.

Gondok a román katonaság és csendőrség újjászervezése körül.

Elrendeljük Besszarábia elfoglalását Hotinig, katonasággal és civil hatóságokkal.

Az amerikai követ megígérte, hogy állama a béketárgyalásokon Nagy-Romániát fogja támogatni, s Besszarábiát is neki ítéli.

Bölcsesség és türelem, mindkét oldalról megígérték Besszarábiát és Dobrudzsát.

A király jóváhagy minden intézkedést, amit Bukovina elfoglalására tettem.

A monarchia követsége védelmet kér alattvalóinak.

Megemlítem a királynak, az antantnak be kellene jelenteni Bukovina annektálását.

Akna-Vásárhelyről két tiszt egy magyar tábornok levelét hozza. Fejcím: Erdélyi csoport parancsnoksága. Aláírás: Szabó tábornok. A levél a magyar hadsereg leszerelését közli. A tábornoknak parancsa van arra, vegye fel a kapcsolatot az antant csapatokkal, és hadügyminiszteri utasítása van rá, hogy csakis francia és angol csapatok által fogadjon el megszállást. A románok térfoglalásának nem szabad engednie.

Mikor a királlyal közlöm a levelet, vörös képpel, indulatosan így dörög: - Tegnap meglátogattak az antant képviselői s közölték, nincsen bizalmuk az ön kormányában. Szemünkre vetik, hogy ön parancsot adott Bukovina megszállására, anélkül, hogy az ő hozzájárulásukat kérte volna.

- Lemondásomat felséged elé terjesztem, bár Bukovina elfoglalását felséged tudtával és hozzájárulásával hajtottam végre és tudomásom szerint az antantnak ott nincsen érdekeltsége.

- Olyan kormányra gondoltam - folytatja a király, mely különböző pártokból áll.

- Nagyon szomorú dolog, hogy külföld alakítson és buktasson kormányt felséged jóváhagyásával.

- Majd később összegyűjtjük minden erőnket.

- Őfelségét szolgáltam s kormányomnak köszönhető, hogy a dinasztia határozott hangot használhat.

- Ön továbbra is rokonszenvemet élvezi, s kérem, támogasson.

- Nem teszek semmit az új kormány ellen, kivéve, ha Brătianut kellene támogatnom. Az morális képtelenség volna számomra.

- Coanda tábornokot választottam, aki fel fogja keresni önt.

Délután 5 órakor bemutatkozik az új kormány.

Mackensen bejelenti a németek kivonulását. Közli, ha megpróbálnánk őket támadni, minden közlekedési vonalat tönkretesznek.

Lansing furcsa szövegű közleménye: Az USA mindig jóindulattal volt Románia iránt, mint szabad, független ország iránt. Az elnök érdeklődik mind a belországi, mind a határain kívül élő román nép sorsa felől. S a megfelelő percben támogatni fogja a román nép politikai és területi jogait.

Október 28. Coanda tegnap még a németekkel barátkozott, ma mozgósít ellenük. Huszonnégy évfolyamot hív be.

A király proklamációja: „Abban a pillanatban, amikor a szövetségesek átkelnek a Dunán, mi melléjük állunk, hogy kiverjük az ellenséget, mely két éve tapodja és rabolja földünket...”

Ezt a demonstrációt nyilván az antant kívánta, mert helyzetünk siralmas, viszonyaink sírni valók.

Mozgósításunk gyönge, csak hat kontingenst hívtak be végül, s csak a nőtlen altiszteket. Mackensennek ultimátumot küldtünk: mozgás!

Október 29. Francia csapatok Giurgiunál átkeltek a Dunán. Berthelot tábornok kiáltványa a román parasztokhoz: fogjatok fegyvert! Csakhogy nincs fegyver.

Ma déltől általános fegyverszünet: Franciaországban Foch marsall előtt írták alá.

Prezán tábornok visszatértével minden magántelefon zsinórját elvágták.

A fegyverletétel hírére elfoglaltuk Focşani-t, behatoltunk Dobrudzsába s a Békás-szoroson Erdélybe.

Mozgósításunk komédia: nincs ruházat! Az alakulatok sok szökést jelentenek, a falvak népe morog.

Deklasszált és alkoholista elemek kerültek vezető pozíciókba.

Titkos hír: Kisinyovba várják Cyrill nagyherceget, a nagyhercegnőt s a királyné édesanyját, akik Krímből menekültek Romániába.

A király visszatér, hogy megbeszélje a románok bevonulását oda, ahonnan a németek kivonulnak.

Egy vadász-zászlóalj Brailában minden zsidó házat kirabolt s a nőket, gyermekeket az utcákra üldözték.

Carol trónörökösnek elengedték hátralévő büntetését, amely november 22-én járna le. Úgy tesz, mint aki meg akarja tartani feleségét. Állítólag ezt mondta: jól tudom, hogy Románia is, mint a többi országok, 20 év múlva köztársaság lesz. Miért gátolják meg, hogy úgy éljek, ahogy szeretnék?

Az udvar azon igyekszik, hogy a Lambrinó család beleegyezését megszerezze a váláshoz.

Távirat Take Ionescutól, Párizsból: azt tanácsolja, alakuljon valódi nemzeti kormány, az összes pártok részvételével, Take érez magában elég erőt nagy terveink megvalósítására. Névsort is küldött, kiket tart érdemesnek a közügyek intézésére. Azok szerepelnek ebben, akik nem voltak pesszimisták Nagy-Románia megszületése hitében.

*

Drága Gyuricám! Alkalmi utassal, sietősen küldöm magam és Alexandru sógortól ellesett feljegyzéseinket. Figyelmed felhívom arra a jelenetre, ahol „szeretett” Mária királynénk egy nőrokonnak mellére tűzi a saját nevével ékesített érdemkeresztet. Nos hát, ez a nőrokon én volnék, miután boldogemlékű Erzsébet királynénk halála évfordulóján, ő (mármint Mária) hazug könnyekkel gyászolta (ünnepelte) azt a halált, melynek előidézője maga volt. A szemtanú a koronatanú emlékezetének eltompítását szolgálta, szolgálja mellemen a Mária-kereszt. Csakhogy én nem felejtek. Csókol Aszpáziád.

1918. november

Mikes, most már hírlapíróként is a Hozsváth nevet használva családneveként, november 12-én este csatlakozott az Aradra induló magyar kormányküldöttséghez.

Hírlapíró, szabadon mozgott a szalonkocsikban, s mohón minden új értesülésre s a sok kétséges megerősítésére s megcáfolására, fülét és szemét nyitva tartotta.

Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter, a küldöttség vezetője mellé sodródván, szívesen hallgatta szavait, a Károlyi Mihály tűnődését idézve: a jövő egyetlen használható koncepciója Közép-Európa számára a Dunai-konföderáció - amint Kossuth Lajos meghirdette volt.

Mikes elhatározta, apjával találkozván, ezzel a közléssel fogja megörvendeztetni.

Egy vezérkari tiszt is csapódott az Aradra igyekvők közé, kinek egyetlen keserves témája volt: a hadsereg felbomló siralmas állapota. S ennek okát királyhű törzstiszt létére a császár-király szörnyű parancsának tulajdonította. A hadsereghez intézett császári kiáltvány ugyanis megengedte a katonáknak a hazatérést. A király IV. Károly, tudatlanul, a katonai hierarchiában szükséges szolgálati út megkerülésével, a közbeeső felsőbb parancsnokságok kiiktatásával, közvetlenül az egyszerű katonához fordult s mintegy feloldozva őt esküje alól, felmentette minden kötelezettsége alól. S ezzel megindította a monarchia közös hadseregének felbomlását.

Az olaszok Piavénál egész ezredeket kaptak ajándékul, a hadifogságba önként jelentkező tömegek által. Az már szinte mellékes, hogy az olasz hadvezetés a háború legdicsőbb győzelmének hirdeti a megtervezett és a császári szóval szétzüllesztett fölötti „diadalát".

Jászi szótlanul és beleegyezőleg hallgatta a desperált kijelentéseket.

De a vezérkari tiszt még nem fejezte be keserű kifakadását.

- A románok bezzeg nem vonultak a „testvérnép" védelmet jelentő hadifogságába. Ők a román tisztek biztatására, szervezésére szakasz és század kötelékekbe tömörülve egyenest Bécs alá vonultak.

- Bécs alá? - hökkentek meg a hangos szavakra felfigyelő küldöttek.

- De mennyire. Maniu október végén Bécsben központi román tiszti és katonatanácsot szervezett. Titkos gyűléseken meggyőzte az odasereglő román ajkú tiszteket, hogy elsőrendű feladatuk csapataik fegyelmének megőrzése. Mintegy száz tisztből alakította meg a katonatanácsot, amely több mint ötezer katonára támaszkodott. Ezek zöme a 64. szászvárosi gyalogezredből származott, de napról napra szaporodott egyéb alakulatok román egységeivel is. Az ausztriai román nemzeti tanács polgári vezetője bizonyos Isopescu Grecul képviselő. Őt felbiztatva Maniu október 31-én kihallgatásra jelentkezett a hadügyminiszternél Stőger-Steiner tábornoknál. Felajánlották, hogy csapataikkal körülzárva Bécset, megmentik a forradalmi csőcselék uralomra jutásától.

A tábornokot meglepte az ajánlat, nem adott nyomban választ, tanácskozásra vonult vissza vezérkarával.

Míg a bizonytalanság tartott, az előszobában Maniu ezt mondta Greculnak:

- Perceken belül elválik, vajon a forradalomban elnyerjük a vezető szerepet, vagy hadbíróság elé állítanak s talán főbe lőnek bennünket.

Ám Isopescu Grecul könnyen vette a dolgot, őt a mentelmi jog védte. Maniu viszont csak nemrég hagyta ott tartalékos főhadnagyi beosztását.

A hadügyminiszter azonban elfogadta - egyéb megbízható fegyveres erő híján - Maniuék felajánlkozását. A román tisztekre bízta a beérkező ezredek parancsnokságát.

Az első ötezer ember eddigi zilált körülményeitől szabadulva átköltözött a Ferdinánd laktanyába. A katonák ott felesküdtek a román nemzeti zászlóra. A hadügyminiszter még aznap igénybe vette őket a bécsi „zavargások" elfojtására, s a német vezényszóra cselekvő, de németül egyébként nem tudó frontkatonák kegyetlenül, részvétlenül, itt-ott fegyverüket használva, halottakat ejtve szorították vissza a „mozgolódást".

A csapatok létszáma növekedvén újabb feladatok néztek az (immár) ezredekre. Megkapták az egész Wiener-Neustadt-i katonai tábort. S újabb feladatok teljesítésére újabb követelések ígéretét: élelmet, lőszert, fegyverpótlást, magasabb zsoldot s majdani különvonatokat.

- Egyéb?

- A prágai Román Légió a cseh kormány rendelkezésére bocsátotta magát az ottani népfelkelés ellen.

Jászi arcát kezébe temetve hallgatta ezt a számára még nyilván ismeretlen információt.

- Maniu 50 000 románnal akart Erdélybe visszatérni.

- Holnap Aradon találkozunk vele - mondta Bokányi Dezső.

- Aligha - húzta el száját a katonai hírszerző szolgálathoz beosztott, de mára láthatólag gazdátlanná és szabadszájúvá züllött vezérkari tiszt -, aligha, mert még ma reggel Bécsben láttam, s ha jön, csak a holnapi vonattal érkezhet Budapestre.

Mikes Jászi Oszkárt figyelte.

Eszébe ötlött Jászinak a közelmúlt belgrádi tárgyalása, de nem a megbeszélés lényege, azt már elébb közölhette társaival, hanem a francia tábornok, Franchet d'Esperey. Durva, kardcsörtető, műveletlen alaknak nevezte. Ez a törpe generális úgy ágált, mint valami Napóleon és olyan tudatlannak és szűklátókörűnek bizonyult, mint valami csökött falusi tanító Bretagne-ból. Össze kellett szednünk minden önuralmunkat, hogy ennek a pohos férfiúnak poroszosan hetyke modorát vissza ne utasítsuk.

Aztán eszébe jutottak a magyar katonák, a magyar hadsereg állapota: „November 6-án belgrádi utunk alkalmával a hadügyminisztérium már nem volt képes Károlyi különvonata védelmére - egész napi keresés és kutatás dacára - két tucat katonát kirendelni."

Valaki, talán Ábrahám Dezső, olyasmit mondott, kérdés formájában, hogy a románok november 9-i tanácskozása és aradi határozata után érdemes-e nekünk egyáltalán Aradra utaznunk.

- Függetlenül holnapi, holnaputáni tanácskozásunk eredményétől - válaszolt erre a jórészt költői kérdésre Jászi, nagyon megfontoltan és nagyon tagoltan -, mi elébe fogunk dolgozni a jövőnek egy konföderatív államrend felé, mely egy hatalmas szövetséges államon belül minden nemzet legteljesebb autonómiáját biztosítaná - egy kicsit töprengett a pontos fogalmazáson -, ott, ahol lehet, területi, ahol nem lehet, személyi kataszter alapján. Hogy megmenthessük a jövő számára a dunai népek hatalmas szövetségében szabadon és békésen élő Magyarország gondolatát.

Mindnyájan megrendülten hallgattak. Mikes tiszteletlenül közbeszólt:

- De hát az aradiak az erdélyi magyarságot már most kisebbségnek nevezik, s a közrend megóvása végett át akarják venni Magyarországnak és Erdélynek románok lakta vidékei fölött a teljes kormányzati hatalmat. Összesen huszonhat megye, a székely megyék fölött is, de

Torontál, Temes, Arad, Bihar, Szatmár, Ugocsa, Máramaros fölött is. De Békés és Csanád megyét sem hagynák felügyelet nélkül.

A fiatal hírlapíró szavait Jászi mintha figyelmen kívül hagyta volna, hiszen ezek a román követelések már a magyar kormányférfiak előtt ismeretesek voltak.

- A régi feudális Magyarország helyébe egy új, demokratikus Magyarország lépett, mely az ország zavaros, tarkabarka, a területi szempontokat minduntalan keresztező nemzeti problémáit svájci mintára a kantonális autonómiák konföderációja alapján akarjuk megoldani. Mielőtt ezeknek a szempontoknak érvényesítésére önökkel Aradra vonatra szálltam volna, szükségét éreztem, hogy a Nemzeti Tanács, valamint a Budapesten tartózkodó erdélyi személyiségek előtt részletesen kifejtsem azt az elvi rendszert, melyet Aradon képviselni fogok. Sem a Nemzeti Tanácsból, sem az erdélyi nemzeti táborból nem akadt senki, aki javaslataimat ellenezte volna, vagy azok helyett másokat, kevesebb áldozattal járókat indítványozott volna. Apáthy István nemcsak magáévá tette összes indítványomat, hanem még hozzájárult annak pontosabb és gyakorlati szempontból annak teljesebb kidolgozásához. Maga Bethlen István gróf is nyíltan kifejezte azt a véleményét, hogy ő is az adott körülmények között, az általam javasolt kibontakozási tervezetet az elérhető optimumnak tekinti. Ezzel az általános hozzájárulással megerősítve utazunk Aradra.

Későre járt, többen ásítást nyomtak el. Az urak aludni tértek a hálókocsiba. Mikes a szalonkocsiban heveredett le.

A menetrendszerű kora reggel érkező járatról Aradon lekapcsolták a két különleges vagont, hogy az urak kialudhassák magukat s frissen lépjenek a választott város területére.

Mikes sem volt törődött, de előbb hagyta el a szalonkocsit, mint a többiek a hálókocsi kényelmét.

Számított rá, hogy édesapjával Aradon találkozzék, mégis boldog meglepetés volt, hogy szállodai szobafoglalás közben egymásba botlottak. Az öregúr is örvendett fiának, s nyomban megsúgta, ő félig-meddig a Román Tanács nevében fogja kifejteni nézeteit, javaslatait.

Bíztak egymás kölcsönös egyetértésében, amelyen e rendkívüli helyzet sem ejthet csorbát.

Mikes rendre apjára bízta az éjszaka tapasztalt és hallott állásfoglalásokat, s mindent, amit a fővárosi helyzetről Moldován Györgynek tudnia kell, nem a besúgás, hanem „övéi" befolyásolása érdekében.

Hogy ideát mifélék a legújabb szándékok, Moldován doktor elővette zsebéből a *Kolozsvári Hírlap* aznapi számát, s rábökött Vasile Goldişnak, (Goldis Lászlónak) nyilatkozatára.

- S ez a legkonciliánsabbak közül, a legengedékenyebbek közül való! Olvasd!

S maga is újra s együtt olvasta fiával: „Wilson üzenetét úgy kell magyarázni, ahogy magyarázni lehet: Erdély leszakad Magyarország testéről. Ez természetes is. Erdélyben a románok többségben vannak, az a terület tehát nem tartozhat máshová, mint Romániához. Ezután a nép nagy többsége fogja kormányozni önmagát s a mellette élő kisebbséget."

Mikes annyira feldühödött, ki akarta tépni apja kezéből a kolozsvári lapot, de a Moldován család öregje nyugalomra intette: - Heveskedéssel semmire sem jutunk. Van itt még egyéb is.

És folytatták Goldis mondatait:

„Ahol románok élnek többségben, az román föld, s miután Erdély ilyen terület, logikus, hogy Romániához kell tartoznia."

Odamegyek a disznóhoz, és felképelem - hevült tovább Mikes. De az apa folytatta:

„A kisebbségeknek teljes önkormányzatuk lesz. Magyar iskoláikat, magyar közigazgatásukat, magyar bíróságaikat megtarthatják, kulturális intézményeiket fejleszthetik... Romániának azért van szüksége Erdélyre, hogy az erdélyiek fölemeljék Romániát... épp ezért a csatlakozás nem lesz teljes, Erdélynek valamilyen önkormányzata lesz."

- Ha az utóbbiak lennének a nyilatkozat érdemi része, még alkalmas is lenne tárgyalási alapnak. Főként, ami egész Erdély autonómiáját illeti. Ám erről igazán csak Maniu Gyulával lesz érdemes szót értenem, ha megérkezik.

Közben a szállodákból a megyeháza felé áramlottak a küldött csoportok. A főispán fogadótermében tizenegy órakor kezdődött meg a tanácskozás.

A magyar küldöttségben Jászi személyi titkárán, Csécsy Imrén kívül szakértőként Rácz Gyula miniszteri tanácsos, Kovács Elek osztálytanácsos, Szekeres János miniszteri fogalmazó vett részt. Bokányi Dezső és Ábrahám Dezső, mint a Magyar Nemzeti Tanács tagjai. Az Erdélyi Nemzeti Tanácsot Apáthy István, Somló Bódog professzorok, valamint Vincze Sándor képviselték. A Német Nemzeti Tanács küldöttei a szász Emil Neugeboren országgyűlési képviselő s a sváb dr. Striegl József tanár voltak. Hozsváth Mikest is beleértve, összesen huszonöten.

A román delegációban Stefan Cicio-Pop országgyűlési képviselő, Goldis László, Krisán György, a román szociáldemokrata Flueras János, Enea Grapini és Josif Jumanca. Magát Moldován György doktor is a román küldöttségbe iktatta. Vlad Aurél kissé késve, mint egy borotválatlan kasznár.

Varjassy Lajos dr. kormánybiztos főispán, mint vendéglátó házigazda ereszti össze a szemben álló feleket.

Goldis László, a román nemzeti komité elnökeként tiltakozott az ellen, hogy az erdélyiek képviselői jelen legyenek. Ők csak a budapesti küldöttekkel kívánnak tárgyalni. E képtelen kívánságuktól (hiszen ők is valamennyien erdélyiek voltak) - oda hátráltak, hogy az erdélyi magyar urak s a németség képviselői mint hallgatók és bizalmi férfiak jelen lehetnek a tárgyalásokon. Az egész furcsa tiltakozás tulajdonképpen Apáthy István ottléte ellen szólt, személye ellen külön is tiltakoztak, de végül is nem tudták megakadályozni, hogy izzó magyar nemzetféltésének indulatosan hangot ne adjon.

Mindenki tudta, s legfőképp a panasztévő Goldis, hogy a román tiltakozás antidemokratikus, azért nem is tudták azt fenntartani.

A forradalmi magyar kormány nevében Jászi Oszkár szólt elsőnek:

„Kormányomat nem kötik a régi, feudális Magyarország tradíciói, csupán az a célunk, hogy a magyar nép teljes megegyezésben, az egyenlőség és az igazság szellemében élhessen az országban minden néppel."

Még mindig napirend előtt Pop Csicsó István a magyarok által Erdély-szerte elkövetett atrocitásokat kezdte emlegetni nagy indulattal.

Apáthy közbekiáltotta: - A magyarok vannak védekezőben a román gárdisták támadásaival szemben!

A románok szemrebbenés nélkül hallgatják az öreg tudós professzort.

Pop Csicsó a jósikafalvi vérengzést emlegeti, az Urmánczyak birtokán egy tiszti különítmény (U. Nándor biztatására) vagy húsz románt kivégzett.

Apáthy ismét felpattant: - Nem támogatom a vérengzőket, de meg kell mondanom, hogy a csőcselék, felerészben cigányok, kifosztották a kastélyt s a magtárukat, s az ellenálló személyzetből vagy tízet legyilkoltak. A sajnálatos vérengzés megtorlás volt. Hasonló rablás és vérengzés történt Nagyilondán, Mihali Tivadarnak, a Központi Román Nemzeti Tanács egyik vezetőjének birtokán: a román parasztok a fajtájukbeli földbirtokos javait fosztogatták, s bár az uraság személyzetéből senkit sem öltek meg - Mihali Tivadar fegyvereseivel, talán épp a még jelenlévő magyar csendőrség segítségével lövetett az általa csőcseléknek titulált román parasztokra, s vagy tízet a támadó fosztogatók és menekülők közül agyonlövetett.

Pop Csicsó nem folytatta vádaskodását, hanem, most már a napirend megkezdéseként, felolvasta a négy nap előtt Aradon összeütött ultimátumszerű határozatukat.

Ezután adta elő Jászi a magyar kormány nevében javaslatát:

- A magyar kormány provizorikus rendet akar teremteni, addig, amíg az általános békekonferencia véglegesen fogja a magyar állam határait meghatározni. Az általam javasolt megállapodások arra az átmeneti időszakra volnának kötelezők, azután mind a magyarok, mind a románok visszanyernék teljes cselekvési szabadságukat. A mi indítványunk nem prejudikál a jövőnek, csak az átmeneti rendet és nyugalmat akarja biztosítani, s megóvni Erdélyt egy polgárháború és faji torzsalkodások borzalmaitól. Mi a wilsoni önrendelkezési jog hívei vagyunk, minden fenntartás és megszorítás nélkül. Ezt az önrendelkezési jogot készséggel és örömmel ajánljuk fel a románoknak mindenütt, ahol kompakt tömegekben, legalábbis többségben élnek. De ugyanakkor a többi népek önrendelkezési jogát is hasonló nyomatékkal követeljük. Nem akarunk tudni egy olyan berendezkedésről, melyben a mai nemzeti elnyomást egy másik váltaná fel. A román követelések egy oly területre vonatkoznak, ahol a hivatalos statisztika szerint 2 900 000 román 2 390 000 nem románnal áll szemben. A románok által követelt impérium tehát wilsoni elvek megtagadása volna. Mi olyan rendet kívánunk statuálni, amelyben a románok, a magyarok és a szászok önrendelkezési joga békésen megfér egymás mellett. Egy ilyen megoldás a mai mesterséges vármegyei keretekben nem képzelhető el. Tehát olyan nemzeti autonómiákat kell berendezni, melyek nem veszik figyelembe ezeket a mesterséges közigazgatási határokat. Az önrendelkezési jog lojális keresztülvitelére mindenütt, ahol csak lehetséges, nagy kompakt nemzeti blokkok alakítandók. A magyar kormány e nemzeti blokkoknak átadná a kormányzó hatalmat, de egyben szükséges lenne, hogy miként Svájcban, ezek a blokkok közös érdekeik képviseletére közös szerveket létesítsenek, valamint a központi országos kormányban is megfelelő képviseletre találjanak. Világos, hogy a nemzeti blokkok közös szervek létesítése nélkül képtelenek volnának gazdasági, pénzügyi, közlekedési, közélelmezési és közegészségügyi feladatokat sikerrel megoldani. Ilyen szervek nélkül tartós rend még napokra sem lenne elképzelhető. E közös érdekű ügyek azonban nem lehetnek akadályai annak, hogy egyébként minden nemzeti blokk szabad, kantonális autonómiát élvezzen nemzeti kulturális ügyei vitelére és saját közigazgatásának önkormányzati keresztülvitelére. Egyidejűleg azonban garanciákat kérek arra nézve, hogy a magyar tisztviselői karnak az a része, amely kötelességét eddig is híven teljesítette, nem lesz vegzációknak kitéve, hanem továbbra is helyén maradhat a közigazgatásban. Ígérem, hogy amíg az eddigi állami hivatalok működésben maradnak, a két- vagy többnyelvűség lojálisan keresztül fog vitetni a közigazgatás minden ágában. A mai vármegyei beosztás a románok régi sérelme volt, tehát az általam javasolt kantonális összefoglalással most alkalom kínálkozik arra, hogy az egyes nemzetek telepterületei lehető pontossággal körülhatároltassanak. Természetesen az új blokkok mellett is igen sok kisebb-nagyobb enklávé fog maradni. Erre nézve a Renner-féle személyi kataszter tervét ajánlom fel, és a nemzeti kisebbségeket a nemzeti blokkok kölcsönös garanciája alá kívánom helyezni. A magyar kormány tervét a svájci Eidgenossenschaft szelleme hatja át. Aki e tervet megtagadja, letér a wilsoni elvekről -

imperialista és nacionalista szellemben -, s mi minden ilyen törekvés ellen óvást emelünk, az egész kultúrvilág lelkiismerete előtt. Tervem, tervünk minden nemzet jogos igényeit kielégíti. Nincs itt szó kompromisszumról vagy licitációról, hanem egy olyan egyszerű és tiszta tervezetről, mely a wilsoni elvekből önként következik. Mi tervünket nemcsak a románokkal, de az országban élő összes nemzetekkel szemben is keresztül akarjuk vinni. Ha a mi tervünk a románokat nem elégíti ki, elfogadhatják, mint provizorikus alapot a rövidesen összeülő békekongresszusig. Felajánlom, hogy a hivatalos magyar statisztikával szemben fennforgó kételyek eloszlatása végett egy nemzetközi bizottság küldessék ki, mely „Stich-próbákat" tehetne mindenütt, ahol a magyar statisztika adatait kétségbe vonnák. Kérem a román küldötteket, ne zavarják tárgyalásainkat szuverenitási és külpolitikai kérdések bedobásával, s mindkét részről arra törekedjünk, hogy szerencsétlen népeink egymást ne pusztítsák.

Jászi beszédétől a románok egy része őszintén megrendült, válaszolni tanácstalanok lévén, engedték, hogy ismét magyar beszéljen. Bokányi Dezső a szocialista Internacionálét vonta a magyar demokratikus ígéretek garanciájaként. S kemény szavakkal illetett minden retrográd tervet, amely az előadott javaslattal ellenkeznék.

A románok némileg ocsúdva Jászi szuggesztív előadása alól, nem kívántak még Bokányi után sem válaszolni, hanem a tanácskozás felfüggesztését kérték, vezetőjük, Juliu Maniu megérkeztéig. E kérésnek Jászi helyt adott.

Délután folyamán, hogy az idő ne múljék meddőn, a magyar szakértők közölték a magyar tervre vonatkozó statisztikai és földrajzi adatokat. Ezek szerint „a határ Orsovától indulna ki (Orsova még magyar terület lenne, Fehértemplom és Versec is), Temes és Arad megyén vonulna végig Radna és Nagyhalmágy mellett. Gyulánál elkanyarodna Tenkéig, aztán a Cséffai járásig, Nagyváradtól Élesdig, Szilágysomlyóig és Zilahig, magában foglalni Szatmár megye erdődi járását, aztán elkanyarodnék Nagybánya és Felsőbánya alatt. Máramarossziget magyar terület maradna, a Visó völgye a határig román lenne. Az erdélyi magyar és székely megyék magyar impérium alá kerülnének. Ezek: Háromszék, Brassó, Udvarhely, Csík, Nagy- és Kisküküllő megye, Maros Torda alsó fele, Tordaaranyos középső része, Kolozs megye középső része Kolozsvárral, Bánffyhunyaddal Nagysármásig, a Szamos völgye Désig, úgyszintén Bethlen."

A magyar területeken mindössze 16,8% román maradna. A román autonómiákban mintegy 300 ezer magyarnak kellene „enklávé-autonómiát" kapnia: Petrozsény, Déva, Vajdahunyad, Reşiţa, Stájerlak, Lugos, Belényes, Beszterce körzetében.

Este csakugyan megérkezett Maniu, egyenest Bécsből. Hívei részletesen beszámoltak neki a történtekről. A szóvivő Pop Csicsó volt, de a vonaton kihallgatott beszélgetések részletes előadásával Erdélyi János (Joan Argyelan) keltett hosszú figyelmet. Ő együtt utazott a küldöttséggel Budapestről, s a szalonkocsiban buzgó hallgatója volt Jászi megnyilatkozásainak. Aligha tűnt fel akkor, hogy még jegyzetelgetett is, afféle újságíró módon. Mikor Moldován György az éjjel folyamán beszámolt fiának a Maniut tájékoztató értekezletről, melyen természetesen ő is részt vett, Mikes vérbe borult arccal csak ennyit mondott: - Ó, a gazember! Ki kellett volna pofoznom a szalonkocsiból!

Midőn néhány percre, a többiektől elszakadva, négyszemközt sikerült szót váltania a kondukátorral, a vezérrel, Moldován így sűrítette össze mondanivalóját:

- A magyarok autonómiatervének kantonális elképzeléseiben sok figyelemre méltó van. Nem szabad elsiklanunk mellette. S a magyarok szakértőinek térképvázlata, melyet szövegestül megszereztem számodra, nagyon jó tárgyalási alapnak kínálkozik.

A november 14-i tárgyaláson (délután 3-kor) nem Maniu kezdte, ő csak figyelt, s egy-egy kézmozdulattal adott jelt, mint valami karmester.

A román szónokok, Vlad, Lázár, Goldis a magyar tervben a román nemzeti komité november 9-i memorandumának teljes visszautasítását látták. Azt vitatták, hogy a szuverenitás is az önrendelkezési jog része, s csak az impérium hozhat a románok számára nyugalmat. Nemzetközi ellenőrzés ellen, még a statisztikák ügyében is tiltakoztak. Jászi vitatta ezt, Somló Bódog a megvalósítandó román autonómiák fölé központi román kormányzatot követelt, mely a magyar kormánnyal tartana érintkezést. Bokányi Dezső megkérdezte, a román népnek milyen szerve állapította meg a 26 vármegye követelését. A világ előtt s a magyar nép előtt nincs semmi garancia arra, hogy önök a magyarság érdekeit meg tudják védeni.

Apáthy a maga indulatos módján, olykor az asztalt csapkodva a román acélgárdisták garázdálkodását részletezte, s társával, Vinczével együtt a status quo állapotának fenntartását követelte a békekonferenciáig.

Neugeboren Emil szász küldött hangsúlyozta, Magyarország amputációja okvetlenül bolsevizmushoz vezetne.

A románok végső szavát mindenki Maniutól várta.

- Belőlünk a román nemzeti egység érzése beszél - kezdte Maniu. - A szuverenitás a román nemzet birtokában van, s azt mi használni is fogjuk. A szuverén román nemzetgyűlés fog határozni arról, hogy elválik-e Magyarországtól, vagy esetleg kantonális összefogásban akar vele maradni. Azokkal az ellenvetésekkel szemben, hogy a magyar és szász nép jogfosztottságát jelentené az általunk kért impérium, ünnepélyesen kijelentem, hogy ilyen szándék távol áll tőlünk s a román népben őszinte demokratikus szellem él s az impérium birtokában a magyar és német kisebbség számára okvetlenül meg fogjuk adni azokat a jogokat, amelyeket a magyar szuverenitás alatt a román és német kisebbség számára a demokratikus magyar ellenzék követelt. Az az ellenzék, mely együtt ült a magyar feudális rendszer börtöneiben. Nem akarjuk egy új feudalizmus útját az új magyar demokrácia által egyengetni.

- Mit akartál ezzel mondani? - kérdezte utóbb Moldován Maniutól.

- Azt - felelte Maniu -, hogy a mai Románia az odaát való, még a dualista magyar rendszernél is jóval antidemokratikusabb.

Jászi Oszkár megköszönte Maniunak a világos beszédet, amivel elszakadási törekvésüket szemtől szemben kimondta.

- Erről azonban mi - mondta Jászi - nem tárgyalhatunk, erre nincs megbízásunk, de én általános emberi szempontok miatt egyébként sem döntenék a magyarországi nemzetek sorsáról megkérdezésük nélkül, amint azt a románok teszik. Véleményem szerint az lenne a cél, hogy olyan államok alakuljanak, amelyek összhangban vannak az erurópai fejlődés irányzatával. Figyelmeztetem az erdélyi románokat, milyen veszélyes számukra Románia közelsége. Ez az ország ma Európa legfeudálisabb, legkorruptabb államalakulata. Ennek az országnak nem szabad a magyar, német és szerb kisebbséget kiszolgáltatni. De még a románságot sem. Az önrendelkezési jogot gyökeresen másként értelmezzük. Az én véleményem szerint az önrendelkezési jog egy magyar Svájcot jelentene Erdélyben. Maniu Gyula szerint egy szűk, nacionalista román impériumot.

Jászi ezután új, 11 pontból álló javaslatot terjesztett elő.

Íme: 1. Román impérium mindenütt, ahol román többség van. 2. A román impérium kiküldöttje helyet foglal a magyar kormányban, minden közös érdekű ügy intézésénél. 3. A régi törvények átmenetileg megmaradnak, de újakat csak a román impérium hozzájárulásával lehet hozni. 4. A főispánok és kormánybiztosok kivételével megmarad a régi hivatalnoki kar. A régi tisztviselők megfelelő védelemben részesülnek, rendes fegyelmi eljárás nélkül senki nem mozdítható el. 5. A nemzeti kisebbségeknek kölcsönösen biztosítani fogjuk az 1868. évi XLIV. törvényeikben foglalt védelmet. 6. A Román Nemzeti Tanács személyi és vagyonbiztonságot garantál. 7. A provizórikus román impérium a román királyság katonai erejét nem veheti igénybe. 8. A román komité és a magyar kormány egy kormánybiztosságot szervez az új rend életbe léptetésére. 9. A felmerülő vitás kérdésekben öttagú bizottság, bíróság dönt, melybe két tagot a magyar nemzeti tanács, kettőt a román nemzeti komité és egyet a magyar kormány küldene ki. Ezek közösen választanak elnököt. 10. A megállapodás a béketárgyalásokig érvényes, és azon túl semmiben sem köti a felek szabadságát. 11. E megállapodás betartása a két nemzet becsületének védelme alá helyeztetik.

A román komité visszautasította a javaslatot. Lázár Aurél ezt azzal indokolta, hogy a felkínált önrendelkezési jogot nem fogadhatják el, mert az nem adja át a román nemzetnek a végrehajtó hatalmat.

Amikor Jászi javaslatának hetedik pontját olvasta, talán akkor Moldován a román nemzeti gárda irodájában tett látogatást, hogy közvetlen benyomásokat szerezzen a készülődés hangulatáról. Véletlenül fültanúja lett egy olyan telefonbeszélgetésnek, melyet az aradi gárda parancsnoka, egy őrnagy Bukaresttel folytatott, amint a féloldalas párbeszédből kiderült, a vezérkari főnökséggel folytat, teljesen leplezetlenül. Az őrnagy beszámolt Jászi küldöttségének Aradra érkezéséről, nevetségesen eredménytelen egyezkedési kísérleteiről, majd megtudta, s kétszer is visszakérdezve ujjongó hangot hallatott: a román királyi csapatok egy zászlóalja átlépett a Kárpátokon Magyarország, Erdély területeire.

Mikes még a következőket jegyezte fel Maniuról, akivel ez a mai első találkozása volt: ő ma a románok büszkesége. Szikár arcélű, hegyes orrú, keskenyállású ember. Egyszerűen, de elegánsan öltözködik. Többnyire fölényes akar lenni, de udvarias marad mindvégig. Legjellemzőbb a szürke, villanó madárszeme: vita közben hihetetlenül figyel a vele szemben állóra, s nyomban igyekszik visszavágni. Jásziban komoly ellenfélre talált. Maniu azonban ravasz ember, Jászi viszont nyílt, egyenes, mintha katedráról osztaná az igazságot. Maniu apróra nyírt bajusza alatt hideg mosolyt rándít Jászi egy-egy védhetetlennek tetsző megállapítására. Jászi a végsőkig megkísérli, hogy Maniuból kicsikarja az igen egy töredékét. Végül Somló Bódog elveszti türelmét: - Hogyha semmit sem akarnak, hát mit akarnak mégis?

- Önálló királyságot akarunk, tanár úr - mondja gúnyos mosollyal Maniu.

De Jászi nem adja fel:

- A románlakta területen egymillióval nagyobb a magyarok s a németek lélekszáma.

- Az önök statisztikájában mi nem bízhatunk, miniszter úr!

- Hát akkor - feleli Jászi - nemzetközi összeíró bizottságot fogunk kérni, remélem, ebbe önök is belenyugosznak. Vagy egyebet akarnak?

Maniu szeme sem rebben.

- Igenis, egyebet! Mi Nagy-Romániát akarunk.

Mikes azt sziszegte: - Most ugrok a pofájába! - De apja visszafogta. Egy botrány nem használt volna az eredménytelenségnek.

Jászi nem veszítette el nyugalmát, Maniu kijelentését nem tekintette végszónak.

- Vonatunk indulóban - mondta -, búcsúzom. Remélem, mielőbb találkozunk még Budapesten. Remélem, egy kevés jóindulattal sok félreértést el tudunk még oszlatni.

A vonatban Mikes nyíltan megkérdezte Jászitól, tudatában van-e a tárgyalások hatalmas kudarcának.

Jászi szomorúan nézett a fiatal hírlapíróra: - Nem jutottunk ugyan semmi konkrét eredményre, de Magyarország bebizonyította a világ előtt, hogy valóban keleti Svájcot, területi autonómián alapuló államot akar megvalósítani. Egyébként: nem volt az a benyomásom, hogy román ellenfeleim Aradon bárminő jogi vagy erkölcsi diadalt arattak volna fölöttem. És Maniu Gyula, a magyarországi románság legokosabb és legkulturáltabb embere, nagyon jól tudja, hogy az a megoldás, melyet én kínálok: Erdély függetlensége és autonómiája, a „három nemzet" egyenrangú és demokratikus szövetsége alapján, mely teljes gazdasági és kulturális szabadságban élhetne mind Magyarország, mind Románia felé, legfeljebb a pillanatnyi adottságok s nem a történelem fejlődése szempontjából naiv, vagy elméleti, doktriner álláspont, elgondolás.

Jászi és Maniu többet nem találkoztak, csak a békekötés után, a nagy sötét békében.

1918. október-december

Thuróczy Ödönnek nem sok teendője akadt a békekötés után a Mackensen seregnél Bukarestben. Már szóbeszéd tárgya volt a német sereg közeli kivonulása Romániából, s hazulról meg aggasztó hírek érkeztek - napról napra érezvén a maga fölösleges voltát, teljesen múlt időbe téve át saját szereplését, otthagyta a német hadseregparancsnokságot. Sem igazolványra, sem holmi felmentő iratra nem lévén szüksége, egyetlen erős elhatározással összecsomagolta két bőröndbe holmiját, vonatra szállt, s rendjelekkel ékesített piros atillájában igazoltatás nélkül áthatolt a Kárpátokon, s Vízakna megkerülésével egyenest Kassára igyekezett, hogy viszontlássa családját. A két gyerek, Piroska és Dezső mindegyik családostul már Budapesten, egyedül feleségét találta a megkopott fészekben - betegen. Erzsébet a viszontlátás heveny öröme után rimánkodni kezdett, nyomban utazzanak Vízaknára, az édesanyja sírja közelébe. Halálfélelmek gyötörték, anyja mellé vágyott temetkezni, s hogy ezekben a kétséges hónapokban, Kassáról Vízaknára - holtan - aligha tudna elkövetkezni.

Ödön a hosszas, Erzsébet szemében igazolatlanul töltött távollét után, maga is némi kicsapongó bűntudattal megrakodva, nem nagyon tudott ellenkezni felesége gyermekes és gyermeki óhajával szemben. A hadtestparancsnokságon illendőségből még jelentkezett (nyugdíjasként nem lett volna köteles vele), ott nem sok figyelmet pazaroltak rá, látható fejetlenség uralkodott a máskor méltóságteljes épületben. (Mellesleg: éppen nélkülözték a beosztott urak a hadtestparancsnok jelenlétét.)

A legszükségesebb házi holmival (főként ruházattal) felmálházva, fáradságos átszállásokkal érkeztek Vízaknára. A szolgálóasszonyon s a román udvaroson kívül senkit sem találtak otthon, csak a békés két házat. (Az a senki, aki már s még most is Erdély dolgában tárgyalt valahol - csak harmadnap toppant be mindhármuk s a viszontlátás örömére.)

Ödön civil ruhát öltött, nehogy kérkedőnek látszódjék a vízaknai köznapi élet jövés-menésében, noha a fürdőzők között olykor még tábornok is került. Már csak ezért is egyenruha nélkül kísérte beteg feleségét a gyógyerejű kádfürdők valamelyikébe, mert Erzsébet halálvárásával párhuzamosan gyógyulni vágyása is működött, s ennek merituma az volt, hogy ha élve lehet maradni, a testi fájdalmak enyhítésére (s talán a gyógyulásra is) csak a szülőhely csodavizei adhatnak ígéretet.

De a polgári ruha arra is jó volt, hogy a magyarok magyarul, a románok románul köszönthessék utcai sétái alkalmával, s ő magyarul és románul egyaránt fogadhassa a köszönéseket, itt-ott szóba elegyedve némelyekkel, mindenkivel saját nyelvén válthasson igét.

Nem számított katonai pályája meghosszabbítására s nem „hadi" érdemei öregbítésére, mégis katonaösztöne mélyén s izmaiban érzett valami késztetést tevékenységre, bár teljesen határozatlan szándékkal, nagyon is ködös lehetőségként.

Amikor György visszaérkezett Aradról, ahol Jászi Oszkárral és Maniuval sikertelen kétoldalú küzdelmet vívott - azt kérdezte Ödöntől: - Szerveződik-e már Vízaknán a nemzetőrség?

- Minthogy néhány napja, mielőtt Aradra indultál volna, még nem tudtunk efféléről, még most sem igen hallottunk róla.

- Pedig a magyar honvédelmi miniszter maga rendelte el a rendőrség és a csendőrség támogatására, a közrend várható meglazulásával szemben.

Ödön még tiltakozott is egy cseppet, a rendőrség s a csendőrség védelmében, de György már másnap hírét vette bizalmi román híveitől, hogy a sóvágók között máris megindult a szervezkedés, csupán abban bizonytalanok, hogy Szebenből, vagy Gyulafehérvárról szerezzék be a felszerelést.

A magyarok csak napokkal később kaptak észbe s megkérték Moldován Györgyöt, hogy vállalja el az alakítandó nemzetőrcsapat vezetését és gondját. György gondolkozás nélkül sógorát ajánlotta maga helyett, saját katonai képzetlenségére hivatkozva. A magyar nemzetőrök élén sokkal jobban fog parancsnokolni egy tapasztalt s minden kétségen felüli magyar törzstiszt, mégha nyugállományú is. Rövid toborzás után mintegy nyolcvan magyar férfi jelentkezett szolgálatra - egy részük fiú (tizenéves), más részük póttartalékos rendű, s vagy fele rejtőzködő, katonaszökevénynek minősülő, fegyverhasználatban gyakorlott személy. Ez utóbbiakat meg kellett győzni afelől, hogy frontra vetésükről szó sem leend, valamint arról sem, hogy dezertált, sereghagyott voltukat e számbavévő lajstromozás során ellenőrizhetnék valaha.

Három fogattal szekerezett be Thuróczy Ödön a szebeni hadtestparancsnokság elé, ahol erélyes fellépése, vagy egyéb körülmények hatására percek alatt megszerezte a száz fegyveresre szóló kiutalást, bőséges (három csatanapra szóló) lőszerre s szükséges felszerelésre, elsősorban természetesen a dúsan zsírozott puskákra. Ott eszébe jutott, némely géppuskák láttán, hogy azok közül is négyet követeljen csapatának. A megszeppent raktáros csak annyit kért: „Alázatosan, a géppuskákról is tessék valami írást szerezni a parságtól!"

Thuróczy biccentéssel tett erre ígéretet, de csak Vízaknán ötlött eszébe, hogy a géppuska- (a masingever) kiutalás cédulácskájáról megfeledkezett. Ám olyan idők szelét érezte, melyben sem őt a manipulános raktáros őrmesterrel nem fogja többé összehozni a sors, sem őt, az őrmestert (a raktárvezetőt) olyan hadbiztosi személyekkel, akiknek számot kellene adnia holmi elbitangolt géppuskákról.

A fölösen felvételezett puskáknak hamarost akadt gazdájuk a vízaknai magyarság körében, s a gépfegyverekkel megerősített osztag tűzerőben felülmúlta a szerveződő helyi román nemzetőrség ütőképességét. Ezért talán, vagy Moldován György tekintélyének köszönhetően, vagy netán Thuróczy Ödön személyes, kétnyelvű katonai bája miatt, egy tiszt vezette román küldöttség felkérte őt, hogy a kölcsönös békesség megőrzése végett, vállalja mindkét fegyveres nemzetőr század fölött a parancsnokságot. A küldöttséget vezető tartalékos császári és királyi hadnaggyal hosszan kezet rázott, majd rövid összeölelkezés után vállalta a román felkérést, s attól az órától fogva ismét felöltötte tábori egyenruháját, a rendfokozati csillagokkal s a szalagokkal jelzett kitüntetéseivel együtt.

Az idő azonban száguldott, s ha a mesében három nap három esztendőt tesz ki, ekkortájt a vízaknai naptárakban a huszonnégy órás napokat egy-egy héttel felérő idővel számolhatták. Amikor szászvárosi székhellyel egy román származású császári és királyi alezredes zászlóaljnál nagyobb katonai egységet szervezett (nemzetőri formákat meghaladó keretben) a helyi gyalogezred hadianyagából, Ödön érezni kezdte emberei hangulatán, hogy a falvankint 20-50 fegyveressel dél felé terjeszkedő alezredes erélye behatol az ő állandósult, de puszta védelemre, védekezésre berendezkedett stratégiája réseibe.

Mikor jártában-keltében egy távoli tüzelőhelyről (talán padlásablakból) reá lőttek, s a lövedék zubbonyának bal válla tömésében akadt meg, nagyon elgondolkozott az ezredes, a vízaknai nemzetőrök közös parancsnoka. Nem volt kedve az életére törő lövész kiderítésére. Arra sem maradt kíváncsisága, vajon csapatjabeli vagy Szászvárosból küldött merénylő próbálta kioltani nyugdíjas életét. Nem féltében, csupán megbántottságában a Moldován házba vette be magát, s a magukat önként alája rendelő nemzetőr tisztek jelentéseit, utasításra váró parancsait onnan adta ki.

Sikereinek híre (a békeparancsnok híre) azonban messzire eljutott, s amikor a régi barát (Kratochwill Károly) ezredes üzenete Nagyváradról utolérte („szükségünk lesz Rád Kolozsvárt, csatlakozz hozzánk!”), hallgatott az ismeretlen (de sejtett célú) hívó szóra s csomagolni kezdte legényes motyóját, feleségét a hazai föld és temető közelében hagyva, bátyja viszonylagos védelme alatt.

Indulása óráiban érkezett meg az olasz frontról, Piave mellől Csongor, századosként, míg tüzérütegét irányította - pazarolta -, az őrnagyi előléptetésről megfeledkeztek a minisztériumban s a hadseregparancsnokságon is, noha éppen arany vitézségi érmét érdemelte ki célzott össztüzeivel.

Keserű volt, levert, reményét veszített. Ödönnek már nem maradt annyi ideje, hogy rábeszélje, tartson vele Kolozsvárra, vagy pótolja őt a kétféle nemzetőrök élén.

Csongornak semmiféle cselekvéshez nem volt kedve. Sógor bácsi (Ödön) kihűlt szobájában elhanyatlott, s napokon át mély-, majd félálomban aludt-aludt-aludt. Egy reggel aztán átballagott a Szaplonczay házba, reggeliző apjához csatlakozott, ő is falván az asztalra tett étkekből, s hosszan hallgatta apját, egy-egy kétkedő s harctéri tapasztalattal rakott megjegyzéssel serkentve s megakasztva örege fejtegetéseit.

- Hasonlít ez a mai helyzet a negyvenkilenceshez: nemzetőrök itt is, ott is, csak Bem apók, Bethlen Gergelyek és Hozsváth Károlyok nincsenek.

A nemzetőrökről is tudott Csongor, Bemről is természetesen, Bethlen Gergelyről is, sőt Hozsváth Károlyról is tudta - Mikestől - a nagyapai elődről szóló történetet, elbeszélést, amely tavaly váratlanul érvén őt, legendának tetszett. Legendának, amely azonban beleillett anyjától származó lelkivilágába.

- Se Bem, se Bethlen, sem Petőfi - ismételte -, minden másképpen van.

- És Ady? - kérdezte apja.

- Ágyban, párnák közt - sóhajtott Csongor.

- Igen - tette hozzá a legöregebb Moldován. - Goga barátja, a mi nagy ellenségünké.

A semmittevés és a desperált töprengés hete után, amikor Kolozsvárról Thuróczy ezredes úrtól egy vízaknai katonaegyén által nyomatékos üzenet érkezett, hogy a százados urat igen várják oda fel - Csongor elhatározta magát az indulásra, de amikor emberét kereste, hogy együtt menjenek Kolozsvárra, bizony annak nyoma veszett, mintha őreá nem vonatkoznék a hívás, a visszahívás.

Már kolozsvári, majd székelyföldi tevékenysége (toborzása) idején jutott eszébe Csongornak, hogy sem ő, sem sógora nem számítottak a Vízakna környéki és a vízaknai magyarságra, amikor a nagy védelmi sereg összegyűjtéséhez fogtak. Az ok megbeszéletlenül s közös megállapodás nélkül is ugyanaz volt: a szórvány magyarság falvaiban a helyszínen lesz szükség a családok védelmére. Ugyanakkor várhatólag éppen a fegyvert fogható férfiak lesznek szálka a mindenütt szervezkedő románság szemében, az ő biztonságuk veszélyeztetettebb lesz, hacsak megvédeni nem tudják magukat a valószínű túlerővel szemben.

A kolozsvári nemzetőrzászlóaljat Verbőczy Kálmán százados szervezte s az ezren fölüli létszámnak csaknem fele székelyekből állt. Ez a körülmény késztette Kratochwill ezredest, hogy toborzókat küldjön székely megyékbe, mert sem a Nagyvárad környéki, sem a Kolozsvárhoz tartozó falvak behívott katonakötelesei nem vonultak be, csak nagyon ímmel-ámmal s jó ha minden ötödik. A volt 21. honvédezredre épült a szervezkedés, amely az olasz fronton megtagadva az engedelmességet azzal indult haza, hogy a szülőföld védelmét tartja fontosabbnak, az idegenben vére ontásánál.

Az ezrednek az a része, mely az utazás során el nem széledt, a 38. hadosztály nevet vette fel.

A Moldva felé eső határszakaszt Goldbach tábornok, a Mária Terézia-rend birtokosa, védte osztrák-magyar csapataival, de november 10-e után, amikor a román kormány elrendelte az általános mozgósítást, ezek a határvédő csapatok, a túlságos széttagoltság miatt tán, vagy egyéb foglalkoztatottságbéli destruáló tétlenség miatt - elszéledtek, szétfoszlottak, felszerelésük hátrahagyásával, egyenkint s kisebb csoportokban, de nem kötelékekben, hazaindultak, nyomukban román bandák csoportjai szivárogtak be a régi magyar területekre nyilvánvalóan azért, hogy felderítsék a határszélek védettségét és védtelenségét.

A mozgósítás napján a román hadsereg nyolc silány hadosztályra tagozódott. A kiürült területekre Bîrladnál a 6. hadosztály tört előre, az eddig Piatra Román táján állomásozó 7. hadosztály november 13-án indult meg. A 2. román vadászhadosztály Mackensen visszavonuló német seregét követte tisztes távolból a tömösi és vöröstoronyi szoros irányában, hogy azután részt vegyen Dél-Erdély megszállásában.

Moldován Csongor küldetése Székelyföldön elég kockázatos volt. Vonattal indult egymagában, vagyis néhányadmagával s két hét múlva 1700 székelyt vont maga után Kolozsváron a haza védelmére. Házról házra meg kellett győznie a harcterekről visszaérkezett férfiakat, hogy házukat, hazájukat nem helyben, hanem szervezett seregben Kolozsvárt kell megvédeniök.

November 13-án Linder Béla ezredes, a béketárgyalások előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter Belgrádban aláírta azt a katonai egyezményt, amelyben a magyar kormány kötelezte magát, hogy a Maros vonalától délre, illetve keletre eső területet kiüríti. November 29-én a román hadsereg vezérkari főnöke, Prezan tábornok panaszt tett Belgrádban a dunai francia hadsereg parancsnokságánál, hogy a magyarok üldözik az erdélyi román lakosságot, emiatt az erdélyi román intézőbizottság (Consiliul Dirigent) már többször kérte a hadseregparancsnokságot, hogy avatkozzék be a magyarok ellenében, Prezan álszent módon azt kérte, hogy a kijelölt demarkációs vonaltól északra a francia hadsereg szállja meg Erdélyt, jól tudván, hogy a dunai francia hadseregnek nincsenek nélkülözhető csapatai, ezért nyomban kérte Belgrádot, hogy jobb híján saját csapataival léphesse át a Maros vonalát. December 2-án megkapta az áhított engedélyt s a magyar kormány tiltakozása ellenére megindult észak felé.

Történt pedig ezenközben, hogy a Bánffyhunyadról szétküldött több ezer behívóra mindössze nyolcvanan jelentek meg, hogy a fenyegető veszedelem ellen felvegyék a fegyvert.

De a miniszteri parancsra bevonult s így-úgy megalakult csapatrészek között nagyon gyatra lábon állt a fegyelem. A legénység csak a zsoldfizetés és étkezés idején tartózkodik a laktanyában, különben gyűlésezik, sétál és kocsmázik. Nem gyakorlatozik, mert harcolni nem akar. Még az őrségeket sem lehet mindig kiállítani. Akik mégis vállalják, éjjel s unalmukban lövöldöznek s ha megunták, üldögélve dohányoznak. Egyébként zsebre tett kézzel, cigarettával szájukban beszélnek a tisztekkel. Előfordul, hogy a számukra kényelmetlen parancsokat úgy hárítják el, hogy a parancsot adó tiszteket anyjukba küldik.

Mindezekhez képest a Verbőczy Kálmán és Moldován Csongor századosok által Csíkban, Gyergyóban, valamint Udvarhelyt toborzott székely legények fegyelme töretlen volt és maradt, még a visszavonulás napjaiban is.

A Maros vonalát decemberig századokra és szakaszokra elosztva az immár székely hadosztálynak nevezett csapatok őrizték.

A magyar kormánnyal csak december 16-án közölte Vyx alezredes, hogy a Maros vonalát fel kell adnia.

A franciák hitszegéséről a románok javára Bőhm Vilmos hadügyi államtitkár Apáthy István professzor, erdélyi főkormánybiztost csak 18-án tájékoztatta, aki azt nyomban tudatta Kratochwill ezredessel, a „székely" csapatok parancsnokával. A Bőhmtől származó közlés szerint a román csapatok stratégiailag fontos helységeket, mint például Székelykocsárdot, valamint több más erdélyi várost ideiglenesen meg fognak szállni, amíg helyükbe francia csapatok érkeznek. Ezért a magyar fegyveres erők egy részét feltétlenül a megszállási pontokon kell tartani. Ha a románok le akarnák fegyverezni őket, ez ellen tiltakozni kell, de a vérontást kerülni kell, s a lefegyverzésről jegyzőkönyvet kell felvenni.

Ezt az utasítást megalázóan képtelennek tartották a katonák, s nevetségesen gyermetegnek azt az elképzelést, hogy az „ideiglenes" román megszállás idején a polgári közigazgatás egész Erdély területén magyar maradna. E képtelen feltevéseket átlátva, a Kolozsvárra küldött nemzetőri kormánybiztos, Fényes László megállapodott Kratochwill ezredessel, hogy amennyiben a román támadó haderőnek csak egyötödét is be tudják vetni, a Maros vonalát nem adják fel. A kombattáns erők számbavétele után kiderült, még ennyi erő sem áll rendelkezésre. Kratochwill kiadta a parancsot a Maros-vonal elhagyására. A megerősített helyek parancsnokai, Csongor és Verbőczy Kálmán századosok zúgolódtak tisztjeik élén, s igyekeztek megmásítani a számukra gyalázatos visszavonulást. A különben fegyelmezett székely legények sokan sírtak, amikor szűkebb hazájuk védelmétől megfosztották őket.

December végén Kolozsvárra érkezett Berthelot francia tábornok, a románok elkötelezett barátja, aki Apáthy főkormánybiztossal egy újabb demarkációs vonalat közölt, mely Nagybányán, Kolozsváron és Déván át húzódik. E demarkációs vonalat egy 15 kilométeres sáv alkotja, amelytől keletre a románok, nyugatra a magyarok tartják fenn a rendet. A magyar katonai hatóságoknak azonban el kell hagyniok Kolozsvárt. Kratochwill ezredes Bánffyhunyadra tette át a hadosztályparancsnokságot, a székelyek onnan keletre 150 kilométeres sávban készültek a megütközésre, mert a románok Berthelot szavai, ígérete ellenére folytatták előnyomulásukat, bebizonyítva, hogy az adott szónak sem francia, sem román oldalon nem ismerik szent jelentését.

A két százados elhatározta, hogy ezután minden talpalatnyi földért harcolni fognak.

Moldován Csongort a szilveszter Szatmárnémetiben érte, Verbőczyt Nagybányán.

1918. november-december

Édes Gyuricám, sietve küldöm ezt az év végi levelemet. Nem akarlak elszomorítani vele, de jobb, ha mindent minél előbb tudsz felőlünk.

*

November 2/15. Nincs kenyér csak öt napra. Hivatalosan bejelentették, de mit csinálnak a mozgósított tömegekkel? Honnan vesznek számukra élelmet?

Este tízkor megszüntették az áramszolgáltatást. Egy gyertya ára 13 lej. De milyen gyertya! Szégyelli nevét, ha meggyújtod.

(A király hívatta Alexandru sógort s közölte vele, nem esett ki kegyeiből. A nagy bizonytalanságban összefogással kell keresnünk a megoldást. Sorsunk a béketárgyaláson dől el. Ki gondolta volna, hogy Németország ily váratlanul össze fog omolni. Maga az antant is csak egy év múlva számított erre az eredményre. Ez nekünk is sok egyszerre. De lám, a hit az, ami megtart, megment. Román monopóliumot kell szerveznünk, hogy megmentsük a kőolajat. Dobrudzsában összetűzések a bolsevistákkal, akik nem ismerik el jogainkat ott. Jogunk van bemenni Magyarországra és előnyomulni, annak ellenére, hogy fegyverszünet van, ez nem háborús cselekmény, mert megvédjük a román lakosságot. Viktor Mitonescu hírt hozott Clemenceau-tól: biztosított minket Dobrudzsa és Erdély birtoklásában. Erdélyben már 30 kilométert haladtunk előre. De nem tudjuk igazán, mi folyik ott. Franchet d'Esperey nem fogadta jól Károlyit, mert a románokról úgy beszélt, mint Magyarország hűséges alattvalóiról. A király aggódik trónjáért: túlságosan sok monarchia omlott össze mostanában. Figyelmeztetjük Olaszország példájára. De ki tudja, meddig! - mondja ő.)

November 7/20. A mozgósítás nagy fiaskó. Bizonyos egységnek 400 embert kellett volna fogadnia, bevonult 7. Micsoda őrültség volt 22 korosztályt egyszerre behívni fegyverszünet idején. Tedeum az érsekségen az antant győzelem örömére. Carol herceg nem ült le a király melletti üres székre. Mindkét herceg a diplomáciai testület tagjai közé vegyült. Viktor Antonescu francia tábornoki egyenruhában a tisztikar élén. Engem a Brătianu házaspár mellé soroltak.

November 8/21. Szent Mihály napja. Ünneplés nagy pompával és nagy szervezetlenséggel. Jorga franciául mondja ünnepi beszédét. Aki majdnem forradalmat csinált.

November 10/23. Hírek a németek kivonulásáról. Az utolsó két napon loptak, raboltak, romboltak. Garázsokban dúltak, autókat vertek szét, raktárakat fosztottak ki.

November 16/29. Carol herceg néhány hónapra az USA-ba megy. Gáláns lovag, feleségének gyöngynyakéket ajándékozott - Erzsébet királyné hagyatékából. Egy ismerős családnál feleségestül tett látogatást este 10-től éjjel 1-ig. Sírt és kijelentette, bár szereti feleségét, aláveti magát anyja akaratának, s beleegyezik a házasság érvénytelenítésébe.

Érezhető, hogy valami történik Erdélyben. A Nemzeti Tanács értesítette barátait, az egyesülés említése nélkül: szervezkedünk. Mindenfelé azt beszélik, hogy a magyarok gyilkolják a románokat, s tenni kell valamit. Van ebben valami szándékosan nyugtalanító motívum.

A király kérdi: elfogadnánk-e Take Ionescut?

Konkrét ajánlatra majd mérlegelni fogjuk, ki mit tud letenni az asztalra.

November 17/30. A király és a királyné visszatérnek Bukarestbe. A fogadó ünnepségen ott kell lennünk. Vonatunk 41 óra alatt teszi meg az utat. A kocsik fűtetlenek. Az állomásokon mindenütt katonaság tiszteleg a királynak. Bukarestben a konzervatív párt ellen hangolták a

népet. Gépkocsijainkat elrekvirálták. Hallom, elkészült a lefogandók névsora: akik a németekkel együttműködtek. St. Aulaire azt mondta, nem hajlandó velünk egy vonaton utazni. Amikor a németeknek megküldték a hadüzenetet, tűzharc volt, sok halottal. Mondják, a németek kivonulása mindennél förtelmesebb volt. Úgy viselkedtek, mintha oroszok lettek volna. Egyébként a mi embereink is raboltak, ahol csak érték.

A királyi pár Magosoián szállt ki a vonatból, katonai díszőrség várta őket, onnan kocsival tovább. Mögöttük külön gépkocsin a hercegnők: Erzsébet, Mária és Ilona. A király balján a királyné ült, jobbján Berthelot. Nicolae herceg sisakkal fején, mint a király s a generálisok.

A királyné amazonszerű asztrahán kucsmát viselt, Berthelot piros egyensapkát. A román katonák és cserkészek mellett francia és angol katonák nemzeti zászlóikkal, középen nagyon hatásosan 80 román trikolór, a tiszteletbeli gárda és parancsnokai. A franciákat, Berthelot katonáit jobban éljenezték, mint a románokat. Látvány a Jockey Club erkélyéről.

A liberálisok az egész modern román történelem eredményeit maguknak vindikálják, s követelik a „dezertálók" (konzervatívok) mielőbbi megbüntetését. Nem kétséges, Nagy-Romániát az abszolutizmus és a gyűlölet alapjaira építik.

Take Ionescu rnég Párizsban marad. Ott építi az abszolutizmust és gyűlöletet.

Az a hír járja, Brătianu egyedül alakít kormányt.

A királyné vacsorát tervez, meg akarja hívni az összes volt minisztereket, de az antant képviselői ezt ellenzik. Ide jutottunk saját hazánkban.

Enescunak is lakolnia kell, mert hangversenyezett német megszállta városokban.

November 20/december 3. A mai táviratok szerint az USA megsegíti a németeket az éhínség ellen. Az USA hangja olyan megértő, hogy csodálkoznunk kellene, ha a béketárgyaláson Németországgal nem értenék meg egymást.

Több gondot kellett volna fordítani az amerikaiakkal való diplomáciára. Arról az őrültségről beszélnek, hogy beavatkozunk az oroszok dolgába (amikor nincs mit enni).

A király azt mondta, ő nem volt szabadabb a németekkel, mint én a kormányommal. Nincs mit szememre vessenek.

Nyugtalanság van Erdélyben. Nem lehet tudni, mi megy végbe Gyulafehérváron. A király erről, mint beteljesülésről beszél, pedig még nincsenek róla megbízható híreink.

Didina Cantacuzino jegyeket hoz a csütörtöki gálaestre. Minisztereimet is meghívták, csak egyiknek, Arionnak feleségét nem, mert nagyon szabadosan nyilatkozott a királyné nagyon szabados magánéletéről, viselt szerelmi kalandjairól.

November 21/december 4. Az általános mozgósítást cáfolják. A mozgósítás az élelmiszer-ellátás függvénye.

A repülőgép, amely Erdélyből a hírt hozta volna az egyesülésről, a rossz idő miatt nem tudott eljutni Bukarestbe, egységes nemzeti párt megalakításáról van szó, a kormányfő Maniu lesz! Emlékszem Miháli undorodó szavaira 16-ban, mikor megtudta a liberálisok korrupcióit, s irtózattal utazott el tőlünk.

A királyné szerint Brătianu dolgozik, Take Ionescu lazsál, ő lejárt lemez.

A diadalívekre felírták Crisanát és Timisanát. A szerbek elfoglalták Aradot és Torontált. Mennyi rosszat hozhat még ez az elbizakodottság!

A gálaest fordulata: a francia tisztek tüntetőleg kivonulnak - miattam.

November 22/december 5. Már világosabban látni Erdély ügyében. Két megoldást emlegetnek: a románok egyesülését Bánátból, Erdélyből és Magyarországból és minden más románok lakta területekből; a másik: ideiglenes autonómia az új alkotmány megalkotásáig, melynek alapján az általános szavazás lesz. Az autonómia elve győzött. Még beszélnek valamiféle regionális partikularizmusról is.

Az osztrák szerencsétlenség katasztrofális lehet. Egy orvos, ki Hotinból érkezett, meséli, látta az osztrák csapatok visszavonulását Észak-Besszarábiából - járványtól és végelgyengüléstől elpusztuló katonák holttestei voltak szegélyezve a menetvonal útján.

A gálaestre nem mentünk el, s embereinket, híveinket is lebeszéltük a részvételről.

November 23/december 6. Növekszik a nyomor a nép között. Tüzelő és étel híján bezártak egyes kórházak. Gyógyszer sincs.

Növekvő remények az egyesülésről. Azt beszélik, Mackensen ellenünk hangolta a szászokat.

November 24/december 7. Kellemetlen eset: a zsidók egy franciabarát tüntetést szerveztek a Szt. György téren. Összegyűltek vagy háromezren. Voltak köztük zsidó származású francia katonák is. Egyikük magával vitte Palesztina zászlaját is. A rendőrség és csendőrség nagy erővel avatkozik be. A zászlót, a zászlókat megtiporták. Többen megsebesültek, köztük francia egyenruhások is.

Eltűnt a kenyér. Mondogatják: a németek alatt legalább a fejadag megvolt.

A palotában 300 személyes bankettet rendeztek, de az utolsó pillanatban lemondták - a királyné megbetegedett. Őnélküle nem történhet semmi, sem polgári, sem katonai vonalon.

Nicolae herceg elutazott Londonba. Az Eaton egyetemen fog tanulni. Végre valaki a dinasztiából, aki jólnevelt lesz.

Hírek Londonból. A közvélemény nagyon fel van izgatva ellenem: mért kötöttem meg a békét, s mért szavaztattam meg a kötelező munka törvényét.

A románokról azonban jó a vélemény. Mária királyné népszerűbb, mint saját uralkodójuk.

A béke megsemmisítő lesz - mondta Balfour -, mert az angol szabadságszisztémával szemben egy másik diszciplínát alkalmaznak: a vesztesnek pusztulnia kell.

Clemenceau nagyon haragudott a románokra, hogy megkötötték a békét. A párizsi románok egymást marják, minden klikknek külön lapja van. Rosetti és Brătianu sem tudta őket kibékíteni. Take bukott ember. Nem bocsátják meg neki, hogy elszökött Iaşi-ból. Berthelotnak, aki nagyon szereti a románokat, sikerült megváltoztatnia Clemenceau rossz véleményét.

November 30/december 13. Az erdélyi bizottság végre megérkezett: Cristea Miron és Hosszú püspökök, Vaida és Goldiş miniszterek, Caius Brădiceanu államtitkár. Vaida, akit már két hete betegnek mondanak, hirtelen meggyógyult.

Goldiş arról beszélt, hogy a népeknek meg kell adni az egyenlőséget, beleértve a zsidókat.

Vacsorán Vaida egekig magasztalta a két Brătianut - apát és fiát.

Nagyon csodáljuk Teodor Miháli hiányát. Mi történt vele? Bánátot Cristea és Brădiceanu képviseli.

A király új formulát, új jelszót talált, tálalt beszédében: *A Dnyesztertől a Tiszáig!*

Többen odasúgtuk: Vajon?

Tegnap két tüntetés ejtett ámulatba. Az egyik a sztrájkoló munkások felvonulása volt. Rendezett sorokban vonultak a Bulevardul Brezoianutól a Calea Griviței ig. A másik tüntetés az erdélyiek szállása előtt vonult, izgatott tömegként, s azt üvöltözték: kenyeret adjatok. Ezek között sok asszony volt, üres szatyrokat lobogtatva.

A Lambrino fiút, kapitány, az ország legtúlsó zugába, Orheiba vezényelték. Carol herceg feleségét, Zizi Lambrinót meg az anyját Iaşi-ban állandó megfigyelés alatt tartják. Nem léphetnek ki a házból s nem jöhetnek Bukarestbe (a szabadság országa!).

A bulevardon Carol herceg láttán csoportosulás támadt, többen hangosan szidalmazták, de ő lecsapott fejjel szótlanul ment előre a palota felé.

Berthelot üzeni, személy szerint becsül, de azzal, aki a németekkel aláírta a békét, kezet nem foghat.

Brătianu lapjai Averescu és Jorga ellen tüzelnek. Különösen Jorga tett neki sokszor keresztbe, míg kormányon kívül volt.

Jorga pártot alapított Iaşi-ban, amelynek célja a földtulajdon államosítása és a termelés társadalmi tulajdonba vétele. Állítólag a királyné inspirálja Brătianu ellenében.

Az erdélyi testvérek elfeledtek névjegykártyát hagyni nálam. Vagy becsapták, vagy fogva tartják őket. Megérkezett Maniu és Vlad. Viszont Hosszú és Cristea püspökök elutaztak.

Az akadémia ebédet adott, de Brătianu megtiltotta, hogy bárki is más nézetet valljon-szóljon, mint ő.

Az a hír járja, hogy az erdélyiek nem alakítanak kormányt, hanem Bukarestben kapnak miniszteri tárcákat, és indulnak a választásokon.

December 10. Bezárták és elkonfiskálták az osztrák követséget. (Micsoda butaság!) Vajon később nem lesznek kapcsolatok Ausztriával és Magyarországgal? A követségiek három napot kaptak távozásra. Egyik attasé megkért, vegyem meg vagy vegyem gondozásba öreg lovait. A hadügyből azt üzenték: hadizsákmány.

A király ma kikocsizván, tüntetőkkel találkozott. Azt kiáltották feléje: Éljen a Köztársaság!

December 24. Karácsony. A német katonákat ma is dolgoztatják. A mieinket nem dolgoztatták ünnepeken.

A franciák is észrevették a törvénytelenségeket.

Fizetésemelések, ám lesz-e kenyér?

Az előkelő éttermekben sincs kenyér! Mi lehet a külvárosokban?

Készülnek a választásokra, de csupán Ó-Romániáról és Besszarábiáról van szó. Erdélyről egyelőre hallgatnak.

A király azt üzente: Nem haragszom önökre.

Duca fenyegetődzik.

Akit behívnak a Curtea Martialába, az Astoriába, az eltűnik.

A hivatalos lap közli Bukovina bekebelezését, de úgy, hogy megőrzi autonómiáját.

Napokon belül megsemmisítik Carol herceg házasságát.

Tízezer olasz katona hazaindul, minden kezük ügyébe eső holmit elemelnek. Hazulról nem kaptak sem ruhát, sem élelmet. Cserébe a királyné kitüntetést kap tőlük.

Borongós idő, az utcák undorítóan piszkosak. A Calea Victoriei tele gödrökkel. Az emberek elkeseredettek.

St. Aulaire és Brătianu összekülönböztek a kőolaj miatt.

Erdélyre vonatkozóan nehézségek vannak az ottaniak és Brătianu között. Majd meglátjuk, igazam volt-e, amikor azt mondtam, az angolok és amerikaiak nem hagyják cserben Magyarországot.

Az újságok azt a hírt hozzák, hogy Mackensent a Károlyi-kastélyban letartóztatták. A magyarok protestáltak. Bukarestből egy francia divíziót küldtek Magyarországra. Berthelot Aradra utazott, vagy még beljebb.

Brătianu Maniuval Párizsba utazott.

XIV.
A Székely Hadosztály dicsősége, kálváriája és anabázisa

1919. január-szeptember

A székely hadosztály létszáma a szakadás előtt 9587 fő volt, ebből 649 tiszt.

Alakulatok szerint: négy és fél önálló gyalogzászlóalj, a 21. székely gyalogezred 3 zászlóaljjal, a 24. székely gyalogezred 2 zászlóaljjal, a 32. székely vadászezred 2 zászlóaljjal, a 12. szatmári gyalogezred, portyázó különítmény 3 zászlóaljjal. Az 1. székely huszárosztály 1 lovasszázaddal. A tüzérség 16 ütegből állt: az 1. székely tábori tüzérezred 3 ütege, az 1. székely nehéztüzérezred 4 ütege, az 1. székely hegyi tüzérosztály 2 ütege, az 1. székely csoport tüzérosztály 2 ütege, a 21. székely csoport tüzérosztály 1 üteggel, a 13. székely csoport tüzérosztály ugyancsak 1 üteggel. A 132-es tüzérek 3 üteggel. Volt egy repülőosztályuk is.

A székely hadosztály 150 kilométeres fronton, Vaskoh-Belényes-Csucsa-Szilágysomlyó-Tasnád-Szinérváralja-Técső-Máramarossziget, szállt szembe a megszálló román csapatokkal, és február közepére sikerült megállítania azokat.

Thuróczy Ödön ezredes a hadosztályparancsnokság törzsében tevékenykedett, nehéz órákban Kratochwill Károly jobbkezeként, nemcsak stratégiai döntésekben mutatott irányt.

Moldován Csongor, mint harcedzett tüzérparancsnok mindenkor a nehéztüzérek négy ütegének tüzét vezette, de az ő árnyékába húzódott a 21-es tüzérosztály maradék ütege is.

December végén Kolozsvárra érkezett Berthelot francia tábornok, a románok nagy barátja, őt ezúttal a magyarok is bizonyos reverenciával fogadták. Román kísérete s a Kolozsvárra tóduló románok annyira közrefogták, hogy Apáthy István professzornak, a főkormánybiztosnak csak némileg erőszakos fellépéssel sikerült őt megközelítenie, holott Berthelot-nak egyenest őt kellett volna keresnie a két nép között egyre hevesedő viszály mérséklése, esetleg kiküszöbölése végett. Végül mégis sikerült annyi időt tölteniök egymással, hogy a tényleges hadihelyzet figyelembevételével egy újabb demarkációs vonalat állapítottak meg, mely Nagybányán, Kolozsvárott és Déván át húzódik, egy 15 kilométeres sávot a szemben álló felek között szabadon hagyva. A magyar katonai hatóságoknak azonban Kolozsvárt elhagyva Bánffyhunyadra kellett távozniok.

A románok azonban - s ezt a magyar katonai hatóságok még mindig nem tekintették természetesnek - ezt a szerződést nem tartották meg, s Berthelot távozása után folytatták előnyomulásukat Zsibó, Zilah, Szatmárnémeti, Máramarossziget irányába. A székelyek, akik ezekben az órákban Nagyváradon s a város előterében voltak, Szatmárnémetibe vonultak, hogy onnan keletebbre alkossanak védővonalat.

A hadosztály decembertől április végéig a következő ütközeteket vívta meg: 1918. december végén páncélvonatuk visszaver Piskinél egy román előnyomulást.

1919. január 14-én Cigányinál: visszavert román támadást. Kis- és Nagysebesnél a Körös völgyében, Sebesvár és Dealul Fundaculuinál harcok voltak.

Január 23-28.: Csucsától Bánffyhunyad felé sikeres saját támadás.

Január 31-február 3.: Sikarló.

Február 22-25.: Zilah - sikeres saját vállalkozás.

Március 1. Nagysikarló

Március 11-12. Április 16-17. Csucsa, Királyhágó, román támadás.

Március 9., április 16. Iloba, román támadás, magyar ellentámadás.

Március 16. Récsétől délre.

Március 17. Szinérváralja.

Március 27., április 16. Hadad, Győrtelek: győzelmes védelmi harcok.

Március 29. Iloba-bánya.

Április 26. D. Pietris - Sikárló ÉK. Haraklány, Varsolc, Magyar-Kecel, Bogdánháza, Balla-Csarnuskaerdő, Azanó-hegy (erdő), Egrespatak Ny., Erdőszáda, Kraszna és Récse, Kis- és Nagysebes, Alsószopor, Hanckó.

Április 17. Nagygéc.

Április 16-17. Vaskó, Gyalu, Máré,

Április 17-18. Szatmárnémeti,

Április 18-19. Kocsord,

Április 18. Szamos-Dob,

Április 18. Belényes,

Április 20. Királyháza, Veresmart, Ököritó, Mátészalka.

Április 24. Hodász, Nyírmeggyes.

Április 25. Nyírmada.

Az április 16. után felsorolt ütközetek mind román támadásból keletkeztek.

Csak azokra a csatákra, ütközetekre térhetünk ki némi részletességgel, amelyekben Csongor százados ütegei is részt vettek.

A 32. székely vadászezred Tasnádon vonta össze egységeit, s január közepén kezdte meg a felderítést Alsószopor, Zilah és Szilágycsehi felé. Amikor Hadad községben megpihentek a felderítők, a magyar lakosság rettegéséből érzékelték a közeli román falvak „nemzeti" gárdistáinak fenyegető magatartását az előbbi rabló csapásai, behatolásai miatt, ezért egy géppuskás szakasszal megerősített századot különített ki magából Hadadra az ezred.

Szilágycsehen ekkor egy román zászlóalj volt, az elővéd egy tüzérüteggel.

Ezek ellensúlyozására, március 12-én a dandár egy tarackos üteget rendelt Hadadra, s támpontokkal, akadályok építésével erősítették meg a kis helyőrséget.

Április 14-én a legmegbízhatóbb kémfelderítés jelentette, hogy Szilágycsehbe két újabb zászlóalj érkezett, tüzérség kíséretében. S hogy a román katonák nyíltan beszélik, 16-án nagy támadást indítanak a székelyek ellen. Így nem érhette meglepetésszerűen a támadás a századost, melyet géppuskákkal megerősítve négy kiépített támponton helyezett el a parancsnok. A támadást kelet-délkeleti irányból várták.

Az üteget Csongor Hadadtól északra a Fövenyes lejtőjén vitte tüzelőállásba.

Április 16-án hajnali 3 órakor a szilágycsehi út mindkét oldalán a hajnali derengés kezdetekor nagy román túlerő lepte meg a jobb szárnyon felállított előőrs erejű támpontot. A meglepetésben a parancsnoknak csak annyi ideje volt, hogy a telefonba bekiálthatta: Túlerő! Visszamegyek!

A készenlétben várakozó tartalék az út mentén előretörő románokat géppuskatűzzel megállította. Ám negyedórával nem később a védőkörlet bal szárnyán, a Fövenyestől délre a román zászlóaljak zöme a falu felé nyomult, az üteg előterében felállított géppuskásokat valósággal elsodorták. Ekkor Csongor elébb a tömegben előretörő román zászlóaljakra adott le három sorozatot, ezzel megállította és szétfröccsentette az ellenséges századokat, majd az ütegre rontó csoportokat fogta le és zúzta szét testileg is kartácstűzzel. A váratlan tűzcsapástól a támadók zöme a közeli erdőbe menekült, melynek bemért tisztásain a lövegek egyenkénti lövéseivel gátolta, hogy újabb támadásra gyülekezzék.

A csehi úton eközben az eddig bevetett tartalékok kézitusában sem tudták megállítani az egyre sokasodó román századok előretörését, de „szerencsére" a román gyalogosokból előrehajtott pótlások sem törődtek sokat a maguk gyakorlatlanságában, hogy ne tömörüljenek nyájba. Csongor ütegét gyors irányzékállítással odafordította. Eredmény: a támadók ott is az erdőbe futamodtak. A kézitusa egyensúlya a székelyek javára mozdult, s a román zászlóalj-parancsnok, bizonyos Rosin őrnagy, aki maga vezette a rohamot, azon vette magát észre, hogy szűk környezetével, mely hősi példáját elfogadta, kisebbségbe került a tusában, s míg visszaözönlő emberei után üvöltött - fogságba esett.

Vallomása szerint a támadó román ezred négyszeres túlerővel tör előre. Ezt az arányt a Rosinnál talált harcintézkedésekkel erősítette meg, nem ismervén a magyar-székely csapatok erejét. Várható volt a románok újabb támadásba lendülése.

S valóban, tíz óra tájban megindult egy, az előbbinél óvatosabb, s most már szinte körkörös előnyomulás Hadad ellen. De a székely lövegek s az okszerűen szétosztott géppuskák csövei izzásig hevültek - a támadók most sem bírták a tüzet.

Délután, mert tetemes veszteségeik dacára még mindig legalább háromszoros túlerőben lehettek, harmadik támadást is megkíséreltek a románok, most már erős tüzérségi támogatással. Miután a tüzérpárbajban Csongor százados ütege legalább két román löveget megsemmisített s az üteg többi lövegeit elhallgatásra és visszavonulásra ítélte, s aztán a gyalogságra ontott ismét kartácstüzet, a székely védőgyűrűn a harmadik román roham is összeomlott.

Várható volt, hogy az eddig tartalékban hagyott üteg - jól ismervén Csongor ágyúinak helyét - a következő támadás bevezető tűzcsapásait a Fövenyes oldalon fogja ontani, a tasnádi dandár-parancsnokság előbb a tüzérüteg visszavételét rendelte el, majd a helyzetjelentés alapján a harcoló gyalogszázad és a géppuskás szakaszok visszavonulását is az előállott harcszünetben. Mikor délután öt órakor ellenséges behatás nélkül teljes rendben megkezdődött a század elvonulása, a románok még negyedórákig nem ocsúdtak, de midőn délután hatkor újabb támadásra határozták el magukat, előkészítésül tüzérségük tízperces pergőtűzzel pusztította el a Csongor-üteg elhagyott tüzelőállását.

Felsorolásunkban nem szerepelt a győrteleki rajtaütés: a székely huszárezred április 21-én Mátészalkától nyugatra a Vajda-tanyán biztosítottan éjjelezett. Előző este csatlakozott hozzájuk egy üteggel Moldován Csongor, aki a felügyeletére bízott ütegeket (kissé a fegyelmezés okából) váltogatva látogatta. Reggel hat órakor Maderspach Viktor főhadnagyot egy szakasszal hírszerző különítményül küldték ki Nagyecsed felé. A különítmény két előre küldött járőre Győrteleknél a Szamos partján átkelésre készülő román rosiori (lovas)-hadosztály elővédjére bukkant. Előbb jelentette az ezredparancsnoknak, majd - megvárva a

szükséges intézkedéshez elegendő időt - Csongor, akinek fogatosai éppen szerszámozták derék gidránjaikat, megfelelő kísérettel, vágtában odavitte lövegeit és lövegmozdonyait, s a kibontakozó huszárviadalba gránátjaival beavatkozott. A román elővéd osztályt sikerült szétugrasztani, s a rosiori-zömöt visszafordulásra kényszeríteni.

Maderspach emberei tovább folytatva a félig-meddig üldözéssé változott felderítést, holttesteket, vergődő s döglött lovakat, szerteszórt hátibőröndöket, puskákat, sisakokat és sok húsvéti kalácsot találtak - az ünnepi rajtaütés sikerét hirdetve.

A mátészalkai nagy ütközetben Csongor több ütegével vett részt. Erről, valamint a tüzérség szerepéről magától a dandár vezérkari főnökétől maradtak feljegyzések.

Hautzinger Gusztáv vezérkari százados, aki részben Moldován Csongor társaságában, részben az ő aktív távollétében figyelte április 22-e eseményeit, a következőképpen emlékezett a csatának is beillő ütközetre:

- Mátészalkától északon, Ópályin volt az V. önálló székely zászlóalj. Kocsord és Mátészalka között a IV. és I. osztály. A Mátészalka-Nyírcsaholyra vezető út mindkét oldalán a fél II. önálló zászlóalj. Tőle nyugatra érkezett be délben az I/1. önálló zászlóalj. Az üteget Moldován Csongor százados szabályozta. E napon reggel óta egy román lovashadosztály akarta kierőszakolni a Kraszna-csatornán való átkelést. Kocsordtól nyugatra a IV. önálló zászlóaljjal állt puskatűzharcban. Mint később megtudtuk, az ecsedi láptól délre előnyomuló hadosztály előcsapatai voltak ezek.

Annak megállapítása végett, mennyire jutottak a románok (Hautzinger Gusztáv megjelölésül mindig az oláh szót használja) nyugat felé, kilovagoltam a Nyírmeggyes felé vivő útra. Moldován Csongor százados tüzérparancsnokom és Vén Zoltán főhadnagy vállalkoztak kíséretemül. A 131. magaslati pont környékére érve Veresház tanyán ellenséget észleltünk. Ott karjelek leadásával azt a látszatot próbáltuk kelteni bennük, hogy a mögöttünk álló csapatainknak adunk parancsot. Mozdulatainkra román géppuskások rövid sorozatokat lőttek felénk, de hirtelen visszahúzódtak. Vén Zoltánt azonban sebesülten elengedtem magam mellől, de Csongor bajtársammal egy darabig még figyeltük a terepet, majd Mátészalkára lovagolva parancsot adtam a székely huszárszázadnak, hogy törjön előre, akadályozza meg a falu bekerítését, majd amikor délben az I. önálló székely zászlóalj bevonult, azt rendeltem nyugatra a II. önálló zászlóaljtól előre a románok (o...k) visszaűzésére és a Benedek-tanya s a 131. magaslati pont közötti terület kézben tartására.

Délután folyamán a harc az I., II., IV. és V. önálló zászlóaljak egész frontján megélénkült. A IV. zászlóaljnál a harc a következőképpen fejlődött ki: az 1. század, amely mint 2. számú főőrs a kettős vashídnál foglalt állást, a Kraszna-csatorna töltését védelemre rendezte be. Délután két óra körül Gálffy hadnagy a főőrsről jelenti, hogy főőrsét Nagykocsord keleti kijáratáról a románok visszavetették és már a falutól nyugatra nyomulnak elő. Ez alatt a főőrs géppuskás szakasza tüzelt.

Csongor elrendelte, hogy a tarackos üteg egy lövegszakasszal a 2. főőrsöt, s egy lövegszakasszal az 1. főőrsöt támogassa. Négy óráig a románok nem tudták visszanyomni a mi csapatainkat, de az 1. számú főőrsöt keletről átkarolás fenyegette, ennek kivédésére a tartalékból a 3. századot a főőrs és a Kraszna csatorna közötti sávban a zászlóalj parancsnoka által támadásba rendeltem. Ez a támadás azonban a románok túlerejével szemben csak az országúttól délre két-háromszáz lépésnyire jutott előre, ott elakadt.

Ezzel egy időben a kettős vasúti hídra erős, pergőtűzszerű ellenséges ágyútűz feküdt. Egyes lövések Mátészalka délkeleti részére hulltak. Negyven román ágyú tüzelt ez alkalommal a híd környékére, azonban a hidat megrongálni és géppuskáinkat elűzni nem tudta. Külön

parancsom nélkül Moldován százados nehézütegével a román lövegeket kereste és találta el, elhallgattatva legalább nyolc-tíz legveszélyesebb ellenséges ágyút. Ugyanakkor tarackos ütegeivel a hidat rohamozó román századokat szórta meg. Az ellenség nagy veszteségeket szenvedett, de a hidakon átjönni nem tudott, pedig a rohamok egész sorozatát hajtotta végre. A Kraszna-csatornát azonban annyira megközelítették, hogy a harcoló csapatokat csak a csatorna választotta el. Állásaink mindvégig kezünkben maradtak. Mivel a 3. század a sok román golyószórótól nagyon szenvedett, s velük szemben csak puskatűzzel védekezhetett, a zászlóalj két századdal ellentámadásra indult Mátészalka déli szegélyétől keletre lévő hídon keresztül Homokalja-irtás felé. Itt azonban megállítottam a támadást és a harc félbeszakítását rendeltem el, mert a hadosztály-parancsnokság nem akart döntő csatát - parancsot adtam a Vajára vonulásra. Távbeszélőn mind a négy zászlóaljnak parancsot adtam, hogy szürkülettel szakítsák meg a harcot, és észrevétlenül menjenek vissza. A hadosztálynak ezt a döntését személy szerint én nem helyeseltem, de a parancsot végrehajtattam.

A harc végig nagyon heves volt, különösen az I. zászlóaljat nagyon megközelítették a románok, de a géppuskatűz és Csongor lövegeinek célzott találatai minden támadást vérbe fojtottak.

A századok szürkületben gyülekeztek, a géppuskákat szekerekre málházva Jármi felé indultak.

Csongor ütegei úgy alkottak maguknak utóvédet, hogy fogatolt állapotból bármikor lemozdonyozva kartáccsal fogadhassák esetleges üldözőiket.

- A mátészalkai vasútállomás közelében, amikor a hadosztályparancsnok Hughes-gépen még Debrecennel beszélt, s vagy másfél gyalogszázad még félig-meddig rajvonalban volt, s Csongor egy ütege képezte a lehetséges utóvédet, ő maga is ütegparancsnoka mellett tartózkodott, ha kell, magára vállalja a nehéz helyzet ódiumát. Alig távozott a vasúti állomásról a hadosztályparancsnok - Mátészalka felől az esti homályból kibontakozott a hatalmas, pikás román lovastömeg, s az utóvéd felé eredt.

Amikor az ezrednyi rosiori-had észreveszi a kicsiny székely osztagot, vágtázni, rohamozni kezd.

A székely gyalogság megáll, a tüzérek lemozdonyoznak, nyilván feszülten, s talán reszketve parancsnokuk nyugalma alatt. Amikor a hatalmas lovastömeg eléri a biztos lőtávolt jelentő nyolcszáz métert, Csongor nyugodt, kemény hangon a következő parancsot adja beosztottjainak: „Előttünk lovasság! Irányozni! Három előre időzített gránátsrapnel. Lődd ki!" De megszólalnak a géppuskák s a század puskái is. A vágtázó lovastömeg, bár megtorpan, a sebesség lendülete még vagy száz méteren tovább lendíti, de pillanatokon belül egy nagy, összekavarodott gomolyag pánikjában felbukott lovascsoportok hemperegnek a földön. A tömeg hátrábbi részén ágaskodó lovakkal gazdáik vissza akarnak fordulni, lovas nélküli paripák vágtáznak mindenfelé, el a szikrázó tűz elől. Bábeli zűrzavar. Moldován százados nyugodt parancsszava hangzik újra: „Százas lépcsővel jobbról a hosszúba! Előre időzített!" Ismét belevág a sortűz. Azután ismét: „Szórótűz a hosszú felé!"

- A román lovastömeg a szó szoros értelmében megsemmisült. A kevés életben maradottak, ki lovon, ki gyalog, eszét vesztve menekül. Az utóvéd nem ad ki üldözési parancsot.

*

Hautzinger Gusztáv vk. százados nem számolhatott be arról a fél óráról, amelyet Moldován Csongor a Benedek-tanyán töltött, míg őt Vén Zoltánnal magára hagyta a 131-es magaslaton.

Történt, hogy amíg a távoli csenderesben megbúvó és fel-felbukkanó román felderítők figyeltek, ők hárman, tőlük jobbra - a térképen is ellenőrizhető Benedek-tanya feléjük világító

sarka felől - egy póznára tűzött fehér lobogófélét láttak, nyilván valami lepedődarab lengése intett hívogatóan. S midőn megosztott figyelmük nem válaszolt e fehér hívásra, egy kisebb méretű piros-fehér-zöld színű valóságos zászlócska kezdett imbolyogni, úgy valamiképp, mintha azt kiáltaná, miért nem jöttök már ide magyarak, pedig beszélnünk kell veletek!

Erre a hívásra Vén oda sem figyelt, a dandár vezérkari főnök is csak legyintett, de Csongor odaszólt hozzá, nem is engedelmet kérően, hanem közlésként: - Várjatok meg, amíg visszatérek. - S már meg is sarkantyúzta lovát. Hautzinger „vigyázz magadra" szavát alig is hallotta.

A dombhajlatban eltűnő ügetés fakasztotta a rejtőzködő román géppuskást kaszáló tüzelésre, de lövedékei Csongor sapkája fölött sziszegtek, s vagy kettő a célként hadonászó Vén főhadnagyba talált.

Amarról fasoros bejárata volt a tanyának, ahogy néhány száz holdas gazdasághoz illik. De ahonnan Csongor leereszkedett, onnan is kerti fák koszorújából bomlott ki, közeledvén, az épületegyüttes túlfelé tolva magától a gazdasági építményeket.

Vagy három reszketeg öreg béres mutatkozott, s a többi női cseléd volt, tízévestől vénig, s ketten az úrnők, akikhez nyilván férfiak s tán gyermekek is tartoztak, ám ezek iskolai intézetekben valahol városon, amazok alighanem fegyver alatt valahol, vagy menekülőben.

A fiatalabbik úrnő negyven körül, az idősebb, ősz, hatvan vagy afölött.

Reszkettek, könnyeztek, amint leültették az érkezőt, s a cselédek kívül maradtak.

- Visszaverik-e őket? Meg tudnak-e menteni minket? Mitévők legyünk magunkkal? Vagyonunkkal? Jószágainkkal? Cselédeinkkel? Bemehetünk-e még Szalkára? Érdemes-e mozdulnunk? Kaphatnánk-e valami írást, hogy mi csak a békességet akarjuk?

Csongor türelmes ámulattal hallgatta a két nőt, míg teát kortyolgatott. A legutolsó kérdésre válaszolt legelőbb, mert annak érdeméről és lehető hatásáról voltak tapasztalatai.

- Amit mi írást, mentesítő, vagy oltalmat igénylő levelet adhatnánk, annak a támadó román csapatok szemében aligha volna értéke még akkor is, ha közülük valaki, akár a legfőbb parancsnokuk is, ebben az órában ígérő aláírásával adná biztosítékát. Egy ilyen ígéretet már a következő órában, vagy napon úgyis megsemmisítenének egyetlen tollvonással vagy egyetlen kézmozdulattal.

- Megértettük - mondta az idősebbik asszony.

Csongor az elsőnek föltett rebegő kérdésekre is illendőnek tartotta felelni.

- Nem hiszem, hogy mostani erőinkkel visszaverhetjük őket. Minden összecsapásnál legalább háromszoros túlerőben vannak.

Aztán:

- Ha így, amint vannak, egy köpenyt terítve magukra, egy táskába téve legszükségesebb holmijukat, hintóba ülve, maguk tartva a gyeplőt, az elkövetkező körülzáró hadmozdulatból még talán biztosíthatjuk mára szóló megmenekedésüket, ám holnap új harcok, új ütközetek környeznek majd minket is. Valamennyien nőrokonaink nélkül kockáztatjuk életünket Erdélyért. Csak férfiak csatlakozása illik bele halogató hadmenetünkbe, tőlük, velük erősödünk. Asszonykíséret gyöngítené harckészségünket.

- Ittmaradásunknak látná valami előnyét? - kérdezte gondterhelten az idősebb nő.

- Állataik egy részét, lovaikat csapatuk számára, ökreiket tábori konyháik üstjeibe valószínűleg elhajtanák, de házuk értékeinek nagy részét a közrablástól alighanem megmenthetnék puszta jelenlétükkel.

A nők egymásra néztek, majd lehajtott fővel hallgattak egy csöppet. Csongor érkezése óta nem telt el öt perc.

- Úgy döntöttünk, hogy itt maradunk - mondta keserű tömören az ősz asszony.

Csongor ültében összeütötte csizmái sarkát, mintegy végét jelezve a látogatásnak.

- Tudom, mi vár rám, kapitány úr. Még az lenne talán szerencsém, ha a tanyánkat elfoglalók közül egynek fordulna kedve fiatalságomra, s annak az egynek hatalma volna féken tartani a többit. De kívánhatok-e ilyen szerencsét magamnak? Ami valószínű, számos erőszaktételre számíthatok, tönkrejutásomig.

Nagyot sóhajtott, majd folytatta nagyon tárgyilagos meleg hangon:

- Azt szeretném százados úr, ha még tiszta állapotomban érezhetném, hogy jobb sorsra érdemes asszony vagyok. Arra kérem, ebben a szobában közösüljön egyszer és utoljára velem.

Az ősz asszony felriadt kábult beletörődéséből.

- Mi történt veled? Hogy beszélhetsz így? Ne vegye komolyan, kérem önt.

- Nagyon kérlek, anyám, hagyj magunkra!

A hang erőteljes volt és megmásíthatatlan.

Amikor az anya távozott, mintha csak játék lenne az egész, megkérdezte a fiatalasszony: - Köpenyét, kardját, derékszíját van-e módja letenni?

Csongor megbűvölt józansággal teljesítette a kívánságot. A nő ekkor Csongor nyakát átölelve, arcát arcához szorítva csókolni kezdte, ahol csak érte.

- Ezek a borosták nagyon kedvesek nekem.

Mikor szájuk összeért, Csongor nem engedte tovább a jóízű ajkat.

Ennyi volt a percnyi előkészület, s mikor az asszony érezte, hogy szándéka viszonzásra talál, ajkuk szétválása nélkül megszabadult szoknyájától és alsó fehérneműjétől. De már akkor a heverő mellett álltak. Az asszony most már nem adott parancsot, de mozdulatait követni kellett: hirtelen letérdepelt, s lekönyökölt a heverőre. A megtárulás látványa parancs volt a férfiösztönnek.

A craiovai kaland óta Csongor erősen megtartóztatta magát. Most percek alatt célt ért hevülete.

Érezte ezt az asszony, és súgta: - Ne távozzál tőlem! Tudom, hogy szeretsz!

És csakugyan, abban a pillanatban nagyon szerette Csongor ezt a váratlan asszonyt, s megújuló mély sóhajaiból tudta, az asszony is nagyon szereti most őt, még egy kis sikolyt is megkockáztatva.

Búcsúzáskor az asszony azt mondta: - Nem kérdezem, s ne is mondd meg a nevedet.

A ló jóllakottan kapaszkodott fel a 131-es magaslatra. A lovas azt gondolta: vajon visszajöhetek-e még a Benedek-tanyára? Ő sem tudott ennél többet.

Odafönt a vezérkari főnök már egyedül állt.

- Igyekeznünk kell, pajtás - mondta -, a csapatok parancsra várnak.

*

Március 1-jén és 2-án a székely hadosztály zászlóavatási ünnepséget rendezett Szatmárnémetiben. Ezen részt vett Károlyi Mihály, a köztársaság ideiglenes elnöke és Nagy Vince. Mindketten feleségestül. De ott volt Bőhm Vilmos hadügyminiszter és Pogány József is, a katonatanácsok országos elnöke, valamint Stromfeld Aurél a hadügyminisztérium hadműveleti főcsoportjának főnöke.

A népes és tekintélyes küldöttséget valószínűleg Nagy Vince győzte meg, hogy érdemes az utazás fáradalmait elviselni - ő szatmárnémeti származású volt, s ott is tartotta állandó lakását.

A vendégeket parancsnoka nevében Thuróczy Ödön ezredes (Moldován György sógora) fogadta, de idejében megérkezett Debrecenből Kratochwill Károly ezredes, a hadosztály parancsnoka is.

A pályaudvarról lovasbandérium kísérte a vendégek hintait. Károlyit őszinte nagy éljenzéssel kísérte az út mellett felsorakozó, érdeklődő közönség, hintója elé sok helyt virágot szórtak.

Délelőtt 11 órakor a főtéren nagygyűlést tartottak, a munkásdalárda a *Marseillaise*-t és a *Himnusz*-t énekelte. A köszöntő beszédek után Károlyi ezeket mondta: „Bennem él a hit és remény, hogy Európa aeropágja előtt meg fogjuk menteni Magyarországot. Magyarország feldarabolásába mi soha-soha belenyugodni nem fogunk. Hallja meg szavunkat és értse meg az egész világ: nem lehet egy nemzetet elpusztítani, melynek más célja nincs, mint polgárainak egyforma jogot, szociális tartalommal telített intézményeket biztosítani. De értse meg a világ azt is, hogy ha a párizsi békekonferencia, a wilsoni elvek, a népek önrendelkezési joga és a megegyezéses béke ellen és Magyarország feldarabolása mellett döntene, akkor mi a végszükség esetében még fegyverrel is felszabadítjuk ezt az országot!”

Szemlét tartva a felsorakozott székely zászlóaljak előtt, még így beszélt: „Ha a wilsoni eszmék nem válnának valóra, ha a megegyezéses béke, az önrendelkezési jog eszméit meghazudtolják és olyan békét akarnak velünk aláíratni, mely Magyarország szétdarabolását jelenti, akkor én azt mondom nektek katonák, hogy én azt a békét nem fogom soha aláírni!”

Franchet d’Esperey már három hónappal előbb megengedte Prezan román tábornoknak, hogy elfoglalják Szatmárnémetit. Károlyi Mihály szavai ezen a helyen, ebben a helyzetben hadüzenetet jelentettek.

Bőhm és Pogány tartottak tőle, a székely csapatszellemről hallva, hogy letartóztatják őket. De székelyek ebben az időben együttéreztek mind a katonai, mind a polgári-politikai vezetéssel.

Elutazásuk előtt Bőhm parancsot adott Kratochwillnak, utazzék Csucsára és ott fogadja Trousson ezredest, Franchet d’Esperey tábornok vezérkari főnökét, aki a magyarok területén akar tájékozódni.

Kratochwill Thuróczy Ödön ezredes kíséretében fogadta a francia törzstisztet, aki egy román tiszttel együtt érkezett a határpontra. A románt Kratochwill visszaküldte, s a francia mellé Thuróczyt adta, ki a magyar viszonyokról elfogulatlanul adhatott tájékoztatást lépésről lépésre.

Trousson feladata az volt: szállítson a béketárgyalásra adatokat a magyar-román határmegállapítás ügyében.

Nagyváradon, a városházán meglepetésszerűen (a magyarok számára volt meglepetés) 28 román származású személyt bocsátottak a francia ezredes elé, és koholt, meg felnagyított panaszaikkal próbálták befolyásolni őt. Magyar részről senki sem gondolt ilyen akcióra. Ekkor Kratochwill és Thuróczy rávették Troussont, hogy utazzék velük Debrecenbe hasonló céllal.

A francia ráállt, Thuróczy futár által megszervezte, hogy Debrecenbe több száz erdélyi menekült gyűljön össze a románok atrocitásai által okozott panaszaik előadására.

A többszázas tömegből valami elfogulatlanságot színlelő bölcsességgel, találomra csak huszonnyolcat választott ki meghallgatásra a francia.

Március 6-án, még Debrecenben az ún. Erdélyi Kerületi Parancsnokságon átadott Kratochwillnek egy terjedelmes román jegyzőkönyvet, amelyben minden magyar puskalövést regisztráltak, amit a románok ellen a múlt év decembere óta kilőttek. Ennek a jegyzőkönyvnek eredetijét az antantnak címezték.

A Thuróczyval eszközölt rövid tanácskozás után Kratochwill nagyjából a következőket válaszolta élőszóban: Nincs joga a román vezetésnek őt kérdőre vonni, amiért harcban gátolja román csapatok előnyomulását olyan területeken, amelyek minden egyezmények szerint a békekötés előtt a magyarok fennhatósága alá tartoznak. Most a páduai egyezménytől eltekintve, mely az 1916 előtti határokra vonatkoztatja ezt a fennhatóságot, még a belgrádi katonai egyezmény szerint sincs a román csapatoknak semmi keresnivalójuk a Maros vonalától északra, amely az elfogadott demarkációs vonal még Franchet d'Esperey ígérete szerint is.

Trousson replikája az volt, hogy a románokat a december 2-i gyulafehérvári román népgyűlés elszakadási határozata jogosítja fel a Marostól északra fekvő területek birtokbavételére.

Thuróczy ekkor közbevágta: miért nem veszi figyelembe az antant a marosvásárhelyi székely és a kolozsvári magyar népgyűlések el nem szakadási határozatát? Ezekről nincsen tudomásunk - hazudta Trousson -, kérek e döntésekről egy-egy példányt. Kiderült, hogy a határozatok szövegei sem Debrecenben, sem Szatmárnémetiben nem találhatók.

Mivel a francia ezredes Budapestre indult, Kratochwill táviratozott a hadügyminisztériumnak, Thuróczy pedig a Székely Nemzeti Tanácsnak, hogy bocsássák Trousson rendelkezésére a marosvásárhelyi és a kolozsvári népgyűlések határozatát.

A székely Nemzeti Tanács nevében Ugron Gábor tájékoztatta Troussont, aki azonban egy Párizsból Budapestre érkezett antanttiszttől megtudta, hogy az őáltala készített memorandum már célját veszítette, mert a békekonferencia már döntést hozott a magyar-román határ ügyében - tehát nem várták meg az ő jelentését, függetlenül attól, hogy az mit tartalmazott, mit javasolt volna.

Trousson mentegetődző levelet küldött Szatmárnémetibe, Ezredes Úrnak címezve. Annak tartalmát Kratochwill és Thuróczy egyként maguknak, sajátjuknak címzettnek tekintették, minthogy mindketten hosszasan tárgyaló és informáló partnerei voltak a francia ezredesnek. Íme: „Ezredes Uram! Néhány óra múlva elhagyom Budapestet, és valóban nem akarok elutazni anélkül, hogy meg ne köszönjem Önnek (Önöknek) azt az előzékenységet, amelyet utazásom során velem szemben tanúsított(ak). Itt szállongó hírek és egy Párizsból visszatért tiszttel folytatott beszélgetés szerint a békekonferencia már döntött az alkalmazandó ideiglenes megoldásról, hogy a magyarok és románok között a nehézségek megszüntessenek. Ezek egyelőre csak hírek, de ha igazak, ebből az következnék, hogy az én hosszas kivizsgálásom hasztalan volt, mivel a megoldás már megtörtént. Kérem tehát Önt, ne tegyen engem felelőssé azért, amit a Konferencia határoz, és fogadja ezredes úr legjobb érzéseim kifejezését. Trousson s. k."

Bőhm és Stromfeld, valamint Kratochwill úgy határoztak, hogy a kapott hírek ellenére a harcot folytatják.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után március 31-én Garbai Sándor a Forradalmi Kormányzótanács elnöke szükségét érezte, hogy látogatást tegyen a székely hadosztálynál, s megbizonyosodjék a proletárdiktatúra iránt érzett hűségéről. A lehetőséghez képest leutánozta Károlyi Mihály látogatását, bár hölgyek nélkül, és a himnusz eléneklését is mellőzték. A szinérváraljai kiruccanásra is sor került. Maga a hadosztályparancsnok egy dandárparancsnokkal helyettesítette magát.

A székelyek kezdettől fogva úgy érezték, hogy velük lőszerutánpótlás, ruházat és élelmiszerellátás tekintetében a köztársaság mostoha kivételezettséggel bánik.

Csongor hiába próbálta meggyőzni tiszttársait s főként Verbőczy Kálmán századost, hogy velük kapcsolatban nem a rosszindulat a jellemző, hanem a szervezetlenségből, fejetlenségből eredő hanyagság, s ez ellen természetesen minden lehetséges alkalommal protestálni kell.

Március 21-e, a Tanácsköztársaság megalakulása után a hadosztály helyzete eleinte csak ígéretekben változott. De akadtak újabb nehézségek is. Politikai megbízottakat osztottak be a csapatokhoz s minden parancsnoksághoz. A proletárdiktatúra eszméit kellett ezeknek a „komisszárok”-nak hirdetniök, Lenin és Marx elveinek ismertetése, oktatása érvényesítése által.

Ezeket a politikai biztosokat a Székely Hadosztály alakulatainál a legjobb esetben elszigetelték, utasításaikra nem tartottak igényt, előadásaikon alig-alig vettek részt. Noha alegységig bezárólag egy-egy tisztet vagy altisztet kellett az első napokban tanfolyamra vezényelni. Ezek a vezénylések nagyrészt meg is történtek, de kiszemelt tisztek, altisztek, ha be is vonultak eme tanfolyamokra, az első tanórák után szedték sátorfájukat - s elszivárogtak.

Annyira idegen volt számukra a tananyag, s ebben nyilván az előadók is hibásak voltak, alkalmankint primitív szimplizmusokkal és/vagy rámenős erőszakosságukkal.

Moldován Csongort az első dandár tisztikarának képviselőjeként indították, jelölték ki jövendő „átképzőnek”, s ő két napig hallgatta a marxizmus időszerű feladatait - aztán engedély nélkül visszatért a dandárhoz.

A politikai megbízottak nehezményezték, hogy a székely hadosztály katonái nem a Vörös Hadsereg sapkáit viselik, hanem Bocskay-sapkát, melyet sastollal, illetve fácántollal hordanak. Az is szabálytalannak minősült, hogy zubbonyuk hajtókájára piros-fehér-zöld szalagot varrtak, s noha a tisztek zubbonyán a rendfokozati jelek erősen megkopottak voltak, a beosztottak megszólításkor vagy jelentéstételnél mindig feljebbvalóik rangját használták. S valamennyien azt hirdették, hogy ők szűkebb hazájukért, Erdélyért harcolnak és kockáztatják életüket.

Az összetűzések és megaláztatási kísérletek az arcvonalon s még inkább az arcvonal mögött napról napra megismétlődtek. A két legvállalkozóbb százados, Moldován Csongor és Verbőczy Kálmán a jövő tekintetében lehetetlen állapotnak tartván a magyar hadsereg cseperedő, éledező alakulatai közötti viszályt, felkeresték Stromfeld Aurél ezredes vezérkari főnököt, hogy egyrészt a székely hadosztályon belül kialakult viseleti és viselkedési szokásokat az állandóan harcban álló csapatok körében ne tiltsák, ne változtassák meg s ne is bolygassák. Ezeknek az embereknek harci kedve töretlen, s ez az indulat az újonnan felállított proletáralakulatokban még nem fejlődött, talán még nem is fejlődhetett ki. Becsülje meg a proletárállam hadvezetősége ezt a meglévő harcértéket a Székely Hadosztályban.

- Nincsenek illúzióim az újonnan felállított munkászászlóaljak hadrafoghatóságának dolgában - mondta Stromfeld, miután végighallgatta a két fiatal százados kérését, panaszát -, azt is tudom, nincsen birtokunkban az alakuló hat hadosztály kötelékében még egy olyan zászlóalj,

mint a ti hadosztálytok keretében bármelyik bataillon. Tudom, hogy a Székely Hadosztály 150-160 kilométer széles arcvonala olyan erős, mint a legerősebb pókháló. Erős, mert ti erősek vagytok, de pókháló! S végtelenül sajnálom, hogy az erősítésül kirendelt zászlóaljak...

- Közül - vágott közbe Verbőczy - mindmáig egy sem érkezett arcvonalunkra.

- Nekem, hozzám eddig ennél sokkal kedvezőbb jelentések érkeztek be - borult el a vezérkari főnök arca, s becsöngette parancsőrtisztjét: - Kérem őrnagy urat, számoljon be a frontra küldött osztályok helyzetéről.

- Nagykárolyba rendeltük a győri 19-es csoport négy zászlóalját, a 21-es székely gyalogezred támogatására.

- Jelentem, hogy ma hajnalig - szólt Moldován százados - egyetlen katona sem érkezett Győrből, mert magam ma a 21-esek körében ébredtem.

- Budapestről - folytatta a parancsőrtiszt a második nemzetközi ezred első és második zászlóalja s az első nemzetközi ezred negyedik zászlóalja indult útnak. Sopronból egy 18-as zászlóalj egy üteggel, Vácról az első ezred két zászlóalja Hatvanból és Salgótarjánból a 29. és a 32. ezred egy-egy zászlóalja...

- No, ez utóbbiak - ütötte fel fejét Verbőczy - tegnap érkeztek meg Vajára. Menetből támadtak.

- Derék! - kezdett örülni Stromfeld.

- Nem derék az, ezredes úr, mert nem a románokat támadták meg, hanem a pihenőben lévő székely huszárszázadot, elszedték géppuskáikat s lovaik egy részét. Tisztjeiket szidalmazták, sőt a főhadnagy parancsnokot inzultálták is.

- Ezt nekem nem jelentették.

- Nem is fogják jelenteni - felelt elég tiszteletlenül Verbőczy -, mert a következő órában a diadalittas 29-eseket a székely huszárok karddal s kézitusában szétszórták, elkobzott lovaikat s gépfegyvereiket visszavették, s ideiglenesen el is fogták s lefegyverezték a vörös 29-esek két századát.

- Ilyesmit nem tűrhetek!

- Újabb óra múltán a székelyek bántatlanul elengedték foglyaikat, azzal a feltétellel, hogy a szomszéd faluban szállásolják el magukat.

- Azt sem tűrhetem - folytatta Stromfeld -, hogy egész direktóriumokat tartóztassanak le, mint Szatmáron a múlt héten.

- Ennek előzménye volt - magyarázta Csongor -: az állásaikat elhagyó vöröskatonák nyomában a direktórium is el akarta hagyni a várost, de a mieink azt hitték, a városháza és a bank pénztárát is magukkal akarták vinni.

- De ez nem volt igaz!

- Alázatosan jelentem, csakugyan nem - ismerte he Csongor - s mikor ezt kideríttettem, saját szakállamra szabadon engedtem az egész direktóriumot, akik nyomban el is utaztak.

Stromfeld kiküldte az őrnagyot, majd nagyot sóhajtva azt mondta:

- Nem ragaszkodom hozzá, hogy alázatosan jelentsenek nekem. S különösen nem beosztottjaim, mostani alattosaim jelenlétében.

- Értettük - mondták egyszerre, majd Csongor tiszteletteljes vigyázzban: - Alázatosan kérek ezért bocsánatot.

Stromfeld elmosolyodott, s tagoltan, parancsszerűen ezzel bocsátotta útjára a két „alattosát": - Elrendelem, hogy a Székely Hadosztály állománya mostani sapka- és egyenruha-viseletét, a sastollat is beleértve, valamint a zubbonyhajtókán a három színt és az Erdélyért jelzést viselhesse, megengedem, hogy a hadosztály katonái feljebbvalóikat rendfokozatuk szerint szólítsák meg jelentéstételnél, s megparancsolom, hogy emiatt sem gúny, sem bírálat, sem jelen parancsommal ellentétes tilalom ne érhesse a hadosztály harcosait.

Stromfeld véleményét tükrözte a hadügyi népbiztosság összefoglaló jelentése, amely megállapítja a Vörös Hadsereg laza fegyelmét, s a székely hadosztályról így szól: „A Székely Hadosztály csapatait a hetek óta tartó folytonos, éjjel-nappal megújuló harcok és még erőltető menetek teljesen kimerítették. A csapatok erkölcsi ereje messze felülmúlva fizikai erejét, fegyelme az elszenvedett súlyos veszteségek és fáradalmak dacára kifogástalan."

A hadseregparancs-szerű jelentést Bőhm Vilmos, a Vörös Hadsereg főparancsnoka írta alá, de nyilván Stromfeld Aurél vezérkari főnök fogalmazta.

Az elismerés azonban nem öregbítette, növelte a proletáregységek körében a Székely Hadosztály helyzetét a mindennapos érintkezésben és megkívánatos együttműködés tekintetében.

Mégis, mert ezek a hetek voltak azok, amikor a magyar nép fennmaradásának ösztöne által vezérelt férfiak s a szocialista világforradalom hamari győzelmében bizakodók a kettős siker reményében - átmenetileg - közös táborban találkoztak, ha nem is súrlódás nélküli együttműködésben.

Akik nem bíztak egyik várakozás sikerében sem, azok ebben az időben hallgattak. Ezek közül említenünk kell egyet, a Károlyi-kormány utolsó belügyminiszterét, Nagy Vincét, aki már csak azért is szembenállott a proletárdiktatúrával, mert ő rendelte el a kommunista vezetőség letartóztatását a Népszava ellen szervezett február 20-i tüntetés után. Március 21-ét követőleg feleségestül visszatért Szatmárnémetibe, ahol eredetileg háza, lakása volt. S Kun Béláék esetleges megtorlása elől úgyszólván a kisvárosi ismeretlenségbe süllyedt.

Ebbe az elzárkózó családi körbe hatolt a puszta szórakozáson túl a politikai tájékozódás igényével Thuróczy Ödön ezredes, Kratochwill jobbkeze, s bizonyos helyzetekben magyar tanácsadója, minthogy a brünni morva a magyar nyelvet csak akcentuózusan s a magyar helyzetet csak felületi jelenségeiben ismerte s gyakorolta.

Kratochwillnek eszébe sem jutott volna a volt belügyminiszterhez közeledni. Számára a Károlyi-kormány is oly radikális szellemű volt, hogy az emlékezetes szatmári és szinérváraljai kormánylátogatás idején csak nagy önuralommal tudta megtartóztatni magát előtüremlő véleménye kimondásától, mely nézetkülönbség különösen Bőhm Vilmos szociáldemokrata megnyilatkozásai nyomán öntötték el hadosztályparancsnoki agyát.

Thuróczy egy-két délutánt töltött a minapi belügyminiszter villájában, s úgy találta, hogy vendéglátójával nemcsak a katonatiszti illendőség keretei között értik s viselik el egymást, hanem a polgári, kaszinóbeli szokások szerint szót tudnak érteni, nemcsak megbotránkozás nélkül hallgathatják meg egymás gondolatait, hanem legtöbbször ugyanazt gondolván, ítéleteik is csaknem megegyeznek.

Kratochwill-lal pedig elhitette Ödön, hogy morva akcentusa szerfölött tetszik Nagy Vincének.

A két ezredes első közös látogatását az este sötétjének anonimitásában tették meg. S attól fogva néhány napig minden este feltűrt köpenyben, csörömpölő kard nélkül érkeztek a Nagy-villa vendégszeretetébe.

A leköszönt (vagy megdöntött) belügyminiszter, bár Thuróczy Ödönnel más kváziegyezségre jutott elviekben, az első hármas találkozón mégis óvatosan próbálta kipuhatolni a hadosztály-parancsnok legbenső véleményét. Első alkalommal még a háziasszony kínálgató tüsténkedése is nehezítette a legfontosabb szavak kimondását. A második látogatás estéjére Nagynét figyelmeztette a férje, hogy vendégeit nem gasztronómiai szenzációkkal kell elkápráztatni, hanem szilárd politikai váz kell tétovázó egyéniségük gerincébe.

A beszélgetések fejlődését s az elvek s gyakorlati teendők egyeztetését hosszas volna nyomon követni. S csakis Ödön emlékezőkészsége alapján idézhetjük fel, amint másfél év múlva sógorának beszámolt ekkor történt s hármójuk elhatározásáról.

Tehát a beszélgetések summája:

Nagy Vince úgy gondolja, hogy a bolsevik forradalom mintájára Magyarországon is létrejött proletárdiktatúra a béketárgyalások döntéshozatalában katasztrofális lehet a magyarság számára. Mi a teendő? Meg kell dönteni a vörös uralmat.

De hiszen a franciák s a románok, no meg a csehek erre törekszenek.

Igen, de ügyünk szempontjából nagyon nagy hátrány volna, ha ők, bármelyikük indulna s jutna el Budapest alá, hogy megdöntse Kun Béláék uralmát.

- Ezt nekünk, magyaroknak kell megtennünk - ismételte többször Nagy Vince.

- Az a gyanúm - mondta végül Kratochwill -, hogy minket és hadosztályunkat tekinted azoknak a magyaroknak, kik a vörösökkel leszámolhatunk.

- Le kell mondanunk eddigi célunkról? - kérdezte Thuróczy, mert Naggyal erről még nem beszélt.

- Erről nem szabad lemondanunk, de a sorrendet kell megváltoztatnunk: először Budapest ellen kell vonulnotok, mint vajban a kés, úgy át tudtok hatolni a félig-meddig szervezett és fegyelmetlen vörös zászlóaljakon.

- Nyomunkban mindenütt a románokkal - mondta Kratochwill Károly -; a románokkal fegyverszünetet kellene kötni arra az időre.

- Bízhatunk ilyesmiben?

- Aradon vannak a franciák, nekik kell megmagyaráznunk teendőinket.

- Ha velük tárgyalunk, azt kell kérnünk tőlük, az egész arcvonalon nyomuljanak közénk s a románok közé, s fagyasszák be a frontot mostani állásában.

- Ez annál inkább is lehetséges, mert a belgrádi egyezmény erre módot ad.

- A tanácskormány hadserege még nincs olyan állapotban, hogy fegyelmezett csapataitoknak ellen tudjon állni bárhol is.

Thuróczy ezredes ekkor azt mondta, hogy a magyar vörös hadseregnek Stromfeld Aurél irányító szervezése alatt már vannak olyan egységei, amelyek megmozdíthatók lennének a hadosztály Budapestre vonulásának útvonalán. Amiben bízni kell és lehet, az, hogy ezek az alakulatok ügyes megkörnyékezés közben, tényleges tiszti parancsnokaik által is, oldalunkra állíthatók lesznek.

- Nekem tetszik a terv - mondta végül Kratochwill.

- Kérlek benneteket, Uraim, nagyon alaposan fontoljátok meg a dolgot, mert a vállalkozás igen nagy jelentőségű, de közelről sem kockázatmentes. Mielőtt végleg döntenétek, aludjatok rá még egyet.

Ez a felszólítás a harmadik este történt.

Másnap este Kratochwill kimondta a végleges igent. S tudta, hogy bizonyos román urak, akiknek telefonjuk van, olykor kapcsolatot tartanak fenn az arcvonalon túli személyekkel s alighanem katonai parancsnokságokkal is. Ezek a kapcsolatok, melyeket a magyar felderítés csak az esetenkénti információszerzés miatt tűrt meg, ezúttal hasznosíthatók lesznek egyébként is.

Nagy Vince is tudta, kik lehetnek ezek a román urak, éppenséggel jogászkollégái, ügyvédek. Ezek közül kettővel még aznap este kapcsolatot teremtett, s a hadosztályparancsnok tervei szerint harmadnap két bizalmasával (kik közül az egyik Thuróczy ezredes lesz), találkozik a református temető mellett a két beavatott szatmári román ügyvéddel. Ők négyen kora reggel kikocsiznak Sikarlóra, a magyar csapatok védőkörletébe, onnan gyalogszerrel s fehér jelekkel (zsebkendő, karszalag, kicsi zászló) átmennek a román vonalba, ott a két ügyvéd segítségével megkeresik azt a magasabb parancsnokot, akivel a fegyvernyugvás ügyében tárgyalhatnak, azzal a nem is rejtett szándékkal, hogy mindjárt felkereshetik Aradon az illetékes francia parancsnokot is, hogy...

Nos, a kijelölt napon sem a református temető mellett nem találkoztak ők négyen, sem Sikarlónál nem szelték át a frontot, mert Thuróczyt megriasztotta a reázuhant nagy felelősség:
- Károlyom! Ennek a vállalkozásnak katonai felelősségét, sikerét vagy sikertelenségét mi ketten nem vállalhatjuk: meg kell hallgatnunk tisztjeink véleményét is.

Kratochvil is megrendült, és március 28-án a terv feltárása végett tiszti gyűlést hívott össze. A késő éjszakába nyúló tanácskozáson éles véleménycsaták dúltak. Verbőczy Kálmán százados szólt legfelháborodottabban az akció ellen. Csongor személy szerint hazaárulással vádolta Ödönt, sógor bácsiját. Még Hautzinger Gusztáv is úgy vélte, hátukban a románokkal (esetleg a franciákkal) nem hajthatnak végre „áruló" hadmenetet Budapest ellen. Éjféltájt a tisztek egyhangúlag a terv ellen szavaztak. A két ezredes magára maradt. Kratochwillt azonban dacra sarkallta a kudarc, társával még aznap átkocsizott Debrecenbe, hogy ott tanácskozzék a még mindig létező Székely Nemzeti Tanács képviselőivel, s az ott immár csaknem feladat és hatalom nélkül ott lézengő katonai tanács tisztjeivel. A helyzetet, tapasztalva, tanulva a szatmárnémeti gyűlés ellenállásából, úgy adták elő - elhallgatva a hadosztály tisztikarának döntését -, mintha egyéb megoldás nem volna. Ebben a magyar vörös hadsereg harcértékének lebecsülése is benne foglaltatott.

Itt március 30-án is egyhangú döntés született: hadiköveteket kell küldeni a románokhoz s a franciákhoz.

A románokhoz induló követséget Thuróczy ezredes elhárította magától, de másnap vállalkozott rá, hogy egy vezérkari századossal kíséretében Aradra utazzék a francia parancsnokságra.

Egy dr. Kiss Károly nevű tartalékos főhadnagy vállalta, hogy fölkeresi Prezan tábornokot, a román hadsereg főparancsnokát, hogy Kratochwill ajánlatának megnyerje őt. Részlet jelentéséből: „A debreceni Székely Nemzeti Tanácsnak a Székely Hadosztály parsággal közösen történt megbízatása folytán, f. évi március hó 31-én Debrecenből parlamenterként küldettem ki azzal a megbízatással, hogy az erdélyi román kormányzótanácsnak (Consiliul Dirigent) és az erdélyi hadsereg főparancsnokának jelentsem ki, hogy a székely csapatok a magyarországi

bolsevista események dacára sem kommunisták, sem bolsevisták, sőt csak nem is szocialisták. Egyedüli vágyuk, hogy mint szabad székelyek Erdélybe visszakerülhessenek. Ezért s nem a bolsevista eszmékért állják a frontot. Április hó 1-jén jelentkeztem a Csucsánál állomásozó 10. román gyalogezrednél, s ott másnap Bunea generális úr vette át Viasban megbízatásom tárgyát. Minthogy megbízóim a bolsevista terror miatt szükséges igazolványokkal el nem láthattak, érdemleges választ nem kaptam, de a román parság kijelentette, hogy memorandumom illetékes tényezők tudomására jutott. Miután április 8-án a debreceni Székely Nemzeti Tanácsnak küldetésemről beszámoltam, e hó 12-én vonultam be Szatmárra a hadosztályparancsnoksághoz, hol jelentésem megtétele után a hadosztálytörzshöz osztattam be."

Thuróczy ezredes Bőhm Rezső vezérkari századossal április elsején kelt útra. Békéscsabán közelítették meg Aradot. A Békéscsabán állomásozó 6. hadosztály politikai tisztje nagyon nehezen hitte el, hogy utazásuk célja a francia csapatok viszonyainak kikémlelése. A Nádor szállóban éjszakáztak, szinte védőőrizetben. Poggyászuk nem lévén, a hajnali órán kiosontak a szálló hátsó kapuján, ki a pályaudvarra, s egy futárvonattal eljutottak Kétegyházára. Onnan aztán egy parasztszekeret bérelve urasan behajtattak Aradra. Nehézségek, némi lappangás után, 5-én jutottak be a francia városparancsnokhoz, Gondrecourt tábornokhoz, ahol egymás szavába vágva (minthogy Bőhm Rezső jobban tudott franciául) s akaratlanul egymásra licitálva adták elő Kratochwill és Nagy Vince tervét. A bolsevizmus elleni katonai akció részleteit négy többórás ülésen beszélték meg Gondrecourt generálissal (akinek egyre s fokról fokra jobban tetszett a manőver terve), és szárnysegédével, Saint-Laumer századossal. Ő pontról pontra jegyezte a megállapodás részleteit. A szóbelileg előadottakat együttesen írásba foglalták. A tábornok a teljes szöveget szikratávíró útján leadta Konstantinápolyba és Párizsba. A katonai teendőkre vonatkozó szöveget április 8-án adta át Thuróczynak a tábornok. Megállapodásuk értelmében a Székely Hadosztálynak előbb a Tiszáig terjedő vonalat kellett elfoglalnia, és ennek megtörténtét Aradon jelenteni repülőgéppel. Erre a franciák a Tiszától keletre azonnal megkezdik az előnyomulást, hogy a Székely Hadosztállyal, annak hátában megteremtsék az összeköttetést. A Tiszától keletre fekvő területet a franciák szállják meg, hogy a Székely Hadosztály a Budapest elleni hadműveletekre legyen felhasználható. A franciák a székelyek további előnyomulását monitorokkal, repülőgépekkel, szükség esetén tüzérséggel támogatják, s az előrehaladó zászlóaljakat - biztosításul - nyomon követik.

Gondrecourt felvette a kapcsolatot Prezan tábornokkal, s vele megállapodott, hogy a következő hetekben teljes fegyverszünettel segítik a bolsevistaellenes katonai műveletek sikerét. Tehát, hogy nem fogják hátba támadni a Budapest ellen induló Székely Hadosztályt.

A követek útja a megállapodás rögzítése után - a feljegyzések egy-egy példányát ki-ki magához véve - elvált.

Bőhm, akinek rokonsága maradt Kolozsvárott, kerülővel akart Nagyváradon át Debrecenbe jutni.

Thuróczy a Kétegyháza-Békéscsaba utat választotta visszafelé is. Ő járt jobban. Bántatlanul visszaérkezett Szatmárra. Bőhmöt azonban a románok, mint kémgyanúsat lefogták, kivallatták, megverték, feljegyzéseit elkobozták, s csak hetek múlva, a franciák közbenjárására engedték el.

(Másfél év múlva, amikor sógorának, Moldován Györgynek Vízaknán felidézte emlékeit ezekről a napokról, Thuróczy azt mondta: - Kedves sógor, meggyőződésem, hogy utazásainkkal akkor sokkal több szolgálatot tettünk az egyébként sem gyatra román hírszerzésnek, mint tíz-húsz vakmerő felderítőjük. Terveinkről, szándékainkról, helyzetünkről mindkét követségtől csaknem mindent megtudhattak, mert a franciák is mindenről tudatták őket, s a Vörös

Hadsereg füleibe is eljutott a nagy terv. Ezt abból is érezhettük, hogy a viszony köztünk s a vörösök között eddig kellemetlen volt, ezután életveszélyesen ellenségessé vált: szállítmányainkat elszedték, a lőszerutánpótlás megszűnt, ellátmányunk is teljesen megszakadt. Kisebb egységeinket úton-útfélen elfogták, bántalmazták, szidalmazták, s előfordultak helyszíni felkoncolások is.)

És elkövetkezett a román offenzíva felújulása - a franciáknak tett ígéretüket sem tartották meg.

Emiatt nem tudták repülővel jelezni a kitűzött hadicélt, hogy a franciák megindulhassanak északra a Tisza felé. A román offenzíva tizedik napján a román hadosztályok s a Vörös Hadsereg valósággal közrefogták a Székely Hadosztályt.

Valamikor április 24-én az első székely dandár egyik százada egy román osztály vonatát, főzőkondérostul irodástul elfogván olyan iratokra bukkant, amelyekről bűzlött, hogy a dandárparancsnokság érdeklődését fölkelthetik. Persze csupa román szöveg, melyet Hautzinger Gusztáv a maga csekély román tudásával csak felületesen böngészhetett át. De volt ott egy hadseregparancs, Prezan tábornok gépiratos aláírásával, mely a székely nevet is tartalmazta.

- Csongor, kérlek - mondta a dandár vezérkari főnöke -, légy szíves, ezt az iratot nekünk szó szerint fordítsad le.

Moldován százados kapásból fordította az általános, minden román hadseregbeli csapattestnek szóló utasítást:

„1. A volt magyar államnak reguláris csapatai által küldött parlamenterek elvből elfogadandók, és a törvény értelmében velük tárgyalni kell. Nincs ellenben megengedve a bandák által küldött parlamenterekkel beszédbe elegyedni és velük tárgyalni.

2. Ha a Székely Hadosztály fegyverszünetet kér, megadható neki a következő feltételek mellett:

a) Azonnali fegyverletétel.

b) A tisztek és csapat internálása azon időpontig, míg a jelenlegi - magyarok elleni - akció be nincs fejezve.

c) Biztosítva van (lesz) életük, vagyonuk és teljes szabadságuk. Ha rendeleteinket és törvényeinket tiszteletben tartják.

d) Azonnal, amint az e pillanatban folyamatban lévő harcok befejeződnek, szabadon lesznek bocsátva, és tűzhelyeikhez mehetnek.”

- Hízelgő ez a megkülönböztetés a bandáktól - törölte meg homlokát a fordítás hallatán Hautzinger -, de felháborító, hogy úgy szólnak rólunk, mint akik már felajánlkoztunk.

- Bizonyára ismerik a március 28-i tiszti gyűlés határozatát odaát, de ismerhetnek más elhatározásokat is.

- Mire gondolsz?

- Nem gondolhatok másra, mint hogy azóta más döntések, a románok szemében kedvezőbbek is születtek.

- Találkoztál azóta a sógor bácsiddal?

- A múlt héten. És elég furcsán viselkedett. Zárkózottabb volt a szokásosnál. Többet tudóbb. Képességeihez viszonyítva titokzatosabb.

- Ez azt jelentheti, hogy rokonodat nem tartod lángelmének.

- Hát ami a katonai pályafutását illeti - már régen tábornoknak kellene lennie.

- Attól még zseni is lehetne, hogy valamiért mellőzték.

- Én úgy látom, Gusztikám, hogy te ezen a román förmedvényen nem háborodsz fel kellőképpen.

- Mint katona vérig vagyok sértve.

- Mint polgár, ha szabad ezt a diffamáló kifejezést használnom egy hadiakadémiát végzettel szemben.

- Mint polgár elgondolkodom a helyzetünkön. De tisztként parancsot teljesítek.

- Ez lenne az alkalom, hogy megtagadjuk a parancsot.

- Úgy beszélsz, mintha már a fegyverletétel előtt állnánk.

Ennyi volt s nem több, amit a két százados a zsákmányolt román köriratról megállapított.

Súlyos, nehéz és felelősségteljes órák nehezedtek a Székely Hadosztályra. Az a hír terjedt el, hogy Prezan tábornok Székelyföldnek autonómiát ígért.

Aztán: azért alakultunk, hogy megmentsük Erdélyt, s a magyarságot megóvjuk a mészárlástól.

Törekvéseinkben nem kaptunk igazán segítséget. A bolsevizmus súlyként nehezedik ránk: sem velük, sem ellenük - kelt a hír a hadosztály-parancsnokságról - s ez mindkét félre vonatkozik.

Sebesebben és kétségek között dobbantak meg a székely szívek: Hazamegyünk, szükség van ránk otthon! Nem tárgyalunk az oláhokkal, bármit ígérnek, nem tartják meg.

A hírek, rémhírek terjedtek, az emberek nem tudták mihez tartani magukat.

Április 25-én délelőttre Demecserbe Kratochwill ezredes összehívta az elérhető tiszteket, s így szólt hozzájuk: - Urak! Nagyon jól tudjátok, nem vagyok a szavak embere, s azt is tudom, a csapatok körében egymásnak ellentmondó hírek keringenek hadosztályunk sorsa tekintetében. Mindnyájunk sorsáról s a haza jövőjéről van szó, ezért szűkebb törzsemmel egyezőleg a következő döntésre határoztam el magamat: harcunkat megszakítjuk! A következő parancsot küldöm a dandárokhoz, zászlóaljakhoz, századokhoz, mind a tisztek, altisztek, mind a legénység számára:

A román királyi csapatok parancsnoksága a Székely Hadosztálynak a következő ajánlatot tette:

- A román királyi hadsereg nem tekinti a Székely Hadosztály csapatait se bolseviki, se vörös, sem kommunista csapatoknak. Tudja azt, hogy a vörös csapatok ellenséges érzülettel vannak a Székely Hadosztály csapatai iránt.

Ennél fogva a román királyi hadsereg megszünteti az ellenségeskedést akkor, ha készek vagyunk mi is a fegyverszünetre. Jelzi egyúttal, hogy az antantcsapatok, tehát a román királyi csapatok is azért támadnak, mert a kommunizmus letörésére egész Magyarországot meg akarják szállani, és erre a célra minden oldalon nagy erőket összpontosítanak. Debrecen már két nap óta román és francia csapatok által van megszállva, és az antantcsapatok már Nyíregyháza közelében állanak.

- Ti székelyek és erdélyi magyarok hónapok óta hősiesen és becsülettel harcoltatok a legnehezebb viszonyok között Erdélyért, a szép Székelyföldért.

- Most tíz nap óta egyedül ti védtétek Magyarországot az antantcsapatokkal szemben. Nagy hangú ígéretekkel biztatott bennünket a jelenlegi kormány a harcra, segítséget erős vörös csapatokban is ígérve Erdély fölszabadítására. A kormány azonban semmiféle ígéretet be nem tartott. Ti sem ruhát, sem fölszerelést nem kaptatok. Azok az úgynevezett segítő vörös csapatok, ahelyett hogy hálásan elismerték volna hónapok óta tartó nehéz küzdelmeinket, és segítségre siettek volna, ellenséges érzülettel viseltetnek irántatok.

- Hogy hogyan dolgoztatok és viselkedtetek ti, ezt ti magatok tudjátok a legjobban.

- A Székely Hadosztály részére biztosított élelmiszervonatokat a vörös katonák kirabolták, éppúgy a 21. székely csoport gazdasági hivatalát, pénzzel és élelmezési cikkekkel együtt. Azon pénzt és élelmiszert rabolták el, amely a székely katonák részére volt szánva. A hős székely sebesülteket bántalmazták, titeket kigúnyoltak, tisztjeiteket megalázták, vádakkal illettek benneteket, géppuskákkal támadták meg a székely katonákat. Rosszabbul viselkedtek veletek szemben, mint az eddig harcban volt ellenségeitek.

- Ti haza akartok menni, mivel a kevés számban beérkezett vörös csapatok az ellenség elől gyáván, rabló módra megfutamodtak - ti egyedül harcoltok többszörös túlerővel szemben és az idővel küzdve eredmény nélkül elvérezve; a derék, becsületes, tisztességes székely és erdélyi magyar kimerülten és fáradtan, mindennemű segítség nélkül, ruha nélkül, fázva áll szemben a túlerővel. Az ellenség túlereje ajánlatot tesz nektek, hogy életetek biztonságban lesz, pénzetek, magánvagyonotok épségben marad, és békésen visszatérhettek lakóhelyeitekre. Erdélyországba vagy az antanthatalmak által megszállt területekre, de követelik, hogy a fegyvert tegyétek le.

- Mérlegelve a reménytelen általános helyzetet, nem vállalhatok felelősséget azért, hogy tovább vért ontassak ilyen körülmények között, teljességgel hiába. Válasszátok ki, melyik utat akarjátok, és eszerint járjanak el a parancsnokok, akik közvetlen ellenséggel állnak szemben.

- Én, aki titeket annak idején Kolozsvárott szerveztelek, benneteket cserben hagyni nem foglak, ha a harcot választjátok, a végső küzdelmet veletek harcolom, ha pedig az antant ajánlatát elfogadjátok, veletek maradok, hogy ígéretöket betartsák.

- Felhatalmazom a parancsnokokat arra, hogy a csapatokat minden fölösleges vérontástól megkímélve, ha a csapat az antant ajánlatát elfogadja - parlamenter útján és az ajánlat szellemében tárgyalhassanak.

Erről a csapatok a hadosztály-parancsnokságnak sürgős jelentést tegyenek.

Kiadatik a csoportparancsnokságoknak, ezred- és önálló zászlóalj-parancsnokságoknak és a huszárszázadnak.

Kratochwill ezredes,
a Székely Hadosztály parancsnoka

Demecser, 1919. április hó 25-én.

Az ezredes záradékában hangsúlyozta, hogy a parancsot minden csapat előtt szóról szóra s az esélyeket megmagyarázva kell felolvasni, és csak akkor teljesítendő az antant (vagyis a románok) kívánsága, ha azt a csapat elfogadja.

A legénységet a közeli hazatérés reménye megingatta, de az alakulatok többsége aszerint döntött, amint közvetlen parancsnokai sugallták.

Moldován Csongor személyes buzdításának köszönhetően a tüzérütegek közül egy sem vonult Demecserre, ahová Kratochwill Károly rövid, szóbeli paranccsal összegyűjtötte azokat a csapatokat, csapatrészeket, amelyek a fegyverletételre szavaztak. A huszárok sem álltak „kötélnek".

Verbőczy százados zászlóaljai, a fekete ördögök sem mentek Demecserbe. A hadosztály zöme azonban, mintegy 4500 harcos, ott volt április 26-án déli egy órakor, letette a fegyvert néhány lovastiszt előtt. Volt köztük két francia is, ők gépkocsin érkeztek.

Déli harangkondulás előtt a két legbátrabb fiatal parancsnok, Csongor és Kálmán ott agitáltak az egyre érkező katonák s tisztek között.

- Guszti - szólította meg Csongor Hautzingert -, az utolsó óra, hogy a becsület mezején maradj!

- Nehéz szívvel, de parancsnokaim útját követem.

- Útjaink elválnak - sóhajtott Csongor.

Mindkettőjük szemében könny fakadt, de kezet nem fogva fordultak el egymástól.

Thuróczy Ödön ezredest épp úgy kapta Csongor, hogy kétfelé osztott parancsot: egyfelől a puskák gúlába rakását szabályozta érces hangon, s másrészt Verbőczy Kálmánra kiáltotta: Lelépni, abtreten, százados úr, ne lázítson.

Csongor közéjük állt, s csak ennyit mondott halkan:

- Ödön bácsi! Tekintsd úgy, hogy arcul köptelek.

És sarkon fordult.

(Ide kívánkozik a megjegyzés, hogy jó két év múlva, midőn Vízaknán a családi házakban találkoztak, Thuróczy így állt szembe Csongorral:

- Igazad volt, öregem, most valóra válthatod, amit Demecserben ígértél. Köpj képen s béküljünk.

De már addigra Csongor megbékélt a sógor bácsival. Átölelték egymást.

- Nagy stratéga veszett el benned, Ödön bácsi!)

A gyalogmenetben elindított, századokra bontott csapatokat elválasztották tisztjeiktől, s Nyírmadára és környékére terelték őket. Amint a géppuskákkal megerősített román csapatok közé jutottak, a szitkozódás, lökdösődés, bangyinázás egyre erősödött, de a kenyérzsákokkal felmálházott székelyek kifosztását még nem kezdték el.

Keserves gyaloglás volt ez, s a bajtársiatlan bánásmód első megnyilatkozásai után még aznap legtöbbje megbánta, hogy az ellenség kezére adta magát.

Csűrökben és szérűskertekben töltötték az első hideg éjszakákat. Vízen kívül csak maradék kenyerükre hagyatkozhattak s a lakosság gyér segítségére.

Április 27-től 30-ig Nyírbaktára hajtották századonként a foglyokat, itt már alkalmanként létszámfölényben voltak a románok, nem is szólva fegyveres hatalmuktól megnövekedett bátorságukról. Akin ép csizmát vagy jó állásúnak látszó bakancsot láttak, azt lemarasztva a csapattól, megszabadították lábbelijétől. A vasútállomáson aztán a vagonba zsúfolás szertartásakor minden fölösleges holmit leszólítottak a székelyekről.

Álló hétig tartott az utazás Debrecenen át Brassóig. Egyetlen falat ételt sem kaptak ezalatt a székelyek. Amikor a hegyek közé értek, látva, hogy már nem történhet csoda foglyaik menekítésére, nyílt pályán megállították a vonatokat a fogolykísérők, és teherkocsiról teherkocsira haladva módszeresen elvégezték a fegyvertelenek kifosztását. Akadt ugyan imitt-amott olyan vagon, ahonnan a székelyek puszta kézzel verték ki a felkapaszkodó fosztogatókat. De a megtorlás nem maradt el. Amikor Brassóban a teherkocsikból kilökdösték az éhes, meggyötört székelyeket, sokuk mezítláb s nem egy gatyára vetkőztetve gyalogolt a diadalmas fegyveresek erős sorfala között a Fellegvárba vagy a szögesdrót sövényekkel erősen megerősített tüzérlaktanyába zsúfolódva.

Nem volt könnyebb sorsuk azoknak az ezereknek, akik Fogarasra vagy Craiovára kerültek. Sőt, távolabb szeretteiktől s hosszabb éheztetés után jutottak el az első zsírtalan káposztalevesig. A fogarasi vár dohos falai között és a craiovai pokolban sínylődők szenvedtek igazán, mert távol övéiktől, akik Brassóig így-úgy eljutottak.

A sótlan, moslékszerű ételek még a tisztek között is rendet vágtak, a deszkadikók kényelme s férgekkel fertőzött cellák a demecseri döntést naponta eszökbe juttatták.

A legfelső román parancsnokság a franciákkal karöltve, mint antanthatalom, a Kratochwill-lal megkötött fegyverletételi egyezmény egyetlen passzusát, ígéretét sem tartották meg. A tiszteket is lefegyverezték, bár ők kardjuk viselésére igényt tarthattak volna. S mire Szamosújvárra jutottak, fokról fokra őket is megszabadították értéktárgyaiktól s csizmáiktól (lovaglónadrághoz - bakancs!).

Egyedül Kratochwillnak engedtek némi szabad mozgást, de ő is egyre kopottabb és napról napra elkoszolódó egyenruhájában szánalmas látványt nyújtott. Mikor eljutott a Consiliul Dirigenthez, a kormányzótanácshoz, s személyesen Maniu Gyulához, ő hirtelen szobájába csődítette környezetét, hogy lássák, a fegyverét vesztett szánalmas ellenség mint jön a diadalmas népnek kezet csókolni.

Mert a brassai Fellegvárban a Magyarországról begyűjtött újabb fogolyezrek miatt elviselhetetlen szűkössé vált a kvártély, a székely hadosztály tisztjeit, köztük Thuróczy Ödön ezredest és Hautzinger Gusztáv vezérkari századost a szamosújvári fegyházba szállították, ahol még másfél évig sínylették nyírségi elhatározásukat.

(Hézagos, szomorú értesüléseinket Thuróczy Ödön 1921-ben tett vízaknai látogatásakor elmondott panaszából vettük. Moldován György ügyvédi praxisa azon a tavaszon állt úgyahogy helyre.)

Amikor a székely hadosztálybéli foglyok két esztendő után falujokba hazatérhettek, házukat, családjukat a kertek alatt s gabonatáblák között haladva, az esti homályt használva közelítették meg, mert lábbeli nélkül s alsóruha s ép felsőruha nélkül nem akartak szégyenszemre érkezni.

Szabadulásukkor valamennyiöknek kötelezvényt kellett aláírniok, eszerint:

„Én, alulírott székely hadosztálybeli hadifogoly, szabadlábra helyezésem alkalmával becsületszavamra kötelezem magamat, hogy:

1. Állandóan falumban fogok lakni, és onnan csakis a legközelebbi román katonai parancsnokság engedélyével fogok eltávozni.
2. A községbe érkezésem utáni első nap a legközelebbi román parancsnokságnál jelentkezni fogok ellenőrzés céljából, ahányszor az megkívántatik.

3. Nem fogom az osztrák-magyar egyenruhát viselni, csak egészen átalakítva, sapkát (Bocskay-sapkát) meg egyáltalán nem.
4. Nem fogok viselni, sem pedig elrejteni semmiféle fegyvernemet.
5. Nem fogok a román állam, nemzet vagy hadsereg ellen sem tettben, sem szóval véteni.
6. Ha nem fogom az 1. és 2. pontot betartani, ötévi börtönre legyek elítélve, ha a 3. pont ellen fogok véteni, egyévi börtönre, ha ezen kijelentésem 4. pontjától el fogok térni, tízévi börtönre és 10 000 lej büntetésre legyek ítélve, ha pedig az 5. pont ellen fogok véteni, lövés általi halálbüntetésre legyek elítélve."

*

A demecseri fegyverletétellel megszűnt a hadosztály egységes irányítása. Azt lehetett volna várni, hogy ilyen módon a csapatok, csapatrészek szétzüllenek. Nem ez történt: a tüzéreket Moldován százados, az önálló zászlóaljakat Verbőczy százados fogta össze. S noha kevés tiszt maradt a székely csapatoknál, mindenütt akadt egy szív, amely megérezte, megmutatta, merre kell haladni, mit kell tenni.

Füzesabony a vonuló székelyek természetes gyülekezőhelyéül kínálkozott. Tiszafürednél egyes századnyi erejű csapatrészek hídfőállásban felfogták a támadó románok első hullámát.

A székely tüzérség Balsán, az 1. és 12. székely ezredek részei Füzesabonyban, a székely-udvarhelyi ezredből alakult 32-es vadászzászlóalj, a 21. és 24. ezredek részei Kálkápolnán gyülekeztek. De jutott a kisebb csoportokban gyülekező székelységből Detkre, Karácsondra, Besenyőre, Dormándra is.

A vörös parancsnokságok törekvése az volt, hogy a székely egységeket szétszórják, s az elgazdátlanult csapatokat egy-egy munkásezredbe iktassák.

Csongor, aki már járt egyszer Stromfeld Aurélnál, ismét felkereste őt, hogy ne engedje a dandárnyi erejű székelység harcértékét elprédálni a széttagolás által. Stromfeld bizalmasan megígérte, hogy a székelyeket egy önálló dandárban együtt tartja. Ez ügyben nyilván nézet-eltérése támadt a főparancsnokkal, Bőhmmel, ezért is történhetett, hogy az időközben Aszódra húzódott „dandárt" meg kívánták szemlélni, mindenki tudta, hogy a székelyek megítélésére került sor. A példás rendben felsorakozott székely csapatok fölött Stromfeld Aurél és Bőhm Vilmos parádés hadiszemlét tartott, s a főparancsnoknak el kellett ismernie, hogy a tanácshatalom legfegyelmezettebb alakulatával találkozott.

Május végére a székely csapatok harckészsége teljes volt. Verbőczy és Moldován századosok a régi beosztásukban. A dandár június elején már az új dandárparancsnok, Czikély alezredes, a marosvásárhelyi 62-esek kipróbált parancsnoka vezetésével indult Miskolc felé.

A Miskolc alatti és Hernád-vidéki harcokban már ott dörögtek a székely ágyúk. És a székelyek mellén fehér virág, táborukban a háromszínű zászló.

*

Moldován Csongor hadinaplójából. Részletek:

Június 18.

A dandár Legenye-Alsómihályi-Szalánc-Kassa vonalon érkezett Abosra. Kidőlt távíróoszlopok, leszaggatott huzalok, gránáttölcsérek. Ütegeim a Hernád partján belőtték magukat a nagyladnai cseh arcvonalra. Június 20-án reggel 5-kor támadás! Délelőtt elfoglaljuk a Lubóc-szárazvölgyi magaslatot, aztán Szedlicét. A hegyoldalon, a zöld gyepen mély barázdát szántott a menekülő cseh nehéztüzérség. Keresem Verbőczyt, már Miklósvágáson van, mutatják a

szanitécek: eszi a cseheket. Kelenbéren utolérem Verbőczyt, megölel: jól dolgoztatok, fiú - dicséri tüzéreimet. Jelentkezni akarok Czikélynél. Nem lehet. Már előrement, Iglón akar éjszakázni. Még néhány ilyen ütközet, s a csehek a Branyiszkói-szorosnál letehetik a fegyvert. A következő rohamokkal a székelyek Siroka-Nagyvitéz-Kisvitéz vonalra jutnak, ez már csakugyan Branyiszkó küszöbe. Ebéd után jön a parancs: tovább Margitfalvára, Kluknóra. A Crna Hora oldalán láthatjuk, mint verték szét ütegeim a csehek ágyúállásait. Az erdőben alig győzik összeszedni a cseh halottakat – a lakosság segítségivel. Elérjük Margitfalvát, de Kluknónál valami baj van: még ott vannak a csehek. Falut nem lövetek - elvből. Estére kiderül késlekedésünk oka: a nyolcas vörösök egyszerűen otthagyták a frontot, és magukkal sodortak más vörös ezredbelieket is. A támadás leállt, a támadt rést természetesen egy székely zászlóaljjal, a 2/21-esekkel tömik be, és a Hrabkónál próbálkozó cseheket ők állítják meg. Másnap Abosnál le akarták fegyverezni a nyolcasokat, de nem ment, mert a rájuk küldött munkásezred is megtagadta az engedelmességet, sőt az éppen kirakodó vörös tüzérek pártjukat fogták. Odaérkezett maga Bőhm hadseregparancsnok is, aki „bitang kommunisták”-nak nevezte, szidta vörös ezredeit, de azok fittyet hánytak a fenyegető megtizedelésnek is. Legyintve mondogatták, hogy munkás elvtárs úgysem vetemedik ilyesmire. Híre jött, hogy Léva tájékán is megtagadták az arcvonalban egyes munkásezredek a harcot. De szerencsére ott is akadt székely zászlóalj.

Aznap szokatlan hangú dicsérő parancs jött a főhadiszállásról. Ez példaképül állította minden csapattest elé a székelyek vitézségét, magyar lelkesedését, amellyel a hazának oly nagy szolgálatot tesznek. A lapokban megjelentetett hivatalos harctéri közlemény azonban hallgatott a magyar lelkesedésről és a hazának tett szolgálatról, s a székelyekről, akik a frontáttörést végrehajtották, csak másodsorban, úgy mellékesen emlékeztek meg. Kluknó felől egy cseh páncélvonat ereszkedett felénk: tüzéreink közvetlen lövéssel verték vissza a megsebzett kolosszust. Szakadt az eső, a felázott talajon csúszkáltak lövegeim. Másnap megjött a fegyverszüneti tárgyalások híre.

Kiürítettük a Felvidéket. Véleményem szerint ezzel kerülték el a vörös ezredek teljes szétzüllését.

Ha még néhány napig kitartunk a harcban, miénk Igló, s a csehek Branyiszkónál leteszik a fegyvert. Így elveszítettük egész Felvidéket.

A fegyverszünet kihirdetése napján a székely dandárt Eperjes környékére vonták össze, megvárandó, míg a csehek ráncba szedik magukat, s „győztesként” bevonulnak. Amint június 28-án megérkeztünk, a direktórium nyomban kereket oldott.

Másnap a mi visszavonulásunk ellenőrzésére egy amerikaiakból álló antantbizottság érkezett Eperjesre. A Verbőczy-zászlóalj s az én ütegeim éppen akkor vonultak végig a városka főutcáján, s a huszárszázad is hozzánk csatlakozott. Az előírásszerűen felmálházott géppuskás osztagok, az egységeik élén lovagló tisztek, az éneklő gyalogság valósággal elkáprázta a bizottságot. Csodálkozva kérdezték, ilyen intakt sereg a háború ötödik évében hogyan maradhatott meg. S aztán: miért kell visszavonulnia ennek a csapatnak egy kétségtelenül inferiorisabb ellenféltől. Harmadnap már döcögött velünk a vonat Legenye-Alsómihályi felé. Délután érkeztünk Szerencsre, ott kivagonoztunk, s szakadó esőben Mezőzomborra vonultunk. Másnapra kiderült, hogy a főparancsnokság irányítása téves volt, ismét vissza Szerencsre. Most már bizonyos, hogy július közepén tiszai offenzíva lesz. Július elején a székelyeket a Tiszához vezényelték. Egyik szárnyunk Lucnál támaszkodott meg. Huszadikán kezdődött az átkelés. Július 21-én már Nagyfalu a kezünkben volt, a Kanizsay-tanya mellett a román-szász tüzérségen is rajta ütöttünk. Másnap az átkelés Tokajnál is megtörtént, úgyszólván a román csapatok szeme láttára. A tiszadobi szakaszon is sikerült az átkelés. Huszonkettedikén magyar

nyelvű röpiratokat szórt le a francia-román felderítő repülő: „Barátaitok vagyunk, székelyek! A legkészségesebben hajlandók vagyunk visszavonulni a megállapított demarkációs vonalig, ha a harcot velünk szemben beszüntetitek. Várjuk választokat július 23-án este 7 óráig, különben az ellenségeskedéseket tovább folytatjuk." Nyilván azt remélték a röplap írói, hogy a székelyek gondolkodóba esnek, s védtelenné teszik magukat. Ám nem ez történt, mert mi átláttunk a szitán, s már 23-án hajnalban készek voltunk a román támadás fogadására. S csakugyan, már éjjeli 2 órakor, kijelölt időbeli ígéretöket már eleve megszegve, sűrű sorokban megindultak a székely állások felé. Mikor rohamtávolságra értek, s a vezérgéppuska megadta a jelt, 26 géppuskánk kezdte szórni a tüzet. A román támadás percek alatt összeomlott. Aki menekülni próbált, azt is leterítette a szakadatlan sortűz. A gyér foglyok (kúszva kértek kegyelmet) vallomása szerint alezredesük korbáccsal hajtotta őket rohamra (Stoica alezredes), s gyáva erdélyi román bandának becsmérelte őket. A visszavetett román csapatok azonban vonatokon érkező segítséget vártak és kaptak. A csata 24-én folytatódott igazán, s a négy-ötszörös túlerővel 25-én este indított ellentámadásukkal kulminált. Súlyos veszteségeink voltak, tüzérséggel nem tudtam kellő módon támogatni a harcoló századokat, mert parancs jött, hogy egy-egy löveg naponta ötven lövésnél többet nem adhat le. Ez a parancs engem nem ejtett volna kétségbe, de sajnos, lőszeres kocsijainkon összesen nem volt annyi gránát, amennyit a parancs napi lőkiszabatként engedélyezett ágyúnkint. Híre jött, hogy 23-án egy hadilétszámú menetzászlóalj érkezett Szerencsre, de meghallván a szakadatlan ágyúzás dübörgéseit (nem tudhatták, hogy az én tüzérségem lövi a román állásokat) ijedelmükben megrohamoztak egy üres szerelvényt, s visszavonatoztak Budapestre. Huszonhatodikán reggel két vörösezred kelt át a Tiszán, hogy dandárunk oldalvédje legyen, de már este mindkét ezred megkezdte a visszavonulást. Nemcsak lőszerünk volt fogytán, sebesültjeinket sem tudtuk bekötözni, hitvány papírkötésük alól csurgott a vér, kötszer és orvos nélkül szemünk láttára véreztek el bajtársaink. Huszonhetedikén Bodrogkeresztúr felé mi is megkezdtük a csapatok visszavételét. A románok csak másnap mertek követni, akkor is felvonult, nagy erejű tüzérségükkel. Harmincadikán összelőtték Tokajt. Ők nem szűkölködtek munícióban. A füstbe ment tiszai offenzíva elkedvetlenítette a székelyeket, de a románokat nem engedték át a Tiszán. Bokányi és Garbai július 31-én Erdőbényére érkeztek, hogy újabb támadásra serkentsék a dandárt. Szikszón egymagában jelent meg a tanácsköztársaság elnöke a 21-es ezrednél. Minden szónoki képességét összeszedte - tudta, hogy utolsó reménye a székelyek (mert az 1. hadosztály alakulatai feladták Tokajtól Tiszalucig az arcvonalat, és Miskolc felé futottak), de a parázs hangulatú katonagyűlés után (közben) reményét vesztve ült gépkocsijába Garbai.

Mikor az a hír jött, hogy a románok már Tiszafürednél is átlépték a folyót, a dandár csapatai Kálkápolna felé húzódtak. Mi tüzérek furcsa mód szinte utóvédet alkottunk. A hadvezetőség itt közölte a dandárparancsnoksággal, hogy a csapatkötelékek mindenütt felbomlottak, egyedül a székely dandár áll még fenn. S csak vonuljanak Budapest felé a székelyek, mert rendfenntartás végett nagy szükség lesz rájuk. A dandártörzs el is indult a 21/2. zászlóaljjal s egy üteggel Hatvanba, de mi már nem tudtuk követni, mert a románok Kápolnánál elérték és megrongálták a vasútvonalat. Augusztus elsején érkezett a hír, hogy a kommunista rendszer megbukott. Vagy két hét múlva tudtuk meg, hogy a hatvani dandárrészek nyomban Budapest felé indították vonatukat, ahol csakugyan semmilyen fegyveres erő nem volt, az Aréna úti laktanyákban szállásoltak be, s nyomban megkezdték a járőrözést. A román csapatok augusztus 6-án érték el a fővárost, mely minden ellenállás nélkül került hatalmukba. Augusztus 7-én nagy túlerővel körülzárták az Aréna úti kaszárnyakomplexumot, s elfogták a gyanútlan (mert nemzetközi egyezményekben bízó) rendfenntartó, karhatalmi alakulatot, akik a székelyek voltak. A tiszteket azzal a csellel csalták tőrbe, hogy érvényes igazolványokat adnak nekik. Ezek a foglyok Brassóban, a Fellegvárban és a szamosújvári fegyházban

találkozhattak a demecseri fegyverletévőkkel (mint később megtudtam). De annak hírét már napokon belül hallottuk, hogy milyen hősi harcok árán vették be a dicső román királyi csapatok a magyar fővárost. Szerencsénk volt Verbőczy Kálmánnal, hogy mindig az utóvéd szerepét vállalva, ezúttal is megmenekedtünk a románok kelepcéjétől. A székely dandár fölött Verbőczy Kálmán vette át a parancsnokságot, vezérkari főnökévé engem tett meg. Amikor kiderült, hogy a Budapestre vezető út végképp járhatatlan számunkra, kiadtuk a parancsot: Egeren át Vácra! Szomolyán megtudtuk, hogy a román csapatok épp most szállják meg Egert. Odasiettünk. Egy üteggel tüzelőállásba mentem, hogy a pályaudvaron kirakodó román gyalogságnak odapörköljek. Két gránát telibe találta a kirakodókat, másik kettő az állomásépületbe húzódókat riasztotta meg. Mire gyalogságunk odaérkezett, hogy kézitusát kezdjen velük, a negyedéből, harmadából megszállott várost elhagyva Füzesabony felé futottak vonatostul. Éjjel - 50 kilométeres menet után - a Bakta körüli erdőkben pihentek le az ütegek, a századok. Sokat szenvedtek a szekerekkel magunkkal hozott sebesültek. A lovak is nehezen bírták, de az embernek bírni kellett, a tüzérhámosoknak még mi, tisztek is segítettünk az emelkedőknél. Hagymavacsora után Verbőczyvel a következő napi menet végpontját Pétervásárában tűztük ki. Odaérkezvén telefonon megtudtuk, hogy a románok Verpelétet és Gyöngyöst elfoglalták. Előfogatokat is igénybe véve újabb 50 kilométeres gyaloglás után, Nádújfalun, Kisterenyén, Taron s Pásztón át Ecseg-Buják határába jutottunk. Másnap Béren, Gután át Rád faluba jutottunk s 6-án reggel megláttuk Vác tornyait. Előre küldtük a lovasságot, hogy biztosítsa számunkra a tótfalusi és a nagymarosi átkelőhelyek kompjait. Két zászlóalj Tahinál, másik kettő Visegrádnál kelt át, tüzéreim s a huszárok itt is, ott is. A révészek nem győzték a munkát, székelyeink vonták a sodronyköteleket - 7-én délre valamennyien a Duna jobb partján voltunk. A vasutasoktól s a működő telefonokból figyelemmel kísértük a román csapatok helyzetét. Vác körzetében a felbomló vörös ezredekből legalább másfél hadosztályt gyűjthettünk volna, hogy a románok hátába vágjunk. Ezt alaposan megtanácskoztuk Verbőczyvel, s azt is: e törmelékcsapatok háromnegyede velünk érez. De a negyedik negyed és a megromlott fegyelem kétségessé tettek volna minden komolyabb akciót. Ezek a csapatok némi hezitálás után Vácnál Verbőczy előtt lerakták fegyvereiket, s egyenkint vagy csoportosan, fegyvertelenül Budapest felé indultak. A székely dandár lőszerüket, géppuskáikat vitte át a jobb partra, s a lőszer nélkül hagyott lövegek závárzatát, hogy senki ne vehesse hasznukat tüzelésre. Visegrádon a dandárparancsnokság Bischitz Endre ügyvéd vendégszerető házában rendezkedett be. Összes géppuskánk száma 120 volt, s volt 1200 lovunk. Az élelmezési létszám 3500 körül mozgott. Tüzéreim 31 löveget (tarack, hegyi és tábori) kezeltek. A Verbőczy-zászlóaljak fácántollas és az eredeti dandár sastollas egységeit kellő felderítés után augusztus 8-án Esztergom felé vezettük. Aznap a valahol Dunántúlon működő hadügyminisztérium közölte, hogy dandárunkat a székesfehérvári kerületi parancsnok, Sréter ezredes alá rendelték. A románok Budapestnél átkelve a Dunán, Győr felé törtek előre. A győriek kérték, hogy a székely dandár Pápa-Győr környékére vonuljon. A hadügyminisztérium távirata úgy rendelkezett, hogy a románokkal minden összeütközést kerülni kell, ezért a dandár húzódjon Kisbér felé. Mindkét kívánalomnak eleget teendő, a 21. székely ezredet három üteggel Nyergesújfalu, a 22. ezredet két üteggel Süttőre irányítottuk. Egy zászlóaljat Kisbérre indítottunk. Tizedikén hírül vettük, hogy a románok már nagyon előre jutottak, ezért Szőny, Komárom-Újváros, Naszály elérése után az egész dandárt (magunkhoz vonva a kisbéri és tatai karhatalmat is) Győr környékén vontuk össze.

Augusztus 11-én a dandár felét Magyaróvárra vittük, a másik felét Győrbe. Csornáról és Győrből fosztogató, zsákmányoló román csapatokat vertünk ki.

Augusztus 14-én kaptuk a hírt, hogy a csehek Pozsonynál, illetve Ligetújfalunál előnyomulnak dél felé. Nem értettük a dolgot, mert velük hallgatólagos egyezségünk volt, hogy a Duna jobb partján ők minket békén hagynak, noha nekünk odaát Csallóközben lenne keresnivalónk. Ezrednyi cseh erő gyülekezett már át a jobb partra, s nyilván egy hadosztály többi részeire s tüzérség átkelésére várva 10-15 kilométernyire előrehatoltak - gondos felderítéssel, nagy óvatosan, dél felé. Két zászlóaljunknak elővédszázadaival s egy tüzérütegemmel egyszerre értünk lő- és látótávolságra. Verbőczyt meg sem várva lemozdonyoztam, s gránátokkal szórattam meg a cseh csapat élét s a vélt zömöt. Gyalogos harcra most nem került sor. Néhány tucat halottat hátrahagyva - nyilván távbeszélőn adott parancsra vagy megbeszélt jelre visszavonultak a csehek, olyannyira, hogy a bal partra való átkelést is nyomban megkezdték. Nyilván az volt előre eltervezett előnyomulásuk feltétele, hogy nem ütköznek lényeges ellenállásba. A cseh támadás hadicéljáról csak napok múlva szereztünk némi tájékoztatást, már Sopronba költözésünk után: valószínű, hogy a csehszlovák-jugoszláv korridort akarták megvalósítani a béketárgyalás döntését megelőzendő. Csak esztendő múltán lettem okosabb, amikor Mikes öcsém párizsi feljegyzéseinek ide vonatkozó lapjai elém kerültek.

1919-1920

Hozsváth (Moldován) Mikes, a Pesti Hírlap párizsi tudósítójának részjelentése a Korridorról:

Előzmények: Kramař, nacionalista cseh politikus már a Szláv Birodalom Alkotmánytervezetéről készült elaborátumában (1914. június 7.) felveti annak szükségét, hogy a jövendő csehszlovák államnak s az alakítandó délszláv országnak közös határra kell törekednie. Grey angol külügyminiszterhez intézett memorandumában Masarýk Tamás is magáévá teszi ezt a tervet (1915. április 15.). Ha a Korridor létrejönne, meggátolhatnák Németország keleti aspirációit a Balkánon keresztül, s egyúttal Magyarországot elzárhatnák attól, hogy a németséggel szövetségben hatalmi vagy éppen nagyhatalmi illúziókat táplálva háborgassa a vele szomszédos népek nyugalmát. A hangoztatandó cél természetesen az kell legyen, hogy Csehországnak kikötőre van (lesz) szüksége az Adriai-tengeren a délszláv partokon.

Az antant (a békekonferencia) a döntést magának tartotta fenn.

A Korridor területére, mely többségében német (osztrák) nemzetiségű, Ausztria is igényt tartott. De a keresztényszocialistákkal ellentétben a szociáldemokraták, kormányra is jutván, nem ragaszkodtak a terület bekebelezéséhez. Renner kancellár úgy nyilatkozott 18 novemberében, hogy Magyarországgal élelmiszer-szállítási szerződést kell kötni. Otto Bauer, az ugyancsak szocialista külügyminiszter is azt hangoztatta, hogy az alföld-hegyvidék termékcsere végett a két ország között a békesség fenntartása lenne eszélyes.

A Deutscher Volksrat für Westungarn december 22-én kihirdette Nyugat-Magyarország autonómiáját.

Coolidge 1919. március 19-én úgy nyilatkozott, hogy legjobb lenne Nyugat-Magyarországot Ausztriához csatolni, népszavazással, bár ezekben az országokban e tekintetben nem lehet megbízni. A francia delegátus egy közeli Anschluss lehetősége miatt ellenezte ezt a megoldást, nem kis okkal a csehek és szerbek érvelése miatt.

A békekonferencia február-márciusban foglalkozott először érdemben Pozsony, Sopron, Vas vármegyék sorsával a Korridor lehetőségét mérlegelve. A csehek térképekkel felszerelkezve álltak a konferencia elé. Bár ők jól tudták, tervük ellentmond a wilsoni elveknek, de a négy

magyar-osztrák megyét Csehország és Jugoszlávia között megosztva olyan rendszert hozhatnának létre, mely a világbékét is szolgálná. Beneš február 5-én felajánlotta a terület népszövetségi ellenőrzésének lehetőségét.

A csehek területi követeléseit a Tízes Tanács tárgyalta: az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország és Japán 2-2 delegátusa napokon át tárgyalta Beneš előterjesztése alapján, s már-már megszavazta a beadványt, mikor a közömbös, mert érdektelen japánok mellől egyszer csak felpattant az eladdig álmosan bólogató olasz szakbizottsági tag, Sonnino: - Melyik területről lenne szó? - S mikor gondosabban megtekintette a szépen preparált cseh térképet, megértette, hogy itt egyebek között egy délszláv hatalomnövekedésről is szó van, mereven elzárkózott a cseh kérelem teljesítésétől. Az angolok is rájöttek közben, hogy a Korridor létesítését nem lehet földrajzi vagy gazdasági s még inkább nem etnikai érvekkel igazolni. A Bizottság így március 8-án a korridorkérelmet elutasította. Sőt a békekonferencia első határozatában a területi bizottság odáig megy véleménynyilvánításában, hogy a magyar-osztrák határ nem szorul változtatásra.

Március közepétől hetek teltek azzal, hogy Ausztria Párizsban lévő (alacsony szintű) megbízottait rávegyék a Tanács-Magyarország elleni fegyveres akcióra, majd arra, hogy intervenciós csapatokat engedjen át területén. Erre az utóbbira Otto Bauertől azt az üzenetet kapták, hogy Ausztria népe retteg attól, hogy bármilyen idegen csapatok átvonulását kelljen eltűrnie, másrészt pedig Ausztriának nem érdeke a magyar Tanácsköztársaság korai megdöntése, mert a béketárgyalásnál hátrányos volna számukra külpolitikailag egy demokratikus Magyarország, de még belpolitikailag sem lenne előnyös. Otto Bauer egy esetleges Dunai Föderációra gondolt, mely ha megvalósulna, sokak által vágyott Anschlusst lehetetlenné tenné.

Az osztrák békedelegáció május 13-án jelent meg Párizsban. S noha a szociáldemokrata párt hozzájárulását nem bírta e tekintetben, felvetette, hogy Ausztria szeretné elfoglalni Nyugat-Magyarországot, de nem úgy, mint aki védtelen szomszédtól veszi el, hanem a nagyhatalmak megbízásából. Ausztriával azonban mint legyőzött országgal foglalkoztak, s Karl Renner óhajára eleinte alig hederítettek.

Azon a napon (május 8.), amikor rögzítették a magyar-román és a magyar-cseh határokat, Balfour felvetette a magyarországi németek dolgát, az amerikai Lansing pedig arról beszél, hogy a határ rendezetlensége miatt problémák merülhetnek fel. Sonnino, aki a kérdés feszegetésében mindig (még mindig) a jugoszlávok előretörését orrontotta, tiltakozott, mondván: sem a magyarok, sem az osztrákok nem álltak elő határmódosítással.

Wilson úgy értesült, hogy az osztrákok igénybejelentéssel akarnak élni. Az osztrák béketervezetben Magyarország felé az 1867-es határokat tartották meg.

Bauer külügyi államtitkár hangoztatta: az osztrák kormány nem akarja, hogy a párizsi békekonferencia hatalmi szóval ítélje Ausztriának Nyugat-Magyarországot, hanem népszavazást kíván a területen.

Wilson és Lloyd George távozása után a Tanácsköztársaság elleni fegyveres beavatkozás mindenáron való folytatását a francia Clemenceau erőltette - s a béketárgyaláson azt indítványozta, hogy a magyar-osztrák határban eddig hangoztatott döntést vizsgálják felül.

Ekkor Renner jegyzékkel, Kramař pedig emlékirattal fordult a Konferenciához. A kétféle megoldás lehetőségével. Kramař (Beneš szájával) emlékeztette Clemenceau-t, hogy a csehek igényével együttjárt az a két vasútvonal, amely Pozsonyt az Adriával összeköti, nagy veszély volna, ha mindkét vonal Ausztriához kerülne. (Anschluss!) Ha a csehek első követelése nem

teljesülhet, az osztrákok kérése valósuljon meg, de a magyarok se maradjanak a terület birtokában.

A franciák a csehek követelése felé hajlottak, az olaszok (Sonnino!) az osztrákok igényei felé.

Az angolok s amerikaiak kétségeskedései miatt az osztrákok esélyei növekedtek.

Az olaszok a vitában (váratlanul) a magyarok birtokában látták a térség jövőjét. Az olasz küldöttek végül is tartózkodtak a szavazástól, amikor a másik négy delegáció Nyugat-Magyarországból 4312 négyzetkilométert 340 917 lakossal népszavazás nélkül Ausztriának ítélt.

Egy amerikai azt mondta nekem: „Nyugat-Magyarországnak Magyarországtól való elszakításának osztrák igényét a szövetségesek azért teljesítették, mert meg akartak büntetni egy nemzetet, amely magáévá tette a kommunizmust, és megjutalmazni szomszédját, Ausztriát, amely elutasította Budapest csábítását."

Július végén általános sztrájk ütött ki Bécsben, a neves baloldali szocialista szónok, Friedrich Adler, a munkásszolidaritással ellenkezőnek, igazságtalannak mondta a Konferencia döntését.

Karl Renner (a kancellár) viszont sürgette Clemenceau-t, hogy sürgősen menesszen a békekonferencia Legfelső Tanácsa (Tízes Tanács) nevében szövetséges katonai alakulatokat Nyugat-Magyarország elfoglalására - Ausztria számára.

A csehek nem adták fel a reményt a Korridor megvalósíthatására. Amikor Renner kérését hírül vették, körülnéztek, s úgy látták, hogy egyetlen lehetséges szövetséges katonai alakulat a térségben az a cseh hadosztály, amely Pozsonyt tartja megszállva.

De Beneš (és Kramař) nem csak a Tízek Tanácsának rendelkezéseit vélték teljesíteni (színleg azt is!), hanem saját régi tervük megvalósításához véltek nagy lépést előre tenni. Mert ha nincsen népszavazás, ki mozdíthatja ki a cseh csapatokat egy olyan területről, melyről a békekonferencia mindvégig ingadozó véleményeket vallott?

Kedves Csongor bátyám, innen Párizsból ennyit lehetett látni, magyarázni arról az egynapos ütközetről, annak előzményeiről, amelyet te (ti) csapataitokkal, tüzérségeddel Ligetújfalunál megvívtál.

XV.
Békecsinálás Vízaknáról, Bukarestből, Párizsból nézve

1918. december, 1919. Vízaknán

Moldován György szembenézve a történelem (a hadtörténet) tényeivel, látva látta, hogy az 1918-as december 2-i gyulafehérvári sereglés (ott volt maga is, bár szótlan) határozatai már a következő napon málladozni kezdtek. A demokratizmus is, mely minden nemzetnek (akkor még nem minoritásnak) megadta, vagyis megadni látszott a maga népfelség-lehetőségét. A következő napokban, hetekben, hónapokban azonban - a fegyverek „dicsőségében" - csak a románok kapták meg Erdélyben az egyenlőséget (felsőbbrendűséget); a németek, szászok, svábok csak elnéző türelemben részesültek, a magyarok és szerbek (mert ragaszkodtak bizonyos területekhez) eleve ellenségnek minősültek. Már feledve a gyulafehérvári statútumokat, mindent az antanttal való alkudozásban - már-már nagyhatalmi pózban - téve az egyre növekvő étvágy s a fokozódó nemzeti önbizalom martalékává.

A Szebenben székelő Kormányzó Tanács (Consiliul Dirigent) majd minden tagja korábbi ismerőse, olyik jó ismerőse Györgynek. Maniuval, az elnökkel erdélyies engedékenységgel és autonomista szóhasználattal társalogtak. Alkalmazkodó fogalmazásában nem tudott György olyan magyarbarát szándékot megkockáztatni, amiben ne találkozott volna Maniu Gyula európaias engedékenységével. Nem úgy Cristea Miron, akinek még ma is hagyományosan érseki jogtanácsosa maradt. Hol koronában, hol lejben, még hóilletményt húzott az érseki hivataltól. Az adminisztráció nem volt képes megcsonkítani azt a fizetéslajstromot, melyen Gheorghe Moldovan évtizedek óta rajta szerepelt, s maga a cinikus főpap, a régi ismerős, még lentebbi tekintélyidőből, Cristea Miron, ki új szebeni minőségében már-már kívülállónak tartotta Moldovánt (nem magyarsága, hanem Erdély-hívősége miatt), dehogyis gondolt rá, hogy neki anyagi kapcsolata lenne vele.

Midőn hírét vette, hogy sógora a brassai fellegvárban sínylődik, igen-igen nehezen értvén meg a demecseri fegyverletétel okát, célját, addig-addig halogatta közbenjárását, hogy az első élelmiszercsomag meg is romlott, mert közben Thuróczy Ödön ezredest a szamosújvári fegyházba internálták. Esztendőnkben onnan sem sikerült Györgynek kivakarnia őt, hogy fogolyszenvedése élményeiről beszámolhasson.

A maga gyűjtésén kívül az Erdélyt ellepő, megszálló román csapatok tevékenysége módszereiből legtöbb hiteles adatot Karcsitól kapott, öccsétől, aki most már s végleg Carol Moldovannak neveztette magát, s édesanyja, Ágota mama szívdobogását nem feledvén mégsem, legalábbis tárgyilagosan szemlélte a román csapatok kegyelmet nem ismerő tobzódását a mezőségi majd síkföldi magyar falvakban. Amikor a 49 felpanaszolt román halott áldozatát a békeszerződést mívelő négyes, majd tízes bizottság elé számlálták, ő csak a köröstárkonyi 119 civil (tehát gyermek, nő és aggastyán) lemészárlását próbálta tudatosítani Mardarescu tábornok, hadseregparancsnok fejében, aki Prezan tábornok örökébe lépett. Carol azt a választ kapta, hogy a békeszerződés igazságához nem a magyar hullák felemlegetése vezet, hanem a mártírhalált halt román hősök minél tökéletesebb számbavétele, számon tartása. Carol értetlenségére Mardarescu bikacsökével az asztalra vágott: - Hadbíróság elé állítom az alezredes urat, ha még egyszer hírül kapom, hogy sebesült székelyek s még inkább a hátrahagyott magyar vörösök lőtt és szúrt sebeit tábori kórházainkban a franciáktól kapott s nagyon szűkös kötszerekkel ápolja! - Amikor Carol (Károly) a genfi egyezményt emlegette, Mardarescu ezt

üvöltötte: - A genfi egyezmény megtartását csak saját véreink számára követeljük, az ellenünk harcoló bolsevik bandákra semmiféle egyezmény nem vonatkozik.

Carol szaktudására nagy szükség volt, s a hatáskörébe került katonák kedvelték, sőt bálványozták őt, ezért a hadbírósággal való fenyegetődzés elfelejtődött, bár ott, ahová Carol keze és szeme elért, a sebesülteket nem lőtték tarkón, s míg ő jelen volt, a drága francia kötszereket a „bandák" betegeire, sérültjeire is pazarolták.

Üzenetek és sváb felesége által nagyobbik természetes fia is kért még tanácsot Vízaknáról, Molnár Pál csendőr törzsőrmester Fehértemplomból. A Morariu név megváltoztatásával a szerbek őt ott magyarnak nézték. Volt róla szó, hogy a két gyermek anyjokkal Vízaknára húzódik Lugosról.

Ez volt az az esztendő, amikor a Muntyán Lenucától fogant kisebbik fia, akit a teológiára annak idején maga segített, Teodor Morariu is úgy érezte, hogy természetes atyjához fordul a zavaros, bár dicsőséges időkben - hogyan kell viselkednie egy papi embernek, ha annyi lehetőség nyílik számára mind a kegyetlenség, mind a jámborság terén.

Néhány hónapig „apjára" hallgatott Teodor, a jámborság mellett retardálván indulatait, csak aztán állt a kegyetlenek csapatába. Egészen a megyei szigurancafőnökségig.

Moldován György szívósan és ernyedetlenül, mindenütt ott volt, ahol az önkény ellen s a maga célja, Erdély autonómiája érdekében szót emelhetett, emeltethetett. Keze s esze benne volt erdélyi román szociáldemokraták Gyulafehérvárt követő kiáltványában:

„A Román Nemzeti Bizottság (nem Tanács!) nyilatkozott. A világ minden népéhez intézett kiáltványában ünnepélyesen kijelentette, hogy az összrománság egyesülését akarja, és ennek a célnak eléréséhez az egész román nép segítségét kéri.

A Román Nemzeti Bizottság eme lépésével szemben mi román szocialisták - akik nem vettünk részt e határozat meghozatalában előzetes tudomásunk sem volt róla - szabatosan meg kell határozzuk magatartásunkat.

A magyarországi és erdélyi Szociáldemokrata Párt a népek önrendelkezési jogának alapjain áll, és tökéletesen egyetért a Román Nemzeti Bizottsággal, mikor a régi Magyarország románjai részére teljes önállóságot kér. Eleget szenvedtünk, századokon át nyögtük a nemzeti rabság szégyenletes jármát, eleget voltunk mások szolgái, nyomorúságban, tudatlanságban, sötétségben éltünk. Elég kincset gyűjtöttünk másoknak - tehát magunk akarunk sorsunk urai lenni.

Sőt, még több. Álmaink egyik legszebbike minden románok egyesülése. Akarjuk, hogy minden román egy államban éljen, akarjuk, hogy minden román egyesülésével a román országokból nagy nép legyen, és megnyíljon előtte a haladás és boldogulás útja. Mindezt akarjuk, szomjúhozzuk, legalább olyan szívvel, mint a nacionalista urak, sőt, ha lehetséges, a mi lelkesedésünk még nagyobb.

De mikor mindezt kijelentjük, szent proletár és szocialista kötelességünk, hogy szavunkat felemeljük mindazok ellen, akik a mai Romániával akarnak egyesülni, a bojársággal, a rothadt és hitvány parvenükkel, kik semmiben sem különböznek Magyarország tegnapi vezetőitől, a soviniszta grófoktól, bárótól.

Jól értsenek meg bennünket! A magyarországi és erdélyi román nép ma szabad! Ezeréves bilincseik lehullottak. Láncai elszakadtak. A mai Magyarország nem a tegnapi Magyarország. Ma a Magyar Köztársaság minden politikai jogot megadott a népnek, a földet pedig, ami eddig szinte csak néhány zsarnok tulajdonában volt, most azok között osztják fel, akik

megdolgozzák. Számunkra ezek nem kis dolgok. Mi ezekben az egész román nép boldog jövőjének legbiztosabb zálogát látjuk, ezért egyenesen és világosan kimondjuk: akarjuk Romániával az egyesülést, de csak akkor, ha majd Románia is valóban demokratikus állam lesz, ahol a népnek legalább annyi joga lesz, mint amennyit ma nekünk itt biztosítottak.

Ma egész Európában Románia a legszerencsétlenebb ország, ahol a feudalizmus még virágzik, ahol a dolgozó nép, a román paraszt a szó legszorosabb értelmében rabságban él.

Ehhez a Romániához nem akarunk csatlakozni. Mi, a dolgozó Romániával, egy román köztársasággal akarunk testvériesülni, de semmi esetre sem a bojárok és egy Hohenzollern Romániájával.

Ez a mi kiindulási pontunk, ezen az alapon fogunk minden ingadozás nélkül munkálkodni, és nem hagyjuk magunkat senkitől sem befolyásoltatni. Ezt tessék tudomásul venni!"

Moldován György elkésett értesülései:

György angol király üdvözlő táviratot küldött Ferdinánd román királynak. Szövegéből: „Gondolataim mindig is Nálad és a királynénál voltak a nehéz napokban, amelyeken országod átment."

„Úgy értesülünk, hogy az antant hadseregei tavasszal kezdik meg katonai akciójukat Oroszországban. Több hadsereg vesz benne részt. A román-francia kooperáló csapatok Oroszország délnyugati részén működnek majd, s a déli hadsereg főhadiszállása Bukarest lesz. Egy másik hadsereg fog harcolni Észak-Oroszországban, a harmadik pedig annak keleti részein. Mindháromnak akciója koncentrikus lesz, és nagy számban vesznek részt benne az orosz önkéntesek is. Az offenzíva megkezdéséig a francia csapatok garnizonjait Románia különböző városaiban, de főleg Besszarábiában helyezik el, Iaşi-ban csupán két hadosztály marad... A déli hadsereg vezetésével Berthelot generális van megbízva."

December elején Párizsban nagy jövés-menés volt. Királyi látogatások, készülődés a békekonferenciára. Megérkezett december 14-én Wilson is, aztán az olasz király stb. Take Ionescu aggódik. Főleg azon, hogy Brătianu makacssága miatt - Bánát kérdésében - bajok lesznek. Várakozás. Mi lesz? De ha a december hónap úgy múlott is el, hogy Románia nem jelentkezett Párizsban, hogy legalább valamelyes tanújelét adja tevékenységének - mint azt a többi nemzetek tették - ez a december mégis *történelmi eseményt* regisztrált, *aminek kétségkívül az volt a rendeltetése, hogy súlyt adjon országunk hitelének:* 1918. december elsején volt Gyulafehérváron, vagyis a még nem feldarabolt Magyarország szívében, az erdélyi, bánáti, a magyarországi összrománságnak nagy nemzetgyűlése, amelyik a románoktól lakott összes területek egyesülését mondotta ki Romániával.

Napról napra ezer és ezer esemény történt. A Nemzeti Tanács tíz-tizenöt telefonkészülékén keresztül állandóan bonyolódott a forradalmi anarchia, a magyar Erdély tragédiája.

Erdély elszakadására azonban nagyon sokáig majdnem senki sem gondolt. Még olyanok sem, akik már 1916-ban meg voltak győződve Erdély elvesztéséről. A különben teljesen indokolatlan általános optimizmus hatása alatt ezek sem vettek észre szeparatisztikus előkészületeket... *A kevésbé optimisták is biztosra vették a legteljesebb erdélyi autonómiát.* A megkérdezett román urak, akik közül egynéhányan a kormányzótanács miniszterei lettek, maguk is hangsúlyozták, mennyire tisztában vannak az erdélyi románok magasabb nívójával, és azzal, hogy a régi királyságot is erre a nívóra kell emelni, miért is az autonómiát okvetlenül szükségesnek tartják...

Január 13-án gyengélkedett Apáthy. Helyetteséül a város és vármegye kormánybiztosát, Grandpierre-t sikerült behozni, akit ottlétemkor már előre megdolgoztam a szebeni tervnek. Január 14-én indult el a küldöttség, óvatosan ügyelve, nehogy hivatalosnak tekintsék. A küldöttségben részt vett dr. Papp József, a volt ügyvédi kamara elnöke, dr. Menyhárt professzor, az egyetem képviseletében, báró Jósika János a református egyház, Jordáky Lajos a munkásság képviseletében, még valaki és én...

Szebenben Maniu, akit előre értesítettem, azonnal és udvariasan fogadott bennünket. Udvariassága odáig ment, hogy bejósolta küldetésünk eredményességét, ha ilyen sikerült összetételű küldöttség vállalta magára az utat.

Kiemelte nagyrabecsülését dr. Papp József iránt, aki neki mint ügyvédnek kamarai elnöke volt, és meleg szavakban üdvözölt engem is, kinek - mint mondá - a harctérig eljutott a hírem, annak a veszélyt nem ismerő meggyőződéses munkának a révén, melyet a honvéd hadosztálybíróság fogházaiban sínylődő román politikai foglyok érdekében kifejtettem, egyszersmind kifejezte a román nemzet elismerését és háláját.

Egész jó auspiciumok között indult tehát a szebeni - történelemnek szánt - jelenet. A mi álláspontunk az volt, hogy Erdély magyar területein a közigazgatás legyen magyar, román részen román, vegyes lakosságú területen pedig vegyes. Esküt ne kívánjanak a tisztviselőktől, csupán fogadalmat, mivel ez is hűségre kötelező, és megfelelő szankciókra jogosít. Olyan meggyőzően adtuk elő álláspontunkat, hogy Maniu alig volt képes érveket találni ellenük. (Annyira benne volt egyébként a szívélyes és udvariasnak látszó viselkedésben, hogy egyik alkalommal ezt a fordulatot használta: „méltóztattam mondani”.)

Elvben majdnem elismerte javaslatunk indokolt voltát, hivatkozott azonban a történelmi helyzetre, s csak úgy mellékesen említette a 28 vármegyére vonatkozó elvi döntést. Nem vitatta a fegyverszüneti megállapodás szövegét... Végül is egy óra után azzal az ígérettel hagytuk el az elnökségi épületet, hogy még aznap ún. minisztertanács elé viszi az ügyet, s az eredményt közölni fogja velünk.

Hazajövet Vízaknán értesültünk róla, hogy dr. Apáthyt letartóztatták és elszállították Kolozsvárról...

Letartóztatásának oka a cigányi vérengzés volt. Az történt ugyanis, hogy a temperamentumos szilágysági fiúk tényleg rátámadtak az előnyomuló román hadsereget szállító egyik vonatra és a mit sem sejtő katonák közül Cigányi közelében hatot vagy nyolcat megöltek.

Néhány szó az erdélyi szászok és bánáti svábok magatartásáról Erdélynek Romániával való egyesülése alkalmával.

Az „impériumváltozás” a sokrétű, ellentmondásos szász és sváb magatartás szempontjából rengeteg fejtörést és diplomáciai erőfeszítést igényelt az erdélyi románság, később az Erdélyi Kormányzótanács, még később a bukaresti román kormány részéről is.

Tény és való, hogy az 1918. november elején szervezkedő német összetételű nemzeti tanácsok egy része elejétől fogva szabotálta a Károlyi-kormány országos rendelkezéseit. Ilyen volt például a brassói Nemzeti Tanács, élén a szász K. E. Schnell-lel. Visszautasította az öt korosztály behívását, és bevonultatását, amit a Károlyi-kormány elrendelt. Olyan szász politikus viszont, mint Rudolf Brandsch, aki akárcsak a román Aurel Popovici - a „Grossösterreich” híve volt azelőtt, 1918 őszén a magyar parlamentben a Szász Nemzeti Tanáccsal egyetemben lojális volt a magyar kormánnyal. Akárcsak a bánáti svábok.

...A magyaroktól való elfordulás szószólója a segesvári H. Fabritius volt, aki elsőként állt a gyulafehérvári egyesülés mellé, már annak előkészítésekor. Utána következett a „Bukaresti Szászok Közössége” csatlakozása is.

A szebeni szász polgárság akkor még az egyesülés ellen nyilatkozott. Egyrészt gazdasági hivatkozásokkal, mert féltette a nyugattal való kereskedelmét, másrészt mert autonómiát követelt a szász vidéknek.

Az egyesülés után, amikor már az Erdélyi Kormányzótanács gyakorolta a hatalmat, már könnyebben mentek a tárgyalások a megegyezés felé. Végül Medgyesen a Központi Szász Tanács (Sächsischer Zentralanschluss) és a Szász Nemzeti Tanács 1919. január 8-i együttes ülésén egy hódoló határozattal üdvözölték az egyesülést.

Voltak azonban elvétve kivételes esetek is. Például a besztercei szászok esete egyenesen szórakoztató.

A szebeni Kormányzótanácshoz 1919. február végén beadvány érkezett, amelyikben a Beszterce-Naszód megyei szászok azt kérik, hogy a besztercei járásban és a megyeszékhelyen lakó szászokat ékeljék be az erdélyi szász autonóm szervezetbe, ha a Kormányzótanácsnak tényleg szándékában van a szászoknak bizonyos autonómiát adni.

Ezzel a beadvánnyal kapcsolatban írja a *Patria* című lap 1919. március 7-én:

„...Akkor, mikor a demokrácia minden osztály és nemzet közötti falat lerombolt és egy szintre hozott, ilyen területi beosztásokat alakítani azt jelentené, hogy magát az önrendelkezést, amire vágytunk, tegyük tönkre... Népeken, vallásokon, osztályon és érdekeken felül áll a nemzeti szuverenitás. Minden kísérlet államot csinálni az államon belül, alkotmányellenes konfliktust jelent ezzel a szuverenitással szemben.

Ha ma, úgy látszik, léteznek is ilyen »állam az államban« elképzelések - ahogy a nemzetiségek a Habsburg-birodalomban éltek -, kötelességük fejükből kiverni az ilyen letűnt, politikai természetű maradványokat, egybe kell olvadjanak a román néppel, és le kell mondjanak a szeparatista korlátokról. *Ami jó volt a középkori Ausztriában, anakronizmus a demokrata Romániában.”*

Így a Kormányzótanács hivatalosa 1919 márciusában.

*

Az akkor szerb okkupáció alatt álló Bánátban is elég sokrétű volt a sváb magatartás Gyulafehérvárral szemben. A Sváb Nemzeti Tanács és a külön megalakult Bánáti Néptanács az elején egy bánáti köztársaságot akart Magyarország kebelén belül alapítani. De már az aradi román-magyar tárgyalások idején az ott jelenlévő sváb küldöttek a románokhoz közeledtek, és Bánátnak Romániával önrendelkezési alapon való egyesüléséről tárgyaltak. A bánáti német szociáldemokraták viszont nem akartak a feudális Romániához csatlakozni, hanem a Magyar Köztársaságban akartak önrendelkezési alapon maradni.

Dr. Otto Roth 1918. december 2-án kikiáltatja a Bánáti Köztársaságot.

A svábok átállása Romániához nehezen ment. Csak 1919 júliusában, a szerb csapatoknak Bánátból történt kivonulása után indult meg ez irányba a sváb burzsoázia propagandája, és csak augusztusban, a Magyar Tanácsköztársaság leverése után határozzák el a Romániához való csatlakozást.

Zsidó intermezzó -1918 végén, 1919 elején - Nagy-Romániában.

1918. december 23-án I. G. Duca miniszter, a liberális párt nevében így nyilatkozik az *Universul* című újságnak:

„A liberális párt a zsidókérdés legszélesebb megoldása mellett van... Akkor, mikor a román területek átcsatolása következtében - az emberi jogoknak megfelelően - politikai jogai lesznek Nagy-Romániában a zsidó elemnek, megengedhetetlen, hogy a regáti zsidók ne élvezzék ugyanazon jogokat, és alsóbbrendű helyzetbe kerüljenek a többi zsidóval szemben... Egyetlenegy tekintetben került az utóbbi időben konfliktusba a liberális párt bizonyos zsidó körökkel. Éspedig a zsidók magatartása miatt a bukaresti békével kapcsolatban. A liberális párt nagy hibának tartja, hogy a zsidók elfogadták az ideiglenes győztesek által adott jogokat, amelyeket olyan okmányban írtak elő, mint amilyen a bukaresti békeszerződés volt."

*

Take Ionescu Párizsban, a Román Nemzeti Egységkomité elnöki minőségében interjút adott a *Le Temps*-nak.

„...Az egyik probléma, amit Romániában azonnal meg kell oldani, a zsidó probléma. Csak egy megoldás lehetséges: minden Romániában született zsidó, aki nem volt más ország alattvalója, meg kell kapja jogszerűen a román állampolgárságot. Minden más kombináció, mint az is, amit a bukaresti békeszerződés előírt, igazságtalan és lehetetlen. Különben is, hogyan lehetne kétségbe vonni a romániai 300 000 zsidó abszolút egyenlőségét, mikor Nagy-Románia létrejöttével több mint félmillió orosz, osztrák és magyar zsidó kap automatikusan román állampolgárságot?"

No, lám! Nincsen öröm üröm nélkül.

Az újonnan megjelent zsidótörvényt, amelyik „mindazoknak, kik az országban születtek, és nem élveztek idegen protektorátust, teljes állampolgári egyenlőséget biztosít...", élesen kritizálja egy képviselő az *Adevărul*-ban.

A törvény tele van kibúvókkal, a zsidók bizonyítékokat kell produkáljanak a törvényszékek előtt, írásokat kell felmutassanak, amelyeknek kibocsátását a hatóságok sokszor megtagadják. „Ilyen törvénnyel jelentkezünk a világ előtt!... Félek, szükség lesz rá, hogy újabb törvényt hozzunk..." - zárul a cikk.

*

Ugyancsak 1919. március 3-án Brătianu sürgős táviratot továbbít a békekonferenciához. A távirat szövege:

„Az utolsó hírek jelentik, hogy a reguláris magyar hadsereg a védekezésre képtelen erdélyi lakosság soraiban borzalmas mészárlásokat végez. Különösen *Stiria*-n..." (Az istenért! Világost hívják majd később Şiriának, de nem Stiriának!) „Itt több mint nyolcvan embert gyilkoltak meg. Egész Arad megye terror alatt van, és a román hadsereg haladéktalan segítségét kéri."

Március 4.: Az Erdélyi Kormányzótanács megszakítja diplomáciai kapcsolatait a Magyar Köztársasággal:

A Román Követségnek,

Budapest

Kérem, hozza a budapesti magyar kormány tudomására a következőket...

A Szebeni Román Kormányzótanács nem érzi magát tovább indíttatva, hogy fenntartsa eddigi összeköttetését a Magyar Köztársaság kormányával, ezért visszarendeli e kormányhoz kiküldött teljhatalmú megbízottját...

Nagyszeben, 1919. március 2.

Iuliu Maniu s. k.
a Román Kormányzótanács elnöke

Az okmány egyébként az okokat is felsorolja. Íme:

- a megállapodás ellenére román fiatalokat soroznak be erőszakkal a hadseregbe olyan területeken, amelyek még adminisztrációjuk alatt állanak;

- feloszlatják a román gárdákat, és elbocsátják azok vezetőit;

- üldözik a román hivatalnokokat;

- rabolják, kínozzák, ölik a román lakosságot; amit a magyar kormány nemcsak eltűr, hanem legnagyobbrészt maga szervezi vagy követi el azokat.

*

„A bánáti szerb rémségek:

A szerbek egy öreg román papot láncra verten vezettek. Az esetet polgárok látták Temesvár állomásán. A pap nevét tudósítónknak nem sikerült megtudnia.

Ugyancsak Bánátból kapjuk a hírt, hogy a szerbek letartóztatták Augustin Ghilezan csákovai esperest. Indokolás: megtagadta Péter király nevének említését a misén."

A Patria hírei, 1919. március 12-én.

Aki sztrájkol, csomag nélkül teszik át a demarkációs vonalon!

A Patria március 13-án a következő szövegű körrendeletet közli:

„Tudomásunkra jutott, hogy az erdélyi vasúti tisztviselők március 15-től kezdődőleg sztrájkba akarnak lépni.

Tudomására hozzuk mindazoknak a tisztviselőknek, hogy a nagyvezérkar rendelete értelmében a sztrájk kimondásától számított 24 órán belül családjaikkal együtt összeszedjük és az északerdélyi demarkációs vonalon tesszük át őket, anélkül hogy egy kézitáskán kívül mást magukkal vihetnének."

Az Evenimentul *híreiből:*

Az Egyesült Államok ötmillió dollár hitelt adott Romániának, ami az eddig nyújtott hitelekkel együtt tizenötmillió dollárra emelkedett. (Március 6.)

Iaşi-ban a kenyeret ausztráliai lisztből sütik. (Március 8.)

Az Egyesült Államok egyik fő gondja Románia ellátása. A hajótonnahiány akadályozta eddig, hogy mindazt küldjenek, ami szándékukban volt. Február elsejétől máig 40 000 tonna élelmet szállítottak, amit utólag fogunk fizetni. Ebből is kitűnik a szövetségeseknek, főleg Amerikának gondossága, hogy a bolsevizmus elterjedését akadályozó országok ellátása miatt intézkedjék.

Tiraspol, március 4.: D'Anselme generális Franchet d'Espereytól táviratot kapott, amelyben az a szövetséges hadseregek déloroszországi akcióinak fontosságára hívja fel a figyelmet. „Odesszának és vidékének megtartása Franciaország becsületbeli ügye" - mondja a távirat.

*

Maniuék lapja, a Patria március 26-án hírül adja a Vyx-jegyzék átadását Budapesten és a Károlyi-kormány válaszát.

Az eseményt mi az Erdélyi Kormányzótanács e hivatalos lapjának közlése alapján rögzítjük:

Március 20-án adta át a jegyzéket Vyx, a szövetségi katonai misszió elnöke Károlyi Mihály grófnak. A jegyzéket Belgrádban március 19-én Lobit generális, a szövetséges hadsereg magyarországi főparancsnoka írta alá.

Vyx a jegyzék átadásakor kijelentette Károlyinak: „A jegyzékben szereplő új demarkációs vonalat az antant nem fegyverszüneti demarkációs vonalnak, hanem politikai határnak tekinti."

Kivonat a jegyzék tartalmából:

A békekonferencia 1919. február 28-i ülésén elhatározta, hogy az összetűzések elkerülése végett, ami a békemunkálatokat zavarhatja, a magyarok és románok között szükséges egy semleges zónát létesíteni, amelyben sem román, sem magyar katona nem lehet, és amelyiknek fontosabb pontjait szövetséges csapatok fogják megszállni. A főparancsnok engem bízott meg, hogy a kérdést Önnel rendezzem. Vyx alezredes budapesti képviselőm, a következők közlésével van megbízva...

A semleges zóna határai:

Keleten: Arad-Nagyszalonta-Nagyvárad-Nagykároly-Szatmárnémeti vasútvonal. Mindezen helységek kívül maradnak a magyar és román katonai megszálláson.

Északon: A Szamos és a Tisza egészen 5 kilométerre Vásárosnaménytől nyugatra eső pontig.

Nyugaton: a határ áthalad 5 kilométerre északnyugatra Vásárosnaménytől, azután nyugatra 5 kilométerre Debrecentől, 3 kilométerre nyugatra Dévaványától - Gyomától nyugatra, 5 kilométerre Orosházától, Hódmezővásárhelytől és Szegedtől.

Délen: A Maros folyó, Arad és Szeged. E városokon kívül maradnak a román és magyar csapatok és azokat a szövetségesek szállják meg.

A zóna kiürítésének feltételei: a magyar csapatok visszavonulása március 23-án kezdődik, és 10 nap alatt befejeződik.

A békekonferencia felhatalmazza a román csapatokat, hogy vonalukat a semleges zóna keleti határáig tegyék át... Az áttétel március 23-án indul, és maximum 10 nap alatt befejeződik.

De Lobit s. k.

*

A magyar kormány Vyxnek adott válasza:

Van szerencsém Önnel közölni, hogy az említett jegyzéket átadtam a Magyar Köztársaság kormányának, és a kormány nincs abban a helyzetben, hogy a békekonferencia határozatát tudomásul vegye és végrehajtását foganatosítsa.

Ez a határozat ellenkezik az 1918. november 13-án megkötött fegyverszünettel, mivel figyelmen kívül hagyja az ország vitális érdekeit, megakadályozhatja fejlődését, és megzavarhatja a békét.

Mivel a magyar kormány nem vállalhatja a felelősséget e határozat végrehajtásáért, mert nem hívták meg a békekonferenciára, és semmi része e határozat meghozatalában nincs, arra kényszerül, hogy a mai napon beadja lemondását.

Mikor Önnek e lemondást tudomására hozom, kérem, intézkedjenek, hogy a legrövidebb idő alatt a békekonferencia tudomására kerüljön a magyar kormány elhatározása.

Károlyi Mihály s. k.

*

Ütik a vasat Brătianuék:

Brătianuék kitartása, „állhatatos kitartása" tényleg eredményre vezetett: átadták végre a Vyx-jegyzéket.

Csakhogy! A Magyar Tanácsköztársaság nem akar visszavonulni Debrecenig, Szegedig stb., ahogy azt kijelölték számára.

Szinte egy hónap van még hátra április 21-ig, a román támadás megkezdéséig. Azt elő kell készíteni. És addig? Addig ütni kell a vasat az antantnál. Mert hogy a támadáshoz - ha nem is lehet tőlük nyílt parancsban megkapni az engedélyt - kell a jóindulat, kell a támogatás, kell a legalább utólagos jóváhagyás.

Küldik a békekonferenciának a magyar és szerb atrocitások részletes listáit.

1919. március 23-án (két nap telt el a pesti események óta) a párizsi román delegáció titkársága a békekonferenciának a következő tartalmú levelet küldte:

„Hivatkozással március 3-i levelünkre, amelyhez három jegyzéket csatoltunk - mindhárom a szerb csapatoknak Bánátból, a magyar csapatoknak Észak-Erdélyből való sürgős kivonására vonatkozólag, mellékelten van szerencsénk az e jegyzékekhez tartozó első kimutatásokat megküldeni. Ezek a magyar csapatok által Erdélyben, a szerbek által Bánátban elkövetett atrocitások részletes és dokumentált felsorolását tartalmazzák..."

*

A listák párizsi átadása előtt egy héttel, 1919. március 15-én, Maniuék hivatalosában, a *Patria*-ban (25. sz.) a következő ordító címek alatt: *A magyar gaztettek listája - Olvasd és add tovább!* - a lap egyenként sorolja fel az atrocitásokat, amelyekkel - mint láttuk - Brătianu állandóan ostromolta a békekonferenciát, hogy elérje a demarkációs vonal előretolásának engedélyezését.

Rászántuk magunkat a felsorolt esetek tüzetesebb tanulmányozására. Az eredmény igen meglepő: a lapban közölt listákon az egész határmentéről, 50 helységből összegyűjtött, névvel ellátott eset van felsorolva. (Megszámoltuk!) Az esetekből 25-nél nem írja a lap, hogy mikor történt, a többi eset közül 15 még 1918. november elején, (főleg november 2-8. között, tehát a forradalom első napjaiban történt), egy eset decemberben, 4 januárban, 4 februárban és egyetlenegy márciusban, amikor a listákat Párizsban átadják. Az egészet március 23-án adják át a békekonferenciának, mint friss „gaztetteket".

Ami az atrocitásoknak, hogy úgy mondjuk, a struktúráját illeti, az eseteket szortírozva, azt látjuk, hogy: 75 gyilkosság, 13 verés, 14 rablás, 35 letartóztatás, egy fegyverelkobzás az, amit jelentenek. A 75 gyilkosságban benne van az a 40 fosztogató is, akit az Urmánczy-, s a Mihályi-birtokon (az utóbbi kérésére is) kivégeztek, s köztük van az a 20 magyar-román alkalmazott, akiket a kastélyok (Mihályi!) védelmében a fosztogatók (orgyilkos rablók) öltek meg. Mindezek már a novemberi aradi tanácskozáson vád tárgyai (személyei) voltak.

*

Mária királyné olyan mély benyomást keltett Párizsban, hogy ottani különböző intézmények kérték, hódolatuk jeléül fogadjon el tőlük különböző ajándékokat.

Ezeket az ajándékokat három bőröndbe csomagolták és feladták az Împaratul Traian hajóra. Mikor azonban a hajó Constanța kikötőbe befutott, nem kevesebb, mint 150 bőröndöt számoltak össze. Ezeket különböző, Franciaországban - egész vagy félhivatalos - küldetésben lévő román állampolgárok hozzácsapták a három bőröndhöz, és mint „királyi poggyászt" szállították haza. Esetleg a királyné bőröndjei fiadzottak meg.

*

Erdélyi vagonok.

A hegyeken túlról (Erdélyből) nagy mennyiségben érkeznek élelmiszerrel, tűzifával megrakott vagonok. Amilyen rendes emberek az erdélyiek, feljegyzik a küldött vagonok számait. (Egész szokatlan dolog!) A számolásnál aztán kitűnik, hogy a vagonok közül sok nem érkezik meg rendeltetési helyére. A vagonok eltűnése azokat is felháborította, akik az árut az országba küldték, de azokat a javíthatatlanul naivokat is, akik azt hitték, hogy a küldeményeket majd megkapják.

*

A tolvajlások pártja. Vezércikk az *Adevărul*-ból, április 11-én:

„Mindenütt, ahol egy vagon eltűnik, egy liberális »geschäft«-re bukkan az ember. Azok, akiket az ügy érint, még a fáradságot sem veszik maguknak, hogy valami magyarázatot adjanak, mert 2-3 nap múlva a lapokban más témák veszik át a lopások helyét. Csak úgy hirtelenjében ami eszünkbe jut ezek közül:

Mi történt azokkal a vagonokkal, amelyeket Erdélyből küldtek, és semmit sem lehet róluk tudni?!

Mi lett azzal a nyolcvan tonna cukorral, ami a Dunán sleppekre rakva még megvolt, mikor a németek kimentek?

Miért fagyott meg az Erdélyből küldött burgonya Predealon, mikor a fővárosban és vidéken is akkora a krumplihiány?

Hát a Piteşti-i marmelád- (lekvár-) lopásokkal mi van? Az országban a németek óriási készleteket hagytak vissza marmeládból! Ki tartja ezeket eldugva és adja apránkint a fűszereseknek, hogy a magas árakat fenntartsa, és kinek a zsebébe megy a pénz?"

Vízakna, 1919. január-április

Moldován György a maga szűkös lehetőségei, várakozása és Szeben között megtehető rövid utazásai szerint, mindennap részt vett Erdély ügyeinek ha nem is intézésében, de megfigyelésében. Cristea Miron érsekként már nemigen vette igénybe szolgálatait, de fel sem mondta még hagyományos jogtanácsosi hivatalát. Még az érseki palotában lévő kétszobás tanácsosi irodáját, lakószobáját sem vonta meg tőle. Köztük a kapcsolat bizalmas melege soha nem volt meg, még Ferenc Ferdinándnál tett belvedere-beli küldetésükkor is csupán óvatos tartózkodásnak volt nevezhető. Most azonban a tartózkodás gyanakvássá torzult: az érsek mintha megérezte volna, hogy jogtanácsosa a magyar érdekek felé húz. Hogy gyanakvását ki is nyilvánítsa, arra gyér találkozásaik alkalmával nem törekedett. Ezért György sem kereste a négyszemközti tisztázó beszélgetéseket. Ebben az esztendőben, sokat mondunk, ha két olyan okmány került az érseki palotában György kezébe, amelyből Erdély változó helyzetéről valamicskét megtudhatott.

Maniu Gyula azonban a Kormányzótanács elnökeként minden eddiginél szívélyesebb (nyíltabb szívű) volt az ügyvéddel szemben, talán épp azért, mert tudta, hogy anyai ágon ő „is" magyar. Kedvessége nyilván a jövőnek szólt: párthívek sokaságát sejtette doktor Moldován mögött, ezért a Consiliul Dirigenthez beérkező aktákba, értesülésekbe szabad betekintést biztosított számára.

Táviratváltás Brătianu és helyettese, Pherekyde között és egy újabb jegyzék Clemenceau-hoz (február 6-9. között).

Pherekyde távirata: „Maniu közli velünk, hogy nap mint nap folynak a magyar atrocitások; hivatalos magyar szervek vesznek azokban részt. Bandák érkeznek páncélvonatokon vagy távoznak különvonatokkal... Maniu közli a falvak nevét, ahol mészárlások, kínzások folytak. Gheorghe Tamás sebesült hadnagy az áldozatok között van. Hat férfinak, egy nőnek a nevét említi, akiket agyonlőttek. Három más falut is megnevez, ahol halottakat és sebesülteket találtak... Ezzel szemben, ahol a mi csapataink vannak, a legteljesebb rend uralkodik... Kollégáink (Maniuék) kétségbeesetten kérik segítségünket..."

- Barátom - mondtam Maniunak -, csak Köröstárkánynál száznál több magyart (nőt, gyermeket, aggastyánt) végeztek ki jámbor csapataink! És másutt is tízesével. Szabad hazudnunk? Nem félsz a leleplezéstől?

- Amikorra lelepleződünk - legyintett mosolyogva Maniu -, már régen megkötöttük a békét. S aki győz, annak van igaza.

*

Brătianu memoranduma 1919. február 7-én Clemenceau-hoz, a Legfelsőbb Tanács elnökéhez:

„Elnök Úr! Hivatkozással folyó év február 8-i levelemre, van szerencsém Excellenciád tudomására hozni, hogy a magyar cselszövéseknek, amelyeket az erdélyi román területeken elkövetnek, sikerült olyan súlyos állapotot előidézniük, ami, reméljük, nem maradhat közömbös a szövetségesek előtt... Egy Bukarestből ma kézhez vett távirat értesít...

...A magyar hatóságok páncélvonatokkal küldenek fegyveres bandákat és ezek rabolnak, gyilkolnak. Így például Bologa helységben, valamint Arad, Bihar, Salagir és Satmar megyékben, kihasználva az általuk keltett terrort, a magyarok erőszakkal sorozzák be a védelem nélkül maradt román nemzetiségű lakosságot."

(Nem volt még ideje Brătianunak megtanulni a követelt Szilágy, Szatmár megyék román nyelvű elnevezését sem: Salaj és Satu Mare!)

„...A tűrhetetlen állapot miatt apellálok Excellenciád jóakaratú méltányossági érzelmeire, kérve, hogy a román főparancsnokság sürgős katonai intézkedéseket hozhasson fegyvertelen állampolgárai védelmének biztosítására."

I. C. Brătianu leveléből Pherekydének Bukarestbe.

I. C. Brătianu február 9-én - ugyanaznap, mikor beadványát a konferenciához a demarkációs vonal kiterjesztése miatt benyújtotta, a következőket közölte a helyettes román miniszterelnökkel:

„...Sajnos, a dolgok lassan haladnak előre, úgy a fegyverszüneti feltételeket, mint ellátási ügyünket illetően... A konferencián ismét szorgalmaztam a dolgot és felolvastam az Ön táviratait is...

Amint láthatta, a bolsevik kérdésben a dolgok összezavarodtak, a Prinkipo szigeten megtartott tárgyalások folytán. Ezek nem remélt segítséget nyújtottak a bolsevikoknak, és zavart keltettek a közvéleményben.

...A nagyhatalmak hajlamosak rá, hogy törvényszékké alakuljanak át, és mindenki sorsa felett ők határozzanak. Én személyesen nem kezdeményezhettem semmilyen fellépést ezen tendencia ellen, mert úgy vélem, erőkifejtésünket nem szabad elaprózzuk, amíg követeléseink *lényegét* nem realizáltuk... Az angolok és amerikaiak Észak-Bukovina és a Debrecen előtti határ kérdését is megkísérlik vita tárgyává tenni...

Ellátási probléma: mindössze két praktikus eredményt értem el. Egyik az, hogy Amerika lisztet küld, a másik egy megegyezés a kanadai kormánnyal, éspedig 5,5%-kal lehetőséget ad, hogy azonnal vásároljunk náluk agrárfelszerelést, vasúti anyagot 5-25 millió dollár értékben."

„Tovább kell vinni a demarkációs vonalat!"

„A Szatmár, Szilágy és Bihar megyékben elkövetett rémségek után a budapesti kormány fékevesztett bandái a marosvölgyi falvakba is betörtek. A Máramarossziget-Nagybánya-Csucsa-Zám térségben megadott új vonal, bár kétségkívül inkább veszi tekintetbe érdekeinket, a lezajlott események mégis azt bizonyítják, hogy ez a vonal is csak káros és veszélyes...

A magyar csapatok és a székely bandák száma napról napra növekedett. Azon a címen, hogy a demarkációs vonalat védik, állandóan a román falvakat rohamozták. Ezek az alakulatok, bár szerves részei a reguláris magyar hadseregnek, semmiféle fegyelmet nem ismernek, közönséges bolsevik bandák, akiket mesésen fizetnek, hogy a román lakosságot bántalmazzák... A magyar fővárosból kiinduló bolsevik uralom veszedelmes propagandát akar kifejteni a nekünk ítélt megyék lakosai között. A mi kötelességünk gátat emelni e propaganda elé, és a rendet, csendet biztosítani...

Íme, ezért sürgetjük párizsi képviseletünket, kérje az antant katonai főparancsnokságától olyan vonal megállapítását, ami jogos követeléseinknek megfelel."

(Ez 1919. február 22-én, egy hónappal azelőtt történik, hogy Magyarországon kikiáltják a Tanácsköztársaságot.)

Mihai Popovici, az Erdélyi Kormányzótanács tagja nyilatkozik az Adevărul *c. bukaresti lapnak a magyarok rémtetteiről.*

Az újságíró kérdésére, mit gondol, nem lehetne-e tenni valamit a magyarok önkényes eljárása ellen, Popovici azt feleli:

„Romániának ehhez kétségtelenül minden eszköze megvan, úgy katonailag, mint gazdaságilag. Utóbbi alatt értem, hogy megtagadjuk a szén- és petróleumszállítást a pesti kormánynak, és ezek nélkül a mai Magyarország egész ipara megbénul. Különben a híreket Párizsba továbbítják, ottani delegációnknak, és hisszük, hogy azok úgy a közvéleményben, mint az antant kormányzó köreiben visszhangra találnak." (*Adevărul,* 10 701. sz. 1919. február 12.)

I. C. Brătianu 1919. február 21-i jegyzékének szövegéből a békekonferencia román revindikációkkal foglalkozó bizottságához.

„Tardieu, Pichon és House uraknak!...

l. A szerb csapatok folytatják Bánát egy részének megszállását, ahol erőszakosságokat követnek el és megfélemlítik a szerb dominációval egyet nem értő lakosokat. El kell rendelni e csapatok evakuálását.

2. Szükséges és sürgős megadni az engedélyt a román csapatoknak, hogy elfoglalhassák a Románia részéről követelt területeket Magyarországon, *ahol a budapesti kormány zavargásokat provokál és szervezi a bolsevizmust.*

Ez az agitáció - annak ellenére is, hogy az antant győzedelmeskedett - folyik, Erdélyben és a Román Királyságban kiábrándulást és csüggedést okoz, akkor, mikor a román népet a nyomor fokozott erkölcsi erőfeszítések elé állítja.

Egy semleges zóna kijelölése ezeken a területeken csak elfedné a rosszat, s ahelyett, hogy azt gátolná, inkább bátorítja, mert a magyar bolsevizmus hirdetőit semlegességi előírásokkal tevékenységükben akadályozni nem lehet.

Másrészt a pénzügyi helyzet megköveteli e vidék elválasztását Budapesttől. A spekulánsok ott összeszedik a koronát, hogy aztán a román hatóságokat az okkupáció pillanatában az elértéktelenedett valuta beváltására kényszerítsék.

3. A román katonai hatóságoknak késedelem nélkül be kell menniük Dobrudzsába. Ez *Romániának nem vitatott tartománya,* és ott a bolgárok folytatják provokációikat és agitációjukat. A szövetséges katonai főparancsnokság ezt az állambiztonságunk megkövetelte szükségletünket sem elégítette ki."

(Dobrudzsa nem vitatott tartomány! Tehát vannak vitatott tartományok is? Például melyik? De különben is, vajon akad-e még egy szomszéd, amelyik nem provokálja 1919-ben a „kisemmizett", „mindenkitől elhagyatott" Romániát? - ahogy Clemenceau 1918-ban ezt az országot nevezte.)

„Drámai dialógus" Brătianu és Pherekyde között.

A Párizsban ügyködő román miniszterelnök és az őt Bukarestben helyettesítő Pherekyde Mihai között 1919 februárjában egy táviratváltás zajlott le.

Pherekyde február 19-én táviratozza Brătianunak:

„A fegyverszünet megszüntette a háborút, de nem számunkra szüntette meg... A rend bajnokai vagyunk, ez mindenki hasznára van, de ahelyett hogy segítenének bennünket, ellenségeinknek nézik el a fegyverszünet megsértését, ami a bolsevikoknak a malmára hajtja a vizet.

Hogy is nem értik meg, hogy mi a civilizáció ügyét védjük? Rendkívüli jóindulatot tanúsítanak azokkal szemben, akik a közös ügynek nem hoztak olyan óriási szolgálatokat, mint amilyeneket mi hoztunk..." („Finom" célzás a szerbekre!)

Brătianu választávirata Pherekydének február 25-én:

„Az Ön távirata ékesen kifejező összefoglalása mindannak, amit itt szüntelen magyarázok, amit a múlt héten is szóvá tettem a határmegállapító bizottság előtt a külügyminisztériumban, és amit holnap, kedden Versailles-ben is ki fogok fejteni, *ahol végre egy megoldást helyeznek számunkra kilátásba*." (Figyelem! születőben Versailles-ban a Vyx-jegyzék!)

„Ahol már megszűnik dobogni a román szív."

Az Erdélyi Kormányzótanács február 25-én felhívást közöl *Az Aradon kiöntött vér bosszúért kiált* címmel.

„Román Testvérek! Jöjjetek a mai nagygyűlésre! A jelszó: A kedvezőtlenül megállapított demarkációs vonalat odáig kell költöztetni, ahol már megszűnik dobogni a román szív!..."

Mária román királyné belesegít.

Az *Evenimentul* 1919. február 26-i számában Mária királyné utazásával kapcsolatban:

Franciaországban nyilatkozott Románia királynője a sajtónak. Köszönetet mondott Amerikának a segítségért, amit Romániának nyújt. Ama meggyőződésének adott kifejezést, hogy Romániában a nyomor, hála a szövetségeseknek, hat hónap alatt véget ér. „Azért jöttem Franciaországba, hogy a bolsevizmus elleni harchoz segítséget és támogatást kérjek... Megvalósítottuk álmunkat és a nép álmát..."

(N. B. A tizenöt szép bojárlány Párizsban maradt? A békét előkészíteni?)

Hogyan és ki hagyta jóvá a demarkációs vonal kitolását?

„A Versailles-ban 1919. február 27-én tartott ülésen a román delegáció - amely *kérte, hogy azon részt vehessen* - ismét rámutatott annak sürgős szükségességére, hogy Erdély azon részét, amely még mindig a magyarok birtokában van, a román csapatok elfoglalhassák, egészen a szövetségi szerződésben megállapított vonalig.

Ezen közbelépésünk nyomán a Szövetségesek Katonai Tanácsa, a Konferencia Legfelsőbb Tanácsának egyetértésével *(nem igaz!)* 1919. február 28-án a román okkupáció határát Szatmár-Nagyvárad-Arad vasútvonalra tolta tovább, anélkül hogy nevezett városok elfoglalását engedélyezte volna. Ezekben a városokban francia garnizonok lesznek. E vonal előtt és követeléseink vonalától öt kilométer távolságra lévő területet semleges zónának deklarálták. Elhatároztatott, hogy a szövetségesek keleti főparancsnoksága fentieket a román kormány tudomására hozza."

Ez a február 28-i határozat volt az akkor még el nem küldött Vyx-jegyzék.

(Fentebb bátorkodtunk megjegyezni, hogy az a hivatalos román állítás, mely szerint a Szövetségesek Katonai Tanácsa 1919. február 28-án a konferencia Legfelsőbb Tanácsának egyetértésével tolta tovább a román okkupáció vonalát - nem igaz. Csak március 17-én hozták a Legfelsőbb Tanács tudomására a konferencia Katonai Tanácsának február 28-án hozott döntését.)

I. C. Brătianu 1919. március 3-i memorandumai a konferencia Legfelső Tanácsához Erdély, Dobrudzsa, Bánát miatt:

A jobb összeműködés érdekében rendeljék alá a román okkupációs szektor szomszédságában lévő szövetséges csapatokat a bukaresti szövetséges parancsnokságnak.

Továbbá: „A Satmar-Nagfarad-Arad vasútvonalat, amelyik azért is fontos, mert az erdélyi hegyek lábánál terül el, ítéljék oda haladéktalanul Romániának."

„A magyar ügynökök erőszakosságainak és a román lakossággal szembeni rossz elbánásuknak megszüntetésére a semleges zónában okvetlenül szükséges az ún. nemzeti gárdák vagy egyéb létesítésű bandák eltávolítása, mert azok a legveszélyesebb helyzetet teremtik."

„Abszolút sürgős szükség van rá, hogy haladéktalanul határozat hozassék Bánátot illetőleg. A bánáti szerb okkupáció oda fajul, hogy ellenséges jelleget öltsön a román elemmel szemben: tömegesen deportálják a román lakosságot Szerbiába, rossz bánásmód van a fogházakban, a szerb adminisztráció és a szerb hadsereg visszaéléseket követ el, kényszerrekvirálásokat eszközöl, raktárakat és mindenféle anyagot szállít Szerbiába stb..."

„A Bulgáriával megkötött fegyverszünet óta a román hadseregnek nem engedték meg, hogy a román terület egy részére, éspedig Dobrudzsába, bevonuljon. Kétévi szenvedés után stb..." (Itt még egy csomó panasz következik, aztán:) *„A román hadsereg türelmetlenül várja dobrudzsai bevonulásának pillanatát, ahol az ott tartózkodó angol kontingensekkel együtt a rendet fogja fenntartani..."*

(Utóbbi kiemelt mondattal kapcsolatban akaratlanul gondolatasszociációnk támad, amit nem tudunk titokban tartani: a román nyelvben a koldusok külön zsargonjában a kéregető rendszerint ezt mondja: „Dă-mi şi mie", ami magyarul azt jelenti: „adj nekem is". Ezzel ugyebár a koldus azt akarja mondani, ne csak neked legyen, legyen nekem is.)

Brătianu 1919. március 6-i memoranduma Foch marsallhoz.

A békekonferenciának az 1919. március 3-i jegyzékekkel való bombázása után, Brătianunak csak kétnapos szünetéről tudunk, mert már március 6-án újabb, kiadós jegyzéket küld - ezúttal Foch marsallnak.

Ebben is az erdélyi magyar atrocitásokról beszél, és annak szükségességéről, hogy haladéktalanul változtatni kell a Magyarországgal megkötött fegyverszüneti feltételeket:

„A magyar forradalmi kormány, amelynek gróf Károlyi az elnöke, csak a magyarok nevében tárgyalhatott.

Ami a magyarországi románokat illeti, azoknak már 1918. október 18-án megvolt a szabályszerűen megalakított saját kormányzatuk, amit a magyar kormány és a Magyar Nemzeti Tanács is elismertek, és amelyik még a helyi, román nemzeti tanácsok megalakításához is segédkezet nyújtott."

Az egy mondatba sűrített diverziók és hazugságok szinte fenomenálisak. 1918. október 18-án nemhogy román „kormányzat" nem volt, de még a központi Román Nemzeti Tanács is csak a magyarországi forradalom másnapján, november elsején alakult meg Budapesten, és működni csak november 3-án kezdett, „átköltöztetve" Aradra.

Október 18-án más volt! Akkor jelentette be a RNP nevében dr. Alex Vaida-Voevod Tisza István jelenlétében a magyar parlamentben, hogy a magyar kormánynak nincs joga a románok nevében tárgyalni!

A burzsoá Román Nemzeti Párt nem román „kormányzat" volt, és az nem 1918-ban alakult „szabályszerűen", azt nem kellett „elismerje" sem a Károlyi-kormány, sem a Magyar Nemzeti Tanács, mert 1914-ben Tisza István ismerte el - elég későn, mert azelőtt is létezett, bár hivatalosan be volt tiltva.

Amit Károlyiék elismertek - el kellett ismerjék -, az a Gyulafehérvár után, tehát december elseje után Nagyszebenben megalakult Erdélyi Kormányzótanács - Consiliul Dirigent - volt.

De nézzük tovább a Brătianu-memorandumot:

„...*Hasonlóképpen* ismerte el írásban a magyar kormány - Károlyi aláírásával - a szebeni román kormány képviselőjének hivatalos minőségét. Mindezt a román nép jogának értelmében, hogy önmaga kormányozza magát, jog, amit a budapesti forradalmi kormányszervek több ízben is elismertek. A december 1-én megtartott gyulafehérvári nagygyűlés után a Román Kormányzótanácsot a magyarországi román nép elfogadta. Eszerint tehát ennek jogi és nemzetközi helyzete annál is inkább rendezett volt, mivel a Romániával való egyesülés közelebb hozta ezt a Kormányzótanácsot a szövetséges hatalmakhoz, és mert Románia kormánya azt királyi dekrétummal is konfirmálta...

...Ennek ellenére Károlyi magyar kormánya a Franchet d'Esperey-vel folytatott belgrádi fegyverszüneti tárgyalásaikor román területekről, román ügyekről tárgyalt, noha ez nem tartozott feladatai közé. És sikerült neki olyan feltételeket elérni, amelyek a románok számára veszélyesek..."

Továbbá:

„Március 14-én a román kormány Bukarestből táviratilag értesíti a Párizsban tartózkodó román delegációt a következőkről: A Szalonikiben székelő antant katonai főparancsnokságát valóban értesítették, hogy Erdélyben meg kell változtatni a megszállási vonalat, de először meg kell várni a magyar csapatok visszavonulását e vidékről. Csak ennek megtörténte után küld a főparancsnokság egy szövetséges tisztet Szebenbe, aki kísérni és ellenőrizni fogja a román csapatok bevonulását. A sok huzavona bizonyosan véres és vad jelenetekkel és azzal jár majd, hogy a magyarok az általuk kiürítésre kerülő területekről mindent el fognak hurcolni..."

Ugyanaznap Brătianu bead egy memorandumot Clemenceaunak és Berthelot generálisnak, amelyben könyörög - és zsarol is -, hogy küldjék már el azt a Vyx-jegyzéket. Íme a beadvány:

I. C. Brătianu román miniszterelnök, a párizsi román delegáció vezetője 1919. március 14-i, Clemenceau-nak, a Négyek Tanácsa elnökéhez és Berthelot generálisnak küldött jegyzéke szövegéből:

„A román kormány a legaggasztóbb híreket kapja Oroszországból. Jól szervezett bolsevik bandák, tisztek vezetése alatt - akik között német tisztek is vannak - támadást készítenek elő Románia ellen. Információink szerint a magyarok és a bolsevikok megegyeztek a Románia elleni támadás megszervezésében.

Ilyen helyzet ellenére a román hadsereg létszáma elégtelen, és azt a felszerelés- és élelemhiány miatt növelni nem tudja. Mi vagyunk az utolsó gát a bolsevizmus ellen.

Erdélyben és Magyarországon az új semleges zóna határait február 26-án szabták meg; a román kormánnyal csak március 8-án közölték azzal a megjegyzéssel, hogy a francia parancsnokság rendelete nélkül a román hadsereg nem vonulhat oda be, és hogy minden esetben meg kell várnia, míg a magyar csapatok visszavonulnak. Franchet d'Esperey tábornok még hozzáfűzte, hogy egy francia generálist vagy más főtisztet fog kiküldeni, hogy a helyzetnek megfelelően a helyszínen intézkedjék.

Közben a magyarok elhagyják az országot. Agitációjuk és rablásaik, amelyeket elkövetnek, növekedőben vannak. Szükség van sürgős intézkedésekre, amelyek kényszerítik őket, hogy a rablásokat beszüntessék, s amit elvittek, adják vissza."

*

Hírek a demarkációs vonalról:

Bukarest, március 6.: „A demarkációs vonal áthelyezéséről ideérkezett nagyszebeni hírek nagy lelkesedést váltottak ki az egész országban."

Brassó, március 6.: „Holnap Brassóban nagy meetinget rendeznek, ahol az el nem foglalt területeken elkövetett magyar atrocitások ellen fognak tiltakozni, és kérni fogják a segítséget.

A magyarok harcias agitációjáról van szó, amit azon a vonalon túl fejtenek ki, ahol a fegyverszünet hadseregeinket megállította. Ez Arad, Bihar, Szilágy és Szatmár megyék egész román lakosságának létét fenyegeti. Természetesen ez a helyzet legjobban a Kormányzótanács elnökét, Maniu Gyulát nyugtalanította, aki a bukaresti kormánynak állandóan jelentette a magyar túlkapásokat..."

Brătianu Lloyd George-dzsal egyezkedik.

Brătianu a következőképpen sűrítette a megvalósítandó teendők felsorolását:

1. Határozott magatartás Pesttel szemben. Rájuk kell ijeszteni egy azonnali akcióval, és kötelezni kell szolidaritásra az Ausztria-Magyarország felbomlásából született összes államokat, de különösen Jugoszláviát, hogy az akcióban részt vegyen.
2. Azonnali segítség a lengyeleknek és a románoknak. Ami Romániát illeti, ez a segítség kétféle kell legyen: erkölcsi, ami a király és a kormány tekintélyének növelésében áll, és anyagi: a hadsereg és a lakosság élelemmel való ellátása.
3. A nagyhatalmak nyilvánítsák ki irántunk szolidaritásukat a bolsevik fronton. Küldjenek annyi katonai alakulatot, amennyit jelen körülmények között küldeni tudnak. Ez nemcsak azért szükséges, mert magunk nem rendelkezünk elég haderővel, de azért is, mert a szövetséges zászlók jelenléte azt a tekintélyt fogja biztosítani, amelyik elbátortalanítja az ellenséget...

Brătianu úr a beszélgetést Románia *új* követeléseinek rövid expozéjával zárta, kiemelve különösen *„a Dnyeszter folyót, a Maros és a Tisza torkolatait - mint Románia biztonságának és természetes fejlődésének elengedhetetlen határait..."*

„...Március 25-nek estéjén Lloyd George közli Brătianuval, hogy az angol kormány 100 000 darab katonai felszerelést bocsát Románia rendelkezésére. Ugyanakkor Lloyd George - mint a konferencia soros elnöke - bizalmasan azt is közli Brătianuval, hogy a szövetségesek erélyes katonai akcióra határozták el magukat a magyar bolsevistákkal szemben."

*

„Magyarországon a bolsevizmust a burzsoázia szervezi...”

Az *Evenimentul* 34-es száma 1919. március 29-én ezt írja: „A kormány hivatalosa, a *Viitorul* közli, hogy a represszáliákat Magyarország ellen az őt körülvevő szövetséges országok fogják alkalmazni. A represszáliák gyorsak lesznek, hogy a bolsevik akciót megakadályozzák. Kétségen kívüli bebizonyítást nyert - úgy a volt Károlyi-kormány irataiból, mint a mostani kormány közleményeiből -, hogy Magyarországon a bolsevizmust a magyar burzsoázia szervezte, abban a reményben, hogy így kijátszhatja a békekonferencia határozatait.”

Lloyd George-nál tett látogatása után néhány nappal, 1919. március 29-én, Brătianu a következőket táviratozza helyettesének, Pherekydének, Bukarestbe:

„A pesti események szempontjainak igazságát új megvilágításba helyezték. *Természetesen kihasználtam e körülményt újabb szorgalmazásokra,* különösen az angolszászoknál, ahol eddig ellenállásba ütköztem. Remélni lehet, hogy a bolsevik veszély miatt az egész román helyzet azt a fontosságot kapja, amit kapnia kell.”

Március 30-án, a Legfelsőbb Tanács szóbelileg közli Brătianuval, a román delegáció vezetőjével, hogy a Németország körül támadt nehézségek megakadályozzák a szövetségeseket abban, hogy Magyarországra vonatkozólag valamiféle határozatot hozzanak, továbbá, hogy a nagyhatalmak közül kettő nem hajlandó oda hadsereget küldeni, és különben is, a budapesti kormány készen áll tárgyalásokra, sőt biztosítékot ad, hogy nem támadja meg Romániát.

Odessza ürügyén zsarolja Brătianu a békekonferenciát - a magyar ügyben.

A román kormány a bukaresti szövetséges parancsnokság kérésére román csapatokat küld Oroszországba az odesszai szövetséges csapatok összeköttetésének biztosítására. A bolsevikok hadserege Dél-Oroszországban kergeti a szövetségeseket, a Dnyeszternél Odesszát és a román határt fenyegeti...

1919. április 4-én a román delegáció megküldte a konferenciának a Bukarestből érkező és a bolsevik csapatok odesszai akciójára vonatkozó táviratmásolatát, amelynek a szövege a következő: „Odesszától nyolcvan kilométerre északkeletnek újabb hatalmas támadást indítottak a bolsevik csapatok. A Berezov térségében levő francia egységek előbb ellenálltak, de aztán visszavonulni voltak kénytelenek. *Abszolút elengedhetetlen, hogy sürgessék a magyar csapatok visszavonulását a konferencia által megállapított semleges zóna mögé, és őket a teljes leszerelésre kényszerítsék. Csakis ilyen körülmények között állhatnának ellen sikeresen a román csapatok Keleten.”*

„Összetépett női szívek.”

A magyarok rémtettei a címe annak a felhívásnak, amit a Román Hölgybizottság (Comitetul Doamnelor Române) tett közzé és amit az *Adevărul* című bukaresti lap is publikált 1919. április 7-i számában.

„Nem volt elég a szenvedés és kín ezer éve, amikortól Árpád utódainak barbár hordái Románia testéből kitéptek és tortúrának vetettek alá egy részt...?

...Egy egész nép verődött most bandába, és vetette magát rá a hős hadseregünk által még el nem foglalt román tartományokra. Rabolnak és kínozzák a lakosságot... Még halottaink sem részesülhetnek keresztényi temetésben...”

*

Párizs: Bernből jelentik, hogy a román újságok tiltakoznak a budapesti bolsevik főnök ama nyilatkozata miatt, amely azt merészeli állítani (románul: pretinde), hogy Magyarország nincs háborúban a szövetségesekkel. „Ennek a nyilatkozatnak az a célja, hogy elaltassa a szövetségesek éberségét, és hogy egy erős Vörös Hadsereget szervezhessenek közben."

„A magyarok visszavonulnak: Jelentettük a napokban, hogy a szövetségesek ultimátumot adtak a magyaroknak, vonuljanak vissza a demarkációs vonal mögé. Ennek következtében a magyarok kiadták a rendeletet a bandáknak a visszavonulásra..."

„A magyar bandák kivonultak a Maros völgyéből, Soborsin-Arad körzetéből. Aradot és Szegedet a francia csapatok szállták meg. E két városból a magyar csapatok északra, Békéscsaba és Gyula felé vonultak vissza, a Fehér-Körös környékén; Halmágytól Gurahoncon át Gyula felé a magyar bandák szervezetlenül vonultak vissza, és fosztogatják a román lakosságot...

Csucsa-Zilah-Szinérváralja vonalon nem kezdték meg a visszavonulást. (Ez a Kratochwill vezette székely hadosztály.) Itt naponta mindkét oldalról lövöldözések vannak. Utóbbi napokban mindenütt visszavertük az előőrsök akcióit, és vereséget okoztunk a magyaroknak."

„A román csapatok készen állnak és leírhatatlan lelkesedéssel várják a megindulást elrendelő intézkedést."

1919. április 9-én az *Adevărul - Béla Kun Magyarország határairól* címmel - a következőket írja:

„A *Daily News* egyik tudósítója beszélgetést folytatott Kun Bélával, aki neki a következőket jelentette ki: A magyar szovjet-kormány szeretne barátságos viszonyt fenntartani a szövetségesekkel, de azt akarja, adják meg a Magyarország területén élő lakosságnak azt a jogot, hogy maga határozzon jövőjét illetően. Még hozzátette, hogy a magyar kormánynak nincs szándékában a jelenlegi magyar határokhoz ragaszkodni. E téren a bolsevik program lehetővé teszi neki, hogy liberálisan járjon el - teszi hozzá az újság."

Az *Adevărul* nem veti fel a kérdést, hogy akkor meg minek az a lázas katonai készülődés a Magyar Tanácsköztársaság ellen?

1919 Bukarestben
(De előbb Vízaknán)

Aszpázia a karácsonyt a szülői házban akarta tölteni, s magával hozta Alexandru sógor üdvözletét, valamint a közös feljegyzéseket, amelyben, hol ő, hol Aszpázia jegyzetelnek első személyben.

Üdvözlés nincs, mert Aszpázia kézbe adta a naplófélét, ezzel a meglepett karkitárással: - Istenem, de megöregedtél, Gyuricám!

Gyurica nyelvén volt valami hasonló megállapítás nénjéről, de csak ennyi lett belőle: - S kedves „néném", te mindössze három esztendővel vagy nálam idősebb.

Aszpázia magával hozta hatesztendős leányunokáját, Agatha lánya gyermekét.

- Kiköpött olyan, mint te hatéves korodban, Gyuricám.

György hosszan nézte a leánykát, de semmi hasonlóságot nem talált a maga egykori lénye s az unoka között, aki le nem tagadhatóan közös leányuk gyermeke, tehát az ő vérunokája is.

Bár ottlétük alkalmával végig kedves volt a kislánnyal, megszeretni nem tudta. Egyszer-egyszer azért megsimogatta haját, de soha nem szólította nevén. Ezért talán nem is érdemes néven nevezni őt, úgysem fordul elő többé.

Ezt a „nagyapai" kedvességet a leányka felvetett, ámuló tekintettel fogadta, mint aki szóbeli folytatását várja a hajsimogató kéz érintésének.

Mindez így történt az utolsó napokiglan, de nem a legutolsó három napon.

E napok elsejének hajnalán György fölneszelt, hogy könnyítenie kellene magán, ágyából kitápászkodva a konyha felé igyekezett, hogy onnan a hátsó udvart keresse. Gondolatai között az enyhülés szándékain kívül ott lappangott az önészlelés ténye: régen volt tagom ily hatalmas. Amint méreteitől függetlenül lehet hatalmas, ami egyébként az életkorral együtt mulandó.

Vagy a neszre, vagy ösztönös együtteszmélésre késztetve a rejtőzködő zsigeri hajlamoktól a szobáikat elválasztó közös térbe lépett Aszpázia is, éppen abban a pillanatban, mikor György tétován megállt, nehogy hirtelen mozdulattal zajt okozzon.

Támaszt kereső, kitárt karja Aszpázia fölemelt két karja alá siklott a hónaljig visszacsúszott hálóköntös nyiladékában.

Sóhajtásnyi ideig csak vállára borult „öccsének", aki szilárd mozdulattal magához szorította. Ebben a pillanatban született meg, s egyszerre mindkettőjükben a kérdés: „Hol légyen?"

Súgás nélkül György szobájában s ágyában egyeztek meg. Erre elég volt Aszpázia combjának egy súrlódó mozdulata, s ezzel Györgyben a kezdeti könnyebbülést kereső feltápászkodás az enyhülésnek egy más, hevesebb lehetőségévé csúszott át.

Nem látva egymást a hajnali derengésben, megfeledkeztek életkoruk illendőségeiről, azok az emlékek törtek elő, amikor hajdan, valamikor, kevésszer, szilajul engedték át magukat egymásnak. Először s eddig is mindig Aszpázia irányításával s akarata szerint. Most, először most mondhatta a 72 éves asszony, hogy a szeme előtt egykor fölserdült férfi támadó készségével útonállóként elsodorta őt. De sem szégyen, sem tiltakozás nem tartotta vissza attól, hogy a támadás által készített beteljesülésből részesedjék.

Mert kezdeményező mindig ő volt, soha nem bántotta gyermekkénti időtől imádottját, de most, hogy a fölgerjedt „erőszak" ellen mégis tegyen valamit, nyakán és vállán éles harapásokkal tépte „öccse" húsát és ingét.

Az időről teljesen megfeledkeztek, mert kiestek belőle. Külön-külön sem, de együtt méginkább, ama néhány alkalommal még ily hosszan nem törekedtek a mennybemenetel másodperceinek bérceire föllihegni, az oxigénszegény magasba, ahonnan még lezuhanni is boldogság.

Nem vették észre, hogyan is figyelhettek volna reá, a leányka, nagyanyja melegét nem érezvén a szomszéd ágyban, megriadt, s a közeli másik szobából átszivárgó neszekre ágyról szállt s megindult. Ki tudhatta volna, hogy másodpercekig vagy negyedóráig állt ott a derengésben, megbizonyosodni, mi történik az egyenletes, halk recsegéssel szenvedő ágyon.

Amikor valami halk nyöszörgő szó nyomán megbizonyosodott felőle, hogy nagyanyja az, akit eltakarva sejtett betoppanása óta, sikoltással vetette magát a látható lény hátára. S karmolva és zokogva azt visította: - Eşti rău! tu pe bunica mea nu o necăji! (Rossz vagy! te ne bántsd az én nagymamámat!)

György pillanatokig még mozdulatai lendületébe ragadt, de Aszpázia nyomban ocsúdott, s az eddig ölelő két karja minden erejével kezdte most lehántani magáról társát: - Eressz! Eresszél! - kiáltotta magyarul.

György is tudta most már, hogy az ágyról nem lefelé kell hengerednie akaratlan látványul, hanem befelé, a fal felé, szabad tápászkodást engedve Aszpáziának, hogy lecsendesítse, megvigasztalja unokáját.

Ezt a jelenetet másnapra mindhárman elfeledték. (Bár ki tudja, a leánykában serdülése táján nem ébredt-e fel a nyilván álomlátássá süllyesztett emlék.) Másnap vagy harmadnap, de nem sokkal a Bukarestbe indulás előtt, megkérdezte Aszpázia:

- Gyuricám, te miért nem szereted ezt a kislányt?

- De hiszen szeretem - s ismét megsimogatta a sötétszőke, copfos fejecskét.

- Látod, hogy elkapja a fejét szegénykém!

Ez persze nyilván nem igazolta a nagyanyai föltevést, ezért folytatni kellett: - Miért idegenkedik tőled a kis szívem?

- Mert több a kelleténél benne a Stefanescu...

Ez meggondolkoztatta Aszpáziát.

- Negyedrésze mégis csak te vagy.

Ennél tovább soha nem jutottak.

*

Január 1. Az a hír terjed, hogy Brătianu Belgrádba utazott, tárgyalni Bánát ügyében. Házassági terv Mariora hercegnő és Sándor trónörökös között. St. Aulaire támogatja Brătianut, de Párizsban nincs nagy rokonszenv iránta. Barátságban kell élnünk a szerbekkel, ám nekik el kell felejteniök, hogy szlávok, ebben a barátságban.

Január 3. A karácsonyi ünnepek alatt zavargások voltak Ploeşti-ben, a katonaság a tüntetők közé lőtt. A liberálisok eláztatási kampányt indítottak Take Ionescu ellen.

Torontál a szerbeké, már alá is írtak ilyesmit.

A franciák minden alkalommal nyíltan kimondják, hogy nem értenek egyet az angolokkal.

Január 4. Olyan hírt kapok, hogy Ghicát bízzák meg kormányalakítással, aki nyomban konkordátumot köt Lucaci atyával. Ez hárommillió román katolikust jelentene. Ezek zöme az erdélyi görög katolikus lenne, s a néhány százezer moldvai csángó. Stirbey is lelkes híve lett a katolikus ügynek.

Az ünnepek alkalmával a király a iaşi-beli szegények részére ötezer lejt kegyeskedett küldeni. Az összegért kukoricalisztet vásárolnak, azt fogják kiosztani. Az uralkodó tíz vagon tűzifát is ajándékozott a iaşi-i palota készletéből.

A király keresi kitagadásának dokumentumait. Rendezni akarják ezt az ügyet. Netzhammer elmondta a napokban, hogy Fasciotti, az olasz követ is ebben az irányban dolgozik.

A liberálisok Miron Cristeát metropolitának akarják megtenni.

Az erdélyiek Rómába küldik Niculescu kanonokot, és szabályozni akarják a kapcsolatokat Rómával.

Január 6. Az élelmiszerárak emelkedése és a kenyérhiány egyre nagyobb elégedetlenséget szül.

Irina Butculescu értesít: Újabb - 32 főből álló - román katonai csapat indult el a franciákkal Odesszába. Nem volt se ruhájuk, se bakancsuk, semmiféle felszerelésük. Intézkedtem. Ha nem teszem, szégyenszemre úgy indítják el, ahogyan voltak. És a tegnapiak és a tegnap-előttiek? - kérdem. A válasz: azok gatyában indultak el. Azt mondja Irina Butculescu, hát akkor nem csoda, ha kibújik belőlük a bolsevik.

Január 7. Távirat jön Poincaré-től, de nem válasz a király táviratára, mert azt P. nem kapta meg. Előfordul a távirat szövegében ez a kitétel: „Je ne doute pas que pour une paix intérieure, le peuple roumain trouvera la consecration de son unité nationale."

Ma Niculescu kanonok Rómába megy, nagyon lelkes híve a román nép áttérésének a római egyházhoz. Biztosítottam, hogy nem nézem rossz szemmel ezt az áramlatot. Duca állítólag azt mondta, hogy Ghica és Lucaci nem voltak felhatalmazva a konkordátumra.

Január 8. A Quay d'Orsey-en egyhangúlag Clemenceau-t jelölték a béketárgyalások elnökének.

Arion el volt keseredve, hogy testvérét letartóztatták.

Carol trónörökös házasságát semmisnek mondták ki a törvényszéken. A tárgyalás zárt volt, a fiatalasszony nem védekezett. Pénz? Talán a herceg ígért neki valamit későbbre?

Theodor Mihali Bukarestbe érkezett, hogy a király és a királyné elé járuljon. Engem is felkeresett. Mindketten elmeséljük, mi történt velünk a legutóbbi találkozás óta. Csodálkozik kegyvesztettségemen, pedig mindenki tudja, hogy megmentettem a királyt és a trónját. Nem rejtette el a király előtt, hogy ma ennyi gyűlöletet és meg nem értést talált itt. A király: megnyugszanak, meg fogják érteni egymást, de sokan vannak itt, akik vétkeztek. Mihali: *de ki nem vétkezett, és ki nem tett olyan kijelentéseket, amelyeket ebben a pillanatban már nem tenne meg?* Aztán elmondja, hogy egy ideig egy kicsit félreállították, de most *azt akarják, hogy őhozzá tartozzon Észak-Erdély. Maniu okos ember, de határozatlan. Ő nem tett semmiféle kompromittáló kijelentést, mert katona volt.* Nagy pénzügyi zavarok. Nagyon a Brătianu markában van. *Goldiş a legintelligensebb* és a legtehetségesebb. De ami a jellemet illeti: *aljas.* Szövetkezett Vaidával, hogy kibuktassa Mihalit. Ő tette a legkompromittálóbb kijelentéseket. *Írt a magyar belügyminiszternek, hogy szörnyűség, micsoda irredentizmus folyik.* Vaida pedig elárulta. De ma már kibékültek. Ha nem találnak megoldást Erdély élelmi-szerhiányának enyhítésére, és ha nem találnak pénzügyi alapokat, kitör a forradalom (a korona egyenlő 50 banival). Az emberek (férfiak) távol vannak, és téves arra számítani, hogy egy új érát lehet bevezetni. *A Consiliul Dirigent legjobbjai a román miniszterek befolyása alatt állnak,* akik kitüntetésekkel és egyéb ajándékokkal kábítják el őket. A román katonák csodálatosan viselkedtek, *a magyar mágnások ragaszkodnak a románokhoz, és jól bánnak velük.*

Távolléte alatt Bukarestben a kormány ideiglenes vezetését Brătianu jó barátja, az akkor már 77 éves Pherekyde Mihai vette át. Nekem sógorom, néném által. Pherekyde, mint összekötő partner Brătianu és Maniu között, igen nagy szerepet játszik.

Az amerikai élelmező szerv erélyes intézkedéseket tett Szerbia és Románia ellátására vonat-kozóan... A marseille-i kikötőben 35 000 tonna élelmiszert rakodtak Románia részére. Ez az első szállítmány, a többi következik... Take Ionescu és Beneš megtárgyalták a szállítások beosztását.

„Ukrajnában Petljura bolsevik bandái" (nono!) „folytatják a rablást. Tiraspol és környékének falusi lakossága csapataink segítségét kérte. A nemzeti tanácsok, sőt az egyházi intézmények is, az el nem foglalt területekről táviratilag kérték segítségünket az anarchia ellen." (Láthatjuk,

a Dnyeszteren túl is vannak ilyen területek!) Ugyanott: A román kormány hivatalos közleménye.

Január 10. Mihali megmutatja Goldiş egyik levelének másolatát, felajánlja, hogy nekem adja, és használjam fel, ha szükségesnek tartom. Pénzügyi dolgokról van szó, ha nem kap „alapokat", akkor nem „veszi át a hatalmat". A kasszában húszezer korona van és a kiadások tízmillióra rúgnak.

Január 12. A kormány ad „alapokat" az erdélyieknek. Azonnal ötmilliót kaptak, és meg lett nekik még tizenötmillió ígérve. Furcsa dolog: az erdélyiek külön akarnak kölcsönt kérni. Ez a különállásnak egy megnyilatkozása.

Brătianu nem ad életjelt magáról. Nem lehet semmit sem tudni, mi megy végbe a konferenciákon. A leveleket sokszor egy hét késéssel kézbesítik.

Coanda generális Párizsba utazik.

Január 13. A békekonferencia protestált azok ellen, akik fegyverrel akarták elfoglalni a vitatott területeket. Ez pont minket céloz meg. Most már értem, miért álltunk meg az erdélyi előrenyomulással.

Margineanu generális azt mondta, hogy februárban általános mozgósítás lesz, mert Erdélyben nem lehet az ottani emberekből felállítani egy hadsereget, mert nagyon nagy szükség van emberekre Besszarábiában, és mert nem olyan rózsás a helyzet Nagy-Romániában, mint ahogyan azt ígérte Brătianu úr.

A franciák és az angolok itt olyanok, mint macska és az egér. Nem is köszönnek egymásnak. A németek és az osztrákok nem voltak ennyire egymás ellen.

Január 15. Pontosak voltak az információim: január 8. és 9. éjszakáján a besszarábiai rutén községek fellázadtak. A román hatóságokon rajtaütöttek és leölték őket. Poetasu generálist is ilyen módon ölték meg. Az egész körzetben nagy a fejetlenség.

Vihar, hideg. Nincsen hús. Ezt közzétették. Valaki kiderítette, hogy azért volt hús, de azt éjjel osztották ki a kiválasztottaknak.

A katonaságban fejetlenség, rendetlenség, felszerelés hiánya.

A főhadiszállásról jelentik, hogy Besszarábiában csapataink folytatják műveleteiket. Igen, bosszúállási műveleteiket!

Január 17. Kontz alezredes meglátogat. Sovány, ápolatlan, nyomorúságos kinézetben kér, hogy járjak közbe Pherekydénél. Akkreditált volt a budapesti Nemzeti Bizottság részéről. Még novemberben megígértek neki és társainak egy vonatot, hogy visszatérhessenek a hazájukba. 170-en várnak a legnagyobb mocsokban a volt Hôtel de France-ban az elindulásra, és ki vannak téve a legmegalázóbb rendőrségi zaklatásoknak.

Este beszélek Fasciottival. Azt ajánlja, ne interveniáljak Kontzért, ne kompromittáljam magam, majd ő elintézi. Sajnálatosnak tartja, hogy Ausztria olyan elesett, hogy nem is találni, hogy hol van! Nem kívánatos az ilyen mértékű legyengülése.

Január 20. Fasciotti azt mondja, hogy találkozik Barclay-jal, és megemlíti neki Kontzot.

Coanda szerint a magyarországi bolsevizmus miatt nincs közlekedés Pest és Bécs között.

A kirajzolódó népszövetség szerepe is egyre világosabb: az öt szövetséges ügyeinek intézője lett a legyőzöttekkel szemben. A Népszövetség dönti el a gyarmatok sorsát, az ázsiai országok rezsimjeit és konfliktusainkat szomszédainkkal. *A békekötés a németekkel már csak egy*

vakbél. Kulcsa lehet a jövő békéjének, kivéve, ha az öt nagyhatalom nem vész össze egymással.

Gomoiu doktor megállapítása szerint a Teatru téren lelőtt tüntető munkások a golyót mind a hátukba kapták. Hogy egyetlen katona halt meg, az is hátulról kapta a golyót, és ugyanolyan golyó volt benne, mint a munkásokban, az valószínűleg véletlen volt, a társai lőtték le.

Intik a lakosságot, óvakodjék azoknak a bujtogatásaitól, akik az országot - az idegenek érdekében - az anarchia karjaiba akarják kergetni. A kormány fenn fogja tartani a rendet, meg fogja akadályozni az ellenséges kísérleteket... és felszólít mindenkit: építsük fel együtt az igazságra, demokráciára, rendre támaszkodó Nagy-Romániát...

Iaşi-ban forradalmár bandát fedeztek fel, amelyik izgató, rendbontásra bujtogató manifesztumokat osztogatott. Letartóztatták, és katonai börtönbe küldte a hadbíróság Iancu Iliescu Turnu Severin-i illetőségű szabót és a Dolj megyéből való Hagiu fivéreket.

A bukaresti zavargások óta nálunk is beszélnek a bolsevizmusról... ennek ügynökei már a határokon túl is dolgoznak... Hál' Istennek a mi népünk mindig is illedelmességről, jó magaviseletről tett tanúságot... ezért lehetünk biztosak benne, hogy nálunk nem fogamzik meg a bolsevik métely. Azt a néhány városi anarchista gyomot pedig nem lesz nehéz kiirtani.

Január 15. A Bulgáriát megszálló francia csapatokat Bánátba helyezték át a szerb csapatok leverésére.

Besszarábia északi részén folytatódnak a hadműveletek a bolsevik bandák ellen, akiknek nagy veszteségeik vannak - jelenti a román főhadiszállás 1919. január 12-én.

A francia-román csapatok elfoglalták Kijevet.

Berthelot generális Odesszába utazott.

Január 20. A csendőröket, akik meggyilkolták a letartóztatott munkásokat, a bíróság felmentette, mert azzal védekeztek, hogy ellenszegültek parancsaiknak. Tucatnyi embert küldtek a Legfelső Bíróság elé, mert felkelést szerveztek és izgattak a király ellen.

Január 25. Take Ionescu visszatéréséről beszélnek. Pedig politikailag már halott volt.

Január 27. Berthelot generális Odesszába ment. Rosszul állnak a dolgok Ukrajnában. Tiraspolnál majdnem egy egész batalion franciát megsemmisítettek. Két bataliont kellett odaküldeni, hogy helyreállítsuk az egyensúlyt. Egyébként egyáltalán nem halad a franciák önkéntes toborzása Kelet számára. *A kereskedelem és a diplomácia azért működik. Nagy szállítmány parfüm és szappan érkezett.* Mikor és hogyan? De van. Egy szappan 50-60 lej. A púder 100 lej. A Hubigant parfüm 1200 lej üvegje.

A Jokey Club első ülése jobb volt, mint hittem: 93 tag jelent meg és 30 rokonszenvező.

Január 30. Victor Antonescuval Iaşi-ba utazunk, és az úton naivul meséli el, hogyan szőttek összeesküvést St. Aulaire, ő és a király a kormányom ellen.

Február 1. Váratlanul meglátogat Stirbey. A királyról beszélünk, mindent az ő nyakába akarnak varrni. A letartóztatásokat és a kivégzéseket a franciák rendelik el. Ez érthetetlen... egy divízióban harcoltunk... Stirbey határozott véleménye, hogy nagy hiba lenne Németországot teljesen elidegeníteni.

Egyébként rosszabbodott a helyzetünk a konferencián. Wilson és Lloyd George két hétre elutaztak. Talán egy nyugodtabb helyet keresnek, mint Franciaország a tanácskozás folytatására? Gabriele d'Anunzio dühös Angliára és Franciaországra a túlzott szerb támogatás miatt.

A királyné utazni akar. Kérte az érintett kormányok hozzájárulását, de az csak késik.

Február 5. Azt mondják, hogy a frontról hazatért katonák kiéhezetten, meggyötörten rávetették magukat falusi elöljáróikra, és nem találva semmit, raboltak, fosztogattak a gazdálkodóknál, magyarra, románra, szászra való tekintet nélkül.

Németországnak új feltételek szerint kellett aláírnia a fegyverszünetet, úgy, ahogyan Foch generális diktálta. Minden vitalehetőséget visszautasítottak, és minden halasztási kérelmet is. Franciaország nagyon keményen kezeli Németországot. A hadifoglyok visszaadását is elutasították.

Február 7. Nem kapjuk meg a francia kölcsönt addig, amíg a zsidókra vonatkozó honosítási új törvényt meg nem szavaztuk. Brătianu állítólag táviratozott, hogy ezt az ügyet sürgősen intézzük el.

Clemenceau-t merénylők célozták meg, de csak könnyebben sebesült a vállán. Gyalog tudott hazatérni.

Sajnálatos hír: a katonák mindenütt lopnak, rabolnak. Azt mondják, hogy csak a zsidókba kötnek bele, de nem igaz, mert a vonatokon is mindenkinek veszélyes utazni.

Öt napja nem tudtam tüzelőhöz jutni. 13 fokos hidegben dolgozom.

Sógornőm találkozott ma a királynéval. Azt mondta, 5-6 napot tölt Párizsban, mert sok mindent kell intéznie, s ha kell, tovább is marad. Londonban úgyszintén, de ott bizonyosan több időt kell töltenie, mert sok mindent helyére kell tennie az ország ügyében.

A Radio de Lyon komolyan veszi Clemenceau sebesülését. Helyettesről beszélnek, Albert Thomas és Klotz kerültek előtérbe. És Tardieu! Az első kettő szerencsétlenség lenne számunkra. Thomas tudja, hogyan bánunk a román szocialistákkal, és Klotz Tudja, hogyan bánunk a zsidókkal.

Hírek Amerikából: nem akarják túlságosan legyöngíteni a németeket, vagyis *csak annyira, hogy 15 év múltán talpra álljanak.* Két hónap alatt végezni akarnak a béketárgyalásokkal.

Február 10. Besszarábia és Ukrajna nem megy. Biztos francia forrásból tudom.

Február 11. Négy amerikai katonaorvos kíséri vissza a német Breslauban lévő román foglyokat. Nagy nehézségek a magyarországi szakaszon. Az a véleményük, hogy a magyarok gorombán viselkednek, de meg kell törni őket. A lapok tele vannak száz román legyilkolásával Şiriában (Arad vm.), továbbá a magyarok vonatokat siklattak ki, kurírokat gyilkoltak meg stb...

Február 14. Barátaimtól tudom, hogy a szerbek nem bocsátják meg Brătianu mesterkedéseit. Az elején ők szabadon hagyják a magyarokat (megértettem, hogy kezet nyújtottak feléjük).

Február 16. A Renaşterea egyik levelezője Szebenből, bizonyos Hodos, megkeres. Nálam ebédel. Lapja bátor. Nyíltan bírálja adminisztrációnk vad módszereit, nem félt leírni, hogy felkészületlenül mentünk Párizsba. Hodos elmondja, hogy *csak a liberális újságok érkeznek meg Erdélybe, a mienk nem. Predealnál van egy speciális cenzúra* (a kormányé)*, amelyik elégeti a feleslegesnek ítélt anyagot.*

Hírek Párizsból: *Torontált elveszítettük.* Misu magatartása siralmas volt, az egész aktivitása az volt, hogy Take Ionescu aljasságait terjessze. *Take-nak volt egy barátsági terve a szerbekkel, amely szerint megelégedtek egy hídfővel a Duna bal partján, s ez Belgrád miatt kellett. Minden* összeomlott Brătianu jövetelével, és mindent el fogunk veszíteni Torontálból.

Ami a bukaresti békét illeti, Párizsban tudtak róla, és Masarýk azért nem adott két szlovák divíziót a románoknak, hogy megerősödjék a jobbszárnyuk, mert tudta, hogy Brătianu tervezte a békét a németekkel.

Február 20. Párizsból jött úrhölgy a következő híreket mondja: a béketárgyaláson felmerült egy új határvonal terve Dobrogeában, amely a Duna és a Fekete-tenger között húzódna. Tehát itt valamit vesztenénk. A román ügyek bizottsága viszont egy olyan tranzakciós megoldást ajánl, hogy a Szegeddel határos bánáti területeket visszaadná, és Torontál nagyobb részét Szerbiához ragasztaná. Lehetetlen ilyesmit újságokban olvasni, a cenzúra nem engedi közölni.

Február 22. A francia katonák megöltek egy román katonát, mert egy eladó segítségére sietett, akit megtámadtak.

A *Viitorul* közli a román meghatalmazottak nyilatkozatát a konferencián. Formálisan kijelentették, hogy a kormány és a király megkötötték a fegyverszünetet, mihelyt az oroszok elhagyták a frontot, és az antant képviselői az első pillanattól kezdve elismerték, akiket mindenről tájékoztattak, hogy Románia katonai akciója már nem folytatódhatott. És mindezek ellenére felém nem nyújtanak kezet, mert aláírtam a békét. Milyen ízetlen komédiát játszottak ez alkalommal a franciák.

Február 24. A királyné meglátogatta (pénteken) Clemenceau-t a hadügyminisztériumban. Nagyon demokratikus fogadtatás és még demokratikusabb bánásmód az uralkodónéval. A királyné fél órát beszélgetett Clemenceau-val - jelenti a távirat. Őfelsége biztos akar lenni győzelmében. Egyébként a tömegek nagy szimpátiát mutatnak a királyné iránt.

Brătianu Torontál elvesztésével megbukik. A jelek szerint katonai kormány alakul. Vaitoianu Párizsba utazott, hogy leváltsa Brătianut. Egyesek úgy ítélik, hogy a háború Magyarországgal elkerülhetetlen, nem beszélve a bolsevista akcióról.

Megdöbbenéssel olvasom a királyné nyilatkozatait a francia lapokban. Pl. *Le Petit Parisien*. Ezeket mondta: 1. *Hogy csak ő és Berthelot nem kételkedtek a végső győzelemben* (a király és Brătianu tehát jól néznek ki a követségek előtt!) 2. Hová mehettünk volna? A király azt mondta nekem: vigyelek benneteket Oroszországba, hogy megöljenek téged és a gyerekeket? 3. Franciaországba jött, mert észrevette, hogy a román politikusok nem tudnak a franciák nyelvén beszélni.

Hogy jelenhetett meg mindez! És hogy beszélhet így egy királyné? Istenem!

A hírek szerint az USA ellenzi Németország túlságos összezsugorítását.

Március 2. A cenzúra semmit sem engedett a királyné nyilatkozatáról nyilvánosságra hozni. A hírek az egyesülésről kétségbeejtőek. A dolgok nagyon rosszul állhatnak.

A *România* c. lap szerint Vopicka összehívta a szövetséges képviselőket, és bizonyítékokat tárt a szemük elé, hogy Magyarország háborúra készülődik, a diplomatatestület egy jegyzéket küldött Berthelot-nak és Franchet d'Esperey-nek és a párizsi békekonferenciának. A jegyzékben szabad kezet kértek Magyarországgal szemben.

Bizonyos, hogy Berthelot sürgősen Párizsba utazott és csapatokat kért.

Március 2. Állandóan egy négyszázezres magyar hadseregről beszélnek, amelyet ellenünk vontak össze. A magyar agressziók egyre sűrűbbek. Másrészt a besszarábiai manipulációk lelepleződnek. A helyzet rossz.

Újabb levél Párizsból. A békekonferencián szimpátia szempontjából a románok az utolsók a ranglistán. Az utolsó előttiek az olaszok. Gelos de Venizelos, aki a favorit; vele megegyezett Brătianu, hogy felújítják az Epirus-Albánia ügyet. Öt románt hozott Bitoliából. Ez mindenkit ellenünk hangolt. Ezután Franciaország karjaiba vetette magát, megígérve nekik üzleteink monopóliumát. Az amerikaiak hátat fordítottak, különösen amikor Danielopollal kerültek szembe, akinek a hozzá nem értése nevetségessé tette. Az angolok szépen a tudtunkra adták, hogy már nincsen pénz a számunkra. Amikor a hajót süllyedni látta, Brătianu elővette a szerződést, és Misut elküldte Balfourhoz azzal, hogy Anglia nem teheti meg, hogy nem tartja tiszteletben saját aláírását. Balfour erre azt válaszolta, hogy egyedüli bírája Anglia becsületének. Brătianu véghetetlen beképzeltsége és önteltsége most megalázva és reménytvesztetten ferde lépésekre készteti.

Március 3. A franciák 270 000 embert kérnek. Országunk egy katonai romhalmaz, és se felszerelésünk, se muníciónk. Nem igaz, hogy a magyaroknak 400 000 katonájuk van, talán 140 000. Mindent összevéve a legtöbb, amit a mi hadseregünk tehet, hogy védekezünk.

Március 4. A Radio de Lyon nagyon szemtelen Lloyd George-dzsal szemben, azzal vádolja, hogy teljesen ignorálja a földrajzot.

Március 21. Károlyi az antantultimátumra, hogy evakuálja Magyarország és Erdély közötti semleges zónát, beadta a lemondását. Egy anarchista-kommunista kormány alakult, amelynek politikai célja a régi Magyarország újrafelépítése.

Furcsa dolgok a konferencián: Wilson fenn akarja tartani ideáit, és van egy liga, az intellektuális felső tízezrek ligája, amelynek a szócsöve a *New Republic*, és amelyik nyíltan kimondja: vagy Wilson, vagy Clemenceau. Az angolok az amerikaiak mellett vannak, mert nem akarják a németekkel a végsőkig vinni az ellentéteket.

A Dnyeszternél bajok vannak. Odessza nagyon fenyegetett, Franchet d'Esperey és Berthelot ott vannak. Megkísérlik a város védelmét, de lehet, hogy visszavonulnak. A franciák meg vannak győződve, hogy Besszarábiában a lakosság ellenséges velünk szemben.

A franciák a mi kőolajunkat akarják. Ma már mindenki beszéli a román fővárosban, hogy a franciák követelik azt, amit a németek szerettek volna megkapni.

Az a hír jön, hogy a forradalmárok lefegyverezték a francia és olasz missziót Budapesten. Még arról is suttognak, hogy a francia garnizont is lefegyverezték. Az Orient expresszt eltérítették Belgrád felé, mert rajta volt St. Aulaire, és nem akart Budapesten keresztül utazni.

Váratlan hír. Szerbia háborút üzent Olaszországnak.

Március 22. Senki nem tud semmit. Nem tudjuk, hogy mi történik Párizsban, el vagyunk vágva mindentől.

Budapesten a „proletariátus" kormányát Kun Béla irányítja, aki fenyegető kijelentéseket tett Bernben a szocialista kongresszuson, katonailag elfoglalta a bankokat, és Magyarországnak vissza akarja adni régi határait. Vagyis háborút Olaszországgal és velünk. És ha még Szerbia is szövetkezik velük? Franciaország javaslata Budapest körülkerítése, amelyben részt vesznek a csehek, románok és még mit tudom én, kik, és erélyes akciót kell indítani. De közben a Masarýk-kormány lemondott, és a csehszlovákok nem elég erősek ahhoz, hogy háborút viseljenek.

Március 30. Kun Béla bejelentette, hogy Magyarország területén lévő minden idegen hadsereggel hadban áll. Kormányzatunk nem tartotta kötelességének ezt közölni a néppel.

Vyx generális missziója elhagyta Budapestet. Kormányunk panaszt tett a generális magyarok iránti rokonszenvére. A hírt a Radio de Lyon sugározta.

Közeledni látszik Magyarország és Németország.

Március 31. A királyné visszatért Párizsból. Erzsébet hercegnő Londonban maradt. Azt beszélik az udvarban, hogy a király hívta vissza a királynét.

Április 3. M. Pherekyde meséli, hogy Franchet d'Esperey úgy írta alá a fegyverszünetet, hogy nem ismerte a mi megállapodásunkat 1916-ból (aug. 4.).

A királyné csak tíz napig volt Londonban, pedig négy hetet tervezett. Csak Mária hercegnő kísérte el, Erzsébet hercegnő Elisa Brătianunál maradt Párizsban. A királyné visszament Párizsba, annak ellenére, hogy Ileana influenzában megbetegedett, és Londonban kellett maradnia. Londonból csak egy táviratot küldött a királynak, míg Párizsból mindennap táviratozott.

Április 7. Brătianu értesítései Londonból. Lloyd George-dzsal a kapcsolatok megjavultak, de az angol miniszterelnök azt mondta, hogy visszavonja az angol katonákat Keletről és Franciaországból. Anglia érintette a tárgyat: kereskedelmi politikát kell kezdenie, és nem lehet örökké ellenséges Magyarországgal, csak azért, mert ez nézeteltérésben van velünk és Bulgáriával, és mivel nem tudunk vele megegyezni.

Lloyd George Brătianunak még kijelentette, hogy nem felelős a franciák magyarok iránti gyakran igen barátságos magatartásáért. Például Vyx. Egy másik francia generális, bizonyos Kraus, proklamációt adott ki, hogy Bánát a magyaroké. Kormányunk protestált ez ellen Párizsban.

Brătianu kliséje: Take Ionescu sok mindent összekevert Párizsban, és rosszat tett a román ügynek.

Odesszának a bolsevikok által való elfoglalása nagy visszhangot keltett.

Rendkívüli minisztertanács. Távirat érkezett, miszerint Smuts generális kéri a román front visszahúzását Magyarországról. A kormány elszörnyedve azt határozta, hogy nincs mit tenni, engedelmeskedni kell. Minden jel arra mutat, hogy Anglia és Amerika nem akarnak Magyarország és Oroszország dolgaiba beavatkozni. Sőt, kontaktust keresnek. A Smuts-misszió inkább politikai, mint gazdasági. A generálisnak volt egy jegyzékváltása a szovjet-magyarokkal. Azt javasolta a magyaroknak, húzódjanak nyugatra a demarkációs vonaltól, és foglalják el a francia, angol, olasz csapatokkal együtt a semleges területet. Smuts még javasolt egy tárgyalást a csehekkel is. Osztrák-németek, jugoszlávok és Románia együtt vitassák meg a magyar határt. A konferencia Prágában vagy Bécsben lenne.

Április 12. A békekonferencia egy helyben áll. Olyan, mintha csődöt mondott volna. Már nincsen szó Vilmos császár perbe fogásáról.

Pherekyde azt mondta Dinu Brătianu dr.-nak, hogy parancsot adott a román csapatoknak, lépjék át a kijelölt vonalat, és menjenek a magyarok ellen. Az előrenyomulás parancsát Brătianu tudta nélkül adták ki, akit kész tény elé állítanak. Mindenki azt hiszi, hogy a dolgokat elrendezték Brătianu és Clemenceau. Nyilvánvaló, hogy Brătianu utasításai ezek; Smutsnak adott válasz.

Április 30.

A hivatalos közlemény azt jelenti, hogy mi vesszük át az offenzívát a magyar fronton. A hivatalos álláspont, hogy megkönyítsük a konferencia munkáját, el kell foglalnunk az 1916 augusztusában kötött megegyezés határvonalait. Ez a határozat nincs összhangban a Smuts-

misszió álláspontjával, és ebben a dologban nem kell a Clemenceau-val kötött megegyezés szerint dolgozni.

Figyelemre méltó a jugoszlávoknak minden visszautasítása, bármilyen közös katonai akcióra (Magyarország és a bolsevikok ellen).

Május 2. Szabályos háború a magyarokkal. Sir Barclay elmegy, az a véleménye, hogy Angliának és USA-nak jelentősen segítenie kell bennünket, hogy talpra álljunk.

Holnap érkezik a királyné. A királyi vonatnak meg kell valahol állnia hosszabb időre útközben, hogy meg lehessen szervezni jöveteléhez a manifesztációt.

Május 7. Megérkezett a királyné. Tömeg az utcákon és virág. A királyné szép és elegáns. Berthelot virágot nyújtott át neki: „a két ország legszebb virágának" megjegyzéssel.

A konferencián Torontál körül folyik a vita. Ha nem kapjuk meg, Brătianu lemond.

A területi bizottság kettéosztotta Torontált Jugoszlávia és Románia között. Ez az 1916-os szerződés megszegését jelenti.

A magyar fronton seregünk gyorsan nyomul előre. Közleményünk is beismeri, hogy veszteségeink jelentősek. Culcer szerint az elesett tisztek száma arányaiban nagyon nagy.

Május 11. Jön a hír, hogy Brătianu szövetkezett a magyar fehérekkel, hogy segít megsemmisíteni a kommunista kormányt, ennek fejében a magyarok átengedik neki jogaikat Bánát felett. Ez a játék természetesen Szerbia ellen irányul Olaszország számlájára, mely akár fegyverrel is megvédi Fiumét. Kettős játék Brătianu-módra. És a királyné belemegy? A cél elérni a Tiszát szombatig. Utána a csapatok a Bánátban hatolnak előre, ha a franciák nem ellenkeznek.

Clemenceau leállította a francia leszerelést.

Május 13. Meglátogat Waterman asszony a *Times*-tól. El van képedve azoktól a pontatlanságoktól, amelyek nálunk előfordulnak. Az egész világ utálja és támadja a kormányt, és mégis hogy van az, hogy a hatalmon van? Nem rendez választásokat, mert valószínűleg teljes összeomlást jelentene. Tudja, hogy a király által tett nyilatkozatok nem pontosak, de mit tegyen, ha ezt kapja? *Önöknél a királyné kormányoz! Megértem a sikerét. Szebb, mint valaha.* Régi fényképei sokkal gyengébbek, mint a mostaniak. Az egész politikán érződik, hogy Angliának nem voltak kidolgozott tervei, és a háború végeztével nem akar tenni semmit, hogy az eredmények megszülessenek. A politikusok nagyon inferiorisak. Lloyd George motor volt. Funkciója véget ért, ő már semmit sem ér. Egyébként a belpolitikai problémák nagyon súlyosak, és felmorzsolják.

Frontunk rohamosan megy előre és elérte a Tiszát. Embert és fegyvert zsákmányoltunk, és elfogtunk egy divízió székelyt. Újabb veszteségeink jelentéktelenek. Ez az ügy nem látszik nehéznek, a vörösök nem tudják tartani magukat, felvettük a kapcsolatot a csehszlovákokkal.

Május 13. M. Pherekyde külpolitikai beszámolót tartott a Clubban. Ez az első eset, hogy ott felszólal. Elmondta gyors előrenyomulásunkat Magyarországon. Így magyarázta a támadást: a szövetségeseknek el kellett volna foglalniok minden román lakta területet, de amikor láttuk, hogy küldöttük, Smuts generális tárgyalt Budapesttel, megértettük, hogy olyasmiről van szó, hogy nemcsak jelenlegi érdekeink vannak veszélyben, de *állandó* jövőbeniek is.

Május 17. Hivatalos helyről hallom, hogy miután egy divízió bevonult Budapestre, visszavonjuk csapatainkat a magyar frontról, hogy megerősítsük seregeinket a Dnyeszternél.

Ezt az őrültséget Franciaország találhatta ki annak fejében, hogy szabad kezet enged Magyarországon. Előrenyomulásunkat jelentik Bánátban is.

Mindenki Budapestre akar menni. A szerbek is, és kijelentették, szükség esetén saját veszélyükre teszik. A szerbek is, és a románok is a magyar mozgatható anyagra akarják rátenni a kezüket. A szerbek kétezer mozdonyt remélnek és háromezer vagont, és mi is ennyit, ha nem többet.

Május 19. Csapataink átlépték a Tiszát, és menetelnek előre, hogy elfoglalják Budapestet. De a Tiszánál megállítottak a szövetségesek, és a franciák vonulnak be Budapestre. Kun Béla letette a fegyvert.

A francia és a román katonák között állandó a konfliktus. Okos lenne a kormánytól kérni, hogy a franciák vonuljanak ki.

A trónörökös a felvonuló hadsereg élén. Fagyos fogadtatás. A herceg azt a koliét is odaadta Zizi Lambrino asszonynak, amit Erzsébet királyné hagyott az új királyné, illetve a trónörökösné számára.

Május 26. Nem megyünk Budapestre. Ez már tudott dolog. A csehek, miután mi elleneztük az ő bevonulásukat, ők ellenezték a mienket. Jó kezdet az új ország annyira dicsért baráti magatartására. Ugyancsak az előbbi forrásból hallottam, hogy az USA megtudva, hogy a franciákkal és az angolokkal tárgyalunk a kőolaj ügyében, egyenesen a királynak írt Hoover úr, az élelmezés istene, hogy abban az esetben, ha a tárgyalások eredményesek lesznek, Románia éhen fog halni.

A levelet megmutatták Poincarénak, s ő azt mondta: „dossziéba tenni és időt nyerni".

Május 27. Súrlódás a franciák és a mi kormányunk között. Belgrádban a francia parancsnokság mellett egy magyar fehér bizottság alakult. Két vonattal jöttek, civilek, tisztek, katonák, fegyverek az általunk elfoglalt területek felé, hogy elérjék Budapestet. Megállítottuk ezeket a vonatokat. St. Aulaire interveniált, mert éppen a francia hatóságok garantálták ezeknek a magyaroknak a szabad átvonulást. Pherekyde visszautasította a kérést egy nagyon jól megszerkesztett levélben azzal, hogy Románia hadiállapotban van Magyarországgal, és így Románia szövetségesei is úgyszintén. A francia intervenció ebben az esetben valóban érthetetlen.

Mesélik, hogy Besszarábiában, kilengésben és rekvirálásban, amit a mi katonáink csináltak, az semmi a franciákéhoz képest.

A *Monitorul Oficial* végre közli a trónörökös házasságának semmissé nyilvánítását.

Június 4. A király, a királyné és Carol herceg Erdélybe készültek egy diadalútra. Négy miniszter kísérte volna őket. Egyszerre csak jön a hír, hogy a herceg nem utazik. Holnap öltözik és megy Japánba. A herceg ezt a már többször előhozott tervet mindig visszautasította. Kétségbeesetten kirohant és lóra pattant. Leesett a lóról, és úgy kellett ágyba fektetni. Tegnap a királyné ötórás rábeszélésére végül beleegyezett, hogy elutazik Japánba. Akkor elővett egy revolvert, és combon lőtte magát. Így lehetetlen elhagynia az ágyat. Meg akarja mutatni a családnak, hogy saját akarata van, szabad akar lenni, és nem akar uralkodni.

Június 28. Victor Antonescu visszajött Párizsból. Semmi jó számunkra. A nagyhatalmak beavatkozása a kisebbségek védelmében valóságos megcsúfolása a szuverenitásnak. A király azt mondta: Egy kis országot örököltem, de függetlent, ma létrehozták Nagy-Romániát, de vazallus országot, és kérdem, hogy itt van-e még a helyem ezen a trónon?

Hallom, hogy Franchet d'Esperey és Prezan együtt beszélik meg a budapesti bevonulást, okkupálást. Közben Clemenceau tárgyal Kun Bélával! Ez az eredménye a párizsi sztrájkoknak! Az utca határozza meg a politikát! Coanda megerősíti; hogy Brătianu és Clemenceau

késhegyre mentek, és Clemenceau inkább Take Ionescuval ért egyet. A királyné kijelentette: Clemanceau meg van nyerve számunkra, és Wilson még jobban meg van nyerve!

Carol dolga nagyon bosszantja a királynét. A herceg kijelentette, hogy nem akar uralkodni, és újra el akarja venni Zizit.

A francia sajtó siratja Orlandót, és minden felelősséget Wilsonra hárít. A *L'Écho de Paris* azzal vádolja Livio Borghese herceget, a belgrádi követet, hogy Budapesten tartózkodik és segít újjászervezni Kun Béla hadseregét, ugyanakkor fegyvert és élelmiszert szállít nekik, azokat az anyagokat, amelyek feleslegessé váltak azokon a területeken, ahonnan az olaszok kivonultak. A főhadiszállásról azt a hírt kaptam, hogy számos olasz gép szállt Magyarország fölé, és barátságra felszólító röpcédulákat dobtak le. Mások máris születni látnak egy antiszláv blokkot: magyar-olasz-osztrák-német, amely vonzani fogja valószínűleg Romániát is. Vajon Clemenceau fordult Wilson felé, vagy Wilson manőverezik úgy, hogy később ki lehessen alakítani a germán blokkot?

A királlyal való találkozás: úgy gondolja, hogy nagyon elégedett volt Averescu az utolsó audienciával. Látom, hogy a király beszélni akar, de nem akar mondani túl sokat. Mindenesetre kedvenc tervéről, barátság Magyarországgal. Csak keveredjék ki a kommunizmusból, és ne győzzön a szegedi reakciós csoport. Az általános erkölcstelenségtől valósággal megkövül (konsternálja)... Le Roi croit qu'Averesco est sortie très satisfait de son audience. Désir du Roi manifeste de dire quelque chose, rapprocher, mais inquiétude d'en dire trop. L'amitié avec la Hongrie, un article de foi: mais se débarraser du gouvernement communiste sans néanmoins tomber dans la réaction, comme l'étalt le gouvernement de Szegedin. L'immoralité générale le consterne.

Vasárnap érkezett Teodor Mihali is. Ma két órán át volt nálam. Elégedetlen azzal, ami Erdélyben történik. A korrupció ragálya megérintette. Maniu becsületes ember, de mindenkit, aki körülveszi - jelentette ki neki a főügyész - ebben a pillanatban le lehetne tartóztatni. A nép békét akar. Maniu kijelentheti, hogy a végsőkig harcol Bánátért, de ez nem a nép kívánsága, a nép békét akar. Oda kell adni Torontált, és befejeztük. Meg fogom mondani a királynak. A szebeniek naggyá válásuktól elvesztették a fejüket. Odáig is elmennek, hogy Mihalit filogermánnak denunciálják, mert Szatmárban keresett egy megbékélési lehetőséget a magyarokkal. Nála van az az eredeti dokumentum, amelyben a magyarok kérik a perszonáluniót a románok királyával.

Július 22. Az egész francia sajtó tele van Brătianu távozásával. Általában a hangulat jóakaratú velünk szemben. A *Le Temps* közli Románia sérelmeit.

Brătianu a *Secolo*-nak és a *Milano*-nak interjút adott. Elég furcsát:

„Ne felejtsék, hogy semlegesek is maradhattunk volna, anélkül hogy veszélyeztettük volna Románia aspirációit. Oroszország egy jótevő semlegességért Romániának ígérte azokat a területeket, amelyeken románok laknak, és meggyőzte a szövetségeseket ennek szükségességéről. Szóval a semlegesség, amit én védtem meg, nem volt Nagy-Románia megalakításában akadály!"

Július 23. Mihali nálam ebédel, Arion is. Már nem látja a lehetőségét egy közeledésnek. Beszélt Maniuval és M. Cantacuzinóval. Úgy látom, az eredmény negatív. A liberálisok önt gyűlölik, de Averescu barátait még jobban. A takisták nem szeretik az Averescuékat, de önöket valósággal megvetik.

Mihali meg van győződve, hogy Torontálról le kell mondanunk, a katonák torkig vannak, és nem tűrnek tovább, csak őszig. Több kaszárnyát meglátogatott, és ismeri a szellemet. Az erdélyiek lelkében bolsevizmus van. Brătianu őket a hasukon keresztül tartja kézben.

Július 31. A legújabb információk szerint a francia miniszterek köréből kiszivárgó hír, hogy Foch generális nyomására meg akarják Kun Bélát szüntetni, redukálni, mert nem lehet megteremteni az osztrák békét, ha Magyarországon nincsen rend. Ezt a feladatot állítólag Romániának adták, Brătianu azonban csak úgy fogadja el a feladatot, ha aláírták a Romániának tett koncessziókat, engedményeket.

A második mozzanata a Brătianu-taktikának: Clemenceau visszavonulása, a kamara által a béketervek közvetlen ratifikálása után. Tehát a várakozási, kivárási taktika.

Tegnap hosszan beszélgettem Leo Wolfson úrral. A New York-i *Jewish Press Bureau* levelezőjével. Még folyékonyan beszél románul, innen származik. Méltatlankodik a liberálisok nem korrekt magatartása miatt a zsidókérdésben. Meséli, hogy Brătianu meglátogatta House őrnagyot, és diadalmasan közölte vele: Megoldottuk a kérdést (zsidó honosítási ügyet) az általam kibocsátott 3. számú rendelettel. House csendesen válaszolta neki: ez a harmadik eset, hogy ugyanazt a dolgot mondja el nekem, Brătianu úr!

Július 20. Este a palotában filmvetítés, utána tánc. Minden kivilágítva, látható volt a táncoló párok alakja. Az utcán utálkozó megjegyzések.

A magyarok hevesen támadták a tiszai állásainkat. Tymar, Rakamaz, Tiszadob, Szabolcs, Gura Crisului, Mindszent. A városban készültség, mert az a hír, hogy 30 kilométerrel kétszer is visszavertek bennünket.

A szerbek azt híresztelik, hogy az olaszok fegyvert és repülőgépet szállítanak a magyaroknak, ugyanakkor mindenki azt hiszi, hogy az olaszok a mi szövetségeseink. Még több, az újságok egy közös akcióról beszélnek, hogy eloltsák a magyar tüzet. Franchet d'Esperey maga vette kezébe az ügyet, és az a vélemény, hogy két nap sem kell, és elérik Budapestet.

Brătianu minden ellenállási politikája a jelek szerint Olaszországra támaszkodik. Ez első pillanatra ellentmondásban van azzal, hogy az olaszok támogatják a magyarokat. De egy új dolog: a konferencia, úgy látszik, megegyezett Olaszországgal, hogy szabad kezet ad neki a Balkánon.

Július 27. Frontunk a Tiszán megerősödött. Úgy néz ki, hogy az erdélyiek (románjaink) megint megszaladtak, miattuk szakadt el két helyen is a front. Papp elpárolgott, és a 11-es Severin háromezer székellyel találta magát „hátban".

Távirat jelenti, a magyarok folytatják támadásukat a Tiszánál. Ez ellenkezik azzal, amit a mi közleményünk írt: mindenhol visszavetették a magyarokat.

Július 28. A király és a királyné kimennek a frontra. A királyné egy csodálatosan korszerű ambulanciát állít fel, amit az amerikaiaktól kapott ajándékba.

D. William Cozens-Hardyval hosszas beszélgetés. Nem érti, hogyan lehet az, hogy itt nálunk a politikai ellenfelek személyes haragosok is, hogy 66%-os az analfabetizmus, így hogyan lehetséges a szavazás az új alkotmányra? Találkozott a királlyal: tiszta a gondolkodása, jól értékeli a helyzetet, de lassan határoz.

Azt hiszem, a beszélgetés után különösen H. úr nem értékeli túl a liberálisokat.

Július 30. Isopescu-Grecul nálam ebédel. Erdély és Bukovina képviselője, Bécsben és Budapesten is van székhelye. Nagyon szigorúan ítéli meg törvényhozási és kormányzási rendszerünket. A Consiliul Dirigent emberei nem sok tartalommal rendelkeznek, az elegáns élet, önnön ünneplésük, automobil... elvette tartásukat. (Ugyanaz, amit Mihali mond.) Maniu becsületes, de környezete romlott. A felső vezetésben olyan emberek is vannak, akik még érettségi bizonyítványt sem szereztek.

A magyar nemesek nem kérnek mást csak azt, hogy román állampolgárokká lehessenek. Egy Bánffy útlevelét kérve azt kívánta, hogy töröljék belőle, hogy „nemzetisége magyar". Egy Károlyi azt mondta, hogy az ő nevével, Romániában is olyan jó szerepet kaphat majd, mint Magyarországon.

Visszavertük a magyarokat, és üldözőbe vettük őket. Sajnos Szolnok lángokban áll.

Július 31. Mitilineu meséli, hogy elrablási terv készül Carol trónörökös ellen, aki kitart felesége mellett.

Sikereink eredménye: Kun Béla kijelentette Cunningham alezredesnek, hogy kész visszavonulni, és kéri a lehetőséget, hogy kormányt alakíthasson.

Üldözésünk sikeres, átmentünk a Tisza jobb oldalára. Eljutunk-e Budapestre? Vasilescu alezredes szerint nem, mert nincs elég muníciónk.

A királyné levelet küldött Boyle által Carol hercegnek. A lényeg: Svájcba száműzik, minden követségnek meg van tiltva, hogy ott házasságot köthessen. Ha nem megy ki a frontra, kiközösítés. A herceg azt válaszolta, előbb elintézi házassági dolgait. A herceg le akar mondani a trónról. Végrendeletet akar írni, és rendezni akarja családi ügyeit. Úgy hírlik, hogy társa a negyedik hónapban van.

Augusztus 1. Levél érkezik hozzám, mint a konzervatív párt vezéréhez. Carol herceg lemond a trónról, és egyben az utódai jogáról is lemond. Ugyanazt a levelet küldte meg Averescunak, Take Ionescunak, Jorgának és a Szocialista Clubnak.

Augusztus 4. Győzelmünk a magyar bolsevikok felett teljes, és tizenöt kilométernyire vagyunk Budapesttől. A francia sajtó egyhangúan azt mondja, hogy most már senkire sincs szükség, hogy a magyarokat móresre tanítsa. Hivatalosan bejelentették Kun Béla visszavonulását és egy szocialista kormány megalakulását.

Csapataink bevonulásakor Bécsben azt kiabálták: Hoch Rumänien! Lehet, hogy Budapesten: éljen! Szerencséseknek születtünk.

Carol herceg kiment a frontra, keresztezték egymást a királlyal, de nem találkoztak.

A közlemények azt írják, hogy Tráciát Görögországnak adták, Amerika ellenállása megszűnt, és Bulgária elveszti az Égei-tengeri partvidéket.

Augusztus 5. Délután 5-kor elfoglaltuk Budapestet. A városban nincs semmiféle közintézmény a rögtönzött kormányon kívül, amelynek semmi autoritása nincs. A kormány élén Peidl van, akinek a miniszterei közül egynéhányan Kun Béla kormányához tartoztak.

Augusztus 7. Folyik a magyarok lefegyverzése. Budapesten teljes rend. Augusztus 3-án elfoglaltuk Temesvárt, Bánát minden részéből odasereglett tömeg éljenzése közepette. A Budapestre bevonuló román csapatokat jól fogadták, virágot dobtak feléjük.

Augusztus 9. Hívat a király, Odaérkezve megtudom, hogy megbuktatták, és a csendőrök kisöpörték a Peidl-kormányt, és a kormány feje József főherceg lett.

Ez a Habsburg-restauráció orrfintort okozott Párizsban, ahol jó szemmel nézték Peidlt, ahol sok barátja volt. - Mi nem vagyunk belekeverve semmibe - mondja a király, amíg az angolok nagyon is! Az első téma: a herceg lemondása. Nem akar senkivel szóba állni, velem sem. Ördög a két nő, akik fogva tartják. A király nem akarja, hogy Carol az utódja legyen. Legalább három évre el kell hagynia az országot. A király szerint a szóban forgó hölgy nem túlságosan érdekes személy, és így remél a kapcsolat mulandóságában.

Ami Bánátot illeti: a király véleménye: hagyni kell a jövőnek is valamit. Nem kell most olyasmiért küzdeni, amit nem akarnak ideadni nekünk. A franciák sok hibát követtek el, velünk nem bántak megfelelően.

Románia nagy szolgálatokat tett Európának, joga van felülről beszélni. Magyarország lesz az első szomszéd, akivel szót fogunk érteni. A király fontosnak tartja, hogy sok mágnást támogassanak Erdélyben. Ők nagy támaszuk lesznek a konzervatív ideáknak, igazi konzervatív elem.

Augusztus 10. Buzăuból a királyi különvonattal utazom vissza. Ez már kitüntetés.

Chiriacescu hozta a hírt, hogy amikor bementünk Budapestre, Hoover követségről követségre szaladgált, és mindenhová telefonált. Az amerikaiak ebben a kérdésben ellenségesek velünk, Clemenceau nem.

...Au rapport de Chiriacescu, lorque on a annoncé á Paris l'entrée des Roumains á Budapest, Hoover a téléphoné á tout le monde et a couru toutes les ambassades. Les Americains nous sont hostiles dans cette question: Clemenceau pas. On s'est empressé d'envoyer á Budapest quatre généraux, un par grande puissance pour contrebalancer la situation prépondérante de notre armée, en attendant nous avons nommé le général Holban gouverneur de Budapest.

Siettek Budapestre küldeni négy generálist, egyik igen erőset is, hogy ellensúlyozzák hadseregünk teljes fölényű helyzetét. Egyelőre mi kineveztük Holban generálist Budapest kormányzójává.

Augusztus 11. Meglátogat Eassie generális, az angol hadsereg főállatorvosa. Megnézte a lovakat, a parkot, és kijelentette, hogy végre egy civilizált hely. El volt ragadtatva.

Augusztus 13. A négyes tanács Párizsban. Nagyon ellenségesek a mi magyarországi akciónkkal szemben. Nem akarják, hogy úgy kössük meg a magyarokkal a fegyverszünetet, ahogyan mi értelmezzük. Azt akarják, hogy térjünk vissza a Franchet d'Esperey-féle fegyverszünethez, ahol mi nem voltunk jelen. A francia sajtó azonban nagy melegséggel támogat. *Le Temps, Le Gaulois, Le Matin, Le Figaro* stb. azt írják, hogy minket ellenségként kezelnek, míg a magyarokat barátokként. Azt is megjegyzik, hogy bizonyára más lenne a helyzet, ha kaptunk volna bizonyos kölcsönöket, és adtunk volna bizonyos koncessziókat.

Úgy látszik, hogy Amerika az, amelyik nem tudja megemészteni Budapestnek általunk való elfoglalását.

Augusztus 15. A *Matin* szerint, ha a románok nem léteznének, ki kellene találni őket. Közli egy hallatlan jegyzék szövegét, amit Romániának küldtek.

Augusztus 15. Nyugalom. A királyi pár visszaköltözött Sinaiába. Már számtalanadszor jelentik Maniu érkezését a fővárosba. A franciáknak nehézségeik vannak a bolgárokkal, tőlünk kértek támogatást. Megtagadtuk.

Augusztus 25. Brătianu a párizsi békekötések aláírása idejére visszavonul. Ausztriával nagyon barátságosak Párizsban. Renner memorandumát sok megértéssel fogadták.

A magyar kérdésben megegyeztek Párizsban: a generálisok, akik az antantot képviselik Párizsban, egy jegyzéket intéznek a mi főhadiszállásunkhoz, és a mi szerveink végrehajtják ezeket a rendelkezéseket. Ezalatt Take Ionescu folytatja a „kezit csókolom" politikát, ahogyan a liberálisok nevezik. Egy magyar jegyzék kiemelve a román hadsereg atyai szerepét, lényegében megcáfolja a nagyhatalmak ellenünk kiadott jegyzékét.

Augusztus 17. József főherceget arra kényszerítenék, hogy lemondjon. A nagyhatalmak közölték vele, hogy mivel annak a dinasztiának volt a tagja, amelyik kirobbantotta a háborút, nem lehet bízni abban, hogy a vele kötött béke tartós lehet. Még arra sem kapott időt, hogy a parlamentet összehívja. Ezt hívják egy ország belügyeibe való be nem avatkozásnak.

Párizsban megjelent Carol lemondása fakszimilében, a herceg és Zizi mindent megtettek, hogy a dolog visszavonhatatlan legyen.

Figyelmeztetés a francia sziguranciától: a dobrogeai muzulmánok a szent háborúra készülnek.

Szeptember 7. Coanda jön Párizsból. Nem jó híreket hoz. Azok ott egy életre rabságba akarnak hajtani. Clemenceau mellettünk van, azt mondta, ha román lennék, úgy tennék, mint ők. Az amerikaiak kötik az ebet a karóhoz, ők gátolnak meg minket.

Szeptember 8. Kapjuk a hírt, hogy az eddigi küldeményeket, ellátást felénk beszüntetik. Ez az első megszorítás Romániával szemben.

A *Le Temps* figyelmeztet, hogy nem szabad feledésbe merülni hagyni azokat a „fontos szolgálatokat", amelyeket Románia tett.

Szeptember 9. Románia kijelentette, hogy hajlandó aláírni a békeegyezményt Ausztriával bizonyos fenntartásokkal: kisebbségi kérdés, vagyis védelem, tranzitforgalom stb. A konferencia ezt nem fogadta el, az a vélemény, ha aláírja, akkor külön feltételek kiszabásának nincs helye.

A francia sajtó kedvező számunkra. Csak egyedül Amerika ellenséges. Egy amerikai lap azzal vádol, hogy különbékét akarunk kötni Magyarországgal és Ausztriával.

Szeptember 10. Az a hír, hogy Jugoszlávia is visszautasította az aláírást.

Brătianu lemondásának oka, hogy az antanthatalmak nem tartották meg az 1916-ban kötött megállapodást, és olyan feltételeket szabnak Románia számára, amely megsérti függetlenségét.

A szövetségesek és az USA elismerte, hogy Románia folytatta a háborút és képes volt fegyverben tartani egész hadseregét, vagyis megakadályozni a leszerelést (ez elismerés a kormányomnak).

Szeptember 14. Marghiloman-kormányról beszélnek.

Az angol tengeri flotta attaséja, Neston Diggle a vendégem. Arról beszél, micsoda butaság a Népszövetség, és hogy Balfour és Lloyd George hisznek Wilson álmaiban. Mindig lesznek háborúk bármikor, amikor a zsidó kapitány akarja, és akkor a zsidó tirannia ránk fog nehezedni. Ez azt jelenti, hogy az angolok és a franciák nem dolgoznak ellenünk.

Átmeneti krízis. Azt mondják, visszahúzódunk a Tiszáig.

A Tisza család, Wekerle, Bethlen és az arisztokrácia nagy része egy Romániával való perszonálunión dolgozik. Már kétszer is megkeresték Diamandyt. Wekerle nagyon készségesnek látszik egy gazdasági egyezményre, és nagyon rezerváltnak politikai kérdésben. Magyarország, hogy megmentse iparát, amely az erdélyi nyersanyagra épül, vámunióra törekszik.

Előtérbe került a trónnal kapcsolatban Nicolae herceg személye.

Október 6. Egész héten Buzăuban. Egy kicsit foglalkoztam a választásokkal. Meglátogattam Cislăuban a „tisztavérűeket", „telivéreket", amelyeket a magyaroktól vettek el. Egész ménesek! Késhegyig menő harc az uradalmakkal, mert mindenki saját lipicai-, nóniusz- és gidrántenyészetet akar.

Október 13. Hír a minisztertanácstól: Szerbia értesít, hogy minden náluk visszatartott román árut és poggyászt visszaküldenek. Ez bizonyára csak előleg. Egy beszédemben megismételtem, hogy barátságot kell kötnünk a szerbekkel és a magyarokkal. Érdekes, egy olasz miniszter is ugyanezt mondta.

Az *Epoca* fordításban közli Ludendorff emlékiratait. Egy egész fejezet azzal foglalkozik, hogy a nagyvezérkar meg akarta fosztani a királyt a tróntól. Ludendorff azt mondja, hogy mivel a diplomáciának az volt az álláspontja, hogy a trónfosztást maga a román nép fogja végrehajtani, negligálta a hadsereg teljes lefegyverzését.

Október 20. Az erdélyiek Pop-Ciciót és Goldişt ki akarják ebrudalni. A Nemzeti Tanács meg akar osztozni ezen a dolgon, vagyis a mandátumokon. Goga és Bontescu már meg is kezdték a támadást.

Vlad, Goga és Bontescu szerint zavargások lesznek, és azok átterjednek Erdélyre is. Ott a parasztok nem elégedettek, mert nem kapnak elég gyorsan földet, és a korona lebecsülése elcsüggeszti őket.

Megtudom, hogy Erdélyben minden megyében harci készenlétben van egy batallion, és a hadtestparancsnokok személyesen húszezer lejt kaptak „reprezentációs költségekre".

Október 25. A román kormány által okt. 16-án küldött jegyzék keresztezte a Legfelső Tanács jegyzékét. Hogy megkönnyítse a román kormány a román csapatok visszavonulását, a román kormány kifejezi a kívánságát, hogy részt vegyen egy magyar rendőrség megszervezésében, „és tegyenek meg minden erőfeszítést, hogy a Friederich-kormányt leváltsák, és helyette egy olyan kormány alakuljon, amelyik az összes pártokat képviseli, s amely a stabilitást tudja garantálni". Ez egy gaff. Ez elismeri a Legfelső Tanács beavatkozását az országok belügyeibe. Éppen ma volt ebben a tárgykörben vita, a mi választásainkkal kapcsolatban.

B. Catargi szerint egyes erdélyiek egy memorandumot küldtek a királyhoz, miszerint az erdélyiek biztosítani tudják a szabad választásokat. (Egyébként ezek az erdélyiek azok, akik készek rendezni a korona ügyét, amelynek valutáris konszolidációjának a terhét viszont mi viselnénk.)

Október 28. Báró Jósika látogatása. A felsőház volt elnöke. Román származású (karánsebesi), most román állampolgár lett. Ő lojális, az egyesülés határozott híve, de úgymond nem akarja, hogy Erdély lakosságának egy része fel legyen áldozva, és törvényen kívüli helyzetbe kerüljön. Nem tetszik neki a hatalmon lévő szebeniek csoportja. Arról érdeklődött, hogy a király fogadná-e. De mire befejeztük a beszélgetést, elhalasztotta a királlyal való találkozást egy más alkalomra. Ami a birodalom összeomlását illeti: „Évszázadok óta királypártiak vagyunk, de nagyon kiábrándultunk, amikor a fiatal monarcha (Károly), hogy biztonságba helyezze magát, azt mondta a katonáinak - milliónak -: »és most pedig menjetek haza«, anélkül hogy valamit is előkészített volna otthon számukra. Amikor ezek a szerencsétlenek 3 x 24 órai teljes nélkülözés után úgy tértek haza, mint egy ellenséges országba, mindenki bolsevik lett. Saját szememmel láttam ezt, és nem fogom elfelejteni." Azzal búcsúztunk el, hogy megtárgyaltunk néhány társadalmi kérdést.

Október 29. Helyzetünk Párizsban kétségbeejtő. Brătianut mindenki lenézi. Különösen az angolok, akik velünk való kereskedelmükben mindenhol a liberálisokba ütköznek. Hogy megalázzanak, elvették tőlünk a Dunát, adminisztrációját a franciák, az angolok és az amerikaiak végzik majd. Iliescu valóságos kampányt vezetett Clemenceau ellen egy lapban. Egy rendőrtiszt közölte vele, hogy ki fogják utasítani. Azt felelte: majd felteszem a *Legion d'honneur* kitüntetésemet, és majd meglátjuk, ki fog engem innen kiutasítani. Másnap Mandel látogatása (vagyis Rotschildé), Clemenceau leghatalmasabb titkáráé. Azt mondta neki, ismerik harmincmilliós bankbetétjét a francia bankoknál. Ismerik bankbetétjének összes adatait, és ha nyolc napon belül nem távozik Párizsból, nyilvánosságra hozzák. Iliescu nem várta meg, hogy kétszer szóljanak.

Október 23. Számomra az erdélyiek szerepe és beleszólása a kormányzásba rossz jel a jövőre nézve. (Pentru mine acest amestec al Ardealului este plin de ameninţări pentru viitor i acel care va putea disolva Consiliul Naţional va fi un mare om.)

November 7. Megkezdődtek a választások. Teljes csend. Közöny. A polgárság köréből egyesek szavaznak, mert félnek a büntetéstől, és még a listákat sem ismerik. Ami a szavazási módot illeti: a teljes érdeklődéstelenség. A zsidóságnak nem kell semmiféle magyarázat, ők tisztában vannak mindennel. Nem tudni semmit, hogy mi történik vidéken. Ha jön is távirat, az panasz a visszaélések miatt.

November 12. Nem változik semmi Bánát határait illetően. A kisebbségvédelem olyan mint egy vakbél, amelyet a Népszövetség gondjaira bíznak. A magyar ügyben: vissza kell tennünk, amit elvittünk Magyarországról.

November 18. Evakuáljuk Magyarországot. Visszavonulásunk 14-én kezdődött el. Megállunk a Tiszánál (ez nem az a határ, amit a konferencia adott). G. Moruzzi a lőversenytéren ezt mondta: „Csak egy dolgot tehetünk, hogy minél előbb írják alá, és kezdjük el a leszerelést. Az emberek torkig vannak."

Úgy látszik, alá fogjuk írni. A kormányhoz intézett utolsó ultimátum csak egy hét haladékot ad. A *Viitorul* hangja a konferencia ellen fordult.

Ki fog kormányt alakítani? Maniu! De túlságosan Goga kezében van. Vaida-Voevod energikusabb, ha le tudná csillapítani az erdélyieket.

November 20. A parlament megnyitása. Meg kell jegyezni, hogy nagy lelkesedéssel. Alig fértek be a jelenlévők az Athéné terembe. A király kíséretében a királyné. Ez nagyon megindító jelenet volt. A királyné szemében könnyeket láttam. A trónbeszédet nagyon megtapsolták. Valaki elkiáltja magát: trăiască (éljen), utána orkánszerű éljenzés. Jelen a görög katolikus püspökök is. Maniu hozzám furakodott, megleckéztettem egy kicsit.

November 24. Argeş és Muscelban a hadseregben szovjetek alakultak. Bukovinában tömeges kivégzések voltak. Ma újabb ultimátumot kapunk, és ha az újabb határideig nem írjuk alá, Romániát úgy tekintik, mint aki nem tartozik a szövetségesek közé. Azt mondják, Vopicka igyekszik meghosszabbítani az újabb határidőt. Fontos lenne, hogy mi addig írjuk alá, amíg Amerika nem hagyja el a Népszövetséget. Lodge kijelentései szerint úgy lehet tekinteni, hogy Amerika már vissza is vonult. Az olasz követ szerint Olaszország helyteleníti az erőszakot, amit Romániával szemben alkalmaznak.

December 2. Nincs kormányunk. Úgy látszik, nem sürgős. Az erdélyiek át akarják venni a hatalmat, de senki nem akarja vállalni az aláírás felelősségét.

December 3. Tegnap telt le az utolsó ultimátum határideje. A helyzet súlyos, a követségek bezárásáról van szó. Vaida éjfélkor átvette a hatalmat. Poincaré válaszolt a királynak, azt írta, hogy írják alá, mert Románia egy forradalom küszöbén áll, és ha megtörtént az aláírás, Románia minden támogatást megkap a franciáktól. Ez bírta határozatra a királyt.

Egy meglepő részlet: állítólag egy hónappal ezelőtt a konferencia egy jegyzéket küldött, amelyben az volt, hogy Románia engedményekhez jut, ha aláírja, és Brătianu a királlyal együtt eltüntették ezt a jegyzéket. Nagyon nehéz ilyen dolgokat elhinni.

A Goga testvérek lapja, a *Renaşterea Româna* szerint az aláírással kétségessé teszik Románia függetlenségét, határainak tartós elismerését. Az újságok új ultimátumot közölnek. A magyarországi „rekvirálások" nagyon rossz színben tüntetnek fel bennünket. A konferencia tele van udvariassággal Magyarország iránt, és a Huszár-kormánynak - amely végül is megalakult - „meghívót" adtak át, hogy küldjön képviselőket a béketárgyalásra.

December 12. Averescu alakít kormányt, olyan, mint akit egy dobozból húztak elő. A kormányban nincs parasztpárti. A kormányprogram bejelentése elmaradt. Vaida beteget jelentett. Válság van? Megmarad Averescu a kormány élén? Óráról órára változik a helyzet.

Meglátogat Mihali. Nagyon el van keseredve. Van egy Tanácsunk, de senki nem kérdi meg. Az erdélyiek gyakorlatlansága a hatalom részvételében messze visz még bennünket. Goga, Mihai Popovicinak még a leghalványabb sejtelme sincs a teendőkről. Popovici felesége a nyarat Vaidával tölti - elrendeződik minden családon belül. Az erdélyi klikk felbomlik. A Consiliul Naţional-nak hétszázezer korona adóssága volt, ma a vagyona hétmillió. Lényegében lélekben bolsevik, és legfőbb célja felosztani a nagybirtokot. Mihali nem lát kiutat.

Antonescu Párizsból küldte a lemondását. Ok: Averescu a kormányban van.

December 15. Averescu lemondott.

Brătianu felszerelve egy hatalmas jegyzetcsomóval, kétnapos beszédet tart. A megindított háború és a bukaresti béke percekben. A konferencia rögtön látta, hogy minden előre el volt intézve. Nem kell félnünk semmitől. Van hadseregünk, és megindult a külkereskedelmi és belkereskedelmi forgalom. „Nekik" nagyobb szükségük van a mi anyagainkra, mint nekünk az övékére. (Ha az ember elgondolja, hogy nekünk nincs mit exportálni, és máris liszthiány van!) Kirohanás: Clerk hajthatatlan ellenség, Wilson úgy viselkedett, mint a konferencia ura. Rá volt kényszerítve, hogy úgy írja alá a békekötést, hogy nem ismerte a tartalmat.

December 17. Ötnegyed óra alatt leromboltam mindazt, amit Brătianu hét óra alatt felépített.

A sajtó engem ünnepel, a Nagy-Románia létrehozójával szemben!

Megszerezhettük volna az egész Bánátot, ha idejében cselekszünk! Azért vesztettük el, mert két hónappal később érkeztünk a konferenciára.

(Puteam obţine sigur Banatul întreg, dar trebuia să o luăm din vreme, l'am pierdut fiindcă am sosit cu două luni prea târziu la conferinţă.)

December 20. Audiencia a királynál. Az új kormány lehetőségeiről beszéltünk. Sokan jöttek szóba, aztán a király megjegyezte: lehetetlen, hogy egy erdélyi kapja meg a belügyi tárcát. Ami a CFR-t illeti, tárgyalás folyik Németországgal mozdonyvásárlások ügyében. A magyarok meg akarnak támadni, mert nem tesznek le arról a gondolatról, hogy visszavegyék Erdélyt. Ez Rattigan benyomása, aki most jött vissza Budapestről.

Levelet kaptam Carol hercegtől, aki kért, hogy védjem meg a feleségét és a gyermekét. Meg akarja tartani a feleségét. Beszélek erről a királlyal, aki csodálkozott és aggodalmát fejezte ki. Azt hitte, már minden jól megy, miután a herceg elfoglalta Beszterce-Naszódon a kijelölt lakhelyét. Többször feltette a kérdést: hogyan volt módjában írni? Ez a kérdés figyelemre méltó! Közömbösen válaszolok: egy gyermek fog megszületni, nem lehet megakadályozni, hogy egy apa jelen legyen a gyermeke születésénél. Botrányos lenne. És ha a gyermek meghal? Nem azt mondanák, hogy bűntény történt? Konklúzió: Menjen el a herceg a feleségével valahová, de milyen névvel? Én: Nem tudnók neki adni egy titulust?

December 21. Marincovici jött felszámolni az itteni dolgait. Kimondhatatlan gyűlölet Brătianu iránt. Ez 1916-tól datálódik, amikor megkötötte az egyezményt az antanttal, és becsületszavukat vette, hogy nem közlik a dolgot a szerbekkel. Marincovici véleménye, hogy a szerbek mindent aláírtak volna, csakhogy megkapják a Belgrád előtti zónát. Torontált Párizsban szerezték meg. (Amikor Brătianu a Kamarában beszélt Torontálról, elmondta, hogy a konferencián egyes megbízottak azt sem tudták, mi az! Megértem Marincovici haragját, hiszen ők is dolgoztak legalább annyit az ügyön, mint mi. Brătianu mindenkit ellene fordított, úgy hogy Tardieu azt mondta Marincovici szemébe: Ez az ember gyanús lett, menjen innen, senki sem tárgyal vele. Marincovici azt akarta mindenekelőtt tudni, hogy baráti érzelmekkel vagyok-e iránta. Ezt könnyen megerősíthettem.

December 23. Megszavazták Erdély és Besszarábia egyesülésének törvényét. Nem szavazás volt, éljenző taps. Ez hiba volt, különösen olyanok számára, akik skrupulózusok, mint Maniu. Azt mondom neki, meg kell csinálni azonnal a beszámolót, és még aznap a törvényt át kell vinni a szenátusba. Válasz: Mi holnapig el akarjuk ezt a dolgot halasztani, mert nálunk vannak magyarok, szászok stb., és nem akarom, hogy azt mondják, hogy rajtaütésszerűen történt ennek a törvénynek a megszavazása. A válasz olyan naiv volt, hogy nem válaszoltam. Az én véleményem teljesült, még aznap megszavaztuk a törvényt.

1920. Párizs
Mikes levele

Kedves Atyám! Január 5-én, ködös borongós reggelen indultunk el Budapestről a béke-delegációval Párizsba. Hasonló világtörténeti feladattal puritánabbul aligha utazott még politikai testület.

Nyolcvannyolc szalonkocsija volt a magyar államnak, a románok egyet sem hagytak meg belőlük. A békevonat összeállításánál öt első és második osztályú pullmankocsit sikerült találni, s ezekhez kapcsoltak egy „udvari kísérőkocsit", melyet egy szemfüles vasutas megmentett az elhurcolástól. Ez a kocsi volt minden könnyebbség és minden előny, amely Apponyi Albertnek, a delegáció vezetőjének jutott. Amikor a Keleti pályaudvarról kigördült vonatunk, a sok száz odagyűlt búcsúztató levett kalappal, zokogva énekelte a Szózatot.

A vonaton Bécsig mindenütt tömegek tüntetnek mellettünk - tudnak utazásunk céljáról. Ilyen feliratokat emelnek magasba: „Erdély a miénk!" „Magyarország a magyaroké." Komáromnál: „A hídon túl is tiszta magyarok laknak." És mindenütt: „Nem, nem, soha."

Emlékezhetsz, Atyám, hogy Aradra utaztomban, 18 novemberében, milyen jól tudtam informálódni Jászi Oszkár szalonkocsijában. Most is megkíséreltem valami hasonlót, s bejelentettem magamat Apponyinál.

Az udvari kísérőkocsi abban különbözik a közönséges első osztályú vagonoktól, hogy egy miniatűr szalon is van benne. Körül a falak mellett zöld brokáttal bevont kanapék. Középen tömör, négyszögletű asztal, teli okmányokkal. Apponyi éppen az iratok közül emelt ki egyet, amikor beléptem a szalonba, s egy angol tábornoknak nyújtotta, nyilván a magyar béke-iratanyag angolra fordított iratainak egyikét.

Később, mikor Bécsben leszállt, megtudtam, hogy a barna egyenruhás tiszt Bridges generális, a közép-európai angol missziók parancsnoka. Nem tudhatom, Budapest és Bécs között Apponyi mennyire volt képes őt felvilágosítani ügyünk igazáról, s ha mellénk állt e néhány órás utazás alatt, mennyire tudta új ismereteit érvényesíteni a vezető brit politikusok körében.

Apponyi szívélyesen fogadott, de valami olyasmivel kezdte: legjobban segít ügyünknek, ha semmit nem bíz a nyilvánosságra mostani gondolataiból és érzéseiből. Aztán az ablakon kitekintve (éppen Győrben hallgattuk a tiszteletünkre kivonult ezrek könnyes Himnuszát) mégis megjegyezte: - Ez a néphangulat úgy kísér minket Párizsba, mint egy utasítás. Utasítás a magyar néptől arra, hogy önérzetes, fölemelt fővel lépjünk győztes ellenségeink elé. És én is úgy hiszem, ez a föltétele annak, hogy bennünket ott megbecsüljenek. Hiszen nincsen is okunk s tán lehetőségünk egyébre.

Ennyit s nem többet tudtam felfakasztani az agg politikusból.

Kétszer huszonnégy óráig tartott utazásunk, egy-egy fülkében ketten utaztak (utaztunk), s az ágynak használható, kihúzott ülésekhez ágyneműt is kaptunk.

Hetvenhárman utaztunk, közénk számítva a nyomdászokat, a segédszemélyzetet s a vasúti kísérőket is.

A Párizsból elénk utazó két antanttiszt, Hay angol kapitány és Jacomoni olasz főhadnagy, egy fülkébe kerültek. Apponyi Teleki Pállal aludt együtt. Bethlen István társa Csáky Imre volt. Popovics Sándor Kállay Tiborral osztotta meg álmát. Lers Vilmos államtitkár Szcitovszky Béla miniszteri tanácsossal utazott. A katonai szakértők is közös fülkébe kerültek: báró Láng Boldizsár ezredes és Konek sorhajókapitány. Mikes szombathelyi püspök is velünk jött Salzburgig. Útitársunk volt Yolland Artúr egyetemi tanár, ki egész úton az angol szövegű iratokat javította nagy fejcsóválásokkal - lévén született angol.

Békedelegációnkat Párizsban a Château de Madridban szállásolták el, zárták be. Ez az épület a szerelmesek nyári mulatóhelye. Rácsos kerítés mögött kétemeletes, koketten vidám külsejű barokk palota. A homlokzaton eresz alatt egy kis „fészekben" a ház építőjének, a vidám kedvű I. Ferenc királynak lovasszobra. A belső udvaron aszfaltozott terasz, egy hatalmas csarnok, egyik oldalán üvegfal. Az emeleteken szűk, lépten-nyomon megtörő folyosók. A szobák nedvesek, kacérok, ám hidegek, a gyatrán működő központi fűtés miatt. Jó ágyak, de íróasztal sehol, ezekben a szobákban szellemi munkát még nem végeztek. Henry ezredes, őrségünk parancsnoka közölte velünk, hogy Párizsba senki nem mehet be, legfeljebb a Bois-ba és Neuilly-be mehetünk sétálni. Tehát becsületszóra fogva tartott „rabok" vagyunk. Legalábbis internáltak - a bolgár delegációval együtt. Csakhogy a bolgároknak nem engedték meg még a Bois de Boulonge-ban sem a sétát.

Érkezésünk másodnapján Henry ezredes bocsánatot kért Apponyitól, hogy érkezésünkkor a pályaudvaron nem nyújtott neki kezet, de ő katona, parancs szerint cselekszik, a köteles formaságokra tekintettel. Engedélyt kért rá, hogy négy fal között, ahol nem fenyegeti félreértés - a kezét nyújthassa.

A sajtóban a románok és csehek igazsága dominál, s az itteni politikusok agyában is. Hosszú agitációs munka és kitartó hazudozás eredménye ez. Ha mi is síkra szállhatnánk az itteni sajtóban, a románok és csehek rágalmai kártyavárként omlanának össze.

Amikor egy kísérőmmel Párizsba mehettem, mutatta, hol hulltak le a németek bombái - összesen mintegy hatszáz.

Még a tárgyalások előtt, az igazolások megejtése után egy jegyzéket akarunk átnyújtani az antant képviselőinek. Ez a türelemmel s nagy hozzáértéssel megszerkesztett monográfia a maga 32 testes mellékletével a mai Magyarország állapotának, nemzeti jogainknak s állami létünknek védőirata. Az a történelmi, etnográfiai, közgazdasági, népesedési adattömeg kincsestára lesz azoknak, akik Magyarország elveszett jogainak igazságát a jövőben mérlegelni akarják. Ezt a tudós és hallatlanul alapos adatgyűjtést gróf Teleki Pál irányította nagy hozzáértéssel 1918 októberétől.

Különös figyelmet érdemel a Jegyzéknek az a része, amely a háborús felelősséget tárgyalja. Fölteszi a kérdést, a magyarságot mért teszik inkább felelőssé, mint azokat a nemzetiségeket, amelyeket az antant dédelget. A monarchia nemzetiségei ugyan milyen arányban vettek részt a kormányzásban és sorsdöntő elhatározásokban. A bécsi katonai irodában 26 osztrák volt és 6 magyar. A hadügyminisztérium tisztjeinek 65 százaléka osztrák, 5-6 százaléka magyar és 29 százaléka cseh. A hadügyminisztérium politikai osztályában 63 osztrák, 21 cseh mellett 6 magyar volt! A magyar fél mind a Bosznia okkupációjának, mind a világháború megindításának is ellene volt.

A mellékletek között van Teleki Pál ismert nemzetiségi térképe, amely különböző színek elrendezésével nemcsak a nemzetiségek eloszlását, hanem a népsűrűséget is jelzi.

A mellékletekből kiderül, hogy a románok, csehek és szerbek az ország területének 23 százalékával követelnek többet, mint amennyi a szigorú nemzetiségi elv alapján megilletné őket. Erről a területről származik az ország termésének 40 százaléka. Az a béke, amelyet ránk akarnak kényszeríteni, nem az igazság, hanem a stratégiai terjeszkedés mellett a gazdasági hódítás békéje is.

A magyar delegáció, elszigeteltségében még arról sem értesült, hogy elfogadták-e megbízólevelét, amikor január 14-én fél 12-kor telefonáltak a francia külügyminisztériumból, hogy fél óra múlva az antant képviselői megjelennek a Château de Madridban, és átadják megbízóleveleiket. Apponyi szerencsére szobájában volt, de a főmegbízottak többsége a Bois-ban szokott napi sétáját végezte. Mire protokollfőnökünk, Praznovszky Iván hazatereli őket, éppen érkezőben az antantmegbízottak. Autóikon gyors egymásutánban robogtak a kapu elé Anglia, Olaszország, Japán képviselői, és kocsiból szállva szenvtelen arccal tűntek el Henry ezredes földszinti lakosztályában. Legutoljára a Franciaországot képviselő Cambor érkezett (volt berlini nagykövet). Valamivel később egy francia tisztet küldtek fel az emeletre. Azt mondta valaki: - Most bejelenti az antanturakat!

Azonban, mi történik: a vörös szőnyeggel kígyózó csigalépcső legfelső fokán megjelenik Apponyi szikár alakja fekete redingotban, cilindere még magasabbnak mutatja. Lefelé, menet közben húzza fel fehér kesztyűjét. S belép Henry ezredes lakosztályába. Nyomában gróf Teleki Pál, gróf Csáky Imre, gróf Csáky István és Praznovszky Iván. Bethlen Istvánt nem sikerült sétájából előteremteni. Lers Vilmos éppen csak beéri futtában az ajtócsukódást.

Az egész eljárást pofoncsapásnak éreztük, valamennyien.

A találkozás alig két percig tartott.

Először az angol s az olasz, majd Matsui, a japán követ távozik merev képpel. Utolsónak Cambon lép ki az ajtón, arcán még ott a fagyos szenvtelenség, amellyel a magyar urak felé fordult, de amikor az őt kocsijáig kísérő Henryhez fordul, csupa báj és kedvesség, kétszer is kezet fog az ezredessel.

Mi történt bent? Cambon tudatta, hogy a magyar delegáció megbízólevelét rendben találták, majd rideg szertartásossággal átnyújtotta a maguk megbízólevelét.

Az esti étkezés után Apponyi ezt mondta a megalázó látogatásról:

- Az ilyesmit én nem veszem észre. Nem akarom észrevenni. Ha észrevenném, egyszerűen föl kellene állnom és eltávoznom innen. Ehhez azonban nincs jogom, mert én itt a nemzetet képviselem. És én azt hiszem: kötelességünk, hogy személy szerint eltűrjünk minden bántalmat, minden megaláztatást. Csak a nemzet presztízsét ne érje csorba.

Másnap Csáky Istvánra várt a feladat, hogy a magyar küldöttség iratanyagát (egy autót megtöltött) a francia külügyminisztériumba, mint illetékes helyre eljuttassa. Ott - mondja Csáky - valósággal elképedtek a hatalmas memorandum láttán. Tudtunkra adták, hogy a békekonferencia még ma (tehát beadványunkba bele sem tekintve) délután négykor fogadja a magyar békedelegációt. De csak a főmegbízottakat.

Négy előtt néhány perccel Apponyi Albert, Teleki Pál, Bethlen István, Lers Vilmos, Popovics Sándor, Csáky Imre, gróf Somssich Tibor, Praznovszky Iván, Hegedűs Lóránt, Csáky István szálltak gépkocsikba.

A ceremónia a Quai d'Orsay-n, Pichon külügyminiszter szobájában zajlott le. A résztvevők heveny benyomásai: aránylag kis szoba. Az ajtóval szemben egymaga ül íróasztalánál Clemenceau. Tőle jobbra és balra két asztalsor harminc-negyven emberrel, az asztalokon iratok s ernyős lámpák fénye. Számtalan ellenségeink valamennyi képviselője.

Clemenceau bálványszerű ültéből meglepő udvariassággal szólal meg, hangjából csak megnyilatkozása közben villan elő bizonyos malícia.

- Messieurs les délégués de l'État hongrois! Nous sommes saisis... El vagyunk ragadtatva attól az ötlettől, hogy Apponyi úr Magyarország és a magyar kormány helyzetét előttünk vázolni akarja. A békekonferencia egyhangúlag elhatározta, hogy Apponyinak erre alkalmat ad, „à la condition, confornement aux précédents, que cet exposé ne sera suivi d'aucune discussion" (azzal a föltétellel, hogy a precedenseknek megfelelően ezt az expozét semmiféle vita sem fogja követni).

- Gróf Apponyi úrnak meg fog felelni holnap, mondjuk, délután fél három?

- Kérem - felelt Apponyi csöpp meghajlással.

Clemenceau ezután Lloyd George-hoz fordult:

- Önöknek, uraim, megfelel az óra?

Mindenki bólintott.

- Ha mindenkinek megfelel, akkor rendben van! Uraim, megállapodtunk abban, hogy holnap fél háromkor újra összejövünk, és ezek után ugyebár a mai ülést bezárhatom.

A békefeltételek iratcsomóját Dutaska, a békekonferencia főtitkára, Clemenceau felszólítására átadta Apponyinak. Ő nyomban továbbadta Praznovszkynak, ő meg Csáky István kezébe nyomta a magyar békediktátum anyagát.

Amikor a Château de Madridban kibontottuk a kapott térképeket, valamennyien elszörnyedtünk.

Apponyinak teljesen át kellett dolgoznia előre elkészített beszédét.

Január 16-án, noha az Apponyival megjelenő főmegbízottak számát, tekintettel a miniszteri tanácsterem szűkösségére, hatra csökkentették le, nekem, mint másodgyorsírónak sikerült magamat beszuszakolni a Quai d'Orsay-ra.

Apponyi beszédére szerfölött nagy érdeklődés nyilvánult meg. Az elnök mögötti három titkári széken legalább nyolcszor cserélődtek a „titkárok". Tehát mintegy 24 francia diplomata hallgatott bele Apponyi beszédébe.

Clemenceau-val szemben, közvetlenül az ajtó előtt állítottak fel Apponyi számára egy asztalkát s egy karosszéket.

A nagyhatalmak képviselőin kívül nincsen más jelen. Meglep s kellemesen, hogy Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia küldöttségeit is távol tartották.

A magyarok így ültek le: Apponyitól balra Teleki, jobbra Popovics, háta mögött Bethlen, Lers, Praznovszky és Somssich.

Clemenceau keze eléri Lord Curzon asztalát.

Apponyi leül, elhelyezi asztalán sárga irattáskáját, nyugalommal kirakja irományait, kiemeli zsebóráját, orrára illeszti szemüvegét, Clemenceau fehér kesztyűs keze egyet-egyet billentyűz, de egyéb türelmetlenséget nem mutat, s végre megszólal.

- Méltóztassék - Apponyi felemelkedik. - Kérem, ha úgy tetszik, méltóztassék ülve maradni.

Ismeri az öregség súlyát, négy évvel idősebb a 73 éves magyarnál.

- Engedjék meg, hogy állva maradjak, így jobban szeretem.

- Méltóztassék - bólint udvariasan a francia elnök.

És Apponyi beszélni kezd, franciául: - Nem azért jöttünk ide, hogy elsírjuk a magunk szerencsétlenségét. Hiszen azt meg sem értenék. Nem is az a célom, hogy a magyarság érdekéről beszéljek: Azzal itt nem sokat törődnek. Hanem beszélni akarok Európa érdekeiről, arról, hogy az a béke, amelyet Magyarország tönkretételével terveznek, egész Európának állandó veszedelme lesz.

Néhány mondat után történetfilozófiai magasságokba lendül a szónoklat. Egy körmondat pihenő magasában megszólal Clemenceau:

- Talán megengedi, hogy azt, amit eddig elmondott, most angolul tolmácsolják!

- Bocsánatot kérek, de jobban szeretném, esetleges félreértések elkerülése végett is, ha ezt a tolmácsolást magam végezhetném el!

- Tessék - feleli kissé kelletlenül Clemenceau.

És Apponyi az eddigieket megismétli angolul, anglicizmusokkal, angolosan. S bár Apponyi, tudjuk, azt tervezte, hogy előbb franciául, majd angolul terjeszti elő mondanivalóját, most a váratlan igény szerint felszabadulva, váltogatva adja elő. Hatása olyan erős, hogy még így sem veszít lendületéből.

Különösen Clemenceau figyel egy gyakorlott vívómester figyelmével.

Apponyi szónokbravúrja ötnegyed órán át köti le a hallgatóság figyelmét, éberségét.

Az öreg Clemenceau, hogy Apponyit hallgatja, figyeli, visszafiatalodik vagy tizenöt évet. Középen erősen dudorodó kopasz feje, lecsüngő vastag fehér bajusza és bozontos, busa, ősz szemöldöke percről percre elevenedik, s már nem nagyon-nagyon öreg ember. Ráncos arca is megélénkül, szeme ravaszul hunyorog.

Míg franciául zeng a szó, Lloyd George ősz haja s pozsgás borotvált arca mögé húzódva iratokat böngész, de az angol mondatokra hátradől foteljébe, s mereven figyeli Apponyit.

Curzon lord, a nagy debatter szikár termetével inkább a szónokkal rokon, amint minden szót nagyon figyel, mint honfitársával.

Nitti, termetes, joviális külsejű öregúr, a másik olasz, Sonnino izgékonyabb, mert sem angolul, sem franciául nem ért igazán.

Beszéde végén magasba lendül Apponyi francia szónoklata: - Arra kérem az antant urait, ne engedjék meg, hogy csalódjunk a nyugati kultúrába vetett bizalmunkban, és egy bölcs, igazságos béke szerezzen önöknek nagyobb és maradandóbb dicsőséget, mint amilyen a fegyverek dicsősége lehet.

Befejezte, leül.

- El méltóztatott felejteni - szól kissé provokatívan Clemenceau - elmondani mindezt angolul is - s lehunyja tigrisszemeit.

- Oh, bocsánatot kérek - felelt fesztelenül Apponyi, felállott és elmondta, az előbbihez hasonló lendülettel zárószavait angolul is.

Egy pillanatig halálos csend maradt a teremben, akik egy operai produkcióra figyeltek, tapsolni szerettek volna, de az nem illett ide.

S ekkor Clemenceau-nak az angol szöveg alatt szinte elszenderült szemei rosszindulatú tigrisfénnyel elősárgállottak.

- Nem akarom megsérteni a kedves olasz delegátust, Sonnino urat, de tudom, hogy ő sem az angol, sem a francia szónoklatot nem tudta pontosan követni - így vagyok magam is az angollal. Felkérem a magyar küldöttség elnökét, elégítse ki Sonnino úr kíváncsiságát is.

Clemenceau kárörvendő pillantásokkal pásztázta körül a jelenlévők arcát, abban a biztos reményben, hogy a magyar szónokot zavarba hozhatja, s valamennyien mégis triumfálhatnak a szónok „tudatlanságán” s a magyarokon.

Egy pillanatra Apponyi is meglepődött, de most már dacosan pattant fel, s a legtisztább toscanai tájszólásban adta elő az eddig hallottakat, de a két olasz együttérző figyelmén kívül legfeljebb Teleki értette a klasszikusan hullámzó olasz szót.

A beszéd befejeztével, a tapsnak szánt szünetben (persze most sem mertek tapsolni, csak Nitti ütötte össze tenyerét, ki tudta, mint változott a francia szöveg, melyet ő értett, olasz magas idiómára, mondom, kétszer mégis tapsra érintette tenyerét) Apponyi odafordult az olasz miniszterelnökhöz: - Arra szeretném emlékeztetni Olaszország képviselőit, hogy volt idő, amikor a magyar és olasz fegyverek nem egymás ellen, hanem egymás mellett harcoltak.

Nitti joviális arccal, kellemes bólogatással fogadja a személyes szavakat, de nem válaszol, mert tudja, eszmecserének nincs tere ez alkalommal.

De Clemenceau bosszús, hogy most olasz nyelvtudása híja miatt kimaradt valamiből.

- Azt, amit olaszul mondott, szíveskedjék nekünk tolmácsolni franciául is.

Apponyi megteszi, újra leül.

- Kérem, foglalja még egyszer röviden össze beszédét: mik a magyar kívánságok? - mondja szenvtelenül Clemenceau.

Apponyi fáradhatatlan. Elmondja: népszavazás a vitás területeken, ahol három és fél millió magyar rekedt, antantbizottságok a megszállt területeken az okozott károk és az elkövetett visszaélések és gyilkos atrocitások kivizsgálására. Végül: a hadifoglyok mielőbbi hazabocsátása.

Ezzel vége is lett volna a magyarok előterjesztésének, de Lloyd George-nek fülét megütötte egy szám: három és fél millió. Ez a szám, amely Apponyi beszédéből megmaradt számára: akiket az országtól elszakítanak, három és fél millió magyar, aki szerb, román és cseh rabságba kerül. De ez még a beszélő Apponyi idején történt, hogy egy papírszeletkére valamit felírt, hátrahajolt titkárához, jelt adott, Lloyd George átadta neki a papírszeletet, aki azt nyomban Clemenceau kezébe vitte. Clemenceau magasba rántotta busa szemöldökét, arca meglepett csodálkozást tükrözött, az apró iratot, hogy jól látja, érti-e, magától távol tartva alaposan megszemlélte, majd feltéve szemüvegét, közelről is elolvasta ismét. Hátradőlt székében, ajkát a még mindig beszélő Apponyi felé lebiggyesztette, majd az angol felé biccentett, bólintott egy rövidet.

A cédulát nem láthattam természetesen, de valami ilyesmi állhatott rajta: „Beszélni szeretnék Apponyival!" Mert amikor delegációnk elnöke befejezte pótlólagos előterjesztését, Clemenceau egészen váratlanul s a megállapodással ellentétben azt kérdezte:

- Van-e valaki, aki kérdezni óhajtana valamit gróf Apponyi Albert úrtól?

Meglepetésében senki nem jelentkezett, s ekkor a kérdező Lloyd George-ra vetette a szemét:

- Yes, I would like! - felelt Lloyd George. (Igen, én szeretnék!) - majd Apponyihoz fordult: - A Magyarország számára kijelölt határokon túl laknak-e egy tömbben magyarok?

- Nem hallom jól, elnézést kérek - szólt meglepetten Apponyi, s a tőle jobbra álló gazdátlan széket megragadva, az angolok asztalához közelített s leült, jobb kezét füléhez illesztette, mintegy hallókészülékül. - Kérem, most!

Lloyd George megismételte a kérdést.

- Óh, igen - felelt nyomban Apponyi. - Sőt, ezt térképen is bemutathatom.

Azzal visszalépett asztalához, és sárga bőrtáskájából egy térképet vett elő. Ez - tudtam, mert láttam, a tervező előző este kék irónnal mint rajzolta bele az antant által eldöntött új határokat -, ez a térkép Teleki Pál csodálatosan pontos és szinte térhatású nemzetiségi térképe volt, melyre Teleki a tömbökben kívül rekedő magyarság létszámát is bejegyezte volt.

Országunk eme földarabolását Apponyi az angol elnök asztalára terítette.

Lloyd George érdeklődve hajolt a kiterített térkép fölé. Lord Curzon is közelebb húzódott. Nitti is fölállt helyéről, és szintén a térkép fölé hajolt, úgy tett Sonnino is. A kíséret tagjai is közelebb kíváncsiskodtak. Még a szenvtelen, apró termetű japán Matsui is felállt helyéről, de Nitti eltakarta széles vállával az asztalra látást.

Apponyi magyarázta - angolul - a térkép lehetséges értelmezését.

Clemenceau néhány percig elnöki foteljéből figyelte a tumultust, majd felállt s odalépett Apponyi mellé, aki egymás után mutatott rá a Csallóközben, Kárpátalján, Erdélyben, Székelyföldön, Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti környékén s a Bácskában rekedt nagy vörös, véres térképfoltokra - a magyar nemzettest sajgó sebeire.

- És ezeket az állításokat önök adatokkal is tudják dokumentálni? - kérdezte Lloyd George.

- Természetesen - felelt Apponyi - ezek igazolását meg méltóztatik találni a már eddig benyújtott Jegyzékeinkben is, a jövőben azonban még sokkal bővebb bizonyító adatokkal is kívánunk szolgálni, a legrészletesebb aprólékossággal is, a kívánalmak szerint.

Végül Apponyi a demonstrációs térképet felajánlotta Lloyd George-nak, aki örömmel fogadta el azt. S a kissé irigyen ott álldogáló nagyhatalmi képviselőknek, elsősorban Clemenceau-hoz fordulva, megígérte, hogy holnap valamennyien megkapják ugyanezt a térképet további tájékozódásuk rögzítése végett.

Ez természetesen megtörtént, de nincsen hírünk felőle, hogy az antant urai használták-e ezeket az ajándék térképeket. Arról sincsen adatunk, hogy maga az angol elnök a térképre vonatkozó részletesebb információkért fordult volna a magyar delegációhoz. Azt azonban valószínűnek tarthatjuk, hogy a konferencia egy következő ülésén Lloyd George kijelentette, hogy a magyar határokat még egyáltalán nem fogadták el, hiszen „a konferencia most kapta meg első ízben a magyar szempontokat a határozatokról, melyeket ezekről a kérdésekről eredetileg hoztak".

Ez utóbbi igaz volt, de napokba tellett, míg bebizonyították az angol premiernek, hogy Magyarország északi és keleti határát még 1919 júniusában meghatározták és kihirdették az illetékes kormányoknak, s hogy ezt a határozatot ő maga is aláírta. Erre ő alapos vizsgálatot követelt, s ehhez Nitti is hozzájárult. Berthelot pusztán pénzügyi térre próbálta szorítani a magyar bírálat következményeit, de Lloyd George hangsúlyozta, hogy nem pusztán a pénzügyekről, hanem az egész tervezet újravizsgálásáról van szó.

A konferencia március 3-i ülésén Lloyd George kijelentette: „A magyar ügyben tervezett nyilvánvaló igazságtalanságot helyre kell hozni!"

Berthelot utolsó szereplését a magyarokat megsemmisítő támadásra használta fel a konferencián: „A magyarok perfid, acsarkodó, csökönyös ellenség voltak a háború előtt, alatt és után." S aztán a magyar nemzet egyáltalán nincs is. Nincs magyar dinasztia, mindössze egy korona van és 15 000 osztrákból lett nemes. Ha ezek birtokait felosztanák, a magyarság mint olyan megszűnnék.

Ezekre az ostoba szavakra Lloyd George így válaszolt:

- A magyarokat szemlátomást igazságtalanul kezelték, sosem hallgatták meg őket, a szövetségesek munkája egyoldalú volt. Megtehetjük, hogy visszatérünk a magyar határokra. Nem rendelkezhetünk emberekkel barmokként, és nagyon rossz szolgálatot tennénk a szlovákoknak, románoknak vagy a szerbeknek, ha nagyon is hazafias magyar lakosságot csatolnánk hozzájuk... Valóban azt gondolja Berthelot úr, hogy békéhez vezetne Közép-Európában, ha a háború után majd felfedeznék, hogy a magyarok panaszai megalapozottak voltak, és hogy barmokhoz hasonlóan egész magyar közösségeket adtak át Csehszlovákiának, Romániának egyszerűen azért, mert a konferencia elutasította a magyar eset megvizsgálását? Úgy vélem, megindul majd, egész bizonyosan megindul egy ilyen akció, és pusztán a csoportosulás mikéntje lesz kétséges, hogy a magyarok a németekhez vagy az oroszokhoz csatlakoznak-e. Ami Berthelot úrnak arra a megállapítására vonatkozik, hogy magyarok pedig nem léteznek, azt mondhatom, hogy ismereteim szerint, két kivételt leszámítva, Britanniát és Wales-et, Európában nincsenek tiszta vérű nemzetek, s emlékeztetek rá, hogy az intenzív francia nemzeti érzést, amelynél erősebb talán nem létezik, nem akadályozta a franciák nagyon is vegyes, kevert eredete. Ami számít, az a nemzettudat, és a szóban lévő nép nagyon is magyar tudatú!

A vita végén Lloyd George kiáltva kijelentette, hogy nem tud a magyar határok kihirdetéséről, neki e határokkal soha nem volt dolga, s azok kialakításában nem vett részt.

Ekkor tették eléje a múlt év előtti határozatot s azon saját hiteles kézjegyét.

Március közepén Berthelot helyére a békekonferencia francia vezértitkárául Maurice Paléologue-t delegálták, őt, aki a háború előtt és alatt nagykövet volt Pétervárott.

Paléologue (sajnos kései) színre lépésével új fejezet kezdődik párizsi élménykötegemben.

Az első találkozás vele az ő kérésére március 17-én történt, a jól ismert Voisin vendéglőben, ebédlőasztal mellett.

De ne vágjak a dolgok közepébe, meg kell emlékeznem Halmos Károly kassai ügyvéd és ifj. Semsey Andor szerepéről ezekben az eseményekben.

Március elején szokásos Bois-beli, engedélyezett sétánkat róttuk a kopár fasorok között Csáky Imrével, amikor elénk toppant egy jól öltözött fiatalember, aki magát ifj. Semsey Andor grófnak nevezte. Én persze akár szélhámosnak is gondolhattam volna őt, Csáky emlékezett rá valahonnan, sőt családi körülményeit is ismerte. Ez a huszonhárom éves egyetemi hallgató (Sorbonne-on tanult) fantasztikusnak látszó távlatokat pedzett. Mindenekelőtt arra kért bennünket (én mint Csáky titkára szerepeltem), hogy fogadjuk el Halmos doktor látogatását. Mondtuk, nincs módunk vendéget fogadni szállásunkon, erre Semsey azt felelte, ily csekély akadály könnyen elhárítható. És csakugyan, úgy harmadnap megjelent a Château de Madrid-ban Henry ezredes engedélyével egy testes, biztos fellépésű úr, Halmos Károly.

Előlegben Semsey elmondta, hogy Halmos édesanyja francia nő, s hogy igen jó összeköttetései vannak francia kormánykörökben. Loucheur iparügyi miniszter bizalmasa és Bignon tengerészeti miniszterrel is jó barátságban van.

A kijelölt napot, Halmos látogatását közöltük Apponyival s a két fődelegátussal is, akik jeles érdeklődést mutattak.

Csáky Imre szobájában fogadtuk Halmost, aki elismételte összeköttetéseit, s még hozzátette, hogy Millerand miniszterelnök is bizalmasai közé tartozik, s őt máris sikerült a magyar ügy pártjára térítenie. S Millerand arra kéri őt, egy memorandumot szerezzen a magyar béke-delegációtól. Lehetséges igényeinkről, amelyek természetszerűleg sérelmeinkből is fakadnak.

Apponyi úgy vélte, egy alkalmas memorandum kárunkra aligha lehet, legfeljebb hasznunkra, s engedélyt adott egy francia nyelvű irat megszerkesztésére. Ebben a már gyakran felsorolt bizonyítékok voltak összefoglalva. Ehhez egy térképvázlatot tettünk hozzá, amelyben a valóságos nyelvhatár a magyarok és a többi nemzetiségek között fel volt tüntetve, és amely végső esetben mint elfogadható határ szerepelt volna magyar részről.

Néhány nap múlva Halmos a memorandumot átvette, s nemsokára közölte, hogy azt Millerand-hoz juttatta. A miniszterelnök közölte vele, hogy bár a szövetségesek által meghatározott feltételek nem változtathatók meg, mégis a mi propozícióinkat már szomszédaink tudomására hozták. Mindazonáltal ő egy módozatról fog gondolkozni, amely lehetővé teheti a jogosult magyar követelések utólagos számba vételét. Egyelőre azonban a békeszerződést eredeti formájában kell aláírnunk, ezen már nem lehet változtatni.

Bizalmatlanságunkat Halmos iránt eloszlatták a következő napok, midőn kiderült, hogy összeköttetései sokkal fontosabb eredményekhez vezethetnek. Egy napon azzal lepett meg bennünket, hogy a francia külügyminisztérium vezértitkára (a konferencián Berthelot utóda) beszélni akar Csákyval - tehát velünk.

Nos, ez volt a Voisin vendéglő első ebédjének napja.

Amint a Bois kapuján kiléptünk, csodák csodája, a szokásos detektívtiltakozás vagy kíséret nem háborgatott bennünket.

Meghívónk már várt a vendégszobában. Csáky ismerte őt Pétervárról, de nem remélte, hogy emlékezni fog őreá. Emlékezett. Engemet titkárként barátságosan elfogadott. Igen fontosnak tartja mostani beszélgetésünket. De mindenekelőtt meg kell győződnie arról, hogy Franciaország közeledését nem fogadja Budapesten gyűlölet. Mindketten biztosítottuk őt, hogy a háború ellenére a franciák iránt nincs gyűlölség a magyarok szívében.

Azt mondta, hogy ő egyike ama kevés franciáknak, akik jól ismerik Közép- és Kelet-Európa viszonyait, s ezt szófiai követ korában tanulta meg Ferdinánd bolgár cártól. A cár Európa egyik legkitűnőbb politikus elméje volt: mindig hangoztatta, hogy Európának ebben a térségében csak egy nép van, amelyre építeni lehet, s az a magyar. Ő, Paléologue aggódva tekint a jövőre, midőn Magyarországot szétdarabolják. Felfogása szerint Franciaországra vár az a feladat, hogy Magyarországot megerősítve kelet-európai politikája centrumába állítsa. Mindazonáltal Franciaország becsülete azt kívánja, hogy kis szövetségeseinek tett ígéreteit megtartsa, de ugyanakkor érdekében áll, hogy nyomást gyakoroljon az igazságtalanságok jóvátételére, s hogy a békeszerződések revíziója bekövetkezzék. Mármost szeretné tudni, mi az a minimális követelés, amellyel Magyarországot akár ideig-óráig is kielégítve Franciaországgal szoros politikai és gazdasági együttműködésre lehetne késztetni.

Mi a miniszterelnöknek átnyújtott emlékiratra utaltunk. Erről tudomása volt. S ígérte, hogy áttanulmányozza, s néhány nap múlva ugyanitt folytatjuk tanácskozásunkat, tervezgetésünket.

A francia külpolitika irányítójának merész feltételezései nagyon meglepték Bethlent s Telekit, s reményt kezdtek táplálni ügyünk jóra fordulásában. Apponyi, az örök idealista, azt gondolta, hogy az isteni gondviselés sorsunkat győzelmesen fejezi be, vesztett háborúnk ellenére. Paléologue-nak egy újabb memorandumot rögtönöztünk, s egy térképet mellékeltünk hozzá, melyben a néprajzi határokra toltuk ki óhajainkat, de szerét ejtettük, hogy a Székelyföld se maradjon kívül kérésünkön.

Harmadik összejövetelünkön (még mindig a Voisin vendéglőben) a vezértitkár unszolás nélkül tudomásunkra adta, hogy követetéseinket tökéletesen indokoltnak tartja, s ezt ő kormánya tudomására fogja adni. S ha a kormány elfogadja az ő véleményét, nem lesz akadálya tervünk megvalósításának. Halmos útján kaptuk a hírt, hogy a minisztertanács tudomásul vette memorandumunkat, s megbízást adott bizalmas tárgyalásokra. Ezek megkönnyítésére Csákynak (s nekem is) Párizsban való kintlakást és szabad mozgást biztosítottak.

Időközben a béketárgyalások az írásbeliség jegyében tovább folytak, s amikor a magyar delegáció megkapta a végleges szöveget, azon nem volt nyoma buzgalmunknak s a tárgyalások által keltett reményeinknek. Mindazonáltal hozzá volt fűzve Mitterand jegyzéke, amely nyitva hagyta az esetleges igazságtalanságok későbbi megváltoztatásának lehetőségét. Az ünnepélyes aláírás napját és helyét, a Nagy Trianont azonban már meghatározták.

Apponyi nem vállalta a szerződés aláírását. Nem akarta, hogy az ő neve a szégyenletes okiraton megörökíttessék, s úgy vélte, magatartása tiltakozás lesz a békecsinálók felé, kiáltás erejű. A főmegbízottak, Bethlen és Teleki csatlakoztak Apponyi magatartásához. A kormány két hivatalnokot rendelt ki aláíróként. Egyiknek Drasche-Lázár Alfréd követet, s hogy a kormányból is legyen valaki, Bénard Ágoston egészségügyi minisztert küldték, akinek ez volt egyetlen lehetősége, hogy neve a magyar történelembe bekerüljön. (Állítólag véletlenül lett miniszter, mert Horthy előszobájából a kíváncsiak besodorták a terembe, ahol az esküt tartották, s a miniszterek mellett ő is elrebegte az eskü szövegét. Simonyi-Semadam, a miniszterelnök, csak későn vette észre a dolgot, s formai kényszerből vállalta a botcsinálta minisztert, akit végül is Trianonnal büntettek.)

Párizs egy csöndes mellékutcájában lakván azonban mi tovább folytattuk tárgyalásainkat Paléologue-gal, most már nyíltabban, az ő hivatalában, a Quai d'Orsay-n, ahová szabad bejárásunk volt. A magyar követelések minden részletét pontosan elemezték, s térképen a határvonalat pontosan bejegyezték. A hetekig tartó munka eredményét a vezértitkár a minisztertanács elé terjesztette jóváhagyás végett, s megkapta rá a beleegyezést.

Kedves Atyámat bizonyára érdekelni fogja, a francia minisztertanács, magas rangú vezérkari tisztek közreműködésével, milyen határokat tartott indokoltnak a Trianonban aláírtak helyett.

Szívdobogással fogja olvasni, kedves Atyám, ha felsorolom, hogy ezen a térképen Nyugat-Magyarország már újra a miénk. Visszakapjuk a Dráva-Duna közét, Bácska felét Szabadkával és Zomborral, Zentával a Ferenc-csatornáig. Torontál, Temes, Arad megyék nagy részét Temesvárral és Araddal, a Maros mentén Lippával. Bihar, Szilágy és Szatmár megyék nagy részét Nagyvárad, Szatmárnémeti és Zilah városokkal. Kárpátalját egészen a Tiszától, Máramaros, Ung, Ugocsa és Bereg megyékkel, valamint Zemplén, Sáros, Abaúj, Szepes megyéket teljes egészükben, követve az ezeréves határvonalat a Kárpátokon. Kőrösmező vidékétől a Magas-Tátráig. Gömör, Nógrád, Komárom, Hont csaknem teljes egészükben, és nagy részek Bars és Nyitra területéből is. Az említett városokon kívül visszatért volna Nagyszőllős, Ungvár, Munkács, Kassa, Eperjes, Lőcse, Igló, Rozsnyó, Rimaszombat, Losonc, Ipolyság, Selmecbánya, Léva, Komárom, Érsekújvár és Pozsony. Sajnos, Kedves Atyám, sem Székelyföldet, sem Vízaknát nem kanyarították birtokunk ígéretei közé a rajzoló vezérkari kék ceruzák.

Paléologue tudomásunkra hozta, hogy mindenekelőtt a francia közvéleményt kell megdolgozni, s a gazdasági érdekeltségek előmozdításával érhetünk el eredményt, s a francia tőkének Magyarországon megfelelő befektetési lehetőséget kell nyújtani. Közölte, hogy Franciaországban, ha nem tudnánk, minden politikai tömörülés mögött egy-egy tőkés csoport áll. A mostani kormány mögött a legerősebb tőkekoncentráció, a Schneider-Creusot művek és a Banque de Paris et des Pays Banque állnak.

Véleménye szerint számításba a következő befektetéseket lehetne venni: Budapesten egy nagy szabadkikötő építését, a Magyar Államvasutak húsz-harminc évre történő bérbe vételét. A Magyar Általános Hitelbank részvényeinek egy részét szívesen vállalná a francia tőke anélkül, hogy a részvénytöbbséget magának követelné.

Mi úgy véltük, hogy ezek az igények nem hátrányosak a magyar érdekek számára.

Például a Magyar Államvasutak a háború és a román rablóhadjárat következtében rettenetes helyzetben voltak, eszközeik helyreállítását csak nagyon lassan és nehézségekkel tudták volna saját erőből elvégezni.

A kormány minden további nélkül hajlandó volt a Csepeli Szabadkikötő tervét a Schneider-Creusot cégre bízni. A Hitelbank igazgatósága örömmel fogadta a fúziós tervet. Egyedül a MÁV vezérigazgatója akadékoskodott. Kiderült, állását félti. Mikor a franciák megígérték, hogy meghagyják pozíciójában, beadta derekát.

Paléologue sikeres sajtókampányt indított a francia-magyar gazdasági közeledés érdekében. A budapesti sajtóban nehezebben ment a tervek népszerűsítése, a vezértitkár által e célra felajánlott összeget Bethlen erkölcsi okokból nem fogadta el.

A franciáknak adandó opciós levelet 1920. május 29-én elkészítették Budapesten. Aláírták Simonyi-Semadam Sándor, Teleki Pál, Korányi Frigyes pénzügyminiszter, Emich Gusztáv kereskedelmi miniszter. Ezt a franciáknak szóló koncessziós okiratot Kelety, a MÁV elnöke, Kállay Tibor államtitkár, Ullmann Adolf báró, a Hitelbank elnöke hozták Párizsba, csatlakozott hozzájuk „főnököm", Csáky Imre, aki ezután lett Teleki Pál helyett külügyminiszter.

Június 7-én a francia Külügyminisztériumban ünnepélyesen létrejött a magyar-francia barátsági szerződés. Paléologue egy 33 000 dolláros csekket adott át Halmosnak egy magyar-francia sajtóiroda (mégis) szervezésére.

Egyidejűleg Tánczos Gábor tábornok és Láng Boldizsár (még) ezredes Weygand francia vezérkari főnökkel tárgyaltak a két hadsereg lehetséges együttműködéséről.

A csekk átadása után Paléologue ezt a nyilatkozatot tette: „Maintenant vous pouvez criez dans le monde que La France est l'alliée de la Hongrie et que le Traite de Trianon est un chiffon de papier!" (Most kikiálthatják a világba, hogy Franciaország Magyarországnak szövetségese, és hogy a trianoni békeszerződés csak egy papírrongy!)

E kijelentésnél jelen volt Peretti de la Rocca politikai osztályfőnök, Monty titkár, Halmos, Csáky, Semsey és jómagam, ugyancsak mint „titkár".

Paléologue elérkezettnek látta az időt, hogy nyilvánosságra lépjen. Elhatározta, hogy egyértelmű jegyzéket küld a prágai, bukaresti és belgrádi kormányhoz, figyelmeztetve őket, hogy Franciaországnak jelentős gazdasági érdekei vannak Magyarországon, s ezért minden Magyarország elleni barátságtalan lépést Franciaország elleni gesztusnak fognak tekinteni.

Amikor Fouche budapesti francia követ remegő hangon felolvasta Horthy Miklós előtt a kisantant kormányaihoz intézett levelet, a jelenlévők meglepetten nem tudták felfogni és értelmezni a hallottakat, a közlés sorsdöntő jelentőségét.

Ezután egy még reményt keltőbb fordulat történt. Az orosz-lengyel háború Lengyelország számára tragikusnak ígérkező fejleményeket hozott. A szovjet csapatok Varsó elővárosában harcoltak. Pilsudski tábornok sürgős segítséget kért szövetségesétől, Franciaországtól.

Semmilyen francia kormány nem vállalhatta a felelősségét, hogy fáradt (s nagyrészt leszerelt) hadseregével új s távoli háborúba kezdjen.

Tiszteket, generálisokat, fegyvereket, hadianyagot szívesen küldött Lengyelországba, de kiképzett emberanyagra lett volna szükség.

Paléologue úgy vélte, Magyarország elegendő számú kiképzett katonaanyaggal rendelkezik, s kitűnő tisztikarral. Ezért feltette a kérdést, hajlandó volna-e Magyarország 200 000 embert s tisztikart a lengyelek segítségére bocsátani. Felszerelésre Franciaországnak lesz gondja.

- Mihelyt egyszer jól felfegyverzett hadsereg áll az önök rendelkezésére - mondta mosolyogva Paléologue -, mihelyt Lengyelországot megsegítették, maguk tudni fogják, ezzel a sereggel mit kezdjenek.

A cseh haderő ebben az időben még éppen keletkezőben volt. A szerb még nem heverte ki véráldozatait, a román rosszul volt felszerelve, harcértéke nullával volt egyenlő. (A Budapestet megszálló csapatok nagy részét laktanyában tartották, ne kóboroljanak szégyenszemre toprongyaikban, fővárosunk utcáin fosztogatva.)

Egy pillanatig sem volt szabad az ajánlat fölött töprengenünk.

Teleki nem habozott, elfogadta az ajánlatot. Párizsba érkezett Láng Boldizsár báró vezérkari ezredes, hogy megbeszélje a terv katonai részét a francia vezérkarral.

Megkezdődött a fel nem fegyverzett magyar csapatok átvonulása a Kárpátokon.

A fegyvereket lengyel földön ígérték. A cseheket egyelőre meggyőzték a franciák, hogy az átvonuló magyarokat ne gátolják útjokban a Felvidéken át.

Két esemény zajlott egy időben

1. A lengyelek magukban is boldogulni látszottak a csatatéren.
2. Orosz politikája kudarca miatt belső politikai ellenfeleivel szövetkezve Beneš Eduardnak sikerült kibillenteni vezértitkári székéből Paléologue-ot, s helyébe a kisantant kipróbált barátját, hívét visszahelyezni előbbi tisztébe - Philippe Berthelot-t.

Párizsban visszaállt a régi magyarellenes világ. A lengyelországi magyar önkéntesek felszerelését, amint halljuk, azonnal beszüntették, akiket felfegyvereztek, leszerelték. A francia ígéretek megvalósításával többé senki nem törődik.

Kedves Atyám, így zárom olykor reményt keltő, mégis szomorú tudósításomat Párizsból, s magam nem tudom, maradjak-e itt végleg, s menjek-e mégis haza. De hová, istenem, hová?

Szerető fia, Mikes

1919-1920
Ismét Traján és Bukarest

Ezekben a hónapokban Traján kétszer, talán háromszor is járt Vízaknán, kétszer mindenesetre úgy, hogy Szebenbe esett küldetése. De mindhárom alkalommal azért, hogy miniszteri tanácsosi rangban (Duca minisztériumában) összeköttetést teremtsen a liberálisok és az erdélyiek között. Jelentéseit, közléseit Szebenben mindig Maniunak tette.

György bácsinak, Gyurica bácsinak, apósának szabad gondolattársításokban adta elő időszerű élményeit, s gyakran azokat a pletykákat, szóbeszédeket, amelyeket főnöke árnyékában, a szűkebb vagy tágabb közvélekedés sodrából kihalászott emlékezete.

Igazából mindig az a reménykedés vitte Vízaknára, hogy apósát rá tudja venni Tünde magatartásának megváltoztatására.

Tünde nem volt hajlandó változtatni életén, és eszébe sem jutott, hogy Bukarestben nagy Doamnát játsszék - marad Székelyudvarhelyt (most már Tîrgu Secuiesc) jótékonyan tevékenykedő nővérnek, székely testvérei javára, akik szolgálatait minden eddiginél erősebben igényelték.

Az első látogatás idején Erdély sorsa bukaresti szemmel még nem volt egyértelmű. December 13-a után a véres megtorlások miatt nehéz volt Erdélyben megőrizni a belső rendet. A hazatérő katonák (öregek, sebesültek) nyugtalanságot vittek a falvakba. Bukarestben problémát okoztak a németbarátok, akiket azonban nem lehetett büntetéssel sújtani, mert a foksányi fegyverszünet megkötésénél s a bufteai előzetes békealáírásnál a király igénybe vette szolgálataikat.

Az aggastyán Carp, aki nemcsak németbarát volt, de a dinasztiának is nagy ellensége, 1919. június 22-én falujában meghalt. A fővárosi lapok még nekrológiát is szégyelltek közölni. És Petre Carp földjeit felszántották azok a paraszti ekék, amelyeket a legmélységesebben lenézett.

Carp hideg ember volt. Hideg és kegyetlen. Még magánéletében is. Soha egy jó szava nem volt senkihez. A gyermekeivel szemben teljes szuverenitást gyakorolt, barátaival szemben legfeljebb lenéző szimpátiát mutatott.

Három ragyogó tulajdonsága volt: tehetség, szellem, anyagi és morális feddhetetlenség. Lelkületére jellemző mondása: nem szeretem a virágokat, legfeljebb a tölgyet!

Nagy államférfi volt. Szónoklata nem volt tömegszónoklat. Carp nem szólt a lélekhez. Amit mondott, az tiszta ráció volt, fenséges tisztaságú. Mondatai bronzba öntöttek voltak, egyedül az ő beszédeit lehet ma is érdeklődéssel olvasni. Egyedül az ő beszédei váltak időtállókká. Azt mondták róla, hogy kész egy fontos helyzetet feláldozni egy szellemes mondásért.

Végül a feddhetetlenségéről. Igaz volt és kristálytiszta, ő nemcsak az anyagiakban volt becsületes, de becsületes hitében is. Carp abban a politikai légkörben, amely minket századokon át Kelethez kötött, kivétel volt. Határozatai világosak, véglegesek, visszavonhatatlanok voltak. Politikája, közéleti magatartása kivételes, nem illett bele fajtánk géniuszába. Carpnak az eszme, amit követett szent, kötelességében állhatatos, az adott szó, az megszeghetetlen volt. Carp végletes jellem volt. Tiszteletet parancsolt, és pontosan tudta, hogy egy adott pillanatban ki hogyan reagál.

Akárhogyan is, de Petre Carp a háború előtti Románia ha nem is nagy államférfia, de nagy egyénisége volt.

De mi most a helyzet az országban? Minden lépésnél azt éreztük, hogy nincs kezünk a kormányrúdon.

A legsürgősebb feladat az ország élelmiszer-ellátása. A Hoover-bizottság megszervezte ellátásunkat gabonával. Hónapokon keresztül amerikai búzával táplálkoztunk, amit az amerikai hajók hoztak kikötőinkbe. De nemcsak az élelmiszerben volt hiányunk, hanem a kereskedők üzletei is üresek voltak. Nem volt méteráru, nem volt cipő, nem volt fehérnemű stb. Minden elsőrendű közszükségleti cikk hiányzott. Hogy pótolja, Brătianunak az a szerencsétlen ötlete támadt, hogy mint állam fordult a szövetségesekhez segítségért. Georghe Danielopol Párizsban egy megrendelőirodát nyitott, és a megrendelések fedezetéül az állami kincstár terhére bonokat bocsátott ki, illetve adott ki. Egy idő után Danielopol már nem tudott ezzel a kérdéssel foglalkozni, aminek az lett a vége, hogy rövidesen óriási adóssággal találtuk magunkat szemben.

A legnagyobb nehézségeink mégis a szállítással voltak. Itt az anarchia általánossá és tartóssá vált. Szerény vasúthálózatunk teljesítette feladatát a háborúig, de később már teljességgel elégtelennek minősült. Lazult a fegyelem is. Az állomásfőnökök elvesztették autoritásukat beosztottjaik felett. Akiket behívtak katonának, legnagyobb része a vagonok tetején utazott, és minden fegyelem nélkül viselkedett. Képtelenség rendet teremteni ebben az egész gazdasági és adminisztrációnkat meghatározó vitális kérdésben. A katonaság állandó beavatkozása mindenbe megakadályozott minden erőfeszítést a normalizálás felé.

És ebben az időben kellett végrehajtani az agrárreformot és elvenni a kétmillió hektár földet (ebből végül is másfélmillió lett) a nagygazdaságoktól, és szétosztani a parasztságnak. Ennek a felelőssége, mint az uradalmak, illetve földművelési miniszternek a felelőssége ránk hárult. Munkához láttunk. Azt hiszem, rekordidőben teljesítettük a legfontosabb feladatokat, amit megtáviratoztunk Brătianunak Párizsba. Ellenzékeink pedig újra csak vádaskodtak. Azt mondták falusi kampányaink alatt, hogy a „liberálisok elvették a földet a bojároktól, de vissza akarják tartani a közösségekben az agronómusok rabtartásában, és addig tartják így a földet, amíg jónak látják; hogy visszaadják régi tulajdonosaiknak". Különösen Averescu ügynökei terjesztették ezt a hírt rólunk. És nem eredménytelenül, mert az irántunk való kétely felütötte fejét ennek a gyanakvó népnek a lelkében.

Lehet, hogy ott hibáztunk, hogy nem csináltunk nagyobb propagandát az agrárreformnak. Sokáig hallottam később, hogy a liberálisok terve az volt, hogy úgy osszanak földet, hogy mindjárt a kiosztott földből közösségek alakuljanak. Mi a közösségekhez azért folyamodtunk, mert komoly felmérés nélkül nem lehetett végrehajtani a földreformot. A földmérés viszont időt követelt, és azt közösségek nélkül nem lehetett megoldani. Nem fogadtuk meg egy régi politikusunk bölcs tanácsát: „Ha sikert akarsz valamiben elérni, úgy kell tenned, mint én teszek a kalapáccsal: mindig ugyanazt a szöget ütöd! Az ellenzékem azzal vádolt, hogy húsz

évig ugyanazt a cikket írom a *Românul*-ban. Ez igaz. A nép agyába csak így lehet belevinni valamit, állandó ismétléssel."

Averescu nem nyugodott, olyan szellemet engedett szabadon, amely a román nép minden rossz tulajdonságát és szokását előhozta. Útja nyílt mindenféle visszaélésnek, csalásnak, pörösködésnek, amit talán el lehetett volna kerülni.

Egyik nagy hiba az volt, hogy a parasztságot, amelyik földet igényelt, ide-oda költöztették, s nem tudott megállapodni. Másfelől Averescu, hogy népszerűségét megőrizze, fűnek-fának adott földet, és így olyanok is kaptak, akik nem értettek megműveléséhez. Ezeknek a hibáknak a következményeként számos igazságtalanság és sok elégedetlenség támadt.

Az egész agrárreform más jelleget öltött, mint amit mi elképzeltünk, a szövetkezeti mozgalom teljesen deformálódott anyagilag is, és morálisan dezorganizálódott, és végül is csődbe jutott. A hitelszövetkezetek sohasem jutottak el oda, hogy támogatást nyújtsanak a parasztságnak, mivel sohasem kapták meg azt a támogatást, amire feladataik végrehajtásához szükségük lett volna. A lejnek az elértéktelenedése és a kamat növekedése visszatartották a parasztságot, hogy a takarékba tegye a pénzét. Az 1919-ben megálmodott földhöz juttatott és szövetkezeti hálózattal összefogott és megsegített parasztság szervezetlen, a spekulációnak kiszolgáltatott tömeg lett.

E nagy problémák közepette is minden figyelmünket csapataink bánáti és erdélyi mozdulataira irányítottuk.

Még Brătianu kabinetje fennállt, amikor megérkezett Franchet d'Esperey is, a szaloniki csapatok parancsnoka Bukarestbe, és felkereste ő is, Brătianut. Bevallotta, hogy nem ismerte előzetes megállapodásunkat egész Erdélyre vonatkozóan, mert ha tudta volna, nem jelölte volna meg a Maros vonalát a magyarokkal való fegyverszünetben. Nagy jóindulattal vállalta, hogy ő hajtja végre a további menetelést, hogy a hibát jóvátegye. Úgy tudtuk, hogy főként Észak-Erdélyben, Szamos-vidéken, Biharban és Szatmár környékén erős a bolsevizmus, úgyhogy a román katona a lakosság szemében kettős felszabadítást hajt végre, a társadalmit és a nemzetit.

Tudtuk azt is, hogy Bánátban tűrhetetlen a helyzet, hogy a szerbek elfoglalták nagyrészt azokat a területeket is, amelyek minket illettek volna, és mindenhol dölyfös hódítókként viselkedtek, és nem szövetségesekként. Az ottani francia csapatoknak Gambetta generális volt a parancsnoka, a nagy Gambetta unokája, akinek velünk szemben elfogadhatatlan magatartása volt, mert nyíltan mutatta magyarbarátságát, és egy magyar nőszemély társaságában nyilvános botrányban élt.

Tudtuk azt is, hogy Dobrudzsában a szövetségesek megengedhetetlenül sokat késnek a mi területeink evakuálásával.

Szebennél Panaitescu generális fogadott, a Kormányzótanács székhelyében. Maniu modora eleve kedves volt.

Május végén - 1919-ben - az uralkodópár, a király és a királyné, akik már régen látni akarták Erdélyt, megrendezték triumfális körutazásukat. Mivel Brătianu még Párizsban volt, az uralkodó párt Pherekyde kísérte el.

Ez az utazás egy álom volt, leírhatatlan álom. Tíz napig éltük át a legmegrendítőbb jeleneteket. Az egészet Maniuék rendezték meg, és a lehető legjobban. Meglátogattuk Nagyváradot, Bochisceabát (Békéscsabát), Nagybányát, Nagykárolyt, Besztercét, Kolozsvárt, Tordát, a Nyugati-hegységet, Avram Jancu sírját, Camponit, Abrudbányát, Brádot, Gyulafehérvárt, Szebent, Fogarast és Brassót.

A legfontosabb emlékek: ebéd Balázsfalván a metropolitánál, vacsora a Károlyi grófok kastélyában Nagykárolyban, ahol annyi nyomda volt Edward királynak és Rudolf trónörökösnek, aki sokat vadászott ott a magyar mágnások körében, és ahol most a hős Moşoiu generális trónolt. Emocionális utazás Gyulafehérvárra, ahol kikiáltották az egyesülést. Utazás a Nyugati-hegyekbe, ahol móc falvakban álltunk meg. A lakosság mindenhol virággal fogadott, keresztet vetettek, a papok az evangéliumot tartották elénk, és zúgtak a harangok. Campeniben eltáncoltuk a nagy horát, amelynek az élén a király volt. Szóltak a cimpoiok meg a buciumok. Nagybányán a Pocol de Loznát látogattuk meg, ahonnan az aranyat küldték a román királyi koronához. Kolozsváron lelkesedés, a magyar nemesek Szatmáron köszöntöttek, élükön az öreg Dégenfeld gróf, mágnásöltözetben vártak a vasútállomás peronján. Megköszönték, hogy Románia megmentette őket a bolsevizmustól. Békéscsabán a környék összes nemessége összegyűlt, hogy köszöntsék uralkodóinkat, és elmeséljék Kun Béla emberei által okozott szenvedéseiket. A küldöttség élén Almásy grófnő volt, aki jelen volt Tisza meggyilkolásánál.

Két epizód mégis kimagaslik az emlékezetből: az egyik Szebenben történt, a második Mihai Viteazul sírjánál, Cîmpia Turzii-nál (Aranyosgyéres). Szebenben egy szép térségen Gogával beszélgettünk, és egy vegyes népviseletű felvonuló sor haladt el előttünk, amelynek nem akart vége lenni. Egyszer csak odajön Pherekyde, mintha keresne valakit. Goga megkérdi: keres valakit, Pherekyde úr? Segíthetek? Amit én keresek, azt senki nem tudja megmutatni nekem, mert én azt a házat keresem, amelyben laktam, és nem tudom megtalálni. - De hát mikor volt itt utoljára? - kérdi Goga. Még 1848-ban, amikor apám ide menekült a havasalföldi forradalom elől, és mi hosszabb időt töltöttünk itt. Még gyerek voltam.

Tordán más élmény volt. A Cîmpia Turziin, ahol megölték Mihai Viteazult, nagy tömeg gyűlt össze, a környékbeli falvakból. Amikor vége lett az istentiszteletnek, a király és a királyné végigment a tömeg között. És akkor a nép spontán ünneplést nyilvánított ki: éljeneztek és térdre borulva csókolgatták a királyné ruhája szegélyét, virágot dobtak eléje, és csókolgatták a király kezét. Sokan sírtak örömükben. Éljenezték a királyi párt.

Ezalatt meggyőződhettünk, hogy a Kormányzó Tanáccsal egyre elégedetlenebbek az erdélyiek. Maniu és társai népszerűsége érezhetően csökkent.

Tudtuk, hogy a szövetségesek nem helyeslik, hogy bevonuljunk Magyarország szívébe, és elfoglaljuk a fővárost. Mi úgy ítéltük, hogy Bukarest kétévi megszállása és kifosztása után ez az elégtétel jár nekünk. Ezt a sors kínálta fel, és nem utasíthattuk vissza.

Szerettük volna látni a nemzeti zászlónkat Buda vára felett lengeni, de erre nem volt mód, mert Ferdinánd király nem engedte meg, hogy Károly császár palotáján ott legyen a mi zászlónk, mivel 1918 januárjában lovagiasan viselkedett. Másrészt Brătianu megtiltotta minden kollégájának, hogy Budapestre menjen, ameddig csapataink ott tartózkodnak. Egyiknek és a másiknak is igaza volt: a magyarok legyőzése elég teljes volt, és számukra elég fájdalmas, és nem volt szükség arra, hogy ezt a megaláztatást még jobban kihangsúlyozzuk győzelmi dölyffel.

(Socoteam cu drept cuvînt, că după ocuparea Bucurestilor şi după doi ani de cotropire străină această reparare ni se cuvenea că era un act de dreptate pe care soarta ni-l oferea şi pe care nu eram îndrituiți să-l respingem.)

A következő híreket kaptuk a béketárgyalásokról.

Brătianu rnég meg sem melegedett Párizsban, már láthatta, hogy elszánt, kemény harcot kell megvívnia. A szövetségesek magatartása az volt, hogy nélkülünk döntsenek, és minket a legnagyobb lenézéssel kezeljenek. Az elv, amit Brătianu nem vett be a megegyezés szövegébe, az egyenlőség, most hiányozni látszott. Még az udvariasság legelemibb megnyilvánulásai is

elmaradtak velünk szemben - akik a közös érdekért vért áldoztunk. Clemenceau még azt sem tette meg, hogy egy ismerkedési estet rendezett volna a szövetségesek küldöttei számára. Másnap egymás után szaladgáltunk, hogy valamiképpen megismerkedjünk.

Wilson a félistent játszotta, aki előtt mindenki hajbókol, és megalomániája már kezdete volt ennek a szegény egyetemi tanár általános paralízisének. Néhány hónap múltán országa dezavuálta egész Európa legnagyobb meglepetésére.

Brătianu már az első találkozások alkalmával összeütközött Clemenceau-val. Legelőször is a szövetségesek azzal a megjegyzéssel, hogy Amerika nem vett részt az 1916-os megállapodásunkban, úgy értelmezték, hogy jogainkat a legmesszebbmenően támogatják, de a nemzetiségek nagy elvei alapján és az önrendelkezési jog tiszteletben tartásával. Ezek az elvek képezték aztán a béketárgyalások alapjait, nem pedig a szerződésünk alapján, amit nem létezőnek és érvénytelennek minősítettek. Ezt az elvet természetesen Brătianu nem akarta elfogadni. Végül is Bánátot teljesen elvesztettük, ha Take Ionescu megállapodása szerint és aszerint a speciális szimpátia szerint, amelynek a szerbek örvendtek, ítélték meg a dolgokat, és Berthelot intrikái hatása alatt.

Látva a helyzetet, Brătianu koalícióba szervezte a kicsiket (kisantant), hogy közös erővel küzdjenek érdekeikért. Mindenki bólogatott, mindenki siránkozott, de akcióba senki sem akart lépni. A kis érdekek mindig sokat rontottak a nagy ügyeken.

Brătianu tudta, hogy hazánk a nagy ügyet mindenképpen megnyerte. Ő azonban azt akarta, hogy egy nagy és ünnepélyes protestálás legyen Bánát kettéosztása miatt, hogy ez nyomot hagyjon a nagy nemzetközi évkönyvekben egy holnapi jogérvényesítés alapjaként. Ugyanúgy, mint apja protestálása 1877-ben Besszarábia ügyében, és visszautasítása annak, hogy Besszarábia román területét elcserélje más nem román területekért.

Ez a protestálása Brătianunak lehet, hogy valamikor nagy hasznára lesz a románság ügyének. Ezenkívül jó, hogy a nagy káoszban, a nagy szövetségesek örömmámorában volt egy ember - egy kis ország képviselője -, akinek volt bátorsága kérni, hogy tartsák tiszteletben az aláírt ígéreteket, és tárgyaljanak az egyenjogúság alapján.

Akkor többen megharagudtak a konferencia résztvevői közül Brătianura, mert simulékonyabb, alkalmazkodóbb magatartást vártak.

Brătianu két fölösleges hibát követett el: kapcsolatát Take Ionescuhoz és Mária királyné látogatását Párizsban és Londonban. Take Ionescu megegyezett Pasić-tyal és Venizelosszal, hogy megosztják Bánátot a szerbek és közöttünk. Take Ionescu akkor egyszerű magánember volt és nem állt jogában semmiféle egyezséget kötni senkivel. Így hát képtelenség volt ugyanaz az együttműködés Brătianu és Take Ionescu között.

De akármilyen hibás is volt Take Ionescu egész viselkedése, Brătianunak fel kellett volna keresnie őt Párizsban, és meg kellett volna győznie őt, hogy változtasson magatartásán.

Képtelenség volt, hogy egész idő alatt csak egyszer találkoztak egy ajtó küszöbén, és találkozásuk csak a köszönésig és két mondat erejéig jusson el.

A királyné látogatása Londonban és Párizsban szintén olyan hiba volt, amit el kellett volna kerülni. Mivel a királyné segíteni akart, és fel is ajánlotta, hogy családi kapcsolatai révén segít, Brătianunak az a téves ötlete támadt, hogy a királynét Párizsba hívta. Először is, ha elfogadjuk azt, hogy a királynénak a családi kapcsolatai segítségünkre lehetnek, akkor is a királynénak a királlyal együtt kellett volna Franciaországba utaznia. Kár volt gyengíteni a király presztízsét, és azt a látszatot kelteni, hogy Romániában a dolgokat a királyné irányítja. Másodsorban a konferenciára a királyok és az uralkodók befolyása nagyon korlátozott volt, mint ahogyan

Brătianu is meggyőződhetett erről. György király magatartása az volt, hogy szigorúan alkotmányos király, és azt meg is tartotta, ha magánbeszélgetéseiben Brătianuval és a királynéval egyetértett abban, hogy Lloyd George nem a megfelelő ember a béketárgyalások vezetésére, és inkább lord Asquith lenne alkalmasabb. Poincaré pedig állandó konfliktusban volt miniszterelnökével, Clemenceau-val, és ha bármilyen ügy adódott, mindjárt az alkotmány mögé bújt.

Így Mária királyné nem tudott România hasznára lenni (legfeljebb a vele utazott szép bojárlánycsapat). Abban az időben annyi trón omlott össze, hogy sem a dinasztiát nem erősítette ez a látogatás, sem a királyné tekintélyét nem növelte.

És a tetejében olyan szarvashibát is elkövettek, hogy ahelyett hogy az öreg Clemenceau látogatta volna meg România királynéját, a királyné látogatta meg munkahelyén Franciaország miniszterelnökét. Amikor megkaptuk a hírt, azt hittük, a Havas ügynökség tévedett. Az is érthetetlen, hogy Clemenceau, aki olyan elegáns volt, és annyira ismerte a protokollt, hogyan fogadhatta el ezt a látogatást, és Brătianu, aki olyan büszke ember volt, hogyan mehetett bele abba, hogy România királynéja lelépjen piedesztáljáról.

Brătianu öntudatosan mondta el a békekonferencián România követeléseit, és érthetetlen, hogy azon a konferencián, ahol az igazságot mérték, mélységesen sértő volt, hogy miután egyes országok önfeláldozóan vérüket áldozták, kétféle ország létezzék, teljes szuverenitású és korlátozott szuverenitású. A kisebbségek jogairól volt szó. Ez a jog az idők követelménye volt, és ezért nem volt rá szükség, hogy megkülönböztetést tegyenek aszerint, hogy vannak országok, ahol tiszteletben tartják ezeket a jogokat, és vannak olyanok, amelyek képtelenek emberségesen bánni a kisebbségekkel. Ez a mentalitás azt jelentette, hogy a kis hatalmakat a nagy hatalmak nemcsak lenézik, de a demokratikus elveknek is a mellőzése volt, és azoknak a jogokénak, amelyek védelméért harcoltak a szövetségesek.

Brătianu megkísérelte, hogy közösen protestáljanak azok, akiket ez a rossz kezelés érintett, de ennek a mozgalomnak a megszervezése sem sikerült. Brătianu csak egymaga fejezte ki megütközését.

Amikor Brătianu visszatért, valójában már lemondott, de még nem hozták nyilvánosságra a magyar események miatt. A szövetségesek dühösek voltak, és azt kívánták, hogy hagyjuk el azonnal Budapestet. Természetesen eszünk ágában sem volt engedelmeskedni ezeknek a felszólításoknak. Brătianu polgári helytartónak Diamandyt küldte oda, a katonai parancsnok Mărdărescu volt. Sikerült lecsitítani végre a szövetségeseket, különösen az olaszok képviselője viselkedett botrányosan velünk szemben.

Miután a bolsevizmustól Magyarországot megtisztítottuk, és a mi pacifikáló küldetésünk megszűnt, benyújtotta Brătianu a királynak lemondását. Az utolsó minisztertanácson részt vett Maniu is. Erre azért volt szükség, hogy ne mondják azt, hogy Bánát integritásáért való harcunk és a kisebbségi jogok elleni protestálásunk „Brătianu fantáziái”.

Danielopol doktor egészségügyi miniszterünk, mialatt választási hadjáraton volt az Olt mellett valahol, egy volt katona ágyában aludt, amely feketehimlőtől volt fertőzött. Élete teljében Danielopol néhány nap alatt elment. Ő, akinek mikrobafóbiája volt, és állandóan fertőtlenítette magát!

Az erdélyiek ovációval fogadták Iorgát.

Beértek Goga intrikái ellenünk az erdélyiek körében.

A parasztok által okozott csalódás után meg kellett érnünk az erdélyiek részéről ért csalódást is. Saját bevallásuk szerint azt az utasítást kapták Maniutól és Vaidától, hogy tartsanak velünk három lépés távolságot és ellenséges magatartást az iránt az ember iránt, aki a népért feláldozta az életét.

Lucaci pap felállt és odakiáltotta Marghiloman felé: áruló vagy! Marghiloman elvörösödött, megtántorodott, aztán visszanyerte önuralmát. Ezt mondta: De nem spekuláltam azzal a gabonával, amit a semlegesség idején Erdélybe küldtünk! Lucaci papot Maniu és Vaida emberei leintették, és Marghiloman percről percre egyre erősebben a helyzet ura lett, és éljenzéssel fejezte be. Beszéde valóságos apoteózis volt.

Vaida szavai világosan megmutatták, hogy az erdélyiek milyen utat akarnak követni: kategorikusan kijelentette, hogy a két áramlat, a múlt és a jelen (vagyis ők és mi) egyelőre nem fogják egymást megérteni, hogy az új pártok majd, amelyek a testvériségre épülve megszületnek, a történelmi pártok fölé fognak emelkedni, és hogy a mi időnk elmúlt, hogy az erdélyieket sokszor cserbenhagyták a regátiak, de ha így kívánta az ország érdeke, hát ő megbocsát, hogy miért ne fogadjuk el a kisebbségek védelméről szóló békeszerződést, hogy sohasem voltunk szuverén állam, hogy a németek által itthagyott helyzet jobb volt, mint amit a liberálisok hagytak maguk után, vagyis hogy még Mackensen is kisebb szerencsétlenség volt az ország számára, mint Brătianu. Örökre hálásak lesznek Take Ionescunak és Alexandru Marghilomannak!

Az erdélyiek ellenséges magatartása nemcsak szóbeli volt, hanem minden téren megmutatkozott. Vaitoianu generális sokáig vonakodott aláírni a Saint Germain-i békét. Még meg is dicsérte Brătianut, pedig addig ócsárolta. A békekötés után Londonba és Párizsba ment, ahol azt a hibát követte el, hogy elismerte a Szovjetuniót, és azzal jött haza, hogy ő szerezte meg Erdélyt és Besszarábiát, és visszaállította a román presztízst.

Vaida-Voevod több hónapos londoni látogatásának legfontosabb eredménye az volt, hogy az egyházi köröket meggyőzte afelől, hogy az elfoglalt Erdélyben a nem román hívek s egyházak nem fognak hátrányt szenvedni a görögkeleti és görög katolikus felekezetek mellett. Az elért eredmény írásban is rögződött a *Westminster Gazette* 1920. február 20-i számában az unitáriusok vezetőjének tollából: „Románia miniszterelnöke, akivel hosszabb ideig volt alkalmam beszélgetni, biztos garanciát adott, hogy az egyházi szabadságjogoknak angol barátai részéről nem lehet semmi okuk félelemre, mert a jelenlegi román kormánynak őszinte szándéka, hogy a törvények útján biztosítsa minden állampolgár részére a vallás legteljesebb szabadságát. Azokat, akiket az Erdélyből érkező kegyetlenségekről és zaklatásokról szóló hírek mélyen nyugtalanítottak, bizonyára örülnek majd ezeknek a megnyugtató ígéreteknek."

Március 14-én déli 12 órakor megalakult az Averescu-kormány. Vaida-Voevodot - aki még mélyen benne volt tárgyalásainak morálisan ígéreteket tevő és személyes garanciákkal élő miniszterelnöki megnyilatkozásaiban - táviratilag értesítették Londonban, hogy már nem a román kormány feje.

Úgylehet, a leghitelesebben hangzó s talán legsúlyosabb ígéreteit talán mint erdélyi származású magánzó tette.

Az angol közvélemény lelkiismeretének azonban arra a megnyugtató nyilatkozatsorozatra volt szüksége, amely a román „premier" szájából kizengett.

Miközben a káosz eluralkodott az országban, Maniu Szebenben és Bukarestben a rejtélyes és kiismerhetetlen nagy embert játszotta - mindenkinek meghallgatta véleményét, senki nem tudta, mikor és mit helyesel - a szfinxet játszotta.

Traján értesülései alaposan kiterjedtek a békeszerződés kisebbségekre (főként a magyarokra és zsidókra) vonatkozó statútumaira. Hogy a konferencia ragaszkodik e részletek bemutatására az aláírandó szerződésben. Brătianu még miniszterelnök korában tiltakozott minden olyan békeszövetség ellen, amely Románia számára külön biztosítékot követelne nem román polgárai számára. Maniu, a mindenkori miniszterelnök-jelölt azzal mosta kezeit, hogy ő ugyan

az aláírás híve, de pártja nem engedné meg, hogy a kisebbségi kérdésben engedményeket tegyen. Vaida-Voevod is hasonlóképpen nyilatkozott, és csak jelentéktelenebb engedményekre volt hajlandó. Ekkor Henri Cambon bukaresti francia ügyvivő ultimátumot adott át: záros határidőn belül legyen olyan román miniszterelnök, aki hajlandó a négyek (vagy ötök) tanácsa döntése szerint aláírni a békedekrétumot. Vaida-Voevod előbbeni kijelentései ellenére vállalta, s a Párizsban tartózkodó Coanda tábornoknak utasítást adott, hogy írja alá a kisebbségi szerződést tartalmazó okiratot, amelyből a Tanács hozzájárulásával a zsidókra vonatkozó cikkelyt kiemelték.

Az aláírások megtörténte ellenére s éppen Cambon ügyvivő révén érkeztek újabb riasztó hírek Bukarestbe, amelyek a végleges döntéseket befolyásolhatták. Ilyen volt Graziani olasz tábornok (a budapesti tábornoki misszió vezetője) január 27-i Párizsba küldött jelentése. Ebben az iratában a tábornok a magyaroknak szánt békét túlságosan szigorúnak minősítette: „Azt hiszem, lehetetlen visszatérni a területi kérdésekre, mert nem látom, hogy a románok, csehszlovákok, szerb-horvát-szlovének bármit is feladnának azokból a tartományokból, amelyeket megszállva tartanak. De azt hiszem, nagyon is jól tennénk, ha a magyaroknak bizonyos gazdasági kedvezményeket adnánk, ha úgy tetszik, nem pusztán hogy a szövetségesek irányában leróják tartozásaikat, hanem egész egyszerűen azért, hogy megéljenek. A román megszállás sokat elvitt jelenlegi és jövőbeli forrásaikból (tenyészállatok, vetőmagvak, teljes gyári felszerelések és mezőgazdasági gépek), és teljesen rá vannak utalva szomszédaikra, miközben azt írják elő nekik, hogy az utóbbiaknak (az utódállamoknak) szállítsanak."

És még sok más adat, amit az após, Moldován György sem fel, sem meg nem jegyzett, mert a feje már-már szétfeszült a vállalt gondoktól, melyekkel szemben tehetetlen volt: megközelítően sem úgy alakultak az események, ahogyan ő helyesnek látta volna.

És közben Traján férfias-férfiatlan könyörgései: „Tessék felém fordítani Tünde arcát!"

És újra és újra: Tünde, Tünde, Tünde...

Aztán még vonatra szállás előtt, de már búcsúzás közben, ami a legnagyobb s általános hazafias felháborodást keltett Bukarestben, Bandholtz amerikai tábornok jelentései a békekonferenciának. Feledékenysége miatt kapkodva és röstelkedve szálazza elő táskájából Traján: „Október 6-án - jelenti Bandholtz - Loree ezredes és egy amerikai katona kíséretében követtem Horovitz ezredest a Magyar Nemzeti Múzeumhoz, amelyet erős román csapat őrizetében találtam. Egy katona megpróbált bennünket megállítani, de kudarcot vallott, bementünk az épületbe, és előkerítettük az igazgatót. Ő elmondta, hogy délután hat órakor Dervescu román tábornok tiszti és polgári kísérettel s tizennégy teherkocsival s szakasznyi katonával megjelent a Múzeumban. Közölte, hogy Mărdărescu tábornok és Diamandy főmegbízott felhatalmazásával azért jött, hogy átvegye, elvigye az Erdélyből származó tárgyakat, s a kulcsokat követelte. Az igazgató közölte vele, hogy a szövetségközi katonai küldöttség vette át a múzeumot, és nem adja, nem adhatja oda a kulcsokat, mert nincsenek nála. Dervescu tábornok erre azt válaszolta, hogy reggel visszatér, s ha addig nem kerülnek elő a kulcsok, a kívánt tárgyakat erőszakkal fogja elvinni. Ezért én előadattam az igazgatóval a raktárhelyiségek kulcsait, és a következő szövegű írást hagytam ott: »Akit illet! Minthogy a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum összes tárgyai a Szövetséges Küldöttség védelme alatt állanak, a napos elnök, Bandholtz tábornok, amerikai delegátus őrizetében vannak a kulcsok.« E szöveget aláírtam, s Loree ezredessel lepecsételtettem az ajtókat, amelyekre ráírtam: »Ezt az ajtót a Szövetségközi Katonai Küldöttség parancsára lebélyegezte H. H. Bandholtz elnök. 1919. október 5.« Minthogy a románok szerelmesek a ruggyanta bélyegzőkbe, és nekünk nem volt egyebünk, az amerikai postacenzor bélyegzőjét alkalmaztuk, és azzal bélyegeztük le az összes pecséteket. Ez a Múzeum megmenekült. De hány helyen nem lehettünk ott!"

„A tábornoki bizottság ülésein mindig azon tanakodtunk, miként lehetne gátat vetni a román rablásoknak, s miként lehetne a magyar rendőrség és a fegyveres erő talpraállításával a román hadsereget szépszerével eltávolítani Budapestről. Erre csak egy eszközünk van, az ultimátum. És az ultimátumok egész sorát küldjük a várból a románoknak. S minden alkalommal feljegyeztem: újabb ultimátum, de nem az utolsó. Mindent feljegyzünk. Megállapítjuk, hogy a magyarok cseppet sem túloznak, s hogy a román rablásoknak semmi jogalapjuk nincsen, de egyértelműek a céltalan pusztítással."

„Október 7-én a románok vacsorát adtak számomra a Hungária Szállóban. Díszvendégként Moşoiu tábornokkal szemben ültem, aki egész étkezés alatt rajtam tartotta harminc és feles mosolyát. Ő derék fiú, és átlagon felüli a román tábornokok fölött, között. E gyöngébb típusból hatan is pislogtak felém. Moşoiu az Egyesült Államokra ürítette poharát, én nem Nagy-Romániára - amit várták tőlem -, hanem a szövetségesekre. Mărdărescu körül nyüzsgő olyan román tisztekre is akadtam, aki okosnak és becsületesnek is mutatkozott: Vasilescu ezredesre."

„Őfelségével, József királyi herceggel beszélgetvén, őfelsége úgy vélte, a románok kivonulása után az első teendő az volna, üldözésükre kelni és Romániát megszállni, és visszaszerezni mindent, amit elvittek. Bár technikailag véve, a főherceg még ellenségünk, és egyelőre még szövetségesünkről beszélt, szívem mélyén kénytelen voltam vele rokonszenvezni, és valóban nem tudok semmi olyasmit elképzelni, mit e percben szívesebben tennék, mint a románok ellen hadra kelni."

Aztán Traján jegyzeteiben útra kelése előtt Bandholtz búcsúszavai: „Nem hagyhatom el sajnálkozás nélkül Magyarországot. Ami személyemet illeti, úgy jöttem ide, hogy inkább hajlottam a románok mentegetésére s eljárásuk enyhítésére. Ám megbotránkoztató viselkedésük, ellentétben minden nemzetközi joggal, illendőséggel és emberi méltányossággal - a magyar ügy támogatójává, védőjévé tettek. Átaladni Magyarország egyes részeit polgáriasult és kifinomult népességével olyan volna, mint Texast és Kaliforniát a mexikóiaknak adni át. A szövetséges nagyhatalmaknak meg kellene hajtaniok fejüket azon való szégyenletükben, amit ebben az országban fegyverszünet után megengedtek. - A magyaroknak bizonyára sok hibájuk van, legalább amerikai szemszögből nézve, de oly felsőbbségesen különbek, mint bármelyik szomszédjuk, hogy vétek a civilizáció ellen, ha ennek az országnak tervbe vett megcsonkítását folytatják!"

Indulóban a vonat. Traján apósa kezébe nyomta jegyzeteit. Őt ezek a dolgok már alig érdekelték. Őt csak egy érdekelte: Tünde.

És újra és újra: Tünde, Tünde. Még a vonatablakból is.

XVI.
A megsemmisítés kezdete - Aszpázia pletykái és halála - Lenuca temetésén „fiunk”, Teodor színt vall

1922

Moldován Györgyöt elárasztották a más vallásúakat és a magyarokat megsemmisíteni szándékozó intézkedések. Miféle ügyek védelmét kellett vállalnia olykor kéretlenül, máskor könyörgésre?

Felsorolni igen hosszas és fárasztó lenne valamennyit. Csak jellemző mustrákra másolhatunk ki hetvenedik évén túllépett ügyvédünk emlékezetéből és jegyzeteiből.

Az elrémítő példákat Moldován csoportosította, még akkor is, ha nem vállalhatta a sérelmek orvoslását vagy az igazságosztás kísérletét. Íme: egyházi sérelmek kívánkoznak előre, hiszen Vaida-Voevod ez ügyben időzött hónapokig Londonban, hogy a bizalmat elnyerje országa számára. Aztán: a felekezeti iskolák sérelmei. A kisebbségi nyelvhasználat csorbítása. Magyar főiskolák elrománosítása. Magyar történelmi emlékek elpusztítása. Közművelődési intézmények megsemmisítése. A magyar kisebbség politikai jogainak elkobzása. A magyar tisztviselők elűzése. A városok erőszakos elrománosítása. A magyar lakosság expatriálása. Politikai pörök és atrocitások. Különbségtétel a nem román ipar és kereskedés hátrányára. A birtoktörvény sérelmes intézkedései.

Csak szemelvények a kezelt vagy elutasított ügyekről Moldován irodájában. Három baptista prédikátort 21 októberében Kocsárdon éjszaka a csendőrök elfogtak, Dicsőszentmártonba vittek, ahol Petrescu csendőr százados parancsára egy lóistállóba zárták, ahol három csendőr vallásuk megtagadására késztette őket. Mivel erre nem voltak hajlandók, nadrágjukat és gatyájukat levettették, csupasz seggükre vizes szövetet téve, kötéllel belefáradásig verték őket. S mert a fájdalomtól ordítottak, szájukat istállótrágyával tömték be, s úgy verték tovább hármukat. Súlyos sebekkel borítva kerültek ismét a csendőr százados elé, ahol már az ortodox román pópa próbálta rábeszélni őket, hogy hagyják ott vallásukat.

A kolozsvári unitárius püspököt háromszáz éves székhelyéről kiutasították.

Bukarestben minden református templomot bezártak.

Szporni János gyulafehérvári paptanárt a tövisi állomáson Bocita főhadnagy állomásparancsnok kihallgatta, majd kijelentette, hogy minden magyar pap bolseviki, s még leginkább a püspök. Majd miután otthagyta, az őrség káplárja pofozni kezdte Szpornit. Amikor belefáradt, a többi legény váltotta fel őt, tenyérrel, ököllel pofozták, állát felütötték, majd lehúzták reverendáját s ruháit, bottal és puskacsővel verték altestét s végtagjait. Újra felöltöztették, s az őrségen három órán át tovább verték. Akkor vonatra ültették, s egy katona kísérte, aki minden zökkenőnél fejére ütött, mondván, ez fog történni püspököddel is. Két román orvos látlelete ellenére a katonai hatóság letagadta, s Szebenben Mărdărescu tábornok megtiltotta Moldovánnak, hogy az aktákba betekintsen.

Guiu román ezredes nyíltan kijelentette, hogy Majláth Gusztáv Károly gróf, Erdély püspöke bolseviki, és eljárást fog indítani ellene. Amikor a konzervatív főpap magyarázatot kért, az ezredes kijelentette: kétségtelen, hogy Majláth püspök bolsevista, hisz vásott ruhában jár, minden szegénnyel szóba áll, s mindenkinek azt írja és mondja: „Kedves Fiam!”

Angol tiszti egyenruhában egy provokátort küldtek palotájába, hogy adatokat kérjen tőle. Másnap őt is, kanonokait is fogságra vetették.

Lelkészeket, kik nem a román ünnepeken tartják istentiszteleteiket, meghurcolják. Kirívó, de gyakori eset Dávid György alsóbölkényi lelkész megveretése. Őt meztelenre vetkőztetve botozták meg, körülötte csendőrszuronyokat tartottak, hogy az ütések alatt vonagló testébe a szuronyok belefúródjanak.

Az elemi iskolák és gimnáziumok elvételét Moldován csak távolról regisztrálta, ilyen ügyeket az illetékes egyházak jogtanácsosaira bízták. Ám a példa kedvéért a közelből: Nagyszebenben a püspökileg engedélyezett római katolikus gimnáziumot csendőrileg egyszerűen bezárták. Szamosújvárott ugyanígy a katolikus polgári iskolát. Gyulafehérváron a katolikus iparos-tanonc-iskolát. A lupényi bányatelep katolikus iskolájának hétszáz növendéke volt. A csendőrség azzal zavarta el a gyermekeket, csak a román iskolába szabad járniok.

A felekezeti gimnáziumok nyilvánossági jogát megvonták.

A tanfelügyelő arról értesítette az izraelita hitközséget, mint iskolafenntartót, hogy iskoláiban tilos magyar nyelven tanítani, mert az érvényben lévő rendeletek értelmében a zsidó iskolákban vagy a zsidó kisebbség nyelvén, héberül vagy jiddis-héber nyelven folyhatnak az oktatások, vagy pedig románul. Az aradi izraeliták sem a hébert, sem a jiddist, sem a románt nem beszélik.

Kecskeméti Lipót főrabbi a következőket mondta: „Román uralom alá került egykori magyar zsidók vagyunk, magyar anyanyelvű zsidók, akik nem találunk megértésre. A román kormány zsidó nemzet gyanánt kezel bennünket. Vannak nacionalista zsidók, mi nem vagyunk azok. A mi nyelvünk a magyar, s azért nyomja lelkünket a tanügyi hatóságok rendelkezése, hogy zsidó iskola nem taníthat, csak héber nyelven, és a magyar nyelvű zsidó gyermek nem járhat más felekezetű magyar iskolába. Mi megtanuljuk az állam nyelvét, nemcsak az élet kényszerítő parancsából, de az állam iránti hódolatból is, de anyanyelvünk a magyar, s ez templomi nyelvünk, vallási nyelvünk is.”

A Székelyföldön naponta véghezvitt atrocitások száma végtelen. Vaida-Voevod volt miniszterelnök Bukarestben azt mondta Moldován Györgynek (s e beszélgetésre visszatérünk még), hogy ezek a cselekedetek egy háborúban elvadult csendőrség jogosulatlan cselekedetei.

- De - válaszolt Moldován - nekem meggyőződésem, hogy az atrocitások hozzátartoznak egy alaposan átgondolt politikához, melynek célja a magyar lakosság állandó félelemben tartása.

Vaida-Voevod erre nem felelt.

Az alsóbb rendű hivatalok is mind román nyelvűek - színmagyar területeken is.

A kolozsvári magyar tudományegyetemet s a máramarosszigeti református jogakadémiát megszüntették.

A nagyváradi római katolikus jogakadémiát s a kolozsmonostori gazdasági akadémiát elrománosították.

A Kossuth- és Petőfi-szobrokat a katonaság éjszakánkint ledönti és megsemmisíti, kijárási tilalom idején.

Az erdélyi s különösképp a székelyföldi magyarság terror alatt tartására a román hatóságok igen találékonyak voltak „összeesküvések” és lázadások felfedezésére. Az első „lázadás” Etéden történt nagyvásár alkalmával. Két erőszakoskodó román csendőr a falvakból begyűlt földmíveslegényekkel annyira összekülönbözött, hogy a verekedés eredményeképp a két

csendőr halva maradt a piacon. Udvarhelyről katonaságot vezényeltek ki a „lázadás” elfojtására. A katonaság rajvonalban nyomult a faluba, s minden útjába kerülő férfit lelőtt. Minden katonaviselt embert összefogdostak (nőket is), akiket Nagyenyed felé hurcoltak. Székelykeresztúron, egy bátor nő látva, hogy terhes nőt is hajtanak, kérte a kísérő tisztet, hogy bár őt engedjék el, s ne ütlegeljék. A tiszt azt kiáltotta oda: „Nincs többé szükség magyar gyermekre!”

A gyilkossággal gyanúsítottakat szekérhez kötözve vonszolták - lábuk s kezük hurokban - falvakon át, míg csak izom volt csontjukon, s életjelt adtak.

A környező falvakból is összeszedtek negyven-ötven férfit s máig sínylődnek különböző fogolytáborokban.

Az életben maradt „lázadók” közül hatot életfogytiglani kényszermunkára, a többieket öt-tíz évre ítélték.

Moldován György részt vett a védelemben önként s bér nélkül. Célja csak az lehetett, hogy a halálos ítéleteket eltérítse.

A kémkedési és összeesküvési pöröknek se szeri, se száma nem volt.

A titkosrendőrség ügynökei provokatőrökként csaknem mindig részt vettek ezek kirobbantásában.

A politikai rendőrségen a vádlottakat kegyetlenül kínozták, hogy vallomást csikarhassanak ki belőlük.

S mert azidőtt a parlamentnek is tagja volt, vízaknai mandátummal, a kétmilliónyi magyar helyett interpellált, nehéz volt megállnia, hogy ne magyarként:

- A magyarok kizárólag idebent kívánnak az őket megillető összes kérdések megoldása érdekében becsületes munkát végezni. Mindezekkel szemben az a kérdés intézhető hozzám, honnan akkor a magyarok ellen indított hazaárulási, összeesküvési pörök végtelen sorozata. Erre azt válaszolom, méltóztassanak az eddig befejezett pörök hosszú sorát áttanulmányozni, megállapítható, hogy a legtöbb pörös eljárásnak nincs komoly alapja. Én nem mondom, hogy a magyarok között nincsenek álmodozó vagy túlfeszített idegrendszerű emberek, ezekért azonban nem vonható felelősségre az összesség. A magyarok terhére csak az tudható be az elfogultak részéről, hogy más az anyanyelvük, hogy magyarnak szülte édesanyjuk, hogy magyarnak nevelte édesapjuk, s hogy megváltozott állampolgárságuk dacára magyarnak akarnak maradni, s magyarokként szándékoznak meghalni. Tisztelt parlament, nem akarok ügyvédi gyakorlatomból részletesen felsorolni minden ártatlanul bírói ítélet előtt vagy bíró ítélet nélkül történt megkínzatást: a középkori gyötréseket, a borotvával vágott sebeket, a sebek sózását, tűszúrást körmök alá, homlokcsontrepesztést, forró tojást a hónok alá, ujjcsontok törését, felakasztást, vallatást hipnotizmussal, tízfokos fagyban kutyaketrecben éjszakáztatást, módszeres bordatörést. Nem akarom ezeket részletezni. Köszönöm figyelmüket.

Maniu nem akarta elhinni a neki külön s élőszóban részletezett magyar sérelmeket.

Erre Moldován elmondta a nagyváradi Waiszlovits Gyula szállodatulajdonos ügyét, aki szobát adott ki repatriált hazatérő magyaroknak. A katonai parancsnokság azt követelte, hogy dobja ki a „haza”-szivárgott magyarokat, s helyüket adja át román tiszteknek. Az idős Waiszlovits erre nem volt hajlandó. Huszonötöt verettek rá. Másnap ismét behívták, ismét megtagadta a követelést. Újra huszonöt botot kapott. Harmadnap belehalt sérüléseibe.

- Ez efemer dolog - mondta Maniu -, Oradea Mare, Alba Iulia, Cluj, amelyek magyar többségű városokká lettek, újra románokká lesznek: Nagyvárad, Gyulafehérvár, Kolozsvár! Ez a lényeg, nem Waiszlovits!

Neculcea tábornok, Kolozsvár megszállója ezt mondta Moldován beszéde után:

- Most befejeződik az ezeréves harc a rómaiak s a keleti nomádok között. Vissza a pusztára, magyarok!

Hațieganu Emil miniszter így reagált Moldován interpellációjára a parlament színe előtt:

- Nagy-Románia tipikus érdekes állam lesz, amelynek küllőit alkotja a román tömeg, a külső széleken valóságos kis ütközőállamok vannak, amelyek védik a románság testét. Délnyugaton szerb, szláv és sváb törzsek, nyugaton összefüggő magyar ív a Tiszáig, a Kárpátokban rutén települések, Bukovina és Besszarábia szélein folytonos ukrán tömegek, míg délen Dobrudzsában bolgárok, tatárok és törökök. A legideálisabb állami topográfia minden irredenta ellen. Gondolják meg, hogy a 460 000 székely minő zálog nekünk, befoglalva a román tengerbe! Ha orosz támadás jön, kénytelen végigpusztítani az orosz földeket határainkon, s ugyanúgy a szerb, bolgár s a magyar is.

Vaida-Voevod egyedül nyilatkozott másképpen, de négy szem között.

- Nézd, bátyám! Én tudom, hogy mindent kockára tettünk, teszünk, nemcsak a jelent, a jövőt is. Rettenetes precedenst adtunk a magyarok kezébe, hiszen ha még egyszer felülkerekednek, akkor örök időkre elintézhetik az erdélyi kérdést - a mi rendszerünk alapján, a mi módszerünk szerint. A magyarság szerint mi teljesen jövevényfaj vagyunk, így teljesen kiutasíthatók Erdélyből a történtek után. Mindegy! Úgyse maradna egyetlen román sem itt, ha még egyszer a magyarok lennének itt az urak. Egy népnek azonban ezer év alatt csak egyszer van ilyen alkalma, őrültség lenne elszalasztanunk. Csak arra kell koncentrálni minden erőnket, hogy gazdasági, politikai és katonai téren a magyarok fölül ne kerekedhessenek még egyszer, mert akkor vége nemcsak a Nagy-, de a Kis-Romániának is.

Moldován György hallgatott. Nem árulta el érzelmeit és gondolatait sem.

1923

Aszpázia nagybetegen, halni érkezett vissza Vízaknára, vele jött szomorú özvegységbe burkolódzott leánya, Agatha-Szmaranda is. (Stefanescu ezredes a tiszai harcokban halt hősi halált, részegen kitántorgott az arcvonalba.) Rég különvált korhely férjét hősi holtában illett a világ felé meggyászolnia.

Anyja mellé rendelte temetését Aszpázia, minthogy a temető más helyén apja és Ágota mama együtt pihentek.

Ezt már az érkezés napján megtárgyalták, elvégezték a „testvérek”, s aztán a haldoklónak minden gondja az volt, minél többet tartóztassa ágya mellett „öccsét”, olykor kezében, kezehátán felejtve átlátszó, megvékonyult, fehér kezét.

És közben beszélt, beszélt, nagyokat kacagva, mintha örökké tartana az élet. Bukarestet mesélte, s legszívesebben, némi vitriollal a királynét, akinek nem tudta megbocsátani, hogy az öreg királynét ama fűtetlen padlásszobában „meggyilkolta”, anélkül hogy egy ujjal is hozzáért volna.

De eszébe ötlött más is. Például Averescu mondása miniszterelnök korában a kamarában: „Uraim, uraim, hallgassanak már, mi szükség van arra, hogy a külföld megtudja, hogy banditák országa vagyunk.”

A kamarában egy képviselő indítványozta, hogy a király mondjon le adómentességi jogáról, mert csak a hülyéknek s a királynak nem kell adót fizetni. I. Károly nyilván emiatt kérte, hogy fizethessen adót. Egy másik felszólaló rendre utasította az indítványtévőt, hogy a királyt a hülyékkel egy mondatban emlegette.

Badoglio olasz tábornok a legmagasabb olasz katonai kitüntetést nyújtotta át nemrég Mária királynénak. Miért kapta? Csakis azért, amiért a francia becsületrendet is. Betegápoló működéséért. Igaz, hogy a negyedik rosiori (huszár-) ezred tulajdonosa is, és régebben szemléken, felsőtestén az ezred egyenruhájában, mentéjében, lóháton személyesen is részt vett, bár fegyveres szolgálatot nem teljesített. De a sebesültek ápolásában volt némi része. Nagy port vert fel 18 elején a cocofaneşti-i eset. Hadvezetőségünk ugyanis a Iaşi melletti cocofaneşti községben hadikórházat rendezett be, melynek vezetését a királyné őfelsége kegyeskedett leányaival, Erzsébet és Mária hercegnők őfelségeikkel elvállalni. Vezetésükkel működött a Bukarestből elmenekült legelőkelőbb hölgytársaság. Ott a kórházban többször élvezte seregünk reorganizáló francia tábornoka is királynénk csodálatát. Természetes, hogy rokonszenve kiterjedt a tábornok francia tisztjeire is, akik a fegyverszünet idején nem lévén a fronton elfoglalva, sokat jártak a kórházba üdülni. A meleg szívű ápolónők teljes odaadással igyekeztek minél jobban felvidítani a fáradt harcosok napjait. Egy ízben halálos veszedelem is környékezte őfelségeiket és társnőiket. Egy bál alkalmával kigyulladt a kórház fejük fölött. Csak lepedőkbe, függönyökbe takarózva menekülhettek ki a szabadba. A vizsgálat kiderítette, hogy egy súlyos lábroncsolást szenvedett francia tisztet hozott be a legénye s egy őrmester a kórházba. Itt azonban nem találtak senkit, ám az udvaron álló külön pavilon fényesen ki volt világítva, és a fény szárnyán zeneszó röppent ki az udvarra. A franciák odavitték a sebesültet és kopogtattak, de a nagy lármától, zeneszótól, énektől senki sem figyelt fel rájuk. Ekkor az őrmester benézett a kulcslyukon, és közölte a tiszttel, mit lát. Ezek a hülye bretonok, akik nagy vallási rajongók, feldühödtek a kedves kis mulatságon, amit az ápolónők folytattak az üdülőkkel, és - felgyújtották a pavilont. A vizsgálat során breton tengerész altisztek képeket is mutattak e kórházi bálok egyikéről. Nyilván tisztjeiktől csaklizták el a ritka szép fotográfiákat. További indiszkréciók folytán egynémely képek a közönség kezébe is kerültek. Sőt a parlamentben interpelláció is hangzott el, több képviselő követelte a képek készítőinek vád alá helyezését közszemérem elleni kihágás és felségsértés címén.

- Cotroceni-ben nem jártál, Gyurica, pedig szép régi épület, s legendája is van. Az öles falakat egészen befutja a repkény és a szőlő. Egy folyosó visz köröskörül az épületben, s ebből nyílnak a muzeális szobák. Van guzsalyos szoba is, ahol állítólag fonni is szoktak a királyi hölgyek. Sőt a királyné még olykor a király kezébe is guzsalyat nyom. Ennek fejében maga veszi kezébe a kormánypálcát. A palotakastély egy része most gyermekmenhely. Ott a menhely szélén van egy kis kapu, arról szól a legenda. Azt mondják Bécsben, a Burgnak is volt fehér asszonya. Mért ne lehetne Bukarestnek, Cotroceni-nek is fehér asszonya. Ez a tündér, ez a fehér asszony éjten-éjjel Cristescu alezredeshez járogatott el a városba. Az öreg király német prüdériából egy nap a legszigorúbban elrendelte, hogy este kilenc óra után a parkból senkit kiengedni nem szabad. Cristescut pedig szobafogságra rendelte meghatározatlan időre, vagyis addig, amíg a fehér asszony szeszélye elmúlik. A fehér asszony azonban vígan járt estente a szobafogságban sínylődő alezredeshez. Mígnem egy este a király a szolgálatot tévő tisztnek odarivallta, hogy lefokoztatja s tömlöcbe záratja, ha ma éjjel is kienged valakit az őrség. A tiszt töltött pisztolyát homlokára szegezve, anyja mennybéli üdvösségére eskette meg a kapuőrt, hogy senkit nem enged ki, s ha mégis, itt a helyszínen agyonlövi.

Tizenegy tájt jött a fehér asszony, megcirógatva az őr arcát, ki akart lépni a kiskapun. De az őr nem román, hanem bolgár volt, többrendbélien nem akart szót érteni. Mondom, bolgár paraszt volt Oltenicáról, s nem eresztette ki a tündért, hiába mutatta címeres kendőjét, s hiába mondta

újra és újra az aznapra rendelt jelszót. A fehér asszony nagyon áhította az alezredest, erőszakoskodni kezdett. A legény azonban bolgár paraszt volt, s úgy odadöfött a szuronyával, hogy selyemlepel kettéhasadt, s a szurony a kapufélfában állt meg. A fehér asszony ennyi férfierélyt Cristescunál sem tapasztalt, s váratlan hévvel az őrt kezdte simogatni legérzékenyebb részén. De az őr bolgár paraszt volt, eltaszította a simogató kezet. A tündér újra támadott, az őr elutasítása még keményebb lett. De szerencsére jött a „megparancsolt" szolgálattévő tiszt, s felismerve a helyzetet, annyira nekibátorodott, hogy alezredesnek képzelte magát, bár csupán hadnagy volt. Oltenicán pedig szájról szájra jár a legenda, hogy s mint kísértette meg az odavalósi katonalegényt a hófehér tündér, de az nem engedett bibliai József magatartásából, minthogy szigorú őrségben volt.

Aztán, mielőtt a következő történetke eszébe jutott volna, Aszpázia a belügyminiszter idegességi rohamáról mesélt: a kamara egyik júliusi ülésén Madgearu Virgil ellenzéki képviselő szokott erőteljes modorában ismertetni kezdte megint a belügyminiszter panamáit, mire Argetoianu megtámadtatván, idegességében vetkőzni kezdett, legelőbb a nadrágját tolta le, s amikor odalent már Ádám-kosztümben volt, további idegességében háttal fordult a szónoknak: - Csókold meg! - kiáltotta. A ház őrjöngő lármája közben az elnök intésére a teremőrök vezették ki a kormány pucér fenekű öklét.

Amikor kifogyott a közelmúlt pletykáiból, visszarévedt Aszpázia az öreg Károly király idejére, s hogy a Ferdinánd trónörökös akkori szeretője, ki nagyon hasonlított a trónörökösnéra, Máriára, ugyanolyan fehér lovat szerzett Sinaián, mint Mária. Egy lefizetett komornától megtudta a trónörökösné aznapi öltözékét, s úgy lovagolt ki délelőtt, senki nem tudta, hogy ő Georgiades Lili, a trónörökös babája, vagy éppen maga a trónörökös hitvese.

Hosszan mesélte, s nem egyszer, Károly herceg válását Zizi Lambrinótól s a közös gyermektől és új házasságát Helena görög hercegnővel, aki máris teherben van. Hányadik gyereke ez Carolnak?

Aztán amikor a Sándor szerb király és Mária másodszülött királylány frigyét készítette elő történetével, rosszul érezte magát Aszpázia, s abbahagyta az elbeszélést. De Gyuricát nem engedte el. Másnap újra kezdte a történetet.

Take Ionescura bízták a kommendálást, de a belgrádi lapok előbb megírták, mint kellett volna. Bukarestben még kacsának minősítették a hímenhírt. Márcsak azért is, mert Take-t, mint régi köztársaságit, nem tartották egy királyi frigy bábájának. Az eljegyzés napján Sinaiában moziba ment a királyi társaság, majd pezsgőztek. Hazatérvén az újdonsült Take-né azt mondta a komornájának: ezek házasodhatnak, ahogy tetszik, az ő férje lesz a román köztársaság első elnöke. Éljen Take Ionescu - vetette magát ruhástul az ágyra a gőzmalom lánya. Merthogy a friss Take-né malmos családból származik.

Itt megakadt a történet, s úgy kezdődött ismét, hogy a királyné, mióta az akadémia soraiba választotta, írásra adta a fejét. Karácsonyra egy mesegyűjteményt adott ki, amelyet Nagy-Románia összes gyermekeinek...

Ja, igen, Brătianu Bánát miatt nem akarja a szerb frigyet.

Sinaiában a Peles kastélyban szállásolták el Sándort. Ebédnél még Take-val tanácskozott a királyné. Sándor pedig a parkban sétálni vitte a kis Máriát. Séta közben megkérte a királylány kezét, amikor a parkban - véletlenül - találkoztak Take Ionescuval, már kéz a kézben...

Aszpázia harmadnap sem tudta befejezni a királyi esküvő előzményeit.

Úgy is halt meg, szavát vesztve, de kezét Gyurka keze hátán tartva.

Amint kérte, édesanyja elhanyagolt sírjába süllyesztették koporsóját a görögkeleti egyház szertartásai szerint.

Egész Vízakna ott volt.

Agatha-Szmaranda aznap tudta meg, hogy csak félárva, mert édesapja, kinek karján visszatértek a Szaplonczay-házba - még él.

1924

Augusztus elején mezítláb haladt libái után rozstarlójukon Lenuca a Morariu-földön, melyhez a Muntyánok házasság révén jutottak. Két fia közül egyik (Lika-Pavlika) már halott, Teodor pedig az istené (pópa lévén) s a szigurancáé (mert két megye titkosrendőrségének főnöke). Lenucának egy menye él Lugoson, sváb hiten, s két unokája ugyanott, elszakadva román nagyanyjuktól. Lenuca ezért járt maga libái után, mert liba nélkül nem tudna meglenni, de kire másra hagyhatná szárnyasait, legfeljebb férjére, Aurélra, de őreá mégsem, őt idejük múltával egyre inkább pelenkázni kell, s szorult helyzetben inkább a ludak őriznék Aurélt. Aurél szikkadt, ráncos öregember, töpörödöttebb, mint hajdan, ám kedélye, derűje egyre élénkebb - hülyébb, mint valaha. De a két fiút tőle származtatván a törvény, a Morariu rokonság már régen letett arról, hogy a tíz hold földet, Aurél járandóságát vitassa, pörölje. Amint erre házasságuk első tíz esztendejében kísérleteket tettek.

Ezért egész nyáron maga járt libái után Lenuca saját rozstarlójukon, de a szomszédokén is, akiktől szóbeli engedelmet nyert libalegeltetésre. Azért ez az augusztusi lúdhajtás méltó említésre, mert Lenuca talpa egy torson akkor sérült meg. Nem is igen tudhatni, melyik napon, mert aznap este (kora délután történt a sebesülés), szokott lavórbeli lábmosásánál csak egy kicsiny sajgás jelentkezett, figyelemre alig méltó. S másnap újra mezítláb terelte ki Lenuca a libafalkát, s a figyelemre méltatlan seb ismét megtelt porral, fertőzettel. E második este, mely úgyszintén nincs dátuma, már a tovább feszült, felhasadt seb észlelhetően sajgott. Negyednap jutott eszébe Morariunénak, hogy be kellene kötöznie sebesült talpát, lábát. Megtette, de már sántikálva kísérte ki libáit a tarlóra, ott az árokparton ülve figyelte szárnyasait, azok hiába tévedtek tilosba, nem sietett ostorával utánuk. S amikor jóllaktak, az állatok önként hazaindultak. Hogy otthon a kaput csukva találták, a hevesebbek átrepültek a palánkon. Az elnehezülteket késve odabicegvén maga Lenuca eresztette be, utoljára. Másnap már nem hajtott ki - elfogta a dermedés: előbb szája rándult felnyithatatlan görcsbe, aztán egész testét ellepte a dermedet s az iszonyú forróság.

Aurél csak annyit vett észre, hogy nincs ki ennie adjon. Éjféltájt nyers puliszkalisztet markolt magába, amint éhében fölébredt.

Reggelre Lenuca halott volt. A libák egész délelőtt riadt torokhangon gágogtak. Aurélt csak az éhség vitte a szomszédba panaszkodni: Lenuca nem ád ennem! Lenuca nu-mi dă mâncare.

Akkor aztán jöttek a szomszédasszonyok, hogy móresre tanítsák a hanyag asszonyt.

Aurél nem ismerte a halált. Nagyobbik „fiát”, Pavlikot törött nyakkal, lezárt koporsóban hozták néhány hónapja Vízaknára.

Lenuca temetését Moldován rendezte el, üzent Teodornak is Dévára. Ők hárman férfiak mentek a nyitott koporsó nyomában. Lenuca felemelt állal, hátrafeszített fejjel feküdt, míg csak a görögkeleti pópa parancsára (a sír mellett) le nem szögezték látását. Aurél vinnyogott. Teodor karolta, hogy a sírba ne zuhanjon.

Teodor félig pap, félig szigurancafőnökként s egyébként is, illetéktelen volt anyja egyházi eltemetésében, elparentálásában.

Amikor szertartás közben Moldován barátságosan s csillapítólag Aurél fejére tette a kezét, Teodor üvölteni kezdett: „Ne nyúlj hozzá, ne érintsed! Ez az én szerencsétlen édesapám! Tudom, hogy te csináltál, mindenki tudja, de neked nincsen jogod érinteni őt. Ő a mi szegény, megnyomorított román népünk Lázára! De már ennek vége, s az ő Lázársága is megszűnik. De meg ám!”

Teodor üvöltése fenyegető volt! Moldovánnak szólt, személyének és tudott félmagyarságának. Ő azonban hallgatott s nem tágított. S a pópa szertartásos igyekezete elmosni látszott a román város népének megbotránkozását.

De amikor a koporsó alászállt, s a föld domborodva terhesült a kétszeres anyán, ki aztáni életét szinte apácaként élte, a szidalmak elébb halkan, majd hangosan kiújultak. Teodor átkai természetes apjáról az egész magyarságra kiszélesültek, s a gyásznép nem oszlott, s kíváncsian még a pópa is tisztes (tiszteletes) távolságból figyelte az eleinte egyoldalú párviadalt, amely akkor hangosult fel igazán, midőn Moldován odavetette: - Ne ágálj, ne jártassad oly hevülten a szájad, hiszen félig-meddig te is magyar vagy.

- Nem félig-meddig, hanem negyedrészemben, a te bűnödből! De hogyha tudnám, hol lakik bennem az a negyedrész, menten kivágnám, kivetném magamból!

- S hogy ne kelljen, mert nem lehetséges kiirtanod magadból a magyart, azért akarod az országból kitaszítani, kiüldözni mindazt, ami magyar!

- Amit én teszek, azt hazám és népem érdekében teszem.

- De hazád törvényeinek lábbal tiprásával!

- Az én cselekedeteim a törvények és isten előtt kedvesek! Mi negyvenheten vállaltuk, hogy pap létünkre...

- Nincsen olyan törvény, amely azzal hitegetné a magyar parasztokat: ha nem indultok azonnal Brazíliába, akkor földeiteket elkobozzuk a román nép javára.

- Honnan tudod, hogy ezeket az ígéreteket nem a miniszterek s nem maga a király diktálja nekünk?

- Onnan tudom, hogy Bukarestben senki sem vállalja a te hazug üzelmeidet.

- Ez nem csak az enyém, ez országos!

- Erdély-szerte folyik ez a hazug híresztelés.

- Te engemet hazugnak nevezel! - rikácsolta Teodor, s a friss sírról rögöket morzsolt fel, hogy meggórálja apját. Kabátján, vállán találták a célzások Moldovánt, s egy hant az arcán porlott szét. Erre a jobb érzésű gyászolók (anyai ágon rokonai) kimorzsolták Teodor markából a sírról való rögöket.

- Nem mi csináljuk a magyarok útját Brazíliába. Mi csak segítünk - mondta már higgadtabban Teodor (s ez nem titok, mert neki és társainak hivatalos engedélye van).

Teodor a sír fölött kezdett siratóéneket anyja szomorú élete elgyászolásában, amikor kifogyott apja gyalázásából. Átölelve együtt siránkozott „kedves apjával”, Aurállal, aki gyermekes ragaszkodással mozdulatokban s hanggal mindenben utánozni igyekezett a „fiút”.

Nem megverten, de megviselten kifelé indult a temetőből Moldován György, s a pópa is észhez kapván csatlakozott hozzá, együttérzését ilyenféle szavakkal próbálta nyilvánítani: - Soha nem tapasztalt időket élünk, fiskális uram. Csodálatos és megrendítő idők ezek.

A szebeni rendőrfőnök nem tartozott Teodor hatáskörébe, de Moldovánnak jó ismerőse volt. Felbiztatta, hogy jelenlétében telefonáljon a belügyminisztériumba, mondván (Moldován szövegével), hogy a vidéken erős kivándorlási propaganda folyik, kizárólag a magyar lakosság körében, s a propaganda arra támaszkodik, hogy küszöbön áll a magyarság földjének teljes kisajátítása. - Felhívom excellenciád figyelmét - telefonálta Moldován rendőrfőnöke - erre a mozgalomra, amelynek esetleg káros következménye lehet, mert a magyarok nem fogják elmulasztani, hogy akár külföldön a dolgot ellenünk való propagandára, Romániát becsmérlő híresztelésre felhasználják.

A belügyminiszter azzal szakította meg a telefonbeszélgetést, hogy az illetékes államtitkár fog válaszolni a szebeni érdeklődésre. Nem vették észre s nem tudtak róla, hogy éppen Szeben megyében, ahol a magyarság nem számottevő, a parancsolt mozgalom nem létezik.

Másnap Franasovici államtitkár távirata közölte, hogy már más rendőrkapitányság (a nagyváradi) is akadályt próbál gördíteni Herberger úr munkája elé, jóllehet Herberger úr a belügyminiszterrel Erdély egész területére kötött megállapodás értelmében működik. S utasítom, hogy *domnu prefect* tegyen kellő intézkedést, hogy alárendelt közegei személyes anyagi előnyökért ne emeljenek nehézségeket Herberger úr tevékenysége elé.

S Herberger folytatta a maga üzelmeit.

De nem minden rendőrkapitány kapta meg a miniszter utasítására az államtitkár parancsoló táviratát. Egy buzgó s nyilván a monarchiától örökölt rendőrtiszt letartóztatta Herbergert, aki a vizsgálóbíró előtt a következőket vallotta: - Minden működésem a brazíliai kivándorlással kapcsolatban nyíltan és a kormány ellenőrzése mellett történik. Nekem felhatalmazásom van a belügyminisztertől, amelyet nekem személyesen adott át.

Az elképedt bíró a belügyminiszterhez fordult felvilágosításért, s onnan a következő leiratot kapta (13 267/924. szám alatt): Herberger Gyula sem a belügyi, sem a közmunkák miniszterétől semmiféle felhatalmazást nem kapott, hogy kivándorlás érdekében propagandát fejtsen ki. Arra sincs feljogosítva, hogy valami argentínai társaság részvényeit árusítsa!

Egy szigorúan bizalmas távirat azonban másként szólt (56 259/924.): a 729/924. táviratban foglalt kérdésére értesítem, hogy Herberger Gyulának szóbeli és időhöz kötött felhatalmazása van, hogy kivándorlókat toborozzon. A miniszter helyett: Olarasu s. k.

Moldován Györgynek, mint ez idő szerint parlamenti képviselőnek módja lett volna személyesen kérdőre vonva a belügyminisztert, interpellálni az ügyben. De célszerűbbnek vélte, hogy egy politikailag súlyosabb személyiség emeljen szót a csalárd toborzások ellen. Maniura gondolt, a parasztpárt vezérére. Maniu némi gondolkodás után kezébe vette a Moldován által már felderített ügy iratait.

- Megenged egy kérdést a belügyminiszter úr? Ismeri ön a kivándorlási törvényt? - kérdezte Maniu Gyula.

- Természetesen - felelte Argetoianu belügyminiszter, a panamáiról közismert és támadott férfiú, akinek egy vetkőzési jelenetéről már hírt adtunk.

- A törvény második szakasza félreérthetetlenül megtiltja - mondta Maniu -, hogy olyan személyeknek kivándorlási ügynöksége legyen, akik idegen állam kormányával állnak összeköttetésben.

- Nem tudom pontosan, hová akar kilukadni képviselő úr, de ha van valaki, akinek kivándorlási ügynöksége van, az elsősorban a román kormánnyal kell összeköttetésben álljon.

- Tehát elismeri ilyen ügynökség létezését?

- Én csupán feltételezésre válaszoltam feltételezéssel. Maniu, miután előtárta bizonyítékait, megkérdi:

- Igaz-e, hogy Herberger és ügynöksége kizárólag a magyar nemzetiségű román állampolgárokra terjeszti ki toborzásukat?

- Mért fáj az önnek, hogy román anyanyelvű polgártársainkat nem részesítik a Brazíliába vándorlás lehetőségében?

- Nekem az fáj, hogy csak a magyarokat serkenti ez az ügynökség a szülőföld elhagyására.

- Erdély román lesz és marad, s helyes, ha távozik, aki el nem ismeri ezt a tényt.

- Akik távozni akartak, mert nem ismerik el főhatóságunkat, már távoztak. Akik maradtak, hű polgárai kívánnak maradni a román hazának.

- Képviselő úr nem győzött meg, s erről a kérdésről nem óhajtok vitatkozni tovább.

Moldován a következő hónapokban észlelte, hogy a Herberger-ügynökök mozgalma sokat veszített erejéből.

XVII.
Hozsváthként, de hiába - Egyoldalú kapcsolat gróf Bethlen Istvánnal

1923-1929

Moldován György ügyvédkedésének legnehezebb éveit élte. Románként kellett működnie, már csak azért is, mert a nemzeti parasztpárt kebelében parlamenti képviselője lehetett kerületének.

Pártja ügyeinél jobban érdekelte a Magyar Párt sorsa, küzdelme, taktikázása. Segítőkészsége gyakran párosult felháborodással az egyre-másra elkövetett balfogások miatt.

Bukarestben Trajánnál szokott megszállni, s nemcsak a kényelem okán, amelyre hetvenedik évét meghaladva természetes szüksége volt, de leánya kedvéért is. Tünde nem bontotta fel házasságát Trajánnal, ám ideje nagy részét Székelyudvarhelyt (Tîrgu Secuiesc) töltötte, régi foglalatosságától sokat átmentve - román férje s román nyelvtudása segítségével. Hogy hónapszám külön élnek, azon csodálkozott György, de minthogy Traján már régen nem kérte apósa közvetítését, nem szólt, nem érdeklődött lányától a házastársi viszonyuk felől. Már csak szeméremből sem, s még inkább csodálkozott és hallgatott Bukarestben, amikor nagy néha ott időzött Tünde is, és hármasban együtt vacsoráztak - olyan békésnek találta a házastársak egymás szeretetét és tiszteletét, mint egymáshoz ragaszkodó gyöngéd testvérek tapintatos alkalmazkodását. Moldován soha nem tudta meg, hogy leánya elhálta-e frigyét Trajánnal. Egyáltalán: van-e s volt-e testi kapcsolat közöttük? S amire gondolni is alig mert (apai szeméremmel), hogy Tünde mikor és hol veszítette el szüzességét? S hogy egyáltalán elveszítette-e?

A Magyar Párt sorsa (s a magyar sors Erdélyben) nagyon mélyre zuhant.

Ekkor történt, hogy Averescu tábornok kinyújtotta kezét a lenézett nép felé. A tábornok bizalmasa Goga Octavian volt, aki Ady Endrével viselt barátságára úgy emlékezett vissza, hogy a költő özvegyétől jutányos áron megvásárolta a csucsai kastélyt. Pártjuknak, a Néppártnak ez idő szerint semmi tömegbázisa nem volt. A magyarokkal való egyezkedéssel akartak belemenni a közelgő választásba.

A Csucsán megkötött paktumban a Magyar Párt támogatásáért a következő jogokat ígérték Averescu és Goga:

- Az elbocsátott magyar tisztviselők és közalkalmazottak visszavétele vagy végkielégítése, esetleg nyugdíjazása. A kisebbségi iskolák számára segély kiutalása.

- Minden állampolgárnak legyen joga, hogy nemzetiségét maga állapíthassa meg.

Ezzel szemben a Magyar Párt teljes erejével támogatja a Néppártot a választáson, és tizenegy vármegyében tizenöt kamarai és szenátusi jelölt helyét biztosítják.

A csucsai paktumot 1923 októberében kötötték, de szövegét nem tették közzé.

A Magyar Párt vezetősége csak utólag vonta be az egyezménybe Bernády György vásárhelyi politikust, akiről ismeretes volt, hogy Brătianu híve. De az óvatosság hiábavaló volt, Bernády hasonló engedmények ígéretével új megegyezést kötött a liberálisokkal; s ebbe a Magyar Párt akkori elnökét, Ugron Istvánt is bevonta. 1926. február elsején felbontották a megegyezést Averescuval.

A közigazgatási választáson negyvenkilenc erdélyi városból huszonkilencben a Magyar Párt által támogatott liberális lista győzött.

Néhány hónap múlva Brătianu lemondott, s a király 1927. március 30-án Averescu tábornokot nevezte ki ismét miniszterelnöknek.

A Magyar Párt számára ez maga a csőd volt.

Ugron lemondott, s a helyére Gyárfás Elemér került, őreá várt a feladat, hogy kiengesztelje Averescut. A csucsai paktumot választási kartellé alakították át; ebben Gyárfás oldalán, akivel kollegiális barátságban volt, Moldován György is - titokban - részt vett.

Az új megállapodást a következőkkel indokolták:

„A Magyar Párt elismeri a Néppártnak a kisebbségi problémákra vonatkozó álláspontját, mely az 1923. október 23-án a két párt közötti egyezményben, valamint az 1925. november 8-án Brassóban felvett jegyzőkönyvben fejeződött ki. A Magyar Párt abban a reményben, hogy a fentiekben foglalt kívánságokat a Néppárt kormányra jutása után is elismeri és teljesíteni kész - hajlandó a kormánnyal a választási törvényben említett választási kartellt létesíteni, és az 1926. május havában tartandó választásokra vonatkozóan..."

A kartell lényegesebb pontjai:

- A kisebbségi kérdés rendezése, a kisebbségi egyházaknak és iskoláknak az államsegélyek folyósítása; a csíki magánjavak visszaadása.

- A kormány elismeri, hogy mindenki jogosult nemzetiségének megállapítására, minden szülő megválaszthatja az iskolát, melybe gyermekét járatni kívánja, és az iskolafenntartó állapítja meg az iskola nyelvét;

- A Magyar Párt tizenöt képviselői és tizenhárom szenátori helyet kap a törvényhozásban.

A Goga elgondolása szerint sok helyen körülhordozott piros-fehér-zöld zászlók bizonygatták az enyhülést.

Moldován óvatosságra intette Gyárfást.

Ebbe az évbe esik Carol trónörökös újabb dolga: 1925 őszén, amikor Londonba utazott Alexandra királyné temetésére, onnan nem tért haza, hanem Párizsba sietett, ahol végzetes szerelmével, Lupescu testőrkapitány feleségével találkozott, Mártával. Milánóba utaztak, ahonnan a királyi atyjának lemondó levelet küldött.

Azt suttogják, hogy a szerelmesek újabb összeborulása Brătianu műve lenne.

Brătianu 1926. január 4-én két törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé: Carol lemondását a trónról és a kis Mihai trónörökössé nyilvánítását.

Brătianu Carol egyik leghűségesebb emberének, Maniunak tönkretételét szervezte meg, a Nemzeti Parasztpárt kettéintrikálásával. Az egyik rész Averescuhoz csatlakozott, a másik Vaida, Michelache és Maniu torzsalkodásának áldozata lett. Moldován ebben a bugyorban sínylődött.

Averescu tábornokot 1927 júniusában félreállították. A király új választást rendelt el. Bernády kilépett a Magyar Pártból, s néhány hívével jelöltséget vállalt a liberálisok listáján.

Az erdélyi politikai élet vezére a német párttal kötött választási egyezményt, számukra a választás katasztrofálisan végződött: mindössze egy szenátorságot kaptak a nyolc képviselői helyett.

Averescunak eszébe sem jutott, hogy ígéreteit teljesítse.

Brătianuék pedig gondoskodtak róla, hogy a gyalázatos visszaélésekkel megszervezett választáson túl a magyar-szász-sváb közeledést megsemmisítse.

A németek egyik vezére, Hans Otto Roth a következőket nyilatkozta a választásokról:

„Borzalommal kellett megismernünk nekünk németeknek egy olyan rendszert, amely ellen a mi népünk a jogot és a szabadságot tisztelő érzése teljes erejével fellázadt. A választásokon minden lehető módon alkalmazták velünk szemben az erőszakot. Egyszer jelöltjeinket tartóztatták le, máskor és máshol egész községeket vetettek járványos betegségek ürügyével zárlat alá, majd a katonaság kergette el választóinkat az urnáktól, aztán a választási eredményeket hamisították meg. E választás tanulságai mélységesen megingatták a jogba és erkölcsi rendbe vetett bizalmunkat."

Moldován György a románok, főként persze a Nemzeti Parasztpárt felháborodását harsogta világgá a bukaresti *Dimineaţa* 1927. július 9-i számában. (Amennyiben egy bukaresti hírlap román nyelvű hasábjáról bármit is világgá lehet harsogni.) Íme:

„A tegnap és az éjszaka lefolyt választások az erdélyi politikai élet legszégyenletesebb fejezetét jelentik. Udvarhely megyében kompakt tömegekben zárták el az urnáktól a kisebbségi választókat. Az elkobzott választási igazolványokkal a liberális ágensek szavaztak. Ugyanígy folyt le a választás Csík és Háromszék megyékben is. Az ellenzék híveit lefogták, lakóhelyükről kikergették. Brassóban magyar és szász választók hazulról hozott székeken várakoztak a választóhelyiségek közelében. Katonaság támadta meg őket, fej- és kézsérülések százait okozva. A brassaiak azt mondják: soha sem hittük volna, hogy tolvajokként és gonosztévőkül bánjanak velünk. Az erdélyi társadalmi és politikai élet román vezetői mondják, hogy a magyar uralom legsúlyosabb éveiben sem dühöngött ilyen terror, mint most Erdélyben."

A magyarságnak nehéz tanulságokat kellett levonnia a jövő számára: olyan vezetőségre van szüksége, amely saját belső érdekeit tartja politikai céljainál elsődlegesebbnek. Ellentétben a szász-sváb taktikával: ők a mindenkori kormányt, hatalmon lévő pártot támogatták.

*

Az 1927-es esztendő Románia számára két nagy gyászt jelentett: meghalt I. Ferdinánd király és váratlanul Ionel Brătianu is.

Traján Bukarestben így számolt be apósának az elhalálozások körülményeiről:

A király betegeskedése ellenére Mária elhatározta, hogy Amerikába utazik. Régi terve volt ez, de Brătianu soha nem engedte. Most Averescu átmeneti uralma erre lehetőséget nyitott.

Azt mondta a királyné:

- Az orvosok szerint Nandó állapota nem súlyos, és engemet az USA nagyon érdekel, s az utazás szórakoztatónak ígérkezik.

Nicolae herceggel és Ileana hercegnővel indult útnak. A király betegágya mellett Elena hercegnő és a kis Mihail maradt.

Elena mondta, hogy a királynak időnkint rettenetes kínjai vannak. Nem panaszkodik, csak meggörnyed, s körmét az íróasztalba vájja.

A sinaiai pályaudvaron megszólított egy tiszt, aki gyakran teljesített szolgálatot a palotában: azok ott fent azt hajtogatják, hogy a királynak kutya baja, de mi látjuk, hogyan megy össze napról napra, s az arca viaszsárga s ruhája lötyög rajta.

Francia gyomor- és bélspecialistát hívtak végül hozzá, aki megállapította: a királynak rákja van, de a tumor rnár olyan nagy, hogy operálhatatlan.

Rádiumos kezelést rendeltek el, ettől a király fájdalmai enyhültek, állapota stagnálni látszott.

Utolsó öröme testvérének, Vilmosnak látogatása volt. A háború eddig elválasztotta őket egymástól.

Húsvét után a kór már áttételekben jelentkezett. A rádium csak ideig-óráig segített, aztán mintha inkább felgyorsította a vég kifejlődését.

A királynét visszahívták Amerikából, s Elenával felváltva őrködtek a betegágy mellett. Ha néha felkelt a király, csakis kertészével társalgott a virágok nevéről és természetéről.

Megírta végrendeletét, s külön levélben szétosztotta személyes tárgyait, főként a viselte gyűrűket.

Miniszterelnökének lelkére kötötte, hogy a trónöröklés megállapított rendjét feltétlenül tartsa be.

Július 9-én érkezett a hír: a király meghalt.

Elena hercegnő gyámoltalanul azt kérdezte tőlem, amikor megérkezett Sinaiába: mi lesz az ő kisfiával, aki az új határozat szerint trónra lép, és apja, akit a nép nem nagyon kíván, az igazi trónörökös, Párizsban él.

Elena nem akarta a kisfiúnak megmondani, hogy ő király lesz, de a környezet felségnek kezdte szólítgatni. - Miért hívtok felségnek - kérdezte angol nevelőnőjétől. - Miért? - felelt a nevelőnő. - Mert a nagypapa meghalt, s most te leszel a király s még jobban kell viselkedned, mint eddig.

- Jó - felelte ő. - Ha király leszek, jó leszek, de azért szabad ugye tovább is játszanom?

A parlamentben nagyon megindító volt, amikor a kis király anyjával s a három régenssel (Nicolae herceggel, Cristea Miron metropolitával és Buzdugannel, a semmitőszék elnökével) megjelent.

Carol Párizsban gyászmisére fizetett be, egyebet nem tett.

Ferdinándot egy temetkezési vállalat tucatkoporsójába fektették - vadászruhájában.

Később derült ki, hogy a király azt kívánta, hogy lovassági tábornoki egyenruhájában temessék el. A bebalzsamozott testet ismét le kellett vetkőztetni, hogy átöltöztethessék. Nem ment könnyen: a zubbony hátát levágták, s csak a díszöltözet feldekorált s begombolt elejét húzták fel a merev testre. Két napig vonult a tömeg a nyitott koporsó előtt. A nők, mintha összebeszéltek volna, csupa tirke-tarka ruhába öltöztek. Szembántó látvány volt.

Néhány nap múlva, a temetés előtt, a legteljesebb intimitással a katolikus szertartás szerint történt a búcsúztatás - a nagyszalonból.

Az úton Curtea de Argeşig a gyászoló menetet a parasztság nagyobb ünnepélyességgel fogadta, mint a fővárosi lakosság. A sír lezárásánál is botrányos jelenetek adódtak: nem volt kéznél a kőműves, s a falazáshoz szükséges anyag is hiányzott.

A király jelmondatát elfeledték a kőre odaírni: *Per aspera ad astra.*

Akció indult meg Carol visszahozatalára. Bátyja ügyét leginkább Nicolae herceg támogatta.

Elena hercegnő, Mihály király anyja bejelentette, hogy elválik Caroltól.

*

Brătianu halála teljesen váratlan volt. Rosszkedvének és rossz közérzetének nem tulajdonítottak nagy jelentőséget. Halála előtt néhány héttel vidéki birtokán volt egy ájulása, de Bukarestben az orvosok semmi súlyosat nem állapítottak meg. Egy szombati napon magához hívott Titulescuval együtt, akinek tanácsokat, utasításokat akart adni Rómába indulása előtt - hogyan, mint tárgyaljon Mussolinivel. Titulescu, aki betegágyából kelvén harminckilenc fokos lázzal jelent meg a hívásra, de szorgalmasan jegyezte a főnök szavait.

Amikor elváltunk, Brătianu, aki eddig eleven volt, azt mondta: Nem vagyok jól. Lent az utcán Titulescu is úgy panaszkodott: Nem érzem jól magam.

Másnap megint Brătianunál voltam. Eleinte érdeklődtünk, majd torkához kapott: fáj a garatom.

Ezután felesége távol tartott tőle bennünket. Egyik nap valósággal beront hozzám dr. Anghelescu, s feldúltan azt mondta: felfogjátok-e, hogy Brătianu halálos veszedelemben van!?

„Nincs neki csupán egyszerű vírusos influenzája?" - „Ez több annál, a fertőzés különös erővel tombol benne."

A következő éjjel Anghelescu a beteg ágya mellett virrasztott, s tanúja volt a torokgyulladás fojtogató támadásának. Ott volt a háziorvos is. Torokmetszésben, légcsőmetszésben állapodtak meg. De a háziorvos kezében reszketett a szike. Anghelescu kivette kezéből az éles kést, s maga hajtotta végre a vágást. Brătianu jobban lett, de rádöbbent a maradék ideje sürgetésére. Papírszeletkére gyorsan leírta utolsó kívánságait. A gégemetszés hatása csak délutánig tartott. Láza felment, a vesék beszüntették működésüket, a fertőzés hatalmas méreteket öltött.

A félholt emberen még újra és újra műtétekkel próbálkoztak az odahívott orvosok, akik végül is nem tudták megállapítani a kórismét.

A királyné nem akarta elhinni a vasegészséges, hatvanhárom éves férfi végeztét, lányaival meglátogatta Brătianunét.

Azt beszélték, hogy a fertőzés rendkívüli hevessége mérgezés következménye: Brătianut megmérgezték. Hogy bizonyos, nála alkalmazásban lévő oroszok fertőzött kenyeret adtak volna neki. Mások a Nemzeti Parasztpártot gyanúsították.

A temetésen minden párt szónoka ott volt, de egyiknek sem a vezére. Maniu Vaidát küldte maga helyett. Iorga Tascát, Averescu Coandát.

Vaida csökkentette az elhunyt szerepét, Iorgáék szövege torokszorító volt, de Coanda tábornok valósággal sértette a hátramaradottakat.

Igaza volt Brătianunak, mikor egyszer élőszóval úgy hagyatkozott: beszédek nélkül legyen!

Brătianu váratlan halálával még egyéb mendemondák is foglalkoztak, suttogták, hogy Párizsból hazajött titokban Carol, elbúcsúzni apjától, aki őt gyöngéden szerette, a halálos ágynál Mária királyné jelenlétében betoppant Brătianu is. Carol - suttogják - úgy sejtette, hogy anyjának viszonya lett volna a miniszterelnökkel, akire ott pisztollyal rálőtt, s bár a lövés nem volt halálos, mégis a liberálisok vezére végül is abba halt bele.

A féltékenységnek ellentmond az a népi sejtelmezés, hogy Carolnak Brătianu lett volna természetes apja. S ezt éppen a haldokló mellett közölték vele.

Mindez szóbeszéd volt azokban a hónapokban a bukaresti közép- és alvilágban.

A kisfiú helyett névleg a régenstanács kormányozott, de a hatalom Mária királyné kezében volt.

1928

Moldován György - elérvén hetvennyolcadik évét - igen megfáradt, s elhatározta: áttelepszik Magyarországra, s leteszi Moldován nevét is, átmentett vagyonkájával szerényen meghúzva magát akár Szegeden, akár Budapest valamely kertes elővárosában (Rákoshegyen). A biztonság kedvéért azonban csak úgy szállt meg Mikes fiánál, hogy néhány hónapra csupán.

Mikes már belügyminiszteri engedéllyel Hozsváthra változtatta nevét, s apja egyik első teendőjének tekintette, hogy maga is kövesse fiát valódi apai nevének felvételében. Benyújtott és román s eredeti magyar keresztlevelével megdúsított kérését azonban a belügyminisztérium illetékes osztálya azzal adta vissza vagy nyolc hét múlva, hogy román állampolgár kérésével nincs módjukban foglalkozni. Egyébként is közölte a visszautasítás, a Hozsváth név nem magyarabb a Moldovánnál, s ha már magyarosítani akar, vezetékneve kezdőbetűjének megőrzésével célszerűbb lenne olyanféle új nevet kérni, mint Molnár, Merész, Mézes, Méhes, Markos, Mozsár, Mészáros, Majoros, Magos, Mag, Madarász, Makk, Makkos, Melles, Málnás, Mező, Ménes... és így tovább. Moldovánt felháborította a számára idegen és közönséges nevek cinikus felsorolása, s nyomban új kérést fogalmazott, abban szabadságharcos alkalommal történt fogantatását hangsúlyozta, valamint a sóbányából kiúszó Hozsváth Károly hadnagy (főhadnagy) bizonyítékát a Mátyás-huszárokról. Új beadványában tudomásul vette a jogszerű tényt, hogy idegen állampolgár számára nem adhatnak ki új nevet. Azt kérte azonban, hogy ígérvényt kapjon rá, ha áttelepülvén megszerzi a magyar állampolgárságot, megkaphatja a Hozsváth nevet, lévén, hogy mindkét fia: Mikes, a hírlapíró, és Csongor, a vezérkarhoz beosztott őrnagy is már ezt a jogos nevet viseli, s így kérelmének úgyszólván családegyesítés jellege is volna.

Újabb két hónap telt el, míg a nemleges válasz megérkezett.

Míg a várakozás hetei múltak, az idős György nem volt tétlen. Át kellett élnie Budapesten azokat a hónapokat, amelyekben a magyar középosztály tömeghangulatának bűvöletébe került a Lord Rothermere-mozgalom viharában. A londoni *Daily Mail* című napilap tulajdonosa a magyar határrevízió, a trianoni béke felülvizsgálása és korrigálása érdekében akkoriban folytatott sajtókampányt.

Moldován lelkesedésébe akkor ütött bele a megdöbbenés villáma, amikor megismerte a „nemes” lord területrendező terveinek (korridor a Székelyföld felé) végleges változatát. Ez a változat az országgal határos magyar nyelvterület visszacsatolását követeli.

Magyar nyelvterületnek a tervezet alatt azt a területet kell értenünk, amelyet nagyjából a következő pontokon áthaladó határ zár be: Pozsonytól északra Magyarfalu-Pered-Nyitrapereszlény-Bakabánya-Lissó-Sztregova-Süvete-Dobsina-Szomolnok, Kassától Sárosfalu-Hollóház; Ondava és Laborc összefolyása; Tarna-Homonna-Haragitó-Kurima-Alsópagony; Régi országhatár Vasér-forrásig (Máramaros vm.); Kelet-nyugati egyenes vonal Rusztig; Szinérváralja-Szilágysomlyó-Belényes-Vadász-Zaránd-Lippa-Magyarszákos; Versectől északra Szekerész-Duna és Tisza folyása Tiszatarrosig; Petrőcz-Dunacsép; Régi országhatár (Horvátország nélkül) Felsőszömölnökig.

A megvont országhatáron belül a terület kiterjedése 64 000 négyzetkilométerrel, 157 000 négyzetkilométerre növekednék. Az 1910-es népszámlálás adatait véve alapul a lakosság tizenkétmillió-négyszázezer lenne.

Az akció tetszett Moldovánnak, de a lorddal meg szerette volna értetni, hogy az erdélyi területekre vonatkozó tervezet alapvetően hibás: Erdélyt autonómiában kell részesíteni a román-magyar-német önkormányzat jegyében, s amennyi beleszólása lenne Bukarestnek az autonóm terület ügyeibe, majd' annyinak kellene érvényesülnie Budapest részéről is.

Várta, hogy Magyarországra érkezzék Rothermere, s személyesen módosíttassa vele határkiigazító tervét. Mikor fia, sir Esmond Harmsworth jött őhelyette, Mikes révén megkörnyékezte őt Moldován, s néhány perces türelmét kérve előadta neki erdélyi koncepcióját - a fiatal angol főrend egy mukkot sem értett az egészből, atyja nem avatta a magyar barátkozás részleteibe.

Ez a kudarc néhány napig lehangolta Moldovánt, de Csongor fia azzal vigasztalta meg, hogy az egész Rothermere-akciót nem szabad komolyan venni. Bejáratos lévén megszerezte Walkó Lajosnak a londoni követünkhöz küldött egy titkos számjeltáviratát. Íme:

„Rothermere-interjúk Magyarországon közvéleményt kelleténél nagyobb mértékben felizgattak. Tekintve nyári időszakot, lapok Rothermere minden szavából, melyet londoni tudósítóink előtt kifejt, szenzációt csinálnak. Magyar közönség ezáltal akció tényleges értéke fölött súlyos tévedésekbe esik, Rothermere erejét, befolyását túlbecsüli, vérmes és indokolatlan reményeket táplál. Félős, hogy itteni túlzások dezavuáló ellenakciót fognak kiváltani angol kormánynál. Felkérem tehát méltóságodat, szíveskedjék óvatosan odahatni, hogy a magyar újságírók részére lehetőleg kevesebb Rothermere-interjú érkezzék Budapestre. Félreértések elkerülése végett hangsúlyozom, hogy nem becsülöm alá Rothermere-akciót, csak túlzásokat tartom aggályosnak. Ilyen értelemben hatok itt is, működésemnek tehát összhangban kell lennie londoni hírekkel."

Azt a hírt viszont, hogy 1927 decemberében a Népszövetség genfi ülésszakán mit beszélt Bethlen István miniszterelnök sir Joseph Austen Chamberlain angol külügyminiszterrel, azt már Mikes hozta hírül. Bethlen szavai:

„Azt a kijelentést tettem, kérem, vegye tudomásul, hogy mi mint kormány ezzel az akcióval semmiféle kapcsolatban nem állunk, és semmiféle lépést ennek fejlesztésére nem tettünk. Igaz, hogy az akciónak jó oldalai is vannak, tudniillik, hogy a trianoni békeszerződés igazságtalanságait a közönség előtt ismertebbé teszik, mint előbb, de elismerem azt is, hogy az akció nálunk túlzott reményeket kelt a közönségben, amelyeket a kormány nem tud kielégíteni, szomszédainknál pedig nyugtalanságot és reakciót, amely természetszerűleg köztük és köztünk levő helyzet nyugodtságát nem segíti elő. Ennek ellenére nincs módunkban ezt az akciót dezavuálni, meghazudtolni, mert a magyar közvélemény a békerevíziót óhajtja és sürget, az ország és a lakosság érzelmei azt kívánják, és hazafiatlanságnak minősítené az akció dezavuálását. A sajtóra nem tudunk befolyást gyakorolni, mert a sajtóorgánumok között verseny van a patriotizmus tekintetében, és ha a sajtó egy része (ahogy azt az ellenzéki lapok a helyzet kihasználásában előszeretettel teszik) a Rothermere-akciót magasztalja, a kormányhoz közel álló lapok nem hallgatnak, vagy nem foglalhatnak az akció ellen állást."

Az angol külügyminiszter erre megjegyezte, jól ismeri Rothermere-t, mindig azt írja lapjában, amit populárisnak hisz, de abban is csalódik gyakran. Akcióiban abból indul ki, hogy másnap, ha valaki a kávéházban előveszi az újságot, mit szeretne benne látni, és ha azt látja, azt mondja: ez derék lap. De lord Rothermere olyan ember, aki ma felkarol valamit, s holnap ugyanolyan könnyedséggel elejti. A mi akciónkkal is úgy lesz, hogy egy idő múlva el fogja hagyni. - Örömmel hallja, hogy a magyar kormány távol áll ettől az akciótól, és azt a tanácsot adja, hogy ezentúl is távol tartsa magát. Mindenesetre károsnak tartja az akciót, mert irritációt visz az amúgy is izgatott európai helyzetbe, anélkül hogy praktikus eredményekre, következményekre vezetne.

Ez a Bethlen-feljegyzés adta az ötletet, hogy a névváltoztatás ügyében hozzá, egyenest a miniszterelnökhöz kellene fordulnia.

Egyik napról a másikra ez nem sikerülhetett, mert sem személyes, sem levélbeni ajánlkozásaira nem nyílt meg Bethlen István ajtaja, s még elutasító levélkére sem kapott méltatást. Ennek oka nyilván az volt, hogy magánügyét, a névváltoztatást minden (mindhárom) alkalommal előtérbe tolta.

Végül egy táviratra szánta el magát, s abban csupán ennyi: „Fontos hírek Erdélyből - egy Maniu-párti képviselőtől!"

A megadott címre már másnap megérkezett a fogadás órája, napja a Szent György térről.

Bethlen gróf még emlékezett a tíz év előtti egyszeri találkozásra, és mohón hallgatta a román belpolitika pletykaszámba illő, de mégis nagyon megtörtént s ismétlődhető fordulatait.

Akkor - visszaélve a félórányi figyelemmel, a Rothermere-akció jelentőségére tért rá, s abban megegyeztek, hogy figyelemfelhívó értéke mégis van a sajtóhadjáratnak, még akkor is, ha a magyar közvélemény és a „nemes lord" magatartása, viselkedése olykor a nevetségesség határán egyensúlyoz. Még mielőtt előhozakodhatott volna Erdély autonómiájára vonatkozó tervezetével, a gróf, mintegy megelőzve holmi vitatkozás lehetőségét, ezeket mondta, kinyilatkoztatásszerűen:

- Nem lehet s nem lesz lehető elkerülni a gyökeres revíziót, s különösen a Duna-medencében nem, ahol a békeszerződésnek elsősorban területi intézkedései azok, amelyek minden téren katasztrofális helyzetet teremtettek, és radikális revízióra szorulnak. Ezt nem lehet sem megkerülni, sem kijátszani. Kijátszani? Azt mondják, a kisebbségi jogok megadásával a határok módosítása fölösleges. Akik ezt hangoztatják, két hét alatt megadhatnának minden jogot, megoldhatnának minden sérelmet. Miféle biztosítékok vannak? A Népszövetségé? Az a Népszövetség, amely a kisebbségi anyagi jog kifejlesztése terén egy lépést előre tenni nem tudott, a lefolytatott kisebbségi peresetekben pedig még ennek a primitív jognak az érvényét sem tudta eredményesen biztosítani, vagy megsértéséért a károsultnak komoly elégtételt szerezni. Komolyabb garanciákra van a Duna-medence népeinek szüksége. Az elmúlt évtized szomorú tapasztalata a magyar nemzetnek azt a bizonyosságot szerezte meg, hogy a magyar faj egyharmadrésze balkáni metódusnak van a békeszerződés által kiszolgáltatva, ez az állapot vérébe, húsába vág, és ennél fogva egy új rendezésnél egész más garanciákra lesz szüksége, mert a Balkán-népeknél csak egy garancia komoly, és ez a szemet szemért, fogat fogért elvben ölt náluk testet.

- Nekem volna erre egy javaslatom - kapott a lélegzetnyi szüneten Moldován - nekem meggyőződésem, hogy Erdély autonómiája... - de Bethlen nem akart más véleményt hallani a magáén kívül, s folytatta:

- Ennek a garanciának gyakorlatba való átültetése azonban azt jelentené, hogy a területek megosztása révén ugyanannyi román, cseh vagy szerb kerüljön magyar fennhatóság alá, mint amennyi magyart Románia, Csehország vagy Szerbia fennhatósága alatt meghagyni akarunk, mert csak ez garantálná azt, hogy a magyar kisebbségekkel szemben a mostani balkáni bánásmód megszűnik. Ezt a garanciát is, amint látjuk, csak a területi revízió adhatná meg, amely végeredményében ennél a megoldásnál sem volna elkerülhető. Fölösleges hozzá ilyen kerülő úton jutni, annyival inkább, mivel Magyarországnak semmi kedve sincs arra, hogy esetleg fennhatósága alá kerülő nem magyar alattvalókat egyszerű túszoknak vagy retorziós objektumoknak tekintse, akikkel adott esetben rosszul is kellene bánnia, hogy a hasonló bánásmódtól az idegen fennhatóság alá került magyarokat megmentse.

Moldován György belátta, hogy a Bethlen tervezte területi változtatás és a saját autonómia gondolata kizárják egymást, ezért mielőtt az udvarias búcsúzó gesztusokra a házigazda sort keríthetett volna, gyorsan elmondta saját teljesen magyar származásának hősi, egyszerű történetét s a Hozsváth apai névvel való hiábavaló kísérletezésének eseteit.

A gróf barátságos nevetéssel és azzal a felpattanó ígérettel fejezte be a beszélgetést:

- Kedves bátyám, mihelyt áttelepült s magyar állampolgársága kétségtelenné válik, bátran forduljon hozzám, hogy a Hozsváth nevet realizálhassuk. Addig is várom erdélyi és romániai híradásait a szőnyegek és a fű alatt történő intimus eseményekről.

De a végső óhaj közlésénél már egymás kezét rázták. S nem tudni, mennyire eleven a kívánság ama intimus eseményekre.

Személyes találkozásuk ezután nem esett, de Moldován György három vagy négy éven át beszámolókat küldött (mindig a posta megkerülésével) Bethlen grófnak.

Aztán vagy megfeledkezvén a szóbeli igény kielégítéséről, vagy mert valami válaszfélét igényelt volna - évekig vízaknai magányában sínylődött öreges feledékenysége és éleslátása ellentétei között. 1935-ben a következő beszámolóra durálta magát, erősen kitagolódva a nagypolitika tényezői közül a szétzüllött román Nemzeti Parasztpárt veteránjaként s legfeljebb a hatalomból időről időre kizuhanó Maniu Gyulával keresve a társalgást. Senkinek sem merte megmutatni utolsó összefoglaló levelét, egyedül a mély kútba dobottan Bethlen Istvánnak, aki a már akkor 85 éves agg számára elérhetetlen távol és valószínűtlen mélységben létezett. E végső beszámolóban a Hozsváth név már nem fordult elő.

1930-35
A román belpolitikai élet 1930 és 1935 között

(Egy nyolcvanöt éves magyar szív reszketeg kézzel és ki-kihagyó emlékezettel írt levele Vízaknáról Bethlen grófnak)

A harmincas évek elején szinte máról holnapra váltották egymást a kormányzásban a vezető politikusok. Ezekre az évekre különösen jellemző Alexandru Vaida-Voevod (Vajda Sándor) szelleme. Vaida meg-megragadta a hatalmat, de igazán sohasem tartotta kézben. Személyisége mégis rányomta bélyegét e korszakra, még bukásában is, mert politikai géniusza átütő erejű volt, és a román nép nemzeti fanatizmusát tovább növelte.

Miután a Iorga-kormány 1932-ben megbukott, a hatalom újra a parasztpárté lett. A kormány nem Maniu, hanem Vaida kezébe került. Rövidesen azonban Vaidának nézeteltérése támadt Titulescuval, a külügyminiszterrel, és a király Titulescunak adott igazat. Vaida lemondott, helyébe Maniu lépett. Maniu miniszterelnöki beszédében egyetlen új fordulat volt: bejelentette a kisebbségi minisztérium megszűnését és azt, hogy elbocsátja a magyarfaló Brandschot. Szigorú takarékosságra hivatkozott. Kormányzásában nem alakult ki határozott irány sem a belpolitikában, a a gazdasági szférákban, sem a külpolitikában.

Az ország gazdasági válsághelyzete tovább tartott.

Ezekben az időkben lép előtérbe Goga Octavian. Ő Maniu egyik legnagyobb ellenfele.

Goga azzal vádolta Maniut, hogy a kormányválságot a királlyal való konfliktus idézte elő, ami nem intézhető el egyszerű személyi változással.

A napisajtó hangjából ítélve, a krízis oka az alkotmányosság hiányosságai és az abból következő közéleti visszaélések hihetetlen mértékű eluralkodása.

Gogának külpolitikai mozgásai is feltűnést keltettek, különösen Hitlernél és Mussolininél tett látogatásai.

A magyaság helyzetét egy 1933-as székelyföldi *Néplap* tükrözi jól: „Nincs nap, hogy ne olvassunk magyar dolgozók elbocsátásáról. A magyar vasutasokkal lejátszott színház után a magyar postások kálváriája következett. Utánuk a tanítók, tanárok, mindenféle állami, megyei és községi hivatalok alkalmazottai következtek. Az ostromállapotra és cenzúrára épített liberális uralom megszüntetett minden szervezkedési, sajtó- és gyülekezési szabadságjogot."

Titulescu közben mint külügyminiszter igen eredményesen dolgozott. Létrehozta a már-már kilátástalannak látszó balkáni paktumot. Erre az eredményére Titulescu különösen büszke volt. Az egyezség Görögország, Törökország, Jugoszlávia, Románia között jött létre, nyitva hagyva a csatlakozási lehetőséget Albániának és Bulgáriának.

E szövetségnek az volt a nemzetközi alibije, hogy a béke megőrzését szolgálja. Valójában a balkáni paktummal Románia határait két szövetségi gyűrű volt hivatva biztosítani: maga a balkáni paktum és a kisantant-szövetség.

Vaida 1933. november 8-án kihallgatáson jelent meg a királynál Sinaiában. Bukott emberként hagyta el a királyi üdülőt.

A román politikai életben Maniu és Vaida bukása egyben az erdélyi román politika, az erdélyi román politikusok és az alkotmányos kormányzás bukása is volt.

November 15-én megalakult a Duca-kormány. Duca első dolga volt feloszlatni a törvényhozást és a Vasgárdát. A december 22-én megtartott választásokon a liberális párt - a román választási módszereknek megfelelően - hatalmas többséggel győzött.

Egy héttel később, december 30-án este a sinaiai pályaudvaron Constantinescu Nicolae vasgárdista agyonlőtte Ducát.

Duca Sinaiában volt a királynál. Costinescu volt bukaresti főpolgármesterrel éppen a menetrendet nézte, amikor Constantinescu melléje lépett és ötször rájuk lőtt. Ducát két fejlövés érte, kettő a mellén találta, az ötödik lövés Costinescu lábába fúródott. A merénylőt rövid üldözés után elfogták. Két társa volt: Doru Belimace és Ioan Caranica. A merénylő azt állította, hogy tettüket a Vasgárda feloszlatása miatt követték el, és Duca eladta a lelkét és az országot a zsidóknak.

A merényletről az első híradást egy A. Kohler nevű újságíró adta a sinaiai vasútállomás főnökének irodájából. Az újságíró az Associated Press munkatársa volt, és szófiai kirendeltségének jelentette a helyszínről az eseményt.

- Bizonyos az esetben? - kérdezték tőle Szófiából.

- Igen - felelte ő -, innen jól látom az ablakból, vérbe fagyva, holtan fekszik a peronon.

A beszélgetés után elrendelték egész Romániában a telefon, a távíró és a sajtó hírzárlatát.

Ducát kulturált politikusnak tartotta a közvélemény, és azt mondták róla: szegény ember volt, szegényen halt meg.

A magyarság is számított jóindulatára és emberségére.

A király előbb Anghelescut nevezte ki a kormány élére, aki nem szerette a magyarokat, majd Tătărescu lett a miniszterelnök.

Ekkor már nyilvánvalóvá lett, hogy Maniu és Vaida között teljes a szakadás. A párt elnöke Mihalache lett.

Maniu visszavonult Badacsonyba pihenni, és erőt gyűjteni, Vaida készülődött a „numerus valachicus" magyar- és zsidóellenes kampányára.

Az antiszemitizmus a levegőben volt. De ennél nagyobb volt az állami propaganda magyargyűlölete.

A kor szellemére igen jellemző a *Revista Institutului Social Banat-Crişana* című lap cikke, amelynek címe: A gazdasági helyzet és a nemzetiségi kérdés Timişoara városában, amelyet Stoicănescu C. nevű szerző írt. Megállapításai:

1. A románok száma Temesváron és a többi bánáti városban természetesen szaporodik, de nem tudtak maguknak állandó pozíciót szerezni.
2. A németek meglepően fogyatkoznak, pl. Temesváron 1910-ben 29 600 német volt, 1935-ben már csak 25 700 fő.
3. A magyarok előrehaladnak, állandóan támogatva a zsidóságtól.
4. A zsidók a háború és a demokratikus konjunktúra következtében számban és a gazdasági élet magukhoz ragadásában is impozáns módon gyarapodtak. Az ő magyarbarátságuk nagy veszély lehet a románságra.

Minő félelmetes szerepet töltenek be olyan zsidók, mint Szana Zsigmond, Ungár Adolf, Hajdu Frigyes, Heller László, Róna Árpád, Róna Zsigmond, Jakobi Kálmán, Dornholm Jenő, Szenes Dezső, Nobel Sándor, Barta Adolf, Szüsz Ottó, Balázs Adolf, László Zsigmond, Löwi Zsigmond, Mayer Zsigmond, Lakatos Ármin, Baruch Zsigmond, Latter, Öszterreicher, Deutsch, Kecskeméti, Lendvai, Lindner, Löffler, Frankl, Neumann, Jávor, Dénes, Pollák, Kohn, Klein, Weisz, Sárkány stb.

Stoicănescu szerint azon abúzus, amely a magyar szó terén a helyi sajtóban vagy az utcán tapasztalható, s amely „Timişoarán", vagyis Temesváront azt a benyomást kelti, hogy a város hatalmas magyar centrum, nem a magyaroknak, hanem a zsidóknak köszönhető, akik nagy többségükben csakis magyarul beszélnek.

A magyarság és a zsidó nemzeti alapon álló zsidóság között barátságos, jó viszony áll fenn, a közös kisebbségi érdekek védelme egy táborba vonta őket. Ez a tény nem szívesen látott jelenség a románok szemében.

Paál György dr. válasza a cikkre:

„...Temesváron a román lakosság szüntelenül gyarapodott a Regátból betelepítettek számával. A román lakosság kezében tartja az összes közhivatalokat, és élvezi annak minden előnyét. Gyermekeit mind elhelyezi közalkalmazottak gyanánt. A magyarság mindenhonnan kiszorul, alig van munkalehetősége. Jelentősek az egzisztencia nélküli magyar tömegek."

Onişifor Ghibu tanár a katolikus egyházat Erdélyben a magyarság egyik védőbástyájának tartotta. De katolikusellenes volt mint görögkeleti egyházfi is. Kérésére a nagyváradi telekkönyvi hatóság a premontrei rend templomát, rendházát, gimnáziumát és szőlőjét névhelyesbítés címén a román állam javára írta át azzal az indokkal, hogy a premontrei rend ezen ingatlanokat a magyar államtól csak haszonélvezetre kapta, amíg iskolát tart fent, márpedig Ghibu és a telekkönyv szerint a rend nemcsak hogy nem tartja fent a gimnáziumot, de nem is létezik Romániában, s így az ingatlan a román államra száll vissza, mint a magyar állam jogutódjára.

Ghibu tanár, a kormány katolikus ügyintézője olyan beadványt is írt, miszerint a híres Félix-fürdőt írják át az államra, annál is inkább, mert az egyházi tulajdonban van, és Kovács Kandidot, a premontrei rendfőnököt kiutasították az országból. De kéri Ghibu tanár, hogy a katolikus tanulmányi alap tulajdonát, a jogakadémiát is írják át a román államra. Ezt az akciót a pápa közbelépése akadályozta meg.

Az 1930-as évek elejétől felerősített magyarellenes propagandahadjáratban a szászok nevében Brandsch Rudolf járt az élen. Még 1930 decemberében a *Bukarester Tagblatt*-ban cikket írt *Veszedelmes barátság* címen. Kijelentette, hogy „az egyik oldalon a többségi nép áll, hogy egy kegyetlen történelmi múltban elnyomott fejlődést minden téren előbbre hajtson". A másik oldalon a kisebbségek állnak. Itt több csoport van. Ide tartoznak a németek is, akiknek más céljuk nincsen, minthogy egy konszolidált jogállamban nemzeti életüket szabadon és lehetőleg zavartalanul fejleszthessék. Egy másik csoportba tartoznak a magyarok - akik elsősorban külpolitikára orientáltak, és határrevízióra gondolnak, a kisebbségi kérdés másodrendű számukra, és főleg agitációs eszközként szolgál. Ezért veszedelmes barátok.

Hans Otto Roth nem osztotta Brandsch Rudolf álláspontját a magyarokkal szemben, de belátta, hogy a politikában nem kívánatos együtt haladni a bukott néppel. Ezért a Magyar Pártnak hiábavaló volt minden törekvése a németekkel való együttműködésre, és csak egy-két esetben sikerült egymásnak kezet nyújtaniok.

A németek minden esetleges magyarszolidaritásuk ellenére csalatkoztak a románokban. A törvényhozási választások után a liberális kormány súlyos lelki válságba sodorta őket. A legjellegzetesebb szász városok, mint Brassó, Szeben, Segesvár, Medgyes, Beszterce, ahol hétszáz év óta a városvezetést a szászok tartották kézben, román irányítás alá kerültek. Egyetlen polgármesteri székbe se ülhetett bele szász.

A szászok elfordulását a magyarságtól az is elősegítette, hogy a fiatalabb generáció már nem tanulta meg a magyar nyelvet, és amit a magyarságról németül és románul megtudhatott, az magyarellenes propaganda volt.

Ebben az időben a németség még mindig jelentős toleranciát élvezett. A németekkel szembeni barátságos román magatartás politikai szempont volt elsősorban, de tudták a román politikusok azt is, hogy a német lakosság gazdasági jelentősége életfontosságú a román állam számára.

A Franchet d'Esperey és Károlyi Mihály kormánya között megkötött fegyverszünet az első világháború végén fellobbantotta a németség problémáit. Egyre hangosabban jelentkeztek azok, akik a svábság körében az Alldeutsch-gondolat hívei voltak, és minél bizonyosabbá kezdett válni az, hogy Bánátot Magyarországtól elszakítják, egyre szaporodtak azok, akiket a felújult német nemzeti öntudat töltött el.

Az 1930-as évek első felének légkörére jellemző a *Curentul,* az egyik nagy fővárosi napilap (a másik a *Dimineaţa* volt) 1934-ben végzett közvélemény-kutatása. Azt akarta megtudni, hogy a románság, Románia többségében lévő népe hatalmon belül van-e a megnagyobbodott országban, és hogyan viszonylik a trianoni békekötés következményeként a fennhatósága alá került más nemzetiségű népekhez. Ez a felmérés megdöbbentő volt. Úgy kavarta fel az indulatokat, mint egy hatalmas erejű szélvihar a sivatag homokját. Még azokban is ellenséges érzületeket keltett, akik nem is foglalkoztak a kisebbségek helyzetével. A *Curentul* elképesztő nemzeti gyűlöletet fakasztott fel. Kérdései a következők voltak:

l. Nem gondolja-e, hogy a mai körülmények között az autochton román elem nyomasztó alacsonyrendűségben van a nemzeti kisebbségekkel szemben?

2. Hiszi-e, hogy egy országban a nemzet sorsát szolgáló politika lehetséges, ha a társadalmi elit nem a többségi nemzet tagjai közül sorozódik?

3. Ha hiszi, minő orvoslásokat ajánl a bajok megoldására? *a)* Azonnal? *b)* A jövőt illetően?

4. Nem gondolja-e, hogy a román állam kötelessége volna, hogy a többségi nemzet szertefutó intellektuális elemeit törvényhozási intézkedésekkel vegye védelmébe?

5. Mik volnának a ma követelte legsürgősebb intézkedések?

6. Hiszi-e, hogy közoktatásunk különböző fokozatai mai szervezetükben megfelelnek a román nemzet szükségleteinek?

7. Milyen más közoktatási szervezetre gondolna azoknak az elemeknek a szelekciója szempontjából, melyek szellemi és erkölcsi fegyelem tekintetében elég garanciát nyújtanak a román állam állandó érdekeinek szolgálatában?

A *Curentul* olvasótábora soha nem tapasztalt méreteket öltött, akinek nem jutott lap, az kölcsönkérte. Az akkori nemzetközi légkör nemcsak érdeklődővé tette a román olvasókat, de fanatizálta is. A trianoni békediktátum revíziója nemzetközi napi téma volt. Ez a román közvéleményt kínosan érintette, és ezért különösen érzékennyé vált a kisebbségi kérdésekkel szemben.

A *Curentul* kérdéseire nagy tömegű válasz érkezett. A válaszok zöme megegyezett a liberális párt kisebbségi politikájának programjával. A vélemények:

- Mind az állami, mind a magánvállalatoknál a román elem kisebbségben van, s némelynél teljesen hiányzik.

- Sürgősen szükség van valamiféle „numerus valachicus”-ra.

- Sürgősen szükség van a külföldön élő románok, de különösen a macedoromának hazatelepítésére; főként a kisebbséglakta területekre és elsősorban a határmenti városokba kell őket telepíteni. A bevándorlásban és az állampolgárság megadásában szigorú korlátozást kell bevezetni a nem kívánatos elemekkel szemben.

- Mielőbb szükséges a felsőoktatás szigorúbbá tétele, és művelt románokat kell nevelni a praktikus pályákra.

Voltak megértő és lojális válaszok is a kisebbségekkel szemben, de ezeknek a hangja elgyöngült az elégedetleneké mellett. Az engedékeny hangok a nemzeti érdek árulói hangjának hatottak.

A *Curentul* közvélemény-kutatása mintha Vajda Sándor numerus claususának kapunyitása lett volna.

Vajda Sándor 1935 februárjában nagygyűlést hirdetett a kolozsvári operaházban. Nem párt-gyűlés volt ez, hanem korra, nemre, társadalmi hovatartozásra való tekintet nélküli román nemzeti gyűlés.

A közel háromórás tömeggyűlésen Vajda Sándor szónokolt. Elmondott minden román sérelmet s azt, hogy az új Nagy-Romániában is elnyomják a románokat. Az elnyomók az örökös ellenség: a magyarok és a zsidók.

Vajda statisztikai adatokra hivatkozva kijelentette, hogy az ipari vállalatok, gyárak nem alkalmaznak román nemzetiségű alkalmazottat, tisztviselőket, még olyan mértékben sem, amely megközelítené a románság számarányát. Az ipari vállalatok (150), amelyeket megkérdezett, azt hozták fel indoklásul, hogy a románok nem jó munkások, nem dolgoznak. Vajda szerint ez kifejezetten hazugság, mert a valóság az, hogy két kategória alakult ki: a kisebbségek (minden joggal felruházva) és a jogtalanok (a fajromános).

Hasonló a helyzet a közélet minden terén, elsősorban a visszacsatolt területeken és Bukarestben, a fővárosban.

„...Mi az, amit követelünk? - tette fel a kérdést Vajda. - Azt, hogy a román nép valahára elérje, hogy Nagy-Románia nem idegenek, hanem az etnikai románok tulajdona legyen. Etnikai arányt követelünk ipar, kereskedelem, iskolai oktatás területén: numerus valachicust. Valachicust; nem romanus clausust vagy nullust, hanem valachicust! Ez a szó tör elő az erdélyi román lelkének mélyéből, amelyhez életének legfontosabb eseményei fűződnek! Ezért a szóért szenvedtem! Hatéves koromtól ezzel a szóval akartak bántani a magyar iskolában, hívott vad oláhnak, büdös oláhnak tanár és iskolatárs. Ezért dolgoztam egész életemen keresztül, hogy e szó lealacsonyító értelmét dicsőséggé tegyem. Valach vagyok, oláhnak születtem. Oláh állam kell nekünk a Dnyesztertől a Tiszáig, Máramarostól a Dunáig! Nincs román állampolgár, csak etnikai valach. Hozzunk nemzeti frontot létre az országban, a valachok nemzeti frontját. Deştaptă-te române! (Ébredj, román!)”

Vajda nemcsak a magyarokra haragudott, hasonlóan beszélt a zsidókról is.

„A zsidók - mondta - magyar uralom alatt mindig a kormányt támogatták, s a kormánypártba tartoztak, s most Romániában szintén azokhoz a pártokhoz csatlakoznak, amelyek kormányképesek, amelyek legjobban megfelelnek igényeiknek, s amelyeknek kereteiben legjobban kielégíthetik azokat. Budapesten ma a magyarul hazafiaskodó zsidó mellét veri, és revíziót követel, s a határok ellen szónokol. Romániában a liberális és nemzeti parasztpárti zsidók dicsekszenek románságukkal, és antirevizionisták, míg érdekük úgy kívánja. Mindenesetre akár orvos, akár ügyvéd, iparos vagy kereskedő különbséget tesz zsidó és nemzsidó román és saját fajtája között, amit leplezetlenül elárul abban a pillanatban, mikor munkaadásról van szó. Hiába keresztelkedik ki, vérét és vonzalmát nem változtatja meg a keresztvíz. Erdélyben a zsidóság egy része, a régi generáció még a magyarokhoz húz, Regátban románnak vallja magát...”

Még 1934 nyarán létrejött egy törvény a „nemzeti munka védelméről”, amelynek az volt a lényege, hogy az ipari, kereskedelmi, bánya- és bankvállalatok kötelesek munkásaiknak 80%-át és vezető személyzetének legalább 50%-át románokból állítani össze.

Az *Adevărul* című újság 1935 márciusában erre a problémára így reagált:

„...Hány ember van Romániában, kezdve a társadalmi élet piramisának csúcsán, aki ki tudja mutatni tiszta román származását!? A moldvai nagy családok legtöbbje például örmény, vagy Nagy István vajda tatár telepítésétől való, s nincs egy halom politikusunk, írónk, tanárunk, akik a ploeşti-i és craiovai bolgár telepesektől származnak! S azok a románok, akik a legvadabb nacionalisták, nem mind görög eredetűek-e, akik századokkal, sőt egynémelyik csak egy pár évtizeddel előbb telepedtek le Romániában? Mit fogunk mindezekkel csinálni? Mert ha szigorúan vesszük logikánk következményeit, akkor ezeket mind ki kell zárni a román nemzetiségből, éppen úgy, mint a kisebbségeket, akik ellen a numerus clausus vagy numerus valachicus villámait szórjuk. És csodálatos, éppen azok, akiknek a román eredetük a leggyanúsabb, éppen azok a legsovinisztábbak, éppen azok akarják leginkább felfalni a nem román eredetűeket...”

A parasztpárton belül Vaida nem talált támogatást. Maniu, a párt igazi vezére, a következőket mondta:

„Én kész vagyok, hogy a román ifjúság iskoláztatását támogassam, de nem olyanformán, hogy abból bárkit is kizárjunk. Én ma is a gyulafehérvári rezolúciók alapján állok, melyek egyenlő jogot biztosítanak mindenkinek kulturális tekintetben, s nem fogom megengedni soha e jog megszorítását..."

A parasztpárt többi vezető politikusai sem álltak Vaida mellé. Vaida párton kívülről kapott támogatást, illetve azoktól, akiket ő mindig is támogatott: a Vasgárdától.

XVIII.
Vasgárda - A trianoni határ - Turnu-Severin - Bécs - Az élet csődje

1938

Húsz esztendő múltán, hogy a román állam kézhez vette volt a vízaknai fürdőt, melyet a magyar állam oly bőkezűen kiépített, még mindig a szebeni szászok s a székelyföldi maradék (bár erősen megfogyatkozott) jobb úri családok látogatták, de már az erdélyi románok is megkedvelték. Ám a három náció még egészen elkülönült egymástól. A magyarok például csaknem kizárólag a Kovács-vendéglőbe jártak étkezni. S arról voltak megismerhetők, még hogyha olykor románul voltak kénytelenek társalogni, ha nem is megalkuvásból, de kényszerűségből, a tavak neveit (új nevét mintha nem lett volna még megtanulni idő) mindig a régi magyar megjelöléssel használták. Emiatt gyakran ki voltak téve az országtulajdonos türelmetlen románok molesztálásának.

Moldován Györgynek nem egyszer kellett a román szót csak törve beszélő magyar fürdőzőket megvédenie, minthogy maga is szívesen elfelejtette az egyes tavak új neveit.

- Domnu colonel - szokta mondani -, mi értelme van vannak, hogy az ártatlan Vörös-tó a Horia nevét vette fel, a Zöld-tó meg a Cloşcáét, s a mellette lévő, hogy együtt mártóddzék hármuk vízvérében a Crişanét, minthogy ezek mindhárman meleg vízűek, mint a vér. Hogy a hideg Thököly-tóból Brăncoveanu lett, hogyan tudja azt, domnule, megjegyezni akár a szász, akár a magyar honpolgár. De az már kész nevetség, hogy a forrásokra kiírt táblák szerint az egyik Izvor Babeşről, a másik Iorgáról, a harmadik meg Vaidáról, tehát élő emberről nevez-tetett el. Ez már kész nevetség, Domnu Colonel (vagy doamna Professora).

És alig múlik el nyári nap, hogy a nyolcvannyolc éves nyugdíjas ügyvéd, egykori bukaresti országgyűlési képviselő ne elegyednék bele ilyen diskurzusokba, s csak úgy menekül ép bőrrel, hogy ősz haját, barázdált arcát tekintik, s egykori hivatalait, melyeket a viták hevében nem rest felemlegetni, s végül mindig azt is, hogy jelenleg is a szebeni görögkeleti metropolita jogtanácsosa.

Igen, Moldován György még mindig szerény illetményt húz a szebeni érsekségtől. Tanácsot ugyan már réges-régen nem kérnek tőle (mióta Cristea Miron Bukarestbe került), de elbocsátani őt megfeledkeztek.

Jogtanácsosi minősége időről időre elterjed a két-három hetenkint változó, kicserélődő, fürdőző közönség körében.

Erre a minősítésre szüksége van a nyolcvannyolc éves férfinak, a leányos anyák miatt, akik nem érthetik meg, hogy az ő ádáz magányában (legalább nyaratszaka) a nőiség igényének a maga látványteljesüléssel ki kell elégülnie.

Moldován a meleg medencék mellett olyan padokon telepszik le, amelyek környékén érőben lévő, a zsenge koron túli s éppenséggel kebles leányok hancúroznak tapadó trikóban, combig kiemelkedve a vízből, olykor épp a közelben elheveredve, hasmánt vagy hanyatt, ollóban szétnyitott lábszárakkal.

Az olthatatlanul mohó szemek által félnapos boldogság költözik az agg koponyába, s a friss látomás által visszatér a test számos emléke, s megelevenednek mind a nők egy-egy hasonmás testi alkattal, mert nem kötődik az elme egyetlen alakzathoz sem. S ha voltak is valaha vonzó

típusok életében, ifjúságában - a nagy találkozások élményei nem mindig az ő választása szerint estek meg. S a leghevesebb behatolások teljesülései gyakran a véletlen szeszélye szerint alakultak. Ezek között ismétlődéseivel első maradt a gyermekkorba visszanyúló változatával Lenuca, a Muntyánék iskolás kisleánya. S mert Moldován György a padon üldögélve szelíden kutató tekintetével képzeletét kiterjesztette a futkosó leánykákra is, az ádázul vigyázkodó anyák gyanakvását nem kerülhette el. Ilyenkor maga is belátván figyelme túlzott elkalandozását, padjáról feltápászkodva vagy a tavak magyar neve érdekében ereszkedett szóba némely regáti személyekkel, akikkel aztán a maga politikai (bukaresti) múltját is tudatta, s ritkán mulasztotta el érseki tanácsos voltát csak úgy érintőleg megemlíteni. Legtöbben nem mosolyogták meg őt az efféle szelíd kérdéseiért.

Néha-néha otthoni magányában eszébe jutott, hogy valamely hasznos célon összefoglalhatná tapasztalatait a magyar nép számára. Reszketeg írással négyzethálós papírra vetett egy-egy tudomására jutott vagy éppen megélt közéleti eseményt. Ezeket legtöbbször tűzbe vetette. Ez azért valószínű, mert egy fennmaradott lapot így kezd: „nem múlhat el hét, hogy észleleteimet ne foglaljam össze". Mégis csak néhány lapnyi irata maradt meg számunkra - Bethlen István hagyatékában. A Szaplonczay-ház irattárában csak jelentéktelen cédulák maradtak. Talán a Cristea Mironról szóló a legfontosabb, 1939-ből.

Feljegyzés a Vasgárdáról Bethlen gráfnak

Az „ősmag" Cuza professzor Keresztény Nemzetvédelmi Ligája volt. Ebből a pártból kiváltak a fiatal tagok, Zelea Codreanuval az élen. Codreanu megalapítja a Mihály Arkangyal Légiót (Legiunea Arhangelul Mihai), amely a román görögkeleti egyház több főpapjánál rokonszenvre talál.

Codreanu és elvbarátai olyan erős hatással voltak a román ifjúságra, hogy az 1922-1923-as tanévben a román egyetemi hallgatóság egy évig sztrájkolt, hogy bevezessék a zsidók ellen a numerus clausust. A kormány azonban megtörte a diákok ellenállását, akik egy év elvesztése után tovább folytatták tanulmányaikat. A vezérek azonban bosszút forraltak, és elhatározták, hogy eltüntetik azokat, akik veszélyeztetik a román érdekeket. A kivégzendők listáján hat liberális miniszter és több zsidó bankár szerepelt. Egyik társuk azonban elárulta a tervet, és az összeesküvőket letartóztatták. Fél év múltán megtartották a tárgyalást, és a diákokat felmentették. A tárgyalás előtti napon Moţa, Codreanu egyik vezértársa lelőtte azt a diákot, aki elárulta őket. Mindenki kiszabadult, csak Moţa maradt börtönben. A diákság és a közvélemény nyomására Moţát is felmentették. Codreanu és hívei Jászvásár mellett ütöttek tanyát, és fogadalmat tettek, hogy harcolni fognak a zsidók és a korrupt román politikusok ellen.

Manciu prefektus minden erejével küzdött a vasgárdisták ellen, főként letartóztatásokkal, kínzásokkal... Codreanu elhatározta, hogy megbünteti a prefektust. Revolvert szerzett. Közben pert indítottak Manciu rendőrprefektus ellen kínzásai miatt. A tárgyaláson a vasgárdista tanúk felindulásukban Manciu prefektusra rohantak, és Codreanu agyonlőtte őt.

A gárdának titkos és misztikus tagfelvételi szabályzata volt. Rendelkezett katonai szervezettel, ezen belül a halálszakasszal. A Vasgárda tagjai kötelezték magukat, hogy minden parancsot végrehajtanak.

Idővel a Vasgárda politikai párttá alakult - csak így működhetett tovább -, az uralkodónak és a kormánynak hűséget fogadott. Lényegében diktatúrára törekedett. A pártlapjuk a *Pământul strămoşesc* (Ősi föld) címet viselte.

Zelea Codreanut a Manciu-ügy után letartóztatták, és ügyét fél év múltán tárgyalták. A tárgyalást a Turnu Severin-i törvényszéken folytatták le. A törvényszék elnökénél 19 300-an iratkoztak fel védő tanúként, és a tárgyalás napjára ezrek és ezrek érkeztek vonaton és szekereken a városba. Codreanut és társait felmentették a vád és annak következményei alól.

Mihalache, aki akkor belügyminiszter volt, 1931. január 11-én feloszlatta a Vasgárdát. Codreanut nemsokára kapitánynak kezdték nevezni. Népszerűsége nőttön nőtt, amit választási sikerei is bizonyítottak. Annak ellenére, hogy pártját feloszlatták, csoportja mégis harminc-négyezer szavazatot kapott, és így Codreanu képviselő lett. Nemsokára a Légió és a Gárda újra megkezdte működését, de 1932-ben újra feloszlatják. Minden hatósági üldözés ellenére állandóan erősödnek a légionisták. A Vasgárda-képviselők a harmincezer lejes fizetésükből huszonkétezret a pártba adnak, a megmaradt nyolcezerből hónapos szobában, szegényesen élnek. Hatásuk igen nagy, különösen az ifjúságra. Külföld felől legelőször Franciaország nyugtalankodik a megerősödött jobboldal miatt. A Vaida-kormány 1933-ban fellép ugyan a Vasgárda ellen, de ez csak látszat, igazán a Duca-féle liberális kormány fordul ellenük. A Légiót és a Gárdát újra feloszlatják, sok legionáriust megkínoznak és néhányat „incidentaliter" lelőttek.

A feloszlatott Légió és Gárda földalatti mozgalommá alakul át. Mártírjai és üldöztetése csak növelik vonzerejét a román intelligencia körében.

Codreanu megbízásából Cantacuzino-Granicerul nyugalmazott tábornok megállapította a „Totul pentru țară" (Mindent a hazáért) nevű pártot, melyet a kormány is elismert. Így a vasgárdisták újra törvényes keretek között dolgozhattak. (Moța elesett a spanyol fronton, temetése valóságos tömegtüntetés volt.) Új lapjuk az *Axa*, a vasgárdistáknak a kisebbségekre vonatkozó politikáját 1933. évi október 15-i számában így fogalmazta meg:

„...még csak el sem képzelhető egy olyan román állampolgári eszme, amely egyformán alkalmazható lehetne minden lakosra. A kisebbségeknek csak addig vannak a románokéval egyenlő jogaik, míg a román állam és a román nép egzisztenciáját nem veszélyeztetik. A mi rendszerünkben csak azok kerülhetnek a románokkal azonos színvonalra, akik keresztény legionáriusok lesznek, és szenvedve a Légióért és a románság újjászületéséért egyszer és mindenkorra belegyökeresednek a mi sorsunkba és a mi földünkbe. A többi kisebbség külön kategóriát alkot és a valóságnak megfelelően élveznek jogokat azon feltétel mellett, hogy ne sértsék a románság jogait és érdekeit."

Mihail Polihroniade, a kisebbségek megítélésében bővebb magyarázatot is adott, mint az *Axa* főszerkesztője:

„A kisebbségek, amelyeknek nincsenek a román állammal ellentétes érdekei - mint a német kisebbség -, a legtökéletesebb barátság és bizalom szellemében kezelendők. Azok, akik nyíltan ellene vannak területi elhelyezkedésünknek, megfelelően kezelendők. Elsősorban a magyarokat, bolgárokat és ukránokat kell szétbontani válogatott románokkal, rendszeres telepítés által. Határaink román elemekkel való megerősítése létkérdés számunkra, ugyanúgy a városok elrománosítása. Az idegen munkások, technikai szakemberek, üzletemberek a lehetőség szerint eltávolítandók, és románokkal cserélendők ki. Ez már vonatkozik a zsidókra is, akiknek kérdése egymagában súlyosabb, mint az összes többi kisebbségeké. Bevezetendő a halálbüntetés, és azzal elsősorban azokat a zsidókat kell büntetni, akik az államot megkárosítják, a hivatalnokokat megvesztegetik, és román nyelven írott újságaikkal a román gondolkodást és erkölcsi felfogást megrontják. A kisebbségek különböző jogú kategóriákba osztva, a gazdasági életből fokozatosan kiszorítva Románia tíz tartományába szétszórva

küzdhetnek még valameddig. Középosztályuk lassan csak a papokra fog összezsugorodni, mert hiszen a numerus claususból numerus nullus lesz."

Pop Mureşeanu, Maniu Gyula egyik életrajzírója, a Vasgárda egyik legnagyobb barátjának magát Maniut tartotta. Mureşeanu szerint Maniu a Vasgárda szerelmese volt, és arról álmodozott, hogy ennek a mozgalomnak a feje legyen. Szerinte ez a vágya Zelea Codreanu halálával teljesült is. Ennek bizonyítására Mureşeanu Ciorogaru (az olténiai szervezet vezetője, Bihar és Gorj megyék volt képviselője, a „kapitány" személyes adjutánsa) levelére hivatkozik, amely 1936. április 13-án kelt, és Zelea Codreanu végakaratát tartalmazza, miszerint utódjául Maniut nevezi meg, mint a „legvilágosabb szellemű és legbölcsebb román férfiút", aki egyedüli méltó utód.

A korabeli román politika azzal próbálta leszerelni a Vasgárdát, és hatását csökkenteni, hogy programjának egyes pontjait kisajátította.

Duca miniszterelnök meggyilkolásának a perét a II. Hadtest bírósága tárgyalta. A bíróság elé állították a Vasgárda szinte minden vezetőjét. Zelea Codreanu, a vezér, megszökött. Legfontosabb helyettesei, akik a bíróság elé kerültek: Cantacuzino Granicerul tábornok, Nae Ionescu és Nichifor Crinic lapszerkesztő. A két hétig tartó tárgyalás után az ügyész csak a három merénylő megbüntetését kérte. A többi negyvenkilenc vádlottal szemben elejtette a vádat. A tömeges felmentés a kormány súlyos vereségét jelentette. Az a mendemonda járta, hogy az udvar nyomást gyakorolt a katonai törvényszékre.

A Duca-féle gyilkossági perben Vajda Sándor is szerepelt tanúként, többek között ezt mondta: „...a mozgalom keresztapjának tartom magamat, és a helyem nem itt a tanúk, hanem a vádlottak padján van!"

Alig fejeződött be a per, suttogni kezdték, hogy az uralkodó elleni összeesküvést lepleztek le. Számos katonát letartóztattak. Az összeesküvés feje Precup alezredes volt, aki II. Carolt 1930-ban Bukarestbe hozta. Az összeesküvés oka elsősorban Lupescuné asszony volt, egy magas rangú gárdatiszt felesége, a király kegyencnője, aki zsidó származása miatt a Vasgárda feketelistájára került. Közvetlenül Duca után következett. A tervek szerint bombát dobtak volna a király kocsijára, amikor nagypénteken a templomba megy. Precup Nagy-Románia megalakulása óta állandóan elégedetlen volt, és összeesküvéseket szervezett. A király elleni összeesküvést a kolozsvári 83. ezred egyik őrmestere árulta el. A vádlottakat tízévi fegyházbüntetésre ítélték.

Az antiszemitizmus egyre jobban erősödött, amit suttogó propaganda szított.

A Tătărescu-kormány 1934 májusában megingott. A közvélemény diktatúráról beszélt: 1866 óta I. Carol és Brătianu diktatúrája uralkodott, II. Carol visszatérése után Carol-Lupescuné diktatúrája, ezután Averescu tábornok diktatúrája következik. A jóslat nem vált be.

A trianoni határrevízió félelme a román közéletben - Bethlen István gróf kezébe

Az 1930-as évek közepén egyre jobban foglalkoztatják, a román politikát a trianoni határok revízióját követelő magyar akciók.

Tătărescu lemondott ugyan, de a király újra kormányalakítással bízta meg. Titulescu, aki nem akceptálta Tătărescut, Párizsból táviratilag mondott le nagyköveti megbízatásáról. A király azonban jó politikus volt, és elérte, hogy színe előtt Titulescu és Tătărescu átölelik egymást és kibékülnek.

Az akkori román helyzetet talán Iorga professzor egyik beszéde jellemzi a legjobban:

„Rendkívüli időket élünk. Az ország területe és népessége megkétszereződött páratlan áldozatok árán. Körülöttünk minden megváltozott, anélkül hogy legalább olyan biztonságot szerezhettünk volna, amelyre valóban támaszkodhatnánk, vagy olyat, amellyel állandó tényezőként számolhatnánk. Itt vagyunk egy olyan Magyarország szomszédságában, amely kifejezhetetlen gyűlölettel nyomon követ bennünket, itt élünk egy szocialista orosz állam mellett, amelynek ősi imperialista ösztönei nem tudnak elhalni, egy Bulgária mellett, amelynek még várnivalója van tőlünk, és irigykedik arra, ami nálunk sikerül. Szövetségeseink, akik határaink megőrzésében segítenek, más fajúak, olyan nyelveket beszélnek, amelyeket nem értünk meg. Ó, milyen kár, hogy a mi vértestvéreink ott vannak, ahol vannak! És olyan művelődést folytatnak, amelyhez csak nehezen tudunk közeledni. Délkelet békeakarata (balkáni szövetség) bizonyos biztosíték Európának, de ott is állandóan változnak a kormányok, és velük együtt az orientációk; és a diktatúrák mindennaposak. Az általános politikai helyzet határidőkhöz közeledik, senki sem tudja, mi következik.

Bévül sem valósultak meg a nagy dolgok: a paraszti gazdaság megszilárdítása a földjuttatás után, a szavazati politika kulturáltsága vidéken, a köznevelés szellemének megújulása, gazdasági autarkiánk megteremtése, a hivatalnoki had leapasztása. Ilyen körülmények között arra lenne szükség, hogy az országot igaz emberek vezessék!”

A harmincas évek első felében még voltak olyan megnyilatkozások román részről, amelyek megnyugtatták a magyarságot. Ilyen volt Silviu Dragomir francia nyelven megjelent propagandaírása, amelyben a szerző kijelenti:

„...az új Románia nem azért keletkezett, hogy romboljon, hanem ellenkezőleg, azért, hogy mindenkinek több szabadságot és teljes igazságot adjon. A szabadság és az igazság képezik történelmi hivatását.”

A légkör javulás helyett egyre jobban elmérgesedett. A helyzet rosszabbodásáért a két ország egymást vádolja.

Pop Ghița volt kisebbségi miniszter így nyilatkozott erről a kérdésről:

„A romániai kisebbségi kérdés Románia belügye. Románia független és szuverén állam. Nem engedhető meg, hogy egy idegen állam beavatkozzék belügyeibe. Románia kisebbségeire nézve csak két fórum van: Bukarest és Genf” (ahol időnként Titulescu volt a Népszövetség egyik elnöke).

Majd többek között Pop Ghița megjegyzi: „ha Románia annyira kész volna szétzúzni a magyar kisebbséget, mint ahogyan magyar részről állítják, nagyon könnyű volna erre nem ürügyet, hanem komoly indokot találni a magyarországi románok helyzetében, a kölcsönösség alapján, ugyanazt a bánásmódot alkalmazva a romániai magyarokkal szemben is. Egyetlen csapásra eltűnne a magyar papok egy része, az összes iskolák, úgy az elemi, mint a középiskolák, úgyszintén a politikai szervezetek, mint a magyar színház és a kultúregyesületek, a Magyar Párt, eltűnne a magyar sajtó, gyülekezési szabadság, eltűnne minden magyar közélet, ami még Erdélyben és a Bánságban megvan...”.

Hány román él Magyarországon? Húszezren sincsenek!

A román politikusok propagandájának az volt az alapelve, hogy mindig csak vádolt. A románsággal szemben semmilyen magyar érdemet nem ismertek el sohasem. Még az olyan nyilvánvaló tényeket sem, mint az első román nyelvű könyvek nyomtatását Budán, az erdélyi román falvak zavartalan nyelvi és hagyományokhoz hű életét, a román iskolák, a román egyházak jelenlétét és súlyát Erdélyben, a nagy számú román jelenlétet Erdély közigazgatásában, a román hitelszövetkezetek magyar támogatását, amelyek által a mezőgazdasági

kisbirtokok több mint a fele Erdélyben román kézre jutott. Az évszázadok alatt Erdélybe beköltözött románság jobban élt, mint testvérei Óromániában: Havasalföldön és Moldvában. Ez bizonyítható tény, de nem illik bele a román politikusok harci magatartásába. A magyarságot csak vádolni szabad, különben aki nem ezt teszi, az hazaáruló.

A négyzethálós iratlap alján Bethlen István autográf kézjegyével ez van firkantva: „Nagyrészt ismeretes dolgok, az idézetek jók. Némely dologban ennél többet is tudunk."

1939

Szebenből egy fekete szakállú pópa érkezett sietős román beszéddel, első osztályú retúr vasúti jegyet csípett ki tárcájából, Bukarestbe szólót, s szigorúan közölte, hogy a patriárka őszentsége kíván beszélni a jogtanácsos úrral. Búcsúzásul még hozzátette, nagyon sürgősnek látszik a hívás, mert tegnap már két telefon is érkezett, vajon járóképes-e a domnu advocat.

Moldován járóképesnek érezte magát, de első pillanatban nem is fogta fel, ki is hívatja őt. Csak az indulás előtt világosodott meg elméjében a nyolc év előtti felemelkedése Cristea Miron prímás metropolitának, miután II. Carol trónra lépése miatt a régens-harmadhatalomból kivált, s patriarkává magasztosították.

Másnap hajnalban kissé kíváncsian kelt útra, vajon mit akar, annyi évek után megbeszélni Miron. Csak így szólította magában a patriárkát: Miron.

Amint beengedték az érseki palotába, s kevés idő után a patriárka hálószobájába, nyomban kiderült a hívás sürgőssége: Cristea Miron halálos ágyán feküdt, s még egyszer visszaidézte ifjúságát, búcsúzni kívánt a régi társtól.

Hófehér szakálla piros paplanán szétterülve, nyakékként körítette arca sárga pergamenjét.

Moldován egy mozdulatot tett, hogy megcsókolja a pásztorgyűrűt, de Cristea kezei csupaszok voltak minden ékszertől, s fel is emelte jobbját tiltakozón.

- Ugyan, hagyd barátom, látod, milyen ebül vagyok.

Csak hosszú hallgatása közben vette észbe Moldován, hogy magyarul történt a tiltakozás.

- Messze van még szentséged attól, hogy ebül legyen.

- Tegezzél csak, barátom, magunk között vagyunk, s a köztünk lévő tizennyolc évnyi korkülönbség miatt inkább nékem kellene magáznom téged.

- Nem gondolkoztam még róla, de csakugyan tizennyolc évvel vagyok idősebb nálad, Miron.

- S mégis te gyalogolsz annak halálos ágyához, kinek szinte-szinte atyja lehetnél.

- Ne beszélj halálos ágyról, amíg tiszta eszed birtokában vagy.

Erre a patriárka nem válaszolt, de könnyet törölt ki szeméből.

- Szerettem a magyarokat.

- Tudom.

- De a románokat még jobban szerettem.

- Azt is tudom.

Egy időre kifogytak a beszélnivalóból.

- Engem elfeledtek nyugdíjazni a szebeniek - próbált szelíden panaszkodni a vendég.

- Gondoskodtam erről a feledékenységről, hiszen abból a hópénzből élsz, amit Szebenből húzol.

- Most nem alkalmas, hogy hálálkodjam.

- Nem árt tudnod, hogy ez életed végéig megillet téged, bár tudom, magyar vagy.

- Felét soha nem titkoltam.

Ismét percekig hallgattak. A patriárka szeme könnybe lábadt.

- Add kezembe a kezed, György.

Moldován megtette. Megint hallgattak egy sort. Cristea egyszer csak felkacagott:

- Emlékszel, György, a Habsburg királyfira, akivel együtt beszéltünk?

- Akit meggyilkoltak Szarajevóban feleségestül. Ferenc Ferdinánd.

Cristea abbahagyta a nevetést, de kicsi idő múltán újra kuncogni kezdett:

- Emlékszel? Csontig nyalta román valagunkat.

De Moldován nem tudott nevetni vele.

- S te hiába védted a szép magyar költészetet, őfensége tovább folytatta a heves nyelvcsattogtatást.

- Emlékszem, hogyne emlékeznék rá, máig látom elszánt románimádatát.

Végig magyarul beszéltek, de a patriárka hamar kifáradt a beszédbe, s elszenderedett.

Moldován nem várta meg ébredését.

A következő héten jött a hír Vízaknára: Cristea Miron hetvenegy éves korában visszaadta lelkét az Úrnak.

*

Ebből az évből, közvetlenül a halálhír után, egyáltalán nem odaillően egy régi Jorga-beszéd foszlánya maradt Moldován levéltartójában:

Jorga Miklós: A liberális politikai vezérek felekezeti és iskolai szempontból az állami hatalmat állították fel irányadóul. Megállapíthatóan csak egyetlen iskolát akartak: az államit, kizárólagosan román tannyelvvel. Mikor látták, hogy ez kivihetetlen, arra törekedtek, hogy a nem román tannyelvű iskolák számát mentül kevesebbre apasszák, és ezeket illetően is azon voltak, hogy a nemzetiségeknek még csak jogi létezését se ismerjék el. Ezért e törvény egyetlen szót sem tartalmaz az ilyen jellegű iskolákra vonatkozóan, hanem hogy a valóságot elpalástolhassa, „magániskolákról” beszél.

1940

Augusztus 13-án, mikor híre futott, hogy a magyar és román kormánymegbízottak Turnu Severinben Erdély sorsáról tárgyalnak és talán döntenek, utazásra szánta el magát - élete kilencvenedik esztendejében.

Egy nappal előbb érkezett a magyarok hajójánál, de Bárdossy Lászlót, a bukaresti magyar követet, akivel volt már kapcsolata, ott találta.

Felajánlotta szolgálatait a tárgyalások idejére. Bárdossy hideg arccal sem biztatást, sem elutasítást nem nyilatkozott, de búcsúzáskor megkérdezte: - Román állampolgárként? - Erdély érdeke a fontos - felelt ő.

A román delegáció is összeállt közben - s öröm és meglepődés, hogy veje, Traján is köztük van.

Pop Valér fődelegátus vezette az együttest, a delegáció tagjai: Dragalina tábornok katonai szakértő, Sabin statisztikai szakértő, J. Brosu meghatalmazott miniszter, G. N. Duca követségi titkár, J. d'Alban követségi attasé, Octavian Blaga követségi irodaigazgató, E. Tilichi őrnagy, Pana hadnagy, valamint Georghe Grutesci budapesti román követ.

A magyar küldöttség a legkényelmesebb dunai hajón, a Zsófián 16-án reggel érkezett Turnu Severinbe, Hory András meghatalmazott miniszter vezetésével. A delegáció katonai szakértői Náday István altábornagy, Újszászy István vezérkari alezredes, Rakolczay vezérkari őrnagy, Szentpétery vezérkari százados voltak. A külügyminisztérium részéről: Újváry Dezső követségi titkár, Zilahi-Sebess Jenő, a sajtóosztály helyettes vezetője érkeztek. Velük jött két irodista gyorsírónő is.

Pop Valér a parton fogadta a magyarok érkezését, és nyomban azt javasolta, kezdjék meg a tárgyalást még délelőtt a Turnu Severin-i kultúrpalota könyvtártermében.

A kölcsönös köszöntések és az udvariassági formulák után Hory felolvasta és átadta a magyar kormány emlékiratát és a határrevíziós tervezetet tartalmazó térképet.

A könyvtárteremben az első ülés alkalmával Moldován György nem lehetett jelen, értesüléseit Traján esti beszámolójából merítette.

Hory András a következőket adta elő:

„A magyar kormány folyó évi augusztus 7-i és augusztus 11-i aide memoire-jában kifejtette azokat az elveket, amelyekre egy Romániával kötendő kompromisszumos megoldás reményét alapította. A román kormánynak ebből meg kellett állapítania, hogy a magyar kormány még nagy áldozatok és kárára történt nyilvánvaló diszkrimináció árán is kész vállalni egy lojális kompromisszum megkötésével járó felelősséget. - A magyar kormány helyzete nem könnyű. Világos ugyanis, hogy a román kormány, amikor a Szovjetunióval megállapodást kötött, és egy másik megállapodást szándékozik kötni Bulgáriával a status quo ante alapján, ugyanakkor elmulasztotta a magyar kormánynak hasonló javaslatot tenni, kétségkívül hátrányos megkülönböztetést tett Magyarország hátrányára, amelynek ezeréves joga van egész Erdélyre. Mégis a magyar nép, amely annyit szenvedett a trianoni diktátum következtében, tudja, hogy nem szabad hasonló szenvedést okozni annak a népnek, amellyel jó viszonyban akar élni, sőt azzal tartós és mindkét fél szempontjából hasznos együttműködésre törekszik. Ezek után remélhető, hogy legalább a megegyezésben kompenzációt fog találni.

Ez a cél vezeti a magyar kormányt, amikor a vitás terület megosztását bátorkodik javasolni Romániának. Az új határvonal, amelyet a magyar kormány javasolni bátorkodik, az idecsatolt térképen van feltüntetve. A magyar kormány reméli, hogy a román kormány tekintetbe veszi, hogy a területnek ipari, bányászati mezőgazdasági szempontból legértékesebb része román uralom alatt fog maradni. És ha helyesen alkalmazza az augusztus 10-i aide memoire-jában kifejtett elveket, amelyek lehetővé teszik a szükségesnek mutatkozó lakosságcsere végrehajtása után néprajzi szempontból, amennyire csak lehetséges, homogén két állam részére megfelelő élettér megteremtését, arra a következtetésre fog jutni, hogy a magyar kormány áldozatteljes javaslata több mint méltányos, és mindkét nép javát szolgálván, meg is valósítható.

A magyar kormány által eszközölt számítások szerint azon az elég szegényes területrészen, amely a vitás terület megosztása után Magyarországnak fog jutni, biztosítania kell mintegy két és fél millió magyar egzisztenciáját: azokét, akik jelenleg ott élnek, és ezen felül azokét, akik Erdély más részéből és a régi királyság (Románia) területéről fognak átköltözni. Ezekhez még hozzá kell számítani azokat, akik 1918-19-ben, illetve később is otthonukból kiűzettek, és akik, amikor a tömeges kiutasítási végzés ellen fellebbezni akartak, a román hatóságoktól azt a választ kapták, hogy »fellebbezzenek az Úristenhez«.

Minden félreértés elkerülése végett a magyar kormány már most kijelenti, hogy semmi keserűség nem hatja át, és mindazon románok jogait, akik magyar fennhatóság alatt akarnak maradni, éppen olyan gondosan tiszteletben fogja tartani, mint a magyarokét.

A magyar kormányt az a meggyőződés vezeti, hogy rövidlátó politika volna felélesztení a múlt keserűségeit akkor, amikor fel akarja számolni a Románia és Magyarország közt felmerült összes problémákat. A magyar kormánynak nincs szándékában gyógyíthatatlan sebeket ejteni Romániân, amikor barátságát keresi."

Pop Valér az emlékirat felolvasása és átadása után negyedórányi szünetet kért, majd így válaszolt:

„A román királyi kormány nevében sajnálattal állapítom meg, hogy a magyar királyi kormány nevében tett javaslatok szembeszökő ellentétben állanak az engesztelékenységnek augusztus 7-i és 10-i szóbeli jegyzékeiben kifejezésre juttatott szellemével, különösen az utóbbival, és ezért nem szolgálhatnak a tárgyalás alapjául egy nyugodt légkör és két szomszédos ország, Magyarország és Románia közti jövőbeli barátság, de még a jószomszédi viszony megteremtésének alapjául sem. Ennek dacára a román királyi kormányt az engesztelékenységnek azon szelleme hatja át, amelyet mostanáig egész magatartásával, különösen pedig augusztus 10-i szóbeli jegyzékével kifejezésre juttatott. A román kormány álláspontját és javaslatait az értekezlet legközelebbi ülésén szerencsém lesz előadni."

Hory András ragaszkodott a beterjesztett magyar javaslathoz, mire Pop Valér javasolta, hogy a tárgyalásokat egy hét múlva folytassák, tekintettel arra, hogy közbeesik Szent István napja, a magyarok nagy ünnepe. A válasz erre az volt, hogy a tárgyalások folytatását Szent István még saját ünnepén sem tiltaná.

A sajtónak a következő közös nyilatkozatot adták ki:

„Ma délben a magyar-román megbeszélések folytatásával megbízott delegátusok megnyitóülésre gyűltek össze. Az értekezlet a Turnu Severin-i Bibicescu-alapítvány palotájának nagytermében folyt le. A tárgyalások szerencsés kimenetelére irányuló óhajt kifejező beszédek és meghatalmazások cseréje után Hory András titkos kir. tanácsos, meghatalmazott miniszter, a magyar kormány delegátusa átnyújtotta Pop Valér meghatalmazott miniszter, volt államtitkárnak, a román kir. kormány delegátusának a magyar kormány javaslatait. A román álláspont és a román királyi kormány javaslatainak előadására a következő ülésen, folyó hó 19-én, hétfőn délelőtt 10 órakor a fenti helyen kerül sor. Hory, Pop."

Moldován György, értesülvén az első tárgyalás magyar követeléseiről, és ismerve a várható román válasz körvonalait, beszélgetésre hívta Bárdossy Lászlót, s elmagyarázta neki, a románok területi változtatásokba aligha mennek bele, de Erdélynek autonóm tartománnyá alakítása, amikor is a magyar érdek belsőleg és külsőleg is érvényesülhetne, érvényesíthető megoldást kínálna.

Bárdossy nem sokat ígért, de azt megtette, hogy a Zsófia fedélzetén elhelyezett rádión az autonómia kérdésében megkeresték Teleki Pál miniszterelnököt. Ő augusztus 18-án ezt válaszolta:

„Egy erdélyi autonómiára vonatkozó esetleges román ígéretet nem fogadhatnánk el. Erről 1919-ben, amikor még a magyarságot anyagilag nem tették tönkre, és számukat erőszakos úton nem apasztották le, lehetett volna beszélni. Azóta a helyzet minden tekintetben annyira megváltozott a magyarság hátrányára, hogy az autonómia nem volna megoldás, annyival is kevésbé, mert a két évtized tapasztalatai megmutatták, hogy mit jelent a román impérium a nemzeti kisebbségekre nézve. Ezzel kapcsolatban hivatkozni lehet a saint-germain-i kisebbségvédelmi szerződésben vállalt kötelezettségeik megszegésével kiadott román rendeletekre."

A tárgyalásról francia nyelvű jegyzőkönyvet vezettek, minthogy az eszmecserét franciául folytatták, noha Pop Valér, erdélyi lévén, jól beszélt magyarul, szintúgy a román delegáció többi tagjai is.

Az üresen hagyott napokat kölcsönös ebédmeghívásokkal töltötték ki, ezeken Pop Valér többször szóba hozta, hogy a Kárpátokban, valamely királyi kastélyban kényelmesebben folytathatnák a tárgyalásokat, s a lakhatás is komfortosabb lenne a magyar delegáció számára, mint a Zsófián.

Midőn Hory elutasította ezt a nagyrészt időhúzást szolgáló ajánlatot, másnap a Zsófia mellett horgonyt vetett a Regale Carol nevű hatalmas, minden technikai készséggel ellátott királyi yacht, olyan közel, hogy minden szó kölcsönösen áthallatszott. Erre a Zsófián nagy hangerővel működtetni kezdtek egy soklámpás rádiókészüléket.

Moldován újabb megbeszélést nem kezdeményezett, de vejétől, Trajantól hozzájutott az ülésekről felvett francia (majd német) nyelvű jegyzőkönyvek másolatához.

A Turnu Severin-i tárgyalások második ülésének jegyzőkönyve
1940. augusztus 19.

Második ülés.

A magyar kormány részéről az ülésen részt vettek: Hory úr, valamint a magyar delegáció tagjai.

Valeriu Pop úr a román delegáció tagjainak kíséretében, valamint:

Dinu Hiott úr, teljhatalmú megbízott, helyettes küldött,

Noti Constantinidi úr, követségi tanácsos,

A. Gavrilescu ezredes úr,

C. Niculescu százados úr,

Tomaziu úr, V. Pop úr első titkára,

Bartul úr, V. Pop úr másodtitkára.

Valeriu Pop úr az ülést 10 óra 15 perckor nyitja meg, és sajnálattal állapítja meg, hogy Hory úr megbízólevele nincs szabályszerűen kiállítva, és nem felel meg a román küldött meghatalmazásának. (Nem az államfő írta alá.)

Hory úr átveszi Pop úr észrevételeinek jegyzékét, amelyben mégis késznek mutatkozik a jelenlegi ülés napirendjének folytatására azzal a kikötéssel, hogy a megbízólevelet a Magyar Királyi Kormány a következő ülésig kiegészíti.

Megállapították, hogy a jelenlegi ülés időtartamára a megbízólevelet érvényesnek tekintik.

Azután Pop úr felolvassa a Román Királyi Kormány álláspontját tartalmazó memorandumot:

„Excellenciás uram, Uraim.

A román kormány küldöttsége nagymértékben meglepődött, amikor tudomást szerzett a magyar kormány küldöttsége által ismertetett memorandumról.

A román küldöttség egyetlen pillanatot sem mulasztott el, hogy kifejezze megdöbbenését egy olyan javaslat felett, amely, ha a román közvélemény megismerné, olyan érzéseket keltene, amelyek lehetetlenné tennék a megbeszélések folytatását.

Ezen érzések ellenére - melyeket a Román Királyi Kormány és küldöttsége is oszt - a román küldöttség kormánya utasítására ismerteti a magyar küldöttséggel a következő választ:

Az augusztus 16-i memorandum bevezetőjében célzás történt egyrészt Besszarábia és Észak-Bukovina a Szovjetunió javára történő kiürítésére, másrészt Dél-Dobrudzsa esetleges Bulgária javára történő átengedésére, hogy ebből az a következtetés szülessen, miszerint ebben a két esetben a »status quo ante«-hoz való visszatérésről van szó, ami bizonyos mértékben precedenst teremtene Magyarország számára.

A román delegáció szeretné megjegyezni, hogy a fentebb idézett két esetnek semmi köze ahhoz a problémához, amelyről jelenleg folytat vitát a magyar delegációval.

Ugyanis az első esetben - Besszarábia és Észak-Bukovina esetében - teljesen »sui generis« helyzetről van szó, amelyben Románia egy hirtelen nyomás következtében, amely egyenlő erejű volt egy háborúval, melynek eredményét - tekintettel a katonai erők jelenlegi egyenlőtlenségére - előre lehetett látni, kénytelen volt engedni, hogy területének egy részét elfogadják. Magyarországnak nem lett volna szabad ezt példaként felhozni, először is azért, mert a magyar kormány szándékai és hozzáállása, melyet kifejezett, amikor beleegyezett e konferencián való részvételbe, nagyon messze állt a kényszer alkalmazásától, és másodszor azért, mert a körülmények és a méretarányok mások, mint a fent említett esetben.

A második esetben - Dél-Dobrudzsa esetében - egy olyan vidékről van szó, melynek inkább stratégiai fontossága helyreállítja majd a Balkán-félszigeten az erőegyensúlyt - ez a kérdés mára elvesztette aktualitását.

Másrészt ez a vidék nem egyhangúan kinyilvánított népi csatlakozás következtében vált Románia részévé, mint ahogy ez Erdéllyel történt a románok Gyulafehérvárott megrendezett nagy nemzetgyűlésén, valamint a németek Medgyesen és Temesvárott tartott gyűlésén.

Más témára áttérve a román küldöttség megállapítja, hogy a Turnu Severin-i konferencia összehívása előtt a két kormány három memorandumot intézett egymáshoz.

Az elsőt augusztus 7-i keltezéssel augusztus 9-én Bárdossy úr, Magyarország követe ismertette Manoilescu úrral, Románia külügyminiszterével.

A második memorandumot augusztus 10-i keltezéssel ugyanaznap adta át Manoilescu úr Bárdossy úrnak.

A harmadikat augusztus 11-i keltezéssel Bárdossy úr ismertette Manoilescu úrral augusztus 12-én.

Az augusztus 11-i keltezésű, de a magyar Delegáció által augusztus 16-án Turnu Severinben átadott memorandumban az áll, hogy a román kormány magáévá tette azt a gondolatmenetet, amelyet a magyar kormány augusztus 7-i és 11-i memorandumaiban kifejtett.

A román delegáció szeretné megjegyezni, hogy a román kormány augusztus 10-i memorandumában - amelyben akkor csak a magyar kormány megelőző, augusztus 7-i memorandumára tudott reagálni - azt állította, hogy az augusztus 7-i magyar memorandumból előtűnni látszó általános koncepcióval szemben ismertetni szeretné saját elképzeléseit, abban a reményben, hogy az elkövetkezendő tárgyalások során meg fogjuk találni a két koncepció közelítésére szolgáló eszközöket.

Tehát teljesen világos volt, hogy két különböző elképzelésről van szó, és ez különben még nyilvánvalóbbá vált az augusztus 10-i memorandum után, ahol a román kormány kifejtette saját koncepcióját.

Ezen felül ebben a memorandumban a román kormány ismertette a - remélhetőleg mihamarabb összeülő - konferencián a magyar küldöttek feladatának közlését megkönnyítő célzó felfogását.

Miközben ezt a helyreigazítást teszi, a román delegáció kiemeli a magyar küldöttség által augusztus 16-án ismertetett memorandum által tartalmazott állítást, amelyből ítélve a magyar javaslat pontosan azokat az elveket alkalmazza, amelyeket a román kormány augusztus 10-i memorandumában szándékozott kifejteni.

Márpedig augusztus 10-i memorandumában a román kormány leszögezi, hogy e cél, amelyre a két félnek természetszerűleg törekednie kell, a nemzeti kisebbségek problémájának radikális megoldása, és az, hogy a két államot, Magyarországot és Romániát etnikai szempontból a lehető leghomogénebbé tegyék, hogy határainkon belül a lehető legnagyobb számú saját nemzetiségű állampolgárt tömörítsék.

Kimondja továbbá - és ez a román koncepció lényege -, hogy a lakosságcsere felette áll a területi kérdéseknek olyan értelemben, hogy ez utóbbiak ésszerűen csak a lakosságcsere kérdésének függvényében merülhetnek fel. A továbbiakban pontosítja ezt a gondolatot, hozzátéve, hogy a határok áthelyezése csak annyiban célszerű, amennyiben ez növeli azon államok életterét, amelyek - egyébként más állam területén lakni kényszerülő - fajtestvéreiket saját területükre kívánják vezetni.

Az augusztus 10-i memorandum kifejezi azt a reményt, hogy ezt az elvet a magyar Kormány jóindulatúan fogadja, és hogy ez lehetetlenné teszi az alkudozást, valamint hogy elég gyorsan konkrét jelleget fog ölteni, ami lehetővé teszi mindkét állam számára, hogy teljes egészében határai mögé vonja saját nemzetiségét, és - már amennyire ez lehetséges - csak a sajátját.

Mi volt tehát az augusztus 10-i memorandumban kifejtett koncepció - egyébként elég világosan kifejezett - értelme? Az volt, hogy amilyen mértékben a jelenleg Romániában élő magyarok Magyarországra való repatriálása szükséges, úgy lehetséges, hogy számukra egy megfelelő életteret is kialakítsunk, amely lehetővé teszi, ahogy az augusztus 10-i memorandumban áll - hogy ezeket a magyarokat Magyarország területére telepítsék.

A román kormány célja elkerülni azt, hogy - a területek új rendszerezése következtében - rosszabb helyzet alakuljon ki, mint amelyet Magyarország hisz, hogy elszenvedett. Célja mindenekelőtt a két nép etnikai állományának felmérése és az volt, hogy a két állam, Magyarország és Románia lehető leghomogénebbé tétele útján jobb fejlődési lehetőséget nyújtson neki.

A román kormányt elgondolásában a Törökország és Görögország által nyújtott példa vezette, amelyek széles körű lakosságcsere után baráti és szövetséges országok lettek, vagy akár Németország és Olaszország nagyszerű példája, amikor ez a két nagy állam barátságosan megegyezett a lakosságcserében, amellyel egyszer s mindenkorra szabályozni kívánták kisebbségeik problémáját, és biztosítani a közös határ mentén az abszolút etnikai egyneműséget.

Széleslátókörűségében a román kormány előre felismerte, hogy Magyarország és Románia esetében ez a módszer - tekintettel arra, hogy a romániai magyar kisebbség jóval számottevőbb, mint a magyarországi román kisebbség (1:100-hoz) - maga után vonja az esetleges területi korrekció szükségességét is.

Hogyan néz ki ezen elképzelés fényében az augusztus 16-i memorandum által tartalmazott magyar javaslat?

A számok tükrében a Magyarország által visszakövetelt zóna területben és népességben a jelenlegi Erdély több mint kétharmadát tenné ki. Magában foglalná az 1930-as román népszámlálás nyomán több mint 3 900 000 lakost, akik közül több mint 2 200 000 román, és körülbelül 1 200 000 a magyar. Tehát egy hatalmas terület Magyarországhoz csatolásáról lenne szó, ahol abszolút román többség van, ahol a románok kétszer olyan sokan vannak, mint a magyarok. Fölösleges hangsúlyozni, hogy egy ilyen megoldást a román kormány és egyetlen román se vehet fontolóra, és hogy egyáltalán nem kapcsolódik a román kormány által augusztus 10-i memorandumában kifejtett koncepcióhoz.

Annyi érv közül, amelyet ezzel a különleges javaslattal szemben fel tudnánk hozni, elég egy is, hogy megmutassuk, mennyire összeegyeztethetetlen a román elképzeléssel.

Ténylegesen Erdély Romániánál maradandó részén - ha feltételezzük azt, ami elképzelhetetlen: hogy a magyar javaslatot elfogadjuk - összesen 162 000 magyar lenne. Márpedig, ahogy az augusztus 10-i memorandumban megfogalmazott, hangsúlyozott, kifejtett elv szól, a területi kérdések ésszerűen csak a lakosságcsere problémáinak függvényében merülhetnek fel: nyilvánvaló, hogy teljes lehetetlenség lenne az Erdély Magyarország számára visszakövetelt részén élő minimum 2 000 200 románt kicserélni a maradék Erdélyben élő 162 000 magyar ellenében.

Ebből következne, hogy több mint kétmillió románnak kellene beletörődnie abba, hogy elfogadja a magyar fennhatóságot, ami minden szempontból tarthatatlan helyzetet teremtene.

Tehát még ha el is tekintenénk attól, hogy figyelembe vegyük a történelmi igazságot, a népek önrendelkezésének elvét, valamint az összes érvet, amelyeket felhozva megmutathatnánk ennek a megdöbbentő javaslatnak a tarthatatlanságát, még úgy is világosan kitűnne, hogy a modern - a világ legnagyobb nemzetei által elfogadott és alkalmazott - eszmék szempontjából, amelyek az egységes nemzetállam kialakítását tűzik ki célul, ezt a javaslatot nem lehet számításba venni.

Ez a javaslat, amely távol áll attól, hogy alapjául a két állam egységes nemzetállamokká tételének elvét és megvalósításának eszközét: a lakosságcserét fogadja el, teljesen önkényes határt jelöl ki, amelynek elvi alapja nincs, és semmiféle kritikával szemben nem állja meg a helyét.

A magyar kormány felhozza ezen felül Magyarország Erdélyre vonatkozó ezeréves birtokjogát. A román kormány csodálkozik ezen, hisz ismeretes, hogy minden 1914 előtt megjelent magyar történészi munka és történelmi kézikönyv azt vallja és tanítja, hogy Magyarország Erdélyre vonatkozó állítólagos birtokjoga 1526-ban az elvesztett mohácsi

csatával megszakadt, és hogy Erdély évszázadokon át független fejedelemségként Magyarországtól teljesen elválasztva létezett, és hogy Erdély Magyarországhoz csatolását csak 1867-ben, az erdélyi lakosság többségének, azaz a románoknak és a németeknek szilárd akarata ellenére kényszerítették ki.

A román kormány nem mehet el szó nélkül a magyar kormány tényekkel ellenkező állítása mellett, miszerint az erdélyi területen körülbelül 2,5 millió magyar él. Eltekintve az 1930-as általános román népszámlálás eredményétől, az 1910-es magyar népszámlálás szerint a jelenleg Romániához tartozó területen 1 664 296 magyar volt. Ebbe az adatba beleértendő az összes zsidó, a cigányok és az elmagyarosodottak (akik szívesebben beszéltek magyar nyelven), ami körülbelül ugyanazt az eredményt adja, mint az 1930-as román népszámlálás, beleszámítva a nagy háború okozta népességcsökkenést és a természetes szaporodást. Ily módon a magyar memorandumban előterjesztett adatot megcáfolták anélkül, hogy erre válaszolva a magyar népszámlálásra lehetne hivatkozni.

A magyar kormány azt állítja, hogy a Magyarország által visszakövetelt területek meglehetősen szegények, míg azok, amelyek Romániánál maradnának, természeti kincsekben bővelkednek és termékenyek. Elég felidézni Arad, Bihar, Szatmár és Szilágy megyék és a Mezőség síkságainak közismert gazdagságát, Nagybánya és a Nyugati-érchegység aranytermő vidékeinek kivételes fontosságát, Máramaros, Beszterce-Naszód, Maros, Háromszék, Brassó és Udvarhely csodálatos erdőrengetegét, csakhogy megingassuk a magyar állítás érvényességét.

Mindezen okok következtében a magyar kormány javaslata a román kormány számára olyan szokatlannak tűnik, hogy jogosan látja reménytelennek a Turnu Severin-i konferencia kimenetelét, és hasztalannak a tárgyalások folytatását.

Mégis, hogy még egyszer bizonyítékát adja megváltoztathatatlan őszinteségének, már ami a békével és a Magyarországgal való megegyezéssel kapcsolatos kívánságát illeti, a román küldöttség kész a megbeszélések folytatására, ha a magyar küldöttség közölné vele, hogy a magyar kormány nevében tárgyalási alapként elfogadja a lakosságcsere elvét. Akkor a vita célja az lesz, hogy megvizsgáljuk ezen elv alkalmazhatóságának körét csakúgy, mint az alkalmazás logikus következményeit, és megegyezést kössünk erről."

Hory úr átveszi Pop úrtól a memorandumot, és kéri őt, hogy a jelenlegi ülést délután öt óráig napolják el, lehetővé téve ezzel, hogy a magyar küldöttség áttanulmányozza a Román Királyi Kormány álláspontjának ismertetését.

Pop úr egyetért a magyar küldött javaslatával, az ülést 10 óra 40 perckor felfüggesztik.

Hory úr kérésére, amelyet 17 óra 40 perckor Bárdossy úr útján juttatott el, az ülést ismét elnapolták 20 óra 30 percre.

Pop úr az ülést 20 óra 25 perckor nyitja meg, és kéri Hory urat, hogy olvassa fel a magyar választ.

Hory úr Pop úr tudomására hozza, hogy az imént kapott Budapestről egy - a megbízólevél szövegét tartalmazó - sürgönyt, és a megbízólevelet különleges futár hozza.

Pop úr átveszi a sürgönyt.

Hory úr a következő szavakat intézi Pop úrhoz:

„Excellenciás uram, Uraim.

A magyar küldöttség a legnagyobb meglepetéssel szerzett tudomást a román küldöttség által ma reggel ismertetett memorandum tartalmáról.

A meglepetést az a tény magyarázza, hogy a román küldöttség, miután a reggelre ellenjavaslatainak átadását irányozta elő - ahogy ezt Valeriu Pop miniszter úr többször is kijelentette, és ahogy az előző ülés jegyzőkönyvében áll -, a kérdéses memorandumban meddő vitára szorítkozott, mindezt annak ellenére, hogy szándéka a két ország között függőben lévő kérdéseket »barátságosan, tétovázás nélkül, a lehető legrövidebb határidőn belül« rendezni.

A román memorandum ellenvetéseinek célja az volt, hogy helyettesítsék azon javaslataikat, melyeket a magyar küldöttség két és fél napos gondolkodási idő után joggal várt.

A román memorandum határozottan és véglegesen elveti a magyar javaslatokat, és mindezt anélkül, hogy akár egyetlen konkrét javaslatot vagy más, ezzel felérő dolgot is ismertetne.

A másik tényező, amit ki lehet emelni, az az augusztus 7-i magyar memorandumban előirányzott tárgyalási alap tökéletes felborítása.

A magyar küldöttség sajnálattal állapítja meg, hogy a román memorandum úgy tíz nap múltán újrakezdi a lakosságcsere eszméjének homályos ismertetését.

Mindamellett a magyar küldöttség igen komolyan tanulmányozta a román választ, amelyet az augusztus 16-án a román küldött előtt kormánya nevében ismertetett memorandum által tartalmazott javaslatokra kapott. Válaszában a román küldöttség felteszi a kérdést, hogy módjában áll-e a magyar küldöttségnek közölni vele, hogy a magyar kormány nevében kész tárgyalási alapként elfogadni a lakosságcsere elvét. Viszont a magyar kormány, mielőtt elkezdte volna a tárgyalásokat Romániával, hangsúlyozta, hogy mindenekelőtt az elvi egyetértést kell megteremteni az új határvonal ügyében. Nyilvánvaló, hogy ezen eljárás nélkül az egész vita nélkülözné a hasznos és komoly tárgyalás elengedhetetlen alkotóelemeit.

Azt a tényt, hogy a román kormány elhatározta, hogy Turnu Severinben tárgyalásokat kezdeményez, nem lehet másképp érteni, mint úgy, hogy elfogadta ezt a koncepciót.

Márpedig a mai román válasz egyenlő ennek az álláspontnak a felülvizsgálatával, másrészt utat próbál nyitni a nem túl kézzelfogható céllal folytatandó akadémikus vitáknak.

Röviden, a román válaszból kivilágló eszmék alapjukban különböznek még azoktól is, amelyek a magyar kormányt megihlették, azt mutatják, hogy:

- a román kormány nem tudván megszabadulni a trianoni szerződés szellemétől, kitart Magyarország hátrányos megkülönböztetése mellett. Pedig a román kormánynak meg kellene értenie, mit is jelent Magyarország számára még a részleges eltűrése is az olyan diszkriminációnak, mint amelyről a magyar delegáció augusztus 11-én kelt memorandumának 4. bekezdése szól.

- A román kormány nem érzi az Európa ezen részén élő nemzetek életének elengedhetetlen újjászervezésében való együttműködés szükségességét, és hogy

- a román kormány ahelyett, hogy hajlana egy becsületes kompromisszumra, amely konstruktív szellemben mindkét fél érdeklődésére számot tarthatna, ellenkezőleg, végeérhetetlenül el kívánja nyújtani ezt a helyzetet, hogy uralma alatt tarthasson hatalmas erdélyi területeket, mint például a Székelyföld, melynek lakossága kizárólag magyar.

Hozzá kell tennem, hogy Magyarország Királyi Kormánya minden bizonnyal meg lesz lepve, amikor megtudja, hogy Románia Királyi Kormánya mennyire nem értékelte az áldozatokat, melyekkel a magyar részről Romániának javasolt kompromisszum jár, mindannak ellenére, amit ez a kompromisszum a jelen és a jövő számára jelent.

Tekintettel a megelőzőkre, feltenném a kérdést a román küldöttségnek, nem kapott-e kiterjedtebb utasításokat?"

Pop úr kéri a magyar megbízottat, hogy adja át neki ezt a szöveget, és egyezzék bele az ülés felfüggesztésébe, lehetővé téve ezzel számára, hogy mielőtt a feltett kérdésre válaszolna, tanulmányozhassa azt.

Az ülést 20 óra 35 perckor felfüggesztik.

23 óra 40 perckor az ülést újra elkezdik.

Pop úr a következő nyilatkozatot olvassa fel:

„Engem ért az a megtiszteltetés, hogy a Román Királyi Kormány nevében a következő deklarációt közöljem Önökkel:

Teljes mértékben fenntartom az augusztus 18-i memorandumban kifejtett álláspontot csakúgy, mint az általa tartalmazott javaslatokat, melyeket a ma reggeli ülésen olvastam fel Önöknek.

A Román Királyi Kormánynak nincs mit visszavonnia, sem hozzátennie ahhoz, amit az említett memorandumban kifejtett, és amely változatlanul és következetesen mutatja a Román Királyi Kormány által az augusztus 10-i memorandumban, az augusztus 16-i nyilatkozatban, valamint a konferencia előtti és alatti eszmecserék folyamán minden megnyilvánulásával kifejezett álláspontját.

Kétségtelen, hogy a Magyar Királyi Kormány álláspontjával szemben, mely a területi rendezés követelésén alapul anélkül, hogy figyelembe venné az etnikai elvet, a Román Királyi Kormány álláspontja kétértelműség és fenntartás nélkül az etnikai elven alapult és alapul, melyet a gyakorlatba a lakosságcsere útján lehet átültetni, amely logikus következményként területi korrekciókkal jár, olyan mértékben természetesen, amilyen mértékben ezen elv alkalmazása megköveteli.

Az előzőekből következik, hogy a székelyek problémáját szintén meg lehet oldani a lakosságcsere elvének keretein belül.

Egyáltalán nem akarván meddő, akadémikus vitákra szorítkozni, a Román Királyi Kormány - épp ellenkezőleg - logikus sorrendben előadott javaslataival olyan körülmények a lehető legrövidebb időn belül való megteremtésére törekszik, melyek kedveznek a két állam és a két nemzet közötti végleges megbékélésnek éppúgy, mint a tengelyhatalmak által javasolt, igazságosságon és méltányosságon alapuló új európai rendbe való beillesztésüknek.

Hogy ne vesztegessük az időt, nem marad más hátra, mint hogy a Magyar Királyi Kormány eldöntse, elfogadja-e vagy sem tárgyalási alapként az etnikai elvet, annak következményeivel együtt.

Ennek elfogadása lehetővé teszi, hogy a tárgyalásokat konkrét síkra helyezzük át, és hogy eredményre jussunk, ami a feladata ennek a konferenciának, amely a két nemzet közötti tartós és őszinte béke megteremtésének céljával ült össze."

Pop úr javaslata után, hogy a magyar küldöttség esetleges válaszát - tekintettel az idő előrehaladtára - halasszák el a következő ülésre, Hory úr néhány perces személyes beszélgetésre kérte a román küldöttet.

A két megbízott tíz perc múlva tér vissza az ülésterembe.

Azután Hory úr a következő bejelentést tette:

„Excellenciás uram, Uraim.

A magyar küldöttség, jóllehet forrón kívánta, hogy szerény erejével hozzájárulhasson a két nemzet kibéküléséhez, mély sajnálattal látja, hogy ilyen körülmények között tárgyalásaink folytatása szükségtelen.

Mindamellett, hogy legnagyobb jóakaratunknak bizonyítékát adjam, saját személyes felelősségemre a helyszínen hagyom a küldöttséget. Visszatérek Budapestre, hogy ismertessem kormányommal a helyzetet. Amint a helyzet lehetővé teszi, értesíteni fogom Excellenciádat visszatérésemről."

Pop úr jegyzőkönyvet vesz fel a Román Királyi Kormány nevében a magyar megbízott nyilatkozatáról, hozzátéve, hogy a román küldöttség is a helyszínen marad, és kijelenti, várni fogja Budapest véleményét, hogy folytathassák a tárgyalásokat.

Az ülést éjfélkor berekesztették.

A Turnu Severin-i tárgyalások záróülésének jegyzőkönyve
1940. augusztus 24.

Jelen voltak:

Hory András úr és a magyar küldöttség.
Valeriu Pop úr és a román küldöttség.

Az ülés 10 óra 50 perckor kezdődik.

Valeriu Pop úr:

„Excellenciás uram, Uraim.

Megnyitom a konferencia harmadik ülését, és engem ért az a megtiszteltetés, hogy megosszam Önökkel azt, amiben a két delegáció vezetője megegyezett: a mai üléstől kezdve a konferencia hivatalos nyelveként a németet használjuk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy akármelyik, franciául már megfogalmazott nyilatkozatot ne lehetne franciául felolvasni, és hogy ha az urak közül valaki nem tudna németül, akkor ne beszélhetne franciául.

Ezenkívül a jegyzőkönyveket két példányban, németül és franciául fogalmazzuk meg. Mindenesetre a német példány lesz a mérvadó.

Kérem mindezeket tudomásul venni, mint a delegációk vezetőinek egyhangú határozatát.

Mindkét delegációvezető egyetért abban, hogy az eddigi jegyzőkönyveket és dokumentumokat már nem fordítjuk le, és hogy a későbbiek során franciául megfogalmazott dokumentumokat minden esetben ezen a nyelven fogjuk felolvasni, nemcsak a mai, hanem az elkövetkezendő üléseken is."

Hory úr átadta a megbízóleveleket Valeriu Pop úrnak, aki kijelentette, hogy azokat kellő formában állították ki, és mint ilyeneket elfogadja őket.

Hory úr:

„Excellenciás uram, Uraim.

Szeretném felolvasni a magyar kormány memorandumát:

A Magyar Királyi Kormány sajnálattal állapítja meg, hogy azok az aggályai, melyeket korábbi memorandumaiban és mindenekelőtt az augusztus 7-iben előre jelzett, beigazolódtak a román küldöttség Turnu Severin-i magatartása nyomán. Román részről semmit nem mulasztottak el, hogy lesiklassák a magyar küldöttséget arról a tárgyalási alapról, amely a magyar kormány számára küldöttségének Turnu Severinbe küldését egyedül lehetővé tevő elveken nyugszik. Értékes időt veszítettünk emiatt, ami annál is inkább sajnálatos, minthogy a vitatott kérdések napról napra éleződnek.

A román küldöttség augusztus 18-i előadásában azt a kevéssé meggyőző véleményt hangoztatja, hogy a magyar javaslatok nyilvánosságra hozatala a román közvéleményben olyan érzéseket keltene, amelyek lehetetlenné tennék a tárgyalások folytatását. A magyar kormánynak az a nézete, hogy ha a közzététel már megtörtént volna, még mielőtt Románia vezető orgánumainak az erdélyi román közvélemény felizgatását célzó, gyújtó propagandája tovább fokoztatnék - a nyilvánosság tájékoztatása nem befolyásolná a tárgyalások menetét. A román közvélemény már régóta tudatában van annak, hogy Romániának az egész ország jövőjének biztosítása érdekében komoly területi engedményeket kell tennie; lehet, hogy nem ismeri a magyar kormány pontos javaslatát. Egyébként közismert, hogy Magyarország részéről kiterjedtebb követeléseket vár. Hogy minden vitát elkerüljünk, a magyar kormány azt javasolja a román kormánynak, hogy hozzák nyilvánosságra ezeket a javaslatokat a jelen memorandum átadása után 24 órával.

A magyar kormány elégtétellel állapítja meg, hogy a román küldöttség, amikor memorandumában a Románia által Magyarország kárára és a Szovjetunió javára tett megkülönböztetésről beszél, megállapítja, hogy Magyarország Romániára soha nem gyakorolt nyomást, és soha nem fenyegette őt katonailag. Ez teljesen igaz. A román küldöttség azt is állítja, hogy a katonai körülmények mások, úgyhogy a román kormánynak Magyarország esetében nem kell olyan katonai jellegű jóslásokba bocsátkoznia, ahogy ezt a Szovjetunióval szemben megtette. Semmi nem lehet ennél pontosabb. Magyarország békés úton akarja követeléseit megszerezni. Ez az értelme egy kompromisszumnak.

Mindazonáltal a magyar kormány kötelességének tartja ráirányítani a román kormány figyelmét arra a tényre, hogy rosszul teszi, ha tévesen ítéli meg a magyar szándék határozottságát, már ami a követeléseket illeti.

Ami a román kormány által Magyarország kárára és Bulgária javára tenni szándékozott megkülönböztetést illető román reagálást illeti, azt nem érdemes komolyan megvizsgálni, minthogy - a magyar kormány véleménye szerint - nem más, mint kényszeredett kibúvó.

Amit azonban érdemes kiemelni, az az, hogy Románia Bulgáriával szemben nemrég azt az eljárást követte, amelyet Magyarország javasolt neki, vagyis a két küldöttség mindenekelőtt - legalábbis elvben - megegyezett az új határvonal megállapításában, hogy ily módon teremtsék meg a későbbi tárgyalások alapjait.

A magyar kormány tehát kénytelen meggyőződésének minden erejével azt állítani, hogy azok a súlyos, Magyarország számára hátrányos megkülönböztetések, amelyeket a román kormány szemére vetett, valóban megtörténtek.

Ami a Németország és Olaszország között csakúgy, mint a Török- és Görögország között lebonyolított lakosságcserét illeti, a magyar kormány rámutat, hogy a csere olyan országok között zajlott le, amelyek a kölcsönös határt előzetesen közös megegyezéssel rögzítették. A román érvelés tehát csak megerősíti a magyar álláspontot, vagyis: hogy minden hasznos vita esetében elengedhetetlen először egy határvonalat kijelölni, hogy azután megvitassuk a feltétlenül szükséges lakosságcserét.

A magyar kormány soha nem tagadta az etnikai elv értékét. Sőt, kiemelte, hogy ez az elv minden nemzet életterének egyik jellemző vonása, tény, hogy a román kormány augusztus 10-i memoranduma ezt elismerni látszik, miközben azt állítja, hogy minden államnak természetes szükséglete, hogy határai mögött tömörítse egész saját nemzetét, és - már amennyire ez lehetséges - csak a sajátját; olyan mondat ez, amelyet augusztus 11-i memorandumában a magyar kormány sem mulasztott el különösképpen kiemelni. A magyar kormány augusztus 7-i első memorandumában már készségesen beleegyezett abba, hogy vegyék figyelembe a lakosságcserét, ami mutatja, hogy mekkora fontosságot tulajdonít az állam etnikai szempontból történő lehető legnagyobb mértékű homogenizálásának. Az egész egynemzetiségű lakosság cseréjének valószínűségét számításba véve (lásd augusztus 11-i memorandumot), a magyar kormány már felismerte az államok alakulásánál az etnikai alkotóelem fontosságát, ami furcsa fényt vet a román küldöttség különös állítására, miszerint a magyar kormány elutasítaná az etnikai elv figyelembe vételét.

A román kormány korábbi politikájának emlékei által vezetve a propagandába menekül, így akarja elkerülni, hogy a lényegről beszéljen. A konkrét javaslatokat ellenvetésekkel helyettesíti.

Az a meglepő állítás, hogy a Magyarország fennhatóságát több mint kétmillió román fölé akarja kiterjeszteni, még egy ügyes propaganda céljait sem szolgálhatja. A román kormány nagyon jól tudja, hogy a magyar kormánynak az az etnikai koncepciója, amelyet korábbi memorandumaiban fejtett ki, lehetővé teszi a Magyarországnak visszaadandó terület etnikai szempontból történő csaknem teljes homogenizálását.

A magyar kormány úgy hiszi, fölösleges folytatni az egész, a román kormány által provokálni szándékozott meddő vitát a másod- vagy harmadrangú kérdésekről, azonban a magyar kormány hallgatását, amelyet egyes román állításokkal szemben tanúsít, nem szabad úgy felfogni részéről, mintha azokat hallgatólagosan elismerné.

Hogy a jövőben elkerüljünk minden félreértést és kétértelműséget, *a magyar kormány ünnepélyesen kijelenti, hogy soha és semmilyen körülmények között nem kívánja a székelyeket földjük elhagyására kényszeríteni.*

A magyar kormány sajnálattal kénytelen megállapítani, hogy a román kormány saját érvelése miatt, mely azt szolgálta, hogy időt nyerjen, ördögi körbe került. Valójában a két állam életterének szükségleteit a két kormány ismeri, tehát nyilvánvaló, hogy könnyebb barátian egy új határvonalat felállítani, mint eljutni ugyanahhoz az eredményhez mesterséges számítások és komplikált módszerek útján vagy csavaros taktikával, melyek csak arra szolgálnak, hogy meghosszabbítsák a vitát, és elmérgesítsék a sajnos már eléggé válságos helyzetet.

Jóllehet a román küldöttség magatartása kevéssé bátorítja fel a magyar kormányt a tárgyalások folytatására, amelyek inkább visszaesést mutatnak, mint előrehaladást, a magyar kormány a román politikusok józan eszéhez folyamodva még egy kísérletet akar tenni, és felteszi a kérdést, hogy *a román kormány ki akarja-e jelölni vagy sem azokat a területeket, melyeket kész Magyarországnak visszaadni.* Csak ez az eljárás teszi lehetővé, hogy befejezzük a folyamatban lévő tárgyalások legveszélyesebb szakaszát.

Abban az esetben, ha a két küldöttség megegyezne az új határvonal megállapításában, Turnu Severinben hasznos munkát végeznénk. Ellenkező esetben, vagyis ha a román küldöttség elutasítja, hogy kijelölje azokat a területeket, melyeket kész Magyarországnak visszaadni, a román küldöttségnek habozás nélkül negatív választ kellene adnia. Ebben az esetben a magyar küldöttség további itt-tartózkodása Turnu Severinben szükségtelenné válik és véget ér.

A magyar kormány eltelve a felelősségérzettel, amely Európa ezen részén rá hárul, a felelősségérzettől, melynek politikai és geopolitikai okai vannak, úgy hiszi, hogy még utoljára a román kormány történelmi érzékéhez kell folyamodni, kérve őt, hogy kerüljön minden olyan magatartást, amely csak a két szomszédos állam közti ellenséges indulatok felszítására képes egészen addig, hogy ezt könyörtelen gyűlöletté fokozza a saját akaratuktól függetlenül is egymásra utalt két nép között. A magyar kormány úgy véli, már hozzájárult a Magyarország és Románia közötti kapcsolatok felülvizsgálatához azzal, hogy kompromisszumot ajánlott, amelyet soha nem tett volna, és a magyar nép soha nem fogadott volna el, ha nem vezette volna az a remény, hogy a történelmi szükségszerűséget a másik fél is megérti, és hogy a kompromisszummal járó áldozatok ellenszolgáltatása a valódi, gyorsan megteremtett béke lesz, amely lehetővé teszi mindkét nemzetnek, hogy újra rátérjenek természetes fejlődésük pályájára.

Ellenkező esetben a magyar kormány kénytelen a felelősséget teljes egészében a román kormányra hárítani azért a magatartásért, amely csak arra képes, hogy még súlyosabbá tegye a Délkelet-Európában már amúgy is megrendült helyzetet."

A magyar memorandum felolvasása után Valeriu Pop úr javaslatára az ülést félbeszakították.

13 óra 25 perckor az ülést újra elkezdték.

Valeriu Pop úr a következő választ olvasta fel:

„Engem ért az a megtiszteltetés, hogy a Román Királyi Kormány nevében a következő nyilatkozatot tegyem:

Miután az imént Hory András úr által a Magyar Királyi Kormány nevében felolvasott memorandum ugyancsak a területelcsatolás elvén alapul, anélkül hogy figyelembe venné az etnikai valóságot, a Román Királyi Kormány nevében kijelentem, hogy egy ilyen javaslatot még tárgyalási alapként sem fogadhatok el.

A Magyar Királyi Kormány memorandumának csaknem ultimátumszerű hangvétele ellenére, hogy még egyszer tanújelét adjuk a kölcsönös megértés szellemének, amely a román küldöttséget eltölti, valamint hogy bizonyítsuk megváltoztathatatlan akaratunkat a két államnak és népnek a tengelyhatalmak által kívánt új európai rendbe való beillesztését illetően, kitartok az augusztus 10-i szóbeli jegyzék, az augusztus 16-i nyilatkozat, valamint az augusztus 18-án felolvasott memorandum és nyilatkozat által tartalmazott és azokban kifejtett javaslatok mellett.

A román küldöttség a tárgyalások megszakításáért minden felelősséget elhárít magáról, minthogy a szakítás a román alaptételek, vagyis az etnikai elvek és ezek logikus következményei, a lakosságcsere és a területi korrekciók (magától értetődően olyan mértékben, amilyen mértékben a lakosságcsere végbemegy) visszautasítása folytán következik be, és mivel ez a megoldás jelentené az egyedüli lehetőséget arra, hogy a két állam és két nép között tartós békét hozzunk létre.

A román küldöttség fenntartja magának a jogot, hogy a konferencia következő ülésén előterjessze a teljes dokumentációját és indoklását a magyar alaptételek bizonyításának megcáfolása érdekében, valamint azért, hogy még egyszer és részletesebben megmutassa a román alapelvek gyakorlati érvényességét és teljesértékűségét."

Hory András úr:

„Excellenciás uram, Uraim.

Valeriu Pop úr nyilatkozatából kiviláglik, hogy a Román Királyi Kormány javaslatainkat visszautasította, és nem áll módjában, hogy ezen az alapon tárgyaljon.

Mivel - utasításaimnak megfelelően - más alapon nem tárgyalhatok, legnagyobb sajnálatomra ki kell jelentenem, hogy további tárgyalásokba nem bocsátkozhatom.

Ebben az utolsó pillanatban még meg szeretném kérdezni, nincsenek-e talán mégis más javaslatok az Ön birtokában?”

Valeriu Pop úr:

„Más javaslattal nem rendelkezünk.

Sajnálattal veszem tudomásul a nyilatkozatokat, melyeket Excellenciád a Magyar Királyi Kormány nevében tett.

Mindennek ellenére remélem, hogy a tárgyalások megszakítása ma még nem következik be, és egy meleg hangú felhívással fordulok a magyar kormányhoz, hogy gondolja meg a dolgot még egyszer, és ne szakítsa meg a tárgyalásokat, mert az egyedül lehetséges praktikus módszer, hogy a két állam és két nép között tartós békére jussunk, az a lakosságcsere módszere, amit mi becsületesen és fenntartás nélkül kívánunk végrehajtani.

Teljes szívünkből kívánjuk, hogy kölcsönös egyetértésre jussunk, és reméljük, hogy a magyar kormány is ezzel egyetértően nyilatkozik.”

Hory András úr:

„Már magánbeszélgetésünk során is hangsúlyoztam, hogy legfőbb akaratunk egy alapos megoldást találni. Kompromisszumos javaslatot tettünk. Volt szerencsém magánbeszélgetésünk során is közölni, hogy számunkra ez nagy áldozat volt.

Nem ma van az első napja, hogy Románia tudomást szerzett a magyar kívánságokról. Húsz éven keresztül ismételtük őket.

Kompromisszumos javaslatot tettünk, és én meg vagyok győződve arról - és ez egyáltalán nem diplomáciai fogás -, a lelkem legmélyén meg vagyok győződve arról, hogy ez igazi kompromisszumjavaslat volt, amely mindkét felet képes lett volna kielégíteni.

Már a kezdet kezdetén megmondtuk, hogy egy új határ alapján fogunk tárgyalni. Mi mindig, kezdettől fogva azt mondtuk, hogy *területi kérdésekről van szó, természetesen az összes etnikai következménnyel együtt.* Soha nem volt kifogásunk az etnikai elv ellen, és érveket sem hoztunk fel ellene.

Ellenkezőleg. Csak a sorrend más. Úgy találtuk, hogy a kérdést csak területi alapon lehet rendezni.

Tárgyalni, vitázni, mindenféle statisztikai adatok alapján, melyeket Önök felhoznak, és utána azok a másik fél által megcáfoltatnak, ez semmilyen eredményre nem vezet.

Kár, és én vagyok a legelső, aki ezt őszintén sajnálja, hogy tárgyalásunkat sajnos nem folytathatjuk.

Visszatérek a memorandumra, és úgy vélem, ha a Román Királyi Kormány a magyar memorandum tartalmát közzétenné, a nagy román közvélemény meggyőződne arról, hogy mi semmi lehetetlent nem követelünk, és megváltozna.

Ma, sajnos, ebben a pillanatban nem látok más lehetőséget, mint amit már Excellenciádnak említettem.

Ez nem a mi hibánk. A mi javaslataink a Román Királyi Kormány előtt ismeretesek voltak, midőn mi Turnu Severinbe érkeztünk, hogy tárgyaljunk egy olyan alapról, melyet a román fél elfogadott. Ez olyan javaslat volt, amely megoldhatott egy területi problémát. Ezt a javaslatot visszautasították.

Ezt itt a Magyar Királyi Kormány nevében meg kell állapítanom."

Valeriu Pop úr:

„Engedje meg nekem Excellenciád, hogy az ülés berekesztése előtt még néhány szót szóljak.

Excellenciád hangsúlyozta, hogy a magyar küldöttség a Magyar Királyi Kormány nevében kompromisszumra tett javaslatot. Kénytelen vagyok megállapítani, mégpedig sajnálattal, hogy az Önök javaslatát nem lehetett kompromisszumjavaslatnak tekinteni és akként elfogadni, mégpedig a következő okok miatt:

Nekünk, románoknak nincs Magyarországgal megoldandó területi kérdésünk. Viszont hajlandóak és készek vagyunk népi és etnikai kérdéseket megoldani, mégpedig véglegesen. Egy olyan javaslat, amely területi, és kizárólag területi megoldást jelent, minthogy több mint kétmillió román kerül idegen uralom alá, és a lehetőség, hogy kicseréljük őket, ki van zárva, mivel a maradék Erdélyben csak 162 000 magyar marad - sajnálom, hogy még egyszer ezt kell mondanom -, ez nem kompromisszumjavaslat.

Ma sem, és a jövőben sem tudunk figyelembe venni olyan javaslatokat, melyek akár csak egyetlen románt is idegen uralom alá helyeznek. Azonban, mint ahogy egyetlen románt sem szeretnénk idegen uralom alá küldeni, úgy készek vagyunk elfogadni egy olyan javaslatot, amely egyetlen magyart sem hagy többé idegen uralom alatt.

Ezenkívül meg kell erősítenem, hogy a román közvélemény egy ilyen javaslatra egyáltalán nem volt előkészítve, és olyan javaslatra, amely kétmillió románt idegen uralom alá helyez, soha nem is lesz.

Egész szívemből sajnálom, hogy Excellenciádnak másban is ellent kell mondanom. Igaz, hogy az Önök javaslatát, amely nem volt kompromisszumjavaslat, és nem volt alkalmas arra, hogy a két állam és két nép között tartós békét hozzon létre, visszautasítottuk; viszont előterjesztettünk egy ellenjavaslatot, amely kifejtette az egyedüli lehetőséget arra, hogy a két állam és nép közötti többszázados harcnak véget vessünk, és tartós békét, valamint a jövőben tisztességes együttműködést hozzunk létre a két állam és két nép között. Önök azonban ezt a javaslatot elutasították. Az, hogy Önök ezt a javaslatot a Magyar Királyi Kormány nevében elutasították, a mi megegyezési szándékunkat nem változtathatta meg. Az teljes egészében tántoríthatatlan maradt azon okokból kifolyólag, melyeket alkalomadtán már közöltem Önökkel; kiváltképp Önnel és Bárdossy úrral folytatott magánbeszélgetéseim során.

Ez a szellem nálunk tartós lesz és mindig megmarad, mi a kölcsönös megértés alapja, és fenntartja a lehetőségét annak, hogy Önök nálunk mindig nyitott kapukra és nyitott szívekre találjanak.

Még egyszer sajnáljuk, hogy Turnu Severin-i összejövetelünk [szándékainknak] csak ezzel a plátói bizonygatásával végződhet."

Hory András úr:

„Szeretnék még egy kifejezésre visszatérni, amelyet Excellenciád használt, szó szerint Excellenciád a magyar memorandum ultimátum jellegéről beszélt.”

Valeriu Pop úr:

„Azt mondtam: csak ultimátumszerű.”

Hory András úr:

„Ugyanekkor Ön kölcsönös megértési szellemről beszélt. Itt meg kell jegyeznem, hogy a magyar kormány az utóbbi időben, sajnos, semmi bizonyítékát nem látta ennek a megegyezési szándéknak.

Egészen pontosan tudjuk, hogy Románia nemrégiben is Dobrudzsából Erdélybe jelentős katonai erőt vont össze. Alig hiszem, hogy ezt a megegyezési szándék jeleként lehetne felfogni.

Különben úgy vélem, Excellenciás uram, hogy hiábavaló lenne tovább beszélni erről a kérdésről.

Az Ön nyilatkozatának tartalmát kormányom tudomására fogom hozni, és ezzel egyidejűleg felkérem Önt, hogy zárja le a konferenciát.”

Valeriu Pop úr:

„Csak még egy kérés. Nem fogok hosszú feleletet adni az Ön szavaira. Csak megjegyezni szeretném, hogy ha ilyen intézkedést tettünk volna, az csak teljes mértékben védekező jellegű lett volna, miután Magyarországon eleve a lehető legtámadóbb felállásban nagy erőket vontak össze a nyugati határon.

A román katonai erőknek ez a nyugati határon való állítólagos megerősítése, ha meg kellett is történnie, csak teljesen védekező jellegű lehetett.

Természetesen eleget teszek az Ön kívánságának az ülés berekesztésének kinyilvánítását illetően, a jegyzőkönyvek megfogalmazásának és azok aláírásának fenntartásával, hogy így mindkét küldöttség magával vihesse saját példányát.”

Hory András úr:

„Magától értődik.”

Valeriu Pop úr:

„Ezzel a fenntartással kijelentem, hogy a konferencia véget ért.” Az ülést 2 óra 5 perckor rekesztették be.

V. Pop
Hory s. k.

*

Moldován György a reménykedésnek nagyon kicsiny szikrájával lelkében tért haza Vízaknára, mert tudta, hogy Turnu Severinben még nem fejeződtek, nem végződtek be az alkudozások. Arra még nemigen számított, hogy autonómiasugallatai - amelyeket egy vacsora alkalmával régi ügyvédkollégája, Valeriu Pop tudatába is beiktatott - aligha fognak érvényesülni. Mégis, miközben a rádióadók híradásait figyelte, hallgatta, valami ésszerű megoldás lehetőségét fenntartotta a közös jövőnek.

A rádióból tudta, hogy azoknak a megbeszéléseknek során, amelyek augusztus 29-én és 30-án Németország, Olaszország, Magyarország és Románia képviselői közt folytak, Magyarország és Románia felhatalmazásuk alapján felkérték a birodalmi kormányt és az olasz kormányt arra, hogy a Magyarország részére átengedendő területnek Magyarország és Románia közt függőben lévő kérdését döntőbírósági határozattal rendezzék, és kijelentették, hogy kormányaik ilyen döntőbírósági határozatot minden további nélkül magukra kötelezőnek ismernek el.

Ribbentrop Joachim német birodalmi külügyminiszter és Ciano Galeazzo, őfelsége Olaszország és Albánia királyának és Etiópia császárának külügyminisztere kijelentették, hogy készek a magyar királyi és román királyi kormány kérésének eleget tenni, és a mai napon, augusztus 30-án Bécsben, a Belvedere kastélyban a kért és mellékletével a jegyzőkönyvhöz csatolt döntőbírósági határozatot meghozták.

A magyar királyi külügyminiszter és a román királyi külügyminiszter a döntőbírósági határozatot és mellékletét tudomásul vették, és kormányaik nevében újból megerősítették azt a kijelentést, hogy a döntőbírósági határozatot végleges rendezésnek elfogadják, és kötelezik magukat annak fenntartás nélküli végrehajtására.

A rádió közölte az aláírók nevét: Ribbentrop, Ciano, Csáky, Manoilescu.

A bukaresti rádió még azt is hozzátette, hogy Manoilescu, miután aláírta beleegyezését, ájultan borult az asztalra.

Ezt Moldován nem hitte el, de gesztusértékűnek fogadta a jól megjátszott kollapszust.

Amikor visszakapcsolt a budapesti rádióra, maga is csodálkozott, milyen szokatlan szívműködést okoz a nagyon várt, de csalódást okozó hír.

Hihetetlennek és lehetetlennek tartotta, hogy Nagyszalonta, Nagyvárad, Bánffyhunyad, Kolozsvár, a Cegei-tó, Marosvásárhely, Székelyudvarhely és Sepsiszentgyörgy lennének Magyarország új határvárosai Erdélyben.

Éjfél múlt, felkelt, papírt és ceruzát vett elő, s kiáltvány fogalmazásába kezdett: „Míg élek, tiltakozni fogok minden olyan megoldás ellen...”

Itt megszakadt a szöveg.

Fogalmazványára borulva holtan találta őt reggel öreg román szakácsnője.

A rádió a budapesti adóra csavarva harsány indulókat sugárzott a halottnak.

Temetésén magyar gyermekei közül csak Tünde vehetett részt. Csongor és Mikes az északerdélyi bevonulás miatt csak később értesültek gyászukról.

De ott volt Teodore Morariu, aki édesapjaként beszélt a görögkeleti szertartással sírba eresztett koporsó lakója fölött.

Dicsérte és átkozta apját, s átkozta a magyarokat: „noha - kiáltotta - testem rosszabbik része magyar”.

Azt mondják, Titulescu hirtelen halála is összefügg a bécsi döntéssel: az örökös román külügyminiszter élete munkáját látta összeomolni ezekben a napokban.

- & -

Akiket adataikért és mondataikért hála illet

Szentkatolnai Bakk Endre
Benda Jenő
Bethlen István gróf
Duca, J. G.
Florea, Ion
Fialla Lajos
Fogarassy László
Gartner Károly
Hautzinger (Jány) Gusztáv
Hevesy Pál
Hory András
Ihrig Károly
Jancsó Benedek
Jászi Oszkár
Jorga, N.
Kemény G. Gábor
Komáromi János
Koréh Endre
Kratochwill Károly
Maderspach Viktor
Marghiloman, Alexandru
Mocsáry Lajos
Moldovan, Grigore
Moldovan, Ioan
Muresanu, A.
Nagy Vince
Ormos Mária
Roller, Mihail
Semsey Imre gr.
Soós Katalin
Sréter Kálmán
Szádeczky-Kardoss Lajos
Szász Zoltán
Szász Zsombor
Thiery Henriette.

Cs. T.

MAGYAR POLITIKUSOK

Apponyi Albert gr. (1846-1933)
Batthyány Tivadar gr. (1859-1931)
Bethlen István gr. (1874-1947)
Mocsáry Lajos (1826-1916)
Teleki Pál gr. (1879-1941)
Tisza István gr. (1861-1918)

ROMÁN POLITIKUSOK

Brătianu, Joan (1822-1891)
Brătianu, Ionel? Jon J. C.? (1858-1927)
Jonescu, Take (1858-1924)
Maiorescu, Titus (1840-1917)
Maniu, Juliu (1873-1949)
Marghiloman, Alexandru (1859-1926)
Jorga, Nicolae (1871-1940)
Titulescu, Nicolae (1882-1941)
Vaida-Voevod, Alex. (1871-?)

SZEBENI ÉRSEK-METROPOLITÁK

Saguna, Andrei br. (1809-1873)
Roman, Miron (1828-1898)
Metianu, Jon (1828-1916)
Cristea, Miron (1868-1939)

ROMÁN KIRÁLYOK

I. Carol (1839-1914)
Ferdinand (1865-1927)
II. Carol (1893-1970?)

A HOZSVÁTH–MOLDOVÁN CSALÁD